

# ΥΠΕΡΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

Αφιέρωμα στη μνήμη  
Διονύση Μαυρογιάννη

Η έκδοση πραγματοποιήθηκε με την ευγενική υποστήριξη:  
ΙΔΡΥΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

## **ΥΠΕΡΕΛΙΑ**

**ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ**

**ΑΘΗΝΑ 2010**

**ISBN: 978-960-6733-13-0**

Επιμέλεια: Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος,  
Μιλτιάδου 3, 14562 Κηφισιά,  
[www.Karaberopoulos.gr](http://www.Karaberopoulos.gr)

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ**

Ταχυδρ. διεύθυνση: Μιλτιάδου 3, Κηφισιά 145 62, Άθήνα, τηλ. & fax: 210 8011066

[www.rhigassociety.gr](http://www.rhigassociety.gr)

e-mail: [karamber@otenet.gr](mailto:karamber@otenet.gr)

## **ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ**

### **1. ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗ Α.Ε.**

ΓΡΑΦΕΙΑ - ΧΟΝΔΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΗ:

ΑΘΗΝΑ: ΑΒΕΡΩΦ 2 Τ.Κ. 104 33 ΤΗΛ.: 2105238305, FAX: 2105238959

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ:

ΑΘΗΝΑ: ΑΒΕΡΩΦ 2 Τ.Κ. 104 33 ΤΗΛ.: 2105238305, FAX: 2105238959

ΠΕΙΡΑΙΑΣ: ΚΑΡΑΟΛΗ & ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ 87 Τ.Κ. 185 34 ΤΗΛ.: 2104227504, FAX: 2104227577

e-mail: [info@stamoulis.gr](mailto:info@stamoulis.gr) <http://www.stamoulis.gr>

# ΥΠΕΡΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Ε΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ»

Βελεστίνο, 4-7 Οκτωβρίου 2007



ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Δρ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ  
ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

Ἰπέρεια,

ὀνομάσθηκε ὁ τόμος ἀπὸ τὴν πηγὴ «Ἰπέρεια Κρήνη» τοῦ Βελεστίνου.

Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς στὴ *Χάρτα τῆς Ἑλλάδος*, φύλλο 4, «*Επιπεδογραφία τῆς Φερᾶς λεγομένης νῦν Βελεστίνος*» σημειώνει «*Ἰπερεία Κρήνη λεγομένη Κεφαλόβρουσον*» καὶ παραθέτει τὰ ἀποσπάσματα:

«*Ἐν μέσῃ τῇ Φεραίων πόλει κρήνη περίφημος ἐστίν, ἣν Ἰπέρειαν καλοῦσι. Στράβων, βιβ. Θ', φύλ. 439*»,

«*Ὡ γῆ καὶ Φεραία χαῖρε, σύγγονον θ' ὕδωρ, Ἰπερεία Κρήνη, νόμα θεοφιλέστατον. Σοφοκλῆς*».

## ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Τιμητική Επιτροπή Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.....	11
Οργανωτική Επιτροπή Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.....	12
Πρόλογος.....	13
Αναλυτικό Πρόγραμμα Διοργάνωσης Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.....	15
Κατάλογος Συνέδρων.....	25
Δημ. Καραμπερόπουλος, Το Χρονικό του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.....	31
Προσφώνηση του προέδρου της Οργανωτικής Επιτροπής κατά την έναρξη του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.....	37
Γιάννης Χατζηβασιλείου, Διονύσης Μαυρογιαννης (1931-2010) .....	71

## ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

### Α΄. ΦΕΡΑΙ

1. Γεώργιος Αντωνικόπουλος, C. D. Edmonds «The Tumulus of Piláf-Tepé»,  
στο *The Journal of Hellenic Studies*..... 79
2. Κωνσταντίνος Δημουλάς, Ποιος σκότωσε την Άλκηστη. Ξανακοίταγμα  
της σχέσης Αδμητου-Άλκηστης. Ψυχοαναλυτική θεώρηση .....
3. Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Corpus επιγραφών Φερών  
και Corpus πηλίνων ειδωλίων Φερών: Δύο επιστημονικά έργα σε εξέλιξη .....
4. Χαράλαμπος Ιντζεσίλογλου, Γλαφυραί (;) .....
5. Γιάννης Α. Πίκουλας, Το Πανδοκείον των Φερών (Δημ. XIX 158) .....
6. Ευαγ. Σταμέλου και Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Ιερό Ηρακλή  
αρχαϊκών χρόνων στην αρχαία οδό Φερών-Παγασών .....
7. Slawomir Sprawski, The end of the Pheraean Tyrany .....

**Β'. ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ**

8. Αναστασία Αναστασίου και συν., Επιπολασμός της γνωσιακής έκπτωσης, της κατάθλιψης και των ατυχημάτων σε αντιπροσωπευτικό δείγμα ηλικιωμένων ατόμων στην περιοχή Βελεστίνου.....	193
9. Βασίλης Κ. Καραμπερόπουλος, Περιπλάνηση στο προπολεμικό Βελεστίνο .....	201
10. Γεώργιος Κοντομήτρος, Ο θεσμός των Υποδιδασκαλείων και το Υποδιδασκαλείο Βελεστίνου .....	209
11. Χάρης Μπαμπούνης, «Τσιφλίκιον ονόματι Ουσλάρ»: Η τύχη του στο Μεσοπόλεμο.....	227
12. Γιάννης Μπολανάκης, Ο Δημητριάδος Δαμασκηνός Χατζόπουλος.....	237
13. Αλέξανδρος Απ. Παπαγεωργίου, Ο καταστρεπτικός σεισμός του 1957 στο Βελεστίνο. Συνοπτική αναφορά μετά πενήντα χρόνια.....	243
14. Δημήτρης Στ. Παπαγεωργίου, Τα Τοπωνύμια Αγίου Γεωργίου Φερών .....	255
15. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου, Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στον Άγιο Γεώργιο Φερών .....	363
16. Απόστολος Παπαθανασίου, Οι Κοινότητες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο (1423-1881) .....	387
17. Αργύρης Πετρονάκης, Αχλαδόσχημοι φεγγίτες Θεσσαλικών εκκλησιών 19 <sup>ου</sup> από αφορμή παράδειγμά τους στον Άγιο Γεώργιο Φερών .....	447
18. Γεώργιος Σαββανάκης, Βελεστινιώτες μετανάστες στην Αμερική στις αρχές του 20 <sup>ου</sup> αιώνα .....	623
19. Στέργιος Σιουμουρέκης, Μελέτη της ποιότητας και της στάθμης των υπογείων υδάτων της περιοχής Βελεστίνου-Χλόης-Σταφανοβικείου-Ριζομύλου.....	643
20. Στέργιος Σιουμουρέκης, Σημερινή κατάσταση και μελλοντικές τάσεις αστικής κατανάλωσης νερού στο Δήμο Φερών Ν. Μαγνησίας .....	667
21. Απόστολος Σταβέλας, Η Αριστοτελική φυσιολογία της Γραμματικής του Νικοδήμου Μαζαράκου εκ Φερών .....	705
22. Παναγιώτης Τσιακούμης, Ιστορικά στοιχεία του Περιβλέπτου.....	715
23. Αντώνης Φραγκούλης, Φορητές εικόνες μεγάλων διαστάσεων στο εξωκλήσι του προφήτη Ηλία Βελεστίνου.....	737

**Γ. ΡΗΓΑΣ**

24. Παναγιώτης Καμψιάκης, Ο Ρήγας Βελεστινλής στο συγγραφικό έργο του Γ. Φιλάρτου .....	749
25. Λουκάς Αξελός, Η συμβολή του Ρήγα στην τέχνη της διάδοσης της αλήθειας.....	761

26. (†) Μάκης Αποστολάτος, Προσλαβάνουσες ανθρώπων των γραμμάτων για τον Ρήγα σήμερα. Συμπεράσματα μιας έρευνας .....	773
27. Δημήτρης Αρβανιτάκης, Ένας ξένος στο ιταλικό Πάνθεο. Οι τύχες του Ρήγα στην Ιταλία κατά τον δέκατο ένατο αιώνα .....	777
28. Γκριγόρι Λ. Αρς, Ρωσικές αρχειακές πηγές για τον Ρήγα Βελεστινλή .....	795
29. Φώτιος Βασιλείου, Φιλοσοφία και ιστορία της ανωτάτης εκπαίδευσης περί του 1800 στην περιοχή Πηλίου και ο Άνθιμος Γαζής ως ευρωπαϊκή ακαδημαϊκή προσωπικότητα. Συνδεδειγμένοι κρίκοι με τον Ρήγα.....	801
30. Κωνσταντίνα Βάρσου-Κραβαρτόγιαννου, Η παρουσία του Ρήγα στο ιστορικό μυθιστόρημα «Οι Μαυρόλυκοι» του Θανάση Πετσάλη.....	813
31. Γιώργος Βλαχάκης, Αναφορές στον Ρήγα και το έργο του. Μία πρώτη διερεύνηση σε αγγλοσαξονικά κείμενα του 19 <sup>ου</sup> αιώνα.....	819
32. Βασιλεία Γιασιράνη-Κυρίτση, Προσπάθειες ανέγερσης ανδριάντα του Ρήγα στη γενέτειρά του, το Βελεστίνο .....	827
33. Αγκοπ Γκαραμπετιάν και Ρουμιάνα Κομισάλοβα, Ο θρησκευτικός παράγων στις αντιλήψεις του Ρήγα Βελεστινλή για την Βαλκανική Ομοσπονδία.....	855
34. Ξένια Μαρίτσκι Γκατζάνσκι, Ρήγας Φεραίος και Πέταρ Πέτροβιτς Νιέγκος: Ένας παραλληλισμός.....	865
35. Πάνος Καραγιώργος, Ο Ρήγας στη διεθνή βιβλιογραφία.....	871
36. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Επιβίωση του Συντάγματος του Ρήγα Βελεστινλή στους Επαναστάτες του 1821.....	883
37. Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της Χάρτας της Ελλάδος του Ρήγα-Συμπλήρωση.....	891
38. Γιάννης Καράς, Ο βαλκανικός χώρος, μια ενιαία πνευματική ενότητα.....	897
39. Αικατερίνη Κουμαριανού, Οι πόλεις του Ρήγα.....	913
40. Παναγιώτης Κυρίτσης, Η στρατιωτική φυσιογνωμία του Ρήγα .....	927
41. Βασίλειος Κύρκος, Το πολιτικό όραμα του Ρήγα και οι πολιτικές εκτιμήσεις του Κοραή για τον αναγεννώμενο Ελληνισμό.....	937
42. Χαράλαμπος Μηνάογλου, Ο Ρήγας, οι Φαναριώτες και το «Σαγανάκι της Τρέλλας».....	949
43. Στέλιος Μουζάκης, Τοπωνύμια της Αττικής στην Ελληνική Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή. Προσπάθεια εντοπισμού των πηγών τους. Οικισμοί της Αττικής κατά τον 18 <sup>ο</sup> αιώνα.....	961
44. Γιώργος Μύαρης, Η επικαιρότητα του έργου και του μηνύματος του Ρήγα. Αναγνώσεις και ιδεολογικές χρήσεις.....	999
45. Γεώργιος Ντελόπουλος, Η βαλκανιολογική θεώρηση του έργου του Ρήγα .....	1019
46. Χρίστος Ξενάκης, Η διαπραγμάτευση του νόμου της παγκόσμιας έλξης και το πρόβλημα των αντιπόδων: μια απόπειρα εκλαΐκευσης στο «Φυσικής απάνθισμα» του Ρήγα.....	1025

47. Δημ. Παντελοδήμος, Οι πρώτοι βιογράφοι του Ρήγα .....	1043
48. Πέτρος Πετρότος, Ο Ρήγας Βελεστινλής και τα Επτάνησα .....	1055
49. Δημήτρης Τίτσιας, Η συμβολή του Ρήγα στην αναζήτηση νεοελληνικής ταυτότητας .....	1073
50. Αντώνης Φραγκούλης, Το πρότυπο του δασκάλου και μαθητή σύμφωνα με το «Φυσικής απάνθισμα» του Ρήγα.....	1087
51. Χαράλαμπος Χαρίτος, Ο Ρήγας στο εγχειρίδιο Ιστορίας ΣΤ' Δημοτικού. Επίκαιρα σχόλια.....	1107
52. Γιάννης Χατζηβασιλείου, Ο Ρήγας Βελεστινλής και το νεοελληνικό θέατρο .....	1115
53. Asterios Argyriou, Ο Βαλαωρίτης, ο Ρήγας και οι ιδεολογικές ζυμώσεις στην Επτανησιακή ποίηση .....	1121
54. Gordana Blagojevic, Η παρουσία του Ρήγα Βελεστινλή στο σύγχρονο Βελιγράδι και ο ρόλος του στη σύνδεση των Σέρβων και Ελλήνων σήμερα .....	1137
55. Georgeta Filliti, Ο Ρήγας μεταξύ θρύλου και πραγματικότητας. Ρουμανικές ιστορικές αναφορές.....	1145
56. Ivan Gadjanski, Balkan destiny in Greek and Serbian poetry.....	1163
57. Isabel Garcia-Galvez, Ο Νησιωτισμός στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή .....	1173
58. Yura Konstantinova, Ο Ρήγας Βελεστινλής στην Βουλγαρική ιστοριογραφία .....	1191
59. Kiril Topalov, Η ποίηση του Ρήγα και του Ρακόβσκι και η καινούργια ιεροποίηση του επαναστατικού λόγου .....	1203



## ΤΙΜΗΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ε΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ»  
4-7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007

Ο Σεβ. Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Ιγνάτιος

Ο Θεοφιλέστατος Επίσκοπος Βελεστίνου κ. Δαμασκηνός

Ο Νομάρχης Μαγνησίας κ. Απ. Παπατόλιας

Ο Πρόεδρος της ΤΕΔΚ Μαγνησίας κ. Απ. Αρέθας

Ο Δήμαρχος Βόλου κ. Αλ. Βούλγαρης

Ο Δήμαρχος Φερών κ. Κ. Κανάρης

Ο Γενικός Γραμματέας της Ακαδημίας Αθηνών κ. Ν. Ματσανιώτης

Ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. Κ. Μπαγιάτης

Ο Καθηγητής και Ακαδημαϊκός κ. Κ. Σβολόπουλος

Ο Καθηγητής και Πρόεδρος του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» κ. Ι. Μαρκαντώνης

Η Καθηγήτρια Πανεπιστημίου-Ιστορικός κ. Αικατερίνη Κουμαριανού

Η Διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών κ. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη

## ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ε΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ «ΦΕΡΑΙ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ-ΡΗΓΑΣ»

4-7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007

- Πρόεδρος: – Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Παιδίατρος, Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής, πρόεδρος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα
- Αντιπρόεδρος: – Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Δ. Φ., Αρχαιολόγος, προϊσταμένη της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου
- Γραμματέας: – Παναγιώτης Καμηλάκης, Ερευνητής του Κέντρου Ερεύνης της Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών
- Ταμίας: – Δημήτριος Κογκούλης, Γραμματέας της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα
- Μέλη: – Αθανάσιος Καραθανάσης, Καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
- Ευάγγελος Κακαβογιάννης, Δ. Φ., Αρχαιολόγος
- Ευάγγελος Ντόντος, Γ. Γραμματέας Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών
- Μαρία Καραθανάση, Βιβλιοθηκονόμος, μέλος Δ.Σ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα
- Γεώργιος Κουζιώκας, μέλος Δ.Σ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με αισθήματα ικανοποιήσεως η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα προσφέρει στη δημοσιότητα τον πέμπτο τόμο *Υπέρεια* με τα πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας». Και για να είναι πετυχημένο ένα Συνέδριο εξαρτάται κατά πρώτο λόγο από την διοργάνωσή του και κατά δεύτερο και πιο σημαντικό από την καλαίσθητη και επιμελημένη έκδοση των Πρακτικών με τις ανακοινώσεις, που είχαν παρουσιαστεί κατά τις εργασίες του. Η Επιστημονική μας Εταιρεία πράγματι κατά γενική ομολογία επιτυγχάνει μετά την επιτυχή διοργάνωση των πέντε διεθνών Συνεδρίων να εκδίδει τα αντίστοιχα Πρακτικά σε επιμελημένους τόμους με τίτλο *Υπέρεια*, στους οποίους έχουν καταχωριστεί πάνω από διακόσιες πενήντα εργασίες για τις τρεις θεματικές ενότητες των Συνεδρίων, τις αρχαίες Φερές, το Βελεστίνο και τον Ρήγα. Μια πλούσια συγκομιδή.

Ο παρών πέμπτος τόμος *Υπέρεια* αφιερώνεται στον καθηγητή Κοινωνιολογίας και πρ. πρύτανη του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης Διονύση Μαυρόγιαννη, ο οποίος ανακηρύχθηκε το 2008 και Επίτιμο Μέλος της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

Με την έκδοση ωστόσο του τόμου των Πρακτικών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου αναγγέλλεται και η σύγκληση του ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», το οποίο θα λάβει χώρα κατά το χρονικό διάστημα 4-7 Οκτωβρίου 2012 στη γενέτειρα του επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα, το Βελεστίνο.

Τέλος θέλουμε να ευχαριστήσουμε το Διοικητικό Συμβούλιο του «Ιδρύματος Ιωάννου Φ. Κωστοπούλου» και ιδιαίτερα τον πρόεδρό της κ. Γιάννη Σ. Κωστόπουλο για την οικονομική ενίσχυση της έκδοσης των Πρακτικών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας».

Κηφισιά, Δεκέμβριος 2010

Δρ. Δημήτριος Απ. Καραμπερόπουλος  
Πρόεδρος  
Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης  
Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

Ε΄ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ  
ΦΕΡΑΙ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ - ΡΗΓΑΣ  
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ - ΙΣΤΟΡΙΑ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ, 4 - 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007



Το εξώφυλλο του Προγράμματος του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» με τη μορφή του Ρήγα να αναδύεται από το Βελεστίνο.

## ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΠΕΜΠΤΗ 4 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007

Εναρκτήρια Συνεδρίαση

Υποδοχή των Συνέδρων

Προσφώνηση του Προέδρου Οργανωτικής Επιτροπής

Χαιρετισμοί των Συνδιοργανωτών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου, των εκπροσώπων Εκκλησίας, Πολιτείας, Πνευματικών Ιδρυμάτων και Φορέων.

### ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

#### ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ

1. **Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ.,** Corpus επιγραφών Φερών και Corpus πηλίνων ειδωλίων Φερών: Δύο επιστημονικά έργα σε εξέλιξη.
2. **Καραθανάσης Αθανάσιος,** Οι έρευνες της τελευταίας δεκαετίας για τον Ρήγα Βελεστινλή.

*Απονομή από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα τιμητικής προγαμηνής και πλακέτας στην κ. **Αικατερίνη Κουμαριανού,** Καθηγήτρια Πανεπιστημίου-Ιστορικό και στον κ. **Γκρίγορι Αρς,** Καθηγητή του Ινστιτούτου Σλαβολογίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών, για τις έρευνες και το συγγραφικό τους έργο για τον Ρήγα Βελεστινλή.*

## ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007

## ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

## ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

## ΤΜΗΜΑ Α΄

1. **Φραγκούλης Αντώνιος,** Οι Αγιορείτικες φορητές εικόνες στον Αη-Λιά του Βελεστίου και η ιστορία τους.
2. **Σιουμουρέκης Στέργιος,** Μελέτη της ποιότητας και της στάθμης των υπογείων υδάτων στις περιοχές Βελεστίου-Χλόης-Ριζομύλου-Στεφανοβικείου.
3. **Κοντομήτρος Γεώργιος,** Ο θεσμός των Υποδιδασκαλείων και του Υποδιδασκαλείου Βελεστίου.
4. **Μπαμπούνης Χαράλαμπος,** «Τσιφλίκιον ονόματι χωρίον Ουσλάρ». Η τύχη του στο διάστημα του Μεσοπολέμου.
5. **Παπαγεωργίου Αλέξανδρος,** Ο καταστρεπτικός σεισμός του 1957 στο Βελεστίνο. Πρώτη αναφορά μετά πενήντα χρόνια, (poster).

## Διάλειμμα

1. **Καμηλάκης Παναγιώτης,** Ο Ρήγας Βελεστινλής στο συγγραφικό έργο του Γ. Φιλάρετου.
2. **Αποστολάτος Μάκης,** Προσλαμβάνουσες ανθρώπων των γραμμάτων για τον Ρήγα σήμερα. Συμπεράσματα μιας έρευνας.
3. **Μαυρόγιαννης Διονύσιος,** Ο Θούριος του Ρήγα. Διαχρονική παράδοση.
4. **Τσιάκα-Γιαννοπούλου Καλλίτσα,** Ο Ρήγας Βελεστινλής και η διάδοση του Θουρίου του.

## ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007

## ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

## ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

## ΤΜΗΜΑ Β΄

1. **Μηνάογλου Χαράλαμπος,** Ο Ρήγας Βελεστινλής και οι Φαναριώτες.
2. **Gajanski Ivan,** Balkan destiny in Greek and Serbian Poetry.
3. **Gajanski Ksenija Maricki,** Rigas Feraios and Petar Petrovic Njegos: A parallel.
4. **Blagojevic Gordana,** Η παρουσία του Ρήγα Βελεστινλή στο σύγχρονο Βελιγράδι και ο ρόλος του στη σύνδεση των Σέρβων και Ελλήνων σήμερα.
5. **Καραμπερόπουλος Δημ.,** Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της Χάρτας της Ελλάδος. Συμπλήρωση (poster).

## Διάλειμμα

1. **Sprawski Slawomir,** The end of tyranny in Pherai.
2. **Πίκουλας Γ.Α.,** Το Πανδοκείον των Φερών (Δημ. XXIX 158).
3. **Σταμέλου Ευαγ.,  
Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου,** Ένα Ιερό αρχαϊκών χρόνων στην αρχαία οδό Φερών-Παγασών.
4. **Πατρίκου Μαρία,** Εικονική αναπαράσταση του ναού του Θαυλίου Διός στην αρχαία πόλη των Φερών.
5. **Αντωνικόπουλος Γεώργιος,** C.D. Edmonds «The Tumulus of Piláf-Teré» *The Journal of Hellenic Studies*, vol. XX, 1900, pp. 20-25 (poster).

**ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007**

## ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

## ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

## ΤΜΗΜΑ Α΄

1. **Τσιακούμης Παναγιώτης,** Ιστορικά στοιχεία Περιβλέπτου και των γύρω οικισμών.
2. **Παπαγεωργίου Σταύρος,** Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου Φερών.
3. **Παπαγεωργίου Δημήτριος,** Τοπωνύμια του Αγίου Γεωργίου Φερών.
4. **Πετρονώτης Αργύρης,** Αχλαδόσχημοι φεγγίτες εκκλησιών Θεσσαλίας, 19ος-20ος αι. από αφορμή δείγματος τους στο χωριό Άγιος Γεώργιος Φερών.
5. **Σαββανάκης Γεώργιος,** Βελεστινώτες μετανάστες στην Αμερική στις αρχές του 20ου αιώνα.

## Διάλειμμα

1. **Γιασιράνη-Κυρίτση Βασιλεία,** Προσπάθειες ανέγερσης μνημείου του Ρήγα στη γενέτειρά του.
2. **Καρουκανίδου Μαίρη,** Οι εορταστικές εκδηλώσεις για τον Ρήγα στη γενετειρά του.
3. **Garabedian Agop,  
Komsalova Rumyana,** Ο θρησκευτικός παράγοντας στη σύλληψη του Ρήγα Βελεστινλή για τη Βαλκανική Ομοσπονδία.
4. **Garcia Galvez Isabel,** Ο Νησιωτισμός στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή.
5. **Καραμπερόπουλος Δημήτριος,** Επιβίωση του Συντάγματος του Ρήγα στους επαναστάτες του 1821 (poster).



**ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ 5 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007**

## ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

## ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

## ΤΜΗΜΑ Β΄

1. **Filitti Georgeta,** Ο Ρήγας μεταξύ θρύλου και πραγματικότητας. Ρουμανικές ιστορικές αναφορές.
2. **Brand Chisacof Lia,** Κινδυνεύει η προσωπικότητα του Ρήγα αν συνεχίζονται οι έρευνες επάνω στην ζωή και το έργο του;
3. **Αξελός Λουκάς,** Η συμβολή του Ρήγα στην τέχνη της διάδοσης της αλήθειας.
4. **Βασιλείου Φώτιος,** Φιλοσοφία και ιστορία της ανωτάτης εκπαίδευσης περί το 1800 στην περιοχή Πηλίου και ο Ανθιμος Γαζής ως ευρωπαϊκή ακαδημαϊκή φυσιογνωμία.
5. **Ντελόπουλος Γεώργιος,** Η βαλκανιολογική θεώρηση του έργου του Ρήγα

## Διάλειμμα

1. **Αδρύμη-Σισμάνη Βασ.,  
Αγουσιώτης Δημ.,  
Αλματζή Πόπη,** Αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή της Κάρλας.
2. **Ιντζεσίλογλου Χαράλαμπος,** Γλαφυραί (:).
3. **Δημουλάς Κων.,** Ποιος σκότωσε την Άλκηστη.
4. **Μουτζούρης Νικόλαος,** Η φιλολογική ανάγνωση μας αρχαιολογικής πραγματείας: «Γραπταί στήλαι Δημητριάδος Παγασών υπό Α.Σ. Αρβανιτόπουλου, Αθήναι 1928».

**ΣΑΒΒΑΤΟ 6 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007**

9π.μ.-10.30 π.μ. Ξενάγηση από την αρχαιολόγο κα Πολυξένη Αραχωβίτη σε αρχαία μνημεία των Φερών.

**ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ****ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ****ΤΜΗΜΑ Α΄**

1. **Βλαχάκης Γεώργιος,** Η εικόνα του Ρήγα στον Αγγλοσαξωνικό κόσμο. Νεότερα στοιχεία για την παγκόσμια ακτινοβολία του.
2. **Καραγιώργος Πάνος,** Ο Ρήγας στη διεθνή Βιβλιογραφία. (Πρώτη προσπέλαση).
3. **Αρβανιτάκης Δημήτρης,** Οι τύχες του Ρήγα στην Ιταλία.
4. **Αργυρίου Αστέριος,** Ο Ρήγας και οι ιδεολογικές ζυμώσεις στην Επτανησιακή ποίηση.
5. **Πετράτος Πέτρος,** Ο Ρήγας Βελεστινλής και τα Επτάνησα.

**ΤΜΗΜΑ Β΄**

1. **Μύαρης Γεώργιος,** Η επικαιρότητα του έργου και του μηνύματος του Ρήγα. Αναγνώσεις και ιδεολογικές χρήσεις.
2. **Παντελοδήμος Δημήτριος,** Οι πρώτοι βιογράφοι του Ρήγα.
3. **Σπέντζας Σάββας,** Συγκριτικά κοινωνικά δημοσιονομικά πλεονεκτήματα του Συντάγματος του Ρήγα με το Σύνταγμα της Επιδαύρου.
4. **Ξενάκης Χρίστος,** Η διαπραγμάτευση του νόμου της παγκόσμιας έλξης και το πρόβλημα των αντιπόδων: Μια απόπειρα εκλαΐκευσης στο “Φυσικής απάνθισμα” του Ρήγα.
5. **Φραγκούλης Αντώνιος,** Η εικόνα του δασκάλου και μαθητή στο έργο του Ρήγα.

**ΣΑΒΒΑΤΟ 6 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007**

## ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

## ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

## ΤΜΗΜΑ Α΄

1. **Μπολανάκης Γιάννης,** Ο Μητροπολίτης Δημητριάδος Δαμασκηνός Χατζόπουλος.
2. **Παπαθανασίου Απόστολος,** Οι Κοινότητες στο Τουρκοκρατούμενο Πήλιο (1423-1881). Ιστορική δικαιοκτική προσέγγιση του κοινοτικού φαινομένου στο Πήλιο κατά την Τουρκοκρατία.
3. **Ποντίκας Απόστολος,** Συμμετοχή του Βελεστίνου και της ευρύτερης περιοχής στην επανάσταση του 1878 και στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.
4. **Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικ.,** Η περιοχή Βελεστίνου στο έργο του Ζωσιμά Εσφιγμενίτη.

## Διάλειμμα

1. **Καράς Γιάννης,** Ο Βαλκανικός χώρος, μια ενιαία πνευματική ενότητα.
2. **Αρς Γκοιγκόρι,** Ρωσικές αρχειακές πηγές για τον Ρήγα Βελεστινλή.
3. **Topalov Kiril,** Η ποίηση του Ρήγα και του Ρακόφσκι και η καινούρια ιεροποίηση του επαναστατικού λόγου.
4. **Velkova Sanya,** Η παιδαγωγική γραμματεία ως έκφραση διαφωτιστικών προδιαθέσεων.  
Ρήγας Βελεστινλής και Vassil Aprilov.
5. **Κωνσταντίνοβα Γιούρα,** Ο Ρήγας στη Βουλγαρική ιστοριογραφία.

**ΣΑΒΒΑΤΟ 6 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007**

## ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

## ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

## ΤΜΗΜΑ Β΄

- |                                 |  |
|---------------------------------|--|
| 1. Μουζάκης Στέλιος,            | Τοπωνύμια της Αττικής στη «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα.                      |
| 2. Λιβιεράτος Ευάγγελος,        | Η “χαρτογραφία” της Χάρτας του Ρήγα.   |
| 3. Χατζηβασιλείου Γιάννης,      | Ο Ρήγας στο Νεοελληνικό Θέατρο.  |
| 4. Βάρσου-Κραβαρτόγιαννου Κων., | Η παρουσία του Ρήγα στο ιστορικό μυθιστόρημα του Θ. Πετσάλη «Οι Μαυρόλυκοι». |
| 5. Χαρίτος Χαράλαμπος,          | Ο Ρήγας στο εγχειρίδιο Ιστορίας ΣΤ΄ Δημοτικού. Επίκαιρα σχόλια.              |

## Διάλειμμα

- |                         |  |
|-------------------------|--|
| 1. Λεοντσίνης Γεώργιος, | Ρήγας Βελεστινλής και Δημόσιος Ακαδημαϊκός Λόγος στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.                                    |
| 2. Κυρίτσης Παναγιώτης, | Η στρατιωτικοπολιτική φυσιογνωμία του Ρήγα.  |
| 3. Μαρούδας Παναγιώτης, | Η μουσική δημιουργία στη Βιέννη τα χρόνια του Ρήγα. (Τι είδε και τι άκουσε ο Ρήγας τα χρόνια που ήταν εκεί). |
| 4. Ρέππας Χρήστος,      | Η απήχηση του εθνεγερτικού έργου του Ρήγα.   |
| 5. Λούκας Δημήτριος,    | Ρήγας Βελεστινλής ο πρωτομάστορας και πρωτομάρτυρας της ελληνικής ελευθερίας. Φερά-Βελεστίνο.                |

**ΚΥΡΙΑΚΗ 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007**

10π.μ.-11π.μ. Επιμνημόσυνη δέηση στο χώρο του ανδριάντα του Ρήγα Βελεστινλή χοροστατούντος του Θεοφιλεστάτου Επισκόπου Βελεστίνου κ. Δαμασκηνού.

Κατάθεση στεφάνων - Θούριος Ύμνος.

**ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ****ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ****ΤΜΗΜΑ Α΄**

1. **Τίτσιας Δημήτριος,** Η συμβολή του Ρήγα στην αναζήτηση νεοελληνικής ταυτότητας.
2. **Κουμαριανού Αικατερίνη,** Οι πόλεις του Ρήγα.
3. **Κύρκος Βασίλειος,** Το πολιτικό όραμα του Ρήγα για το μέλλον του υπόδουλου Ελληνισμού και οι πολιτικές εκτιμήσεις του Κοραή.
4. **Πετρούνινα Όλγα,** Οι ιδέες του Ρήγα στις απόψεις των Ελλήνων για το κράτος τους τις δεκαετίες 20-40 του 19ου αιώνα.

## ΚΥΡΙΑΚΗ 7 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2007

## ΠΡΩΪΝΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

## ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

## ΤΜΗΜΑ Β΄

- |   |   |
|---|---|
| 1. <b>Πέτσιος Κώστας,</b>   | Το φιλοσοφικό πλαίσιο της διδασκαλίας του Νικοδήμου Μαζαράκη Φεραίου († 1682).                      |
| 2. <b>Σταβέλας Απόστολος,</b>   | Η αριστοτελική φυσιογνωμία της Γραμματικής του Νικοδήμου Μαζαράκη του εκ Φερών.                     |
| 3. <b>Καραμπερόπουλος Βασίλειος,</b>  | Περιπλάνηση στο προπολεμικό Βελεστίνο.  |
| 4. <b>Αναστασίου-Κατσιαρδάνη Α.,<br/>Κατσιαρδάνης Κ., Κατσιαρδάνη Κ.-Π.</b> | Επιδημιολογικές μελέτες σε θέματα υγείας στην υγειονομική περιφέρεια Βελεστίνου.                    |
| 5. <b>Σιουμουρέκης Στέργιος,</b>  | Σημερινή κατάσταση και μελλοντικές τάσεις αστικής κατανάλωσης νερού στο Δήμο Φερών Νομού Μαγνησίας. |

## ΚΑΤΑΛΗΚΤΗΡΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΗ

## ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ

Συμπεράσματα από τις Ανακοινώσεις του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου:

- α) Για τις αρχαίες Φερές: Αργ. Ιντζεσίλογλου,
- β) Για το νεώτερο Βελεστίνο: Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη και
- γ) Για τον Ρήγα κ. Αθ. Καραθανάσης.

Διαπιστώσεις - Προτάσεις - Ψηφίσματα.

## ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΕΔΡΩΝ

1. **Αγνουσιώτης Δημήτριος**, Αρχαιολόγος, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών Βόλου.
2. **Αδρύμη Βασιλική**, Δρ. Αρχαιολόγος, Διευθύντρια Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Θεσσαλικών Σπουδών Βόλου.
3. **Αλματζή Πόπη**, Αρχαιολόγος, Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Θεσσαλικών Σπουδών Βόλου.
4. **Αναστασίου-Κατσιαρδάνη Αναστασία**, Δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών, Παιδιάτρος.
5. **Αντωνακόπουλος Γεώργιος**, Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.
6. **Αξελός Λουκάς**, Δρ. Πανεπιστημίου Αθηνών-Συγγραφέας.
7. **Αποστολάτος Μάκης**, Πρόεδρος Ενωτικής Πορείας Συγγραφέων.
8. **Αρβανιτάκης Δημήτριος**, Ιστορικός, Μουσείο Μπενάκη.
9. **Αργυρίου Αστέριος**, Καθηγητής Πανεπιστημίου Στρασβούργου.
10. **Αρς Γκριγκόρι**, Καθηγητής Ινστιτούτου Σλαβολογίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών.
11. **Βάρσου-Κραβαρτόγιαννου Κωνσταντίνα**, Φιλολόγος.
12. **Βασιλείου Φώτιος**, πρ. Καθηγητής Μεθοδολογίας, Έρευνας και Μάθησης του Πανεπιστημίου Middlesex U.K.
13. **Βλαχάκης Γεώργιος**, Ph.D. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Ανοιχτό Πανεπιστήμιο.
14. **Γιασιράνη-Κυρίτση Βασιλεία**, Φιλολόγος-Συγγραφέας.
15. **Δημουλάς Κωνσταντίνος**, Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων Ν. Λάρισας, Αν. Δ/ντης ΠΕΚ Θεσσαλίας, Δρ. Κλιν. Ψυχολογίας.

16. **Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργυρούλα**, Δρ. Αρχαιολόγος, Διευθύντρια ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστ. και Κλασσικών Αρχαιοτήτων Βόλου.
17. **Ιντζεσίλογλου Χαράλαμπος**, Αρχαιολόγος, ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασσικών Αρχαιοτήτων Βόλου.
18. **Καλαμάκης Διονύσιος**, Επ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, Γεν. Γραμματέας Φιλολογικού Συλλόγου “Παρνασσός”.
19. **Καμηλάκης Παναγιώτης**, Ερευνητής του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.
20. **Καραγιώργος Πάνος**, Καθηγητής Ιονίου Πανεπιστημίου.
21. **Καραθανάσης Αθανάσιος Ε.**, Καθηγητής Ιστορίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
22. **Καραμπερόπουλος Βασίλειος Κων.**, πρ. Δήμαρχος Βελεστίνου-Συγγραφέας.
23. **Καραμπερόπουλος Δημήτριος Απ.**, Παιδίατρος, Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.
24. **Καράς Γιάννης**, Ομ. Διευθυντής Ερευνών Ε.Ι.Ε.
25. **Καρουκανίδου Μαίρη**, Κλασσική Φιλολόγος.
26. **Κατσιαρδάνη Καλλιόπη-Πηνελόπη**, ειδικευόμενη Ιατρός.
27. **Κατσιαρδάνης Κωνσταντίνος**, ειδικευόμενος Ιατρός.
28. **Κοντομήτρος Γεώργιος**, Διδάκτωρ Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Φιλολόγος.
29. **Κουμαριανού Αικατερίνη**, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου-Ιστορικός.
30. **Κυρίσης Παναγιώτης**, Υπολοχαγός Διαβιβάσεων.
31. **Κύρκος Βασίλειος**, Ομ. Καθηγητής Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Αθηνών.
32. **Κωνσταντίνοβα Γιούρα**, Ph.D., Institute for Balkan Studies, Σόφια, Βουλγαρίας.
33. **Λεοντσίνης Γεώργιος**, Καθηγητής Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών.
34. **Λιβιεράτος Ευάγγελος**, Καθηγητής στην Πολυτεχνική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
35. **Λούκας Δημήτριος**, Καθηγητής Κοινωνιολόγος-Πολιτειολόγος.
36. **Μαρκαντώνης Ιωάννης**, Ομ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος Φιλολογικού Συλλόγου “Παρνασσός”.



37. **Μαρούδας Παναγιώτης**, Ομ. Καθηγητής ΑΕΙ.
38. **Μαυρόγιαννης Διονύσιος**, Ομ. Καθηγητής Κοινωνιολογίας, πρ. Πρύτανης Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.
39. **Μηνάογλου Χαράλαμπος**, Ιστορικός, υπ. Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών.
40. **Μουζάκης Στέλιος**, Πολ. Μηχανικός, Λαογράφος.
41. **Μουτζούρης Νικόλαος**, Γλωσσολόγος Ερευνητής Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών.
42. **Μπαμπούνης Χαράλαμπος**, Επικ. Καθηγητής Νεώτερης Ελληνικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.
43. **Μπολανάκης Ιωάννης**, Σχολικός Σύμβουλος.
44. **Μύαρης Γεώργιος**, Φιλολόγος, υποψ. Διδάκτωρ.
45. **Ντελόπουλος Γεώργιος**, τ. Ερευνητής της Ακαδημίας Αθηνών.
46. **Ξανάκης Χρίστος**, Δρ. Φυσικής-Καθηγητής.
47. **Παντελοδήμος Δημήτριος**, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών.
48. **Παπαγεωργίου Αλέξανδρος Απ.**, Χημικός.
49. **Παπαγεωργίου Δημήτριος Στ.**, Φιλολόγος.
50. **Παπαγεωργίου Σταύρος Παν.**, Συμβολαιογράφος.
51. **Παπαθανασίου Απόστολος**, Δικηγόρος-Συγγραφέας.
52. **Πετράτος Πέτρος**, Φιλολόγος, Δρ. Ιστορίας.
53. **Πατρίκου Μαρία**, MSc, Αρχαιολόγος, ΙΓ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου.
54. **Πετρονώτης Αργύρης**, Αρχιτέκτων, Καθηγητής Ιστορίας Αρχιτεκτονικής Πολυτεχνείου.
55. **Πετρούνινα Όλγα**, Καθηγήτρια Νεώτερης Ελληνικής Ιστορίας στην Ιστορική Σχολή του Κρατικού Πανεπιστημίου "Δεμονόσωφ" Μόσχας.
56. **Πέτσιος Κώστας**, Αν. Καθηγητής Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
57. **Πίκουλας Γ.Α.**, Αν. Καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.
58. **Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικ.**, Διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.

59. **Ποντίκας Απόστολος**, Σχολικός Σύμβουλος.
60. **Ρέππας Χρήστος**, Συγγραφέας, εκδότης Επετηρίδος Μεσσηνιακών Σπουδών “Μεσσηνιακά Χρονικά”.
61. **Σαββανάκης Γεώργιος**, Πτυχιούχος Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
62. **Σιουμουρέκης Στέργιος**, Γεωλόγος, MSc.
63. **Σπέντζας Σάββας**, Ομ. Καθηγητής Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών Σ.Σ.Ε.
64. **Σταβέλας Απόστολος**, Δρ. Φιλοσοφίας.
65. **Σταμέλου Ευαγγελία**, Αρχαιολόγος, ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου.
66. **Τσιακούμης Παναγιώτης**, Καθηγητής Φιλολογος-Θεολόγος.
67. **Τσιάκα-Γιαννοπούλου Καλλίτσα**, Φιλολόγος-Ιστορικός.
68. **Τίτσιας Δημήτριος**, Πρωτοδίκης.
69. **Φραγκούλης Αντώνιος**, Σχολικός Σύμβουλος.
70. **Χαρίτος Χαράλαμπος**, Καθηγητής Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαιδεύσεως και Τοπικής Ιστορίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.
71. **Χατζηβασιλείου Γιάννης**, Φιλολόγος-Συγγραφέας.
72. **Blagojevic Gordana**, Ph.D. Εθνολόγος-Ανθρωπολόγος, μόνιμη ερευνήτρια του Εθνογραφικού Ινστιτούτου της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών.
73. **Brand Chisacof Lia**, Ερευνήτρια Ινστιτούτου Νοτιοανατολικών Ευρωπαϊκών Σπουδών της Ρουμανικής Ακαδημίας Βουκουρεστίου.
74. **Filliti Georgeta**, πρ. Ερευνήτρια στο Ιστορικό Ινστιτούτο “N. Jorga”, της Ρουμανικής Ακαδημίας Βουκουρεστίου.
75. **Gadjanski Ivan**, Poet-Editor, Belgrade, Serbia.
76. **Gadjanski Ksenija Maricki**, Professor, Belgrade, Serbia.
77. **Garabedian Agop**, Διευθυντής, Institute for Balkan Studies, Sofia, Bulgaria.
78. **Garcia Galvez Isabel**, Καθηγήτρια Ελληνικών στο Πανεπιστήμιο της Τενερίφης, Ισπανία.
79. **Komsalova Rumyana**, Professor, University of Plovdiv, Bulgaria.

- 
80. **Sprawski Slawomir**, Καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Κρακοβίας, Πολωνία.
  81. **Topalov Kiril**, Καθηγητής Βαλκανικής Λογοτεχνίας Πανεπιστημίου Σόφιας, Βουλγαρίας, Πρόεδρος Ακαδημίας Βαλκανικού Πολιτισμού.
  82. **Velkova Sanya**, Historian, Ph.D., Institute for Balkan Studies, Sofia, Bulgaria.



ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

*Το Χρονικό του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου  
«Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»,  
Βελεστίνο, 4-7 Οκτωβρίου 2007*

**Προετοιμασία:** Το γεγονός ότι το 2007 συμπληρώνονταν 250 χρόνια από τη γέννηση του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή (1757-2007), η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα προγραμματίσει τη διοργάνωση του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου για τον Ρήγα και την γενέτειρά του να συγκληθεί τον Οκτώβριο του επετειακού αυτού έτους. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα τιμούσαμε τη σημαντική αυτή επέτειο και παράλληλα θα τονίζονταν η επέτειος αυτή ώστε και άλλοι φορείς να την εορτάσουν.

Επιδιώχτηκε έγκαιρα να έχουν εκδοθεί τα Πρακτικά του προηγούμενου Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου, πράγμα που κατορθώθηκε και παρουσιάστηκε σε ένα πολυσέλιδο τόμο. Στη συνέχεια το Διοικητικό Συμβούλιο της Επιστημονικής μας Εταιρείας ανήγγειλε τη σύγκληση στη γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο, του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» για το τετραήμερο 4-7 Οκτωβρίου 2007. Ανταποκρίθηκαν στην πρόσκλησή μας συνολικά ογδόντα δύο επιστήμονες-Σύνεδροι από το Εσωτερικό και από το Εξωτερικό.

Αρκετά νωρίς τυπώθηκε το καλαίσθητο Πρόγραμμα του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου και στάλθηκε σε πολλούς επιστήμονες, Επιστημονικά Κέντρα, Πανεπιστήμια, Υπηρεσίες και στα μέσα ενημέρωσης, Ημερήσιο και Περιοδικό Τύπο, Ραδιοφωνικούς και Τηλεοπτικούς σταθμούς. Εντύπωση έκανε η πλούσια θεματολογία του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου καθώς και το επιστημονικό επίπεδο των Συνέδρων, οι οποίοι συμμετέχουν

στις εργασίες από την Ελλάδα και το Εξωτερικό: Βουλγαρία, Σερβία, Ρουμανία, Πολωνία, Ρωσία, Γαλλία, Ισπανία και Κύπρο.

Τη διοργάνωση του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου ανέλαβε η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα σε συνεργασία με την Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας, τον Δήμο Φερών και την ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου. Συμμετείχαν ακόμη η Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών και ο Σύλλογος Βελεστινιωτών Αθηνών.

Οι Σύεδροι από την Αθήνα και όσοι ήρθαν αεροπορικά από το Εξωτερικό με πούλμαν της Οργανωτικής Επιτροπής αναχώρησαν το πρωί της 4ης Οκτωβρίου 2007 για το Βελεστίνο, τον τόπο διεξαγωγής του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου, αφού όμως πρώτα εγκαταστάθηκαν στο ξενοδοχείο «Αλέξανδρος» του Βόλου, όπως και οι υπόλοιποι Σύεδροι, οι οποίοι ήρθαν με δικό τους μέσο.

Σε κάθε Σύεδρο, όπως και στους επισήμους, προσφέρθηκε ο σχετικός φάκελος, στον οποίο περιέχονταν το καλαίσθητο πρόγραμμα, το έντυπο με την Πρόταση για το Μουσείο του Ρήγα στη γενέτειρά του, ένας ταχυδρομικός φάκελος του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου με το σχετικό γραμματόσημο του Ρήγα σφραγισμένος από το Ταχυδρομικό Γραφείο Βελεστίνου την ημέρα έναρξης του Ε΄ Συνεδρίου, το βιβλίο με την «Ενδεικτική Βιβλιογραφία για τον Ρήγα Βελεστινλή», στην οποία καταχωρίζονται οι τίτλοι των εκτεθημένων βιβλίων, εντύπων από τη Συλλογή του Δημητρίου Απ. Καραμπερόπουλου σε ιδιαίτερη αίθουσα κατά τη διάρκεια των εργασιών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Επίσης στον φάκελο περιέχονταν το ενημερωτικό έντυπο για τις αρχαίες Φερές της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστ. και Κλασικών Αρχαιοτήτων και το ενημερωτικό έντυπο για τα ΑΠΑΝΤΑ του Ρήγα Βελεστινλή, που έχουν για πρώτη φορά επανεκδοθεί. Ακόμη σε κάθε Σύεδρο προσφέρθηκε το αναμνηστικό κεραμικό με τη μορφή του Ρήγα, έργο και προσφορά του καλλιτέχνη κεραμίστα Ανετόπουλο από το Μαλάκι Πηλίου.

Το Διοικητικό Συμβούλιο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα απεφάσισε κατά τις εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου να τιμήσει για τις έρευνες και το συγγραφικό τους έργο για τον Ρήγα Βελεστινλή με την επίδοση τιμητικής πλακέτας και περγαμηνής στην κα Αικατερίνη Κουμαριανού, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου-Ιστορικό και τον κ. Γκριγόρι Αρς, Καθηγητή του Ινστιτούτου Σλαβολογίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών.

**Εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου:** Το απόγευμα της Πέμπτης, 4 Οκτωβρίου 2007 έλαβε χώρα η τελετή έναρξης του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου στο Πνευματικό Κέντρο Βελεστίνου. Σε κάθε Σύεδρο και ακροατή δόθηκε ο φάκελος του Ε΄ Συνεδρίου με το πρόγραμμα και τα άλλα σχετικά ενημερωτικά έντυπα.

Κατά την έναρξη του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου ο Γραμματέας της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα κ. Δημ. Κογκούλης παρουσίασε τους επι-

σήμιους και ανέγνωσε τους πολλούς χαιρετισμούς, οι οποίοι εστάλησαν. Στη συνέχεια προσκλήθηκε ο πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος να ανοίξει τις εργασίες του Συνεδρίου και στην εναρκτήρια του ομιλία καλωσόρισε τους προσκεκλημένους επιστήμονες και τους άλλους συνέδρους επισημαίνοντας πως το 2007 είναι η επέτειος των 250 χρόνων από τη γέννηση του Ρήγα Βελεστινλή και αυτήν την σημαντική επέτειο τιμούμε με τη διοργάνωση του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου καθώς και με ένα άλλο σημαντικό γεγονός, την για πρώτη φορά επανέκδοση των ολοκληρωμένων Απάντων των έργων του Ρήγα Βελεστινλή. Μάλιστα τόνισε ότι τα ολοκληρωμένα Απαντα του Ρήγα έχουν εκδοθεί και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM) και ότι το επόμενο Σάββατο 13 Οκτωβρίου 2007 θα διανεμηθεί με την εφημερίδα «Ελευθεροτυπία». Κατ' αυτόν τον τρόπο το έργο του Ρήγα θα έχει μια ευρύτερη διάδοση, ιδιαίτερα στις νεώτερες ηλικίες, οι οποίες έχουν μεγάλη εξοικείωση με τη νέα τεχνολογία.

Ακολούθως προσκλήθηκαν και χαιρέτισαν την έναρξη των εργασιών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου ο Τιτουλάριος Μητροπολίτης Βελεστίνου κ. Δαμασκηνός, ο εκπρόσωπος του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Δημητριάδος κ. Ιγνατίου ο πρωτοσύγκελος Πανοσιολογιώτατος Αρχιμανδρίτης κ. Δαμασκηνός Κιαμέτης, ο Αντιπρόεδρος της Βουλής κ. Γεώργιος Σούρλας, ο Πρόεδρος του Νομαρχιακού Συμβουλίου, ο Δήμαρχος του Βόλου κ. Αλέκος Βούλγαρης, η Προϊσταμένη της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου κ. Αργυρούλα Ιντζεσίλογλου και ο Γραμματέας του Φιλολογικού Συλλόγου "Παρνασσός" επ. Καθηγητής κ. Διονύσιος Καλαμάκης. Η πρόεδρος της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών και Διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών κ. Αικ. Πολυμέρου-Καμυλάκη λόγω της αιφνίδιας ασθένειάς της έστειλε σχετικό χαιρετισμό και την ανακοίνωσή της για τις εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.

Με το πέρας των χαιρετισμών άρχισαν οι εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου σε ολομέλεια με δύο ανακοινώσεις, της κ. Αργυρούλας Ιντζεσίλογλου, Προϊσταμένης της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστ. και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου και του κ. Αθανασίου Καραθανάση, Καθηγητού Ιστορίας Α.Π.Θ. Στη συνέχεια έγινε η απονομή από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα της τιμητικής περγαμηνής και πλακέτας για τις έρευνες και το συγγραφικό τους έργο για τον Ρήγα Βελεστινλή στην κ. Αικατερίνη Κουμαριανού, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου-Ιστορικό και στον κ. Γκρηγόρι Αρς, Καθηγητή Σλαβολογίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών.

Τις επόμενες τρεις ημέρες οι εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου έλαβαν χώρα στις περιποιημένες τώρα αίθουσες του Ιου Δημοτικού Σχολείου Βελεστίνου, χώρο στον οποίο διοργανώθηκαν και τα προηγούμενα τέσσερα Διεθνή Συνέδρια. Μεγάλη και εντυπωσιακή ήταν καθ' όλες τις ημέρες του Συνεδρίου η συμμετοχή των ακροατών, οι οποίοι ήρθαν, εκτός από το Βελεστίνο, το Βόλο και τη Λάρισα, και από πολλά μέρη

της Ελλάδος, για να παρακολουθήσουν τις εργασίες στις δύο αίθουσες, στις οποίες γίνονταν παράλληλα οι ανακοινώσεις για τις τρεις θεματικές ενότητες.

Τα ολοκληρωμένα για πρώτη φορά Άπαντα του Ρήγα Βελεστινλή, τα Πρακτικά των προηγούμενων Διεθνών Συνεδρίων καθώς και οι υπόλοιπες εκδόσεις της Επισημομονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα εκτέθηκαν στην είσοδο του Δημοτικού Σχολείου και κατ' αυτόν τον τρόπο οι επισκέπτες είχαν τη δυνατότητα να αποκτήσουν τα έργα του Ρήγα και τις άλλες μελέτες. Επίσης αναρτήθηκαν τέσσερις καλαίσθητες σύντομες ανακοινώσεις (poster), τις οποίες πάρα πολλοί επισκέπτες ανέγνωσαν, στοιχείο το οποίο δείχνει πως θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί και αυτός ο τρόπος προβολής των ανακοινώσεων.

Στην καλή διοργάνωση του Ε΄ Συνεδρίου κατά το τετραήμερο 4-7 Οκτωβρίου 2007 σημαντική ήταν η βοήθεια των υπαλλήλων του Δήμου Φερών, του Διευθυντή του Ιου Δημοτικού Σχολείου κ. Δ. Μακρονάσιου, του Χημικού κ. Αλεξάνδρου Α. Παπαγεωργίου και του Ηλεκτρολόγου-Μηχανολόγου κ. Μανώλη Α. Χατζηθεοδώρου. Ιδιαίτερη ήταν η συμβολή στην προετοιμασία και κατά τη διάρκεια των εργασιών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου του Γεωπόνου κ. Βασιλή Α. Χατζηθεοδώρου.

**Έκθεση Βιβλίων για τον Ρήγα.** Κατά τις εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου διοργανώθηκε Έκθεση βιβλίων, περιοδικών κ.ά που συνοδεύονταν από σχετικό Κατάλογο με τίτλο «Ενδεικτική Βιβλιογραφία για τον Ρήγα Βελεστινλή». Είχαν εκτεθεί εργασίες και μελέτες, οι οποίες έχουν δημοσιευθεί για τον Ρήγα κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο αιώνων. Η έκθεση αυτή έκανε μεγάλη εντύπωση στους επισκέπτες από το πλήθος των μελετών που έχουν γραφεί για τον Ρήγα Βελεστινλή. Τα 625 εκτεθέντα προέρχονταν από τη Βιβλιοθήκη του Δρ. Δημητρίου Καραμπερόπουλου και παρουσιάστηκαν κατά χρονολογική σειρά και σε τέσσερις ενότητες:

- α) Στην πρώτη ενότητα ήταν οι τρεις μέχρι σήμερα εκδόσεις των ΑΠΑΝΤΩΝ του Ρήγα.
- β) Στη δεύτερη ενότητα εκτέθηκαν τα αντίτυπα των ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΩΝ του Ρήγα στις δέκα γλώσσες, στις οποίες έχουν μέχρι σήμερα έχουν μεταφραστεί.
- γ) Στην τρίτη και πολυπληθέστερη ενότητα περιέχονταν χειρόγραφα, μελέτες και βιβλία για τον Ρήγα.
- δ) Στην τέταρτη ενότητα εκτέθηκε η γενικότερη παρουσία του Ρήγα σε βιβλία, περιοδικά, εφημερίδες κ.ά.

**Παρασυνεδριακές εκδηλώσεις:** Οι Σύεδροι το Σάββατο 6 Οκτωβρίου ξεναγήθηκαν από την αρχαιολόγο κ. Πολυξένη Αραχωβίτη στον αρχαιολογικό χώρο του Θαυλίου Διός, όπου τους παρουσίασε τις έρευνες, οι οποίες έχουν διενεργηθεί μέχρι σήμερα και τις μελέτες οι οποίες ανέδειξαν το μνημείο αυτό, τονίζοντας και το ρόλο



της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστ. και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου στην διατήρηση της επισκεψιμότητας του αρχαιολογικού αυτού χώρου.

Το πρωί της Κυριακής μετά τη Θεία Λειτουργία οι Σύεδροι κατευθύνθηκαν στον Ανδριάντα του Ρήγα, όπου ψάλθηκε επιμνημόσυνη δέηση χοροστατούντος του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Βελεστίνου κ. Δαμασκηνού και κατατέθηκαν στεφάνια εκ μέρους των Ελλήνων συνέδρων από τον Καθηγητή κ. Κώστα Πέτσιο, εκ μέρους των Συνέδρων από τα άλλα κράτη από τον Καθηγητή κ. Αρς, εκ μέρους του Δήμου Φερών από τον αντιδήμαρχο κ. Χαρ. Πάσχο, εκ μέρους της Επιστημονικής Εταιρείας από τον Γραμματέα κ. Δ. Κογκούλης, εκ μέρους της ΙΓ΄ Εφορείας Αρχαιοτήτων από την Προϊσταμένη κ. Αργ. Ιντζεσίλογλου, εκ μέρους του Συλλόγου Βελεστινιωτών από τον Γραμματέα κ. Ευαγ. Ντόντο. Στη συνέχεια τραγουδήθηκε ο Θούριος του Ρήγα σε μία από τις πέντε παραδοσιακές μορφές, που έχουν καταγραφεί και περιέχονται στον ψηφιακό δίσκο του Θουρίου, τον οποίο εξέδωσε η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Τέλος οι παρευρισκόμενοι Σύεδροι φωτογραφήθηκαν σε αναμνηστική φωτογραφία με φόντο τον ανδριάντα του Ρήγα.

Κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου ο Σέρβος ποιητής Ivan Gadjanski μας πρόσφερε την καλαίσθητη ποιητική του συλλογή μεταφρασμένη και στα ελληνικά «Μοίρα των Βαλκανίων». Επίσης η Ρουμάνα Σύεδρος Geogerta Filliti πρόσφερε το βιβλίο που επιμελήθηκε με τίτλο «Οι Ρουμάνοι για τον Ρήγα» και στο οποίο έχει συγκεντρώσει όλες τις εργασίες που κατά καιρούς είχαν γραφεί για τον Ρήγα Βελεστινή από Ρουμάνους συγγραφείς.

Οι Σύεδροι ως φιλοξενούμενοι της Οργανωτικής Επιτροπής συμμετείχαν στα γεύματα και στα δείπνα, γεγονός το οποίο δημιουργούσε αρκετό κέφι και έφερνε πολύ κοντά τους Συνέδρους μεταξύ τους, στοιχείο που ιδιαίτερα το τόνισαν, γι' αυτό και θεώρησαν ξεχωριστό το Συνέδριο «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας» στη γενέτειρα του Ρήγα.

**Καταληκτήρια Συνεδρίαση:** Μετά την ολοκλήρωση των ανακοινώσεων στις δύο παράλληλες αίθουσες στη συνέχεια το μεσημέρι της Κυριακής, 7 Οκτωβρίου 2007, συνήλθαν οι Σύεδροι σε ολομέλεια για την Καταληκτήρια Συνεδρίαση με προεδρείο την κ. Αργ. Ιντζεσίλογλου, τον κ. Παν. Καμηλάκη και τον κ. Δημ. Καραμπερόπουλο, οι οποίοι ανέπτυξαν εν συντομία τα συμπεράσματα του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου και τη συμβολή του στην διερεύνηση των αρχαίων Φερών, του Βελεστίνου και της ευρύτερης περιοχής καθώς και της επαναστατικής φυσιογνωμίας του Ρήγα.

Αρκετοί σύεδροι έλαβαν το λόγο επισημαίνοντας τη σημασία του Συνεδρίου, όπως ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βελεστίνου κ. Δαμασκηνός, ο Καθηγητής κ. Αστέριος Αργυρίου, ο Καθηγητής κ. Πάνος Καραγιώργος και άλλοι Σύεδροι. Τέλος τον λόγο έλαβε ο πρόεδρος της Οργανωτικής επιτροπής του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας» Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος, ο οποίος τόνισε πως με την πετυχημένη διοργάνωση

του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου τιμήθηκε κατάλληλα και η επέτειος των 250 χρόνων από την γέννηση του Ρήγα. Παράλληλα ευχαρίστησε όλους τους Συνέδρους από την Ελλάδα και τις άλλες χώρες, οι οποίοι συμμετείχαν με ανακοίνωση και πρόσφεραν τις γνώσεις τους. Επίσης ευχαρίστησε και τους Συνέδρους, οι οποίοι ήρθαν από πολλά μέρη της Ελλάδος να παρακολουθήσουν τις εργασίες ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη δυναμική του Συνεδρίου. Ευχαρίστησε και όλους εκείνους οι οποίοι συνέβαλαν στην επιτυχή διοργάνωση του Ε΄ Συνεδρίου και τέλος ευχήθηκε όπως η επόμενη συνάντηση να γίνει πάλι στη γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο, στο ΣΤ΄ Διεθνές Συνέδριο τον Οκτώβριο του 2012.

**Οικονομική ενίσχυση της διοργάνωσης του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου:** Τη διοργάνωση του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», που συνέπιπτε με την επέτειο των 250 χρόνων από τη γέννηση του Ρήγα Βελεστινλή ενίσχυσαν οικονομικά, όπως μνημονεύονται στη συνέχεια:

- Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Ιγνάτιος πρόσφερε τα δύο από τα έξι γεύματα στους Συνέδρους.
- Η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας αγόρασε βιβλία από τις εκδόσεις των έργων του Ρήγα.
- Η ΙΠ΄ Εφορεία Προϊστ. και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου κάλυψε την τεχνική υποστήριξη του Ε΄ Συνεδρίου, τα όργανα προβολής και των διαφανειών (power point), οθονών και φωτογράφισης.
- Ο Δήμος Φερών πρόσφερε τα δύο αεροπανώ που αναρτήθηκαν στον κεντρικό δρόμο του Βελεστίνου, τα πανώ και τα σχετικά λουλούδια στις αίθουσες των συνεδριάσεων του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.
- Η Ακαδημία Αθηνών ενίσχυσε την έκδοση του Προγράμματος του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου με το ποσό των χιλίων ευρώ.
- Ο Καθηγητής και πρ. Πρύτανης του Δ.Π.Θ. Διονύσιος Μαυρόγιαννης ενίσχυσε την έκδοση του Καταλόγου της Έκθεσης των βιβλίων για τον Ρήγα με το ποσό των χιλίων ευρώ.
- Ο Δικηγόρος Βόλου παρ' Αρείω Πάγω κ. Γιάννης Σαμαράς εντυπωσιασμένος από τη διοργάνωση και το επίπεδο του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου πρόσφερε τρεις χιλιάδες ευρώ.
- Η Καθηγήτρια Ξένων Γλωσσών κ. Μαίρη Γαβαλά πρόσφερε χίλια ευρώ.
- Τρεις ακόμη Σύεδροι έδωσαν μικρά ποσά ως ενίσχυση.
- Τα προσφερόμενα κατά τα διαλείμματα των εργασιών του Ε΄ Συνεδρίου ήταν από τη Βιομηχανία ΕΨΑ τα αναψυκτικά και από τη Χαλβαδοποιία Παπαγιαννόπουλου Βόλου τα γλυκίσματα-χαλβάδες.
- Ενημερωτικά σημειώνουμε ότι το Τμήμα Συνεδρίων του Υπουργείου Πολιτισμού απάντησε αρνητικά στο σχετικό αίτημα της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνο-Ρήγα για οικονομική ενίσχυση του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.

*Προσφώνηση  
του προέδρου της Οργανωτικής Επιτροπής  
Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου  
κατά την έναρξη του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου  
«Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», 4 Οκτωβρίου 2007*

Σεβασμιώτατε Μητροπολίτη Βελεστίνου, Κύριε Αντιπρόεδρε της Βουλής, Κύριε Πρόεδρε του Νομαρχιακού Συμβουλίου Μαγνησίας, Κύριε Δήμαρχε του Δήμου Βόλου, Κύριε Αντιδήμαρχε του Δήμου Φερών, Κύριε Πρόεδρε του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Φερών, Κύριοι Δημοτικοί Σύμβουλοι του Δήμου Φερών, Κύριοι Καθηγητές, Αγαπητοί Συμπατριώτες, Κυρίες και Κύριοι, Αγαπητοί Σύεδροι,

Καλώς ορίσατε στις εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Καλώς ορίσατε στη γενέτειρα του Ρήγα Βελεστινλή.

Αισθήματα χαράς και συγκίνησης μας κατακλύζουν σήμερα που φθάσαμε στο Ε΄ Διεθνές Συνέδριο, αναλογιζόμενοι την πορεία από τότε που εδώ και είκοσι ένα χρόνια ξεκινήσαμε το Α΄ Συνέδριο το 1986 και σήμερα να έχει πλέον καταστεί θεσμός.

Φέτος το 2007 γιορτάζουμε και την επέτειο των 250 χρόνων από τη γέννηση του επαναστάτη και οραματιστή μιας Βαλκανικής δημοκρατικής πολιτείας, του Ρήγα Βελεστινλή. Και αυτήν την επέτειο τιμούμε με τη διοργάνωση του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου, με τη συμμετοχή τόσων αξιόλογων επιστημόνων από την Ελλάδα και τις άλλες χώρες, Βουλγαρία, Σερβία, Ρουμανία, Πολωνία, Ρωσία, Γαλλία, Ισπανία και Κύπρο και επί πλέον με τη συμμετοχή όλων σας.

Κατορθώνουμε να τυπώνουμε τα Πρακτικά μετά την διοργάνωση των Συνεδρίων. Τέσσερις ογκώδεις τόμοι μέχρι σήμερα έχουμε εκδώσει, μέσα σε αντίξοες οικονομικές συνθήκες, διότι το κόστος του τόμου των Πρακτικών είναι υψηλό. Πιστεύουμε όμως και θέλουμε να καταστεί η αντίληψη αυτή πιστευτή και στους υπευθύνους του υπουργείου Πολιτισμού, της Νομαρχίας και του Δήμου, ότι αξίζει η προσπάθεια έκδοσης των Πρακτικών, διότι σ' αυτά περιέχονται όλες οι μελέτες των ανακοινώσεων, με τα τόσα καινούργια στοιχεία που κατατίθενται. Επισημαίνουμε ότι με τη διοργάνωση των Διεθνών Συνεδρίων αυξάνεται η συμμετοχή και των νέων επιστημόνων από την περιοχή του Βελεστίνου. Με τους τρεις νέους επιστήμονες, Γεώργιος Σαββανάκης, φιλόλογος, Στέργιος Σιουμουρέκης, γεωλόγος και Αλέξανδρος Παπαγεωργίου, χημικός, ο αριθμός των νέων επιστημόνων στις εργασίες των Διεθνών Συνεδρίων ανέρχεται στους δέκα. Τους δίνεται κατ' αυτόν τον τρόπο η ευκαιρία να μελετήσουν ένα θέμα και να το παρουσιάσουν ενώπιον τόσων Συνέδρων.

Τη σημαντική αυτή χρονιά, που είναι η επέτειος των διακοσίων πενήντα χρόνων από τη γέννηση του Ρήγα, η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα ολοκλήρωσε και παρουσίασε τα ΑΠΑΝΤΑ του Ρήγα. Για πρώτη φορά επανεκδόθηκαν σε αναστατική μορφή ολοκληρωμένα και με ευρετήρια τα έργα του Ρήγα: «Φυσικής απάνθισμα», «Σχολείον των ντελικάτων εραστών», «Ο Ηθικός Τρίπους», «Νέος Ανάχαρσις», «Τα Επαναστατικά, (Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Σύνταγμα, Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός)», «Χάρτα της Ελλάδος», «Νέα Χάρτα της Βλαχίας», «Γενική Χάρτα της Μολδοβίας», και εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Επί πλέον τα ολοκληρωμένα ΑΠΑΝΤΑ του Ρήγα η Επιστημονική μας Εταιρεία τα προσφέρει και σε ψηφιακό δίσκο. Περιλαμβάνει όλα τα βιβλία, τη δωδεκάφυλλη Χάρτα και τα ευρετήριά τους. Το CD-ROM θα κυκλοφορηθεί μαζί με την εφημερίδα «Ελευθεροτυπία» το μεθεπόμενο Σάββατο στις 13 Οκτωβρίου 2007. Για τεχνικούς λόγους δεν κατέστη δυνατόν να κυκλοφορηθεί τις ημέρες του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου μας. Πάντως με τις εκατό περίπου χιλιάδες των ψηφιακών δίσκων, που υπολογίζονται ότι θα διανεμηθούν κατά το μεθεπόμενο Σάββατο, πλατιά θα διαδοθεί το έργο του Ρήγα και ιδιαίτερα στη νέα γενιά, η οποία είναι εξοικειωμένη με τη νέα τεχνολογία.

Συνεχίσαμε την μετάφραση του Συντάγματος του Ρήγα σε άλλες δύο ακόμη γλώσσες τα Ισπανικά, μετάφραση της καθηγήτριας Νεοελληνικών του Πανεπιστημίου της Τενερίφης Ισπανίας κ. Isabel Garcia Galvez, η οποία και συμμετέχει με ανακοίνωση στο Ε' Διεθνές Συνέδριο και στα Γερμανικά, μετάφραση του καθηγητού Γερμανικών κ. Αντώνη Γαβαλά. Κατ' αυτόν τον τρόπο τα Επαναστατικά έργα του Ρήγα, το Σύνταγμά του, μεταφράσθηκε συνολικά σε δέκα γλώσσες. Παράλληλα αποστέλλουμε αντίτυπα με το Σύνταγμα του Ρήγα στις Εθνικές και Πανεπιστημιακές Βιβλιοθήκες των κρατών του κόσμου, ώστε να καταγραφεί στη Βιβλιογραφία και να ανευρισκονται

από τους ερευνητές και μελετητές. Μέχρι σήμερα έχουμε αποστείλει αντίτυπα του μεταφρασμένου Συντάγματος του Ρήγα σε 750 βιβλιοθήκες 120 κρατών του κόσμου.

Την επέτειο των διακοσίων πενήντα χρόνων από τη γέννηση του Ρήγα το υπουργείο Πολιτισμού τελείως αγνόησε αυτή τη σημαντική επέτειο, παρά την έγκαιρη υπόμνηση της επετείου με συγκεκριμένη παρέμβαση και επιστολές. Ωστόσο το Υπουργείο Παιδείας ανακήρυξε για την παιδεία το 2007 έτος Ρήγα, μετά τις σύντονες προσπάθειες της Νομαρχίας, των Βουλευτών και του Δήμου Φερών.

Επίσης τα Ελληνικά Ταχυδρομεία τίμησαν την επέτειο με τη έκδοση αναμνηστικού γραμματοσήμου του ενός ευρώ, έργο του χαράκτη Γιάννη Γουρζή. Ένας αναμνηστικός φάκελος της Επιστημονικής μας Εταιρείας με το γραμματόσημο αυτό του Ρήγα και σφραγίδα σημερινή από το Ταχυδρομείο Βελεστίνου προσφέρουμε στους Συνέδρους. Τα ΕΛΤΑ παράλληλα τίμησαν το ιστορικό γεγονός της επετείου των διακοσίων πενήντα χρόνων από τη γέννηση του Ρήγα και με ένα «*Λεύκωμα Ρήγας Βελεστινλής*». Περιέχει μία τετράδα γραμματοσήμων του Ρήγα, το φάκελο πρώτης ημέρας κυκλοφορίας, το χαρακτηριστικό του Γιάννη Γουρζή και εισαγωγικό κείμενο του ομιλούντος για τον Ρήγα. Παράλληλα μεγάλες αφίσες κοσμούν τα Ταχυδρομικά Γραφεία της χώρας. Στην φετινή επέτειο των 250 χρόνων συμμετέχει και η Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, μετά τη σχετική πρότασή μας, με την παρουσία σπουδαστών της.

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την ευκαιρία του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου και την επέτειο του Ρήγα θα τιμήσει για το έργο τους για τον Ρήγα με τιμητική πλακέτα και σχετική περγαμινή δύο ιστορικούς, την καθηγήτρια κα Αικατερίνη Κουμαριανού και τον κ. Γρήγορι Αρς του Ινστιτούτου Σλαβολογίας της Μόσχας.

Σε ιδιαίτερη αίθουσα εκτίθενται πολλά βιβλία, περιοδικά κ.ά από την Βιβλιοθήκη του ομιλούντος σχετικά με τον Ρήγα Βελεστινλή, που θα εντυπωσιάσουν τον επισκέπτη για τον πλούτο αυτό των εντύπων που έχουν γραφεί για τον Ρήγα. Οι τίτλοι των εκτιθεμένων περιέχονται στον κατάλογο, που τυπώθηκε με την ευκαιρία της έκθεσης με τίτλο «Ενδεικτική Βιβλιογραφία για τον Ρήγα Βελεστινλή», και ο οποίος χρηματοδοτήθηκε από τον κ. Διονύσιο Μαυρογιάννη, καθηγητή Κοινωνιολογίας και πρ. πρύτανη του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης και τον οποίο θερμά ευχαριστούμε. Επίσης εκτίθενται και μελέτες για τις αρχαίες Φερές, τις οποίες έδωσε η κα Αργυρούλα Ιντζεσίλογλου, προϊσταμένη της ΙΓ΄ Εφορείας Αρχαιοτήτων Βόλου.

Είναι καιρός πλέον να γίνει συνείδηση ότι στη γενέτειρα του Ρήγα, το Βελεστίνο, θα πρέπει να δημιουργηθεί το ανάλογο Μουσείο για τη μεγάλη αυτή μορφή του Ελληνισμού και των Βαλκανίων, τον Ρήγα. Πρώτα όμως να πάψει η μεμφίμοιρη νοοτροπία, που έχει εκφραστεί του τι θα εκθέσουμε, αφού δεν έχουμε προσωπικά αντικείμενά, όπως δυστυχώς διατυπώθηκαν σε σχετική σύσκεψη στη Νομαρχία κατά την περασμένη Άνοιξη. Το έργο του είναι αυτό που ανέδειξε τον Ρήγα και αυτό θα

εκτεθεί, με όλες τις διαστάσεις του. Συνοπτικά μερικές ιδέες περιέχονται στο έντυπο που περιέχεται στο φάκελο που σας δόθηκε κατά την προσέλευση.

Τιμώντας την επέτειο των Διακοσίων πενήντα χρόνων από την γέννηση του Ρήγα Βελεστινλή έχουμε προγραμματίσει να γίνουν σχετικές ομιλίες τον επόμενο μήνα, 3 Νοεμβρίου στην Καβάλα, 16 Νοεμβρίου στα Χανιά και στις 24 Νοεμβρίου στο Βόλο, στον ιστορικό πλέον Σύλλογο «Τρεις Ιεράρχες», που έχει πλέον συμπληρώσει τα 100 χρόνια δράσης.

Για την οικονομική ενίσχυση της διοργάνωσης του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας» ευχαριστίες εκφράζονται:

1. στον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη μας κ. Ιγνάτιο για την προσφορά των δύο πλούσιων γευμάτων.
2. στην Βιομηχανία Αναψυκτικών ΕΨΑ για την προσφορά των αναψυκτικών στους Συνέδρους για τρεις ημέρες.
3. στην Χαλβαδοποιία του κ. Γιάννη Παπαγιαννόπουλου.
4. στον Διευθυντή του 1ου Δημοτικού Σχολείου Βελεστίνου κ. Δ. Μακρονάσιο για την παραχώρηση του Σχολείου για τις εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.
5. στον κ. Διονύσιο Μαυρόγιαννη, καθηγητή Κοινωνιολογίας και πρ. Πρύτανη του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης για την οικονομική ενίσχυση της έκδοσης του Καταλόγου των βιβλίων για τον Ρήγα.
6. και τέλος θερμές ευχαριστίες στον υφυπουργό Εσωτερικών κ. Θανάση Νάκο<sup>1</sup>, ο οποίος υποσχέθηκε να ικανοποιήσει το αίτημά της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα για την οικονομική ενίσχυση του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου με το ποσό των 20.000 ευρώ, με το οποίο θα είμαστε σε θέση να πληρώσουμε μέρος από το σύνολο των εξόδων της διοργάνωσης, όπως για τα ξενοδοχεία, τα έντυπα, τα γεύματα και τη μετακίνηση (αεροπορικά εισιτήρια, πούλμαν κ.λπ.) των Συνέδρων.

Με μεγάλο αγώνα, με θυσίες προσπαθούμε να διοργανώνουμε τα Διεθνή αυτά Συνέδρια για τον Ρήγα Βελεστινλή και να προβάσουμε το έργο του καθώς επίσης τη γενέτειρά του το Βελεστίνου και τις αρχαίες Φερές. Ευχαριστίες εκφράζονται στους συνδιοργανωτές του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου, τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας, το Δήμο Φερών και τη Γ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Βόλου. Επίσης στα μέλη της Οργανωτικής Επιτροπής και στους υπαλλήλους του Δήμου Φερών, που με προθυμία βοηθούν αυτές τις ημέρες. Ιδιαίτερα ευχαριστίες εκφράζονται για

---

1. Δυστυχώς η υπόσχεση αυτή του τότε υφυπουργού Εσωτερικών κ. Θ. Νάκο έμεινε μόνο υπόσχεση και δεν δόθηκαν τα χρήματα για να αντιμετωπιστούν τα τόσα έξοδα διοργάνωσης του πετυχημένου ωστόσο Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας».

την αμέριστη βοήθεια κατά τις ημέρες της προετοιμασίας στον νέο επιστήμονα χημικό Αλέξανδρο Α. Παπαγεωργίου, στον γεωπόνο Βασίλειο Α. Χατζηθεοδώρου, ο οποίος επί πλέον έχει αναλάβει την επικοινωνία με τα μέσα ενημέρωσης για την προβολή των εργασιών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου και στον Ηλεκτρολόγο-Μηχανολόγο κ. Μανώλη Α. Χατζηθεοδώρου. Ευχαριστίες εκφράζονται και στον κ. Νίκο Σαμπαζιώτη για την θαυμάσια καλλιτεχνική εμφάνιση των εντύπων του Συνεδρίου.

Μελλοντικοί στόχοι της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα είναι:

- Το Σύνταγμα του Ρήγα να μεταφραστεί και σε άλλες εθνικές γλώσσες.
- Να διορθώσουμε και να συμπληρώσουμε τα κείμενα στις Εγκυκλοπαίδειες των διαφόρων κρατών του κόσμου. Ήδη ο καθηγητής κ. Π. Καραγιώργος, που είναι Σύεδρος θα βοηθήσει για τις αγγλοσαξωνικές χώρες, η καθηγήτρια των Νεοελληνικών στην Ισπανία κα Isabella Garcia-Galvez την ανάλογη ενέργεια στα Ισπανικά. Σιγά-σιγά θα προσπαθήσουμε να αναγραφεί η σύγχρονη άποψη για τον επαναστάτη και οραματιστή μιας δημοκρατικής πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο Ρήγα Βελεστινλή στις εθνικές Εγκυκλοπαίδειες.
- Η Σύνταξη του Λεξιλογίου του Ρήγα, ώστε να αναδειχθεί ο γλωσσικός πλούτος του Ρήγα.
- Η διοργάνωση εδώ στο Βελεστίνο «Τα Σεμινάρια του Ρήγα» σε συνεργασία με την Νομαρχιακή Επιτροπή Λαϊκής Επιμόρφωσης.

Αγαπητοί Σύεδροι καλώς ορίσατε στην γενέτειρα του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή.

Καλή επιτυχία στις εργασίες του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας».



Το Προεδρείο της Οργανωτικής Επιτροπής κατά την έναρξη του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας». Στο βήμα ο πρόεδρος Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλος, η αντιπρόεδρος κα Αργυρούλα Ιντζεσίλογλου και ο ταμίας κ. Δημ. Κογκούλης.



Ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βελεστίνου κ. Δαμασκηνός χαιρετίζει την έναρξη των εργασιών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.





Ο Δήμαρχος Βόλου κ. Αλ. Βούλγαρης στο βήμα απευθύνει χαιρετισμό κατά την έναρξη του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου, 4 Οκτωβρίου 2007.



Μέρος από το ακροατήριο κατά την έναρξη των εργασιών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.



Ο αντιπρόεδρος τότε της Βουλής των Ελλήνων κ. Γεώργιος Σούγλας στο βήμα χαϊρευίζοντας την έναρξη των εργασιών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.



Ο Καθηγητής Ιστορίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Αθανάσιος Καραθανάσης στο βήμα κατά την πρώτη ημέρα των εργασιών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.



Επίδοση της τιμητικής περγαμινής και πλακέτας της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα στον Καθηγητή κ. Γρ. Αρς.



Επίδοση της τιμητικής περγαμινής και πλακέτας της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα στην καθηγήτρια κα Αικατερίνη Κουμαριανού.



Στο βήμα ο κ. Ivan Gadjanski και στο προεδρείο ο κ. Δημ. Αρβανιτάκης και ο κ. Kiril Topalov.



Στο βήμα ο κ. Αντώνης Φραγκούλης και στο προεδρείο ο κ. Κώστας Σπανός.



Στο βήμα ο κ. Χαράλαμπος Μηνάογλου  
και στο προεδρείο ο κ. Δημ. Αρβανιτάκης και ο κ. Kiril Topalov.



Ο κ. Στέργιος Σιουμουρέκης στο βήμα και στο προεδρείο ο κ. Κώστας Σπανός.



Ο κ. Αλέξανδρος Παπαγεωργίου στο βήμα.



Στο βήμα ο κ. Γεώργιος Κοντομήτρος.



Στο βήμα η κ. Gordana Blagojevic



Μέρος του ακροατηρίου στη δεύτερη αίθουσα των ανακοινώσεων.



Στο βήμα ο κ. Γεώργιος Αντωνακόπουλος και στο προεδρείο η κα Ασπασία Ντίνα.



Στο βήμα η κα Μαίρη Καρουνανίδου και στο προεδρείο ο κ. Σάββας Σπέντζας





Στο βήμα ο π. Γεώργιος Αλεξίου σχολιάζοντας μία ανακοίνωση και στο προεδρείο ο κ. Γεώργιος Μύαρης και ο κ. Σάββας Σπέντζας.



Στο βήμα ο κ. Σταύρος Παπαγεωργίου και στο προεδρείο η κ. Gordana Blagojevic.



Στο βήμα ο κ. Λουκάς Αξελός και στο προεδρείο η κ. Αικατερίνη Κουμαριανού.



Μέρος του ακροατηρίου στην πρώτη αίθουσα των εργασιών του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου στο Δημοτικό Σχολείο Βελεστίνου.



Στο βήμα ο κ. Agor Garabetyan και στο προεδρείο ο Διονύσιος Μαυρόγιαννης και η κ. Lia Brand Chisacof.



Στο βήμα η κ. Βασιλεία Γιασιράνη-Κυρίτση και μέρος του ακροατηρίου.



Στο βήμα ο κ. Δημήτριος Στ. Παραγεωργίου.



Στο βήμα η κ. Isabel Garcia Galvez.



Στο βήμα ο κ. Αστέριος Αγγυρίου.



Στο βήμα ο Διονύσιος Μανωγιάννης και μέρος του ακροατηρίου.



Μέρος από την έκθεση των βιβλίων και εντύπων για τον Ρήγα Βελεστινλή.



Μέρος από την έκθεση των βιβλίων και εντύπων για τον Ρήγα Βελεστινλή.



Μερικοί Σύεδροι κατά την ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο του Θαυλίου Διός στο Βελεστίνο.



Μερικοί Σύεδροι κατά την ξενάγηση από την αρχαιολόγο κ. Πολυξένη Αραχωβίτη στο Ναό του Θαυλίου Διός.



Στο Βήμα ο κ. Χρήστος Ξενάκης και στο προεδρείο ο κ. Κώστας Πέτσιος.



Στο βήμα ο κ. Γιάννης Χατζηβασιλείου.





Στο βήμα ο κ. Παναγιώτης Καμηλάκης και στο προεδρείο ο κ. Παν. Μαρούδας και ο κ. Δημ. Τίτσιας.



Στο βήμα ο κ. Βασίλειος Κύρκος.



Στο βήμα ο κ. Απόστολος Παπαθανασίου και στο Προεδρείο ο κ. Βασ. Κύρκος και ο κ. Χρ. Ξενάκης.



Στο βήμα ο κ. Ευάγγελος Λιβιεράτος και στο προεδρείο ο κ. Γιάννης Καράς και η κ. Sanya Velkova.



Στο βήμα ο κ. Χαράλαμπος Χαρίτος.



Στο βήμα ο κ. Χαράλαμπος Ιντζεσούλογλου και στο προεδρείο ο κ. Agor Garabedian.



Στο βήμα ο κ. Παναγιώτης Κυρίτης.



Στο βήμα ο κ. Kiril Topalov και στο προεδρείο ο κ. Αστέριος Αργυρίου και η κ. Isabel Garcia Galvez.



Μερικοί από τους Συνέδρους κατά το δείπνο στην «Άλκηστη» του Βελεστίου.



Μερικοί από τους Συνέδρους κατά το δείπνο στην «Άλκηστη» του Βελεστίου.



Επιμνημόσυνη δέηση στον ανδριάντα του Ρήγα την Κυριακή πρωί  
χοροστατούντος του Σεβασμιωτάτου Βελεσίνου κ. Δαμασκηνού.



Μερικοί σύνεδροι κατερχόμενοι από τον χώρο του ανδριάντα του Ρήγα  
μετά την επιμνημόσυνη δέηση.



Κατάθεση στεφάνου στον ανδριάντα του Ρήγα εκ μέρους των Συνέδρων  
ο καθηγητής κ. Γρ. Αρς.



Στο βήμα ο κ. Δημ. Τίτσιος και στο προεδρείο ο κ. Πάνος Καραγιώργος.



Σύνεδροι μετά την επιμημόσυνη δέηση μπροστά  
από τον ανδριάντα του Ρήγα.





Στο βήμα ο κ. Βασίλης Κ. Καραμπερόπουλος  
και στο προεδρείο ο κ. Παναγιώτης Καμηλάκης.



Στο βήμα ο κ. Απόστολος Σταβέλας.



Μέρος από το ακροατήριο.



Στο βήμα η κ. Γιούρα Κωνσταντίνοβα.



Μέρος του ακροατηρίου σε μία από τις δύο αίθουσες Συνεδριάσεων του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου.



Στο βήμα ο κ. Πέτρος Πετρότος.



Ο Σεβασμιώτατος Βελεστίνου κ. Δαμασκηνός κατά την καταληκτήρια συνεδρίαση με το προεδρείο της Οργανωτικής Επιτροπής, κ. Αργυρούλα Ιντζεσίλογλου, κ. Δημ. Καραμπερόπουλος και κ. Παν. Καμηλάκης.



Στο βήμα ο κ. Αστέριος Αργυρίου κατά την Καταληκτήρια Συνεδρίαση του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας».



Διονύσης Μαυρογιαννης  
(1931-2010)  
*Αφιέρωμα στη μνήμη του*

## *Γιάννης Χατζηβασιλείου*

### *ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΜΑΥΡΟΓΙΑΝΝΗΣ*

*(1931-2010)*

Από τις 7 Ιουνίου 2010 ο Διονύσης Μαυρόγιαννης δε βρίσκεται ανάμεσά μας. Ύστερα από αδιέξοδη περιπέτεια της υγείας του, άφησε τη στερνή του πνοή στην Αθήνα και ακολούθησε την ατέρμονη λεωφόρο του μεταφυσικού επέκεινα. Ο χαμός του ενστάλαξε πικρία σε πολυφίλους συγγενείς, τη σύζυγό του Πολυτίμη (Πόλυ) Παυλίδου και τα παιδιά τους, σε συναδέλφους, σε συνεργάτες, σε φίλους.

Το συνταραχτικό «nevenimore» της συναισθηματικής πλημμυρίδας του Ροε ενδυναμώνει τη συγκίνησή μας και υπαγορεύει την απόθεση λίγων ταπεινών νεκράνθεμων ιερής μνήμης. Η επισκόπηση του αγωνιστικού βίου του και η συνακόλουθη γενική αποτίμηση της πολυσχιδούς δράσης του, της κοινωνικής και της πνευματικής, ας θεωρηθούν μικρή απότιση φόρου τιμής στον πολύκλαυτο θεράποντα της επιστήμης και σκυταλοδρόμο των γραμμάτων.

Ο Διονύσης Γεωργίου Μαυρόγιαννης είδε το φως της ζωής το 1931 στην Πάτρα. Οι χαλεποί χρόνοι της παιδικής και της εφηβικής ηλικίας, πλούσιοι σε εκτροπές από τη νομιμότητα, σε αιματηρά γεγονότα και σε δυσάρεστες καταστάσεις, αβγάτισαν τις εμπειρίες του μέσα στον οικογενειακό και κοινωνικό περίγυρο, σημάδεψαν το βίο του και ενίσχυσαν την αγωνιστική διάθεσή του.

Μετά την επιτυχή ολοκλήρωση των μαθημάτων της εγκύκλιας παιδείας, εισήλθε με υπερβάλλοντα ζήλο στο στίβο των συστηματικών ανώτατων σπουδών, επέδειξε σφύζουσα ζωτικότητα, σημείωσε λαμπρές ακαδημαϊκές επιδόσεις και σταδιοδρόμησε ως δικηγόρος

για μικρό χρονικό διάστημα, ως ερευνητής και ως πανεπιστημιακός καθηγητής. Έλαβε διπλώματα Νομικών – Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστημίου Αθηνών, Κοινωνικών Επιστημών Εργασίας Πανεπιστημίου Παρισίων, καθώς και Κοινωνικής Οικονομίας και Κοινωνικών Θεσμών της École Pratique des Hautes Études. Πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές και έλαβε διπλώματα Ιστορίας – Κοινωνιολογίας Δικαίου και Ιδιωτικού Δικαίου (Diplômes d' Études Supérieures) Νομικής Σχολής Παρισίων. Εξειδικεύτηκε στην Κοινωνιολογία, στο Κοινωνικό Δίκαιο και στην Κοινωνική Ανάπτυξη στη Γαλλία. Έλαβε διδακτορικό δίπλωμα Πανεπιστημίου Παρισίων II.

Ο Διονύσης Μαυρόγιαννης υπηρέτησε ευδόκιμα ως ερευνητής κοινωνικής ανάπτυξης (Γαλλία 1965-1967), ως επιστημονικό στέλεχος Διεθνούς Γραφείου Εργασίας ΟΗΕ (Γενεύη, 1968-1970), ως διευθυντής Περιφερειακού Γραφείου Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας στις χώρες της Κεντρικής Αφρικής (1970-1972), ως ιδρυτής – διευθυντής Γραφείου Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας στο Μπαγκλαντές (1973-1974), ως ιδρυτής – διευθυντής Περιφερειακού Γραφείου Νοτιοανατολικής Ασίας και αρμόδιος εργασιακών σχέσεων Ασίας (1975-1976), ως εισηγητής και συντονιστής εθνικών και περιφερειακών προγραμμάτων κοινωνικής ανάπτυξης του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας στις προαναφερθείσες χώρες, ως ειδικός σύμβουλος Ευρωπαϊκού Σχεδίου ΟΗΕ για επανένταξη μεταναστών δεύτερης γενιάς στις χώρες προέλευσης (1983) και ως προϊστάμενος Τμήματος Νομοθεσίας, Μελετών, Ανθρώπινου Δυναμικού και Τεκμηρίωσης στη Διεύθυνση Μικρομεσαίων και Συνεταιριστικών Επιχειρήσεων του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (Γενεύη, 1984-1992).

Ο Διονύσης Μαυρόγιαννης δίδαξε Αγροτική Κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο Lovanium, Γενική και Βιομηχανική Κοινωνιολογία στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, καθώς και Γενική Κοινωνιολογία, Κοινωνιολογία του Δικαίου και κατ' ανάθεση Ιστορία του Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου στη Νομική Σχολή Κομοτηνής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, του οποίου μάλιστα διετέλεσε και πρότανης.

Όντας πνεύμα ανήσυχο και δημιουργικό, ο Διονύσης Μαυρόγιαννης διεξήγαγε επιτόπιες κοινωνιολογικές έρευνες στην Ελλάδα, στη Γαλλία, στην Ελβετία και στην Κύπρο, καθώς επίσης και σε χώρες της Μεσογείου, της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, της Ασίας και του Ινδικού Ωκεανού, αναφερόμενες σε διάφορα θέματα, όπως οικονομικές κοινωνικές ομάδες, εργατική και επαγγελματική εκπαίδευση, συμμετοχή εργαζομένων στις επιχειρήσεις, ισότητα γυναικών, κοινωνική και συνεταιριστική οικονομία, νομοθετική πολιτική, εργατική πολιτική, κοινωνική ασφάλιση, ιστοριογραφία της ευρωπαϊκής νομικής επιστήμης. Πραγματοποίησε πολυάριθμες επιστημονικές αποστολές από το 1969 ως το 2002 σε τριάντα χώρες για λογαριασμό του ΟΗΕ, της Διεθνούς Ένωσης Συνεταιρισμών, της Διεθνούς Τράπεζας και της Διεθνούς Επιτροπής Συνεταιριστικών Ερευνών.

Ο Διονύσης Μαυρόγιαννης δημοσίευσε στα ελληνικά, γαλλικά, αγγλικά, ισπανικά και ρωσικά, πλήθος συγγραμμάτων. Μεγάλος ο αριθμός και των μελετημάτων – άρθρων του που έχουν δημοσιευτεί σε συλλογικές εκδόσεις, σε περιοδικά, σε πρακτικά συνεδρίων και

σε εφημερίδες, κάποια από τα οποία αποσπάστηκαν και κυκλοφόρησαν ως ανάτυπα. Από τα βιβλία του σημειώνουμε ενδεικτικά τα παρακάτω: «Recherches Documentaires dans les Archives Français et Grecques et les récits des voyageurs pour l' Association d' Ampélakia» (1967), «Recherches Biographiques et Bibliographiques sur la vie et l' oeuvre du juriconsulte Grec Thomas Diplovatzis (1468-1541)» (1965), «L' Association d' Ampélakia (1780-1812)» (1975), «Μαθήματα Γενικής Κοινωνιολογίας» (1972), «Μαθήματα Κοινωνιολογίας του Δικαίου» (1989), «Εγχειρίδιο Γενικής Κοινωνιολογίας» (1999), «Αρχαιακές έρευνες για την Ευρωπαϊκή Νομική Επιστήμη του Θωμά Διπλοβατάτζη (1468-1541)» (1985), «Κοινωνιολογική Θεώρηση του 1821» (1985), «Οι Σαρακατσάνοι Θράκης, Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας. Επιτόπια κοινωνιολογική έρευνα» (τόμοι 3, 1998-1999), «Co-operatives and Peace in the Era of Globalisation» (2002), «Ρήγας Βελεστινλής: Ιδεολογικές επιλογές, επαναστατικό δόγμα και νομοθετικά κείμενα για την πολιτική συγκρότηση της Πρώτης Νεοελληνικής Δημοκρατίας» (2002).

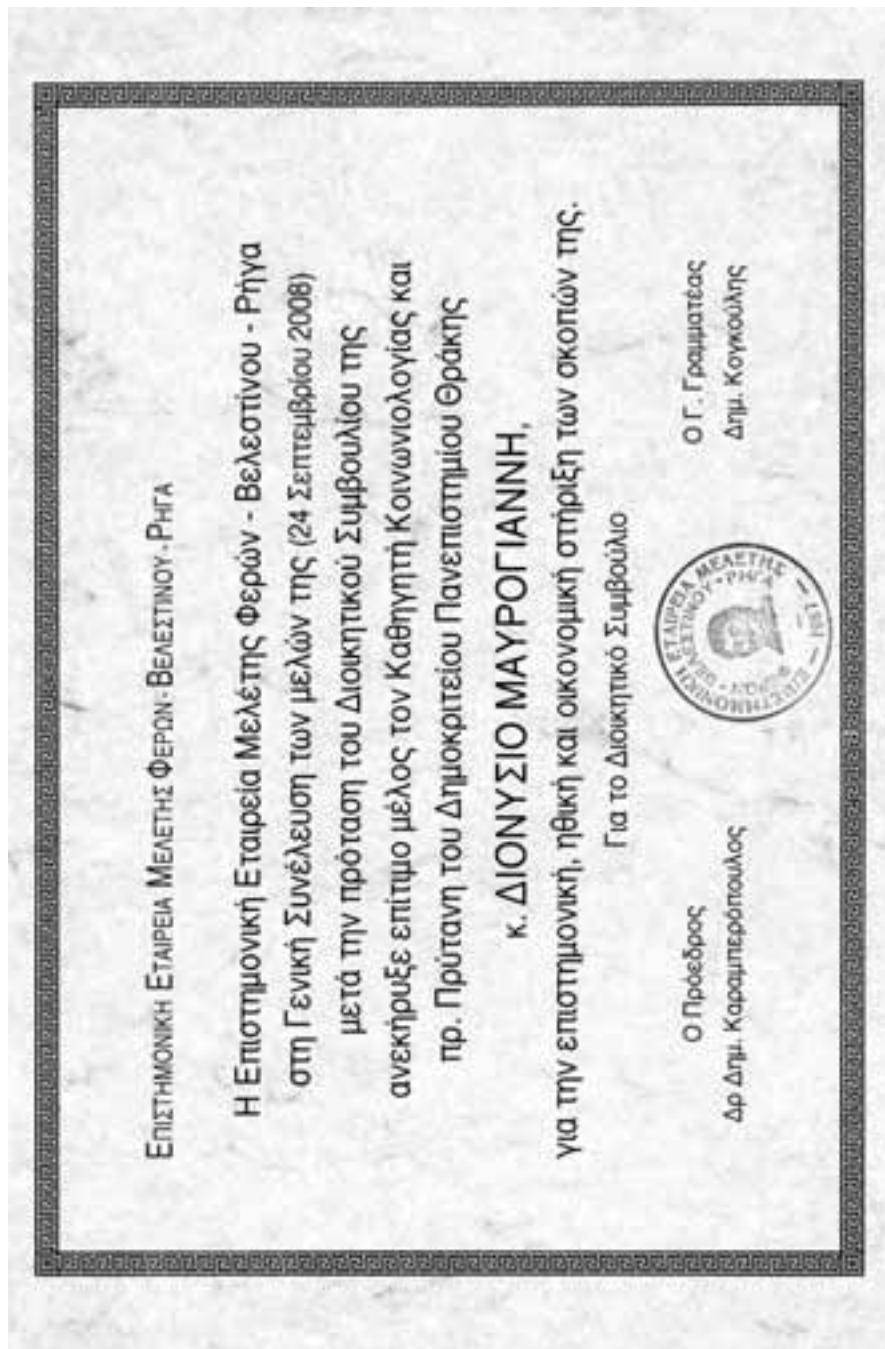
Παρέργως ο Διονύσης Μαυρογιαννης καλλιεργούσε και την τέχνη του λόγου, την ποίηση και την πεζογραφία. Ήταν φύση λεπταίσθητη και έδωσε λίγα αλλά χαρακτηριστικά δείγματα γραφής. Είχε το φιλολογικό ψευδώνυμο Αστέρης Θαλασσινός. Ήταν μέλος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών. Ζωηρό στάθηκε το ενδιαφέρον του και για το αξιόλογο πανελλήνιο ετήσιο περιοδικό «Φιλολογική Πρωτοχρονιά», το οποίο διευθύνει ο Γεώργιος Μαυρίδης, γιος του αείμνηστου ιδρυτή Αριστείδη Μαυρίδη.

Ο Διονύσης Μαυρογιαννης υπήρξε ερευνητής ευρείας παιδείας, κατάρτισης και μόρφωσης, με εμφανή κοσμοπολίτικη φινέτσα, αφού πολλά βίωσε και μελέτησε κατά τη μακρόχρονη παραμονή του στην Ευρώπη αλλά και σε χώρες άλλων ηπείρων. Ενημερωνόταν βιβλιογραφικά ως ειδικός επιστήμονας, αλλά και ως βιβλιοφίλος και ως βιβλιοσυλλέκτης με έντονη αρχαιακή συνείδηση. Στήριξε σοβαρές βιβλιοεκδοτικές και γενικότερα πνευματικές προσπάθειες. Έλαβε μέρος σε συνέδρια, τοπικά ή διεθνή, και πραγματοποίησε ανακοινώσεις, εισηγήσεις και διαλέξεις. Ως ενεργός πολίτης ενδιαφερόταν για τα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτιστικά δρώμενα. Γνώριζε και μιλούσε ξένες γλώσσες. Παράλληλα κατέβαλλε ιδιαίτερη φροντίδα για την ορθή χρήση της ελληνικής γλώσσας, για τη σαφή και επιμελημένη διατύπωση του λόγου, χωρίς ακρότητες, υπερβολές και πλεονάζουσα μεγαλοστομία. Δίχως να είναι προγονόπληκτος, έδινε έμφαση στη διαχρονική ελληνική πολιτιστική παράδοση.

Ο Διονύσιος Μαυρογιαννης από το 1997 ήρθε σε επαφή με τον πρόεδρο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα Δρ. Δημήτριο Καραμπερόπουλο και έκτοτε συμμετείχε τόσο στις εργασίες του Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας» όσο και στα επόμενα Συνέδρια, το Δ' (2003) και το Ε' (2007), καθώς και σε διάφορες εκδηλώσεις σχετικά με τον Ρήγα Βελεστινλή.

Στο Γ' Διεθνές Συνέδριο (Υπέρεια, τόμ. 3, σελ. 45-60), έγραψε το αφιερωματικό κείμενο με τίτλο «Ο Ρήγας Βελεστινλής στο έργο του Νικολάου Ι. Πανταζοπούλου», καθώς





Η τιμητική περιγραμνή ανακηρύξεως του Διονύση Μαυρογιάννη ως Επίτιμου μέλους  
της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

και την μελέτη «Δίκαιο και επανάσταση στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή», (σελ. 813-844). Στο Δ' Διεθνές Συνέδριο το 2003 (*Υπέρεια*, τόμ. 4, σελ. 677-701), ανακοίνωσε το θέμα «Ένα πρώιμο Ελληνικό και Ευρωπαϊκό κεκτημένο: Η "Νέα Πολιτική Διοικήσις" του Ρήγα Βελεστινλή». Και στο Ε' Διεθνές Συνέδριο «Φεράι-Βελεστίνου-Ρήγας» το 2007 ανακοίνωσε το θέμα με τίτλο «Ο Θούριος του Ρήγα. Διαχρονική παράδοση». Ενίσχυσε οικονομικά την έκδοση της «Ενδεικτικής Βιβλιογραφίας για τον Ρήγα Βελεστινλή», η οποία προσφέρθηκε στους Συνέδρους του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου του 2007.

Συνέγραψε διάφορες μελέτες για τον Ρήγα, οι οποίες δημοσιεύθηκαν σε περιοδικά και τόμους συνεδρίων, όπως οι κατατέρω:

1. «Ο Ρήγας Βελεστινλής και η επαναστατική ιδεολογία», περιοδικό *Ελλοπία*, αρ. 37, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1998, σελ. 55-60.
2. «Ρήγας Βελεστινλής: Δίκαιο και Επανάσταση», περιοδικό *Ικαριακά*, τεύχ. 95, Δεκέμβριος 1998, σελ. 41-47.
3. «Ένα πρώιμο ελληνικό και ευρωπαϊκό κεκτημένο: Τα επαναστατικά κείμενα του Ρήγα Βελεστινλή», *Φιλολογική Πρωτοχρονιά 2004*, σελ. 393-397.
4. «Εθνογενετικές συνθήκες, ιδεολογικές και πολιτειακές επιλογές και επαναστατικό δόγμα του Ρήγα για τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους», περιοδικό *Ελληνική Αγωγή*, τεύχ. 22/82, Μάρτιος 2004, σελ. 4-17.
5. «Ο Θούριος του Ρήγα Βελεστινλή στα χείλη των αρματωλών και καπεταναίων του Μοριά και της Ρούμελης», περιοδικό *Τετράμηνα*, τεύχ. 76-81, Άνοιξη 2007, σελ. 5849-5852.
6. «Ο ροπαλοφόρος Ηρακλής. Κοινωνιολογική ερμηνεία των διαχρονικών συμβολισμών του ροπαλού», *Θρακικά*, τόμ. 16-17, (2008-2010), σελ. 180-189.

Μάλιστα η Γενική Συνέλευση των μελών της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φεράων-Βελεστίνου-Ρήγα το 2008 «για την επιστημονική, ηθική και οικονομική στήριξη των σκοπών της» μετά την πρόταση του Διοικητικού της Συμβουλίου ανακήρυξε τον Διονύσιο Μαυρόγιαννη Επίτιμο Μέλος της.

Ο Διονύσης Μαυρόγιαννης ήταν ως άνθρωπος ευσυνείδητος, ειλικρινής, γενναϊόδωρος, ανιδιοτελής, έντιμος, φιλόπρονος, αγωνιστικός, ασυμβίβαστος, απλός στους τρόπους, πρόθυμος, κοινωνικός, θεοσεβής αλλ' όχι θρησκόληπτος, οραματιστής ευγενικών στόχων δυσεπίτευκτων κάποτε, προοδευτικός, αναβλητικός τον τελευταίο καιρό εξαιτίας προβλημάτων υγείας, υπερβολικά εύθικτος και ενίοτε εκρηκτικός και παρορμητικός.

Ο Διονύσης Μαυρόγιαννης αναγνωρίστηκε, καταξιώθηκε και τιμήθηκε ως άνθρωπος με συνειδησιακή εγρήγορση και ως ερευνητής με ανεκτίμητη προσφορά στην επιστήμη και στα γράμματα. Ως εκ τούτου αξίζει να κρατάμε αναμμένο το καντηλέρι της μνήμης του.

**Α΄  
ΦΕΡΑΙ**



ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΤΩΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

*C.D. Edmonds «The Tumulus of Piláf-Tepé»,  
στο The Journal of Hellenic Studies*

Η Τούμπα του Πιλάφ - Τεπέ

Ένα άρθρο του Βρετανού C.D. Edmonds στο περιοδικό  
*The Journal of Hellenic Studies*, vol. XX, 1990, pp. 20-25

Η Τούμπα γνωστή στην περιοχή του Βελεστίνου με το όνομα Πιλάφ - Τεπέ διαφέρει από τις άλλες του Θεσσαλικού χώρου όχι μόνον ως προς το μεγαλύτερο μέγεθός της αλλά επίσης για το περισσότερο κωνικό σχήμα της και για το γεγονός ότι βρίσκεται επάνω σε λόφο και όχι στην πεδιάδα. Ανασκαφές, οι οποίες άρχισαν τον Μάιο του 1899, απέδωσαν μερικά αξιόλογα κτερίσματα βάσει των οποίων πιστεύεται ότι η κατασκευή της Τούμπας έγινε κατά το δεύτερο ήμισυ του 2ου π.Χ. αιώνα.

Γ. Ν. Αντωνιάδης  
Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Ακολουθεί το πλήρες κείμενο της δημοσίευσής:

## THE TUMULUS OF PILÁF-TEPÉ

[PLATE V.]

AT the highest and narrowest point of the low pass between Volo and Velestino, ten kilometres from the former and seven from the latter, upon a low spur projecting into the pass, is situated the tumulus known by the Turkish name of Piláf-Tepé. This tumulus is different from all the other numerous tumuli of Thessaly not only because of its greater size and more conical shape, but also in that it is placed upon a hill while the rest lie in the plain. These peculiarities, combined with the fact that it is situated nearly halfway along the high road between the ancient Pherae and its port Pagasae, were

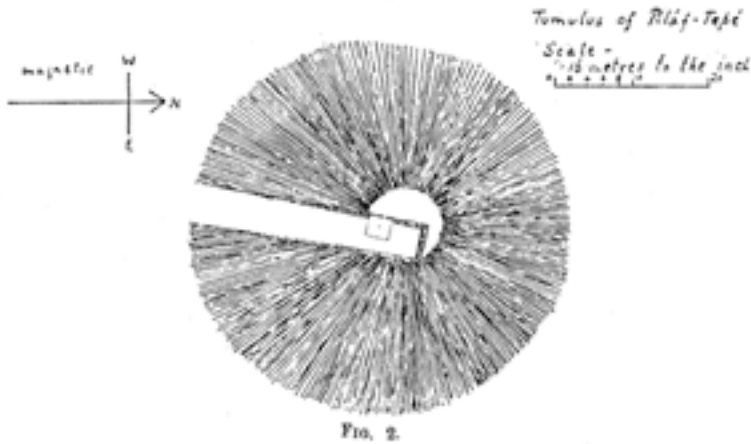


FIG. 1.—THE TUMULUS FROM THE SOUTH.

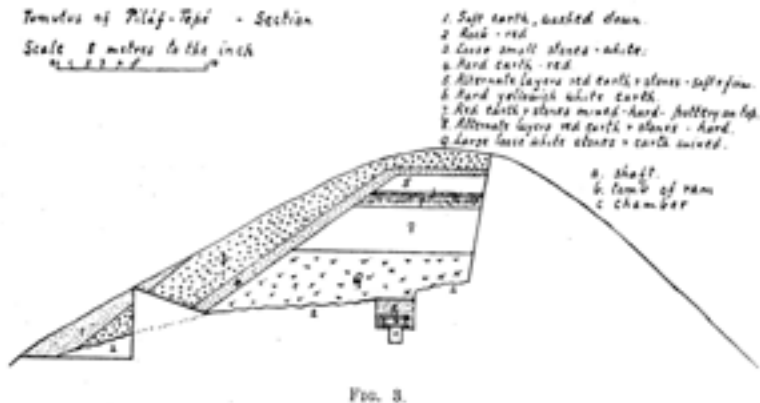
sufficient to point it out as a promising site for excavation. Local theorists were divided between three opinions. Some said the tumulus was prehistoric, others suggested that it contained the tomb of some prince of Pherae, while others again insisted upon attributing it to the Turkish occupation. Excavations were begun upon the spot on May 4th, 1899, with the object of settling the vexed question.

It was determined to run a trench into the tumulus from the south side of a uniform width of 5 metres, to narrow inwards and downwards as the work went on to  $3\frac{1}{2}$  metres at the centre. But it was difficult to know where

to begin the trench, for, since the tumulus was placed on the top of the hill and the earth had been washed down the slope by the rain it was by no means clear how much was natural and what was artificial. The first ten-



tative cutting was made at a point 13.60 metres below the top of the tumulus. After proceeding inwards for 2 metres, the natural rock—a red schist—appeared shelving rapidly upwards. This was followed inwards for 5 metres further until it was quite certain that the work was proceeding at too low a



level. The workmen were then moved to a spot 4.50 m. higher with orders to excavate inwards and downwards until they should reach the rock again, and then to follow it as far as, and 6 m. beyond the centre.

Starting then again from this new point we first cut through a sloping layer of earth (1 in the accompanying section) 1 m. thick which had evidently been washed down by rain from above. Next came 2·80 m. of loose white schist (3) which also had partially slipped from the top. Then came a layer 70 m. thick of red earth (4), stamped hard, which formed the covering of the tumulus proper. This was cut through at the point where it met the natural rock (2), and then the excavation was continued slightly upwards exposing the rock surface in order that if any tombs lay in a ring inside the tumulus there might be a great chance of cutting through one of them at least. No tombs however were found. Inside the red layer the tumulus was composed of horizontal strata of varying thickness consisting for the most part of the local schist in small loose fragments alternating with the red earth stamped hard. This earth covers the rock in the neighbourhood.

At a depth of 3·30 from the top, lying upon a hard layer (7) of red earth and stones mixed together, were found numerous small fragments of pottery of late date, and also some pieces of charcoal, bone, and blue porcelain. Most of the pottery was of a very rough common ware, though some was of a fine red clay, but with no slip or painted design upon it, with the exception of a few fragments of a small cup of red clay with a black slip and a simple incised design of wavy lines. All these fragments were evidently the remains of a sacrifice offered to the dead during the construction of the tumulus. On May 17th, the natural rock at the centre of the tumulus was reached at a depth of 10 m., and five large roughly hewn slabs of marble appeared covering a shaft sunk in the rock. The shaft was roughly square, each side being about 3 m. in length and lay almost due north and south—(the exact angle being 10° magnetic). Upon removing the slabs loose earth was found beneath. This was excavated to a depth of 1 m. at which point more slabs were revealed. These proved to be the covering of a tomb lying due magnetic north and south. The tomb was built of slabs above, below, at the sides and at the northern end, and measured, internally, 1·20 m. length, 73 m. width, and 30 m. depth. Inside were found the remains of a ram lying upon its left side, with its head at the north end. The skull had perished, but the horns remained, though they fell to pieces on being touched. The ribs were well preserved however and so were a few bones of the legs. The rest had decayed. The tomb was then completely cleared away, and there appeared a large square slab of marble (which indeed formed the bottom of the tomb), 1·64 m. in length and 18 m. in thickness lying upon the bottom of the shaft. The sides of the shaft, which was 2 m. deep, were perpendicular, carefully cut in the soft rock and plastered smooth with a thin layer of chalk, varying from 005 to 02 m. in thickness. The bottom too was prepared in the same way. At the edge of the shaft was a lip sloping at an angle of 75°, which was paved with red tiles, 18 m. square and 02 m. thick embedded in the chalk plaster. The big slab lying at the bottom of the shaft was too large to lift and therefore had to be broken and removed in pieces. When this was done a small cylix was found beneath lying upon the rock, and a small chamber was revealed built of accurately squared unpolished marble slabs. The



interior dimensions were 73 m. length and breadth, and 79 m. depth; its orientation was 20° (magnetic). A hole had been cut in the rock to receive the slabs but the surface was not prepared with plaster. The side slabs rested upon the lower and fitted into a shallow groove 01 m. deep which had been cut in the upper one. The four sides were clamped together at the corners by iron ties fixed in with lead. The upper slab was covered with red paint, and the sides with blue, while the lower one was not coloured.

Upon the floor of the chamber were a number of objects, all of which had been overthrown towards the west by an earthquake. In the centre was a silver situla standing upon three feet, which contained the ashes of the deceased (Plate V.). Its height was 25 m., greatest diameter 21 m., diameter of mouth 13 m., of base 11 m. The vase was quite plain and devoid of ornament, except for incised lines running round the flat lip of the vessel and a very

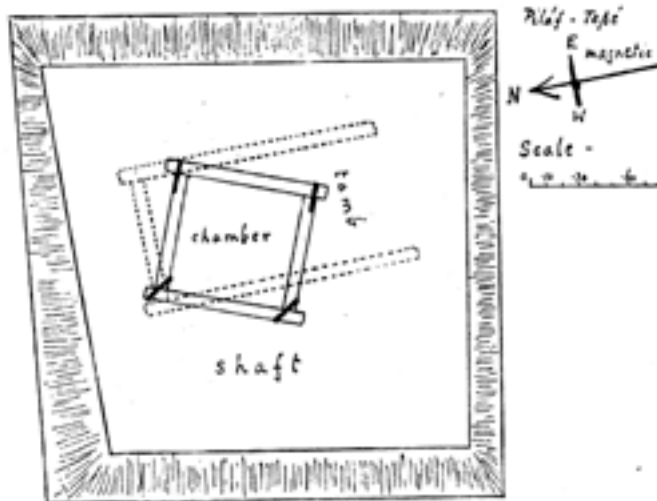


FIG. 4.

fine head in relief of the youthful Heracles in a gilded lion's mask with the paws, as usual, tied under the chin. It is quite evident from the analogy of other vases in Athens and elsewhere and especially of a bronze vase in the British Museum (652 in the Catalogue of bronzes) which came from Bolsena in Etruria, that originally there was another head on the other side of the vase with an open mouth for a spout,—(indeed the side of the vessel is perforated there)—and that there were loose double handles with hooked ends fastening into holes above the heads. The situla in the British Museum is of almost exactly the same size and shape as that of Pilaf-Tepe, but the heads, in much higher relief, are that of Athene and a Satyric mask. René Menard and Cl. Sauvageot in their book "*La Vie privée des Anciens*," vol. iv. p. 637, give an illustration of a similar vase, but do not mention its material or provenance; and in the "*Annali dell' Istituto*" for 1871, Plate

C, is a cut of another similar situla of silver, also from Bolsena. Yet another of the same shape, of bronze, exists in the possession of the President of Magdalen College, Oxford. Close by the silver vase lay a conical piece of wood which evidently had at one time fitted into it, encircling which were the remains of three or four wreaths made of vine branches wrapped round with narrow strips of gold foil. There were also four golden fillets. Three of these latter were made of two plain elongated triangular strips of gold tied together in a knot, one of which had a carbuncle set in a small golden rosette at the knot. This last fillet was .35 m. in length .02 m. in width, and weighed 4.9 grammes, while the other two were .38 m. in length, .02 m. width, and weighed 4.4 gr. The fourth was a single plain strip of gold .38 m. in length, .03 in width, and weighed 4.3 gr. At the ends of each was gold wire for fastening the fillet together round the head. Two



FIG. 5.

other similar wooden wreaths lay separately upon the floor of the chamber. There was also another wooden wreath round the rim of the silver vase, made of a flat piece of oak bent into shape, from which sprang sprays of ivy, with leaves, buds, and berries. The stalks were of copper wire, the leaves of copper with gold laid upon the upper side, and the buds and berries of gilded clay.

In one corner of the chamber lay a small vase of late date, made of a red clay covered with a bluish gray slip upon which at intervals were painted narrow rings of a dull dark red alternating with yellow. A few vases of this type have been found recently by Messrs. Grenfell and Hunt in Egypt in Ptolemaic tombs of the 1st and 2nd centuries B.C. At the diagonally opposite corner was found a small plain Greek lamp, still containing the charred wick, having

evidently been alight when placed in the chamber. This was lying in a curious terra-cotta vessel (Fig. 5) with perforated sides, coated with a white paint, shaped like a modern ornamental flower-pot. The object of the vessel undoubtedly was to protect the flame of the lamp from draughts, but I know of nothing like it, of so late a date, in any museum.<sup>1</sup>

Such were the contents of the chamber; the date still remains to be considered. The head on the silver vase with its full and rounded cheeks, its wrinkled forehead, the widely opened eyes, the clearly incised pupils, the flowing and wavy hair, bears a close resemblance in type, style, and treatment to the heads upon the coins of Alexander the Great and belongs most certainly to the best Hellenistic age. Now both the bronze and the silver situla from Bolsena above mentioned belong to the height of Etruscan art and must in that case be of the early part of the 3rd century B.C. It is only reasonable therefore to attribute the Pilaf-Tepé vase to the same date, and to place it roughly at 300 B.C. The vase however is considerably older than the tumulus, for the loss of the second head and of the handles point to a use of it for some time previous to its adoption for funerary purposes. Moreover the pottery found in the tumulus, though it is hard definitely to date unfigured ware, points to a later time than 300 B.C., and the fact that companion vases to the small one in the chamber occur in Ptolemaic tombs also urges us to the same conclusion. We can scarcely then be far wrong if we assign the tumulus to the last half of the 2nd century B.C. An interesting question is raised by the presence of the ram. In most cases the bones of a sacrificed animal are found scattered above the tomb of the deceased person, but here the ram lay whole in a tomb prepared specially for it. It was evidently no ordinary animal but either was a particular favourite slain to accompany its master to the lower world, or else is an indication of a local ram-worship. This latter idea gains support from the fact that within about 25 kilometres lay the ancient Halos, with which was connected the legend of Phrixus and the ram with the golden fleece and the subsequent relation of the house of Athamas to the worship of Zeus Laphystios.

One more question remains. To whom does the tomb belong? From the value of the objects found, the position, and extraordinary size of the tumulus, the deceased was evidently a person of importance, probably an inhabitant of Pheræ, perhaps a strategos of the Thessalian league. But who he actually was it is unfortunately impossible even to conjecture.

C. D. EDMONDS.



THE SILVER VASE OF PILAF-TEPE.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Β. ΔΗΜΟΥΛΑΣ

*Ποιός σκότωσε την Άλκηστη  
Ξανακοίταγμα της Σχέσης Άδμητου-Άλκηστης  
Ψυχοαναλυτική Θεώρηση*

Ο Άδμητος, γιος του βασιλιά Φέρη των Φερών, είναι, ήδη, με πρωτοβουλία εκείνου, εν ζωή όντος εκείνου, βασιλιάς της επικράτειάς των. Παντρεύεται την Άλκηστη, βασιλοκόρη της Ιωλκού, με τη μεσολάβηση του Απόλλωνα, που εκτίει εδώ ποινή (που του επέβαλε ο Δίας) υπηρεσιών στο παλάτι και, παρά την περάτωση των υποχρεώσεων της ποινής του, δεν φεύγει, παρά σαν πεθαίνει η Άλκηστη, για να μην μολυνθεί από τον νεκρό. Έχοντας, όμως, ήδη, φροντίσει –με κίνδυνο να βρεθεί πάλιν αντιμέτωπος με τον Δία– και για την αναβολή (με εξαγορά) του θανάτου, όταν έρθει, του Άδμητου. Αν κατέληξε το θέμα στην Άλκηστη (ο Απόλλωνας επέμενε στο να γίνει η ανταλλαγή με τη μητέρα του), είναι γιατί κανείς δεν θέλησε να πάρει την θέση του. Ούτε καν οι γονείς του το δέχτηκαν, και κανείς δεν τους κάκισε (μάάλιστα τους έδιναν και δίκιο), γι' αυτό, τόσο απεχθής είναι στο λαό ο Άδμητος. Βλέποντάς τον η Άλκηστη να αποτυχαίνει στη διαδικασία ανεύρεσης αντικαταστάτη στο θάνατό του και να «χτυπά» ολοένα και «πιο κοντινά», όντας σίγουρη ότι θα το ζητήσει και από την ίδια (αυτό σημαίνει ότι, ήδη, όλα αυτά τα χρόνια, το αισθητήριο της Άλκηστης έπιασε την –υποσυνείδητη– απόρριψή της), τον προλαβαίνει η Άλκηστη. Η –έστω με επιφυλάξεις (η Άλκηστη ήταν το παν γι' αυτόν)– αποδοχή της πρότασής της, από τον Άδμητο, σημαίνει την υποσυνείδητη απόρριψή της.

Η υπερβολή των διαχύσεών του τον προδίδει και στον λαό, που υπεραγαπά την Άλκηστη, η οποία και μεσίτευε στον Άδμητο, ακόμα και όταν δεν το μπορούσε, για να

μην του χαλάσει την καρδιά. Οι υπήκοοί του τον βλέπουν ως ένα μάλλον ασύνετο και εγωιστικό βασιλιά και οι άνθρωποι του παλατιού, που τον ξέρανε καλύτερα, μιλούν για ένα σκληρόκαρδο βασιλιά, που μόλις καταφέρνει να τον μαλακώσει η Άλκηστη, η οποία, βέβαια, όντας ανάμεσα στο λαό και στον Άδμητο, πολλές φορές αφήνεται να χαλάει την καλή εικόνα που έχει στο λαό, για το χατίρι του, αλλά, ποτέ τους, δεν την κάκισαν γι' αυτό. Ήδη, εκείνος κάνει πως δεν καταλαβαίνει το βαθύ νόημα της προσφοράς της, για να μην είναι «εξαναγκασμένος» να αρνηθεί την προσφορά της αυτή. Δείχνει τον πόνο του, που πεθαίνει η Άλκηστη, ως να επρόκειτο για δικό της θάνατο, για τον οποίο μόνο ο θάνατος φταίει, πουθενά δεν φαίνεται να δείχνει ότι αυτός είναι η αιτία που πεθαίνει η Άλκηστη και ότι αυτός είναι ο μόνος που μπορεί, με την αναίρεση της αποδοχής της πρότασής της, να τη σώσει. Βιάζεται να τη θάψει και, βέβαια, απαγορεύει να του τη θυμίζουν, για να μην του «ξύνουν την πληγή». Όταν έρχεται εδώ ο Ηρακλής, τον περιορίζει σε ένα δώμα, ενώ παράλληλα φροντίζει την εικόνα του ως καλού χηρεύοντος χαροκαμένου συζύγου, απαγορεύοντάς του, εκείνου, κάθε επαφή με το λαό (με τον οποίο, άλλωστε, οι δικές του σχέσεις ήταν κακές, ενώ με τον Ηρακλή οι σχέσεις του λαού, γενικά, όπως σε πανελλήνιο επίπεδο συνέβαινε, ήταν καλές) και, βέβαια, δεν τον αφήνει να φύγει, καν, για να μη μαθευτεί το γεγονός.

Χωρίς να υπάρχει ο φόβος (με την πιθανή επαναφορά της Άλκηστης, από τον Ηρακλή, από τον Άδη, στη ζωή) να χάσει αυτός, πια, τη δική του ζωή, αφού το γεγονός της ανταλλαγής είχε, ήδη, συντελεστεί, δεν επιθυμεί την επιστροφή της Άλκηστης. Η ίδια η Άλκηστη το είχε αυτό καταλάβει και καθώς ποτέ της δεν μπόρεσε να πάρει το θάρρος να του το πει, την τελευταία μόλις στιγμή λέει πως πεθαίνει, όχι επειδή θα το ήθελε, αλλά, μόνο και μόνο, για να του αποδείξει την αγάπη της, που, όλα αυτά τα χρόνια, της έδινε να καταλάβει ότι δεν την καταλάβαινε, ως να μην του επαρκούσε, εξορκίζοντάς τον να μην ξαναπαντρευτεί. (Ο λαός τον ξέρει για μη ικανό να τιμήσει την μνήμη της). Μπροστά στο νυφικό της κρεβάτι, η Άλκηστη απαρνιέται όχι μόνο το θάνατό της αλλά και το γάμο της, νοσταλγώντας τα παρθενικά της δώματα στην πατρίδα.

## Ιστορία της Άλκηστης

Ο Άδμητος, γιος του βασιλιά Φέρη των Φερών, προορισμένος από τον ίδιο τον πατέρα του γι' αφέντης του σπιτιού του, είναι, ήδη (στα χρόνια που μας ενδιαφέρει), ο μοναδικός κύριος (με την πρωτοστασία του ίδιου του πατέρα του, κατά κληρονομική διαδοχή) της πατρικής επικράτειας<sup>1</sup>. Σίγουρα, ο γερο-βασιλιάς δεν θ' άφηνε «το σπίτι η ξενουριά να το ρημάξει», αλλά, πολύ πέρα απ' αυτό, το βασίλειο θα περνούσε στον

1. Ευριπίδης, *Άλκηστις*, Φέρης, απάντηση στον Άδμητο (στίχ. 33, 34).

Άδμητο, που θα εκτιμούσε και θα τιμούσε τον κληροδότη και την προσφορά του<sup>2</sup>. Η διαδοχή έγινε σχετικά νωρίς<sup>3</sup>, αν και θα μπορούσε<sup>4</sup>, αν, τουλάχιστον, υπήρχαν αμφιβολίες για το ποιόν της διαδοχής, να μην είχε γίνει τόσο νωρίς<sup>5</sup>.

Ανάμεσα σ' αυτή τη «μακαριστή που/συφορά δεν είχε δει» ζήση<sup>6</sup>, ο Άδμητος (μετά, οπωσδήποτε, την ανάρρησή του στο θρόνο<sup>7</sup>) παντρεύεται την κόρη του Πελία, βασιλιά της Ιωλκού, «πρώτο σόι» στην Ιωλκό<sup>8</sup> και σεβαστού στον κόσμο των Φερών<sup>9</sup>, την Άλκηστη. Πάνω της, ο Άδμητος βρήκε ότι «αρχοντογέννητη έτσι δεν είν' άλλη/κι ουδ', αλλιώς, τόσο ξέχωρη στα κάλλη», ιδέα που διατήρησε ως το τέλος<sup>10</sup>. Προπάντων<sup>11</sup>, ήταν «γυναίκα», άξια να τη θυμάται, ως τέτοια, ένας άντρας<sup>12</sup>. Μαζί της, ο Άδμητος έκανε δύο παιδιά, τον Εύμηλο και μια κόρη – την Πεομήλη<sup>13</sup>, καρπούς σκοπιμότητας, μάλλον, παρά τύχης<sup>14</sup>, αλλά, πάντως, της κοινής –παρ' ανθρώπις– σκοπιμότητας<sup>15</sup>. Ο ρόλος της Άλκηστης ήταν αυτός της καλής αφέντρας του σπιτιού<sup>16</sup>.

2. Ευριπίδης, Άδμητος προς Φέρη (στίχ. 33).

3. Ευριπίδης (βλ. παραπ. 1): «ομορφονιέ».

4. Φανόδημος, *Die Fragmente der Griechischen Historiker*, ed. F. Jacoby, Berlin 1923, 26F1, 19, *Newman and Newman*, 29b, στο Κωνσταντίνου Β. Δημουλά, *Φιλοκλήτης*, υπό έκδ. από τον Δήμο Μελιβοίας Λάρισας, Λάρισα 2009. Βλ. παραπ. 1.

5. Δημουλάς, «Ψυχολογία: Η Θεωρία του ζωτικού προσωπικού χώρου (K. Lorenz) στην ιστορία της Άλκηστης», *Γνώση και Γνώμη*, περιοδ. έκδ. Ένωσης Επιστημόνων Νομού Καρδίτσας, τόμ. Ι (1993-4), σελ. 84-93. Βλ. σχετική πρακτική τύπου και χρόνου.

6. Ευριπίδης, Δ' Πράξι, Γ' Σκηνή, Θρηνολόγι, αντιστροφή β', (στίχ. 42).

7. Paul Decharme, *Ελληνική Μυθολογία*, επιμέλεια Νίκηφ. Βρεττάκου «και επιτελείου καθηγητών της φιλολογίας», μετάφραση Ανδρέα Φραγκιά, Εκδόσεις «Ιστορικών Βιβλίων», Αθήνα 1956, τόμ. Β', σελ. 696. Βλ. παρακάτω.

8. Ως παραπ. 6, Ευριπίδης, Άδμητος μεταξύ στροφής β' και αντιστροφής β'.

9. Ευριπίδης, Είσοδος Θανάτου, α' λόγος, τελευταίες γραμμές. Είσοδος, Κορυφαία· στίχ. 436-ως παραπ. 8.

10. Bruce S. Thornton, *Έρως - ο μύθος της σεξουαλικότητας στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Γρηγ. Ν. Κονδύλης, πρόλ.-επιμ. Φ. Τερζάκης, Οξύ / Ιστάρ, Αθήνα (1998) 2006, σελ. 331. Παραπ. 8.

11. Ευριπίδης, Άδμητος, μετά που η Άλκηστη συνέρχεται, εν αρχή. (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 21).

12. Υπόδειγμα συζύγου: C. A. E. Luschnig, «Euripides' Alcestis and the Athenian oikos», *Dioniso*, 60.1 (1990), σελ. 9-39. Decharme, *ό.π.*, τόμ. Β', σελ. 695. Όπως θα ειπωθεί (και) στη συνέχεια.

13. *Newman and Newman*, 29c, *ό.π.* Πρβλ. παραπ. 11, Ευριπίδης, περί τους στίχ. 350-3.

14. Βλ. κύρια, παραπ. 11, σε συνδυασμό με: Ευριπίδης, Δ' Πρ., Γ' Σκ., Θρην. Άδμητου. Α' στο.

15. Δημουλάς, *ό.π.* Άποψη γενική. Δεν είναι δυνατόν να παρατεθεί (περαιτέρω) βιβλιογραφία, λόγω εύρους.

16. Thornton, *ό.π.* Ως παραπ. 11, Ευριπίδης, αντιστρ. β', Άδμητος, μέση.

Για την απόκτηση της Άλκηστης βοήθησε ο Απόλλωνας<sup>17</sup>, που, ήδη, και ενώ ο Άδμητος ήταν ήδη στο θρόνο<sup>18</sup>, βρισκόταν στο παλάτι των Φερών, κοινός υπηρέτης των ανακτόρων, εκτίοντας την ποινή, που του επέβαλε ο Δίας, επειδή σκότωσε τους Κύκλωπες, γιατί με τους κεραυνούς των ο Δίας κατακεραύνωσε τον γιο του (του Απόλλωνα) Ασκληπιό<sup>19</sup>, επειδή τόλμησε (θ' ανέτρεπε την παγκόσμια ισχύουσα κατάσταση<sup>20</sup>) ν' αναστήσει ένα νεκρό<sup>21</sup>. Όλα αυτά τα χρόνια, της -εδώ- δούλεψης του θεού<sup>22</sup>, ο Άδμητος του στάθηκε «άδολος», όπως κι ο ίδιος ο θεός<sup>23</sup>, που, φυσικά, έτσι, «φίλος»<sup>24</sup>, από μια στιγμή και μετά, αισθάνθηκε να είναι υποχρεωμένος στον Άδμητο<sup>25</sup> και, όταν ήρθε η ώρα εκείνος να παντρευτεί, αυτός πρωτοστάτησε στο να πετύχει η επιλογή του<sup>26</sup> - κυρίως ειπείν, ίσως δεν ελάμβανε την Άλκηστη σύζυγο ο Άδμητος, αν δεν τον βοηθούσε, σ' αυτό, ο Απόλλωνας<sup>27</sup>.

Όλα αυτά είχαν γίνει τουλάχιστον εννιά χρόνια ενωρίτερα από τη χρονική στιγμή που διαπραγματευόμαστε, όση, δηλαδή, η ηλικία των δύο παιδιών, τουλάχιστον<sup>28</sup>. Όλα αυτά τα χρόνια, ο Απόλλωνας τριγυρνάει μες στα παλάτια του Άδμητου<sup>29</sup>, ως φίλου ανθρώπου<sup>30</sup>, και δεν θα άφηνε τη στέγη τους την «πολυάκριβη» του, αν δεν ερχόταν η μέρα που ήταν γραφτό να πεθάνει και «τη ζωή να παρατήσει» η Άλκηστη,

17. Πρβλ. Ευριπίδης, Γ' Πρ., Χορός στρ.-αντιστρ. α', στρ. β' (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 30).

18. Decharme, *ό.π.* Απόλλων, κ.λπ.

19. Ευριπίδης, Είσοδος Χορού, αντιστρ. β' (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 14). Δημ. Ν. Παπαδημητρίου, *Εγκυκλοπαίδεια της Αρχαίας Ελληνικής Σοφίας, οι τρεις τραγικοί ποιηταί της Αρχαιότητας*, τόμ. Ι, Πειραιεύς 1968, σελ. 415, υποσημείωση 1· Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη*, Γ', 10, 3.

20. Decharme, Α' 348, 355-7. Παραπ. 19. Ευριπίδης, 9-10, Απόλλων-Θάνατος.

21. Decharme, Α', 348. Λοιπή σχετική (Απόλλων, Ασκληπιός) Μυθολογία. Παραπ. 19.

22. Βλ. ενδεικτικά, Decharme, Α', 126-8, τόμ. Β', 696.

23. Decharme, Α', 127. Ευριπίδης, Απόλλων, αρχή.

24. Απολλόδωρος, Γ, 10, 3. Ευριπίδης, Απόλλων στο Θάνατο: «φίλος είναι, τα πάθια του με θλίβουν».

25. Όπως βγαίνει από: Ευριπίδης, προοίμιο (Απόλλων). Πρβλ. Ριανός, *Σχόλια στην Άλκηστη του Ευριπίδη*, απόσπ. 10 Powell, Καλλιμάχος, *Ύμνος εις τον Απόλλωνα*, 47, 49.

26. Decharme, Β', *ό.π.* 19: Παπαδημητρίου, 414, υποσ. 2· Ευριπίδης, υπαινιγμός Γ' Πρ., Χορός, στρ.-αντιστρ. α'.

27. Decharme, Β', 696. Ο Απόλλων υποκύπτει στον Άδμητο.

28. Decharme, Α', 127, σε σύνδεση με σχετικά, *ό.π.*, Newman and Newman, κ.λπ.

29. Ευριπίδης, Απόλλων, προοίμιο, Θάνατος προς Απόλλωνα, μόλις μπαίνει.

30. Decharme, Β', 696, Εκδοτική Αθηνών, *Ελληνική Μυθολογία*, τόμ. 3, σελ. 135α. Παραπ. 24, κ.α.



πράγμα στο οποίο δεν θα 'πρεπε αυτός να είναι παρών, «μη μόλεμα» τον «αγγίξει»<sup>31</sup>. Ο Απόλλωνας μόνο για το φόβο του μιάσματος θα έφευγε από το σπίτι του Άδμητου<sup>32</sup>. Είναι προφανές, ότι ο χρόνος της τιμωρίας του Απόλλωνα, για υπηρεσίες στο παλάτι των Φερών, είχε ή θα είχε παρέλθει<sup>33</sup>.

Ο Απόλλων είχε, ήδη, δεθεί με το παλάτι και, μάλιστα, σε βαθμό πολύ<sup>34</sup>. Ακριβώς επειδή, ο θεός Απόλλων, που θα έπρεπε, φυσιολογικά, να παραμείνει στη σχέση υπηρετή προς κύριον<sup>35</sup>, αγάπησε τον κύριό του<sup>36</sup> και, μάλιστα, σε πολύ μεγάλο βαθμό<sup>37</sup>,

31. Ευριπίδης, Απόλλων, προοίμιο.

32. Πρβλ. Ριανός, Καλλίμαχος, *ό.π.* Αν υπολογισθεί ότι ο μύθος αναφέρεται σε ενιαύσια ποινή (παραπ.19: Παπαδημητρίου, 414, υποσ. 2, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, εκδ. «Πυρσός» Α.Ε. Εκδόσεων και Γραφικών Τεχνών, Αθήναι, τόμ. Α', 609 β («Άδμητος») -γ), συμπεραίνεται ότι ο Απόλλων δεν είχε καν σκοπό να φύγει από εδώ.

33. Καθώς συνάγεται από τα σχετικά, έστω και αν υπολογιστεί η ποινή του Απόλλωνα εις 9 έτη, Decharme, Α', 127, υποσ., Απολλόδωρος, *ό.π.*

34. Με τον Άδμητο- κατά μία παράδοση, που την ακολούθησαν ο Ριανός και ο Καλλίμαχος, *ό.π.*, ο Απόλλωνας υπηρετούσε οικειοθελώς τον Άδμητο ως εραστής του.

35. Είτε για τον φόνο του δράκοντα Πύθωνα, όπως ισχυρίζονταν οι κάτοικοι των Δελφών, όπου αυτός κατοικούσε (Αναξανδρίδας, *Die Fragmente der Griechischen Historiker* (= FGrHist), ed. F, Jacoby, Berlin 1923, 404F5, Σχόλια στον Ευριπίδη, Άλκηστις, 1) - άλλωστε η γιορτή των Σεπτηρίων σε ανάμνηση της νίκης του Θεού τελούνταν και αυτή κάθε εννέα χρόνια (Decharme, Α', 126) -, είτε για τον φόνο των Κυκλώπων (Ευριπίδης, *στίχ.* 1-10).

36. Παραπ. 30. Σ' αυτό, συνέτεινε η ομολογούμενη, από τον Απόλλωνα (στο προοίμιο, εν αρχή), ειλικρίνεια μεταξύ των, που, όμως, δεν είχε νόημα να ομολογηθεί, αν δεν συνέβαινε, μεταξύ των, πρόθεση ανομολόγητης σχέσης ανάμεσά τους. Καλλίμαχος, 49, Εκδοτική Αθηνών, 2, 154 α.

37. Η ομοφυλόφιλη τάση του Απόλλωνα είναι γνωστή και από άλλες πηγές (κύρια: θεματογραφία απεικονίσεών του). Αναφέρεται ως κυνηγός ωραίων αντρών-αγοριών: Απολλόδωρος, 1.3.3, Πανσανίας, 3.19.4, Οβίδιος, *Μεταμορφώσεις*, 1, 452, 10.162, Ζηνόβιος Παροιμογράφος, 1.54, Σχόλια στον Ευριπίδη, *Ρήσος*, 347, [Φοίνισσαι], κ.λπ. Βεβαίως, υπάρχουν και οι θρύλοι που τον φέρουν ως κυνηγό γυναικών (π.χ. Δάφνη): Οβίδιος, 1.452, Πανσανίας, 8.20, Παρθένιος Μυθογράφος, 15, Ομηρικός Ύμνος εις Απόλλωνα, 208, Αντωνίνος Λιβεράλης Μυθογράφος, 32, Λιβάνιος, *Διηγήματα*, 19, Απολλώνιος Ρόδιος, 2, 509, Αριστοτέλης, *Περί ζώων Κινήσεως*, 100, Σχόλια στον Βιργίλιο, *Αινειάς*, 4.377, Πίνδαρος, *Πυθιονίκος*, 9.5, Καλλίμαχος, *Ύμνος εις Άρτεμιν*, 206, Διόδωρος Σικελιώτης, 4.81.2, Πλούταρχος, *Ηθικά*, 757d, αλλ' αυτό ελάχιστα -έως καθόλου- αλλάζει τα πράγματα. Βλ. γενικά, Εκδοτική Αθηνών, για τα περί αυτό. Για τους έρωτες του Απόλλωνα: Όμηρος, Φ 441-57, *Ομηρικοί Ύμνοι*, 4 (εις Ερμίν) και 16 (εις Ασκληπιόν), Ησίοδος, αποσπ. 64, 171, 252, Πίνδαρος, *Ολύμπια*, 6,28-80, και Σχόλια, 8,41b, και *Πύθια*, 3, 1-46, και 9, 1-75, και Σχόλια, 3, 14, Ευριπίδης, *Άλκηστις*, 1-14 και Υπόθεση, *Ιων*, 881-969, 1553-605 και Υπόθεση, Απολλώνιος Ρόδιος, 1, 139-45, 2, 500-28, 4, 1489-97, Ερατοσθένης, *Καταστερισμοί*, 6 και 24, Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη*, 1, 17 κ.ε., 57, 60 κ.ε., 105 κ.ε., 2, 103 κ.ε. και 130 κ.ε., 3, 5,

τόσο, που δεν ήθελε να φύγει από κοντά του<sup>38</sup>. Η εξάρτηση αυτή του Απόλλωνα από τον Άδμητο τον έκανε (τον Απόλλωνα) υποχείριο των επιθυμιών εκείνου<sup>39</sup>. Έτσι, ο Απόλλων καταλήγει σε υπέρ του Άδμητου εκδουλεύσεις, που φτάνουν σε μοναδικές ενέργειες, που, μάλιστα, μπορεί να τον φέρουν, ξανά, αντιμέτωπο με τον Δία, ως τοποτηρητή της παγκόσμιας ισχύουσας τάξης πραγμάτων<sup>40</sup>: κατόρθωσε να πείσει –εξαπατώντας– τις Μοίρες<sup>41</sup> να δεχτούν να αναβληθεί ο θάνατος του Άδμητου, «αν άλλονε για λόγου του στους κάτω/ θεούς είχε να δώσει πεθαμένο»<sup>42</sup>. Αυτό θα γινόταν μόνον «για δαύτον»<sup>43</sup>.

Όπωςδήποτε, η επιτυχία αυτή του Απόλλωνα έναντι των Μοιρών, για χάρη του Άδμητου, είναι μοναδική<sup>44</sup>. Τα –θεωρητικώς– μοναδικά, όμως, κατορθώματα είναι υπερβαλλόντως δύσκολο να πραγματοποιηθούν. Εδώ, το μέσον ήταν η ανταλλαγή ζωής: ένας με έναν<sup>45</sup>. Σ' αυτό, «να ξέρεις/ πως αν τη ζωή σου εσύ την αγαπάς,/ όλοι την αγαπούνε!»<sup>46</sup>. Αν, όμως, καθώς είναι, λίγο-πολύ, φυσικό, δεν βρισκόταν κανείς που να θέλει να δώσει τη ζωή του για τον Άδμητο, ο Θάνατος θα έπρεπε να εκτελέσει το μοιραίο περιό αυτόν<sup>47</sup>, και, ασφαλώς, το μακάβριο αυτό ψάξιμο έπρεπε να γίνει

---

112-6, 118-22, 151, και *Επιτομή*, 3,10 και 23-6, 6,3, Κόνων, FGtHist, 26F1,19, Πανσανίας, 1,43, 7-8, και 2,26, 3 κ.ε. και 10, 6, 3-5 και 16,5, Αντωνίνος Λιβεράλης, 23.

38. Σχεδόν, ομολογία του Απόλλωνα στο: Ευριπίδης, προοίμιο. Συνδυασμός των δύο παραδόσεων, για ενιαύσια και εννεαετή ποινή, με άλλους χρονικούς προσδιορισμούς: Decharme, Α', 127, Εκδοτική Αθηνών, 2, 152β, 155β.

39. Κυρίως, η προσέλευση της Άλκηστης, κατά επιθυμία του Άδμητου, ενώ ο ίδιος ζούσε, εδώ, ως εραστής του. Εκδοτική Αθηνών, 2, *ό.π.*, 3, 135α. Βλ., όμως, και: παραπ. 40.

40. Εκδοτική Αθηνών, 3,135α. Παραπ. 20 και εκατέρωθεν.

41. Βλ, κύρια, παραπ. 19: Παπαδημητρίου, 415, υποσημ. 2.

42. Ευριπίδης, Απόλλων, προοίμιο, μέσες γραμμές.

43. Εκδοτική Αθηνών, 3,135β. Παραπ.: 42, 40.

44. Εκδοτική Αθηνών, 3,136β, *Λαογραφία*, 1 (1909), σελ. 249 κ.ε., *Αρχαίον του Πόντου*, 1 (1928), σελ. 80. Απ' όσο γνωρίζω, μέχρι στιγμής, από την επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, ναι – είναι η μοναδική περίπτωση ανέκαθεν διεθνώς.

45. Ευριπίδης, Απόλλων, αρχή (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 11), σε σύνδ. με «γιατί 'ναι ... τάζοντάς τον» (Θάνατος, - 76). Πρβλ., Ν. Γρηγοριάδη – Δ. Καρβέλη – Χ. Μηλιώνη – Κ. Μπαλάσκα – Γ. Παγανού, *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Α' Γυμνασίου, Παραμύθη: «Ο Τσοπάνης κι οι τρεις αρρώστιες», Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1983<sup>7</sup>, σελ. 287-9.

46. Πρβλ. προς: Ευριπίδης, 706, Διονύσιος Σολωμός, *Ο Λάμπρος*, Η ημέρα της Λαμπρής.

47. Παραπ. 45. Βλ. Ευριπίδης, στιχομυθία Απόλλωνα-Θανάτου. Πρβλ., Φρύνιχος, *Άλκηστις*, Tragicorum Graecorum Fragmenta, Vol. I. Didascaliae Tragicae, Catalogi tragicorum et tragodiarum, Testimonia et Fragmenta tragicorum minorum, Ed. Br. Snell, Göttingen 1971, Vol. II. Fragmenta adespota, Testimonia volumini I et II, ed. R. Kannicht and Br. Snell, Göttingen 1977, 3F1c-3.

σε εύλογο χρονικό διάστημα μεν, ναι, αλλά, πάντως, όχι απεριόριστο, γιατί αυτό θα συνιστούσε αθανασία<sup>48</sup>, γι' αυτόν, και, οπωσδήποτε, πιο μικρό από το φυσιολογικό τέλος ενός άντρα (βασιλιά, έστω - λόγω της καλοξωίας του) της εποχής του<sup>49</sup>, διότι, τότε, δεν θα είχε νόημα ο διακανονισμός μεταξύ των τριών ενδιαφερομένων (Απόλλωνα, Άδημου, Μοίρας)<sup>50</sup>.

Ο Άδημος, είναι φυσικό, μάλλον να επισπεύσει θα έπρεπε τη διαδικασία, που, άλλωστε, λόγω της φύσης της (αναγκαίας - σ' αυτή) διαπραγματεύσεως, δεν μπορούσε παρά να κρατήσει πολύ λίγο· εκ του ασφαλούς, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι αυτή έλαβε χώρα στο αμέσως πρότερο της «στιγμής» (που διαπραγματευόμαστε, εδώ) χρονικό διάστημα ή, άλλως, η ώρα του θανάτου του Άδημου είναι κοντά στη «στιγμή», που μας ενδιαφέρει<sup>51</sup>. Ο Άδημος, τη «στιγμή» αυτή, εξακολουθεί να είναι «ομορφονιός»<sup>52</sup> και ο διακανονισμός, ο περι ου ο λόγος, έγινε, οπωσδήποτε, μετά το γάμο του<sup>53</sup> το ανάμεσα χρονικό διάστημα είναι, βέβαια, μικρότερο της ηλικίας του μεγαλύτερου παιδιού του<sup>54</sup>, η δε ώρα του θανάτου του θα είχε έρθει λίγο πριν τη «στιγμή», για την οποία μιλάμε<sup>55</sup>. Τα γεγονότα αυτά συνέβησαν μάλλον ραγδαία, υπό την πίεση, βέβαια, της μοίρας (για τον κόσμο, η μοίρα του Άδημου, επαναπροσ-

48. Αφού, έτσι, ο «δεύτερος» θάνατος του Ά. θα έπρεπε, λογικά, να έρθει μετά τον «πρώτο». Αλλ' αυτό, πάλιν, θα ερχόταν σε αντίθεση με την ισχύουσα τάξη πραγμάτων, πράγμα προς το οποίο θα αντιστεκόταν, και πάλιν (βλ. παραπάνω, σχετικά, Decharme, Α', 348, κ.α.), ο Δίας.

49. Βλ. βιβλιογραφία σχετική με το όριο ζωής της εποχής.

50. Ο Απόλλων είναι που κίνησε τη διαδικασία. Για το «γιατί», βλ. παραπ. σχετικά.: κυριώς Ριανός και Καλλίμαχος, *ό.π.*

51. Λόγω των παραπάνω. Το ότι το γεγονός είχε, ήδη, τόσο γρήγορα, γίνει γνωστό (δεν υπήρχε πρόθεση απόκρυψής του: - ο Απόλλων το ομολογεί στο κοινό και η πολιτεία όλη το ξέρει, καθώς και η Ιωλκός έχουν ειπωθεί ή θα ειπωθεί, σχετικά) στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο (πρβλ., την ανθρωπογεωγραφία του δράματος, σε συσχετισμό με τη γνώση περί αυτού που είχε ο -φίλος, βέβαια, όπως θα φανεί, στη συνέχεια- Ηρακλής) δείχνει τη μοναδικότητά του. Βλ. Όμηρος, Ζ' 237 κ.ε. Η διάδοσή του, βέβαια, συνιστά και την επικινδυνότητά του, για την ισχύουσα τάξη πραγμάτων, στα μάτια του Δία.

52. Παραπ. 3. Συσχετισμοί με χρονικούς προσδιορισμούς της ιστορίας. Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β.

53. Αφού ο Απόλλων, που τον διενήργησε, είναι αυτός που βοήθησε και στο γάμο Άδημου και Άλκηστις. Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β, Decharme, Β', 696.

54. Αφού έχει, ήδη, παρέλθει, ως τη στιγμή του θανάτου της Άλκηστις, κάποιος χρόνος από το διακανονισμό, πέραν του ότι το πρώτο παιδί γεννήθηκε -ασφαλώς- μετά το γάμο Άδημου και Άλκηστις, αφού η φύση του γάμου υπήρξε τέτοια που απαγόρευε προγαμιαίες σχέσεις μεταξύ των: βλ., Decharme, Β', 696, Εκδοτική Αθηνών, 3, 135, «Μορφωτική Εταιρεία», *Νέα Παγκόσμιος Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήναι, τόμ. 4, 139β, «Άλκηστις», Newman and Newman, 29c.

55. Κ. Δημουλάς, *ό.π.*, στο *Γνώση και Γνώμη*. Παραπ.: 51, 52-4.

διορισθείσα, ήταν αυτή που βγαίνει με τον διακανονισμό της αναβολής<sup>56</sup>), την οποία, όμως, ο Άδμητος εσχηματοποίησε<sup>57</sup>.

Ο Άδμητος θα έπρεπε να είχε επιδείξει μέγα ενδιαφέρον στην εξεύρεση του ανθρώπου που θα τον σώσει από τον χάρο<sup>58</sup>, προσωρινά<sup>59</sup> – είναι φυσικό<sup>60</sup>. Κανονικά, θα έπρεπε να είχε καταφύγει στο πρόσωπο που τον αγαπούσε περισσότερο και θα μπορούσε, αμέσως, να ενδώσει και να δώσει τη ζωή του γι' αυτόν και, αν, φυσικά, αυτό δεν ευδοκμούσε, να επιδοθεί σε μια προσπάθεια να πείσει, για τη μακάβρια ανταλλαγή, ξεκινώντας από τα πρόσωπα που τον αγαπούν περισσότερο, και να καταλήξει σ' αυτά που τον αγαπούν λιγότερο<sup>61</sup>. Σ' αυτή την κλιμάκωση, βέβαια, η επιτυχία όλο και θα λιγότενε, ήταν, όμως, η πιο σίγουρη να συμβεί και, έτσι, η προσπάθεια αυτή ήταν η πιο ενδεδειγμένη έως η μόνη δυνατή<sup>62</sup>. Στην ουσία, αν επρόκειτο να γνωρίζει, ο Άδμητος, το πρόσωπο που θα έπρεπε να μπει πρώτο στην κλιμακωτή αυτή προσπάθεια (το πρόσωπο, δηλαδή, που, κατά τη γνώμη του, τον αγαπάει περισσότερο απ' οποιοδήποτε άλλον), –και, κατά το σύνηθες, μέσες άκρες, αυτό μπορεί να συμπερασθεί<sup>63</sup>–, δεν επρόκειτο να προχωρήσει αυτή η προσπάθεια πέρα από τα «πρώτα» αυτά πρόσωπα, αν θα είχε σταματήσει σε ένα μόνο πρόσωπο, το, ούτως ή άλλως, πρώτο<sup>64</sup>.

56. Ευριπίδης, Απόλλων, αρχή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 11), Είσοδος, Χορός, αντιστρ. α'. Θα πρέπει, πάντως, να μεσολάβησε κάποιος καιρός, από την προσφορά μέχρι το θάνατο: εδώ, «σήμερα πέφτει η μοιρολόκραντη μέρα». Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β.

57. Με το διακανονισμό μέσω Απόλλωνα. Δημουλάς, «Η Θεωρία του ζωτικού προσωπικού χώρου (K. Lorenz) στην ιστορία της Άλκηστης», Α' Συνέδριο Αλμυριώτικων Σπουδών Ιστορίας - Αρχαιολογίας - Λαογραφίας Αχαΐας Φθιώτιδος (Δήμος Αλμυρού), Αλμυρός (1991), Βιβλίο Περιλήψεων, 8, «Η αληθινή σχέση Αδμητου και της Άλκηστης (όπως τη βλέπει η βιοψυχανάλυση. Η ιστορία σε βάθος», Β' Βαλκανικό Επιστημονικό Συνέδριο «Ιστορία Θεσσαλίας» (Σύνδεσμος Γραμμάτων-Τεχνών Θεσσαλίας, Λάρισα Σάβ. 24-Κυρ. 25.5.2003), [επί το ορθότερον:] «Η αληθινή σχέση του Αδμητου και της Άλκηστης (όπως τη βλέπει η βιοψυχανάλυση) [Η ιστορία σε βάθος]», Κάρτα συμμετοχής / Περιλήψη Θέματος, 1-2.

58. Ο Απόλλων εκφράζει την αγωνία του, Ευριπίδης, προοίμιο. Βλ. Φανόδημος, *ό.π.*

59. Κατά το διακανονισμό. Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β.

60. Λόγοι Φέρητος. Δημουλάς, *ό.π.*, Γνώση και Γνώμη.

61. Κατά τα της παραπ. 58. Βλ. και παραπ. 60. Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β.

62. Κατά τα της παραπ. 60. Εκδοτική Αθηνών, 3, 136β.

63. Γι' αυτό και ο Άδμητος δεν το επιχείρησε πρώτο-βλ., παραπ. 65. Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β, Decharme, Β', 696.

64. Αν κι αυτό ήταν της περίπτωσης αυτής. Δημουλάς, *ό.π.*, Γνώση και Γνώμη.

Βέβαια, η αγάπη του άλλου δεν συμπίπτει, πάντα, με τη δική σου<sup>65</sup>, αλλά υπάρχει η περίπτωση της οικογένειας, όπου η αγάπη είναι, λίγο-πολύ, αμοιβαία<sup>66</sup>. Ο Αδμητος, μπροστά στη σύγκρουση να σωθεί αυτός από το θάνατο με θυσία προσώπου που κι αυτός αγαπάει<sup>67</sup>, πράγμα που θα σήμαινε τη δική του –στην ουσία– θυσία<sup>68</sup> (που, όμως, αυτό είναι που επεδίωκε να μη συμβεί, με τη διαδικασία της ανταλλαγής ζωής<sup>69</sup>), πριν οτιδήποτε άλλο, για εδώ<sup>70</sup>, κι αφού επέμενε να θέλει να ανταλλαγεί, με κάποιον άλλο, ενώπιον του Θανάτου<sup>71</sup> και πιστεύοντας ότι πιθανόν να πετύχει το στόχο του σε εξώτερους κύκλους, όπου, κατά τη γνώμη του, υπάρχουν άνθρωποι που τον αγα-

65. Κάποιες εξηγήσεις δίνονται στα: Δημουλάς, «Εκσταση», 3<sup>ο</sup> Παγκόσμιο Συνέδριο Λαϊκού Χορού (Διεθνές Συμβούλιο Χορού και Ελληνική Εθνική Επιτροπή UNESCO, Πολιτιστικό Τμήμα Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, Νομαρχία και Δήμος Λάρισας), Λάρισα 1989, (*Πρακτικά* (εκδόσεις «Τρόπος ζωής»), στην Ελληνική και στην Αγγλική, 1991, Γ, 18: -38, -49, «Η –παρά όχλησιν– «υπακοή» της μητέρας στο κύημα (νευροψυχολογική άποψη)», VII Πανελλήνιο Συνέδριο Μαιευτικής-Γυναικολογίας, Ηράκλειο 14-7.5.97, *Βιβλίο Περιλήψεων*, 202, 47, «Σχέση εξουσία-υποταγής στις συνθήκες της εγκυμοσύνης / Προσέγγιση μέσα από την βιοψυχολογική άποψη» (για το Διεθνές Συνέδριο (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών / Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης) Κλινικής Κοινωνιολογίας και Κλινικής Κοινωνικής Ψυχολογίας «Εξουσία-βία-πόνος» (Σπέτσες 13-6.5.99), *Πρωινή*, Τρ. 22.12.98, 6: Ελεύθερο Βήμα, 3-4, «Εκσταση», «Η μητέρα και το παιδί (το πιο αρχαίο και το πιο μόνιμο ντουέτο της ζωής)», *Νέα Αγγελία Λάρισας*, Λάρισα Σάβ. 18-Κυρ. 19.5.96, 10: υγεία, (2-6). Δεν θα επεκταθώ εδώ – θα το κάνω σε άλλη συνάφεια.

66. Κάποιες ιδέες, εδώ – για την ώρα, βλ. στη «θεωρία του ζωτικού προσωπικού χώρου (K. Lorenz)», Δημουλάς, *ό.π.*, *Γνώση και Γνώμη* (από την αντίστοιχη βιβλιογραφία, αφαιρέθηκε, διότι ζητήθηκε, προς αποφόρτιση του όλου σώματος της βιβλιογραφίας, όλη, σχεδόν, η ξένη βιβλιογραφία, τα εδώ – αποσπασματικώς ή και (για λόγους οικονομίας χώρου) σπαραγματικώς παρατιθέμενα τμήματα της οποίας υποσημαίνονται με τον σε [] εν αρχή ως εκεί αριθμό τους).

67. Τη σιγουριά αυτή του έδινε η «τέλεια» αγάπη της ΑλκΗΣΤΗΣ, που την καταλάβαινε, ναι, αλλά (γι' αυτό) δεν ήθελε να την ομολογήσει. Ευριπίδης, *στίχ.* 445 κ.ε., *Όμηρος*, Ζ' 237 κ.ε.

68. Παραπ. 67. Πολλοί γάμοι, στα χωριά, κατέληγαν ύστερα από «συμπάθεια» του γαμπρού σε μια άπορη κόρη, που «τη συμπάθησε και την πήρε», όπως λένε. Πρβλ., Δημουλάς, «Μαγιάτικα του Γριζάνου», *Μετέωρα*, έκδ. Εκδρομικού και Μορφωτικού Ομίλου Τρικάλων, τόμ. 46-7 (1992-3), 170-4, 171-3α, «Μαγιάτικα του Γριζάνου (ψυχολογία)», *Μετέωρα*, τόμ. 48-9 (1994-5), 273-9, 277, «Μαγιάτικα του Γριζάνου», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 20, (Λάρισα 1991), σελ. 29-32.

69. Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β, Decharme, Β', 696. Ευριπίδης: Ο Φέρης κατηγορεί τον Αδμητο για δειλία και, με το γυρισμό του από την ταφή, ο Αδμητος αποδέχεται το χαρακτηρισμό στο να ζήσει, ο Αδμητος δεν έδινε άλλη σκοπιμότητα απ' αυτή της ζωής («ζήση»).

70. Σκοπιμότητες, όπως να προαγάγει το βασίλειό του (Ευριπίδης, Αδμητος μετά που φεύγει ο Φέρης, ύστερα από τις ύβρεις) είναι επίπλαστες.

71. Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β. Δεν θα είχε γίνει αποδεκτή η προσφορά της ΑλκΗΣΤΗΣ, άλλως, με την όποια αγάπη υπήρχε.

πούν και θα θελήσουν να ανταλλάγουν μ' αυτόν<sup>72</sup>, «όλους γυροπήρε και ξέτασε να δει» ποιος θα 'θελε να προβεί σ' αυτό<sup>73</sup>.

Μα, ο Άδμητος δεν ήταν και τόσο αγαπητός στο λαό του, όπως το ήλπιζε<sup>74</sup>. Στην καλύτερη των περιπτώσεων, στους υπηκόους του, πλανάται η εικόνα ενός βασιλιά που δεν αξίζει και τόσο πολύ τη συμπάθειά τους<sup>75</sup>. Ο λαός των Φερών βλέπει, στο πρόσωπό του, έναν όχι και τόσο συνετό βασιλιά<sup>76</sup> και θεωρεί ότι πρόκειται για μια μάλλον εγωιστική εαυτοπαθή περίπτωση<sup>77</sup>. Γενικά, ο λαός του δεν αισθάνεται και πολύ ελεύθερος να μιλήσει εναντίον του<sup>78</sup>. Τα πράγματα είναι πιο δύσκολα για τους ανθρώπους του παλατιού: ο -μάλλον- σκληρόκαρδος βασιλιάς<sup>79</sup> έκανε το λαό έτσι που

72. Με το νόμο των πιθανοτήτων και με τις κρατούσες συνθήκες, αυτό ήταν αδύνατον, αλλά πιστευτό, απ' τον Άδμητο. Δημουλάς, *ό.π.*, *Γνώση και Γνώμη*, Αλμυρός.

73. Ευριπίδης, *Απόλλων*, αρχή.

74. Θα ήταν από τις σπάνιες περιπτώσεις το αντίθετο. Και, ίσως, θα ήταν πιο άσχημη, ακόμα, η εικόνα του Άδμητου, στο λαό, αν συνέβαινε να μην είναι ο ίδιος, ως πρόσωπο, γοητευτικός, αφού ο Απόλλων (για την γοητεία του ίδιου, βλ. Ύμνον Απόλλωνος, Πυθιόνικον, 271, και, γενικώς, Decharme, Α', 149-52, Εκδοτική Αθηνών, Απόλλων) ήταν εραστής του. Η έρευνα έχει δείξει ότι η γοητεία συνεπιδύρει καλούς χαρακτηρισμούς περί το πρόσωπο: «Η θεωρία των Αντιλήψεων για τα πρόσωπα» (κεφ. 6ο, 192-229) από βιβλίο που χρησιμοποίησε πρόσφατα (-1988) στη διδασκαλία του ο καθηγητής Ψυχολογίας *Γεώργας* (υποσημειωτικά: Argyre), όπως και η Δήμ. Παπαδοπούλου, στον τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου (σελ. 25-6). Πρβλ., Ευριπίδης, *Χορός*, με την απόσυρση της νεκρής στο παλάτι, στρ. β': ήταν ήδη μισητός (σελ. 25-6). Δημουλάς, «Φυσική Ελκυστικότητα - Ψυχολογία της Γοητείας», *Το Βήμα του Γεωπονικού Συλλόγου Λάρισας*, Λάρισα, τεύχ. 11 (Ιαν.-Φεβ. 1995), 45-7, τεύχ. 12 (Μάρ.-Απρ. 1995), 40-3, «Η φυσική ελκυστικότητα στη σχολική τάξη (βιοψυχολογική άποψη)», (Λάρισα 1994-5), *Εφαρμογές Σχολικής Ψυχολογίας* (349), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Φιλοσοφική Σχολή / Τμήμα Ψυχολογίας, Ξηρογραφία, Θεσσαλονίκη 1994-5, 231-69, *Τουριστική Ψυχολογία*, έκδ. Τ.Ε.Ι. (ΣΔΟ / Τμήμα Τουριστικών Επιχειρήσεων) Λάρισας, Λάρισα Άνοιξη 1994, 11-32, 112-25, Δ. Ο υπάλληλος του Τουρισμού.

75. Η όποια συμπάθεια στο πρόσωπό του έρχεται μέσω Άλκηστης. Δημουλάς, *ό.π.*, *Γνώση και Γνώμη*, Αλμυρός.

76. Ευριπίδης, Κορυφαίος προς Άλκηστη για Άδμητο, περί νέου γάμου, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 22).

77. Ευριπίδης, Β' Πρ., αντιστρ. Β': κανένας δεν θα 'κανε αυτό που έκανε ο Άδμητος. (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 27).

78. Παραπ.76. Ευριπίδης: «Θαρρετά το λέω για δαύτον».

79. Ευριπίδης: Όλη, σχεδόν, η κουβέντα της Δούλας και του Δούλου αποπνέει αυτή την ιδέα. Στο στεναγμό του Κορυφαίου, για το χαμό της Άλκηστης, η Δούλα προσκόφτει: «Σαν πάθει ο αφέντης τότε θα το νιώσει» (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15). Ο Κορυφαίος υποθέτει ότι «στα πάθια του κι αυτός θα βαριοβόγγει» (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17). «Ναι, κλαίει», είναι η αλήθεια, αλλά πάντα για τον εαυτό του. Φορές, είναι κυνικός-κυνικότατος

τους «άρχοντες» «δε στέργουν όλοι τόσο,/ να τους σταθούν καλόγνωμοι στα πάθια»<sup>80</sup> οι δούλοι, στο παλάτι, που ξέρουν πιο καλά από το λαό, που 'ναι έξω απ' αυτό, τι συμβαίνει σ' αυτό<sup>81</sup>, την οικογένειά του είναι που συμπονούν και –ίσως– φαίνεται ότι συμπονούν κι αυτόν<sup>82</sup>, και, αληθινά, ευτυχώς που υπάρχει η Άλκηστη, που για «όλους τους δούλους στάθηκε μια μάνα», / «τι από μύρια» τους «γλύτωνε αυτή πάθια, / την οργή μαλακώνοντας του αντρός της»<sup>83</sup>, και χαμός για όλους θα ήταν ο χαμός της<sup>84</sup>. Φαίνεται μάλλον σίγουρο ότι το καθεστώς του Άδμητου ήταν πιο καταπιεστικό απ' όσο φάνηκε μέχρι στιγμής, για να μην είναι σε θέση να διαπιστώσει ο ίδιος ότι δεν είχε, προπαντός για το αντάλλαγμα που ζητούσε, όχι, βέβαια, την αγάπη, που θα μπορούσε –έστω και κατ' ελάχιστο– να υποθέσει ότι από τη μεριά του λαού υπήρχε, αλλ' ούτε την κατανόηση, για τις ενέργειες, που επιχειρούσε, και η οποία δεν υπήρχε, και ότι, αντ' αυτών, είχε, ως καρπό της συμπεριφοράς του, τη γενική υποβόσκουσα δυσφορία, που ο κόσμος φοβόταν ανοιχτά να εκδηλώσει<sup>85</sup>. Και, κατά πώς φαίνεται,

(θα παρατεθεί ειδική σημείωση). Στην τελευταία πνοή της, ο Άδμητος φτάνει στα όρια του σαδισμού, όταν καλεί τη θνήσκουσα γυναίκα του να νιώσει –τελικά– πιο πολύ το μαρτύριό της (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 24).

80. Ευριπίδης: *Η Δούλα λίγο πριν 'μπεί στο παλάτι*.

81. Φαίνεται αυτό (και είναι φυσικό) από τον τρόπο που μιλάει (και το περιεχόμενο αυτών που λέει). Ευριπίδης: ο Κορυφαίος και η Δούλα ή ο Δούλος, *Δημουλάς, ό.π., Γνώση και Γνώμη*.

82. Δημουλάς, *Ανθρώπινες Σχέσεις*, έκδ. Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Σχολή Τεχνολόγων Γεωργίας / Τμήμα Ζωικής Παραγωγής) Λάρισας, Λάρισα 2004, 55-6, *Θέματα Εργασιακών Σχέσεων*, και *Ψυχολογία Επιχειρήσεων*, έκδ. ΤΕΙ (Σχολή Διοίκησης Οικονομίας / Τμήμα Λογιστικής) Λάρισας, Λάρισα 2001 και 2002, αντίστοιχα, 54-5, *Θέματα Κοινωνιολογίας*, έκδ. ΤΕΙ (Σχολή Επαγγελματιών Υγείας Πρόνοιας / Τμήμα Ιατρικών Εργαστηρίων) Λάρισας, Λάρισα Φθινόπωρο 2001, 51-2, *Η τέχνη της πειθούς, Αρχές Τουριστικού Marketing, Κοινωνική Ψυχολογία (Διοικητικού Στελέχους Αθλητισμού, και Δ.Ο.Σ.Ε.), Ψυχολογία - Δεοντολογία Επαγγέλματος (Ειδικού Εφαρμογών Ασθητικής) και Ψυχολογία - Δεοντολογία Επαγγέλματος (Επιλογές) (Ειδικού Εφαρμογών Ασθητικής), Ψυχολογία - Δεοντολογία Επαγγέλματος (Αισθητικού Συμβούλου Εμφάνισης), Ψυχολογία - Επαγγελματική Δεοντολογία (Επαγγελματικού Μακιγιάζ), Σεμινάρια-Διαλέξεις (προς Ειδικούς Εφαρμογών Ασθητικής), Γενική Ψυχολογία, Ψυχολογία (Αισθητικού Συμβούλου Εμφάνισης)*, εκδ. Οργανισμός Επαγγελματικής Επιμόρφωσης Κατάρτισης / Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης, Λάρισα, 1995, 1995, 1997 και 2000, 1996, 2001, 1999, 2006, 2006, 2007, 15-40, 4-47, 5-53 και σχετικά, 5-38, 51-3, 8, σχετικά, αντίστοιχα. Γενίκευση: «πλάι στο βασιλικό ποτίζεται και η γλάστρα».

83. Ευριπίδης (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 36-7): Δούλος μόλις –σχεδόν– πριν 'βγει, τρεκλίζοντας, ο Ηρακλής, Thornton, 75-6.

84. Ευριπίδης: Δούλος, μόλις 'πέι ο Ηρακλής και πετάξει στεφάνι και κούπα (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 38).

85. Συγκεκριασμός παραπ. 74-84. Βλ. Φανόδημος, *ό.π.*

ακόμα δεν το μπόρεσε να το καταλάβει, καθώς η άρνηση του κόσμου να ανταλλάγουν μ' αυτόν ενώπιον του Θανάτου ερειζόταν σε θέμα που θα ήταν αφύσικο να μη δοθεί –γι' αυτό– αρνητική απάντηση<sup>86</sup>. Αυτό του επιβεβαιώθηκε όταν, μετά που –με την άρνηση του κόσμου για προσφορά– χρειάστηκε, επειδή την αναβολή του θανάτου του διακαώς, φυσικά, και συνέχισε να τη θέλει, να ζητήσει την προσφορά ανθρώπων του εσώτερου κύκλου των φίλων του, επίσης του το αρνήθηκαν<sup>87</sup>.

Πράγματι, ζήτησε, σε κλίμακα, επίσης, βάζοντας και τα πρόσωπα του πιο κοντινού του κύκλου, την προσφορά των γονιών του, οι οποίοι, επίσης, αρνήθηκαν να πεθάνουν για τον γιο τους<sup>88</sup>. Ο Άδμητος, που, στο μεταξύ, έβλεπε να λιγοστεύει η πιθανότητα να βρεθεί ο άνθρωπος-θύμα<sup>89</sup>, αύξανε, μέσα του, τις ελπίδες και σιγούρευε τον εαυτό του πως, τελικά, θα βρεθεί ο άνθρωπος-θύμα στα πρόσωπα του πιο κοντινού του κύκλου<sup>90</sup> και, πριν από άλλους, στους γονείς του<sup>91</sup>, κύρια λόγω της ιδιότητάς των αυτής<sup>92</sup> και για την ηλικία τους<sup>93</sup> (που και ο κόσμος σ' αυτά αυτό έβλεπε<sup>94</sup> και, πάντως, δεν υπήρξε κανείς που να περίμενε διαφορετική –αρνητική για τον Άδμητο– έκβαση<sup>95</sup>),

86. Δημουλάς, *ό.π.*, *Γνώση και Γνώμη*. Παραπ.: 85 με 46.

87. Εκδοτική Αθηνών, 3,135β. Παραπ. 86 με παρακάτω.

88. Ευριπίδης: *Απόλλων*, μέσες γραμμές προοιμίου, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 11), (στιχομυθία *Απόλλωνος-Θανάτου*, μέσες γραμμές προς τέλος (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 12)). *Άλκηστη προς Άδμητο*, αρχές, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 21). (*Χορός*, στίχ. 436 κ.ε., στρ. β', μέση, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 26) και) *αντιστρ. β'*, αρχή (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 27). *Απόλλων-Φέρης*, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 32-5) · Γ' Σκ., *Θρην.*, *αντιστρ. β'*, *Άλκηστη*, τέλος.

89. Thornton, 331. Αυτή η ιδιότητα, πάνω στην *Άλκηστη*, έσωξε την εικόνα της, στην κρίση του λαού: Παραπ. 90.

90. Δεδομένου του αποτελέσματος του ψαξίματος ανθρώπου που θα ανταλλάξει μαζί του και της φύσης του θέματος αυτού, σχεδόν, ο Άδμητος, χτυπούσε, ήδη, την καρδιά της *Άλκηστης*. Δημουλάς, *Ψυχοπαθολογία Ι: Οι Αιτίες*, έκδ. ΤΕΙ (ΣΕΥΠ / Τμήμα Νοσηλευτικής) Λάρισας, Λάρισα Φθινόπωρο-Χειμώνας 1990, 28-33, *Ψυχολογία*, έκδ. ΤΕΙ (ΣΕΥΠ / Τμήμα Ιατρικών Εργαστηρίων) Λάρισας, Λάρισα – Σεπτέμβρης-Οκτώβρης 1993, 32-3, *Έκσταση*.

91. Δημουλάς, «*υπακοή*», *Η μάνα και το παιδί*, *Έκσταση*, *Μάνα, Ημερήσιος Κήρυκας*, Σάβ. 8 Μαΐου 2004, 9: άρθρο, (στήλες 5-6). Παραπ. 88, με παραπ. 92-5.

92. Ευριπίδης: *Άλκηστη προς Άδμητο*, *Χορός*, *αντιστρ. β'*, *Απόλλων-Φέρης*, ως παραπ. 88. Μαρία Χουρδάκη, *Οικογενειακή Ψυχολογία / Διάλογοι σε θέματα παιδιού – έφηβου – συζύγων – γονέων*, εκδ. «Γρηγόρη», Αθήνα 1982, 235-65, 279-93, 303, 338-43.

93. Ευριπίδης, *Απόλλων*, *Άδμητος-Θάνατος*, *Άλκηστη προς Άδμητο*, *Χορός*, *αντιστρ.β'*, *Απόλλων-Φέρης*, ως παραπ. 88.

94. Ευριπίδης, *Χορός*, ως παραπ. 88.

95. Ευριπίδης, *Άλκηστη προς Άδμητο*, *Χορός*, *αντιστρ.*, ως παραπ. 88.



αλλά, καθώς συνέβαινε να είναι, αυτά τα πρόσωπα, αυτά που κι αυτός αγαπούσε<sup>96</sup>, θα πρέπει να είναι σίγουρο πως θα πήγαινε με τρόμο<sup>97</sup> (που χρειάστηκε, τελικά, να καταφύγει στους πολύ δικούς του ανθρώπους, για την ανταλλαγή, οι οποίοι, προφανώς, θα ενέδιδαν –αμέσως– σ' αυτό που θα τους ζητούσε<sup>98</sup>) και με ενοχές (γι' αυτό που πήγαινε να κάνει σ' αυτούς<sup>99</sup>), και φαίνεται να δυσκολεύτηκε να προχωρήσει στο εγχείρημα αυτό, αφού ο Απόλλωνας χρειάστηκε, προφανώς, να τον ενισχύσει σ' αυτό<sup>100</sup>. Η άρνηση των γονιών τούς πέρασε (Άδμητο και Απόλλωνα) στην επίθεσή οι γονιοί του αναγκάστηκαν να επιχειρηματολογήσουν και να καταφύγουν στην ελληνική νομοθεσία για να προφυλαχτούν από τις θανατικές βλέψεις του γιου τους και του θεού του<sup>101</sup>. Μάλιστα, η συμπεριφορά του γιου είναι τέτοια, που ο Φέρης, στην κατηγορία πως «άπρεπα» έσφαλε για 'κείνον, επιλέγει: «Μ' αν πέθαινα για σε, πιο θα 'χα σφάλει»<sup>102</sup>.

Η άρνηση των γονιών θα πρέπει να αποκαρδίωσε τον Άδμητο και να τον έκανε να σταματήσει την προσπάθειά του, για την εξεύρεση του προσώπου-θύματος, σε ακόμα πιο κοντινά του πρόσωπα<sup>103</sup>. Πράγματι, κι ενώ ο Απόλλωνας φαίνεται να επέμενε να επιμείνουν για τη μητέρα του Άδμητου<sup>104</sup>, ο ίδιος δεν ξανάκανε λόγο για προς τα εκεί<sup>105</sup>, κι ούτε προς αλλού<sup>106</sup>. Ο αμέσως επόμενος άνθρωπος, απ' τον οποίο θα μπορούσε, με βάση, πάντα την παραπάνω κλιμάκωση, να ζητήσει την προσφορά ζωής

96. Δημουλάς, «Υπακοή», Η μάνα και το παιδί, Έκσταση, Μάνα. Παραπ.: 66, 89-90.

97. Ιωάννης Ν. Παρασκευόπουλος, *Κλινική Ψυχολογία/ Διάγνωση, Πρόληψη και Θεραπεία των ψυχικών διαταραχών*, Αθήνα 1988, 49-51, Τριαντ. Τ. Τριανταφύλλου, *Ψυχολογία, Α' Ενιαίου Λυκείου*, Ίδρυμα Ευγενίδου, Αθήνα 1998, 57-62, Δημουλάς, *Ψυχολογία - Δεοντολογία Επαγγέλματος (Αισθητικών)*, έκδ. Ο.Ε.Ε.Κ. / Ι.Ε.Κ., Λάρισα 2008, σχετ. Παραπ. 89-90.

98. Παραπ. 89-97.

99. Παραπ. 91-98.

100. Ο Απόλλων επιμένει (Ευριπίδης, στιχομυθία με Θάνατο) ως το τέλος για τη μητέρα του Άδμητου, στη θέση της Άλκηστης, πια.

101. Ευριπίδης, Φέρης προς Άδμητο, λίγο πριν τον στίχ. 692, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 34).

102. Ευριπίδης, μετά τον στίχ. 706, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 34).

103. Πρέπει να υπήρξε το λανθάνον αυτό διάστημα, αφού (Ευριπίδης) ο Απόλλων επιμένει για τη μητέρα του Άδμητου, τον οποίο, σε λίγο, τον προλαβαίνει η Άλκηστη. Οι γονείς στάθηκαν ξένοι (μόνον κατ' όνομα συγγενείς) στον γιο τους: Πλάτων, *Φαίδρος*.

104. Ευριπίδης, Στιχομυθία Απόλλωνα-Θανάτου, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 12).

105. Ευριπίδης, Απόλλων, προοίμιο, μέσες γραμμές, σε αντιπαραβολή με τα της παραπ. 104.

106. Παραπ. 105, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι (Ευριπίδης) πρόλαβε τις σκέψεις του η Άλκηστη.

υπέρ αυτού, ήταν η Άλκηστη<sup>107</sup>. Εδώ, οι δυσκολίες προέκυπταν, προκαταβολικά, από τον ίδιο: έναντι των γονιών του, που προηγήθηκαν, η γυναίκα του (που, κατά πώς φαίνεται, είναι, στα μάτια του κόσμου, η πρώτη –μετά τα παιδιά– στην αγάπη του<sup>108</sup>) είναι «ξένη», βιολογικά, μαζί του<sup>109</sup>, και είναι, φυσικά, πάλι στα μάτια του κόσμου, απαράδεκτο να ζητήσει κάτι σχετικό από αυτήν<sup>110</sup>, αλλά ούτε και ο Απόλλωνας τόλμησε να τον παρακινήσει, για λόγους που υπαγόρευαν το συμφέρον εκείνου, σ' αυτό<sup>111</sup>. Το ότι, βέβαια, το προσμέτρησε, δείχνει ότι το σκέφτηκε<sup>112</sup>. Και όχι μόνο: δεν του «φτεροφάνηκε» «απαξάφνου το κακό», με το χαμό της Άλκηστης' «καιρό τώρα / το κάτεχα», θα 'πεί, «σαράκι στην καρδιά μου»<sup>113</sup>.

Τον πρόλαβε –και τον έβγαλε από τη δύσκολη θέση– η ίδια η Άλκηστη<sup>114</sup>. Έχοντας –πώς άλλως;– διαβάσει τη σκέψη του<sup>115</sup>, ύστερα και από το τι είχε, μέχρι στιγμής, περί το θέμα, γίνει, μέσα στο παλάτι<sup>116</sup>, «μόνη» τον άντρα της να σώσει το δέχτηκε, «για χάρη του» τη ζήση της να δώσει<sup>117</sup>. Πολύ πιθανόν, ο Άδμητος, αν και «δεν βρήκε / άλλον έξω απ' το ταίρι του να θέλει / να πεθάνει για δαύτον και το φως / άλλο πια να μη βλέπει»<sup>118</sup> και αν και εξακολουθούσε να μην παραιτείται του προνομίου που

107. Εκδοτική Αθηνών, 3, 136β. Ο Άδμητος ήταν σίγουρος για μια προσφορά της Άλκηστης, αλλά, σ' αυτό, δεν θα συγκέντρωνε, ίσως, κατά τη γνώμη του, τη σύμφωνη άποψη και του κόσμου.

108. Εκδοτική Αθηνών, 3, 136β. Για τα παιδιά, προφανώς, ο Άδμητος «δεσμεύεται» στην Άλκηστη ότι δεν θα ξαναπαντρευτεί (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 21-3).

109. Ευριπίδης, Απόλλων προς Φέρη, προσφέροντα, προς μέση του έργου (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 32). Εκδοτική Αθηνών, 3, 136β.

110. Παραπ. 107. Απόσταση. Δημουλάς, *Ψυχοπαθολογία, Ψυχολογία*. Η «τέλεια» αγάπη δεν δικαιολογεί αποστάσεις. Εκδοτική Αθηνών, 3, 136β, Όμηρος, Ζ' 237 κ.ε.

111. Ο Απόλλων ήταν υποχείριο των επιθυμιών του Άδμητου. Ο Απόλλων επιμένει (Ευριπίδης, Απόλλων προς Θάνατο, αποχωρών) να βρεθεί τρόπος να σωθεί η Άλκηστη μόνο και μόνο επειδή το θέλει ο Άδμητος.

112. Πρβλ. προς κληρικού Θεόφραστου Φάρου: «Όποιος μετράει, δεν αγαπάει».

113. Ευριπίδης, Άδμητος προς τον στή. 436, αρχή.

114. Ευριπίδης, Ηρακλής, μετά τον στή. 436, στρ. β', μέση. Σ' αυτό, πρέπει να προσαρμοστεί αυτό που λέει (Ευριπίδης) ο Απόλλων στο προοίμιο, μέση. Η γυναίκα του θέλησε αυτό που δεν θέλησαν οι εξ αίματος συγγενείς: Αισχύλος, *Ορέστεια*.

115. Δηλαδή, διάβασε τη στάση του Άδμητου. Δημουλάς, *Νευροψυχολογική εκτίμηση της μεταβλητότητας των συναισθημάτων*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Φιλοσοφική Σχολή / Τμήμα Ψυχολογίας, Θεσσαλονίκη 1999, Γενικό Μέρος.

116. Βλ. κυρίως, Ευριπίδης, Απόλλων, προοίμιο, μέση: «Μα.....».

117. Ευριπίδης, στή. 114, στρ.

118. Παραπ. 116, πιο κάτω. «Σύγκρουση συμφερόντων»: βλ. αναφερόμενα τμήματα στην αντίστοιχη βιβλιογραφία στο: Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη* με την ίδια –σε όλους μας– δυναμική

ζωής (βλ., W.E. Mühlmann, *Geschichte der Anthropologie*, Frankfurt am M./ Bonn 1968<sup>2</sup>, 94-5, Th. Litt, *Ethik der Neuzeit*, München 1968, 150-4 εξ.), στην προσπάθειά μας για διατήρηση και αύξηση του ζωτικού προσωπικού χώρου μας (βλ., W. Mühlmann, 94-5, Th. Litt, *ό.π.*, κ.α. (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 6), Γερμανός, 11, Mühlmann και Litt, *όπως στο της παραπ.* 5 (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 14), σελ. 98), από τους περιορισμούς του «άλλου» (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17) (βλ. M. Deutch, *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*, New Haven: Yale University Press, 1973' B.H. Raven – A.W. Kruglansky, *The Structure of Conflict*, New York: Academic Press, 1970), ως βιολογική (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 56): βλ. E.E. Maccoby – C.N. Jacklin, *The Psychology of Sex Differences*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1974, «Sex differences in aggression: A rejoinder and reprise», *Child Development*, 51 (1980) 964-80, T. Tieger, «On the biological basis of sex differences in aggression», *Child Development*, *ό.π.*, 943-63, J. M. Reinisch, «Prenatal exposure to synthetic progestins increases potential for aggression in humans», *Science*, 211, 1171-3) επιθετικότητα, που, και εκφορτιζόμενη (βλ., στο Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, στοιχείο 44, Feshbach, 1970), K. Lorenz, 1963, Barker-Dempe-Lewin και Davitz, στο R. D. Parke-R. G. Slaby, *The development of aggression*, και στο E. M. Hetherington (ed.), *Carmichael's Manual of Child Psychology*, Vol. IV (1983), New York: Wiley, 553, L.J. Severy – B. R. Schlenker – J. C. Brigham, *A Contemporary Introduction to Social Psychology*, New York: McGraw-Hill, 1976, για τη μαρτυρία – σελ. 279-του Zimbardo, N. E. Miller, «The frustration – aggression hypothesis», *Psychological Review*, 48 (1941), 337-42, A. Bandura, *Aggression: A Social Learning Analysis*, New York: Holt, Rinehart-Winston, 1973a, 33, K. Shaver, *Principles of Social Psychology*, New York: Prentice-Hall, 1977, L. Berkowitz, «The frustration – aggression hypothesis revisited», στο Berkowitz (ed.), *Roots of Aggression*, New York: Atherton Press, 1969, και «Some determinants of impulsive aggression: the role of mediated associations with reinforcements for aggression», *Psychological Review*, 81 (1974), 165-76, κ.λπ.) μαθαίνεται (βλ. στο Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, στοιχείο (37): κατά Lorenz: M. F. Montagu (ed.), *Man and Aggression*, New York: Oxford Univ. Press, 1968' L.J. Severy, B. R. Schlenker, and J. C. Brigham, *A Contemporary Introduction to Social Psychology*, New York: McGraw-Hill, 1976' R. D. Parke and R.G. Slaby, «The development of aggression», στο E. M. Hetherington (ed.), *Carmichael's Manual of Child Psychology*, Vol. IV (1983), New York: Wiley' αλλά και: R. A. Hinde, *The Bases of Social Behavior*, New York: McGraw-Hill, 1975),... *ό.π.*, στην «ενσωμάτωση» αυτοπεριοριστικών μέτρων για τους άλλους (βλ. στο Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, στοιχείο:18, κύρια: L. Kohlberg, «Moral stages and moralization», στο Th. Lickona (ed.), *Moral Development and Behavior: Theory, Research and Social Issues*, New York: Holt, Rinehart-Winston, 1976, 34-5, αλλά και: «The child as a moral philosopher», στο: J. Sants and H. J. Butcher (eds), *Developmental Psychology, Selected Reading*, London: Penguin Books, 1968, «Stage and sequence: The cognitive – developmental approach to Socialization», στο D. A. Goslin (ed.), *Handbook of Socialization Theory and Research*, Chicago: Rand McNally, 1969, «From is to ought: How to commit the naturalistic fallacy and get away with it in the study of moral development», στο T. Mischel (ed.), *Cognitive Development and Epistemology*, New York: Ac. Press, κ.λπ.), που κι αυτή μαθαίνεται (βλ. στο Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, στοιχείο 37: 1975, *ό.π.*), E. Staub, «Helping a person in distress: the influence of implicit and explicit rules of

του δόθηκε<sup>119</sup>, να μην αποδέχτηκε, ασφαλώς για τα μάτια του κόσμου, χωρίς –κάποιες έστω– περιστροφές, την προσφορά<sup>120</sup> και φαίνεται πως, κι όταν –πια– είπε το τελικό «ναι» σ' αυτή και μετά, διατήρησε κάποια «όχι» σ' αυτό<sup>121</sup>, αφού ο Απόλλωνας (που, στην κυριολεξία, είναι το δεξί του χέρι<sup>122</sup>), ασφαλώς για το καλό εκείνου, επιμένει, στο Θάνατο, να προτιμήσει, αντί της Άλκηστης, τη «γριά» μάνα του Άδμητου<sup>123</sup>, μια επιλογή στην οποία ο Απόλλωνας είχε καταλήξει πολύ –σχετικά– ενωρίτερα (όταν έγινε η κρούση προς τους γονείς και επισυνέβη η άρνηση και η αποκαρδίωση του Άδμητου)<sup>124</sup>.

---

conduct on children and adults», στο *Journal of Personality and Social Psychology*, 17 (1971b), 137-45, «Positive Social Behavior and Morality», Vol.1: *Social and Personae Influences*, New York: Academic Press, Vol. 2: *Socialization and Development*, New York, ό.π. L. K. Friedrich and A. H. Stein, «Prosocial television and young children: the effects of verbal labeling and role playing on learning and behaviour», *Child Development*, 46 (1975), 27-38, L. K. Friedrich-Cofer, A. Huston-Stein, D. M. Kipnis, E. J. Susman, and A. S. Clewett, «Environmental enhancement of prosocial television content: effects on interpersonal behavior, imaginative play and self-regulation in a natural setting», *Developmental Psychology*, 15 (1979), 637-47 R. J. Iannotti, «Effect of role-taking experiences on role-taking, empathy, altruism and aggression», στο *Developmental Psychology*, 14 (1978), 119-24 B. B. Whiting and C.P. Edwards, «A cross-cultural analysis of the behavior of children aged 3-11», *Journal of Social Psychology*, 91 (1973), 171-88, B. B. Whiting and J. W. Whiting, *Child of Six Cultures: A Psychological Analysis*, Cambridge: Harvard University Press, 1975, E. H. Green, «Friendships and quarres among preschool children», *Child Development*, 4 (1933), 236-52, W.C. McGrew, *An Ethological Study of children's Behavior*, New York: Academic Press, 1972, J.H. Langois-N.W.Gottfried and B. Seay, «The influence of sex of peer on the social behavior of preschool children», *Developmental Psychology*, 8(1973), 93-8, D. E. Barret, «A naturalistic Study of sex differences in children's aggression», *Merril-Palmer Quarterly*, 25 (1979), 193-204, La Forme-Wallace, 1974, κ.λπ.).

119. Thornton, 317, Εκδοτική Αθηνών, 3,135β. Δεν εξηγείται, άλλως, η αποδοχή της προσφοράς της Άλκηστης, που σαφώς, ακόμα «αγαπούσε».

120. Απόρροια του ότι δεν είχε ζητήσει ο ίδιος την προσφορά της Άλκηστης, η οποία και τον πρόλαβε, σ' αυτό. Decharme, Β', 696.

121. Δημιουλάς, *Γνώση και Γνώμη*. Η στάση, πάντως, του Άδμητου δεν είναι (εντελώς) αρνητική προς την Άλκηστη.

122. Ο Απόλλων, που επιμένει να μη θέλει να φύγει από το πλάι του Άδμητου, ομοφυλόφιλα διακεείμενος προς αυτόν, επιμένει ή επιδιώκει τη σωτηρία της Άλκηστης (βλ., παραπ. 111), επειδή, προφανώς, το θέλει ο Άδμητος.

123. Ευριπίδης, Στιχομ. Απόλλωνος-Θανάτου, μέση προς τέλος. Ριανός, απόσπ. 10 Powell: «εκών Απόλλων εδούλευσε δι' έρωτα», Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β, Κ. Kerényi, *Η Μυθολογία των Ελλήνων*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι.Α. Κολλάρου και Σίας Α.Ε., 137.

124. Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β. Βλ. παραπ. 87 κ.ε.

Αλλά η (τελική, έστω και ως παραπάνω) αποδοχή της προσφοράς της Άλκηστης, που, για τον κόσμο, στάθηκε η κορωνίδα των ενδιαφερόντων της ζωής του<sup>125</sup>, δεν ισοδυναμεί παρά στην απόρριψή της<sup>126</sup>, τουλάχιστον υποσυνείδητη, αν όχι ως κάτι που –από χρόνια– διακαώς ήθελε, αλλά, για λόγους ευνόητους, που έχουν σχέση με τη σχέση εκείνης με το λαό, ποτέ –το αντίθετο μάλιστα<sup>127</sup>– δεν ομολογήθηκε<sup>128</sup>. Η Άλκηστη εξακολουθεί, σαφώς για λόγους λαϊκής κατανάλωσης, να είναι, ως την τελευταία στιγμή, το παν γι' αυτόν<sup>129</sup>, με τρόπο, μάλιστα, υπερβολικό<sup>130</sup>. Ο κόσμος νιώθει την υπερβολή, κι αυτός ακόμα πιο πολύ πάει να τη δικαιολογήσει<sup>131</sup>, ενώπιον γνωριζόντων ότι υπάρχει κι ο φόβος ο Άδμητος «έτσι γυμνή / στο παράξιο του ταίρι κι ατίμητη / να θελήσει ταφή»<sup>132</sup>. Στην καλύτερη (για τον Άδμητο) άποψη, ο Άδμητος είναι, σαφώς, λιγότερο «άξιος» από τη γυναίκα του<sup>133</sup>. Ο κόσμος ξέρεει ότι ο Άδμητος, «αν έχει τα μυαλά του» (αλλά τα έχει), θα τιμήσει τη μνήμη της γυναίκας του<sup>134</sup>. Ο

125. Εκδοτική Αθηνών, 3, 135β, Thornton, 317. Αυτό, τουλάχιστον, ομολογεί, μέχρι το τέλος.

126. Αυτό, τουλάχιστον, αποδεικνύεται από την ύστερη συμπεριφορά του έναντι της Άλκηστης. Ότι όμως ισχύει γι' αργότερα κι είναι πρωτόφαντο δεν μπορεί παρά να έχει ρίζες πολύ παλιότερες και βαθιές: Δημουλάς, *Ψυχοπαθολογία, Ψυχολογία*.

127. Φυσικά προσεκτική ανάλυση του επιφαινόμενου αποκαλύπτει ότι ο Άδμητος δεν είναι ειλικρινής. Δημουλάς, *Ανθρώπινες Σχέσεις*, 54-5, *Θέματα Εργασιακών Σχέσεων*, 52, *Ψυχολογία Επιχειρήσεων*, 52, *Θέματα Κοινωνιολογίας*, 50-1, Δημουλάς, *Κοινωνική και Δικαστική Ψυχολογία (Στελέχους Υπηρεσιών Ασφαλείας)*, *Ανθρώπινες Σχέσεις - Επικοινωνία (Ειδικού Εφαρμογών Διαιτητικής, και Προσχολικής Αγωγής: Δραστηριοτήτων - Δημιουργίας και Έκφρασης)*, *Τεχνική Επικοινωνίας - Επιχειρηματικότητα*, έκδ. Ο.Ε.Ε.Κ. / Ι.Ε.Κ., Λάρισα: 1999, 2007, 2002, αντίστοιχα, σχετικά.

128. Thornton, 317. Παραπ. 127. Η συστηματική αποφυγή ομολογίας του Άδμητου είναι αποκαλυπτική.

129. Πάντα κατά την –όπως περιγράφηκε (παραπ. 125 κ.ε.)– ομολογία του. Ο Απόλλων λέει (Ευριπίδης), καθώς μπαίνει το λείψανο στο παλάτι, τέλος: «Γιατί /κι ακριβότερον άλλο μου γιά κάλλιο / δε θα θάψω από τούτη πεθαμένον», (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 25).

130. Όπως έχει προειπωθεί παραπ. 129. Thornton, 317, «Μορφωτική Εταιρεία». Τα κραυγαλέα αισθήματα είναι –σχεδόν σίγουρα– κάλυψη των αντιθέτων τους: Για S. Freud, Σοφία Παρασκευά-Σακκά, *Σύγχρονες Τάσεις στην Ψυχολογία της Προσωπικότητας (πανεπιστημιακές παραδόσεις)*, Μέρος Πρώτον, Αθήνα 1976, ενδεικτικά: 43-4.

131. Εκλογικεύοντας, με συνέπεια περαιτέρω υπερβολή: φαύλος κύκλος. Thornton, 317, Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, και: Παρασκευόπουλος, Τριανταφύλλου, 57-62.

132. Ευριπίδης, Είσοδος, Χορός, στρ. α', τέλος (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 14).

133. Βλ. Ευριπίδης, Κορυφαίος: «Ω δόλιε, π' άξιος συ παράξια χάνεις!», στη Δούλα, αρχές (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15).

134. Ευριπίδης, Κορυφαία στην Άλκηστη, μετά που ανοίγει την καρδιά της στον Άδμητο (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 22).

Άδμητος χρειάζεται να κάνει προσπάθειες για να μην προδώσει την Άλκηστη, «και νεκρή» όντας<sup>135</sup>. Δεν χρειάζεται να ορκίζεται κανείς τόσο μακάβρια, όσον αυτός («να πεθάνω αν...»), απέναντι του εαυτού του<sup>136</sup>, όταν είναι σίγουρος για τον εαυτό του<sup>137</sup>, και, εν πάση περιπτώσει, δείχνεις ότι, όντως, σε λυπεί ένα τέτοιο γεγονός, και το τηρείς, έστω και έναντι φίλων<sup>138</sup>. Αλλά, γιατί να θεωρεί ο Άδμητος, ότι κινδυνεύει η οποιαδήποτε γυναίκα, ειδικά από αυτόν (φίλο, τόσο, του Απόλλωνος)<sup>139</sup> και, μάλιστα, εκεί όπου ούτε θα μπορούσε να το υποθέσει κανείς<sup>140</sup>; Γιατί ο Άδμητος αισθάνεται την ανάγκη να ομολογεί, καθημερινά, πίστη στη γυναίκα του<sup>141</sup>; Η Άλκηστη προκαλεί τη δυσανασχέτηση του Άδμητου, στην προσπάθειά της να εξασφαλίσει την αγαμία του μετά το θάνατό της<sup>142</sup>. Ο γάμος των δυο βασιλέων δεν φαίνεται να πάει καλά, από την πλευρά του Άδμητου, στα μάτια των υπηκόων τους, που, την ώρα του θανάτου της Άλκηστης, έχουν να λένε για 'κείνον: «Σαν πάθει ο αφέντης τότε θα το νιώσει»<sup>143</sup>.

Η Άλκηστη ξέρει ότι ο Άδμητος δεν της είναι ειλικρινά αυτός που της δείχνει ότι είναι: τόσα χρόνια –τόρα– ερωτικής συζυγικής ζωής (μια ολόκληρη ζωή, στην ουσία<sup>144</sup>), μόλις τη στιγμή που κοντεύει ν' αφήσει το πνεύμα της (έχει, ήδη, αρχίσει «μες στα χέρια του πια και ψυχομαχάει»<sup>145</sup>, ακριβώς ειπείν, ήδη, «να σβήνει παίρνει και ψυχομαχάει»<sup>146</sup>, «τη λυώνει / το κακό κι αποσώνεται», «σβησιμένη, / δόλιο κι άδρανο

135. Ευριπίδης, Στιχομυθία Α.-Η., τέλος, μετά που μίλησε ο Κ. και πριν αποκαλύψει ο Η. την Άλκηστη, μέση (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 47).

136. Περί αυτό της παραπ. 135. Παρασκευόπουλος, Τριανταφύλλου, 57-62.

137. Μηχανισμός Άμυνας. Βλ., Παρασκευόπουλος, Τριανταφύλλου, 57-62.

138. Ευριπίδης, Επεισόδιο με Ηρακλή.

139. Η περίπτωση της γυναίκας (Άλκηστη) που φέρνει ο Ηρακλής (Ευριπίδης).

140. Παρακαλώ να ελεγχθούν προσεκτικά τα λεγόμενα (Ευριπίδης, Δ' Σκηνή τελευταίας Πράξης) (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 45-9). Παραπ. 25, 32, 36-7. Αναστασία Αλμπανίδου-Αθανάσιος Παλάβρατζης και Δημιούλας, Έρευνα / σε αναθεώρηση της έρευνας του Kinsey: «Κρυφές ή εμφανείς τάσεις στην παθολογική σεξουαλική συμπεριφορά των δύο φύλων και η νοσηλευτική αντιμετώπιση», Λάρισα 1993, 8-76, Βαρβάρα Ψαθά και Δημιούλας, Η υπόθεση της παιδραστίας του Βόλου (1989) από ψυχοπαθολογική σκοπιά, Λάρισα 1992, 7-18.

141. Ευριπίδης, Άδμητος στην Άλκηστη, μόλις πριν η Άλκηστη συνέλθει (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20). Παραπ. 140.

142. Ευριπίδης, λίγο πριν του παραδώσει τα παιδιά (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 23).

143. Ευριπίδης, Κορυφαίος στη Δούλα, ως η Δούλα βγαίνει από το παλάτι (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15).

144. Δημιούλας, Γνώση και Γνώμη, Αλμυρός. Η ποιότητα μεγεθύνει τη μικρή ποσότητα.

145. Ευριπίδης, Απόλλων, προοίμιο, μέσες γραμμές, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 11).

146. Ευριπίδης, λίγο πιο πάνω απ' το της παραπ. 143.

βάρος των χεριών του», κι ενώ αυτός «κλαίει με την καλή στην αγκαλιά του, / και της δέεται να μη τον παρατήσει»<sup>147</sup>), και, πάλι, επειδή είναι –πια– σίγουρη ότι δεν της μένει άλλο και –σχεδόν– εκλιπαρώντας την κατανόησή του που θα τον ενοχλήσει, έστω τώρα<sup>148</sup> του ανοίγει την καρδιά της<sup>149</sup>: «Εσέ βάζοντας πρώτα», του λέει, «και τη ζωή μου / δίνοντάς τη το φως αυτό να βλέπεις, / πεθαίνω»<sup>150</sup>, γιατί «δε θέλησα χώρια σου να ζήσω / μ’ ορφανά τα παιδιά»<sup>151</sup>. Τα παιδιά, ασφαλώς, θα ήσαν ορφανά και με τον δικό της –έναντι του Άδμητου– θάνατο αυτό που δεν θα μπορούσε η Άλκηστη θα ήταν να βλέπει την ορφάνια των παιδιών και όχι, βέβαια, επειδή αυτή καθαυτή η ορφάνια των δεν θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί (αφού θα μπορούσε αυτή, ως μητέρα των, να μη χαθεί, για τον Άδμητο, και να παντρευτεί, όποιο βασιλιά Θεσσαλό ήθελε, και να ζήσει, μαζί του, ευτυχισμένη<sup>152</sup>), αλλά επειδή θα έβλεπε, επάνω τους, την απουσία του Άδμητου, που αυτήν δεν μπορούσε: τον Άδμητο βάζει «πρώτα» από οτιδήποτε άλλο, στη ζωή της, που του την προσφέρει<sup>153</sup>.

Γιατί αγαπάει χωρίς όρους τον Άδμητο: σ’ όλη της τη ζωή, μαζί του, δεν εξέφερε τίποτα εναντίον του, παρότι ότι δεν συμφωνεί με την συμπεριφορά του Άδμητου, ως βασιλιά, προς τους υπηκόους του, και προσπαθεί να απαλύνει τους τρόπους του, απέναντί τους<sup>154</sup>, πάντα ήταν στο πλευρό του, ως άντρα της, με συνέπεια να δίνει κακή την εικόνα της στο λαό<sup>155</sup>, σε σημείο που η αυξημένη (προϋπάρχουσα, ασφαλώς<sup>156</sup>) συμπάθεια, απέναντι στο θάνατό της<sup>157</sup>, είναι, κύρια, γιατί είδαν την ίδια την

147. Ευριπίδης, η Δούλα, σαν τελειώνει την αφήγησή της, μετά από παρατήρηση του Κορυφαίου, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17).

148. Ευριπίδης, η Άλκηστη, στον πρώτο λόγο της, αρχή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20).

149. Thornton, 331. Παραπ. 148, ειδικώς.

150. Παραπ. 149, επομένως. Βλ., «Μορφωτική Εταιρεία».

151. Παραπ. 150, επομένως. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*.

152. Παραπ. 151, προηγουμένως.

153. Παραπ. 149, επομένως. Βλ., «Μορφωτική Εταιρεία».

154. Παραπ. 82-84. Πρβλ., Φανόδημος.

155. Πρβλ., παραπ. 154 και: Φανόδημος, Thornton, 317-8, Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Αλμυρός. Βλ., Ευριπίδης, επίσης: «κι ουδέ τόσο στενόκαρδος εστάθη / κανείς, να μη του μίλησε κ’ εκείνος / να μη την αποχαιρετήσει!» (Δούλα στον Κορυφαίο, στον τελειωμό), (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17). Ευριπίδης, στίχ.: αξιόπιστη: 99, 880, πιστή: 367-8, αφοσιωμένη: 473-6 και 1088ff, Πλάτων, *Συμπόσιον*, 179c.

156. Ευριπίδης, Χορός, στρ. β’: «αγαπημένη όταν μ’ εμάς εξούσε», (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 44), λίγο πριν κλείσει η Γ’ Σκηνή της Δ’ Πράξης.

157. Παραπ. 156. Ευριπίδης: «αγαπημένη / τώρα στον Άδη κάτω».

Άλκηστη, πια, σαν το θύμα της σκληροκαρδίας του Άδημου<sup>158</sup>. Βλέποντας τον –και απέναντί της– εγωισμό του (ο Άδημος, καθώς φεύγει η Άλκηστη, ούτε μια φορά δεν μιλάει, στην ουσία, γι’ αυτήν και την τύχη της μιλάει, συνεχώς, για τον εαυτό του<sup>159</sup>), οι υπήκοοί του, που ξέρουν το τι έγινε<sup>160</sup>, είναι σίγουροι πως ο βασιλιάς τίποτα δεν ένωσε από το μεγαλείο της ενέργειάς της<sup>161</sup>. «Μ’ ας το ξέρει», λένε, για την Άλκηστη: «Πεθαίνει δοξασμένη / κι η καλλίτερη απ’ όσες ο Ήλιος βλέπει»<sup>162</sup>. Και ανταπαντούν οι άνθρωποι του παλατιού, που ξέρουν, ακόμα πιο καλά, τα πράγματα: «Και πώς όχι; Και ποιος θ’ αντιλογούσε; / Κ’ η πιο τέλεια τι πρέπει τότε να ’ναι; / Πώς να ’δειχνε του αντρος της πιο μεγάλη / τιμή, παρά πεθαίνοντας για δαύτον; / Κι όλα τούτα τα ξέρει η πολιτεία»<sup>163</sup>.

Πράγματι, η Πολιτεία ξέρει, πλέον, ποια είναι η Άλκηστη<sup>164</sup>. Δεν είναι, απλά, ο καλός άνθρωπος, που μπορεί και κάνει τον αληθινά αγαθόψυχο να πενηθήσει και να μαραινείται η καρδιά του κόσμου<sup>165</sup>, ούτε, απλά, «βγενική»<sup>166</sup>, «μυαλωμένη»<sup>167</sup>, αναμφί-

158. Όλες οι «βολές» κατά Άδημου αυτό μαρτυρούν: κύρια, Ευριπίδης, τέλος Β΄ Πράξης (-στίχ. 474), (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 27). Βλ. Ευριπίδης, Χορός, Είσοδος, στρ. β΄: «δύστηχης γυναίκα», (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 14).

159. Απ’ αρχής μέχρι τέλους. Thornton, 317, Δημιούλας, *Γνώση και Γνώμη*.

160. Thornton, 317. Το γνωρίζει –πια– όλος ο κόσμος. Το κύριο χτύπημα έρχεται (Ευριπίδης) από τον Φέρητα, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 33-4).

161. Μπροστά στον κόσμο, η Άλκηστη ατενίζει με τρόμο το Θάνατο και βεβαιώνει πως ο Άδημος δεν νιώθει το μαρτύριό της. (Κύρια, Ευριπίδης, αντιστρ. β΄), (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 19).

162. Ευριπίδης, Κορυφαίος.

163. Ευριπίδης, Δούλα, άμα τη συναντήσεί τους, στίχ. 769-70, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15).

164. Πέρα από το τι είναι στη σχέση τους με το βασιλιά. Εκδοτική Αθηνών, 3, 136β, «Μορφωτική Εταιρεία».

165. Ευριπίδης, Είσοδος, Χορός, αντιστρ. α΄, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 14).

166. Ευριπίδης, Κορυφαίος πριν ’πεί η Δούλα για Άλκηστη, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17). Βλ., Ευριπίδης, λίγο πριν τον στίχ. 605, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 31). Βλ., και Ευριπίδης, Άλκηστη, Θρήνος, μετά τη β΄ στρ., προς τέλος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 42).

167. Ευριπίδης, Φέρης, προσκύνημα, αρχές, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 32) σφάρων: στίχ. 182, 615.



βολα «άξια»<sup>168</sup>, «παράξια»<sup>169</sup>, «ακριβή»<sup>170</sup>, «ταίρι όχι μόνο ακριβό, μα πολυάκριβο»<sup>171</sup>, «πολυάκριβη»<sup>172</sup>, μοναδική<sup>173</sup>, αλλά η ευγενικότερη απ' όλες τις γυναίκες<sup>174</sup>, η που με τέτοια μετρήθηκε «τόλμη», «μεγαλόκαρδη» κι «απαρόμοιαστη»<sup>175</sup>, «ασύγκριτη»<sup>176</sup>, η «καλλιότερη» «και μες στις σπάνιες μόνη»<sup>177</sup>, η καλλίτερη «απ' όσες ο Ήλιος βλέπει»<sup>178</sup>, «π' άλλη γυναίκα / (.....) / δεν εστάθη καλύτερη / για τον άντρα της πάνω στη γης»<sup>179</sup>, αναμφίβολα «η πιο τέλεια» γυναίκα<sup>180</sup>. Κι όλα αυτά, επειδή δίνει τη ζωή της για τον άντρα της, τη στιγμή που και οι ίδιοι οι γονείς του του το αρνήθηκαν<sup>181</sup>, οι

168. Ευριπίδης, Κορυφαίος, μόλις εισέρχεται, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 13), ο Ηρακλής, μετά το λόγο του Άδμητου και την παρέμβαση του Κορυφαίου, στίχ. 370, 433, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 47).

169. Ευριπίδης, Χορός, Είσοδος, στρ. α', τέλος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 14), Κορυφαίος στη Δούλα, μόλις βγαίνει, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15), Κορυφαίος, πριν τον στίχ. 436, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 25), Φέρης, προσκύνημα, αρχή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 32).

170. Ευριπίδης, Χορός λίγο πριν το της παραπ. 166.

171. Ευριπίδης, Χορός, αντιστρ. β', πριν 'δούν να βγαίνουν Άδμητος-Άλκηστη, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 18).

172. Ευριπίδης, στίχ. 436 - Χορός, αντιστρ. β', μέση, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 26).

173. Ευριπίδης, Κορυφαίος, βγαίνοντας Άδμητος-Άλκηστη, «τέτοια γυναίκα» (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 18), Άδμητος στην Άλκηστη: «γυναίκα σαν κ' εσένα», μετά που τη διαβεβαίωνε πως θα την τιμήσει, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 22), και, πιο κάτω (στιχομυθία): «τι γυναίκα», (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 23), με την παραλαβή των παιδιών, και ο Ηρακλής, λίγο πριν πετάξει το στεφάνι και την κούπα του: «ποια γυναίκα» (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 38), κ.λπ.

174. Ευριπίδης, Χορός, πριν γυρίσει η Άλκηστη, στρ. β' τέλος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 44). Ευγενέστατη: στίχ. 623, 993.

175. Ευριπίδης, Κορυφαίος, φεύγοντας η συνοδεία του Φέρητος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 35), αλλά και Φέρης, προσκύνημα, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 32).

176. Ευριπίδης, Χορός, πριν ' βγούν Άδμητος-Άλκηστη, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 18).

177. Ευριπίδης, στίχ. 436 - Χορός, στρ. α', από μέση, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 26).

178. Ευριπίδης, Κορυφαίος στη Δούλα, μετά που αυτή βγαίνει, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15).

179. Ευριπίδης, Κορυφαίος, Είσοδος, τέλος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 13).

180. Ευριπίδης, Δούλα, στην έναρξη της αφήγησης, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15).

181. Ευριπίδης, κύρια, Χορός, πριν εμφανιστεί ο Η., αρχή αντιστρ. β', (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 27), προς ό,τι λέει (ανοίγοντας την καρδιά της στον Άδμητο) η Άλκηστη, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 21), αρχές.

οποίοι, όμως, παρά τούτο, συνεχίζουν να έχουν εκτίμηση ανάμεσα στους υπηκόους των<sup>182</sup>, ακριβώς επειδή ο Άδμητος –παρά την όποια συμπάθεια που του δείχνουν για το γεγονός του θανάτου της Άλκηστης<sup>183</sup>– δεν τους είναι ο βασιλιάς που αυτοί, ως λαός, θα ήθελαν<sup>184</sup>. Γι' αυτό και η Άλκηστη, που κι αυτή είναι έρμαιο –για τη γνώμη

---

182. Ευριπίδης: Το παλάτι του Φέριτος (Απόλλων, τέλος στιχομυθίας, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 12), ο γιος του Φέριτος (Απόλλων, αρχή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 11), «ω του Φέριτα γιε», από Χορό (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 18), α' αντιστρ., Β' Πρ. Κι όταν ακόμα οι γονείς είχαν αρνηθεί, «ο γιος του Φέρι»: ανταπάντηση στον Ηρακλή, που καλεί τον Άδμητο, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 27), Γ' Πρ., Κορυφαίος, άμα τη εμφανίσει του Ηρακλή, ενώ, όταν δεν χρειάζεται πια, ο Άδμητος (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 28), μόλις βγαίνει ο Άδμητος. Με τον τελευταίο λόγο του Φέριτος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 34), πριν τη στιχομυθία, ο Κορυφαίος τον φωνάζει, απλά, «γέρο», ύστερα απ' όσα ακούστηκαν εκατέρωθεν. Δεν ξανακούγεται πια.

183. Συνεχώς, ομιλούν για τα «πάθια» του Άδμητου (Χορός, μετά την αφήγηση της Δούλας, στρ., τέταρτο κομμάτι, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 18), Δούλα για Ηρακλή φερσίματα, μέση, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 36) ή του αφέντη (Δούλα, στιχομυθία με Ηρακλή, με την εμφάνισή του, για τα φερσίματά του, μέση, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 38)), που έχει συντριβεί (Χορός, αντιστρ. β', - στίχ. 605, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 31), βλ. και: Κορυφαίος στη Δούλα, που τελειώνει την αφήγησή της (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17) με το θάνατο (η Άλκηστη πέθανε) της γυναίκας του: «Ω δόλιε, π' άξιος συ, παράξια χάνεις!», θα 'πούν (Κορυφαίος στη Δούλα, μόλις που αυτή βγαίνει, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15)), ή: «συφορά σου / που σου γράφτηκε να δοκιμάσεις!» (Ευριπίδης, Χορός, μετά την αφήγηση της Δούλας, αντιστρ., πρώτο κομμάτι, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 18), κλαίγοντας (Κορυφαίος, βγαίνοντας οι Άδμητος – Άλκηστη, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 18)): «την κακοτυχία του βασιλιά, / που με τέτοια γυναίκα πεθαμένη, / θα ζήσει τώρ' αζώητη τη ζήση που του μένει!», που (Δ., τελειώνοντας το πρώτο (και μεγαλύτερο) μέρος της αφήγησής της, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17)), «και πεθαίνοντας θα 'τανε χαμένος / και γλυτώνοντας πήρε τέτοιο πόνο, / που δεν θα τον κοιμίσει πια ποτέ του». (Στην ό.π. αφήγηση:) «Τέτοιες / στον Αδμήτου συφορές το σπίτι επέσαν» (Ευριπίδης).

184. Βεβαίως, και δεν επρόκειτο να είναι ο βασιλιάς τους αυτός που θα ήθελαν, αλλά φαίνεται πως ο Άδμητος ξεπερνούσε το στυλ των βασιλιάδων της εποχής σε α-λαϊκότητα. Έχουν γραφεί σχετικά: παραπ. 74 – 87.

και του λαού<sup>185</sup>- των ορέξεών του<sup>186</sup>, δίνοντας τη ζωή της για τον άνθρωπο που αγαπά αλλά δεν την αγαπά<sup>187</sup>, «πεθαίνει δοξασμένη»<sup>188</sup>. Η Άλκηστη θα 'ναι, πλέον, «μακαρισμένη», από το λαό<sup>189</sup>, και «αγαπημένη», όπως στη ζωή, και «στον Άδη κάτω»<sup>190</sup>. Μια «θέαινα τώρα», πια<sup>191</sup>.

Αλλά η άριστη γνώμη του λαού για την Άλκηστη, ιδίως του τέλους, δεν κάνει την Άλκηστη λιγότερο δυστυχή απ' ό,τι είναι<sup>191</sup>. Διότι είναι δυστυχισμένη η Άλκηστη<sup>192</sup>. Ήταν μια ζωή δυστυχισμένη η Άλκηστη<sup>193</sup>. Χρόνια τώρα, ζει μ' έναν άντρα<sup>194</sup>, που

185. Αυτή εκφράζεται, ως γνωστόν (Δημήτριος Δρακόπουλος, Κώστας Ναστούλης, και Χρίστος Γ. Ρώμας, *Σοφοκλέους Τραγωδία: Αντιγόνη - Φιλοκτήτης*, Β' Ενιαίου Λυκείου, Υπουργείο εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων / Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1999, 22, Ο χορός), με τον Χορό. Θα πρέπει, όμως, να ληφθεί υπόψη ότι Χορός και άνθρωποι του παλατιού σχετίζονται και, έτσι, υπάρχει αλληλοεμπεριχώρηση σκέψης και πληροφορίας. Βέβαια, σε ένα καθεστώς όπως αυτό του Άδμητου, η αλληλοεμπεριχώρηση αυτή μάλλον δεν θα ήταν εύκολη. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να αποκλειστεί. Βλ. Φανόδημος.

186. Thornton, 317. Δεδομένης της αγάπης της Άλκηστης προς τον Άδμητο, κυριολεκτώ, λέγοντας την Άλκηστη «έρμαιο των ορέξεων» του Άδμητου.

187. Thornton, 317, Δημιούλας, *Γνώση και Γνώμη*. Βεβαίως, δεν ομιλώ, εδώ, ποσοτικά.

188. Ευριπίδης, Κορυφαίος στη Δούλα, λίγο πριν αρχίσει η αφήγηση, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15). Εσθλή: στίχ. 200, 418, 615, 1083.

189. Ευριπίδης, Χορός, αντιστρ. α', τελευταία γραμμή, τελειώνοντας η Β' Πρ. (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 26).

190. Ευριπίδης, Χορός, στρ. β', από μέση, - στίχ. 1007, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 44).

191. Ευριπίδης, αντιστρ. β' της παραπ. 190, προς τελευταίες γραμμές.

192. Ευριπίδης: αρίστη: στίχ. 83, 151, 235, 241, 324, 899. Επισκόπηση της αφήγησης της Δούλας μέχρι και της έκπνευσης της Άλκηστης. Περί αυτού, θα γράψω και στα παρακάτω.

193. Παραπ. 192, όπου θα πρέπει να προσμετρηθεί και ό,τι ξέρει, γι' αυτό, ο κόσμος του παλατιού και ο λαός.

194. Τα χρόνια αυτά είναι τουλάχιστον δέκα, αφού θα έπρεπε να είχε κιόλας τελειώσει η ποινή, που εξέτιε ο Απόλλων στον Άδμητο, και ούτε θα έπρεπε αυτή να είχε διακοπεί ένεκα του θανάτου του Άδμητου (ή της Άλκηστης), οπότε ο Απόλλων θα έπρεπε να φύγει για να μη μιανθεί (βλ. Ευριπίδη, *Ιππόλυτος*, 1437-8). Αλλ' αυτό θα σήμαινε σύγκρουση Δία-Μοίρας, πράγμα που θα σήμαινε πως ο ίδιος ο Δίας αντιβαίνει στην ισχύουσα τάξη πραγμάτων, για το οποίο πράγμα και τιμωρήθηκε ο Απόλλων σε υπηρεσία στο παλάτι του Άδμητου. Για την εκδοχή της ενιαυσίας ποινής, θα πρέπει να υποτεθεί πως ο Απόλλων έμεινε στο παλάτι του Άδμητου όσο και η ηλικία του πρώτου παιδιού με την πρόσθεση ενός χρόνου, κατά τα γραφέντα ανωτέρω: ο Εύμηλος -κατά τα φαινόμενα το πρώτο παιδί- θα πρέπει να είναι, κατά τα λεγόμενά του (μετά την εκπνοή της μητέρας του, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 24-5), «παιδί ακόμα, παιδάκι», δηλαδή κάπου 10 χρονών («μικρούλης»). Βλ. εισαγωγικά: Νικολάου Γ. Μελανίτου, *Η Εφηβική Ηλικία και τα προβλήματα αυτής μετά συντόμου επισκοπήσεως της*

της έδωσε το δικαίωμα να θεωρεί ότι την αγαπάει χωρίς μέτρο<sup>195</sup> κι αυτό την κάνει να τον αγαπάει χωρίς μέτρο κι αυτή<sup>196</sup>, ενώ, σ' όλη τη διάρκεια της ζωής της μαζί του, ανακαλύπτει ότι (ίσως επειδή η δική της αγάπη, κατά τη γνώμη της, δεν του επαρκεί, έχει πέσει το επίπεδο της αγάπης του<sup>197</sup>, που δεν τολμά να του το φανερώσει) η αγάπη εκείνου δεν είναι ειλικρινής<sup>198</sup>, χωρίς, βέβαια (πολύ περισσότερο απ' αυτό), ποτέ της να του 'πεί, γι' αυτό, τίποτα<sup>199</sup>, και συνεχίζει να τον αγαπά, ολοένα, μάλιστα, και πιο πολύ<sup>200</sup>, ώσπου, θαρρώντας πως η αγάπη της αυτή δεν γίνεται αντιληπτή στον Άδμητο και γι' αυτό αυτός δεν την αγαπά τόσο (ειλικρινά) όπως αυτή<sup>201</sup>, δράττεται της ευκαιρίας να του αποδείξει την τόση αγάπη της<sup>202</sup>, που περιγράφεται ως ανημποριά να ζήσει χωρίς αυτόν<sup>203</sup>, και, στην ώρα του θανάτου του, δίνει τη δική της ζωή, για να

---

*εξελιξέως από τις αρχές της ζωής μέχρι της εφηβείας, εν Αθήναις 1975<sup>2</sup>, 15-114. Βλ., επίσης: Σέλντον Χουάιτ, και Μπάρμπαρα Νότκιν Χουάιτ, Η παιδική Ηλικία, μτφρ. Ολγας Μαράτου, εκδ. Αθ. Ψυχογιός, σειρά «Ο κύκλος της ζωής», Αθήνα 1981, για ειδικότερα προβλήματα επ' αυτών· κ.λπ. κ.λπ. Παραπ. 193. Εδώ, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και το τι συμβαίνει από την ταφή της Άλκηστης και μετά.*

195. Παραπ. 187. Luschniq, Thornton, 35.

196. Βλ. τον τρόπο με τον οποίο ο Άδμητος απέκτησε την Άλκηστη: Μόνο με τη βοήθεια του Απόλλωνος κατόρθωσε ο Άδμητος να ξέψει λιοντάρια κι αγριόχοιρους στο ίδιο άρμα, όπως το απαιτούσε ο πατέρας της (Decharme, Β', 696· Παπαδημητρίου, *ό.π.*, 415, υποσημ. 2).

197. Για να το μπορεί, και αφού από την πλευρά του Άδμητου μόνον απογοήτευση εισέπραττε, συνεχώς ενίσχυε η ίδια τον εαυτό της, κι αυτό, ακριβώς, είναι που διαπραγματεύομαι εδώ. Thornton, 317.

198. Αυτό αποδεικνύεται, ακριβώς, από αυτό που γράφω στην παραπ. 197. Βεβαιότατα, υπάρχει διάχυτη η αμφιβολία της Άλκηστης για την αγάπη του Άδμητου, και, περί αυτού, πολλαπλώς έγραφα και γράφω. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Αλμυρός.

199. Το αφήνει για την τελευταία στιγμή της. Θα μπορούσε, ασφαλώς, να μην του 'πεί εντελώς τίποτε έως τέλους - η ανάγκη της για ενίσχυση είναι μεγάλη και προφανής. Βλ. Άλκηστη στον Άδμητο, μετά που συνέρχεται, αρχή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20).

200. Θα μπορούσε να είναι φθίνουσα η αγάπη της και θα ήταν φυσικό. Πρβλ., Κορομηλά, *Γκόλφω* (κωμειδύλλιο), και άλλα σχετικά.

201. Ήδη, εκφράζεται ως ότι δεν νιώθει τίποτε από τον τρόπο της έναντι του επερχόμενου θανάτου ο Άδμητος: Ευριπίδης, *Θρηνολόι Άδμητου*, ως Άδμητος-Άλκηστη βγαίνουν από το παλάτι, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 19-20).

202. Προλαβαίνει τον Άδμητο, στην προσπάθειά του να 'βρει άνθρωπο, με τον οποίο θα ανταλλάγει: παραπ. 114. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Αλμυρός.

203. Ευριπίδης, Άλκηστη στον Άδμητο, μετά που συνέρχεται, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20). Αυτό αποδεικνύεται και από το ότι η Άλκηστη επιμένει να πεθάνει για τον Άδμητο, ακόμα κι όταν δεν παίρνει απ' αυτόν την ενίσχυση που περιμένει, την τελευταία -έστω- στιγμή, όπως στην παραπ. 199.

ζήσει ο Άδμητος, κατά το διακανονισμό με τη Μοίρα<sup>204</sup>. Μέχρι, όμως, και την τελευταία στιγμή του ψυχορραγήματός της, βλέπει ότι ο Άδμητος δέχτηκε μεν την προσφορά, αλλά την αποδέχτηκε ως ένα πολύ μεγάλο δώρο της Άλκηστης προς αυτόν, όχι, όμως, ως απόδειξη του ότι πεθαίνει γι' αυτόν επειδή δεν μπορεί να ζήσει χωρίς αυτόν<sup>205</sup>.

Αυτό, βέβαια, ίσως να μην είναι δυνατόν – φαίνεται απίθανο να μην έχει καταλάβει ο Άδμητος ότι η Άλκηστη τον αγαπά τόσο πολύ, και, πράγματι, ομολογεί ότι τον σώζει «με τ' ακριβότερο στον κόσμο / τη ζήση» του «αγοράζοντας»<sup>206</sup>, αλλά, με τις ενέργειές του, δείχνει ότι δεν ήθελε να φανεί ότι είχε –ήδη– καταλάβει, καθώς αυτό θα σήμαινε υποχρέωσή του να ανταποδώσει στην αγάπη της, μη αποδεχόμενος την προσφορά της<sup>207</sup>. Δείχνει, λοιπόν, τον πόνο του που φεύγει η Άλκηστη, ως να επρόκειτο για δικό της (προκαθορισμένο) τέλος<sup>208</sup>. Όταν, μάλιστα, εκλείπει η Άλκηστη, ο θάνατός της, πια, ήταν υπόθεση του Θανάτου, που του «λήστεψε» το «γκόλφι (.....) να το δώσει στον Άδη»<sup>209</sup>. Παντού, ο Άδμητος φέρεται ως να πέθανε η γυναίκα του και όχι ως

204. Βεβαίως, ο διακανονισμός της Μοίρας της ήρθε, της Άλκηστης, ως θεόσταλη ευκαιρία, για το σκοπό της, αλλά διεκτραγωδεί τον θάνατό της. Το ότι δεν μιλάει, ούτε μια φορά, για τη Μοίρα, αποδεικνύει την προσπάθειά της να μην εκφραστεί ανακλητικά απέναντί της. «Μορφωτική Εταιρεία».

205. Ο Άδμητος παραδέχεται (Ευριπίδης) απλά: «εσύ με τ' ακριβότερο στον κόσμο / τη ζήση μου αγοράζοντας, με σώνεις» (-στίχ. 350-3), (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 22). Αυτό δεν είναι, όμως, αυτό που θέλει η Άλκηστη. Τα ένστικτα του θανάτου είναι, τα ίδια, τα ένστικτα της ζωής ([βλ. στο Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, στοιχείο 10]: D.W.Winnicott, «Aggression in Relation to Emotional Development», στα *Collected Papers*, London: Tavistock, 1958, 204' Clara M. Thompson, *Interpersonal Psycho-Analysis*, New York: Basic Books, 1964, 179' Γρηγορίου Φιλ. Κωσταρά, *Εισαγωγή εις την Ψυχολογίαν*, Αθήναι 1973, 64-5, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 84)), Δημουλάς, *Η επιθετικότητα ως «μη» γεγονός*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Φιλοσοφική Σχολή / Τμήμα Φιλοσοφίας – Παιδαγωγικής – Ψυχολογίας / Τομέας Ψυχολογίας, Θεσσαλονίκη 1988, όπου και, κυρίως, η βιβλιογραφία, που χρησιμοποιήθηκε στην: Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*.

206. Πεθαίνει για τον σύζυγο: Ευριπίδης, στίχ. 154-5. Βλ. παραπ. 205.

207. Αυτό, όμως, ήδη, ισοδυναμεί με μη αγάπη του Αδμητου προς την Άλκηστη, και το ξέρει η Άλκηστη. «Μορφωτική Εταιρεία».

208. Έχοντάς το 'πεί, μια φορά, ότι ο δικός του ο θάνατος έγινε θάνατος της Άλκηστης, παντού, ο Άδμητος, μιλάει για το θάνατο της Άλκηστης ως να ήταν, αυτός ο θάνατος, φυσιολογικός. Αυτό είναι περασμένο και στη σκέψη του λαού, που μιλάει για το ότι πέθανε η Άλκηστη και όχι ότι την πέθανε αυτός. Στις πιο σκληρές, για τον Άδμητο, περιπτώσεις, ο λαός αναφέρεται στο διακανονισμό. Ο διακανονισμός, όμως, ήδη, έχει περάσει στο λαό ως προκατακατανοημένο, από τη Μοίρα, γεγονός: παραπ. 56. Βλ., προς τούτους, παραπ. 57. Thornton, 317.

209. Ευριπίδης, Άδμητος, στίχ. 861-, τέλος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 40).

να την εσκότωσε –στην ουσία– αυτός<sup>210</sup>. Μάλιστα, ο Άδμητος οδύρεται, που τίποτα δεν μπορεί, όπως λέει, να κάνει για να μη φύγει η Άλκηστη<sup>211</sup>. Έτσι, καθικετεύει, στο όνομα των Θεών, την ίδια την Άλκηστη να μην τον αφήσει<sup>212</sup>. Μάλιστα, προσπαθεί να της εμφυσήσει την ιδέα ότι αυτή πεθαίνει, ναι, αλλά αυτοί, πίσω της, είναι που θα υποφέρουν<sup>213</sup>. Και, βέβαια, αισθάνεται και την ανάγκη να εξηγήσει και το γιατί τα λέει αυτά<sup>214</sup>. Κλαίει, που χάνει μια γυναίκα σαν και αυτή<sup>215</sup>.

210. Παραπ. 208. Για το ότι ο λαός δεν φωνάζει για ό,τι μπόρεσε να του φωνάξει κατάμουτρα ο Φέρις, βλ., Ευριπίδης, στίχ. 74-87. Εκδοτική Αθηνών, 3, 136-7.

211. Π.χ. λίγο πριν αρχίσει η στιχομυθία τους, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 23): «Μα του Ορφέα τη λαλιά την κελαιδούσα / να 'χα εγώ, που της Δήμητρας την κόρη / για το ταίρι της μ' ύμνους να γητέψω / και να πάρω σε πίσω – θα κατέβαινα / κι ουδ' ο σκύλος του Πλούτωνα ουδ' ο γέρος / που περνά τις ψυχές ο λαμινοκόπος, / θα με κρατούσαν, πριν στο φως σε φέρω» (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 23). Δεν δοκιμάζει, όμως, καν, να φτάσει ως εκεί. Ή, κι αν νομίζει πως δεν πρέπει να δοκιμάσει ο ίδιος ή ότι είναι μάταιο να προβεί σ' αυτό (αν και, 'μπρός στο σκοπό του, τίποτα δεν θα 'πρεπε να λογίζεται μάταιο), ας άφηνε τον Ηρακλή να το κάνει, του οποίου γνώριζε το δάμασμα που 'κανε του Κέρβερου, αφού του ήταν τόσο φίλος (βλ., Ευριπίδης, από την άφιξη του Ηρακλή στο παλάτι, Γ' Πρ. (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 27-), τη συνάντηση με τον Άδμητο (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 28-9), και από την έξοδο του Ηρακλή, απ' το δώμα του (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 37-), οπότε διαλαλεί ότι είναι φίλος του Άδμητου, στον Δούλο, αρχές, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 37) και εκείθεν. Σίγουρα, η προλαλιά του Απόλλωνος, για το θαύμα με τον Ηρακλή που θα επακολουθήσει, Απόλλων φεύγων, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 12-3), είναι προφητεία της στιγμής, αφού ο Απόλλων, μέχρι προ τινος, επέμενε για τη μητέρα του Άδμητου, Στιχομυθία Απόλλωνος-Θανάτου, μέσες, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 12) και ο Άδμητος δεν γνωρίζει τίποτα για το τι θα μπορούσε να κάνει, για την Άλκηστη, ο Ηρακλής. Οποσδήποτε, όμως, γνωρίζει το τι θα μπορούσε να κάνει, για την Άλκηστη, ο Ηρακλής και, γι' αυτό, τον απομονώνει (βλ., σχετικά, Ευριπίδης).

212. Σχεδόν, συνεχώς Ευριπίδης, στιχομ. Άδμητου-Άλκηστης, μέσες, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 23), εκπνοή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 24).

213. Ευριπίδης: «Για θρήνους και για τους δικούς: Για μένα / και τα παιδιά που το ίδιο πένθος έχουν», πριν την επωδὸς της Άλκηστης, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20).

214. Ευριπίδης: «Αχ, πώς να μη στενάζω πια, σα χάνω / γυναίκα σαν κ' εσένα;» πριν τη στιχομ. Άδμητου-Άλκηστης, αρχές, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 22).

215. Παραπ. 214. Το περιεχόμενο, βέβαια, του (Ευριπίδης) «σαν κ' εσένα» είναι, και τώρα που ξεψυχάει η Άλκηστη: «Αρχοντογέννητη έτσι δεν είν' άλλη / κι ουδ', αλλιώς, τόσο ξεχωρη στα κάλλη» (λίγο πιο πριν απ' το προηγούμενο λήμμα), χωρίς καμιά αναφορά στην αγάπη που του τρέφει η Άλκηστη, για την οποία και, ασφαλώς, πρέπει να την αγαπάει κι αυτός.

Όλα, όμως, αυτά ηχούν, λίγο-πολύ, υπερβολικά, και στην Άλκηστη και στο λαό, και, σαφώς, κυνικά<sup>216</sup>. Για το λαό, μόνον «σαν πάθει ο αφέντης τότε θα το νιώσει»<sup>217</sup>. Πράγματι, με το γυρισμό του από την ταφή της Άλκηστης, μόλις «τώρα» ο Άδμητος –ομολογεί– νιώθει ότι αυτός, που η μοίρα του ήταν να μη ζει, «το γραφτό» του «ξεφεύγοντας», θα ζήσει «θλιβερή πια ζωή», με την απουσία της Άλκηστης, που όλοι θα λένε ότι αυτός σκότωσε με τη δειλία του<sup>218</sup>. Τι να την κάνει τέτοια ζωή, «μες στην καταβολή και δυστυχία;»<sup>219</sup> Και, όμως, μες στη δυστυχία του, που τη βλέπει προΐον της εγγύς ούσας (ο ίδιος το συμπεραίνει<sup>220</sup>) καταβολής του κόσμου, ένεκα της δειλίας του, που άφησε να πεθάνει η Άλκηστη, γι' αυτόν, πάλι για τον εαυτό του μιλάει και τις μελλοντικές του συμφορές από το γεγονός και διαπιστώνει, μεν, την αιτία των δεινών του, αλλά, ούτε έστω τώρα, δεν αποκηρύσσει την αιτιουργό πράξη του<sup>221</sup>. Φυσικά, απέχει από το να ομολογήσει ότι η πράξη του δεν θα μπορούσε να λάβει χώρα, αν η Άλκηστη δεν ήθελε να του αποδείξει πόσο τον αγαπά, κι αυτό δεν θα είχε λόγο να συμβεί, αν η Άλκηστη δεν αμφέβαλλε ότι ο Άδμητος γνωρίζει (με λόγια και με έργα) την αγάπη της<sup>222</sup>. Αλλά η ομολογία, στον Άδμητο, ότι έχει αυτή την επίγνωση σημαίνει ενοχές: ματώνει την πληγή (είχε κλείσει κιόλας) της καρδιάς του ο λαός, που του θυμίζει ότι ο πόνος του για την αμετάκλητη απουσία της Άλκηστης θα 'ναι διαρκής<sup>223</sup>.

216. Αυτό εκφράζεται ποικιλότροπα: Ο λαός δεν πολυαμφιβάλλει (Ευριπίδης) ότι ο Άδμητος είναι ικανός να θάψει ατίμητη την Άλκηστη (Είσοδος, Χορός, στρ. α', τέλος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 14), ακόμα κι άκλαυτη (Κορυφαίος στη Δούλα, πριν αυτή τελειώσει την αφήγησή της, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17), βρίσκει φυσιολογικό τον θρήνο του (βλ., παραπάνω, παραπ. 182) και υποψιάζεται την υπερβολή του (βλ. Χορός) στρ. β' και αντιστρ. β', στο Θρηνηλόι της Γ' Σκ.) και του συνιστά (Κορυφαίος – στίχ. 436, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 25)): «Τα πάθια, Άδμητε, αυτά χρωστάς ν' ασκώσεις». Για την Άλκηστη, το θέμα είναι ευνόητο. Thornton, 318.

217. Ευριπίδης, Δ. στην Κ., μετά που βγαίνει από το παλάτι (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15).

218. Ευριπίδης, Δ' Πρ., Γ' Σκ., Θρηνηλόι, μετά την αντιστ. α' του Χορού, Άλκηστη, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 42-3). Τα θέματα του χαρακτήρα και της αξίας είναι μάλλον προσωπικά, παρά προκαθορισμένα μονοσήμαντα από το φύλο: Πλάτων, *ό.π.*

219. Thornton, 317, «Μορφωτική Εταιρεία». Παραπ. 218 (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 43).

220. Πουθενά αλλού δεν αναφέρεται αυτό. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*.

221. Η αποκήρυξη αυτή θα σήμαινε την απόδειξη της αγάπης του, που ζητάει η Άλκηστη. «Μορφωτική Εταιρεία».

222. Αυτό προϋπέθετε την ανάκληση της αποδοχής της προσφοράς της, έστω, αφού είχε προηγηθεί η αποδοχή. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*.

223. Παραπ. 218, πρώτη γραμμή, Άδμητος, μετά το λόγο του Χορού: «Αχ τι πόνος, τι πόνος να μη ξαναδείς / τη θωριά της καλής σου!» (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 40).

Κι αυτός, που νόμιζε πως θα ξεμπέδευε γρήγορα κι εύκολα με το να τη βάλει στον τάφο<sup>224</sup>. Γι' αυτό και, σαν έρχεται από το παλάτι του ο Ηρακλής, πολύ φίλος του<sup>225</sup>, όσο κι αν επιχειρεί να τον κρατήσει, από την πρώτη στιγμή, σε απόσταση<sup>226</sup> (σαφώς, δεν πολυήθελε την παρουσία του, αυτές τις ώρες, εκεί<sup>227</sup>), ξέροντας πολύ καλά τι εκείνος θα μπορούσε να κατορθώσει<sup>228</sup>, έστω τώρα<sup>229</sup>, που όλα τα πιθανά να γίνουν για το σωμό της Άλκηστης έχουν -πια- χαθεί<sup>230</sup>, κι ενώ εκείνος επιμένει να μάθει για τη συμφορά<sup>231</sup> (ξέρει, ήδη, από τους πρώτους<sup>232</sup>, για την προσφορά της

---

224. Είναι χαρακτηριστική η βιασύνη του Άδμητου να τελειώνει τη διαδικασία: Ευριπίδης η αρχή γίνεται με τη διαπίστωση (και του λαού!) πως «όλα πια ο βασιλιάς τα 'χει σώσει» (τέλος Α' Πρ., Κορυφαίος, πρώτη γραμμή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15), βάζοντας ο ίδιος τον εαυτό του να τελειώσουν όλα γρήγορα (Β' Πρ. Δούλα στον Κορυφαίο, μετά που βγαίνει από το παλάτι, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15).

225. Όπως έχει προειπωθεί. Βλ. σχετικά, στο κείμενο. Thornton, 75-6.

226. Πρβλ. (Ευριπίδης), τις αντιπροσφωνήσεις και την προσπάθεια του Άδμητου να προσφωνεί τον Ηρακλή ως από απόσταση.

227. Ή, αφού ήρθε εκεί, ο Ηρακλής, τουλάχιστον να απομονωθεί από τη διαδικασία. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*.

228. Ο λαός, τουλάχιστον, είναι ενήμερος της δύναμης αυτής του Ηρακλή (Ευριπίδης, Στιχομυθία, μόλις που φτάνει εκεί, ο Ηρακλής (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 27-8), όχι ως υπερανθρώπου, που, έτσι κι αλλιώς, νικάει πάντα, αλλ' ως του ανθρώπου που μπορεί.

229. Η ελπιδολογία είναι διάχυτη στο κείμενο. Ο λαός θα μπορούσε να ελπίζει (Ευριπίδης:) στον Ασκληπιό (Είσοδος, Χορός, στρ. και αντιστρ. β' (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 14), στους Θεούς γενικώς (μόλις μπαίνει η Δούλα στο παλάτι, Χορός, στροφή (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17-8), είναι, όμως, πεισμένος ότι ήταν στη μοίρα της Άλκηστης να συμβεί έτσι κι ότι δεν γίνεται τίποτα πια (Χορός, ως μπαίνει η Δούλα στο παλάτι (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17). «Αχ η μοίρα απολέμητη, αλήθεια, χτυπά!» (Χορός, πρώτη γραμμή α' αντιστρ. στο Θρηνολόι της Δ' Πρ. (Γ' Σκ.) (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 41) εύχεται, όμως, να ήταν στη δικιά του τη «μπόρεση» να τη φέρει πάλι πίσω από τον Άδη (Χορός, - στίχ. 474, στρ. β', αρχή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 26).

230. Παράλληλα με την ελπίδα (παραπ. 229), η απελπισία. Κύρια: Ευριπίδης, Είσοδος, Χορός, αντιστρ. β', τελευταίες γραμμές, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 14-5).

231. Τόσον από τον ίδιο τον Άδμητο, όσον και από τον Δούλο, - βλ., Ευριπίδης, σχετικά Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*.

232. Ως πολύ φίλος του Άδμητου, σίγουρα θα έχει -από τους πρώτους- μάθει για την προσφορά της Άλκηστης, όχι, όμως, από τον ίδιο τον Άδμητο, που δεν φρόντισε να τον ενημερώσει, αν και τόσον φίλος, που, για χάρη του, παραβλέπει ότι, τη μέρα που φτάνει εκείνος στο παλάτι του, αυτός κηδεύει τον «ακριβότερον» και «κάλιο» νεκρό του (Ευριπίδης, λίγο πριν μπει το λείψανο στο παλάτι: στίχ. 436, τέλος), την Άλκηστη. Σίγουρα, ο Άδμητος γνώριζε τις δυνατότητες του Ηρακλή, τις οποίες εκείνος θα μπορούσε να ασκήσει επί του Θανάτου - δεν θέλει να τον χρησιμοποιήσει.



Άλκηστης προς τον Άδμητο<sup>233</sup>), αυτός –παρά κάθε φυσιολογικό<sup>234</sup>– αποκρύπτει, επιμελώς, από τον Ηρακλή, το γεγονός<sup>235</sup> και απαγορεύει, σε κάθε άλλον, να του το 'πεί<sup>236</sup>, ενώ, παίρνοντας τα μέτρα του, από φόβο μην κάποιος από τους υπηκόους

233. Ευριπίδης, Στιχομ. Άδμητου-Ηρακλή, ως έρχεται ο Ηρακλής στο παλάτι, μέσες γραμμές, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 28).

234. Ευριπίδης: Ο Κορυφαίος του λέει, ξαναμμένος, για την κίνηση φιλοξενίας «Μα τι κάνεις; / Μια τέτοια σε βαραίνει / συφορά και βαστάς να μπάζεις ξένους; / Τι παναπεί, Άδμητέ μου, τέτοια τρέλλα;» (ως οδηγείται ο Ηρακλής στο δώμα του, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 29)). Ως πατέρας προς γιο, και με το κλίμα σχέσεων, που επικρατούσε. Ο Ηρακλής, ο ίδιος, λέει στον Δούλο (μετά την αφήγηση, στιχομ., μέση, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 38), ότι ο Άδμητος, με το να μην του 'πεί τι συμβαίνει, του φέρθηκε «ανάξια». Και ο Κορυφαίος διαμαρτύρεται στον Άδμητο (μετά την απάντηση του Άδμητου στην προηγούμενη απορία του, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 30)): «Μα γιατί τότε του 'κρυψες τη μοίρα / που σε βρήκε, αφού φίλος του, λες, είσαι;». Μάλιστα, ο Ηρακλής, βρίσκει «λάθος» των ανθρώπων του παλατιού να μην του μαρτυρήσουν το τι συμβαίνει, παρά την απαγόρευση, έστω που αυτή έγινε για λόγους ξενίας (τέλος στιχομ., ό.π.), την οποία δεν βλέπει και ο ίδιος φυσιολογική (στιχομ., ό.π.). Ο ίδιος θεωρεί υποχρέωσή του να τρέξει να προλάβει και να φέρει πίσω την Άλκηστη (ακολούθως – σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 39). Και, όταν γυρίζει, με την Άλκηστη, του σημειώνει: «Του φίλου πρέπει ο φίλος, Άδμητέ μου, / να τα λέει καθαρά κι όχι να κρύβει / στην ψυχή τα παράπονα σιωπόντας», επειδή θα 'πρεπε –και μπορούσε– να τον βοηθήσει, αντί να γλεντοκοπάει, σε ώρες δυστυχίας του, πράγμα για το οποίο του λέει: «Για το φέροσμο αυτό μ' εσένα τα βάζω», και θα συνέχιζε να τα βάζει μαζί του, αν δεν ήθελε να σωριάζει «λύπες στα δεινά» του (με τον γυρισμό με την Άλκηστη, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 45).

235. Κατακρατώντας, με περισσή επιμέλεια, το πένθος του, που, όμως, ο Ηρακλής, πολύ φίλος του Άδμητου, το υποψιάστηκε (Ηρακλής, τέλος στιχομ., ό.π.), πράγμα που σημαίνει πόσο έντονο ήταν το πένθος του και –όμως– πόση προσπάθεια κατέβαλε να το κρύψει, διατάσσει να σφαλήσουν, ερμητικά, τον χώρο, όπου θα διέμενε ο Ηρακλής, για να μην του χαλάσουν τη διάθεση (Ευριπίδης, μόλις βγαίνει ο Ηρακλής, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 29). Τη φιλοξενία αυτή (τον τρόπο της, περισσότερο) δεν τη δικαιολογεί ούτε ο ίδιος ο Ηρακλής (βλ., παραπάνω, αλλά και εξής (Ευριπίδης).

236. Ευριπίδης, σχετικά: Με την άφιξη του Ηρακλή (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 27), ενώ όλος ο λαός θρηνολογεί (βλ. από είσοδο Χορού (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 13) ως το τέλος), ο Κορυφαίος, που ξέρει τον ίδιο πολύ καλά (έναρξη συζήτησής των) και, φυσικά, τις φιλίες του με τον Άδμητο (προσφώνηση, γνώση του τι είναι ο Ηρακλής, φιλικές συζητήσεις ενώπιον του λαού κ.λπ.), αντί να του 'πεί για τη δυστυχία, που χτύπησε το παλάτι (έχει γραφεί, σχετικά, διεξοδικώς), στρέφει την κουβέντα του στο λόγο που έφερε τον Ηρακλή εδώ: «μια πες...». Την αφύσικη αυτή στάση μόνο μια εντολή τέτοια άνωθεν θα τη δικαιολογούσε – και θα πρέπει αυτή να είχε, ήδη, γίνει (πριν επισυμβεί ο θάνατος της Άλκηστης), στη μορφή να μη μαθευτεί το γεγονός (πρβλ. στιχομ. Άδμητου-Ηρακλή, μετά τη στιχομ. Κορυφαίου – Ηρακλή, με την άφιξή του, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 28)), κι αυτό, προπαντός, για να μη μαθευτεί στον –πολύ φίλο του– Ηρακλή, που θα μπορούσε να φέρει, πίσω, από τον Άδη, την

του (εδώ, η σχέση του μ' αυτούς<sup>237</sup>) του το μαρτυρήσει<sup>238</sup>, τον κατακρατά στο σπίτι του<sup>239</sup> (στην κυριολεξία φυλακίζοντάς τον<sup>240</sup>), αλλά πολλά περιποιούμενος αυτόν<sup>241</sup>, για να κρατήσει, στο κελί του, το περισσότερο δυνατό που γίνεται, ώσπου να γίνει η ταφή<sup>242</sup>. Ο λαός, που τα βλέπει όλα αυτά, και που -απλά- δέχεται, αυτή την ώρα, (με οποιαδήποτε δικαιολογία<sup>243</sup>, που, εν πάση περιπτώσει, αυτή την ώρα, θα ήθελε, αυτός,

---

Άλκηστη, πράγμα που διαπραγματεύτηκε, μαζί του, ο Απόλλων (που Ξερε πως έτσι θα γίνει, αν ΐπει η Άλκηστη στη θέση του Άδημου: προς Θάνατο, φεύγων, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 12-3), για να μη χρειαστεί να ξαναδιαταραχτεί η κρατούσα τάξη πραγμάτων (που ήταν και το θέμα τής -για δύο φορές ήδη- αντιπαράθεσής του με το Δία, πράγμα που, βεβαίως, δεν επιθυμεί να τριτώσει (έχει γραφεί, σχετικά), αλλ' ο Άδημος επέμενε στην κρούση της Άλκηστης και στην αποδοχή της προσφοράς της. Βέβαια, το πράγμα έπρεπε να μείνει μυστικό, μέχρι την οριστική αποχώρηση από τη ζωή (= ταφή) της Άλκηστης (έχω γράψει, ήδη, για τη βιασύνη και το ενδιαφέρον του Άδημου, γι' αυτό βλ., στιχοι. Άδημου-Ηρακλή, μόλις συναντιούνται), γιατί, βέβαια, και ενώ ο διακανονισμός ήταν -ήδη- γνωστός στον ελλαδικό χώρο, δεν ήταν δυνατόν να κρατηθεί μυστική η πραγματοποίησή του.

237. Οι, όχι και τόσο καλές, σχέσεις του Άδημου με τους υπηκόους του βοήθησαν (κατά το που και η Άλκηστη περνούσε, στα μάτια των, ως θύμα, και αυτή, του Άδημου, παραπ.158) στο να μαθευτεί γρήγορα, προς τα έξω, ο διακανονισμός. Ο Άδημος γνωρίζει ότι ο Ηρακλής Ξερει γι' αυτόν (βλ. Ευριπίδης, Στιχοι., ό.π.).

238. Στον Ευριπίδη: λέγοντας (λίγο πριν ο Ηρακλής οδηγηθεί στο δώμα του, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 29): «Αχ, ας σ' έβρισκα απίκραντο, Άδημέ μου!», ο Ηρακλής γυρίζει να φύγει από το παλάτι και ο Άδημος, για να τον κρατήσει εκεί, τον γυρνάει, πίσω, όχι με πρόσκληση να μείνει εκεί, αλλά με ανάπτυξη κουβέντας («Τι μελετάς και τέτοια πλέκεις λόγια;»), για να ΄δει τη σκέψη του, που τον κάνει (τον Ηρακλή) να φύγει, φοβούμενος για τα υπονοούμενά του, και, σαν ο Ηρακλής προχωρά να φύγει λέγοντας: «Σ' άλλου φίλου το σπίτι θα τραβήξω», φωνάζει: «Όχι, τέτοιο κακό να λείπει, αφέντη!» και «Όχι, σ' άλλου το σπίτι δε σ' αφήνω!». Για το γιατί, βλ., προηγούμενα.

239. Παραπ. 238 και εξής. Δημιουλάς, *Γνώση και Γνώμη*. Βλ. Thornton, 75-6.

240. Παραπ. 239. Το «χρυσό κλουβί». Ή, κατ' οίκον περιορισμός. Δημιουλάς, *Γνώση και Γνώμη*.

241. Παραπ. 240. Συνέπεια αυτού, η παραφορά του Ηρακλή, που, όμως, (θα έπρεπε να) ήταν αναμενόμενη. Thornton, 75-6.

242. Βλ. γι' αυτό, παραπ. 236. Δημιουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Thornton, 75-6.

243. Το παράδοξο της ενέργειας αποδυναμώνει κάθε δικαιολογία.

να σταθεί, αλλά, βεβαίως, δεν στέκεται<sup>244</sup>), ξένους, το θεωρεί «τρέλλα» ανεξήγητη<sup>245</sup>. Ήδη, όμως, είχαν προΐδεαστεί: η γρηγοράδα, με την οποία ο Άδμητος «τα ἔχει σώσει» όλα, έτσι που «δεν ἔλειψε τίποτα» από τα προεπόμενα<sup>246</sup>, δείχνει το μέγα ενδιαφέρον του να τελειώσουν όλα γρήγορα και να γίνει το γρηγορότερο η ταφή<sup>247</sup>. Και όχι μόνο: ο ίδιος βάζει, σ' όλα αυτά, τον εαυτό του (ο ίδιος ετοίμασε «το νεκροστόλι της»<sup>248</sup>), γιατί δεν εμπιστεύεται παρά μόνο τον εαυτό του, ότι όλα θα τελειώσουν, αν είναι δυνατόν, αυτοστιγμής<sup>249</sup>.

Γι' αυτό, και, παράλληλα, φροντίζει να δώσει «καλή εικόνα» θλιμμένου συζύγου στον κόσμο, που τον βλέπει<sup>250</sup>, και ενώ ο κόσμος αυτός είναι σίγουρος για την σχετική –με το όλο θέμα– αδιαφορία του Άδμητου, τον οποίο βλέπει να θεάται σχεδόν σαν τρίτος την υπόθεση<sup>251</sup>, τα καταφέρνει να φαίνεται ότι αυτός είναι που θα υποφέρει, όχι η Άλκηστη, που πεθαίνει<sup>252</sup>. Πράγματι, ο κόσμος μιλάει, πιο πολύ, για τα πάθια

244. Ο Άδμητος έκανε τέτοιες τις συνθήκες, που να μη δικαιολογείται, ένεκα αυτών, η ενέργεια αυτή του Άδμητου: Ευριπίδης: «Κακορίζικους βλέπουν και τους δυο μας», ο ήλιος και το φεγγάρι και τα σύννεφα, θα ἔπει ο Άδμητος, σε συμφωνία προς την προαληθασα Άλκηστη, «που δεν φταίξαμε θεού για να πεθάνεις», (βγαίνοντας, Άδμητος-Άλκηστη, Θρηνηλόι, στρ. α', (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 19)), βάζοντας, πάντα, και τον εαυτό του στο μαρτύριο της Άλκηστης.

245. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*. Παραπ. 234, σχετ.

246. Ευριπίδης, Κορυφαίος, – στίχ. 140, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15) για ένα χρόνο τιμές: στίχ. 329-30, 336-7. Thornton, 317-8.

247. Για κάθε ενδεχόμενο.

248. Ευριπίδης, Δούλος στην Κορυφαία, Στιχομ. Δούλου-Κορυφαίου, από μέση, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15).

249. Θαρρώ πως και το μίσος του για τον Φέρητα (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 32-3, 34-5) είναι πιο μεγάλο, καθώς παρεμβάινει, εκείνος, σε μια διαδικασία (χωρίς να το αξίζει, βεβαίως! (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 32), που θα πρέπει (τόρα, που ο Ηρακλής, μάλιστα, είναι, ήδη, εδώ (παρεμβάλλεται η άφιξη του Ηρακλή), (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 27-30), ίσα-ίσα, να τελειώνει, το συντομότερο (Ευριπίδης).

250. Ο κόσμος μιλάει για έναν Άδμητο που έχει χάσει τέτοια γυναίκα. Τα χωριά (Ευριπίδης) είναι πάμπολλα π.χ.: με την εκπαυλή της Άλκηστης: «Πάει, του Αδμήτου μας έφυγε η γυναίκα!» (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 24).

251. Ευριπίδης, π.χ., Είσοδος, Χορός, στρ. α', τέλος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 14), Κορυφαίος στη Δούλα, μόλις τελειώνει το πρώτο μέρος της αφήγησής της, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17). Ο ίδιος είναι ο τελετάρχης της κηδείας, ενώ, στα χωριά, τουλάχιστον, αυτό είναι απαράδεκτο (π.χ., γιος να κατεβάζει το φέρετρο της μητέρας του, ο ίδιος, στον τάφο). Βλ., Δημουλάς, «Γριζάνου Περιήγησις», *Αρχαίον Μαθητικής Δημιουργίας*, Λάρισα 1982 κ.ε.

252. Ευριπίδης, Κορυφαίος, μόλις που βγαίνουν Άδμητος-Άλκηστη, τέλος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 18): Χορός, Θρηνη. Δ' Πρ. Γ' Σκ., α' στρ., τρίτη γραμμή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 40), αντιστρ. α', τρίτη γραμμή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 41), κ.α.

του Άδμητου<sup>253</sup>, που χάνει τόσον άξια γυναίκα<sup>254</sup>, μιλάει για την Άλκηστη που πεθαίνει κι όχι για την Άλκηστη που σκοτώνουν<sup>255</sup>, για τη συμφορά που γράφτηκε του Άδμητου να δοκιμάσει<sup>256</sup>, που «και πεθαίνοντας θα 'τανε χαμένος / και γλυτώνοντας πήρε τέτοιο πόνο, / που δεν θα τον κοιμίσει πια ποτέ του»<sup>257</sup>, για «την κακοτυχία του βασιλιά, / που με τέτοια γυναίκα πεθαμένη, / θα ζήσει τώρ' αζώγητη τη ζήση που του μένει!»<sup>258</sup>. Για χάρη του, και για την ώρα, παραβλέπει πολλά: παίρνει το μέρος του, στη ρήξη του με τους γονείς<sup>259</sup> (που, ακόμα, όμως, ο λαός, παρά όποια, από πλευράς εκείνου, σχετική προπαγάνδα, τους σέβεται<sup>260</sup>, ενώ, αργότερα, ο ίδιος ο Άδμητος τους δικαιώνει, αφού βγάξει άδικο, προς εκείνους, για ό,τι σχετικό προηγήθηκε, τον εαυτό του<sup>261</sup>), ανέχεται τις άκαιρες φιλοξενίες του<sup>262</sup>, παρά το ότι αναμενόμενες<sup>263</sup>, και από

253. Thornton, 317. Παραπ. 183. Γενικά, υποκείμενο του έργου είναι ο Άδμητος.

254. Ευριπίδης, στίχ. 370, 433. Γενικά, παραπ. 164-80.

255. Πουθενά δεν ομολογείται ο φόνος της Άλκηστης. Εκδοτική Αθηνών, 3, 136-7, «Μορφωτική Εταιρεία».

256. Ευριπίδης, ειδικά, Χορός, σαν μπαίνει η Δούλα στο παλάτι, αντιστρ., πρώτο κομμάτι, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 18).

257. Ευριπίδης, Δούλα, τελειώνοντας το πρώτο μέρος της αφήγησής της, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17).

258. Ευριπίδης, Κορυφαίος, ως βγαίνουν Άδμητος-Άλκηστη, αρχές, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 18).

259. Με τη γνώμη, ήδη, πως «η μάνα που τον γέννησε / δε θέλησε στο χώμα / να κατεβεί, ουδ' ο γέρος του πατέρας η καρδιά τους / δε βάσταξε απ' τη μοίρα την κακή / ν' απογλυτώσουνε το γιο - / δύστυχοι, που 'χανε κ' οι δυο / κατάσπρα τα μαλλιά τους!» (Χορός, πρώτες γραμμές αντιστροφής, πριν 'μπεί ο Ηρακλής, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 27)), μαλακά, στην αρχή (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 33), επιβλητικά, κατόπιν, αλλά σεβαστικά: («πλείω λέλεκται νυν τε καί τά πριν κακά» (στίχ. 706)): «Πάψε, γέρο, το γιο καταλαλώντας» (στίχ. 706-), (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 34), (Ευριπίδης).

260. Παραπ. 182. Ακόμα και στην πιο επιτιμητική περίπτωση, δεν θίγουν την αξιοπρέπεια τους. Εκδοτική Αθηνών, 3, 135.

261. Ευριπίδης, πριν το Χορό του τέλους της Δ' Πρ. Γ' Σκ., προς τέλος, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 43).

262. Βεβαίως και εκφράζει τις απορίες του (παραπ. 234), αλλά πείθεται. Thornton, 75-6.

263. Παραπ. 241. Ευριπίδης: ο ίδιος ο Ηρακλής βρίσκει παράδοξο που εξανίσταται ο Δούλος για τη συμπεριφορά του (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 37), αφού η κηδεία, στην οποία συνέτυχε, είναι ξένου ανθρώπου, κατά τη διαβεβαίωση του ίδιου του Άδμητου (στιχομ. Άδμητου-Ηρακλή, σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 28-9), έστω που «πολύ 'ταν όμως του σπιτιού» του (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 29), αφού «όλοι οι άνθρωποι χρωστούνε να πεθάνουν» (Ηρακλής στον Δούλο, ως βγαίνει, σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 37).

τον ίδιο τον Άδμητο, θα έπρεπε να είναι<sup>264</sup> οι όποιες –αφού τίποτα δεν ήξερε από τα συμβαίνοντα– «απρέπειες»<sup>265</sup> του Ηρακλή κ.λπ. κ.λπ.<sup>266</sup>. Γενικά, η ώρα είναι τέτοια, που η συμπάθεια του λαού είναι, λίγο-πολύ, αναμενόμενη<sup>267</sup>.

Η Άλκηστη, όμως, ξέρει<sup>268</sup>. Και, επειδή ξέρει, είναι σιωπηλή<sup>269</sup>, καθώς πιθανή έκφραση συμπάθειας στον Άδμητο θα σήμαινε, ασφαλώς, αυτόχρημα, στην ουσία, ανάκληση της απόφασής της να πεθάνει γι' αυτόν, πράγμα που θ' αντέβαινε, ακριβώς, στο τελεσιδικό της απόφασής της<sup>270</sup>. Η σταθερότητα της απόφασής της είναι που θα κρατούσε τον Άδμητο, στα μάτια του λαού, που έβλεπε τα συμβαίνοντα, σταθερό, στη δική του αποδοχή της προσφοράς της<sup>271</sup>. Γι' αυτό και, ενώ όλοι, έξω από το παλάτι, περιμένουν ν' ακούσουν από τα δώματα «αναφιλητό / γιά συχνοχτύπο των χεριών γιά γόσματα, που θα μηνά / πως όλα έχουν τελειώσει»<sup>272</sup>, αυτή παραμένει ήρεμη<sup>273</sup> και ουδέν λέγει, περι' εαυτής, στον Άδμητο<sup>274</sup>, ούτε και στις πιο «κοντινές» στιγμές, που ο Άδμητος «κλαίει με την καλή στην αγκαλιά του, / και της δέεται να μη τον

264. Σχεδόν, τις προκάλεσε, για να περάσουν απαρατήρητα τα γεγονότα. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*.

265. Γι' αυτές, μιλάει ο Δούλος: Ευριπίδης, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 36-7). Thornton, 75-6.

266. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*. Υπάρχει γενική ανοχή στο καθεστώς του Άδμητου.

267. Λόγω της Άλκηστης. Thornton, 317.

268. Γι' αυτό και δεν παρακολουθεί τον Άδμητο στις υπερβολές του. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*.

269. Μέχρι που φτάνει στο νυφικό της κρεβάτι (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 16), αλλά και ως την τελευταία της στιγμή, δεν ανοίγει την καρδιά της στον Άδμητο, κατά την έκφρασή της (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20), και, βέβαια, μόλις πριν εκπνεύσει, ομολογεί ότι δεν θέλει να πεθάνει (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 24) και, ασφαλώς, δεν ομολογεί ότι είναι μετανιωμένη για ό,τι έκανε (Ευριπίδης, 99, 880, τέλος).

270. Δημουλάς, «Η ψυχανάλυση από άποψη βιολογική», *Ελευθερία Λάρισας, Λάρισα, 14 / υγεία, (1), Η ψυχανάλυση στο μάθημα των Νέων Ελληνικών*, Αρχείο Περιφερειακού Επιμορφωτικού Κέντρου (Π.Ε.Κ.) Εκπαιδευτικών Θεσσαλίας, Λάρισα 1997, και Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.) Λάρισας, Λάρισα 2002. Όντως, δεν υπάρχει συμπάθεια για τον Άδμητο.

271. Κατά τη δική της, πάντα, γνώμη. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*.

272. Ευριπίδης, Είσοδος, Χορός, στρ. α', αρχή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 13).

273. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*. Παραπ. 269. Ευριπίδης: ένα διάστημα, την καταλαμβάνει δέος, προ του θανάτου (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 19-20) συνεχεται, μόλις ο Άδμητος της λέει ότι μένει «πιστός στο δεσμό» τους (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20).

274. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Αλμυρός, Λάρισα 2003. Παραπ. 269. Πλην, όταν (Ευριπίδης) ανοίγει την καρδιά της στον Άδμητο, στις τελευταίες στιγμές της (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20), πράγμα που το αποφασίζει αυτή.

παρατήσει»<sup>275</sup>, όταν αυτή, «σβησιμένη, / δόλιο κι άδρανο βάρος των χειρών του», αντί απάντησης, «αν και λίγο, ανασαίνοντας ακόμη, / το φως του Ηλιού, που δε θα ξαναδει, / στερνή βολά γυρεύει ν' αντικρύσει»<sup>276</sup> και παρασέρνεται σε θρήνους<sup>277</sup>, ναι, για ν' ανοίξει, μόλις την ύστατη στιγμή, την καρδιά της, στον Άδμητο<sup>278</sup>, για να του 'πεί πως η απόφασή της είχε παρθεί σε πλήρη διαύγεια πνεύματος<sup>279</sup> και να φύγει από τη ζωή, δίνοντας τον επίλογο, χωρίς να δώσει απάντηση στις εκκλήσεις του Άδμητου να τον πάρει μαζί της ή να μείνει κι αυτή στη ζωή<sup>280</sup>.

Σίγουρα, δεν φεύγει ευτυχισμένη<sup>281</sup>. Ο Άδμητος, μέχρι και τη στιγμή που αφήνει την τελευταία της πνοή, δεν της έδωσε δείγματα ότι, όντως, κατάλαβε την αγάπη της<sup>282</sup>. Μια τέτοια κατανόηση δεν θα γινόταν παρά να σημαίνει, ενώπιόν της, σε έργο, την άμεση ανάκληση (αφού είχε γίνει η αποδοχή) της αποδοχής της προσφοράς της<sup>283</sup>. Αφού, όμως, άλλως συμβαίνει<sup>284</sup>, για την κρίση της Άλκηστης δεν του επαρκεί η αγάπη της για να την αγαπήσει –επιτέλους– και 'κείνος αληθινά, κάτι που, αυτό μόνον, από μόνο του, θα τον έκανε να ανακαλέσει<sup>285</sup>. Αφήνοντάς τον ζωντανό (με τη ζωή της), δεν αντέχει, βέβαια, να τον «δεί» (νεκρή, πια) να καλύπτει το κενό της με μια «άλλη», που, προφανώς, για την κρίση της, υπήρχε, ήδη<sup>286</sup>. Οι συχνές διαβεβαιώσεις του συζύ-

275. Ευριπίδης, Δούλα, περατώνουσα την αφήγηση, αρχή, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17).

276. Παραπ. 275, εξής. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα.

277. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα. Ευριπίδης, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 19-20).

278. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα. Παραπ. 277, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20).

279. Ευριπίδης, Θρην. Ομιλεί ήρεμα, αφού έχει συνέλθει από το θρηνηλοητό της (παραπ. 277), για την ήρεμα παρμένη (παραπ. 269) απόφασή της.

280. Ευριπίδης, Δούλα στον Κορυφαίο, τελειώνοντας την αφήγηση, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 17), Θρην. (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 19-20), λίγο πριν συνέλθει η Άλκηστη (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20), Στιχομ. Άδμητου-Άλκηστης, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 23-4): παραπ. 268.

281. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα. Ναι, σίγουρα, δεν φεύγει ευτυχισμένη.

282. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα 1997, Thornton, 317-8. Παραπ. 205. Η δυστυχία της είναι εδώ, ακριβώς.

283. Ο Άδμητος αρκείται στη διαπίστωση ότι του δίνει τη ζωή της (παραπ. 282).

284. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα, *Ψυχανάλυση*, Π.Ε.Κ. -Γ.Α.Κ. Παραπ. 283. Η Άλκηστη θα πρέπει να το είχε υποθέσει.

285. Πάντα, κατά τα δεδομένα τους. Δημουλάς, *Ψυχανάλυση*, Π.Ε.Κ.-Γ.Α.Κ.

286. Πέραν των άλλων, που έχουν προειπωθεί, κύρια (Ευριπίδης) η σιγουριά της: «Άλλη εσέ θ' αποτάξει, πιο από μένα / ξάστερη όχι, μα πιο καλότυχη ίσως» (αφήγηση Δούλας, μέση, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 16)), που επενδύεται στους βέβαιους φόβους της ότι ο

γου της ότι μένει «πιστός στο δεσμό» τους<sup>287</sup> μόνον ως απόδειξη μπορεί να εκληφθεί, απ' αυτήν, ότι δεν είναι πιστός στο δεσμό τους, γιατί, αλλιώς, δεν θα 'χε την ανάγκη να το επαναλαμβάνει, συνεχώς, ενώ, από την ίδια, δεν του ζητιέται<sup>288</sup>. Η Άλκηστη είναι σίγουρη ότι ο Άδμητος θα γεμίσει, γρήγορα, το κενό της<sup>289</sup>, αφού δεν πιστεύει στις διαβεβαιώσεις του ότι δεν θα ξαναπαντρευτεί<sup>290</sup>, καθώς, γρήγορα, θα τον γιάνει ο καιρός<sup>291</sup>. Η σιγουριά, πως έτσι θα γίνει (με το στόμα του Άδμητου στερεωμένη<sup>292</sup>), την κάνει να ομολογήσει, την τελευταία στιγμή, την αλήθεια: χωρίς τη θέλησή της πεθαίνει κι αφήνει τα παιδιά (που χρησιμοποιεί για την παραπάνω δοκιμασία του Άδμητου<sup>293</sup>) στα χέρια της «άλλης», που θα υπάρξει<sup>294</sup>.

Άδμητος θα ξαναπαντρευτεί (μετά που συνέρχεται, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 21-2)), που δεν αναιρούνται με την πρόχειρη, προσωρινή και βιαστική –εν δυσανασχετήσει– «διαβεβαίωση» του Άδμητου ότι δεν θα ξαναπαντρευτεί (στιχομ. Άδμητου-Άλκηστης, αρχές, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 23)), που, για να γίνει πιο πειστική, φτάνει στην υπερβολή της αγαματοποίησής της (πριν τη στιχομ., στίχ. 343-54, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 22), που (αν εξαιρεθεί ο Πρωτεσίλαος (*Πρωτεσίλαος*, πάλιν του Ευριπίδη), που, πρώτο θύμα του Τρωικού πολέμου, αγαματοποιήθηκε, από τη νεαρή σύζυγό του Λαοδάμεια, επί της κλίνης των, που ο Πρωτεσίλαος εγκατέλειψε, αμέσως μετά την πρώτη νύχτα του γάμου των) αποτελεί μοναδική περίπτωση απαρηγορησίας.

287. Ευριπίδης, Άδμητος, μόλις πριν συνέλθει η Άλκηστη, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20) ἄγαλμα: στίχ. 343-54.

288. Θα μπορούσε να εκληφθεί ως μηχανισμός άμυνας κάλυψης της –υποσυνειδητά βασανίζουσας αυτόν– τάσης για απιστία. Αλλά θαρρώ ότι συνειδητά –πια– ο Άδμητος έχει εγκαταλείψει την Άλκηστη, για χάρη της «άλλης», αλλά δεν μπορεί να ομολογήσει αυτή του τη διάζευξη. Βλ. Ριανός, Καλλίμαχος, Κερένι κ.ά., ό.π.

289. Παραπ. 286. Τη σιγουριά αυτή τής τη δίνουν τα *larsi* της υπερβολικά θετικίζουσας προς αυτήν συμπεριφοράς του Άδμητου. Βλ. Σίγκμουντ Φρόντ, *Ψυχανάλυση και Ψυχολογία των λαθών – δύο μελέτες επάνω στη Θεωρία της Ψυχανάλυσεως*, μτφρ. Δ. Π. Κωστελένου, εκδ. Ν. Α. Δαμιανού, Αθήναι 1979.

290. Βλ. Ευριπίδης, στιχομ. Άδμητου-Άλκηστης, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 23-4).

291. Παραπ. 290, μέση. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα.

292. Παραπ. 289. Βεβαίως και υπάρχει παλαιότητα στο θέμα. Βλ. σχετικά. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα, βλ. Δημουλάς, *Ψυχανάλυση*, Π.Ε.Κ.-Γ.Α.Κ.

293. Παρά τις εκκλήσεις του Άδμητου να κοιτάξει η Άλκηστη, την τελευταία στιγμή της, τα παιδιά της, τον Άδμητο χαιρετά τελευταίον. Βλ. Χουρδάκη, (235), 249-65.

294. Παραπ. 286, 288-92, 294, αλλά και αλλού. Ριανός, Καλλίμαχος, Κερένι κ.ά., ό.π. Εδώ είναι και η τραγικότητά της.

Πράγματι, η Άλκηστη πεθαίνει, απλώς, για να αποδείξει κάτι<sup>295</sup>– άθελά της πεθαίνει<sup>296</sup>. Όση υπομονή κι αν έδειξε και έμεινε σιωπηλή, στην αρχή<sup>297</sup>, παρά το ότι είναι η μέρα του τέλους<sup>298</sup>, το δέος της 'μπρός στον θάνατο (που εκφράζεται με την ιεροτελεστική αργοπορία στα βήματά της<sup>299</sup>) δεν την άφησε αλύγιστη<sup>300</sup>: «απέ στο νυφικό θάλαμο ως μπήκε, στο κρεβάτι της ρίχτηκε, κ' ετότες», «με δάκρυα πια στα μάτια», τον βεβαιώνει πως πεθαίνει για τον άντρα της, χωρίς μίσος, που αυτός την προδίνει για χάρη άλλης<sup>301</sup>, «και στα γόνατα πέφτει, το κρεβάτι / φιλεί, και», « με τα δάκρυα που πλημμύρα / τα μάτια της κυλούν, όλο τ' ογκραίνει», μα, «απ' το πολύ σα χόρτασε το κλάμα, / ξεπιάνεται, τραβάει βαριοσκυμμένη, / κι όλο κάνοντας να 'βγει, αναγυρίζει / και πίσω ξαναπέφτει στο κρεβάτι»<sup>302</sup>, μη λέγοντας να φύγει<sup>303</sup>. Είναι φανερό, ότι, εδώ, θα 'θελε να 'πεί την αλήθεια, για ό,τι έχει να 'πεί, για τον άντρα της, και όλο το αναβάλλει<sup>304</sup>. Τελικά, νικά η αναβολή: δεν θα 'πεί την αλήθεια, παρά την ώρα που 'δεί ότι η κατάστασή της είναι τέτοια, που δεν παίρνει άλλη αναβολή<sup>305</sup>. Γεγονός είναι ότι δεν θέλει να δείξει στον άντρα της πόσο θα της κόστιζε η απουσία του, αν τον άφηνε να πεθάνει αυτός<sup>306</sup>. Ποτέ της δεν του μίλησε για το μέγεθος της αγάπης της<sup>307</sup>. Η Άλκηστη αγαπούσε, χωρίς να το εξηγεί, μη αισθανόμενη ότι είναι ανάγκη

295. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα. Βλ. Τριανταφύλλου, 63-7.

296. Ευριπίδης, *εκπνοή*, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 24), στίχ. 99, 880, πέραν της αρνητικής για θάνατο συμπεριφοράς της (αφήγηση Δούλας έως τέλους).

297. Μέχρι να πέσει στο νυφικό της κρεβάτι (Ευριπίδης) (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 16). Μηχανισμός άμυνας. Βλ. Παρασκευόπουλος, Τριανταφύλλου, *σχετ.*

298. Ευριπίδης, *Απόλλων*, προοίμιο, προς τέλος, Δούλα προς Κορυφαίο, ως αυτή βγαίνει από το παλάτι, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15): «μοιρόκραντη» μέρα, αφήγηση: «Όταν ένιωσε πως έσωσε η μεγάλη μέρα τέλος».

299. Ευριπίδης, *Αφήγηση Δούλας*, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15-7). Μελοδραματισμός.

300. Ακριβώς, για να παραμείνει αλύγιστη, η σιωπή. Και έπρεπε να παραμείνει αλύγιστη, για χάρη της σταθερότητας του Άδμητου, ως στην παραπ. 271. Δημουλάς, *Ψυχοπαθολογία, Ψυχολογία*.

301. Ευριπίδης, *Αφήγ. Δ.* (15), μέσες.

302. με μεσολάβηση κάποιων στίχων, εξής.

303. Το κέντρο βάρους του έργου. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα.

304. Γι' αυτό δεν λείει να φύγει από εδώ. Δημουλάς, «Η αγωνία του ήρωα, όπως δεν τόλμησαν να τη 'δούν αυτοί που τον ηρωοποίησαν», *Ημερήσιος Κήρυκας*, 20 Ιανουαρίου. 88, 4, 1-4.

305. Ευριπίδης, μετά που συνέρχεται, αρχή (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 20).

306. Για να μην τον κλονίσει, στην αποδοχή της προσφοράς της (παραπ. 300). Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα.

307. Ως τη στιγμή που του το είπε, Ευριπίδης, (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου 20).



να το κάνει, αφού δεν αμφέβαλλε γι' αυτό<sup>308</sup>. Ο Άδμητος, όμως, δεν της στάθηκε ποτέ ευγενικός, να τη ρωτήσει, αν εκείνη είναι ικανοποιημένη από την αγάπη του<sup>309</sup>. Την έλλειψη αυτή της ευγένειας την απεύχεται στον μελλοντικό άντρα της κόρης της, ενώπιον άξιας να αγαπηθεί γυναίκας, όπως η ίδια, που το βλέπει στη μελλοντική γυναίκα του γιου της<sup>310</sup>. Αυτή η γυναίκα, εύχεται, να μη βρεθεί, ποτέ, στην ανάγκη να περιμένει την «αμοιβή» από τον άντρα της<sup>311</sup>, γιατί, στην περίπτωση που αυτή δεν θα 'ρχεται, θα είναι αναγκασμένη να του το αποδείξει μ' έναν τέτοιο, όπως αυτή, τρόπο<sup>312</sup>. Η ίδια καταριέται την ώρα που δέθηκε με τον Άδμητο, νοσταλγώντας τα παρθενικά της τα δώματα, στην πατρίδα<sup>313</sup>.

### ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στους Θεοδώρα Ευριπίδη Παπαδημητρίου και Ευριπίδη Κωνσταντίνου Δημουλά, για τη σύμπραξή τους στην κατάσταση, στη Βασιλική Τουρναβίτου, για την αρχική ηλεκτρονική καταγραφή του μεγαλύτερου μέρους, στην Παναγιώτα Ιωάννη Λίτσα, για την επικουρική επιβοήθηση, στον Κωνσταντίνο Αναστασίου Σγάρα, για την κατανόηση στην εν μέσω άλλων μαζί του συνεργασιών εμπαρένθεση, στον Αντώνιο Δημητρίου Φραγκούλη, για την ηθική στήριξη στη διαδικαστική περαιώση, στον Δημήτριο Γεωργίου Λιόβα, για την τεχνική και όχι μόνο στήριξη, στον Δημήτριο Καραμπερόπουλο, για την όλη καλή του θέληση για αναμονή, στους τελικούς καταχωρητές στα Πρακτικά, για την υπομονή τους στο έντυπο στήσιμο, σε όλους όσους (και έμαθα ότι ήταν πολλοί και -το κυριότερο- εκλεκτοί) είπαν τα πιο καλά -που μπορούσαν- λόγια για το περιεχόμενο, της εργασίας αυτής, με την ελπίδα ότι οι αναγνώστες μου θα μπορέσουν να 'δούν, μέσα από αυτήν, σε όσο καλή μπόρεσα να της δώσω μορφή, την τραγικότητα της ζωής της πιο υποδειγματικής συζύγου της ανθρωπίνης ιστορίας.

308. Απέναντι του εαυτού της. Δημουλάς, *Ψυχολογία*.

309. Ποτέ. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα.

310. Ευριπίδης, *Δούλα για Άδμητο* (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 15-16).

311. Δημουλάς, *Γνώση και Γνώμη*, Λάρισα. Παραπ. 310 και συναφή.

312. Παραπ. 311. Η άρνηση του τρόπου θανάτου ισοδυναμεί με άρνηση του συγκεκριμένου θανάτου. Βλ. Παρασκευόπουλος, Τριανταφύλλου, σχετ.

313. Ευριπίδης, *Άλκηστη*, βγαίνοντας, αντιστρ. α' (σελ. χρησιμοποιηθέντος εγχειριδίου, 19).



ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

*Corpus Επιγραφών Φερών και Corpus Πηλίνων*  
*Ειδωλίων Φερών:*  
*Δυο επιστημονικά έργα σε εξέλιξη*

Η συστηματική αρχαιολογική και ιστορική έρευνα και μελέτη της πόλης των Φερών, αν και όχι συνεχής, έχει ήδη συμπληρώσει εκατό χρόνια προσπαθειών. Στο διάστημα αυτό έχουν δημοσιευτεί δεκάδες επί μέρους μελέτες και άρθρα για διάφορα θέματα σχετικά με την ιστορία της και τα μνημεία της, από την προϊστορική εποχή μέχρι τους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους, ωστόσο απουσιάζουν οι συνθετικές εργασίες που θα μας προσφέρουν ευρύτερους τομείς γνώσης του αρχαίου βίου της. Οι ψηφίδες υπάρχουν, αλλά θα πρέπει οι ψηφοθέτες να καταπιαστούν με το κοπιαστικό έργο της σύνθεσης του ψηφιδωτού, που θα παρουσιάσει σιγά-σιγά ολοκληρωμένη, όσο το δυνατόν, την εικόνα της αρχαίας πόλης των Φερών.

Σημαντική βοήθεια στο έργο αυτό αποτελούν τα *Corpora* ή *Συντάγματα* ή *Συλλογές*, δηλαδή η συστηματική συγκέντρωση, καταγραφή, τεκμηρίωση, συνολική μελέτη και δημοσίευση αρχαίων αντικειμένων που ανήκουν σε συγκεκριμένες κατηγορίες. Η γνώση που απορρέει από τα *Corpora* είναι πιο πλήρης, πιο σφαιρική και πιο έγκυρη, καθώς έχουμε συγκεντρωμένες όλες τις γνωστές πληροφορίες που αφορούν ένα συγκεκριμένο θέμα και δημιουργούμε έτσι βάσεις δεδομένων εύχρηστες και διαθέσιμες για κάθε μελετητή.

## Corpus Επιγραφών Φερών

Ένα Corpus από τα σημαντικότερα είναι εκείνο που περιλαμβάνει το σύνολο των αρχαίων επιγραφών των Φερών και ήδη ετοιμάζεται σε συνεργασία της υπογράφουσας με τον Ιταλό ερευνητή Massimo di Salvatore. Παλαιότερα Corpora που δημοσιεύθηκαν από ξένους μελετητές περιέχουν μικρό σχετικά αριθμό επιγραφών των Φερών: ο Τόμος ΙΧ της Συλλογής «Inscriptiones Graecae» που αφορά τις θεσσαλικές επιγραφές και δημοσιεύθηκε πριν από εκατό και πλέον χρόνια, το 1908, από τον Γερμανό μελετητή Otto Kern, αριθμεί 45 φεραϊκές επιγραφές, ενώ ο Γάλλος αρχαιολόγος Yves Béquignon στη μελέτη του «Recherches Archéologiques à Phères de Thessalie», που δημοσιεύθηκε το 1937, περιλαμβάνει ακόμη 79 επιγραφές από τις Φερές. Νεώτερες μελέτες έχουν εμπλουτίσει το σύνολο με μερικές ακόμη δημοσιεύσεις επιγραφικών ευρημάτων, ενώ υπάρχει ήδη και μεγάλος αριθμός αδημοσίευτων μνημείων που συνεχώς πληθαίνουν. Τα νεώτερα επιγραφικά ευρήματα που έχουν συγκεντρωθεί μέχρι σήμερα ξεπερνούν τα εκατό.

Η αξία που έχει ένα Corpus αρχαίων επιγραφών είναι ιδιαίτερα μεγάλη, επειδή αποτελεί ένα αυθεντικό «αρχείο» γνήσιων και άμεσων πληροφοριών που έρχονται αυτούσιες κατ' ευθείαν από την αρχαιότητα, χωρίς τη μεσολάβηση έμμεσων και ενδιάμεσων μέσων μετάδοσης, όπως π.χ. η αντιγραφή, που θα μπορούσαν να τις αλλοιώσουν. Χαραγμένες στην πέτρα, στο χαλκό ή στον πηλό, ελάχιστα φθείρονται από το χρόνο και ο κυριώτερος εχθρός τους είναι η απώλεια τμημάτων τους λόγω θραύσης. Σημαντική όμως δυσκολία παρουσιάζουν συχνά ως προς την ερμηνεία τους και τη σωστή αξιολόγησή τους, επειδή οι πληροφορίες που περιέχουν είναι αποσπασματικές και επί πλέον δεν διαθέτουμε πάντα επαρκή γνώση του ιστορικού πλαισίου, μέσα στο οποίο εντάσσονται. Ωστόσο, η συνολική μελέτη των επιγραφών, σε συνδυασμό με φιλολογικές μαρτυρίες και αρχαιολογικά δεδομένα, αποδίδει τη μέγιστη δυνατή γνώση, δεδομένου μάλιστα ότι ως γραπτά τεκμήρια αναδεικνύουν από την αφάνεια πρόσωπα και στοιχειοθετούν γεγονότα που δεν είναι εύκολο να αμφισβητηθούν.

Οι παλαιότερες επιγραφές των Φερών χρονολογούνται στην αρχαϊκή εποχή, και συγκεκριμένα από τον 6ο αιώνα π.Χ., και είναι γραμμένες στο τοπικό θεσσαλικό ελληνικό αλφάβητο, όπως και όλες οι σύγχρονές τους επιγραφές από την υπόλοιπη Θεσσαλία. Το τοπικό θεσσαλικό αλφάβητο χρησιμοποιείται μέχρι και τα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ., οπότε ως γνωστόν αντικαθίσταται σταδιακά από το ιωνικό αλφάβητο, που επεγράφη ταυτόχρονα σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο ως κοινό αλφάβητο και το χρησιμοποιούμε μέχρι σήμερα. Φυσικά, οι παλαιότερες επιγραφές είναι λιγότερες αριθμητικά και πληθαίνουν με την πάροδο του χρόνου, ώστε στα ελληνιστικά χρόνια να έχουμε πληθώρα επιγραφικών μνημείων.

Για την καλύτερη μελέτη τους οι επιγραφές διακρίνονται σε κατηγορίες, που διευκολύνουν την ομαδοποίησή τους και την αξιολόγησή τους. Κατ'

αρχήν υπάρχει η βασική διάκριση των επιγραφών σε δημόσιες και ιδιωτικές και ο χαρακτηρισμός αυτός βασίζεται στη λειτουργία που προσδίδουν στα μνημεία, αν δηλαδή η λειτουργία αυτή είναι δημόσιου ή ιδιωτικού χαρακτήρα. Αρχίζοντας από τις δημόσιες λειτουργίες, σημαντικά είναι τα ψηφίσματα απονομής προνομίων από την πόλη των Φερών προς ξένους πολίτες, από την άποψη ότι αποτελούν επίσημες πράξεις με νομικό περιεχόμενο που παρέχουν άμεσες πληροφορίες όχι μόνο για το συγκεκριμένο θεσμό, αλλά γενικά και για την οργάνωση και λειτουργία της θεσσαλικής πόλης-κράτους. Στα παλαιότερα φεραϊκά ψηφίσματα αυτής της κατηγορίας, χαραγμένα σε χάλκινα πλακίδια που προέρχονται από τον αρχαίο ναό του Θαυλίου Διός και χρονολογούνται στον 5ο και στον 4ο αιώνα π.Χ., διαπιστώνονται σχέσεις με γειτονικές πόλεις εντός και εκτός Θεσσαλίας, όπως ο Οπούς της Λοκρίδος, η Κραννώνα, η Πρόερνα, αλλά και η μεγάλη εμβέλεια της κυριαρχίας των Φεραίων. Άλλη σημαντική κατηγορία δημοσίων επιγραφών είναι οι απελευθερωτικές, δηλαδή δημόσιες πράξεις απελευθέρωσης δούλων που γίνονται πλέον ελεύθεροι πολίτες. Τα επιγραφικά αυτά τεκμήρια που χρονολογούνται κυρίως στην ελληνιστική εποχή αναφέρουν κατά κανόνα τα ονόματα των αρχόντων, επί της εποχής των οποίων έγιναν οι απελευθερωτικές πράξεις, διαφωτίζοντας επίσης τους θεσμούς και τη λειτουργία της πόλης-κράτους.

Οι κυριότερες κατηγορίες των επιγραφών ιδιωτικού χαρακτήρα είναι οι αναθηματικές, που αφιερώνονται σε θεούς και σε πανελλήνιους ή τοπικούς ήρωες, και οι επιτύμβιες, που τοποθετούνται σε τάφους νεκρών, κατά κανόνα χαραγμένες πάνω σε λίθινες στήλες. Τα ιδιωτικά ανεπίγραφα μνημεία και ιδιαίτερα τα επιτύμβια είναι τα πολυπληθέστερα όλων και παρουσιάζουν αξιοσημείωτη ποικιλία ως προς τη μορφή των στηλών και τη διακόσμησή τους. Συχνά μάλιστα οι επιγραφές στα επιτύμβια κυρίως μνημεία είναι έμμετρες, δηλαδή μικρά ποιήματα που ονομάζονται ελεγειακά δίστιχα.

Ξεχωριστή κατηγορία ανεπίγραφων μνημείων αποτελούν τα πήλινα κεραμίδια στέγης, που φέρουν σφραγίσματα με ανδρικά ονόματα σε γενική πτώση και σύμβολα, ακόμη και το όνομα της «Φεραίων πόλεως», και τροφοδοτούν τη συζήτηση για την ερμηνεία τους: πρόκειται για ονόματα αρχόντων των Φερών που ήλεγχαν την παραγωγή και το εμπόριο των κεραμιδιών ή για τα ονόματα ιδιοκτητών των κεραμοποιείων; Την απάντηση θα τη δώσει η συστηματική μελέτη ανάλογου υλικού σε πανελλήνια κλίμακα.

Ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι ποικίλες πληροφορίες που αντλούνται από το σύνολο των επιγραφικών κειμένων: α) Καταρτίζεται η φεραϊκή προσωπογραφία, δηλαδή κατάλογος με τα ονόματα των Φεραίων, ανδρών και γυναικών, αλλά και των ξένων πολιτών που διέμεναν στις Φερές, π.χ. γειτόνων Λαρισαίων, αλλά και Κρητών. β) Γίνονται γνωστοί τίτλοι αρχόντων και αξιώματα, όπως οι ταμίες, οι υλωροί = δασονόμοι ή αγρονόμοι κ.ά. γ) Υπάρχουν νέες πληροφορίες για θεότητες και ιερά, έτσι ώστε γνωρίζουμε σιγά-σιγά τους θεούς και τους ήρωες που λάτρευαν οι Φεραίοι και

που δεν ανήκαν όλοι στο δωδεκάθεο. Ανάμεσα στις λιγότερο γνωστές θεότητες είναι η Εννοδία, η κατ' εξοχήν Φεραία Θεά, οι Μοίρες, ο Ασκληπιός, η εξ Ανατολής Ίσιδα, αλλά και ο Ηρακλής. Μαθαίνουμε επίσης χαρακτηριστικά φεραϊκά επίθετα των θεών, ορισμένα από τα οποία δεν απαντούν αλλού στον ελληνικό χώρο, όπως ο Δίας Ορθωτήρ και η Εννοδία Κόριλλα.

Με τη συστηματική μελέτη των επιγραφικών κειμένων δίνεται η ευκαιρία να γίνουν γραμματικές και συντακτικές παρατηρήσεις στη γλώσσα κατά τις διάφορες χρονικές περιόδους και να μελετηθούν τα διαλεκτικά στοιχεία που χρησιμοποιούσαν οι Φεραίοι στην ομιλία τους.

Για τη διευκόλυνση της συστηματικής καταγραφής των φεραϊκών επιγραφών έχει δημιουργηθεί μια βάση δεδομένων από τον αρχαιολόγο κ. Β. Καραχρήστο, συνεργάτη του προγράμματος, που περιλαμβάνει αναλυτικά όλα τα στοιχεία της κάθε επιγραφής. Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των επιγραφών φυλάσσεται στις Συλλογές του Βελεστίνου και στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου, αλλά αρκετές ακόμη επιγραφές βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Αλμυρού, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, ακόμη και στο Μουσείο του Λούβρου στο Παρίσι. Μέχρι σήμερα στη βάση δεδομένων έχουν γίνει γύρω στις εκατό εγγραφές, οι οποίες συνεχώς θα αυξάνονται, ώστε να συμπεριληφθούν όλες οι υπάρχουσες σήμερα επιγραφές, αλλά και όσες μελλοντικά θα έλθουν στο φως.

### **Corpus Πηλίνων Ειδωλίων Φερών**

Ένα δεύτερο Corpus που ετοιμάζεται από την υπογράφουσα περιλαμβάνει το σύνολο των αρχαίων πήλινων ειδωλίων των Φερών. Πρόκειται για τα μικρά πήλινα αγαλματίδια που οι αρχαίοι αφιέρωναν στους θεούς, αλλά συχνά τα τοποθετούσαν και στους τάφους των νεκρών, ενώ άφθονα βρίσκονται και κατά τις ανασκαφές αρχαίων οικιών. Το μεγαλύτερο ποσοστό των φεραϊκών ειδωλίων χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή, κατά την οποία, όπως είναι ήδη γνωστό, λειτουργούσαν στην πόλη των Φερών δραστήρια εργαστήρια κατασκευής πήλινων προϊόντων, μεταξύ των οποίων και ειδωλίων. Έχουν εντοπιστεί οι εγκαταστάσεις των εργαστηρίων κεραμικής, συγκεντρωμένων στη νότια πλευρά της πόλης, και η αναμφισβήτητη απόδειξη παραγωγής πήλινων ειδωλίων είναι η παρουσία μητρών, δηλαδή καλουπιών για την κατασκευή τους. Τα περισσότερα ειδώλια παριστούν γυναικείες μορφές, αλλά δεν λείπουν και οι ανδρικές μορφές, καθώς και τα ειδώλια ζώων. Η ποιότητα γενικά των φεραϊκών ειδωλίων είναι πολύ καλή και το γεγονός αυτό καλλιεργεί την προσδοκία ότι η μελέτη μπορεί να αναδείξει την πόλη των Φερών ως ένα από τα σπουδαιότερα, αν όχι το σπουδαιότερο κέντρο παραγωγής πήλινων ειδωλίων στο θεσσαλικό χώρο.

Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι γενικά πολύ λίγα ειδώλια σώζονται ακέραια, τα περισσότερα είναι σε αποσπασματική κατάσταση, ενώ υπάρχει πολύ μεγάλος αριθμός θραυσμάτων που παραμένουν αδιάγνωστα και αταύτιστα. Επομένως, η μελέτη τους είναι σχετικά δύσκολη και απαιτεί μεγάλη υπομονή και προσοχή, ώστε να αποφέρει τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα, κάτι που θα εξασφαλίσει και η συστηματική συγκέντρωση και τεκμηρίωση όλου του υπάρχοντος υλικού. Κάτω από αυτό το πρίσμα η προσπάθειά μας αποκτά, πιστεύουμε, μεγαλύτερη σημασία, δεδομένου μάλιστα ότι πρόκειται για το πρώτο πρόγραμμα αυτού του είδους που εκπονείται σε επίπεδο Θεσσαλίας.

Για τη διευκόλυνση της συστηματικής καταγραφής των φεραϊκών πήλινων ειδωλίων, όπως και για τις επιγραφές, έχει δημιουργηθεί μια βάση δεδομένων από την αρχαιολόγο κ. Μ. Πατρίκου, συνεργάτιδα του προγράμματος, που περιλαμβάνει αναλυτικά όλα τα στοιχεία του κάθε ειδωλίου. Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι το σύνολο σχεδόν των ειδωλίων φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου, για μεγαλύτερη ασφάλεια. Μέχρι σήμερα στη βάση δεδομένων έχουν γίνει γύρω στις πεντακόσιες εγγραφές, οι οποίες συνεχώς θα αυξάνονται, ώστε να συμπεριληφθούν όλα τα υπάρχοντα σήμερα ειδώλια, αλλά και όσα μελλοντικά θα έλθουν στο φως.

Η πρόοδος που σημειώνεται στην εργασία πάνω στα δυο αυτά *Corpora*, χρήσιμα κατά την άποψή μας επιστημονικά έργα που αφορούν τη μελέτη φεραϊκού αρχαιολογικού υλικού, μας κάνει αισιόδοξους και πρόθυμους να ξεκινήσουμε και άλλες παρόμοιες προσπάθειες, αναδεικνύοντας την πόλη των Φερών ως σημαντικό σημείο αναφοράς της διεθνούς αρχαιολογικής βιβλιογραφίας που αφορά το θεσσαλικό χώρο.

## Ενδεικτική Βιβλιογραφία

### ΓΕΝΙΚΑ

Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Οι νεώτερες αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή των αρχαίων Φερών», «Θεσσαλία: Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας (1975-1990). Αποτελέσματα και προοπτικές, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Λυών, 1990), Αθήνα 1994, Τόμος Α', 71-92 (όπου η παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία).

Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Φεραί, Πεπάρηθος, Σκιάθος: Μερικά στοιχεία του αρχαιολογικού έργου μιας οκταετίας», *Πρακτικά 1ης Συνάντησης για το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, (Βόλος, 1998), Βόλος 2000, 345-353 (όπου η νεώτερη σχετική βιβλιογραφία).

### Corpus Επιγραφών Φερών

O. Kern, *Inscriptiones Graecae, IX, II (Inscriptiones Thessaliae)*, Berolini 1908 (αρ. 412-456).

Y. Béquignon, *Recherches archéologiques à Phères de Thessalie*, Paris 1937.

Y. Béquignon, «Inscriptions de Phères», *Bulletin de Correspondance Hellénique (BCH)* 88 (1964), 400-412.

A. S. McDevitt, *Inscriptions from Thessaly*, Hildesheim – New York 1970, 32-41.

B. Helly, G. J. Te Riele, J. A. Van Rossum, «La liste des gymnasiarques de Phères pour les années 330-189 av. J.-C.», «*La Thessalie*», *Actes de la Table-Ronde (Lyon, 1975)*, Lyon 1979, 220-255.

Ευ. Χ. Κακαβογιάννης, «Φεραίοι Υλουρειασάντες», *Αρχαιολογικόν Δελτίον (ΑΔ)* 33 (1978): Μελέτες, 318-324.

Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Σχόλια σε μια θεσσαλική επιτύμβια στήλη», *Ανθρωπολογικά* 2, 1981, 11-19.

Π. Χρυσοστόμου, *Η θεσσαλική θεά Εν(ν)οδία ή Φεραία θεά*, Αθήνα 1998.

Arg. Doulgeri-Intzesiloglou, «Quelques “artisans éponymes” de l’ “industrie” de l’argile à Phères (Thessalie), L’artisanat en Grèce ancienne: les artisans, les ateliers» (*Πρακτικά Συνεδρίου, Lille 1997*), *ΤΟΠΟΙ* 8/ 2, 1998, 607-623.

Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, *Θεσσαλικές επιγραφές σε τοπικό αλφάβητο, Θεσσαλονίκη 2000* (Διδακτορική Διατριβή, υπό δημοσίευση).

Arg. Doulgeri-Intzesiloglou, «Inscriptions de Thessalie archaïques et classiques (du 7ème au 5ème s. av. J.-C.)», *Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής και Λατινικής Επιγραφικής, Βαρελώνη, Σεπτέμβριος 2002*.



Arg. Doulgeri-Intzesiloglou, «A new Inscription from Pherae», *Inscriptions and History of Thessaly. New Evidence*, *Proceedings of the International Symposium in Honor of Professor Christian Habicht*, Βόλος 2006, 55-66.

Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Ο Νικόλαος Ι. Γιαννόπουλος στην αρχαία πόλη των Φερών», *Αχαιοφθιωτικά Γ (Πρακτικά του Γ Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών*, Αλμυρός 2000), Αλμυρός 2007, Τόμος Α', 499-514.

### **Corpus Πηλίνων Ειδωλίων Φερών**

Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Εργαστήρια κεραμικής ελληνιστικής εποχής στην αρχαία πόλη των Φερών», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για την Αρχαία Θεσσαλία, στη Μνήμη του Δ. Ρ. Θεοχάρη* (Βόλος, 1987), Αθήνα 1992, 437-447.

Arg. Doulgeri-Intzesiloglou, «Un atelier hellénistique de produits céramiques moulés à Phères (Thessalie), “*Le moulage en terre cuite dans l’Antiquité*”», *Actes du XVIIIe Colloque du Centre de Recherches Archéologiques - Lille III (1995)*, Lille 1997, 295-314.

Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Εργαστήρια κοροπλαστικής των Φερών κατά την ελληνιστική εποχή. Συνθετική προσέγγιση των δεδομένων», *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου στη Μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη «Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο*», Ρόδος, Νοέμβριος 2009 (υπό δημοσίευση).



ΜΠΑΜΠΗΣ Γ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

## Γλαφυραί (;)

Οι πληροφορίες, που διασώθηκαν στην αρχαία Γραμματεία για την αρχαία πόλη των Γλαφυρών, είναι ελάχιστες με αποτέλεσμα να είναι ιδιαίτερα δύσκολο να βρεθούν τεκμήρια που θα βοηθούσαν στην εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, τόσο για τη σπουδαιότητα της πόλης στην περιοχή, όσο και για την ίδια της τη θέση.

Το όνομα της αρχαίας πόλης των Γλαφυρών συναντάται για πρώτη φορά στον «κατάλογο των πλοίων» στο δεύτερο βιβλίο της Ομήρου Ιλιάδας<sup>1</sup> σύμφωνα με το οποίο οι Φερέες, που βρισκόταν κοντά στη λίμνη Βοιβηίδα, η Βοίβη, οι Γλαφυρές και η καλοκτισμένη Ιωλκός υπό την αρχηγία του Φεραίου Ευμήλου, γιού του Αδμήτου και της Αλκηστis, της ωραιότερης από τις κόρες του Πελίου της Ιωλκού, συμμετείχαν στην Τρωική εκστρατεία με έντεκα πλοία. Ο Στέφανος Βυζάντιος<sup>2</sup> αναφέρει ότι το όνομα της Θεσσαλικής πόλης των Γλαφυρών, την οποία αναφέρει μαζί με την Βοίβη ακολουθώντας το Ομηρικό κείμενο, προέρχεται από τον ιδρυτή της Γλαφύρα, γιό του Μάγνητος, και ότι το εθνικό της ήταν Γλαφυρεύς. Ο ίδιος συγγραφέας στο λήμμα για

---

1. Ομήρου *Ιλιάς*, Β, 711-715 («Οἱ δὲ Φεραῖς ἐνέμοντο παρὰ Βοιβίδα λίμνην, Βοιβὴν καὶ Γλαφυρὰς καὶ ἔϋκτιμένην Ἰωλκὸν, τῶν ἦρχ' Ἀδμήτιο φίλος πάϊς ἔνδεκα νηῶν Εὐμηλος, τὸν ὑπ' Ἀδμήτῳ τέκε δία γυναικῶν Ἄλκηστις, Πελίου θυγατρῶν ἀρίστη.»). Στο ίδιο κείμενο του Ομήρου παραπέμπει και ο Γραμματικός Aelius Herodianus (2ος αι. μ.Χ.) (*De Prosodia Catholica*, V, 3,1, σ. 262, 8-10) όταν αναφέρεται στον τονισμό με οξεία της λέξης Γλαφυρά.

2. Στέφανος Βυζάντιος, *Περὶ Πόλεων*, λ. Γλαφυραί.

την πόλη της Βοίβης<sup>3</sup>, την οποία σχετίζει άμεσα με την λίμνη Βοίβη, αναφέρει ότι το όνομά της προέρχεται από τον ιδρυτή της Βοίβο, ο οποίος ήταν γιός του Γλαφύρου, του ιδρυτού των Γλαφυρών.

Έχοντας αυτές τις ελάχιστες πληροφορίες των αρχαίων πηγών για πρώτη φορά ο Άγγλος περιηγητής W. Leake, το 1809, στο πέρασμά του από την περιοχή, αφού προηγουμένως είχε ταυτίσει τη θέση της Βοίβης στο λόφο «Παλαιόκαστρο»<sup>4</sup> πρότεινε ως θέση των αρχαίων Γλαφυρών τον αρχαιολογικό χώρο που βρίσκεται βόρεια του σημερινού χωριού των Γλαφυρών (παλιά ονομασία Κάπουρνα), που ο W. Leake αναφέρει ως «Κάπρυνα»<sup>5</sup> (Χάρτης 1 και Εικόνα 1). Η προτεινόμενη από τον W. Leake ταύτιση των Γλαφυρών με την αρχαία πόλη στην Κάπουρνα βασίστηκε στο ότι οι Γλαφυρές αναγράφονται στο Ομηρικό κείμενο μεταξύ των πόλεων της Βοίβης και της Ιωλκού και στο ότι η αρχαία πόλη στην Κάπουρνα βρίσκεται στην περιοχή μεταξύ του «Παλαιόκαστρου», που ταυτίστηκε με τη Βοίβη, και της παραθαλάσσιας περιοχής της Ιωλκού<sup>6</sup>. Η ταύτιση αυτή έγινε γενικότερα αποδεκτή από τους περισσότερους ερευνητές που ασχολήθηκαν με την αρχαία τοπογραφία όπως είναι ο Bursian, ο N. Γεωργιάδης, ο A. J. B. Wace και ο Fr. Stählin, ενώ ο μόνος που διαφοροποιήθηκε προτείνοντας το

3. Ο.π., λ. Βοίβη

4. W. Leake, *Travels in Northrn Greece*, Amsterdam, 1967, Vol. IV, 428. Η ταύτιση της αρχαίας Βοίβης στη θέση «Παλαιόκαστρο» βασίστηκε στο ακόλουθο κείμενο του Στράβωνα (IX, 5,15): «Ἡ δὲ Βοιβῆς λίμνη πλησιάζει μὲν ταῖς Φεραῖς, συνάπτει δὲ καὶ τοῖς ἀπολίγησσι τοῦ Πηλίου πέρασι καὶ τῆς Μαγνησίας· Βοίβη δὲ χωρίον ἐπὶ τῇ λίμνῃ κείμενον».

5. W. Leake, *ό.π.*, 430. Έχει ενδιαφέρον ότι ο W. Leake ξεκίνησε για την «Κάπρυνα» από το ναΐδριο του Αγ. Νικολάου (Εικόνα 2) στην ανατολική όχθη της λίμνης Βοίβης, ακολουθώντας κατά πάσα πιθανότητα ένα μονοπάτι που σώζεται μέχρι σήμερα (κατά μήκος του «Κακορρέματος»), το οποίο αναφέρει και ο Νικόλαος Γεωργιάδης (*Θεσσαλία, Βόλος*, 1894, 129): «Στενωπός λίαν απότομος φέρει από της Κάπουρννας εις την Βοιβηίδα λίμνην. Ενιαχού δε φαίνονται λελαξευμένα εν τω βράχῳ ἕχνη αρχαίας οδοῦ. Καὶ ἐπὶ μεν της αριστερᾶς ὀχθῆς της λίμνης κείται ναός του Αγίου Νικολάου κ.τ.λ.». Η ίδρυση του ναΐδριου του Αγίου Νικολάου χρονολογείται το 12ο αιώνα μ.Χ. (βλ. Ευτυχία Κορυκοτύδου, «Βυζαντινός ναός Αγίου Νικολάου Καναλίων», *ΑΑΑ*, τ.1/2 (1968), 147-149 και της ίδιας «Les fresques de l'Église Saint-Nicolas à Kanalia», *ΘΕΣΣΑΛΙΑ, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Λυών, 17-22 Απριλίου 1990), Αθήνα, 1994, 439-450. Το χωριό με το όνομα «Κάπρυνα» αναφέρεται σε έγγραφα του 13ου αι. (βλ. Άννα Αβραμιά, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204*, Αθήνα, 1974, 113, σημ. 3).

6. W. Leake, *ό.π.*, 432. Για τη θέση της Ιωλκού στην περιοχή του κόλπου του Βόλου βλ. Μπάμπης Γ. Ιντζεσίλογλου, «Ιστορική Τοπογραφία της περιοχής του κόλπου του Βόλου», *ΘΕΣΣΑΛΙΑ, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Λυών, 17-22 Απριλίου 1990), Αθήνα, 1994, 34-42.

Ορμίνιο ως το όνομα της αρχαίας πόλης στην Κάπουρνα ήταν ο M. Mezières<sup>7</sup>. Τελευταία, ο Massimo di Salvatore πρότεινε ως θέση της πόλης των Γλαφυρών την περιοχή του Σέσκλου χωρίς όμως να είναι σε θέση να καταλήξει σε κάποιο συμπέρασμα για το όνομα που θα έφερε η αρχαία πόλη στην περιοχή της Κάπουρννας<sup>8</sup>.

Στις παραπάνω πληροφορίες των αρχαίων φιλολογικών πηγών για τις Γλαφυρές προστέθηκε ακόμη μια επιγραφική μαρτυρία με την ανεύρεση το 1957 στην Ηράκλεια Τραχίνια της Οιταίας μιας ενεπίγραφης στήλης με τιμητικό ψήφισμα της Δημητριάδος<sup>9</sup>, του δεύτερου μισού του 2ου αι. π.Χ., με το οποίο αποδίδονται τιμές στην πόλη των Ηρακλειωτών και σε Ηρακλειώτες δικαστές που απεστάλησαν στη Δημητριάδα για την εκδίκαση μιας υπόθεσης παρανόμου ψηφίσματος. Την πρόταση για την έκδοση του τιμητικού αυτού ψηφίσματος εισηγήθηκαν ο στρατηγός του Κοινού των Μαγνήτων και το σώμα των τριών στρατηγών της Δημητριάδος. Το ενδιαφέρον της επιγραφής αυτής σε σχέση με τις Γλαφυρές προκύπτει από το ότι οι δυο από τους αναγραφόμενους στρατηγούς εισηγητές του ψηφίσματος ήταν Γλαφυρείς. Πρόκειται για τον Θεσσαλό Φιλίσκου<sup>10</sup> και τον Εύβουλο Ολυμπίου. Η αναγραφή των ανωτέρω δυο Γλαφυρέων ως στρατηγών της Δημητριάδος, που εισηγούνται ένα ψήφισμά της, προδίδει τη συμμετοχή των Γλαφυρών στην πολιτική οργάνωση της Δημητριάδος, πράγμα που δεν ήταν γνωστό από αλλού. Δηλαδή, οι Γλαφυρές συνοικίστηκαν στη Δημητριάδα, έχασαν την πολιτική τους αυτονομία και μετατράπηκαν σε κώμη και σε δήμο της, όπως συνέβη και με πολλές άλλες πόλεις της περιοχής της Μαγνησίας, η οποία με την ίδρυση της Δημητριάδος (294-2 π.Χ.) απετέλεσε σχεδόν στο σύνολό της την έκταση της χώρας της νέας πόλης<sup>11</sup>.

7. C. Bursian, *Geographie von Griechenland*, Leipzig, 1862, T I, 103· N. Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, Βόλος, 1894, 129· A.J.B. Wace, «The Topography of Pelion and Magnesia», *J.H.S.* XXVI(1906), 163· Fr. Stählin, *RE* VII,1 (1910), λ. Γλαφύραι και *Das Hellenische Thessalien*, Stuttgart, 1924, 62· M. Mezières, «Memoires sur le Pélion et l'Ossa», *Archives des Missions scientifiques III*, 1854, 191-193.

8. Massimo di Salvatore, «Ricerche sul Territorio di Pherai· Insediamenti, Difese, Vie e Confini», *ΘΕΣΣΑΛΙΑ, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990, Αποτελέσματα και Προοπτικές*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Λυών, 17-22 Απριλίου 1990), Αθήνα, 1994, τ. Β', 107.

9. Br. Helly, «Décrets de Démétrias pour les juges étrangers», *BCH* 95(1971), 551 κ.ε., όπου αναφέρεται και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

10. Ένας Φιλίσκος Θεσσαλού, που είναι πολύ πιθανόν ότι ανήκει στην ίδια οικογένεια του Γλαφυρέως στρατηγού Θεσσαλού Φιλίσκου του ψηφίσματος από την Ηράκλεια, συναντάται και σε ένα άλλο ψήφισμα του Κοινού των Μαγνήτων ή της Δημητριάδος (*IG*, IX<sup>2</sup>, 1105,II) που ήταν στημένο στην Ιερή Αγορά της Δημητριάδος.

11. Μπάμπης Ιντζεσίλογλου, «Ο συνοικισμός και η πολιτική οργάνωση της Δημητριάδας και του Κοινού των Μαγνήτων κατά την Ελληνιστική περίοδο», *Αρχαία Δημητριάδα· Η διαδρομή της στο χρόνο*, Βόλος, 1996, 91-109.

### Ο αρχαίος οικισμός - Το πλάτωμα

Η αρχαία πόλη, που αποδίδεται στις αρχαίες Γλαφυρές, εκτείνεται πάνω στο δυτικό τμήμα ενός στενόμακρου πλατώματος στην κορυφή του λόφου («Μεριάς») που βρίσκεται βόρεια από το σύγχρονο οικισμό της Κάπουρας (Εικόνα 3). Το πλάτωμα καταλήγει σε απότομες πτώσεις στη νότια και βόρεια πλευρά, ενώ προς τ' ανατολικά, στην περιοχή όπου έχει κατασκευαστεί το σύγχρονο γήπεδο του χωριού, οι κλίσεις είναι ομαλές και οδηγούν πέρα από το γήπεδο στο ανατολικό τμήμα του ίδιου λόφου, που βρίσκεται έξω από τα όρια της αρχαίας πόλης. Η μη ύπαρξη ιχνών τείχους στο πλάτωμα που να κάνει διακριτή την εντός του οικισμού περιοχή από εκείνη εκτός του αρχαίου οικισμού μας υποχρεώνει να προσδιορίζουμε τον κατοικημένο χώρο από το μη κατοικημένο με βάση την πυκνότητα των οστράκων που είναι διασκορπισμένα στην επιφάνεια του εδάφους. Το όριο του οικισμού στα ανατολικά είχε ήδη προσδιοριστεί από παλιά, όταν είχε αποκαλυφθεί στην περιοχή του σημερινού Γηπέδου, τμήμα οργανωμένου αρχαίου νεκροταφείου, το οποίο, όπως συμβαίνει σε όλους τους οικισμούς κατά την αρχαιότητα, βρισκόταν εκτός των οικισμών. Στην περιοχή, λοιπόν του αρχαίου οικισμού, δυτικά του γηπέδου, αρκετά είναι τα σημεία στα οποία είναι ορατή η πάνω οριζόντια επιφάνεια των ασβεστολιθικών πετρωμάτων, ενώ στο ανατολικό τμήμα αυτής της περιοχής υπάρχουν ασβεστολιθικοί βράχοι που προεξέχουν από την επιφάνεια και είναι πιθανόν να έχουν λαξευτεί χωρίς όμως σήμερα να είναι ευδιάκριτα τα ίχνη των εργαλείων με τα οποία σμιλεύτηκαν. Η ύπαρξη κάποιων τόρμων πάνω σε κατακόρυφες επιφάνειες των βράχων και η δημιουργία κάποιων διόδων ανάμεσά τους (Εικόνα 4) αποτελούν τις μόνες ενδείξεις ότι η διαμόρφωση της περιοχής των βράχων μπορεί να οφείλεται σε ανθρώπινες επεμβάσεις και όχι σε φυσικά αίτια λόγω της διάβρωσης. Στην υπόλοιπη επίπεδη επιφάνεια του πλατώματος ο φυσικός ασβεστόλιθος καλύπτεται αλλού με λιγότερη και αλλού με περισσότερη επίχωση πάνω στην οποία υπάρχουν διάσπαρτοι σχετικά μικροί λίθοι που προέρχονται από τους τοίχους αρχαίων κτιρίων τις παρειές των οποίων κατά διαστήματα μπορεί κανείς να διακρίνει με περισσότερη ή λιγότερη δυσκολία. Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρούνται σωροί λίθων που είναι πιθανόν να οφείλονται σε δραστηριότητες που σχετίζονται με τη διαρκή βόσκηση της περιοχής τουλάχιστον κατά τους νεώτερους χρόνους. Στα σημεία όπου το έδαφος δεν καλύπτεται από αγριάδα η πυκνότητα της διάσπαρτης ορατής κεραμικής είναι μεγαλύτερη. Τα περισσότερα όστρακα είναι αβαφή (ανάμεσά τους βρέθηκαν ορισμένα που ανήκουν σε ανάγλυφα αγγεία) ενώ υπάρχουν και ελάχιστα μελαμβαφή<sup>12</sup>. Η γενική εικόνα που αποκομίζει κανείς από την πρώτη εξέταση της

12. Τη σπανιότητα των μελαμβαφών οστράκων επισημαίνει και ο A.J.B. Wace («The Topography of Pelion and Magnesia», *J.H.S.* XXVI(1906), 162).

κεραμικής που προέρχεται από το πλάτωμα είναι ότι η κατοίκηση του χώρου μπορεί να χρονολογηθεί στην ελληνιστική και στη Ρωμαϊκή περίοδο.

## Η τειχισμένη πόλη στο λόφο του ιερού του Προφήτη Ηλία

Στο δυτικό όριο του πλατώματος προβάλλει ο λόφος της αρχαιότερης τειχισμένης πόλης στην κορυφή του οποίου υπάρχει ένα ιερό με μια μικρή εκκλησία αφιερωμένη στον Προφήτη Ηλία<sup>13</sup> (Εικόνα 5). Σύμφωνα με τον Ν. Γεωργιάδη κοντά στο ναό του Πρ. Ηλία υπήρχε ένα ανδρικό άγαλμα που του έλλειπαν τα πόδια και το κεφάλι και το οποίο φορούσε μακρύ μιάτιο το οποίο το έπιανε με το δεξί χέρι μπροστά στο στήθος, ενώ με το αριστερό ανασήκωνε το άκρο του προς τα πλάγια<sup>14</sup>. Το άγαλμα αυτό σήμερα θεωρείται χαμένο.

Το τείχος έχει ελλειπτική κάτοψη που περικλείει την κορυφή του λόφου του Πρ. Ηλία και μεγάλο μέρος της δυτικής του πλαγιάς του ίδιου λόφου σε έκταση 22,5 περίπου στρεμμιάτων (Εικόνα 7). Τα καλύτερα διατηρημένα τμήματά του βρίσκονται στην ανατολική και βόρεια πλευρά της ακρόπολης, ενώ στις άλλες δυο πλευρές μπορεί να παρακολουθήσει κανείς την πορεία του από την ύπαρξη των επιμήκων σωρών λίθων που προέρχονται από τη διάλυση των πάνω από την επιφάνεια του εδάφους τμημάτων του. Το τείχος σχηματίζει μια συνεχόμενη κουρτίνα, δεν έχει πύργους και έχει κατασκευαστεί με μεγάλους ή μικρότερους αδρά δουλεμένους ασβεστόλιθους που τοποθετήθηκαν ο ένας πάνω στον άλλο χωρίς να χρησιμοποιείται συνδετικό υλικό. Η τεχνική κατασκευής του τείχους είναι ιδιαίτερα φροντισμένη με τρόπο ώστε να σχηματίζονται καλές παρειές και τα κενά μεταξύ των λίθων να είναι περιορισμένα. Το καλύτερα διατηρημένο τμήμα του βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά και σώζεται σε ύψος πάνω από δυο μέτρα (Εικόνα 8). Ενδεικτικό του ότι ο χώρος δεν υπέστη μεγάλες

13. Η έκταση του ιερού του ναού του Προφήτη Ηλία (περίπου 510 τ.μ.) ορίζεται από έναν περιβόλο κατασκευασμένο από ντόπιες ασβεστολιθικές πλάκες. Ο περιβόλος γύρω από το ναό δημιουργεί ένα τέμενος, ενώ η μορφή της τοιχοδομίας του περιβόλου ο οποίος δεν έχει συνδετικό υλικό ανάμεσα στις πλάκες (είναι ξερολιθιά), η ύπαρξη ψηλών δένδρων μόνον εντός του τεμένους και σε κανένα άλλο σημείο του τειχισμένου αρχαίου οικισμού και τέλος η ύπαρξη ενός ξύλινου εικονίσματος καρφωμένου πάνω στους κορμούς δυο ψηλών δένδρων (Εικόνα 6) δημιουργούν μια εικόνα που παραπέμπει στη διαμόρφωση των ιερών κατά την αρχαιότητα (για την ύπαρξη άλσους στο Ομοσπονδιακό ιερό της Ιτωνίας Αθηνάς στη Φύλια Καρδίτσας και την ανάρτηση αναθημάτων στα δένδρα βλ. Μπάμπη Γ. Ιντζεσίλογλου, «Η Ιτωνία Αθηνά και το Θεσσαλικό Ομοσπονδιακό Ιερό της στη Φύλια Καρδίτσας», *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης (Βόλος, 27-2 έως 2-3-2003), Βόλος, 2006, 221-237).

14. Ν. Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, Βόλος, 1894, 129.

αλλοιώσεις κατά τον τελευταίο τουλάχιστον αιώνα είναι ότι το ψηλότερο αυτό τμήμα του τείχους, το οποίο φωτογραφήθηκε από τον A.J.B. Wace<sup>15</sup>, όταν επισκέφθηκε το χώρο πριν από το 1906, σώζεται σχεδόν στην ίδια κατάσταση μέχρι σήμερα (Εικόνα 9). Το πλάτος του τείχους σήμερα δεν μπορεί να μετρηθεί με ακρίβεια, επειδή δεν είναι ορατή η εσωτερική του παρειά<sup>16</sup>. Το εσωτερικό της ακρόπολης καλύπτεται στη μεγαλύτερη έκταση με πυκνή βλάστηση από πουρνάρια. Σε ορισμένα σημεία, όπου η βλάστηση γίνεται αραιότερη, παρατηρούνται τοίχοι αρχαίων κτισμάτων.

### Η βρύση της «Οβρηάς»

Βόρεια του πλατώματος του αρχαίου οικισμού στο βάθος της απότομης πτώσης του εδάφους (50 περίπου μέτρα χαμηλότερα) και κοντά σε έναν πολυετή πλάτανο βρίσκεται η βρύση της «Οβρηάς» (Εικόνα 10), η οποία έχει λιγοστό πηγαίο νερό που είναι όμως ικανό να ξεδιψάσει τα κοπάδια της περιοχής ακόμη και σήμερα. Στην περιοχή της βρύσης είναι ορατά στη θέση τους τμήματα μαρμάρινων γωνιολίθων που ανήκουν στη θεμελίωση ενός μικρού μάλλον κτιρίου (Εικόνα 11), η χρονολόγηση του οποίου θα μπορούσε να αναχθεί στην αρχαιότητα. Η υπόθεση αυτή υποστηρίζεται και από το γεγονός ότι λίγο πιο κάτω, μέσα στο στενό ρέμα που έχει δημιουργηθεί από τη ροή του νερού της βρύσης αλλά και των ομβρίων υδάτων, υπάρχει πληθώρα κεραμικής, αλλά και πλάκες που προέρχονται από κτίσματα που αποτελούν μάρτυρες της χρήσης του χώρου κατά την αρχαιότητα. Μέσα στο ίδιο ρέμα η ροή του νερού αποκάλυψε και μέρος μιας κυκλικής κατασκευής για την αρχαιότητα της οποίας δεν μπορούν να εγερθούν αμφισβητήσεις (Εικόνα 12).

### Οι επιγραφές

Στον τόμο των Θεσσαλικών Επιγραφών, της σειράς *Inscriptiones Graecae*, που εξέδωσε ο Otto Kern το 1908 περιλαμβάνεται μόνο μια ενεπίγραφη στήλη από την

15. Η μέτρηση του ύψους στο καλύτερα διατηρημένο τμήμα του τείχους δεν μπορεί να γίνει σήμερα με ακρίβεια λόγω της ύπαρξης πολλών πεσμένων λίθων στη βάση της εξωτερικής παρειάς του τείχους. Για το ίδιο τμήμα του τείχους, το οποίο απεικονίζεται στην εικ. 1 του άρθρου του A.J.B. Wace, («The Topography of Pelion and Magnesia», *J.H.S.* XXVI(1906), 162, fig. 1), αναφέρεται ότι το ύψος του είναι 3.15 μ.

16. Ο A.J.B. Wace (ό.π., 162) δίδει ως πλάτος του τείχους 1.20-1.50 μ. Τις ίδιες διαστάσεις του ύψους και με μικρή διαφοροποίηση του πλάτους (1.20-1.30 μ.) βρίσκουμε και στον Fr. Stählin, *Das Hellenische Thessalien*, Stuttgart, 1924, 62.



Κάπουρνα<sup>17</sup> (τον αρχαιολογικό χώρο της οποίας αποδίδει στην αρχαία πόλη των Γλαφυρών), η οποία σώζει την ακόλουθη αναθηματική επιγραφή στον Διόνυσο, του 4ου αι. π.Χ. (Εικόνα 13).

Ἔρμων εὐξά-  
μενος Διονύ-  
σῳι τήνδε  
ἀνέθηκε  
καὶ Παρμέ-  
νιχος καὶ Νί-  
κ[α]νδρος

Η επιγραφή βρίσκεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου (αρ. καταγραφής Ε 432).

Την ίδια επιγραφή είδε, πιθανόν μετά τον Ο.Κern, ο Α.Ι.Β. Wace<sup>18</sup> στο δημαρχείο των Καναλιών. Μαζί με την παραπάνω στήλη ο Α.Ι.Β. Wace είδε στο Δημαρχείο και την επιγραφή IG, IX2, 1099 την οποία λανθασμένα αποδίδει στις Γλαφυρές, αφού η επιγραφή αυτή σύμφωνα με τον Ο. Kern, ο οποίος την περιλαμβάνει στις επιγραφές από το Δώτιο Πεδίο, βρισκόταν στο σπίτι του Δημ. Βοϊδανά στα Κανάλια, όταν το 1890 τη είδε και τη μετέγραψε ο Wilhelm. Από τις δημοσιεύσεις της στήλης φαίνεται ότι ο Α.Ι.Β. Wace δεν πρόσεξε ή δεν μπορούσε να δει ότι η στήλη είχε και άλλη επιγραφή στην πίσω της επιφάνεια, την οποία δημοσίευσε ο Ο.Κern και η οποία αναφέρει την πραγματοποίηση θυσιών προς ένδειξη ευσέβειας προς τους κτίστες και αρχηγέτες της πόλεως της Δημητριάδος.

Η επιγραφή σήμερα βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βόλου (αρ. καταγραφής Ε 603).

### Οι ανασκαφές

Οι ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο των Γλαφυρών ήταν πολύ περιορισμένες, πραγματοποιήθηκαν σε δύο χρονιές και έγιναν στην περιοχή του αρχαίου νεκροταφείου που βρίσκεται στη θέση όπου κατασκευάστηκε το γήπεδο ποδοσφαίρου του χωριού. Κατά τις εργασίες κατασκευής του γηπέδου, το 1967, βρέ-

17. IG, IX2, 411. Η επιγραφή βρέθηκε σε αμπέλι κοντά στην Κάπουρνα και τη χρονιά που την είδε ο Ο.Κern βρισκόταν στο σπίτι του Δημ. Αγιώτη.

18. Α.Ι.Β. Wace, *ό.π.*, 162-163.

θηκαν πέντε κιβωτιόσχημοι τάφοι εκ των οποίων ένας μόνον περιείχε κτερίσματα<sup>19</sup>. Ο τάφος αυτός είχε χρησιμοποιηθεί πολλές φορές, όπως δηλώνεται από την ύπαρξη στο εσωτερικό του τεσσάρων παραμερισμένων κρανίων, τα οποία βρέθηκαν κάτω από το κεφάλι του τελευταίου ενταφιασθέντος νεκρού. Δίπλα στο κρανίο του τελευταίου νεκρού είχε τοποθετηθεί και ένα μεγάλο αγγείο που χρησιμοποιήθηκε ως οστεοδόχη. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν ακόμη πολλά ελληνιστικά ατρακτοειδή ληκύθια, μια μικρή οινοχόη και ένας αμφορίσκος, δυο χάλκινα περιλαίμια και ένα ρωμαϊκό λυχνάρι. Η πλάκα της νότιας πλευράς του τάφου ξεχωρίζει από τις υπόλοιπες, γιατί είναι η μόνη που φέρει διακόσμηση εγχαράκτων ιωνικών κίονων (Εικόνα 14), οι οποίοι συνήθως απαντώνται σε κιβωτιόσχημους τάφους του 4ου αι. π.Χ. στην περιοχή της Μαγνησίας και των Φερών<sup>20</sup>.

Μετά από ένδεκα χρόνια, το 1978, στην ίδια θέση στο γήπεδο της Κάπουρνας, ερευνήθηκε ένας ακόμη κιβωτιόσχημος τάφος από τον αρχαιολόγο κ. Ευάγγελο Κακαβογιάννη, ο οποίος δεν είχε κτερίσματα, αφού είχε προηγουμένως συληθεί.

Την άνοιξη του 2009 κατά την τοποθέτηση νέου αγωγού ύδρευσης κοντά στο υδραγωγείο που βρίσκεται εντός του αρχαίου οικισμού βρέθηκε ένας κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος με πολλαπλές ταφές στο εσωτερικό του οποίου βρέθηκε ένα πήλινο Ρωμαϊκό λυχνάρι του 4ου αι. μ.Χ. (Εικόνα 15 και 16).

Τέλος θα πρέπει να παρατηρήσουμε ότι πλάκες από κιβωτιόσχημους τάφους χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή της κρήνης στην πλατεία του Αγ. Γεωργίου (Εικόνα 17).

## Συμπεράσματα

Η αρχαία πόλη στην Κάπουρνα ευρισκόμενη στο μέσον περίπου του ορεινού όγκου μεταξύ της περιοχής του Βόλου και της λίμνης Κάρλας, ενώ εκ πρώτης όψεως θα μπορούσε να φανεί ότι είναι απομονωμένη από τη γύρω περιοχή, η ύπαρξη τριών μονοπατιών που υπήρχαν τουλάχιστον κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας δείχνει τις δυνατότητες επικοινωνίας που θα υπήρχαν στους κατοίκους της ορεινής αυτής περιοχής. Βέβαια, η χρήση των μονοπατιών αυτών από τον 19ο αι. δεν προϋποθέτει και τη λειτουργία των δρόμων αυτών κατά την αρχαιότητα. Ωστόσο, επειδή γνωρίζουμε ότι η πορεία των χρησιμοποιούμενων οδών κυρίως σε ορεινές περιοχές δεν ήταν εύκολο να αλλάξουν πορεία σε περιόδους που η τεχνολογία δεν έδινε τις μεγάλες

19. Γ.Χ. Χουρμουζιάδης, ΑΔ 23(1968), τ. Β2-Χρονικά, 265.

20. C. Th. F. Vermeulen Windsant, «Representation of Columns Cist Tombs of Magnesia (Thessaly)», in Festoen, Opgedrag aan A.N. Zadoks-Josephus Jitta bij haar zeventigste verjaardag, Groningen and Bussum, 1976, 593-600.

σημερινές δυνατότητες, σε συνδυασμό με την ύπαρξη αρχαίων οικισμών και ιερών στην κατάληξη αυτών των δρόμων μας κάνει να πιστεύουμε ότι η χρήση του οδικού αυτού δικτύου θα μπορούσε να έχει την αφετηρία του στην αρχαιότητα. Ο πρώτος δρόμος οδηγεί, προς τα ΝΑ, διά μέσου του παλαιού οικισμού του Λουζινίκου στην περιοχή του Βόλου, όπου οι αρχαίες πόλεις της Ιωλκού, των Παγασών και της Δημητριάδος (Χάρτης 2). Ο δεύτερος οδηγούσε προς τα ΝΔ στο δρόμο Φερών-Παγασών στην περιοχή του αρχαίου οικισμού στη θέση «Σπαρτιά» και κοντά στο Σταθμό του τραίνου «Λατομείο», όπου τελευταία βρέθηκε το αρχαίο ιερό του Ηρακλή, και από εκεί στις Φερές και στις Παγασές (Χάρτης 2). Ο τρίτος δρόμος που είναι και σήμερα ορατός, αφού είναι λαξευμένος εν μέρει στο βράχο (Εικόνα 18) και διασχίζει μια ρεματιά με ένα μικρό γεφυράκι (Εικόνα 19), κατευθύνεται προς βορρά προς την εκκλησία του Αγίου Νικολάου στην όχθη της Κάρλας και από εκεί στη συνέχεια θα μπορούσε να φθάσει κανείς στο λόφο του «Παλαιοκάστρου», όπου υπάρχει ο τειχιμένος αρχαίος οικισμός που αποδίδεται στην πόλη της Βοίβης (Χάρτης 2).

Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι οι τρεις δρόμοι που ξεκινούν από τον αρχαίο οικισμό στην Κάπουρνα καταλήγουν σε αρχαίους οικισμούς ή ιερά στα οποία υπάρχει ζωή κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο. Η κατάληξη του πρώτου δρόμου στην περιοχή του Βόλου δικαιολογείται από την παρουσία του οικισμού στα «Παληά» στον οποίο, όπως είναι γνωστό, η κατοίκηση ξεκινά από την Πρωτοελλαδική περίοδο και συνεχίζεται με μικρές διακοπές μέχρι σήμερα. Λίγο νοτιότερα στην ίδια περιοχή βρίσκεται ο τειχιμένος αρχαίος οικισμός στο λόφο του Σωρού, ο οποίος κατοικείται από τα Γεωμετρικά ίσως χρόνια μέχρι την περίοδο ίδρυσης της Δημητριάδας (294-2 π.Χ.)<sup>21</sup>. Ο δεύτερος δρόμος όπως ήδη αναφέραμε οδηγεί στην οδό Φερών-Παγασών κοντά στο αρχαίο ιερό του Ηρακλή στη θέση «Λατομείο»<sup>22</sup> και από εκεί είτε στις αρχαίες Φερές στις οποίες η ζωή σβήνει στο τέλος των Ελληνιστικών χρόνων ή στο επίνειο των Φερών, τις Παγασές. Ο τρίτος δρόμος οδηγούσε στην αρχαία πόλη στο «Παλαιοκάστρο» Καναλίων, η οποία είναι βέβαιο ότι ζει την αρχαϊκή περίοδο, αφού

21. Πληροφορίες για την κατοίκηση στους αρχαίους οικισμούς στα «Παληά» και το «Σωρό» βλ. Μπάμπη Γ. Ιντζεσίλογλου, «Ιστορική Τοπογραφία της περιοχής του κόλπου του Βόλου», *Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου (Λυών, 17-22 Απριλίου 1990), Αθήνα, 1994, 31 και 33.

22. Για το ιερό του Ηρακλή βλ. Αργυρούλα Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου κ.ά., «Η νέα μόνιμη έκθεση στη Νέα Πτέρυγα του Μουσείου και οι θεματικές της Ενότητες», *ΜΑΓΝΗΣΙΑ*, τ. 13, Νοέμβριος 2009, 19 και Ευαγγελία Σταμέλου και Αργυρούλα Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, «Ιερό Ηρακλή αρχαϊκών Χρόνων στην αρχαία οδό Φερών-Παγασών» που θα περιλαμβάνεται στα Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 4-7 Οκτωβρίου 2007.

από εκεί προέρχονται δυο ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες με προευκλείδεια γραφή του τέλους του 6<sup>ου</sup> ή των αρχών του 5<sup>ου</sup> αι. π.Χ.<sup>23</sup>.

Η αρχαϊκή και η πρώιμη κλασική περίοδος ζωής στον αρχαιολογικό χώρο της Κάπουρνας δεν μπορεί ακόμη να επιβεβαιωθεί με ευρήματα, αλλά εκείνο που μας κάνει να πιστεύουμε ότι έχουμε κατοίκηση την περίοδο αυτή στον τειχισμένο οικισμό της ακρόπολης στον Προφήτη Ηλία είναι ο τρόπος κατασκευής του τείχους που μπορεί να συγκριθεί με τείχη σε άλλες πόλεις, όπου η ζωή κατά την Αρχαϊκή και Κλασική περίοδο είναι βεβαιωμένη. Τέτοια τείχη έχει παρατηρηθεί ήδη από νωρίς ότι υπάρχουν στους Γόννους, στη Βοίβη, στις Αμφανές στο λόφο του Σωρού, στο Ομόλιο αλλά και αλλού, όπως στις Φερές, στην Άλο, στον Άτραγα, στον Βλοχό, στη Βιμπερότρουπα κοντά στην Πορτίτσα της Καρδίτσας κ.α.

Στον 4ο αι. π.Χ. χρονολογείται η πλάκα του κιβωτιόσχημου τάφου με τους ιωνικούς κίονες, καθώς και η επιγραφή του Έρμωνα. Από το 2ο αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. μ.Χ. τα περισσότερα από τα αγγεία του τάφου που ανεσκάφη το 1968, ενώ στους ρωμαϊκούς χρόνους ανήκουν το λυχνάρι που βρέθηκε στον παραπάνω τάφο και το λυχνάρι που βρέθηκε στον τάφο κοντά στη σύγχρονη υδατοδεξαμενή.

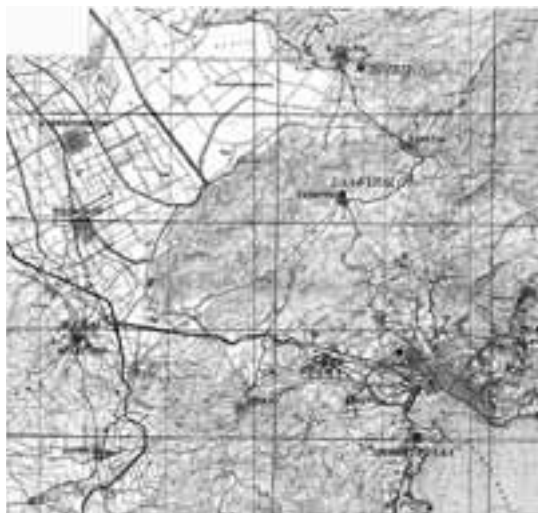
Η συνοπτική αυτή περιγραφή της διάρκειας ζωής της αρχαίας πόλης, όπως γίνεται φανερό, στηρίζεται σε ελάχιστο αρχαιολογικό υλικό και για το λόγο αυτό θα πρέπει να θεωρείται ως ενδεικτική και επισφαλής. Εκείνο που θα πρέπει να επισημανθεί είναι ότι για να εξάγουμε πιο ασφαλή συμπεράσματα θα πρέπει να αυξηθούν οι πληροφορίες για την αρχαία πόλη, πράγμα που μπορεί να γίνει μόνο με την πραγματοποίηση ανασκαφικών ερευνών οι οποίες πιστεύουμε ότι θα θεμελιώσουν την πρώτη εντύπωση που έχουμε με τις μέχρι σήμερα πληροφορίες ότι η αρχαία πόλη στην Κάπουρνα ήταν η πιο σημαντική πόλη της περιοχής. Το αν η πόλη αυτή ήταν οι Ομηρικές Γλαφυρές ή αν είχε ένα άλλο όνομα αποτελεί ένα από τα προβλήματα που θα πρέπει να βρει τη λύση του μέσα από τη μελλοντική αρχαιολογική έρευνα.

---

23. Οι δυο επιγραφές φυλάσσονται στο «Αθανασάκειο» Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου, έχουν αρ. καταγραφής Ε 620 (IG, IX 2, 1355) και Ε 613 και περιλαμβάνονται στην δημοσίευτη Διδ. Διατριβή της Αργυρούλας Δουλιέρη-Ιντζεσίλογλου, *Θεσσαλικές Επιγραφές σε Τοπικό Αλφάβητο*, Θεσσαλονίκη, 2000, 50-51.

## Χάρτης 1

Χάρτης της περιοχής των Γλαφυρών με σημειωμένες τις κυριότερες αρχαίες θέσεις που αναφέρονται στο παρόν άρθρο



## Χάρτης 2

Χάρτης της περιοχής των Γλαφυρών με σημειωμένο το αρχαίο οδικό δίκτυο



Εικόνα 1  
Οι Γλαφυρές (Κάπουρα) από νότια



Εικόνα 2  
Το ναΐδριο του Αγ. Νικολάου που βρισκόταν κοντά στην ανατολική όχθη της λίμνης Κάρλας



Εικόνα 3

«Μεριάς». Το δυτικό τμήμα του πλατώματος, όπου ο αρχαιολογικός χώρος των Γλαφυρών, βόρεια του ομώνυμου σύγχρονου οικισμού



Εικόνα 4

Βράχοι με μερικούς λαξευμένους τόμους



Εικόνα 5

Ο λόφος της τειχισμένης αρχαιότερης πόλης με το ιερό του Προφήτη Ηλία



Εικόνα 6

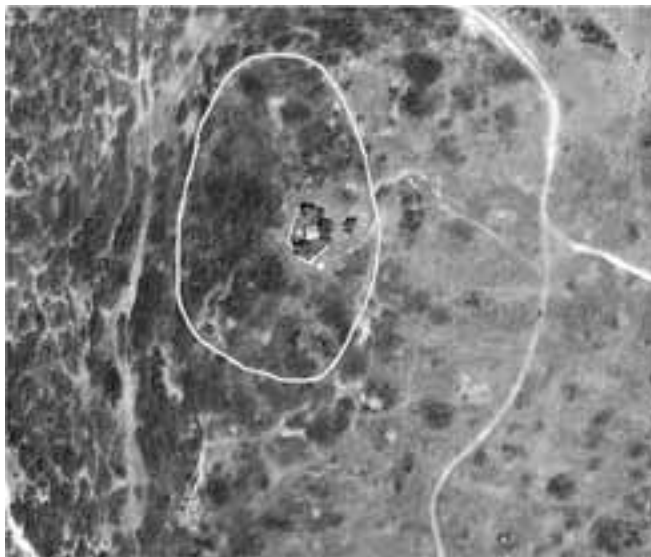
Ξύλινο εικόνισμα καρφωμένο στα δένδρα μέσα στο τέμενος του Προφήτη Ηλία





Εικόνα 7

Δορυφορική φωτογραφία με σημειωμένη την πορεία της ελλειψοειδούς κάτοψης του αρχαίου τείχους του οικισμού στο λόφο του Πρ. Ηλία



Εικόνα 8

Το ψηλότερο σωζόμενο τμήμα του τείχους στο ΝΑ τμήμα του αμυντικού περιβόλου της αρχαίας πόλης στο λόφο του Πρ. Ηλία



Εικόνα 9  
Το ψηλότερο σωζόμενο τμήμα του τείχους,  
όπως το είδε ο Alan J. Wace, πριν από το 1906



Εικόνα 10  
Η βρύση της «Οβρηάς» με τον τεράστιο πλάτανο



Εικόνα 11  
Μαρμάρινοι γωνιόλιθοι από μια μάλλον μικρή κατασκευή



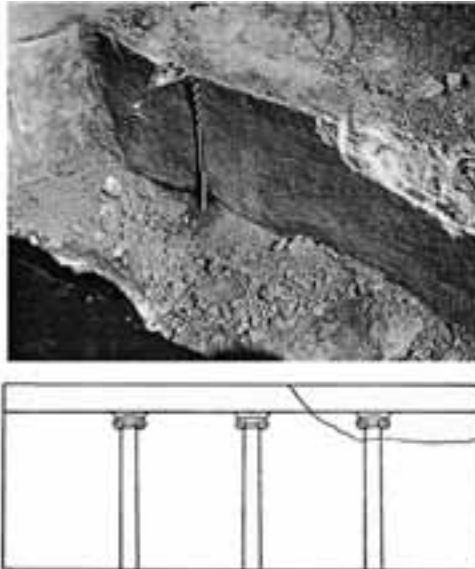
Εικόνα 12  
Τμήμα μιας μικρής, κτιστής και κυκλικής κατασκευής



Εικόνα 13  
Η αναθηματική στήλη του Διονύσου



Εικόνα 14  
Η μια από τις πλάκες του κιβωτιόσχημου τάφου  
με τους εγχάρακτους ιωνικούς κίονες



## Εικόνα 15 και 16

Το διασωθέν τμήμα του κτιστού τάφου με τις πολλαπλές ταφές  
και το λυχνάρι που βρέθηκε στο εσωτερικό του



Εικόνα 17

Η βρύση του Αγ. Γεωργίου στην Κάπουρα για την κατασκευή της οποίας χρησιμοποιήθηκαν και πλάκες από αρχαίους κιβωτιόσχημους τάφους



Εικόνα 18

Το λαξευμένο εν μέρει στο βράχο μονοπάτι που οδηγεί από τις Γλαφυρές προς τον αρχαίο οικισμό του «Παλαιοκάστρου»



Εικόνα 19  
Γέφυρα στο «Κακόροεμα» πάνω στο μονοπάτι από τις Γλαφυρές  
προς τον αρχαίο οικισμό του «Παλαιοκάστρου»-Βοΐβη (?)







Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ

## Τὸ πανδοκεῖον τῶν Φερῶν (Δημ. XIX 158)

Βρισκόμαστε λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου προχριστιανικοῦ αἰώνα, μετὰ τὸν Γ΄ Ἰερό Πόλεμο (355-346 π.Χ.) σὲ πλήρη ἐξέλιξη: ὁ Φίλιππος Β΄, βασιλέας τῶν Μακεδόνων, ἐντείνει τὶς προσπάθειές του νὰ ὑποτάξει τοὺς Φωκεῖς, ἐλέγχοντας ἤδη τὴ Θεσσαλία, σχεδὸν στὸ σύνολό της –εἶναι ἡ ἄλλοτε ποὺ ἀντιστέκεται καὶ πολιορκεῖται–, ἐνῶ οἱ συγκρούσεις μετὰ τοὺς Ἀθηναίους γιὰ τὶς κτήσεις τῆς Θράκης συνεχίζονται<sup>1</sup>. Ἐπισημαίνω ὅτι ἡ παρούσα ἀνακοίνωση ἔπεται χρονολογικῶς αὐτῆς στὸ προηγούμενο ἀδελφὸ συνέδριο τοῦ 2003, τὴ σχετικὴ γιὰ τὴ νίκη τοῦ Φιλίππου Β΄ στὸ γειτονικὸ Κρόκιον ἢ Κροκωτὸν Πεδίον, ἀρχὴ θέρους τοῦ 352, τὸν γάμο του μετὰ τὴν εὐειδῆ, ὅσο καὶ εὐγενῆ στὴν καταγωγὴ Φεραία Νικησίπολιν καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ γεννηθεῖσα καὶ ὀνομασθεῖσα Θεσσαλονίκη<sup>2</sup>. Οἱ Ἀθηναῖοι διχασμένοι στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τους, πόλεμος ἢ συνθήκη μετὰ τὸν Φίλιππο Β΄, καταλήγουν νὰ ὑπερψηφίσουν στὴν Ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τὴ Φιλοκράτειο Εἰρήνην τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 346<sup>3</sup>, παραιτούμενοι ἀπὸ τὴ μία μετὰ βαρῆ καρδιά ἀπὸ τὴ διεκδίκηση τῆς Ἀμφίπολης καὶ τῆς Ποτειδαίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐγκαταλείποντας ἄλλο καὶ Φωκεῖς στὴ μοῖρα τους. Οἱ Μακεδόνες ἐκπρόσωποι τοῦ Φιλίππου Β΄

---

1. Βλ. P. J. Rhodes, *A History of the Classical Greek World 478-323 BC*, London 2006, 302-307. J. R. Ellis, *CAH VI*<sup>2</sup> 751-757. Πρὸβλ. IBE τόμ. Γ2, 62-66 (Μ. Σακελλαρίου).

2. Διοδ. XVI 37, 3-38, 1. Βλ. Γ. Α. Πίκουλας, *Νικησίπολις Φεραία – Θεσσαλονίκη Μακεδονία*, Δ΄ Διεθνὲς Συνέδριο «Φεραῖ-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2-5.10.2003, Ἰπέρεια 4 (2005) 177-181.

3. 15 καὶ 16 Ἀπριλίου, 18 καὶ 19 Ἐλαφηβολιώνος.

έλαβαν τὸν ὄρκο τῶν Ἀθηναίων στὶς 22 Ἀπριλίου (24 Ἐλαφηβολιώνος), ὅποτε ἀπέμενε ἡ ὀρκωμοσία τοῦ Φιλίππου Β΄, ὥστε νὰ ἐπικυρωθεῖ καὶ νὰ ἰσχύσει ἡ Εἰρήνη.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφασίσαν νὰ ἀποσταλοῦν δέκα συμπολίτες τους καὶ ἓνας ἐκπρόσωπος τῆς Β΄ Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας (Τενέδιος). Ἡ δεκαμελὴς πρεσβεία ἦταν ἡ ἴδια ποῦ εἶχε σταλεῖ στὶς ἀρχὲς τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τοῦ 346, στὴν Πέλλα καὶ εἶχε συζητήσει μὲ τὸν Φίλιππο Β΄ τοὺς ὄρους τῆς ἐνδεχόμενης εἰρήνης-μέλη της, δηλαδή, ἦταν, μεταξὺ ἄλλων, οἱ Αἰσχίνης, Δημοσθένης καὶ Φιλοκράτης. Ἡ πρεσβεία ἀνεχώρησε γιὰ τὴν Πέλλα στὶς 30 Ἀπριλίου (3 Μουνυχιώνος), ἀλλὰ δὲν πῆρε τὸν ὄρκο τοῦ Φιλίππου Β΄, παρὰ τρεῖς ὀλόκληρους μῆνες ἀργότερα, ἀφοῦ αὐτός, ἀκολουθώντας εὐφυῆ πολιτική, κατέλαβε ὅ,τι ἐπιθυμοῦσε στὴ Θράκη ἀπὸ ἀθηναϊκὲς καὶ συμμαχικὲς κτήσεις, πρὶν νὰ ἐπιστρέψει στὴν πρωτεύουσά του στὶς 17 Ἰουνίου (22 Θαργηλιώνος). Καὶ τότε, ὅμως, ἀπέφυγε μὲ προσχήματα καὶ δολιχοδρομίες νὰ ὀρκισθεῖ, γεγονός στὸ ὁποῖο συνέβαλε καὶ ἡ διχασμένη ἀθηναϊκὴ πρεσβεία ὡς πρὸς τὶς σχέσεις τῆς πόλης τους μὲ τοὺς Βοιωτοὺς-Δημοσθένης καὶ Αἰσχίνης ἐκπροσωποῦσαν τὶς δύο ἀντίθετες ἀπόψεις.

Ὁ Φίλιππος Β΄ ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Ἄλου, ἡ πρεσβεία ἀναγκαστικὰ τὸν ἀκολούθησε, γιὰ νὰ τῆς ὀρκισθεῖ, ἐπιτέλους, στὰ περὶχωρα τῶν Φερῶν στὰ τέλη Ἰουνίου, ἀρχὲς τοῦ Ἰουλίου<sup>4</sup>, ἐπικυρώνοντας τὴν Εἰρήνη καὶ ἔχοντας ἤδη ἐπιτύχει τοὺς στόχους του, ἀντιμέτωπος μὲ τὴν ἀνεπαρκῆ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Ἀθηναίων. Ἐδῶ κοντά, λοιπόν, στὸ Βελεστίνο ὁ Φίλιππος Β΄ ἐπικύρωσε μὲ ὄρκο τὴ Φιλοκράτειο Εἰρήνη, θέρος τοῦ 346, δίνοντας καὶ πάλι δεῖγμα τῆς εὐφυΐας καὶ ἰκανότητός του: ὑποβαθμίζοντας τὴ σημασία τῆς συγκεκριμένης διπλωματικῆς πράξεως καὶ ἀπαξιωνόντάς την ὡς συνθήκη, ὅχι μόνον δὲν ὀρκίσθηκε στὴν Πέλλα<sup>5</sup>, ἀλλὰ οὔτε κἀν σὲ κάποιο *extra muros* ἱερὸ τῶν Φερῶν, παρὰ σὲ ἓνα ταπεινὸ πανδοχεῖο κοντὰ σὲ κάποιο Διοσκούρειο! Στὸ χωρίο ἀπὸ τὸν λόγο τοῦ Δημοσθένη, *Περὶ τῆς παραπρεσβείας*, ὁ ρήτορας ὀρίζει ἐπακριβῶς τὸν τόπο τῆς ὀρκωμοσίας, τονίζοντας τὴν ἀπαξιωτικὴ στάση τοῦ Φιλίππου Β΄: *αἰσχροῦς καὶ ἀναξίως ὑμῶν...* Ὁ ὄρκος στὸ πανδοχεῖο τῶν Φερῶν -θέτοντας πλέον τὴν Ἀθήνα ἐκτὸς μάχης- ἀπέφερε στὸν Φίλιππο Β΄ τὴν ἄμεση κατάληψη καὶ καταστροφὴ τῆς Ἄλου (προσφέρθηκε στὴ Φάρσαλο) καὶ τὴν ἐλεύθερη διάβαση τῶν Θερμοπυλῶν ἀνοίγοντας τὸν δρόμο γιὰ τὴ Φωκίδα.

4. Ἡ πρεσβεία ἐπέστρεψε στὴν Ἀθήνα 8 Ἰουλίου (13 Σκιροφοριώνος), μὲ ἓναν Δημοσθένη λάβρο κατὰ τῶν συμπρέσβων του.

5. Θεωρῶ ὅτι τὸ χωρίο τοῦ Δημοσθένους (XVIII 32) δὲν ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση πὼς ὁ Φίλιππος Β΄ ὀρκίσθηκε στὴν Πέλλα, καὶ οἱ σύμμαχοί του μόνον στὸ πανδοχεῖον τῶν Φερῶν. Πρὸβλ., λ.χ., *contra*, Π. Χρυσοστόμου 96 καὶ 103 (βλ. ἐδῶ σημ. 7). Ἐὰν εἶχε ὀρκισθεῖ ὁ ἴδιος στὴν Πέλλα, τότε δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ γίνῃ ἡ παραπληρωματικὴ ὀρκωμοσία τῶν συμμάχων του σὲ ἓνα πανδοχεῖο. Ἄλλωστε, τὸ κύριο ζητούμενο γιὰ τὴν Ἀθήνα ἦταν ὁ ὄρκος-ἐπικύρωση τοῦ ἴδιου τοῦ Φιλίππου Β΄ καὶ ὄχι τῶν «συμβολικῶν» συμμάχων του. Πρὸβλ. J. R. Ellis, *CAH VI*<sup>2</sup> 756: *who held back from supplying his own and his allies' signatures.*

ἔχοντας σαφὴ εἰκόνα τῶν γεγονότων τῆς χρονιάς τοῦ 346, ἃς ἐπικεντρῶσουμε τὸ ἐνδιαφέρον μας στὸν ἐντοπισμὸ, ταύτιση τοῦ ταπεινοῦ πανδοκείου τῶν Φερῶν, κοντὰ σὲ κάποιο Διοσκούρειον, ποὺ διεσώθη ἢ μνεῖα τῆς ὑπάρξεώς του ἐντελῶς τυχαῖα. Ὁ Δημοσθένης σημειώνει (XIX 158): *οὐθ' ὅτε... τοὺς ὄρκους ἔλαβον, ἀλλ' ἐν τῷ πανδοκείῳ τῷ πρὸ τοῦ Διοσκουρείου (εἴ τις ὑμῶν εἰς Φερὰς ἀφίκται, οἶδ' ὃ λέγω)... [καὶ δὲν πῆραμε τοὺς ὄρκους, παρὰ στὸ πανδοχεῖο, αὐτὸ ποὺ βρίσκεται πρὶν ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῶν Διοσκούρων (ὅποιος τυχὸν ἔχει πάει στὶς Φερὰς καταλαβαίνει βέβαια ποὺ ἀναφέρομαι)]*. Στὴ βιβλιογραφία ἀνευρίσκουμε μόνον μία ad hoc προσπάθεια νὰ ταυτισθεῖ τὸ πανδοχεῖο τῶν Φερῶν, καὶ ἐννοῶ αὐτὴ τοῦ συναδέλφου Παύλου Χρυσοστόμου τὸ 1983<sup>7</sup>. Ὁ Χρυσοστόμος, ἔχοντας ἐργασθεῖ στὴν περιοχὴ, προσφυῶς ἐπιχειρήσει νὰ τὸ ταυτίσει μὲ τὸν ἀσφαλὴ τρόπο: μὴ ἔχοντας, δηλαδὴ, τότε ἀνασκαφικὰ δεδομένα γιὰ ἓνα πανδοχεῖο, ἀναζήτησε στοιχεῖα γιὰ τὸ Διοσκούρειο, καὶ πράγματι προσεκτίσθη ἀρκετά, προτείνοντας ἔτσι καὶ τὸν ἕμμεσο, συνακόλουθο ἐντοπισμὸ τοῦ κοντινοῦ στὸ συγκεκριμένο ἱερὸ πανδοχείου. Ὁ Χρυσοστόμος συνδυάζοντας τρεῖς ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὰς γιὰ τοὺς Διοσκούρους ἀπὸ τὶς Φερὰς μὲ ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὶς σχετικὲς αὐτοψίαις του πρότεινε γιὰ τὸ Διοσκούρειο τὴ Μαγούλα «Ἀγροκηπίου» καὶ ἀμέσως στὰ ΝΑ τῆς τῆ θέσης τοῦ πανδοχείου<sup>8</sup> (βλ. χάρτη ἀρ. 1).

Οἱ θέσεις βρίσκονται κοντὰ καὶ ΒΑ ἀπὸ τὸν Σιδηροδρομικὸ Σταθμὸ τοῦ Βελεστίνου καὶ δυτικότερα ἀπὸ τὴν Ἐθνικὴ Ὁδὸ. Ἦδη, ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '80 εἶχα ἐκφράσει τὶς ἐνστάσεις μου, καὶ μάλιστα σὲ σχετικὴ συζήτηση κατὰ τὶς ἐργασίαις τοῦ Γ' ἀδελφοῦ Συνεδρίου γιὰ τὶς Φερὰς<sup>9</sup>. Αὐτὲς συμποσοῦνται κατ' ἀρχὰς στὸ ὅτι οἱ ἐπιγραφικὲς στήλαις κατὰ κανόνα ἀποτελοῦν εὐχρηστο στὴ μεταφορὰ οἰκοδομικὸ ὑλικό, ὥστε νὰ μὴν παρέχουν ἀφ' ἑαυτῆς ἰσχυρὴ τοπογραφικὴ ἔνδειξη<sup>10</sup>. ἐπιπλέον, ἡ προτεινόμενη θέση εἶναι πολὺ κοντὰ στὰ τεῖχη τῶν Φερῶν<sup>11</sup>, ὥστε νὰ ὑφίσταται ἐκεῖ ἓνα πανδοχεῖο<sup>12</sup>,

6. Μετάφραση τοῦ ὑπογραφομένου.

7. Π. Χρυσοστόμος, *Τὸ πανδοχεῖο καὶ τὸ Διοσκούρειο τῶν Φερῶν*, ΑΑΑ 16(1983)95-106. Γιὰ τὸ πανδοχεῖον βλ. ἐυρύτερα RE XVIII 3 (1949) 520-529 s.v. Πανδοκεῖον (Bernhard gr. Kruse).

8. Χρυσοστόμος 100, σχέδιο ἀρ. 1 καὶ 3.

9. Σχολιάζοντας τὴν ἀνακοίνωση τῆς Γεωργίας Γκαρδαλίνου, ἡ ὁποία δυστυχῶς καὶ δὲν δημοσιεύθηκε στὰ Πρακτικά του, βλ. παρακάτω.

10. Πράγματι, ἀπὸ τὶς τρεῖς στήλαις μόνον ἡ μία βρέθηκε στὴ Μαγούλα, χωρὶς καὶ αὐτὴ νὰ παρέχει τὴν ἀδιάφυστη γιὰ in situ μαρτυρία, βλ. Χρυσοστόμος 97-99.

11. Γιὰ τὸ τεῖχος τῶν Φερῶν βλ. Ἀργ. Ἰντζεσίλογλου, *Οἱ νεότερες ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στὴν περιοχὴ τῶν ἀρχαίων Φερῶν*, Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Λυῶν 17-22.4.1990, Αθήνα 1994, τόμ. Β' 71-92, εἰδικὰ σχέδιο σ. 75.

12. Ἡ ἀνέγερσὶς του πλησιόχωρα στὰ τεῖχη, ὥστε νὰ καταλύουν σὲ αὐτὸ οἱ ἐπισκέπτες τῶν Φερῶν, ποὺ δὲν προλάβαιναν τὸ σοῦρουπο καὶ τὸ ἐπερχόμενο κλείσιμο τῶν πυλῶν, δὲν εἶναι καταλυτικὸ ἐπιχείρημα.

ένῳ, τὸ σημαντικότερο, βρίσκεται παράμερα (δυτικότερα) ἀπὸ τὸν ἄξονα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀπὸ τὴν Ἄλο πρὸς τὴ Λάρισα, νότου-βορρᾶ, –ποὺ ἐξυπηρετοῦσε μὲ σύντομη ἐκτροπὴ πρὸς τὰ δυτικά τὶς Φερέες– ἔχοντας δηλαδὴ ταυτόσημη, σχεδόν, διαδρομὴ μὲ τὴ σημερινὴ Ἑθνικὴ Ὀδὸ. Καὶ πρέπει τὸ πανδοχεῖο νὰ βρισκόταν παρὸδίο στὴν κεντρικὴ ὀδικὴ ἀρτηρία Μακεδονίας - Θεσσαλίας - Θερμοπυλῶν, γιὰ νὰ σταματήσῃ ἐδῶ τὸ στράτευμα τοῦ Φιλίππου Β΄, καὶ ὄχι στὶς παρακείμενες δυτικότερα Φερέες.

Ἐκτοτε, τύχη ἀγαθὴ ἀπέφερε τὰ ἀναγκαῖα τεκμήρια. Ἡ διεύρυνση τῆς Ἑθνικῆς Ὀδοῦ μὲ τὴ δημιουργία τῆς ΠΑΘΕ<sup>13</sup>, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ συνοδά της ἔργα, βαसानίσαν τοὺς μάχιμους ἀρχαιολόγους τῆς οἰκείας Ἐφορείας μὲ δύσκολες ἀνασκαφές, ἀλλὰ ταυτόχρονα τοὺς ἀντάμειψαν μὲ εὐρήματα, πολύτιμα γιὰ τὴν εἰκόνα τοῦ τόπου. Γιὰ τὴ θεώρησή μας στέκομαι ἰδιαιτέρως στὴν ἐπισήμανση τῶν ἀρματοτροχιῶν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ Φερῶν - Παγασῶν<sup>14</sup> καὶ ἐνὸς κτηρίου, ποὺ παρέσχε, τὸ πρῶτον, ἐνδείξεις γιὰ ταύτιση μὲ τὸ ζητούμενο πανδοχεῖο (βλ. χάρτη ἀντιστοιχίως ἀρ. 2 καὶ 3).

Τὸ κτήριο, πῶς σωστὰ οἰκοδομικὸ συγκρότημα, βρίσκεται ἀνατολικότερα ἀπὸ τὸν Κόμβο Βελεστίνου καὶ ἀνεσκάφη ἀποσπασματικά. Ἐξ ἀρχῆς διευκρινίζω ὅτι δὲν ἔτυχε δημοσιεύσεως καὶ περιορίζομαι στὰ μέχρι σήμερα γνωστὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὶς ἐκάστοτε δημοσιευμένες μνεῖες τῶν συναδέλφων. Τὴν ἀνασκαφὴ παρουσίασε –ὅπως προανέφερα– τὸ πρῶτον ἡ ἀνασκαφείας του Γεωργία Γκαρδαλίνου στὶς 4.10.1997 στὸ Γ΄ ἀδελφὸ Συνέδριον τῶν Φερῶν<sup>15</sup>, ἀλλά, δυστυχῶς, δὲν κατέθεσε στὰ Πρακτικά

13. Ἀρκτικόλεξο τῆς Νέας Ἑθνικῆς Ὀδοῦ Πατρῶν - Ἀθηνῶν - Θεσσαλονίκης.

14. Μάλιστα σὲ δύο σημεία: 1) στὸν Κόμβο Βελεστίνου, ἀμέσως δυτικὰ ἀπὸ τὴν ΠΑΘΕ καὶ 2) στὴν περιφέρεια τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ ὕψος τοῦ Ἐργοστασίου Ἀριμάτων, ἀνάμεσα στὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ καὶ τὴν ἄσφαλτο βλ. Ε. Σχίτζα, *Ἡ ἀρχαία ὁδὸς Φερῶν-Παγασῶν*, Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου: Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας, Βελεστίνο 2-5.10.97, *Ἰπέρεια* 3(2002)173-187. Βλ. ἀκόμη Α. Δουλιγέρη-Ἰντζεσίλογλου, *Φεραί-Πεπάρηθος-Σκιάθος: Μερικά στοιχεῖα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἔργου μίας οκταετίας (1990-1998)*, στὸ *Τὸ Ἔργο τῶν Εφορειῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ Νεωτέρων Μνημείων τοῦ ΥΠ.ΠΟ. στὴ Θεσσαλία καὶ τὴν ευρύτερη περιοχὴ τῆς (1990-1998)*, 1η Ἐπιστημονικὴ συνάντηση, ΥΠΠΟ Π΄ ΕΠΚΑ, Βόλος 2000, 345-348, εἰδικὰ σ. 346-πρβλ. καὶ σ. 453: Περίληψη "poster". Π. Αραχωβίτη, *Τα μνημεῖα τοῦ ἄξονα τῆς ΕΟ στα ὄρια τοῦ Δήμου Φερῶν - Αερινό*, στὸ *Μνημεῖα τῆς Μαγνησίας*, Πρακτικά Συνεδρίου «Ἀνάδειξη τοῦ διαχρονικοῦ μνημειακοῦ πλούτου τοῦ Βόλου καὶ τῆς ευρύτερης περιοχῆς», Βόλος 11-13.5.2001, ΔΗ.Κ.Ι. Βόλος 2002, 48-55, εἰδικὰ σ. 52. Ἐπισημαίνω ὅτι ἀποτελεῖ σπανιότατο δείγμα ἀρχαίας ἀμαξιλάτου ὁδοῦ, διασωθείσης σὲ χῶμα, καὶ ὄχι σὲ βράχο. Γιὰ τὴν ἴδια ὁδὸ, ποὺ παλαιότερα ταυτιζόταν μὲ τὴ νεώτερη Βελεστινόστρατα, βλ. Γ. Α. Πικούλας, *Ἡ «Βελεστινόστρατα». Συμβολὴ στὸ ὀδικὸ δίκτυο τῆς ἀρχαίας Θεσσαλίας*, Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου: Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας, Βελεστίνο 2-5.10.97, *Ἰπέρεια* 3(2002)147-158, 1009-1012.

15. Βλ. Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου: Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας, Βελεστίνο 2-5.10.97, *Ἰπέρεια* 3(2002), σ. 19 (Πρόγραμμα). Διευκρινίζω ὅτι ὑπῆρξα ἀκροατῆς τῆς ἀνακοινώσεως, ἀπὸ ὅπου καὶ οἱ σημειώσεις μου.

του την ανακοίνωσή της. Την ίδια ανασκαφή μνημόνευσαν έκτοτε οί συνάδελφοι Άργυρὸ Δουλγέρη-Ίντζεσίλογλου καὶ Πολυξένη Άραχωβίτη, παρέχοντας συνοπτικὴ τῆς εἰκόνα<sup>16</sup>.

Νὰ ἐπισημάνω τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ συγκεκριμένου συγκροτήματος: πρόκειται γιὰ εὐρύχωρο κτήριο (960m<sup>2</sup>), μὲ «ἐσωτερικὴ ἀύλῃ καὶ ἀρκετὰ δωμάτια», χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν 4ο ἕως τὸν 2ο προχριστιανικὸ αἰῶνα, ἔχει ἀρκετὲς οἰκοδομικὲς φάσεις χρήσεως καὶ ἐνδιαφέροντα εὐρήματα<sup>17</sup>. Οἱ δύο συνάδελφοι προτείνουν, ἔστω καὶ ἐπιφυλακτικὰ, τὴν ταύτισή του μὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος δημοσθένειο πανδοκεῖον.

Μὲ βάση τὰ μέχρι σήμερα γνωστὰ εὐρήματα, εἶμαι λιγότερο ἐπιφυλακτικὸς ἀπὸ τὶς δύο συναδέλφους. Θεωρῶ, παρότι δὲν διαθέτουμε ἀκόμη δημοσιευμένο τὸ συγκεκριμένο κτήριο, πὼς ὡς θέση καὶ εἶδος ἀρμόζει ἀπόλυτα σὲ αὐτὸ ποὺ προσδοκούσαμε γιὰ πανδοχεῖο. Βρίσκεται σχεδὸν στὴν κύρια διασταύρωση τοῦ ἀρχαίου ὀδικοῦ δικτύου τῆς χώρας τῶν Φερῶν, σὲ αὐτὴν τοῦ ἄξονα Θερμοπυλῶν - Λάρισας μὲ τὴν ὁδὸ Φερῶν - Παγασῶν, καὶ ἀργότερα Δημητριάδος· οἱ σὲ δύο σημεῖα ἀνασκαφεῖσες ἀρματοτροχιῆς τῆς δεύτερης παρέχουν τὴν ἀδιάψευστη ἀπόδειξη τῆς διαδρομῆς τῆς, ἀποτελώντας συνάμα μεῖζον εὐρημα. Ὦντας, ἐπιπλέον, ἡ θέση σχεδὸν 2,5 χλμ. ἀπὸ τὰ τεῖχη τῶν Φερῶν ἐξυπηρετεῖ ταυτόχρονα πόλη καὶ διερχομένους<sup>18</sup>, ἐνῶ ἡ ἐγγύτης του στὴν πρώτη δικαιολογεῖ καὶ τὴν ἀποστροφὴ τοῦ Δημοσθένους πὼς *εἴ τις ἑμῶν εἰς Φερὰς ἀφίεται, οἶδ' ὃ λέγω...* [μτφρ.: *ὅποιος τυχὸν ἔχει πάει στὶς Φερὰς καταλαβαίνει βέβαια ποῦ ἀναφέρομαι*]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ μορφὴ τοῦ κτηρίου, ὅπως περιγράφεται, ἀρμόζει ἀπόλυτα σὲ αὐτὸ ποὺ γνωρίζουμε ἄριστα ὡς νεώτερο χάνι καὶ λιγότερο ὡς ἀρχαῖο πανδοχεῖο: ἡ μεγάλη ἐσωτερικὴ ἀύλῃ γιὰ τὴν ἀνετη διακίνηση ἐνοίκων καὶ ζῶων μὲ τὰ ὀλόγυρα δωμάτια γιὰ διαμονὴ καὶ σταυλισμὸ. Τὰ ὅσα λίγα γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ ἀδημοσίευτα εὐρήματά του, ἐπίσης συνηγοροῦν, ὡς εἶδος καί, κυρίως, χρονολόγησι σὲ αὐτὸ ποὺ ἀναμέναμε, 4ος μὲ 2ος<sup>19</sup> αἰ. π.Χ.

Ἐδῶ, λοιπόν, ἀμέσως ἀνατολικά ἀπὸ τὸν Κόμβο Βελεστίνου τῆς ΠΑΘΕ βρισκόταν τὸ πανδοκεῖο τῶν Φερῶν, ὅπου ὁ Φίλιππος Β' ἔδωσε, ἐπιτέλους, τὸν ὄγκο ποὺ ὄφειλε στοὺς Ἀθηναίους, θέρους τοῦ 346, ἐπικυρώνοντας τὴ Φιλοκράτειο Εἰρήνη. Τὸ ὅτι δὲν ἐντόπισε ἡ ἀνασκαφικὴ σκαπάνη τὸ παρακεῖμένό του *Διοσκουρεῖον* δὲν πρέπει σὲ καμία περίπτωση νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀντένδειξη τῆς προτεινομένης ταύτισεως, ἀφοῦ

16. Βλ. ἀντιστοίχως Α. Δουλγέρη-Ίντζεσίλογλου, ὅπ. π. (σημ. 14), σ. 346 καὶ σ. 453: Περιλήψη "poster". Π. Ἀραχωβίτη, ὅπ. π., εἰδικὰ σ. 52.

17. Ἀπὸ τὶς σημειώσεις μου ξεχωρίζω (Γ. Γκαρδαλίνοῦ, 4.10.97) «τὰ περίπου 30 σιδερένια πέταλα καὶ καρφιά», ποὺ χρῆζουν, ὅπωςδήποτε, περαιτέρω μελέτης.

18. Πρὸβλ. τὸ σκεπτικὸ τῆς ἐδῶ σημ. 12.

19. Ἡ Π. Ἀραχωβίτη, ὅπ. π., σημειώνει 1ο αἰ. Κρατῶ τὸ 2ος αἰ. τῆς Α. Ἰντζεσίλογλου. Ἡ φιλάτη Ρούλα, πάντοτε μοῦ παρεῖχε τὶς γνώσεις τῆς καὶ αὐτὸ ἐπιβάλλεται νὰ τὸ σημειώσω μαζί μὲ τὶς ὀφειλόμενες χάριτες.

δεν παρέχει, ως καθόλα τυχαίο γεγονός, ευεπίφορο έδαφος για άντεπιχειρήματα. Ή πλήρης δημοσίευση του κτηρίου θα προσκομίσει τὰ έπιπλέον τεκμήρια, άπαλείφοντας τὲς όποιες έπιφυλάξεις.



ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΑΜΕΛΟΥ &  
ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΔΟΥΛΓΕΡΗ-ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

*Ιερό Ηρακλή αρχαϊκών χρόνων  
στην αρχαία οδό Φερών-Παγασών*

Ο αρχαιολογικός χώρος στη θέση «Σπαρτιάς-Λατομείο» βρίσκεται στην περιοχή του Σέσκλου, 9 χιλιόμετρα περίπου δυτικά της πόλης του Βόλου, πολύ κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό «Λατομείο» (εικ. 1). Πρόκειται για έναν αρκετά ψηλό λόφο, στα βόρεια του σημερινού οικισμού του Σέσκλου (εικ. 2).

Πρώτη φορά η θέση αναφέρεται στη βιβλιογραφία το 1911 από τον Α. Αρβανιτόπουλο<sup>1</sup>, ο οποίος κάνει λόγο για τα ευρήματα μικρής ανασκαφικής έρευνας που διεξήγαγε στην κορυφή του λόφου, γνωστή σήμερα ως «Ταμπούρι». Το τοπωνύμιο αυτό δικαιολογείται από την ύπαρξη εκεί δυο τουλάχιστον Τουρκικών πυροβολείων την εποχή που επισκέφθηκε το λόφο ο Α. Αρβανιτόπουλος, αλλά και ενός Γερμανικού φυλακίου από την εποχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, σύμφωνα με μαρτυρίες των κατοίκων της περιοχής. Ο Α. Αρβανιτόπουλος αναφέρει τα Τουρκικά πυροβολεία, καθώς και την ύπαρξη Φυλακίου Βυζαντινού, ερείπια του οποίου εντόπισε κάτω από ένα εκ των δυο Τουρκικών πυροβολείων, ενώ σημειώνει και την ύπαρξη χαρακτηριστικών ευρημάτων της περιόδου: δυο σιδερένιων μαχαϊριών και τμημάτων αγγείων. Τα

---

1. Αρβανιτόπουλος Α., «Νεολιθικός συνοικισμός εν Σπαρτιά Λατομείου», *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας (στο εξής ΠΑΕ)*, 1911, σελ. 300-301.

στοιχεία αυτά αναφέρονται και από την Α. Αβραμέα στη Διδακτορική της Διατριβή<sup>2</sup>. Είναι προφανές ότι η θέση επιλέχθηκε σε μεταγενέστερες εποχές λόγω της στρατηγικής της σημασίας (Βυζαντινή-Οθωμανική-Νεώτερη).

Όμως η θέση ήταν μέχρι πρόσφατα γνωστή κυρίως ως προϊστορική, κάτι που πιστοποιείται και από την ανασκαφή του 1911 από τον Α. Αρβανιτόπουλο, ο οποίος αναφέρει την ύπαρξη νεολιθικού οικισμού με χαρακτηριστικά για την εποχή ευρήματα (κεραμική, λίθινα και πήλινα εργαλεία κ.τ.λ.). Ο Δ. Ρ. Θεοχάρης, άλλωστε, σημειώνει τη θέση ως προϊστορική<sup>3</sup>, ενώ ευρήματα νεολιθικής εποχής από επιφανειακή περισυλλογή που έγινε στη θέση από τον ίδιο το 1964 φυλάσσονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου. Τέλος, ως προϊστορική σημειώνεται η θέση και από άλλους μελετητές, όπως ο Κ. Grundmann<sup>4</sup> και ο Ρ. Halstead<sup>5</sup>. Ο λόφος ερευνήθηκε επίσης στα πλαίσια του Ελληνο-Ιταλικού Προγράμματος (1989-1999) με επί κεφαλής την Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και τον Μ. di Salvatore, και περισυνελέγησαν επίσης ευρήματα νεολιθικής εποχής.

Η ύπαρξη νεολιθικού οικισμού στη θέση επιβεβαιώθηκε άλλωστε και πρόσφατα με μια πολύ μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε από τη ΓΓ' Ε.Π.Κ.Α. (Β. Αδρύμη-Σισιάνη και Ευ. Σταμέλου) το 2004, στα πλαίσια του Προγράμματος Δράσης, στον αγρό Φώτου Β. στην κορυφή του λόφου. Η έρευνα, λόγω ελάχιστων πιστώσεων, περιορίστηκε σε μια δοκιμαστική τομή, απ' όπου αφαιρέθηκαν επιχώσεις συνολικού πάχους 0,50μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους. Ουσιαστικά αφαιρέθηκαν οι επιφανειακές αναμοχλευμένες επιχώσεις που απέδωσαν, ωστόσο, μεγάλη ποσότητα κεραμικής από τα νεολιθικά χρόνια ως την Οθωμανική περίοδο, κεραμίδες με ερυθρό επίχρισμα, και λίγα κινητά ευρήματα, κυρίως νεολιθικά εργαλεία από πηλό και πέτρα.

Ο Α. Αρβανιτόπουλος, ήδη από το 1911, αναφέρει επίσης την υπόθεσή του ότι στη θέση αυτή υπήρχε πιθανότατα αρχαίος ναός του 5<sup>ου</sup> ή 4<sup>ου</sup> αι. π.Χ. Την υπόθεσή του αυτή στηρίζει στα ευρήματα της μικρής ανασκαφικής έρευνας που διεξήγαγε και που χρονολογούνται σ' αυτή την εποχή: μελαμβαφείς κεραμίδες στέγης, κεραμική με μελανό γάνωμα. Σε πρωιμότερη φάση του ίδιου ναού αποδίδει τα υπόλοιπα ευρήματα, που ως κατηγορίες αντικειμένων παραπέμπουν στην ύπαρξη ναού: πήλινες μετόπες με

2. Αβραμέα Α.Π., *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204. Συμβολή εις την Ιστορικήν Γεωγραφίαν*, Αθήνα 1974, σελ. 112.

3. Θεοχάρης Δ.Ρ., *Νεολιθική Ελλάς* (έκδ. Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος), 1973, Χάρτης 4, αρ. 124.

4. Grundmann K., «Magula Hadzimisiotiki», *Athenische Mitteilungen* (στο εξής *AM*) 62, 1937, πίν. 37.

5. Halstead P., *Strategies for Survival: An Ecological Approach to Social and Economic Change in the Early Farming Communities in Thessaly, N. Greece*, Cambridge 1984, Διδακτορική Διατριβή (αδημοσίευτη), πιν. 6.1, αρ. 150.



γείσο με κίτρινο επίχρυσμα, αναθηματικά χάλκινα αγγεία και αιχμές δοράτων, καθώς και τμήμα βραχίονα μαρμαρίνου αγάλματος.

Επί πλέον, δυο πολύ σημαντικά ευρήματα αρχαϊκής εποχής από τη θέση «Λατομείο» δημοσιεύθηκαν από τους Γερμανούς αρχαιολόγους F. Brommer<sup>6</sup> και H. Biesantz<sup>7</sup>: πρόκειται για την κεφαλή μαρμαρίνου αγάλματος κόρης και την κνήμη μαρμαρίνου αγάλματος που χρονολογούνται γύρω στο 500 π.Χ. (εικ. 3-4).

Από την περιοχή αυτή, επίσης, περνούσε και τμήμα της γνωστής Βελεστινόστρατας, του διαχρονικού δηλαδή οδικού άξονα μεταξύ Φερών/Βελεστίνου και Παγασών/Δημητριάδος. Πρώτος ο Α. Αρβανιτόπουλος<sup>8</sup> επεσήμανε τη σημασία της Βελεστινόστρατας, ο οποίος μάλιστα αναφέρει ότι αυτή σωζόταν καλύτερα «εγγύς της σιδηροδρομικής και δημοσίας οδού προς την στάσιν Λατομείον», «εις τα Β.Δ. κράσπεδα του λόφου Σπαρτιάς» και «ενιαχού από της εξόδου εκ των Παγασών κατά την θέσιν Μπουρμπουλήθρα εις τους πρόποδας του όρους». Επισημαίνει μάλιστα δυο δρόμους, τη λιθόστρωτη οδό με κράσπεδα «πεζοδρόμια» και το τούρκικο καλντερίμι.

Ο Γ. Α. Πίκουλας<sup>9</sup>, αναφέρει τα αποτελέσματα της αυτοψίας που διενήργησε το 1997 στην περιοχή «Σπαρτιάς-Λατομείο» προκειμένου να εντοπίσει τα όσα αναφέρονται από τον Α. Αρβανιτόπουλο. Κατάλοιπα από το τούρκικο καλντερίμι διασώζονται σχεδόν στην επιφάνεια του εδάφους στα νότια πρηνή του σκάμματος της σιδηροδρομικής γραμμής στη στάση «Λατομείο», 500μ. δυτικότερα από τη διασταύρωση της οδού Βόλου-Λάρισας για το Σέσκλο. Στις βόρειες κλιτύς του λόφου «Σπαρτιάς», σχεδόν 100μ. νοτιότερα από τη σιδηροδρομική γραμμή και το Σταθμό, διατηρείται για 200μ. περίπου ευρύχωρη κοίτη δρόμου που αποτελεί ό,τι θα μπορούσε να αποδοθεί σ' αυτά που αναφέρει ο Α. Αρβανιτόπουλος για τα κατάλοιπα της αρχαίας οδού στη θέση αυτή.

Στην πορεία της αρχαίας αυτής οδού που συνέδεε την πόλη των Φερών με το επίγειό της, τις Παγασές, διενεργήθηκε το 1999 από τη Γ' Ε.Π.Κ.Α. (Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και Ευ. Σταμέλου) σωστική ανασκαφή<sup>10</sup> πολύ κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό

6. Brommer F., "Neue Thessalische Bildwerke Vorklassischer Zeit", *AM* 65, 1940, σελ. 108, πίν. 70, 71.

7. Biesantz H., *Die thessalischen Grabreliefs. Studien zur nordgriechischen Kunst*, Mainz 1965, πίν. 28 και πίν. 29.

8. Αρβανιτόπουλος Α., «Αρχαία λεωφόρος Παγασών-Φερών. Πιθανή θέσις μυκηναίων τάφων Μινύων Ιωλκού», *ΠΑΕ 1911*, σελ. 302.

9. Πίκουλας Γ.Α., «Η Βελεστινόστρατα. Συμβολή στο οδικό δίκτυο της αρχαίας Θεσσαλίας», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας», Βελεστίνo, 2-5 Οκτωβρίου 1997*, Αθήνα 2002, σελ. 151-153.

10. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου Α., «Φεραί-Πεπάρηθος-Σκιάθος: Μερικά στοιχεία του Αρχαιολογικού Έργου μιας Οκταετίας (1990-1998)», *1<sup>η</sup> Επιστημονική Συνάντηση για το Έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. στη Θεσσαλία και*

«Λατομείο» (εικ. 5), στις βόρειες υπώρειες του λόφου «Σπαρτιάς», στα πλαίσια του έργου της Δ.Ε.Π.Α. για τον αγωγό φυσικού αερίου. Η ανασκαφή αυτή αποκάλυψε ιερό αρχαϊκών χρόνων, επιβεβαιώνοντας έτσι την υπόθεση του Α. Αρβανιτόπουλου για την ύπαρξη αρχαίου ναού στη θέση αυτή.

Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε η υποθεμελίωση (ευθυντηρία) ενός βωμού ορθογώνιας κάτοψης που αποτελείται από οκτώ μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες σε δυο παράλληλες σειρές των τεσσάρων, οι οποίες φέρουν λάξευση από χονδρό βελόνι και έχουν κατεύθυνση  $B \rightarrow N$  (εικ. 6-7). Η υποθεμελίωση είχε πλάτος 3μ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 4μ. περίπου, καθώς πιθανότατα συνεχιζόταν προς Β., κάτω από το επίχωμα της επαρχιακής οδού Βόλου-Λάρισας. Το ύψος των πλακών της ευθυντηρίας ήταν περίπου 0,30μ., ενώ από το πλάτος της λάξευσης που ήταν ενιαία σε όλο το μήκος τους, καθώς και από την απόσταση μεταξύ των μοχλοβοθρίων που αποκαλύφθηκαν πάνω σε μερικές από αυτές, υπολογίζεται ότι οι υπερκείμενοι δόμοι πρέπει να είχαν πλάτος 0,70μ. και μήκος 1,55μ. περίπου.

Γύρω από την υποθεμελίωση υπήρχε πυκνότατο στρώμα από λιθοσωρούς (εικ. 8), που κάλυπταν αποθέτες (λάκκους απόθεσης κατεστραμμένων αντικειμένων), απ' όπου περισυνελέγησαν πολλά ευρήματα αρχαϊκής εποχής. Έντονα ίχνη καύσης με διάσπαρτα μικρά τμήματα καμένων οστών ζώων και άφθονη κεραμική που εντοπίστηκαν στα δυτικά της υποθεμελίωσης συνηγορούν υπέρ της ερμηνείας του μνημείου ως βωμού.

Τα ευρήματα που περισυνελέγησαν από το πυκνό στρώμα λιθοσωρών και τους αποθέτες γύρω από το μνημείο ήταν κυρίως σιδερένια όπλα: αιχμές δοράτων<sup>11</sup>, μερικές από τις οποίες σώζουν και ίχνη ξύλου από τον κοντό (το κοντάρι), μαχαίρια ευθύγραμμο και δρεπανόσχημο που αποτελούν συμπλήρωμα του επιθετικού οπλισμού<sup>12</sup>, καθώς και αιχμές βελών (εικ. 9). Βρέθηκαν ακόμη δυο τμήματα χάλκινου επισφυρίου (εικ. 10), ενός αντικειμένου που είναι πολύ συνηθισμένο στην αρχαία Ολυμπία. Τα επισφύρια τοποθετούνταν στους αστραγάλους των ποδιών και αποτελούσαν συμπληρωματικό αμυντικό εξάρτημα οπλισμού του 6<sup>ου</sup> αι. π.Χ., το οποίο χρησιμοποιούσαν οι περισσότεροι ευκατάστατοι οπλίτες<sup>13</sup>. Άλλο στοιχείο αμυντικού εξοπλισμού που βρέθηκε ήταν τα χάλκινα ομφάλια ασπίδων κ.ά.

---

την *Ευρύτερη Περιοχή της (1990-1998)*, Βόλος 2000, σελ. 346, και της ίδιας, *Αρχαιολογικόν Δελτίον (στο εξής ΑΔ)* 54, 1999, Χρονικά, σελ. 405.

11. Για τη μορφή των αιχμών δοράτων και για τον τρόπο στερέωσης του κοντού στον αυλό, βλ. Βοκοτοπούλου Ι., *Βίτσα. Τα νεκροταφεία μιας μολοσσικής κόμης*, Αθήνα 1986, σελ.304.

12. Βοκοτοπούλου Ι., (ό.π.), σελ. 299.

13. Snodgrass A.M., *Τα επιθετικά και αμυντικά όπλα των αρχαίων Ελλήνων (μετάφραση)*, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 162.

Ανάμεσα στα ευρήματα υπάρχουν επίσης χάλκινες ομφαλωτές φιάλες που είναι τελετουργικά σκεύη για την προσφορά χοών και που με βάση την αναλογία ύψους/διαμέτρου χρονολογούνται στον 6<sup>ο</sup> αι. π.Χ.<sup>14</sup>, χάλκινα και σιδερένια κοσμήματα (εικ. 11) (περόνες, δαχτυλίδια κυκλικής διατομής<sup>15</sup>, καθώς και μια χάνδρα από ορεία κρύσταλλο), διάφορα χάλκινα αντικείμενα (όπως ελάσματα χαλκού με ανάγλυφη διακόσμηση για την επένδυση ξύλινων επιφανειών), σιδερένιοι σύνδεσμοι και σιδερένια καρφιά, μολύβδινα αντικείμενα, κ.ά.

Βρέθηκαν ακόμη πάρα πολλά πήλινα ευρήματα. Ένα πήλινο ειδώλιο νάνου προγαστορος (εικ. 12), που χρονολογείται επίσης στον 6<sup>ο</sup> αι. π.Χ., ανήκει σε έναν τύπο που απαντά και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, σε ιερά θεών ή τάφους. Από πολλούς διατυπώνεται η άποψη ότι ο τύπος αυτός του ειδωλίου αποτελεί ελεύθερη μίμηση αιγυπτιακών ή αιγυπτιαζόντων ειδωλίων του θεού Bes, που θεωρείτο προστάτης της μητέρας και του νεογέννητου. Παρόμοια ειδώλια από φαγεντιανή, πολύ δημοφιλή την εποχή του Αιγυπτιακού Νέου Βασιλείου και εξής, θεωρούντο φυλαχτά της ακεραιότητας του σώματος<sup>16</sup>. Ένα ακριβώς ίδιο ειδώλιο βρέθηκε το 1992 στην ανασκαφή τύμβου από την Ζ. Μαλακασιώτη, στην περιοχή της αρχαίας Άλου, κοντά στον Πλάτανο Αλυρού.

Βρέθηκαν επίσης πήλινα ζωόμορφα αγγεία (εικ. 13): ένα με τη μορφή κριαριού και ένα πτηνόμορφο<sup>17</sup>, καθώς και ακέραια πήλινα αγγεία (εικ. 14), όπως κύλικες<sup>18</sup>

14. Lusche H., *Die Phiale*, München 1939.

15. Καλιτσάς Ν., *Ακανθος Ι. Η ανασκαφή στο νεκροταφείο κατά το 1979*, Αθήνα 1998, σελ. 278, σχ. 38.

16. Πλόδες... Από τη Σιδώνα στη Χουέλβα. Σχέσεις λαών της Μεσογείου, 16<sup>ος</sup>-6<sup>ος</sup> αι. π.Χ. (Κατάλογος Έκθεσης, Επιμέλεια Ν. Σταμπολίδης), Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης - ΥΠ.Π.Ο., Αθήνα 2003, σελ. 390, αρ. 597. Για παρόμοια ειδώλια αυτού του τύπου, βλ. επίσης Higgins R.A., *Greek Terracottas*, London 1967, σελ. 36, πίν. 14(B) Blinkenberg Chr., *Lindos. Fouilles de l' Acropole 1902-1914. Les petits objets I*, Βερολίνο 1931, σελ. 559, πίν. 108 (2314-2318) Βοκοτοπούλου Ι., Δεσπίνη Α., Τιβέριος Μ., Μισαηλίδου Β., Σίνδος, *Κατάλογος της Έκθεσης*, ΥΠ.Π.Ο./ Υπουργείο Βορείου Ελλάδος / Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1985, σελ. 161, αρ. 253' Dase V., *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece*, Oxford 1993, σελ. 200-204, πίν. 77-80' Boardman J. - Hayes J., *Excavations at Tocra 1963-1965, The Archaic Deposits I*, 1966, σελ. 154, πίν. 100, αρ. 48-49' Laumonier A., *Les figurines de terre cuite. Délos XXIII*, Paris 1956, σελ. 92, πίν. 25, αρ. 212-213.

17. Το πτηνόμορφο αγγείο ανήκει στην ομάδα «Groupe de la Sirene» του J. Ducat, βλ. Ducat J., «Les vases plastiques Corinthiens», *Bulletin de Correspondance Hellénique* (στο εξής BCH) 87, 1963, 2, σελ. 450-453, εικ. 24' Boardman J. - Hayes J., *ό.π.*, σελ. 155, πίν. 102, αρ. 75 και 76.

18. Τύπος της Αθήνας 1104: Sparkes B.A. - Talcott L., *Black and Plain Pottery of the 6<sup>th</sup>, 5<sup>th</sup> and 4<sup>th</sup> Centuries B.C.*, *The Athenian Agora XII*, Princeton, New Jersey, 1986, σελ. 88, πίν. 18, αρ. 385.

του δεύτερου τετάρτου του 6<sup>ου</sup> αι. π.Χ., σκύφοι<sup>19</sup> που χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 7<sup>ου</sup> αι. π.Χ., ένα κύπελλο μεγωνιώδες σώμα<sup>20</sup> που θυμίζει μεταλλικά πρότυπα και χρονολογείται από το τελευταίο 4<sup>ο</sup> του 7<sup>ου</sup> αι. ως τις αρχές του 6<sup>ου</sup> αι. π.Χ. και μια λεκανίδα χωρίς πώμα (συνολικά 7 αγγεία, που βρέθηκαν το ένα μέσα στο άλλο μέσα σε έναν αποθέτη). Ανάμεσα στα ευρήματα περιλαμβάνονται κορινθιακοί αργύβαλλοι<sup>21</sup>, αγγεία που αποτελούν συνηθισμένα αντικείμενα εξαγωγής της Ύστερης Κορινθιακής Ι περιόδου (575-550 π.Χ.), ένας δακτυλιόσχημος αργύβαλλος της μεσοκορινθιακής περιόδου<sup>22</sup> (600-575 π.Χ.) και ένας αμφορίσκος<sup>23</sup> που χρονολογείται το 575-550 π.Χ. (εικ. 15).

Όμως, το σημαντικότερο εύρημα της ανασκαφής αποτελεί μια χάλκινη ομφαλωτή φιάλη αρχαϊκής εποχής (εικ. 16-17), στο εσωτερικό της οποίας υπάρχει χαραγμένη επιγραφή σε τοπικό αρχαϊκό αλφάβητο: ΤΕΛΕΦΙΛΟΣΜΑΝΕΘΕΚΕΝΤΟΙΗΕΡΑΚΛΙ (ο Τηλέφιλος με ανέθεσε στον Ηρακλή). Ένα τέτοιο εύρημα αποτελεί σπάνια τύχη για κάθε αρχαιολόγο και χάρη σε αυτό μπορούμε με βεβαιότητα να ταυτίσουμε το μνημείο με ιερό αφιερωμένο στη λατρεία του ήρωα Ηρακλή.

Γενικά, τα αντικείμενα αρχαϊκής εποχής που βρέθηκαν στην ανασκαφή καλύπτουν μια χρονική περίοδο από τα τέλη του 7<sup>ου</sup> ως και τα τέλη του 6<sup>ου</sup> αι. π.Χ. Στρωματογραφικές παρατηρήσεις κατά την ανασκαφή (το στρώμα με την καύση και τα απανθρακωμένα οστά συνεχίζεται και κάτω από τις πλάκες της ευθυντηρίας του βομού), καθώς και η παρουσία λύχνων (εικ. 18) και κεραμικής ελληνιστικής εποχής (2<sup>ου</sup> αι.

19. Brann E., «Protoattic Well Groups from the Athenian Agora», *Hesperia* 30, 1961, σελ. 366, πίν. 78, 89 (H25).

20. Brann E., ό.π., σελ. 353, πίν. 79 (G30) Της ίδιας, *Late Geometric and Protoattic Pottery, The Athenian Agora VIII*, Princeton, New Jersey, 1962, σελ. 53, πιν. 10 (188).

21. Συγκεκριμένα, βρέθηκαν τρεις κορινθιακοί αργύβαλλοι που ήταν όμως πολύ απολεπισμένοι. Ο ένας φέρει γραμμική διακόσμηση, σε έναν άλλο διακρίνεται παράσταση πολεμιστών, ενώ στον τελευταίο φαίνονται οι εγχαράξεις από πέτρινα πιθανόν σφίγγας ή σειρήνας ή κάποιοι πτηνού.

22. Ο συγκεκριμένος αργύβαλλος ανήκει στην ομάδα D της Ure P.N., «Ring Aryballoi», *Hesperia* 15, 1946, σελ. 41-42, πίν. X, αρ. 49a και 49b.

23. Για τον αμφορίσκο βλ. Boardman J. - Hayes J., ό.π., σελ. 106, πίν. 84 (8) Lawrence P., «Five Grave Groups from the Corinthia», *Hesperia* 33, 1964, σελ. 101 και 103 κ. ε., πίν. 21, αρ. Κ2 Ανδρειωμένου Α., «Το Νεκροταφείον της Ακραιφίας», *Αρχαιολογική Εφημερίς (στο εξής ΑΕ)*, 1994, σελ. 178 και 190, εικ. 33γ και 49 Της ίδιας, *ΠΑΕ 1991*, πίν. 86γ Της ίδιας, *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών (στο εξής ΑΑΑ) 10*, 1978, σελ. 275, εικ. 3 Της ίδιας, «8. ΑΚΡΑΙΦΙΑ», *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας κατά το 1992*, σελ. 54, εικ. 66 Sparkes B.A. - Talcott L., ό.π., 155 κ. ε. Knigge U., *Der Südhügel, Kerameikos IX*, Berlin 1976, σελ. 84, αρ. 1,3 και πίν. 43, αρ. 2,2.

π.Χ.)<sup>24</sup>, όπως και ενός νομίσματος της Ιστιαίας Ευβοίας (3<sup>ος</sup> αι. - 146 π.Χ.)<sup>25</sup> (εικ. 19), αποτελούν ενδείξεις ότι ο βωμός κατασκευάστηκε αυτή την περίοδο πάνω στο στρώμα των αρχαϊκών χρόνων.

Η συνεύρεση αντικειμένων διαφόρων χρονολογικών περιόδων είναι ένα συνηθισμένο φαινόμενο στα αρχαία Ιερά, καθώς με το πέρασμα των χρόνων στοιβάζονταν τα αναθήματα των πιστών, οπότε αναγκάζονταν οι υπεύθυνοι του Ιερού να τα απομακρύνουν. Συχνότερα, τα έριχναν σε αχρηστευμένα πηγάδια, ποτάμια ή ειδικά σκαμμένους λάκκους-αποθέτες, όπως έγινε στην περίπτωση του Ιερού του Ηρακλή που παρουσιάζουμε. Βέβαια, όλα αυτά τα αναθήματα παρέμεναν ιερά και για το λόγο αυτό θεμελιώθηκε πάνω τους ο βωμός των ελληνοιστικών χρόνων.

Ασφαλώς, το εξαιρετικά σημαντικό συμπέρασμα που προκύπτει από το εύρημα αυτό είναι η ύπαρξη ενός ακόμα ιερού του ήρωα Ηρακλή στη Θεσσαλία. Από την κορυφή της Οίτης, στα νότια, τον τόπο του θανάτου του ήρωα μέσα στην πυρά, μέχρι την κορυφή του Ολύμπου, στα βόρεια, όπου έλαβε χώρα η αποθέωσή του, η παρουσία του Ηρακλή είναι διάχυτη σε ολόκληρο το θεσσαλικό χώρο. Η αρχαία φιλολογική παράδοση, αλλά και οι επιγραφικές μαρτυρίες, παρέχουν αρκετές σχετικές μαρτυρίες που επιβεβαιώνουν ότι όλοι οι Θεσσαλοί τιμούσαν και λάτρευαν τον ήρωα, τον οποίο θεωρούσαν πρόγονο και γενάρχη τους. Μάλιστα, Θεσσαλός ονομαζόταν ένας από τους γιούς του Ηρακλή, τον οποίο απέκτησε με την Χαλκιόπη, την κόρη του Ευρυπύλου, βασιλιά της Κω<sup>26</sup>.

Φυσικά, ο σημαντικότερος ήρωας της Ελλάδος δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από την Αργοναυτική Εκστρατεία, την πρώτη μεγάλη οργανωμένη εξόρμηση του ελληνικού στοιχείου προς την ανεξερεύνητη Ανατολή, που ξεκίνησε από την Ιωλκό και από το κυριότερο λιμάνι της Θεσσαλίας, εκείνο των Παγασών, το οποίο αργότερα έγινε επίνειο των Φερών.

Η πάλη του Ηρακλή με τον Κύκνο, το γιο του Άρη, μέσα σε ιερό άλσος του Απόλλωνα στις Παγασές, δίπλα στον ποταμό Άναυρο, αποτελεί τον πιο σημαντικό του άθλο σε θεσσαλικό έδαφος. Η λατρεία του ήρωα στην αρχαία πόλη των Παγασών, επιβεβαιώνεται από την εύρεση ενός μαρμαρίνου αναθηματικού βωμού, που φέρει επιγραφή με το όνομά του.

---

24. Howland R. H., *Greek Lamps and their Survivals, The Athenian Agora IV*, Princeton, New Jersey, 1958, σελ. 121, πίν. 19, 45, αρ. 504.

25. *Sylloge Nummorum Graecorum (SNG): Danish Series. The Royal Collection of Coins and Metals, Danish National Museum, Copenhagen 1942*, πίν. 11, Aetolia-Euboea, αρ. 516.

26. Σχετικά με τη μυθολογική παράδοση που συνδέει τον Ηρακλή με τη Θεσσαλία βλ. *Ελληνική Μυθολογία* (Εκδοτική Αθηνών, 1986, υπό τη Γενική Εποπτεία του Ι. Θ. Κακριδής), Τόμος 4: «Ηρακλής - Πανελλήνιες Εκστρατείες», ειδικά σελ. 79-82, 94, 137, 140, κ.ο.κ.

Όμως, ο μοναδικός εκείνος άθλος του Ηρακλή, που αγγίζει τα όρια του μεταφυσικού, διαδραματίστηκε στην αρχαία πόλη των Φερών, στο ανάκτορο του βασιλιά Άδμητου, γιου του Φέρη, που έδωσε το όνομά του στην πόλη, αλλά δεν ήταν πρόθυμος να χαρίσει τη λίγη ζωή που του είχε απομείνει για να σώσει το παιδί του από το θάνατο. Τη θυσία αυτή θα αποφάσιζε να την πραγματοποιήσει η Άλκηστη, η αφοσιωμένη γυναίκα του Άδμητου, κόρη του Πελία. Ο Ηρακλής, φίλος του Άδμητου, πάλεψε με τον Χάροντα, τον νίκησε και ξανάφερε την Άλκηστη στη ζωή, ένα μυθικό γεγονός που τόσο γλαφυρά αναπαρέστησε ο Ευρυπίδης στην τραγωδία του «Άλκηστις».

Οι Φεραίοι, όπως ήταν επόμενο, λάτρεψαν τον Ηρακλή και του αφιέρωσαν ένα ιερό μέσα στην πόλη τους, που πιθανότατα βρισκόταν στη σημερινή θέση της εκκλησίας του Αγ. Χαράλάμπος. Δυο μαρμάρινες αναθηματικές στήλες ελληνιστικής εποχής, που βρέθηκαν στο Βελεστίνο, είχαν αφιερωθεί στον Ηρακλή από τους υλωρούς, που σε άλλες περιοχές ονομάζονταν «αγρονόμοι». Πρόκειται για Φεραίους άρχοντες που ήταν επιφορτισμένοι με τη φροντίδα των αγρών, των δασών και γενικότερα της «χώρας», δηλαδή της υπαίθρου που περιέβαλλε την πόλη και της πρόσφερε τον πλούτο της. Το αξίωμα αυτό των υλωρών αναφέρεται και από τον Αριστοτέλη στα «Πολιτικά» του και η σημασία του για τη λειτουργία της πόλης αντικατοπτρίζεται στη σημασία της λατρείας του Ηρακλή, στον οποίο προσφέρονται τα αναθήματα<sup>27</sup>.

Κατά τις δραματικές στιγμές του τέλους του πάνω στο όρος Οίτη, όταν ο Ηρακλής ικέτευε να βρεθεί κάποιος να βάλει φωτιά στην πυρά που θα τον λύτρωνε από τους φριχτούς πόνους που του προκαλούσε ο δηλητηριασμένος χιτώνας της γυναίκας του Δηάνειρας, ένας Θεσσαλός, ο Φιλοκτήτης, βασιλιάς της Μελίβοιας, ανέλαβε αυτό το θλιβερό καθήκον. Ευγνώμων ο Ηρακλής του χάρισε το τόξο και τα βέλη του, που έμειναν έτσι κληρονομιά στη Θεσσαλία. Σημαντικός τόπος λατρείας του Ηρακλή βρισκόταν πάνω στο όρος Οίτη, στη θέση της «Πυράς», όπου ανασκάφηκε ιερό πλούσιο σε αναθήματα, πάνω στα οποία οι λατρευτές χάραζαν το όνομα του ήρωα<sup>28</sup>.

Στη γειτονική των Φερών πόλη Σκοτούσσα ο Ηρακλής λατρευόταν με το χαρακτηριστικό επίθετο «Κρατερόφρων», όπως τεκμηριώνεται από μια βάση από πωρόλιθο, τμήμα μεγαλύτερου μνημείου, που φέρει μέρος έμμετρης επιγραφής του 6<sup>ου</sup> αι. π.Χ., αναθηματικής στον ήρωα.

27. Βλ. Κακαβογιάννης Εν. Χ., «Φεραίοι Υλωρείσαντες», ΑΔ 33, 1978, Μελέτες, σελ. 318-324, όπου και αναφορές στη λατρεία του Ηρακλή.

28. Βλ. Δουλιέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ., *Θεσσαλικές επιγραφές σε τοπικό αλφάβητο*, Θεσσαλονίκη 2000 (Διδακτορική Διατριβή, υπό δημοσίευση), όπου περιλαμβάνονται όλες οι σχετικές με τον Ηρακλή θεσσαλικές επιγραφές του 6<sup>ου</sup> και 5<sup>ου</sup> αι. π.Χ., καθώς και σχολιασμός και παλαιότερη βιβλιογραφία.

Με την ταύτιση του ιερού του Ηρακλή στη θέση «Σπαρτιάς-Λατομείο» ο ήρωας αποκτά έναν ακόμα χώρο λατρείας στη Θεσσαλία, που είναι όμως άμεσα συνδεδεμένος με την πόλη των Φερών, δεδομένου ότι βρίσκεται μέσα στη «χώρα» της, δίπλα στην αρχαία οδό που συνέδεε τις Φερές με το επίνειό της, τις Παγασές, περίπου στο μέσον του μήκους της<sup>29</sup>. Ιδιαίτερη σημασία αποκτά το γεγονός ότι η λατρεία του Ηρακλή στο συγκεκριμένο ιερό ανάγεται στους αρχαϊκούς χρόνους και μάλιστα στον 6<sup>ο</sup> αι. π.Χ., εποχή της οργάνωσης του Θεσσαλικού Κράτους με τις τετράδες από τον Αλεύα<sup>30</sup>, της εδραίωσης της δύναμης των μεγάλων πόλεων, μεταξύ των οποίων και οι Φερές, και της κυριαρχίας τους σε μια ευρεία ζωτική περιοχή, τη «χώρα». Η συνέχιση της λατρείας και κατά τα κλασικά και ελληνοιστικά χρόνια αναδεικνύουν τον ήρωα ως ιδιαίτερα δημοφιλή στην περιοχή των αρχαίων Φερών.

---

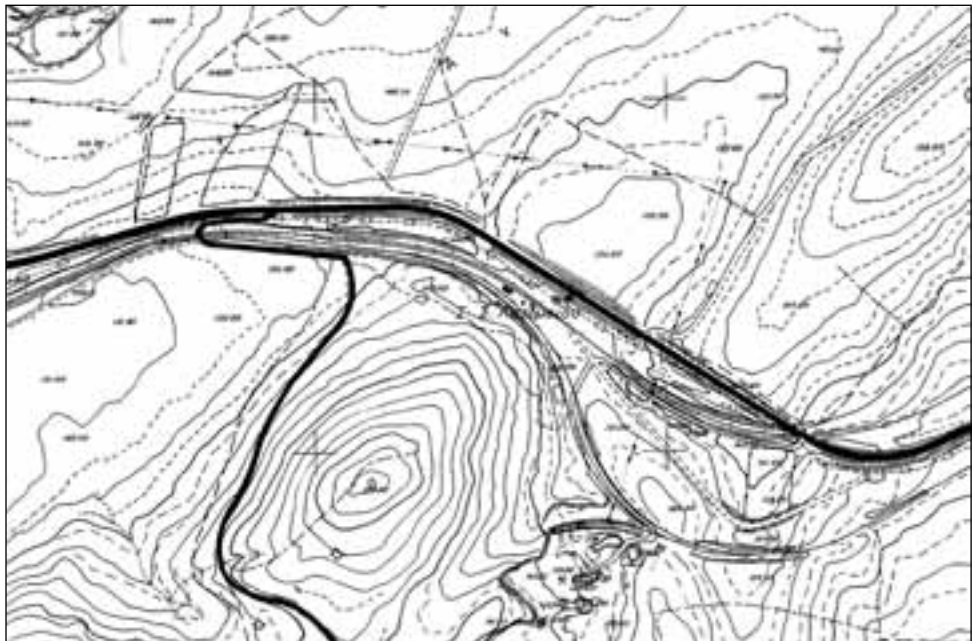
29. Το Ιερό του Ηρακλή προβάλλεται στη νέα μόνιμη έκθεση της Νέας Πτέρυγας του Αθανασάκειου Αρχαιολογικού Μουσείου του Βόλου. Βλ. Δουλιγέρη-Ιντζεσίλογλου Αργ., «Η νέα μόνιμη έκθεση στη Νέα Πτέρυγα του Μουσείου και οι θεματικές της ενότητες. Το αρχαϊκό Ιερό του Ηρακλή», *Μαγνησία* 13, 2009, σελ. 19-20.

30. Helly B., *L'État thessalien. Aleuas le Roux, les Tétrades et les Tagoi*, Lyon 1995.



Εικόνα 1

Ο λόφος «Σπαρτιάς» από την οδό Βόλου-Λάρισας. Άποψη από ΒΑ.  
Χαμηλά δεξιά διακρίνονται τα κτίρια του σιδηροδρομικού σταθμού «Λατομείο».



Εικόνα 2

Χάρτης της περιοχής του αρχαιολογικού χώρου «Σπαρτιάς-Λατομείο». Στους βόρειους πρόποδες του λόφου σημειώνεται η θέση της ανασκαφής, κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό «Λατομείο».





Εικόνα 3  
Κεφαλή μαρμάρινου αγάλματος κόρης.



Εικόνα 4  
Κνήμη μαρμάρινου αγάλματος.



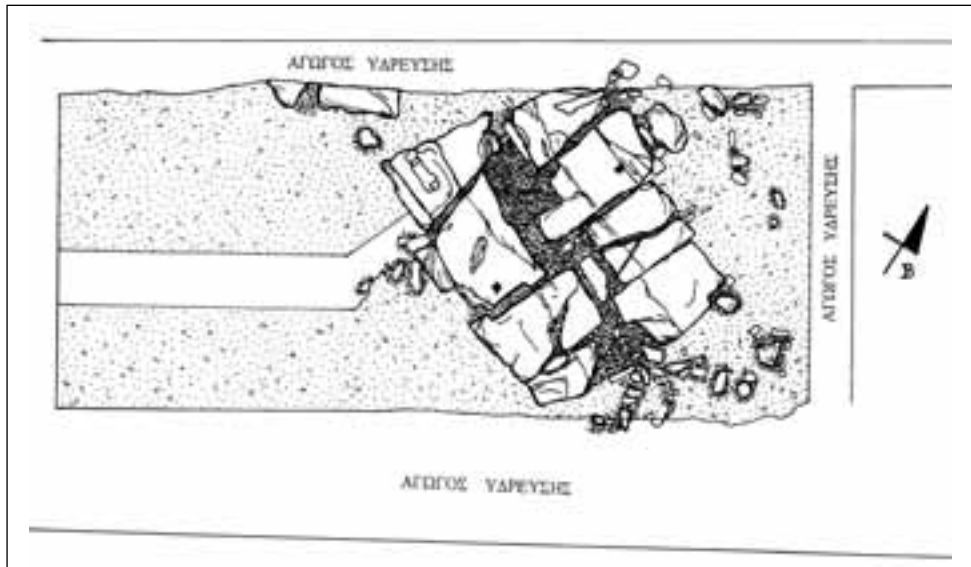
Εικόνα 5

Άποψη της ανασκαφής στη θέση «Σπαρτιάς-Λατομείο» σε σχέση με το σιδηροδρομικό σταθμό, από ανατολικά.



Εικόνα 6

Η υποθεμελίωση (ευθυντηρία) του βωμού, από δυτικά.



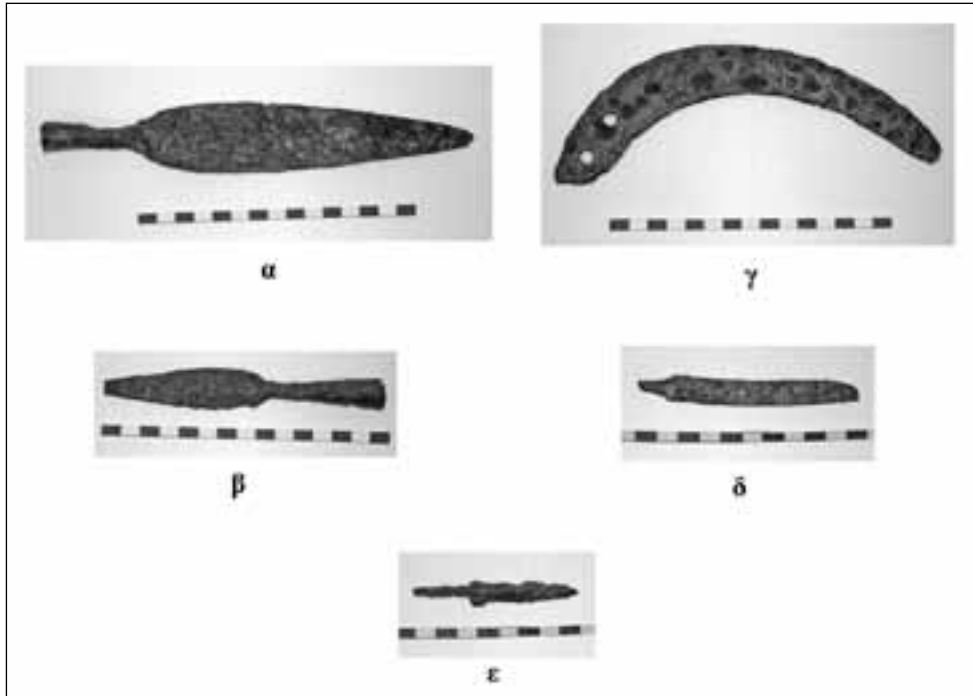
Εικόνα 7

Σχέδιο της υποθεμελίωσης (ευθυντηρίας) του βωμού.



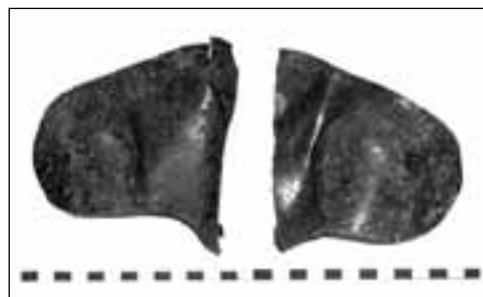
Εικόνα 8

Άποψη του πυκνού στρώματος λιθοσωρών γύρω από την υποθεμελίωση του βωμού.



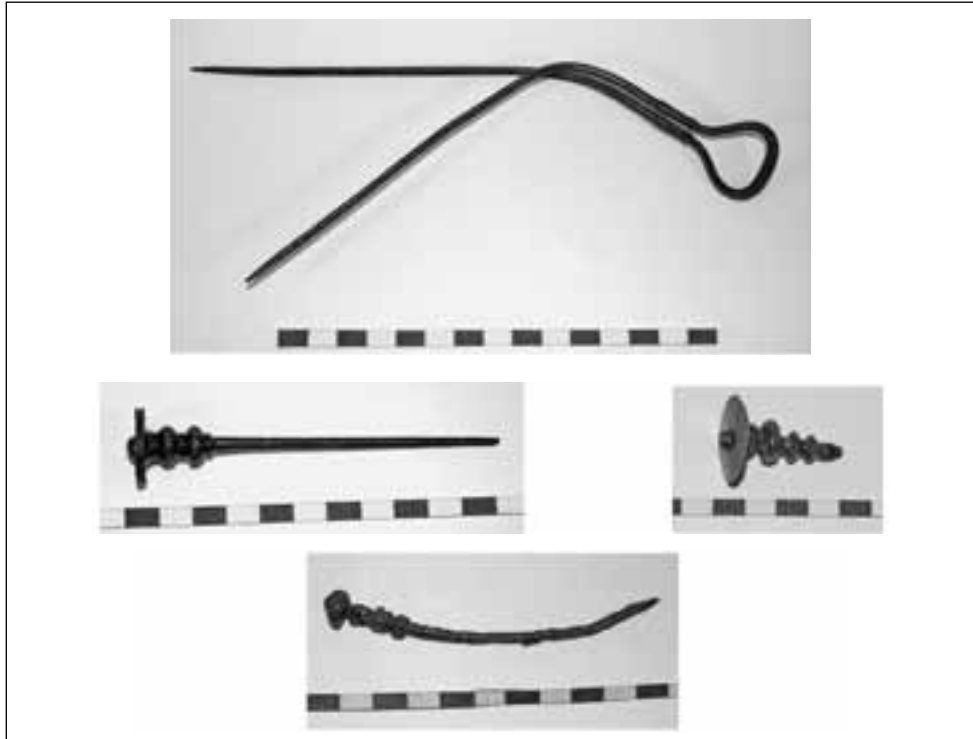
Εικόνα 9

Σιδερένια όπλα. (α), (β) αιχμές δοράτων, (γ) δρεπανόσχημο μαχαίρι, (δ) ευθύγραμμο μαχαίρι, (ε) αιχμή βέλους.



Εικόνα 10

Δυο τμήματα χάλκινου επισφυρίου.



Εικόνα 11  
Περόνες από χαλκό και σίδηρο.

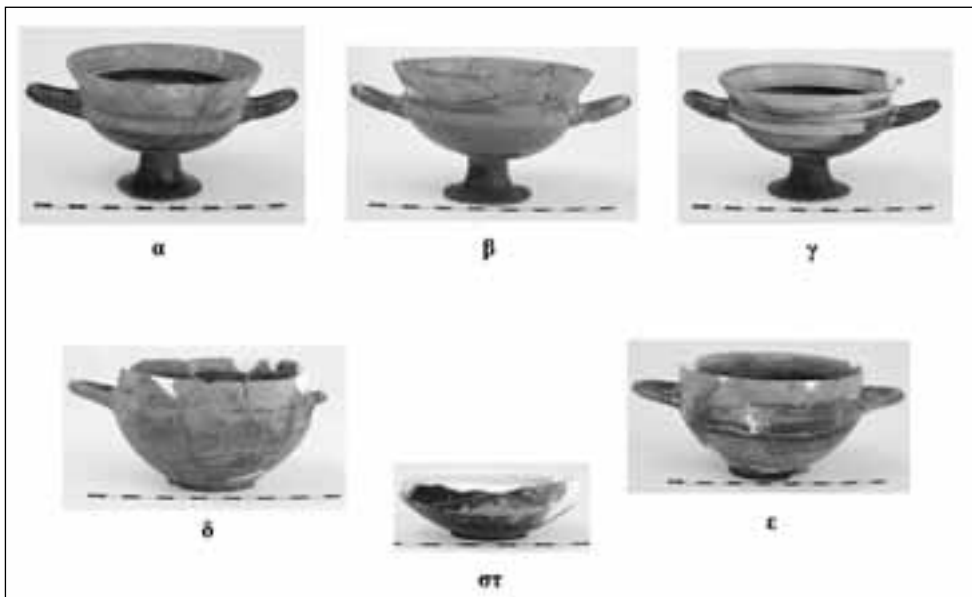


Εικόνα 12  
Πήλινο ειδώλιο νάνου προγιάστορος.



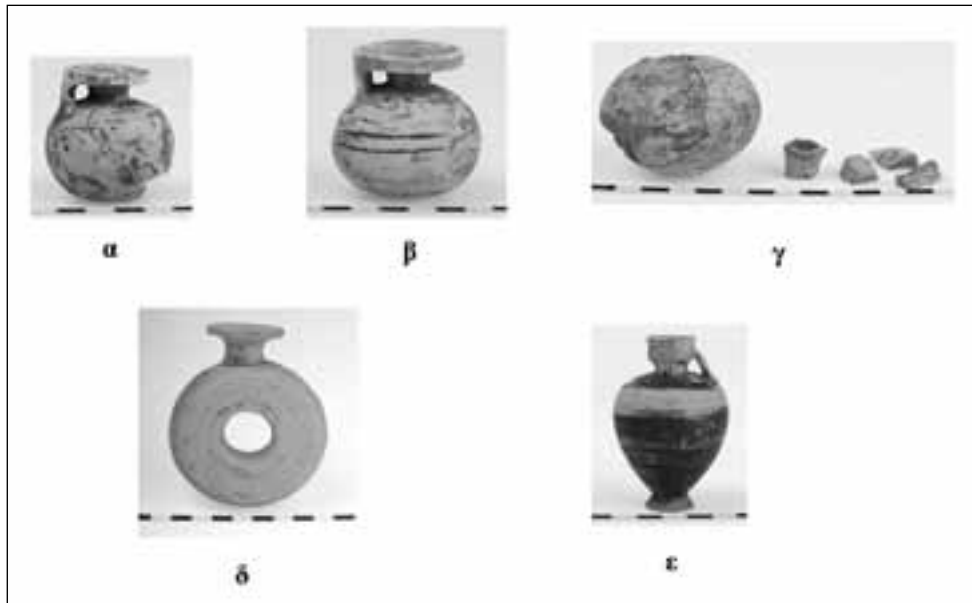
Εικόνα 13

Πήλινα ζωόμορφα αγγεία: (α) με μορφή κριαριού, (β) πτηνόμορφο.



Εικόνα 14

Πήλινα αγγεία: (α) - (γ) κύλικες, (δ) - (ε) σκύφοι, (στ) κύπελλο.



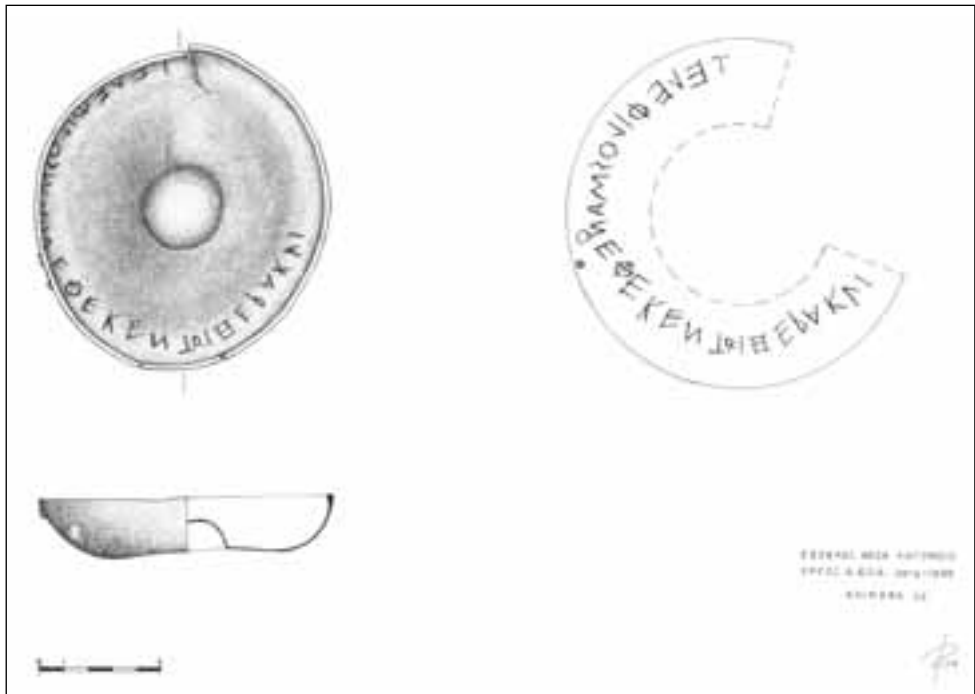
Εικόνα 15

Πήλινα αγγεία: (α) –(γ) κορινθιακοί αρύβαλλοι, (δ) δακτυλιόσχημος αρύβαλλος, (ε) αμφορίσκος.



Εικόνα 1

Χάλκινη ομφαλωτή φιάλη με εγχάρακτη επιγραφή σε τοπικό αρχαϊκό αλφάβητο:  
ΤΕΛΕΦΙΛΟΣΜΑΝΕΘΕΚΕΝΤΟΙΗΕΡΑΚΛΙ.



Εικόνα 17

Σχέδιο της χάλκινης ομφαλωτής φιάλης με εγχάρακτη επιγραφή σε τοπικό αρχαϊκό αλφάβητο: ΤΕΛΕΦΙΛΟΣΜΑΝΕΘΕΚΕΝΤΟΙΗΕΡΑΚΛΙ.





Εικόνα 18  
Πήλινα ελληνοιστικά λυχνάρια.



Εικόνα 19  
Χάλκινο νόμισμα Ιστιαίας Ευβοίας.



SLAWOMIR SPRAWSKI

## *The End of the Pheraean Tyranny*

The last stage of the Pheraean tyranny began with the death of Alexander of Pherae. Jason's children, Thebe and her brothers Tisiphon, Lycophron and Peitholaos, murdered their uncle and took over power in Pherae. As part of their father's heritage, they also inherited the great plan of turning Thessaly into a strong and more centralised state which would be able to compete for hegemony in the Greek world. Jason had intended to achieve this by himself, going against the practice of Thessalian noblemen who would summon outside help. The key element of the plan was to establish strong personal power concentrated in the hands of the *tagos*, who was to lead the Thessalian *koinon*.<sup>1</sup> Despite suffering many setbacks, the plan did not die with Alexander. It seems that this was how Xenophon interpreted the course of events in Thessaly; he presented the takeover of power by Jason's sons as the last element in the rivalry for *tageia*:

*When he [Jason] had thus been slain, Polydorus, his brother, and Polyphron succeeded to the office of Tagus.... Then Polyphron, in his turn, held sway for a year, and made the office of Tagus like the rule of a tyrant. For in Pharsalus he put to death Polydamas and eight more of the best among the citizens, and from Larisa he drove many into exile. While thus engaged he, also, was slain by Alexander, who posed as avenger of Polydorus and destroyer of the tyranny. But when Alexander had himself succeeded to the position of ruler, he proved a cruel Tagus to the Thessalians, a cruel enemy to the Thebans and*

---

1. See S. Sprawski, «Jason of Pherae, a leader of the Thessalian», *YPEREIA* 4, 2006: 203-210.

*Athenians, and an unjust robber both by land and by sea. Being such a man, he likewise was slain in his turn, the actual deed being done by his wife's brothers, though the plan was conceived by the woman herself. ... Tisiphon, who was the eldest of the brothers, held the position of ruler (τῷ μὲν ἐρχομένῳ) up to the time when this narrative was written<sup>2</sup>.*

As Xenophon's account is very brief, it only outlined the events in Pherae. Other sources enable us to see a more complex process, involving several turning points, in their fight for power in Thessaly.

### **Jason's children seize tyrannical power**

Unlike Xenophon, Diodorus states that after killing their uncle, Jason's sons did not decide to seize tyrannical power at once: *at first received great acclaim as tyrannicides, but later, having changed their purpose and bribed the mercenaries, they disclosed themselves as tyrants, slew many of their opponents, and, having contrived to make their forces imposing, retained the government by force.*

Although it might seem that their goal was to reign in Pherae, Diodorus' next sentence indicates that their ambitions must have been much greater, since they caused such an alarm among the Aleuadae of Larissa:

*Now the faction among the Thessalians called Aleuadae, who enjoyed a far-flung reputation by reason of their noble birth, began to oppose the tyrants. But not being of sufficient strength to fight by themselves they took on Philip, the king of the Macedonians, as ally. And he, entering Thessaly, defeated the tyrants and, when he had vindicated the independence of their cities, showed himself very friendly to the Thessalians. Wherefore in the course of subsequent events not merely Philip himself but his son Alexander after him had the Thessalians always as confederates.<sup>3</sup>*

Diodorus' account undoubtedly presents a considerably abbreviated version of events. The writer, like Xenophon, clearly indicates that the Jasonids' goal was not to take over and maintain power in Pherae alone, but in the whole of Thessaly as well. Moreover, it seems that their ambitions could have been welcomed by many Thessalians, since the Aleuadae were forced to summon help from outside the region. Remarking that Philip was asked for help, Diodorus unfortunately does not mention how this fact affected the alliance which since 361 had bound the Thessalian *koinon* and Athens, one of the Macedonian king's main adversaries.<sup>4</sup>

2. Xenophon *Hell.* 6.4.33-37 (translated by Carleton L. Brownson).

3. Diodorus 16.14.1 (translated by Ch. L. Sherman).

4. For the alliance see: SIG<sup>3</sup> 239. There is also new edition of this inscription with useful commentary in P.J. Rhodes, R. Osborne, *Greek Historical Inscriptions*, Oxford 2003: no. 44.

Even though Diodorus includes this reference at the end of his account of the events of the year 357/6, their chronology is not easy to establish. The short fragment contains Diodorus' opinion on the relations between the Thessalians and Philip and Alexander throughout their reigns, which makes it difficult to determine unequivocally which event out of the described ones occurred in 357/6. However, we do have a piece of information, albeit a very uncertain one, that the Thebans fighting against the Athenian fleet on the coast of Euboea had Tisiphon's ships at their disposal.<sup>5</sup> This event is dated to 357, which means that Tisiphon had a fleet at that time, probably the same one which his uncle Alexander had used to fight against the Athenians. As we remember, Diodorus mentions that Tisiphon and his brother Lycophon bribed Alexander's mercenaries and took them in their employ. If the scholiast's information about Tisiphon's fleet is true, Alexander was already dead in 357. His death must have occurred in early 357, or perhaps even in 358.<sup>6</sup> Diodorus mentions, however, that Jason's sons did not immediately take control over the mercenaries and grab the tyrannical power; they only did so after a length of time, when their purpose had changed. The existence of such a transitory period is confirmed by an extant letter written by Isocrates to Jason's children, in which he dissuaded them from returning to the tyrannical rule favoured by their uncle:

*...I regard the honours received under constitutional governments as more gratifying than those under monarchies. It is of these honours I shall endeavour to speak. And yet I am not unaware that I shall have many adversaries, especially among those who are in your circle, because these persons especially, I think, urge you to despotic power.*<sup>7</sup>

On the other hand, the mention of Tisiphon's fleet quoted above indicates that this period of passiveness of Jason's sons must have been very short-lived. There is also a tradition according to which it was Thebe, the older sister of the brothers, who assumed power in Pherae after the murder of Alexander. An author of the Augustan Period Konon, excerpted by Photius, states that Thebe exercised the real power although nominally her brother Tisiphon became tyrant.<sup>8</sup> But even according to this author Thebe came to power

---

For the end of Alexander's tyranny see also: H.D. Westlake, *Thessaly in the Fourth Century B.C.*, London 1935: 152-161; Sordi M., *La lega Tessala fino ad Alessandr Magno*, Roma 1958: 230-239

5. Scholia ad Aristid. *Panathen.* (ed. Dindorf, III) p. 298. Byzantine scholia on Aristides contain a lot of valuable information about some events in the classical period. Some of it came from the work of Sopater, a rhetorician from the 4<sup>th</sup> century. However, it is impossible to determine the exact origin of specific pieces of information. What is also inconvenient is a lack of a new critical edition of the scholia. See: E. Dickey, *Ancient Greek Scholarship, Ancient Greek Scholarship*, Oxford 2007: 69.

6. Westlake, *Thessaly*, 165

7. Isocrates *Ep.* 6.11 (translated by L. van Hook).

8. Konon *FGrH* 26 F 1.50.

gaining support of the commanders of the guard. Practical reasons would also support this version. It is difficult to imagine who would have paid for the mercenaries in Pherae for an extended period of time, before Jason's sons made up their mind to take them in their pay. For these reasons it seems more likely that the bribing of the mercenaries must have been directly linked to the assassination of Alexander, an element of consolidating power seized after the murder. The Jasonids may have initially distanced themselves from the plans of fighting for domination in Thessaly and the restoration of the office of *tagos*. It seems that during the first period of their rule they were inclined to find an agreement with the other Thessalians and to rebuild the unity of the Thessalian *koinon*. It is very likely that Isocrates tried to persuade them to continue such a policy, one instance of which was sending a fleet to support Thebes in order to maintain the alliance which had once been forced upon Alexander of Pherae.

### Philip's intervention

An important element of how the internal situation in Thessaly developed was the matter of Philip II's intervention and the renewal of his alliance with the Aleuadae of Larissa. As historical sources are ambiguous, researchers have come up with two conflicting theories. The first one assumes that Philip first intervened in Thessaly shortly after he assumed power ca. 358/7, as Diodorus describes. According to the second theory, the intervention took place only after the outbreak of the Sacred War, i.e. in 354, when the Phocian army backed the Pheraeans tyrants.<sup>9</sup>

As mentioned above, in his narrative Diodorus seems to indicate that the events after Alexander's death developed similarly to the events which occurred after Tisiphon's death, when Alexander assumed power in Pherae. In both cases, the change of ruler in Pherae provoked a quick reaction of the Aleuadae, who summoned the help of Macedonian kings, in the first case Alexander II, in the second – his younger brother Philip. This similarity does not necessary indicate a flaw in Diodorus' account, but perhaps a repetitive model of behavior of the Aleuadae, who were competing for the rule of Thessaly against the Pheraeans.

Ernst Badian was one of the researchers who argued for Philip's early intervention in Thessalian matters in the most extensive study devoted to the rule of Jason's sons

---

9. For discussion see: C. Ehrhardt, «Two Notes on Philip of Macedon's First Interventions in Thessaly», *Classical Quarterly* 17, 1967: 296-301; G. T. Griffith, «Philip of Macedon's Early Intervention in Thessaly (358-352)», *Classical Quarterly* 20, 1970: 67-80. See also: J. Buckler, *Aegean Greece in the Fourth Century B.C.*, Leiden-Boston 2003: 392-393; I. Worthington, *Philip II of Macedonia*, Yale 2008: 35-37.

published so far. He assumed that the Aleuadae invited Philip to intervene in Thessaly already in 358, when Alexander was still alive. However, before Philip attacked Pherae, the tyrant had been murdered and Thebe and Jason's sons had grabbed power. In the changed situation Philip could restrict himself to supporting Pherae's new rulers and backing their truce with Larissa and other Thessalian cities. Leaving Thessaly, he had not only strengthened his alliance with Larissa, but also restored the good relations with Pherae and Jason's family.<sup>10</sup> It is worth reminding ourselves here that his father, Amyntas, had supposedly maintained good relations with Jason and it was only when Alexander took over power that a radical change had occurred. At the request of the Larisseans, Philip's brother, Alexander II, conducted a military intervention against Alexander of Pherae.<sup>11</sup> Philip's first intervention in Thessaly could have led to two marriages. According to the time sequence proposed by Satyros, Philip first married Nicesipolis from Jason of Pherae's family, and later Philinna from Larissa. Naturally, it cannot be excluded that these marriages occurred later, as a consequence of the Battle of Crocian Field. This is supported by the fact that Nicesipolis' daughter was named Thessalonica, which is believed to be connected with commemorating Philip's great victory in the said battle. Moving the time of both marriages backward, in the order suggested by Satyros, seems an attractive possibility. Unlike the situation in the period after the Battle of Crocian Field, Philip's position in 358/7 was not as strong and his policy required more subtlety. After all, this was a period when he was only starting to build his position, and introducing peace and harmony in Thessaly while exerting a minimum effort must have been more important to him than at any later time.<sup>12</sup>

The closer relations between Larissa and Philip must have meant abandoning the policy of cooperating with Athens, which had culminated in the alliance signed with the city by the Thessalian *koinon* just a few years earlier, in 361/0. No doubt the death of Alexander, against whom the alliance had been formed, made the situation much easier. Perhaps it was this turn in the Thessalians' policy towards Athens that was reflected in Isocrates' remark. In his letter to Jason's children, he rejects their invitation to settle in Pherae explaining that alliances with the Athenians are quick to break down. Isocrates did not want to risk finding himself in a situation where he would have to choose between the

10. E. Badian, «Philip II and the Last of the Thessalians», *Ancient Macedonia* 6, 1999: 111-113.

11. Diod. 16.61.4. S. Sprawski, «Alexander at Tempe (Polyaenus 4.3.21). Old Memories for "Tourists" during the Roman Era», in Στ. Γουλούλης και Σταυρούλα Σδρόλια, *Αγιος Δημήτριος Στομίον, Λάρισα* 2010: 438-439.

12. Satyros *FGrH* 161 F 5: See N.G.L., Hammond, G.T. Griffith, *A History of Macedonia*, vol II, Oxford 1979: 214-215. For a view that the marriages of Nicesipolis and Philinna preceded the Sacred War see also Tronson A., «Satyrus the Peripatetic and the Marriages of Philip II», *Journal of Hellenic Studies* 104, 1984: 122.

loyalty to his homeland and the loyalty to his friends. He probably realised that good relations were unsustainable. The letter may have been written right after Alexander's death, before Tisiphon sent his fleet to help the Thebans to the detriment of the Athenians.<sup>13</sup>

The Aleuadae of Larissa clearly decided to risk strengthening the traditional bond with Macedonia and abandon their ties with Athens. Describing the situation during the Peloponnesian War, Thucydides observed that the majority of the Thessalians were favourably disposed towards the Athenians, while some noblemen preferred to cooperate with Sparta and Macedonia. Perhaps in the early 350s the Thessalians' sympathies were similarly divided. As we know, Demosthenes mentions the need to get the Thessalians to cooperate several times. This, in turn, may have led to complications in the internal situation of the Thessalian League, which found it difficult to find a common standpoint. Such difficulties in maintaining a common policy of the Thessalian *koinon* may have been to the Jasonids' advantage, as they could try to keep their friendship with Thebes without expressly severing their ties with Athens and while forming family ties with Philip. The events at the beginning of the Sacred War indicated that for them the time for an open rivalry for power in Thessaly had not come yet.<sup>14</sup>

### **The outbreak of the Sacred War and the Battle of Argolas**

Even though Jason's sons took over power in Thessaly, the Thessalians probably managed to maintain internal peace and conduct a common foreign policy. This was particularly important in the face of the crisis which was building around Delphi, in which the Thessalians were involved from the very start. It all began with the decision of the Amphictyonic Council under the presidency of a Thessalian, Andronikos of Krannon, to banish a prominent citizen of Delphi, Astykrates, who found refuge at Athens. In 357, i.e. approximately at the time when there was a change of power in Pherae, the Thebans, probably with the Thessalians' assistance, made accusations against the Phocians and the Spartans before the Amphictyonic Council. The Council's ruling (which imposed a fine on the Phocians for cultivating sacred land belonging to the sanctuary, and on the Spartans for occupying the Theban Cadmea in 381) was rejected by the accused. In the summer of 356, the Phocians, led by Philomelos, decided to take radical action and seized the Delphi sanctuary, announcing themselves in charge. Although they gained the support of Athens and Sparta, the majority of the Amphictyons, under the leadership of the Thebans and the Thessalians, objected and declared sacred war against the sacrilegists.<sup>15</sup>

---

13. Isocrates *Ep.* 6.3

14. Thucydides 4.78.2; Demosthenes, 1.22; 2.11

15. I use the chronology of the outbreak and course of the Sacred War proposed by John Buckler (The Actions of Philip II in 347 and 346 B.C.: A Reply to N.G.L. Hammond, *Classical Quarterly*



The Locrians were the first to attack the Phocians, but they were defeated. The Thesalians were the next to go to war; according to Diodorus (16.30.4) they and the neighbouring peoples that joined with them managed to gather together 6,000 men. The army marched against the Phocians but suffered a defeat in the Battle of Argolas in Locris.

Diodorus does not mention any divisions among the Thesalians, so we can assume that the forces were sent by the whole League. It seems that the necessity to defend the sanctuary and to fight against the traditional adversaries may have driven all the Thesalians to cooperate. At any rate, there is no information about Pherae conducting a different policy than the rest of the League.

The situation changed after the Battle of Argolas. The defeat must have been a great humiliation for the Thesalians and caused a profound shock in the whole state. It also must have undermined the Thesalians' authority among their neighbours. If the Aleuadae were in charge of the League's policy, their authority must have suffered as well.

For these reasons it could be assumed that the situation after the lost Battle of Argolas and the unsuccessful defence of Delphi was most favourable for renewing the internal rivalry in Thessaly. The new leader of the Phocians, Onomarchos, who replaced Philomelos after his death, must have also been aware of the situation in Thessaly. Diodorus mentions that Orchomenos bribed the Thesalians to pull out of the war: *in fact he persuaded even the Thesalians, who were held in highest esteem amongst the allies, by bribes to maintain the peace.*<sup>16</sup> It is not known who received the money, probably Jason's sons, although there are no reasons to assume that it was not also given to influential people in other cities. There is no doubt that if Onomarchos wanted to eliminate the Thesalians from the game, the easiest way was to for him to stir up another civil war.

### **The Jasonids in battle for control over Thessaly**

After the compromising defeat of the Thesalians at Argolas, Lycophorn and Peitholaos probably decided to go back to the idea of fighting for power in the whole of Thessaly. At that time, their older brother Tisisphon was probably already dead. The loss at Argolas may have resulted in increased sympathy for the family of Jason, who had made Thessaly an important power several years before. Jason's sons could probably count on the support of the people who had backed their father, e.g. in Krannon.<sup>17</sup>

---

46, 1996: 380-82), who in my opinion successfully proved the incorrectness of the chronology put forward by Hammond, who remained faithful to his findings from 1937 in his subsequent works. See N.G.L. Hammond, «Diodorus' Narrative of the Sacred War», *Journal of Classical Studies* 57, 1937: 44-77.

16. Diodorus 16.33.3 (translated by Ch. L. Sherman).

17. Theopompos *FGrH* 115 F 352.

It is not known whether Lycophorn and Peitholaos were supported in other Thessalian cities; they must have received enough backup so that the Aleuadae and the Thessalians who supported them could not oppose them; in these circumstances, they summoned Philip's help.

In 354, Philip arrived in Thessaly as the Aleuadae's friend. Since they were connected with Larissa, we may presume that he came as this city's ally. Contrary to the events of the following year, we have no information about the Thessalian League taking a formal stand on this matter. It seems that Jason's sons may have caused some divisions among the Thessalian cities, which further weakened the position of Larissa and the Aleuadae. Involving Philip in the conflict changed the distribution of forces in Thessaly and forced Jason's sons to openly ask for the Phocians' help. It was a desperate decision considering the traditional dislike between the Thessalians and the Phocians, the recent defeat at Argolas and the fact that the Phocians were considered sacrilegists. Jason's sons thus staked everything on one roll of the dice, apparently concluding that it could not further worsen their situation either in Pherae or the whole of Thessaly.

Not for the first time, the civil war led to inviting foreign forces to intervene. The Macedonians and the Thebans had fought against Alexander of Pherae; he had summoned the help of the Athenians. The intervention of Philip and the Phocians continued the inglorious tradition of civil wars in Thessaly.

Philip managed to defeat the Phocian forces commanded by Phayllos and to drive them out of Thessaly. His luck ended when Onomarchos arrived in Thessaly later that year. Defeated in two battles, Philip had to retreat to Macedonia, suppressing mutiny in his army with difficulty. The intervention in Thessaly brought him arguably the biggest humiliation of his reign and almost cost him the throne. It is therefore hardly surprising that Philip warned that he would be back.<sup>18</sup>

The following year (353 B.C.), Philip did indeed bring larger forces and he also made sure to gain the suitable support of the Thessalians by addressing the authorities of the Thessalian League. Diodorus claims (16.35.3-4) that he managed to persuade the Thessalians to go to war against the Phocians together, which indicates that he formed an alliance with the League. Perhaps prior to this he was forced to fight against the cities unfriendly towards Larissa, as Polyainos mentions. Philip was determined to defeat Onomarchos and spared no effort to ensure victory. As a result, Pherae may have been isolated and could only count on the help of the Phocians. With the latter defeated at Crocian Field, the last hope - not only of implementing the plans for great Thessaly, but

---

18. Diodorus 16.35.1-2; Polyaeus 2.38.2. J. Buckler, *Aegean Greece in the Fourth Century B.C.*, Leiden-Boston 2003: 415-416.

even maintaining power in Pherae - was gone.<sup>19</sup> Jason's plan assumed that the Thessalians would single-handedly win the authority and influence among the neighbouring peoples. His sons, by forming an alliance with the Phocians, stood arm in arm with the sacrilegists who violated the sanctity of the Delphic sanctuary. Bringing foreign forces into Thessaly, they showed they were no better than other noble families that had employed such methods in their fight for power. Thus, Jason's sons betrayed their father's dreams and ruined his plans. In the years to come the majority of the Thessalians backed a different plan - to strengthen their position through close cooperation with Philip II.<sup>20</sup>

---

19. Demosthenes 1.9; 4.35; 19.319; Diodorus 16.35.4-6; Strabo 9.5.8; Pausanias 10.2.5

20. See also Sprawski S., «All the King's Men. Thessalians and Philip II's Designs on Greece», D. Musiał (ed) *Society and Religions. Studies in Greek And Roman History* vol. I, Toruń 2005: 31-49.



**B'**  
**ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ**



ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΤΣΙΑΡΔΑΝΗΣ<sup>1,3</sup>, ΚΑΛΛΙΟΠΗ-ΠΗΝΕΛΟΠΗ  
ΚΑΤΣΙΑΡΔΑΝΗ<sup>1,3</sup>, ΦΩΤΙΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ<sup>2,3</sup>, ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ  
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ-ΚΑΤΣΙΑΡΔΑΝΗ<sup>1,3</sup>, ΕΛΕΝΗ ΠΕΤΡΙΔΟΥ<sup>3</sup>

*Επιπολασμός της γνωσιακής έκπτωσης,  
της κατάθλιψης και των ατυχημάτων  
σε αντιπροσωπευτικό δείγμα ηλικιωμένων ατόμων  
στην περιοχή Βελεστίου*

**Εισαγωγή:** Η γνωσιακή έκπτωση και η κατάθλιψη είναι καταστάσεις που χαρακτηρίζουν ηλικιωμένα άτομα και παρατηρούνται τόσο σε αναπτυσσόμενες όσο και ανεπτυγμένες χώρες σε όλο τον κόσμο και ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια. Σε αυτό συμβάλλουν μεταξύ άλλων τόσο ο τρόπος ζωής, οι διατροφικές και λοιπές συνήθειες, γενετικοί, περιβαλλοντικοί και άλλοι πολλοί παράγοντες, καθώς και η παράταση του προσδόκιμου επιβίωσης. Σύμφωνα με τα τελευταία βιβλιογραφικά δεδομένα 1 στα 6 άτομα, πάνω από 80 ετών πάσχει σήμερα από βαριά γνωσιακή έκπτωση, ήτοι από κάποιο είδος άνοιας, ενώ όσον αφορά την κατάθλιψη είναι συχνότερη στις αναπτυσσόμενες κοινωνίες, αφού αποτελεί νόσημα της ευμάρειας, συσχετιζόμενη όμως θετικά με την γνωσιακή έκπτωση.

---

1. Κέντρο Υγείας Βελεστίου, Νομός Μαγνησίας, Θεσσαλία, Ελλάδα.

2. Τμήμα Νευροεπιστημών και Ψυχιατρικής, Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο Ουψάλας, Σουηδία.

3. Εργαστήριο Υγιεινής Επιδημιολογίας και Ιατρικής Στατιστικής, Ιατρική Σχολή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Οι καταστάσεις αυτές, δημιουργούν σημαντικές επιπτώσεις σε: προσωπικό, οικογενειακό και Κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, επιδρούν δε αρνητικά στην ποιότητα ζωής των ατόμων που υποφέρουν από τα προβλήματα αυτά, αλλά και στα άτομα των οικογενειών που συμβιώνουν μαζί τους ή απαιτείται να τα φροντίζουν, ενώ αυξάνουν την επίπτωση των ατυχημάτων, των κακώσεων γενικότερα, κυρίως από πτώσεις, αλλά και τις επιπλοκές και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις που τα συνοδεύουν.

**Σκοπός** της επιδημιολογικής μας μελέτης ήταν η αποτύπωση της συχνότητας τόσο της γνωσιακής έκπτωσης και της κατάθλιψης, όσο και της επίπτωσης των ατυχημάτων, σ' ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ενός πληθυσμού ατόμων πάνω από 60 ετών, γεωγραφικά περιγεγραμμένου στο νομό Μαγνησίας, στο Βελεστίνο.

**Μέθοδος-Υλικό:** Πήραμε συνεντεύξεις (με ερωτηματολόγια) σε 89% του πληθυσμού ηλικιωμένων μονίμων κατοίκων, άνω των 60 ετών, στην ημιαστική περιοχή του Βελεστίνου. Σύμφωνα με τα τελευταία απογραφικά δεδομένα, ο συνολικός πληθυσμός ηλικιωμένων, μονίμων κατοίκων στο Βελεστίνο, άνω των 60 ετών είναι 850 άτομα, ενώ άλλα 47 άτομα δημότες είναι μόνιμοι κάτοικοι στο Νομό Μαγνησίας και κυρίως στο Βόλο, ενώ ένας ικανός αριθμός δημοτών άνω των 60 ετών, περίπου 10%, ζουν εκτός του νομού Μαγνησίας.

Σ' αυτή την μελέτη χρησιμοποιήσαμε πληροφορίες, οι οποίες συλλέχθηκαν με την έγγραφη άδεια των συμμετεχόντων, ή των ατόμων που τα φροντίζουν αν οι ίδιοι δεν ήταν σε θέση να δώσουν τη συγκατάθεσή τους. Αναλύσαμε για τις ανάγκες αυτής της παρουσίασης και δημοσίευσης τις κωδικοποιημένες πληροφορίες ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος, 305 ατόμων (41% του συνολικού δείγματος των 760 συμμετεχόντων ατόμων).

Οι πληροφορίες ελήφθησαν κατά την διάρκεια μίας εξαμήνης περιόδου, από το Σεπτέμβριο 2005 έως το Μάρτιο 2006.

Η πλειοψηφία των ατόμων του δείγματός μας είχε χαμηλό μορφωτικό / εκπαιδευτικό επίπεδο, ενώ ικανός αριθμός ατόμων κυρίως υπερηλίκων δεν είχαν πάει καθόλου σχολείο. 1% του αντίστοιχου δείγματος, παρ' ότι συμμετείχε επιπλέον σε αμοληψίες, δεν συμμετείχε στον ανιχνευτικό αυτό έλεγχο της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων, γιατί αρνήθηκε.

Η συνύπαρξη και άλλων χρόνιων προβλημάτων υγείας ήταν ο κανόνας, αφού, 88% των ατόμων του δείγματος νοσηλεύθηκαν σε Νοσοκομείο τουλάχιστο μία φορά, 65% τουλάχιστο δύο φορές, 40% τουλάχιστο τρεις φορές κατά την διάρκεια της ζωής τους. Αιτίες για τις οποίες νοσηλεύθηκαν ήταν: σοβαρό ατύχημα, χειρουργική επέμβαση, ή άλλη παθολογική αιτία (σχήμα 1).

Οι πληροφορίες οι οποίες συλλέχθηκαν συσχετίστηκαν με: Κοινωνικο-Δημογραφικές μεταβλητές, πληροφορίες υγείας (ατομικό ιστορικό υγείας, ιστορικό σοβαρού ατυχήματος, κρανιοεγκεφαλικής κάκωσης κ.λπ.).



Χρησιμοποιήθηκαν επίσης οι κλίμακες: Mini-Mental State Examination (MMSE) και Geriatric Depression Scale (GDS-15) και υπολογίστηκαν τα αντίστοιχα scores και γενικά η επιτυχία, ή η αποτυχία απαντήσεων στις αντίστοιχες ερωτήσεις που περιλαμβάνουν οι δύο δοκιμασίες, για κάθε άτομο του δείγματος που μελετήσαμε, ξεχωριστά.

**Αποτελέσματα:** Το δείγμα μας αποτελείται από 153 άντρες και 152 γυναίκες από το Βελεστίνο. Κατηγοριοποιήθηκε σε 3 ηλικιακές ομάδες: [60-69], [70-79], [80+].

Το 30% του δείγματος μας, επεσήμανε ότι είχε τουλάχιστο ένα συγγενή, με πρόβλημα γνωσιακής έκπτωσης, κυρίως την μητέρα (41%), κατά δεύτερο λόγο τον πατέρα (25%), ή σπανιότερα αμφότερους τους γονείς (3.74%). Ο συνολικός επιπολασμός της γνωσιακής έκπτωσης (MMSE<24), στο ξεετασθέν αντιπροσωπευτικό δείγμα, ήταν 60.1%, ήτοι πολύ υψηλός στην περιοχή μελέτης και κυρίως ανάμεσα στις γυναίκες, (επιπολασμός της γνωσιακής έκπτωσης σε: άντρες: 51.5%, γυναίκες: 68%). Τα ποσοστά απεικονίζονται λεπτομερώς, ανά ηλικιακή ομάδα, ανάμεσα στα 2 φύλα στο σχήμα 2.

Ο συνολικός επιπολασμός της μέτριας / σοβαρής κατάθλιψης (GDS≥7), αθροιστικά, ήταν: 44.8%, επίσης πολύ υψηλός και με υπεροχή και πάλι ανάμεσα στις γυναίκες, (επιπολασμός κατάθλιψης σε: άντρες: 32.4%, γυναίκες: 57.3%). Τα ποσοστά επίσης απεικονίζονται λεπτομερώς, ανά ηλικιακή ομάδα, ανάμεσα στα 2 φύλα στο σχήμα 3.

Έτσι οι άντρες σε σχέση με τις γυναίκες, φάνηκε να δίνουν υψηλότερα score (καλύτερη βαθμολογία) στη MMSE, σε όλες τις ηλικιακές ομάδες. Η διαφορά όμως είναι στατιστικά σημαντική ανάμεσα στα 2 φύλα, υπέρ των ανδρών, αν συγκρίνουμε τους υπερήλικες της τελευταίας ηλικιακής ομάδας και συγκεκριμένα τα άτομα πάνω από 80 ετών, όπου οι άντρες έχουν πολύ καλύτερα scores στη κλίμακα MMSE (≥24) (p=0.048).

Οι γυναίκες σε σχέση με τους άντρες, επίσης φάνηκε να έχουν υψηλότερο επιπολασμό σοβαρής κατάθλιψης (GDS scores≥11) στην ηλικιακή ομάδα [60-69] (p=0.03) και υψηλότερο βαθμό μέτριας κατάθλιψης στην ηλικιακή ομάδα [70-79] (p=0.021). Δεν βρέθηκε όμως, στατιστικά σημαντική διαφορά στις άλλες 2 ηλικιακές ομάδες, ανάμεσα στα 2 φύλα, όσον αφορά την μέτρια κατάθλιψη.

Επίσης βρέθηκε ότι: άτομα τα οποία είχαν ιστορικό Κρανιο-Εγκεφαλικής-Κάκωσης (ΚΕΚ) τα τελευταία 5 χρόνια, έχουν περισσότερες πιθανότητες να πάθουν: γνωσιακή έκπτωση και κατάθλιψη σε σύγκριση με τα άτομα τα οποία έχουν υποστεί ΚΕΚ στο εγγύς παρελθόν (> από 5 χρόνια πριν). Η διαφορά δεν είναι στατιστικά σημαντική. Επιπλέον, 18.5% των ατόμων νοσηλεύθηκαν με κύρια αιτία το ατύχημα/κάκωση και κυρίως σε ότι αφορά τους άντρες, η διαφορά είναι στατιστικά σημαντική (p=0.001), όπως απεικονίζεται στο σχήμα 1.

Οι άντρες εμπλέκονται κυρίως σε τροχαία και επαγγελματικά ατυχήματα. Οι γυναίκες εμπλέκονται κυρίως σε Οικιακά ατυχήματα (σχήμα 4α). Η ανάλυση του είδους της κάκωσης και της βλάβης φαίνονται ξεχωριστά και για τα 2 φύλα στο τελευταίο σχήμα της παρούσας ανάλυσης, όπου επιβεβαιώνεται η σαφής υπεροχή των

αντρών στα ατυχήματα και γενικά στις κακώσεις, σύμφωνα με τον κώδικα διεθνούς ταξινόμησης (Σχήμα 4β).

**Συμπεράσματα:** Σ' αυτό το αντιπροσωπευτικό δείγμα των ηλικιωμένων ατόμων που χρησιμοποιήσαμε και μελετήσαμε στη έρευνά μας, στο οποίο περιλαμβάνονται άτομα αρκετά χαμηλού μορφωτικού / εκπαιδευτικού επιπέδου (όσον αφορά φοίτηση στα σχολεία), στην πλειοψηφία τους, βρήκαμε ότι: Η συχνότητα των ατόμων με γνωσιακή έκπτωση, κατάθλιψη και ιστορικό ατυχήματος είναι πολύ υψηλή. Επίσης υψηλή είναι η συχνότητα νοσημάτων φθοράς και άλλων χρόνιων νοσημάτων και προβλημάτων υγείας, για τα οποία νοσηλεύθηκαν, όπως αρθρίτιδα, υπέρταση, αγγειακά-κυκλοφορικά, καρδιολογικά και αναπνευστικά προβλήματα, σακχαρώδης διαβήτης και λοιπά προβλήματα υγείας των οποίων η λεπτομερής καταγραφή και μελέτη αποτέλεσαν αντικείμενο άλλης έρευνας.

Περισσότερες μελέτες απαιτούνται και σε μεγαλύτερα πληθυσμιακά δείγματα, για να μπορέσουμε να διερευνήσουμε αφενός, αλλά και να περιορίσουμε αφετέρου και σε 2η φάση τους παράγοντες κινδύνου, οι οποίοι οδηγούν σε αυτές τις χρόνιες καταστάσεις και τα προβλήματα υγείας και κυρίως τα ατυχήματα στα ηλικιωμένα άτομα, τα οποία οδηγούν σε σημαντικές επιπλοκές και αναπηρίες με μακροπρόθεσμες επιπτώσεις σε ατομικό, οικογενειακό αλλά, και κοινωνικό επίπεδο. Θα πρέπει να διερευνηθούν αφενός από την μία πλευρά όλοι εκείνοι οι παράγοντες κινδύνου που συμβάλλουν στην επιδείνωση αυτών των καταστάσεων που χαρακτηρίζουν άτομα πάνω των 60 ετών και κυρίως υπερήλικες, αλλά και αφετέρου, από την άλλη πλευρά, θα πρέπει να σχεδιαστούν προγράμματα υποστήριξης και στρατηγικές πρόληψης ή παρέμβασης, προκειμένου να μειωθεί ο πάσης φύσεως κίνδυνος, αλλά και το κόστος νοσηλείας που συνιστούν αυτές οι χρόνιες καταστάσεις και τα προβλήματα υγείας. Θα πρέπει οπωσδήποτε να σχεδιαστούν προγράμματα παρέμβασης προκειμένου να αναχαιτιστεί η εξέλιξη και επιδείνωση αυτών των ανωτέρω καταστάσεων που δεν απασχολούν μόνο τα ηλικιωμένα αυτά άτομα, αλλά και τις οικογένειες που τα φροντίζουν.

Τα προγράμματα αυτά θα πρέπει εκτός από την φαρμακευτική υποστήριξη και συντήρηση, να επικεντρωθούν στην παροχή πρακτικής και συναισθηματικής υποστήριξης. Το κράτος θα πρέπει να ορίζει την κατάλληλη ομάδα ειδικά εκπαιδευμένων επισημόνων που θα πρέπει να αναλαμβάνουν χωρίς κόστος την όσο το δυνατό καλύτερη ομαλότερη και αξιοπρεπέστερη εξέλιξη και ένταξη αυτών των ηλικιωμένων ατόμων, προασπίζοντας και τιμώντας την αξιοπρέπεια και τα ανθρώπινα δικαιώματα τους... και ανεβάζοντας το ήθος όχι μόνο της τοπικής, αλλά και της γενικότερης Κοινωνίας που μας περιβάλλει.

**Βιβλιογραφία:**

- Husain MM, Rush JA, Wisniewski SR, McClintock SM, Fava M, Nierenberg AA, Davis L, Balasubramani GK, Young E, Albala AA, Trivedi MH. Family history of depression and therapeutic outcome: findings from STAR\*D. *J Clin Psychiatry*. 2009 Feb;70(2):185-95. Epub 2008 Dec 2.
- Aggarwal A, Freund K, Sato A, Adams-Campbell LL, Lopez AM, Lessin LS, Ockene J, Wallace RB, Williams CD, Bonds DE. Are depressive symptoms associated with cancer screening and cancer stage at diagnosis among postmenopausal women? The Women's Health Initiative observational cohort. *J Womens Health (Larchmt)*. 2008 Oct;17(8):1353-61.
- Avramopoulos D. Genetics of Alzheimer's disease: recent advances. *Genome Med*. 2009 Mar 27;1(3):34.
- Fernández Fernández C, Caballero García J, Saiz Martínez PA, García-Portilla González MP, Martínez Barrondo S, Bobes García J. [Depression in the elderly living in a rural area and other related factors]. *Actas Esp Psiquiatr*. 2006 Nov-Dec;34(6):355-61. Spanish.
- López-León S, Choy WC, Aulchenko YS, Claes SJ, Oostra BA, Mackenbach JP, van Duijn CM, Janssens AC. Genome Med. 2009 Mar 27;1(3):34. [Epub ahead of print], Genetic factors influence the clustering of depression among individuals with lower socioeconomic status. *PLoS ONE*. 2009;4(3):e5069. Epub 2009 Mar 31.
- Epstein JF, Induni M, Wilson T. Patterns of clinically significant symptoms of depression among heavy users of alcohol and cigarettes. *Prev Chronic Dis*. 2009 Jan;6(1):A09. Epub 2008 Dec 15.
- Plassman BL, Langa KM, Fisher GG, Heeringa SG, Weir DR, Ofstedal MB, Burke JR, Hurd MD, Potter GG, Rodgers WL, Steffens DC, Willis RJ, Wallace RB. Prevalence of Dementia in the United States: The Aging, Demographics, and Memory Study. *Neuroepidemiology*. 2007 Oct 29;29(1-2):125-132.
- Bernstein AB, Remsburg RE. Estimated prevalence of people with cognitive impairment: results from nationally representative community and institutional surveys. *Gerontologist*. 2007 Jun;47(3):350-4.
- Trenkle DL, Shankle WR, Azen SP. Detecting cognitive impairment in primary care: performance assessment of three screening instruments. *J Alzheimers Dis*. 2007 Jun;11(3):323-335.
- Τσολάκη Μάγδα - Καζής Αριστείδης. *Άνοια. Ιατρική και Κοινωνική πρόκληση*. University Studio Press. Εκδόσεις Επιστημονικών βιβλίων και Περιοδικών. Θεσσαλονίκη 2005. (ISBN:960-12-1365-1).

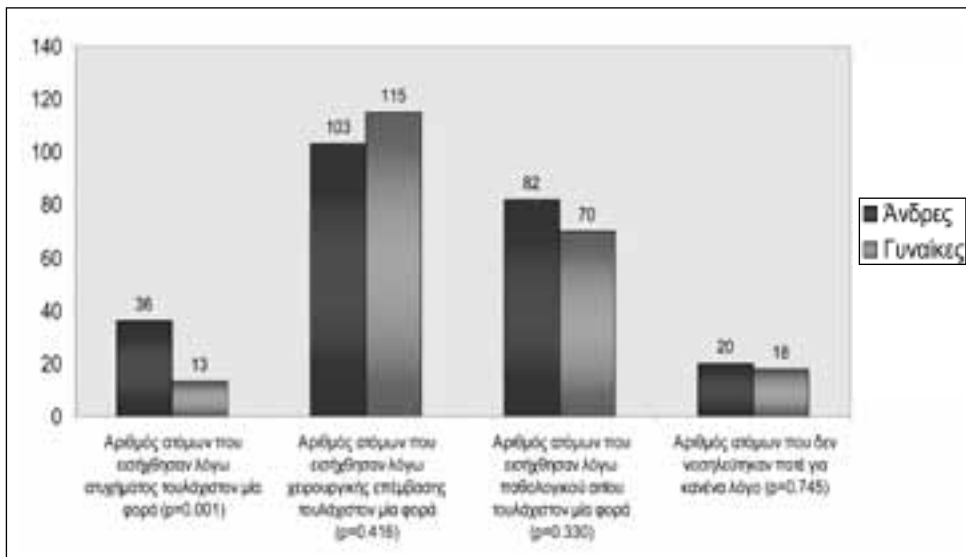
Maioli F, Coveri M, Pagni P, Chiandetti C, Marchetti C, Ciarrocchi R, Ruggero C, Nativio V, Onesti A, D'Anastasio C, Pedone V. Conversion of mild cognitive impairment to dementia in elderly subjects: a preliminary study in a memory and cognitive disorder unit. *Arch Gerontol Geriatr.* 2007;44 Suppl 1:233-241.

Ravaglia G, Forti P, Maioli F, Martelli M, Servadei L, Brunetti N, Pantieri G, Mariani E. Conversion of mild cognitive impairment to dementia: predictive role of mild cognitive impairment subtypes and vascular risk factors. *Dement Geriatr Cogn Disord.* 2006;21(1):51-8.

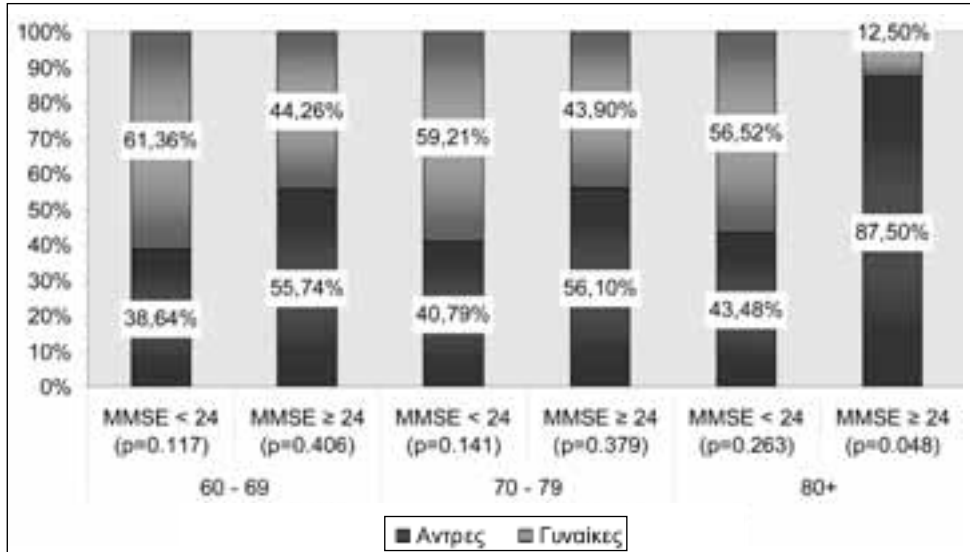
Ιστοσελίδα Εθνική Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος (ΕΣΥΕ), [www.statistics.gr](http://www.statistics.gr) (απογραφή 2001).

Σχήμα 1

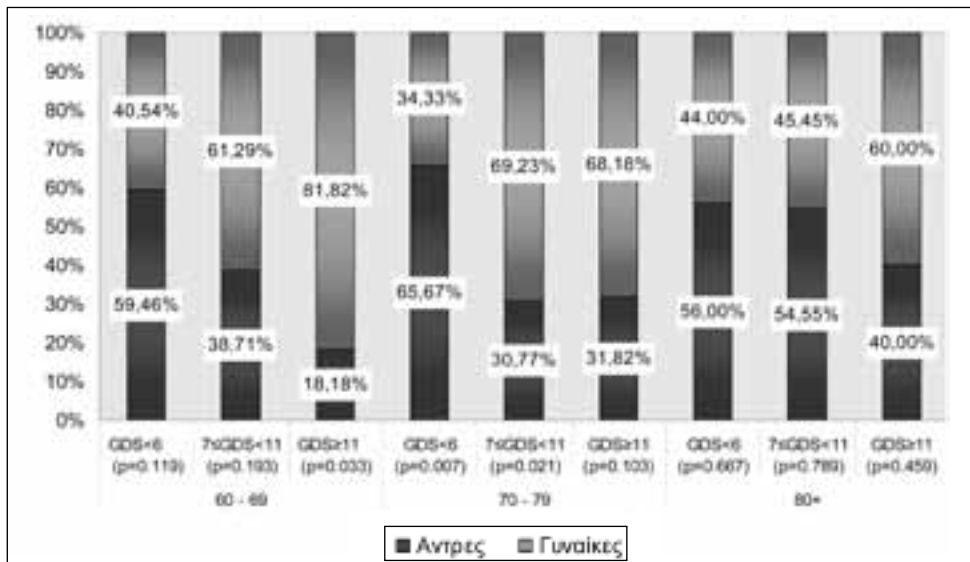
Συχνότητα και αιτίες νοσηλείας σε Νοσοκομείο σε άτομα > 60 ετών, ανά φύλο



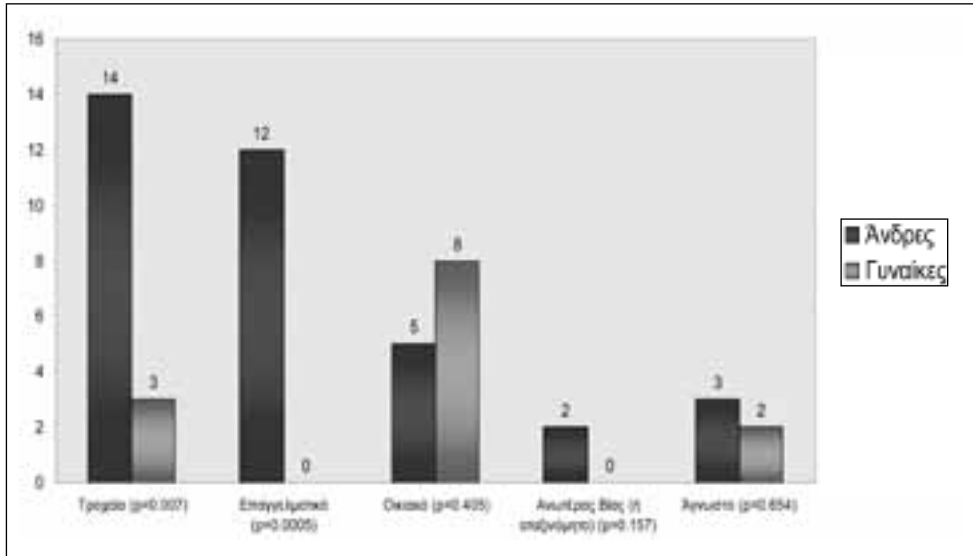
Σχήμα 2  
MMSE scores, σύμφωνα με την ηλικιακή ομάδα και το φύλο



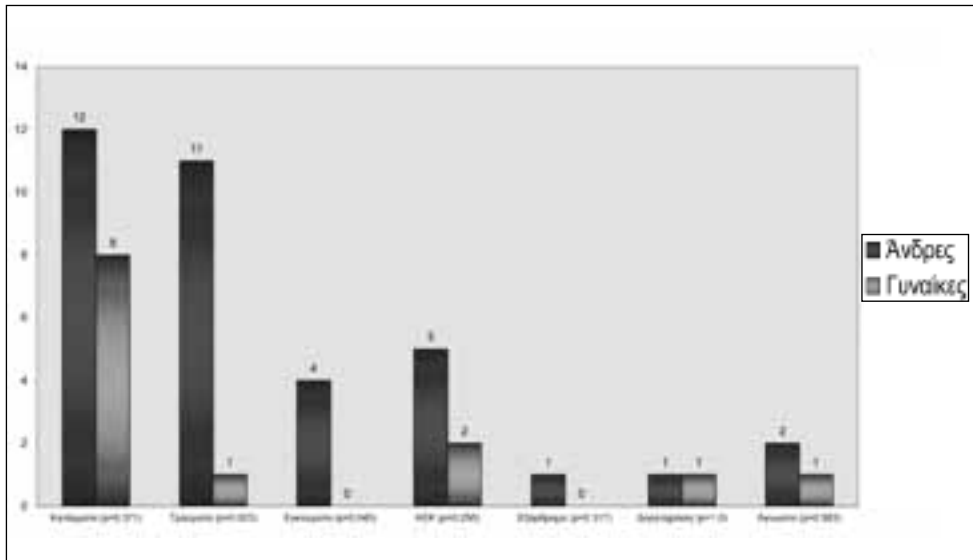
Σχήμα 3  
GDS, score σύμφωνα με την ηλικιακή ομάδα και το φύλο



Σχήμα 4α  
Κατηγορία ατυχήματος σε σχέση με το φύλο



Σχήμα 4β  
Είδος κάκωσης/βλάβης, ανά φύλο



ΒΑΣ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

## *Περιπλάνηση στο προπολεμικό Βελεστίνο*

Με την παρούσα εργασία θα σας μεταφέρω νοερά σε μια άλλη εποχή, την προπολεμική, πριν από 70-80 περίπου χρόνια, τότε που με τα μάτια και το μυαλό νεαρού μαθητή, αποτύπωνα γεγονότα και καταστάσεις, τόσο διαφορετικές από το σήμερα. Με τη νοσταλγία του χθες, ως περιπλανηθούμε για λίγο μαζί στο προπολεμικό Βελεστίνο, μεταφέροντας εδώ όσα θυμάμαι από επαγγέλματα, πανηγύρια, ανθρώπινους χαρακτήρες και όμορφες εικόνες, σαν ανάμνηση μιας εποχής που είχε πολλά και διαφορετικά, έτσι όπως αυτή μας τα παρέδωσε.

Η περιπλάνηση στο προπολεμικό Βελεστίνο δεν είναι μόνο μια παράθεση γεγονότων και καταστάσεων, αλλά και μια γνωριμία με τους ανθρώπους, τα επαγγέλματά τους, τη δουλειά, το μόχθο και τη διασκέδασή τους και τις άλλες ασχολίες τους και μια παρουσίαση της συμπεριφοράς και των χαρακτήρων των ανθρώπων της εποχής, των μέσων επικοινωνίας και συγκοινωνίας, των πανηγύρεων και όλων εκείνων που συνέθεταν ένα κόσμο διαφορετικό από τον σημερινό, τόσο όμως αυθεντικό και αληθινό. Χρόνια νοσταλγικά, αλλά και οικονομικά δύσκολα και για τους αγρότες τυραννικά φορτωμένα από το μόχθο της δουλειάς, τον ιδρώτα, την αγωνία για το αύριο. Και αυτά όχι από αφηγήσεις παλαιότερων, αλλά σκαλίζοντας τη μνήμη μας, μεταφέρουμε στο χαρτί τις δικές μας προσωπικές εμπειρίες, με τη γνώση ότι κάτι δεν είπαμε, κάτι παραλείψαμε. Τί να πρωτοθυμηθεί κανείς από το προπολεμικό Βελεστίνο, που έδειχνε πάντα δροσερό, φρέσκο και λαμπερό, σαν να βολευόταν με την καθημερινή γιορτινή του παρουσία. Τα βράδια η αγορά του μοσχομύριζε από τα ψητά και

τα κοκορέτσια, και σχεδόν καθημερινά, σχολεία και άλλοι επισκέπτες θαύμαζαν τις ομορφιές της Υπέρειας Κρήνης και των μπαξέδων της, χαίρονταν τη δροσιά των κήπων και του παρακείμενου δάσους και επαγγελματίες σαν τον Τσονάκα, τον Καραθανάση, τον Παπατόλια, τον Γιάτσιο, τον Τριανταφυλλόπουλο, τον Καραμπερόπουλο και παλαιότερα τον Κόγια, τον Τσακαλέα, τον Χατζάκο, τον Γούση, τον Τσιμπουκλή, τον Βαζή κ.ά. επέβαλαν με την προσωπικότητά τους και την υπεροχή στην αγορά του Βελεστίου, δίνοντας με την πλούσια πείρα τους και τις προσφορές τους πρωτοποριακή δομή στον τόπο και ένα πρωτοποριακό και εμπορικό και ψυχαγωγικό προβάδισμα, έναντι των άλλων κέντρων του κάμπου. Η περιπλάνηση στο προπολεμικό Βελεστίνο δεν μπορεί να μην αγγίξει πτυχές της καθημερινής ζωής και σαν τέτοιες αναφέρουμε τους μύλους και τους μυλωνάδες, που έγραψαν ιστορία και συνέβαλαν στην ανάπτυξη της πόλης, Μπαλαμώτης, Πάντος, Παπαγιώτου, Παπαστεργίου, Πολύζος, Τσουμπέκος, Σιουμουρέκης, Κονοσπίρης και παλαιότερα Στ. Μπέλλας, Γ. Μαλαμάκης, Βασ. Πάσχος, Αθ. Θάνος, Χρ. Καρακίτσος, Αναστ. Λαϊνός, Δημ. Κωστάκης, Δημ. Σαββόπουλος, Π. Καραγιάννης, Απ. Μιχολέτσης κ.ά.

Θυμόμαστε τις Βλάχισσες με τους αργαλειούς που άφησαν εποχή με τα υφαντά και τα σκουτιά και είχαν κατακτήσει τις αγορές των Θεσσαλικών πόλεων, τους κिरα-τζήδες, που «αλώνιζαν» τα βουνά με τις μεταφορές δασικών και άλλων προϊόντων φθάνοντας μέχρι και τις γειτονικές Βαλκανικές χώρες, τους μπαξεβαναραίους που η φρεσκάδα λαχανικών και φρούτων και μάλιστα με «στέκια» στο βδομαδιάτικο παζάρι, και στους μπαξέδες τους, είχαν κάνει πασίγνωστο το Βελεστίνο για τα εξαιρετικής ποιότητας προσφερόμενα λαχανικά και φρούτα. Και μαζί μ' αυτούς ένα σωρό άλλους επαγγελματίες, τσαρουχάδες, σαγιατοποιοί, πεταλωτές, ράφτες μάλλινων, καροποιοί, οικοδόμοι, μπακάληδες, κουρείς, χασάπηδες κ.ά. που δημιουργούσαν μια πολύχρωμη, ανοιχτή αγορά, κράχτη επισκεπτών και πελατών από όλο τον κάμπο. Εκεί όμως που χτυπούσε έντονα η ζωή της πόλης ήταν η πληθώρα των μπακάλικων, τόσο στην κεντρική αγορά όσο και περιφερειακά. Πρόσφεραν τα πάντα και επί πιστώσει από αλώνια σε αλώνια, λειτουργώντας σαν μικρές τράπεζες. Θα θυμηθούμε τους μπακάληδες Σταύρο Καραμπερόπουλο, Νικ. Τριανταφυλλόπουλο, Μιχ. Τσίτσια, Ευάγγ. Κόγια, Θεόδ. Αλεξίου, Λυρίτση, Ιω. Χανιώτη, Ηρ. Χατζάκο, Αθ. Γιάτσιο, Κων. Γιάτσιο, Στ. Μπατακόγια, Στ. Παπατόλια, Απ. Παπατόλια, Απ. Κ. Παπατόλια, Στ. Ι. Παπατόλια, Αρ. Τσακαλέα, Γ. Πανάγο, Μιλτ. Σίγουρα, Δημ. Μακρή, Νικ. Καναλιώτη, Νικ. Καρβέλη, Στ. Παλάντζα, Χρ. Ντόντου, Ιω. Γκάτσιο, Αθ. Μαργαριτοπούλου κ.ά. Αρκεί να σημειωθεί πως μόνο στην κεντρική αγορά υπήρχαν προπολεμικά 14 μπακάλικά, ενώ σήμερα κανένα.

Μεγάλη επίσης η προσφορά των τσαγκάρηδων στο προπολεμικό Βελεστίνο, έχοντας διευρύνει με την καλή δουλειά και την ποιότητα τη φήμη τους στο θεσσαλικό διαμέρισμα ως των καλύτερων του επαγγέλματος. Αυτοί ήταν οι Δανιήλ Χατζηαθα-



νασίου, Γ. Φαρσαρώτος, Γ. Τσάμης, Ευάγγ. Τρουμπουτζάς, Στ. Γούσης, Νάκος Γούσης, Πεο. Πατάρας, Νάκος Γιάτσος, Βαθ. Πάτσλοφ, Γιάτσιος, Νάκος Μπακάλης, Στ. Μπακάλης, Νάκος Γαμβέτας, Μιχ. Πέτρον, Γαρ. Ρήγας κ.ά. Ακόμη θυμάμαι επαγγελματίες που άφησαν το στίγμα τους για την επιδεξιότητα και την τεχνική τους, όπως τους καροποιοούς Ανδρ. Μίτη, Κων. Καλτσά, Ελ. Χατζηθεοδώρου, Χρ. Καραβασίλη, Δημ. Αγγελή, Αλ. Κλεμεονώβ κ.ά., τους κρεοπώλες Γιάννη Βαζή, Βασ. Πατακιούτα, Νασιούλη Τσουμπέκο, Τάκη Τσουμπέκο, τον γανωτή Νιλ. Σόρογκα που τον διαδέχθηκε ο γιος του Γεώργιος Σόρογκας, τους ιδιοκτήτες χανιών Γ. Χατζηθεοδώρου και Αθ. Χατζηθεοδώρου, τους φουρνάρηδες Ευάγγ. Ντόντο και Ιω. Κουτσορεβίθη, τους καφετζήδες Αντ. Φούσκα, Νικ. Ιατρού, Δημ. Γούση, Θεόδ. Μούσια, Απ. Σίγουρα, Αθ. Καραθανάση, Θεόδ. Ιωαννίδη, Νικ. Τσιμπουκλή κ.ά. Συνεχίζοντας την περιπλάνηση στο προπολεμικό Βελεστίνου συναντούμε τη «Λαντώ» ένα αυτοκίνητο-σαράβαλο που έκανε τη συγκοινωνία Βελεστίνου-Σιδ. σταθμού, τότε μέσα σ' ένα σύννεφο σκόνης και τότε μέσα σ' ένα γόνατο λάσπης. Λίγο αργότερα και όταν η «Λαντώ» «γέρασε» είχαμε, στην ίδια διαδρομή, το σαραβαλάκι του Αποστ. Ακριβούση, μια παλαιά «Φορντ» που έπαιρνε μπρος με τη μανιβέλα, θεωρείτο μάλιστα πολυτέλεια, για την εποχή εκείνη να ταξιδεύει κανείς με αυτοκίνητο έστω και σαράβαλο. Θυμάμαι ακόμα τους νέους Βλάχους του Βελεστίνου με τις φουστανέλες και τις νεαρές Βλάχισσες, με τις παραδοσιακές στολές που εντυπωσίαζαν, εκκλησιαζόμενοι στις μεγάλες θρησκευτικές γιορτές. Τους Βελεστινιώτες καστανάδες και τους μικροπωλητές φρούτων, που καθημερινά μετέτρεπαν σε πανηγύρι το χώρο του σιδηροδρομικού σταθμού.

Σε περιπτώσεις ξηρασίας, τις συνεχείς λιτανείες, με συμμετοχή του συνόλου των κατοίκων, προπορευομένων των μαθητών, με εικόνες και λάβαρα και με στάσεις σε όλες τις εκκλησιές του Βελεστίνου, με επίκληση του Θεού για βροχές. Τα μπουλουκία των νέων του Βελεστίνου που τραγουδούσαν τα κάλαντα, μεταμφιεσμένοι σε Αράπηδες και Γενίτσαρους και με πρόθεση τα έσοδα να διατίθενται για φιλανθρωπικούς ή εκκλησιαστικούς σκοπούς. Λίγο παλαιότερα συναντούμε τον «τρελλό» ποιητή Σπύρο Μασούκα, που λάτρευε τον Ρήγα, να γυρίζει με τον τρουβά στον ώμο, όλη την Ελλάδα, διαλαλώντας την προσφορά του εθνεγέρτη, απαγγέλλοντας δικούς του στίχους για τον Ρήγα και ζητώντας τον οβολό των Νεοελλήνων για την προτομή του, την οποία και τελικά έστησε σε λόφο του Βελεστίνου, το 1926, όπου σήμερα ο ανδριάντας. Όταν επισκέφθηκε το Βελεστίνου, οι Βελεστινιώτες, με τη συμμετοχή των τοπικών αρχών και των μαθητών, τον υποδέχθηκαν στο σιδηροδρομικό σταθμό και τον αποθέσαν, ύστερα από λίγο στην Υπέρεια Κρήνη με προσφωνήσεις, και απαγγελίες.

Και όσον αφορά την ψυχαγωγία η θύμηση μας μεταφέρει στα απίστευτα ολονύκτια γλέντια στην εμποροπανήγυρη που κρατούσε μια εβδομάδα, τους χορούς, κυρίως των Βλάχων, μετά τη λειτουργία, στις γιορτές της Παναγίας και του Αγίου Χαραλάμπους, τους γαμήλιους χορούς στο Κεφαλόβρυσσο και στον Άγιο Κωνσταντίνο, και το διήμερο

γλέντι των κοριτσιών στον κλήδονα. Ακόμη θυμάμαι τα ξεφαντώματα της πρωτομαγιάς στο σιδηροδρομικό σταθμό και μέσα στους κατάφυτους μπαξέδες του Βελεστίνου από χιλιάδες πανηγυριστές που έφθαναν εδώ στο καταπράσινο Βελεστίνο, με έκτακτες αμαξοστοιχίες από Βόλο και Λάρισα. Γράφει σχετικά εφημερίδα του Βόλου: «Και εφέτος η εταιρεία σιδηροδρόμων χάριν της εορτής της 1ης Μαΐου έθεσεν εις την διάθεσιν του κοινού αμαξοστοιχία τέρψεως από εντεύθεν μέχρι Βελεστίνου. Άνω των 3.000 ατόμων συγκεντρώθησαν εις Βελεστίνον και διεχύθησαν εις τους δροσερούς κήπους ένθα εν χαρά και αγαλλιάσει εγεύθησαν τους οβελίας αμνούς». Και στους καιρούς του αλωνισμού θυμάμαι τη «μονομαχία» των αλωνιστικών συγκροτημάτων «Ρήγας Φεραίος» των Παπαρίζου-Κόκοτα και «Τίγρης» του Φωκιανού, που πιτσιρικάδες, τότε, πηγαίναμε να τα προϋπαντήσουμε 3-4 χιλιόμετρα πριν από το Βελεστίνο για να εκδηλωθούν, στη συνέχεια έντονα οι προτιμήσεις μας με τη δουλειά «στ' αλώνια». Ακόμα πραγματικό πανηγύρι ο αλωνισμός των κουκιών με τσατμά, 3-4 άλογα σε γρήγορες περιφορές, το λίχνισμα, το ξεκαθάρισμα του καρπού, στη συνέχεια το παζάρεμα, αφού γίνει επί τόπου η εξακριβωση αν είναι βραστερά ή όχι, η πώληση και η φόρτωση σε κάρα και στο Βόλο σε καΐκι για τα νησιά για να παρασκευασθεί η περιφέρημη νησιώτικη φάβα με τα Βελεστινιώτικα κουκιά.

Και η περιπλάνηση δεν μπορεί να αγνοήσει την προσφορά του τρένου Καλαμπάκας που διέσχιζε τη συνοικία «Τσιφλίκι», ήταν μέρος της ζωής του Βελεστίνου, διεύρυνε τις σκέψεις μας με οράματα για ταξίδια σε άγνωστους κόσμους και έδινε καθημερινά με τα σφυρίγματα, τις στάσεις, την πολυκοσμία, το δικό του στίγμα και χρώμα στο προπολεμικό Βελεστίνο. Ένα κομμάτι σημαντικό του προπολεμικού Βελεστίνου ήταν η ετήσια εμποροπανήγυρη και ζωοπανήγυρη, από τις πλουσιότερες σε εμπορεύματα και ζώα και από τις μεγαλύτερες σε συμμετοχές και τζίρο και το βδομαδιάτικο κάθε Παρασκευή παζάρι, καθρέφτης της ζωντανίας των παραγωγών λαχανικών και φρούτων, όπως και επίδειξη της δυναμικότητας της κτηνοτροφίας με τα τυριά, τα μαλλιά και το ζωντανό βιος και ακόμη το δείγμα με το μεράκι, την επιδεξιότητα και την εργατικότητα των γυναικών των Βλάχων του Βελεστίνου με την έκθεση και πώληση των υφαντών, τα σαμαροσκούτια, τα μάλλινα, φανέλες, γάντια, τσουράπια, κάπες κ.ά.

Και από τους αμίμητους τύπους του προπολεμικού Βελεστίνου θυμάμαι τον Σωκράτη που μετέφερε καθημερινά νερό στα καφενεία της αγοράς από το Κεφαλόβρυσο, με δύο μεγάλα τενεκεδένια δοχεία, κρεμασμένα στην άκρη ενός ξύλου που στηριζόταν στους ώμους του μεταφορέα. Σκληρή δουλειά για λίγα ψωροδίφραγκα. Τους Χαραλαμπάκη και Μούμολο, καθημερινά μεθυσμένοι, ο πρώτος με τα δηκτικά του σχόλια για τους πάντες και τα πάντα, κυρίως για τους τοπικούς άρχοντες και ο δεύτερος να επιδεικνύει τη δύναμη του κεφαλιού του, σπάζοντας μάγμαρα. Τον μπαρμπα Χρόνη, τον ψιλικατζή, τον αγαπημένο των γυναικών, με καταγωγή από την Ήπειρο, με το βάρος δύο καλαθιών να γυρίζει τις γειτονιές του Βελεστίνου. Τον

μπάρμπα Κώστα, τον κουκουτσελά με τις καραμέλες τύπου μαστίχας που σάλιωνε τα δάχτυλά του όταν πουλούσε τα ζαχαρωτά του για να μη κολλάει η μαστίχα. Τον Κατάκολο με τις παραξενιές του και το χαρακτηριστικό ότι έπεσε σε γούρνα με ασβέστη χωρίς σοβαρές συνέπειες. Τον Εβραίο Κονέ για την πάντα τίμια δουλειά του. Τους οργανοπαίχτες Νέμτσα και Τρομάρα με το κλαρίνο, Μπουγά με το σαντούρι και Τσουμπέκο με το βιολί. Τον ναυχελικό Σαράντη που ξαπλωμένος στην αιώρα, κάτω από τα πλατάνια του Κεφαλόβρυσου, δέχονταν τις περιποιήσεις, κάνοντας αέρα, της συζύγου του Μαλάμωσ. Τον Στέργιο και αργότερα τον Δημήτρη Παλάντζα, που έσερναν, με το λελέκι ψηλά, το χορό της έναρξης του θερισμού, ορίζοντας σαν πρωτεργάτες και το μεροκάματο.

Η περιπλάνηση δεν έχει τελειωμό, επισημαίνοντας πως τα χρόνια του προπολεμικού Βελεστίνου είναι για μας, τους παλαιότερους, χρόνια δύσκολα αλλά και νοσταλγικά, που ειλικρινά θέλουμε να ξαναζήσουμε. Χρόνια που άφησαν ανεξίτηλα τα σημάδια στο ρυθμό της ζωής, στο αλισβερίσι των ανθρώπων, στην καθαρότητα της σκέψης, στην ανόθευτη συμπεριφορά. Και οι άνθρωποι, κάτι διαφορετικό από το σήμερα. Είχαν μέσα τους τη φλόγα για δουλειά, το μεράκι της δημιουργίας και την προσπάθεια για κάτι καλό, αν ήταν δυνατόν όλα να γίνονταν στην εντέλεια. Χρόνια ευωδιαστά, με τη σημερινή έννοια οικολογικά, χωρίς να υπάρχει ο κίνδυνος από τη μόλυνση του περιβάλλοντος από τα φυτοφάρμακα, τους ψεκασμούς, τα αερολύματα, χωρίς όπως σήμερα, να υπάρχει μόλυνση από τα αερολύματα της Β΄ Βιομηχανικής περιοχής, έξω η καρκινογόνος απειλή και οι πολλοί θάνατοι. Έτρωγες το φρούτο και ευωδίαζε, ανέπνεες και ένιωθες το οξυγόνο να σου γεμίζει τα στήθια, έπινες νερό από αυλάκια ή πηγάδια και είχες τη σιγουριά ότι δεν θα ήταν μολυσμένο. Άλλοι καιροί, άλλα χρόνια, χρόνια ευλογημένα. Τα παλαιά καλά χρόνια είχαν σημαδευτεί από την πιστή συνέχιση της παράδοσης στη δουλειά, στο γλέντι, στους καιμούς των ανθρώπων.

Η περιπλάνηση στο προπολεμικό Βελεστίνο δεν μπορεί να σκιαγραφηθεί σε λίγες αράδες, γιατί έχει πτυχές πλέον ευρύτερες των όσων αναφέρθηκαν, έχει προσωπικά βιώματα που εγγίζουν πρόσωπα και καταστάσεις και δίνουν το στίγμα μιας εποχής που παρουσιάζεται ανάγλυφη με τους ανθρώπους της, τις συμπεριφορές, το ύφος και το ξετύλιγμα μιας σειράς αξιοπρόσεκτων γεγονότων που συνθέταν τη ζωή του προπολεμικού Βελεστίνου, ενός χώρου με τις ιδιαιτερότητές του και με πανελλήνια προβολή λόγω ιστορίας. Ναι, γεγονότα και καταστάσεις που τα τρώει ο χρόνος και τα εξαφάνισε ο πολιτισμός, όμως παραμένουν ανεξίτηλα χαραγμένα στις σκέψεις των ανθρώπων εκείνης της εποχής.

Δημοσιεύονται ενδεικτικά μερικές φωτογραφίες του προπολεμικού Βελεστίνου από το αρχείο του επιμελητού του τόμου *Υπέρεια* Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου.



Χαρακτικό του Πηλιορείτη από τον Άγιο Γεώργιο Νηλείας ζωγράφου και γλύπτη Νικόλα (Παυλόπουλος 1909-1990) με θέμα το Βελεστίνο.



Εξώπορτα σε σπίτι του Βελεστίνου στα 1935.



Αναζητώντας το Σταυρό τα Θεοφάνεια στην Υπέρεια Κρήνη -  
Κεφαλόβρυσο το 1936.



Επισκέπτες καθηγητές και μαθητές Γυμνασίου το 1938 σε εκδρομή  
στο Κεφαλόβρυσο, όπως συνηθίζονταν τότε που υπήρχε το νερό  
και έρχονταν στο Βελεστίνο. Στέρεψε το 1998.



Θεριστάδες σε αναμνηστική φωτογραφία μπροστά από την προτομή του Ρήγα.



Πάσχα το 1938 στην Χαραυγή του Κεφαλόβρυσου. Λαούτο Ν. Νιμπής, κλαρίνο Νικ. Παπαζήσης και βιολί Ελευθέριος Κονοσπύρης.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΚΟΝΤΟΜΗΤΡΟΣ

## Ο θεσμός των Υποδιδασκαλείων και το Υποδιδασκαλείο Βελεστίνου

Η χρονική περίοδος από το τέλος της οθωνικής περιόδου και ως το 1904, οπότε συνεκλήθη το πρώτο Πανελλήνιον Εκπαιδευτικόν Συνέδριον, έχει χαρακτηριστεί από τον Αλέξη Δημαρά σε σχέση με τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας ως περίοδος «διαπιστώσεων και προσπαθειών»<sup>1</sup>.

Εδώ θα παρουσιάσουμε δύο ελληνικές διαπιστώσεις, μία που αφορούσε τα δημοτικά σχολεία της Ευρώπης και μία που αφορούσε το ελληνικό δημοτικό σχολείο. Από ελληνικής πλευράς λοιπόν αναγνωριζόταν ότι στην υπόλοιπη Ευρώπη η δημοτική εκπαίδευση «εποιήσατο προόδους καταπληκτικάς..., εφελκύσασα την προσοχήν ου μόνον των εξ επαγγέλματος παιδαγωγών, αλλά και των πολιτικών ανδρών και πάντων εν γένει των ποθούντων την ανάπτυξιν και πρόοδον του λαού»<sup>2</sup>. Τα ευεργετικά επακολουθήματα του προσανατολισμού αυτού κατέρριψαν την πρόληψη που επικρατούσε «ότι δεν είνε άξιον μεγάλων διανοιών η ενασχόλησις περί την κατωτάτην της εκπαιδύσεως βαθμίδα»<sup>3</sup>. Έτσι τα δημοτικά σχολεία κρίθηκαν «ως ο δούρειος ίππος, εκ του οποίου εκπηδώσιν οι στρατιώται οι εις πάντας τους κλάδους υπερμαχούντες

---

1. Α. Δημαράς (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε- Τεκμήρια ιστορίας*, τόμ. Α', Ερμής, Αθήνα, 1973-74, σελ. 149-151.

2. Γ. Μπουκουβάλας, στο: «Επετηρίς της δημοτικής εκπαίδευσως, (Διεύθυνση Γ. Μπουκουβάλας), Εν Αθήναις, 1902», σελ. γ'.

3. *Ό.π.*

υπέρ της ευημερίας των εθνών και της ανθρωπότητας», ότι «είνε τα εργαστήρια, εν οίς χαλκεύονται τα όπλα τα καταπολεμούντα τους ποικίλους της ανθρωπότητος εχθρούς, τα πάθη δηλ. του σώματος και της ψυχής» και ότι «είνε τα μετρίοφρονα και ανεπίδεικτα ιατρεία, εντός των οποίων επουλούνται αι πληγαί των κοινωνιών και εξυγιαίνεται ο οργανισμός αυτών»<sup>4</sup>.

Στη χώρα μας η ανάγκη της μεταρρύθμισης και της επέκτασης της δημοτικής εκπαίδευσης συνειδητοποιήθηκε, όμως εμποδιζόταν από την έλλειψη οικονομικών μέσων και κατάλληλου διδακτικού προσωπικού. Ως προς το δεύτερο χαρακτηριστικές είναι οι εκθέσεις των δεκαετησάδων Ειδικών Επιθεωρητών, οι οποίοι το 1883 με εντολή του Υπουργείου επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως διέτρεξαν την Ελλάδα με σκοπό να καταγράψουν τις συνθήκες λειτουργίας των Δημοτικών σχολείων. Ένας εκ των επιθεωρητών, ο σημαντικός παιδαγωγός Χαρίσιος Παπαμάρκου, σημείωνε μεταξύ άλλων παρόμοιων και την ακόλουθη διαπίστωση για το ελληνικό δημοτικό σχολείο: «Το δημοτικόν σχολείον είναι πτώμα άψυχον ούτε έχον ούτε μεταδίδον κίνησιν τινα πνευματικήν... εκτός τινων εξαιρέσεων τα επίλοιπα δημοτικά σχολεία είναι πνευματικά νεκροταφεία, οι δε διδάσκαλοι χρησιμεύουσιν ως οι απαθέστεροι νεκροθάπται του πνεύματος...»<sup>5</sup>.

#### 4. Ο.π.

5. Οι εκθέσεις αυτές και ιδιαίτερα η χαρακτηριστική φράση του Παπαμάρκου θα αποτελέσουν σύνθημα αναφοράς για πολλά χρόνια, όταν επρόκειτο να γίνονται τοποθετήσεις για την κατάσταση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Σε τοπικό μαγνησιακό επίπεδο αναφέρεται ενδεικτικά το ακόλουθο σχετικό απόσπασμα δημοσιεύματος στον τοπικό τύπο: «Χώρα μη έχουσα σχολεία δεν δύναται να έχη κοινωνίαν πεπολιτισμένην. Τούτο είναι κανών απαράβατος. Ο πολιτισμός της είναι ψευδής, είναι πιθηκισμός, καταφαινόμενος ευθύς ως βαθύτερον εξετάση τις τα στοιχεία, εκ των οποίων αποτελείται. Ομοιάζει την χρυσόκονιν, ήτις καλύπτει ειδική αντικείμενα και μόλις πνεύση ο άνεμος και παρασύρη αυτήν, εμφανίζονται ταύτα αιδή και αποτρόπαια. Αυτή η χρυσόκονιν του κοινωνικού πολιτισμού μας άμα δοθή περίστασις φεύγει και παρουσιάζεται όλη η χυδαιότης, όλη η βαναυσότης, όλη η σκαιότης υπάρχουσα, κινουμένη, λαλούσα, δρώσα. Και πώς θέλετε να αναφυή ο κοινωνικός αυτός πολιτισμός; Μέσα εις τα χοιροστάσια, τα οποία κατ' ευφημισιόν καλούνται σχολεία παρ' ημίν; Πού ηκούσθη ότι από τα χοιροστάσια εξέρχεται ποτε εκπολιτιστική δύναμις, απαλύνουσα τα ήθη και λεπτύνουσα την κοινωνίαν;...». (Εφ. «Φωνή των έξω Ελλήνων», Βόλος, 23-9-1894). Στη συνέχεια ο αρθρογράφος, που υπέγραφε με το ψευδώνυμο Ολιέγ, αναφέρει αυτολεξεί τη γνωστή φράση του Παπαμάρκου, προκειμένου να αποδειχθεί ότι και στην περίπτωση της λειτουργίας σχολείων οι μαθητές εξέρχονται ηθικά ατελέστεροι από ό,τι ήταν πριν φοιτήσουν, λόγω της ελλιπούς κατάρτισης των εκπαιδευτικών. Στην κακή εκπαίδευση πιθανολογούσε ότι οφειλόταν ο τραχύς και άξεστος χαρακτήρας της ελληνικής κοινωνίας σε αντίθεση με τις κοινωνίες εκείνες, στις οποίες η δημοτική εκπαίδευση λειτουργούσε στη βάση της χριστιανικής αρετής και των ηθικών διδαγμάτων των Ευαγγελίων.



Σημειώνεται ότι το 1864 έκλεισε το μοναδικό Διδασκαλείο της χώρας, το οποίο επανιδρύθηκε μόλις το 1878. Έτσι ως το 1880, οπότε άρχισαν να αναλαμβάνουν υπηρεσία οι πρώτοι απόφοιτοι του επανιδρυμένου Διδασκαλείου, προσλαμβάνονταν από επιτροπές ως δάσκαλοι άτομα, που απλώς είχαν τις απαιτούμενες για τη διδασκαλία τους γνώσεις, αλλά δεν διέθεταν κανενός είδους παιδαγωγική κατάρτιση. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα ενός γερμανού λόγιου, του Paul Kirper: «Αμαξηλάται, υπηρέται, χειρώνακτες απόφοιτοι Ελληνικών Σχολείων υπέστησαν ευχερώς ενώπιον αυτών (των Επιτροπών) την δοκιμασίαν, ούτω δε ανεδείχθησαν δημοδιδάσκαλοι άνθρωποι ανάξιοι και παντελώς άχρηστοι»<sup>6</sup>. Τα προβλήματα επιδεινώθηκαν με την ένωση της Θεσσαλίας, γεγονός που οδήγησε στην ίδρυση τριών νέων διδασκαλείων στην επαρχία και συγκεκριμένα στην Τρίπολη, την Κέρκυρα και τη Λάρισα. Παρά τον διπλασιασμό των μαθητών που επέφερε η λειτουργία των νέων διδασκαλείων οι ανάγκες σε δασκάλους παρέμεναν τρομακτικές. Η κατάσταση μερικών όμορων δήμων της περιοχής μας εμφανίζεται στον ακόλουθο πίνακα:

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΣΗΣ								
Όνομα χώρας	αριθμός κατοίκων	αριθμός μαθητών	Δημοδιδάσκαλοι			Δημοδιδασκάλισσαι		
			Α'	Β'	Γ'	Α'	Β'	Γ'
<b>ΔΗΜΟΣ ΑΡΜΕΝΙΟΥ</b>								
Γκιρλή .....	525	37			1			
Χατζάμηση .....	761	51			1			
<b>ΔΗΜΟΣ ΒΟΙΒΗΣ</b>								
Κανάλια .....	1502	105		1				1
Καρπηλά .....	585	41			1			
<b>ΔΗΜΟΣ ΦΕΡΩΝ</b>								
Βελεστίου .....	2389	165	1	1			1	
Σίταουλου .....	653	45			1			

6. P. Kirper, *Ιστορία της εν Ελλάδι Δημοτικής εκπαίδευσης* (μετ. Δ. Αυξεντιάδου), εν Αθήναις, 1906, σελ. 58.

Πρόκειται για απόσπασμα από το ΦΕΚ 39/19-2-1893, με το οποίο καθορίζονταν οι προσήκοντες και επαρκείς δημοδιδάσκαλοι για τα σχολεία της χώρας. Από τον πίνακα γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι σχολεία λειτουργούσαν μόνο στην «εν πυκνοίς συνοικισμοίς κατωκημένην χώραν», για να μιλήσω στη γλώσσα της εποχής. Όμως και σ' αυτές τις περιπτώσεις η στελέχωση δεν γινόταν πάντα από δασκάλους των διδασκαλείων, αλλά από «γραμματοδιδασκάλους», άτομα δηλαδή με ελάχιστες γνώσεις, τα οποία μισθώνονταν από τους Δήμους με σκοπό να προσφέρουν στοιχειώδεις γνώσεις στα παιδιά. Κατά συνέπεια δημοτικά σχολεία δεν λειτουργούσαν καθόλου στα χωριά, αλλά ούτε και σε πολλές κομοπόλεις<sup>7</sup>. Άλλωστε βάσει του νόμου δημοτικά σχολεία μπορούσαν να λειτουργήσουν, εφόσον φοιτούσε σ' αυτά ο ελάχιστος αριθμός των πενήντα μαθητών<sup>8</sup>. Ακόμη τονίζεται ότι τα δημοτικά σχολεία ήταν δημοσυντήρητα, γεγονός που εμπόδιζε ασφαλώς την εξάπλωσή τους. Π.χ. στον κρατικό προϋπολογισμό του έτους 1894 αναγράφονται τα ακόλουθα έσοδα υπέρ της στοιχειώδους εκπαίδευσης.

ΕΣΟΔΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ	
Εισφοράι δήμων .....	1800000
"    Μονών .....	110000
Τόκοι κληροδοτημάτων κλπ.....	50000
Ίδιαίτερα καταβολή κληροδοτήματος του 'Ιεραπόλ. πρὸς Συντήρ. σχολ. ἐν Ἀνδρῶν	1200
Τὸ ὅλον τοῦ Κεφ. ΙΑ'....	1961200

7. Σημειώνεται ότι τότε η φοίτηση στα Δημοτικά σχολεία παρά την υποχρεωτικότητα των νόμων ήταν ελλιπής, επειδή πρώτον τα παιδιά και μάλιστα της κατώτερης ηλικίας απασχολούνταν στη φύλαξη των ζώων και γενικά σε βοηθητικές εργασίες των απόρων γονέων τους και δεύτερον υπήρχε έλλειψη πόρων για την αγορά του κατάλληλου υαλισμού και κυρίως των αναγκαίων βιβλίων. Εκτός από τους αντικειμενικούς αυτούς λόγους στην επαρχία ιδιαίτερα οι γονείς δεν είχαν πεισθεί απόλυτα για τα υλικά και κυρίως τα ηθικά ωφελήματα που θα προέκυπταν για τα παιδιά τους από τη φοίτηση στο σχολείο. Σ' αυτό συνέβαλε και η χαμηλής στάθμης εκπαίδευση και αγωγή που προσφερόταν στα επαρχιακά σχολεία. (Βλ. Θ. Μιχαλόπουλος, *Περί της ενυπέρτατος διαδόσεως της δημοτικής εκπαίδευσης και περί παιδείας των περιβεβηκότων την σχολικήν ηλικίαν αγραμμάτων*, Μ. Σαλίβερος, Εν Αθήναις, 1905, σελ. 17).

8. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του Γ. Θεοτόκη, υπήρχαν τότε 3586 οικισμοί με πληθυσμό μικρότερο των εξακοσίων κατοίκων. Συγκεκριμένα 686 οικισμοί είχαν πληθυσμό μέχρι 100 κατοίκους, 1003 από 100 έως 200 κατοίκους, 756 από 200 έως 300, 525 από 300 έως 400, 380 από 400 έως 500 και 236 από 500 έως 600 κατοίκους.

Οι εισφορές του Νομού Λαρίσης ανήλθαν σε 339497 δραχ. και επιμερίστηκαν σύμφωνα με τον ακόλουθο πίνακα, όπου εμφανίζονται και οι υποχρεώσεις του Δήμου Φερών, που μας αφορούν εν προκειμένω:

Έπαρχία	Δήμος	Ποσό εισφοράς	Ποσό κατά κεφαλή	Έπαρχία	Δήμος	Ποσό εισφοράς	Ποσό κατά κεφαλή
<b>ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΗΣ</b>							
<b>Λαρίσης</b>	Λαρίσης	34874		<b>Βόλου</b>	Φερών	7396	
	Κρανίδος	6754			Ζαγκυράς	7140	
	Νέστορος	7152			Κισσού	4236	
	Αμπαλακίων	5000			Μορσιού	7236	
	Σουκασίου	4792			Μελιού	9120	
	Όρχηστου	2914			Αλευαίου	2904	
<b>Τυρνάβου</b>	Αμυνίου	5786		Σκαλάβου	6984		
	Φακίου	3382		Αργεῶν	4798		
	Τυρνάβου	25252		Νεβλίας	19218		
	Γόννου	3744		Σκεπιάς	7608		
<b>Άγρινος</b>	Όλοιστος	11532		<b>Άλιμυρού</b>	Άλιμυρού	10904	
	Δοσίου	16620			Όθρους	1212	
	Καυθουαίας	7920			Πλατάνου	3864	
<b>Βόλου</b>	Ελευθερινών	2162		<b>Φαρσάλων</b>	Φαρσάλων	9867	
	Παγαριῶν	38283			Ελευθρίου	7125	
	Ίσκιου	8592			Σαποτιστής	5889	
	Όρμίου	7708			Θαυμακίων	12171	
	Μακρυπέτρας	10196			Συνέδου	3113	
	Βαϊδίας	4896		Μηδουσίας	4455	339497	

Αντίστοιχα οι εισφορές των Ιερών Μονών, που βρισκόνταν στα όρια του εν λόγω Νομού είχαν το 1895 ως ακολούθως:

<b>Λαρίσης</b>	Λαρίσης	Ψαλίδιζης	75,39
	Θουρακού	Ξενίας	2533,05
<b>Άλιμυρού</b>	Όμβριακής	94,82	
	Άδαρίτης	31,39	
<b>Πλατάνου</b>	Σουβίου	591,33	
	Φαμουρίου	301,72	
	Κορνηκίου	175,—	
			3802,70

Ενδιαφέρον στοιχείο είναι και ο οικονομικός προϋπολογισμός του Δήμου Φερών για το έτος 1894:

Ἔσοδα		Ἔξοδα	
Φέροι ἔσοδα .....	12,500	Προσωπικὸν .....	5,315
• ἑμιστεῖς .....	8,300	Διοίκηση .....	570
Πρόσοδοι ἐκ δημοτ. περιουσίας .....	100	Γραφεῖα .....	458
Τίμη, δακτύλιμα καὶ πρόστιμα ..	200	Ἐξοπλισμοί .....	1,199
Καθυστροφώμενα .....	4,000	Ἑγεία .....	1,670
Διάρρηκτα .....	2,000	Δημοτικὰ ἔργα .....	1,800
		Νόμισμα ὑποχρεώσεων .....	15,143
		Χρέη καὶ ἀποζημιώσεις .....	...
		Ἀγαθουργίαι καὶ συνήματα .....	550
		Ἔξοδα ἀκαταργητῶν χρεῶτων .....	...
		Ἀποθηματῶν .....	445
Σύνολον ἑσόδων ἑρ.	27,100	Σύνολον ἑξόδων ἑρ.	27,100

Εἶναι προφανές ὅτι οἱ εισφορές τοῦ Δήμου Φερών γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν Δημοτικῶν σχολείων ἀντιπροσώπευαν μεγάλο μέρος τῶν υποχρεώσεών του. Τα δεδομένα αὐτὰ ἀποτυπώνουν ἓνα μέρος τῶν δυσκολιῶν γιὰ τὴν περαιτέρω ἐξάπλωση τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης. Σ' αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ ἀδυναμία ἰδρύσεως καὶ ἄλλων διδασκαλειῶν γιὰ τὴ στελέχωση τῶν σχολείων με ἱκανοὺς ἐκπαιδευτικοὺς στὴ συγκεκριμένη συγκυρία, γιὰ οικονομικοὺς λόγους, ὅπως θὰ φανεῖ σαφέστερα στὴ συνέχεια.

Γι' αὐτὸ ἤδη τὸ 1884 ὁ ὑπουργὸς Δ. Σ. Βουλπιώτης υπέβαλε στὴ βουλή νομοσχέδιο «περὶ υποδιδασκαλιῶν», ὅμως ὁ ἴδιος δὲν ἐνεργοποίησε τελικὰ τὸν νόμο, ἐπειδὴ θεώρησε ὅτι «διὰ τῶν υποδιδασκαλιῶν εἰσήγετο νοθεΐα εἰς τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν»<sup>9</sup>. Τέσσερα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1888, μίᾳ κοινοβουλευτικῆ ἐπιτροπῆ ἐξέφρασε τὴ γνώμη ὅτι τὸ κράτος οφείλει νὰ μεριμνήσει γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν σὲ ἐκπαιδευτικὸ προσωπικὸ τῆς πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης καὶ πρότεινε τὴν ἰδρύση δέκα τουλάχιστον καλὰ οργανωμένων διδασκαλειῶν. Ἡ πρόταση αὐτὴ δὲν ἐγένε δεκτὴ ἀπὸ τὴν κυβέρνηση γιὰ οικονομικοὺς λόγους. Τὸ 1892 ἔφτανε στὸ τέλος τῆς ἡτρελῆς δεκαετίας τῆς ἱλιγγιώδους τρικουπικῆς ἀνάπτυξης, ὅμως, καθὼς τὰ ἔργα υποδομῆς δὲν ἀποδίδουν ἀμέσως τοὺς καρπούς τους, ἡ χώρα ὄδευε πλέον πρὸς τὴν πτώχευση, ἐνῶ ταυτόχρονα προετοιμάζε καὶ τὴ διοργάνωση τῶν πρώτων Ὀλυμπιακῶν Ἀγῶνων τῆς σύγχρονης ἱστορίας! Αὐτὸ εἶναι τὸ πλαίσιο, τὸ ὁποῖο ἐπέβαλλε νὰ βρεθεῖ κάποια λύση καὶ νὰ προκύψει ὁ θεσμὸς τῶν Ὑποδιδασκαλειῶν τὸ 1892 μετὰ ἀπὸ εἰσήγηση τοῦ Χαρίσιου Παπαμάρκου, ὁ ὁποῖος συνεργαζόταν με τὶς κυβερνήσεις τοῦ Χαριλαοῦ Τρικουπῆ. Στὴν αιτιολογικὴ ἔκθεση επικρίθηκε ἔντονα ὁ θεσμὸς τῶν γραμματοδιδασκαλιῶν, στους ὁποίους ἀποδόθηκαν βαρῦτατοι χαρακτηρισμοί. Πρόθεση τοῦ νομοθέτη ἦταν

9. Πρόκειται γιὰ ἐρημνεία τοῦ Π. Π. Οικονόμου. Βλ. Α. Ἀνδρέου - Π. Παπακωνσταντίνου, *Τὰ διδασκαλεῖα καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς παιδαγωγικῆς σκέψης: 1875 - 1914*, Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα, 1992. σελ. 108.



Τα Υποδιδασκαλεία στελεχώνονταν από δύο πρωτοβάθμιους δημοδιδασκάλους, εκ των οποίων ο ένας αναλάμβανε ταυτόχρονα με τη διδασκαλία και τη διεύθυνση. Δέχονταν μαθητές ηλικίας από 16 έως 30 ετών αποφοίτους των Ελληνικών σχολείων ή αλλιώς Σχολαρχείων μετά από εισιτήριες εξετάσεις. Η φοίτηση σ' αυτά ήταν μονοετής. Στο ασφυκτικό χρονικό πλαίσιο του ενός σχολικού έτους λοιπόν δύο δημοδιδάσκαλοι προσπαθούσαν να μεταδώσουν σε ένα αριθμό 15 έως 50 μαθητών γενική μόρφωση και εξειδικευμένη θεωρητική και πρακτική παιδαγωγική κατάρτιση, ενώ η ύλη που καθορίστηκε χαρακτηρίστηκε από τότε «δυσανάλογος και λίαν πεπυκνωμένη»<sup>10</sup>.

Το πρόγραμμα που ορίστηκε για την εκπαίδευση των μελλόντων εκπαιδευτικών αυτής της κατηγορίας ήταν το ακόλουθο:

	<b>ΜΑΘΗΜΑΤΑ</b>	<b>ΩΡΕΣ</b>	<b>% ωρών</b>
1	Θρησκευτικά	4	9,53
2	Παιδαγωγικά	4	9,53
3	Ελληνικά	5	11,90
4	Ελληνική Ιστορία	3	7,14
5	Γεωγραφία	2	4,76
6	Αριθμητική	2	4,76
7	Ύμνα	3	7,14
8	Καλλιγραφία	2	4,76
9	Γυμναστική	2	4,76
10	Γυμναστική	3	7,14
11	Πρακτικές ασκήσεις	12	28,58
	<b>Σύνολο</b>	<b>42</b>	<b>100,00</b>

Σε κάθε Υποδιδασκαλείο για την πρακτική άσκηση των μαθητών στη διδασκαλία ήταν προσαρτημένο ένα πρότυπο «Γραμματείο». Γραμματεία ονομάστηκαν τα σχολεία, στα οποία θα δίδασκαν οι υποδιδάσκαλοι. Οι απόφοιτοι των Υποδιδασκαλείων δεν ονομάζονταν δημοδιδάσκαλοι, όπως εκείνοι των διδασκαλείων, αλλά γραμματισταί και προοριζόνταν να καλύψουν εκπαιδευτικές ανάγκες σε οικισμούς μικρότερους των εξακοσίων κατοίκων. Με βάση το βαθμό του απολυτηρίου διακρίνονταν σε τρεις κατηγορίες, γεγονός που είχε σοβαρό αντίκτυπο στη μισθοδοσία τους και στην τοποθέτησή τους σε «Γραμματεία» μεγάλων ή μικρών οικισμών.

10. Κ. Καραντζίνας, «Περί Υποδιδασκαλείων», στο: «Επετηρίς της δημοτικής εκπαιδεύσεως», *όπ.π.*, σελ. 105. Σημειώνεται πάντως ότι ο εν λόγω συγγραφέας ήταν διευθυντής Υποδιδασκαλείου και επομένως πρέπει να θεωρηθεί δεδομένη η θετική του στάση απέναντι στο θεσμό.

Ο θεσμός των Υποδιδασκαλείων επικρίθηκε ευθύς εξ αρχής πρωτοστατούντος του αρτισύστατου τότε συνδέσμου των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων, ο οποίος προσπάθησε να παρακωλύσει την εφαρμογή του με το επιχείρημα ότι συν τω χρόνω θα μπορούσε η χώρα να αποκτήσει επαρκείς δημοδιδασκάλους από τα Διδασκαλεία. Οξεία κριτική άσκησε και ο παιδαγωγός Π.Π. Οικονόμου, αντίπαλος του Παπαμάρκου. Μάλιστα η στάση του αυτή του στοίχισε την απομάκρυνσή του από την διεύθυνση του Διδασκαλείου Αθηνών. Η κριτική επικεντρώθηκε στην προπαιδεία των Υποδιδασκάλων, στο γεγονός δηλαδή ότι ήταν απόφοιτοι των Ελληνικών Σχολείων<sup>11</sup>, τα οποία χαρακτηρίζονταν «σκελετώδη κατασκευάσματα άνευ ζωής τινος και πνοής, ανεπίδεκτα βελτιώσεως και οιονεί καταδικασμένα εις στενότητα και μαρασμούδη βίον... Σχολεία, ουδέν φέροντα σημείον του πολυτίμου αυτών σκοπού και άμοιρα των αναγκαίων εκείνων σκευών και οργάνων, ων άνευ σήμερον τουλάχιστον πάσα μάθησις είνε κενή, ατερπής και άγονος, σχολεία τοιαύτα, ένθα ο διδάσκων αισθάνεται εαυτόν ως αιχμάλωτον ή ηγγαρευμένον και αγωνίζεται πώς να εξέλθη αυτών ίνα αναβή εις καθαρότεραν σφαιραν, είνε αδύνατον να γεννήσωσι τε τι υγιές, αγαθόν και σπουδαίον, να λάβωσι ποτε επίδοσιν και τελείωσιν και να εκπληρώσωσι τας προσδοκίας και τας αξιώσεις της Πολιτείας»<sup>12</sup>. Άλλο σημείο, στο οποίο εστιάστηκε η κριτική, ήταν το γεγονός ότι ο νόμος επέτρεπε να προσέρχονται στα Υποδιδασκαλεία άτομα ηλικίας έως τριάντα ετών, όψιμοι δηλαδή εραστές της παιδείας, που επέλεγαν το λεπτότατο και δυσχερόστατο έργο της αγωγής και της διδασκαλίας με την ιδέα ότι αυτό είναι το πιο άκοπο. Επί πλέον εκφραζόταν αμφιβολία για το κατά πόσο αυτοί οι ενήλικες θα ήταν ικανοί να μάθουν τα αντικείμενα του προγράμματος. Γι' αυτό διατυπώνονταν φόβοι μήπως οδηγούνταν στη μηχανική διδασκαλία και περιοριζόνταν στην αποστήθιση, η οποία αποναρκώνει και μαραίνει το παιδικό πνεύμα και αφαιρεί από αυτό κάθε ικανότητα, όρεξη και πρωτοβουλία για ενεργό συμμετοχή στην αντιμετώπιση των πραγματικών αναγκών της ζωής. Επί πλέον φαίνεται πως υπήρξε πρόβλημα με τη μεγάλη κλίμακα των ηλικιών των μαθητών των Υποδιδασκαλείων, αφού συνέβαινε «να παρακάθηνται εν τοις εδωλίοις του Υποδιδασκ. μείρακες μετά τελείων ανδρών»<sup>13</sup>. Τέλος και το πρόγραμμα των Υποδιδασκαλείων θεωρείτο ανεπαρκές για την εκπλήρωση των σκοπών της εκπαίδευσης. Για τους λόγους αυτούς προτάθηκε από ορισμένους η

11. Αντίθετα στα Διδασκαλεία του 1878 όρος προσέλευσης στις εισαγωγικές εξετάσεις ήταν η προσκόμιση ενδεικτικού προβιβασμού από την Β΄ προς την Γ΄ τάξη του τετρατάξιου, τότε, γυμνασίου.

12. Θ. Μιχαλόπουλος, *όπ.π.*, σελ. 18. Το απόσπασμα ο εν λόγω συγγραφέας το έλαβε από την υπουργική αιτιολογική έκθεση του νομοσχεδίου περί μέσης εκπαίδευσεως της 21<sup>ης</sup> Ιανουαρίου 1904.

13. Κ. Καραντζίνας, *όπ.π.*, σελ. 107.

ίδρυση Ιεροδιδασκαλείων, τα οποία θα παρείχαν παιδαγωγική κατάρτιση, καθώς και θρησκευτική και ιερατική μόρφωση, ώστε οι απόφοιτοι να μπορούν να εκπληρώνουν τις εκπαιδευτικές και θρησκευτικές ανάγκες των αγροτικών περιοχών, όπου για τις μικρές κοινότητες ήταν πολυτέλεια να υπάρχει χωριστό και ειδικό προσωπικό για τις ανάγκες αυτές. Οι αντιδράσεις προκάλεσαν αβεβαιότητα στους γραμματιστές για το επαγγελματικό τους μέλλον, με αποτέλεσμα την ανάσχεση της επιθυμίας για φοίτηση στα Υποδιδασκαλεία. Το γεγονός αυτό οδήγησε στο πρόωρο κλείσιμο των πρώτων Υποδιδασκαλείων, αφού δεν προσερχόταν ο ελάχιστος αριθμός των δεκαπέντε μαθητών, που θα καθιστούσε δυνατή τη συνέχιση της λειτουργίας τους. Έτσι εξηγείται και η βραχύβια λειτουργία, μόλις διετής, του Υποδιδασκαλείου Βελεστίνου. Σημαντικό πρόβλημα για την προσέλκυση των μαθητών φαίνεται ότι αποτελούσε και το γεγονός ότι οι γραμματιστές δεν συμπεριλαμβάνονταν στο νόμο περί συντάξεων και έτσι δεν δικαιούνταν της ευτελούς περιθάλψεως, που παρεχόταν ανεξαιρέτως στους υπόλοιπους υπαλλήλους. Πάντως υπήρξε και η θετική θέαση του θεσμού των Υποδιδασκαλείων. Χωρίς να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι οι γραμματιστές στερούνταν την ευρεία μόρφωση των δημοδιδασκάλων, τους αναγνωρίστηκε ότι ήταν «εμπεφορημένοι δι' ενθέου ζήλου»<sup>14</sup> και ότι είχαν σαφή επίγνωση της αποστολής τους. Η αποτελεσματικότητά τους αναγνωρίστηκε από τους γονείς και τους επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων. Ασφαλώς ήταν πολύ υπέρτεροι των γραμματοδιδασκάλων<sup>15</sup>. Επειδή τα Υποδιδασκαλεία αποσκοπούσαν στην παροχή εκπαίδευσης στους μικρούς οικισμούς, που τότε ήταν πάμπολλοι, θεωρήθηκαν από τους υποστηρικτές τους ότι αποτελούσαν «την κρηπίδα της ευημερίας του έθνους» και ότι συνεπικουρούσαν «εις το μέγα έργο των Διδασκαλείων, όπως τεθώσι στερεά και αδιάσειστα τα θεμέλια του οικοδομήματος του εθνικού μεγαλείου»<sup>16</sup>. Είναι προφανές ότι οι επικριτές του θεσμού είχαν προ των οφθαλμών τους τα Διδασκαλεία, τα οποία στη δεδομένη στιγμή φαίνονταν να παρέχουν ικανοποιητική εκπαίδευση στους μέλλοντες δασκάλους, ενώ οι

14. Κ. Καραντζίνας, *όπ.π.*, σελ. 104.

15. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο χωρίο του Γ. Μπουκουβάλα: «Ο περί υποδιδασκαλείων νόμος εχορήγησεν εις το κράτος τους γραμματιστάς, περί της μορφώσεως και του ενθουσιασμού των οποίων ομοφώνως πάντες οι Επιθεωρηταί των δημοτ. Σχολείων εκφράζονται ευφημώτατα. Οι νεαροί γραμματισταί αντικαταστήσαντες κατά το πλείστον τους γραμματοδιδασκάλους, η υπηρεσία των οποίων, πλην ολιγίστων εξαιρέσεων, βλάβης μάλλον πρόξενος εις το σχολείον εγένετο, επιδείξαντο και αντλήψιν ικανήν του πολυπλόκου έργου και ενθουσιασμόν άγιον προς εκπλήρωσιν των καθηκόντων αυτών» (Βλ. Γ. Μπουκουβάλας, *Συμπληρωματική εκπαίδευσις των αποφοιτώντων εκ των δημοτικών σχολείων, στο: «Επετηρίς της δημοτικής εκπαιδεύσεως», όπ.π.*, σελ. 186).

16. Κ. Καραντζίνας, *όπ.π.*, σελ. 108



υπερασπιστές των Υποδιδασκαλείων προσανατολιζόνταν με τη λογική το «μη χείρον βέλτιστον». Και το «χείρον» βέβαια ήταν οι γραμματοδιδάσκαλοι.

Επανερχόμενοι στην εκπαιδευτική κατάσταση στο Δήμο Φερών και δύο όμορων Δήμων, του Αρμενίου και της Βοίβης, διαπιστώνεται η ακόλουθη κατάσταση σε σχέση με τη λειτουργία των σχολείων το 1901, επτά χρόνια δηλαδή μετά την αποφοίτηση των πρώτων γραμματιστών:

Δήμος	Οικισμός	Δημοτικά Σχολεία Αρρένων	Δημοτικά Σχολεία Θηλέων	Αριθμός Δημοδιδασκάλων	Αριθμός Δημοδιδασκαλισσών	Αριθμός Γραμματιστών	Αριθμός Γραματοδιδασκάλων	Σύνολο Δήμου
Φερών	Βελεστίνο	1	1	2	1			<b>6 Δημοτικά Σχολεία</b> <b>7 Διδάσκαλοι</b> (3 Δημοδιδάσκαλοι, 1 Δημοδιδασκάλισσα, 3 Γραμματιστές)
	Σέσκλον	1		1				
	Άγιος Γεώργιος	1				1		
	Τακταλασμάν	1				(1)		
	Σερατζή	1				1		
Βοίβης	Κανάλια	1	1	2	1			<b>4 Δημοτικά Σχολεία</b> <b>5 Διδάσκαλοι</b> (4 Δημοδιδάσκαλοι, 1 Δημοδιδασκάλισσα)
	Κερασιά	1		1				
	Κάπουρνα	1		1				
Αρμενίου	Γκερλή	1	1	1	1			<b>10 Δημοτικά Σχολεία</b> <b>10 Διδάσκαλοι</b> (2 Δημοδιδάσκαλοι, 1 Δημοδιδασκάλισσα, 5 Γραμματιστές, 2 Γραμματοδιδάσκαλοι)
	Χατζήμιου	1		1				
	Κιλελέρ							
	Ριζόμυλον	1				(1)		
	Σακαλάρ	1					1	
	Χατζήμπαση							
	Γιαχαλάρ	1				1		
	Δεδέργιαννη	1				1		
	Αβδουλάρ	1					1	
	1				(1)			

Συνοπτικά η μεταβολή αποσαφηνίζεται στον ακόλουθο πίνακα:

Έτος 1893				
Δήμος	Αριθμός πρωτοβάθμιων σχολείων	Αριθμός εκπαιδευτικών	Σύνολο πρωτοβάθμιων σχολείων	Σύνολο εκπαιδευτικών όμορων δήμων
Αρμενίου	2	2		
Βοίβης	3	3		
Φερών	3	4	8	9

Έτος 1901				
Δήμος	Αριθμός πρωτοβάθμιων σχολείων	Αριθμός εκπαιδευτικών	Σύνολο πρωτοβάθμιων σχολείων	Σύνολο εκπαιδευτικών όμορων δήμων
Αρμενίου	10	10		
Βοίβης	4	5		
Φερών	6	7	20	22

Είναι σαφής η μεταβολή, που συνέβη στην επέκταση της Δημοτικής εκπαίδευσης στους εν λόγω Δήμους στο χρονικό πλαίσιο μιας οκταετίας. Η θετική εξέλιξη αποδίδεται και στη λειτουργία των Υποδιδασκαλείων, τα οποία από το 1894 ως το 1901 παρήγαγαν συνολικά 777 γραμματιστές. Σημειώνεται ότι από το 1880 ως το 1901 απολύθηκαν από τα Διδασκαλεία συνολικά 2153 Δημοδιδάσκαλοι. Το 1901, λοιπόν, υπηρετούσαν 2152 δημοδιδάσκαλοι, 884 διδασκάλισσες απόφοιτες των Αρσακείων Διδασκαλείων, 702 γραμματιστές<sup>17</sup>, ενώ εξακολουθούσαν να παρέχουν εκπαίδευση 291 γραμματοδιδάσκαλοι. Συνολικά λειτουργούσαν 3317 δημόσια πρωτοβάθμια σχολεία, εκ των οποίων τα 591 θηλέων και τα 1255 γραμματεία (στα γραμματεία περιλαμβάνονταν και όσα σχολεία λειτουργούσαν με γραμματοδιδασκάλους). Τα 94 δημοτικά σχολεία ήταν πλήρη, δηλαδή εξατάξια, εκ των οποίων τα 36 ήταν θηλέων. Στα δημόσια σχολεία φοιτούσαν 204749 μαθητές, εκ των οποίων 47960 ήταν κορίτσια. Η αναλογία των δασκάλων προς τους κατοίκους ήταν κατά μέσο όρο ένας δάσκαλος

17. Στα είκοσι περίπου χρόνια λειτουργίας των Υποδιδασκαλείων αποφοίτησαν συνολικά 2400 γραμματιστές. Αυτοί το 1914, οπότε ιδρύθηκαν δεκατέσσερα διδασκαλεία τριετούς φοίτησης, αναγνωρίστηκαν ως δάσκαλοι γ' βαθμού. Για την μετεκπαίδευσή τους προσαρτήθηκαν ειδικές τάξεις στα εν λόγω διδασκαλεία.

προς 600 κατοίκους και ένα σχολείο προς 733 κατοίκους. Εν τω μεταξύ λειτουργούσαν 157 ιδιωτικά σχολεία, εκ των οποίων τα 101 θηλέων, στα οποία φοιτούσαν 6914 μαθητές, εκ των οποίων τα 3838 ήταν κορίτσια.

Σχετικά με το Υποδιδασκαλείο Βελεστίνου σε άλλο πλαίσιο από αυτό της παρούσης εισήγησης ασχολήθηκε υποδειγματικά ο σεβαστός δάσκαλος κ. Νασίκας<sup>18</sup>.

Από τη σκοπιά της παρούσης εισήγησης το ενδιαφέρον θα εστιαστεί στην παρουσίαση των σχετικών ΦΕΚ, τα οποία εντοπίστηκαν στην Μπενάκειο Βιβλιοθήκη και στη βιβλιοθήκη της Βουλής, καθώς και στα στοιχεία των μαθητών, που φοίτησαν σ' αυτό. Τα τελευταία αποκομίστηκαν μετά από επίπονη και χρονοβόρα αναζήτηση σε ελληνικές και ξένες βιβλιοθήκες. Η Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη της Δρέσδης ήταν τελικά αυτή που τα διέθετε!

Πρώτα παρουσιάζεται απόσπασμα από το ΦΕΚ 277/11-8-1892, όπου δημοσιεύτηκε ο νόμος 'ΒΟΘ' του 1892 «Περί υποδιδασκαλείων». Ο Νόμος υπογράφηκε στις 6-8-1892 από τον αρμόδιο υπουργό Στ. Σκουλούδη και την επομένη (7-8-1892) θεωρήθηκε από τον Υπουργό Δικαιοσύνης Ανάργυρο Ν. Σινόπουλο, οπότε και ετέθη και η μεγάλη σφραγίδα του κράτους.

---

18. Στέργιος Νασίκας, «Τα σχολεία του Βελεστίνου μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας και το Υποδιδασκαλείο του», *Υπέρεια*, τόμ. 2, Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 345-369.



**ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΨ**  
**ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ**

---

**ΑΡΙΘ. 277** **1892**

---

**ΜΕΡΟΣ ΠΡΩ**

---

**ΕΓΚΡΥΨΙΣ ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΧΟΝ**

<p style="text-align: center;"><b>ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ</b> ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΝ</p> <p>ΝΟΜΟΣ. Περὶ ὑποδασκαλείων..... 4</p> <p style="text-align: center;"><b>ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ</b> ΝΟΜΟΤΕΛΕΣΤΙΚΟΝ</p> <p>Περὶ τῶν παραχωρητῶν γηπέδων εἰς τοὺς ἐκ τῆς ἑξῆς Στρατι-</p>	<p>Ἐκ τῶν ἐξῆς Ν. γηπέδων Δ.λ.φ.</p> <p>Περὶ ἐγκρίσεως κατὰ τὸν Κανονισμῶν.</p>
---	---

---

**ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ**  
**ΚΟΚΚΟΒΟΥΛΕΙΣ**

Περὶ ὑποδασκαλείων.

**ΝΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ**  
**ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄**  
**ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ**

Ψηφίσαντες ἡμετέροις μετὰ τῆς Βουλῆς, ἀπερρίψαμεν ἢ διατάξαμεν·

\*Ἄρθρον 1.

Ἐπίσταται εἰς ἑκάστον Νόμον ἀπὸ ἐν ὑποδασκαλείων.

\*Ἄρθρον 2.

Ἡ διάρκεια τῆς ἐν τοῖς ὑποδασκαλείοις μαθητικῆς αἰμοσύνης·

\*Ἄρθρον 3.

Τὸ προσωπικὸν τῶν ὑποδασκαλείων συνίσταται ἐκ ἀποδασκαλῶν ἀπερρίπτων τῶν ἀπὸ τοῦ 1878 ἀποδασκαλῶν τοῦ Κράτους.

\*Ἄρθρον 4.

Ἐκ τῶν ἐξῆς Ν. γηπέδων Δ.λ.φ.

Ακολουθεῖ το ΦΕΚ που ορίζει τις ἔδρες των πρώτων ἑξι Ὑποδασκαλείων, που λειτούργησαν σε εφαρμογὴ του άρθρου 26 του προαναφερθέντος νόμου:



Ακολουθεί το ΦΕΚ της διακοπής της λειτουργίας του υποδιδασκαλείου Βελεστίνου.

Αθήνας τῆ 20 Ὀκτωβρίου		Ἔ.α.π. 123
 <b>ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ</b> ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ		
<b>ΕΥΝΟΙΕ ΤΩΝ ΕΜΠΕΡΙΕΚΟΜΕΝΩΝ</b>		
Περὶ καταργήσεως τῶν ἐπιδημιολογικῶν Βελιστίου, Ἀθῆναι καὶ Ναυπλίου..... Περὶ τῆς ἀπογραφῆς ἀποθηκῶν τῶν κατὰ τὴν χερσονήσῳ	4	Ὑπομνήματα ἀποθηκῶν..... 2 Περὶ τῆς χερσονήσου ἀποθηκῶν πρὸς ἐκτίμησιν τῆς τροφῆς τῶν κατὰ τὴν χερσονήσῳ ὕδατος..... 3
(1)		
Περὶ καταργήσεως τῶν ἐπιδημιολογικῶν Βελιστίου, Ἀθῆναι καὶ Ναυπλίου. <b>ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄</b> <b>ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ</b> Ἐχόντις ὅς· ἴσται τὸ ἄρθρον 24 τοῦ παρὰ ἐπιδημιολογικῶν Β.Π.Π. νόμου καὶ προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐκ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἱερῆς Ἐπιτροπῆς Ἑκκλησιαστικῆς Ἑποποιήσεως τῶν ἑξῆς, διατίθεσθαι τὰς : Καταργῆσθαι τὰ ἐν Βελεστίῳ, Ἀθῆναι καὶ Ναυπλίῳ ἐπιδημιολογικὰ, ἢ ἑλλείψαι μαθητῶν. Ἐκ τῶν αἰσῶν Ἡμετέρων ὑπομνήματα ἐν δημοσίῳ καὶ ἐκτίμησιν τοῦ ὑδατος τούτου. Ἐν Ἀθήναις τῆ 19 Ὀκτωβρίου 1895 <b>Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως</b> Ὁ Ἀντιβασιλεὺς <b>ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΙΑΔΟΧΟΣ</b> Ὁ Ἑποποιὸς <b>ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΣΚΥΡΙΔΗΣ</b>		
(2)		
Περὶ καταργήσεως ἀποθηκῶν εἰς τὸ παρὰ δάκτυλα καταργῆσθαι. Ἐκ τῶν αἰσῶν Ἑποποιῶν ἀποθηκῶν ἐν δημοσίῳ καὶ ἐκτίμησιν τοῦ παρὰ τῶν δακτύλων. Ἐν Ἀθήναις τῆ 19 Ὀκτωβρίου 1895. <b>Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως</b> Ὁ Ἀντιβασιλεὺς <b>ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΙΑΔΟΧΟΣ</b> Ὁ Ἑποποιὸς ἐν Ἑπρωτικῶν <b>N. ΕΠΩΑΝΝΙΤΗΣ</b>		
(3)		
Περὶ τῆς χερσονήσου ἀποθηκῶν πρὸς ἐκτίμησιν τῆς τροφῆς τῶν κατὰ τὴν χερσονήσῳ ὕδατος. <b>ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄</b> <b>ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ</b> Προτάσει τοῦ Ἡμετέρου ἐκ τῶν Ἑπρωτικῶν τοῦ ἀποθηκῶν καὶ διατίθεσθαι Τὸ πρὸς ἐκτίμησιν τῆς τροφῆς τῶν κατὰ τῆς ἑπρωτικῆς τῆς χερσονήσου ὕδατος		

Πρόκειται για το ΦΕΚ 123/20-10-1895, το οποίο περιέχει και το αιτιολογικό, δηλαδή την έλλειψη μαθητῶν. Λίγο αργότερα έκλεισε και το Υποδιδασκαλεῖο της Πανίτσας. Ἦδη εξηγήθηκε για ποιους λόγους μειώθηκε το ενδιαφέρον για φοίτηση στα υποδιδασκαλεῖα. Παρόμοια έλλειψη ενδιαφέροντος πάντως παρατηρήθηκε και στην περίπτωση των Διδασκαλειῶν.

Σε σχέση με το Υποδιδασκαλεῖο Βελεστίνου κατά το σχολικό έτος 1893-1894 φοίτησαν και απολύθηκαν οι ακόλουθοι:

1. Αργυριάδης Βασίλειος
2. Αναγνώστου Τ. Βασίλειος

3. Βαενάς Γ. Δημήτριος
4. Βακαλός Β. Δημήτριος
5. Βισβίκης Α. Στέργιος
6. Βλάχος Δ. Αθανάσιος
7. Γαρουφαλιάς Κωνσταντίνος
8. Ευαγγέλου Κωνσταντίνος
9. Καλούσης Κωνσταντίνος
10. Κατούνης Ηλίας
11. Κοντοβάιος Στέργιος
12. Λύσσαρης Α. Ιωάννης
13. Μπάζας Σ. Δημήτριος
14. Παπαβαρσάμης Στέφανος
15. Παπαγεωργίου Περικλής
16. Παπαγιαννόπουλος Δ. Άγγελος
17. Παπακωνσταντίνου Δημήτριος
18. Πίνας Αθαν. Βασίλειος
19. Σπυρόπουλος Κωνσταντίνος
20. Στεφανόπουλος Στεφ. Δημ.

Ο αριθμός αυτός των φοιτησάντων υπολειπόταν των άλλων Υποδιδασκαλείων, εκτός από αυτό της Λευκάδας, στο οποίο φοίτησαν μόλις δεκατέσσερις. Από τους είκοσι αυτούς μαθητές οι δεκατρείς ήταν τριτοβάθμιοι και οι υπόλοιποι επτά δευτεροβάθμιοι. Κανείς πρωτοβάθμιος, σε αντίθεση με λίγους μαθητές άλλων Υποδιδασκαλείων, που έλαβαν των πρώτο βαθμό. Δεν είναι γνωστό πόσοι από τους είκοσι αυτούς ανέλαβαν υπηρεσία ως Γραμματισταί, πάντως το 1901 τρεις ήταν ήδη πρωτοβάθμιοι και ένας δευτεροβάθμιος.

Το επόμενο σχολικό έτος 1894-1895 αποφοίτησαν και απολύθηκαν οι ακόλουθοι:

1. Γκοτοσόπουλος Δημήτριος
2. Θεοδώρου Θεόδωρος
3. Καμπίσσιος Ιωάννης
4. Καραζιμένογλους Ιωάννης
5. Κλάγκας Νικόλαος
6. Κουτσιούμπας Ιωάννης
7. Παπαγεωργίου Δημήτριος
8. Παπαστεργίου Αλέξανδρος
9. Παπαδημητρίου Ιωάννης
10. Παπαϊωάννου Ιωάννης

11. Σαμαρόπουλος Βάιος
12. Σταθόπουλος Αριστείδης
13. Στάμου Δημήτριος
14. Σκάντζακας Νικόλαος

Είναι εμφανής η φθίνουσα πορεία των προσερχόμενων μαθητών, που ερμηνεύει την κατάργησή του, λόγω έλλειψης μαθητών. Από τους δεκατέσσερις τελευταίους μαθητές οι τρεις ήταν πρωτοβάθμιοι και οι υπόλοιποι ένδεκα δευτεροβάθμιοι<sup>19</sup>. Από το σύνολο των τριάντα τεσσάρων Γραμματιστών, που αποφοίτησαν από το Υποδιδασκαλείο Βελεστίνου, το 1901 υπηρετούσαν επτά σε θέσεις των Νομών Λάρισας και Μαγνησίας.

Σε κάθε περίπτωση σε όλη αυτή η διαδρομή στην προσπάθεια κατάρτισης των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας φάνηκε πόσος δρόμος έπρεπε να διανυθεί για να καταλήξουμε σήμερα στην πανεπιστημιακού επιπέδου εκπαίδευσή τους.

## Βιβλιογραφία

- Εφ. «Φωνή των έξω Ελλήνων», Βόλος.  
*Επετηρίς του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. 1900-1901.* Εκ του τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, εν Αθήναις, 1901.  
*Επετηρίς της δημοτικής εκπαίδευσως, (Διεύθυνση Γ. Μποκουβάλας),* Εν Αθήναις, 1902.  
 Ανδρέου, Α.- Παπακωνσταντίνου, Π., *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης: 1875-1914,* Οδυσσεάς, Αθήνα, 1992.  
 Δημαράς, Α. (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Τεκμήρια ιστορίας,* τόμ. Α', Ερμής, Αθήνα, 1973-74.  
 Kirper, P., *Ιστορία της εν Ελλάδι Δημοτικής εκπαίδευσως (μετ. Δ. Αυξεντιάδου),* εν Αθήναις, 1906.  
 Μιχαλόπουλος, Θ., *Περί της ευρύτερας διαδόσεως της δημοτικής εκπαίδευσως και περί παιδεύσεως των υπερβεβηκότων την σχολικήν ηλικίαν αγραμμάτων,* Μ. Σαλίβερος, εν Αθήναις, 1905.

---

19. Τα στοιχεία ελήφθησαν από το: *Επετηρίς του υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, 1900-1901.* Εκ του τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις, 1901».



Χ. ΜΠΑΜΠΟΥΝΗΣ

## «Τσιφλίκιον ονόματι Οουσλάρ»: Η τύχη του στο Μεσοπόλεμο

Δέκα χρόνια πριν από την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της επαρχίας της Άρτας στον κορμό του ελληνικού κράτους διενεμήθηκαν στον ελλαδικό χώρο σε ακτήμονες καλλιεργητές, εθνικές γαίες, διανομή που σε συνδυασμό με τον εποικισμό<sup>1</sup> συνιστούσε την πρώτη αγροτική μεταρρύθμιση από συστάσεως του κράτους. Συγκεκριμένα, με βάση τους νόμους ΤΠ΄/20.3.1871 και ΥΛΑ΄/25.3.1871<sup>2</sup>, σε εφαρμογή συγκεκριμένης μεταρρυθμιστικής πολιτικής της κυβέρνησης Αλέξ. Κουμουνδούρου, 2.650.000 στρέμματα διατεταγμένα σε 357.217 κλήρους<sup>3</sup> (μ.ό. κλήρου: 7,41 στρεμ.) δόθηκαν κατά

---

1. Νικ. Πανταζόπουλος, «Παραδοσιακοί αγροτικοί θεσμοί σε δοκιμασία. Η περίπτωση της Θεσσαλίας», *Αλέξανδρος Παπαναστασίου: θεσμοί, ιδεολογία και πολιτική στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. «Πολύτυπο», Αθήνα 1986, σελ. 16. Κ. Αρώνη-Τσίχλη, «Το Αγροτικό Ζήτημα. Κοινωνικοί αγώνες στην ελληνική ύπαιθρο», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 5ος [1871-1909], σελ. 80, 81, 85.

2. ΕτΚ (Εφημερίς της Κυβερνήσεως), φ. 9 (20 Μαρτίου 1871), σελ. 57· φ. 25 (25 Ιουνίου 1871), σελ. 163-166.

3. Α. Οικονόμου, «Γενικού συμφέροντος νόμοι κατά τα έτη 1871 και 1872. Διανομή της εθνικής γης», *Οικονομική Επιθεώρηση*, έτος Β΄ (1874), σελ. 374-379. Χρ. Ευελπίδης, «Το αγροτικόν ζήτημα», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα <sup>2</sup>1926, σελ. 495. Α. Σίδερισ, *Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά τη λήξασαν εκατονταετίαν (1833-1933)*, Αθήνα 1934, σελ. 56. Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας*, 3, εκδ. «Εξάντας», Αθήνα 1975, σελ. 110-111. Αικατερίνη Μπρέγιανη, «Ζητήματα διαχείρισης του αγροτικού χώρου, Οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις μιας

βάση σε ακτήμονες αγρότες, οι οποίοι, ως ιδιοκτήτες πλέον, καρπώθηκαν ωφελήματα ανάλογα με τη συγκυρία, με τη γεωγραφική θέση (κυρίως στην Πελοπόννησο), με τις τοπικές οικολογικές και οικονομικές ιδιαιτερότητες, με το μικρό ή μεσαίο οικογενειακό κλήρο που έλαβαν.

Το πρόβλημα της εγγύριας μεγάλης γαιοκτησίας καθώς και των σχέσεων τσιφλικούχων και κολίγων συνιστά τις απαρχές της νεότερης φάσης του αγροτικού ζητήματος και κινήματος<sup>4</sup>, δεδομένου ότι στις προσαρτηθείσες το 1881 περιοχές μόνον το 25% περίπου του καλλιεργουμένου εδάφους δεν περιλαμβανόταν σε μεγάλες ιδιοκτησίες<sup>5</sup>, ενώ έως το 1877 μόνον το 30% ανήκε σε αυτές. Πολλά εκτεταμένα τσιφλίκια συγκροτήθηκαν στο χρονικό διάστημα από τη Συνθήκη του Βερολίνου (1878) έως το έτος της προσάρτησης<sup>6</sup>.

Με την απόφαση της 10ης/24ης Μαΐου του 1881 της πρεσβευτικής συνδιάσκεψης της Κωνσταντινούπολης ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος η Θεσσαλία<sup>7</sup>, με τις δέκα πόλεις, τις 658 οικιστικές ομαδώσεις ακτημόνων γεωργών (30,09% του συνόλου) και κεφαλοχώρια<sup>8</sup>. Η Ελλάδα συμφώνησε να σεβαστεί τα έως τότε ιδιοκτησιακά ισχύοντα σε κάθε είδους γαίες ή ακίνητα<sup>9</sup>, δυνάμει οθωμανικών τίτλων κυριότητας. Με την εξασφάλιση των επί της γης δικαιωμάτων που παρέσχε η Σύμβαση του 1881 και

μεταρρυθμιστικής πολιτικής 1870-1930», *Γ' Ιστορικό Συνέδριο: Η ιστορική πορεία του αγροτικού ζητήματος στην Καρδίτσα*, Ιούνιος 2002, σελ. 146-147.

4. Χαρ. Γ. Χαρίτος, «Ο Βόλος ως εστία του αγροτικού κινήματος και η απήχηση των γεγονότων του Κιλελέρ», *Πρακτικά του Α' Συνεδρίου για το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία με τη συμπλήρωση 80 χρόνων από την εξέγερση του Κιλελέρ*, Λάρισα 2002, σελ. 74-79. Κ. Αρώνη-Τσίχλη, *Το αγροτικό ζήτημα και κίνημα*, εκδ. «Παπαζήσης», Αθήνα 2005.

5. Σ. Τριανταφυλλίδης, *Οι κολίγοι της Θεσσαλίας. Μελέτη περί μόρτης*, Αθήνα 1974, σελ. 21-22. Α. Αντωνίου, «Αγροληπτικές σχέσεις στα τσιφλίκια της επαρχίας Καρδίτσας τα πρώτα χρόνια μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας», *Γ' Ιστορικό Συνέδριο... ό.π.*, σελ. 89.

6. Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα... ό.π.*, σελ. 120.

7. Ευάγγελος Κωφός, «Η συνθήκη για την εκχώρηση της Θεσσαλίας και η προσάρτησή της», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, εκδ. «Εκδοτική Αθηνών», τόμ. ΙΓ', Αθήνα 1977, σελ. 364-365. Λ. Λούβη, «Το εθνικό ζήτημα», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1700-2000*, εκδ. «Ελληνικά Γράμματα», τόμ. 5<sup>ος</sup>, Αθήνα 2003, σελ. 38-39. Παρ. Κοινόρας, «Η οθωμανική αυτοκρατορία. Έλληνες, Οθωμανοί και εθνικά κινήματα (1876-1908)», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, ό.π. σελ. 345.

8. Βαγγέλης Προόντζας, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992, σελ. 189.

9. Γ. Δυοβουνιώτης, *Ελληνικοί Κώδικες. Διπλωματική και Προξενική νομοθεσία*, Αθήνα 1901, σελ. 115-116. Νικ. Πανταζόπουλος, «Παραδοσιακοί αγροτικοί θεσμοί...», ό.π., σελ. 13. Γ. Νάκος, «Το δικαίκο πλαίσιο του αγροτικού ζητήματος στη Θεσσαλία», *Πρακτικά του Α' Συνεδρίου για το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία..... ό.π.*, σελ. 9-10. Αγγελ.

ιδιαίτερα με το κανονιστικό περιεχόμενο του υπ' αριθμ. 4 άρθρου της, έως το 1896 τουλάχιστον, υπήρχαν στη Θεσσαλία 400 τσιφλίκια εκτεινόμενα σε 6.000.000 στρέμματα (το 50,56% της συνολικής επιφανείας), όπου απασχολούνταν 11.000 περίπου οικογένειες (61,11% του συνόλου των απασχολουμένων) γεωργών και 7.000 οικογένειες παρακεντέδων (38,89%), πληθυσμιακού εύρους 44.000 ατόμων<sup>10</sup>.

Σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού που γινόταν σταδιακά στις προσαρτώμενες περιοχές, το 1881 ο πληθυσμός του δήμου Βελεστίνου ανερχόταν σε 2.175 (1.121 άρρενες, 1.054 θήλεις), εκ των οποίων 856 απογράφηκαν στο Βελεστίνο<sup>11</sup>. Στην ίδια περίπου εκτίμηση είχε προβεί και ο Ν. Γεωργιάδης: «Ο Βελεστίνος κατοικείται σήμεραν υπό 300 περίπου οικογενειών. Είνε δε πρωτεύουσα του δήμου Φερών αποτελουμένη εξ αυτού και του Αγίου Γεωργίου, Γερμί, Μουσαφακλή, Νταμπεγλή, Ουσλάρ, Περσουφλή, Σαραντζή, Σέσλου και Τακ Ταλεσιάν χωριών κειμένων εν τη λοφώδει χώρα, και εχόντων γην προς τε την γεωργίαν και την κτηνοτροφίαν επιτηδείαν»<sup>12</sup>. Αυτό σημαίνει ότι η εικόνα που παρέσχε γενικά η απογραφή αυτή δεν θα ήταν πλασματική ούτε και στους υπαγομένους οικισμούς, οι περισσότεροι των οποίων αναπτύσσονταν μέσα στα επιτόπου τσιφλίκια ή στις χωροταξικές τους παρυφές.

Τσιφλίκια μετά την προσαρτηση της Θεσσαλίας εντοπίζονται<sup>13</sup> στο Περσουφλή, Σερατζή, Ντομουσλάρ, Μουσαφακλή, Αγ. Γεώργιο, Χλόη, Ριζόμυλο, Χατζήμισυ, Γερκλή, Κράνοβο και Ουσλάρ<sup>14</sup> (σήμερα Αγ. Δημήτριος). Συνολικά καταμετρήθηκαν είκοσι αγροκτήματα. Ειδικότερα στο Ουσλάρ το 1881 κατοικούσαν 85 (άρρενες 42· θήλεις 43) και το 1889 υπερδιπλάσιοι (σύνολο 200· άρρενες: 126, θήλεις: 74)<sup>15</sup>. Το 1891, έστω κι αν είχαν πλέον αποχωρήσει οριστικά οι Τούρκοι (ή υπήρχαν μόνον λίαν ευάριθμοι),

---

Σφήκα - Θεοδοσίου, «Η στάση της Βουλής των Ελλήνων απέναντι στο αγροτικό ζήτημα της Θεσσαλίας (1881-1883)», *ό.π.*, σελ. 99.

10. Ν. Μανούσης, «Η αγροτική μεταρρύθμιση και ο νέος αγροτικός νόμος», *Εργασία*, 13.1.1935, σελ. 40. Μπ. Αλιβιζάτος, *Η γεωργική Ελλάδα*, Αθήναι 1939, σελ. 30. Νικ. Πανταζόπουλος, «Παραδοσιακοί αγροτικοί θεσμοί...», *ό.π.*, σελ. 19. Β. Πρόντζας, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία... ό.π.*, σελ. 191, 238. Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα... ό.π.*, σελ. 135.

11. ΕτΚ, φ. 112 (27 Νοεμβρίου 1881), σελ. 1192. Χ. Μπαμπούνης, *Όψεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στο Ελληνικό Κράτος. Διοικητική οργάνωση, πληθυσμός, εκπαίδευση, εκδ. «Παπαζήσης»*, Αθήνα 2008, σελ. 79.

12. Νικ. Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, περιφερειακές εκδόσεις ΕΛΛΑ, <sup>2</sup>1995, σελ. 151.

13. Βασ. Κ. Καραμπερόπουλος, «Η συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής Βελεστίνου στο αγροτικό κίνημα», *Υπέρεια* 2 (1994), τόμ. Β', Μέρος Α', σελ. 230.

14. Πβ. Σταύρος Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου (τ. Φερών) σε συμβολαιογραφικές πράξεις», *Υπέρεια*, τόμ. 3 (2002), σελ. 513: «Το αρχικό όνομα του Συνοικισμού Κουσλάρ διορθώθηκε σε Ουσλάρ με το Β.Δ. 20.9.1913, ΦΕΚ Α.201/1913».

15. Χ. Μπαμπούνης, *Όψεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης...*, σελ. 82.

το γαιοϊδιοκτησιακό ζήτημα παρέμενε ανοικτό<sup>16</sup>. Ο Χ. Τρικούπης, υπέρμαχος της εκβιομηχάνισης, κατ' ουσίαν προστάτευσε τη μεγάλη έγγειο ιδιοκτησία<sup>17</sup>, ενώ δέσμη νομοσχεδίων της κυβέρνησης Θ. Δηληγιάννη, με την οποία το θεσσαλικό ζήτημα θα ετίθετο σε κοινωνική διάσταση, δεν έγιναν τελικά νόμοι<sup>18</sup>. Έως το τέλος του 19ου αι. το αγροτικό ζήτημα δεν είχε λυθεί.

Προς μια κατεύθυνση διανομής –με κρατική εγγύηση και δι' αγοράς με όρους ευνοϊκούς– καλλιεργήσιμης γης σε μη έχοντες και κατέχοντες κινήθηκε ο ν. ΓΣΒ'/1907 της κυβέρνησης Γ. Θεοτόκη, νόμος ο οποίος θεσμοθετήθηκε κυρίως για την αποκατάσταση Ελλήνων καλλιεργητών προσφύγων από τη Βουλγαρία, Ρουμανία και Ρωμυλία<sup>19</sup>. Μέχρι τις παραμονές περίπου των Βαλκανικών Πολέμων, μεταπωλήθηκε –με εκούσια απαλλοτρίωση πενήνταεσάρων μεγάλων αγροκτημάτων– το 1/6 της έκτασης των θεσσαλικών τσιφλικιών (1.058.000 στρέμματα) σε 7.022 οικογένειες ακτημόνων, εκ των οποίων το 37,36% (απολ. αριθμ.: 2.624) ήταν πρόσφυγες ομοεθνείς από το Βαλκανικό, όπως προαναφέρθηκε, χώρο, ενώ το 62,64% (απολ. αριθμ.: 4.398)<sup>20</sup> ήταν οικογένειες αυτοχθόνων και ακτημόνων καλλιεργητών.

Με πέντε νομοθετικά διατάγματα και ένα νόμο (τον υπ' αριθμ. 1072/29.12.1917) προγραμματίστηκε ριζική αγροτική μεταρρύθμιση από την κυβέρνηση Ελευθ. Βενιζέλου και με εμπνευστές τον Αλέξ. Μυλωνά και Ανδρ. Μιχαλακόπουλο. Ωστόσο, τα προβλεπόμενα, όπως η απαλλοτρίωση των περισσοτέρων μεγάλων ιδιοκτησιών με κρατικά κτηματολογικά ομόλογα και η διανομή κλήρων σε ενδεείς καλλιεργητές, δεν

16. Ζωσ. Εσφιγμενίτης, «Περί του Δήμου Φερών», περιοδ. «*Προμηθεύς*» Βόλου, έτ. Γ' (1891), σελ. 221. Β. Πρόντζας, *Οικονομία και γαιοκτησία... ό.π.*, σελ. 178, 221, 222.

17. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, τόμ. 5<sup>ος</sup>, 1961, σελ. 274. Πβ. Λάμπρος Τσακτίρας, «Οι γενικές συγκυρίες και το αγροτικό ζήτημα από το 1878 ως τα μέσα της 3ης δεκαετίας του 20ού αι.», *Πρακτικά του Α' Συνεδρίου για το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία... ό.π.*, σελ. 4 όπου αναφέρεται το ακόλουθο απόσπασμα από ομιλία του Χ. Τρικούπη στη Βουλή των Ελλήνων: «*Εάν επιβάλωμεν την διανομήν των κτημάτων εις τους καλλιεργητάς, όπως μου το ζητείτε, θα εκδιώξωμεν εξ Ελλάδος το χρήμα των Ελλήνων του εξωτερικού. Αντιθέτως, οφείλομεν να προσελκύσωμεν τα κεφάλαια αυτών των Ελλήνων και όχι να τους εκφοβίσωμεν... Η κατάσταση εις την Θεσσαλίαν πρέπει να παραμείνη ως έχει, διότι τούτο απαιτούν τα γενικότερα συμφέροντα της χώρας μας*».

18. Νικ. Πανταζόπουλος, «Παραδοσιακοί αγροτικοί θεσμοί...», *ό.π.*, σελ. 35.

19. Κ. Αρώνη-Τσίγλη, «Το Αγροτικό Ζήτημα. Κοινωνικοί αγώνες...», *ό.π.*, σελ. 88, 90 της ίδιας, «Το Αγροτικό Ζήτημα. Θεσσαλία – Νέες Χώρες 1909-1922», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, εκδ. «Ελληνικά Γράμματα», τόμ. 6<sup>ος</sup> [1909-1922], Αθήνα 2004, σελ. 278.

20. Δ. Πουρνάρας, *Ιστορία του αγροτικού κινήματος εν Ελλάδι*, Αθήναι 1931, σελ. 25-33. Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα... ό.π.*, σελ. 163, 169.

υλοποιήθηκαν παρά οριακά<sup>21</sup>, λόγω των περίπλοκων διαδικασιών σε συγκεκριμένο χρόνο. Βελτιωτικά ενήργησε ο ν. 2052/1920 από την κυβέρνηση Ελευθ. Βενιζέλου και με εμπνευστή τον Γ. Καφαντάρη, νόμος ο οποίος επέβαλε και τη συγκρότηση γεωργικών συνεταιρισμών από τους υπό αποκατάσταση καλλιεργητές. Με βάση τον αγροτικό αυτό νόμο απαλλοτριώθηκαν τελικά εβδομηνταένα κτήματα εκ των οποίων τα πενήντανέα κείμενα στη Θεσσαλία, ενώ νόμος δυσμενής για τα αγροτικά συμφέροντα αποδείχθηκε ο ν. 2922/1922 επί πρωθυπουργίας Δ. Γούναρη, με τον οποίο, μεταξύ άλλων, καταργήθηκαν και οι αγροτικοί συνεταιρισμοί<sup>22</sup>.

Ωστόσο, η λήξη του Μικρασιατικού πολέμου και η καταφυγή των Μικρασιατικών ομοεθνών στον ελλαδικό χώρο επαναριοθέτησε το ιδιοκτησιακό-αγροτικό ζήτημα<sup>23</sup>. Η διαθεσιμότητα της γης για τη στέγαση και εγκατάσταση των προσφύγων καθώς και οι δυνατότητες της αγροτικής και κτηνοτροφικής εργασιακής απασχόλησης (δεδομένου ότι πλείστοι Μικρασιάτες είχαν ικανή πείρα γεωργικών εργασιών), η αναγκαστική, εξαιτίας της στενότητας της γης, κατάργηση των αγροναπαύσεων<sup>24</sup> και το εγχείρημα του αγροτικού εποικισμού, μετέβαλε εκ των πραγμάτων καταστάσεις.

Στην κοινότητα Βελεσίνου, κατά την απογραφή του 1920, ο πραγματικός πληθυσμός ήταν 2.922<sup>25</sup>. Η δημογραφική αυτή μείωση της τάξεως του 27,33%, σε σχέση με την απογραφή του 1907, είναι απαραίτητο να συνεκτιμηθεί με απώλειες ανδρικού δυναμικού από την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων, με απουσίες εξαιτίας της συνεχιζόμενης επιστράτευσης αλλά, κυρίως, με την αποδεσμοποίηση των οικισμών Αγ. Γεωργίου, Φερών, Ταχταλισμάν – το μετέπειτα Μικρό Περιβολάκι και Σεραντζή (Περίβλεπτο) που συσσωμάτωνε γύρω του Μουσαφακλή, Αρδουάν (Κοκκινόβραχο) και Ουσλάρ. Τον Απρίλιο του 1923 κατά την οικειοθελή –και γι' αυτό όχι αναντίρρητης ακρίβειας– καταμέτρηση των προσφύγων απογράφηκαν επιτόπου 463 (άρρενες 205· θήλειες 258) που αντιστοιχούσαν στο 15,63% του τοπικού πληθυσμού, ενώ στη γενική απογραφή της 15ης-16ης Μαΐου 1928 οι απογραφέντες 248 πρόσφυγες (124

---

21. M. Siviñon, *Θεσσαλία γεωγραφική ανάλυση μιας ελληνικής περιφέρειας*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992, σελ. 177. Αικ. Μπρέγια ννη, «Ζητήματα διαχείρισης του αγροτικού χώρου...», *ό.π.*, σελ. 150.

22. Κ. Αρώνη-Τσίγλη, «Το Αγροτικό Ζήτημα. Θεσσαλία...», *ό.π.*, σελ. 281-282.

23. Δ. Κ. Αγραφιώτης, «Τσιφλίκια και τσιφλικοχώρια στην επαρχία της Αγιάς κατά την τουρκοκρατία και μέχρι τα τέλη του 19ου αι.», *Πρακτικά του Α΄ Συνεδρίου για το αγροτικό ζήτημα... ό.π.*, σελ. 44.

24. Α. Δ. Σίδερης, *Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος... ό.π.*, σελ. 252.

25. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Διεύθυνσις Στατιστικής, *Πληθυσμός του Βασιλείου της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19 Δεκεμβρίου 1920*, εν Αθήναις 1921, σελ. 202-205. *Απογραφή του πληθυσμού της Ελλάδος κατά την 19 Δεκεμβρίου 1920 (π.η.)*, ΙΙ. Στατιστικά αποτελέσματα διά την Θεσσαλίαν και Άρταν, εν Αθήναις 1921, σελ. 10.

κατά φύλο) αναλογούσαν στο 7,67% των κατοίκων της ερευνώμενης περιοχής<sup>26</sup>. Σε εκατοστιαία, δηλαδή, κατανομή ήταν υπερδιπλάσιοι του μ.ό. (2,84%) των εγκατεστημένων στη Θεσσαλία προσφύγων και ποσοστιαία λίγο υψηλότερα από τη μέση αναλογία στο σύνολο του πραγματικού πληθυσμού. Ο πληθυσμός της προσφυγικής συνοίκησης του Βελεστίνου ήταν ο μεγαλύτερος σε επαρχιακό επίπεδο. Πενήντα περίπου οικογένειες εγκαταστάθηκαν στο νότιο μέρος του Βελεστίνου, σε πολεοδομικό χώρο που ονομάστηκε «Συνοικισμός»<sup>27</sup>.

Βασικό νομοθέτημα για την απαλλοτρίωση είναι το Ν.Δ. «περί αποκαταστάσεως ακτημόνων καλλιεργητών» της 15ης Φεβρουαρίου 1923<sup>28</sup>. Πριν τεθεί σε ισχύ το νομοθέτημα αυτό, με την υπ' αριθμ. 3473/14.2.1923 απόφαση της Επαναστάσεως (αρχηγός Ν. Πλαστήρας)<sup>29</sup> είχε θεσμοθετηθεί ότι επιτρέπεται η κατάληψη των χώρων αυτών, χωρίς ακόμη να έχει καταβληθεί η οριζόμενη αποζημίωση. Εκτός από τους εγχώριους ακτήμονες, πρόσωπα αποκαθιστάμενα, σύμφωνα με το νόμο, ήταν και οι εποίκιζόμενοι, ομοεθνείς και μη, πρόσφυγες (άρθρο 4) σε ολοκληρωτικώς απαλλοτριούμενα, μεταξύ των οποίων αγροκτήματα, βοσκές αλλά και τα χρήσιμα στους αποκαθιστάμενους οικοδομήματα των έως τότε ιδιοκτητών «μη επιμελουμένων αυτοπροσώπως της εκμεταλλεύσεως αυτών ένεκα της συνήθους διανομής των εν τη αλλοδαπή» (άρθρο 3). Επιπλέον, επανακαταρτίστηκαν οι αγροτικοί συνεταιρισμοί συνιστάμενοι από επτά, τουλάχιστον, δικαιούχους, συνεταιρισμοί που ονοματοδοτούνταν από το διανεμητέο αγρόκτημα (άρθρο 8). Ο Συνεταιρισμός Βελεστίνου ιδρύθηκε το 1926 και στον Άγιο Δημήτριο (Ουσλάρ) το 1938<sup>30</sup>.

Η Επιτροπή Απαλλοτριώσεων του Πρωτοδικείου Βόλου στις 20 Σεπτεμβρίου του 1923 απαλλοτρίωσε, για την αποκατάσταση ακτημόνων εν γένει καλλιεργητών, από το αγρόκτημα Ουσλάρ έκταση 8.617 στρεμμιάτων<sup>31</sup>, ιδιοκτησίας έως το 1896

26. Χ. Μπαμπούνης, *Όψεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης... ό.π.*, σελ. 84.

27. Δ. Α. Σακκής, «Κοινωνικοοικονομική κατάσταση γονέων και σχολική επίδοση μαθητών στο Ελληνικό σχολείο Βελεστίνου [1910-1930]: μια κοινωνικοϊστορική ερμηνεία», *Υτέρεια* 3 (2002), σελ. 562.

28. ΕτΚ, τχ. Α', φ. 57 (5 Μαρτίου 1923), σελ. 429-430. Αυτό το Ν.Δ. συμπληρώθηκε κατ' αρχήν με το Ν.Δ. «περί τροποποιήσεως του Ν. Διατάγματος της 15 Φεβρουαρίου 1923», ΕτΚ, τχ. Α', φ. 215 (4 Σεπτεμβρίου 1924), σελ. 1253-1263.

29. ΕτΚ, τχ. Α', φ. 57 (5 Μαρτίου 1923), σελ. 429.

30. Βασ. Κ. Καραμπερόπουλος, «Η συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής Βελεστίνου...», *ό.π.*, σελ. 231-232. Του ίδιου, *Η περιοχή Βελεστίνου στο Αγροτικό Κίνημα*, εκδ. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2003, σελ. 33.

31. Υπουργείον Αγροτικής Ανάπτυξης, *Αγρόκτημα Ουζλάρ* <στο εξής: *ΥΑΑ, Ουζλάρ*>, υποφ. Νομή - Μισθώματα - Έκτασις <στο εξής: *N-M-E*>, εγγρ. 208/1930. Έκταση 15.379 στρεμμιάτων παρέμενε αναπαλλοτρίωτη υπέρ των ιδιοκτητών [βοσκοτόποι 15.070 στρεμμιάτων, το κονάκι 5

του Χαλήλ Χόντζα Χατζή<sup>32</sup>. Από τα στρέμματα αυτά, ο βοσκότοπος καταλάμβανε έκταση 2.150 στρέμματα, ενώ σε ετήσια βάση θα χρησιμοποιούνταν 3.000 περίπου στρέμματα αγρανάπαυσης. Όσον αφορά στα περιερχόμενα στο Συνοικισμό οικοδομήματα, εκτός από τις κατοικίες των μορτιών και αντισποριτών απαλλοτριώθηκαν και τα κτήρια που χρησιμοποιούνταν από τους κατοίκους καθώς και η εκκλησία και το κοιμητήριο. Μόνον το κονάκι με τα οικιστικά του παραρτήματα έκτασης πέντε στρεμμάτων παρέμεινε στα χέρια των μεγαλοϊδιοκτητών<sup>33</sup>. Το τσιφλίκι του «χωρίου Ουσλάρ» ήταν ένα από τα 279 κτήματα που είχαν απαλλοτριωθεί -και μάλιστα με δαπάνες μεγάλες- έως το Δεκέμβριο του 1925<sup>34</sup>.

Στην αρχή του 20ού αι. το συγκεκριμένο «αγρόκτημα» είχε περιέλθει με δύο αγορές (1902, 1903) στον κάτοχο των τσιφλικιών Νταουτζά Αλμυρού, Τσαγκλή Φαρσάλων, Αϊβαλή Σκοτούσης, Γερμή, Γαυριανής, Γαρδικίου, Μουσαφακλή, Κόνιαρι, Ντομουσλάρ, Μικρής Βελανιδιάς και Αγ. Γεωργίου Φερών έμπορο, ιδιοκτήτη και επιχειρηματία μεταλλείων, το μεγαλοεισοδηματία Μαργαρίτη Αποστολίδη. Ο Αποστολίδης, δεύτερος κατά σειράν αιρετός δήμαρχος Φερών, είχε επαναδιατελέσει επικεφαλής της ίδιας αυτοδιοικητικής οντότητας το 1895-1899<sup>35</sup>. Το «Ουζλάρ» κληροδοτήθηκε στον Ιάσωνα Μαργ. Αποστολίδη<sup>36</sup> και από αυτόν μεταπώληθηκε (1922) στη μητέρα του Ελευθερία Μ. Αποστολίδου καθώς και στον Χρ. Κόκκαλη και στο Δημ. Στάθη. Η αποζημίωση καθορίστηκε αρμοδίως να καταβληθεί κατά 26,60% από το Ελληνικό Δημόσιο και

---

στρέμματα, 45 στρέμματα επιδεικτικά καλλιέργειας, αγροί καλλιεργούμενοι και χέρσοι έκτασης 259 στρεμμάτων].

32. Ο Βασ. Κ. Καραμπερόπουλος [*Η περιοχή Βελεστίνου...*, ό.π., σελ. 59-60] παρέθεσε, με συμβολαιογραφική τεκμηρίωση, τους διαδοχικούς ιδιοκτήτες έως και το 1925.

33. ΥΑΑ, *Ουζλάρ*, υποφ: *Αποφάσεις*, εγγρ. 518/1927.

34. Em. Tsouderos, *L'indemnisation des refugies grecs*, Librairie du Recueil Sirey, Paris 1928, σελ. 26. Β. Alivizatos, *La reforme agraire en Grèce au point de vue économique et sociale*, Paris 1932, σελ. 99. Βαγγ. Καραμανές, «Διαδικασίες απαλλοτρίωσης των τσιφλικιών της Θεσσαλίας. Οι Θεσσαλοί αγρότες 1925-1929», *Πρακτικά του Α΄ Συνεδρίου για το αγροτικό ζήτημα...*, ό.π., σελ. 110-111. Αικ. Μπρέγια ννη, «Ζητήματα διαχείρισης του αγροτικού χώρου...», ό.π., σελ. 151.

35. Νίτσα Κολιού, «Δήμος Φερών και Βελεστίνo στα τέλη του 19ου αι., *Υπέριχα τόμ. 2* (1994), σελ. 270, 275-278, 280, 282-283. Βασ. Κ. Καραμπερόπουλος, *Η περιοχή Βελεστίνου...*, ό.π., σελ. 22. Χ. Μπαμπούνης, *Όψεις της Τοπικής Αυτοδιοίκησης...*, ό.π., σελ. 83.

36. ΥΑΑ, *Ουζλάρ, Βάρη και πιστοποιητικά*, ιδιόχειρη διαθήκη. Μαργ. Αποστολίδη, 22 Ιουλίου 1914 θεωρήθηκε στις 4 Φεβρουαρίου 1915 και αντιγράφηκε στις 20 Ιουλίου 1924: «*Εις τον υιόν μου Ιάσωνα το τσιφλίκιον Ουζλάρ και το ήμισυ λειβάδιον Γιαζλά και το εισόδημα εκ του νοικίου του ύδατος Μαυροενέργεια καθώς και το λειβάδιον του ίδιου χωρίου...*».

κατά 73,40% από τους αποκαθιστάμενους κληρούχους μέσω του Γεωργικού (97,46%) και του Κτηνοτροφικού Συνεταιρισμού (2,54%)<sup>37</sup>.

Με τις αποφάσεις του Σεπτεμβρίου του 1923 είχε εξαιρεθεί της απαλλοτρίωσης και παρέμενε στους ιδιοκτήτες<sup>38</sup> καλλιεργούμενη και καλλιεργήσιμη έκταση 304 στρεμμάτων, εκ των οποίων τα 150 δόθηκαν στον εκ των μεγαλοϊδιοκτητών Χρ. Κόκκαλη που δικαιούτο πλήρους γεωργικού κλήρου επειδή είχε υπηρετήσει στον ελληνικό στρατό. Με νεότερη διαταγή (11 Απριλίου 1927) του Υπουργείου Γεωργίας (υπουργός Αλεξ. Παπαναστασίου, επί κυβερνήσεως Αλεξ. Ζαΐμη), ύστερα από γνωμοδότηση του οικείου συμβουλίου, καταλήφθηκαν από το Γραφείο Εποικισμού Βόλου<sup>39</sup> και, ακολούθως, κηρύχθηκε αναγκαστικώς απαλλοτριωτέα, έκταση 250 στρεμμάτων<sup>40</sup> για την εγκατάσταση των προσφύγων, περιοχή την οποία, ούτως ή άλλως, οι πρόσφυγες του Βελεστίνου νέμονταν από το 1927<sup>41</sup>. Σε συνέχεια των αποφάσεων αυτών, το Πρωτοδικείο Βόλου καθόρισε την αποζημίωση που θα καταβάλλονταν στους ιδιοκτήτες από την προσφυγική ομάδα του Βελεστίνου σε 25.405,80 δρχ. . Για τον υπολογισμό αυτής της αποζημίωσης λήφθηκαν υπ' όψιν η κατάσταση του κτήματος, η ετήσια πρόσδοδος και η τιμή της αγροτικής γης<sup>42</sup>, γαιοπρόσοδος και αξία γης η οποία είχε σχεδόν εξαπλασιαστεί από το 1880<sup>43</sup>.

Ωστόσο, οι έως τότε ιδιοκτήτες προσέβαλαν την υπουργική απόφαση ως αντισυνταγματική και παράνομη, κυρίως επειδή η εξαίρεση των 304 στρεμμάτων είχε καταστεί, κατά τους νομικούς τους ισχυρισμούς, οριστική και αμετάκλητη, τα 250 στρέμματα είχαν αναγνωριστεί ως παρακολούθημα της μεγαλύτερης έκτασης, η συγκε-

37. ΥΑΑ, Ουζλάρ, υποφ.: Αποφάσεις, εγγρ. 518/1927, σελ. 2: <Το Δικαστήριο των εν Βόλω Πρωτοδικών> «καθορίζει το ποσόν της καταβλητέας αποζημιώσεως εις τους ιδιοκτήτας του εν τω ιστορικό της παρούσης αναφερομένου τμήματος του αγροκτήματος Ουζλάρ... εις δραχμάς 624.904,50 εξ ων καταβληθόσι, α') παρά μεν των αποκαθισταμένων κληρούχων δραχμαί 458.706,50 και εκ τούτων δραχμαί 11.683,45 παρά του Κτηνοτροφικού Συνεταιρισμού και δραχμαί 447.023,05 παρά του Γεωργικού Συνεταιρισμού, και β) παρά του Ελληνικού Δημοσίου δραχμαί 166.198».

38. Το 1929 το αγρόκτημα «Ουζλάρ» ανήκε μετά από δικαιοπραξίες του 1923 σε εικοσιπέντε (25) φυσικά πρόσωπα. Βλ. *Ο.π.*, (31), εγγρ. 208/1930.

39. ΥΠΑ, Ουζλάρ, Αποφάσεις, εγγρ. Υπουργείου Γεωργίας, 3 Οκτωβρίου 1929, αριθμ. πρωτ. 80626.

40. Την σχετική απόφαση της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης υπέγραψε ο υπουργός Δικαιοσύνης και προσωρινά Γεωργίας (9.8.1929-16.12.1929), επί κυβερνήσεως Ελευθ. Βενιζέλου, Δημήτριος Δίγκας.

41. ΥΠΑ, Ουζλάρ, Ν-Μ-Ε, εγγρ. του Υπουργ. Γεωργίας της 20ής Απριλίου 1936.

42. ΥΠΑ, Ουζλάρ, υποφ.: Αποφάσεις, εγγρ. 458/1930.

43. Πβ. Α. Σίδερης, *Η γεωργική πολιτική... ό.π.*, σελ. 46. Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα... ό.π.*, σελ. 152.



κρυστάλλινη απαλλοτριωτέα περιοχή δεν είχε προηγουμένως επιταχθεί ή καταληφθεί για την εγκατάσταση προσφύγων και, τέλος, επειδή η προσβαλλόμενη πράξη αντέκειται στο υπ' αριθμ. 119 του Συντάγματος του 1927 που όριζε ότι δεν απαλλοτριώνονται για την αποκατάσταση ακτημόνων, μικροκτηνοτρόφων και προσφύγων καλλιεργούμενες γαίες μέχρι 300 στρέμματα. Η ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας την 1η Απριλίου του 1930 ακύρωσε την προαναφερθείσα υπουργική απόφαση<sup>44</sup>. Ωστόσο, όπως προκύπτει από σχετικό έγγραφο του Υπουργείου Γεωργίας, καμία ενέργεια έως το Μάιο του 1936 δεν έγινε ως συνέπεια της απόφασης του ΣτΕ αλλ' ούτε και αίτηση επανεκδίκασης για την τύχη της περιοχής αυτής είχε υποβληθεί<sup>45</sup>. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, στην προσφυγική ομάδα Βελεστίνου διανεμήθηκαν οριστικά (717,750 στρεμ.) από τα αγροκτήματα Κρανόβου<sup>46</sup>, Βελεστίνου<sup>47</sup> και Ουζλάρ. Ειδικότερα, όσον αφορά στο αγρόκτημα Ουζλάρ στους πρόσφυγες αποδόθηκαν καλλιεργήσιμες γαίες (245,050 στρεμ.), χώρος ανεπίδεκτος καλλιέργειας (2,625 στρέμματα) και αγροτικές οδοί (7,075 στρέμματα), συνολικά δηλαδή 254,75 στρέμματα.

Η αγροτική μεταρρύθμιση, καθώς αυτή παρουσιάζεται (ειδικότερα στη Θεσσαλία) κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, στις συγκεκριμένες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες συνιστούσε, όπως και αν αξιολογηθεί<sup>48</sup>, ριζική εξέλιξη του αγροτικού ζητήματος, προϋπέθετε και στηριζόταν σε ευρείες απαλλοτριώσεις τσιφλικιών

44. ΥΠΑ, Ουζλάρ, Ν-Μ-Ε, εγγρ. 208/1930.

45. Ο.π., Πρωτόκολλον καταλήψεως 250 στρεμ. εκ του αγροκτήματος Ουζλάρ, εν Ουζλάρ 31 Μαΐου 1927: «Η έκτασις αυτή σχηματίζουσα τρίγωνον περικλείεται διά διαχωριστικής γραμμής αρχομένης εκ σημείου εφ' ου υπάρχει χάνδαξ (νεροφάγωμα) κειμένου ανατολικώς της οδού Βελεστίνου-Ουζλάρ και διηκούσης προς ΒΔ ακολουθούσα τα όρια των κτημάτων Περσεφλή και κοινοτικής περιφερείας μέχρι σημείου εφ' ου ετέθη τοπάνιον... επί της οδού Βελεστίνου-Κρανόβου, εκείθεν κάμπτεται αριστερόθεν... διέρχεται δια ρεύματος εκείθεν ακολουθεί φθάνει μέχρι της οδού Ουζλάρ-Βελεστίνου, εκείθεν στρέφει αριστερόθεν... μέχρι συναντήσεως μικρού ρεύματος, εκείθεν στρέφει προς Ν.Α. και φθάνει εις το αρχικόν σημείον... Άπασα η έκτασις ευρίσκεται εν χερσώδη καταστάσει... Οι πρόσφυγες Βελεστίνου έχουσι δικαίωμα καλλιέργειας, της βοσκής αφημένης εις τους ιδιοκτήτας του κτήματος εφόσον δεν θα καλλιεργήσωσιν οι πρόσφυγες».

46. ΥΠΑ, Ουζλάρ, Ν-Μ-Ε, εγγρ. της Δ/σης Τοπογραφικού Ελέγχου του Υπουργείου Γεωργίας προς τη Δ/ση Εποικισμού, 11 Ιουνίου 1937: «Εκ του αγροκτήματος Κρανόβου: 1) καλλιεργήσιμα <στρεμ.> 188,500. 2) Χέρσα ανεπίδεκτα <καλλιεργ<ίας> 24,500 <ολική έκτασις στρεμ.> 213,000».

47. Ο.π.: «Εκ του αγροκ<ήματος> Βελεστίνου: 1) Καλλιεργήσιμα <στρεμ.> 224,900. 2) Χέρσα ανεπίδεκτα <καλλιεργ<ίας> 21,250. 3) Αγροτικοί οδοί 3,850 <ολική έκτασις στρεμ.> 3,850».

48. Βλ. το άρθρο αναφοράς της Ευγ. Μπουρνόβα, «Η ελληνική ιστοριογραφία απέναντι στην αγροτική μεταρρύθμιση», στο: *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Πρακτικά, τόμ. Β', Αθήνα 2004, σελ. 373-386.

των οποίων επιτάχυνε –εξαιτίας της έλευσης των προσφύγων<sup>49</sup>– τη διανομή, μετέβαλε την έγγειο ιδιοκτησία από υπερβαλλόντως εκτεταμένη και ολιγοπρόσωπη σε μικρή και οικογενειακή με ό,τι αυτό συνεπαγόταν, παρέσχε όχι ασήμαντες αποζημιώσεις σε επώνυμους γαιοιδιοκτήτες<sup>50</sup>, υπερχρέωσε αγρότες – κατάσταση που προκάλεσε τον ανακουφιστικό νόμο 677/1937<sup>51</sup>, προήγαγε τις καλλιέργειες υπέρ των άμεσων καλλιεργητών, προσήρμοσε (και για άλλους λόγους) την αγροτική παραγωγή σε εσωστρεφή προϊόντα, επιβεβαίωσε την κρατική παρέμβαση και τις διαστάσεις της, ενεργοποίησε εγχώριους πόρους και εξέθρεψε εν γένει προσδοκίες για μεγαλύτερη και ποιοτικότερη παραγωγή στο πλαίσιο εξέλιξης της πολυδιάστατης κεφαλαιοκρατίας στον ελλαδικό χώρο. Στο β΄ μισό του 20ού αι. άλλα 52.203 στρέμματα λιβαδιών<sup>52</sup> περιήλθαν στην αρμοδιότητα του δήμου Βελεστίνου και των κοινοτήτων Στεφανοβικείου, Ριζομύλου, Μεγάλου Μοναστηρίου, Αγ. Γεωργίου Φερών, Μικρού Περιβολακίου, Αερινού και Περιβλέπτου.

## Summary

This paper researches the issue of the Uslar Manor in Thessaly during the decades of 1920 and 1930. In order to rehabilitate the landless and the cultivators in general, the Expropriation Committee of Volos expropriated 8,617 square meters. Two hundred and fifty (250) more square meters were given (1927) to refugees from Asia Minor who had settled at the area of Velestino. The landlords of the era litigated before the Courts but finally in 1937 the refugees took definite possession of these lands. The agricultural restoration of that period constituted a radical development for the agricultural issue. In the second half of the 20<sup>th</sup> century, 52.203 more square meters were given to the Velestino municipality and to seven more adjacent villages and municipalities.

49. Κ. Βεργόπουλος, «Η ελληνική οικονομία από το 1926 ως το 1935», *Ι.Ε.Ε.*, εκδ. «Εκδοτική Αθηνών», τόμ. ΙΕ΄, Αθήνα 1978, σελ. 327-342.

50. Άλκης Ρήγος, *Η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία, 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, εκδ. «Θεμέλιο», Αθήνα 1988, σελ. 40, 157.

51. Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα... ό.π.*, σελ. 185: «Εμπρός στις βαρύτερες συνέπειες που εγκυμονούσε η συνειδητοποίηση των χωρικών η δικτατορική κυβέρνηση του Μεταξά εντός των πλαισίων της λαϊκιστικής πολιτικής της εξήγγειλε το 1937 μια σειρά μέτρων ευεργετικών υπέρ των αγροτών». Με την πολιτική του αυτή, ο Μεταξάς επιχείρησε να στηρίξει τη δικτατορία του επί «αγροτιστικών» ερεισμάτων... Η κατάργηση του χρέους ήταν απλώς η προϋπόθεση για τη συνέχιση της απρόσωπης υπό του συστήματος συμπίεσης του γεωργού».

52. Βασ. Κ. Καραμπερόπουλος, «Η κτηνοτροφία στην περιοχή Βελεστίνου. Η διαδρομή ενός κλάδου που συμβάλλει στην ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας», *Υπέρεια*, τόμ. 3 (2002), σελ. 343-401.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΟΛΑΝΑΚΗΣ

## Ο Δημητριάδος Δαμασκηνός Χατζόπουλος

Ο Δημητριάδος Δαμασκηνός Χατζόπουλος γεννήθηκε στην Κόρινθο το 1913. Το 1936 πήρε πτυχίο της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Αθήνας. Ως φοιτητής είχε εκλεγεί πρόεδρος του Συνδέσμου της Παμφοιτητικής Ομοσπονδίας.

Χειροτονήθηκε διάκος από τον τότε αρχιεπίσκοπο Αθηνών Δαμασκηνό και υπηρέτησε ως πρωτοσύγγελος της μητρόπολης Κορινθίας με μητροπολίτη την λαμπρή φυσιογνωμία και μετέπειτα δραστήριο αρχιεπίσκοπο Αμερικής Μιχαήλ. Κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου υπηρέτησε στο μέτωπο ως στρατιωτικός ιερέας του 30<sup>ου</sup> συντάγματος πεζικού, αν και μπορούσε να απαλλαγεί λόγω του ευεργετικού για τους κληρικούς νόμου που ίσχυε και τότε. Όταν πολεμούσε στην Αλβανία και όταν αργότερα βρισκόταν στα γερμανικά στρατόπεδα, κάποιοι από τους κατήγορούς του, που μετά από χρόνια παρίσταναν τους ταγούς της Εκκλησίας, ήταν μειράκια με κοντά πανταλόνια ή και βρέφη ακόμα. Περιττεύει να αναφέρω ότι όσοι ενδιαφέρονται για την Εκκλησία και το κύρος της, πρέπει να γνωρίζουν καλά το ανάστημα του καθενός και την πνευματική ακτινοβολία του.

Κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής ο Δημητριάδος Δαμασκηνός συνελήφθη στην Κόρινθο από τους Ιταλούς για την πατριωτική του δράση και έμεινε αρχικά έγκλειστος στις φυλακές Αβέρωφ και Λαρίσης, και αργότερα μεταφέρθηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης της Ιταλίας και της Γερμανίας. Στο γνωστό στρατόπεδο του Νταχάου είχε αριθμό καταδίκου 57.754. Όταν απελευθερώθηκε, επέστρεψε στη Ελλάδα

και υπηρέτησε ως γραμματέας και αρχιγραμματεύων της Ιεράς Συνόδου σε διάφορους ναούς των Αθηνών<sup>1</sup>. Η ιεροσύνη του έδωσε ευκαιρίες να διακονήσει και να γνωρίσει την αγία μας Εκκλησία στον πιστό λαό, τον οποίο υπηρέτησε χωρίς υστεροβουλία ή προσωπικό όφελος. Η Εκκλησία επιβραβεύοντας τους αγώνες του, την 21<sup>η</sup> Οκτωβρίου 1950, με ψήφους κανονικές τον εξέλεξε και τον χειροτόνησε επίσκοπο της μητροπόλεως Τριφυλλίας και Ολυμπίας για τη διαποίμηση κλήρου και λαού<sup>2</sup>.

Η αρχιεροσύνη τού έδωσε ευκαιρίες να γνωρίσει ακόμα καλύτερα τον κόσμο στον οποίο ζούμε και τους ανθρώπους με τους οποίους συναναστραφόμεστε, τη δημιουργία του, τον προορισμό του και όλα τα επιτεύγματά του, όπως τα περιγράφουν ή τα παριστάνουν οι μεγάλοι αρχαίοι πρόγονοί μας.

Η εκλογή του στην μητρόπολη Τριφυλλίας έδωσε ζωή στην περιοχή, διότι οργάνωσε αμέσως τη φιλανθρωπία, επεξέτεινε το θείο κήρυγμα μέχρι και στο μικρότερο χωριό της δικαιοδοσίας τους, εργάστηκε για την επιμόρφωση του κλήρου, χειροτόνησε νέους εφημερίους μορφωμένους και άξιους και με αυτούς πλήρωσε όλες τις κενές εφημεριακές θέσεις. Εξέδωσε το περιοδικό «Παύλος» και ίδρυσε με τη βοήθεια φιλανθρώπων εκκλησιαστικό ορφανοτροφείο. Ο δεσπότης πίστευε ότι δεν ήταν εύκολο να συνυπάρχεις με ανθρώπους, εάν δεν ασκείς τη δικαιοσύνη, τη φιλανθρωπία ή αν δεν αισθάνεσαι αγάπη και φιλία προς αυτούς. Σε ειδικό βιβλίο που έγραψε ο Ιωάννης Παπαγεωργίου, με τίτλο «Ο δεσπότης φεύγει», λίγο πριν από την μετάθεσή του για τη Δημητριάδα, αναφέρει: *«Η Τριφυλλία και η Ολυμπία εστερήθησαν όντως ενός γενναίου υπερασπιστού των δικαίων τους και ενός μαχητού εις τας επάλξεις των αγώνων της περιοχής αυτής υπέρ της αναγεννήσεώς της. Ο σεβασμιωτάτος μητροπολίτης Δαμασκηνός εκτός από τον πνευματικό ρόλο του, από την έδρα της ιεράς μητροπόλεως έδιδε σκληράς μάχας διά την εκπολιτιστικήν ανάπτυξιν των επαρχιών αυτών με πολλές επιτυχίας. Σήμερον λείπει ο δεσπότης Δαμασκηνός από τας επαρχίας μας. Αυτό είναι απώλεια»*.

Η τοπική εφημερίδα *Τριφυλιακόν Βήμα* περιγράφει την μετάθεση του Σεβασμιωτάτου με τον τίτλο: *«Η Τριφυλία και η Ολυμπία αποχαιρέτησαν τον σεβασμιώτατον μητροπολίτην Δαμασκηνόν με πολλή συγκίνησιν, πόνον, λυγμούς, δάκρυα και πικρίαν ως εξής. Η είδησις της μεταθέσεως του μητροπολίτου Τριφυλλίας και Ολυμπίας προεκάλεσε ως ήτο επόμενον, την λύπην των κατοίκων των δύο επαρχιών, εξεδηλώθησαν δε υπό ωρισμένων κύκλων και αντιδράσεις μέχρι αγανακτήσεως διά την αποχώρησιν του Δαμασκηνού»*.

1. *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 4, Αθήναι 1964, σελ. 923, Ι. Παπαγεωργίου, *Ο δεσπότης φεύγει*, Κυπαρισσία 1958.

2. *Περ. Εκκλησία ΚΖ*, 1950, αρ. 19, σελ. 325.

Το Φεβρουάριο του 1957 ο μητροπολίτης Δημητριάδος Ιωακείμ υπέβαλε την παραίτησή του<sup>3</sup> και αμέσως επικράτησε χάος στους τοπικούς παράγοντες για το διάδοχό του. Συγκεκριμένα, υπέβαλαν υπομνήματα σε βουλευτές, υπουργούς και την Ιερά Σύνοδο για τα άτομα που θεωρούσαν κατάλληλα για το μητροπολιτικό θρόνο, όπως ο Ζακύνθου Χρυσόστομος, ο Γρεβενών Φίλιππος και ο Κοζάνης Κωνσταντίνος. Τελικά η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδας εγκατέστησε τη 1<sup>η</sup> Δεκεμβρίου 1957 ως μητροπολίτη Δημητριάδος με μετάθεση τον επίσκοπο Τριφυλίας και Ολυμπίας Δαμασκηνό.

Το έργο του ήταν να αρχίσει αμέσως δραστηριότητες, όπως την αποπεράτωση του ημιτελούς επισκοπικού μεγάρου. Επειδή διαπίστωσε τα άσχημα οικονομικά μιας μεγάλης μερίδας μαθητών, ανέλαβε την πρωτοβουλία να ιδρύσει και να λειτουργήσει μαθητικά συσσίτια και από την 1<sup>η</sup> Απριλίου 1960 να θέσει σε λειτουργία πέντε μαθητικές εστίες<sup>4</sup>. Από το 1958 έγιναν θεσμός οι κατασκηνώσεις στην περιοχή της μονής Ξενιάς και εξαιτίας της πρωτοβουλίας του από τις αρχές του 1961 λειτούργησε κινηματογράφος, γεγονός πρωτοποριακό για την εποχή εκείνη<sup>5</sup>. Ακόμα στο Βόλο έχτισε γυμνασιακό οικοτροφείο<sup>6</sup> και με δική του πρόνοια και φροντίδα ιδρύθηκε στον ιερό ναό Ευαγγελιστρίας Νέας Ιωνίας σχολή κωφαλάλων<sup>7</sup>. Τη βοήθειά του γνώρισε και το Βελεστίνο, αφού τον Ιανουάριο του 1960 θεμελίωσε τον ιερό ναό του Αγίου Χαραλάμπους, καταθέτοντας και σχετικό χρηματικό ποσό<sup>8</sup>.

Εκτός από τα ευαγή έργα αγωνίστηκε και για την καλή διοίκηση της μητροπόλεως του. Παράλληλα, με εγκύκλιό του προς τους εφημερίους του, με ημερομηνία 7 Δεκεμβρίου 1957, τους ανέφερε ότι όφειλαν κατά την τέλεση του μυστηρίου της βαπτίσεως να δίνουν ένα μόνο όνομα στους βαπτιζόμενους και αυτό να είναι εορταζόμενο αγίου και να υπάρχει ένας μόνο ανάδοχος. Με νέα εγκύκλιό του, με ημερομηνία 5 Ιουλίου 1957, προς τους ιερείς εξομολόγους αναφέρει: «Παραγγέλλομεν όπως ουδείς εξ υμών δέχεται εξομολογήσεις των χριστιανών δι' επιστολών, καθ' όσον διά του τρόπου τούτου καταργείται η βάση του ιερού της μετανοίας και εξομολογήσεως...». Στην εφημερίδα *Νέα* (16/12/1959) διαβάζουμε ότι ο μητροπολίτης Βόλου σφράγισε μοναστήρια μετά από καταγγελίες, όπως της Ξενιάς και του Φλαμουρίου, για εξυγι-

---

3. Περ. *Εκκλησία ΑΔ*, 1957, αρ. 23, σελ. 474. Βλ. επίσης Δημητρίου Ηλ. Τσιλιβίδη, *Ο Μητροπολίτης Δημητριάδος Ιωακείμ Αλεξόπουλος. Η ζωή και το έργο του*, εκδότης Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος, Θεσσαλονίκη 2001.

4. *Σύγχρονα εκπαιδευτικά προβλήματα*, περ. Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Περιφέρειας Μαγνησίας, περ. Παύλος, Ιούλιος 1960, τ. 2, σελ. 15.

5. περ. Παύλος, Ιούνιος 1961, τ. 13, σελ. 89.

6. περ. Παύλος, Μάιος 1962, τ. 24, σελ. 207.

7. περ. Παύλος, Ιανουάριος 1963, τ. 32, σελ. 294.

8. περ. Παύλος, Ιανουάριος 1960, τ. 9, σελ. 66.

ανση των εκκλησιαστικών πραγμάτων, γεγονός που προκάλεσε ευμενείς εντυπώσεις στην τοπική κοινωνία.

Καθημερινά προήδρευε σε συσκέψεις για διάφορα εκκλησιαστικά θέματα, αλλά ένα από αυτά διατηρείται μέχρι σήμερα στην επικαιρότητα. Συγκεκριμένα ο μητροπολίτης προήδρευσε συσκέψεως για τους μισθοδοτούμενους από τη μητρόπολη θεολόγους και για την καλύτερη οργάνωση της όλης πνευματικής δράσης στην περιοχή<sup>9</sup>. Τι ευχάριστο θα ήταν σήμερα! εάν η ιεραρχία της Εκκλησίας έκανε το ίδιο σήμερα, δηλαδή να προσλαμβάνει θεολόγους στο ποιμαντικό έργο με μισθό, δεν θα είχαμε τόσους αδιόριστους καθηγητές.

Ο σεβασμιότατος πρωτοπορεί αλλά εσωκατάκοιλοι αδελφοί, λαϊκοί και κληρικοί, άρχισαν να ψιθυρίζουν ανεύθυνες συκοφαντίες<sup>10</sup>, έτσι οι εθνοσωτήρες της Εκκλησίας κατά την περίοδο της Επταετίας εξανάγκασαν το σεβασμιότατο σε παραίτηση, χωρίς λόγο και αιτία. Για την περίοδο του αρχιεπισκόπου Ιερωνύμου, κατά τη διάρκεια της οποίας έγινε και η παραίτηση του Δαμασκηνού, ο μητροπολίτης Πισιδίας Μεθόδιος αναφέρει: «Για να σταθεί ο Ιερώνυμος έπρεπε να κάνει εκκαθάριση στην ιεραρχία και να επιβληθεί διά της τρομοκρατίας»<sup>11</sup>. Κατά την ίδια περίοδο η φιλοκατηγορία σε βάρος αθώων συνανθρώπων μας είχε γίνει επιστήμη, όπως και σήμερα, όταν θέλουν διάφοροι να πολεμήσουν την εκκλησία στις καθημερινές συναντήσεις τους έχουν αναγάγει σε επιστήμη την ευτελή συκοφαντία, την οποία συστηματικά ενασμενίζουν. «*Συκοφαντία άνδρα ταπεινή και ουδείς ούτως ανάληγτος ως μη παθείν την ψυχήν και κατακαμφθείναι εις γην, στόμασιν προς ψευδολογίαν ενκόλοισ παραπεσών*» γράφει ο Μ.Βασίλειος<sup>12</sup>. Μάταια ο θεός διαμαρτύρεται και με το στόμα του αποστόλου Παύλου: «*Συ δε τι κρίνεις τον αδελφόν σου... μηκέτι ουν αλλήλους κρίνομεν*»<sup>13</sup> και με τον απόστολο Ιάκωβο: «*Μη καταλαλείτε αλλήλων αδελφοί... συ τις ει, ο κρίνων τον έτερον;*»<sup>14</sup>. Ο μητροπολίτης εξαναγκάστηκε σε παραίτηση στις 2/12/1968 όχι για λόγους υγείας, όπως γράφουν στο επίσημο περιοδικό της εκκλησίας<sup>15</sup>, αλλά εξαιτίας του εκβιασμού κάποιου συνταγματάρχη και μελών κάποιας θρησκευτικής οργάνωσης. Στην εφημερίδα Ταχυδρόμος (3/12/1968) αναφέρεται η παραίτηση του μητροπολίτη και ο ορισμός τοποτηρητή όχι του μητροπολίτη της πλησιέστερης μητρόπολης, όπως συνηθίζεται, αλλά αρχιμανδρίτη. Αναφέρει επίσης: «*Χθες τη 2<sup>α</sup> μεταμεσημβρινή είχεν*

9. περ. Παύλος, Ιούλιος 1960, τ. 2, σελ. 16.

10. Εφ. Ταχυδρόμος 28/1/1968.

11. Μεθόδιος Φούγιας, μητροπολίτης Πισιδίας, *Εκ Βαθέων εξομολόγηση*, Αθήνα 2005, σελ. 58.

12. Μ. Βασίλειος, Ε.Π., 32, 388.

13. Απόστολος Παύλος Ρωμ. 10-13.

14. Ιάκωβος 4,11 κ.ε.

15. Περ. Εκκλησία 1968.

αφίχθει εις την πόλιν μας ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κ. Λεωνίδας, ο οποίος ανεχώρησεν την 6<sup>ην</sup> μ.μ. διά την έδραν του». Οι γνωρίζοντες τα εκκλησιαστικά θέματα της περιόδου αυτής πολλά καταλαβαίνουν, διότι ο μητροπολίτης ουδέποτε κλήθηκε σε απολογία, ουδεμία κατηγορία διατυπώθηκε ποτέ σε βάρος του και ουδέποτε ενημερώθηκε για τα αίτια που εξέπεσε του θρόνου του.

Ο σεβασμιότατος κατά τους χρόνους της αρχιεροσύνης του προσπάθησε να πορευθεί επί τα ίχνη του μεγάλου αρχιερέως Χριστού: «*Ὅστις αφήκεν ἡμῖν υπογραμμῶν, ἵνα επακολουθήσωμεν τοῖς ἰχνεσιν αὐτοῦ*» (Α΄ Πέτρου, κεφ. Β, 21) και να ανταποκριθεί εις την υψίστην επί της γης αποστολήν του αρχιερατικού χαρίσματος. Προσπάθησε να ανταποκριθεί ουσιαστικά στις προσφωνήσεις «πάτερ-γέροντα και σεβασμιότατε», με τις οποίες απευθύνονται οι πιστοί προς τους επισκόπους, κατά την ορθόδοξον παράδοση, για να μην καταντήσουν αυτές λόγια κενά χωρίς αξία και περιεχόμενο.

Ο σεβασμιότατος προσπάθησε να εναρμονίσει λειτουργικά τη ζωή του με το ποίμνιον του με αγαθή συνείδηση ως μέλη του σώματος του Χριστού, ως αδελφός και φίλος αλλήλων και του Χριστού. Οι ταπεινές προσπάθειές του να ανταποκριθεί στο χάρισμα της αρχιεροσύνης, με το οποίο τον τίμησε η Εκκλησία, απέφεραν καρπούς πνευματικούς και αυτό οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στη δύναμη και το έλεος του θεού, αποτελεί δε δώρημα της απεράντου εις ημάς αγάπης αυτού «οφειλέτης ἡμῖν» (Ρωμ. 1,14) και επαναλαμβάνει μετά του αποστόλου Παύλου «Ἦδιστα εκδαπανησόμεθα» (Β. Κορ., 12,15) με τη χάριν του αγίου θεού.

Η επταετία τέλειωσε, η παλιά ιεραρχία επανήλθε, οι μοιχεπιβάτες αρχιερείς απομακρύνθηκαν από τους επισκοπικούς τους θρόνους και ο μητροπολίτης Δαμασκηνός αναμένει να επιστρέψει στη μητρόπολή του ή στη νέα μητρόπολη της Αγίας Παρασκευής, που του υπόσχονται, αλλά μάταια, διότι οι ομογάλακτοί του αδελφοί τακτοποίησαν τα πνευματικοπαίδια τους και οι αδικημένοι μητροπολίτες παρέμειναν ως πρώην. Το 1977 τον βρήκε ο θάνατος στα λουτρά της Υπάτης με το παράπονο ότι δεν δικαιώθηκε. Η κηδεία του και ο ενταφιασμός του έγιναν στην Κόρινθο.





ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΠ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

## Ο καταστρεπτικός σεισμός του 1957 στο Βελεστίνο. Συνοπτική αναφορά μετά πενήντα χρόνια

Η έλλειψη αναφοράς στον καταστρεπτικό σεισμό του Βελεστίνου στις 8 Μαρτίου του 1957, μας ώθησε να παρουσιαστούν μερικές πληροφορίες και να δοθούν σχετικές φωτογραφίες, ώστε να αποτελέσει έναυσμα για μια διεξοδική μελέτη<sup>1</sup>. Για το Βελεστίνο ο σεισμός ήταν από τις μεγαλύτερες φυσικές καταστροφές που είχε γνωρίσει και τούτο διότι είχε καταστραφεί σε διάστημα εκατόν πενήντα χρόνια άλλες τρεις φορές σε πολέμους: α) Μετά την επανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας στις 11 Μαΐου του 1821, β) κατά τον πόλεμο του 1897 και τις μάχες του Βελεστίνου τον μήνα Απρίλιο που ο ελληνικός στρατός υπό την καθοδήγηση του συνταγματάρχου Σμολένσκη είχε τη μόνο νικηφόρα μάχη στο Βελεστίνο και τίμησε τα ελληνικά όπλα και γ) το 1943 που ένα μεγάλο μέρος του Βελεστίνου κήγη από τους Γερμανούς κατακτητές.

Την Παρασκευή 8 Μαρτίου του 1957 τις πρώτες μεταμεσημβρινές ώρες (2.12' και 2.19'μ.μ.) συνέβη ο σεισμός στην περιοχή του Βελεστίνου, που σύμφωνα με το Αστεροσκοπείο Αθηνών ήταν μεγέθους της τάξεως των 6.8 της κλίμακας Ρίχτερ<sup>2</sup>. Μάλιστα όπως υποστήριξαν οι γεωλόγοι που επισκέφθηκαν την περιοχή Βελεστίνου ο σεισμός προκλήθηκε από το γεωλογικό ρήγμα στο Καραντάο<sup>3</sup>.

---

1. Μνεία του επετειακού γεγονότος του σεισμού του 1957 στο Βελεστίνο έγινε στην εφημ., *Η Θεσσαλία*, 7 Μαρτίου 2007, από τον Βασίλη Κ. Καραμπερόπουλο.

2. Εφημ. *Το Βήμα*, 9 Μαρτίου 1957.

3. Εφημ. *Το Βήμα*, 15 Μαρτίου 1957.

Ιδιαίτερο γνώρισμα του σεισμού του Βελεστίνου ήταν ότι μετά την πρώτη σεισμική δόνηση σε λίγα λεπτά επακολούθησε δεύτερη ισχυρότερη δόνηση που είχε ως συνέπεια την ολοσχερή καταστροφή των οικημάτων της περιοχής. Κατ' αυτόν τον τρόπο όμως οι κάτοικοι του Βελεστίνου είχαν την ευκαιρία να εξέλθουν από τα σπίτια τους να παραμείνουν στις αυλές, στους δρόμους και στις πλατείες. Μάλιστα οι μαθητές του προ ολίγων ετών ιδρυθέντος Γυμνασίου Βελεστίνου, οι οποίοι παρακολουθούσαν τα μαθήματα τις απογευματινές ώρες στο κτίριο του Δημοτικού Σχολείου Βελεστίνου, πρόλαβαν και εξήλθαν μετά την πρώτη σεισμική δόνηση. Αυτός ήταν ο λόγος που δεν θρηνήθηκαν θύματα, εκτός ενός, οποίος, σύμφωνα με μαρτυρίες, είχε εισέλθει στο σπίτι του μετά την πρώτη σεισμική δόνηση και εκεί τον πρόλαβε η δεύτερη εντονότερη σεισμική δόνηση.

Εντυπωσιακός είναι ο τίτλος της εφημερίδας «Θεσσαλία»<sup>4</sup> του Βόλου την επομένη του σεισμού για την κατάσταση που επικρατούσε στο Βελεστίνο: «*Ολοσχερής καταστροφή του Βελεστίνου...Ιδιαίτερος επλήγησαν το κέντρο της κωμόπολης, η περιοχή του Κεφαλόβρυσου, του Αγίου Χαραλάμπους, οι συνοικίες Μετζήτ και Συνοικισμός. Κατέρρευσαν οι εκκλησίες του Αγίου Κωνσταντίνου, του Αγίου Χαραλάμπους, της Παναγίας και του Αγίου Αθανασίου. Από τα 2 σχολεία το ένα κατέρρευσε, ενώ το άλλο είναι ετοιμόρροπο. Την εικόνα διάλυσης παρουσίαζε και η κεντρική αγορά.. Επίσης, ακατάλληλα κρήθηκαν τα κτίρια του Ταχυδρομείου, του Ειρηνοδικείου, του Αγρονομίου, της Δ.Ε.Η., της Κοινότητας καθώς και ο μύλος του Πάντου. Η ιστορική πηγή της Υπέρειας Κρήνης υπέστη καθίζηση και αναβλύζει πλέον θολό νερό».*

Χαρακτηριστικό της έντασης του σεισμού είναι ότι από τον πολεοδομικό έλεγχο που έγινε στα οικοδομήματα της περιοχής Βελεστίνου τέσσερις ημέρες μετά (12 Μαρτίου 1957), κρήθηκαν 801 κατεδαφιστέα και 55 ετοιμόρροπα. Ανάμεσα στους κατοίκους κυριαρχεί ο φόβος ενός νέου μεγάλου σεισμού και τούτο διότι για πολλές ημέρες συνεχιζόνταν οι σεισμικές δονήσεις<sup>5</sup>, η θλίψη για τις περιουσίες που χάθηκαν και η απόγνωση για το τι μέλλει γενέσθαι. Ιδιαίτερα στη εφημερίδα «Μακεδονία»<sup>6</sup> μέσα στις περιγραφές για τον καταστρεπτικό σεισμό ο ανταποκριτής της τόνιζε ότι μόνο η προτομή του Ρήγα, παραθέτοντάς την, έμεινε όρθια στο Βελεστίνο.

Υπάρχει άμεση ανάγκη για στέγαση, σίτιση, και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη των κατοίκων και χορτονομής για τα ζώα. Ο Ερυθρός Σταυρός έστειλε δέματα ιματισμού και σκηνές και από το ΠΚΠΑ μοιράστηκε νωπό γάλα. Η διανυκτέρευση στο ύπαιθρο υπό δριμύ ψύχος και βροχή ήταν επικίνδυνη για την υγεία όλων. Πρόχειρα καταλύματα βρέθηκαν μέσα σε αποθήκες ή στάβλους οι οποίοι έμειναν άθικτοι από

4. Εφημ. Βόλου *Η Θεσσαλία*, 9 Μαρτίου 1957.

5. Εφημ. *Το Βήμα*, 13 Μαρτίου 1957.

6. Εφημ. *Μακεδονία*, 13 Μαρτίου 1957.

τον σεισμό. Με τον συντονισμό πολιτικών, αστυνομικών και στρατιωτικών αρχών στέλνονται άμεσα σκηνές για να στεγαστούν οι κάτοικοι και προσφέρεται καθημερινό συσσίτιο στους έχοντες ανάγκη. Μοιράστηκαν σκηνές για την διαμονή των κατοίκων.

Βέβαια, οι παροχές αυτές ήταν ικανοποιητικές αλλά όχι αρκετές για να εξυπηρετήσουν το σύνολο του πληθυσμού, αν αναλογιστούμε ότι οι άστεγοι ξεπερνούσαν τους 2.600 και οι έχοντες άμεση ανάγκη τροφίμων τους 3.700. Ως συνέπεια του γεγονότος αυτού, πολλοί κάτοικοι συνέχιζαν να κοιμούνται στο ύπαιθρο για πολλές μέρες ακόμη.

Τραυματίες υπήρχαν πολλοί και οι πιο σοβαρά τραυματισμένοι μεταφέρονταν στον Βόλο. Μεταξύ αυτών αναφέρονται οι: Γ. Τζερετζάκης, Γεώρ. Μέριμηγκας, Ευάγγ. Παϊπάης, Κ. Βισβίκης, Απ. Μακρής, Αθ. Καζάκος, Ελευθ. Γκιουλέκα, Οδυσ. Αμούντζας, Ιωάν. Νερούτσης, Ιωάν. Ακριβούση, Ευμ. Βισβίκη, Α. Τόλιου, Συραγώ Σουπλιώτη. Μοναδικό θύμα ο Στέργιος Μπατακόγιας (ετών 75) ο οποίος δεν πρόλαβε να εξέλθει της οικίας του και καταπλακώθηκε από αυτήν.

Στρατιωτικά τμήματα εγκαταστάθηκαν στο Βελεστίνο και τα άλλα χωριά, τα οποία με μπουλντόζες και άλλα μηχανήματα ασχολούνται στην κατεδάφιση των ετοιμόρροπων οικοδομών και κωδωνοστασιών<sup>7</sup>.

Επίσημοι επισκέπτονται το Βελεστίνο τις αμέσως επόμενες ημέρες. Από τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Ανδρέα Αποστολίδη, τον υφυπουργό Οικισμού Τρύφωνα Τριανταφυλλάκο, την υπουργό Κοινωνικής Πρόνοιας Λίνα Τσαλδάρη και τον υφυπουργό Γεωργίας Διονύσιο Μανέντη, τον Στρατηγό Δ. Σειραδάκη και τους εκπροσώπους του κόμματος των Φιλελευθέρων. Ο πρωθυπουργός Κων. Καραμανλής επισκέπτεται το Βελεστίνο και τις άλλες περιοχές που επλήγησαν από τον σεισμό. Επίσης και οι βασιλείς Παύλος και Φρειδερίκη επισκέπτονται το Βελεστίνο στις 10 Μαρτίου 1957 και τους υποδέχονται επικεφαλής της κοινότητας Γ. Παπαποστόλου, ο διευθύνων των ενεργειών του στρατού στην περιοχή Ταξίαρχος Γ. Καραχάλιος και ο Μητροπολίτης Δημητριάδος Ιωακείμ.

Πέντε ημέρες μετά τον καταστροφικό σεισμό, στις 14 Μαρτίου, συνέρχεται επιτροπή κατοίκων του Βελεστίνου με σκοπό να μεταβεί στην Αθήνα και να ζητηθεί άμεση βοήθεια. Αυτή αφορά την χορήγηση χαμηλότοκων δανείων, αποστολή λυόμενων για την στέγαση σχολείων και κοινοτικών υπηρεσιών, ενίσχυση της γεωργίας και κτηνοτροφίας, φοροαπαλλαγές κτλ. Η επιτροπή αποτελείται από τους Γ. Παπαποστόλου, πρόεδρος της Κοινότητας Βελεστίνου, Γ. Νιμπί, Καραουλάνης, Οδ. Καραμανώλης, Ι. Γκουντινάκος, Αντ. Πάντος και τον βουλευτή Μήτρου. Τελικά συναντούνται την επομένη με τον Αντιπρόεδρο Αποστολίδη και συμφωνούν για χορήγηση δανείου 31.500δρχ για ανοικοδόμηση οικίας, και πίστωση μέσω μακροχρόνιων δανείων από

---

7. Εφημ. *Το Βήμα*, 12 Μαρτίου 1957.

την Αγροτική Τράπεζα για την κατασκευή στάβλων, την προώθηση ζωοτροφών και την εναποθήκευση σιτηρών ύψους 500.000 δρχ.

Εν αναμονή του τοπογραφικού συνεργείου για την εκπόνηση των νέων σχεδίων του Βελεστίνου, άρχισαν οι προστριβές για την νέα μορφή και θέση της κωμόπολης. Το νέο σχέδιο προβλέπει ανοικοδόμηση σε περιοχή κοντινή αλλά διαφορετική από την προϋπάρχουσα. Βλέποντας να επικρατεί διχασμός μεταξύ των κατοίκων, ο πρόεδρος της Κοινότητας Βελεστίνου Γ. Παπαποστόλου συγκαλεί συνάντηση για να αποφασιστεί από κοινού ποιο σχέδιο θα επικρατήσει. Υπέρ του παλαιού σχεδίου του 1954 τάσσεται ο πρόεδρος των ενοικιαστών Βελεστίνου Οδ. Καραμανώλης. Τελικώς επικρατεί το παλαιό σχέδιο με την απόφαση πολλών κατοίκων που επηρεάζεται από το στενό προσωπικό τους συμφέρον και όχι από το γενικότερο συμφέρον του Βελεστίνου. Στο ερώτημα αν χάθηκε ή όχι μια μοναδική ευκαιρία για το Βελεστίνο να αναπτυχθεί θεαματικά οικονομικά, πληθυσμιακά και πολιτιστικά, την απάντηση δίνει το σχόλιο του δημοσιογράφου της Θεσσαλίας: *«Οι κάτοικοι, αν και διαβλέπουν τα πλεονεκτήματα ενός νέου σχεδίου, επί του οποίου θα οικοδομηθεί η κωμόπολή τους, προβάλλουν εν τούτοις πάμπολλες επιφυλάξεις για την εφαρμογή του. Ως εκ τούτου πιθανολογείται ότι το Βελεστίνο θα ξαναχτιστεί στο παλαιό σχέδιο και θα χαθεί ίσως η ευκαιρία να γίνει μια ωραία και πρότυπος κωμόπολη...»*.

Συμπερασματικά, θίγεται το καταστρεπτικό συμβάν του σεισμού του 1957 στο Βελεστίνο μετά από πενήντα χρόνια, με την προοπτική να συγγραφεί μία διεξοδική μελέτη και να κυκλοφορηθεί ένα επετειακό σχετικό λεύκωμα φωτογραφιών.



Εικόνες της καταστροφής στο Βελεστίνο του 1957.



Μετά το σεισμό άρχισε η κατεδάφιση των σπιτιών.



Διανομή σκηνών και ρουχισμού στους σεισμοπαθείς του Βελεστίνου.



Διανομή άρτου στους σεισμοπαθείς του Βελεστίνου.



Επίσκεψη επισήμων παραγόντων στην περιοχή.



Σεισμοπαθείς και όπισθεν τους οι σηνές διαμονής τους.





Διανομή συσσιτίου στο Βελεστίνο. Εφημερίδα *Μακεδονία*, 14 Μαρτίου 1957.



Ο χαρακτηριστικός από την Τουρκοκρατία «Πύργος Βισβίκη», που γκρεμίστηκε από τον σεισμό.



Άποψη του Βελεστίνου 1955. Διακρίνονται το Ρολοί και δεξιά το Δημοτικό Σχολείο, τα οποία έπεσαν θύματα του εγκέλαδου.



Ο Ιερός Ναός του Αγίου Κωνσταντίνου και αριστερά το Ρολοί πριν από τον σεισμό του 1957.



Επίσκεψη του Μητροπολίτη στο σεισμόπληκτο Βελεστίνο. Επίσης διακρίνονται αριστερά ο συμβολαιογράφος Παναγιώτης Παπαγεωργίου και δίπλα στους ιερείς με το παλτό και τα άρβυλα ο γεωπόνος Αλέκος Δεληγιάννης.



Η δασκάλα Ελισάβετ Ζήλου με τους μαθητές της μπροστά από το παράπηγμα του Δημοτικού Σχολείου, που στήθηκε μετά τον σεισμό του 1957.



9-3-1957.



Κατεδάφιση μετά τον σεισμό της εκκλησίας του Αγίου Κωνσταντίνου και της οικίας δεξιά του Ντόντου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΤ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

## Τα Τοπωνύμια Αγίου Γεωργίου Φερών

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΕΡΩΝ - Μικρή Φερά<sup>1</sup>

Ο Άγγλος περιηγητής Ουίλλιαμ Λήκ, που επισκέφθηκε τον Άγιο Γεώργιο Φερών το 1809, γράφει<sup>2</sup> «Ο Άγιος Γεώργιος είναι αξιόλογο χωριό τοποθετημένο στην ακτίνα των

---

1. Βλ. Αδάμ Ανακατωμένος, *Τα Νέα Όρια της Ελλάδος ήτοι Τοπογραφικά και Εθνολογικά Σημειώσεις περί της Θεσσαλίας*, Λάρισα 2004, Εισαγωγή-Σχόλια-Επιμέλεια Κώστα Σπανού, σελ. 57, «Ολίγον μακράν του Βελεστίνου, ανατολικάς κείται ο Άγιος Γεώργιος η το πάλαι Μικρά Φερά. Κομόπολις φέρουσα φήμην διά τας γλοεράς πεδιάδας και τερπνούς λοφίσκους μεταξύ του Πηλίου όρους και της Όθρουος προς νότον δι ης και η προν την λοιπήν Θεσσαλίαν και Ήπειρον δίοδος των Μαγνήτων. Τα προϊόντα εισίν άφθονα, αριθμεί δε οικίας χριστιανικάς ως έγγιστα 170». Στις παρατηρήσεις ο Κώστας Σπανός σημειώνει ότι δεν υπήρξαν δύο Φερές. Ο συγγραφέας επαναλαμβάνει το λάθος του Ιω. Λεονάρδου. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 21, σελ. 9. Η πόλη πολιορκήθηκε από τον Αντίοχο τον Γ΄ το 192 π.Χ. Εκείνη την εποχή διαιρέθηκε σε άνω και κάτω πόλη. Ο Στέφανος Βυζάντιος λέγει ότι αυτή διαιρέθηκε σε Παλαιές και Νέες Φερές που απείχαν οκτώ στάδια μεταξύ τους (1.568μ). Βλ. Νικόλαος Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, Λάρισα, έκδ. ΕΛΛΑ, Περιφερειακές εκδόσεις, 1995. Απομεινάρια από τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο δεν υπάρχουν και η αναφορά της παραμένει αινιγματική. Για το Βελεστίνο γράφει ότι αριθμεί περί τας 280 οικίας, έχουσα μουδίρη (Διοικητή) και καδή (Δικαστή) και υπάγεται στη δικαιοδοσία του Διοικητού Λάρισας, τα προϊόντα είναι άπειρα οι δε ωραίοι κήποι και η τερπνή τοποθεσία εν τω μέσω μικρών λοφίσκων... παραμυθούσι τους τε οδοιπόρους και τους εγχωρίους... καυχόμενοι ότι είναι απόγονοι των μαρτύρων του 1821. Βλ. Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα*, Βόλος, 1993 σελ. 23. Βλ. Γρηγόρης Ι. Στουρνάρας, *Υπέρεια*, Δ΄ τόμος, σελ. 466. Το θέμα της αναφοράς δύο Φερών απασχόλησε νεότερους μελετητές. Βλ. Stahlin 2002: 198, γρος. 189 RE, Suppl. VII, 1940 (Kristen), 984-985. Δουλέρη 1994: 82.

2. Ο Άγγλος περιηγητής, ταγματάρχης, William Leake (*Travels in Northern Greece*, τόμ. 4, Άμστερνταμ 1967, σελ. 398-399) επισκέφθηκε την περιοχή Βελεστίνου την 20η Δεκεμβρίου

υψωμάτων που συνδέουν τις ακτές της θάλασσας με τα βουνά του Βελεστίνου». Αυτό που γράφει ο περιηγητής φαίνεται παράξενο όμως δεν είναι μιας και από την κορυφή του λόφου Μαλούκα<sup>3</sup> στο Βελεστίνιο η θάλασσα φαίνεται πεντακάθαρα και συνεχίζει: «Στον Άγιο Γεώργιο, ένα σημαντικό χωριό, υπάρχουν άφθονες πηγές νερού. Οι πεδιάδες παράγουν σιτάρι και μετάξι. Οι γυναίκες κατασκευάζουν σχοινιά και σάκκους (τουρβάδες) από γιδόμαλλο και κλώθουν (γνέθουν) βαμβάκι, όπως γίνεται σε όλα τα θεσσαλικά χωριά<sup>4</sup>. Από εκεί κατεβαίνουμε στην πεδιάδα του Βελεστίνου... περνώντας κοντά από ένα τεχνητό ύψωμα που είναι χαμηλό με πλατειά βάση ευρισκόμενο ανάμεσα σε δύο άλλα που έχουν το συνηθισμένο μέγεθος και σχήμα τύμβων»<sup>5</sup>. Γι' αυτό το χωριό<sup>6</sup> θα κάνουμε λόγο πιο κάτω καταγράφοντας με ακρίβεια όλα τα Τοπωνύμια,

---

1809. Γνώριζε πολύ καλά την ελληνική γλώσσα. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1810-1821*, τόμ. Γ', 2, 2<sup>η</sup> έκδ. Αθήνα 1985, σελ. 250. Στο *Οδοιπορικό της Θεσσαλίας του 1805* ο William Gell (μεταφρ. Αλ. Γαλανούλης, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 46, 2004, σελ. 206-207) γράφει: «Δεξιά υπάρχει μία μεγάλη πηγή στην πεδιάδα του Βελεστίνου. Δεξιά φαίνεται μία μεγάλη λίμνη, η Βοιβής. Υπάρχει ένας δρόμος που οδηγεί από τη λίμνη στο χωριό. Στα αριστερά υπάρχει ένα χωριό ένα μίλι και ένα τέταρτο μακριά (το χωριό αυτό είναι ο Άγιος Γεώργιος). Από εδώ φαίνονται και τα δύο βουνά η Όσσα και ο Όλυμπος». Κατά τον Δημήτριο Β. Στεργιόπουλο «ο Άγιος Γεώργιος των Φερών είναι γεωργικό χωριό με πολλές αμυγδαλιές και κάθε αγιοργίτης έχει δικό του κήπο. Οι περισσότεροι βαπτίζονται Γιώργος. Στα χρόνια της τουρκοκρατίας λέγονταν «Αϊ Γιώργης ο Χριστιανός», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 3, 1985, σελ. 30.

3. Στην κορυφή του λόφου Μαλούκα, στην αρχαιότητα και προς τη νότια πλευρά αυτού, υπήρχε Ιερό Κορυφής. Σήμερα σώζονται οι τεράστιες λαξευμένες πέτρες (διάσπαρτοι ογκόλιθοι) με τις οποίες είχε κτισθεί ο ναός.

4. Βλ. Καλλιόπη Μπουράρα, *Η οικονομική δραστηριότητα της ελληνίδας στο Βυζάντιο και στην τουρκοκρατία. Η γυναικεία συντεχνία των Τρικάλων*. TP6 (1986)-123-135), R. Lawless, «The economy and landscapes of Thessaly during Ottoman rule» στον F. Center, (επιμ.) *An historical geography of the Balkans*, London-New York-San Francisco, 1977, 501-533.

5. Πρόκειται για το λόφο με την ονομασία Πιλάφ Τεπέ, όπου και το ομώνυμο τοπωνύμιο, της κτηματικής περιφερείας Αγίου Γεωργίου Φερών. Ο τύμβος σώζεται ακόμη μέχρι σήμερα. (Είναι ο κωνικός γήλοφος στη στροφή Κόκκαλη προς Βόλο).

6. Βλ. Ι. Λεονάρδος *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία*, 1836, Εισαγωγή-Σχόλια-Επιμέλεια Κ. Σπανός, Λάρισα 1992 σελ. 92. Βλ. Ιωάννης Οικονόμος, *Ιστορική Τοπογραφία της τωρινής Θετταλίας (1817)*, Λάρισα 2005, Εισαγωγή-Σχόλια-Επιμέλεια Κώστας Σπανός, σελ. 125, «Άγιος Γεώργιος χριστιανικών χωρίων σμιά εις τον Βελεστίνον, το παλαιόν, Φεραί Νέαι». Βλ. και Simone Romardi, «Ταξίδι στη Θεσσαλία το 1806», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 50<sup>ος</sup>, 2006, σελ. 38. (Ο Ιταλός ζωγράφος Simone Romardi συνόδευε τον άγγλο περιηγητή και αρχαιολόγο Edward Dodwell κατά τη δεύτερη περιοδεία του στην Ελλάδα (1804-1806) και σχεδίαζε τα μνημεία ή φιλοτεχνούσε πίνακες των τοπίων). «Προχωρώντας στην πεδιάδα, που ήταν εξ ολοκλήρου καλυμμένη από σιτηρά, συναντήσαμε στα αριστερά μας το χωριό Άγιος

Φυτωνύμια, Ναωνύμια, Υδρωνύμια, Ορεωνύμια, Ζωωνύμια, Αγιονύμια και Κυριωνύμια που απαρτίζουν την κτηματική περιφέρεια του και θα χρησιμοποιήσουμε τη γλώσσα και την ορθογραφία πολλές φορές όπως αυτή αναφέρεται στα συμβόλαια. Μέσα από τη καταγραφή των τοπωνυμίων, με την έρευνα, ανακαλύπτουμε και γράφουμε την ιστορία του τόπου μας. Όπου στο κείμενο αναφέρεται ότι το τάδε τοπωνύμιο συνορεύει με το τάδε τοπωνύμιο εννοούμε την περιοχή που καταλαμβάνει και περιλαμβάνει ένα τοπωνύμιο και ότι συνορεύει η περιοχή αυτή και όχι το τοπωνύμιο.

Το αγρόκτημα «Άγιος Γεώργιος» έχει έκταση 40.248 στρεμμάτων με δύο λειβάδια Κοινοτικά, το Μεριά και το Κοινοτικό στρεμμάτων 7.721<sup>7</sup>. Η έκταση όμως τα τελευταία 40 χρόνια έχει μειωθεί μετά τις αλλεπάλληλες απαλλοτριώσεις<sup>8</sup>. Το 1881 μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας και την ένωση της με το ελληνικό κράτος, υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη μία ειδική σύμβαση μεταξύ της Τουρκίας και της Ελλάδας για τους όρους προσάρτησης. Το άρθρο 4 της σύμβασης ανέφερε συγκεκριμένα «Η ελληνική κυβέρνηση θέλει αναγνωρίσει εν ταις παραχωρουμέναις χώραις το της ιδιοκτησίας δικαίωμα επί των αγροκηπίων, βοσκών, λειμώνων, νομών, γρασιδοτόπων (Keclar), δασών και παντός είδους γαιών ή ακινήτων κατεχομένων υπό ιδιωτών η κοινοτήτων, δυνάμει φερμανίων, χοτζετίων, ταπίων και άλλων τίτλων ή δυνάμει οθωμανικών νόμων»<sup>9</sup>. Με βάση το άρθρο αυτό οι Οθωμανοί, κάτοχοι τίτλων ιδιοκτησίας τσιφλικίων, άρχισαν να τα πωλούν σε Έλληνες και να αποχωρούν από τη Θεσσαλία. Ένα από τα τσιφλίκια αυτά ήταν και του Αγίου Γεωργίου Φερών. Αρχικός ιδιοκτήτης υπήρξε ο Σαλάχ Εφένδης Χουσεΐν Μπαϊρακτόπουλος. Αυτός επώλησε το αγρόκτημα στον Γεώργιο Νικολαΐδη με το υπ' αριθμ. 14.998/1893 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Βόλου Κων. Καραμανώλη. Οι κληρονόμοι του Γ. Νικολαΐδη επώλησαν μέρος του αγροκτήματος στον Μαργαρίτη Αποστολίδη με το υπ' αριθμ. 16474/1914 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Βόλου Κίμωνος Κασσιμάτη που μεταγράφηκε στον τόμο 12 και αριθμό 25 των βιβλίων μεταγραφών του Υποθηκοφυλακείου Φερών. Μετά το θάνατο του Μαργαρίτη Αποστολίδη οι κληρονόμοι του επώλησαν το αγρόκτημα στον Γεώργιο Μαλαμάκη με τρία συμβόλαια. Τμήμα του αγροκτήματος επωλήθη από τους Αλκιβιάδη Νικολαΐδη και Αχιλλέα Νικολαΐδη στον Νάκο Στ. Γιαννώτα με το υπ' αριθμ. 6270/1906 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Βόλου Κίμ. Κασσιμάτη που

---

Γεώργιος και λίγο αργότερα φθάσαμε στο Βελεστίνο, τις αρχαίες Φερές, πόλη κτισμένη με χάρι και διάσπαρτη με κάθε είδους δένδρα».

7. Βλ. Σταύρος Παν. Παπαγεωργίου, *Τοπωνύμια Περιοχής Βελεστίνου, Υπέρεια*, τόμ. Γ', 2002, σελ. 515.

8. Βλ. Βασίλειος Κων. Καραμπερόπουλος «*Η κτηνοτροφία στην περιοχή Βελεστίνου*», 2003, σελ. 139 και επ.

9. Βλ. τη σύμβαση αυτή στα *Θεσσαλικά Χρονικά*, έκτακτη έκδοση, Αθήναι, 1935, σελ. 85-90.

μεταγράφηκε στο τόμο 7 και αριθμό 52 των ιδίων ως άνω βιβλίων μεταγραφών. Πριν από το έτος 1881 οι αγοραπωλησίες γίνονταν με τουρκικά ταπιά<sup>10</sup>. Μέχρι το 1928 μετεβιβάσθηκαν ιδανικά μερίδια ήτοι ποσοστά εξ αδιαιρέτου από τα λειβάδια στις τοποθεσίες Ροδιές, Κουτσούκ Μανδρί, Σπαρτιά και Μικρό Μανδρί σε διάφορους ιδιοκτήτες<sup>11</sup>. Μετέπειτα ιδιοκτήτες του χωριού ήσαν οι Ζαχαρία (όνομα γυναίκας) Κωνσταντίνου Μακρή, Ιωάννης Δ. Γιαννώτας (κληρονόμοι), Νάκος Στεργίου Γιαννώτας, κληρονόμοι Ιωάννου και Μιχαήλ Γιαννώτας, κληρονόμοι Μακροπούλου, Αθηνά Ταγαρά, Κωνσταντίνα Γιαννώτας, Γεώργιος Μαλαμάκης και Νικόλαος Γιαννώτας. Με την ως άνω απόφαση απαλλοτριώθηκε έκταση 10.859 στρέμματων<sup>12</sup>. Το λειβάδι Σπαρτιά,<sup>13</sup> Μικρό και Μεγάλο Μανδρί είναι έκτασης 9.000 στρεμμάτων. Το λειβάδι Ουβριά, Μπιάλ και Ροδιές είναι 6.500 στρέμματα. Το λειβάδι Κουτσούκ<sup>14</sup> Μανδρί

10. Είναι τουρκική λέξη (tapu) που σημαίνει τον τίτλο ιδιοκτησίας ή όπως είναι γνωστά ως ταποχάρτια ή ταπί χοτζέτι. Κατά την τουρκοκρατία τίτλο ιδιοκτησίας αποτελούσαν ακόμη τα φεριμάνια και χοτζέτια (τουρκικό hocat, αραβικό hucce) ή σχετικοί Οθωμανικοί Νόμοι (Σερεάτ - τουρκιστί seriat). Βλ. F. Tunçay - Α. Καρατζάς, *Τουρκοελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 2000, σελ. 690. Για τη λέξη Χοτζέτι βλ. Ε. Μπόγκας, «Τουρκικές λέξεις σε παλαιότερα ελληνικά κείμενα», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 7-8, Αθήνα 1959, 219. Τουρκιστί Hocat = απόφαση ιεροδίκη, τίτλος κυριότητας ενός ακινήτου, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 39<sup>ος</sup>, σελ. 187. Για τη λέξη tapu βλ. F. Tunçay-Α. Καρατζάς, *Τουρκοελληνικό Λεξικό*, Αθήνα 2000, 713, Νικόλαος Ι. Πανταζόπουλος, *Ιστορία Ελληνικού Δικαίου*, τεύχος β', *Από της Λογίας Παραδόσεως στον Αστικό Κώδικα*, σελ. 86, «Αι πωλήσεις των ακινήτων συνωμολογούντο ενώπιον του Καδή, εκδίδοντας ειδικόν τίτλον ιδιοκτησίας, το χοτζέτιο δια τα φθαράτα και το ταπίον δια τα άφθαρα κτήματα, αποτελούντα συστατικά έγγραφα της κυριότητος».

11. Το αγρόκτημα απαλλοτριώθηκε με την υπ' αριθμόν 19/20.8.1924 απόφαση της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων Βόλου που μεταγράφηκε στα Βιβλία Μεταγραφών του Υποθηκοφυλακείου Φερών στον τόμο 14 και αριθμό 302. Το πρωτόκολλο Διαχωρισμού του αγροκτήματος συντάγη το 1925 (10 Μαΐου) και μεταγράφηκε στον τόμο 14 και αριθμό 377 των ιδίων ως βιβλίων Μεταγραφών. Στην Επιτροπή συμμετείχε εκ μέρους του χωριού ο Δημοδιδάσκαλος Γεώργιος Τ. Παπαϊωάννου. Ο δάσκαλος αυτός από πληροφορίες που συλλέξαμε δίδαξε στο σχολείο του Αγίου Γεωργίου το 1923 και κατάγονταν από τις Μηλιές Πηλίου. Έλαβε δε ως επαγγελματικό κλήρο ένα αγρό πέντε (5) στρεμμάτων σύμφωνα με την άνω απόφαση.

12. Βλ. Αναλυτικά τις μεταβιβάσεις που έγιναν στο άνω αγρόκτημα, Βασίλειος Καραμπερόπουλος, *Η περιοχή του Βελεστίνου στο Αγροτικό Κίνημα*, εκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, 2003, σελ. 61-63.

13. Από το θαμνώδες φυτό Σπάρτο τα κλωναράκια του οποίου χρησιμοποιούνται για την κατασκευή πλεκτών ειδών, σχοινίων κ.λπ. Στην επιστημονική ορολογία Σπάρτιο το βουρλοειδές (*Spartium Junceum*). Ανήκει στην οικογένεια των Ψυχανθών. Βλ. Ιγνάτιος Μ. Ζαχαρόπουλος, *Βότανα*, εκδ. Ψυχάλου, σελ. 250.

14. Στην τουρκική γλώσσα Kucuk σημαίνει μικρός. Βλ. Με ν. Δημητριάδης, *Λεξικό Ελληνοτουρκικό-Τουρκοελληνικό*, 2001, σελ. 92.



700 στρέμματα (για τα σύνορα των λειβαδιών στις θέσεις Χουνίτσα, Σπηλιά Ουβριάς Γάλα και Κουτσούκ Μανδρί βλ.2325/1937 συμβόλαιο) και το Κοινοτικό λειβάδι (Μεριάς) 7.721 στρέμματα<sup>15</sup>. Τα σύνορα του τσιφλικίου του Αγίου Γεωργίου σύμφωνα με τα συμβόλαια είναι «με γαίας των χωρίων Σεσκούλου, Καπούρης, Περσου-

15. Βλ. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 576, «από την εποχή της τουρκοκρατίας αρχίζει να διαλύεται το φεουδαρχικό σύστημα στο Πήλιο... Ωστόσο έμειναν μερικές περιοχές που ως το τέλος της τουρκοκρατίας ήσαν τσιφλίκια. Από τις γραφτές πηγές που έχουμε, ξέρουμε πως τα τσιφλίκια αυτά ήταν ... ο Άγιος Γεώργιος, Περσουφλή και Σερατζή Βελεστίνου». Εμείς προσθέτουμε ότι τσιφλίκι ήταν και το αγρόκτημα Γερμιά ή Ξερολιθί αρχικής έκτασης περίπου είκοσι χιλιάδων στρεμμάτων. (Βλ. συμβόλαιο 35546/1904 Υποθ. Φερών τόμ. 6<sup>ος</sup> αριθμ. 39). Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία*, 1983, σελ. 275-276, «Κατά την απογραφή της 27<sup>ης</sup> Οκτωβρίου 1907, υπολογιζομένης της γεωργικής οικογενείας κατά μέσον όρον εις 6 άτομα, υπάρχουν εν Θεσσαλία συμπεριλαμβανομένης της επαρχίας Δομοκού και των νήσων Σκιαθου και Σκοπέλου μεταξύ των 722 εν όλω πόλεων και χωρίων αυτής τα εξής ολιγάνθρωπα χωρία, Τελτεξή, Γερμιά, Ουσάαρ, Μουσαφακλή, Περσουφλή και Νταμπεγλή», και στη σελίδα σελ. 213 «Και μεταξύ αυτών των εν σημειώματι περιεχομένων τσιφλικίων του Αλή Πασά απαντώνται εικοσάδα όλων χωρίων γνωστών ήδη ημίν εκ προηγουμένων κεφαλαίων... ως Τσιφλικίων εκ της Βυζαντινής ακόμη εποχής, ως το Φανάρι, η Λοξάδα, ο Γλήνος, ο Λόγγος Υαλέα (Αχμέταγα – νυν Νέα Βοδενά), το Φλαμούλι, η Βετσίστα, τα Ζαβλάνια, η Ζούλιανη, Ράξα, Βόργιανη, Πολιάνα, το Λοξέστι, το Κουβέλτσι, ο Λουτρός, η Κάπουρνα και ο Άγιος Γεώργιος (Βελεστίνου), η εκ των πρώτων της τουρκικής κατακτήσεως χρόνων ως το παρά την Λάρισαν χωρίον Νέχαλη και το χωρίον Κοσκινά (του Δήμου Τετανίου) η εκ των χρόνων προ της εν Θεσσαλία εμφανίσεως του Αλή Πασά ως των χωρίων Κουτσοχείρου, Δήμου Λαρίσης και Ζάρκου (Δήμου Φαρκαδώνος) και σελ. 226» και «οι δε κάτοικοι... επί Αλή Πασά ήσαν είλωτες προσκεκολλημένοι εις το έδαφος υπό σιδηρούν ζυγόν, υποχρεούμενοι να εργάζονται δι άλλον την ιδίαν αυτών γην».

Το αγρόκτημα Σερατζή ήταν 26.235 στρέμματα με αρχικούς ιδιοκτήτες τους Φατιμέ Χανούμ θυγ. Χατζή Ομέρ Αγά, Μπεράκ Χανούμ χήρα Μουσταφά Μετού θυγ. Χατζή Ομέρ Αγά και Χανούμ θυγ. Χατζή Ομέρ Αγά. Το άνω αγρόκτημα επωλήθη στους Αντώνιο Κων. Καρτάλη και Κων/νο Γ. Καρτάλη το 1900. Το αγρόκτημα Μουσαφακλή έκτασης 23.860 στρεμμάτων ιδιοκτησίας αρχικώς των Ραμανί Χανούμ χήρας Ζεκεργιά Βέη, Κιαμίλ Βέη Χατζή Μεχμέτ Βέη, Αλή Βέη και Ταχίρ Βέη. Το άνω αγρόκτημα επωλήθη στον Μαργαρίτη Αποστολίδη το 1895. Το αγρόκτημα Περσουφλή αρχικής έκτασης στρεμμάτων 32.578 ιδιοκτησίας Χαλίλ Χότζα Μεχμέτ. Αρχικός ιδιοκτήτης ο Χαλίλ Χόντζας Μεχμέτ, ο οποίος αγόρασε το αγρόκτημα από τον Χατζή Ομέρ Αγά και εν μέρει από τον Εγκινά Εφένδη και εν μέρει από την Οθωμανική Κυβέρνηση. Το αγρόκτημα απαλλοτριώθηκε το 1923 με την υπ αριθμ. 13/1923 απόφαση της Επιτροπής απαλλοτριώσεως τόμος 14 και αριθμ.288 των βιβλίων μεταγραφών του Υποθηκοφυλακείου Φερών. Για την αποκατάσταση προσφύγων της Μικράς Ασίας το 1932 απαλλοτριώθηκε ετέρα έκταση 3.850 στρεμμάτων με την υπ αριθμ.1/1932 απόφαση της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων Βόλου (τόμος 15 και αριθμ.284 των ιδίων ως άνω βιβλίων μεταγραφών) και το αγρόκτημα Ουζλάρ έκτασης 23.378 στρεμμάτων με αρχικό ιδιοκτήτη τον Χαλίλ Χόντζα Χατζή Μεχμέτ με

φλή, Βελεστίνου και Ριζομούλου, αποτελούμενον το αγροτικό τούτο τμήμα (αλιακάν) εκ των αγρών, αγροτικών οικιών, σταύλων, αχυρώνων, κονακίων, αναλογούντων αλωνοτοπίων και λοιπών οικοδομών, παραρτημάτων λειβαδίων και αυλαγών. Ο Άγιος Γεώργιος έρχεται δεύτερος από όλα τα χωριά της κτηματικής περιφέρειας του Δήμου, συμπεριλαμβανομένων και των χωριών Στεφανοβικείου και Ριζομούλου, μετά το Βελεστίνο στην εκτροφή αιγοπροβάτων, τα οποία ανέρχονται σε 8.801 ήτοι 6.744 πρόβατα και 2.057 γίδια. Το Βελεστίνο εκτρέφει 9.884 πρόβατα, 6.538 γίδια και 700 βοοειδή<sup>16</sup>. Καταγράφουμε το γεγονός ότι τη τελευταία δεκαετία σημειώθηκε αύξηση των αιγοπροβάτων στη περιφέρεια του Δήμου Φερών<sup>17</sup>.

Ο Άγιος Γεώργιος πριν από την πτώση της Κωνσταντινούπολης (1453) ήταν τσιφλίκι και τσιφλίκι παρέμεινε τόσο επί τουρκοκρατίας όσο και μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας (1881) μέχρι τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Διατήρησε δε το ελληνικό όνομα του σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας<sup>18</sup>. Τότε ο αγροτικός πληθυσμός, μη δεχόμενος να επωμισθεί το βάρος του υπέρογκου και αισχροτάτου παράνομου δανεισμού, συγκρούσθηκε με το κατεστημένο και με την αυθαιρεσία τους καθώς και με τους ζάπλουτους τσιφλικάδες και γαιοκτήμονες. Έτσι οι κυβερνήσεις της τότε εποχής αναγκάσθηκαν υπό την πίεση της κοινής γνώμης να προβούν σε απαλλοτριώσεις και να αποκαταστήσουν χιλιάδες ακτήμονες αγρότες, που είχαν ως βιοποριστικό επάγγελμα αποκλειστικά και μόνο τη γεωργία<sup>19</sup>. Ο ολικός αριθμός των τσιφλικίων στη Θεσσαλία ανέρχονταν σε 387 και κατ' άλλους 400 και η ολική έκταση σε 5.720.561 στρέμματα<sup>20</sup>. Παρακάτω θα αναφερθούμε εκτενώς και θα αναλύσουμε τη σημασία της

---

συνιδιοκτήτη τον Σαρίφ Χατζή Σαδίκ. Το άνω αγρόκτημα επωλήθη στους Γεώργιο Νικολαΐδη και Γεώργιο Μαλαμάκη το 1898.

16. Βλ. Βασίλειος Κων. Καραμπερόπουλος, *Η κτηνοτροφία στην περιοχή Βελεστίνου*, έκδ. 2005, σελ.177.

17. Για τον πληθυσμό του χωριού και της περιοχής βλ. Χάρης Μπαμπούνης, «*Δημογραφικά Βελεστίνου 1881-1981*», *Υπέρεια*, τόμ. 1, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» (1986), Αθήνα 1990, σελ. 327 και επ. «Στην απογραφή του 1881 ο Άγιος Γεώργιος έρχεται τρίτος σε πληθυσμό (311) μετά το Βελεστίνο (856) και το Σέσκλο (335) από τα δέκα χωριά της περιοχής. Στην απογραφή του 1889 ο Άγιος Γεώργιος έρχεται τρίτος σε πληθυσμό (445) μετά το Βελεστίνο (2389) και το Σέσκλο (653). Βλ. Υπουργείο των Εσωτερικών, *Πίνακες των Επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφή του 1881*. Εν Αθήναις 1884,33.

18. Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας, κατά την τουρκοκρατία*, 1983, σελ. 24 και 53.

19. Βλ. Βασ. Καραμπερόπουλος *ό.π.*, σελ. 15.

20. Βλ. Ευαγ. Πρόντζας *Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία 1881-1912*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1992, σελ. 426. Βλ. Ηρακλής Χρ. Παπαδήμου, *Οι Θεσσαλοί Καραγκούνηδες, Ιστορική και Λαογραφική Μελέτη*, 1980, σελ. 78, «Σύμφωνα με

λέξης τσιφλίκι. (ciftlik)<sup>21</sup>. Οι ερευνητές της οθωμανικής αγροτικής κοινωνίας συνέδεσαν την εμφάνιση του τσιφλικιού με την αποσύνθεση του οθωμανικού συστήματος. Μέχρι στιγμής το γαιοκτητικό καθεστώς της Θεσσαλίας δεν έχει γίνει προσεγγίσιμο με τη βοήθεια των οθωμανικών κτηματολογίων. Η βαθμιαία μετάπτωση κατά οικισμό της μεγάλης γαιοκτησίας του κάμπου σε μικρή εκμετάλλευση, η κάθοδος δηλαδή από το βουνό στην πεδιάδα και η δημιουργία ρηγμάτων στη συνοχή της γαιοκτησίας πραγματοποιείται είτε με τη διαδικασία της εξαγοράς μέρους ή ολόκληρου του οικισμού από τους χωρικούς είτε με την παρέμβαση του κράτους<sup>22</sup>. Με τον τρόπο αυτό και με τη δημιουργία μικροιδιοκτησιών, με ατομική εκμετάλλευση της γης καθιερώνονται νέα τοπωνύμια στο χώρο που εργάζεται, σπέρνει και θερίζει ο αγρότης. Τα εδάφη του Αγίου Γεωργίου έχουν γη πραγματικώς εριβώλακα και εύφορη που επιδέχεται οποιαδήποτε καλλιέργεια.

Η περιοχή Σουβάλα<sup>23</sup> περιφέρειας Αγίου Γεωργίου Φερών (10471/1920 συμβόλαιο), κείται εντός σχεδίου πόλης με σύνορα: δρόμο Ιωάννη Στεργίου Κωνσταντέλλο και εκ

---

την πρώτη στατιστική ο θεσσαλικός λαός κατά το 1857 αποτελούνταν από 314.000 Έλληνες, 8.000 Αθίγγανους, 5.000 Εβραίους, 2.000 Ασιανούς και 8.000 Αιθίοπες».

21. Βλ. Δ. Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 53, «Το γεγονός ότι και εν αυτή τη πεδινή Θεσσαλία εν μέσω πολυαριθμών τσιφλικίων η κονιαροχωρικών μετά τουρκικών ονομάτων διεσώθησαν μέχρις ημών και ασήμαντα χωριά (τσιφλίκια) Οθωμανών ιδιοκτητών αλλά με Ελληνικά, Αλβανικά η Σλαβικά ονόματα μας δίδοσι το ενδόξιμον να παραδεχθώμεν ότι οι εποικισθέντες εν Θεσσαλία Τούρκοι δεν έλαβαν ανάγκη να εκδιώξωσι εν τη επικρατούση ευρυχωρία δημοσίων γαιών και ερημιά πληθυσμού, ούτε εκ Κεφαλοχωρίων Έλληνες μικροιδιοκτήτας ούτε εκ Τουρκικών ή Χριστιανικών Ζευγηλατειών (Τσιφλικίων) της εποχής εκείνης, Έλληνες δουλοπαροίκους καλλιεργητάς. Τα καθαρώς τουρκικά ονόματα εδόθησαν εις όλως νέους τουρκικούς συνοικισμούς, σχηματισθέντας εν τη αραιότατα κατοικημένη Θεσσαλία ή εις μικρά τσιφλίκια». Μέχρι το 1840 τα χωριά του Πηλίου διαιρούνταν σε Βακούφια και Χάσια (Κεφαλοχώρια). Βλ. Νικόλαος Γεωργιάδης, *Θεσσαλία, Λάρισα, ΕΛΛΑ, 1995*, σελ. 106. Βλ. Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Σύγχρονα Βαλκανικά Εθνολογικά Προβλήματα*, εκδ. Βάνιας, 1992, σελ. 87, «Μολαταύτα, μικρές ιδιοκτησίες ελεύθερων γεωργών διασώθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας στα ορεινά και άγονα μέρη της Θεσσαλίας. Τα χωριά των ελεύθερων αυτών γεωργών είναι τα κεφαλοχώρια της τουρκοκρατίας, αντίθετα προς τα τσιφλίκια. Η διατήρηση όμως των μικρών ιδιοκτησιών και των κεφαλοχωριών, δεν οφείλεται τόσο στο σεβασμό της χριστιανικής ιδιοκτησίας από τους Τούρκους, όσο στην απομόνωση και στην αντίσταση, που πρόβαλαν οι κάτοικοι εναντίον τους. Λίγο πριν από την επανάσταση του 1821 βλέπουμε τον ισχυρό Αλή πασά των Ιωαννίνων να μεταβάλλει χωριά ελεύθερων γεωργών σε τσιφλίκια του».

22. Βλ. Ε. Πρόντζας *ό.π.*, σελ. 111.

23. Σουβάλα σημαίνει μπάρα με νερό. Είναι τουρκικής προέλευσης. Προέρχεται από την λέξη *suvat* που σημαίνει χώρο όπου συγκεντρώνονται τα όμβρια ύδατα και ποτίζονται τα ζώα. Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 369. Από τη λέξη αυτή προέρχεται και το τοπωνύμιο Σοβάτι που υπάρχει στην κτηματική περιφέρεια Στεφανοβικείου. Κατά τον Κώστα

δύο μερών με Γεώργιο Μαλαμάκη αγοραστής ήταν ο Γεώργιος Κων. Βουλγαράκης. Απέναντι και δυτικά από το Βενζινάδικο, εντός του χωριού Αγίου Γεωργίου όπου η σημερινή πλατεία, μέχρι το 1957 η πλατεία αυτή (όχι η κεντρική) ήταν μια μικρή Σουβάλα. Η λεκάνη αυτή ήταν κτιστή και συγκέντρωνε τα νερά που έτρεχαν αενάως από τη βρύση της Κεντρικής πλατείας. Με το νερό αυτό πότιζαν τα ζώα και αρκετούς μικρούς μπαχτσέδες<sup>24</sup>-κήπους που δεν υπάρχουν σήμερα γιατί όλοι οι κήποι έγιναν οικόπεδα. Σ' αυτή τη Σουβάλα το χειμώνα έρχονταν τα παπιά για να ξεκουραστούν. Είχε δε και ψάρια, κυρίως γριβάδια και μάλιστα μεγάλα<sup>25</sup>. Άγνωστο σε πολλούς είναι το τοπωνύμιο Γελαδομάνδρι. Ανατολικά της μικρής πλατείας όπου η μεγάλη Σουβάλα και στην περιοχή όπου το αρτοποιείο του Δημητρίου Πρασά και τα οικόπεδα των Ιωάννου Κορώνα, Σάββα Ζησοπούλου και Θωμά Παναγιωτοπούλου, παλαιά, ο χώρος χρησιμοποιούνταν για το σταυλισμό των γελαδιών όλου του χωριού που έβοσκαν στο Μεριά και γι' αυτό ο χώρος αυτός έλαβε το όνομα Γελαδομάνδρι<sup>26</sup>. Άλλη σουβάλα για τους κτηνοτρόφους, για τα πρόβατα, γίδια, γελάδια καθώς και άγρια ζώα, υπήρχε ανάμεσα από την περιοχή με την ονομασία Άγιος Ιωάννης της κτηματικής περιφέρειας Σέσκλου και την περιοχή με την ονομασία Κουμαρίτσα του Αγίου Γεωργίου σ' ένα πλατώ, σ' ένα μικροσκοπικό οροπέδιο<sup>27</sup>. Τη χρονιά αυτή έγινε και η πρώτη γεώτρηση για την άντληση ύδατος (με πομώνα) και την ύδρευση του χωριού. Μέχρι τότε το χωριό ελάμβανε νερό από δύο μικρές πηγές στη θέση «Σχολικός κήπος». Ερευνώντας τα τοπωνύμια ανιχνεύσαμε και έτερα τοπωνύμια εντός σχεδίου πόλης. Με το 13081/1929 συμβόλαιο υποθηκεύθηκε ισόγειος οικία, ιδιοκτησίας Χρήστου Κωνσταντίνου Κίτσου, μετά του υπ' αυτής και μη οικοπέδου της, 500 τετραγωνικών μέτρων και του συνεχομένου αυλαγά, με όρια Νικόλαο Αγγελή, δρόμους και κληρονόμων Γεωργίου Μαργαριτοπούλου, στη θέση Κοτρωνάκια· ομοίως το ίδιο τοπωνύμιο αναγράφεται και στο 4759/1909 συμβόλαιο με συμβαλλομένους τους Στέργιο Κουκοβίνο, κάτοικο Ουζλάρ και Ιωάννη Οικονομίδα, κάτοικο Αγίου Γεωργίου Φερών. Με το υπ αριθμ. 13191/1911 συμβ. του συμβ/φου Βόλου Κμ. Κασμάτη οι αδελφοί Αλκιβιάδης Νικολαΐδης και Αχιλλέας Νικολαΐδης επώλησαν ένα αχυρώνα μετά της περιοχής της, στον Σταύρο Δάρα, ποιμένα, στη θέση Ρεύμα αντί 130 δραχμών.

Λι ά π η η λέξη μάλλον θα πρέπει να προέρχεται από τη σλαβική λέξη σουβάλα που σημαίνει νερόλακκος, τέλμα. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 45<sup>ος</sup>, σελ. 160.

24. Από την τουρκική λέξη *bance* που σημαίνει περιβόλι, κήπος, Μ. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 114.

25. Πληροφορία Κωνσταντίνου Τρ. Ακριβούση και Βασιλείου Οικονομίδα.

26. Το τοπωνύμιο αυτό το βρήκαμε σε λίγα συμβόλαια.

27. Τη σουβάλα αυτή τη συντήρησε και την εμβάθυνε ο τότε Πρόεδρος της Κοινότητας Κωνσταντίνος Γ. Αύφαντης.

Πιο κάτω αναφέρουμε τοπωνύμια της κτηματικής περιφέρειας Αγίου Γεωργίου Φερών<sup>28</sup>, με την παραπομπή σε αριθμούς συμβολαίων. Το λειβάδι Κισλά-Χουνίτσα, εκτάσεως, όσης κι αν είναι, με έδαφος βραχώδες και πετρώδες, εμπριέχει πρίνους, αγριελιάς και διάφορα αγριόδενδρα και συνορεύει με κτήματα Γιαννώτα, Νάκου Γιαννώτα, περιφέρεια Δελήχανη και με κισλά Γ. Μαλαμάκη, Γ. Νικολαΐδη και με όρια της τοποθεσίας Άσπρες Πέτρες το λειβάδι Σπηλιά Ουβριάς Γάλα, όσης εκτάσεως κι αν είναι, με βραχώδες έδαφος, με πρίνους και αγριελιές, συνορεύει με Νάκο Δ. Γιαννώτα, με περιφέρεια Δελήχανη, με τη θέση Ροδιές, Ζεκεργιέμπεη και με αγρούς Γ. Μαλαμάκη, Γ. Περδίκη ή Νικολαΐδη, και όμοιο κισλά κληρονόμων Γιαννώτα (συμβόλαιο 2325/1937). Το λειβάδι Κισλά, περιφέρειας Αγίου Γεωργίου, εκτάσεως μη δυναμένης να καταμετρηθεί, του οποίου το έδαφος είναι πετρώδες και βραχώδες, εμπριέχον διάφορα άγρια δένδρα, ήτοι πρίνους, αγριελιές και θάμνους, με σύνορο το χωριό Ντελήχανη,<sup>29</sup> με αγρούς Γ. Μαλαμάκη, Γ. Νικολαΐδη, έχει όρια τη θέση Άσπρες Πέτρες και με κληρονόμους Δ. Γιαννώτα (συμβόλαιο 1877/1936). Το λειβάδι Σπαρτιά-Μαλούκα και Πυθάρια ή Νίρτα και Κουτσούκ Μανδρί,<sup>30</sup> συγκεκριμένου εκ βοσκησιμών γαιών<sup>31</sup>

28. Βλ. *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα. Ο Ρήγας αναφέρει τον Άγιο Γεώργιο στη χάρτα του και δη στην επιπεδογραφία ως Μικρή Φερά. Για την εδαφική μορφολογία, τα κτίσματα και τα λείψανα των αρχαιοτήτων της Επιπεδογραφίας. Βλ. Ευάγγελος Κακαβογιάννης, *Υπέριαι*, τόμ. 1, 1990, σελ. 427.

29. Το Ντελήχανι παλαιά ήταν ένας μικρός οικισμός και ανήκε στην κτηματική περιφέρεια του χωριού Ριζομούλου, εκείτο ανατολικά αυτού μνημονεύεται δε απ' όλους τους περιηγητές. Ο οικισμός αυτός κατοικούνταν μέχρι τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Ο Δημήτριος Θεοχάρης, αρχαιολόγος, συνέλεξε στον οικισμό αυτό άφθονο και ωραίο υλικό της μέσης εποχής του χαλκού, όπως είναι μιννακά όστρακα, φιάλες, κάρυαροι, κρατήρες, υδρίες, όστρακα αμφορέων με διακόσμηση, υδρίες της μεσο-Ελλαδικής εποχής, όστρακα αμαυρόχρωμης κεραμεικής κ.ά.

30. Επί τουρκοκρατίας οι ποιμένες κατέβαλαν ειδικό φόρο για τα ποίμνια τους το λεγόμενο «Μανδριάτικο». Αυτός ο φόρος καταβάλλονταν για το ξεχειμώνιασμα των ζώων στο Μανδρί. Βλ. Δ. Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, 123. Σχετικός φόρος που είχε σχέση με τους ποιμένες και τα πρόβατα ήταν και το τοπιάτικο. Ήταν ο φόρος που κατέβαλαν οι κτηνοτρόφοι για δικαίωμα βοσκής σε ξένο τόπο. Ο φόρος αυτός επιβίωσε μέχρι το 1970 στη Θεσσαλία. Οι κτηνοτρόφοι πλήρωναν αυτό το φόρο στις Κοινότητες για να βόσκουν τα ποίμνια τους στα λιβάδια. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26<sup>ος</sup>, σελ. 149-151. Σήμερα στην περιφέρεια μας, μόνο στην Αγναντερή Λάρισας οι κτηνοτρόφοι πληρώνουν για να βόσκουν τα ποίμνια τους στα κοινοτικά ή δημοτικά βοσκοτόπια.

31. Στην Πρώιμη Βυζαντινή Εποχή η ιδεατή φορολογική μονάδα για τη γή ήταν το ζυγόν = ζευγάρι και για τους ανθρώπους και τα ζώα η κεφαλή. Το άθροισμα των δύο φόρων λεγόταν ζυγοκέφαλα και αντιπροσώπευε περίπου μία μικρή οικογενειακή μονάδα. Βλ. Ν. Σβορώνος, *Οικονομία-κοινωνία κατά την Πρώιμη Βυζαντινή Εποχή*. Ι.Ε.Ε., Αθήνα 1978, σελ. 284. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Α', έκδ. Ε', 1984 σελ. 679, «Το χτήμα λέγεται στα ελληνικά ζευγάρι».

(συμβόλαιο 10351/1919), μίσθωσε<sup>32</sup> ο Γεώργιος Μαλαμάκης στον Ευάγγελο Κόκκαλη, κτηνοτρόφο, παραχειμάζοντα εν Αγίω Γεωργίω Φερών κατά το σενε-ϊ σαμπίκ<sup>33</sup>. Το λειβάδι στις τοποθεσίες Μπιλάλ, Ροδιές και Ουβριάς-Γάλα έχει έκταση 6.500 στρέμματα και το λειβάδι στη θέση Κουτσούκ Μανδριί 700 στρέμματα.

Για πρώτη φορά, ακόμη, στο χωριό Άγιος Γεώργιος απαντάται τοπωνύμιο εντός σχεδίου πόλης. Με το 11034/1921 συμβόλαιο υποθηκοδανείου, ενεγράφη υποθήκη μεταξύ άλλων ακινήτων και επί μιας οικίας κειμένης εντός του χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών, ιδιοκτησίας Στεργίου Ιωάννου Παϊπάη, στη θέση Μεραλίκι ή Μεζαρλίκι,<sup>34</sup> όπως το συναντήσαμε σε άλλα συμβόλαια, που δεν χρησιμοποιείται σήμερα<sup>35</sup>. Ανα-

32. Τα χωράφια στα χειμαδιά τα έσπερναν νωρίς με κριθάρι και τα χρησιμοποιούσαν ως γρασίδι για τη βοσκή των γαλοκτοφώρων ζώων αμέσως μετά τον τοκετό τους. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36<sup>ος</sup>, σελ. 98.

33. Sene στην τουρκική γλώσσα είναι η χρονιά, χρόνος, έτος και sabik (επίθετο) σημαίνει παρελθών, προηγούμενος Η φράση είναι ιδιοματισμός και σημαίνει όπως την περασμένη χρονιά. Βλ. Tuncay - Λ. Καρτζάς, *Ελληνοτουρκικό Λεξικό*, σελ. 638. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 53, σελ. 189, όπου η φράση αναφέρεται σ' ένα μπουγιουρδί (απόφαση) ως σενέτι σαμπίκ.

34. Το τοπωνύμιο είναι τουρκικής προέλευσης, τουρκιστί Μεζαρλίκ-Mezarlik σημαίνει νεκροταφείο. Συνεπώς στη θέση αυτή θα υπήρχε κάποιο τουρκικό νεκροταφείο ή κατά τη γνώμη μας κάποιος τουρκικός τάφος. Πιο κάτω θα κάνουμε αναφορά στο τοπωνύμιο αυτό και θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας στο τοπωνύμιο Τούρκικα Μνήματα. Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 319. Το τοπωνύμιο Μεραλίκι είναι και αυτό τουρκικής προέλευσης. Σημαίνει Μεριάς. Πράγματι το Νεκροταφείο ως και το τοπωνύμιο Τούρκικα Μνήματα κείνται στο Μεριά του χωριού. Την πληροφορία για την ερμηνεία του τοπωνυμίου Μεραλίκι την αντήσαμε από τον Ιωάννη Κωνσταντίνου Παυλίδη ετών 96, πρόσφυγα, κάτοικο Ζωοδόχου Πηγής Φαρσάλων (Τατάρι) ο οποίος ε γνώριζε άριστα την τουρκική γλώσσα.

35. Για τις εντός σχεδίου πόλης τοποθεσίες βλ. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σελ. 507, όπου αναφέρονται δύο τοπωνύμια εντός του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου του χωριού Αγίου Γεωργίου ήτοι τα τοπωνύμια Γκέκας και Άγιος Αθανάσιος. Επί πλέον σήμερα, μετά την έρευνα, καταγράφονται πλέον των ανωτέρω δύο τοπωνυμίων και τα τοπωνύμια Κοτρωνάκια, Χάνι, Μεραλίκι ή Μεζαρλίκι, Βρύση, Σουβάλα, Κοπριά, Γελαδομάνδρι και Κάτω Μαχαλάς. Ο Άγιος Γεώργιος μετά το Βελεστίνο είναι το μοναδικό χωριό που έχει τα περισσότερα τοπωνύμια εντός σχεδίου απ' όλα τα χωριά της περιοχής. Βλ. Θεόδωρος Παλιούγκας, *Η Λάρισα κατά την τουρκοκρατία*, τόμ. Α', 1996, σελ. 117, «Καθ' όλη την περίοδο της τουρκοκρατίας οι κάτοικοι έμειναν διαχωρισμένοι, βάσει της θρησκείας και της εθνολογικής τους καταγωγής, σε αυτόνομες κοινότητες, γνωστές ως μιλέτια (millet) που λειτουργούσαν κάτω από την καθοδήγηση των θρησκευτικών τους αρχηγών. Στη βάση αυτή του διαχωρισμού των κοινοτήτων, η εσωτερική οργάνωση της πόλης έλαβε συγκεκριμένη μορφή με το λειτουργικό διαχωρισμό του αστικού χώρου σε ευδιάκριτα τμήματα, τους μαχαλάδες (Mahalle) όπου βρισκονταν εγκατεστημένα τα μέλη των διαφόρων θρησκευτικών κοινοτήτων. Ο διαχωρισμός αυτό εξυπηρετούσε το πολύ καλά οργανωμένο φορολογικό σύστημα της οθωμανικής αυτοκρατορίας».

καλύψαμε νέα τοπωνύμια εντός του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου του χωριού. Ένα με την ονομασία Σουβάλα. Με το με αριθμό 11190/1921 συμβόλαιο επωλήθη οικία με σύνορα δρόμο, Ιωάννη Στ. Κωνσταντέλλο και εκ δύο μερών με ιδιοκτησία Γεωργίου Μαλαμάκη στη θέση Σουβάλα και το άλλο με την ονομασία Βρύση. Το ίδιο τοπωνύμιο μνημονεύεται και στο με αριθμό 2025/1936 συμβόλαιο με το οποίο ο Τριαντάφυλλος Στεργίου Ακρίβος επώλησε στο Χρήστο Ιωάννου Οικονομίδη και Κωνσταντίνο Ιωάννου Οικονομίδη μία νεόδμητο οικία στη θέση Βρύση με όρια Νάκο Δ. Γιαννώτα, κληρονόμων Γιαννώτα με σοκάκι, με μαγαζείο Ιω. Οικονομίδη και αύλακα ήδη Ιωάννου Κορώνα, Χρήστο Μπαναταβάνο, δρόμο, Στέργιο Τριανταφύλλου και με Καλλιόπη χα Δ. Καναλιώτου. Με το με αριθμό 4817/1921 συμβόλαιο του ποτέ συμβ/φου Βόλου Απ. Τσιγκρίκη επωλήθη οικόπεδο στη θέση Βρύση με όρια Κονάκι<sup>36</sup>, ανατολικά με μαγαζείο Ιωάννου Οικονομίδη, Νικόλαο Γιαννώτα, κληρ. Γιαννώτα και αύλακα. Αγοραστής ο Αθανάσιος Π. Ακρίβος και τέλος με το υπ αριθμ. 18771/1938 συμβόλαιο ο Ρήγας Στ. Τριανταφύλλου αγόρασε 1500 τ.μ. περίπου οικόπεδο στη θέση «Κάτω Μαχαλάς»<sup>37</sup> με όρια Δημήτριο Παϊπάη, ρέμα, Θεόδωρο Θεοδωρόπουλο και Δημήτριο Κωνσταντέλλο. Συνολικά τα τοπωνύμια που αφορούν σε οικόπεδα εντός σχεδίου ανέρχονται σε δέκα. Το τοπωνύμιο Γκέκας<sup>38</sup> κείται εντός σχεδίου και μνημονεύθηκε σε προηγούμενη ανακοίνωση στο Επιστημονικό Συνέδριο Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα από τον πατέρα μου Σταύρο Π. Παπαγεωργίου. Ομοίως το τοπωνύμιο Κοπριά είναι γνωστό μόνο στους παλαιούς κατοίκους του χωριού. Ήταν ο χώρος όπου σήμερα καταλαμβάνεται από το Κοινοτικό Κατάστημα του χωριού.

Τα τοπωνύμια Σκαφίδες, Λιανόπετρες, Σκαμνιά, Μπροστά Μαγούλα,<sup>39</sup> Σπηλίτσα, σταμπολίων τριών (7.500 τ.μ.). Τα δύο σταμπόλια αποτελούσαν το ένα κοιλό. Το σταμπόλι ήταν κυλινδρικό ξύλινο η σιδερένιο δοχείο που είχε ελεγχθεί από το Κράτος που έπαιρνε μισό κοιλό και ότι το 18<sup>ο</sup> αιώνα οι αγροί μετρούνταν όχι με το στρέμμα αλλά με το σταμπόλι<sup>40</sup> που ήταν μέτρο χωρητικότητας ήτοι σημερινών 10

36. Προέρχεται από τη τουρκική λέξη *Konak*. Στα ελληνικά μεταφράζεται ως κατάλυμα, υποστατικό με αποθήκες. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 297.

37. Από το τουρκικό *Mahalle* = συνοικία Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης *ό.π.*, σελ. 309.

38. Η λέξη είναι αλβανικής προέλευσης. Προέρχεται από τη λέξη *Gege* που σημαίνει σωματώδης άνθρωπος, άχαρος πεισματάρης εκδικητικός, βάνανσος αγροίκος. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 42<sup>ος</sup>, σελ. 342.

39. Βλ. Ανδριώτης, *Λεξικό*, 192, Russu, *Elemente*, 177. Βλ. Αχιλλέας Λαζάρου, *Η Αρωμονική και αι μετά της Ελληνικής σχέσεις αυτής*, 1986, σελ. 330.

40. Η λέξη είναι ελληνική. Προέρχεται από τη λέξη *Ισταμπούλ* που σημαίνει Κωνσταντινούπολις. Η λέξη *Ισταμπούλ* προέρχεται από τις ελληνικές λέξεις «στην Πόλη ή εις την Πόλιν» δηλαδή *Stimboli* από όπου και η τουρκική ονομασία *Istanbul*. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Α', έκδ. 1984, σελ. 418. Ο πατριάρχης Θεοδόσιος Β'

κιλών σιταριού που χρησιμοποιούσαν για τη σπορά)<sup>41</sup>, Χανού, Μαγούλα Μαυρόγια

προσαγορεύει τον σουλτάνο ενδοξότατο Σταμπόλ Εφέντη. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Β', έκδ. 1986, σελ. 156.

41. Το ένα Κοιλό (με όμικρον γιώτα). Δεν πρόκειται για το σημερινό κιλό αλλά για το κοιλό της οθωμανικής εποχής, το βάρος του οποίου ποίκιλε από περιοχή σε περιοχή, ζύγιζε 22 οκάδες περίπου σιτάρι και 20 οκάδες περίπου καλαμπόκι, κριθάρι ή βρώμη. Με το ένα σταμπόλι μπορούσες να σπείρεις 2,5 στρέμματα αγρού. Μαρτυρία Σταύρου Π. Παπαγεωργίου. Το ένα Κοιλό είχε δύο σταμπόλια. Το κοιλό ήταν μονάδα χωρητικότητας. Μονάδα βάρους και χωρητικότητας ήταν ακόμη η βιδούρα ή βεδούρα και το κουβέλι (υπάρχει σήμερα στο Μουσείο Γεωργικών Εργαλείων Βελεστίνου). Η πρώτη ζύγιζε 9 οκάδες το δε κουβέλι 11 οκάδες. Υπήρχε και το μισοβέδουρο δηλαδή μισή βιδούρα. Ένα λουτσέκι, λιτσέκι ή αλτσέκι ισοδυναμούσε με δύο βιδούρες. Ένα μόδι ισοδυναμούσε με τέσσερα λουτσέκια και ένα καρακοιλό με δύο μόδια. Η οκά είχε 400 δράμια και ισοδυναμούσε με 1280 γραμμάρια. Το καντάρι ζύγιζε 44 οκάδες. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Α', έκδ. Ε', σελ. 64, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36, σελ. 169. Η βεδούρα παράγεται από τη σλαβική λέξη vedro. Η Βεδούρα είναι κυκλικό-στρογγυλό ξύλινο δοχείο. Βλ. Στέλιος Α. Μουζάκης, «Στοιχεία για τους κινητούς κτηνοτροφικούς πληθυσμούς τους Βελεστίνου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, σελ. 318. Βλ. ακόμη *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 33<sup>ος</sup>, Λάρισα 1998, Σχόλια Κώστα Σπανού, σελ. 212, Το μόδι ήταν μονάδα μέτρησης των αγρών κατά την Παλαιολόγεια Εποχή που ισοδυναμούσε με 888,7 τ.μ. Βλ. Αγγ. Λαΐου-Θωμάδακη, *Η αγροτική κοινωνία στην ύστερη Βυζαντινή εποχή*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987, σελ. 63. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 1994, τόμ. 26, σελ. 70. Ως μονάδα βάρους, όπως μας το παραδίδει ο Λήκ, ζύγιζε 72 οκάδες, όσες δηλαδή χρειάζονταν για να σπαρεί ένα χωράφι έκτασης ενός μοδίου. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* τόμ. 33, σελ. 35, «Κουβέλι, κυψέλη, κορμός δένδρου». Εδώ σημαίνει μονάδα μέτρησης των χωραφιών, ενώ ήταν και μονάδα μέτρησης των σιτηρών (σημ. 12 οκάδες. Ως μονάδα μέτρησης των χωραφιών, ισοδυναμούσε με έκταση η οποία χρειαζόταν σπόρο ενός κουβελίου δηλαδή 12 οκάδων -15,360 κιλά- Από το σλαβ. Kub(u) ή Kublu». Το μόδι αναφέρεται και στην Αγία Γραφή στο κατά Ματθαίο Ευαγγέλιο Ε', 15 «ουδέ καΐουσι λύχνον και τιθέασιν αυτόν υπό τον μόδιον...». Βλ. και Αγγελική Λαΐου-Θωμάδακη, *ό.π.*, ΜΙΕΤ, 1987, σελ. 63. Το αλτσέκι - λουτσέκι ή ουλτσέκι προέρχεται από την τουρκική λέξη olcek. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36<sup>ος</sup>, σελ. 162. Ένα αλτσέκι αγρός σήμαινε μία έκταση για την οποία χρειαζόταν σπόρος ενός αλτσέκιου. Η έκταση αυτή ισοδυναμούσε με 1,5 στρέμμα. Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, 1983, σελ. 168, «Ένα καρακοιλό ισούται προς 7 κοιλιά Κωνσταντινουπόλεως (Σταμπόλ) ή 8 λουτσέκια, 1 σταμπόλι 20-23 οκάδας, αναλόγως της ποιότητας του σίτου. Το λουτσέκι ή λουτσέκι ήτο κατά 2-3 οκάδας μικρότερον του σταμπολίου. Κουβέλι ή βιδούρα (ή βεδούρα) ελέγγοτο το ημίκοιλον, ισούμενον προς 10-11,5 οκάδας. Την υφ' ενός κοιλού σπόρου (οκάδ. 21-23) καταλαμβανομένην έκτασιν γης υπελόγισα, δια την περιφέρειαν της Κουκλόμπασης, εις στρέμματα 2-2,5, την δε υφ' ενός κοιλού κριθής (15-17) οκάδ.) εις 1.5 στρέμματα περίπου». Χρήσιμο είναι να αναφέρουμε ότι, όταν στα παλαιά συμβόλαια αναγράφεται έκταση ενός ζευγαριού, σημαίνει χωράφια που μπορούσε να οργώσει ένα ζευγάρι αροτριόντων ζώων (βοδιών ή αλόγων). Η έκταση του είναι ανάλογη με τη θέση των χωραφιών (πεδινή η ορεινή) και με τη γονιμότητα τους (ποτιστικό η ξηρικό). Η έκταση αυτή ανέρχονταν σε 100 στρέμματα περίπου. Βλ. *Θεσ-*



(σε άλλα συμβόλαια το βρήκαμε Μαυρούτσα η Μαυρούτσα), Αγιοργεϊτικά Αμπέλια<sup>42</sup>, Δένδρα, Μπεϊλίκια<sup>43</sup>, Σιδηρόδρομοι, Παλιούρια<sup>44</sup>, Βάτος, Βαθύρεμα, Αγά, Χατζη-

σαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 48, σελ. 322, και τόμ. 39, σελ. 296. Σχετικό είναι και το Πινάκιο που αποτελούσε μονάδα μέτρησης των διμητριακών διαφορετικής αξίας κατά τόπους ανάλογα με το μετρούμενο είδος. Κατά τη βυζαντινή εποχή ήταν το  $\frac{1}{4}$  του μεδίμνου, δηλαδή 9,5 οκάδες η 12,179 κιλά. Ταυτόχρονα προσδιόριζε και την έκταση του χωραφίου που απαιτούσε τόσο σπόρο. Βλ. Δικαίος Βαγιακάκος, *Συμβολή εις την μελέτην των ναυτικών, εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου (16<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup>)*, Αθήνα 1990, σελ. 48, Ιω. Σταματάκος, *Λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 1972, 1114. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 44, σελ. 197. Μονάδα μέτρησης των αμπελιών ήταν η ίση με 1/12 του στρέμματος. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 45, σελ. 68. Το μόδι κατά την Παλαιολόγια εποχή ήταν μονάδα μέτρησης των χωραφιών που ισοδυναμούσε με 888,7 τ.μ. Ας αναφέρουμε με την ευκαιρία ότι στην αρχαία Ελλάδα το αττικό πλέρο ισοδυναμούσε περίπου με 870 τ.μ. Βλ. Βασίλης Κ. Σπανός, «Οι ιδιοκτησίες της Μονής του Δουσίκου στις Σοφάδες (1751-1808)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36, σελ. 162, σημ. 9.

42. Το φυτωνύμιο «Αμπέλια» το βρήκαμε σε δύο διαφορετικές τοποθεσίες. Η τοποθεσία Αγιοργεϊτικά Αμπέλια η Αγιοργίτικα ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου, όπως πάμε για Ριζόμυλο ανατολικά και δεξιά της παλαιάς Εθνικής οδού Βόλου-Λάρισας, απέναντι από το Μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής και η άλλη περιοχή με την ονομασία Αμπέλια είναι περίπου πλησίον της Ασβεσταριάς Παπαδοπούλου. Σε πολλά συμβόλαια όμως βλέπουμε ότι αναφέρεται ως κτηματική περιφέρεια η του Αγίου Γεωργίου, που κατά τη γνώμη μας είναι λανθασμένη, στο με αριθμό 2137/1937 αναφέρεται η πώληση ενός αγρού στη θέση Αγιοργεϊτικά Αμπέλια. Οι συμβαλλόμενοι όμως είναι και οι δύο κάτοικοι Ριζομύλου δηλαδή ο Γεώργιος Γεωργίου Γραμμένος και ο Χρήστος Γεωργίου Λουλούδης. Στα συμβόλαια πάντα το τοπωνύμιο αναγράφεται ως Αγιοργεϊτικά Αμπέλια, δηλαδή με ει και όχι Αγιοργίτικα Αμπέλια. Βλ. Δημήτριος Στ. Παπαγεωργίου, *Υπέρεια*, τόμ. 4, 2006, σελ. 343, όπου αναφέρεται ότι η περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Αγιοργεϊτικά Αμπέλια ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου και όχι στην κτηματική περιφέρεια του Αγίου Γεωργίου.

43. Ο εκ Μικράς Ασίας πρόσφυγας Κωνσταντίνος Παυλίδης του Ιωάννου, κάτοικος Ζωοδόχου Πηγής Φαρσάλων ετών 96 που γνωρίζει την τουρκική γλώσσα, μας είπε ότι το τοπωνύμιο Μπεϊλίκια σημαίνει τα τσιφλίκια του Μπέη.

44. Το φυτωνύμιο Παλιούρια είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Ράμια ή Ράμνια ή Ράμνες που αναφέρει ο πατέρας μου υπ' αύξοντα αριθμό 101. Βλ. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σελ. 502. Ράμνος είναι το φυτό παλιούρος κοινώς παλιούρι ή πάλιουρας. Η περιοχή κείται πλησίον της τοποθεσίας Αμπελάκια. Στην επιστημονική γλώσσα Paliurus-spina-Christi: Θαμνώδες, φυλλοβόλο φυτό, ύψους 2-3 μέτρα, με πολύκλαδο λείο και ακανθώδη βλαστό. Βλ. Δημήτριος Μπαμπάλωνας, *Μαυροβούνι Κρουσιών*, 1995, σελ. 154. Είναι γνωτός με τις λαϊκές ονομασίες λαντζοχέρι ή λαντζιβέρι και αντιστοιχούσε στον graine d'Avignon που ευδοκίμωσε στη Γαλλία. Καρπό ράμνου χρησιμοποιούσαν στην Αρκαδία για να πετύχουν κίτρινες βαφές. Από τη Θεσσαλονίκη γινόταν η εξαγωγή του καρπού της τραγάκανθας ή μαυραγκαθιάς που έδινε το κίτρινο χρώμα. Χρησιμοποιούσαν τη βαφική αυτή ουσία στα υφαντουργεία της Αγγλίας

λάκκα, Ράχη, Καζέλο, αναφέρονται στο συμβόλαιο 205/1899<sup>45</sup> σε άλλα συμβόλαια το τοπωνύμιο Σαλή Αγά<sup>45</sup> το συναντήσαμε ως Σαλιάγα (βλ. συμβόλαιο 4109/1907) και τα τοπωνύμια Σκαμινές, Καραγάτς, Παλιοκκλήσι<sup>46</sup>, Μαγούλα (σε άλλα συμβόλαια το βρήκαμε ως Μαγούλα Βισβίκη), Αμπελάκια Φατές, Δαούλι Κιπισέ, Μπαίρα<sup>47</sup> ή Κρεββάτια και Καναλιώστρατα αναφέρονται στο συμβόλαιο 10260/1919. Σε άλλα συμβόλαια το τοπωνύμιο με δεύτερο συνθετικό τη λέξη Μαγούλα, το βρήκαμε και ως Πίσα<sup>48</sup> Μαγούλα, Μαγούλα Σταθμός. Το τοπωνύμιο «Μαγούλα Σταθμός» αφορά στη Μαγούλα –τύμβο που υπήρχε μέχρι το 1967– όμορο του τοπωνυμίου Ανασκαφή<sup>49</sup>. Μάλλον θα επρόκειτο για χθαμαλό τεχνητό γήλοφο. Ο Δανιήλ Αθανασίου, ιερέας, το 1900 δανείσθηκε 1200 δραχμές από τον Ευστάθιο Καμπούρη και για το σκοπό αυτό έβαλε το σπίτι του υποθήκη στον Άγιο Γεώργιο, καθώς και έναν ποτιστικό αγρό στο Βελεστίνο, στη θέση Βοϊβοδαλίκι, έκτασης στρεμμάτων τεσσάρων (συμβόλαιο 1007/1900). Το τοπωνύμιο Πιθάρια ή Πλυθάρια ή Πληθάρια<sup>50</sup> καταλαμβάνει την περιοχή όπου σήμερα βρίσκεται η Χαλυβουργία Θεσσαλίας. Η περιοχή αυτή συνορεύει με την περιοχή με το όνομα Μπιλάλ, με Μαγούλα<sup>51</sup> και με το λειβάδι αδελφών Κόκκαλη (συμβόλαιο 2523/1938). Η περιοχή με την ονομασία Τζαφέρια κείται στον κάμπο και

---

και της Γαλλίας. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *ό.π.*, σελ. 705, τόμ. Α', Δ' έκδ. Βλ. Γιάννης Καροφύλας, *Τοπωνύμια της Αθήνας, του Πειραιά και των Περιχώρων*, 1995, σελ. 1984.

45. Από την τουρκική λέξη *aga* που σημαίνει άρχοντας, τσιφλικάς. Βλ. Μεν. Δημητριάδης *ό.π.*, σελ. 196. Βλ. Θεόδωρος Παλιούγκας, *ό.π.*, σελ. 103.

46. Ναωνύμιο βόρεια του χωριού σύνορο με την περιοχή με την ονομασία Μαυροές.

47. Το ίδιο τοπωνύμιο έχει και η κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου. Οι περιοχές που καταλαμβάνουν συνορεύουν μεταξύ τους. Στα συμβόλαια που αφορούν σε ακίνητα της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου το τοπωνύμιο το συναντήσαμε και ως Κιούπ-Τεπέ η Μπαίρα και ως Νταούλ Τεπέ. Τουρκιστί *τεπέ* σημαίνει λόφος και το τοπωνύμιο ερμηνεύεται ως ο λόφος με τα πιθάρια. Νταούλ στην τουρκική γλώσσα σημαίνει πλαγιά. Είναι τα ανατολικά αντερείσματα του λόφου με την ονομασία Ντάμπια της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου. Την ερμηνεία μας έδωσε ο Κωνσταντίνος Ιωάννου Παυλίδης, ετών 94, πρόσφυγας Μικρασιάτης από τη Ζωοδόχο Πηγή Φαρσάλων. Βλ. Δημήτρης Στ. Παπαγεωργίου, *Υπέρεια*, τόμ. 4, 2006, σελ. 398.

48. Κατά τη γνώμη μας προέρχεται από τη λέξη *πίσος* που σημαίνει λειμώνας, λιβαδότοπος. Πράγματι τα ποίμνια έβροσκαν πάντοτε στις μαγούλες που ήταν απάτητες από άλλα ζώα. Βλ. Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, *Θεσσαλονίκη και Μακεδονικά*, τόμ. Α', 1996, σελ. 328.

49. Η Μαγούλα αυτή ισοπεδώθηκε από τον ιδιοκτήτη του, το 1967 για την καλύτερη και αποδοτικότερη καλλιέργεια του αγρού.

50. Λαϊκός τύπος της λέξης Πιθάρια βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 39<sup>ος</sup>, σελ. 299.

51. Οι περισσότερες Μαγούλες, (άλλες στην αρχαία εποχή χρησιμοποιήθηκαν ως ταφικά αναχώματα), στην περιοχή μας και συγκεκριμένα όλοι οι λόφοι που ήταν δίπλα σε οδικές αρτηρίες διαμορφώθηκαν και μετατράπηκαν σε οχυρά στην περίοδο των πολέμων.

είναι όμορο με το τοπωνύμιο Δένδρος<sup>52</sup> (συμβόλαιο 7/1916). Σε ορισμένα συμβόλαια το βρήκαμε ως Τζαφεράκι Μαγούλα ή απλώς Ζαφειράκι. Η περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο αυτό κείται ανάμεσα από τις περιοχές που καταλαμβάνουν τα τοπωνύμια Βάτος και Μουμιτζή<sup>53</sup> Μαγούλα (συμβόλαιο 5028/1909). Το φυτωνύμιο Βάτος<sup>54</sup> το βρήκαμε και ως Βάτος-Μαγούλα - τόμος 6<sup>ος</sup> αριθμ. 110 Υποθηκ. Φερών. Σε άλλα συμβόλαια αναφέρεται ως Βάτος-Σαΐτες (Βλ. τόμ. 7<sup>ος</sup> αριθμ. 106). Τέλος το φυτωνύμιο Βάτος εξομοιούται με το τοπωνύμιο Αμπελόστρατα (22457/1967 Π.Δ.Π.). Τα τοπωνύμια Αγιογεωργίτικα Κιολά ή Κιόλια Μαλαμάκη, Ημιλίγια Αγιογεωργίτικα, άμπελος στη θέση Αγιογεωργίτικα, περιφερείας Βελεστίνου (όμορο τοπωνύμιο Μπαΐρα -της κτηματικής περιφερείας Βελεστίνου- βλ. 9294/1917 συμβόλαιο), αναγράφονται στο υπ' αριθμ. 2891/1905 συμβόλαιο και το τοπωνύμιο Μπαντιγέρι ή Παντιγέρι<sup>55</sup> περιφερείας Αγίου Γεωργίου στο με αριθμό 2765/1904 συμβόλαιο. Το ακίνητο αυτό ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου. Είναι βέβαιο ότι ο συμβολαιογραφών Ειρηνοδίκης έχει κάνει λάθος. Το ίδιο ακίνητο επωλήθη με το 2799/1904 συμβόλαιο. Στο συμβόλαιο αυτό αναφέρεται η πραγματική κτηματική περιφέρεια του Βελεστίνου (βλ. ομοίως 2765/1905 συμβόλαιο). Το τοπωνύμιο Ημιλίγια Αγιοργείτικα (σε άλλα συμβόλαια Αγεωργίτικα και σε άλλα Αγεωργείτικα) αναγράφεται και στο με αριθμό 8556/1915 συμβόλαιο· σε άλλο συμβόλαιο το βρήκαμε ως Ιμιλίγια<sup>56</sup>. Η περιοχή με την ονομασία

52. Στον αγροτικό κόσμο το φυτωνύμιο Δένδρο ονομάζεται η πλατύφυλλη βαλανιδιά ή βελανιδιά.

53. Η λέξη προέρχεται από την τουρκική λέξη Mumcu που σημαίνει κηροποιός ή κηροπλάστης ή λαμπαδάς. Βλ. Μεν. Δημήτριος, *ό.π.*, σελ. 78. Μουμουτζής, Μουμτσής και mum το κερί και κατά παραφθορά Μουμιτζής ή Μουμουτζής ο κηροποιός. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 51<sup>ος</sup>, σελ. 252. Προφανώς σ' αυτή τη Μαγούλα κάποτε, κάποιος θα κατασκεύαζε κεριά. Γι' αυτό και τα κηροπωλεία τότε ονομάζονταν μουμουτζήδικα. Για την κατασκευή των κεριών βλ. Κων. Ν. Καλλιανός, «Ασχολίες και επαγγέλματα Σκοπελιτών το α' μισό του 19<sup>ου</sup> αι.», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29, σελ. 209.

54. Στην επιστημονική γλώσσα *Rubus candicans*: Θαμνώδες φυτό με βλαστούς απλωτούς, λείους και αυλακωτούς που φέρουν ισχυρά συνήθως και δρεπανοειδή αγκάθια. Καρπός σφαιρικός αποτελούμενος από μικρές δρύπες. Βλ. Δημήτριος Μπαμπάλωνας, *ό.π.*, σελ. 160-162.

55. Στην τουρκική γλώσσα *Badiye* (Μπαντιγέ) σημαίνει πεδιάς. Άλλη εκδοχή: το δεύτερο συνθετικό να είναι η λέξη *yer* (γέω) που σημαίνει γη, έδαφος. Ίσως το τοπωνύμιο να είναι *baglik yer* που σημαίνει αμπελότοπος δηλαδή το δικό μας «Αμπελοτόπια». Βλ. Μεν. Δημήτριος, *ό.π.*, σελ. 206.

56. Το τοπωνύμιο προήλθε από την τουρκική λέξη *emlak-iemiriye* - Ιμλιάκια η Ιμπλιάκια η Ιμπλιάκι - (η Εμλιάκι Χουμαγιούν - Χάς Χουμαγιούν - Γαΐα του Δημοσίου ή του Στέμματος). Είναι μία κατηγορία οθωμανικών γαιών που αναφέρεται στην άσκηση νομής πάνω στις καλλιεργούμενες γαίες, η οποία (νομή) είναι και κληρονομητή. Ομοιάζει με το εμφυτευτικό δικαίωμα που διαμορφώθηκε επί τουρκοκρατίας. Είναι παρόμοιο με το νομικό περιεχόμενο

αυτή κείται στην περιοχή όπου ευρίσκεται η Μαγούλα Βισβίκη, που αναφέρουμε σε άλλο σημείο. Σε λίγα συμβόλαια (7853/1914) το τοπωνύμιο αυτό το συναντήσαμε

της Μπάσταινας - bastina). Βλ. Γ. Νάκος, *Ρωμαϊκό Δίκαιο*, σελ. 397-399, Νικ. Ι. Πανταζόπουλος, *Ρωμαϊκό Δίκαιο*, τεύχος Γ', σελ. 210 και Κ. Α. Βαβούσκος, *Εμπράγματο Δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1979 σελ. 61, ενώ τα Μούλκια (τουρκιστί Mulk που σημαίνει ιδιοκτησία) ήταν η απόκτηση δικαιώματος ελευθέρως διάθεσης των γαιών υπό ιδιωτών, οι οποίοι αποκτούσαν τέτοιο δικαίωμα με την πάροδο πολλών ετών, συνήθως τριάντα χρόνια. Για τους Μουσουλμάνους η ιδιοκτησία Μούλκ υπόκειται μόνο στο φόρο της δεκάτης σύμφωνα με τον ιερό νόμο (Σερ) για αυτό και εκαλούντο «γαίαι δεκατιζόμεναι (ασριγιέ)» και για τους αλλοφύλους είχε θεσπισθεί διπλό χαράτσι, το ένα χαράτσι Μουβαζάφ (Φόρος ανάλογος των στρεμμάτων) και το χαράτσι Μουκασέμ (δεκάτη) το οποίο ανάλογα της γονιμότητας του εδάφους μπορούσε να φθάσει και στο ένα τρίτο της ετήσιας παραγωγής (γαίαι φορολογούμεναι-χαρατσιέ. «Κατά το Ισλαμικόν δίκαιον του πολέμου, εξηρείτο εκ της διανομής της λείας και υπέρ του δημοσίου θησαυρού, το πεμπτημόριον εκ των αιχμαλώτων της κινητής και ακινήτου περιουσίας των εν πολέμω κατακτηθεισών χωρών. Το πεμπτημόριον τούτο μετά των ήδη προϋπαρχουσών εκτεταμένων δημοσίων γαιών απετέλεσαν την εν τω Οθωμανικώ Κράτει κατηγορίαν των καλουμένων Χας Χουμαγιούν ή Γαιών του Στέμματος, αίτινες απενέμιτο προς ζωάρκειαν εις ευνοούμενους ή Αυλικούς ή εις παρασχόντας υπηρεσίας προς το Κράτος ή εξαιμιθούντο προς όφελος του Δημοσίου. Εις την κατηγορίαν ταύτην υπήχθησαν τα κατά την τουρκικήν κατάκτησιν υπάρχοντα εν Θεσσαλία κτήματα του Βυζαντινού Στέμματος ή Δημοσίου». Βλ. Δ. Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 65, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 39<sup>ος</sup>, σελ. 194, σημ. 120, και Βασ. Σπανός, *Οι Οικισμοί της ΒΔ Θεσσαλίας*, σελ. 141 όπου και η σχετική Βιβλιογραφία, Ι. Καραγιαννόπουλος, *Το Βυζαντινό Κράτος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1996, σελ. 462, όπου οι αυτοκρατορικές γαίες μνημονεύονται ως η κομιτίβα της κτήσεως (comitina sakri patrimonii). Συνεπώς το τοπωνύμιο Ημιλία αποδεικνύει ότι τα κτήματα αυτά κατά την τουρκοκρατία ανήκαν στο Οθωμανικό Δημόσιο ή Στέμμα. Είχαν δηλαδή δημιουργηθεί από το Οθωμανικό κράτος. Η ίδια διάκριση υπήρχε και στο Βυζάντιο. Οι γαίες διακρίνονταν σε αυτοκρατορικές (comitina sacri patrimonii), εκκλησιαστικές γαίες, αστικές, ιδιωτικές και στρατιωτικές. Βλ. Ν.Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο 1972, Βλασίου Ιω. Φειδά, *Βυζάντιο*, 1985 σελ. 181, Γ. Νάκος, *Το νομικό καθεστώς των τέως δημοσίων οθωμανικών γαιών 1821-19123*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 383, Κ. Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1975 σελ. 135. Βλ. Δ. Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 68 «Απέραντα ήσαν τα κτήματα του Δημοσίου και εν Θεσσαλία κατά τας παραμονάς της τουρκικής κατακτήσεως, ως δυνάμεθα εκ των περιωθεισών ειδήσεων να εικάσωμεν. Το Τίρνοβον και ο Βραστός, παρά τον Βελεστίνον, το χωρίον Κάπραινα (εννοεί την Κάπουρνα-Γλαφυρές)...ήσαν κτήματα του Στέμματος ή του Βυζαντινού Δημοσίου (στο Βυζάντιο) των οποίων η κάρπωσις απενέμετο υπό του αυτοκράτορος ως Πρόνοια εις ευνοούμενους ή προσενεγκτάς υπηρεσίας (Acta e.t.c. Miklosich et Müller, IV, σελ. 419-420, 330, 342, 381, 385, 389). Μετά από επισταμένη έρευνα τα τοπωνύμια Τίρνοβο και Βραστός εντοπίσθησαν στην κτηματική περιφέρεια της πόλης Τιρνάβου Λάρισας». Στα αραβικά η λέξη *Ιμπλιάκι* γράφεται και προφέρεται *Emlak* που σημαίνει ιδιοκτησία. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 54, 280. Βλ. Δημήτριος Θ. Σιάτρας, *ό.π.*, σελ. 48, 105, 244.

και ως Ημιλίγια η Χατζηϊσίου. Η περιοχή με την ονομασία Τουκαλάδες κείται στη βορειοδυτική πλευρά του Στρατοπέδου (304 Π.Ε.Β. Εργοστάσιο Αρμάτων). Το τοπωνύμιο αυτό ονομάζεται και Μονοπάτι (συμβόλαιο 4831/1909) έλαβε δε την ονομασία Μονοπάτι γιατί από εκεί διέρχονταν η στράτα για Κανάλια, η Καναλιώστρατα και ο δρόμος για τις τοποθεσίες Φουκαλιές, Ουβριάς Γάλα και Ταμπούρι Μαγούλα. Στο ίδιο συμβόλαιο βρίσκουμε και το τοπωνύμιο Κοτρώνι. Το ίδιο τοπωνύμιο συναντάμε και το 1936 (2009/1936). Σε ορισμένα συμβόλαια το τοπωνύμιο Κοτρώνι εξομοιούται με το υδρωνύμιο Βαθύρεμα<sup>57</sup> (τόμ. 9<sup>ος</sup> αριθμ. 77). Το Στρατόπεδο καταλαμβάνει το χώρο που αφορά στο φυτωνύμιο Φουκαλιές. Η περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Παλαιοχώρι κείται ανάμεσα από τις τοποθεσίες Καλάμι και Φουκαλιές, βόρεια του χωριού<sup>58</sup>. Σε άλλο σημείο αναφέρουμε ότι τοπωνύμιο με την ονομασία Παλαιοχώρι υπάρχει και άλλο, νοτιοδυτικά του χωριού.

Μνημονεύουμε τα τοπωνύμια Φατί και σε άλλα συμβόλαια Φατή, Γκορτζιάς Μονοπάτι, Περσουφλιώστρατα με σύνορα Αθανασίου Γεωργίου Ιερέως, Αναγν. Κομματά, δρόμο και Νικόλαο Καστανά, τοπωνύμιο Πεθαμένο, στρεμμάτων εξ, συνορευομένου

---

Βλ. Λάζαρος Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην τουρκοκρατία*, 1984, σελ. 17-19 και Βασίλης Κ. Σπανός, *Ιστορία-Προσωπογραφία της ΒΔ Θεσσαλίας το Β' μισό του ΙΔ' Αιώνα με βάση Μοναστηριακά έγγραφα της περιοχής*, 1995, Βιβλιοθήκη Θεσσαλικών Μελετών, σελ. 30-32.

Για το δικαίωμα εμφύτευσης και χρησικτησίας, *Jus Repetuum*, βλ. Ιω. Καραγιαννόπουλος, *ό.π.*, σελ. 462-470. Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 202 και 212 για το τοπωνύμιο Ημιλίγια όπου στο άνω βιβλίο αναφέρεται ως Ιμιλιάκι. Βλ. Fr. Mottas-J.-C. Decourt, «Δρόμοι και Ρωμαϊκοί οδοδείκτες στη Θεσσαλία», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 37, σελ. 287-288, «Αναρωτιέμαι αν τα δύο λίθινα ορόσημα δεν βρίσκονταν σε μία μεγάλη αυτοκρατορική ιδιοκτησία. Η ιδέα αυτή μας γοητεύει και αν την εφαρμόσουμε στη θεσσαλική περίπτωση, ανοίγει νέους ορίζοντες. Πράγματι, στη Θεσσαλία γνωρίζουμε, δύο τουλάχιστον, μεγάλες αυτοκρατορικές ιδιοκτησίες η μία στην Περραιβία και η άλλη στην περιοχή της παλαιάς πόλης των Φερών».

57. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 3, σελ. 30, «Το Βαθύρεμα καλείται Αγιοργίτικο ρέμα η Ξηριάς ήτοι το ξεροπόταμο που χωρίζει τα αγιοργίτικα χωράφια από το Βελεστίνο».

58. Το τοπωνύμιο Φουκαλιές έλαβε την ονομασία από το μικρό θάμνο με το όνομα Φουκαλιά (όχι αυτόν που κατασκεύαζαν οι παλαιοί τις σκούπες) που φυτρώνει στους αγρούς αμέσως μετά τα αλώνια στις καλαμιές. Μαρτυρία Φωτίου Ρήγα κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών.

του αγρού γύρωθεν, με Παπαθανασίου, Βακούφικο<sup>59</sup> Αγίου Γεωργίου,<sup>60</sup> Γιαννώτα

59. Αγρός ο οποίος ανήκει στην εκκλησία του χωριού. Από τη τουρκική λέξη vakif. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 396. Τα βακούφια ή βακούφικα ήταν σχεδόν αυτόνομα, δεν έδιναν πολλούς φόρους και οι (Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 42, Λάρισα 2002, σελ. 60) αγάδες δεν είχαν το δικαίωμα να ανακατεύονται στα εσωτερικά τους. Η τουρκική λέξη enkaf είναι πληθυντικός της λέξης vakif που σημαίνει την αφιέρωση κτήματος ή την αφιέρωση εισοδήματος υπέρ αγαθοεργού σκοπού. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 49. Οι περιοχές που ήταν βακούφια είχαν αρκετά προνόμια. Οι πρόσοδοι τους προορίζονταν για τη συντήρηση ιερών ή ευαγών ιδρυμάτων (τζαμιών) ή για κάποιο κοινωφελή σκοπό. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26, σελ. 257. Βλ. Ν. Γ. Σβορώνος *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο 1972, σελ. 41. Οι μεταβιβάσεις γης προς την εκκλησία έκαναν απλοί αγρότες, που μεταβίβαζαν γαίες τις οποίες κατείχαν με δικαίωμα πλήρους κυριότητας αλλά και πάροικοι που αναγκάζονταν να εκχωρήσουν τη γη τους. Οι λόγοι ήταν η αβεβαιότητα για την τύχη των γαιών τους, η σωτηρία της ψυχής τους, η παροχή κάποιου ανταλλάγματος (εξασφάλιση των αναγκών για επιβίωση, αναζήτηση προστασίας κ.λπ.). Βλ. Βασίλης Κ. Σπανός, *Ιστορία - Προσωπογραφία της ΒΔ Θεσσαλίας το β' μισό του 18' αι. με βάση τα μοναστηριακά έγγραφα της περιοχής*, εκδ. Ομίλου φίλων Θεσσαλικής Ιστορίας, Λάρισα 1995. Για τις μορφές ιδιοκτησίας στην Ελλάδα (βακούφια, μιρι (δημόσια κτήματα) και μούλκια (ιδιωτικές γαίες) βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, «Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους από τους Τούρκους», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Ι, Αθήνα 1974, 31-32, υποσ.45. Τα κρατικά όργανα και οι αξιωματούχοι όλων των βαθμίδων δεν είχαν το δικαίωμα να αναμειγνύονται στη διοίκηση και να εισπράττουν έκτακτους φόρους, καταπιέζοντας τους υπόδουλους. Βλ. Ιωάννης Γιαννόπουλος, *Οι Κοινότητες στην τουρκοκρατία*, Ι.Ε.Ε., Αθήνα 1975, σελ. 135, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26, σελ. 257. Βλ. *Μακεδονικά*, τόμ. 35, σελ. 71, «Τα κοινωφελή αυτά συγκροτήματα, κέντρα της κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής υπήρξαν καρποί ενός προγράμματος κοινωνικών αγαθοεργιών, εμπνευσμένων από τις θρησκευτικές διδαχές του Ισλάμ. Συμβόλιζαν την κρατική εξουσία και γενναιοδωρία.... Το βακούφι ήταν ο βασικός και κοινωνικός και πολεοδομικός θεσμός. Τζαμιά, σχολεία, ξενοδοχεία, βιβλιοθήκες, υπηρεσίες υγιεινής, κρήνες, προέρχονταν από τα ιδρύματα αυτά. Ο ιδρυτής ενός βακουφίου δημιουργούσε ένα φιλανθρωπικό ίδρυμα και παρείχε τα απαραίτητα χρήματα για τη συντήρηση του». Βλ. τα άρθρα 4 και 8 του ν.ΑΨΣΙ που ψηφίσθηκε για να ρυθμίσει υποθέσεις του 1881 και επέκεινα σύμφωνα με τον οποίο η Ελληνική κυβέρνηση είχε αναλάβει την υποχρέωση να σεβαστεί την περιουσία και τη διοίκηση των βακουφίων.

60. Βλ. Δ. Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, «Και εκ μόνων των σωζομένων και γνωστών μαρτυριών δύναται τις να ειπάσει ότι η Εκκλησιαστική ιδιοκτησία ήτο κατά την βυζαντινήν εποχήν μεγίστη εν Θεσσαλία. Αι κυριώτεραι εκ των γνωστών μοι εν Θεσσαλία Μονών κατά τας τελευταίας εκατονταετηρίδας του βυζαντινού Κράτους και κατά τας παραμονάς της τουρκικής Κατακτήσεως ήσαν οι εξής μετά των κτημάτων αυτών: Αι επί του Πηλίου Μοναί Παναγίας της Μακρονύτης και Προδρόμου της Νέας-Πέτρας (υπεράνω της νυν Πορταρίας), το εν Βελεστίνω Ζευγηλατείο (τσιφλίκι) των Βραστών (το τοπωνύμιο αυτό μετά από έρευνα εντοπίστηκε στην περιοχή Τυρνάβου) όμοια των μετοχίων Αγίου Δημητρίου και Αγίου Ιλαρίωνος, διαφόρους εν Βελεστίνω

και Γ. Μαλαμάκη. Το τοπωνύμιο Πεθαμένο ευρίσκεται βόρεια του χωριού, προς την κτηματική περιφέρεια Ριζομύλου, σύνορο με την περιοχή με το όνομα Ταμπούρι<sup>61</sup> (συμβόλαιο 720/1900). Η περιοχή με την ονομασία Βρύση που αναφέρεται στο 5850/1945 συμβόλαιο του πρώην συμβ/φου Φερών Ιω. Σαμαρά κείται βόρεια του χωριού σύνορο με την περιφέρεια Ριζομύλου. Το τοπωνύμιο Γκορτζιάς Μονοπάτι που αναφέραμε πιο πάνω είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Γκορτζιά Αμπελόστρατα που αναφέρεται στο 2716/1904 συμβόλαιο. Τα τοπωνύμια Φανάρι ή Φανάρια (συμβόλαιο 5485/1943), Μεριάς ή Επάνω Αμπελάκια αναφέρονται στο με αριθμό 5484/1943 συμβόλαιο. Το τοπωνύμιο Ασπρόγια, της κτηματικής περιφερείας του χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών, δεν χρησιμοποιείται πλέον. Η περιοχή αυτή κείται στα σύνορα με την κτηματική περιφέρεια του χωριού Ριζομύλου (συμβόλαιο 1210/1901)<sup>62</sup>. Ομοίως δεν χρησιμοποιείται και το τοπωνύμιο Πυθάρια. Στο ίδιο ως άνω συμβόλαιο μνημονεύεται και το τοπωνύμιο Τηλέγραφος,<sup>63</sup> της ίδιας κτηματικής περιφερείας, εκτάσεως τεσσάρων σταμπολίων· το τοπωνύμιο αυτό δεν υπάρχει σήμερα και δε μνημονεύεται στα συμβόλαια. Με το συμβόλαιο αυτό ο Γεώργιος Μαλαμάκης μίσθωσε τους άνω αγρούς στον Ιωάννη

---

αμπέλους και υδρομύλους, Η Μονή της Πανυπεράγνου παρά την Πέτραν ή Κανάλια και ο Άγιος Γεώργιος των Καναλιών (;) μετά αμπέλων χωραφίων και δουλοπαροίκων γεωργών (ίσως είναι το νυν παρά τον Βελεστίνο χωριόν Άγιος Γεώργιος)». Τα ανωτέρω αποδεικνύονται από Πατριαρχικές πράξεις, σιγίλλια, που αναφέρει ο συγγραφέας στο ως άνω βιβλίο. Παλαιά, πριν από την άλωση της Πόλης, περίπου το 13<sup>ο</sup> αιώνα, υπήρξε Μοναστήρι στα Κανάλια αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο. Στο *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 12<sup>ος</sup>, σελ. 56, στο λήμμα Κανάλια ανακαλύπτουμε ότι στο χωριό αυτό βρισκόταν το Μοναστήρι Άγιος Γεώργιος, το οποίο στα 1259 παραχωρήθηκε ως Μετόχι στη Νέα Μονή της Χίου. Στα 1271, το Μοναστήρι αυτό, πούλησε ένα αμπέλι στην περιοχή του Βελεστίνου στο Μοναστήρι της Νέας Πέτρας. Πρόκειται για το Μοναστήρι Ιωάννης ο Πρόδρομος κοντά στην Πορταριά, όπου σήμερα οι παιδικές κατασκευές και ένας νέος ναός του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Το Μοναστήρι αυτό κτίσθηκε το 1271 από τον Νικόλαο Κομηνό Δούκα Μαλιασηνό και την γυναίκα του Άννα Κομνηνή, Δούκαινα Παλαιολογίνα πλησίον του μικρού Πλιασίον και της Φεράς και επικυρώθηκε στα 1272 από τον πατριάρχη Ιωσήφ Α΄ Καλησιώτη. Στα Κανάλια υπάρχει σήμερα μικρό εξωκκλήσι που είναι αφιερωμένο στον ένδοξο Μεγαλομάρτυρα Άγιο Γεώργιο. Γι' αυτό θα χρειασθεί περαιτέρω εξονυχιστική έρευνα.

61. Βλ. Γιάννης Καίροφύλας, *Τοπωνύμια της Αθήνας, τον Πειραιά και των Περιχώρων*, 1995, σελ. 202.

62. Το τοπωνύμιο αυτό έλαβε την ονομασία του από τα άσπρα χώματα της περιοχής. Το ίδιο τοπωνύμιο έχουν και άλλες κτηματικές περιφέρειες της περιοχής του Δήμου Φερών.

63. Η περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Τηλέγραφος είναι όμορη με την περιοχή που καταλαμβάνει τοπωνύμιο Ανάθεμα και κείται δυτικά αυτού.

Γεωργίου Βενέτη, κάτοικο Νταμπεγλή<sup>64</sup>. Ο ίδιος ως άνω ιερέας, Δανιήλ Αθανασίου, μίσθωσε από την Κοινότητα του χωριού με εκπροσώπους τους: Δημήτριο Κόκκινο, Ιωάννη Οικονομίδη και Γεώργιο Μαργαρίτη, τα ακίνητα κτήματα που ανήκαν στον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου αντί 900 δραχμών, ήτοι «αγρόν στη θέση Αμπελάκια, σταμπολιών οκτώ, ως έγγιστα, με όρια Παπαθανασίου, κληρονόμων Γιαννώτα και Γ. Μαλαμάκη και αγρόν στη θέση Ταμπούρη (ι) Μαγούλα (βλ. και 13037/1929 συμβόλαιο και 2404/1937 συμβόλαιο), εκτάσεως σταμπολιών δέκα, συνορευόμενον γύρωθεν με δρόμον, χέρσο, Χανούμ Σικεριά, Μπέη χας και Γεώργιον Νικολαΐδη». Επίσης έχει περιέλθει σε αχρησία το τοπωνύμιο «Αμμουδιαίς»<sup>65</sup> και το τοπωνύμιο Ουρβόπια (Ουραβοτόπια). Η περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Ουραβοτόπια κείται στην περιοχή του Βαθυρέματος καθώς και η περιοχή με την ονομασία Πάλα (τόμος 9 αριθμ. 35). Στο με αριθμό 4619/1908 συμβόλαιο αναγράφεται ως Νταμπούρ Μαγούλα. Ακόμη αναφέρεται σε αγρό στη θέση Βαθύρεμα,<sup>66</sup> εκτάσεως σταμπολιών εξ, με όρια Γεώργιο Περδίκη, Γεώργιο Μαλαμάκη και δρόμο, σε αγρό στη θέση Βάτα, σταμπολιών εξ, με όρια Γεώργιο Περδίκη κληρονόμους Γιαννώτα, αδελφούς Παπαθανασίου, κληρονόμων Παναγιώτου Καμάρα και με δρόμο. Στο 4619/1908 συμβόλαιο το τοπωνύμιο αναγράφεται ως Βάτος<sup>67</sup>. Το τοπωνύμιο Βάτα καλείται και Σαΐτα<sup>68</sup>. Το τοπωνύμιο Σαΐτα θα το συναντήσουμε πιο κάτω. Το ως άνω συμβόλαιο μνημονεύει αγρό στη θέση Μυλωνόστρατα, σταμπολιών είκοσι πέντε (62,5 στρέμματα), συνορευόμενον γύρωθεν με κληρονόμων Γιαννώτα, Γεωργίου Περδίκη, Κωνσταντίνου Παϊπάη, Νάκου και Νικολάου Στεργίου Γιαννώτα και Γεώργιο Μαλαμάκη και αγρό στη θέση Αμπέλια, έκτασης σταμπολιών τριών, με όρια Γεώργιο Νικολαΐδη, Στεφάνοβικ,<sup>69</sup> με άμπελο Δημητρίου Πρασά και Γούλα Ρήγα. Ομοίως αναφέρεται σε «Αγρόν κείμενον στη θέση Δρόμος Ριζομούλου», σταμπολιών δύο, με όρια Κυριαζή Παπαναγιώτου, Ζήση Γεροβασίλη και με δρόμο – βλ. και μισθωτήριο συμβόλαιο 1048/1901.

64. Η περιοχή με την ονομασία Πυθάρια ή Πλιθάρια είναι όμορη με την περιοχή με την ονομασία Ανάθεμα και κείται ανατολικά αυτού.

65. Το τοπωνύμιο Αμμουδιές αφορά στο τοπωνύμιο Ποταμιές γιατί μόνο αυτή η περιοχή έχει αμμουδά.

66. Είναι το μεγάλο ρέμα ανάμεσα από το Βελεστίνο και τον Άγιο Γεώργιο.

67. Η περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Βάτος κείται ανάμεσα από την περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Τσουνκαλάδες και το τοπωνύμιο Τζαφέρια.

68. Μέχρι το 1950 η περιοχή ήταν γεμάτη από βάτα. Επειδή με τα βόδια και άλογα δεν μπορούσαν να κάνουν βαθιά άροση, αυτά εκριζώθηκαν το 1950 περίπου όταν ήλθαν στην περιοχή οι γεωργικοί ελκυστήρες.

69. Είναι ο μεγάλος τσιφλικάς που είχε αγοράσει από το ελληνικό Δημόσιο 266.000 στρέμματα γνωστά ως Στεφανοβίκεια κτήματα αντί 80.000 χιλιάδων χρυσών λιρών. Βλ. Σ τ α ύ ρ ο ς Π. Πα πα γε ω ρ γ ί ο υ, ό.π., σελ. 516.



Στο συμβόλαιο 10260/1919 αναγράφεται το τοπωνύμιο Δαούλι<sup>70</sup>-Κιπισέ. Ο αγρός αυτός είναι έκτασης ενός κοιλού<sup>71</sup> και συνορεύει με Κωνσταντίνο Παϊπάη, Αθανάσιο Αραμπατζή, Αντώνιο Μπανταβάνο και Ευστάθιο Κολοκοτρώνη. Η τοποθεσία Κιούπ-Τεπέ<sup>72</sup> με την ονομασία Δαούλι-Κιπισέ συνορεύουν μεταξύ τους και κείνται ανατολικά του Οικισμού Ρήγας Φεραίος στο Βελεστίνο, πλην όμως ανήκουν στην κτηματική περιφέρεια του χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών (συμβόλαιο 10260/1919). Ο χώρος που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Κιούπ-Τεπέ με το χώρο που καταλαμβάνει

70. Η λέξη είναι τουρκική. Σημαίνει πλαγιά, ανηφοριά. Πληροφορία Κωνσταντίνου Ιωάννου Παυλίδη, Μικρασιάτη, πρόσφυγα, ετών 96, κατοίκου Ζωοδόχου Πηγής Φαρσάλων.

71. Το Κοιλό (με όμιζρον γιώτα) ήταν μονάδα μέτρησης σε οκάδες - μία οκά είχε 400 δράμια και το σημερινό κιλό έχει 312,5 δράμια· το παλαιό Κοιλό ζύγιζε περίπου 22 οκάδες σιτάρι και κάτι λιγότερο (σε οκάδες) κριθάρι ή βρώμη όπως αναφέραμε και πιο πάνω σημείωση 36. Βλ. Δ. Πετρόπουλος, «Συμβολή εις την έρευναν των λαϊκών μέτρων και σταθμών», *Επετηρίς Λαϊκού Αρχείου* 7, Αθήναι 1952, σελ. 100, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 25, σελ. 235. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 43, σελ. 86: Το κοιλό της Θεσσαλίας ζύγιζε 150 οκάδες (192 κιλά)-W.M.Leake, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809-1810», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 33, 1998, 212. Το Κοιλό της Κωνσταντινούπολης ισοδυναμούσε με 25,656 κιλά. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26<sup>ος</sup>, σελ. 110. Στην αρχαία Ελλάδα μονάδα μέτρησης είχαν το μέδιμνο που ήταν μέτρο δημητριακών και υποδιαιρείτο σε 48 χοίνικας Βλ. Αριστοτέλης, *Πολιτεία*, τόμ. Α', Αθήνα, 1938, Βιβλιοθήκη Παπύρου, αριθμ. Σ.53. Άλλα μέσα μέτρησης της έκτασης ήταν συχνά η σαμαροτριχιά, ορισμένοι μήκους, η απόσταση που καλύπτει η ρίψη ενός λιθαριού με το χέρι ή τουφεκιάς, το πόδι (ποδαριά), το βήμα (δρασκελιά), η έκταση των βραχιόνων, το δάκτυλο, η απόδοση της εργασίας του αγρότη στη γη με τη βοήθεια γεωργικών εργαλείων, η απόδοση του χωραφιού σε ποσότητα παραγωγής είτε σε βάρος είτε σε όγκο, η γκλίτσα για τα λιβάδια (στην περιοχή της Πίνδου), η σποριά, η πεζούλα στα νησιά, το μεροδούλι (δύο μεροδούλια ήτοι το σκάψιμο με την αξίνα ή με το αλέτρι, ισοδυναμούσαν με ένα στρέμμα), η ζευγαριά (περίπου δύο στρέμματα), η τράβα ήτοι οι σειρές που περνούσε ένα άλογο όταν όργωνε πήγαινε-έλα από τη μια σειρά στην άλλη με πλάτος κάθε σειράς 1,20 μ. Η έκταση των αμπελιών στους παλαιούς τίτλους προσδιορίζονταν από τον αριθμό των κλημάτων. Ένα αμπέλι με 340-350 κλήματα ισοδυναμούσε με έκταση ενός στρέμματος. Το βασιλικό στρέμμα ισοδυναμεί με 1270 τ.μ. Από την πρώτη Απριλίου του 1959 έτους το μέτρο αντικατέστησε τον πήχυ (τουρκικός 0,64 μ. και τεκτονικός 0,75 μ.). Ο τετραγωνικός πήχυς ως μονάδα επιφανείας αντιστοιχούσε προς 05625 μ. ή 9/16 του τετραγωνικού μέτρου. Βλ. *Περιοδικό Νοτάριος*, τεύχος 22, 2008, σελ. 8-9. Το αγρόκτημα της Μικρής Βελανιδιάς περιφέρειας Σέσκλου έκτασης 36.285 στρεμμάτων διαιρείται σε 36 και ¼ μετοχές. Κάθε μετοχή έχει 400 δράμια και κάθε δράμι 2,575 στρέμματα. Βλ. Σταύρος Παν. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σελ. 515.

72. Στην τουρκική γλώσσα Kur σημαίνει πιθάρι και Tere σημαίνει λόφος, κορυφή δηλαδή ο λόφος με τα πιθάρια. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 116 και 385.

το τοπωνύμιο Γκορτζιά<sup>73</sup> είναι ο ίδιος δηλαδή το τοπωνύμιο Κιούπ Τεπέ ονομάζεται και Γκορτζιά. Συμβόλαιο (740/1933). Κοντά στην πλάστιγγα, στο Μεριά, περίπου στα 200μ. ανατολικά του οικισμού ευρίσκεται η περιοχή με την ονομασία «Σουβλή» και κατά τη γνώμη μου «Σουβλί». Βλ. συμβόλαιο 24.198/1997 Στ. Π. Παπαγεωργίου. Νότια της Χαλυβουργίας, απέναντι δηλαδή από την Χαλυβουργία συναντάμε το τοπωνύμιο «Δρόμοι». Βλ. συμβόλαιο 24.198/1997 Σταύρου Π. Παπαγεωργίου.

Η στρατά<sup>74</sup> Μεργιάς-Σεσκλιώστρατα (βλ. 2026/1937 συμβόλαιο) διέρχονταν από τις περιοχές με τα τοπωνύμια Πετριάδες ή Λιανόπετρες και Νίρλα - στις παρυφές του αγροκτήματος Κοκκαλείκα. Εντός του αγροκτήματος «Κοκκαλείκα» υπάρχει ένα τοπωνύμιο που καλείται Κονάκια-Νίρλα καθώς και έτερο με την ονομασία Μαγούλες<sup>75</sup>. Για το τοπωνύμιο Πορταρίστρατα της κτηματικής περιφέρειας του χωρίου Σέσκλου θα μιλήσουμε πιο κάτω<sup>76</sup>. Τα τοπωνύμια Μεγάλος Αυλαγός, Παλαιοαχυρώνα και οικόπεδο στη θέση Βρύση (η θέση Βρύση είναι όμορη με τη θέση Κοντοπούρα ανατολικά του χωρίου περί τα 1000 μέτρα), μνημονεύονται στο 713/1933 συμβόλαιο ενυποθήκου δανείου. Εντός σχεδίου υπήρχε και άλλη βρύση μπροστά από το οικόπεδο του Σταύρου Παϊπάη και στο βορειοανατολικό μέρος του οικοπέδου Κωνσταντίνου Γ. Αύφαντή στην οποία για να πάρεις νερό κατέβαινες λίγα σκαλοπάτια<sup>77</sup>. Η περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Κεραμιδαριό δεν χρησιμοποιείται πλέον, αλλά αυτή ήταν σύνορο με την περιοχή με την ονομασία Ανασκαφή. Το τοπωνύμιο Σπηλίτσα είναι ο χώρος και η περιοχή όπου ο λόφος εντός του στρατοπέδου Αρμάτων που απαλλοτριώθηκε από το Υπουργείο Εθνικής Αμυνας (Τ.Ε.Θ.Α.) το 1976. Στο υπ' αριθμ. 11801/1904 συμβόλαιο του ποτέ συμβ/φου Βόλου Αποστόλου Κόντου μνημονεύεται το άνω τοπωνύμιο ως Σπηλίτσα ή Μαγούλα με σύνορο το δρόμο Λαρίσης). Πωλητής ο Αντώνιος Κ. Καρτάλης, κτηματίας, και αγοραστές οι αδελφοί Απόστολος και Δήμος Κ. Θεοδώρου, κάτοικοι Καπούρνης του Δήμου Βοίβης. Το τοπωνύμιο Βολιώστρατα (βλ. 8239/1915 συμβόλαιο) και τα τοπωνύμια Μνήματα, Πεθαμένοι,<sup>78</sup>

73. Το δένδρο Γκορτζιά ή Γκορτσιά είναι η άγρια αχλαδιά ή απιδιά από την οποία παίρνουμε τα γκόρτσια η γκόρτσα δηλαδή τα άγρια αχλάδια.

74. Από το λατινικό επίθετο strata (via) = στρωμένος δρόμος. Βλ. Γεώργιος Α. Ντελόπουλος, «Τοπωνυμικά-ονοματολογικά Βελεστίνου. Ιστοριογλωσσική επισκόπηση», *Υπέρεια*, τόμ. 2<sup>ος</sup>, 1994, σελ. 399 κ.εξ.

75. Μαρτυρία Κωνστ/νου Χρ. Κίτσιου κατοίκου Αγίου Γεωργίου.

76. Για την Πορταρίστρατα βλ. Γ. Α. Πίκουλας, «Η Βελεστινόστρατα», *Υπέρεια*, τόμ. 3, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου, 2002, σελ. 153.

77. Πληροφορία Χρήστου Αχιλλέως Καρασιμάνογλου, κατοίκου Βελεστίνου.

78. Στην τοποθεσία αυτή είχε βρεθεί παλαιά ένα σκοτωμένος Βολιώτης.

Σουβαλίτσα,<sup>79</sup> Αμπελιόστρατα ή Αμπελόστρατα<sup>80</sup> και Κασιδομαγούλα μνημονεύονται στο 8240/1915 συμβόλαιο. Η Κασιδομαγούλα κείται ανατολικά του χωριού πριν φθάσουμε στην περιοχή με την επωνυμία Σκαφίδες. Είναι μία μικρή Μαγούλα ύψους περίπου δύο μέτρων που δεν φαίνεται από μακριά. Η πλάτη της είναι γεμάτη από πέτρα<sup>81</sup>. Το τοπωνύμιο Αμπελόστρατα ήταν κατάφυτο με αμπελοφυτείες μέχρι το 1948. Το τοπωνύμιο Αμπελάκια Βρύση Καρπόμε είναι άγνωστο στο ευρύ κοινό. Η περιοχή με την ονομασία Αμπελάκια κείται στο τέλος της νότιας πλευράς της κτηματικής περιφέρειας Αγίου Γεωργίου, σύνορο με την κτηματική περιφέρεια του χωριού Αερινού απέχοντας από το χώρο που καλείται Καναλάκι 350 μέτρα περίπου,<sup>82</sup> βαδίζοντας τον τότε καρόδρομο προς Περιβλεπτο (Σερατζή) αριστερά του τοπωνυμίου Κουτσούκια. Στη Βρύση αυτή μέσα στο ρέμα σήμερα υπάρχει λίγο νερό και θάλλουν τρία πλατάνια. Τα κτήματα στη θέση Κοντοπούραρα (ανατολικά του χωριού) που παραχωρήθηκαν από το Κράτος στους γηγενείς κατοίκους του Αγίου Γεωργίου Φερών, είναι γνωστά και με την ονομασία Κολχόζια<sup>83</sup>.

Θα ήταν μεγάλη παράλειψη εάν δεν αναφέραμε τους αγώνες για την αγροτική ιδέα και το αγροτικό κίνημα των κατοίκων του χωριού Αγίου Γεωργίου στις αρχές του

79. Η περιοχή με την ονομασία Σουβαλίτσα κείται ανάμεσα από το Δημόσιο Δρόμο και το Λατομείο Κοτοπούλεα, βόρεια του χωριού.

80. Η μία Αμπελόστρατα (Α') οδηγούσε στο χώρο με την επωνυμία Αγιοργεϊτικά Αμπέλια πλησίον των ομόρων περιοχών με την ονομασία Σαμαρίνα και Καλύβα της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου και η άλλη στην περιοχή με την ονομασία Αμπέλια που καταλαμβάνει σήμερα η Β' Βιομηχανική Περιοχή. Ολόκληρη η περιοχή της Β' Βιομηχανικής Ζώνης καταλαμβάνεται από το χώρο που αντιπροσωπεύει το τοπωνύμιο Αμπελόστρατα (Α') και η άλλη Αμπελόστρατα (Β') εξομοιούται με την περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Βάτος μέσα στην καρδιά του κάμπου.

81. Πληροφορία-Μαρτυρία Αθανασίου Δημητρίου Νασιάκου, κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών. Μόνο ένα έμπειρο μάτι μπορεί να τη διακρίνει στην πεδιάδα. Το ακίνητο του Φωτίου Λαδοπούλου (Βιομηχανία Σκυροδέματος) κείται στη θέση Κασιδομαγούλα ή Καπουρνιώστρατα. Έλαβε την ονομασία επειδή το μέρος που καταλαμβάνει είναι σπανό χωρίς πράσινο.

82. Έλαβε την ονομασία από τον προϊστάμενο της ομάδας, Καρπόμε, Ιταλικής καταγωγής, που κατασκεύασε τη Σιδηροδρομική Γραμμή Βόλου-Καλαμπάκας. Μαρτυρία Γεωργίου Νικολάου Αϊφαντή, κατοίκου Βόλου, και Χρήστου Αχιλλέως Καρασιμάνογλου, κατοίκου Βελεστίνου που έλκει την καταγωγή του από τον Άγιο Γεώργιο. Βλ. και Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινώτικα*, Βόλος 1993, σελ. 41. Στις 22.4.1884 εγκαινιάσθηκε η γραμμή Βόλου-Βελεστίνου και δόθηκε στην κυκλοφορία. Βλ. Γ. Μουγογιάννης, «Οι θεσσαλικοί σιδηρόδρομοι 1884-1984 οικονομικές και κοινωνικές προσεγγίσεις», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 7 (1984) σελ. 104.

83. Ονομάσθηκαν Κολχόζια επειδή στην κατοχή έσπειραν δια της βίας αυτά τα κτήματα οι ακτήμονες γηγενείς αγρότες, ρόβι και ρεβύθια, κάνοντας κοινή καλλιέργεια καταναγκαστικώς. Μαρτυρία Κωνσταντίνου Τριανταφύλλου Ακριβούση, κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών.

προηγούμενου αιώνα (Αντώνιος Αύφαντης, Νικόλαος Μαργαριτόπουλος, Βασίλειος Πρασάς, Θωμάς Παναγωτόπουλος, Νικόλαος Παπαδανιήλ, Κων. Παϊπάης, Κων. Αύφαντης και άλλοι με μπροστάρη των κολλήγων Γιαννακό Οικονομίδα)<sup>84</sup>. Ό,τι υπέφερε ο λαός από τους Τούρκους κατά τη διάρκεια της δουλείας, ίδια ακριβώς αφόρητος κατάσταση εξακολούθησε και μετά την απελευθέρωση<sup>85</sup>.

Η Περσουφλιώστρατα (μονοπάτι για το Αερινό διέρχονταν από τις τοποθεσίες Ιωσήφ Γκαβό<sup>86</sup> Ισούνη (662/1933 συμβόλαιο) και από την τοποθεσία τοπωνύμιο Κρεββάτια. Η έκταση που καταλαμβάνουν τα τοπωνύμια Γκαβό Ιωσήφ Ισούνη και Γκαβό Γιουσούφ Γκορτζιά είναι η ίδια και κείται νοτιοδυτικά του χωριού, συνορευόμενη με την περιοχή με την ονομασία Κρεββάτια· το τοπωνύμιο Γκαβό Ιωσήφ Γκορτζιά ανήκει και στην κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου· τις δύο περιοχές με την άνω ονομασία τις χωρίζει η Περσουφλιώστρατα (7889/1914) η οποία διασχίζει την κορυφογραμμή της λοφοσειράς με την επωνυμία Ντάμπια. Το τοπωνύμιο Περσουφλιώστρατα χρησιμοποιείται και από τους Βελεστινιώτες για τα κτήματα που κείνται δυτικά του λοφίσκου Ντάμπια.

84. Βλ. Γιάννης Μουγογιάννης, «Πτυχές του αγροτικού ζητήματος στη Θεσσαλία». *Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών*, τόμ. Ζ', σελ. 110, Βασίλειος Κ. Καραμπερόπουλος, *Η Περιοχή Βελεστίνου στο Αγροτικό Κίνημα*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρίας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2003, σελ. 33 και επ., Δ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 31, Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του Αγροτικού Κινήματος*, σελ. 132, Νικ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας* σελ. 41-42, Μ. Τραναφυλλίδης, *Οι Κολλήγοι της Θεσσαλίας*, σελ. 27 όπου αναφέρεται ότι οι κολλήγοι δανείζονταν με 48% το χρόνο, Δ. Χατζηγιάνης, *Το Αγροτικό Πρόβλημα της Θεσσαλίας*, σελ. 5, 46 και 47, Κ. Καραβίδα, *Αγροτικά*, σελ. 113, Νικόλαος Γ. Σβορώνος *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Β' έκδ. σελ. 190, 278, Κ. Βεργόπουλος *Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Αθήνα 1975 σελ. 135, Δ. Βαγιακάκος, *Η Δημογραφική και Τοπωνυμική κατάσταση της Θεσσαλίας και Άρτας*, Πρακτικά Διεθνούς Ιστορικού Συμποσίου, Βόλος 1981, Αθήνα 1983 και Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης, *Μονή Ξενιάς, Ημερολόγιο η Φήμη*, Βόλος 1888, σελ. 168, Γεώργ. Παπαχατζής, *Σελίδες Ιστορίας Θεωρίας του Πολιτισμού* 1965, σελ. 429, Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Θεσ/νίκη 2000, σελ. 55, J. B. Bury & Russwell - *Late Regius Modern History and Fellow of King's College the University of Gabrdge and Formely Fellow of Balliol College, Oxford* αντιστοίχως, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, έκδ. 1998, σελ. 196. Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, *ό.π.*, σελ. 434, επ., *Ελληνική Νομαρχία*, Ανωνύμου του Έλληνο, εκδ. Κάλβος, 1980 σελ. 96, Σπ. Λουκάτος, *Μαρίνος Σπ. Αντύπας: Η ζωή, η εποχή, η ιδεολογία, η δράση και η δολοφονία του*, Αθήνα 1980, και Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, 2<sup>η</sup> έκδ. 1985, τόμ. Γ 2, σελ. 269 και επ.

85. Παναγιώτης Στυλ. Μαγιάκος, *Ρήγας Βελεστινλής ο Θεσσαλός*, Αθήνα 1935, σελ. 24-25.

86. Γκαβός από το λατινικό *cavus* που σημαίνει τυφλός.

Τα τοπωνύμια Κιούπ Μιρέ ή Ντερέ και Δένδρος<sup>87</sup> αναφέρονται στο 2474/1938 συμβόλαιο, όπου αναγράφεται ότι το τοπωνύμιο Δένδρος ή Αυλάκι ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου· όπως αναφέραμε και πιο πάνω η έκταση που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Δένδρος, της κτηματικής περιφερείας Βελεστίνου, κείται 200 μέτρα βορειοανατολικά από το Μαντάνι Παπαγιώτου. Το τοπωνύμιο αυτό μνημονεύεται και στο υπ' αριθμ. 2716/1904 συμβόλαιο (βλ. και 9562/1917 συμβόλαιο). Η έκταση αυτή με την ονομασία Δένδρος της κτηματικής περιφερείας του χωρίου Αγίου Γεωργίου Φερών κείται στην περιοχή όπου σήμερα ευρίσκεται το Πρατήριο Βενζίνης των αδελφών Ντόντου, στον διεθνή δρόμο, ανάμεσα από Βελεστίνο και Άγιο Γεώργιο. Στο χάρτη απαλλοτρίωσης του 1928 υπάρχει και άλλο τοπωνύμιο με την ίδια ονομασία «Δένδρος», που η περιοχή που καταλαμβάνει κείται ανάμεσα από τα τοπωνύμια Σταθμός και Μαυρόγιες, της κτηματικής περιφερείας Αγίου Γεωργίου Φερών<sup>88</sup>. Όλα τα ανωτέρω αποδεικνύει το με αριθμό 7273/1951 συμβόλαιο, με το οποίο επωλήθη αγρός στη θέση Δένδρος<sup>89</sup> ή Αγροκήπιον<sup>90</sup> από το Σταύρο Δημητρίου

87. Στην τουρκική γλώσσα *dere* σημαίνει ρυάκι, ρέμα, ποτάμι. Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 232.

88. Η έκταση που καταλαμβάνει κείται νοτιοανατολικά της Γέφυρας (πηγαίνοντας για Ριζόμυλο από την παλαιά Εθνική οδό) όπου έχει το κτήμα ο Αθανάσιος Μπαντέκας και έλαβε την ονομασία αυτή από ένα πανύψηλο δένδρο καραγάτς – παλαιά βαλανιδιά ή βελανιδιά που εδέσποξε της περιοχής με τα τεράστια κλωνάρια του. Μαρτυρία Σταύρου Π. Παπαγεωργίου, κατοίκου Βελεστίνου. Σε μερικά συμβόλαια το τοπωνύμιο αυτό εξομοιούται με το τοπωνύμιο Καλάμια. Απλώς οι τοποθεσίες είναι περίπου όμορες.

89. Η λέξη είναι τουρκικής προέλευσης. *καραγάτς* – *kara* – *agac* – στην τουρκική γλώσσα σημαίνει μαύρο δένδρο. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, σελ. 206. Μεν. Δημητριάδης *ό.π.*, σελ. 196. Πρόκειται για το δένδρο πεταλαία ή φτελιά (*Ulmus campestris*) που ανήκει στην οικογένεια κυπελλωδών (*Cupuliferae*). *Ιγνάτιος Ζαχαρόπουλος*, *Βότανα*, σελ. 221.

«Από τον ίδιο μάθαμε ότι στα μέρη αυτά τη βαλανιδιά τη λένε δένδρον, σαν να είναι το μοναδικό που υπάρχει – Το ίδιο συνέβαινε και στην αρχαία Ελλάδα, όπου η λέξη δρύς (βαλανιδιά) μεγιστοποιούσε τη σημασία της λέξης δένδρο. Βλ. *Max Muelers, Lectures on the science of language*, 2<sup>η</sup> σειρά, σελ. 19. Η σημείωση αυτή είναι του περιηγητού Tozer. Πράγματι στην αρχαία ελληνική γλώσσα η δρύς σήμαινε τη βαλανιδιά, αλλά και κάθε δένδρο». Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 42, σελ. 56. Βλ. *Ευάγγελος Πρότζας, Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία*, 1992, σελ. 59, «Συχνά αναγνωρίζουμε από τα ονόματα χωριών η τοπωνυμίων το είδος του δένδρου που κυρίως φύεται εκεί».

90. Έλαβε την ονομασία από το Κρατικό αγρόκτημα που καλλιεργείται υποδειγματικός από τους φοιτητές της Γεωπονικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Το ίδιο τοπωνύμιο έχει και η κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου στην ίδια περίπου θέση. Τις περιφέρειες χωρίζει η παλαιά Εθνική οδός Βόλους-Λάρισας. Η περιοχή με αυτήν την ονομασία είναι σύνορο με τη τοποθεσία Σταυρός Γιάννης Καϊροφύλας, *ό.π.*, σελ. 196.

Ζησόπουλο στο Βασίλειο Δημητρίου Χατζηθεοδώρου αντί 2.000 δραχμών, έκτασης 9 στρεμμάτων<sup>91</sup>. Στο με αριθμό 37339/1905 συμβόλαιο, τόμ. 6<sup>ος</sup>, αριθμ. 110, η περιοχή με την ονομασία Αυλάκι αναφέρεται ότι ανήκει στην κτηματική περιφέρεια του Αγίου Γεωργίου Φερών. Η έκταση που κείται δυτικά του χωριού καλείται Κιούπ Ντερέ,<sup>92</sup> όπως και αλλού γράφουμε και είναι σύνορο με την κτηματική περιφέρεια της πόλης του Βελεστίνου (συμβόλαιο 5850/1945 του συμβ/φείου). Οι τοποθεσίες με την επωνυμία Δενδροφυτείες και Δένδρος ανήκουν και οι δύο στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου Φερών. Κατά το ως άνω συμβόλαιο ο αγρός στη θέση Δενδροφυτείες έχει ως όρια τις ιδιοκτησίες Χρήστου Μπανταβάνου, κληρονόμων Νικολάου Θεοδωροπούλου και Συνεταιρισμού Αγίου Γεωργίου Φερών. Οι τοποθεσίες Φατή και Κοτρώνι συνορεύουν με ιδιοκτησίες κληρονόμων Χρήστου Θεοδωροπούλου και αγρούς Συνεταιρισμού Αγίου Γεωργίου Φερών. Η θέση Μνήματα με όρια Φώτη Φωτίου, Κωνσταντίνου Ζώιου ή Ζωϊοπούλου, κληρονόμους Αχιλλέως Μακροπούλου και Συνεταιρισμού Αγίου Γεωργίου καθώς επίσης τα ίδια σύνορα έχουν και οι τοποθεσίες Παληουριά και Μυγδαλιά. Το τοπωνύμιο Μνήματα για το οποίο θα μιλήσουμε και πιο κάτω, πολλές φορές το συναντήσαμε και ως Μνήματα Μεριά. Το τοπωνύμιο Καλάμια, λέγονταν παλαιά και Καραγάτς<sup>93</sup>, επειδή συνόρευαν οι δύο τοποθεσίες. Τα τοπωνύμια Δέκα πέντε Καζέλο (συμβόλαιο 2604/1938), Μεριάς<sup>94</sup>, Ράμνιο, αναγράφονται στο συμβόλαιο 13081/19029. Με το με αριθμό 11415/1922 πωλητήριο συμβόλαιο ο Παναγιώτης Δημ. Κολοκοτρώνης επώλησε στο Δημήτριο Ιω. Παϊπάη, κάτοικο Αγίου Γεωργίου, αγρούς στις θέσεις Καραγάτς και Σαΐτα. Τα ακίνητα που περιλαμβάνει η τοποθεσία με την ονομασία Καλάμια, κείνται απέναντι και δυτικά από το Λατομείο Κοτοπουλέα και σήμερα είναι μισθωμένο στην ΑΓΕΤ, ιδιοκτησίας πρώην Κοινότητας Ριζομύλου και

91. Είναι το ακίνητο με το σταύλο σήμερα ιδιοκτησίας Δημητρίου Βασιλείου Χατζηθεοδώρου, κατοίκου Βελεστίνου, ακριβώς απέναντι από το αγρόκτημα του Αγροκηπίου.

92. Από το τοπωνύμιο αυτό συμπεραίνει κανείς με βεβαιότητα ότι τα κιούπια, οι πίθοι δηλαδή, χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση μεγάλων ποσοτήτων προϊόντων όπως το λάδι, κρασί, ελιές, ξηροί καρποί, άλευρα κ.λπ., βλ. J. Burg & Ruswell Meiggs, *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1998, σελ. 100.

93. Το ίδιο τοπωνύμιο έχει η Λάρισα και ο Βόλος. Βλ. Θεόδωρος Παλιούγκας, *ό.π.*, σελ. 175.

94. Κοινοτικό λιβάδι όμορο του οικισμού. Προέρχεται από την τουρκική λέξη *mera* που σημαίνει βοσκή, νομή. Βλ. Με ν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 317. Βλ. Σταύρος Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σελ. 501, «Οι περιοχές με την ονομασία Μεριάδες και Ζευγαρολείβαδο παραχωρούνταν για την κοινή βοσκή των αροτριώντων ζώων». Βλ. Ευάγγελος Πιρόντζας *ό.π.*, σελ. 382, «Σύμφωνα με το άρθρο 103 του νόμου περί οθωμανικών γαιών οι μεριάδες είχαν χαρακτήρα εθνικού δικαίου, αποτελούσαν συνεπώς αναπόσπαστο τμήμα του χωριού, ήταν δηλαδή εκτός συναλλαγής και εκποίησης».

ήδη Δήμου Κάρλας. Το φυτωνύμιο Ράμνιο<sup>95</sup> με το τοπωνύμιο Ράμια, που αναφέρεται στο 11650/1958 συμβόλαιο είναι το ίδιο. Στο 4469/1908 μνημονεύεται το τοπωνύμιο Μουσταφά Αγά Σκαμινιές<sup>96</sup> που δεν χρησιμοποιείται πλέον, (βλ. και 3445/1906 συμβ.). Ομοίως έχει περιέλθει σε αχρησία και το τοπωνύμιο Τσικαλαιάς που αναφέρεται στο 1275/1909 συμβόλαιο του συμβ/φου Βόλου Απ. Σφέτσου. Το τοπωνύμιο Σκαμινιές περιλαμβάνει τα ακίνητα που κείνται ανατολικά του Δημοτικού Διαμερίσματος Αγίου Γεωργίου και περιμετρικά του σταύλου του Κορώνα, σε απόσταση 1500μ. περίπου.

95. Βλ. Γιάννης Καϊροφύλας, *ό.π.*, σελ. 184, «Πρέπει να προήλθε από την αρχαία λέξη Ράμνοι που σήμαινε πουρνάρι δηλαδή παλιούρια».

96. Η αναφορά στο τοπωνύμιο αυτό δηλώνει ότι παλαιότερα εκτρέφονταν μεταξοκώληκες για την παραγωγή μεταξιού. Το τοπωνύμιο προέρχεται από τη λέξη συκαμινέα-συκαμινιά-σκαμινιά η συκάμινος = η μουριά. Σήμερα ελάχιστες σκαμινιές υπάρχουν στην περιοχή. Μία αρσενική τεράστια σκαμινιά υπάρχει στον Ξωκκλήσι του Αγίου Μηνά Βελεστίνου. Προφανώς, όλες οι σκαμινιές της περιοχής, όπως υποδηλώνει το τοπωνύμιο, θα ανήκαν κάποτε σε κάποιο Μουσταφά Αγά. Στον πίνακα που παραθέτει ο Κ. Α. Μοράρος στην ανακοίνωσή του στο Β΄ Επιστημονικό Συνέδριο, *Υτέρεια*, τόμ. 2, σελ. 302-303, αναφέρεται ότι το Βελεστίνο, ο Άγιος Γεώργιος και η Κερασιά παράγουν μετάξι. Γι αυτό συναντάμε στα χωριά αυτά το τοπωνύμιο Σκαμινιές σε αντίθεση με άλλα χωριά της περιοχής όπου δεν αναφέρεται το τοπωνύμιο αυτό. «Η σποροτροφία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στο Βελεστίνο και στον Άγιο Γεώργιο στα χρόνια της τουρκοκρατίας και μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας παρήγαγε». Βλ. Πα ν. Ι. Καμηλάκης, *Υτέρεια*, τόμ. 2, σελ. 186. Σε άλλες περιοχές συναντάμε το τοπωνύμιο Ιπέκ Τζαίρι. Ipek στην τουρκική γλώσσα σημαίνει μετάξι και Cayir λιβάδι όπου προφανώς υπήρχαν μουριές για την εκτροφή μεταξοκώληκα. Βλ. Με ν. Δημητριάδης *ό.π.*, σελ. 273, Δ. Κ. Τσοποτός *ό.π.*, σελ. 171 «Μετάξα εξήγητο ήδη εκ της βυζαντινής εποχής εκ της Θεσσαλίας... Χάριν δε του εμπορίου της μετάξης προ πάντων ήδρευεν κατά τας αρχάς της 19<sup>ης</sup> εκατονταετηρίδος Πορταριά Βόλου προξενικός πράκτωρ της Γαλλίας. Νήματα ερυθροβαφή, υφάσματα βαμβακερά, μεταξωτά και εκ τριχός αιγός εξήγοντο επίσης εις ποσότητας αξίας πολλών εκατομμυρίων γροσίων...». Στη σλαβική γλώσσα c r n σημαίνει μαύρος δηλαδή η σκαμινιά με τα μαύρα μούρα. Στα σερβικά dud, στα ρωσικά tselkonitsa-tutobi-demevo και στα βουλγαρικά και σκοπιανά tsernitsa βλ. Κων. Νικολαΐδης, *Ετυμολογικό λεξικό της κουτσοβλαχικής Γλώσσας*, Αθήνα 1909, 549.

Βλ. Απόστολος Παπαθανασίου, «Το Βελεστίνο κατά τη Φραγκοκρατία», *Υτέρεια*, τόμ. 2, 1994, σελ. 422-423, «Στη διάρκεια του ΙΓ΄ αιώνα και πιο πριν ....γινόνταν συστηματική καλλιέργεια εκτός από τα αμπέλια και τα δημητριακά και της μουριάς, για την εκτροφή των μεταξοκώληκων. Την εποχή εκείνη άκμαζε το εμπόριο του μεταξιού το οποίο διακινούσαν, κατά κύριο λόγο, ξένοι έμποροι, ιδιαίτερα Ενετοί και άλλοι υπήκοοι των ναυτικών πόλεων της Ιταλίας...Μεταξουργεία θα πρέπει να λειτουργούσαν και στις υπόλοιπες περιοχές του Παγασητικού κόλπου, τα Λεχώνια και τη Δημητριάδα με το Βελεστίνο... Οι περιοχές αυτές ήταν φημισμένες για τα περιφάνια και περιζήτητα μεταξωτά υφάσματά τους. Τα υφάσματα αυτά... τα έβαφαν με το πορφύρο χρώμα από ένα κοχύλι, τη γνωστή πορφύρα». Είναι το κοχύλι με τα χοντρά, ας τα ονομάσουμε, αγκάθια.

Τη βορειοδυτική πλευρά του Εργοστασίου Αρμάτων Μάχης καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Παλιοχώρι (είναι βέβαιο ότι υπήρχε παλαιός οικισμός) που είναι όμορο με το τοπωνύμιο Τσουκαλάδες (συμβόλαιο 4619/1908). Εάν σαν βάση έχουμε το τοπωνύμιο Τσουκαλάδες –για να πάρει μία χωροταξική εικόνα ο αναγνώστης ή μελετητής– προχωρώντας βόρεια προς το Ριζόμυλο συναντάμε τα τοπωνύμια Βάτος, Τζαφέρια,<sup>97</sup> Μουμτζή Μαγούλα (η σημερινή Μαγούλα Βισβίκη)<sup>98</sup> –στον κάμπο– (συμβόλαιο 8594/1915), το ναωνύμιο Παλαιοκκλησί ή Παλιοκκλησιά (προφανώς θα υπήρχε παλιό ξωκκλήσι ή παλιά εκκλησία) και δυτικά του ναωνυμίου Παλαιοκκλησί συναντάμε τα τοπωνύμια Μαυρόγιες και Μαγούλα Καναλιώστρατα και πιο δυτικά ακόμη το τοπωνύμιο Βατιώνα<sup>99</sup>. Ανατολικά του ναωνυμίου «Παλιοκκλησί» κείται η περιοχή με την ονομασία Καραγάτς και ακόμη πιο βόρεια, προς το Ριζόμυλο, συνα-

---

97. Το τοπωνύμιο Τζαφέρια έλαβε την ονομασία από τον ιδιοκτήτη των κτημάτων της περιοχής που ανήκαν σε κάποιο πλούσιο τούρκο με το όνομα Τζαφέρ. Πληροφορία Βασιλείου Παντελή Ιωαννίδη, κατοίκου Βελεστίνου. Ο Βασίλειος Παντελή Ιωαννίδης επιβεβαιώνεται καθ' όσον στο *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* στον τόμ. 53, σελ. 76 διαβάζουμε «Ενδιαφέρον είναι επίσης ότι στην πόλη (Καρδίτσα) υπήρχε ένα μαιουσιείο του μουσουλμάνου αγίου Σείχ Τζαφέρ εφέντη». Το ίδιο τοπωνύμιο υπάρχει και στην κτηματική περιφέρεια Καλλιπεύκης, οικισμού του Κάτω Ολύμπου. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 32, σελ. 159. Βλ. ομοίως *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 30, σελ. 205 όπου αναγράφεται το όνομα Τζαφέρ Χότζας σ' ένα ευρετήριο κυρίων ονομάτων του κατάστιχου 219 της Ολυμπιώτισσας (Γλωσσική και Ιστορική επεξεργασία Κώστας Σπανού).

98. Η Μαγούλα Βισβίκη έχει καταγραφεί στο Ευρετήριο Παλαιών και νέων ονομασιών των προϊστορικών οικισμών και ως Μικρό Στήθωμα η Μικρό Ταμπούρι και ως Μαμτζή Μαγούλα (*Ατλας Προϊστορικών Οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής Πεδιάδας*). Στα παλαιά συμβόλαια μνημονεύεται ως Μουμτζή και όχι ως Μαμτζή Μαγούλα. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 23, σελ. 212. Για τη Μαγούλα αυτή κάνει λόγο ο Porf. Uspenskij το 1859, «Δεν είχαμε μπει ακόμη στο Βελεστίνο και στη θέα του στραφήκαμε απότομα δεξιά, δίπλα στο μεγάλο αρμονικό και στρογγυλό λόφο που μόνος υψώνεται ανάμεσα στην οργωμένη πεδιάδα». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* τόμ. 43, σελ. 244. Άλλη Μαγούλα που μνημονεύεται από τον ως άνω κατάλογο «είναι και αυτή που βρίσκεται στην πεδιάδα σε απόσταση 2χιλμ. περίπου Β.ΒΑ του Βελεστίνου. Για την ακρίβεια η Μαγούλα αυτή απέχει 500 μ. περίπου Α. του δρόμου Βελεστίνου-Ριζομύλου στο ύψος που αυτό διασταυρώνεται με την εθνική οδό (2<sup>η</sup> αερογέφυρα προς Β. της περιοχής Βελεστίνου), 700 μ.ΒΑ της Μαγούλας Βελεστίνου 2 (Μαγούλα Αγροκηπίου) και 800 μ.Δ.ΒΔ της Μαγούλας Άγιος Γεώργιος Φερών 3 (Μαγούλα Βισβίκη η Μικρό Στήθωμα η Μικρό Ταμπούρι). Η Μαγούλα είναι σχεδόν κυκλική με διάμετρο 150 μ. περίπου ύψος 3 μ. και μόλις διακρίνεται ανάμεσα στα καλλιεργημένα χωράφια. Στην κορυφή της υπάρχουν ερείπια μικρής τρίκλιτης βασιλικής της βυζαντινής εποχής». Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 18<sup>ος</sup>, σελ. 94. Προφανώς θα είναι η Μαγούλα που στο χάρτη Διανομής του αγροκτήματος Αγίου Γεωργίου, το 1928 έτος, αναφέρεται ως Μαγούλα Καναλιώστρατα.

99. Συστάδα βάτων. Χρησίμευε και σαν φράχτης των αγρών. Σε μερικά συμβόλαια το τοπωνύμιο Βατιώνα αναφέρεται και ως Βατιώνα-Μαυροΐα.



ντάμε τις περιοχές με την ονομασία Καλντερίμι, Βρύση και Σκοτωμένος ή Πεθαμένος (σύνορο με την κτηματική περιφέρεια του χωρίου Ριζομύλου.) Οι αγροί που περιλαμβάνει το τοπωνύμιο Παλαιοκκλησί εφάπτονται της Καναλιώστρατας. Τα τοπωνύμια Ανασκαφή, Φανάρι και Ασβεσταριά σχηματίζουν ένα τρίγωνο. Ανατολικά κείται η έκταση με την επωνυμία Φανάρι<sup>100</sup> που καλείται και Δέλτα Βελεστίνου, δυτικά κείται η περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Ασβεσταριά και νότια η περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Ανασκαφή, σε πολύ μικρή απόσταση μεταξύ τους. Οι δύο τελευταίες περιοχές με τα παραπάνω τοπωνύμια συνορεύουν με την κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου. Προχωρώντας βόρεια συναντάμε τις τοποθεσίες με την επωνυμία Σταθμός και αμέσως μετά, σε μικρή απόσταση, τις τοποθεσίες με την ονομασία Δένδρος και Μνημείο. Το τοπωνύμιο Μνημείο αναφέρεται στο χάρτη Διανομής του αγροκτήματος Αγίου Γεωργίου Φερών το έτος 1928. Στις συμβολαιογραφικές πράξεις το τοπωνύμιο Μνημείο δεν το συναντήσαμε μέχρι σήμερα. Το τοπωνύμιο αυτό εξομοιούται σήμερα με το τοπωνύμιο Καραγάτς. Όσον αφορά στο τοπωνύμιο Γκαβό Ιωσήφ κάνουμε γνωστό ότι και η κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου έχει το ίδιο τοπωνύμιο με την ονομασία Γκαβό Ιωσήφ Γκορτζιά και η περιοχή αυτή κείται στο τέλος της κορυφογραμμής του τοπωνυμίου Ντάμπια<sup>101</sup> και δη στις ανατολικές κλιτύς του λόφου και στα ανατολικά κρασπεδα αυτού, (βλ. συμβόλαιο 7889/1914) όπως και πιο πάνω αναφέραμε· στο συμβόλαιο αυτό το τοπωνύμιο Πουρναλίκι εξομοιώνεται με το τοπωνύμιο Περσουφλιώστρατα. Σήμερα δεν υπάρχουν πουρνάρια στην περιοχή αυτή. Τις περιοχές αυτές με τις άνω ονομασίες και τις δύο κτηματικές περιφέρειες χωρίζει η Περσουφλιώστρατα· ανατολικά αυτής τα κτήματα κείνται στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου Φερών και δυτικά αυτής στην Κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου (συμβόλαιο 8502/1915). Πλησίον των άνω περιοχών με τα παραπάνω τοπωνύμια κείται και η περιοχή με το όνομα Καρανάσιος. Η τοποθεσία αυτή ευρίσκεται δυτικά της Σιδηροδρομικής Γραμμής, σύνορο με το χώρο που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Περσουφλιώστρατα της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου.

Το 1934 εκμισθώνεται ένας αγρός,<sup>102</sup> που ανήκει στην κυριότητα του Σχολείου,<sup>103</sup> έκτασης 25.500 τ.μ. Ο αγρός αυτός κείται στη θέση Ρεύμα Χαβούζι (συμβόλαιο

100. Από τη θέση αυτή ο δρόμος διακλαδίζεται προς τρεις κατευθύνσεις ήτοι προς Λάρισα, Βόλο και Βελεστίνο και γενικά βλέπεις ολόκληρη την περιοχή του κάμπου.

101. Βλ. Γεώργιος Ντελόπουλος, *ό.π.*, σελ. 406. Το τοπωνύμιο Ντάμπια προέρχεται από την τουρκική λέξη *tabya* που σημαίνει προμαχώνας, μικρό οχυρό. Βλ. και Γιάννης Καίροφύλας, *ό.π.*, σελ. 153, «Τοπωνύμιο που σημαίνει οχύρωμα».

102. Βλ. Μήνα Πατεράκη-Γαρέφη, *Παρατηρήσεις στην έννοια του βυζαντινού όρου «αγρός»*, εκδ. Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών, Φιλοσ. Σχολής Α.Π.Θεσσ/κης, τόμ. 10, Θεσσ/κη 1980, σελ. 151-167.

103. Σχολικός κλήρος με απόφαση της Επιτροπής Απαλλοτριώσεων Βόλου.

996/1934). Η περιοχή με την ονομασία κείται ανάμεσα από τα κτήματα του Μπλέτσα, δυτικά του χωριού. Στο νερό που έτρεχε από την πηγή Καναλάκι γέμιζε μία μεγάλη μπάρα,<sup>104</sup> όπου οι νεαροί κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου κολυμπούσαν μέχρι το 1970 στο υδρωνύμιο Καναλάκι, όπου ανέβλυζε το νερό, υπάρχει μέχρι σήμερα ένας θεόρατος πλάτανος. Η περιοχή με το όνομα Χαβούζι<sup>105</sup> ρέμα κείται δυτικά της Εθνικής οδού και του χωριού Αγίου Γεωργίου, σε απόσταση εκατόν περίπου μέτρων. Η περιοχή με το όνομα Πυροβολείο κείται στο σημείο που τελειώνει το 304 ΠΕΒ εργοστάσιο Αρμάτων Μάχης και ανατολικά αυτού αρχίζει η Χαλυβουργία Θεσσαλίας και ο χώρος που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Γκιούμπρια ή Γκιούλμπερι (ή Γκιούλμπερη)<sup>106</sup> που κείται στο πρανές, ανατολικά της οροσειράς Μαυροβούνι ή Μεγαβούνι, όπου στο βάθος η Ασβεστοποιία Παπαδοπούλου<sup>107</sup>. Η έκταση που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Καπουρνιώτικα κείται στο βάθος και βόρεια της Β Βιομηχανικής Ζώνης (συμβόλαιο 5084/1909). Νότια του χωριού και όπισθεν του υδραγωγείου σε βάθος χιλίων μέτρων

104. Είναι σλαβικής προέλευσης (Bara) και σημαίνει τέλμα. Βλ. Ν. Π. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη, 1967, σελ. 217. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26, σελ. 339.

105. Το τοπωνύμιο Χαβούζι προέρχεται από την τουρκική λέξη havuz που σημαίνει δεξαμενή. Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 262. Ομοίως *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29, σελ. 140: Για την κατηγορία αυτή των λέξεων βλ. Ε. Μπόγκας, «Τουρκικές Λέξεις σε παλαιότερα ελληνικά κείμενα», *Θεσσαλικά Χρονικά* τόμ. 7-8, 1959, σελ. 150, σημ.1.

106. Προέρχεται από τη τουρκική λέξη gul (γκιούλ) που σημαίνει τριαντάφυλλο. Το δεύτερο συνθετικό είναι η λέξη beri που σημαίνει εδώ, πλησίον. Ολόκληρη η λέξη σημαίνει η μαγούλα με τα λουλούδια περίπου σαν τριαντάφυλλα. Ερμηνεία Βασιλείου Παντελή Ιωαννίδη και π. Δημητρίου Καρακώστα, κατοίκων Βελεστίνου. Πράγματι ο Ιωάννης Χρήστου Αγγελής, κάτοικος Αγίου Γεωργίου Φερών θυμήθηκε το πρανές της μαγούλας στα τέλη της δεκαετίας του 1960 (δούλευε σε μια ασβεσταριά, όμορη της μαγούλας) γεμάτη από χρωματιστά άνθη. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 211 και 257.

107. Στα συμβόλαια και στους ξένους περιηγητές αναγράφεται και αναφέρεται ως Γκιούλμπερη που είναι και το σωστό. Βλ. Κ. Ι. Γαλλής, «Ευρετήριο Παλαιών και Νέων Ονομασιών των Προϊστορικών Οικισμών», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 23 Λάρισα, 1993, σελ. 213. Η Μαγούλα αυτή έχει υψόμετρο 143 μ. και σύμφωνα με τον κατάλογο των Προϊστορικών Οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής Πεδιάδας βρίσκεται σε απόσταση 3 χλμ. περίπου Α. της διασταύρωσης του δρόμου Λάρισας-Βόλου με το δρόμο που οδηγεί στο Βελεστίνο αμέσως Β. από τον πρώτο. Πρόκειται για φυσικό βραχώδη λόφο στο πεδινό μέρος κοντά στις Νοτιοδυτικές υπώρειες του όρους Μεγαβούνι. Ο λόφος είναι επιμήκης με κατεύθυνση από ΒΑ προς ΝΔ μήκους 800μ. περίπου, πλάτους 200 μ. και ύψους 50 μ. Στην κορυφή του λόφου υπάρχουν τα ερείπια παλαιού πολυβολείου ενώ στο Νότιο τμήμα υπάρχει νταμάρι. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 18, σελ. 93.

περίπου (νότια σε ευθεία γραμμή) υπάρχει παλαιό μεταλλείο<sup>108</sup>. Μεταλλείο για ανόρυξη πέτρας αποκλειστικά και μόνο υπήρχε και στο ορεινόμιο Πλακαριές<sup>109</sup>. Το τοπωνύμιο Μιζαρλίγια,<sup>110</sup> που μνημονεύει ο πατέρας μου Σταύρος Π. Παπαγεωργίου σε προηγούμενη ανακοίνωσή του, στην τουρκική γλώσσα σημαίνει Νεκροταφείο και συνεπώς κατά πάσα πιθανότητα η έκταση αυτή και η περιοχή, με αυτή την ονομασία, κείται δυτικά του κεντρικού δρόμου πριν εισέλθουμε στον Άγιο Γεώργιο 500 μ. περίπου όπου ο χώρος με την ονομασία Μνήματα για το οποίο κάνουμε ειδική μνεία στην ανακοίνωση αυτή.

Στο 2807/1905 συμβόλαιο ανακαλύπτουμε το τοπωνύμιο Ντελιχανόλαυκο Γκορτζιά, περιφέρειας Βελεστίνου (άλλο συμβόλαιο αναφέρει ότι ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου Φερών): το τοπωνύμιο αυτό δεν το συναντήσαμε στα

---

108. Η εξόρυξη του μετάλλου (χρώμιο) γίνονταν με μηχανήματα της τότε εποχής και η μεταφορά στο Σιδηροδρομικό Σταθμό Βελεστίνου με τα κάρρα. Το μεταλλείο (σώζεται ακόμη η στοά) ήταν ιδιοκτησίας του Μαργαρίτη Αποστολίδη όπως και όλα τα άλλα και ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου Φερών. Το μεταλλείο αυτό αναφέρεται και στο χάρτη της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού. Μαρτυρία Γεωργίου Χρήστου Αύφαντη κατοίκου Βόλου. Βλ. Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινώτικα*, σελ. 105, όπου αναφέρεται ότι ο Μαργαρίτης Αποστολίδης έφερε το χρώμιο από το Περσουφλή (το μεταλλείο ευρίσκεται στο όριο περίπου των περιφερειών Αγίου Γεωργίου και Αερινού) και το φόρτωνε στα βαπόρια στις θέσεις Καντήραγα περιφέρειας Σέσκλου και Κόκκινα περιφέρειας Νέας Αγχιάλου. Τα Κόκκινα είναι ορυμνόςκος ανατολικά της Νέας Αγχιάλου. Βλ. Γ. Π. Διονυσίου, *Άκετσι-Καραμπάς. Δημητριάδα-Καινούργιο*, Βόλος 1995, 12 (χάρτης, 18 και 44 - *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* τόμ. 33, σελ. 231), Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινώτικα*, 1993, σελ. 105. Για την ιστορία αναφέρουμε ότι ο ζάπλουτος και μεγιστάνας Μαργαρίτης Αποστολίδης είχε ένα σπίτι στην Κοκκίνα σε σχήμα Γ με 22 δωμάτια. Νίτσα Κολιού, *ό.π.*, σελ. 106. Τα μεταλλεία τα είχε αγοράσει το 1848 έτος ο Χρήστος Αποστολίδης και τα εκμεταλλεύτηκε μέχρι το 1878, βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 42, σελ. 123. Τα μεταλλεία στο Τσαγκλί-Ερέτρια λειτούργησαν για πολλά χρόνια σημειώνοντας μεγάλη οικονομική δραστηριότητα. Στα μεταλλεία αυτά εργάστηκε και ο προπάππος μου, δάσκαλος στο επάγγελμα, Δημήτριος Γ. Παπαγεωργίου, ο οποίος σε δημοψήφισμα επί δικτατορίας Μεταξά το 1936, ψήφισε φανερά Δημοκρατία και τον απέλυσαν. Επανήλθε ως δάσκαλος μετά την πτώση της Δικτατορίας. Βλ. Νίτσα Κολιού, *Η Βιομηχανία του Βόλου*, έκδοση του Δήμου Βόλου, Βόλος 1993, σελ. 18-21. Οι περιοχές που εγένοντο η εξόρυξη του μετάλλου ήταν το Καστράκι, το Μαύρο και η Κεδρόραχη στην Ερέτρια Φαρσάλων. Ο Μιχάλης Χρυσόχοδος, Έλληνας υπήκοος, ανεκάλυψε το ορυκτό. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 42, σελ. 123.

109. Μαρτυρία Γεωργίου Χρήστου Δελμηήτρου, πρώην Προέδρου Κοινότητας Αγίου Γεωργίου Φερών.

110. Βλ. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σελ. 501, όπου το τοπωνύμιο Μνήματα αναφέρεται με αύξοντα αριθμό 39. Στην τουρκική γλώσσα Mezarlık σημαίνει Νεκροταφείο όπως τονίσαμε και πιο πάνω. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 319. Mezar στη τουρκική γλώσσα είναι ο τάφος.

επόμενα χρόνια και έτσι χάθηκε παντελώς. Η περιοχή αυτή βρίσκεται ανάμεσα από τα τοπωνύμια Μπαΐρα, Κιούπ-Γεπέ και Κρεββάτια, ανατολικά της κτηματικής περιφέρειας της πόλης Βελεστίνου, πριν από το υδρωνύμιο «Βαθύρεμα», της κτηματικής περιφέρειας Αγίου Γεωργίου Φερών σε άλλα συμβόλαια αναφέρεται ως Δεληχάλιαύλακο (συμβόλαιο 2716/1904). Η έρευνά μας απέδειξε ότι το τοπωνύμιο αυτό είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Δένδρος, της κτηματικής περιφέρειας Αγίου Γεωργίου Φερών και η περιοχή που καταλαμβάνει κείται βορειοανατολικά του Σιδηροδρομικού Σταθμού, περίπου 500 μέτρα (συμβόλαιο 5084/1909, στο οποίο αναφέρεται και ως Ντεληχαναύλακο)<sup>111</sup>. Σε άλλα συμβόλαια το βρήκαμε και ως Μουσταφά Αγά ή και ως Συκαμινιές,<sup>112</sup> όπως μιλήσαμε πιο πάνω και σε άλλα συμβόλαια ως Ντεληχάλιαύλακο (συμβόλαιο 9590/1917). Για την ανάλυση, την ετυμολογία και την προέλευση του τοπωνυμίου Ντεληχάλιαύλακο κάνουμε μνεία αμέσως παρακάτω σε άλλο κεφάλαιο. Τα ίδια ισχύουν και για το τοπωνύμιο Πηγάδι το οποίο δεν χρησιμοποιείται πλέον (συμβόλαιο 8948/1907 συμ/φου Βόλου Κίμωνος Κασσιμάτη).

Το τοπωνύμιο Σαΐτα Μονοπάτι, (βλ. τόμ. 6<sup>ος</sup> αριθμ. 110 Υποθηκ. Φερών) έχει περιέλθει σε αχρησία. Ομοίως δεν χρησιμοποιούνται και τα τοπωνύμια Αγριοβρώμη, Κυριαζή, Λάκκα,<sup>113</sup> Άγιος Αθανάσιος, Χαντάκια,<sup>114</sup> Μεριάς<sup>115</sup> ή Βοϊδολείβαδο<sup>116</sup>, Μαυροβούνι, Μεγάλη Μαυροΐα, Κεραμιδιό (είναι το ίδιο με το

111. Το αυλάκι οδηγεί στον οικισμό Ντελήχανι που υπήρχε μέχρι το τέλος του 19<sup>ου</sup> αιώνα, σύνορο με την κτηματική περιφέρεια Ριζομύλου και ανατολικά αυτής περίπου στις θέσεις Παράγκες ή Πενηντάρια ή Δελήχανι (η). Σήμερα δεν υπάρχει γιατί τα ρέματα που δέχονταν τα όμβρια ύδατα έχουν μπαζωθεί και ισοπεδωθεί από τους παρακείμενους ιδιοκτήτες όπως και σε άλλο σημείο της ανακοίνωσης αναφέρουμε.

112. Η συκαμινέα (σκαμινιά) είναι η μουριά. Το τοπωνύμιο δηλώνει ότι παλαιότερα εκτρέφονταν μεταξοσκώληκες για την παραγωγή μεταξιού. Εξ άλλου όπως αναφέραμε στην αρχή ο Ουίλιαμ Λήκ, άγγλος περιηγητής, αναφέρει ότι οι πεδιάδες του Αγίου Γεωργίου παράγουν σιτάρι και μετάξι.

113. Η λέξη λάκος προέρχεται από την αρχαία λακfos < ινδοευρωπαϊκή / acu.: λίμνη, λακούβα με νερό. Βλ. Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 1998, 992. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 40<sup>ος</sup>, σελ. 4. Το ως άνω τοπωνύμιο αναφέρεται στο με αριθμό 16474/1914 πωλητήριο συμβόλαιο του ποτέ συμβολαιογράφου Βόλου Κίμωνος Κασσιμάτη. Η περιοχή με την ονομασία Λάκκα κείται ανάμεσα από το Βελεστίνιο και τον Άγιο Γεώργιο, όμορη με την περιοχή με την ονομασία Μυλωνόστρατα.

114. Βλ. *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999, σελ. 171. Το τοπωνύμιο Χαντάκια είναι αραβικής καταγωγής και προέρχεται από τη λέξη handak.

115. Βλ. Βασίλ. Κ. Καραμπερόπουλος, *Η Κτηνοτροφία στην περιοχή Βελεστίνου*, ό.π., σελ. 138.

116. Ο Μεριάς ήταν την εποχή εκείνη ένας λεμιώνας για τη βοσκή των αροτριώντων ζώων. Τα βόδια τρέφονταν αποκλειστικά και μόνο στο Βοϊδολείβαδο. Η έκταση ανέρχονταν σε 7.721

τοπωνύμιο Κεραμιδαριό), Σκάλα Σαίτα και Αμμιούδες που μνημονεύονται στο ίδιο ως άνω συμβόλαιο του ίδιου τόμου και αριθμού. Επίσης περιήλθε σε αχρησία το τοπωνύμιο Βελιούρια<sup>117</sup> και Αχλαδιά (συμβόλαιο 3242/1906). Σε άλλα συμβόλαια το τοπωνύμιο Λάκκα το βρήκαμε ως Λάκκα Αμπέλι. Η έκταση που καταλαμβάνουν τα τοπωνύμια Τσατάλια<sup>118</sup> και Παλιό Γεφύρι, που μνημονεύονται στο ίδιο συμβόλαιο, ανήκουν στις κτηματικές περιφέρειες Χλόης και Βελεστίνου αντιστοίχως. Το τοπωνύμιο Καλντερίμι (είναι ο δρόμος που οδηγούσε στο τοπωνύμιο Σκάλα της λίμνης Κάρλας), που αναφέρεται στο ίδιο τόμο και αριθμό είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Σπηλίτσα (είναι ο λόφος του 304 ΠΕΒ στρατοπέδου Αρμάτων Μάχης). Το τοπωνύμιο Μονοπάτι συνοδεύει (ως δεύτερο συνθετικό) τα τοπωνύμια Μυλωνόστρατα, όπως θα μιλήσουμε πιο κάτω, το τοπωνύμιο Σουβαλίτσα (βλ. το ίδιο συμβόλαιο τόμ. 6<sup>ος</sup> αριθμ. 110) καθώς και τα τοπωνύμια Γκορτζιά και Βρυσούλα και σε μερικά συμβόλαια το τοπωνύμιο Τσουκαλάδες. Το φυτωνύμιο Βαμβακιά χρησιμοποιείται και σήμερα (βλ. τόμ. 6<sup>ος</sup> αριθμ. 110 Υποθ. Φερών). Η περιοχή που καταλαμβάνει το φυτωνύμιο Βαμβακιά, της κτηματικής περιφέρειας Αγίου Γεωργίου, είναι όμορη με την περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Βαθύρεμα. Ομοίως η περιοχή με την ονομασία Χατζή-Αβδή ή Χατζημπτή<sup>119</sup> (παραφθαρμένο) είναι και αυτό όμορη με την περιοχή με την ονομασία Βαθύρεμα. Πολλές φορές μία τοποθεσία μπορεί να έχει δύο ονομασίες, όπως μιλήσαμε και πιο πάνω για το τοπωνύμιο Δένδρος. Έτσι το τοπωνύμιο Μανούσιου Αμπέλια, της κτηματικής περιφέρειας Αγίου Γεωργίου Φερών λέγεται και Νταούλ Τεπέ<sup>120</sup>. (Βλ. συμβόλαιο 305/1905 συμβολαιογράφου Βόλου Γεωργίου Ταμβακίδου). Η τοποθεσία αυτή βρίσκεται ανάμεσα από το Βελεστίνιο και τον Άγιο Γεώργιο, πηγαίνοντας προς τον Άγιο Γεώργιο από τον παλαιό δρόμο που ξεκινά από τον Οικισμό Ρήγα Φεραίου Βελεστίνου· έλαβε δεν την ονομασία από τον ιδιοκτήτη Ιωάννη Μανούσιο, που είχε κτήματα σε όλη την περιφέρεια του Βελεστίνου και Αγίου Γεωργίου Φερών (συμβόλαιο 10430/1920). Ο αγρός αυτός ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου του Δήμου

---

σρέγματα. Βλ. και Γιάννης Καιροφύλας, *ό.π.*, σελ. 45. Είναι το λιβάδι που προορίζεται μόνο για τη βοσκή των βοδιών. Προέρχεται από την τουρκική λέξη *meta* που σημαίνει βοσκή.

117. Φυτωνύμιο. Ελάβε την ονομασία από το γνωστό φυτό στους αγρότες «Βέλιουρας»

118. Τουρκικής προέλευσης. Προέρχεται από την τουρκική λέξη *atal* που σημαίνει διακλάδωση, διχάλα, φούρα. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 223.

119. Το τοπωνύμιο αυτό κείται δυτικά του χωριού περίπου σε απόσταση ενός χιλιομέτρου.

120. Στην τουρκική γλώσσα *Tepe* σημαίνει λόφος, κορυφή. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 385. *Davul* (Νταούλ) στην τουρκική γλώσσα σημαίνει τύμπανο και η περιοχή αυτή στη θέση Μανούσιου Αμπέλια πράγματι ομοιάζει με τύμπανο. Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 230.

Φερών<sup>121</sup> και συνορεύει με αμπέλους Γεωργίου Παπαθανασίου, Δημητρίου Αραμπατζή, Φωτεινής, συζ. Κωνσταντίνου Ακριβούση, έκτασης στρεμμάτων ως έγγιστα τεσσάρων. Το έτος 1900 με το 216/1899 συμβόλαιο, ο Δήμος Βελεστίνου με τον τότε Δήμαρχο Μαργαρίτη Αποστολίδη εκμίσθωσε, μεταξύ άλλων ακινήτων, στους Ιωάννη Μακρόπουλο, κτηματία και δικολάβο και Αλέξιο Καραμπερόπουλο, παντοπώλη, μία άμπελο στη θέση «Φυτιές»,<sup>122</sup> με όρια ιδιοκτησιών Σαλή Εφένδη, Ιωάννου Οικονομίδη, Ζήση Καρασμάνογλου και Δημητρίου Πολύζου. Το τοπωνύμιο αυτό δυσκολευθήκαμε πολύ για να το εντοπίσουμε επάνω στο έδαφος. Η έρευνα απέδειξε ότι κείται βόρεια του Βελεστίνου, στο ύψος του Βενζινάδικου Ν.Παπαποστόλου και ανάμεσα στο δρόμο Βελεστίνου-Βόλου και στο τοπωνύμιο· σχετικό και το 4911/1909 συμβόλαιο ως και το 5769/1910 συμβόλαιο. Το τοπωνύμιο Σφυτές Αλμυριάς ή Σουβάλα, που μνημονεύει το 1812 συμβόλαιο του 1902 έτους, κείται ανάμεσα από την Αλμυριώστρατα και το τοπωνύμιο Μεγάλη Καμάρα, της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου. Σε άλλα συμβόλαια το τοπωνύμιο Νταούλ Τεπέ<sup>123</sup> το συναντήσαμε με την ονομασία Νταούλ Ντεπισί (7853/1914). Το ίδιο τοπωνύμιο ανακαλύπτουμε και στο με αριθμό 16407/1892 συμβόλαιο του ποτέ συμβολαιογράφου Βόλου Αναστασίου Βλαχονικοπούλου. Με το συμβόλαιο αυτό ο Δημήτριος Αθ. Γιαννακόπουλος κάτοικος Βελεστίνου επώλησε τον άνω αγρό μαζί με άλλους αγρούς σε διάφορες θέσεις στον Χαλίλ Χόντζα Χατζή Μεχμέτ, κάτοικο Βόλου. Η περιοχή με την ονομασία Τσαρπάλα ευρίσκεται ανάμεσα από το Βελεστίνο και τον Άγιο Γεώργιο. Το τοπωνύμιο μνημονεύεται στο υπ αριθμ. 8669/1986 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Σταύρου Παν. Παπαγεωργίου.

Αλώνια για το θερισμό με τις παλαμαριές και το δρεπάνι, με τις θημωνιές και την πατόζα, οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου χρησιμοποιούσαν το Μεριά, πριν εισέλθουμε στο χωριό αριστερά περί τα 100 μ. Εντός του χωριού πηγαίνοντας προς την εκκλησία, λίγο πριν φθάσουμε στο σπίτι του Κωνσταντίνου Γ. Αϊφαντή, υπάρχει ένας χώρος όπου ευρίσκεται το Ηρώο του χωριού. Παλαιά αυτός ο χώρος χρησιμοποιούνταν ως

121. Ο Δήμος Φερών με έδρα το Βελεστίνο συστάθηκε το 1883 (31.3.1883)ΦΕΚ 126/1883 και περιελάμβανε τα χωριά Βελεστίνο, Σέσκλο, Μουσαφακλή, Άγιο Γεώργιο, Ουζλάο, Ταχταλασιάν, Περσουφλή, Νταμπεγλή, Γερμή, Κόνιαρι και Σαρατζή (συμπεριλαμβανομένων και των οικισμών Παλιουριού, Αρντουάν (Ελευθεροχωριού) και Κοκκινόβραχου). Την προηγούμενη χρονιά (έτος 1882) στο Δήμο Φερών περιλαμβάνονταν και τα χωριά Κάπουρνα, Κανάλια και Κερασιά.

122. Το τοπωνύμιο προέρχεται από τη λέξη φυτιές. Επρόκειτο δηλαδή για νεόφυτους αμπελώνες.

123. Μνημονεύουμε το *Ελληνοτουρκικό-Τουρκοελληνικό Λεξικό* του Μενελάου Δημητριάδη, εκδόσεις Θ. Κακουλίδη από το οποίο αντλούμε κατά κανόνα την ερμηνεία των λέξεων, έκδοση 2001.

αλώνια με τη δοκάνη<sup>124</sup> και το δρυμόνι<sup>125</sup> για τα κουνιά, φακές και ρεβύθια. Ακόμη αυτός ο χώρος χρησιμοποιούνταν και ως τόπος συγκέντρωσης των αιγοπροβάτων που έφερνε κάθε σπίτι και τα έπαιρνε ο τσέλιγκας ενός κοπαδιού για μια χρονική περίοδο με την ανάλογο φυσικά αποξημίωση<sup>126</sup>.

Τα τοπωνύμια Μολυμένο Ρέμα, Πετριάς, αυλαγός στη θέση Αχυρώνες, Ροϊδιές ή Ροδιές, Καπουρνιό(ω)στρατα Μαγούλες, Φουκαλιά, (η περιοχή ευρίσκεται μετά την τοποθεσία Τσουνκαλάδες προς την Ουβριά, ανατολικά του τοπωνυμίου Μουμτζή Μαγούλα, Νότια του τοπωνυμίου Ταμπούρι<sup>127</sup> και του ορειωνυμίου Ουβριάς Γάλα), Σουβαλίτσα, Χατζή Αμπτή,<sup>128</sup> η περιοχή του οποίου κείται βορειοδυτικά του χωριού περίπου 1.000 μέτρα, Παλιουριά, Λάκκα Σημείο (η περιοχή του οποίου είναι όμορη με το χώρο που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Κρεββάτια, νοτιοδυτικά του χωριού) Χουνίτσα Κισλά,<sup>129</sup> λειβάδι στη θέση Μουντά ή Μουσιά Καλαμιές, συνορευόμενο γύρωθεν με περιφέρεια Βελεστίνου, με Σταθμόν Μαγούλα, Καναλιώστρατα και με Δημόσιον Δρόμον Βόλου. Όλα αυτά αναγράφονται με κάθε λεπτομέρεια στο με αριθμό 13115/1919 συμβόλαιο. Η περιοχή με την ονομασία Σκαμινές κείται ανατολικά του χωριού περίπου 800 μέτρα, μετά την τοποθεσία αυτή είναι ο χώρος με την επωνυμία Πετριάς ή Πετριάδες και μετά, στο βάθος των λόφων, στις υπώρειες και στα κράσπεδα των λόφων, είναι ολόκληρη η περιοχή με το όνομα Νίρλες (πάντα προς ανατολές). Το τοπωνύμιο Πετριάδες στα παλαιά συμβόλαια αναφέρεται και ως Κισλάδες Μαλαμάκη, 10073/1935 συμ/φου Βόλου Γ. Χρυσοχού και ότι το τοπωνύμιο αυτό είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Λιανόπετρες. Σε πολλά συμβόλαια το τοπωνύμιο γίνεται αμφίσημο και υποδηλώνει και τις πέτρες και τις αμυγδαλιές. Έτσι το τοπω-

124. Αλωνιστική ξύλινη συσκευή (στην οποία υπήρχαν εμπειπηγμένα μικρά σιδεράκια και παλαιότερα ειδικές σκληρές αιχμηρές και κοφτερές πέτρες), μήκους 1,40μ περίπου επι 80 εκ. που έσερναν άλογα στο αλώνι. Με την συσκευή αυτή αποφλοιώνονταν τα ρεβύθια, κουνιά κ.λπ.

125. Μεγάλο στρογγύλο κόσκινο για κουνιά και ρεβύθια.

126. Είναι γνωστή σε όλο το χωριό η περίπτωση ενός κτηνοτρόφου ο οποίος μία χρονιά δεν πήρε στο κοπάδι του τα πρόβατα της Εκκλησίας και το βράδυ παρουσιάσθηκε ο Άγιος και τον μαύρισε στο ξύλο.

127. Στη θέση αυτή, στα ριζά και στις υπώρειες του λόφου Ουβριάς-Γάλα παρέταξε αρκετές από τις πυροβολαρχίες ο ταξίαρχος Σμιολένσκη, στον πόλεμο του 1897.

128. Βλ. Στα ύρ ο ς Π. Πα πα γε ω ρ γ ί ο υ, ό.π., σελ. 509, όπου επισημαίνεται ότι η ορθή ονομασία είναι Χατζή Αβδή και σήμερα προφέρεται από όλο τον αγροτικό κόσμο ως Χατζημπτή.

129. Η περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Χουνίτσα κείται βορειοανατολικά του λατομείου Νταόπουλου, βόρεια του χωριού, και η περιοχή με την ονομασία Ροδιές κείται στο βάθος, βόρεια της Β΄ Βιομηχανικής Ζώνης. Μαρτυρία Γεωργίου Θεοδώρου Μπριάζνα κατοίκου Βελεστίνου. Μετά τα τοπωνύμια αυτά συναντάμε την περιοχή με το όνομα «Τρία Όρνια» που ανήκει στο αγρόκτημα του Χατζηηλάζαρου της κτηματικής περιφέρειάς Κάπουρας.

νύμιο Πετριάδες καλείται και Αμυγδαλιές. Κατά τη γνώμη μας τα δύο τοπωνύμια είναι διαφορετικά και απλώς οι τοποθεσίες συνορεύουν μεταξύ τους. Το τοπωνύμιο Πετριάδες καλείται και Κουτσουκιές<sup>130</sup> και χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα. Σε πολύ λίγα συμβόλαια συναντήσαμε το τοπωνύμιο Πετρομάγουλο<sup>131</sup> καθώς και το τοπωνύμιο Κυπαρίσσι (3090-18/66) συμβόλαιο). Το τοπωνύμιο Φατές είναι ο χώρος όπου ευρίσκονται οι αποθήκες της Κ.Υ.Δ.Ε.Π. (προς τον Άγιο Γεώργιο), ενώ οι αποθήκες της Κ.Υ.Δ.Ε.Π. που κείνται επάνω στον δρόμο Βόλου-Βελεστίου, καταλαμβάνουν το τοπωνύμιο Ανασκαφή και μέρος του τοπωνυμίου Φατές. Τα τοπωνύμια Τσουκαλάδες και Παλαιοχώρι είναι οι περιοχές που απαλλοτρίωσε το Εργοστάσιο Αρμάτων 304 ΠΕΒ και η γύρω περιοχή από αυτές, δυτικά του Εργοστασίου και βόρεια της Εθνικής Οδού Βόλου-Λάρισας. Το τοπωνύμιο Τσουκαλάδες μνημονεύεται και ως Τσουκαλάκια ή Τσουκαλάς σε άλλα συμβόλαια (τόμ. 9<sup>ος</sup> αριθμός 35) και καταλαμβάνει τη βόρεια πλευρά του εργοστασίου. Ολόκληρο το χώρο του τοπωνυμίου Κασιάνη καταλαμβάνει σήμερα το 304 ΠΕΒ εργοστάσιο Αρμάτων μετά από γενομένη απαλλοτρίωση 1700 στρεμμάτων. Η περιοχή με το όνομα Καπνοτόπι<sup>132</sup> κείται και από τις δύο πλευρές του Κεντρικού δρόμου προς Άγιο Γεώργιο, περίπου 400 μέτρα πριν από την είσοδο του χωριού καταλαμβάνοντας και τμήμα του ναωνυμίου Άγιος Αθανάσιος,<sup>133</sup> ο δε χώρος

130. Φυτωνύμιο από τις πολλές που υπήρχαν στην περιοχή. Σήμερα δεν υπάρχει ούτε μία.

131. Για το τοπωνύμιο αυτό βλέπε πιο κάτω στην 276 υποσημείωση.

132. Υπενθυμίζουμε ότι στα τέλη του 19<sup>ου</sup> και αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα στην περιοχή του Αγίου Γεωργίου Φερών, όπως και σε άλλες κτηματικές περιφέρειες, σπέρνονταν καπνός. Από τον καπνό η περιοχή έλαβε την ονομασία της. Μέχρι το 1957 (8.3.1957) σώζονταν τα ντάμια και οι αποθήκες, πέτρινες και πλιθίνες, όπου ξηραίνονταν τα φύλλα του καπνού. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 42, σελ. 72, «Ο καπνός έφτασε από την Αμερική στην Οθωμανική Αυτοκρατορία διαμέσου της Ευρώπης είτε μέσω της Ιταλίας είτε μέσω των συνόρων της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Σημαντικό ρόλο στη διάδοση της κατανάλωσης του καπνού έπαιξαν οι γενίτσαροι που υπηρετούσαν στα σύνορα αυτά. Σε διάταγμα του 1637 επί Μουράτ Δ' (1623-1640) γνωστού για τις απαγορεύσεις του καφέ, του κρασιού και του καπνού, γίνεται λόγος για γενίτσαρους και ιπείς που είχαν εθισθεί στο να «πίνουν καπνό». (S. Fa r o q h i, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην οθωμανική αυτοκρατορία*, Αθήνα 2000, σελ. 280). Το τοπωνύμιο Καπνοτόπι σε ορισμένα συμβόλαια εξομοιούται με το τοπωνύμιο Άγιος Αθανάσιος. Προφανώς οι τοποθεσίες είναι όμορες μεταξύ τους. Ο καπνός με μέση στρεμματική απόδοση στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα 60 οκάδες και μέση τιμή πώλησης 1,70 δραχμές απαιτεί καλλιέργησιμη έκταση 10 στρεμμάτων. Μόνο στη Λάρισα και στα Τρίκαλα το 1896 είχαν σπαρεί 29.172 στρέμματα. Βλ. *Εν ά γ γ ε λ ο ς Π ρ ό ν τ ι α ς, Οικονομία και Γαιοκτησία στη Θεσσαλία 1881-1912*, σελ. 335.

133. Τα ναϊκά κτίσματα με οποιαδήποτε μορφή αποτελούν κέντρο της θρησκευτικής ζωής κάθε κοινότητας και συχνά λειτουργούν ως όρια του ιερά περιχαρακωμένου χώρου της. Βλ. Μ.Γ. Βαρθούνης, *Παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά και θρησκευτική λαογραφία*, Αθήνα 1995, σελ. 115.



με την ονομασία Αμπελάκια κείται βορειοδυτικά του χωριού, περίπου 1000 μέτρα. Είναι όμορος με τις περιοχές με την ονομασία Καπνοτόπι και Φατές. Στο 13114/ 1929 συμβόλαιο μνημονεύονται τα τοπωνύμια Βρυσούλα<sup>134</sup> (Βλ. τόμ. 6<sup>ο</sup>, αριθμ. 110 Υποθηκ. Φερών)<sup>135</sup> και Ποταμιά<sup>136</sup> Το τοπωνύμιο Στάσις ή Καζέλο έλαβε την ονομασία από τη στάση που κάνουν υποχρεωτικά οι αμαξοστοιχίες των Σιδηροδρόμων Ελλάδος μπροστά από το Εργοστάσιο της ΔΑΜΑΡΚ ΑΕ, για να αποβιβασθούν οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου Φερών.

Από το μαύρο χώμα που έχουν τα συστατικά του εδάφους έλαβε την ονομασία το τοπωνύμιο Μαυρόδες<sup>137</sup>. Το χώμα στο τοπωνύμιο Τσουκαλάδες ήταν και εξακολουθεί να είναι κόκκινο<sup>138</sup>. Δυτικά από την παραπάνω περιοχή κείται η περιοχή με την επωνυμία Σιδηροδρομικός Σταθμός<sup>139</sup>. Το τοπωνύμιο Χάνι αφορά σε οικόπεδο εντός σχεδίου πόλης. Με το 8937/1916 συμβόλαιο ο Μιχαήλ Γιαννώτας επώλησε στην Χρυσούλα, χήρα Κωνσταντίνου Θεοδοροπούλου, ένα στρέμμα οικόπεδο, που συνορεύει ανατολικά με ιδιοκτησία Νικολάου Μαργαριτοπούλου, νότια με την οδό Φαρσάλων

134. Η θέση Βρυσούλα όπως και σε άλλο σημείο αναφέρουμε κείται νότια του χωριού σε μικρή απόσταση από αυτό.

135. Σε άλλα συμβόλαια το βρήκαμε ως Βρυσούλα Μονοπάτι.

136. Το παλιό εργοστάσιο Τοπιζόγλου και ήδη ΔΑΜΑΡΚ ΑΕ κείται στη θέση Ποταμίες ή Ποταμιά δυτικά του κεντρικού δρόμου που οδηγεί στον οικισμό.

137. Σε λίγα συμβόλαια το τοπωνύμιο αυτό αρχές του αιώνα το συναντήσαμε και ως Μαυροόικα. Βλ. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σελ. 511, «Η σύσταση του εδάφους και οι ιδιότητες του διαφέρουν από θέση σε θέση όπως γαιώδη εδάφη (πετρώματα), βραχώδη, συμπαγή, πηλώδη, αργιλώδη... Η φαιά εικόνα των εδαφών προέρχεται από την εποχική κίνηση των επιγείων υδάτων τα οποία στη συνέχεια με την αποχώρηση τους εγκαταλείπουν στην επιφάνεια του εδάφους συστατικά και οργανικές ύλες που προσδιορίζουν το χρώμα της επιφανείας του εδάφους... Έτσι τα εδάφη προσδιορίζονται από την ποιότητα, το κλίμα, τις συνθήκες υδροληψίας, τη βλάστηση η τη σχέση εγγείου ιδιοκτησίας».

138. Από το χώμα αυτό κατασκεύαζαν τσουνάλια, το δε εργοστάσιο του Τσαλαπάτα στο Βόλο (Κεραμοποιείο) αγόραζε κτήματα στην περιοχή αυτή, από τα οποία ελάμβανε το χώμα για την κατασκευή των κεραμιδιών και των τούβλων – μαρτυρία Φωτίου Βαϊοπούλου του Γεωργίου κατοίκου Βελεστίνου.

139. Το τοπωνύμιο Σιδηροδρομικός Σταθμός χρησιμοποιούν πλην των Βελεστινιωτών και οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου Φερών και θα εξηγήσουμε το λόγο. Θα εκφράσει κάποιος την απορία του πώς χρησιμοποιούν το τοπωνύμιο αυτό, αφού ο Σιδ. Σταθμός ανήκει στο Βελεστίνο είναι απλυστατο· ορισμένα συμβόλαια παλαιά αναγράφουν ότι ο αγρός, στη θέση του οποίου κείται ο Σιδηροδρομικός Σταθμός Βελεστίνου, είναι της περιφερείας Αγίου Γεωργίου όπως και όλα τα κτήματα βορειοανατολικά του Σιδηροδρομικού Σταθμού ανήκουν στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου Φερών. Κατά τον Δημήτριο Β. Στεργιόπουλο είναι ο ομορφότερος σταθμός στην Ελλάδα που πήρε βραβείο το 1952. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 3, σελ. 30.

Βόλου (είναι η Φαρσαλιώστρατα), βόρεια με ιδιοκτησία Νικολάου Μαργαριτοπούλου και Αργυρίου Αγγελή και δυτικά με πάροδο. Στην περιοχή αυτή υπήρχε Χάνι<sup>140</sup> για το οποίο έχουμε πληροφορίες μόνο από τον Αργύρη Φιλιππίδη που έγραψε τη «Γεωγραφία Μερική», καθώς και από συμβόλαια όπως θα αναφέρουμε πιο κάτω. Με το υπ'αριθμ. 2371/1937 η ανωτέρω Χρυσούλα, χήρα Κωνσταντίνου Θεοδωροπούλου επώλησε ένα αυλαγά στον Νικόλαο Γεωργίου Μαργαριτόπουλο, κείμενο στη θέση «Χάνι» με όρια «προς ανατολάς με Νικόλαον Μαργαριτόπουλον, προς νότον με οδό Φαρσάλων-Βόλου, προς δυσμάς με πάροδον και προς βορράν με ίδιον Νικόλαο Μαργαριτόπουλον και εν μέρει με Αργύριον Αγγελή».

Το Μεγάλο κτίριο που ήταν στη Φαρσαλιώστρατα η Φαρσαλινόστρατα (συμβ. 1275/1909 συμβ/φου Βόλου Απ.Σφέτσου) 30-40 μέτρα δεξιά του δρόμου μετά τη γέφυρα όπως πάμε για Βελεστίνο ήταν η κατοικία του μεγαλογαιοκτήμονα Μαλαμάκη, στην άκρη του χωριού. Ήταν διώροφο και μεγάλων διαστάσεων. Είχε πλατιά πέτρινα τείχη, με πολεμίστρες και αναμονές επάνω από την πόρτα από την οποία, σε περίπτωση απόπειρας διάρρηξης ή παραβίασης, έριχναν καυτό νερό ή καυτό λάδι στους επίδοξους κλέφτες. Τις κατοικίες τους οι μεγάλοι γαιοκτήμονες τις ονόμαζαν Κονάκια<sup>141</sup>. Μετά την ίδια γέφυρα αριστερά του δρόμου περίπου 10 μέτρα υπάρχει μία βρύση. Επάνω από τη βρύση –υπάρχει υψομετρική διαφορά– και ακριβώς στο σημείο αυτό υπήρχε ένα τούρκικος τουρμπές. Ο τουρμπές ήταν μαυσωλείο, δηλαδή μεγαλοπρεπής τάφος,

140. Η λέξη είναι τουρκική. Το τοπωνύμιο προέρχεται από τη λέξη *han*. Χαν προσφωνούταν όλοι οι ηγεμόνες των τουρκικών και μογγολικών λαών. Είναι αρχαία τουρκομογγολική λέξη που προήλθε από τη σινική λέξη *χαγγί* που σημαίνει ηγεμόνας. Από τη λέξη αυτή προέρχεται και το χάνι, δηλαδή το μεγάλο πανδοχείο το κτισμένο σαν φρούριο, γιατί μόνο ο Χαν είχε τέτοια κατοικία. Από το Χαν δημιουργήθηκε στους Πέρσες και στους Τούρκους το Χανέ που σημαίνει οίκος. Βλ. Κων. Παπαροπούλου, *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, εκδόσεις Φάρος, τόμ. 8, σελ. 19. Τα χάνια προσέφεραν δωρεάν στέγη στους ταξιδιώτες σ' ένα δωμάτιο που συνήθως εκτός από την πόρτα είχε ένα παράθυρο κι ένα τζάκι χωρίς όμως οποιαδήποτε έπιπλα. Όλα τα χάνια ήταν διώροφα. Το ισόγειο είχε προορισμό το σταυλισμό των ζώων. Βλ. *Μακεδονικά*, Σύγγραμμα περιοδικόν της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, τόμ. 35 Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 68-70. Βλ. Γ. Μακρή-Στ. Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά του Τεπενλελή*, Αθήνα 1990, σελ. 116-7.

141. Το κονάκι ήταν το σπίτι της επιστασίας. Εκεί έμεινε ο επιστάτης του κτήματος με το υπηρετικό προσωπικό και φυσικά ο ιδιοκτήτης όταν το επισκεπτόταν. Το σπίτι της επιστασίας ήταν πάντα διώροφο και το πιο επιβλητικό από όλα τα σπίτια. Πάντα δίπλα στο Κονάκι υπήρχε σταύλος και αποθήκες – *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 16. Ο τσιφλικάς είχε προσωπικό από βοσκούς, βαλμάδες (βοσκούς αλόγων και μουλαριών), ζευγίτες, ζυμωτές, δραγάτες, κλώστες μαλλιών, μουλαράδες κ.α και προσωπικό άλογο, το λεγόμενο μινέκη – από την τουρκική λέξη *biniki* που σημαίνει αναβάτης, ιππέας, καβαλάρης. Για τους δραγάτες προτιμούσαν Τούρκους ώστε να οπλοφορούν. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26, σελ. 148.

ένα επιτύμβιο μνημείο για τους Τούρκους, στρογγυλο-κυκλικό εξάγωνο η οκτάγωνο με τρούλλο, περίπου σε σχήμα όπως ο Λευκός Πύργος της Θεσσαλονίκης μέσα στο κτήμα των αδελφών Κίτσιου και σήμερα ιδιοκτησίας Γρηγορίου Κίτσιου. Το ύψος του τουρμπε ήταν περί τα επτά μέτρα περίπου. Εντός του τουρμπε υπήρχαν πέτρινα καθίσματα και το δάπεδο ήταν πλακόστρωτο<sup>142</sup>. Το άνω οικόπεδο στη θέση Χάνι η Χρυσούλα χήρα Κων. Θεοδωροπούλου επώλησε στο Νικόλαο Γ. Μαργαριτόπουλο με το 2371/1937 συμβόλαιο. Στο συμβόλαιο αυτό το ακίνητο μνημονεύεται ως αυλαγός και ως κήπος με όρια Νικόλαο Μαργαριτόπουλο, προς νότο με οδό Φαρσάλων-Βόλου, προς δυσιάς με πάροδο και προς βορράν με Νικ. Μαργαριτόπουλο και εν μέρει με Αργύριο Αγγελή. Εκεί, στη θέση αυτή, πρέπει να υπήρχε τζαμί κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας γιατί στον ίδιο χώρο κτιζόταν, συνήθως, ο τουρμπες του κτίτορα του τζαμιού, καθώς και τάφοι που ανήκαν σε επίσημα πρόσωπα (συγγενείς του κτίτορα,

142. Εντός του τεμένους υπάρχουν τάφοι και αυτοί οι τάφοι είναι οι λεγόμενοι ντουλμπέδες. Στην τουρκική γλώσσα ντουλμπές σημαίνει τάφος. Βλ. Πα να γι ώ τ ης Γ. Τ σ ι α κ ο ύ μ η ς, *Ο Τεκές των Μπεκτασήδων στο Ιρενί Φαρσάλων*, Λάρισα, έκδ. 2000, σελ.132. (το τοπωνύμιο Ιρενί -η σημερινή Ασπρόγεια- προέρχεται από την τουρκική λέξη Iren-li). Η λέξη προέρχεται από την τουρκική λέξη *turbe* που σημαίνει μανσωλείο. Είναι ο τάφος των επιφανών προσώπων. Έτσι μάλλον πρέπει να μιλάμε για τουρμπε και όχι για ντουλμπέ. Οι τάφοι ήταν κτιστοί σε ύψος 70 πόντων επάνω από το έδαφος και φέρουν μπηγμένες στο έδαφος μαριμάρινες στήλες με αραβικές επιγραφές. Μέχρι σήμερα δεν κατέστη δυνατό να διαπιστώσουμε εάν υπήρχε τεκές (τουρκιστί *Tekke* που σημαίνει μοναστήρι των δερβίσηδων) στον Άγιο Γεώργιο Φερών δηλαδή τουρκικό Μοναστήρι με Χότζα (ιερέας των Μουσουλιμάνων και δερβίσηδες (μουσουλιμάνους μοναχούς-η λέξη ντερβίς -*dervis* είναι περσικής προέλευσης). Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29 και τόμ. 26, σελ. 97, σελ. 141. Ευ ά γ γ ε λ ο ς Μ π ό γ κ α ς, «Τουρκικές λέξεις σε παλαιότερα ελληνικά κείμενα», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. 7-8, Αθήνα 1959, σελ. 150 σημ. 1, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26, σελ. 97. Βλ. Πα να γι ώ τ ης Τ σ ι α κ ο ύ μ η ς, *ό.π.*, σελ. 9. Οι τουρμπέδες ήταν τάφοι σημαντικών προσώπων. Συνήθως κτιζόνταν στο πίσω μέρος των τζαμιών. Τα σχήματα τους ήταν πολυγωνικά, τετράγωνα και ορθογώνια με κάλυψη μικρού τρούλλου. Στο εσωτερικό τους τοποθετούσαν οι σαρκοφάγοι των νεκρών. Στο θεσσαλικό χώρο γνωστός ήταν ο τουρμπες του τεμένους Οσμάν η Ορμάν Σάχ (Κουρσούμι-τζαμί) των Τρικάλων και ο τουρμπες του Τεκέ του Χασάν-Μπαμπά στα Τέμπη, Βλ. Θε ό δ ω ρ ο ς Πα λ ι ο ύ γ κ α ς, *ό.π.*, σελ. 239, (Βλ. *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, 1929 σελ. 324 και Α π. Β α κ α λ ό π ο υ λ ο ς, *Τα κάστρα του Πλαταμώνα και της Ωριάς Τεμπών*, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 72. Στους τούρκικους τεκέδες (μουσουλιμανικά μοναστήρια) ήσαν αφιερωμένοι μουσουλιμάνοι μοναχοί δηλαδή οι δερβίσηδες. Η λέξη δερβίσης είναι περσικής προέλευσης και σημαίνει πτωχός επαίτης, ο αρκούμενος εις τα ολίγα. Βλ. Αν δ ρ έ α ς Κ α ρ κ α β ί τ σ α ς, *εφ. Εστία*, 1892 Α', σελ. 164-165, «Επάνω και στο άκρο του τάφου τοποθετούσαν χρυσοκέντητα χρωματιστά σαρίκια και μεταξωτά τουλουπάνια». Βλ. Α ρ γ ύ ρ η ς Π ε τ ρ ο ν ώ τ η ς, «*Οθωμανικά Αρχιτεκτονήματα*», *Υπέρεια*, τόμ. Β', για το ταφικό κτίσμα θολωτού τύπου *turbe*, σελ. 434 και Ν ι κ. Γ ι α ν ν ό π ο υ λ ο ς, «*Ο Τεκές των Φερών από ιστορικής απόψεως*», *εφ. Θεσσαλία* 3.9.1937.

θρησκευτικοί λειτουργοί, οι θεωρούμενοι ως άγιοι κ.ά). Έτσι ο αυλόγυρος αποτελούσε ένα μικρό νεκροταφείο που περιέβαλε το τζαμί<sup>143</sup>.

Δυτικά του χωριού κείται η περιοχή με την ονομασία Χοτζάμπη,<sup>144</sup> σε μικρή απόσταση και συγκεκριμένως πλησίον του ναωνυμίου Άγιος Αθανάσιος, όπου και η ομώνυμη Εκκλησία η οποία πρόσφατα ανακαινίσθηκε και αγιογραφήθηκε με δωρεές των κατοίκων και των απανταχού καταγομένων από τον Άγιο Γεώργιο Φερών. Η έκταση που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Πυροβολείο,<sup>145</sup> που κείται ανάμεσα από την έκταση που καταλαμβάνουν τα τοπωνύμια Χοτζάμπη και Μανούσιου Αμπέλια,<sup>146</sup> δεν χρησιμοποιείται πλέον. Το τοπωνύμιο Πυροβολείο, πλησίον της θέσης Γκιούμπρια ή Παλαιάμπελα, είναι άλλο. Προφανώς θα έλαβαν την ονομασία τους από τα πυροβολεία που κατασκευάστηκαν στον πόλεμο του 1897. Το κτίριο που διέμενε ο μεγαλογαιοκτήμων Γιαννώτας ήταν 240 τ. μ. το ισόγειο και άλλα τόσα ο πρώτος όροφος. Το τεράστιο κτίριο ήταν κατασκευασμένο από πέτρα με τοίχους πλάτους ενός μέτρου και με κεραμοσκεπή. Σώζονταν μέχρι το σεισμό του 1957. Στο κτίριο αυτό μέχρι το 1957 διέμεναν πέντε οικογένειες και σήμερα το οικόπεδο είναι ιδιοκτησίας κληρονόμων Θωμά Παναγιωτοπούλου, κληρονόμων Χρήστου Παναγιώτου και κληρονόμων Γεωργίου Αϋφαντή<sup>147</sup>. Η θέση του κτιρίου ήταν ανάμεσα από την πλατεία του χωριού και τη γέφυρα (στη Φαρσαλιώστρατα) που αναφέραμε πιο πάνω. Τα κτίρια στα οποία διέμεναν οι μεγαλογαιοκτήμονες τα ονόμαζαν κυρίως Κονάκια και δευτερευόντως Αρχοντικά όπως αναφέραμε και πιο πάνω. Θα πρέπει να αναφέρουμε και το διόροφο Πύργο του Μησιάκου ανατολικά και απέναντι από το κτίριο όπου

143. Βλ. Θεόδωρος Παλιούγκας *ό.π.*, σελ. 239, «Συνήθως ο τουρμπές ήταν οκτάγωνος με θολωτή κάλυψη. Είχε μεγάλο αυλόγυρο όπως και το τζαμί και υπήρχε πλούσια βλάστηση γύρω από τους τουρμπέδες». Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 54, σελ. 130, «στα μικρά χωριά υπήρχαν κυρίως μεσετζία δηλαδή μικρά τζαμιά (Μουσουλμανικά Ιερά) χωρίς μιναρέ».

144. Η λέξη είναι σύνθετη. Το τοπωνύμιο προέρχεται από την τουρκική λέξη *hoca* που σημαίνει διδάσκαλος. Χότζας είναι ο ιερέας των Μουσουλμάνων και *bey* που σημαίνει άρχοντας, κύριος. Ο Μπέης είναι τουρκικός τίτλος ευγενείας. Ήταν ο εκπρόσωπος της πολιτικοστρατιωτικής εξουσίας σε αντίθεση με τον Αγά και τον Καδή που εκπροσωπούσαν τη δικαστική εξουσία. Βλ. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Θεσσαλονίκη 1987, Β' εκδ. σελ. 78-79. Του ίδιου, *Σύγχρονα Βαλκανικά Εθνολογικά Προβλήματα*, εκδ. Βάνιας, 1992, σελ. 74.

145. Στην κτηματική περιφέρεια του Αγίου Γεωργίου υπάρχουν δύο τοπωνύμια με την ονομασία Πυροβολείο. Η περιοχή του ενός κείται ανάμεσα από το 304 ΠΕΒ και τη Χαλυβουργία (στο λόφο Γκιούμπρια) και του άλλου πλησίον και δυτικά του χωριού. Την ονομασία την έλαβαν από τα πυροβολεία που είχαν στηθεί κατά τον πόλεμο του 1897.

146. Στα αμπέλια του Αγίου Γεωργίου δηλαδή στις τοποθεσίες Μανούσου Αμπέλια, Αγιογεϊτικά Αμπέλια, Παλιάμπελα και Αμπέλια καλλιεργούνταν η γνωστή ποικιλία σταφυλιών με την ονομασία «μπαντίκι».

147. Μαργυρία Γεωργίου Χρήστου Αϋφαντή, κατοίκου Βόλου.

ήταν εγκατεστημένη η Κοινότητα του Αγίου Γεωργίου<sup>148</sup>. Και αυτό το κτίριο ήταν τετράγωνο, κατασκευασμένο με πέτρα. Στην έρευνα μας συναντήσαμε την πώληση ενός Πύργου<sup>149</sup> και δή στο με αριθμό 14789/1906 πωλητήριο συμβόλαιο του συμβ/φου Βόλου Βασιλείου Τσουπλακίδου, τόμ. 7<sup>ος</sup> αριθμ. 106 με το οποίο επωλήθη από τον Απόστολο Κ. Θεοδώρου και Ιωάννη Κ. Θεοδώρου κατοίκους Κάπουρνας, στους Αχιλλέα Φωτίου και Φώτιο Ρ. Φωτίου μεταξύ άλλων (54 ακινήτων) και ένας πύργος, μετά της περιοχής του όσης εκτάσεως κι αν είναι, στη θέση Μεριάς με όρια κληρονόμους Γιαννώτα και δρόμο. Βλ. και τόμ. 9<sup>ο</sup> αριθμ. 35 όπου αναφέρεται ότι μεταβιβάστηκε λόγω πώλησης το 1/6 εξ αδιαιρέτου ενός πύργου μετά του περιβόλου αυτού, σταύλων και δύο αποθηκών. Στον τόμ. 9<sup>ο</sup> αριθμ. 77 διαβάζουμε ότι μεταβιβάστηκε το ένα δεύτερο (1/2) εξ αδιαιρέτου εξ ενός πύργου που συνορεύει με κληρονόμων Γιαννώτα και δρόμο. Ομοίως στο τόμ. 10 αριθμ. 206 διαβάζουμε ότι το 1912 μεταβιβάστηκε μαζί με άλλα 45 ακίνητα και ένα πύργος εντός του χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών.

Είναι επιβεβλημένο να κάνουμε μνεία για τα εκκωφαντικά και εγκληματικά λάθη που έγιναν στο παρελθόν –ώστε να μην επαναληφθούν στο μέλλον– και αφορούν στην κοπή ενός τεράστιου πλάτανου, το έτος 1958 περίπου, στην πλατεία του χωριού με διάμετρο πέντε μέτρων χωρίς ίχνος υπερβολής, και στην καταστροφή μιάς πέτρινης τρίκρουνης, με καμάρα, βρύσης, στην πλατεία του χωριού περίπου το 1978. Η βρύση αυτή είχε μία παλαιά –αρχαία επιγραφή–<sup>150</sup> και δίπλα υπήρχε κοπάνα και τουμπέκι<sup>151</sup>. Είχε ακόμη και 5-6 χαβουζάκια (μικρές δεξαμενές ύδατος λαξευμένες στο μάρμαρο) για να πίνουν νερό τα άλογα. Μπροστά δε από τη βρύση, για να μη λασπώνει το έδαφος, είχε κατασκευασθεί καλντερίμι. Η καταστροφή της βρύσης σημαίνει εκβαρβαρισμό της καλαισθησίας των νεοελλήνων. Σημαίνει έλλειψη παιδείας, αισθητικής, αίσθησης μέτρου και πολιτιστικών αξιών. Σημαίνει πολιτιστική κρίση. Σημαίνει κρίση στην

148. Το χωριό Άγιος Γεώργιος υπάγονταν αρχές του προηγούμενου αιώνα στην επαρχία Βόλου Νομού Λάρισας Βλ. Υποργείο Εσωτερικών, *Πίνακες των επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφή του 1881*, εν Αθήναις 1884 (επανέκδοση 1980). Για τον πληθυσμό του κάθε χωριού βλ. ΕΣΥΕ, *Λεξικό των Δήμων, Κοινοτήτων και Οικισμών της Ελλάδος*, Αθήναι 1984.

149. Στην έρευνα μας διαπιστώσαμε ότι σε όλα τα χωριά κατασκευάζονταν πύργοι, προφανώς για την ασφάλεια των ιδιοκτητών.

150. Από πολλούς κατοίκους του Αγίου Γεωργίου έχω ακούσει για ένα ξένο που μία μέρα πριν από πολλά χρόνια περιεργαζότανε την επιγραφή η οποία ήταν γραμμένη στην αρχαία γλώσσα. Την άλλη μέρα η επιγραφή είχε εξαφανισθεί με εγχάρακτες και εγκάρσιες εγχοπές (χαρακιές).

151. Τουμπέκι ή Ντουμπέκι είναι το πέτρινο γουδί για στουμπίζουν το σιτάρι από το οποίο παρασκευάζαν τους τραχανάδες. Βλ. Θεόδωρος Παλιούγκας, *Η Λάρισα κατά την τουρκοκρατία*, τόμ. Α', 1996, σελ. 178.

αισθητική συνείδηση<sup>152</sup>. Τη βρύση αυτή με τους τρεις κρουνοί (νερομάνες), η οποία έρχε αενάως, την αναφέρει και ο Ρήγας στο έργο του «Νέος Ανάχαρσις». Μάλιστα ο Ρήγας γράφει ότι είναι αρχαιοτάτη, όπως θα μιλήσουμε και πιο κάτω<sup>153</sup>. Το ίδιο συνέβη και με τους μαρμαρίνους τάφους των Γιαννώτα, Μακρή κ.λπ. που ήταν έργα τέχνης. Από αυτούς τους τάφους σώζονται μόνο οι μαρμαρίνες πλάκες που σκέπαζαν τον τάφο στο ανατολικό προαύλιο του Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου. Τα μνημεία αναπαλαιώνονται δεν καταστρέφονται. Υπενθυμίζουμε ότι στη βρύση αυτή γίνονταν κάθε χρόνο αγιασμός για τα ζώα που έπιναν νερό, το μήνα Δεκέμβριο στη γιορτή του Αγίου Μοδέστου.

Το 1964 ο Στέφανος Εμμανουήλ Κασίδογλου (οικογενειακός φίλος του πατέρα μου· κάθε χρόνο του έφερνε σαμιώτικο κρασί), αγόρασε έναν αγρό με το 14988/1964 συμβόλαιο στη θέση Παλιάμπελα ή Γιούμπρια, 2500 τ.μ., σύνορο με ρέμα Ιωάννη Κωνσταντέλλο και Χρυσούλα Θεοδοροπούλου· και με το 15029/1964 συμβόλαιο αγόρασε αγρό στη θέση Ανάθεμα<sup>154</sup>. Το τοπωνύμιο Ράμνιο, που αναφέραμε πιο πάνω, χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα. Ο Απόστολος Δημητρίου Κωνσταντέλλος αποδέχθηκε την κληρονομία του πατέρα του, που πέθανε το 1964 και μεταξύ άλλων ακινήτων αποδέχθηκε έναν αγρό στρεμμάτων 4.390 τ.μ. με σύνορα Κ. Ευαγγελόπουλο, Δημήτριο Ακριβόπουλο, Γεώργιο Τσαπράζη και κληρονόμων Γιαννώτα. Ομοίως μέχρι σήμερα χρησιμοποιείται και το τοπωνύμιο Σαλή Αυλαγιάς· Αυτό κείται δυτικά του χωριού λίγο

152. Όταν ο πατέρας μου έμαθε την ανίερη αυτή πράξη διαμαρτυρήθηκε αγανακτισμένος έντονα και τότε, δύο κοινοτικοί σύμβουλοι, έψαξαν μέσα στα μπάζα για να βρουν την πέτρα με την επιγραφή, το τουμπέκι και την κοπάνα αλλά δεν τα κατάφεραν. Πρέπει και επιβάλλεται να διατηρούμε τις παραδόσεις, αθρημιάτιστες, απαραχάρακες, απαρασάλεντες και ασινείς. Βλ. Ανδρέας Μάνος, *Φιλοσοφία των Αξιών*, Αθήνα, 1996, σελ. 106, «Η βιομηχανική τεχνοκρατική κοινωνία με τον ατομοκεντρικό και αδίστακτα ωφελμιστικό της χαρακτήρα επέβαλε ένα άκρο υποκειμενισμό αναφορικά προς τις αξίες που στηρίζεται στην άποψη ότι οι επιλογές του κοινωνικού ατόμου είναι θέμα αποκλειστικά ενός προσωπικού γούστου και ότι είναι ελεύθερος ο καθένας να επιλέξει ο,τιδήποτε».

153. Βλ. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, επανέκδ. Επιστημ. Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος), Αθήνα 2006, σελ. 133, (το όνομα Ανάχαρσις είναι όνομα περιηγητού), «Ἦθελεν ιδεῖ τα ἴδια ἀν ἐπήγαινε καὶ τώρα κανένας νέος Ανάχαρσις. Τὴν μίαν ἤτις ονομάζεται Ἅγιος Γεώργιος, ἐννέα στάδια τῆς ἄλλης ἀπέχουσαν –το στάδιο ἰσοῦται με 196 μέτρα–, να μὴ σώξῃ ἄλλην ἀρχαιοτάτην, παρὰ τεμάχια μισοκρημισμένων θόλων, πλῆθος μαρμαρίνων ερειπίων καὶ μίαν τρίκροννον ἀρχαιοτάτην βρύσιν. Τῆς δε καθ' αὐτὸ καθέδρας τοῦ Βελεστίνου ἐξεδόθη ἡ ἰχνογραφία. Ἄξιος περιεργείας ὁμῶς εἶναι καὶ ο διακυβικῶν μαρμαρίων βωμός, ἐφ' οὗ ο ἱερός πρῖνος, εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον», στη σημερινή εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Βελεστίνο.

154. Το τοπωνύμιο Ανάθεμα κείται ανάμεσα από την παλαιά εθνική οδό Βόλου-Λάρισας και τη Σιδηροδρομική Γραμμή.

πριν φθάσουμε στην Εθνική οδό και πριν από το Βενζινάδικο του Ντόντου. Στο ίδιο συμβόλαιο της άνω αποδοχής κληρονομίας (15030/1964), ο ίδιος κληρονόμος αποδέχεται και τους αγρούς στις θέσεις Βαμβακία, Ανάθεμα και Καλάμια. Το τοπωνύμιο Μπαίρα<sup>155</sup> ή Μυλωνόστρατα συνορεύουν μεταξύ τους το λειβάδι που αναφέραμε και πιο πάνω με τα τοπωνύμια Σπαρτιά,<sup>156</sup> Μικρό Μανδρί,<sup>157</sup> Μεγάλο Μανδρί, που συνορεύει γύρωθεν με όριο Σεσκούλου, Περσουφλιώτικο δρόμο, δρόμο Καπούρνης, δρόμο Σεσκούλου και με γαίαις κληρονόμων Γιαννώτα, υπομισθώνεται από τους Θεόδωρο Μπέλλα και Μιχαήλ Μπομποτή, κτηνοτρόφους, κατοίκους Βελεστίνου, στον Γεώργιο Γιαννούλη, κτηνοτρόφο, από ένα χωριό των Τρικάλων αντί 8500 δραχμές, του λειβαδίου τούτου ανήκοντος, κατά τα δύο τρίτα, στον Γεώργιο Μαλαμάκη<sup>158</sup>. Η θέση Σουβάλα (άλλη σουβάλα από αυτή που αναφέραμε στην αρχή) είναι η ίδια τοποθεσία με την ονομασία Μαμιτζή ή Μουμιτζή Μαγούλα,<sup>159</sup> που αναγράφεται στο 10186/1919 συμβόλαιο· το ίδιο τοπωνύμιο αναγράφεται και στο 5704 /1910 συμβόλαιο· επί πλέον με το ίδιο συμβόλαιο μισθώθηκε ένας αγρός<sup>160</sup> στη θέση Ντελιχαναυλακκο ή Δένδρο, περιφέρειας

155. Από την τουρκική λέξη Bairs που μεταφράζεται ως λόφοι, βουναλάκια χωρίς νερό. Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης, *ό.π.*

156. Από το θαμνώδες φυτό σπάρτο, τα κλωναράκια του οποίου χρησιμοποιούν για την κατασκευή πλεκτών ειδών και σχοινίων. Ανήκει στην οικογένεια των ψυχανθών (Papilionaceae) Στην επιστημονική γλώσσα καλείται *Spartium junceum* - Σπάρτιο το βουρλοειδές. *Γ γ ν ά τ ι ο ς Ζ α χ α ρ ό π ο υ λ ο ς, Βότανα*, σελ. 250.

157. Στις βυζαντινές πηγές υπάρχουν οι όροι μάνδρα, μανδρί χοιρομάνδρι(ον) και κούρη ενώ η ίδια λέξη με την ίδια σημασία χρησιμοποιείται και σήμερα στην ποιμενική ζωή. Βλ. Γ. Μαδιάς, *Οι ποιμένες εν Καρδαμύλοις* Λαογραφία, 6 (1917) 255, Αν. Βρόντης, «Η μελισσοκομία και το μαντρατόρεμα στη Ρόδο», *Λαογραφία* 12 (1938-48) 209. Αν. Καραναστάσης, «Οι ξευγάδες της Κώ, η ζωή και οι ασχολίες των», *Λαογραφία*, 14 (1952) 208., Γ. Δ. Ζευγώλης, «Ποιμενικά της ορεινής Νάξου», *Λαογραφία*, 15 (1953) 91-93, Αν. Καραναστάσης, «Ποιμενικά της Κώ», *Λαογραφία* 16 (1956-57) 27,30.

158. Για τις βοσκήσιμες εκτάσεις στα τσιφλίκια βλ. Ε. Πρόντζας, *ό.π.*, σελ. 226.

159. Όπως είπαμε και πιο πάνω πρόκειται για μεγάλο φυσικό βραχώδη λόφο σε πεδινό μέρος κοντά στις νοτιοδυτικές υπώρειες του όρους Μεγαβούνι. Βρίσκεται αμέσως Β. του δρόμου Λάρισας-Βόλου σε απόσταση 1200 μ. περίπου Α. της διασταύρωσης του με το δρόμο που οδηγεί στο Βελεστίνo και 1200 μ. Δ. της θέσης Άγιος Γεώργιος Φερών. Το μεγαλύτερο μέρος του λόφου βρίσκεται στην περιοχή του Εργοστασίου Αρμάτων (304 ΠΕΒ) του οποίου οι εγκαταστάσεις εκτείνονται δυτικά του. Ο λόφος είναι ωοειδής με κατεύθυνση από Α προς Δ. Έχει μήκος 400 μ. περίπου, πλάτος 200 μ. και ύψος 30 μ. Προς τη νότια πλευρά του καθώς και στο ψηλότερο μέρος της Ανατολικής σώζονται λείψανα λιθόκτιστου περιβόλου. Στο μεγαλύτερο μέρος καλύπτεται από πεύκα. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 18<sup>ος</sup>, σελ. 93.

160. Βλ. Βασίλης Κ. Σπανός, *Ιστορία-Προσωπογραφία της ΒΔ Θεσσαλίας το Β' Μισό του ΙΑ' Αιώνα*, σελ. 57, υπ.157. Ο όρος αγρός με τις κλασικές σημασίες α) της γης που προορι-

Αγίου Γεωργίου. Το πρώτο τοπωνύμιο προέρχεται από τις λέξεις (πρώτο συνθετικό) Ντελήχανη<sup>161</sup> που είναι τοπωνύμιο της κτηματικής περιφέρειας Ριζομύλου και της λέξης αύλακο<sup>162</sup>. Σχετικό και το με αριθμό 775/1909 συμβόλαιο. Το 1919 ο μεγαλοκτηματίας, Μιχαήλ Γιαννώτας, ιατρός, κάτοικος Λαρίσης, που ενεργεί και για λογαριασμό των Ζαχαρία Μακρή, κατοίκου Φλωρίνης, Νικολάου Μησιάκου, κτηματίου, κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών και Ιωάννου Τσέκου, κτηματίου, κατοίκου Βελεστίνου, μισθώνει αντί 25.000 δραχμών στον Νάκο Ίτη, κτηνοτρόφο, κάτοικο Βελεστίνου, το λειβάδι με τα τοπωνύμια Τσαϊρ<sup>163</sup> Ουβριά, Μπιλάλι, Κουτσούκ Μανδρί, Ροδιές<sup>164</sup> και Μαγούλα, της κτηματικής περιφέρειας του χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών, που συνορεύει γύρωθεν με λειβάδι Μαλαμάκη, λειβάδι Καπούρηνης, περιφέρεια Βελεστίνου, Ριζομύλου και Περσουφλή. Στο υπ' αριθμ. 7.646/1913 συμβόλαιο που αφορά στην διανομή της κληρονομιαίας ακινήτου περιουσίας της οικογένειας Τσέκου μνημονεύεται για πρώτη φορά μαζί μετά τοπωνύμια Μπιλάλι και Ουβριά το τοπωνύμιο Λωτός. Έκτοτε δεν συναντήσαμε το τοπωνύμιο αυτό σε άλλα συμβόλαια. Προφανώς έλαβε την ονομασία από κάποιο δένδρο-λωτό που υπάρχουν άφθονα στην περιοχή μας<sup>165</sup>. Με την κτηματική περιφέρεια Αερινού συνορεύει μόνο η περιοχή με την ονομασία Κιουτσούκ ή Κουτσούκ Μανδρί (συμβόλαιο 10163/1919) με το 4663/1908 συμβόλαιο εκμισθώνεται το λειβάδι με τα άνω τοπωνύμια και επί πλέον από αυτά, το άνω συμβόλαιο αναφέρει και τα τοπωνύμια Σδόμπολο και Καράντερι<sup>166</sup>. Το τοπωνύμιο Ρεβένι αναγράφει το 2404/1937

---

ζεται για καλλιέργεια β) του κτήματος γ) της περιοχής που αντιδιαστέλλεται προς την πόλη, διατηρείται σε όλη τη βυζαντινή εποχή. Βλ. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου *ό.π.*, σελ. 499.

161. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 1995, τόμ. 27, σελ. 13.

162. Φαίνεται ότι στο αυλάκι αυτό έρρεαν τα όμβρια ύδατα, τα οποία κατευθύνονταν προς την τοποθεσία Ντελήχανη(ι) και από εκεί στη Λίμνη Κάρλα. Το αυλάκι αυτό μαζί με άλλα αυλάκια, ισοπεδώθηκαν από τους παρακείμενους όμορους ιδιοκτήτες και σήμερα δεν υπάρχουν. Γι' αυτό κάθε φορά που βρέχει δυνατά όλοι οι αγροί πλημμυρίζουν και οι αγρότες υφίστανται μεγάλες ζημιές. Πληροφορία Σταύρου Παν. Παπαγεωργίου, συμβολαιογράφου Βόλου, κατοίκου Βελεστίνου.

163. Σε άλλα συμβόλαια αναγράφεται Καρατσαϊρ, συμβόλαιο 9217/1916. Το τοπωνύμιο Καρατσαϊρί είναι τούρκικο και στην τουρκική γλώσσα σημαίνει Μαύρο λειβάδι. Από τις λέξεις Kara-sayir. Βλ. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, 1960, σελ. 517, Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 232.

164. Το φυτωνύμιο έλαβε την ονομασία από τις πολλές άγριες ροδιές που υπήρχαν κάποτε στην περιοχή.

165. Δεν εννοεί το λωτό με το σφαιρικό πορτοκαλί καρπό με τη στυφή γεύση, αλλά το δένδρο που εδώ εμείς στην περιοχή μας το ονομάζουμε Λοτομπριά που έχει μικροσκοπικούς στρόγγυλους μαύρους καρπούς περίπου σαν το ρεβύθι με γλυκεία γεύση.

166. Το τοπωνύμιο πρέπει να είναι Καραντερέ και όχι Καραντερί και προέρχεται από τις λέξεις kara και dere που σημαίνουν μαύρο-ρέμα. Βλ. Μελέας Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 232.



συμβόλαιο. Το τοπωνύμιο Λιανόπετρες ανήκει στην κτηματική περιφέρεια του χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών (συμβόλαιο 2524/1938) και είναι η ίδια τοποθεσία με τη θέση Πετριάδες. Ο χώρος που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Λιανόπετρες κείται ανατολικά του χωριού περίπου ένα χιλιόμετρο. Το 1938 πωλείται «ένας αγρός στη θέση Γεφύρι ή Τζαφέρι, έκτασης στρεμμάτων δέκα, συνορευόμενος γύρωθεν με κτήματα Θωμά Παναγιωτοπούλου, Νικολάου Μαργαριτοπούλου, Νικολάου Ζησοπούλου, Στεργίου Τριανταφύλλου, Κων. Αυφαντή, Αργυρίου Παπαθανασίου και με νέαν Δημοσίαν οδόν Βόλου-Λαρίσης»· πωλητής ήταν ο Κωνσταντίνος Ιωάννου και αγοραστής ο Δημήτριος Κωνσταντίνου Παϊπάης· τίμημα 19.000. Το τοπωνύμιο Τζαφέρι ή Τζαφέρια κείται στην καρδιά του κάμπου, της κτηματικής περιφερείας Αγίου Γεωργίου Φερών, ανάμεσα από τις εκτάσεις που κατέχουν τα τοπωνύμια Μουμτζή Μαγούλα και Βάτος. Το τοπωνύμιο Τζαφέρια το βρήκαμε σε άλλα συμβόλαια και ως Μεγάλο Τζαφέρ και σε άλλα συμβόλαια ως Σκαρί (τόμ. 9<sup>ος</sup> αριθμ.58). Τέλος στο με αριθμό 1739/1909 συμβόλαιο του ποτέ συμβολαιογράφου Βόλου Αποστόλου Σφέτσου το βρήκαμε ως Σκαριδάκια. Μόνο στη μερίδα Θωμά Πάνου του Ευαγγέλου συναντήσαμε νέο τοπωνύμιο με το όνομα Κοπριά. Όπως αναφέραμε πιο πάνω κείται εντός σχεδίου όπου σήμερα το Κοινοτικό Κατάστημα. (συμβόλαιο 10711/1957)<sup>167</sup>.

Το 1912 ο Κωνσταντίνος Παπαθανασίου, γεωργός, κάτοικος Αγίου Γεωργίου μεταβιβάζει 31 αγρούς και μία οικία με το οικοπέδο της αντί 5.300 δραχμών στο Σπυρίδωνα Κυρίτζη, ιατρό, κάτοικο Βόλου. Όλα τα ακίνητα ανήκουν στην κτηματική περιφέρεια του χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών. Στο συμβόλαιο αυτό (4497/1912) για πρώτη φορά συναντάμε το τοπωνύμιο Λαρσινόστρατα και το τοπωνύμιο Μπουγάζι<sup>168</sup>. Όσον αφορά στη Λαρσινόστρατα από πληροφορίες που λάβαμε η στράτα αυτή διέσχιζε το τοπωνύμιο Ποταμιές στο ύψος του εργοστασίου ΔΑΜΑΡΚ και το τοπωνύμιο Σπηλίτσα-Μαγούλα (σήμερα έχει απαλλοτριωθεί από το Στρατόπεδο), συναντούσε το δρόμο Βόλου-Λάρισας περίπου στο ύψος του λατομείου Κοτοπουλέα και συνέχιζε για Στεφανοβίκειο<sup>169</sup>. Ο κάτοικος του Αγίου Γεωργίου, αν τύχαινε να

167. Επισημαίνουμε ότι το τοπωνύμιο Λαχανόκηποι που ήταν συνηθισμένο σε άλλα χωριά απουσιάζει από το λεξιλόγιο των κατοίκων του Αγίου Γεωργίου καθώς και των κατοίκων του Βελεστίνου. Αντί του τοπωνυμίου αυτού οι κάτοικοι του Βελεστίνου και του Αγίου Γεωργίου χρησιμοποιούν τη λέξη κήπος.

168. Είναι τουρκικής προέλευσης από τη λέξη bogaz που σημαίνει στενά. Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 214.

169. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 37, σελ. 293 και τόμ. 48, σελ. 244. Felix De Beaujour, *Στρατιωτικό ταξίδι στη Θεσσαλία το 1828*, «Η οδός Λάρισας-Βόλου κατευθύνεται νοτιοανατολικά και προχωρεί κατά μήκος της λίμνης Βοιβηΐδας, στη δυτική όχθη της, μέχρι την κομόπολη Βελεστίνου, απ' όπου εξέρχεται στον Πελασγικό Κόλπο, έχοντας από τη μια πλευρά τον όρμο του Αλμυρού, κοντά στα ερείπια των Φθιώτιδων Θηβών και από την

βρίσκεται στο Βελεστίνo, για να μεταβεί στη Λάρισα, έπρεπε απαραίτητως να διέλθει από τη Λαρισινή Πύλη<sup>170</sup>. Το τοπωνύμιο Μπουγάζι το εντοπίσαμε στη Β΄ Βιομηχανική περιοχή πλησίον της περιοχής με την ονομασία Μπιλάλ.

Τα τοπωνύμια Καναλιώστρατα ή Μεριάς, Καλντερίμι Καραγάτς, Μουμπτού Μαγούλα, Δένδρος ή Δελήχανη(ι) Αύλακα, Φανάρι, Καπουρνιώτικα, Αμπέλια, Αμπελάκια, Σκαμινιές, Ανάθεμα, Φατή, Λιανόπετρα, Νταούλια, Ντιπέ, Κρεββάτια η Μπαϊρες, Κισλά, Αμυγδαλιές, αναγράφονται στο 86581/1915 συμβόλαιο. Το τοπωνύμιο Νταούλια καταλαμβάνει τα δυτικά αντρείσματα της λοφοσειράς Ντάμπια της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου και είναι όμορο με τις περιοχές που καταλαμβάνουν τα τοπω-

---

άλλη τον όρμο του Βόλου, κοντά στα ερείπια της Ιωλκού. Βλ. Fr Mottas - J. - C. Decourt, «Δρόμοι και Ρωμαϊκοί οδοδείκτες στη Θεσσαλία», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* τόμ. 37, σελ. 293, «Αυτή είναι η εμπορική οδός της Θεσσαλίας. Αυτή η θεσσαλική οδός ήταν στα ρωμαϊκά χρόνια η Itineraria Antoninus. Ο δρόμος αυτός ανέβαινε από τη Δημητριάδα στη Λάρισα... Τα 65 χλμ. τα οποία αναφέρονται αντιστοιχούν σε μία διαδρομή ελαφρώς μικρότερη από αυτή των σημερινών οδών επικοινωνίας (εθνική οδός, παλιός δρόμος από Στεφανοβίκαιο η από τη σιδηροδρομική γραμμή Βόλου Λάρισας. Ο ρωμαϊκός δρόμος πρέπει να έκανε κάποια παράκαμψη ενός ή δύο μιλίων για να συναντήσει την πανθεσσαλική οδό και να εισέλθει στη Λάρισα είτε από τα βορειοανατολικά είτε από τα νότια».

170. «Στη βόρεια πλευρά του Βελεστίνου τα αρχαία τείχη ακολουθούν τη γραμμή δύο κορυφών σε σχήμα πίνακα, οι πλευρές των οποίων μοιάζουν με έργα τέχνης... Ίχνη της βόρειας ή Λαρισινής Πύλης και μερικά θεμέλια των παρακειμένων τειχών εξεκολλούσαν να υπάρχουν στον αυχένα ανάμεσα στους στους δύο λόφους. Η είσοδος πρέπει να ήταν πολύ επιβλητική για κάποιον ξένο, που ερχόταν στις Φερές από αυτή την πλευρά, επειδή το έδαφος έχει διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να μη φαίνεται τίποτε άλλο από τα τείχη, μέχρι να περάσει κανείς την πύλη απ' όπου και μπορούσε να δει όλη την πόλη στα πόδια του», W. M. Leake «Ταξίδι στη Θεσσαλία - 1809-1810». (Υπενθυμίζουμε ότι ο Λήκ είχε χρηματίσει στρατιωτικός σύμβουλος του Αλή Πασά) Σχόλια Κων. Σπανού, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 35, Λάρισα 1999. Στη συνέχεια θα άφηνε βόρεια και αριστερά τη Μαγούλα (πολύ κοντά στα 100 μέτρα από το μαντάνι -τιμήμα της νεοτροιβής για σφίξιμο των κιλιμιών- των αδελφών Παπαγιώτου) και λίγο πιο κάτω θα συναντούσε το δρόμο για το Αρμένιο. Ο δρόμος αυτός διακλαδίζονταν στο δρόμο για το Αρμένιο, στο δρόμο για το τοπωνύμιο Καινούργιο Γεφύρι της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου και στο δρόμο προς το Ριζόμυλο, δίπλα ακριβώς από τον κεντρικό αύλακα, που κουβαλούσε στα σπλάχνα του, τον υδάτινο πλούτο, το νερό του Κεφαλοβρύσου και κατά μήκος αυτού. Με την ευκαιρία αναφέρουμε ότι ο περιηγητής Leake κατά τη διάρκεια παραμονής του στην Ελλάδα (πενταετία) είχε στρατιωτική και διπλωματική αποστολή. Υπήρξε αρχαιολόγος, γλωσσολόγος, τοπογράφος, νομισματολόγος και αρχαιολέκτης. Σκοπός η συγκέντρωση πληροφοριών στρατιωτικής σημασίας και η επισήμανση, μεταξύ άλλων, των δρόμων και των διαβάσεων που οδηγούν στην οθωμανική πρωτεύουσα και η καλλιέργεια φιλικών σχέσεων με τον Αλή πασά και τους τούρκους Διοικητές της ευρωπαϊκής Τουρκίας. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *ό.π.*, Γ Ι, σελ. 317-319.

νύμια Μπαίρα και Κρεββάτια. Η τοποθεσία Αμυγδαλιές κείται ακριβώς απέναντι και ανατολικά από το εργοστάσιο ΔΑΡΜΑΚ ΑΕ εκεί όπου παλαιά ήταν το εργοστάσιο Τοπιζόγλου και είναι σύνορο με την περιοχή με την ονομασία Σκαφίδες, που σε άλλα παλαιά συμβόλαια αναφέρεται και ως Σκαφιδάκι. Αξιοσημειώμενα είναι ακόμη τα τοπωνύμια Μεργιάς-Δραγασιά<sup>171</sup>, Μεργιάς-Σεσκλιώσταρα, Μεργιάς-Τοιχογυρισμένη και Παληοαχυρώνα που μνημονεύονται σε ένα πωλητήριο 51 ακινήτων το 1904 από τον Αντώνιο Κ. Καρτάλη (τόμ. 6<sup>ος</sup> αριθμ. 19 Υποθηκ. Φερών). Από το συμβόλαιο αυτό προκύπτει ότι τα σύνορα των αγρών είναι όλα με ιδιοκτησία Γιαννώτα και με ιδιοκτησία Μαλαμάκη και με ιδιοκτησία Περδίκη και φυσικά πριν τις απαλλοτριώσεις. Σ' ένα μόνο αγρό συναντήσαμε το επώνυμο Παπαθανασίου.

Η στράτα για τον Άγιο Γεώργιο Φερών καλείται Αγιοργιόστρατα· σε άλλα συμβόλαια τη βρήκαμε και ως Αγιοργιόστρατα ή Καζέλο<sup>172</sup> (συμβόλαιο 9087/1916). Η κατεύθυνση του δρόμου είναι σε όλους γνωστή αφού διέσχιζε τον οικισμό Ρήγα Φεραίου, τις περιοχές με την ονομασία Μπαίρες, Κιούπ Ντερέ και Προσκύνημα, διέρχονταν το Βαθύρεμα και κατέληγε στον Άγιο Γεώργιο από μονοπάτι. Υπενθυμίζουμε ότι οι μαθητές του τότε Γυμνασίου έρχονταν στο Βελεστίνο από τη στράτα αυτή μέχρι το 1968. Η Αλμυριώσταρα διέρχονταν το Αερινό, τα Πολυζέικα – Οικισμός Παλαιού-Ντουμουσλάρ και από εκεί σε μονοπάτι ανάμεσα στους λόφους και τα βουνά κατεύθυνονταν προς τις Μικροθήβες.

Η θέση Σπηλιά Ουβριάς Γάλα, περιφερείας Αγίου Γεωργίου, αναφέρεται στο με αριθμό 1876/1936 συμβόλαιο<sup>173</sup> (Βλ. και τόμ. 7<sup>ο</sup> αριθμ. 106 Υποθ. Φερών, συμβόλαιο

171. Η καλύβη όπου ήταν εγκαταστημένος ο δραγάτης (αγοροφύλακας ή αμπελοφύλακας), δύο μέτρα υπερυψωμένη από τη γη. Υπήρχαν ήδη και στην Αρχαιότητα, όπως διαπιστώνεται από το «δραγατεύειν», το οποίο αναφέρεται σε επιγραφή των Γόννων που σχολίασε ο Βτ. Helly (*Connoi*, 1973, t.2, 104).

172. Έλαβε την ονομασία από τη ιταλική λέξη Kaza που σημαίνει σπίτι, σταθμό και όχι από τη λέξη καζάς που ήταν υποδιαίρεση του σαντζακίου, κάτι σαν το σημερινό νομό. Ο καζάς ήταν διοικητική μονάδα των Οθωμανών αποτελούμενη από μία πόλη και τα γύρω χωριά της. Τον καζά διοικούσε ο σούμπασης ο οποίος κατά το 17<sup>ο</sup> αι. ονομάζεται και βοεβόδας η βόιβοντας. Η λέξη Καζέλο είναι υποκοριστικό της λέξης Kaza. Κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, ο σούμπασης ήταν ο τραπεζίτης των τσιφλικιάδων καθώς αυτοί στερούνταν συνήθως χρημάτων και η αμοιβή του σούμπαση ονομάζονταν σουμπασιλίκι. Βλ. Δ. Τσοποτόζ, *ό.π.*, σελ. 138. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26, σελ. 86 «Eyalet (Εγιαλέτι) ήταν η μεγαλύτερη διοικητική περιφέρεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το παλαιότερο Μπεληριμπεηλίκι. Υποδιαίρεσή του ήταν το σαντζάκι (sancak) που αντιστοιχεί στη σημερινή περιφέρεια. Το σαντζάκι διαρούνταν σε καζάδες (kaza=επαρχία) και ο καζάς διαρούνταν σε ναχιγιέδες (Naxiye = δήμος ή κεφαλοχώρι).

173. Το τοπωνύμιο αυτό έλαβε την ονομασία (μαρτυρία από τον επί πολλά χρόνια διατελέσαντα Πρόεδρο της Κοινότητας Αγίου Γεωργίου κ. Κωνσταντίνο Γεωργίου Αύφαντη) από μία ευλαβή και σεβάσμια εβραία γυναίκα, η οποία έχυne το γάλα που περίσσευε μετά το τάϊσμα

14789/1906). Σήμερα στην τοποθεσία αυτή δεν υπάρχει πλέον σπηλιά, γιατί αυτή καταστράφηκε από την εταιρία που εξορύσσει το χαλίκι από τα σπλάχνα του βουνού (Λατομείο Κοτοπουλέα). Το τοπωνύμιο αυτό είναι γνωστό και στον πόλεμο του 1897, στα στρατιωτικά αρχεία του Γενικού Επιτελείου Στρατού και στους χάρτες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, στη δε γκραβούρα που αναφέραμε φαίνονται εγκαταστημένες οι Φίλιες Δυνάμεις το τοπωνύμιο αυτό αναφέρεται και στο 998/1900 συμβόλαιο, με το οποίο οι Ιωάννης Οικονομίδης, Γεώργιος Παπαθανασίου, Παύλος Ακριβός, Στέργιος Ακριβός, Αντώνιος Μπανταβάνος και Δανιήλ Αθανασίου, ιερέας, όλοι κάτοικοι Αγίου Γεωργίου Φερών, μίσθωσαν<sup>174</sup> στους Στέργιο και Γεώργιο Παπαρριζο, κτηνοτρόφους, κατοίκους Βελεστίνου, μεταξύ άλλων και «λειβάδιον στην άνω θέση με σύνορα λειβάδια Νάκου Δ. Γιαννώτα, Δελήχανη και κληρονόμων Γιαννώτα». Και μια και αναφέραμε τον πόλεμο του 1897 καθιστούμε γνωστό ότι στο λόφο Μαλούκα Βελεστίνου και στο ύψωμα Γερομπέκου (απέχει περίπου 1000 μ. από τη Μαλούκα) σώζονται ακόμη από τον πόλεμο του 1897 σκαμμένοι τάφροι –θέσεις μάχης– και τα πυροβολεία –θέσεις που δημιουργήθηκαν κατά πάσα πιθανότητα με την οπισθοχώρηση των ελληνικών δυνάμεων–. Κατά μήκος της Νταμπεγλιώστρατας μέχρι το ύψωμα Λοχίας, της κτηματικής περιφέρειάς Νταμπεγλή, σώζονταν μέχρι πρότινος τα χαρακώματα από τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897<sup>175</sup>.

το μωρού σε μια πέτρινη λεκάνη· τη λεκάνη αυτή έξυναν τα κατοπινά χρόνια οι λεχώνες που δεν είχαν γάλα, έπιναν τη σκόνη και έτσι έλυναν το πρόβλημά τους· το γάλα της Εβραίας με την πάροδο του χρόνου έγινε Εβραίας γάλα, Οβραίας γάλα και κατέληξε Ουβριάς-Γάλα. Στο λεξικό του Δημητρίου Δημητράκου, Β' έκδοση 1959, η λέξη Οβριάς και θηλ. Οβριά σημαίνει Εβραίος. Υπεστηρίχθη και η άποψη ότι η λέξη «Ουβριά» προήλθε από τη λέξη βρύο (χνοώδες χόρτο φυόμενο επί κορμού δένδρου ή πετρών, μούσκλο). Η άποψη αυτή είναι, κατά την ταπεινή μας γνώμη, λανθασμένη καθ' όσον το τοπωνύμιο αναγράφεται στους χάρτες του πολέμου του 1897 και προγενέστερα σε άλλους με γιώτα (ι) και όχι με ύψιλον (υ) και σε άλλους χάρτες με η ως και στα προπολεμικά συμβόλαια ως Οβραίας Γάλα η ως Οβρηάς Γάλα. Στην εφημερίδα «Ταχυδρόμος» Βόλου της 5<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου 2010, σελ. 18, διαβάζουμε για την Οβριακή συνοικία τη Ρόδου. Πρόκειται για τα εβραϊκής καταγωγής άτομα που θανατώθηκαν στο β' παγκόσμιο πόλεμο. Ο Ν. Καζαντζάκης σε όλα του τα έργα τη λέξη «Εβραίος» την προφέρει ως Οβραίος. Βλ. Γράμμα στον αδελφό του Παπαστεφάνου το 1923, *Κυριάκος Μητσοτάκης, Ο Καζαντζάκης μιλεί για Θεό*, Αθήνα, εκδόσεις Μίνωας 1971, «Εδώ βρήκα ένα πυρήνα με Οβραίους...». Βλ. συμβόλαιο 16.474/1914 του ποτέ συμβολαιογράφου Βόλου Κίμωνος Κασσιμάτη όπου το τοπωνύμιο αναγράφεται ως Ουβριά με (ι).

174. Η μίσθωση πάντα είχε σαν αφετηρία την άνοιξη και δη την γιορτή του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου) και έληγε πάντα τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου (26 Οκτωβρίου). Βλ. Γ. Παπαθανασίου, *Η ιστορία των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 28.

175. Από τον πόλεμο αυτόν παρέμεινε μέχρι σήμερα, μετά τις φοβερές φονικές μάχες σώμα με σώμα, το πένθιμο τραγούδι – τι έχεις βρε μαύρε κόρακα, τι έχεις και ουρλιάξεις, μήνα διψάς

Ο Νάκος Ίτης, κτηνοτρόφος, κάτοικος Βελεστίνου, υπομίσθωσε ένα λιβάδι στο χωριό «Άγιος Γεώργιος Φερών», στον παραχειμάζοντα Δημήτριο Στάθη, γνωστό με τα τοπωνύμια Ροδιές-Τσαίρι Μπιλάλι και Κουτσούκ Μανδρί (συμβόλαιο 10375/1919). Η περιοχή Μπιλάλι ή Μπιλάλ κείται στη βόρεια πλευρά της Β΄ Βιομηχανικής περιοχής με το άνω συμβόλαιο ο Νάκος Ίτης υπομίσθωσε «τα δύο τρίτα του λειβαδίου», ήτοι τας θέσεις Ροδιές και Μπιλάλι, ως και τα δύο τρίτα των καλαμών από το δρόμο, όστις φέρει εις Ριζόμυλο και κοίτη γίνεται δε γνωστό από τη ντίρα, ήτις βγαίνει εις την Μαγούλα και το Ζερβό Ανήλιο και δρόμο, όστις βγαίνει εις την θέσιν Καστάνη ή Νερό· η μερίς αυτή του άνω λειβαδίου μένει εις το Τσαίρι· από τη ντίρα δε το προσήλιο Μαγούλα και δρόμον, όστις φέρει εις Βόλον και δρόμον Σιδηροδρόμου και Καζέλο και δρόμον, όστις άγει εις Μαγούλαν, η θέσις αυτή, ως περιεγράφη, ανήκει εις τα ενοικιαζόμενα λειβάδια<sup>176</sup> Μπιλάλι και Ροδιές, άπασαι δε αι υπόλοιπαι καλαμιές, αι κείμεναι από την θέσιν Καστάνη και πέραν, ανήκουν εις το λειβάδιον Κιουτσούκ<sup>177</sup> και θα είναι ανταμική μετά του εκμισθωτού<sup>178</sup>. Το τοπωνύμιο Τρία

για αίματα μήνα διψάς για σάρκες. Μαρτυρία Μιχαήλ Τσουρίκα του Ιωάννου και Ασημώς, κατοίκου Βελεστίνου. Σε μία από τις δύο νικηφόρες μάχες του Βελεστίνου οι Τούρκοι είχαν 1200 νεκρούς και επί πλέον τραυματίες σύμφωνα με τους ξένους περιηγητές που παρακολούθουσαν την μάχη εκ του συστάδην. Στις δύο μάχες όπου οι οβίδες έπεφταν σαν χαλάζι η αήττητη Ταξιαρχία του Σμολένσκη (Βλ. Γιάννης Κορδάτος, *ό.π.*, σελ. 521) ανέστειλε την προέλαση των Τούρκων από 14 έως 24 Απριλίου του 1897 έτους. Βλ. W. Kinnaird Rose, πολεμικός ανταποκριτής του πρακτορείου Reute's «*Με τους Έλληνες της Θεσσαλίας*» σελ. 107, Η. Οικονομόπουλος, *Η Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Πολέμου του 1897*, Αθήνα 1897.

176. Βλ. Παν. Καμηλάκης «Επαγγελματικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες κατοίκων Βελεστίνου 1881-1940», *Υπέρεια*, τόμ. 2, σελ. 18. Βλ. Ιωάννης Αναστασίου Λεονάρδος, «Τα λειβάδια αυτά και άλλα τα μίσθωναν κτηνοτρόφοι Βλάχοι που έρχονταν από την Πίνδο για να ξεχειμωνιάσουν. Το χειμώνα οι κάτοικοι του Βελεστίνου και του Αγίου Γεωργίου διπλασιάζονται με την κάθοδο των Βλάχων κτηνοτρόφων από τη βόρεια Πίνδο στα χειμαδιά της περιοχής». (το έτος 1836) *ό.π.*, σελ. 27, «Ευθύς όπου το χιόνι αρχίζει να αναλύει εις τον Πίνδον, γυρίζουν αμέσως προς τα νότα της Θεσσαλίας και τραβώνται εις τα ύψη του Πίνδου, όπου κυρίως ευρίσκονται εις τα οσπήτια των».

177. Το τοπωνύμιο αυτό σημαίνει μικρό βουνό. Βλ. Γεώργιος Α. Ντελόπουλος, *ό.π.*, σελ. 406.

178. Η διαδικασία μίσθωσης των κοινοτικών λειβαδιών καθορίστηκε με το άρθρο 9 του Νόμου ΚΘ΄. Σύμφωνα με τον άνω νόμο ορίζονταν πενταμελής επιτροπή αποτελούμενη από τον Δήμαρχο στην περιφέρεια του οποίου υπάγονταν οι κοινοτικές βοσχές, τον πρεσβύτερο ιερέα και τρία μέλη εκλεγόμενα από τους κατοίκους αυτής. Η επιτροπή αυτή εκμίσθωνε με δημοπρασία τα κοινοτικά λειβάδια, αφού αφαιρούσε τα απαραίτητα στρέμματα για τη βοσκή των «εχόντων αρχήθεν κοινοτικών δικαιώμα». Βλ. Στέλιος Α. Μουζάκης, «Τα Δημοτικά έσοδα στο Βελεστίνo και η εισπραξη τους», *Υπέρεια*, τόμ. 3, Αθήνα 2002, σελ. 454.

Όρνια,<sup>179</sup> η περιοχή του οποίου κείται βόρεια της έκτασης που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Μπιλάλ ή Μπιλάλι, ευρίσκεται στα όρια των κτηματικών περιφερειών Αγίου Γεωργίου Φερών και Κάπουρνας και μάλλον ανήκει στην κτηματική περιφέρεια του χωριού Κάπουρνας. Η περιοχή με την ονομασία Γκιούμπρια (το ορθό Γκιούλμπερη) κείται πολύ κοντά στη Χαλυβουργία Θεσσαλίας. Είναι το ο μικρός γήλοφος, ο μικρός λοφίσκος πλησίον της Χαλυβουργίας και δυτικά αυτής η Β΄ Βιομηχανική περιοχή Βόλου κείται ολόκληρη βορειοανατολικά του χωριού και καταλαμβάνει ολόκληρο το χώρο και την έκταση του τοπωνυμίου Μπιλάλ ή Μπιλάλι. Στο υπ' αριθμ. 17259/1968 συμβόλαιο αλιεύσαμε το τοπωνύμιο Βαμβακιές. Ο χώρος με την ονομασία αυτή είναι όμορος με το χώρο που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Αγοκήπιο.

Οι τοποθεσίες Πυθάρια ή Πλιθάρια, όπου το σημερινό εργοστάσιο της Χαλυβουργίας Θεσσαλίας, Νίρλα (δύο χιλιόμετρα ανατολικά του Χωριού) και Κιουτσούκ ή Κουτσούκ Μανδρί (νοτιοδυτικά του Χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών), πλησίον των περιοχών με την ονομασία Καναλάκι και Κρεββάτια, είναι γνωστές. Άγνωστη είναι όμως η θέση Σπαρτιά Μαλούκα που αναφέρεται στο 10486 /1920 συμβόλαιο, η οποία βρίσκεται περίπου ανάμεσα από τις κτηματικές περιφέρειες Αερινού και Σέσκλου. Με διάφορα συμβόλαια μίσθωσης ο Γεώργιος Μαλαμάκης, κάτοικος Βόλου, μίσθωνε τα κτήματά του στις άνω τοποθεσίες, με τον όρο ότι «οι αροτήρες βόες θα βόσκουν κατά το χρόνο καλλιέργειας και σποράς αποκλειστικά και μόνο και ότι η μίσθωση των αγρών είχε συμφωνηθεί υπό τους ανέκαθεν ειθισμένους όρους και συμφωνίας – Σεινέ – Σαμπέη ή Σαμπί<sup>180</sup>. Το τοπωνύμιο Μαχαλόρεμα, στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου Φερών, μνημονεύεται στο 690/1933 συμβόλαιο· στο ίδιο συμβόλαιο μνημονεύεται και το τοπωνύμιο Περσουφλιώστρατα, κατά τα ανωτέρω, που ήταν ένα μονοπάτι για το Αερινό· σε άλλο συμβόλαιο το τοπωνύμιο Μαχαλόρεμα το βρήκαμε Μιχαλόρεμα<sup>181</sup>.

179. Μετά από έρευνας καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι το τοπωνύμιο αυτό ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Κάπουρνας-Γλαφυρών. Στα συμβόλαια δεν συναντήσαμε το τοπωνύμιο αυτό. Πολλοί όμως επιμένουν ότι το τοπωνύμιο αυτό καταλαμβάνει και μικρό τμήμα της κτηματικής περιφέρειας του Αγίου Γεωργίου. Πληροφορία Ελευθερίου Παναγιώτου Κόκκαλη, κατοίκου Βόλου.

180. Η φράση είναι ιδιοματισμός, στην τουρκική γλώσσα και σημαίνει –όπως την περασμένη χρονιά–, όπως είπαμε και πιο πάνω. Η ερμηνεία ανήκει στον π. Δημήτριο Καρακώστα, κάτοικο Βελεστίνου ο οποίος μαζί με τον πατέρα μου σπουδάζουν την τουρκική γλώσσα.

181. Η έρευνά μας απέδειξε ότι το Μιχαλόρεμα με το τοπωνύμιο Δελιχανιλαύλακο είναι το ίδιο. Βλ. Δημήτριος Στ. Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια Περιοχής Βελεστίνου», *Υπέριαι*, τόμ. 4, «Μερικές φορές ανακαλύπτουμε λάθη όσον αφορά στην κτηματική περιφέρεια που ανήκουν οι περιοχές που καταλαμβάνουν τα τοπωνύμια... όπως η περιοχή με την ονομασία

Από την ανάγνωση ενός συμβολαίου πληροφορούμεθα ότι ο Ιερός Ναός του Αγίου Γεωργίου, του ομωνύμου χωριού, είχε 40 πρόβατα, από τα οποία 29 γαλάρια και 11 στέρφα, για τα οποία κάθε χρόνο γίνονταν δημοπρασία για τη μίσθωσή τους (συμβόλαιο 850/1934). Με την ευκαιρία αναφέρουμε ότι κάθε χρόνο οι κτηνοτρόφοι πρόσφεραν στον Τροπαιοφόρο Άγιο τους, από ένα πρόβατο και ανήμερα της γιορτής του Αγίου, το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο μοίραζε μαγειρεμένο φαγητό στους προσκυνητές. Ένας μια χρονιά δεν παρέλαβε το μικρό κοπάδι του Αγίου για να το ξεχειμωνιάσει, όπως έκαμαν όλοι οι κτηνοτρόφοι κάθε χρόνο. Την άλλη βραδιά εμφανίσθηκε ο Άγιος Γεώργιος στον ύπνο και τον μαύρισε στο ξύλο. Το περιστατικό αυτό το έχουμε ακούσει από πολλούς κατοίκους του χωριού, οι οποίοι μας ανέφεραν και το όνομα του κτηνοτρόφου. Το έθιμο αυτό της προσφοράς των πιστών στον Άγιο καθιερώθηκε εκ νέου πριν από οκτώ χρόνια κατά την εορτή της ανακομιδής των λειψάνων του Αγίου στις 3 Νοεμβρίου<sup>182</sup>.

Στον Άγιο Γεώργιο Φερών υπάρχει ένα υδρωνύμιο που χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα και λέγεται Μολυμένο Ρέμα· το Ρέμα αυτό βρίσκεται πλησίον του Οικισμού και ανατολικά αυτού<sup>183</sup>. Στο υδρωνύμιο Λυγαρόρεμα που ήταν γεμάτο

---

Δελιχαναύλακο ή Δελιχαναύλακο που ανήκει στην κτηματική περιφέρεια του Αγίου Γεωργίου, ενώ σε μερικά συμβόλαια αναγράφεται ότι ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Βελεσίνου».

182. Το έθιμο αυτό καλείται από το λαό Κουρμπάνι. Η λέξη αυτή είναι τουρκικής προέλευσης και προέρχεται από τη λέξη *Kurban* που σημαίνει θυσία. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 301 και στην αραβική γλώσσα *ziyafet* (Βλ. Μεν. Δημητριάδης *ό.π.*, σελ. 136) που σημαίνει συμπόσιο, ευωχία. Στον Ισλαμισμό το Κουρμπάν Μπαϊράμι είναι μία από τις μεγαλύτερες γιορτές και είναι γνωστή σαν γιορτή των θυσιών. Για τις αλλαγές και τους μετασχηματισμούς στα κουρμπάνια. Βλ. Ελ. Αλεξιάκης, *Από την τοπική στη θρησκευτική κοινότητα. Ιερός χώρος, αιματηρές θυσίες και λατρεία των νεκρών στο Μανταμάδο Λέσβου. Ταυτότητες και ετερότητες. Σύμβολα, συγγένεια, κοινότητα στην Ελλάδα-Βαλκάνια*, Αθήνα 2001, σελ. 300-315. Για το θέμα των αναμιάκτων προσφορών, βλ. μελέτη του Αγγ. Δευτεράιου, «Αρχέγονες αναμιάκτες θυσίες και προσφορές στη λαϊκή λατρεία των Θεσσαλών». *Επετηρίς του Κέντρου Ερεΐνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, τόμ. 26-27 (1981-1986), σελ. 268-275. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 51, σελ. 173 και τόμ. 33, σελ. 286, «...οι μαθητές εκόμιζον τα ξύλα εν θριάμβω δια να μαγειρεύσουν την αγελάδα. Την επομένη μετά την απόλυσιν της ιεράς λειτουργίας, διενέμετο εις μερίδας εντός πινακίων πληθύνων η αγελάς μαγειρευομένη συνήθως με ορύζιον οι δε πανηγυρισταί καθήμενοι σταυροπόδι ευωχούντο προμηθευόμενοι εκ των οικιών τα πηρούνια και τα κοχλιάρια».

183. Παλαιά, από πληροφορίες που συγκεντρώσαμε (Βαΐα σύζυγο Κωνσταντίνου Αϊφαντή το γένος Μπαλατσού), σ' αυτό το ρέμα που βρίσκεται ανατολικά του χωριού, σύνορο με το τοπωνύμιο Κοντοπούραρα, οι Νεράιδες, Ναϊάδες, Λάμιες, Νύμφες, Δρυάδες και Καλικάντζαροι πήγαιναν νύχτα και πλένονταν, μαγάριζαν το ρέμα, στο οποίο το νερό έρρεε αστακί και αενάως για το λόγο αυτό οι κάτοικοι του χωριού το ονόμασαν Μολυμένο Ρέμα. Στο ρέμα αυτό οι κάτοικοι, περιδεείς, δεν πήγαιναν ποτέ νύχτα, γιατί πολλές φορές ακούγονταν φωνές,

λυγαριές,<sup>184</sup> πήγαιναν οι τσιγγάνοι,<sup>185</sup> έκοβαν τις λυγαριές και κατασκεύαζαν καλάθια και κοφίνια. Η πηγή του νερού ήταν σ' αυτή τη θέση, δηλαδή στο Λυγαρόρεμα. Όλη η περιοχή γύρω από το Λυγαρόρεμα είναι κατάφυτη με θυμάρι. Μας έκανε μεγάλη εντύπωση, γιατί το θυμάρι αποτελεί την κύρια τροφή για τη μέλισσα. Φημιίζεται δε η περιοχή αυτή για το αυτοφύες θυμάρι στο κόσμο των μελισσοκόμων. Το νερό στο Λυγαρόρεμα τρέχει μέχρι τέλους Μαΐου. Πιο πάνω από τη θέση Κουτσούκι και τη θέση Κρεββάτια, ήτοι νοτιοδυτικά του χωριού του Αγίου Γεωργίου Φερών και λίγο πριν από τη Σιδηροδρομική Γραμμή, υπάρχει μία περιοχή που καλείται Καναλάκι<sup>186</sup>. Σε άλλα συμβόλαια το υδρωνύμιο Καναλάκι αναφέρεται και ως Καναλάκι ή Μπαΐρα.

---

τραγούδια, γέλια, ομιλίες και μυστικοί ψίθυροι: το ρέμα με το τρεχούμενο νερό είχε πυκνή, άφθονη βλάστηση και άγρια χλωρίδα. Οι δεισιδαιμονίες είναι διαχρονικές και έχουν παραδοθεί μέσα από θρύλλους και συμφυρμό παραδόσεων μέχρι τις μέρες μας. Βλ. Μ. Ψελλού, *Περί ενεργείας δαιμόνων*, PG 122, 857, 861, 884. Μ. Ψελλού εις δημόδεις δεισιδαιμονίας, Σάθα *Μασσιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Ε', Δ. Β. Οικονομίδης, «Αι περί Νεράιδων δοξασίαι και παραδόσεις του ελληνικού λαού», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών* 24.1 (1973-1974), σελ. 344. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 1992, τόμ. 21, σελ. 102. Σύμφωνα με το λεξικό του Δημ. Δημητράκου νεράιδα είναι δαιμόνιο με μορφή γυναίκας εκπάγλου ωραιότητος που εμφανίζεται τη νύκτα στα δάση, κοιλάδες, πηγές, λίμνες και θάλασσες. Βλ. στο ίδιο τόμο του *Θεσσαλικού Ημερολογίου*, Μαν. Βαρθοϋνής, «Συμβολή στη μελέτη των θεσσαλικών δημοδών παραδόσεων για τις Νεράιδες». «Κατά τις αντιλήψεις αυτές οι Νεράιδες συνεχώς υφαίνουσαν πανιά με αραϊή ύφανση, κυρίως σε φαράγγια και σπηλιές, τα οποία πλύνουν σε ποτάμια και λίμνες απλώνοντας τα σε ορισμένα μέρη που έτσι κάποτε αποκτούν ανάλογο όνομα, ως τοπωνύμια ενδεικτικά της υποκρυπτομένης». Βλ. Ν. Γ. Πολίτης, *Νεοελληνική Μυθολογία*, 1, εν Αθήναις 1871, σελ. 113.

184. Για τους αρχαίους ο agnus castus, ο λύγος, παραποτάμιο θαμνώδες φυτό. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 30, σελ. 38.

185. Οι τσιγγάνοι κατασκήνωναν ανέκαθεν στο Μεριά βορειοανατολικά του χωριού. Οι Ατσιγγάνοι ή Αθίγγανοι ήσαν νομάδες. Στην περίοδο της τουρκοκρατίας ήσαν κατά το θρήσκευμά τους μουσουλμάνοι, αλλά και σε μικρό ποσοστό χριστιανοί. Οι μουσουλμάνοι ονομάζονταν τουρκόγυφτοι και οι λοιποί γύφτοι (λόγω της καταγωγής τους - Αίγυπτος). Βλ. Θεόδωρος Παλιούγκας, *ό.π.*, σελ. 178. Οι τσιγγάνοι ασχολούνταν κυρίως με τη σιδηρουργία, τη μαντεία και την επαιτεία. Αναφέρεται ότι κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας οι Τούρκοι χρησιμοποιούσαν τους γύφτους ως μουσικούς και οργανοπαίκτες και τις γύφτισσες ως χορεύτριες. Βλ. Jakob Bartholdy, *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις στην Ελλάδα 1803-1804*, μεταφρ. Φώντας Κονδύλης, Αθήνα, Εκάτη, 2007, σελ. 231-232.

186. Στην τοποθεσία αυτή υπήρχε μία μικρούλα πηγή, από την οποία έτρεχε συνεχώς νερό και σχημάτιζε κατά τη διαδρομή του ένα μικρό κανάλι. Επειδή το κανάλι με το νερό ήταν πολύ μικρό (όσο είναι ο σωλήνας ενός καλαμιού), η τοποθεσία αυτή ονομάσθηκε Καναλάκι. - μαρτυρία Χρήστου Αχ. Καρασιμόγλου, κατοίκου Βελεστίνου ο οποίος έλκει την καταγωγή του από τον Άγιο Γεώργιο Φερών.



(3184/1939). Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε ότι το τοπωνύμιο Καναλάκι μνημονεύεται σε πολλά συμβόλαια και ως Καναλάκος. Στη θέση αυτή από πληροφορίες που λάβαμε, χωρίς να επιβεβαιώνονται, τον προηγούμενο αιώνα έζησε ένας ασκητής,<sup>187</sup> ο οποίος τρέφονταν αποκλειστικά και μόνο με χόρτα. Άλλες πληροφορίες που συγκεντρώσαμε<sup>188</sup> υποστηρίζουν ότι η θέση του παλαιού χωριού του Αγίου Γεωργίου επί τουρκοκρατίας ήταν στη θέση Λυγαρόρεμα, επειδή εκεί κοντά υπήρχε πηγή ύδατος (πρόκειται για το υδρωνύμιο Καναλάκι ή Καναλάκος) που εφάπτεται του υδρωνυμίου Λυγαρόρεμα. Έτσι εξηγείται το τοπωνύμιο Μικρά Σπίτια που αναφέρεται στο χάρτη της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού από το 1897 έτος και το τοπωνύμιο Παλαιοχώρι στη θέση αυτή, όπως θα μιλήσουμε και πιο κάτω. Πήγαμε και είδαμε με τα μάτια μας το τοπωνύμιο Λυγαρόρεμα. Αυτό που αντίκρισαν τα μάτια μας δεν περιγράφεται. Μπουλντόξες και εκσκαφείς έμπηξαν τα νύχια τους στα σπλάχνα των παρυφών και των κλιτύων ενός λόφου και ανόρουξαν δεκάδες κυβικά χώμα από τα πρανή του λόφου αλλάζοντας τη μορφή του τοπίου, που φαίνεται σαν βομβαρδισμένο, δημιουργώντας τεράστιους λάκκους που χρόνια τώρα... αγναντεύουν τα χιλιάδες φυτρωμένα θυμαράκια<sup>189</sup> στις όμορφες και καταπράσινες αντικρυνές πλαγιές και αυτά... κλαίνε κάθε μέρα για το έγκλημα που διαπράχθηκε. Κάποτε θα πρέπει να ενημερωθεί ο λαός για να γνωρίζει πώς προστατεύεται το περιβάλλον από τους επίδοξους βάρβαρους καταστροφείς. Δεν υπάρχουν θάμνοι. Δεν υπάρχουν πόες. Δεν υπάρχουν βρύα. «Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει». Τα ίδια και χειρότερα συνέβησαν προ ετών και στο χώρο που κείται ανάμεσα από τα τοπωνύμια Κοτρωνάκια και Ασπρόγια. Χαρακώνοντας τις πλαγιές, ανόρουξαν εκατοντάδες κυβικά χώμα στο όνομα του χρήματος το οποίο έχουν θεοποιήσει. Στο Κοινοτικό Συμβούλιο για τη λήψη αποφάσεων ο μοναδικός σύμβουλος που μειοψήφισε εκδηλώνοντας με αποφασιστικό τρόπο την άρνηση και την αντίθεση του ήταν ο Κωνσταντίνος Γεωργίου Αύφαντης, πρώην πρόεδρος της Κοινότητας<sup>190</sup>.

Β.Α. του Λατομείου Νταόπουλου ευρίσκεται η περιοχή με την ονομασία Χουνίτσα. Η περιοχή με την ονομασία Κισλά κείται στη Β΄ Βιομηχανική Περιοχή, εγκλωβισμένο και έγκλειστο από τους γύρω λόφους και το λειβάδι Σπαρτιά κείται στην περιοχή με

187. Μαρτυρία Βαΐου Νικολάου Κολοκοτρώνη, κατοίκου Βελεστίνου η καταγωγή του οποίου είναι από τον Άγιο Γεώργιο, ετών 92.

188. Μαρτυρία Νικολάου Στεφάνου Κασίδογλου κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών.

189. Το ειδυλλιακό τοπίο με τα χιλιάδες θυμαράκια, -λες και τα φύτεψε ανθρώπινο χέρι- ανθισμένα την άνοιξη, είναι ονειρεμένο.

190. Μνημονεύουμε ότι Πρόεδροι της Κοινότητας Αγίου Γεωργίου χρημάτισαν και οι Ιωάννης Δημ. Αύφαντης, Θωμάς Παναγιωτόπουλος, Βασίλειος Βαΐου Παϊπάης, Γεώργιος Δ. Κωνσταντέλλος, Ιωάννης Δ. Παϊπάης, Θρασύβουλος Νικ. Μπανταβάνος, Κωνσταντίνος Νικ. Μαργαριτόπουλος, Χρήστος Δημητρίου Παναγιώτου και Γεώργιος Χρ. Δελμηήτρος.

την ονομασία Κοκκαλείκα μέχρι τα όρια της κτηματικής περιφερείας Αερινού. Μέσα σ' αυτό το λειβάδι ανακαλύψαμε το τοπωνύμιο Κονάκια. Εκεί ήταν οι καλύβες των ιδιοκτητών και των παραγίων, κατασκευασμένες για τη σχεδόν μόνιμη καλοκαιρινή κατοικία τους. Το δε λειβάδι Κουτσούκ Μανδρί είναι στα σύνορα Αερινού-Αγίου Γεωργίου-Βελεστίνου. Η περιοχή με την ονομασία Σκαφίδες κείται περίπου απέναντι και νότια της Χαλυβουργίας Θεσσαλίας. Εφάπτεται της Σιδηροδρομικής Γραμμής και νότια αυτής<sup>191</sup>. Στα παλαιά συμβόλαια το βρήκαμε και ως Σκαφιδάκι (βλ. 11801/1904 συμβόλαιο του ποτέ συμβ/φου Βόλου Αποστόλου Κόντου, τόμ. 6<sup>ος</sup> αριθμ. 19 Υποθ. Φερών) ή Σκαμινές. Η τοποθεσία αυτή καταλαμβάνει το χώρο όπου ευρίσκεται η μεγάλη αποθήκη και η μονάδα του Ιωάννου Κορώνα, ανατολικά του χωριού, περίπου ένα χιλιόμετρο. Το τοπωνύμιο Σκαμινές το συναντήσαμε σε άλλα συμβόλαια και ως Σκαμινές Μαγούλα (συμβ. 1275 συμβ/φου Βόλου Απ. Σφέτσου). Το τοπωνύμιο Μπροστά Μαγούλα<sup>192</sup> ή Ανασκαφή είναι ο χώρος όπου ευρίσκεται το μεγάλο Σιλό της παλαιάς ΚΥΔΕΠ. Η μικρή αυτή Μαγούλα δεν υπάρχει πλέον, γιατί ισοπεδώθηκε με μηχανήματα από τους ιδιοκτήτες, όπως αναφέραμε και πιο πάνω· το τοπωνύμιο Ανασκαφή έλαβε την ονομασία από την ανασκαφή που έκαναν προπολεμικά αρχαιολόγοι Γερμανοί, όπου πολλοί Βελεστινιώτες και κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου Φερών θυμούνται τα μεγάλα μάρμαρα που είχαν έλθει στην επιφάνεια.

Νέο τοπωνύμιο βρήκαμε στο 9042/1916 συμβόλαιο με την ονομασία Αλεπότρουπα· ρωτήσαμε πολλούς, αλλά κανείς δε γνώριζε το τοπωνύμιο αυτό· τελικά, μετά από πολύ κόπο, εντοπίσαμε το ακίνητο με το όνομα του πάλαι ποτέ αγοραστή, όπως αναφέρεται στο συμβόλαιο, να κείται νότια του χωριού περί τα 1000μ.<sup>193</sup> Το ζωνύμιο «Αλπότρουπα Λάκκες», που αναγράφεται στο 9041/1916 συμβόλαιο, είναι άλλο και ανήκει στην κτηματική περιφέρεια του χωριού Κόνιαρι (η σημερινή Χλόη). Τοπωνύμιο με την ονομασία Χαρχάλα<sup>194</sup> πρώτη φορά το συναντήσαμε. Αυτό αναφέρεται σ' ένα κληρονομητήριο του Μονομελούς Πρωτοδικείου Βόλου (τόμ. 8<sup>ος</sup> -μερίδων- αριθμ. 79).

191. Στην τοποθεσία αυτή το 1968, Ιταλοί μεγαλοεπιχειρηματίες πρότειναν στην ελληνική κυβέρνηση να κατασκευάσουν πίστα αγωνιστικών αυτοκινήτων. Η ελληνική κυβέρνηση επέμεινε να γίνει στην Πάτρα λόγω καταγωγής του τότε δικτάτορος Γεωργίου Παπαδόπουλου. Οι Ιταλοί αρνήθηκαν και το έργο δεν έγινε ποτέ – μαρτυρία Σταύρου Π. Παπαγεωργίου, κατοίκου Βελεστίνου.

192. Η λέξη μαγούλα χρησιμοποιείται στη Θεσσαλία για να υπογραμμίσουν τις χαμηλές εξάρσεις του εδάφους που καλύπτουν τα λειψάνα των προϊστορικών οικισμών εδάφους. Στη βόρεια Ελλάδα χρησιμοποιείται η λέξη Τούμπα.

193. Μαρτυρία Κωνσταντίνου Τριαντ. Ακριβούση, κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών.

194. Στο Ερμηνευτικό Λεξικό του Δημητράκου η λέξη χαρχάλα σημαίνει το συλλεγόμενο βάλανιδι.

Το τοπωνύμιο Παλιουράκι<sup>195</sup> δεν χρησιμοποιείται πλέον (συμβόλαιο 6159/1906 του ποτέ συμβ/φου Βόλου Κίμωνος Κασσιμάτη). Ομοίως και το τοπωνύμιο Ουραβοτόπια που μνημονεύεται στο ίδιο ως άνω συμβόλαιο. Με το συμβόλαιο αυτό διενεμήθη μέρος της ακινήτου περιουσίας των αδελφών Μιχαήλ και Νάκου Στεργίου Γιαννώτα αποτελουμένης από 118 αγρούς στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου Φερών. Σε αχρησία έχει περιέλθει και το τοπωνύμιο Αλώνι που μνημονεύεται στο υπ' αριθμ. 6270/1906, τόμ. 7<sup>ος</sup> αριθμ. 52 του Υποθηκοφυλακείου Φερών. Με τη μελέτη των συμβολαίων ιχνηλατήθηκαν και ανιχνεύθηκαν νέα τοπωνύμια τα οποία με την πάροδο δύο ή τριών γενεών εξαφανίσθηκαν. Το τοπωνύμιο Ουραβοτόπια<sup>196</sup> συνορεύει με το τοπωνύμιο Βαθύρεμα, όπως είπαμε και πιο πάνω, και το τοπωνύμιο Παλιοχώρι (είναι βέβαιο ότι υπήρχε παλαιός οικισμός) πολλές φορές εξομοιούται με το τοπωνύμιο Κιουτσούκ<sup>197</sup> ή Κουτσούκ Μανδρί. Το τοπωνύμιο Αυλαγάς ή Αυλαγάδες που χρησιμοποιούνταν στις συναλλαγές στις αρχές του αιώνα, σήμερα έχει εκλείψει παντελώς (συμβόλαιο 8948/1907 συμβ/φου Βόλου Κίμωνος Κασσιμάτη).

Το τοπωνύμιο Σπηλίτσα Μαγούλα καταλαμβάνει την έκταση που κείται μεταξύ στρατοπέδου και Ουβριάς. Η έκταση απαλλοτριώθηκε το 1976 από το Ταμείο Εθνικής Άμυνας. Σήμερα στο χώρο αυτό βρίσκεται το 304 ΠΕΒ Εργοστάσιο Αρμάτων είναι ο χώρος όπου ευρίσκονται τα πεύκα του Στρατοπέδου, που παλαιά υπήρχε και το τοπωνύμιο Ανεμοπωρείο, καθ' όσον από το σημείο αυτό έκαναν ασκήσεις τα ανεμόπτερα (συμβόλαιο 8239/1915). Ο χώρος αυτός επελέγη για τα ανεμόπτερα και ανεμοπλάνα, καθ' όσον η περιοχή αυτή έχει ανοδικά ρεύματα αέρος. Πριν δε από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ο χώρος αυτός είχε επιλεγεί για εκπαιδευτικούς σκοπούς για τους μελλοντικούς αεροπόρους που εκπαιδεύονταν στα ανεμόπτερα<sup>198</sup>. Το τοπωνύμιο Αμπέλια είναι ο χώρος όπου σήμερα ευρίσκεται η Ασβεσταριά, δηλαδή η περιοχή μεταξύ Εργοστασίου ΠΕΒ και Β' Βιομηχανικής Περιοχής. Για το τοπωνύμιο Δένδρος μιλήσαμε πιο πάνω. Η περιοχή με την ονομασία Παλιουριά είναι όμορη με την περιοχή με την ονομασία Βαθύρεμα. Προφανώς είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Παλιουράκι. Σε άλλα συμβόλαια το τοπωνύμιο αναφέρεται και ως Παλιουριά Φουκαλιά που σημαίνει ότι τη περιοχή αυτή (Φουκαλιά) κείται ανάμεσα από το Στρατόπεδο και το ορεινού-

195. Για το τοπωνύμιο Παλιουράκι βλ. πιο πάνω υποσημείωση υπ' αριθμ. 44.

196. Το τοπωνύμιο προέρχεται από το κτηνοτροφικό φυτό ρόβη η ρόβι που στην καθαρεύουσα καλείται όροβος, *ernum ernilia*.

197. Στην τουρκική γλώσσα *Kucuk* σημαίνει μικρός. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 92 όπως είπαμε και πιο πάνω.

198. Εκείνη την εποχή είχε σκοτωθεί και μία υποψήφια αεροπόρος καταγομένη από την Κρήτη. Η Μονάδα αυτή που εκπαιδευε τους αεροπόρους ήταν στρατιωτική και μετά το θάνατο της Ελληνίδας αεροπόρου σταμάτησε η εκπαίδευση σ' αυτό το ανεμοπωρείο - Μαρτυρία Κωνσταντίνου Γ. Αύφαντή κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών.

μιο Ουβριάς Γάλα. Η εξήγηση είναι απλή. Από την έρευνα προέκυψε ότι παλιούρια υπάρχουν άφθονα φυτρωμένα και κατά μήκος της Καναλιώστρατας, στις υπώρειες του βουνού Ουβριάς-Γάλα και στη θέση Βαθύρεμα. Καζέλο<sup>199</sup> υπήρχε στη θέση Σκαφίδες και στη θέση Κουτσούκ· η περιοχή με την ονομασία Κουτσούκ ή Κουτσούκι είναι όμορη με την ονομασία Κρεββάτια και με την περιοχή με την ονομασία Καναλάκι. Η περιοχή Κουτσούκ καλείται και Παλαιό,<sup>200</sup> γιατί εκεί παλαιά υπήρχε παλιό χωριό-παλαιός οικισμός. Υπάρχουν ακόμη υπολείμματα και απομεινάρια από τον οικισμό αυτό, που μπορεί να διακρίνει μόνο ένα έμπειρο μάτι<sup>201</sup>. Το υπ αριθμ.11801/1904 συμβόλαιο του ποτέ συμβολαιογράφου Βόλου Απ. Κοντού αναφέρεται στο τοπωνύμιο Παλαιοχώρι την εποχή εκείνη. Τα όρια του συμβολαίου είναι με Γεώργιο Μαλαμάκη και κληρονόμους Γιαννώτα. Τέλος ανάμεσα από το Λυγαρόρεμα<sup>202</sup> και τον κυρίως οικισμό του Αγίου Γεωργίου ο χάρτης σημειώνει το τοπωνύμιο Μεταλλείο για τα οποία μιλήσαμε πιο πάνω. Στο με αριθμό 37339/1905 συμβόλαιο, τόμ. 6<sup>ος</sup> αριθμ. 110 το τοπωνύμιο Παλιούρια,<sup>203</sup> αναφέρεται και ως Αμπελάκια.

Η Περσονφλιώστρατα, της κτηματικής περιφερείας Αγίου Γεωργίου, διέρχονταν από το ναωνύμιο Άγιος Αθανάσιος, από το μέσο των περιοχών με την ονομασία Πηγή Καναλάκι ή Καναλάκος και Κιουτσούκ και κατέληγε στα γνωστά Ισιάδια Αερινού, όπου είναι το προσκνητάρι. Η Μυλωνόστρατα είχε ως κατεύθυνση το Ναωνύμιο Άγιος Αθανάσιος, το Βαθύρεμα, όπου ο δρόμος διακλαδίζονταν σε δύο δρόμους: ο ένας για το Βελεστίνο δυτικά και αριστερά κατέληγε στον οικισμό Ρήγα Φεραίου,

199. Σπιτάκι για τυχόν στάση του τρένου και την εξυπηρέτηση του οδηγού.

200. Σήμερα Παλαιό καλείται ο οικισμός Ντουμουσλάρ ή άλλως τα Πολυζέικα, νότια του Αερινού περίπου τρία χιλιόμετρα. Το τοπωνύμιο αυτό δεν έχει σχέση με το τοπωνύμιο της κτηματικής περιφερείας Αγίου Γεωργίου.

201. Νότια από τη τοποθεσία Λυγαρόρεμα, σε χάρτη της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού και σε μικρή σχετικά απόσταση σημειώνεται η φράση Μικρά Σπίτια που σημαίνει ότι επιβεβαιώνει και επιρρωννύει αυτό που γράφουμε παραπάνω. Οτι δηλαδή υπήρχε ένας μικρός οικισμός. Ίσως να επαληθεύεται και η μαρτυρία που γράφουμε πιο πάνω ότι ζούσε ένας ασκητής τον περασμένο αιώνα περίπου στη θέση αυτή. - Μαρτυρία Βαΐου Νικολάου Κολοκοτρώνη, κατοίκου Βελεστίνου ενενήντα ετών, ο οποίος έλκει την καταγωγή του από τον Άγιο Γεώργιο Φερών.

202. Το υδρωνύμιο Λυγαρόρεμα ξεκινά από τη δυτική πλευρά του Μαυροβουνίου και στην πορεία του χύνονται σ' αυτό και τα νερά της νότιας πλευράς της περιοχής με την ονομασία Κουκουλένδρον καθώς και τα νερά που προέρχονται από το λιβάδι Μπλέτσα. Τα ύδατα αυτά στη ροή τους σχηματίζουν το Λυγαρόρεμα. Το ρέμα αυτό διασχίζει τον οικισμό Αγίου Γεωργίου στη δυτική πλευρά, με τοιμενταύλακα που κατασκεύασε η Κοινότητα επί προεδρίας Γεωργίου Χρ. Δελημήτρου και καταλήγει στο Μεριά του χωριού, όπου χύνονται τα νερά του.

203. Από το θαμνώδες και ακανθώδες φυτό παλιούρος (παλιούρι) για το οποίο μιλήσαμε πιο πάνω. Το ίδιο φυτό καλείται και Ράμια ή Ράμνια και είναι γνωστό για τα μεγάλα αγκάθια του. Βλ. Γιάννη της Καίροφύλας, ό.π., σελ. 184.

(στις κατοικίες των Αξιοματικών του 304 ΠΕΒ) και ο άλλος για τη Μυλωνόστρατα βόρεια και δεξιά· ο δρόμος για τη Μυλωνόστρατα, δεξιά, είχε δύο μονοπάτια. Το ένα κατέληγε στο Τσιφλίκι (τοπωνύμιο-συνοικία της πόλης του Βελεστίου). Το Βελεστίο ήταν και αυτό τσιφλίκι πριν την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) μαζί με τον Άγιο Γεώργιο Φερών (Ζευηλατεία) όπως θα αναφέρουμε πιο κάτω<sup>204</sup>. Ο δρόμος που

204. Βλ. Γεώργιος Α. Ντελόπουλος, *ό.π.*, όπου αναφέρεται ότι το τοπωνύμιο Τσιφλίκι παράγεται από την τουρκική λέξη *ciftlik* που σημαίνει αγρόκτημα. Σκόπιμο θεωρούμε να σημειώσουμε ότι «Ως τα τέλη του 17<sup>ου</sup> αιώνα η επικρατούσα ληστεία, σε συνδυασμό με την σταδιακή παρακμή της οθωμανικής επαρχιακής διοίκησης, αλλά και της αποτελεσματικότητας της στρατιωτικής μηχανής του σουλτάνου, οδήγησε στη μετατροπή των θεσσαλικών τιμαριών και ζιαμετιών σε τσιφλίκια με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα τσιφλίκια και τσιφλικοχώρια της Αγιάς, Buguk Koy, ως τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αι. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 33, σελ. 153. Για την έννοια του τσιφλικίου βλ. Φοίβος Δ. Καζάκης, «Η πώληση του μισού τσιφλικίου της Σκοτούσας το 1899», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 52, σελ. 299.

Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 212: Το Τσιφλίκι υποδιαιρείτο σε μερίδια τα οποία εκαλούντο Αλιακάδες (Τσιφλικομερίδια) και σελ.201: «Τα Τσιφλίκια δεν παριστώσι ισάριθμα χωρία αλλά πολλά εξ αυτών απλώς ιδιοκτησίας του Αλή Πασά, μεγαλύτερας η μικροτέρας κειμένας εν τη κτηματική περιφερεία Θεσσαλικών Κεφαλοχωρίων η Τσιφλικίων ανηκόντων από κοινού η κατά μερίδας (Αλιακάδες – είναι τουρκική λέξη) εις διαφόρους Τσιφλικούχους όπερ συνηθέστατο και νυν εν Θεσσαλία...». Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 140, «το άθροισμα ζευγαριών εν τινι χωρίω ήτοι οικημάτων γεωργικών μετ αναλόγων γεωργών και εν τη περιφερεία του χωρίου αναλόγων αγρών, απετέλει τον τουρκιστί λεγόμενον Αλιακάν (Ζευηλατείον των Βυζαντινών). Τοιαύτα χωρία έχοντα ζευηλατεία διαφόρων ιδιοκτητών ή ζευηλατεία και μικροιδιοκτητάς-κεφαλοχωρίτας υπήρχον κατά τε την τουρκοκρατίαν και την Βυζαντινή εποχήν ως μαρτυρούσιν άλλως και οι λέξεις ζευηλατείον και τουρκιστί Αλιακάς, εν αντιθέσει προς τα ολόκληρα ιδιόκτητα χωρία υπάρχουσι δε και νυν πλείστα τοιαύτα εν τη πεδινή Θεσσαλία. Οι γεωργοί οι οποίοι εκαλλιέργουν την γην ονομάζονται ζευγίται τουρκιστί Τσιφτσήδες, διότι εκαλλιέργουν με ένα ζεύγος βοών αροτήρων η με ζεύγος αρότρων, ονομάζετο δε και η εις αυτούς προς καλλιέργειαν παραδιδομένη έκτασις γης μετά των αναγκαίων οικημάτων προς οίκησιν του γεωργού, των κτηνών τούτου και αποθήκευσιν του αχύρου, με μίαν λέξιν ζευγάριον, τουρκιστί τσίφτ εξ ού και Τσιφλίκιον. Και η λέξις και η έννοια του ζευγαριού απαντώσαι συχνότατα παρά Βυζαντινοίς, είναι ήδη από της εποχής Κωνσταντίνου του Πορφυρογεννήτου γνωσταί. Αλλά και κατά την αρχαιότητα εγένετο χρήσις του όρου τούτου ως εκφραστικού εκτάσεως, όπως εξάγεται εκ του εξής χωρίου: και ουκ ίσθ' όπως ούχ εώρων τα μεν εν Βοιωτία πανδοκεία Δημάδην έχοντα και χωρία ζευγών είκοσιν αρούντα και χρυσάς έχοντα φιάλας-Αισχ. Ρητορ. Επιστολή ΙΒ». Βλ. Δ. Αγραφιότης, «Τσιφλίκια και τσιφλικοχώρια στην Επαρχία Αγιάς», Πρακτικά Α' Συμποσίου για το Αγροτικό Ζήτημα στη Θεσσαλία, Λάρισα, 1992, σελ. 39-49, Νικ. Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησιάν επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, 1967. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* τόμ. 10, σελ. 181, «Επί τουρκοκρατίας οι γεωργοί χωρίζονταν στους ζευγίτες ή τσιφτσήδες και στους παρακεντέδες. Οι ζευγίτες καλλιεργούσαν μία έκταση την οποίαν μπορούσαν να οργώσουν δύο βόδια, δηλαδή ένα ζευγάρι αροτριώντα

κατέληγε στο Τσιφλίκι διέσχισε τα κτήματα των: Χρήστου Ιω. Μπλούχου, Κίτσιου, Ιωάννου Αντωνίου Αραμπατζή, Κωνσταντίνου Παπαδανυήλ, Χρήστου Μπανταβάνου κ.λπ. και το άλλο μονοπάτι διέρχονταν παραπλεύρως και κατά μήκος των κτημάτων Κωνσταντίνου Παπαθεοδώρου, Αλογάρη, ανάμεσα από τα Γουσείκα κτήματα και το κτήμα του πατέρα μου στη θέση Βοϊβοδαλίκι<sup>205</sup> πάντα σε μονοπάτι, Νικολάου Λαϊτσου, διέσχισε τη Δημοσία Κεντρική οδό για Βόλο, άφηνε δεξιά και βορειοανατολικά το κτήμα Καλαμπακιώτη στη γέφυρα που υπάρχει και σήμερα στον Κεντρικό δρόμο Βελεστίνου-Βόλου και έβγαινε στη Δριστέλλα,<sup>206</sup> νότια και απέναντι από τον Άγιο Μηνά η στη άλλη Δριστέλλα στη θέση Αραπόμυλος, ιδιοκτησίας τότε αδελφών Ιωάννου και Δημητρίου Παπαστεργίου όπου σήμερα το δεύτερο βενζινάδικο, μέσα στην πόλη του Βελεστίνου. Γι αυτό σε άλλα συμβόλαια βρίσκουμε το τοπωνύμιο να αναφέρεται ως Μυλωνόστρατα ή Μονοπάτι. Σήμερα, με την αλματώδη αύξηση των μέσων συγκοινωνίας, ο δρόμος αυτός χάθηκε στην αχλύ του χρόνου και δεν χρησιμοποιείται πλέον.

Τοπωνύμια τα οποία με την πάροδο του χρόνου τροποποιήθηκαν ή άλλαξαν μερικώς αναφέρουμε το Καζέλο Σιδηροδρόμων,<sup>207</sup> Τσοκαλάτικα (προφανώς πρόκειται για το τοπωνύμιο Τσουκαλάδες), Μαυρόγια Αμπέλια, Μεριάς οδός Βόλου (η Βολιώστρατα), Σαΐτα Φουκαλιά, Καλτερίμι Ουβριά,<sup>208</sup> Σαΐτα Αμπελάκια, Κονάκι

---

βόδια. Γι αυτό η έκταση λέγονταν «ζευγάρι». Για την οργάνωση της παραγωγής και τη μορφολογία των εγκαταστημένων γεωργών-οικογενειών και η σχέση τους με την παραγωγή στα τσιφλίκια Βλ. Ευάγγελος Πρόντζας *ό.π.*, σελ. 239-259. Ι. Γ. Γιαννόπουλος, «Τα τσιφλίκια του Βελήπασά, υιού του Αλήπασά», *Μνήμων*, 2, Αθήνα 1972, σελ. 145. Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Σύγχρονα Βαλακανικά Εθνολογικά Προβλήματα*, 1992, εκδ. Βάνιας, σελ. 87. Το μεγαλύτερο προσόν ενός γαμπρού ήταν τότε η κατοχή ενός ζευγαριού διότι δεν επρόκειτο να πεινάσει ποτέ η οικογένεια του αφού θα μπορούσε να οργώσει τα χωράφια του. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, σελ. 184.

205. Το τοπωνύμιο Βοϊβοδαλίκι προέρχεται από τη σερβική λέξη Voi-voda που κατά την τουρκοκρατία σήμαινε τον έπαρχο, τον άρχοντα, τον διοικητή της πόλης. Τουρκοιστί noyboda. Από το έτος 1840 ο διοικητής ονομάζονταν Καϊμακάμης γιατί καταργήθηκε ο θεσμός του Βοϊβόδα με την αλλαγή του παλαιού διοικητικού συστήματος. Βλ. Νικ. Ι. Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, 1967, σελ. 43. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σελ. 513, Λάζαρος Αρσενίου, *Η Θεσσαλία κατά την τουρκοκρατία*, Αθήνα, εκδ. Επικαιρότητα, 1984, σελ. 60 και επ. Δημήτριος Σταύρος Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σελ. 370.

206. Η νεοτριβή στην οποία ρίχνουν για μπάσιμο (σφίξιμο) τις φλοκάτες.

207. Για την ανάπτυξη του δικτύου των θεσσαλικών Σιδηροδρόμων και το ιστορικό περιγραμμά βλ. Γιάννης Μουγογιάννης, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 7, 1993, σελ. 97.

208. Είναι το καλντερίμι που εξυπηρετούσε την αλιεία της λίμνης Κάρλας και το διαμετακομιστικό εμπόριο. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 16, σελ. 39 «... και ένα άλλο στα δυτικά ριζά του βουνού, στη Βοίβη. Η οδός αυτή μαρτυρείται από ένα μιλιοδείκτη του 305/306 μ.Χ.

Μαλαμάκη, Αλώνι Κυριαζή ή Κυριαζού (η περιοχή του τοπωνυμίου συνόρευε με δρόμο Βελεστίνου βλ. συμβ.16474/1914 συμβ/φου Βόλου Κίμ.Κασιμάτη), Αμπελόστρατα, Ποταμιές,<sup>209</sup> Μαγούλα Σιδηροδρόμου,<sup>210</sup> Βάτος Λωρίδα, Μαυρόγια Γέφυρα, (στο με αριθμό 4035 του 1895 έτους το τοπωνύμιο αυτό αναφέρεται ως Γεφυράκι και μάλλον πρέπει να είναι το ίδιο) Σκαμιές, Γεφύρια, Γκορτζιά Τρανή,<sup>211</sup> Μαυρόγια Ταμπούρι, Μαυρόγια Γκορτζιά, Αμπέλια Μαυρόγια, Σαΐτα Λωρίδα, Σουγλέ Καζέλο, Μαγούλα Βιστάνη, Μεριάς Σουγλέ, Μικρός Μεριάς, Πετριάς Λειβάδι, Σουγλέ Άνω Γραμμής, Σουγλέ Κάτω Γραμμής, Αυλαγιάς, Αυλαγιάς Ξηρό Κυπαρίσσι, Αυλαγιάς Καριά, Πετριάς Αυλαγάδες, Αυλαγιάς Άνωθεν οικίας, Μονοπάτι Τσοκαλάτικα, Τρανό, Μαυρόγια οδός Κανάλια (εννοεί την Καναλιώστρατα) Μαυρόγια Γέφυρα, Κουτσούνη Αμπέλια Καλύβα (το τοπωνύμιο αυτό είναι όμορο με τη θέση Αγιοργεϊτικά Αμπέλια), Σαΐτα Σεσκληιώστρατα, Μαγούλα Γκορτζιά, Καλάμια, Βούρλα και Αυλάκια. Η περιοχή που

---

που βρέθηκε στους Νερόμυλους (τότε Τουρκοχώρι), 2 χλμ. δυτικώς της Αγιάς». Βλ. Felix De Beaujour, «Στρατιωτικό Ταξίδι το 1828», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 48, σελ. 244, «Η οδός Λάρισας-Βόλου κατευθύνεται προς τα νοτιοανατολικά και προχωρεί κατά μήκος της λίμνης Βοιβηΐδας στη δυτική όχθη της, μέχρι την κομόπολη Βελεστίνου, απ' όπου εξέρχεται στον Πελασγικό Κόλπο, έχοντας από τη μια μεριά τον όρμο του Αλυμού, κοντά στα ερείπια των Φιώτιδων Θηβών και από την άλλη τον όρμο του Βόλου, κοντά στα ερείπια της Ιωλκού. Αυτή είναι η εμπορική οδός της Θεσσαλίας. Υπάρχει και ένας άλλος δρόμος ο οποίος οδηγεί από τη Λάρισα στην επαρχία και στα παράλια της Μαγνησίας κατευθυνόμενος προς τα ανατολικά. Ο δρόμος αυτός πηγαίνει κατά μήκος του ποταμού που έρχεται από τη Ρέτσιανη (Μεταξοχώρι Αγιάς) απ' όπου μεταβαίνει κανείς στην Αγιά και Ζαγορά, βαδίζοντας κατά μήκος του Πηλίου η από την Αθάνατη (Μελίβοια) στην Καρίτσα (στις εκβολές του Πηνειού) κατά μήκος της Όσας».

209. Όταν βρέχει καταρρακτωδώς τα νερά του Βαθυρέματος και τα νερά του Λυγαρορέματος χύνονται στην περιοχή με την ονομασία Ποταμιές. Στην ίδια περιοχή χύνονται και τα νερά του ανατολικού μεγάλου χειμάρρου του Βελεστίνου όταν αυτός ξεχειλίζει. Από τα νερά του χειμάρρου πλημμυρίζουν όλα τα κτήματα τα οποία είναι περμετρικά του εργοστασίου ΔΑΜΑΡΚ ΑΕ. Γι αυτό η περιοχή αυτή ονομάζεται Ποταμιές και παλαιότερα Αμμουδιές.

210. Είναι η Μαγούλα στη θέση Ανασκαφή που καταστράφηκε και ισοπεδώθηκε από τους ιδιοκτήτες του αγρού, όπως είπαμε πιο πάνω.

211. Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρήσαμε ότι, ενώ διατηρείται το φυτωνύμιο, το δένδρο δεν υπάρχει πια. Συνεπώς τα τοπωνύμια δίνονται εξ αιτίας της σπανιότητας και όχι της πληθώρας του δένδρου. Η σπανιότητα αυτή προσδίδει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στο τοπωνύμιο, ασχέτως αν το μοναδικό δένδρο εξαφανισθεί αργότερα Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 42, σελ. 54-55. Τα φυτωνύμια Γκορτζιά, Αμυγδαλιές, Βάτος, Βαμβακιές, Συκιές, Δενδροφυτείες, Καλάμια, Παλουριά, Ροδιές, Σκαμιές, Φουκαλιές, Ράμια κ.λπ. επιβεβαιώνουν ότι πολλά από τα τοπωνύμια είναι φυτωνύμια. Τα δένδρα Καραγάτς, Γκορτζιά Ροδιές, Σκαμιές, Συκιές, Ράμια η οι θάμνοι Φουκαλιές, Βαμβακιές Καλάμια Κουτσουκιές Παλιουριά, κ.λπ. δεν υπάρχουν σήμερα. Όμως το τοπωνύμιο παραμένει αλώβητο για πολλά χρόνια, έχει καθιερωθεί στη συνείδηση του λαού και θα παραμείνει αναλλοίωτο και ακραιφνές για πολλές γενεές ακόμη.

καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Αυλάκια είναι όμορη με την περιοχή με την ονομασία Αγιοργεϊτικά Αμπέλια και συνορεύει με την κτηματική περιφέρεια Ριζομύλου και με τις περιοχές με την ονομασία Καλύβα και Σαμαρίνα της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου. Όλα τα παραπάνω τοπωνύμια αναφέρονται στο με αριθμό 16474/1914 πωλητήριο αξίας δραχμών 120.000 του συμβ/φου Βόλου Κίμωνος Κασσιμάτη (τόμ. 12 αριθμ. 25) με το οποίο οι Αλκιβιάδης Γ. Νικολαΐδης και Αχιλλέας Γ. Νικολαΐδης επώλησαν στον μεγαλογαιοκτήμονα Μαργαρίτη Χ. Αποστολίδη 146 αγροτεμάχια όλα της κτηματικής περιφέρειας Αγίου Γεωργίου Φερών μαζί με τους αυλαγάδες, σπίτια, κονάκια, αχυρώνες και ντάμια<sup>212</sup>. Στο συμβόλαιο αυτό ανακαλύπτουμε νέα τοπωνύμια τα οποία χάθηκαν, προϊόντος του χρόνου, όπως το τοπωνύμιο Κοκκίνα, Γούρνα, Θυμάρια (πρέπει να κείται νότια του χωριού, καθόσον δύο-τρεις πλαγιές είναι κατάμεστες από μικρά θυμαράκια), Κοπιανή και Κοκκίνες<sup>213</sup> (ελαφρά παραλλαγή του τοπωνυμίου Κοκκίνα) και το τοπωνύμιο Λυγαριά που προφανώς θα καταλαμβάνει περιοχή κοντά στο Λυγαρόρεμα. Στο συμβόλαιο αυτό μεταβιβάζεται μεταξύ άλλων αστικών ακινήτων και μία οικία μετά συνεχόμενου νταμιού<sup>214</sup>, αχυριού<sup>215</sup> και αχυρώνος, ένθα διαμένει ο κολλι(η)γας Κων. Ζώτος<sup>216</sup>. Το Κονάκι ήταν διόροφος οικία

212. Μετά την απελευθέρωση (1881) της Θεσσαλίας η μέση τιμή του στρέμματος, στον τελευταίο τέταρτο του ΙΘ' αι., είναι περίπου 14 δραχμές η 4 ευρώ περίπου β) ότι το ζεύγος των αροτριώντων ζώων αποτελεί την οργανωτική μονάδα της παραγωγής και γ) τα 400 τσιφλίκια της Θεσσαλίας με τα 6.000.000 στρέμματα συντηρούν 11.000 χιλιάδες γεωργικές οικογένειες και 7.000 οικογένειες παρακεντέδων (η οικογένεια υπολογίζεται με 6 άτομα η κάθε μία). Βλ. Π ρ ό ν τ ζ α ς, *ό.π.*, σελ. 238-239 και 191.

213. Από πληροφορίες που λάβαμε το τοπωνύμιο αυτό, που πλέον δεν χρησιμοποιείται και ο χώρος που καταλαμβάνει, πρέπει να κείται νότια του χωριού περί τα 900 μ. Πιθανόν να είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Μουτζόχωμα όπως και πιο κάτω θα αναφέρουμε. Όμως ένας αγρός, που αναφέρεται σ' αυτή θέση στο με αριθμό 16474/1914 συμβ. του ποτέ συμβ/φου Βόλου Κιμ. Κασσιμάτη, συνορεύει με δρόμο Αγίου Γεωργίου Βελεστίνου. Ο δρόμος αυτός πρέπει να είναι ο τρίτος δρόμος προσπέλασης προς Άγιο Γεώργιο από τα τοπωνύμια Κρεββάτια και Κιουτσούκ και όχι η Αγιοργιώστρατα.

214. Τουρκικής προέλευσης. Προέρχεται από από τη λέξη dam που σημαίνει στέγη και χαμόσπιτο. Βλ. Μ ε ν. Δ η μ η τ ρ ι ά δ η ς, *ό.π.*, σελ. 229.

215. Η λέξη είναι τουρκική και μεταφράζεται ως σταύλος. Προέρχεται από τη λέξη ahir που σημαίνει σταύλος. Βλ. Μ ε ν. Δ η μ η τ ρ ι ά δ η ς, *ό.π.*, σελ. 197.

216. Βλ. W.M.Leake, «Ταξίδι στη Θεσσαλία», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 35, Λάρισα 1999, σελ. 136, «Όσοι Τούρκοι κατέχουν γη, στα σιτάρια εξαρτώνται από τους Έλληνες για την καλλιέργειά τους. Οι πρώτοι παρέχουν το σπόρο και ένα σπίτι για τον κολλιγά, (διατηρείται η ορθογραφία της μετάφρασης) ο οποίος διαθέτει τα ζώα και τα γεωργικά εργαλεία και παίρνει τη μισή σοδειά αφού αφαιρεθεί η δεκάτη. Άλλες φορές τα πάντα ανήκουν στον ιδιοκτήτη και ο κολίγος (διατηρείται η ορθογραφία της μετάφρασης) είναι μόνο ένας εργάτης που παίρνει το



και συνόρευε βορείως με δρόμο Βόλου Φαρσάλων, όχθη, Μονοπάτι και χέρσο. Ακόμη μεταβιβάζεται έτερη οικία «ένθα διαμένει ο κολλήγας Αργύρης Ιωάννου Αγγελής που συνορεύει ανατολικά με πλατεία χωριού, νοτίως με οικία Μαλαμάκη αρκτικώς με το άνω κονάκι και δυτικώς με αδελφούς Αχιλλέως Μακροπούλου καθώς και οικία ένθα διαμένει ο κολλήγας Χρήστος Θεοδωρόπουλος<sup>217</sup> που συνορεύει ανατολικά με ρεύμα,

ένα τρίτο του καθαρού προϊόντος για το μεροκάματο του». Η λέξη κολλήγας προέρχεται από την ιταλική λέξη collega που σημαίνει συντάιρος, Βλ. Δικαίος Βαγιακάκος, *Συμβολή εις την μελέτην των ναυτικών εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου* (16<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αι.), Αθήνα 1990, σελ. 25.

217. Εκεί διέμεναν και οι λεγόμενοι παρακεντέδες, που ήταν οι υποδεέστεροι και οι παρακατιανοί του τσιφλικιού αφού δεν ήταν καλλιεργητές. Κατοικούσαν στο σπίτι που τους παραχωρούσε ο γαιοκτήμονας αλλά πλήρωναν νοίκι. Συνήθως ασκούσαν κάποιο επάγγελμα (αγελαδάρης, χαλκιός, μελισσάς κ.λπ.) Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* τόμ. 43, Λάρισα 2003, σελ. 347, τόμ. 52, σελ. 302. Στη διάρκεια της τουρκοκρατίας οι γεωργοί χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες στους ζευγίτες ή τσιφτισήδες και στους παρακεντέδες. Οι ζευγίτες καλλιεργούσαν μία έκταση την οποία μπορούσαν να οργώσουν δύο βόδια δηλαδή ένα ζευγάρι αροτριώντα βόδια και γι αυτό η έκταση λέγονταν ζευγάρι. Οι γαιοκτήμονες τους παραχωρούσαν σπίτι, σταύλο και αχυρώνες. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 10, 1986 σελ.181. Η τουρκική λέξη παρακεντές δηλώνει «το παράρτημα, εξάρτημα και επί του προκειμένου εξηρημένην αγροτική τάξιν..... ουδεμίαν σχέσιν έχουν οι παρακεντέδες με την γεωργίαν». Βλ. Ευάγγελος Πρόντζας, *ό.π.*, σελ. 401. Η λέξη παρακεντές είναι περσικής προέλευσης και σημαίνει σκόρπιος. Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει αυτόν που περιφέρεται ελεύθερος, κυρίως τον εργάτη των χωραφιών, αυτόν που παρέχει γεωργικές εργασίες στα τσιφλίκια, εποχιακώς, χωρίς να αποτελεί μέρος του τσιφλικιού. Βλ. Νεοκλής Σαρής, *Προεπαναστατική Ελλάδα και οθωμανικό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 374, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 2007, σελ. 302. Βλ. Δ.Κ.Βογάζλης, *Το Αγροτικό ζήτημα εις Θεσσαλίαν και ιδιαιτέρως εις τον νομόν Τρικάλων*, Αθήνα (χ.χ), σελ. 75, «Η λέξη παρακεντές δηλώνει το παράρτημα, εξάρτημα και επί του προκειμένου εξηρημένην αγροτικήν τάξιν».

Βλ. και Δ.Κ.Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 140 «Οι Δουλοπάροικοι κάτοικοι των Τσιφλικιών ήσαν δύο ειδών: οι απλώς επ' ενοικίω κατοικούντες και μετερχόμενοι κατ αρέσκειαν παν επάγγελμα και ονομαζόμενοι τουρκιστί παρακεντέδες (πάροικοι) ή γεωργοί καλλιεργούντες την γην και ονομαζόμενοι ζευγίται (τουρκιστί τσιφτισήδες), διότι εκαλλιεργουν με ζεύγος βοών αροτήρων, η με ζεύγος αρότρων, ωνομάζετο δε και η εις αυτούς προς καλλιεργειαν παραδιδομένη έκτασις γης μετά των αναγκαίων οικημάτων προς οίκησιν του γεωργού, των κτηνών τούτου και αποθήκευσιν του αχύρου, με μίαν λέξιν ζευγάριον, τουρκιστί τσίφτ, εξ ου και Τσιφλίκιον», όπως και παραπάνω αναφέραμε. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σελ. 49, Δημήτριος Αγραφιώτης, «Τσιφλίκια και τσιφλικοχώρια της επαρχίας Αγιάς», *Πρακτικά Α' Συμποσίου για το Αγροτικό Ζήτημα στη Θεσσαλία*, Λάρισα 1992, σελ. 39-49 και στον ίδιο τόμ. Β. Νιτσιάκος, «Τσιφλίκι και Τσελιγκάτο», σελ. 17-21 και γενικότερα Νικόλαος Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός Βίος επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967, Λάζαρος Αρσενίου, *Η Θεσσαλία κατά την τουρκοκρατία*, Αθήνα 1984. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*,

βόρεια με οικία Κων. Παϊπάη, νοτιώς Σ. Τριανταφύλλου και δυτικώς με αυλαγά Κων. Παϊπάη». Σε έτερη παρακευμένη οικία μετά συνεχομένου σταύλου και σιταποθήκης διαμένει ο κολλίγας Αργύρης Ιω. Αγγελής. Τα άνω ακίνητα είχαν αγορασθεί από τον Σαλήμι Εφένδη Χουσεϊν Μπαϊρακτόπουλο (μεγάλος ζάπλουτος, τσιφλικάς Τούρκος) με το υπ' αριθμ. 14299/1893 πωλητήριο συμβόλαιο του ποτέ συμβ/φου Βόλου Κ. Καραμανώλη, πλην ορισμένων αγρών, που αντηλλάγησαν με επίσημα προγενέστερα συμβόλαια μετά των Στ. Δάρλα, Γεωργίου Τριανταφύλλου και Κων. Παϊπάη και στον αγοραστή παραδόθηκαν τα νέα ανταλλαγέντα ακίνητα. Η δουλοπαροικία στην οθωμανική αυτοκρατορία καταργήθηκε οριστικά με τα σουλτανικά διατάγματα Χάτι Σερίφ και Χάτι Χουμαγιούν του 1839, 1856 και 1861. Με το τελευταίο διάταγμα του 1861 του σουλτάνου Αβδούλ Αζίζ καταργήθηκε η δουλοπαροικία στη Θεσσαλία<sup>218</sup>.

Όσον αφορά στο οδικό δίκτυο<sup>219</sup> της εποχής εκείνης οι δρόμοι προσπέλασης για τον Άγιο Γεώργιο από το Βελεστίνο ήταν τρεις: Ο ένας ήταν η Μυλωνόστρατα, ο δεύτερος,

---

τόμ. 33, σελ. 154, Βα σίλης Κ. Σπανός, *Ιστορία Προσωπογραφία της ΒΔ Θεσσαλίας το Β' Μισό του 14<sup>ου</sup> αιώνα*, Λάρισα 1995, σελ. 30 και επ., Απόστολος Παπαθανασίου, *Η έγγεια ιδιοκτησία*, σελ. 260-265, Αγ. Λαΐου-Θωμάδακη, *Η Αγροτική Κοινωνία*, σελ. 283-284 και Ν.Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, 1972 σελ. 42. Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 120. «Το Ρέμισι Τσίφτ (Ζευγαριτίκιον, Ζευγολόγιον η εδαφικόν τέλεσμα των Βυζαντινών και terra jugatio η απλώς jugatio των Ρωμαίων) εποίκιλε κατά τόπους αναλόγως της γονιμότητος του εδάφους από 30-42 άσπρων κατά ζευγάριον (Τσίφτ) υπολογιζόμενον τούτο προς 100-150 Ντένιμ». Διευκρινίζουμε ότι το Ντένιμ ή Ντένιμ Ακτσεσί ήταν στρεμματικός φόρος και επληρώνετο για αγρούς κειμένους σε άλλη κτηματική περιφέρεια άλλου τιμαριού και όχι εκείνου όπου ήσαν εγγεγραμμένοι ιδιοκτήτες ως ραγιάδες. Το Ντένιμ ήταν ένα άσπρο για 2-4 στρέμματα της εκάστοτε καλλιεργουμένης γης, αναλόγως της ποιότητος αυτής και καταβάλλονταν το μήνα Μάρτιο. Για το οθωμανικό νόμισμα που κυκλοφορούσε στις ελληνικές χώρες κατά την τουρκοκρατία και για τις αναλογίες του με τα ευρωπαϊκά, βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Α', εκδ. 1984, σελ. 682.

218. Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 47 και 240. Με τα διατάγματα αυτά καθιερώθηκε α) η ελευθερία των χωρικών όπως εκλέγον κατά βούληση και μεταβάλλουν το τόπο διαμονής και το επάγγελμα των β) η κατάργηση των σουμπασήδων και των σουμπασηλικίων και γ) το ακατάσχετο και ανεκπόητο εκ μέρους των πιστωτών δύο αροτριόντων βοδιών, 25 προβάτων, 2 αγελάδων, φορβάδων ή όνων, κατ' άροτρο και του αναγκαίου για τη διατροφή της οικογένειας του χωρικού σιταριού κατά το γεωργικό έτος.

219. Η μεταφορά των προϊόντων γίνονταν με άλογα, μουλάρια και γαϊδούρια και σε ελάχιστες περιπτώσεις, πιο παλαιά, με βόδια που έσερναν τα κάρρα, δεδομένου ότι το οδικό δίκτυο προπολεμικά ήταν απαρχαιωμένο και οι συγκοινωνίες ανεπαρκείς. Το τρένο Βόλος-Τρίκαλα έτρεχε με 18 χιλμ. την ώρα. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 35, σελ. 251. Ευάγγελος Πρόντζας, *ό.π.*, σελ. 403. «Χερσαία μεταφορικά μέσα της περιόδου, με εξαίρεση το σιδηρόδρομο είναι τα φορητά ζώα, τα εγχώρια αμάξια και τα κάρρα. Τα πρώτα, εκτός από τη μικρή ταχύτητα μεταφοράς, προκαλούν μεγάλες ζημιές, τα δεύτερα χρησιμοποιούν με υψηλές

ο λεγόμενος Κεντρικός δρόμος, η Αγιοργίστρατα ή Αγιοργιόστρατα ή Αγιοργιώστρατα η οποία διέσχισε το Βαθύρεμα και ο τρίτος (Μονοπάτι και μετέπειτα καρόδρομος) έκαμε ένα μικρό κύκλο διασχίζοντας τις περιοχές με την ονομασία Μπαίρα, Κρεββάτια και Αμπέλια Βελεστινιώτικα,<sup>220</sup> έφθανε στα όρια των κτηματικών περιφερειών Αγίου Γεωργίου και Αερινού, όπου συναντούσε την περιοχή με την ονομασία Ισιάδια του Αερινού. Εκεί υπήρχε μία μικρή σουβάλα για να ξεδιψούν τα ζώα και αμέσως έστριβε αριστερά και ανατολικά με κατεύθυνση τον Άγιο Γεώργιο, περνώντας τη σιδηροδρομική γραμμή και τα παρακλάδια (παραπόταμοι) του Βαθυρέματος, βορειοδυτικά από το τοπωνύμιο Καρμπόνε<sup>221</sup>. Ομοίως υπήρχε και ένας παράλληλος καρόδρομος<sup>222</sup> που διέρχονταν από την περιοχή με την ονομασία Ντάμπια Βελεστίνου, αντάμωνε με το δρόμο που διέρχονταν από την περιοχή με την ονομασία Κιουτσούκ, έβγαινε στα Ισιάδια η Σταυροδρομική περιφερείας Αερινού και αμέσως στο σημείο αυτό έστριβε αριστερά και ανατολικά συναντώντας την περιοχή με την ονομασία Καρμπόνε, όπου τα πολλά πλατάνια, μερικά των οποίων σώζονται μέχρι σήμερα<sup>223</sup>. Κατόπιν συνέχιζε, αφήνοντας δεξιά την περιοχή με την ονομασία Καρμπόνε και προχωρώντας συναντούσε την περιοχή του υδρωνυμίου «Καναλάκος». Για την Αγιοργιώστρατα βλ. συμβόλαιο 5194/1909<sup>224</sup>. Φανάρι είναι η περιοχή όπου κείται το κτίσμα (πρώην Βενζινάδικο) του Αποστόλου Αργυροπούλου και το Μηχανουργείο των αδελφών Στεργίου Μπαλαμώτη, στην παλαιά Εθνική οδό Βόλου-Ριζομύλου. Το τοπωνύμιο Φανάρι καλείται και Αληγαριά (βλ. συμβόλαιο 7264/1951). Το τοπωνύμιο Αμπελάκια είναι το ίδιο, από χωροταξικής άποψης, με το τοπωνύμιο Σκαμνιά. Έτερη έκταση με το όνομα Ασπρόγια κείται νοτιοανατολικά του χωριού και είναι ο λόφος με τα πεύκα· ανατολικά του χωριού και πίσω από το λόφο με τα πεύκα, σε μικρή απόσταση από το χωριό, υπάρχει ένα βουνό που καλείται Κουμαρίτσα· στον αυχένα που σχηματίζουν οι δύο λόφοι υπάρχει μία τρύπα που βγάζει ζεστό αέρα το χειμώνα και δροσερό το καλοκαίρι<sup>225</sup>.

απώλειες την ενέργεια των βοδιών και τέλος τα κάρρα που εμφανίστηκαν στη Θεσσαλία το 1880, κοστίζουν πολύ (400-600 δραχμές). Βλ. Υποσημείωση 306.

220. Δεν εννοεί τα αμπέλια του τοπωνυμίου Ντάμπια αλλά τα αμπέλια του τοπωνυμίου Μπαίρα.

221. Τη διαδρομή αυτή χρησιμοποιούσαν κυρίως οι κάτοικοι άλλων χωριών όπως του Αερινού, Αγίου Δημητρίου, Κοκκίνας Ελευθεροχωριού και των χωριών της επαρχίας Φαρσάλων.

222. Βλ. Ν. Σχινιάς, *Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα 1886, σελ. 179-212.

223. Μαρτυρία Ιωάννου Αραμπατζή, κατοίκου Βελεστίνου.

224. Στις μέρες μας η Αγιοργιώστρατα έχει ασφαλοστρωθεί και χρησιμοποιείται πλέον πολύ περισσότερο σήμερα από τους κατοίκους του Βελεστίνου και Αγίου Γεωργίου.

225. Το τοπωνύμιο Κουμαρίτσα έλαβε την ονομασία από ένα μικρό δασύλλιο με κουμαριές που είχε το βουνό την εποχή εκείνη. Αυτό κήηκε στον πόλεμο του 1897. Μαρτυρία Βασιλείου

Η μικρή κοιλάδα που περικλείεται από τα ορεωνύμια Μαυροβούνι, Κουμαρίτσα και Ασπρόγια καλείται Μελένσκου ή Μαλένσκου. Στο Μαυροβούνι συναντάμε και το τοπωνύμιο Τζατζά που ελάχιστα γνωρίζουν. Στο τοπωνύμιο αυτό οι βοσκοί έχουν Γρέκι<sup>226</sup> δηλαδή στάνη<sup>227</sup> για να κοιμούνται τα βράδια τα γιδοπρόβατα. Προφανώς θα πρόκειται για το τοπωνύμιο Τζιατζιάνη<sup>228</sup> για το οποίο θα μιλήσουμε πιο κάτω. Εκεί κοντά συναντάμε και το τοπωνύμιο Πέτρινα Μανδριά<sup>229</sup>. Λίγο πιο κάτω υπάρχει άλλο τοπωνύμιο με την ονομασία Σταυροδρόμι<sup>230</sup>. Στα Βορειοδυτικά του βουνού και στους πρόποδες του Μαυροβουνίου υπήρχε μία μικρή πηγή που την ονόμαζαν Γαλανό<sup>231</sup>. Το τοπωνύμιο χρησιμοποιείται και σήμερα, το νερό όμως δεν υπάρχει. Η Καναλιώστρατα<sup>232</sup> είναι ο δρόμος ακριβώς μπροστά από το Λατομείο Κοτοπουλέα, που διέσχισε την περιοχή με την ονομασία Καλάμια (σύρριζα στο βουνό) και συνέχιζε προς τα Κανάλια, αφού συναντούσε στα αριστερά και βόρεια το διατηρητέο μνημείο του εξωκκλησίου του Αγίου Νικολάου<sup>233</sup>. Η Καναλιώστρατα διέσχισε τις περιοχές με την ονομασία Τσουκαλάδες, Φουκαλιές, Παλαιοχώρι, δυτικά άφηνε την περιοχή

Οικονομίδα, κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών.

226. Η λέξη είναι τουρκικής προέλευσης. Egrek σημαίνει περίφραγμα. Το μέρος όπου κοιμούνται το καλοκαίρι τα γιδοπρόβατα, μεταφορικά η κατοικία.

227. Από τη σλαβική λέξη stanb που μεταφράζεται ως μαντρί γιδοπροβάτων. *Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999, σελ. 173.

228. Έλαβε την ονομασία από τον αριστοκράτη ληστή Τζιατζιά για τον οποίο έχει γράψει ένα πόνημα το 2004 ο συγγραφέας Γιάννης Μπασλής, όπου εξιστορεί το βίο και την πολιτεία του συμπατριώτη του. (κατάγονταν από τη Κρασιά Ολύμπου).

229. Την ονομασία τους την έλαβαν από την πέτρινη περίφραξή τους.

230. Μαρτυρία Ευαγγέλου Γκουρίτσα, κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών.

231. Το τοπωνύμιο αυτό έλαβε την ονομασία από το νερό που φαίνονταν πράγματι γαλανό. Το νερό έδειχνε στην όψη του γαλανό επειδή ο πυθμένας της πηγής είχε πέτρωμα γαλανό και το χρώμα του νερού φαίνονταν γαλανό.

232. W.M. Leake, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809-1810», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 34 (1999) σελ. 135, «ο δρόμος από τα Κανάλια διέρχεται ανάμεσα από τη νότια πλευρά της λίμνης και από το βουνό των Γλαφυρών και εισέρχεται στην πεδιάδα, στο σημείο όπου βρίσκεται το Ντεληκαλί, μια μικρή κοιλάδα στους πρόποδες αυτών των λόφων». Τοπωνύμιο με το όνομα Ντεληκαλί δεν υπήρχε. Πρόκειται προφανώς για το τοπωνύμιο Ντελήχανι στο ίδιο ακριβώς σημείο, ήτοι ένας μικρός οικισμός που εξέλιπε στις αρχές του περασμένου αιώνα. Το τοπωνύμιο αυτό ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Ριζομύλου που χρησιμοποιείται στις συμβολαιογραφικές πράξεις.

233. Το ναΐδριο έχει κηρυχθεί από ετών διατηρητέο μνημείο και προ τινος άρχισε η συντήρηση, η επισκευή και η αναπαλαίωση του. Ο ναός είναι αφιερωμένος στον Άγιο Νικόλαο. Βλ. Friedrich Stahlin, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 17, σελ. 119.

Βρύσες, Μαυρόδες<sup>234</sup> και τέλος την περιοχή Ταμπούρι<sup>235</sup>. Παλαιά ο δρόμος για Λάρισα για τους Αγιοργείτες ήταν αυτή η διαδρομή όπως θα μιλήσουμε και πιο κάτω. Η Βολιώστρατα<sup>236</sup> διέσχισε τις περιοχές με την ονομασία Μεριάς, Πετριάδες ή Λιανόπετρες, 15° Καζέλο, Ξηρόβρυση και Πόρτα<sup>237</sup>. Το τοπωνύμιο Βολιώστρατα αναφέρεται σε άλλα συμβόλαια (8766/1907 συμβ/φου Βόλου Κίμωνος Κασσιάτη) ως Δρόμος Βόλου. Από τους τότε υπάρχοντες δρόμους δηλαδή τη Βολιώστρατα, τη Φαρσαλιώστρατα, τη Μυλωνόστρατα, την Καπουρνιώστρατα και Καναλιώστρατα οι κिरατζήδες<sup>238</sup> έκαμαν τις χερσαίες μεταφορές με καραβάνια από μουλάρια<sup>239</sup>.

234. Μαυρόδες ή Μαυρόγιες. Η λέξη είναι σύνθετη και παράγεται από τις λέξεις μαύρος και γαία-γη δηλαδή αγροί με μαύρα χώματα.

235. Είναι τουρκικής προέλευσης. Προέρχεται από την τουρκική λέξη Tabur που σημαίνει τάγμα, οχύρωμα.

236. Βλ. Paul Monceau, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1887», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36, Λάρισα 1999, σελ. 63, «Από το Βελεστίνο κατεβαίνουμε προς τα ανατολικά περνώντας από χαράδρες ανάμεσα στα βράχια που κρύβουν τις Φθιώτιδες Θήβες και στους χειμάρρους που κυλούν αριστερά προς την λίμνη Βοιβηίδα (προφανώς εννοεί το τοπωνύμιο Βαθύρεμα). Μετά το χωριουδάκι Άγιος Γεώργιος (βαδίζουν πλέον τη Βολιώστρατα) ο κατήφορος γίνεται πολύ μεγάλος (εννοεί τον κατήφορο της περιοχής με την ονομασία Λατομείο στην κτηματική περιφέρεια Σέσκλου) πάνω σε ένα νεροφαγωμένο μονοπάτι. Το βράδυ ζωντανεύει με ζεστά χρώματα τους ορίζοντες του κόλπου του Βόλου».

237. Η λέξη Πόρτα είναι Λατινική από τη λέξη porta, βλ. *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1999, σελ. 105.

238. Η λέξη κिरατζής προέρχεται από την τουρκική λέξη kiranci που σημαίνει αγωγιάτης. Ένα φόρτωμα ζύγιζε 88 οκάδες ή 112,818 κιλά. Το φόρτωμα αυτό το σήκωνε ένα άλογο ή μουλάρι. Το χωράφι δύο φορτωμάτων είχε έκταση 8 αλτσέκια δηλαδή 12 στρέμματα. Βλ. Δι κ. Βαγιακάκος, *Συμβολή εις την μελέτην των ναυτικών, εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου-16<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αι.*, Αθήνα 1990, σελ. 48. Η τσιούμα ήταν το μισό αλτσέκι η ουλτσέκι που σε άλλα θεσσαλικά χωριά ονομάζονταν κουβέλι και σε άλλα ταγάρι. Ζύγιζε 11 κιλά περίπου. Οι κिरατζήδες συνήθως είχαν από 6-8 ζώα ο καθένας και ταξίδευαν στις περιφέρειες δύο η τριών νομών, ενώ οι αγωγιάτες μετέφεραν με αγωγή τα εμπορεύματα σε κοντινές κυρίως αποστάσεις. Πολλές φορές το αγωγή πληρώνονταν με τις στράτες. Στο Βυζάντιο συνεχίζεται το ρωμαϊκό σύστημα βάρους των αγαθών με κύρια μονάδα τη λίτρα (ρωμαϊκή λίμπρα) που είχε δώδεκα ουγγ(κ)ιές (uncia από τον όγκο η από το unicum). Η ρωμαϊκή λίμπρα ζύγιζε 328 γραμμάρια περίπου, με την πάροδο όμως των χρόνων έχανε σταδιακά το βάρος της. Έτσι κατά τον 4<sup>ο</sup>-6<sup>ο</sup> αιώνα αντιστοιχούσε σε 324 γραμμάρια, τον 6<sup>ο</sup>-7<sup>ο</sup> αιώνα σε 322 γραμμάρια για να μειωθεί στα 319 γραμμάρια κατά το 13<sup>ο</sup>-15<sup>ο</sup> αιώνα. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 51, σελ. 44.

239. Βλ. Λάζαρος Αρσ. Αρσενίου, *ό.π.*, σελ. 59, «Με τα καραβάνια τους φθάνουν και στο Πήλιο... δημιουργούν βλάχικους οικισμούς στην Άλλη Μεριά του Πηλίου, στο Βελεστίνο, κοντά στον Αλυρό και αλλού, που δεν είναι άλλο παρά διαμετακομιστικοί σταθμοί. Με βάση κυρίως το Βελεστίνο μεταφέρουν λάδια και ελιές από το Πήλιο στη Λάρισα, τα Τρίκαλα και

Η Φαρσαλιώστρατα μετά τη γέφυρα, δυτικά του χωριού, διέρχονταν δυτικά της περιοχής με την ονομασία Καναλάκι η Καναλάκος (αρκετούς αγρούς η Φαρσαλιώστρατα τους άφηγε ανατολικά) και ανηφορίζοντας τις τοποθεσίες 51 Καζέλο και Κουτσούκι έβγαινε στη γνωστή τοποθεσία Ισιάδια της κτηματικής περιφέρειας Αερινού, όπου το γνωστό σε όλους προσκυνητάρι. Στο ίδιο σημείο έβγαινε και η οδική αρτηρία με την ονομασία Περσουφλιώστρατα. Η Φαρσαλιώστρατα, βόρεια του χωριού Κοκκίνα, διέρχονταν την περιοχή με το όνομα Μύλος της Κοκκίνας, έβγαινε στην περιοχή με το όνομα Μπουγάζι<sup>240</sup> και μετά στο Σιδηροδρομικό Σταθμό του Ρηγαίου. Η Μυλωνόστρατα διέσχισε τις τοποθεσίες Άγιος Αθανάσιος, Κοτρώνι, Βαθύρεμα και άφηγε την τοποθεσία Προσκύνημα νότια και αριστερά. Αναφέρουμε ότι σε μερικά συμβόλαια το τοπωνύμιο Κοτρώνι εξομοιούται με το τοπωνύμιο Βαθύρεμα (Βλ. 14789/1906, τόμ. 7<sup>ος</sup> αριθμ. 106). Ομοίως στο ίδιο συμβόλαιο το τοπωνύμιο Ροβοτόπι εξομοιούται με το ίδιο τοπωνύμιο Βαθύρεμα. Αυτό δικαιολογείται λόγω της μεγάλης έκτασης που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Ροβοτόπι<sup>241</sup> που δεν χρησιμοποιείται πλέον<sup>242</sup>. Για τη Μυλωνόστρατα κάναμε λόγο πιο πάνω. Η περιοχή Μποστανοτόπια<sup>243</sup> κείται βόρεια της Μυλωνόστρατας. Το τοπωνύμιο Μποστανοτόπια μνημονεύεται και με ελαφρά παραλλαγή ως Μποστανότοπος (συμβόλαιο 6159/1906 του ποτέ συμβ/φου Βόλου Κίμωνος Κασιμάτη) και ως Μποστανοχώραφα<sup>244</sup>.

Η οδική αρτηρία Καπουρνιώστρατα<sup>245</sup> διέρχονταν από τις περιοχές με την ονομασία Μεριάς, Σκαφίδες, Πετριάδες ή Λιανόπετρες, τη Σιδηροδρομική Γραμμή και

---

άλλα κέντρα, ενώ από αυτά παίρνουν στάρια και εργαλεία και τα πάνε στο Πήλιο». Κυριάκου Σιμόπουλου, *ό.π.*, τόμ. Γ2, σελ. 202, «Το καρβάνι ταξίδευε συνήθως οχτώ ώρες το 24ωρο. Τα βράδια στρατοπέδευαν πάντα κοντά σε πόλη ή σε χωριό και φρόντιζαν για προμήθειες αφού τοποθετούσαν αρματομένους φρουρούς που αγρυπνούσαν όλη τη νύχτα. Αυτή η φρουρά ήταν ξεχωριστή. Το ταξίδι Θεσσαλονίκη-Βιέννη καλυπτόταν σε 35 ημέρες».

240. Προέρχεται από την τουρκική λέξη Bogaz που μεταφράζεται –τα στενά– Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 214.

241. Το τοπωνύμιο έλαβε την ονομασία από το κτηνοτροφικό φυτό ρόβη ή ρόβη-όροβος.

242. Τα νερά του Βαθυρέματος και όλων των χεμιάρων της περιοχής χύνονταν παλαιά στη λίμνη Βοιβήδα. Σήμερα τα όμβρια ύδατα, τόσο του Λυγαρορέματος όσο και το ρέμα Βαθυρέματος, χύνονται στο Μεριά του χωριού.

243. Βλ. Γιάννης Καροφύλας *ό.π.*, σελ. 143.

244. Το πρώτο συνθετικό παράγεται από την τουρκική λέξη bostan που στα Ελληνικά ερμηνεύεται ως λαχανόκηπος. Το τοπωνύμιο είναι συνηθισμένο σε ολόκληρο το θεσσαλικό Κάμπο. Σήμερα σημαίνει τόπος όπου παράγονται καρπούζια και πεπόνια.

245. Βλ. W. M. Leake, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 35, σελ. 135, «Ο δρόμος μας από την Κάπρανα (έτσι ονομάζονταν παλαιά η Κάπουρα), το σημερινό χωριό Γλαφυρές, στο Βελεστίνο ακολουθεί μια κοιλάδα η οποία διακλαδίζεται δυτικά σε μία μικρή πεδιάδα και μετά κατεβαίνει με μια ήπια πλαγιά σε ένα άνοιγμα απέναντι ακριβώς, από το Βελεστίνο, όπου η

την άσφαλο (οδός Βόλου-Λάρισας), διέσχιζε παλαιά την περιοχή όπου το σημερινό Εργοστάσιο Αρμάτων 304 ΠΕΒ ως και τις περιοχές με την ονομασία Αμυγδαλιές, Αμπέλια ή Αμπελοτόπια, Ανάθεμα, Τσαίρια<sup>246</sup>, Δενδροφυτείες Κισλάδες ή Αχλαδιές, Χατζηλάζαρο και κατέληγε στην Κάπουρνα αφού άφηνε αριστερά την περιοχή με την ονομασία Τρία Όρνια της κτηματικής περιφέρειας Κάπουρνας (Γλαφυραί) και ακριβώς στα όρια αυτής, άφηνε και πάλι αριστερά, τους κυματοειδείς λόφους της σήμερα στη Καπουρνιώστρατα έχουν τα ποιμνιοστάσια-μανδριά τους οι αδελφοί Μπριάζνα· Η Καπουρνιώστρατα προσπερνούσε τη μικρή πεδιάδα ανάμεσα από τα δύο βουνά (το πλάτος είναι περίπου ένα χιλιόμετρο, όπου είναι τα κτήματα των αδελφών Νικολάου και Θεοδώρου Μπριάζνα). Βλ. συμβόλαιο υπ αριθμ. 11801/1904 του συμβ/φου Βόλου Αποστόλου Κόντου - τόμ. 6<sup>ος</sup> αριθμ. 19 του Υποθηκοφυλακείου Φερών. Λίγα κτήματα έχουν απομείνει για να θυμίζουν τα τοπωνύμια Δενδροφυτείες και Πλυθάρια ή Πλιθάρια, γιατί τα περισσότερα ακίνητα έχουν απαλλοτριωθεί από το στρατόπεδο και έχουν αγορασθεί από τη Χαλυβουργία Θεσσαλίας. Η τοποθεσία Παλαιάμπελα είναι σύνορο με την τοποθεσία Κοκκαλείκα, ανατολικά του χωριού. Η τοποθεσία Κοντοπούρναρα ευρίσκεται ένα χιλιόμετρο ανατολικά του χωριού και είναι σύνορο με την τοποθεσία Κοκκαλείκα. Στην τοποθεσία Κοκκαλείκα ευρίσκεται μία Βρύση σε αχρησία που καλείται Ξηρόβρυση. Η τοποθεσία είναι απέναντι - νότια από το Βενζινάδικο του Παπαμήτρου. Έλαβε την ονομασία από μία Βρύση-Κρήνη, που κτίσθηκε προφανώς επί τουρκοκρατίας και σώζεται μέχρι σήμερα. Κείται ανάμεσα από τη Σιδηροδρομική Γραμμή και τη λεωφόρο - (εθνική οδό Βόλου-Λάρισας) για Βόλο. Η βρύση αυτή έβγαζε πολύ λίγο νερό (σχετικό το 7357/1913 συμβόλαιο)<sup>247</sup>. Η περιοχή με την ονομασία Ανάθεμα είναι σύνορο με την περιοχή με την ονομασία Αμπέλια, δηλαδή την περιοχή που απαλλοτριώσε το 304 ΠΕΒ. Η περιοχή που καταλαμβάνει το φυτωνύμιο Ράμνιο είναι σύνορο με την περιοχή που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Καπνοτόπι κατά τα ανωτέρω, και η περιοχή με την ονομασία Ροδιές Μπιλάλ κείται στους πρόποδες του Λατομείου Νταόπουλου (πρόποδες ορειωνιού Ουβριάς Γάλα). Το τοπωνύμιο Δεληχαλιόρεμα δεν το συναντήσαμε στα κατοπινά συμβόλαια. Αυτό αναφέρεται στο 4064/1895 συμβόλαιο, με το οποίο γράφτηκε υποθήκη σε αγρό που

---

πεδιάδα είναι πιο στενή και διασχίζεται από τρεις τύμβους. Αυτοί σχηματίζουν μία ευθεία γραμμή και απέχουν μεταξύ τους εξ ίσου, καθώς επίσης και σε σχέση με τους λόφους και από τις δύο πλευρές τους. Η απόσταση Κάπραινα-Βελεστίνο είναι 2 ώρες και 30' με κανονικό βήμα». Πληροφοριακά ενημερώνουμε ότι οι Τούρκοι χώριζαν το 24ωρο στα δύο. Ένα που άρχιζε με την ανατολή του ήλιου και τελείωνε με τη δύση του και το άλλο αντίστροφα».

246. Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει λιβάδι. Προέρχεται από την τουρκική λέξη sayır. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 86.

247. Το ίδιο τοπωνύμιο έχει και η κτηματική περιφέρεια της πόλεως Βελεστίνου εντός σχεδίου πόλης.

κείται στην άνω θέση, χωρητικότητας τριών σταμπολιών (περίπου 7,5 στρεμμάτων), περιφέρειας Βελεστίνου<sup>248</sup>. Στο υπ αριθμ.12097/1925 συμβόλαιο δωρεάς αιτία θανάτου του Ειρηνοδίκευ Φερών Ιω. Χειμωνίδου, συναντάμε το τοπωνύμιο Περιφέρεια. Προφανώς είναι το ίδιο με το τοπωνύμιο Μεριάς.

Στα σύνορα των περιοχών με το όνομα Μεριάς και Καπνοτόπι, της κτηματικής περιφέρειας του χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών, υπήρχαν μέχρι προ τριακονταετίας πλάκες από τάφους σαν να ήταν φυτρωμένες στο έδαφος: οι τάφοι με τις μεγάλες πλάκες έφεραν στην κεφαλή και στα πόδια επιτύμβιες στήλες με τούρκικες επιγραφές που εξυμνούσαν τις αρετές των κεκοιμημένων. Το τοπωνύμιο ήταν γνωστό ως Τούρκικα Μνήματα: σήμερα δεν σώζεται τίποτε, αλλά στους κατοίκους του Αγίου Γεωργίου Φερών είναι γνωστό ότι εκεί ήταν τα Τούρκικα Μνήματα. Εικάζεται ότι, κατά τους αρχαιολόγους, στη θέση αυτή στην αρχαιότητα, υπήρχε ναός αφιερωμένος στη δίδυμη θεότητα των Διοσκούρων (Κούροι του Διός)<sup>249</sup> που ταυτίζονται με τον αστερισμό των Διδύμων. Τα ονόματα τους ήταν Κάστωρ και Πολυδεύκης και κατά τους μύθους έλαβαν μέρος και στην Αργοναυτική Εκστρατεία. Μαζί με τους Διόσκουρους λατρεύονταν, κατά τους αρχαιολόγους και η Φεραϊκή Θεότητα,<sup>250</sup> η Ενοδία Φεραία,<sup>251</sup> η προστάτιδα του κάτω κόσμου. Είναι αξιέπαινοι οι αρχαιολόγοι της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Βόλου οι οποίοι πάντοτε συμμετέχουν με σοβαρές και τεκμηριωμένες ανα-

248. Η έρευνά μας απέδειξε ότι το ακίνητο αυτό ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου Φερών και θα πρέπει κατά τη γνώμη μας να έχει γίνει κάποιο λάθος. Άλλοι θα υποθέσουν ότι είναι το σημερινό Μαχαλιόρεμα (ρέμα του Μαχαλά - από την τουρκική λέξη Mahalle), δίπλα στον αρχαίο ναό του Θαυλίου Διός στο Βελεστίνο: σχετικό και το 796/1900 συμβόλαιο. Η ίδια ανάλυση που κάναμε πιο πάνω για το τοπωνύμιο Ντελι(η)χαναύλακο ισχύει και εδώ. Η διαφορά είναι ότι σήμερα δεν υπάρχουν αυτά τα ρέματα και τα μεγάλα αυλάκια, που διοχέτευαν το νερό στην περιοχή με το όνομα Δελήχани περιφέρειας Ριζομύλου και από εκεί, σε μεγάλα αυλάκια και χάνδακες, στη λίμνη Κάραλα, γιατί οι παρακαίμενοι και όμοροι ιδιοκτήτες τα ισοπέδωσαν για την επέκταση των ιδιοκτησιών τους, με αποτέλεσμα να πλημμυρίζουν όλοι οι αγροί όταν βρέχει καταρρακτωδώς και οι γεωργοί να παθαίνουν και να υφίστανται τεράστιες και ανυπολόγιστες ζημιές στο όνομα του ελαχίστου κέρδους, επειδή τα νερά δεν βρίσκουν διέξοδο. Για το πρώτο συνθετικό Δελή ή Ντελή Βλ. Ιστορική συγκριτική έρευνα, Γεώργιος Α. Ντελόπουλος, *ό.π.*, σελ. 407. Το τοπωνύμιο σημαίνει το ρέμα ή το αυλάκι που φθάνει στο Δελήχани.

249. Βλ. Walter Burkert, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία* (Αρχαϊκή και Κλασική Εποχή), 1993, σελ. 441 και επ.

250. Βλ. Ευάγγελος Κακαβογιάννης, «Κεφάλι μαρμάρινο αγάλματος θεάς από τις Φερές της Θεσσαλίας», *Υπέρεια*, τόμ. 2, (1994), Β' Συνέδριο, «Φεραϊ-Βελεστίνο-Ρήγας», σελ. 61 και επ.

251. Βλ. Όλγα Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, «Ένα νέο Ιερό στις Φερές», *Υπέρεια*, τόμ. 1, (1990), σελ. 61 και επ.



κοινώσεις στα Διεθνή Συνέδρια<sup>252</sup>. Στο ναό των Διοσκούρων αναφέρεται και η διαπρεπής αρχαιολόγος Αργυρούλα Δούλγερη-Ιντζεσίλογλου, όπως θα μιλήσουμε και πιο κάτω. Για τη θεά Ενοδία προέβη σε μια σπουδαία και εμπειριστατωμένη ανακοίνωση στο Γ΄ διεθνές Συνέδριο και ο Παύλος Χρυσοστόμου σελ. 203 και επόμενα<sup>253</sup>. Στον Άγιο Γεώργιο αναφέρεται και ο Ευάγγελος Αναστασίου Λεονάρδος<sup>254</sup>, «Το χειμώνα οι κάτοικοι του Βελεστίνου και του Αγίου Γεωργίου Φερών διπλασιάζονται με την κάθοδο των βλάχων κτηνοτρόφων από τα Βλαχοχώρια της Πίνδου στα χειμαδιά της περιοχής, εκ των οποίων πλείστοι από τους χρόνους της προσαρτήσεως κατοικούσι διαρκώς εν τω Βελεστίνω»<sup>255</sup>.

Φρόνιμο θα ήταν να αναφερθούμε και στη Χάρτα του Ρήγα<sup>256</sup> και συγκεκριμένως στην επιπεδογραφία<sup>257</sup> όσον αφορά στο οδικό δίκτυο της εποχής εκείνης. Στην Επιπε-

252. Βλ. Όλγα Κακαβογιάννη *ό.π.*, σελ. 59. «Έξω από την πόλη μαρτυρείται ιερό όπου ετιμώντο οι Διόσκουροι-Διοσκούρειο. Η ύπαρξη πολλών αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών έξω από το χωριό Άγιος Γεώργιος, έδωσε αφορμή για την αναζήτηση του Διοσκουρείου το οποίο αναφέρεται από το Δημοσθένη στα σχετικά με τη συνομολόγηση συμμαχίας και ειρήνης μεταξύ του Φιλίππου Β΄ και των πρέσβων των Αθηναίων 346 π.χ.». Με την ευκαιρία σημειώνουμε ότι οι Διόσκουροι Κάστωρ και Πολυδεύκης σύμφωνα με το μύθο ήσαν από τη Σπάρτη και μεγάλωσαν στο ανάκτορο του βασιλιά Τυνδάρεω μαζί με την αδελφή τους, την ωραία Ελένη, την οποία έφεραν πίσω από την Αφίδνα Αττικής όταν την άρπαξε ο Θησέας. Οι Διόσκουροι ήσαν οι κατ' εξοχήν προσκεκλημένοι ως φιλοξενούμενοι θεοί (Θεοξένια). Βλ. Walter Burkert *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία*, 1993, εκδ. Καρδαμίτσα, σελ. 238 και 442.

253. Για τη θεά Ενοδία βλ. Παύλος Χρυσοστόμου, *Υπέρεια*, τόμ. 3, Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου, σελ. 203 και επ. «Νέα στοιχεία λατρείας για τη θεσσαλική θεά Ενοδία, η Φεραία θεά». Μερικοί αρχαιολόγοι τοποθετούν το Ναό των Διοσκούρων στο τοπωνύμιο Τούρκικα Μνήματα πριν εισέλθουμε στο χωριό 500 μέτρα περίπου δεξιά και δυτικά του κεντρικού δρόμου και οι περισσότεροι αρχαιολόγοι πλησίον του χώρου όπου σήμερα η βιοτεχνία τιμμεντολίθων Κυρίτση-Βουλγαράκη.

254. Στη *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία* του Ιωάννου Αναστασίου Λεονάρδου, 1836, ο Άγιος Γεώργιος καλείται Μικρή Φερά, απέχει δε από τη Φερά 10 στάδια (το στάδιο ισοδυναμεί με 196 μέτρα), Κων. Σπανός, εκδ. Θετταλός 1992, σελ. 92.

255. Ν. Γεωργιάδου, *Η Θεσσαλία*, Βόλος 1894, σελ. 151, Παυ. Καμηλάκης, «Επαγγελματικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες κατοίκων», *Υπέρεια*, τόμ. 2, (1994), σελ. 181, Νίτσα Κολιού, *ό.π.*, σελ. 26, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, σελ. 37.

256. Αυθεντικό αντίτυπο της Χάρτας του Ρήγα δωρήθηκε στο Δήμο Βελεστίνου από το Υπουργείο Πολιτισμού το 1997 που το αγόρασε σε Δημοπρασία αντί του ποσού των 16.000.000 δραχμών. Βλ. Γεώργιος Ι. Σχινάς, «Η χάρτα του Ρήγα και τα σωζόμενα αντίτυπα και περιγραφή του», *Υπέρεια*, τόμ. 3, Πρακτικά Γ΄ Διεθνές Συνέδριο, 1997, σελ. 974.

257. Βλ. Δημήτριος Απ. Καραμπερόπουλος, *Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα*. Τα πρότυπα της και νέα στοιχεία, έκδ. της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, 1998. Του ίδιου *Ρήγας και Ορθόδοξη Πίστη*, εκδ. 2005, σελ. 25, Λ. Βρανούσης,

δογραφία της Φεράς λεγομένης νύν Βελεστίνος, ο Ρήγας κάνει μνεία της στράτας που οδηγεί στον Άγιο Γεώργιο με αύξοντα αριθμό 9 γράφοντας επί λέξει: «δρόμος εις την μικρήν Φεράν λεγομένην Άγιος Γεώργιος». Στο έργο δε του Ρήγα «Νέος Ανάχαρσις» γίνεται μνεία για τη «Μικρή Φερά<sup>258</sup> απέχουσαν της άλλης Φεράς εννέα στάδια και δεν σώζεται σ αυτή άλλη αρχαιότητα παρά τειμάχια μισοκρημισμένων θόλων, πλήθος μαρμαρίνων ερειπίων και μία τρίκρουνος αρχαιοτάτη βρύσις». Είναι η βρύση που αναφέραμε πιο πάνω και θα πρέπει οι κάτοικοι του χωριού, κατά την ταπεινή μας γνώμη, να συνδράμουν οικονομικά, ώστε να ανακαλυφθεί και να τοποθετηθεί στο ίδιο σημείο που ήταν και πριν, το κομποτέχνημα αυτό που είναι έργο τέχνης, εάν αγαπούν το τόπο τους και τον πολιτισμό τους<sup>259</sup>. Για τα τοπωνύμια της επιπεδογραφίας στα οποία περιλαμβάνεται και η Αγιοργιώσταρτα αναφέρεται λεπτομερώς ο αρχαιολόγος Ευάγγελος Κακαβογιάννης<sup>260</sup>. Προπολεμικά, η περιοχή με την ονομασία Τρία Όρνια<sup>261</sup> που κείται στο σύνορο των κτηματικών περιφερειών Κάπουρας και Αγίου Γεωργίου, ήταν κατάφυτο από αγριελιές και συγκεκριμένως στο βουνό του Χατζηλάζαρου. Το δάσος αυτό με τις αγριελιές καταστράφηκε από κατοίκους του Αγίου Γεωργίου στην κατοχή (1941-1944) αποκλειστικά και μόνο για καυσόξυλα (χρησιμοποιήθηκαν στα τζάκια και στις σόμπες)<sup>262</sup>.

*Ρήγας Βελεστινλής, έκδ. β', 1964, σελ.150, και Χάρτα της Ελλάδος... παρά Ρήγα Βελεστινλή του Θετταλού χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων, 1797 εν Βιέννη, ανατύπωση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.*

258. Όπως είπαμε και πιο πάνω ο Λεονάρδος και ο Στέφανος Βυζάντιος υποστηρίζουν ότι «Αι Φεραί ήσαν δύο... και επαναλαμβάνει ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης στα Σχόλια του στην Ιλιάδα - Β' 711 λέγοντας δύο δε ήσαν Φεραί, η μεν αρχαία, η δε νέα, των νυν Φερών διέχουσαι αλλήλων σταδίους οκτώ», Κατά τον Γρηγόριο Ι. Στουρνάρα (βλ. τόμ. Δ', *Υπέρεια*, σελ. 466) το θέμα της αναφοράς δύο Φερών απασχόλησε τους μελετητές.

259. Βλ. Ευάγγελος Κακαβογιάννης, «Η Επιπεδογραφία της Φεράς του Ρήγα Βελεστινλή από αρχαιολογική άποψη», *Υπέρεια*, τόμ. 1, (1990) σελ. 434 «Εκεί (στον Άγιο Γεώργιο) υπήρχαν σημαντικά αρχαία ερείπια για τα οποία ο Ρήγας μιλάει συνοπτικά σε υποσημείωση της μετάφρασης του Ανάχαρση» και Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας... ό.π.*, σελ. 342.

260. Στην ίδια ως άνω ανακοίνωση γίνεται και μία άριστη και ανάλυση των τοπωνυμίων της επιπεδογραφίας. Πρακτικά Α' Συνεδρίου, 1986 σελ.434 στην οποία μεταξύ άλλων αναφέρει: Με τον αριθμό 9 ορίζεται η αφετηρία ενός δρόμου που οδηγεί «εις την μικρήν Φεράν λεγομένην Άγιος Γεώργιος».

261. Μετά από συζήτηση που είχαμε με τον π. Νικηφόρο Ντατζιόπουλο στο Στεφανοβίκειο, διαπιστώσαμε ότι η περιοχή (βουνώδης έκταση) με την ονομασία «Τρία Όρνια» ανήκει κατά το ήμισυ στην κτηματική περιφέρεια Στεφανοβικείου και κατά το έτερο ήμισυ στην κτηματική περιφέρεια Κάπουρας.

262. Πληροφορία-Μαρτυρία Κωνσταντίνου Γ. Αϊφαντή.

Στον Άγιο Γεώργιο σώζεται μέχρι σήμερα η εκκλησία που είναι αφιερωμένη στον Τροπαιοφόρο Μεγαλομάρτυρα Άγιο Γεώργιο η οποία μαζί με το Ρήγα είναι και αποτελούν το κλέος του Δήμου Φερών<sup>263</sup>.

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε α) Το περιοδικό *Προμηθεύς*<sup>264</sup>. Για τον Άγιο Γεώργιο Φερών γράφει μεταξύ άλλων: «Ναόν έχει του Αγίου Γεωργίου εξ ου και το όνομα του χωρίου, όστις ωκοδομήθη το 1832. Ο ναός αυτός έχει δύο εγγάμους ιερείς, το γραμματοδιδασκαλείον, έχει μαθητάς 34 και κατοίκους 445. Άπασαι αι οικίαι εισί λιθόκτιστοι και ισόγειοι εκτός 4-5 οικιών έχουσών ανώγεια. Οι πλείστοι των κατοίκων είναι αγωγιάται,<sup>265</sup> οι δε ποιμένες και ολίγιστοι γεωργοί εξάγουσιν κριθήν.

---

263. Κάνουμε γνωστό ότι στη Φεραία γή αναπαύεται ο άγιος Κάλλιστος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως επί Ιωάννου Κατακουζηνού και Ιωάννου Παλαιολόγου. Ανέβη στον Αρχιεπισκοπικό θρόνο μετά τον πατριάρχη Ισιδώρο. «Εκοιμήθη στις 20 Ιουνίου του 1368 έτους και ετάφη εν τη των Φερών Μητροπόλει. Φεραί δε ήτο πόλις της εν Θετταλία Μαγνησίας, ήτις κοινώς τώρα λέγεται Βελεστίνον. Βλ. *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τόμ. ΣΤ΄, Αθήναι 1995, Μην Ιούνιος». Βλ. και *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 43, σελ. 243, Το 1368 ο αυτοκράτορας Ιωάννης Παλαιολόγος 1341-1391 έστειλε στις Φερές τον πατριάρχη της πρωτεύουσας Κάλλιστο Α΄ (1350-1353, 1353-1363) για διαπραγματεύσεις για κάποια έργα με την κυρίαρχο αυτής της πόλης, την Ελισάβετ, που ήταν εκπρόσωπος της σερβικής εξουσίας. Φτάνοντας εκεί, αρρώστησε βαριά και πέθανε. Η Ελισάβετ τον έθαψε με την αριόζουσα μεγαλοπρέπεια».

Ο Άγιος Γεώργιος το ΙΓ΄ αιώνα υπάγονταν στην Επισκοπή Βελεστίνου όταν στον επισκοπικό θρόνο ανήλθε ο Μητροπολίτης Μιχαήλ Πανάρετος και η Επισκοπή Βελεστίνου ήταν αυτόνομη και αυθύπαρκτη μέχρι το έτος 1272, Βλ. *Απόστολος Παπαθανασίου, Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Αιώνα*, 1998 σελ. 85, 479 και 425, όπου μνημονεύεται η Επισκοπή Βελεστίνου σε απόσπασμα υπομνήματος του Πατριάρχου Αρσενίου το 1256 έτος «...Ανηνέχθη δε και περί του καταχθίνα εις παραλαύριον της Μακρυνιτίσσης την κατά την ενορίαν της Αγιωτάτης Επισκοπής Βελεστίνου δικεϊμένην Μονήν της Πανάγνου Θεομήτορος, την επί Σταυροπηγίω μεν ταύτης της Επισκοπής Βελεστίνου δεδομημένην.....» και *Απόστολος Παπαθανασίου, Υπέρεια*, τόμ. 2, σελ. 425. Βλ. και Γ.Ι. Κονιδάρης, *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος*, 2 (1970) – 108-110. «...ο κατάλογος αυτός του 7<sup>ου</sup> αιώνα δεν αναφέρει ακόμη τις επισκοπές του Δομενίκου (μέση Πελοπόννησος) και του Βελεστίνου – περιοχή των αρχαίων Φερών, οι οποίες εμφανίζονται στους καταλόγους μόνο τον 9<sup>ο</sup> αιώνα, η πρώτη και το 12<sup>ο</sup> η δεύτερη. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 37, σελ. 288.

264. Το περιοδικό *Προμηθεύς* δημοσίευσε το Ιστορικό του Δήμου Φερών το 1890 στο οποίο περιλαμβάνονταν και ο Άγιος Γεώργιος.

265. Βλ. Παν. Ι. Καμηλάκης, *Υπέρεια*, τόμ. 2, σελ. 201. Σύμφωνα με τον εκλογικό κατάλογο του Δήμου Φερών του 1882 σελ. 7-9 επί 89 ανδρών στον Άγιο Γεώργιο ήταν 29 αγωγιάτες. Το δε 1891 ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης αναφέρει ότι «οι πλείστοι των κατοίκων του Αγίου Γεωργίου εισί αγωγιάται».

Οι ιδιοκτήται ενοικιάζουν το πλείστον μέρος προς νομήν των ζώων»<sup>266</sup>. Η συγγραφέας Νίτσα Κολιού αναφέρει και τους λοιπούς γεωγράφους που κάνουν αναφορά κατά τα κατωτέρω στον Άγιο Γεώργιο Φερών<sup>267</sup>. β) Ο Αργύρης Φιλιππίδης το 1815 γράφει για τον Άγιο Γεώργιο:<sup>268</sup> «Εβγαίνοντας από το Βελεστίνο, κατά ανατολάς έως ένα κάρτο της ώρας, ευρίσκεις πάλαι χριστιανικόν χωρίον Άγιος Γεώργιος· έχει υπέρ τα ογδοήκοντα σπίτια, έχει χάνι και εκκλησίαν, έχει νερά μέσα καλά. Οι εδώ έχουν καλύτερα ήθη από τον Βελεστίνο, έχουσιν οι περισσότεροι το φιλάνθρωπον, κάμνουν μετάξια<sup>269</sup> αρκετά, σιτάρι, κριθάρι, βαμβάκια. Αι γυναίκες εδώ όσον και εις Βελεστίνο δουλεύουν νήματα. Απέχει από τον Αρμυρόν ώρας τρεις και μισή, από τον Βώλον τρεις και από τη Λάρισαν εννέα και μισή». Βλ. και Κ. Α. Μορζοζ, «Το Βελεστίνο το 18<sup>ο</sup> και 19<sup>ο</sup> αιώνα κατά τους Έλληνες γεωγράφους της εποχής», *Υπέρεια*, τόμ. 2, σελ. 304, όπου στα σημεία αναφοράς του Ιωάννου Οικονόμου για τον Άγιο Γεώργιο αναφέρεται ότι το χωρίο έχει 200 σπίτια οι κάτοικοι είναι Χριστιανοί, παράγει μέλι, βούτυρο, τυρί και ζώα και στη στήλη Ιστορία αναφέρεται ότι έχει μυθολογία.

Σήμα κατατεθέν αποτελεί και το τοπωνύμιο Κουκουλέντρου<sup>270</sup> που κείται νότια του χωρίου σε απόσταση περίπου 500 μέτρων. Στην κορυφή του λόφου, όπου το τοπωνύμιο,<sup>271</sup> δεσπόζει της περιοχής ένας τεράστιος βράχος, ένας ογκόλιθος, ύψους

266. Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινώτικα*, 1993 σελ. 21 και επ. – Περιοδικό *Προμηθεύς*, Σεπτέμβριος 1890 όπου αναφέρεται ότι το Βελεστίνο την εποχή εκείνη αριθμεί 2.389 κατοίκους και ο Άγιος Γεώργιος 445. Ο Άγιος Γεώργιος μετά το Σέσκλο που αριθμεί 653 κατοίκους, την εποχή εκείνη έρχεται τρίτος σε κατοίκους από τα δώδεκα συνολικά χωριά του τότε Δήμου Φερών. Σε στατιστικό πίνακα του 1828, το Βελεστίνο και οι 10 γειτονικοί οικισμοί είχαν 3.250 κατοίκους από τους οποίους οι 3.000 ήσαν Έλληνες και οι 250 Τούρκοι Βλ. Σωτ. Αθανασιάδης, «Ποικίλα θεσσαλικά αρχειακά», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 2, 1981, σελ. 33. Υπουργείον Εσωτερικών, *Πίνακες των Επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881*, εν Αθήναις 1884, 11.

267. Νίτσα Κολιού, *ό.π.*, σελ. 21-57.

268. Το 1815 ο λόγιος Μηλιώτης Αργύρης Φιλιππίδης έγραψε το Βιβλίο, *Γεωγραφία Μερική και μεταξύ άλλων αναφέρεται και στον Άγιο Γεώργιο Φερών*.

269. Βλ. Γιάννης Κορδάτος, *ό.π.*, σελ. 241, σημ. 1. Κυριάκος Σιμόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Γ', σελ. 369. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 27, σελ. 269, «Η Θεσσαλία παρήγαγε το περισσότερο μετάξι (όπως και τα κίτρινα κουκούλια) που λεγόταν ευρωπαϊκό και το εμπορευόταν εδώ... Η καταπίεση που ασκούσε ο Αλή Πασάς που είχε επεκτείνει το πασαλίκι του στα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιώνα, και κυρίως η εισβολή στην αγορά των αγγλικών προϊόντων, καταδίκασαν σε παρακμή, σιγά-σιγά, την υφαντουργία...».

270. Μαρτυρία Κωνσταντίνου Γεωργίου Αΰφαντή, πρώην προέδρου της Κοινότητος Αγίου Γεωργίου Φερών, κατοίκου Αγίου Γεωργίου.

271. Πιστεύουμε ότι το τοπωνύμιο αυτό σημαίνει όρθιος, στητός από την ελληνική λέξη Κούκου. Άλλη εκδοχή, να προέρχεται από το πουλί κούκος. Δηλαδή παλαιότερα να σύχναζε

επτά μέτρων περίπου, που στον ορίζοντα φαντάζει σε μια μικρή πέτρινη Μαγούλα. Η περιοχή με το όνομα Κοτρωνάκια κείται νότια του χωριού σε απόσταση περίπου 500 μ. Έλαβε δε την ονομασία αυτή από μία συστάδα βράχων. Εκεί έπαιζαν κάποτε τα παιδιά του χωριού. Είναι σύνορο με την περιοχή που καλείται Ασπρόγια, ο λόφος με τα πεύκα νοτιοανατολικά, πίσω από την Εκκλησία. Πίσω από το λόφο αυτό υπάρχει το βουνό που καλείται Μαυροβούνι<sup>272</sup>. Το ορεινύμιο Μαυροβούνι χωρίζει τις κτηματικές περιφέρειες των χωριών Αγίου Γεωργίου, Σέσγλου και Αερινού. Το μισό του βουνού (δυτικό) ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Αερινού και το άλλο (ανατολικό) μισό του βουνού ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου Φερών. Στο ορεινύμιο Μαυροβούνι όπως αναφέραμε υπάρχει μια μικρή σουβάλα για ξεδιψούν τα ζώα και τα πουλιά. Σ' αυτή την περιοχή μέχρι το 1950 υπήρχαν αετοφωλιές και άλλα αρπακτικά<sup>273</sup>. Στο βουνό αυτό υπάρχει μία τρύπα από την οποία ακούγεται ένα συνεχές βουητό. Οι βοσκοί που βόσκουν τα ποίμνια τους στην περιοχή αυτή γνωρίζουν τη ακριβή θέση της. Δυτικά του χωριού, σε μια πλαγιά δίπλα από το Λυγαρόρεμα και κοντά στα δέκα πλατάνια, τα μοναδικά που έχουν διασωθεί από την αλματώδη τεχνολογική εξέλιξη, υπάρχει άλλη κτιστή βρύση. Η Βρύση<sup>274</sup> αυτή είναι παλαιά και ας μη φαίνεται. Κτίστηκε επί τουρκοκρατίας, πλην όμως δεν γνωρίζουμε το χρόνο. Ανατολικά του χωριού και σύνορο με το Μαυροβούνι υπάρχει άλλος λόφος που λέγεται Κουμαρίτσα. Πιο ανατολικά κείται ο λόφος με το όνομα Σουβλερό<sup>275</sup>. Ο λόφος αυτός ανήκει στους κληρονόμους του Γεωργίου Κίτσιου. Στο προανές και στη βουνοπλαγιά του ορεινυμίου αυτού συναντάμε την περιοχή με το όνομα Γιδομάνδρι. Ανάμεσα από το Μαυροβούνι και το χωριό υπάρχει και άλλος λόφος που καλείται Πλακαριές. Έλαβε δε την ονομασία Πλακαριές, επειδή οι πέτρες

---

και να λαλούσε στο σημείο αυτό κάποιος μοναχικός κούκος. Εάν κάποιος γνωρίζει κάτι σχετικό με το τοπωνύμιο, παράκληση να επικοινωνήσει μαζί μας. Στο Σαραντάπορο της Ελασσόνας η λέξη κούκος σημαίνει κωνοειδής ράχη. Πράγματι ο τεράστιος βράχος έχει σχήμα κώνου. Το ίδιο τοπωνύμιο έχουν και στο Περίβλεπτο για το βουνό Τσιμπούραγας που έχει το σχήμα κώνου. Ομοίως και στο Δημοτικό Διαμέρισμα του Αγίου Δημητρίου του Δήμου Φερών.

272. Είναι συνηθισμένη η ονομασία Μαυροβούνι στο Θεσσαλικό χώρο. Την ίδια ονομασία έχουμε και στο Βελεστίνο για το Βουνό Καρα-ντάγ και για τους Βελεστινιώτες Καραντάο, καθώς και στην οροσειρά μεταξύ Πηλίου και Όσσας.

273. Μαρτυρία Νικολάου Στεφάνου Κασίδογλου κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών ο πατέρας του οποίου ήταν αγροφύλακας της περιοχής και γνώριζε την περιοχή σπιθαμή προς σπιθαμή.

274. Το νερό της αιερρύτου βρύσης αυτής έρχεται με σωλήνα από πηγή που βρίσκεται δυτικά της κοίτης του Λυγαρορέματος και σε απόσταση διακοσίων μέτρων. Το νερό αυτό κατόπιν διοχετεύεται στη βρύση, όπου παλαιά ήταν ο Τουρμπές ή Τουλμπές στη γέφυρά προς Βελεστίνο, δηλαδή στη Φαρσαλιώστρατα, και ρέει όπως είπαμε αενάως.

275. Πετρώδης λόφος με την κορυφή σε σχήμα σουβλιού.

στο ορεινύμιο αυτό είναι σαν πλάκες και δεν είναι ακανόνιστες όπως στα περισσότερα βουνά. Αυτός ο λόφος έχει ύψος 285 μέτρα. Στο λόφο αυτό, όπως είπαμε και πιο πάνω, υπήρχε μεταλλείο για ανόρυξη πέτρας. Νότια του χωριού υπάρχουν και άλλοι γήλοφοι, απλωμένοι σε μαλακά κύματα λόφων, που δεν έχουν όμως ιδιαίτερη ονομασία. Μετά το Βαθύρεμα, στη θέση Προσκυνητάρι, το υψόμετρο είναι 141 μέτρα. Η Μαγούλα Βισβίκη στον κάμπο έχει ύψος 163 μ.<sup>276</sup> Στο υπ' αριθμ. 23014/1976 συμβόλαιο αναφέρονται τα τοπωνύμια Κονάκια και Λυκοβασίλη οι περιοχές των οποίων ευρίσκονται μέσα στο αγρόκτημα «Κοκκαλείκα», του μεν τοπωνυμίου Κονάκια πολύ πριν φθάσουμε στις υπώρειες των λόφων ανατολικά του χωριού, του δε τοπωνυμίου Λυκοβασίλη ανάμεσα από την κτηματική περιφέρεια του Αγίου Γεωργίου και την κτηματική περιφέρεια Νέας Αγγιάλου, επάνω στα βουνά. Πλησίον της περιοχής που καλείται Κουκουλέντρου συναντάμε το τοπωνύμιο Μουτζόχωμα για το οποίο θα μιλήσουμε πιο κάτω<sup>277</sup>.

Για το σημαντικό αρχαιολογικό τοπωνύμιο Πιλάφ Τεπέ<sup>278</sup> έχουν γραφεί τόσα πολλά από τους αρχαιολόγους που δεν χρειάζεται να αναφερθούμε με λεπτομέρεια. Είναι ο

276. Βλ. Χάρτη Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού.

277. Από την περιοχή αυτή με την ονομασία Μουτζόχωμα οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου έπαιρναν το κοκκινόχωμα που χρησιμοποιούνταν ως συνδετικό υλικό (λάσπη με μείγμα ασβέστης και άμμου) για την κατασκευή λεπτών ζουναριών με τα δένδρινα δοκάρια τα οποία δένονταν ανά δύο, το ένα στην εξωτερική και το άλλο στην εσωτερική πλευρά του ντουβαριού, με κλάπες συνήθως κουμαρίσιες. Έμπαιναν ραλιά στα ντουβάρια και έδιναν αντισεισμική ισχύ. Τα πιο πρόχειρα όμως κτίσματα, όπως ήταν οι πεζούλες, τα έκτιζαν μόνο με λάσπη δηλαδή μόνο με το κοκκινόχωμα. Βλ. Rene Treuil, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου κατά τη Νεολιθική εποχή και την εποχή Χαλκού*, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1996, σελ. 139. Ακόμη στην οικοτεχνική δραστηριότητα των κατοίκων της υπαίθρου σημειώνουμε τη χρήση πηλού με αγελαδοκοπριά για την επάλειψη των δαπέδων των σπιτιών.

278. Το 1899 ανασκάφηκε ένα ύψωμα (Πιλάφ-Τεπέ) πάνω στο δρόμο, στη μέση της διαδρομής ανάμεσα στις Φερέες και στις Παγασές. Αυτό περιείχε ένα σκαμμένο τάφο και μέσα σ' αυτόν μία ασημένια υδρία του 3<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. Ο τάφος φαίνεται ότι ανήκει στο 2<sup>ο</sup> π.Χ.αιώνα και ίσως είχε δεχθεί έναν επιφανή πολίτη των Φερών. Βλ. Theodora S. Mac Kay, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 21, σελ. 10 και τόμ. 33, σελ. 5, H. D. Westlake, *Thessaly in the fourth century B.C.*, Methuen & Co. Ltd, London 1935, σελ. 252. Σημειώνουμε, όπως προκύπτει από τις διηγήσεις και περιγραφές ξένων περιηγητών, ότι βόρεια του τύμβου στον αυχένα υπήρχε λιθόστρωτο καλντερίμι για την πρόσβαση στην ενδοχώρα του θεσσαλικού κάμπου. Βλ. Νικόλαος Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, 1995, Περιφερειακές εκδόσεις «ΕΛΛΑ» σελ. 150, «Στενωπός δε διήκουσα δια των αμόρφων λόφων άγει εκ της παραλίας εις το Πελασγικόν πεδίον εν η παρά τα δεξιά υπέρκειται χειροποίητος τις λόφος Πιλάφ Τεπές καλούμενος, εξ ου επικαλείται και το στενόν. Κατά δε την έξοδον αυτού εις το πεδίον προς τα αριστερά κείται το μικρόν χωρίον Άγιος Γεώργιος και ½ της ώρας μεσημβρινώτερον (νότια) εις τας υπωρείας του Χαλκοδωνίου

λόφος αριστερά όπως πηγαίνουμε για Βόλο μετά το Βενζινάδικο του Παπαμήτρου, ακριβώς στη στροφή. Η περιοχή αυτή καλείται από πολλούς και Πόρτα λόγω της θέσεως της, καθ' όσον αποτελεί τη μοναδική δίοδο προς την ενδοχώρα του θεσσαλικού κάμπου. Το υψόμετρο του λόφου αυτού είναι 137 μ. και σε ορισμένα συμβόλαια το τοπωνύμιο αναγράφεται ως Πιλάφ Τεπέ ή Πόρτα (βλ. συμβ. 3753/1982 Σ.Π.Π.). Πολύ κοντά στο λόφο Πιλάφ Τεπέ, εκεί που ενώνονται τα δύο ρέματα ο λόφος κατά τους αρχαιολόγους καλείται Καστράκι<sup>279</sup>. Ο οικισμός Καστράκι είναι ο αρχαιότερος κοντά στο λόφο Πιλάφ Τεπέ. Ομοίως ο χώρος του τοπωνυμίου αυτού αποτελεί το μοναδικό δρόμο προσπέλασης προς τη θάλασσα και τον Παγασητικό κόλπο... Αρχαιότερος είναι

---

το μικρόν μεν και άσημον νυν χωρίον Βελεστίνος, κατέχον όμως την θέσιν της διασήμου και οχυράς κατά την αρχαιότητα πόλεως των Φερών, κληθείσης ούτως από του Φέρητος, υιού του Κριθέως ή από της Φεράς, θυγατρός του Αιόλου». Στο χάρτη που παρουσιάζει ολόκληρη τη Θεσσαλία το τοπωνύμιο Πιλάφ Τεπέ ονομάζεται και Πετρομάγουλο. Πρώτη φορά συναντήσαμε αυτή την ονομασία. Μέχρι το 1945 ο δρόμος για Βόλο διέρχονταν βόρεια του λόφου «Πιλάφ Τεπέ» και τα κάρρα χρησιμοποιούσαν αυτό το δρόμο κάνοντας στροφή αριστερά περίπου στο ύψος της «Ξηρόβρυσης». Πληροφορία Βασίλειος Παντελή Ιωαννίδης, κάτοικος Βελεστίνου. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 46, σελ. 206.

279. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, Λάρισα 1990, τόμ. 17, σελ. 121 και 122 – Friedrich Stahlin, «Η Μαγνησία». Μετάφραση από τα Γερμανικά Τόμη Αλεξόπουλου, «Στα βόρεια αντιθέτως η πεδιάδα περικλείεται από απρόσωπους λόφους οι οποίοι αποτελούν τον συνδετικό κρίκο του Πηλίου με τα μεσοθεσσαλικά βουνά κι απομονώνουν την λεκάνη της Βοιβηΐδας. Μόνο ο λόφος Πιλάφι Τεπέ επιτρέπει την εύκολη πρόσβαση στο εσωτερικό της Θεσσαλίας. Εδώ, κοντά στο Διμήνι και στο Σέσκλο περνούσαν οι δρόμοι που οδηγούσαν στη Λάρισα και στις Φερές. Η περιοχή αυτή καθώς αποτελούσε τη μοναδική άνετη προσπέλαση προς τη θάλασσα, υπήρξε συχνά το μήλο της έριδας για τους κατοίκους των εσωτερικών θεσσαλικών πεδιάδων». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 43, σελ. 242. Σχόλια Κώστα Σπανού, όπου το τοπωνύμιο αναφέρεται στην περιήγηση του Porf Uspenskij το 1859 έτος, μετάφραση από τα ρωσικά Ευαγγελία-Αντωνία Σαμαρά. Στην αφήγηση γίνεται λεπτομερής περιγραφή του τοπωνυμίου. «...Όμως και στο εξωτερικό της, ανάμεσα σε λόφους απλώνεται η κοιλάδα που ανοίγει τη μοναδική είσοδο στη Θεσσαλία από τη νότια (είναι η δυτική) πλευρά. Δεν είναι όμορφη. Οι πλευρές των λόφων είναι γυμνές και άγριες και η μέση είναι ανώμαλη και σαν πλημμυρισμένη με διάλυμα ασβέστη. Εδώ, μέσω των κατωφερικών πλαγιών των λόφων, ανεβήκαμε σιγά-σιγά ως τη μικρή και πολύ όμορφη τούμπα επονομαζόμενη Πιλάφ Τεπέ και από εκεί περάσαμε στο απέναντι έρεισμα αυτής της πεδιάδας. Αυτή η τούμπα είναι το πιο ψηλό ύψωμα της. Από αυτή ρέουν τα νερά της βροχής, άλλα προς το Βόλο και άλλα προς τη θεσσαλική πεδιάδα. Δεν μπορώ να προσδιορίσω το ύψος της, διότι δεν είμαι χωρομέτρης». (Για τα νερά της βροχής ο περιηγητής κάνει λάθος. Γιατί από αυτό ακριβώς το σημείο και λίγο πιο πάνω προς Βόλο, το έδαφος λαμβάνει κλίση και μάλιστα αρκετή προς τη θεσσαλική ενδοχώρα). Το τοπωνύμιο Πιλάφ Τεπέ μνημονεύεται και από τον Friedrich Stahlin στο έργο του «Η Πελασιγίτιδα». Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 12, σελ. 225.

ο οικισμός στο Καστράκι, κοντά στο λόφο Πιλάφι Τεπέ, μιάμιση ώρα με το πόδι από το Βόλο, εκεί όπου ενώνονται τα δύο ρέματα με κύρια ακμή κατά την 1<sup>η</sup> και τη 2<sup>η</sup> Λίθινη Εποχή». Τα ρέματα ενώνονται ακριβώς 100 μ. περίπου λίγο πιο κάτω προς Βόλο. Το ρέμα που έρχεται από το Σέσγκλο λέγεται Σεσκλιώτικο και ο χείμαρρος Σεσκλιώτης<sup>280</sup>. Πολλές φορές από το χείμαρρο αυτό πλημμυρίζει το Εργοστάσιο Αρμάτων, καθώς και το μοναδικό ανθοκήπιο της περιοχής. Επάνω στο λόφο Πιλάφ Τεπέ<sup>281</sup> υφίσταται μία μικρή Μαγούλα που καλείται από τους κατοίκους του χωριού Σχισμένη Μαγούλα. Στη Μαγούλα αυτή είχαν παρατηρητήριο οι Γερμανοί στην κατοχή<sup>282</sup>. Όπως πηγαίνουμε για Βόλο απέναντι από το λόφο Πιλάφ Τεπέ, ήτοι δεξιά και νότια αυτού, η περιοχή καλείται Κάστρο και κείται εντός του κτήματος του Χρήστου Αθανασίου Κόκκαλη. Μέσα σ' αυτό το αγρόκτημα συναντάμε και τις ειδικότερες θέσεις με το όνομα Προσήλιο, Καραούλια, Κονάκια Στράτες, Γραμμές, λιβαδότοπος, Πλαγάκι Μανδρί, Φούρνια και Λυκοβασίλη<sup>283</sup>.

Ορισμένα τοπωνύμια, όπως είπαμε, έχουν εκφυλισθεί με την πάροδο του χρόνου και δεν χρησιμοποιούνται πλέον, όπως π.χ. το τοπωνύμιο Χατγκινού, της κτηματικής περιφέρειας Αγίου Γεωργίου Φερών. Αυτό δεν υπάρχει πλέον ούτε το συναντήσαμε στα επόμενα συμβόλαια (10697/1921).

Οι Τούρκοι σέβονται και ευλαβούνται<sup>284</sup> πολύ τον καβαλλάρη στρατηλάτη και ένδοξο μεγαλομάρτυρα Άγιο Γεώργιο. Το χωριό Άγιος Γεώργιος υφίσταται ως τσιφλίκι από τη βυζαντινή ακόμη εποχή<sup>285</sup>.

280. Το ρέμα αυτό λέγεται Σεσκλιώτικο και ο χείμαρρος Σεσκλιώτης. Έχει κατεύθυνση από ανατολές προς δυμάς, περνά πίσω και νότια από το βενζινάδικο του Νικολάου Πάσχου και καταλήγει στην ασβεσταριά.

281. Στην τουρκική γλώσσα Pılan σημαίνει το πιλάφι. Βλ. Μεν. Δημητριάδη, *ό.π.*, σελ. 347.

282. Μαρτυρία Βασιλείου Κίτσιου κατοίκου Αγίου Γεωργίου.

283. Πληροφορία από Χρήστο Αθανασίου Κόκκαλη.

284. Γι' αυτό, όπως και σε άλλο σημείο αναφέρουμε, δεν άλλαξαν το όνομα του χωριού. Βλ. Παναγιώτης Γ. Τσιακούμης, *ό.π.*, σελ. 42, «Πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι και ο τεκές των Μπεκτασήδων στο Ιρενί κτίσθηκε πάνω σε ερείπια βυζαντινής εκκλησία που τιμούσε τον Άγιο Γεώργιο γιατί οι Μπεκτασήδες προτιμούσαν να κτίσουν τους τεκέδες σε εκκλησίες που είχαν ως προστάτη τους τον Άγιο Γεώργιο. Ο Άγιος Γεώργιος ήταν ο πιο αγαπητός και σεβαστός από όλους τους αγίους της Εκκλησίας». Βλ. Βλαδίμηρος Μιρμύρογλου, *οι Δερβίσσαι*, Αθήνα 1940, σελ. 121, «Τον Άγιο Γεώργιο οι Μπεκτασήδες τον ονόμαζαν Χιδερελέξ και τον ταύτιζαν με τον προφήτη Ηλία. Το όνομα αυτό παράγεται από τις λέξεις Χιζίρ που σημαίνει τον προστάτη της θάλασσας και Ελλέξ που σημαίνει τον Προφήτη Ηλία προστάτη της ξηράς».

285. Βλ. Δ. Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 213, όπου αναφέρεται ότι το τσιφλίκι του Αγίου Γεωργίου (Βελεστίνου) με το ίδιο όνομα υπήρχε από τη βυζαντινή εποχή μαζί με το χωριό Κάπουρνα (οι σημερινές Γλαφυραί). Ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων είχε πληροφορηθεί για το τσιφλίκι του Αγίου Γεωργίου και προσπάθησε να το πάρει αλλά προσέκρουσε στη σθεναρή αντίσταση του



Στη σελίδα 133 του βιβλίου «Με τους Έλληνες της Θεσσαλίας»<sup>286</sup> διαβάζουμε: Η σιδηροδρομική γραμμή από το Βόλο ως το Βελεστίνο περνά από το κέντρο μιας σχεδόν κυκλικής κοιλάδας που το βόρειο άκρο της καταλήγει στη θεσσαλική πεδιάδα. Έτσι σχηματίζει τόξο, με το χωριό και το Μοναστήρι<sup>287</sup> του Αγίου Γεωργίου περίπου στο μέσο, ενώ η σιδηροδρομική γραμμή είναι η χορδή του τόξου. Στην ίδια δε σελίδα «Το Βελεστίνο με το όρος Καρατάγ (εννοεί το βουνό Καραντάο) αποτελούν το δυτικό κέρασ, ενώ το όρος Ουβριάς Γάλα το ανατολικό... Η εφεδρεία του πυροβολικού και μία πυροβολαρχία ήταν καταυλισμένες μπροστά από τη Μονή Αγίου Γεωργίου. Η Μονή του Αγίου Γεωργίου μνημονεύεται και από το ζωγράφο της εποχής εκείνης σε ένα σκίτσο που δείχνει τις αντίπαλες δυνάμεις δυτικά της πόλης, στα υψίπεδα του όρους Καραντάο»<sup>288</sup>. Στο ίδιο βιβλίο ανακαλύπτουμε αυτό που έγραψε ο πατέρας

---

βελεστινώτη παπα-Γιώργη Σακελλάριου ο οποίος ήταν προεστός (πρόκριτος - Κοινοτικός άρχοντας) του χωριού την εποχή εκείνη. Περισσότερα βλ. Γιώργος Θωμάς, *Υπέρεια*, τόμ. 1, σελ. 136. Σχετικό είναι και ποίημα του Αλβανού λαϊκού ποιητή Χαντζή Σεχρέτη «Εγώ θα βάλω την βουλήν να αξιώσω το όνομά μου. Να κάμη χάξι ο Μόσκοβος από την αφεντιά μου. Του κάμπου οι κονιάρηδες ευθύς με προσκυνάνε. Τα Φέρσαλα και τ' Αλμιυρό κι αυτά δεν ταγιαντάνε. Τα Φέρσαλα και τ' Αλμιυρό κι αυτό το Βελεστίνο. Κι αν δεν με προσκυνήσουνε κανένα δεν αφήνω». Βλ. Δ.Κ.Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 210.

286. Για τον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 έχει γράψει ένα βιβλίο ο Kinnaird Rose πολεμικός ανταποκριτής του πρακτορείου Reuter's. Το βιβλίο το βρήκαμε σε ένα συγγενή, στα Τρίκαλα, της οικογένειας Χρήστου Βασιλείου Παναγιώτου κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών και προέρχεται από το Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας το 1997. Το βιβλίο επιγράφεται *Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*, μεταφρ. Ιωσήφ Κασσεσιάν, Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 1997. Μαζί του, ο ανταποκριτής, είχε και το ζωγράφο Μώντ που απεικόνιζε τις συναρπαστικές σκηνές των μαχών.

287. Όπως είπαμε και πιο πάνω χρειάζεται εξονυχιστική έρευνα για το Μοναστήρι που μνημονεύεται ότι υπήρχε στον Άγιο Γεώργιο. Επισημαίνουμε μόνο ότι στην πρόθεση 39 του Μοναστηρίου Δούσικου Τρικάλων από το 1530-1697, το Βελεστίνο έχει ένδεκα αφιερωτές και το 1855 μεταξύ των αφιερωτών συγκαταλέγεται και μία μοναχή με το όνομα Σαλώμη από το Βελεστίνο. Στο Βελεστίνο όμως δεν υπήρξε ποτέ Μοναστήρι και προφανώς αυτό θα ήταν του Αγίου Γεωργίου που τότε θα ήταν επανδρωμένο κατά πάσα πιθανότητα από μοναχές. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 20, σελ. 79. Στους αφιερωτές μνημονεύεται και ένας θεός του προπάππου μου Σταύρου Τρ. Καραμπροπούλου με το όνομα Αγάπιος (ιερομόναχος).

288. Υφίσταται διχογνωμία μεταξύ των επιστημόνων για το αν ο λόφος Μαλούκα είναι το Χαλκωδόνιο ή το όρος Καραντάγ. Κατά την ταπεινή μας γνώμη το όρος Χαλκωδόνιο είναι το όρος Καραντάο. Την οροσειρά Καταντάο ή Κυνός Κεφαλές την ταυτίζουν με το τοπωνύμιο Χαλκωδόνιο. Όλοι οι χάρτες των ξένων περιηγητών κατά την τουρκοκρατία παρουσιάζουν το όρος Χαλκωδόνιο με υψόμετρο 724. Άρα αυτό δεν είναι η Μαλούκα αλλά το όρος Καραντάο. Κείται επάνω από το χωριό Κοκκίνα και όχι επάνω από το χωριό Αερινό. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 35, σελ. 139 και τόμ. 16, σελ. 28, «Πολλοί ορεινοί όγκοι στην περιοχή έχουν την ονομασία Μαυροβούνι, όπως και το ίδιο το Χαλκωδόνιο όρος (βλ. Χάρτη Εθνικής Στα-

μου Σταύρος Παν. Παπαγεωργίου, στην προηγούμενη ανακοίνωση στο Συνέδριο, ότι δηλαδή το δάσος του Βελεστίνου (ως τοπωνύμιο) εξικνείτο μέχρι το Ρουμάνι<sup>289</sup>. Η περιοχή Ρουμάνι είναι όμορη με την κτηματική περιφέρεια του χωριού Ριζομούλου. Σε πολλά συμβόλαια, όπως μιλήσαμε και πιο πάνω στα τοπωνύμια του Βελεστίνου, αναφέρεται ως Ορμάν Δάσος. Ο ξένος περιηγητής στο ως άνω βιβλίο συνεχώς αναφέρει για το δάσος του Ριζομούλου. Δεν γνώριζε προφανώς ότι το δάσος αυτό ανήκε στην κτηματική περιφέρεια Βελεστίνου.<sup>290</sup> Το δάσος αυτό άρχιζε πάλαι ποτέ από την Κοκκίνα<sup>291</sup> διέρχονταν το Βελεστίνο από την περιοχή του Ναού Θαυλίου Διός και κατέληγε στη θέση Ρουμάνι.<sup>292</sup>

τιστικής Υπηρεσίας Ι:2.00.000 Ν. Λαρίσης, έκδ. 1963, αναθεώρηση 1972) τουρκική ονομασία Καραντάγ». Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* τόμ. 36, σελ. 113, «Το Χαλκωδόνιο είναι βουνό της Νότιας Πελασγιώτιδας με υψόμετρο 724 μ. Ι. «Οι γάρ προειρημένοι λόφοι καλούνται μὲν Κυνός Κεφαλαί. Τραχείς δε εἰσὶ και περικεκλασμένοι και προς ὕψος ικανόν ανατείνοντες» 2. «Ἐμάχοντο περί τας καλουμένας Κυνός Κεφαλάς, αι λόφων οὔσαι πυκνών και παραλλήλων ἀγραι λεπταί δι ομοιότητα του σχήματος οὕτως ωνομάσθησαν» 3. «Ανατεινόντων δε προς το μέσον κατά τας καλουμένας Κυνός Κεφαλάς λόφων περικλινών και υψηλών... ισχυρά και μετέωρα χωρία». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36, σελ. 120. Από το ίδιο Ημερολόγιο σελ. 114 διαβάζουμε –Ο Ἀγγλος συνταγματάρχης Ουίλιαμ Λήκ γράφει, «Το βουνό Χαλκωδόνιο καλύπτεται από μικρά πρινάρια τα οποία καθὼς εἶναι αιιθαλή και σκουρόχρωμα, ἔδωσαν μάλλον το ὄνομα Καραντάγ ἢ Μαυροβούνη σε ὅλη τη λοφοσειρά που απλώνεται από ἐδὼ και προς τα βόρεια...». Το τοπωνύμιο οφείλεται στο τρικέφαλο τέρας του Ἄδη, τον Κέρβερο. Οι αρχαίοι Θεσσαλοὶ πίστευαν ὅτι στην περιοχή αυτή υπήρχε ἕνα ρήγμα που οδηγούσε στον Ἄδη. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36, σελ. 42. Με την ευκαιρία αναφέρουμε ὅτι το ὄρος Καραντάο τα τελευταία πέντε χρόνια εκτός από πέρδικες και λαγούς, ὡς και προπολεμικά, ἔχει και αγριογούρουνα λόγω της ανοιχτής βλάστησης με πολλά ποώδη εἶδη.

289. Βλ. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου, *ὀ.π.*, σελ. 517. Για την τουρκική λέξη Orman που σημαίνει δάσος δρυμός. F. Tuncay-Λ. Καρατζάς, *ὀ.π.*, σελ. 854-855.

290. Ο Ρήγας στη χάρτα του, το μνημονεύει ως Ιερὸν Δάσος Δρυών. Η συγγραφέας Νίτσα Κολιού στα *Βελεστινώτικα*, Βόλος 1993, μνημονεύει την εφημερίδα Θεσσαλία που στις 4.9.1882 γράφει: «Μετά λύπης πληροφορούμεθα ὅτι πολλοὶ ξηλεύονται εκ του δάσους των Φερών. Το δάσος τούτο ὄχι μόνον ὡς κόσμημα ἀλλ' ὡς ἀληθῆς βᾶσις της Θεσσαλικῆς Πελασγιώτιδος, της τόσον φιλῆς, θα ηνχόμεθα να ἐκηρύττετο ιερὸν και οὐδὲν κλώνος των μεγαλοπρεπών αυτού δρυών να ἀπεκόπτετο...». Σημειώνουμε ὅτι τα δάση βαλανιδιάς φυτεύονταν ὡς ἀφιέρωμα στη θεά Δήμητρα. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, σελ. 31 ὅπου αναφέρεται ὅτι η παράδοση διασώθηκε από τον αλεξανδρινὸ ποιητὴ Καλλιμάχο (3<sup>ος</sup> αἰ. π.Χ.).

291. Η τελευταία βαλανιδιά στην Κοκκίνα κόπηκε για κανσόξυλα το 1950. Ἦταν θεόρατη και τεράστια. Μαρτυρία Σεραφεῖμ Γρηγορίου Τανού, κατοίκου Κοκκίνας.

292. Σχετικὸ και το ομώνυμο τοπωνύμιο –Ορμάν– της κτηματικῆς περιφέρειας Βελεστίνου, βλ. Γεώργιος Α. Ντελόπουλος, *ὀ.π.*, σελ. 406. Το δάσος αυτό πρόρριζα –δηλαδή σύρριζα– κατεκόπη στον πόλεμο του 1897. Βλ. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου, *ὀ.π.*, σελ. 508,

Ο Δ. Κ. Τσοποτός μνημονεύει τα κυριότερα Μοναστήρια κατά τις τελευταίες εκατοενταετηρίδες του βυζαντινού Κράτους και κατά τις παραμονές της<sup>293</sup> τουρκικής κατάκτησης στο Βιβλίο του: Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας.

Η ονομασία 16 Καζέλο (Καζέλο λέγεται το κτίσμα όπου είναι εγκατεστημένος ο υπάλληλος του ΟΣΕ) αναφέρεται στην περιοχή που βρίσκεται δίπλα από το εργοστάσιο Τοπιζόγλου και σήμερα εργοστάσιο ΔΑΡΜΑΚ. Η περιοχή με το όνομα 15 Καζέλο κείται στη θέση όπου το βενζινάδικο του Νικολάου Πάσχου. Στο ποιμνιοστάσιο του Μιχολίτσι, που σήμερα είναι κατεστραμένο, η περιοχή καλείται «Μηχανήματα»<sup>294</sup>. Πιο πέρα ανατολικά περίπου 1500 μέτρα η περιοχή καλείται Πόρτα. Το τοπωνύμιο είναι σύνορο με το τοπωνύμιο Ξηρόβρυση. Η βρύση αυτή (το κτίσμα) σώζεται μέχρι σήμερα. Η περιοχή με το όνομα 17 Καζέλο βρίσκεται στο σημείο όπου ερχόμενοι από Βελεστίνο στρίβουμε αριστερά για τον Άγιο Γεώργιο μετά το Σιδηροδρομικό Σταθμό, λίγο πριν από τα παλαιά ψυγεία Μπαλαμώτη-Αποστολίνα. Η περιοχή αυτή της κτηματικής περιοχής Αγίου Γεωργίου Φερών καλείται και Κράτσια. Η περιοχή Κασσιάνια κείται ανάμεσα από το στρατόπεδο και από την περιοχή με το όνομα Σπηλίτσα. Κυρίως

---

όπου αναφέρεται ότι το δάσος πάλαι ποτέ ξεκινούσε από το χωριό Κοκκίνα και κατέληγε στο τοπωνύμιο Ρουμάνι. Για το τοπωνύμιο Ρουμάνι βλ. Γιάννη Καίροφύλας, *Τοπωνύμια της Αθήνας, του Πειραιά και των Περιχώρων*, 1995 σελ. 188. Το τοπωνύμιο αυτό της κτηματικής περιφέρειάς Βελεστίνου φαίνεται και στους χάρτες του Δασαρχείου Βόλου. Για το δάσος αυτό κάνει λόγο και ο ανταποκριτής του πρακτορείου Reuter's Kinnaird Rose στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, βλ. *Με τους Έλληνες της Θεσσαλίας*, 1997, σελ. 150. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 35, σελ. 138 όπου ο περιηγητής W. M. Leake στο έργο του *Ταξίδι στη Θεσσαλία το 1809-1810* αναφέρει: «Κοντά στο Ριζομύλο υπάρχουν μερικά άλση από μεγάλες βαλανιδιές που λέγεται ότι ελαττώθηκαν πάρα πολύ τα τελευταία χρόνια». Τις κτηματικές περιφέρειες του Βελεστίνου και Ριζομύλου τις χωρίζουν τα τοπωνύμια Σαμαρίνα και Τσουμπέκου Μύλος.

293. Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 24, «Και εκ μόνων των σωζομένων και γνωστών μαρτυριών δύναται τις να εικάσει ότι η εκκλησιαστική ιδιοκτησία ήτο κατά την βυζαντινήν εποχήν μεγίστη εν Θεσσαλία. Αι κυριώτεραι εκ των γνωστών μοι εν Θεσσαλία Μονών κατά τας τελευταίας εκατοετηρίδας του βυζαντινού Κράτους και κατάς τας παραμονάς της τουρκικής Κατακτήσεως ήσαν αι εξής μετά των κτημάτων αυτών. Μεταξύ άλλων μνημονεύει το εν Βελεστίνω Ζευγηλατείον των Βραστών, όμοια των μετοχίων του Αγίου Δημητρίου και Αγίου Παρθένου, διαφόρους εν Βελεστίνω αμπέλους και υδρομύλους και ο Άγιος Γεώργιος των Καναλιών μετά αμπέλων χωραφίων και δουλοπαροίκων γεωργών – ίσως είναι το νυν παρά το Βελεστίνον χωριόν Άγιος Γεώργιος».

294. Το 1945 είχαν εγκαταστήσει αμερικάνικα μηχανήματα για το σπάσιμο της πέτρας. Ακόμη σώζονται οι τσιμεντένιες βάσεις επάνω στις οποίες είχαν τοποθετήσει τα μηχανήματα. Πριν από το σχέδιο Μάρσαλ ήτοι το 1945 την πέτρα την έσπαζαν με βαριοπούλα. Δίπλα στο ρέμα έβγαζαν την ξανθιά άμμο, σπάνια για την εποχή εκείνη.

ο χώρος του τοπωνυμίου Κασσιάνια έχει καταληφθεί από το Στρατόπεδο του 304 ΠΕΒ. Ο παλαιός δρόμος Βόλου-Λάρισας έστριβε δεξιά και νότια της Ασβεσταριάς, διέρχονταν από τις περιοχές με τις ονομασίες Κασσιάνια, Λατομείο Κοτοπουλέα, το ορεινό Ουβριάς Γάλα και συνέχιζε σε καλντερίμι σε πλάτος τεσσάρων μέτρων για Ριζόμυλο και Στεφανοβίκειο. Ο δρόμος για τη λίμνη Βοιβηίδα πήγαινε από την Καναλιώστρατα<sup>295</sup>. Ο δρόμος συνέχιζε ανατολικά στη λίμνη Κάρλα<sup>296</sup>. Ο δρόμος αυτός ήταν ο πιο σύντομος για Λάρισα. Η νέα Εθνική οδός κατασκευάστηκε το 1936. Η περιοχή με την ονομασία 49 Καζέλο είναι μπροστά από τον οικισμό Ρήγα Φεραίου ανατολικά του Βελεστίνου<sup>297</sup>.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να αναφέρουμε τα τοπωνύμια που περιλαμβάνει κάθε περιοχή και συγκεκριμένως η Β΄ Βιομηχανική περιοχή περιλαμβάνει τις περιοχές με τα παρακάτω τοπωνύμια ήτοι Τσαίρια, Μαγούλα,

295. Βλ. υποσημείωση 286.

296. Βλ. Ιωάννης Οικονόμος, *Ιστορική Τοπογραφία της τωρινής Θετταλίας (1817)*, Λάρισα 2005, Σχόλια Κώστας Σπανός, σελ. 45 «Ο Κάρλας σιμά εις τον Βελεστίνον και Βόλον, ελληνικά Βοιβηίς από μίαν σιμωνιτινήν της παλαιόπολιν Βοιβην, της οποίας σώζονται ακόμη κάτι σημάδια, ευγάζει πλήθος ψάρια, σαζάνια και πλατίτζαις, άνοστα όμως και ολίγης τιμής άξια. Αυτή η λίμνη γεμίζει από το νερό της Σαλαμβριάς δια τούτο πότε γίνεται παραμεγάλη έως είκοσιν ωρών γύρον, πότε μικρότερη, και πότε στίφτει, με την ολότητα όταν δεν ξεχειλίζει η Σαλαμβριά (ο Πηνειός ποταμός). Το πλέον μεγαλύτερον (διατηρείται η ορθογραφία του κειμένου) βάθος ημπορεί να φθάσει τα τρία μπόγια». Βλ. και *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 40, Σχόλια Κώστας Σπανός, σελ. 152 (Στράβωνας Θ,5,15: Η Βοιβηίς λίμνη πλησιάζει μεν ταίς Φεραίς, συνάπτει και τοίς απολήγουσι του Πηλίου πέρασι και της Μαγνησίης) και ο Ηρόδοτος κάνει λόγο για το τρεχούμενο νερό της λίμνης όπως ενός ποταμού – και προς τοίσι ποταμοίσι τούτοις την Βοιβηίδα λίμνην, ούτε ονομάζεσθαι κατά περ νυν ρέειν τε ουδέν ήσσαν η νυν, ρέοντας δε ποιείν την Θεσσαλίην πάσαν πέλαγος-, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, σελ. 44. Σχόλια Κώστας Σπανός. Η λίμνη από την περιοχή του Δήμου Φερών φαίνονταν πεντακάθαρα στον ορίζοντα όταν ο ουρανός ήταν εύδιος.

Με την ευκαιρία αναφέρουμε ότι (Βλ. Απόστολος Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα 1204-1453*, σελ. 62 και επ. και «Το Βελεστίνο κατά τη Φραγκοκρατία», *Υτέρεια*, τόμ. Β΄, σελ. 415), οι επιφανέστεροι από τους Λατίνους ευγενείς που έλαβαν φέουδα από το Βονιφάτιο ήταν και ο ονομαστός Γερμανός ιππότης Κατσινελεβόγκεν, ευγενής βαρώνος από την περιοχή του Ρήνου ο οποίος έλαβε ως φέουδο το Βελεστίνο και προφανώς ολόκληρη την περιοχή του Βελεστίνου. Σε μια από τις επιστολές του Πάπα Ιννοκέντιου του Γ΄ του 1208 έτους αναφέρεται το Βελεστίνο και ο Bertoldo von Katzenellenbogen ως αυθέντης (Dominus) του Βελεστίνου (Dominus de Velestino – Ιννοκέντιου Γ΄ Epistolaε τόμ. Β΄ σελ. 214, 464-465, 549 και Müller «Dokumenti sulle relazione delle cita Toscane oriente», σελ. 88-90. Βλ. Λάζαρος Αρσενίου, *ό.π.*, σελ. 14.

297. Μαρτυρία Κωνσταντίνου Τρ. Ακριβούση και Βασιλείου Οικονομίδη αμφοτέρων κατοίκων Αγίου Γεωργίου Φερών.

Κισλάδες, Δενδροφυτείες, Πλιθάρια, Ροδιές, Χουνίτσα,<sup>298</sup> Προσήλια, Κοκκα-  
λείκα, Ουβριά, Καπουρνιώστρατα, Χατζηλάζαρο<sup>299</sup> Πιλάφ-Τεπέ,<sup>300</sup> Πόρτα,  
Βρύση (υπάρχει και άλλο τοπωνύμιο με την ίδια ονομασία), Μπιλάλ, Κισλάς<sup>301</sup>,

298. Σε πολλά παλαιά συμβόλαια το τοπωνύμιο αναφέρεται ως Χουνίτσα η Δελήχανη(ι)  
επειδή συνορεύει με την κτηματική περιφέρεια του χωριού Ριζομούλου.

299. Την ονομασία την έλαβε από από τον γαιοκτήμονα Χατζηλάζαρο, ο οποίος στην  
περιοχή αυτή είχε 9.000 στρέμματα.

300. Ρωτήσαμε πολλούς και κυρίως κατοίκους τους Αγίου Γεωργίου, αλλά κανείς δεν γνώριζε  
πως το τοπωνύμιο έλαβε την ονομασία Πιλάφ Τεπέ. Είπαμε και πιο πάνω πως στην τουρκική  
γλώσσα Τερε σημαίνει λόφος. Στην Ελλάδα το ρύζι κυρίως σερβίρεται αναποδογυρίζοντας μία  
κούπα στο πιάτο. Στην Τουρκία σερβίρεται στο πιάτο εν είδει κώνου. Επειδή ο λόφος Πιλάφ  
Τεπέ έχει πράγματι ένα εκπληκτικό σχήμα κώνου γι αυτό οι Τούρκοι τον ονόμασαν Πιλάφι  
Τεπέ και κατά παραφθορά Πιλάφ Τεπέ. Την απάντηση αυτή μας την έδωσε ο Βασίλειος  
Παντελή Ιωαννίδης, κάτοικος Βελεστίνου ο οποίος γνωρίζει την τουρκική γλώσσα και έλκει  
την καταγωγή από τη Μικρά Ασία. Πριν τις ανασκαφές, στις αρχές του προηγούμενου αιώνα  
στην κορυφή ο λόφος πραγματικά είχε το σχήμα κώνου. Τον Βασίλειο Παντελή Ιωαννίδη  
επιβεβαίωσε ο περιηγητής William Gell στο οδοιπορικό της Θεσσαλίας το 1805 ο οποίος  
γράφει «Εγκαταλείποντας αυτό το τοπίο, κατηφορίζουμε. Στα δεξιά μας υπάρχει ένας μεγα-  
λοπρεπής τύμβος, ο οποίος τώρα ονομάζεται Πιλάφ Τεπέ η Πιλάφ, υποδηλώνοντας ένα πιάτο  
ρυζιού το οποίο συνήθως σερβίρεται σε ένα σωρό όπως είναι αυτός ο τύμβος. Αυτοί οι τύμβοι  
είναι, μερικές φορές, θέσεις στις οποίες έχει στηθεί η αυτοκρατορική σημαία της Τουρκίας. Ο  
εν λόγω τύμβος έχει διάμετρο 150 ποδιών (45,72μ). Στα δεξιά του ξεκινάει ένας λιθόστρωτος  
δρόμος». Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 46, σελ. 206. Αυτά γράφει ο μισέλληνας Άγγλος  
περιηγητής William Gell στο οδοιπορικό της Θεσσαλίας και δη στο έργο του «The Itinerary  
of Greece...», London 1819.

301. Είναι τουρκικής προέλευσης. Προέρχεται από τη λέξη Kislak που σημαίνει χειμαδιό,  
χειμερινός καταυλισμός. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 39, σελ. 187. Βλ. Ε. Μπόγκαζ,  
«Τουρκικές λέξεις σε παλαιότερα ελληνικά κείμενα», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. 7-8, Αθήνα 1959,  
150, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29, σελ. 140 και F. Tunçay – Λ. Καρτζά, *ό.π.*, σελ. 419.

Κατά την τουρκοκρατία υπήρχε ιδιαίτερος φόρος διαχειρίσεως (ξεχειμώνιασμα) ο λεγόμενος  
Resmi Kislak, το «εννόμιον φθινοπωρινών χωροσταυλίων» κατά τους Βυζαντινούς που αντι-  
στοιχούσε σε ένα πρόβατο ανά τριακόσια πρόβατα σε κάθε ποιμνίο. Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός,  
*ό.π.*, σελ. 123, Ιωάννης Καργιαννόπουλος, *ό.π.*, σελ. 386, «Η φορολογία των ζώων  
υπολογίζονταν σε ποσοστό επί της αξίας τους», Νίκος Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση Νεο-  
ελληνικής Ιστορίας*, Βιογραφικός Οδηγός, Σπύρου Ι. Ασδραχά, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*,  
1972 σελ. 41-43, Απόστολος Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Β΄  
έκδ., Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 55 όπου απαριθμούνται οι δυσβάστακτοι φόροι επί τουρκο-  
κρατίας: δεκάτη, μελισσονόμιο, ιπποφοβή, φόρος προβάτων (celeb / resm-i agnam, βλ. Βέροα  
Μουταφτίεβα μεταφρ. Ουρ. Αστρινάκη – Ευαγ. Μπαλτά, *Αγροτικές σχέσεις στην  
οθωμανική αυτοκρατορία, 15<sup>ος</sup>-16<sup>ος</sup> αι.*, Πορεία Αθήνα, 1990, σελ. 274-275). Στα έγγραφα των  
δραγουμάνων ο φόρος αυτός αναφέρεται ως προβατιάτικο ενώ στον Αλμυρό ως τζελεπικό,

Κισιάδες,<sup>302</sup> Τρία Όρνια, Ξηρόβρυση. Η περιοχή του 304 ΠΕΒ Εργοστάσιο Αρμάτων περιλαμβάνει τις περιοχές με τα εξής τοπωνύμια: Φουκαλιές, Ανεμοπωρείο (ο λόφος μέσα στο 304 ΠΕΒ Εργοστάσιο), Σπηλίτσα, Γραμμές, Κασσιάνια, Μαγούλα Ταμπούρι, Ουβριά, Αμπέλια, Τσουκαλάδες, Παλαιοχώρι, Σκαμινές. Η κεντρική και ανατολική περιοχή του χωριού περιλαμβάνει τις περιοχές με τα πιο κάτω τοπωνύμια ήτοι: Καπνοτόπια, Πετριάς, Λιανόπετρες<sup>303</sup>, Καζέλο, Σκαφίδες, Ποταμιές Χατζήμπεη (όπως το προφέρουν στο χωριό οι αγρότες και στα συμβόλαια Χοτζάμπεη) Κοκκαλείκα, Νίρλα Σεσκιλιώστρατα, Μαγούλες, Σγουρόγραμμα, Κράτσια, Χατζηπτή, Παλαιάμπελα, Κοντοπούραρα Μεριάς Κολχόζια, Μολυμένο Ρέμα, Βρυσούλες, Ράμνιο, Τούρκικα, Μνήματα, Μεριάς, Αμπελάκια. Η δυτική περιοχή περιλαμβάνει τις τοποθεσίες με τα παρακάτω τοπωνύμια Άγιος Αθανάσιος, Νέα οικόπεδα, Φατές, Βελεστινιώστρατα,<sup>304</sup>

Βλ. Κώστας Σπανός, «Πέντε θεσσαλικά έγγραφα (1815-1818)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 18, σελ. 102-103, φόρος Δημητριακών, φόρος μούστου, φόρος βαμβακιού, φόρος φρούτων, αμυγδάλων, δικαίωμα αρραβώνων, φόρος ενηλίκου, φόρος για τις χήρες, φόρος βοσκής-το εννόμιον των Βυζαντινών-, φόρος για τους χοίρους,-τη χοιροδεκατεία των Βυζαντινών-, φόρος εστίας (-το καπνικόν των Βυζαντινών δηλαδή εάν κάπνιζε το τζάκι, πλήρωνες τον επιβαλλόμενο φόρο δηλαδή δύο μιλιάρια ήτοι το έκτο του χρυσού, βλ. Κων. Παπαρρογγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Φάρος, 6, 73), κεφαλικό φόρο, χαράτς ή τζίτζιέ κατά τον ισλαμικό όρο, την ωφέλεια, το κασνίκιο (συμβολικό δώρο από κρασί, ψωμί και κότες) το ζευγαράτικιον, τον αέρα, την αγγαρεία και χίλιους δυο άλλους έκτακτους φόρους και ο φόρος επί των αρνιών (Αρνιακά). Βλ. Βασίλης Κ. Σπανός *Ιστορία-Προσωπογραφία της ΒΔ Θεσσαλίας το Β΄ Μισό του ΙΔ Αιώνα*, σελ. 30. Οσιρ ήταν ο γνωστός φόρος επί των αγροτικών προϊόντων, μελισσών κ.λπ. Βλ. Peter F. Sugar, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία 1354-1804*, Σμίλη, Αθήνα, 1994, σελ. 211, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 42, σελ. 127. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26, 149-151. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Α΄, έκδ. Ε΄, 1984, σελ. 653, και στη σελίδα 655 δίδει μία εικόνα των φορολογικών επιβαρύνσεων των υποδούλων κατά την τελευταία δεκαετία του ΙΗ΄ αιώνα, και τόμ. Β΄ σελ. 653-655 όπου απαριθμούνται τα δασύματα κατά την τελευταία δεκαετία του 18<sup>ου</sup> αι. καθώς και οι έκτακτες εισφορές.

302. Από γενομένη έρευνα σε ολόκληρο την κτηματική περιφέρεια του Δήμου Φερών μόνο στον Άγιο Γεώργιο συναντάμε το άνω τοπωνύμιο.

303. Βλ. Λάζαρος Αρσενίου, *ό.π.*, σελ. 22, Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, *ό.π.*, σελ. 389.

304. Η Βελεστινιώστρατα η Βελεστινιώστρατα, όπως την προφέρουν οι κάτοικοι του Δήμου Φερών και γράφεται στα συμβόλαια από το 1881 μέχρι σήμερα, ήταν ο κύριος οδικός λιθόστρωτος άξονας που συνέδεε το Βελεστίνο με τη Δημητριάδα και τις Παγασές. Ήταν οδός φυλασσόμενη και είχε μόνιμα επανδρωμένα φυλάκια με στρατιωτικές φρουρές. Η στράτα αυτή κατέληγε στη θέση Μπουμπουλήθρα όπου βρισκόταν και η πύλη του τείχους της χριστιανικής Δημητριάδας. Υπολείμματα του δρόμου αυτού βρέθηκαν και στον οικισμό Σέσζλου. Ο καθηγητής Α. Αρβανιτόπουλος πρώτος ανακάλυψε και περιέγραψε τα ερείπια του λιθόστρωτου αυτού

Μαγούλα, Ανασκαφή, Ανάθεμα, Βαθύρεμα, Λάκκα, Κρεββάτια, Πυροβολείο, Μανούσιου Αμπέλια,<sup>305</sup> Ρέμα Χαβούζι, Σημείο, Γκορτζιά, Περσουφλιώστρατα, Πουρναλίκι, Ντεληχαναύλακο η Δεληχαναύλακο, Δένδρος ή Αυλάκι, Κιούπ Ντερέ, Μπαίρα, Μυλωνόστρατα, Δαούλ Κιπισέ. Η περιοχή Σιδηροδρομικού Σταθμού περιλαμβάνει τους χώρους με τα πιο κάτω τοπωνύμια ήτοι: Σταθμός, Μνημείο, Ασβεσταριά, Φανάρια, Βάτος, Τζαφέρια ή Γεφύρι, Δένδρος, Μυλωνόστρατα έν μέρει, Τσουκαλάδες ή Μονοπάτι εν μέρει, Φατές, Πίσσα Μαγούλα, Μαγούλα Σταθμός (είναι η Μαγούλα στο τοπωνύμιο Ανασκαφή που αναφέραμε. Σήμερα δεν υπάρχει), Μιχαλόρεμα ή Μαχαλόρεμα και πιο βόρεια Μουσταφά Αγά. Η περιοχή προς Ριζόμυλο περιλαμβάνει τις τοποθεσίες με τα πιο κάτω τοπωνύμια ήτοι: Μουμτζή Μαγούλα, Παλαιοκκλήσι, Μαυρόγιες, Σουβαλίτσα, Μαγούλα, Μαντά ή Μασιά, Μαγούλα Καναλιώστρατα, Βατιώνα Καλντερίμι,<sup>306</sup> Καναλιώστρατα, Καραγάτς, Σκοτωμένος ή Πεθαμένος, Βισβίκη Μαγούλα<sup>307</sup> ή Ίμιλκια, Βρύση, Καλάμια, Ταμπούρια<sup>308</sup> και Σκορδάδες (σύνορο με την κτηματική περιφέρεια του χωριού Ριζομύλου). Το τοπωνύμιο Παλαιοκκλήσι Γκορτζιά

δρόμου από το Βελεστίνο στη Δημητριάδα. Βλ. Απόστολος Παπαθανασίου, *Υπέρεια*, τόμ. 2, σελ. 411-428. Δημήτριος Σταύρου Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σελ. 396.

305. Για το τοπωνύμιο αυτό βλ. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου *ό.π.*, σελ. 512. Ο Μανούσιος ήταν κάτοικος Βελεστίνου και είχε τεράστια ακίνητη περιουσία. Για το αρχείο του συμβολαιογραφείου Φερών που κατέχει σήμερα ο συμβολαιογράφος Βόλου Σταύρος Παναγιώτου Παπαγεωργίου, το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας στο Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου το 1988 έτος αναφέρει μεταξύ άλλων «...Πρόκειται για αρχείο μοναδικό που διασώθηκε μέσα από πολεμικές περιπέτειες και το οποίο αποτελεί σημαντικότερη πηγή για τη μελέτη της αγροτικής ιδιοκτησίας και οικονομίας του θεσσαλικού κάμπου».

306. Το καλντερίμι, καντιρίμι ή καλδιρίμι είναι λιθόστρωτη οδός στρωμένη με ακανόνιστες πέτρες, μπηγιμένες στη γη. Υπολείμματα από το καλντερίμι επισημάνθηκαν στο δρόμο Βελεστίνου-Στεφανοβικείου που εξυπηρετούσε την αλιεία της λίμνης Κάρλας αφ ενός και την συγκοινωνία των χωριών και του εμπορίου αφετέρου Βλ. Λάζαρος Αρσενίου, *ό.π.*, σελ. 62-63. Προέρχεται από την τουρκική λέξη kaldırım που σημαίνει λιθόστρωτο. Βλ. Μεν. Δημητριάδης *ό.π.*, σελ. 280, η λέξη tasli σημαίνει ομοίως λιθόστρωτος-η.

307. «Η Μαγούλα Μικρό Στήθωμα βρίσκεται στην πεδιάδα 1,2 χιλμ. Β. της διασταύρωσης του δρόμου Βόλου-Λάρισας με το δρόμο που οδηγεί στο Βελεστίνο, 1,5 χιλμ. ΒΑ της Μαγούλας Άγιος Γεώργιος 1 και Δ. των Νοτιοδυτικών παρυφών του όρους Μαγαβούνι. Η Μαγούλα είναι σχεδόν κυκλική με διάμετρο περίπου 150 μ. και ύψος 6μ. Το 1941 ο Γερμανός Reinert (Gemanenerbe 6 (1941) σελ. 191) ανέσκαψε μεγάλο κτίσμα που είχε τη μορφή διπλού μεγάρου και το οποίο χρονολογείται στο τέλος των πρώιμων φάσεων της Νεότερης Νεολιθικής. Από το κτίσμα αυτό δε σώζεται σήμερα κανένα ίχνος, αλλά το βόρειο τμήμα της Μαγούλας, όπου έγινε η ανασκαφή, έχει μία ανθηρωτή διάταξη». Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 18, σελ. 94, Σταύρος Π. Παπαγεωργίου *ό.π.*, σελ. 514.

308. Βλ. Γιάννης Καϊροφύλας, *ό.π.*, σελ. 202.

αναφέρεται στο υπ' αριθμ.16.609/1908 συμβόλαιο<sup>309</sup>. Τέλος οι λόφοι-ρεβένια και τα βουνά γύρω από τον οικισμό του Αγίου Γεωργίου περιλαμβάνουν τις περιοχές με τα παρακάτω τοπωνύμια, ανατολικά του Οικισμού, Προσήλια, τα ορεινώμια Σουβλερό και Κουμαρίτσα, το τοπωνύμιο Ασπρόγια. Δυτικά τα τοπωνύμια Καναλάκι<sup>310</sup>, Κιουτσούκ, Γκαβό Ιωσήφ, Καρανάσιος, Καρπόνε. Βόρεια οροσειρά Ουβριά, βορειοανατολικά Γκιούμπρια ή Γκιούλμπερη και νοτιοανατολικά Μαυροβούνι, Μπλετσέικα, Κοντοπούρναρα, Κουκουλένδρος και Λυγαρόρεμα.

Στη δημογραφία της οικιστικής μονάδας με κριτήριο την έγγαιο διανομή, λαμβάνοντας υπ' όψει και τους γαιοκτητικούς φορείς, το τοπωνύμιο παρέχει έμμεση μαρτυρία για το σύνολο των οικισμών. Τέτοιας μορφής οικιστικές μονάδες είναι όσες έχουν συμπληρωματικό στοιχείο της τοπωνυμικής τους αναφοράς, όπως σταθμός, λειβάδι,<sup>311</sup> Φουκαλιές, χάνι, Βρύση, Βίγλα<sup>312</sup> κ.λπ. Στις θεσσαλικές μεγάλες γαιοκτησίες συνηγορεί η γλωσσική απόδοση του περιβάλλοντος στον οικισμό καθ' όσον οι μεγάλες γαιοκτησίες φέρνουν το γλωσσικό φορτίο τους από την οθωμανική διαχείριση.<sup>313</sup>

309. Βλ. Δημήτριος Στ. Παπαγεωργίου, *Υπέρεια*, τόμ. 4, σελ. 404.

310. Το τοπωνύμιο προέρχεται από τη λατινική λέξη *canalis* που σημαίνει αυλάκι.

311. Κατά το λεξικό της ελληνικής γλώσσας του Δημητρίου Δημητράκου η λέξη Λειβάδιον είναι λέξη μεσαιωνική και νεοελληνική, ενώ η λέξη Λιβάδιον μαρτυρείται από την αρχαιότητα Βλ. και *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 27, σελ. 153, υποκοριστικό του αρχαίου Λιβιάς.

312. Από το λατινικό *vigilia* = αγρυπνία, φυλακή της νύχτας. Σε άλλα μέρη απαντάνται ως Βίγλη = φυλακή, νυχοφυλακή.

313. Βλ. Ευάγγελος Πρόντζας, *ό.π.*, σελ. 139-140. και 384, «Σύμφωνα με την ταξινόμηση του συγγραφέα Δ. Βαγιακάκο είναι δυνατό να έχουμε την ακόλουθη συνοπτική εικόνα για την Θεσσαλία: Είδος τοπωνυμίου, Σλαβικά, Βλάχικα, Αλβανικά, Τουρκικά και Ελληνικά. Τα τουρκικά τοπωνύμια τα συναντάμε στην πεδιάδα, τα βλάχικα και τα αλβανικά στα ορεινά, ενώ τα σλαβικά στο δυτικό ορεινό όγκο της Θεσσαλίας. Στην πεδιάδα έχουμε τα Μακροτοπωνύμια, ενώ στον ορεινό όγκο και πεδιάδα τα Μικροτοπωνύμια. Σχολιάζοντας τις δύο τελευταίες περιπτώσεις, θα λέγαμε ότι το μακροτοπωνύμιο ανταποκρίνεται στον οικισμένο χώρο υπό την προϋπόθεση ότι συνδυάζει δύο βασικούς συντελεστές παραγωγής, την εργασία και το έδαφος, ενώ το μικροτοπωνύμιο στηρίζεται κυρίως στο βασικό μέσο παραγωγής, το έδαφος. Για την προέλευση των τοπωνυμίων πρβ. τη θέση του K.JireceK που αναλύει ο Ν. Τοντόροφ, Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού* τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1964». Βλ. Χρήστος Δημάκης, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 35, σελ. 159. «Τα αρβανίτικης προέλευσης τοπωνύμια της περιοχής των Καραγκούνδων είναι λίγα και εντοπίζονται στα δυτικά. Τα περισσότερα είναι τουρκικά, ελληνικά και σλαβικά. Τα τουρκικά βρίσκονται σχεδόν αποκλειστικώς στα νότια (της Θεσσαλίας), όπου φαίνεται ότι εγκαταστάθηκαν συμπαγείς ομάδες Κονιάρων. Τα σλαβικά είναι διάσπαρτα, με μεγαλύτερη πυκνότητα στα βόρεια, ενώ τα ελληνικά βρίσκονται κυρίως στα δυτικά και κοντά στα Τρίκαλα. Σημειωτέον ότι στην περιοχή αυτή που θεωρείται κατεξοχήν κέντρο των Καραγκούνδων, και κοντά στα Τρίκαλα, η πυκνότητα ελληνικών τοπωνυμίων φαίνεται να είναι μεγαλύτερη από οποιαδήποτε αντίστοιχη σε όλη τη Θεσσαλία».



Ο Γεώργιος Παν. Μαλαμάκης με το 10332/1925 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Βόλου Κων. Αυλωνίτη επώλησε «το λειβάδι Άγιος Γεώργιος,<sup>314</sup> γνωστό με το όνομα Κοκκαλείκα, 9.000 στρεμμάτων με σύνορα ιδιοκτησία Γιαννώτα, Ρέμα Καναλάκι, περιφέρεια, με αγρούς Αγίου Γεωργίου Φερών, Ρίζου Καλύβα,<sup>315</sup> Ρέμα προς Δυσιάς, Νίρλα, περιφέρεια χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών μέχρι Παλιάμπελα, όριο Σέσκλου, Κάπουρνα και αγρούς Γιαννώτα και ήμισυ Μαγούλα, ένθα 15<sup>ον</sup> Φυλακείον του Σιδηροδρόμου εκτός της Λάγκκας Πιθάρια αφεθείσαν εις τον Συνεταιρισμόν υπό της Επιτροπής Διαχωρισμού».

Το Ελληνικό Δημόσιο παραχώρησε σε διάφορους δικαιούχους αγρότες αγροτεμάχια στις θέσεις Κοντοπούρναρα, Βρουσούλα, νότια του χωριού, και Παλιάμπελα, ανατολικά του χωριού<sup>316</sup>. Τα Παλιάμπελα κείνται μετά το ορεινό Σουβλερό, 4 χιλ. ανατολικά του χωριού πριν φθάσουμε στο τοπωνύμιο Άγιος Ιωάννης περιφερείας Σέσκλου. Υπάρχει και άλλο τοπωνύμιο με την ονομασία Παλιάμπελα. Αυτό όμως εξομοιούται και ταυτίζεται με το τοπωνύμιο Αγιοργεϊτικά Αμπέλια. Το αγρόκτημα με το ορεινό Μαυροβούνι περιφερείας Αερινού σύνορο με την κτηματική περιφέρεια Αγίου Γεωργίου αγοράστηκε από τους Κων. Μπλέτσα κ.λπ.· πωλητής ο Χαλήλ Χουσεϊν Σερίφ Βέης σύμφωνα με το υπ' αριθμ. 6387/9.4.1928 συμβόλαιο του συμβολαιογράφου

314. Οι Τούρκοι δεν άλλαξαν την ονομασία του χωριού Αγίου Γεωργίου γιατί σέβονται και ευλαβούνται τον Άγιο Γεώργιο. Η ονομασία του Βελεστίνου έγινε Γενιτζαρί, του Ριζομούλου Ντινγκί, του Μικρού Περιβολακίου Ταχταλασιάν, του Αερινού Περσουφλή, του Στεφανοβικείου Χατζή Μούσ, της Χλόης Κόνιαρι, του Αγίου Γεδεών Νταμπεγλή, της Κοικκίνιας Μουσαφακλή, του Περιβλέπτου Σαρατζή, του Αγίου Δημητρίου Ουζλάρ και του Ελευθεροχωριού Αρντουάν. Βλ. Λάζαρος Αρσ. Αρσενίου, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, 1984, σελ. 31, «Τα χωριά που δημιούργησαν Κοινιάρηδες και Τούρκοι Τσιφλικάδες με αποίκηση πήραν τούρκικες ονομασίες. Τα άλλα διατήρησαν τις παλιές. Από αυτές άλλες είναι ελληνικές, κυρίως στα πεδινά, άλλες σλαβικές, κυρίως στα ορεινά και ημιορεινά... λίγες αρβανίτικες σε ορεινά και ακόμη λιγότερες λατινικές. Τα τοπωνύμια σε λόφους σταυροδρόμια, δάση, κάμπους, βρύσες κ.λπ. διατηρήθηκαν ελληνικά, σλαβικά ή λατινικά στις περιοχές που κατοικούσαν Έλληνες αλλά με τον καιρό πήραν τούρκικη ονομασία. Στα Κονιαροχώρια και στα τσιφλίκια πήραν τούρκικες ονομασίες. Κρίνοντας από αυτά μπορούμε να συμπεράνουμε ότι στη Θεσσαλία οι ντόπιοι κατοικούν πριν από την τουρκοκρατία όλα τα ορεινά και ημιορεινά. Οι κάμποι αποικίσθηκαν από Τούρκους ή κατοικήθηκαν από Έλληνες μετά την τουρκοκρατία. Κοινιάρηδες εγκαταστάθηκαν σε ρεβένια και σε πεδινά από τον Τύρναβο, Συκούριο, Βελεστίνο, Αλμυρό, Φάρσαλα, Σοφάδες και τέλος τσιφλίκια δημιούργησαν οι Τούρκοι στις ίδιες περιοχές.

315. Ποιμενική Καλύβα όπου ξεκαλοκαιριάζουν οι κτηνοτρόφοι. Για την κατασκευή της βλ. Rene Treuil, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, 1996, σελ. 139, εκδ. Καρδαμίτσα.

316. Το 1946 η Επιτροπή Απαλλοτριώσεων Βόλου, με την υπ' αριθμ. 2/1946 απόφασή της, που μεταγράφηκε στον τόμ. 21 και αριθμό 29 των βιβλίων Μεταγραφών του Υποθηκοφυλακείου Φερών, παραχώρησε διάφορα αγροτεμάχια στις άνω τοποθεσίες.

Βόλου Δημητρίου Αγοροπούλου, που μεταγράφηκε στον τόμ. 15 και αριθμό 17 των βιβλίων Μεταγραφών του Υποθηκοφυλακείου Φερών<sup>317</sup>.

Το λειβάδι Χουνίτσα, της κτηματικής περιφέρειας του χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών, εκμισθώνει το 1910 ο Δημήτριος Τζίμα Μήσιας προς τον κτηνοτρόφο Νεμπή, αντί 125 δραχμών (5183/1910 συμβόλαιο). Η περιοχή με το όνομα Μποσταντοτόπια κείται ανάμεσα από τις περιοχές με την ονομασία Φατές και Μυλωνόστρατα. Η περιοχή με την ονομασία Παλιαρωτή<sup>318</sup> κείται νότια του χωριού 2,5 χιλμ. η περιοχή δε που καταλαμβάνει το ζωνώνιο Αλεπότρupes κείται νότια του χωριού περίπου 1000 μ. Ο χώρος που καταλαμβάνει το τοπωνύμιο Μπουτζόχωμα<sup>319</sup> κείται και αυτή νότια του χωριού περίπου 900 μ. (Ν.Δ. της περιοχής με το όνομα Κουκουλένδρου περίπου 500 μ.)<sup>320</sup> και η περιοχή του υδρωνυμίου με το όνομα Λιγαρόρεμα (κατά τη γνώμη μας Λυγαρόρεμα) κείται νότια του χωριού περίπου 3 χιλμ. Στην ίδια περιοχή κείται και η περιοχή με την επωνυμία Κοκκίνα. Μετά την περιοχή με το όνομα Παλιαρωτή, νότια του χωριού, συναντάμε το χώρο με το όνομα Μπλετσέικα (λειβάδι Μπλέτσα) που ανήκει στην κτηματική περιφέρεια Αερινού. Στα σύνορα των κτηματικών περιφερειών Αερινού και Αγίου Γεωργίου υπάρχει ένα τοπωνύμιο που ονομάζεται Μελίσσι. Μάλλον από κάποιο σμήνος μελισσών που ήταν εγκαταστημένο εκεί. Μετά τα Μπλετσέικα αρχίζουν οι υπώρειες του βουνού Μαυροβούνι. Το Μαυροβούνι έχει ύψος 526 μέτρα. Η περιοχή με το όνομα Βλάχα κείται 2,5 χιλμ. ΝΑ του χωριού και η περιοχή με το όνομα Γαλανό κείται ΝΑ του χωριού περίπου 2 χιλμ. Το μικρό βουναλάκι με την ονομασία Κουμαρίτσα κείται περίπου 2 χιλμ. ΝΑ του χωριού. Κάτω από το λόφο Κουμαρίτσα ανατολικά του χωριού και μετά την τοποθεσία Βλάχα υπάρχει ένα ύψωμα με την ονομασία «Στου Λοχία». Αντίστοιχο τοπωνύμιο έχει και η κτηματική

317. Η παραχώρηση προς τον Κωνσταντίνο Μπλέτσα υπό του Ελληνικού Κράτους έγινε με την υπ' αριθμ. 34897/9.9.1936 απόφαση του Υπουργού Οικονομικών, που μεταγράφηκε στον τόμ. 16 και αριθμό 187 των ιδίων, ως άνω βιβλίων Μεταγραφών και αφορούσε σε έκταση 4.367,457 τετραγωνικά μέτρα.

318. Μαρτυρία Χρήστου Αχιλλέως Καρασμάνογλου, κατοίκου Βελεστίνου και Στεργίου Χρήστου Τσιουμάκα κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών.

319. Από τους αγρούς που κείνται στην περιοχή με το όνομα Μουτζόχωμα οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου μέχρι το έτος 1965 έπαιρναν χώμα που ήταν κόκκινο (κοκκινόχωμα) και κατασκεύαζαν τους σοφάδες στις αυλές των σπιτιών τους. Το κόκκινο αυτό χώμα το δούλευαν με τραγόμαλλο και το τοποθετούσαν στο κάτω μέρος του φούρνου. Χρησιμοποιούνταν δηλαδή ως πυρόχωμα. Η περιοχή αυτή Κοκκίνα που αναφέρεται σε συμβόλαιο του 1914 με το οποίο ο γαιοκτήμων Αποστολίδης αγόρασε 150 αγρούς από τους αδελφούς Νικολαΐδη, προφανώς κείται σ' αυτή την περιοχή.

320. Στα παλαιά συμβόλαια μνημονεύεται και ως Κασιανή Λωρίδα. Βλ. 16474/1914 συμβόλαιο του ποτέ συμβ/φου Βόλου Κίμωνος Κασιμάτη.

περιφέρεια Αγίου Γεδεών (Νταμπεγλή). Προφανώς εκεί θα σκοτώθηκε κάποιος λοχίας στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Προχωρώντας ανατολικά συναντάμε την περιοχή με την ονομασία (τοπωνύμιο-ανθρωπωνύμιο) Χατζηρίζου και ακόμη πιο πέρα ανατολικά, σύνορο με την περιφέρεια Σέσγκλου, την περιοχή Τζιατζιάνη (και τα δύο ονόματα αναφέρονται σε κλέφτες-ληστές του 19<sup>ου</sup> αιώνα)<sup>321</sup>. Η περιοχή (ανθρωπωνύμιο) Τζιατζιάνη είναι σύνορο με το βουνό με την επωνυμία Σουβλερό ιδιοκτησίας αδελφών Κίτσου. Η περιοχή Λάκκα κείται ΒΔ της περιοχής με το όνομα Προσκύνημα σε μικρή απόσταση. Το χειμώνα οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου διόριζαν βάρδιες-φύλακες (χηναροφύλακες) για να προστατεύουν τα σπαρτά από τα πολυάριθμα παπιά που θέριζαν κυριολεκτικά τα σιτάρια και τα κριθάρια, γιατί τα έκοβαν, όπως τα κόβει η κοσιά<sup>322</sup>. Παλαιότερα υπήρχε στον Άγιο Γεώργιο Κοινοτικό Καθαριστήριο για τον καθαρισμό των σπόρων μπροστά στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Χρήστου Μπλούχου ή Αύφαντή<sup>323</sup>. Το τοπωνύμιο Παλιαρωτή εξατομικεύεται στην πράξη σε δύο ειδικότερα τοπωνύμια στη Μικρή Παλιαρωτή και στη Μεγάλη Παλιαρωτή. Η τοποθεσία Βλάχα είναι σύνορο με την τοποθεσία Σουβάλα. Πλησίον της περιοχής με το όνομα Σουβάλα στο βουνό Μαυροβούνι συναντάμε την τοποθεσία Τραγογρέκι<sup>324</sup>. Στο χώρο αυτό τη

321. Ο Μιχάλης Χατζηγάκης στα *Ηθογραφικά και πολιτικά* αναφέρεται στις ληστοσυμμορίες των Τζατζάδων και άλλων ληστών ως του Τσεκούρα κ.λπ. Η ληστοσυμμορία του Τζατζιά ή Τζιατζιά απήγαγε στο Περούλι το Σωτήρη Χατζηγάκη και το γιό του Βασιλείου Μαγκούφη, Δημάρχου Τυμφαίων και εισέπραξε πολλά λύτρα για να τους ελευθερώσει. Η ανεψιά του Γεωργίου Αβέρωφ απήχθη από τη ληστοσυμμορία Ευαγγέλου Τάκου. Για την ελευθερία της καταβλήθηκαν λύτρα όσο το βάρος της. Βλ. Εφημερίδα *Η Θεσσαλία* 11-6-2006 σελ.7. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 9<sup>ος</sup>, σελ. 90 όπου αναφέρονται σε έγγραφο του 1878 τα εξής: Την παρελθούσαν εβδομάδα επτά εκ των φροροούντων χωροφυλάκων ελιποτάκτησαν, κατέλαβον την θέσιν «Ουβριάς Γάλα» επί της οδού αγωγής εκ Βόλου εις Λάρισαν (ως και σε άλλο σημείο αναφέρουμε, την εποχή εκείνη, ο δρόμος για Λάρισα διέρχονταν πολύ πλησίον από την περιοχή με την ονομασία Ουβριάς Γάλα) και εγύνωσαν πάντας τους διαβάτας εκείθεν. Κατόπιν ετράπησαν προς άγνωστον οδόν. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 44<sup>ος</sup>, σελ. 119, όπου αναφέρεται «Η ληστρική συμμορία του Καταραχιά, αιχμαλωτίσασα τινά εκ του χωρίου Άγιος Γεώργιος, απέλυσεν αυτόν επί καταβολή λύτρων εξ 100 γαλλικών λιρών, εΐτα δε εσυνθηκολόγησεν με τας τουρκικάς Αρχάς και ήδη διασκεδάξει εν Καρδίτση (1876)». Για τη ληστεία στη Θεσσαλία Βλ. Γεώργιος Ζαχαρίου, *Η ληστεία στη Θεσσαλία 1750-1931*, Βόλος 1997.

322. Μαρτυρία Βασιλείου Οικονομίδη κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών. Προέρχεται από τη σλαβική λέξη *kosa* που σημαίνει δρεπάνι.

323. Πληροφορία Χρήστου Αχιλλέως Καρασιμάνογλου, κατοίκου Βελεστίνου.

324. Η λέξη σημαίνει το μέρος όπου κοιμούνται το καλοκαίρι οι τράγοι. Παράγεται από τις λέξεις τράγος και γρέκι. Η λέξη γρέκι προέρχεται από την τουρκική λέξη *egrek* (περίφραγμα), μτφ., η κατοικία. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, ενώ σκάρος σημαίνει τη νυχτερινή βοσκή των γιδοπροβάτων (από το αρχαίο ρήμα σκαίρω = πηδώ, σκιρτώ) και στάλος σημαίνει το χώρο

νύχτα κοιμόντουσαν τα γίδια και τα πρόβατα. Η τοποθεσία Μπουτζόχωμα βρίσκεται ανατολικά της περιοχής με το όνομα Κουκουλένδρου, εκεί όπου είναι σήμερα τα μανδριά-πομινιοστάσια του Παγώνη. Το ίδιο τοπωνύμιο υπάρχει και στην κτηματική περιφέρεια του χωριού Νταμπεγλή-Αγίου Γεδεών<sup>325</sup>. Πλησίον της περιοχής με την ονομασία Παλαιάμπελα, ανατολικά του χωριού, 4 χιλ. πριν φθάσουμε στο Σέσγκλο και συγκεκριμένως πριν φθάσουμε στην περιοχή Άγιος Ιωάννης περιφέρειας Σέσγκλου, συναντάμε το χώρο με το όνομα «Μανδριά του Χαράλαμπου». Στη θέση Σουβάλα και πίσω (ανατολικά) την περιοχή με το όνομα «Γαλανό» υπάρχει ακόμη η τοποθεσία με την ονομασία Μανδριά του Σουπλιώτη. Στην τοποθεσία Κάτω Βλάχα υπάρχει άλλο παρόμοιο τοπωνύμιο με την ονομασία Μανδριά Ρηγέικα. Πλησίον της περιοχής με το όνομα Παλιάμπελα συναντάμε το χώρο όπου βρίσκονται τα «Μανδριά του Παπαντώνη», καθώς και την περιοχή με την ονομασία Μανδριά Κορωνέικα. Τέλος η περιοχή «Στα Φούρνια» βρίσκεται νότια του χωριού πλησίον του κτήματος Μπλέτσα με τον οποίο οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου προ πολλών ετών ενεπλάκησαν στα Δικαστήρια για το νερό μιάς πηγής<sup>326</sup>.

Ο Μάγνης<sup>327</sup> γράφει για τον Άγιο Γεώργιο Φερών:<sup>328</sup> «Προς ανατολάς του Βελεστίνου κείται ο Άγιος Γεώργιος, ο Βελεστινιώτης, χώρα χριστιανική με 200 οικίας, μεταξύ λόφων τερπνών κειμένη εν των στενώ τω μεταξύ του Πηλίου Όρους και της Όθρυος<sup>329</sup> προς νότον, δι ού η προς Λάρισαν και την λοιπήν Θεσσαλίαν και την Ήπειρον δίοδος των Μαγνήτων... προϊόντα<sup>330</sup> αυτού μέλι θαυμάσιον, βούτυρον και

---

με δένδρα στον ίσκιον των οποίων σταλίζουν (μεσημεριάζουν τα ζώα το καλοκαίρι): τα ζώα τα μεσημέρια του καλοκαιριού.

325. Μαρτυρία Στυλιανού Τσουμάκα, κατοίκου Αγίου Γεωργίου και Φωτίου Γεωργίου Βαϊοπούλου κατοίκου Βελεστίνου.

326. Πληροφορία Κωνσταντίνου Τριαντ. Ακριβούση, κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών.

327. Ο Μάγνης γεννήθηκε το 1769 στον Άγιο Λαυρέντιο Πηλίου. Υπήρξε σχολάρχης της Μεγάλης του Γένους Σχολής και πέθανε το 1856.

328. Ν. Μάγνης, *Η Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας*, 1860, σελ. 20-22.

329. Η οροσειρά που περικλείει τη θεσσαλική πεδιάδα αποτελείται από τα όρη Πίνδος που χωρίζει τη Θεσσαλία από την Ήπειρο, το όρος Όθρυς που φτάνει μέχρι τον Παγασητικό κόλπο, παράλληλη στον Όλυμπο και τα όρη Όσσα (Κίσσαβος) και Πήλιο. Έτσι σχηματίζεται περίπου τετράγωνη η θεσσαλική πεδιάδα η μεγαλύτερη και ευφορότερη από τις ελληνικές πεδιάδες.

330. Τις μεταφορές των προϊόντων για μεγάλες αποστάσεις –με τα καραβάνια– αναλάμβαναν βλάχοι κირατζήδες-αγωγιάτες από το Βελεστίνo. Στον Άγιο Γεώργιο υπήρχαν αρκετοί που έκαμαν αυτή τη δουλειά για μικρές όμως αποστάσεις, όπως προκύπτει από τα παλαιά συμβόλαια. Βλ. Λάζαρος Αρσενίου, *ό.π.*, σελ. 82 και 56, Γιώργος Θωμάς, «Παράξενα επαγγέλματα στο Βόλο του τέλους του 19<sup>ου</sup> αιώνα». *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 35<sup>ος</sup>, σελ. 246. Την εποχή εκείνη χειρσαία μεταφορικά μέσα, με εξαίρεση το σιδηρόδρομο είναι τα ζώα, τα εγχώρια αμάξια και τα κάρρα. Τα πρώτα εκτός από τη μικρή ταχύτητα μεταφοράς, προκαλούν μεγάλες ζημιές,

τυρίον εξαιρετα και ολίγα γεννήματα. Εκτρέφει ζώα ικανά». Ο ιστορικός Αντώνιος Μηλιαράκης γράφει για τον Άγιο Γεώργιο<sup>331</sup>: «Κώμη απέχουσιν από το Βελεστίνο ημίσειαν ώραν και έχουσιν 275 κατοίκους<sup>332</sup>. Το 1877 το Βελεστίνο δεν έχει Σχολείον, αλλά έχει ο Άγιος Γεώργιος. Ο Λεονάρδος από τα Αμπελάκια<sup>333</sup> ονομάζει την κώμην ταύτην Μικράν Φεράν, θέλων να συμβιβάσει τους λόγους Στεφάνου του Βυζαντίου, γεωγραφούντος ότι υπάρχουν δύο Φεραί». Ο Ιωάννης Οικονόμου<sup>334</sup> που πέθανε το 1842, αναφερόμενος στο Βελεστίνο λέγει μεταξύ άλλων ότι έχει και συνοικία την του Αγίου Γεωργίου, στον πίνακα δε των σημείων Αναφοράς του Αργύρη Φιλιππίδη (γεννήθηκε το 1755) και δη στον χαρακτηρισμό των ανθρώπων ο Άγιος Γεώργιος, σημειώνει ότι έχει καλύτερα ήθη από τους ανθρώπους του Βελεστίνου, ότι οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου είναι φιλόανθρωποι και ότι έχει χάνι (το βρήκαμε γραμμένο σε συμβόλαιο, όπως είπαμε και πιο πάνω) και πολλά νερά. Ο Μελέτιος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, ιστορικός και γεωγράφος<sup>335</sup> τονίζει στη στήλη Ιστορία ότι ο Άγιος Γεώργιος έχει πολλά νερά και μυθολογία (προφανώς εννοεί τη δίδυμη θεότητα των Διοσκούρων).

Η αρχαιολόγος Αρ γ υ ρ ο ύ λ α Δ ο ύ λ γ ε ρ η - Ι ν τ ζ ε σ ί λ ο γ λ ο υ σε ανακοίνωσή της για το Αρχαιολογικό Πάρκο των Φερών<sup>336</sup> αναφέρεται στα μνημεία του Αγίου Γεωργίου της νεώτερης εποχής. Σ' αυτά περιλαμβάνει μεταξύ άλλων και την Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και γράφει ότι «α) Στο ΝΑ άκρο του οικισμού, κοντά σε πευκόφυτο άλσος, είναι μία κεραμοσκεπής βασιλική που κτίσθηκε το 1832 και κήρη

---

τα δεύτερα χρησιμοποιούν με υψηλές απώλειες την ενέργεια των βοδιών και τέλος τα κάρρα που εμφανίσθηκαν στη Θεσσαλία το 1880, αλλά κοστίζουν πανάκριβα ήτοι 400-600δρχ. Βλ. Ευάγγελος Πρόντζας, *ό.π.*, σελ. 403. Βλ. Υποσημείωση 208.

331. Ιστορικός Αντ. Μηλιαράκης στο περιοδικό *Εστία* το 1877, τεύχος 88.

332. Η πρώτη απογραφή στην Ελλάδα έγινε το 1881 μετά την απελευθέρωση. Βλ. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, *Μακεδονική Βιβλιοθήκη*, Αρ.101, Θεόδωρος Ι. Δαρδαβέσης, 2007, σελ. 27.

333. Ο Λεονάρδος Θεσσαλός γεωγράφος, στη *Νεωτάτη της Θεσσαλίας Χωρογραφία*.

334. Ο Λαρισσιός Λογιώτατος και γεωγράφος Ιωάννης Οικονόμου στην *Ιστορική Τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας*. Ο Ιω. Οικονόμου γεννήθηκε στη Λάρισα το 1783 έτος. Είχε δάσκαλο τον Κων/νο Κούμα και μαθήτευσε στη Σχολή Αμπελακίων (Βλ. Κων. Σπανός στην έκδοση του άνω έργου με σχόλια κ.λπ., Λάρισα 2005).

335. Ο Μελέτιος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, γεωγράφος και ιστορικός που πέθανε το 1714 στο έργο του. Η χρονική ανάπτυξη της Θεσσαλίας περιέχεται σ' ένα μεγάλο αριθμό έργων περιηγητών, ιστορικών η στρατιωτικών. Ενδεικτικά σημειώνουμε: Α.Κ. Ανακτωμένος, *Τα νέα όρια της Ελλάδος ήτοι τοπογραφικά και εθνολογικά σημειώσεις περί της Θεσσαλίας*, 1886.

336. Βλ. Αρ γ υ ρ ώ Δ ο ύ λ γ ε ρ η - Ι ν τ ζ ε σ ί λ ο γ λ ο υ «Το Αρχαιολογικό Πάρκο Φερών-Βελεστίνου», *Υπέρεια*, τόμ. 2 (1994), σελ. 51.

από τους Τούρκους το 1897<sup>337</sup>. Σήμερα διατηρείται επισκευασμένος (ο ναός) σε καλή κατάσταση. β) Το κάτω τμήμα του Πύργου ιδιοκτησίας Δημ. Μησιάκου, των αρχών του 19<sup>ου</sup> αιώνα, σώζεται σε κεντρικό σημείο του οικισμού, δίπλα στο Κοινοτικό Κατάστημα<sup>338</sup> και γ) Τα «Τούρκικα Μνήματα», ενδιαφέρουσα θέση του Μουσουλμανικού νεκροταφείου, βρίσκονται στα δυτικά του δρόμου που συνδέει τον Άγιο Γεώργιο με την οδό Βόλου-Λάρισας. Ως σήματα των τάφων έχουν χρησιμοποιηθεί αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη (κίονες, κατώφλια κ.α.) από ένα κοντινό αρχαιολογικό χώρο όπου βρισκόταν το Πανδοχείο και το Διοσκούρειο<sup>339</sup> ή ο ρωμαϊκός οικισμός των Φερών». Η αρχαιολόγος, από πληροφορίες που έχουμε, τοποθετεί το Πανδοχείο<sup>340</sup> που ήταν

337. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 31, *Αφιέρωμα στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*, «Περιγραφή των πολεμικών γεγονότων» του Pierre Mille ο οποίος ήταν πολεμικός ανταποκριτής «Φθάσαμε στο Βελεστίνο, αφού διασχίσαμε τις συστάδες των δένδρων, χωρίς να γνωρίζουμε που βαδίζουμε τη νύχτα. Ένα αμυδρό κοκκινωπό φως μας οδήγησε στο χωριό Άγιος Γεώργιος. Το χωριό είχε παραδοθεί στις φλόγες. Κυριεύθηκε δυναμικά και οι Αλβανοί ενίσχυναν μεθοδικώς τις φωτιές σπρώχνοντας με κοντάρια τα βαριά κεραμίδια τα οποία εμπόδιζαν τις φωτιές να λαμπαδιάσουν. Οι Αλβανοί πριν κοιμηθούν έδειχναν ο ένας στον άλλο τα λάφυρά τους, τα αντάλλασσαν και θορυβούσαν έντονα. Ο Άγιος Γεώργιος είναι απέναντι στο πέρασμα του Βόλου. Αυτό το πέρασμα (εννοεί το τοπωνύμιο Πόρτα η Πιλάφ Τεπέ) διακρινόταν από το μέρος όπου βρισκόμασταν, καθώς μια σειρά λοφίσκων ανεβαίνουν βαθμιαίως από την Ανατολή και τη Δύση ώσπου φθάνουν δύο βουνά αρκετά υψηλά. Μπορούμε να το φανταστούμε σαν μία ημισέληνο γυρισμένη ανάποδα». Και στη σελίδα 231 του ιδίου Ημερολογίου διαβάζουμε δημοσίευμα της εφημερίδας *Εστία* (24.5.1897) «Εν Αγίω Γεωργίω, εγγύς του Βελεστίνου, ηττίμασαν τας θυγατέρας του εν τω χωρίω μείναντος ιερέως. Βεβαιούται δε η αιχμαλωσία Ελληνίδων δια τα τουρκικά χαρέμια και η ατίμωσις πολλών άλλων...».

338. Σήμερα δεν υπάρχει γιατί το ισοπέδωσε η... μπουλντόζα. Μαρτυρία Κωνσταντίνου Γεωργίου Αύφαντη κατοίκου Αγίου Γεωργίου Φερών.

339. Ο ναός του Θαυλίου Διός που κείται δυτικά του Βελεστίνου (πηγαίνοντας για Χλόη αριστερά) στα λογοτεχνικά κείμενα αναφέρεται ως Διοσκούρειο. Βλ. Δημ ο σ θ έ ν η ς ΧΙΧ,158.

340. Στο χώρο αυτό κατά τους αρχαιολόγους, συναντήθηκε η δεύτερη πρεσβεία των Αθηναίων και ένας αντιπρόσωπος του συνεδρίου των Αθηναίων με το Φίλιππο, βασιλιά της Μακεδονίας, το 346 π.Χ. για να διαπραγματευθεί τους όρους ειρήνης. Η πρώτη πρεσβεία στάλθηκε στην Πέλλα το 347 π.Χ. και ανάμεσα στους πρέσβεις ήταν και οι Αισχίνης, Φιλοκράτης και ο περιφημος ρήτορας Δημοσθένης (Βλ. J. Bury & Ruswell Meiggs, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, εκδ. Καρδαμίτσα Αθήνα, 1998 σελ. 671. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, σελ. 114 «*Η Θεσσαλία τον 4<sup>ο</sup> αιώνα*» Η. D. Westlake - Μετάφραση Ελένη Χριστ. Σωτηρίου - Ο Φίλιππος το 346 π.χ. ξεκίνησε την προέλαση του προς νότο. Είχε δώσει τη συγκατάθεση του για τους όρους ειρήνης αλλά καθυστέρησε η επικύρωση της καθώς οι Φερές και άλλες πόλεις είχαν τάσεις απειθαρχίας, Δημ ο σ θ έ ν η ς, *Περί Παραπρεσβείας*, 320 - και Φεραίοι πρώτον ου συνακολούθουν... -Γι αυτό το λόγο κατευθύνθηκαν προς τις Φερές όπου ο όρκος δόθηκε σ' αυτόν σε πανδοχείο απέναντι από το Διοσκούρειο, Δημοσθένης περί της Παραπρεσβείας,

διώροφο, στο χώρο που ονομάζεται Δέλτα Βελεστίνου<sup>341</sup> (τοπωνύμιο τη κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου). Τέλος η διαπρεπής αρχαιολόγος αναφέρει τα κύρια σημεία που μπορεί να αναπτυχθεί ο τομέας αναψυχής στα οποία ενδεικτικά περιλαμβάνει μεταξύ άλλων και την πλατεία του Οικισμού του Αγίου Γεωργίου. Νομίζουμε ότι ήλθε η ώρα να αποδοθούν τιμές στην εξαιρετη αυτή αρχαιολόγο που τόσο αγάπησε το Βελεστίνο και έχει προσφέρει σαν επιστήμονας τόσα πολλά στο τόπο μας και στον πολιτισμό μας.

Η έρευνά μας προσεπόρισε γνώσεις και οφέλη. Από τη μελέτη και την αναδίφηση των συμβολαίων συνοψίζουμε τα πορίσματα μας:

1. Οι μεγάλοι κτηματίες και πλούσιοι της νότιας Ελλάδας και του Εξωτερικού (που ήλθαν αστραπιαίως μόλις απελευθερώθηκε η Θεσσαλία το 1881) αγόρασαν από τους Τούρκους σε πολύ χαμηλές τιμές πλείστους αγρούς στη Φεραία γη και όχι μόνο αγρούς αλλά και οικοπέδα σπίτια, κήπους, σταύλους, αποθήκες, βοσκοτόπια, δάση, λειβάδια κ.λπ.<sup>342</sup> Γι' αυτό μετά από λίγα χρόνια, 1911-1923, το Κράτος αναγκάστηκε να

158- «...εν τω πανδοχείω τω προ του Διοσκουρείου (ει τις υμών εις Φεράς αφίεται, οιδ' ό λέγω) ενταύθ' εγίγνονθ' οι όρκοι...». Την ατιμωτική επιλογή για το χώρο αυτό αποδοκίμασε ο Δημοσθένης. Βλ. και Π. Χρυσοστόμου, *Το πανδοχείο και το Διοσκούρειο των Φερών*, 1983. Κων. Παπαρογρόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Φάρος, 1983, σελ. 195.

341. Το χώρο αυτό καταλαμβάνει σήμερα η βιοτεχνία κατασκευής τσιμεντολιθών Γεωργίου Βουλγαράκη. Η περιοχή έχει υποστεί πολλές αλλοιώσεις λόγω της κατασκευής του οδικού κόμβου της περιοχής.

342. Όπως και στην αρχή αναφέραμε ο Άγιος Γεώργιος ήταν τσιφλίκι-Ζευγηλατείο, χωριό ιδιόκτητο. (Από τις λέξεις ζεύγος και ελαύνω). Είναι εκπληκτικό να διαβάσει κανείς ότι από την περιοχή μας μόνο το Βελεστίνο και ο Άγιος Γεώργιος αναγράφονται στο έργο των Fr Miclosich και Jos Muller που αναφέρουμε πιο κάτω ότι δηλαδή ήσαν τσιφλίκια προ του έτους 1453. Βλ. Απόστολος Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα*, 1998, σελ. 45: Ειδικότερα για την ερευνώμενη περίοδο του ύστερου Μεσαίωνα στη Δημητριάδα και το Πήλιο, πολύτιμη πηγή πληροφοριών αποτέλεσε το μνημειώδες έργο της μεσαιωνικής γραμματείας των Fr. Miklosich και Jos. Müller, *Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum orientis* και ιδιαίτερα ο Δ' τόμος της σπουδαίας αυτής εκδόσεως.

Οι αλλοεθνείς κυρίως πρεσβευτές επί τουρκοκρατίας σύλησαν, ληλάτησαν και πούλησαν πάμπολλα ελληνικά χειρόγραφα και άλλα κειμήλια. Χαρακτηριστική περίπτωση ήταν εκείνη του πρεσβευτή της Αυστρίας Busbeck, που μετέφερε αξιόλογο αριθμό χειρογράφων από την Κωνσταντινούπολη στη Βιέννη και μ' αυτά πλούτισε τη βιβλιοθήκη της πρωτεύουσας της Αυστρίας. Από αυτό το γεγονός επωφελήθηκαν οι Müller και Milkosich κι έκαναν την έκδοση του πλούσιου αυτού αρχαιικού υλικού που αναφέραμε πιο πάνω. Νικ. Ζαχαρόπουλος, *Η Παιδεία στην τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη, 1983 σελ. 27. Βλ. Απ. Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423*, σελ. 110. Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, *Θεσσαλονίκη και Μακεδονικά*, τόμ. 1, 1996, σελ. 26. Κ.Δ. Μέρτζιος, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σελ. 305-306.

απαλλοτριώσει τα μεγάλα κτήματα, άλλο 40.000 στρέμματα, άλλο 30.000 στρέμματα και άλλο 15.000 στρέμματα. Σε ολόκληρη τη Θεσσαλία αγοράστηκαν 400 τσιφλίκια.<sup>343</sup> Κυριολεκτικά αγόρασαν 6.000.000 στρέμματα, από τα οποία 4.000.000 (στρέμματα) ήταν καλλιεργήσιμες εκτάσεις, ήτοι αγόρασαν τις καλύτερες γαίες σε ολόκληρο το Θεσσαλικό κάμπο<sup>344</sup>. Υπολογίσθηκε ότι από την πώληση των τσιφλικιών οι Τούρκοι εισέπραξαν 20.000.000 εκατομμύρια δραχμές σε χρυσό, ποσό τεράστιο για την τότε

---

Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 53, Χωρία ιδιόκτητα (Τσιφλίκια) της Βυζαντινής εποχής διατηρήσαντα τα ονόματα αυτών και κατά την τουρκοκρατίαν βλ. παράρτημα 1 όπου αναφέρεται «... Ωσαύτως ο Άγιος Ονούφριος -νυν συνοικία Άνω Βόλου, Βελεστίνος- όπου τα Ξυγυλατεία Βραστών και Τρινόβου (Τα τσιφλίκια Τρινόβου και Βραστών μετά από έρευνα εντοπίστηκαν στην περιοχή του Τρινάβου Ν. Λάρισας) - Άγιος Γεώργιος Καναλιών (το παρά το Βελεστίνον γνωστόν χωρίον), Κάπουρνα όπου τουλάχιστον λειβάδιον της Μονής Μακρυνίτισης, Λεχόνια - ένθα ιδιοκτησία των Μαλιασηνών (Μελλισηνών) και των κηδεστών αυτών, Δουκών των Αθηνών, άπαντα ταύτα χωρία της επαρχίας Βόλου». Δηλαδή κατά τη Βυζαντινή εποχή τσιφλίκια του Νομού Μαγνησίας ήσαν μόνο τα ανωτέρω μνημονευθέντα. Επειδή το χωριό των Καναλιών έχει ένα μικρό ναύδριο αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο, θα πρέπει να ερευνηθεί εάν και κατά πόσο το Μοναστήρι που αναφέραμε πιο πάνω στη σελίδα 18 ανήκει στα Κανάλια η στον Άγιο Γεώργιο Φερών. Βλ. και Γιά ν ν η ς Κο ρ δ ά τ ο ς, *ό.π.*, σελ. 520. «Ο Βελεστίνος, γράφει ο Γεωργιάδης το 1880, κατοικείται σήμερα υπό 300 περίπου οικογενειών των πλειόνων Οθωμανικών. Είναι δε έδρα Υποδιοικήσεως εξ ης εξαρτώνται τα περί αυτόν τσιφλίκια, ων τα κυριώτερα είναι ο Άγιος Γεώργιος, Περσουφλή, Σαρατζή, Ουσλάρ, Αρτουάν, Μουσαφακλή και τινά άλλα κείμενα εν τη λοφώδη χώρα και κατοικείται δε έκαστον υπό 15-20 οικογενειών...».

343. «Κατά τινα Στατιστικήν του Εμπορικού Συλλόγου Βόλου (1907) είχαν εξαγορασθεί υπό γεωργών από της προσαρτήσεως της Θεσσαλίας εις την Ελλάδα (1881) μέχρι του 1907 έτους καθ ολοκληρίαν μεν 99 τσιφλίκια και τουρκικά Κεφαλοχώρια (Κονιαροχώρια), ετέρων ωσαύτως 66 τσιφλικιών μεγαλείτερα (η μεγαλύτερα) η μικρότερα τμήματα άνευ βοήθειάς τινός του Ελληνικού Δημοσίου. Τη συνδρομή δε τούτου έτερα 26, τα πρώην Στεφανοβίκεια Τσιφλίκια». Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 259. Το 1881 υπήρχαν στη Θεσσαλία 460 τσιφλίκια και 198 κεφαλοχώρια και το 1907, 305 τσιφλίκια και 356 κεφαλοχώρια. Στο Δήμο Φερών το 1896 υπήρχαν 6 τσιφλίκια έκτασης 124.000 στρεμμάτων. Βλ. Νί τ σ α Κο λ ι ο ύ *ό.π.*, σελ. 76 και κατά τον Σά θ α το 1650 σε ολόκληρη τη Θεσσαλία υπήρχαν 545 τσιφλίκια. Βλ. Πο υ κ ε β ί λ, ο οποίος διετέλεσε Πρόξενος στην αυλή του Αλή Πασά από το 1806 έως το 1815 αναφέρεται στα τσιφλίκια της Θεσσαλίας: *Voyage dans la Grèce*, τόμ. 3, σελ. 367.

344. Βλ. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, Σειρά Μελετημάτων-Διατριβών, Γ.Β. Κα β β α δ ί α ς, *Καραγκούνηδες*, 1980, σελ. 20. Μετά τον τερατισμό του Κριμαϊκού πολέμου (μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας) το 1856 και την έκδοση υπό της Τουρκίας του Χάτι Χουμαγιούν με το οποίο καθιερώθηκε η αστική θρησκευτική και πολιτική ισότητα, οι χριστιανοί μεγαλέμποροι αγόρασαν στη Θεσσαλία αρκετά τσιφλίκια. Με τις μεταρρυθμίσεις του 1839 καταργήθηκε και η δουλοπαροικία και θεσπίσθη η ισονομία και ισοπολιτεία όλων των υπηκόων αδιακρίτως. Βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 253. Σύμφωνα με το άρθρο 4



εποχή<sup>345</sup>. Όλα τα παραπάνω στρέμματα μαζί με τριακόσια χωριά αγοράστηκαν από 44 μεγαλέμπορους και τραπεζίτες Έλληνες οι περισσότεροι των οποίων ζούσαν στο εξωτερικό<sup>346</sup>. Στο τέλος του 6<sup>ο</sup> αι. π.χ. η Θεσσαλία είναι μία περιφέρεια των μεγάλων γαιοκτημόνων. Την εικόνα αυτή μας δίδει ο Θουκυδίδης<sup>347</sup>. Δηλαδή δυναστική οικονομική Αριστοκρατία και Ολιγαρχία πριν από 2.500 περίπου χρόνια τα ίδια και στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Ο Καποδίστριας επεδίωκε να αγορασθούν τα αγροτικά ακίνητα από το Ελληνικό Κράτος και να διανεμηθούν αργότερα στα κατώτερα και ασθενέστερα οικονομικά, κοινωνικά στρώματα<sup>348</sup>. Ήθελε τη δημιουργία τάξης μικρο-

της ελληνοτουρκικής σύμβασης απαγορεύονταν η απαλλοτρίωση των τσιφλικιών μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881.

345. Βλ. Λάζαρος Αρσ. Αρσενίου, *ό.π.*, σελ. 389, Όταν οι Τούρκοι εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλία το 1423, δεν έθιξαν την ιδιοκτησία, τηρώντας το κοράνι τους που ορίζει ότι η γη είναι του Θεού. Όταν όμως απεχώρησαν από αυτήν το 1881, αγνόησαν το κοράνι τους και με τη βοήθεια των Ελλήνων τσιφλικιάδων έκαναν τη γη δική τους και την πούλησαν.

346. Πλούσιοι ομογενείς από την Αίγυπτο, Ρουμανία, Ρωσία, Γαλλία και την Αγγλία όπως ο Ζωγράφος, ο Καρτάλης, ο Αγαθοκλής, ο Στεφάνοβιτς, ο Σκυλίτσης, ο Τοπάλης, ο Μπαλατζής, Γεώργιος Χρηστάκης κ.ά. αγόρασαν σε χαμηλές τιμές και με ευκολίες πληρωμής την πλειονότητα των οθωμανικών ιδιοκτησιών. Επί πλέον πολλοί τούρκοι αγρότες και κτηνοτρόφοι με μικρότερους κλήρους (αλιακάδες) επώλησαν και αυτοί την περιουσία τους φοβούμενοι ότι θα επαναληφθεί η συμφωνία του 1832 κατά την οποία όλες οι περιουσίες τουρκικών συμφερόντων περιήλθαν στην κυριότητα του ελληνικού Δημοσίου ως «εθνικά γαία» άνευ καταβολής αποζημιώσεως. Βλ. Ευάγγελος Κωφόρος, «Η συνθήκη για την εκχώρηση της Θεσσαλίας και η προσάρτηση της», ΙΕΕ, τόμ. 13 (Αθήνα 1977), σελ. 364-365, Αθανάσιος Ταλιαδούρος, *Απαλλοτριώσεις στη Θεσσαλία*, Πρωϊνός τύπος Καρδίτσα, φ.8.4.1998,24, Αγγ. Σφήκα-Θεοδώρου, διδακτορική διατριβή, *Η προσάρτηση της Θεσσαλίας. Η πρώτη φάση ενσωμάτωσης μιας επαρχίας στο ελληνικό κράτος (1881-1885)*, Θεσσαλονίκη 1989. Ο Ζωγράφος αγόρασε από τους Οθωμανούς 64.000 στρέμματα αντί 540.000 δραχμών ή 27.000 λιρών της εποχής εκείνης με αποτέλεσμα οι αγρότες από νομείς της γης να μετατραπούν σε ενοικιαστές της, υποκείμενοι στη βούληση του ιδιοκτήτη.

347. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 22, σελ. 211-212.

348. Βλ. Απόστ. Ε. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204*, 1985, έκδ. 2000, σελ. 201. Μετά την απελευθέρωση, η έκταση των Εθνικών Γαιών ανέρχονταν σε 10.000.000 στρέμματα. Ο Καποδίστριας κατάφερε να αποκαταστήσει γεωργικά πολλές οικογένειες όχι μόνο των εντοπίων αλλά και των ετεροχθόνων. Σύμφωνα με τη σύμβαση Ελλάδας-Τουρκίας της 20<sup>ης</sup> Ιουνίου του 1881 έτους «Η ελληνική Κυβέρνησις, θέλει αναγνωρίσει εν ταις παραχωρημέναις χώραις το της ιδιοκτησίας δικαίωμα επί των αγροκηπίων, βοσκών, λεμιώνων, νομών, (γραιοδοτόπων Kehlak), δασών και παντός είδους γαιών, η ακινήτων κατεχομένων υπό ιδιωτών, η κοινοτήτων, δυνάμει φερμανίων, χοτζετιών, ταπίων και άλλων τίτλων ή δυνάμει οθωμανικών νόμων. Επίσης θέλουσι αναγνωρισθεί οι τίτλοι ιδιοκτησίας των κτημάτων, άτινα καλούνται βακούφια, και χρησιμεύουν εις συντήρησιν, τζαμιών, εκπαιδευτηρίων, σχολείων και άλλων

καλλιεργητών κυρίως για να διαρρήξει τους δεσμούς εξάρτησης των κατωτέρω αυτών στρωμάτων από τις παραδοσιακές ηγετικές ομάδες που ξεπέρασαν τους κρδασμούς του απελευθερωτικού αγώνα. Όμως τα διαβήματά του για την ανεύρεση κεφαλαίων παρέμειναν ατελεσφόρητα, παρ' όλο ότι ζήτησε και τη βοήθεια του εύρωστου οικονομικά παροικιακού ελληνισμού<sup>349</sup>. Στο σημείο αυτό φρόνιμο και σκόπιμο είναι να καταγράψουμε μόνο τη μερίδα από το Υποθηκοφυλακείο Φερών (γιατί είχε και πολλά άλλα ακίνητα σε μεγάλες πόλεις) του μεγάλου γαιοκτήμονα Μαργαρίτη Αποστολίδη, που απεβίωσε την 1-2-1915, ο οποίος είχε: α) αγορά το αγρόκτημα Μουσαφακλή από τον Ταχίρ Βέη κ.λπ. με το υπ' αριθμ. 16728/20.5.1895 του συμβολαιογράφου Βόλου Κων. Καραμανώλη, που μεταγράφηκε στον τόμ. Α' και αριθμ. 117, έκτασης 23.860 στρεμμάτων β) αγορά το αγρόκτημα Ουζλάρ, έκτασης 40.000 στρεμμάτων, από τους Γεώργιο Μαλαμάκη και Γεώργιο Νικολαΐδη και Περδίχη, τα έτη 1902 και 1901 γ) αγορά το αγρόκτημα Γερμή, 9.000 στρεμμάτων, το 1901 και το 1904, από τον Ισλάμ Αγά Μουχτάρ Αγά κ.λπ. δ) αγορά το αγρόκτημα Ντομουσλάρ το 1905, στρεμμάτων 18.000 ε) αγορά το αγρόκτημα Κράνοβο, στρεμμάτων 10.000 το 1905 και στ) αγορά εκατόν (100) ακινήτων, στην κτηματική περιφέρεια Χλόης από τον Ιωάννη Σκυργιάννη, το 1912· κατόπιν οι μεγάλοι γαιοκτήμονες αντικατέστησαν τους Μπέηδες, που έπεφταν σαν γεράκια στους φτωχούς καλλιεργητές, με τοκογλυφικό τεράστιο δανεισμό και έτσι οι καλλιεργητές της γης αναγκάζονταν, μετά από λιγα χρόνια, να δουλεύουν στα ίδια τα κτήματά τους με το σύστημα της Μορτής<sup>350</sup>. Η επίορτος αγροληψία αποτελούσε κατά την τουρκοκρατία την κυρία μορφή του συστήματος καλλιέργειας αλλότριων γαιών<sup>351</sup>. Για να αντιληφθεί ο ακροατής τι εσήμαινε φτωχός

---

ευαγών η αγαθοεργών ιδρυμάτων. Ουδείς δύναται να στερηθεί της ιδιοκτησίας του, εμή ένεκα λόγου δημοσίας ανάγκης, προσηκόντως βεβαιουμένης, οσάκις και όπως ο νόμος ορίζει και μετά προηγουμένην δικαίαν αποζωμίωσιν». Ουδείς ιδιοκτήτης δύναται να εξαναγκασθή όπως πωλήσει τα κτήματα του εις τους καλλιεργητάς η τρίτους...».

349. Δε σπ. Θέμ ε λ η - Κ α τ η φ ό ρ η, *Το Γαλλικό Ενδιαφέρον για την Ελλάδα στην περίοδο του Καποδίστρια*, 1985 σελ.16Ι, Λ α ζ α ρ ο ς Α ρ σ ε ν ί ο υ, *Η Θεσσαλία στην τουρκοκρατία*, 1984, σελ. 388 και επ.

350. Δηλαδή με ποσοστό επί των καρπών - είναι η Colonia του Ρωμαϊκού Δικαίου και στο Ιουστινιάνειο Δίκαιο η Colonia patriaria.

351. Για το νομικό καθεστώς όσον αφορά στην έγγεια ιδιοκτησία, τις σχέσεις γεωργών και καλλιεργητών με τους γαιοκτήμονες, τον τρόπο καλλιέργειας της γης, τις νομικές σχέσεις Κράτους και ιδιοκτητών γης στη θεσσαλική πεδιάδα από το Ι' αιώνα έως το 1453. Βλ. Α π ό - σ τ ο λ ο ς Δ. Π α π α θ α ν α σ ί ο υ, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα (1204-1423)*, Βόλος 1998. Ε υ ά γ γ ε λ ο ς Π ρ ό ν τ ζ α ς, *ό.π.*, σελ. 399: «Οι όροι υφ ούς οι ενοικιασταί ούτοι ανελάμβανον την καλλιέργειαν των οθωμανικών κτημάτων ήσαν τριτοί διανεμόμενοι υπό το όνομα α) συντροφικόν καθ ό ο ιδιοκτήτης και ενοικιαστής διανέμοντο εξ ίσου το καθαρόν κέρδος β) το τριτάριον καθ ό αφαιρουμένου του φόρου της δεκάτης ελάμβανον εκ του

και ενδεής την εποχή εκείνη, μνημονεύουμε το 12.917/1928 συμβόλαιο, από το οποίο προκύπτει ότι μισθώθηκε μία φορβάδα (η θήλεια ίππος-φοράδα), χρώματος ψαροί<sup>352</sup>, αναστήματος ενός μέτρου και τριάκοντα τεσσάρων εκατοστών, ετών δέκα, για τις ανάγκες της αγροτικής οικογένειας, καθ' όσον ο μισθωτής δεν είχε ούτε το ζώο για να αροτριώσει τους αγρούς<sup>353</sup>. Κατά τον Νικόλαο Γ. Σβορώνο οι επιβαρύνσεις στις οποίες υποχρεούνταν οι ραγιάδες ήσαν ο κεφαλικός φόρος, το χαράτσι και η δεκάτη, χώρια τα δοσίματα για χίλιους δυο λόγους που δεν χρειάζεται εδώ να αναφέρουμε<sup>354</sup>. Η δεκάτη ήταν τόσο επαχθής από τη φύση της, ώστε οι Έλληνες φορατζήδες, που την νοίκιαζαν από το Ελληνικό Δημόσιο, κατέκλεβαν τους Έλληνες φανερά<sup>355</sup> και εκβίαζαν τους φτωχούς καλλιεργητές<sup>356</sup>. Τα ίδια υποστηρίζει και ο Δημήτριος Τσοποτός<sup>357</sup> καθώς και ο Γεώργιος Β. Καββαδίας<sup>358</sup>. Ο επίορτος καλλιεργητής ονομάζονταν Τσιφτής (βλ.2579/1904 συμβόλαιο-συμφωνητικό, με το οποίο ο τσιφλικάς προσλαμβάνει

---

υπολοίπου ο ιδιοκτήτης τα δύο τρίτα ο δε ενοικιαστής το έν. Το είδος τούτο της ενοικιάσεως ήταν το συνηθέστερον και γ) η αποκοπή η γέωμορον καθ' ό πάντα τα έξοδα ήσαν εις βάρος του ενοικιαστού οφείλοντος προς τούτοις να πληρώνει τω κυρίω εκ μεν των δημητριακών καρπών ποσόν ίσον των αναγκαιούντι δια την σποράν, εκ δε των ελαιών τα δύο έβδομα και εκ των λοιπών προϊόντων κατά ιδίας εκάστοτε συμφωνίας». Βλ. και Βα σίλης Κ. Σπ ανός, *Ιστορία-Προσωπογραφία της Βλ. Θεσσαλίας το Β' Μισό του ΙΔ' Αιώνα*, Λάρισα 1995, σελ. 61. Για το ιδιοκτησιακό καθεστώς κατά την τουρκοκρατία βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, *Γη και γεωργία της Θεσσαλίας κατά την τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1974, Ιω. Γ. Γιαννόπουλος, *Η παρακμή του οθωμανικού κράτους. Η προσαρμογή των θεσμών στη νέα πραγματικότητα*, ΙΕΕ 11, Αθήνα 1975, 98-110, ο ίδιος, *Η διοικητική οργάνωση της Στερεάς Ελλάδος κατά την τουρκοκρατία, 1393-1821*, Αθήνα 1971, Βέρα Μουταφτίσιβα - μετ. Ουρανία Αστρονίκη - Ευαγγελία Μπαλιτά, *Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία*, Πορεία, Αθήνα, 1990.

352. Η σωστή ορθογραφία είναι ψαρού που σημαίνει φοράδα με λευκά και μελανά στίγματα.

353. Με το υπ αριθμ.5962/1945 συμβόλαιο ανταλλαγής η Κίτσω χήρα Ζήση Πράσσου το γένος Ιωάννου Βουλάγκα, κάτοικος Μικρού Περιβολακίου επώλησε 14 στρέμματα αγρού για να ένα άλογο (φοράδα) ηλικίας τεσσάρων ετών.

354. Ο φόρος πληρώνονταν σε γρόσια. Κάθε γρόσι (τούρκικο νόμισμα) υποδιαιρούνταν σε 40 παράδες και το άσπρο ήταν το ένα τρίτο του παρά. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 36, σελ. 170. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος *ό.π.*, τόμ. Α, Έ έκδ. σελ. 678. Βλ. Νικόλαος Γ. Σβορώνος *ό.π.*, σελ. 42. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος «Η κατ' αποκοπή πληρωμή του φόρου της δεκάτης λέγονταν Μουκατά τουρκ. mukata», τόμ. 50<sup>ος</sup>, σελ. 103. Για την ιστορία αναφέρουμε ότι στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα ο Μουχτάρ και ο Βελής είχαν νοικιάσει το Μουκατά του Αλμυρού, του Βελεστίνου και της επαρχίας Αγιάς κατά τον Αργύρη Φιλιππίδη. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* τόμ. 10<sup>ος</sup>, σελ. 54, Δευτερονόμιο κεφ. ΚΣΤ', 12, Παλαιά Διαθήκη, Ιουδίθ κεφ. ΙΑ, 13.

355. Λάζαρος Αρσενίου, *ό.π.*, σελ. 50.

356. Νικόλαος Σβορώνος, *ό.π.*, σελ. 46.

357. Δ. Τσοποτός, *ό.π.*, σελ. 31 και Νικόλαος Γ. Σβορώνος, *ό.π.*, σελ. 278.

358. Γ. Β. Καββαδίας, *Καραγκούνδες*, 1980 σελ. 25-26.

ως επίμορτο καλλιεργητή, για την καλλιεργεια της γης, ένα γεωργό, με τις ειδικώτερες συμφωνίες και όρους που αναφέρονται στο συμβόλαιο). Η μορτή (δεκάτη)<sup>359</sup> ονομάζονταν και δεκατεία<sup>360</sup>. Ο Κ. Μάρξ θεωρεί ότι το μυστικό της διαιώνισης της οθωμανικής αυτοκρατορίας συνίσταται στη δεκάτη. Το 560 π.χ. επί τυραννίας Πεισιστράτου ο έγγειος φόρος της αγροτικής ιδιοκτησίας ήταν και τότε, το ένα δέκατο του προϊόντος<sup>361</sup> και τέλος έγγειος φόρος και κεφαλικός φόρος στο θεσσαλικό χώρο ίσχυε μέχρι το Ι΄ αιώνα<sup>362</sup>.

2. Στον κατάλογο των Κονιαροχωριών του Ευαγγέλου Πρόντζα, στο βιβλίο που προαναφέραμε, μνημονεύεται μόνο το Ταχταλασιάν<sup>363</sup> (από τα χωριά του Δήμου Φερών αναφέρεται ως μοναδικό από ολόκληρο το νομό Μαγνησίας). Από τα σύνορα των αγρών προκύπτει ότι πλήθος αγροτικών ακινήτων, κυρίως αρόσμιες εκτάσεις, αγοράστηκαν από γαιοκτήμονες τα δε πωλητήρια συμβόλαια συντάσσονταν τότε σε μεγάλες πόλεις. Έτσι, πολύ συχνά βλέπουμε στα σύνορα των αγρών τα ονόματα των Μαργαρίτη Αποστολίδη, Αλκιβιάδη Νικολαΐδη, Μιχαήλ Νικολάου Γιαννώτα, Ιωάννου

359. Βλ. Λάζαρος Αρσενίου, *ό.π.*, σελ. 17 και 250.

360. «Μορτίτου μέρος δεμάτια εννέα του χωροδότου δε μέρος δεμάτιον έν», βλ. Ι. Καραγιαννόπουλος, *ό.π.*, σελ. 444.

361. Δ.Κ. Τσοποτός, Αθήνα 1983, *ό.π.*, σελ. 116. J.B. Burg & Russwell Meiggs, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας* σελ. 196, Τρίτη έκδ. 1998 και Γένεσις κεφ. ΜΖ', 24 «και έσται τα γεννήματα αυτής και δώσετε το πέμπτον μέρος τω Φαραώ, τα δε τέσσερα μέρη έσται υμίν αυτοίς εις σπέρμα τη γη και εις βρώσιν υμίν και πάσι τοις εν τοις οίκοις υμών».

362. Βλ. Απόστολος Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα*, 1998, σελ.305 και επ. ένθα μνημονεύονται και μεταβιβάσεις γαιοκτησιών ιδιωτών κατοίκων Βελεσπίνου την εποχή εκείνη σελ.323. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Γ2, σελ. 78 και 79 (όπου μεταξύ άλλων αναφέρει για το ίδιο θέμα και τον Κωνσταντίνο Κούμα. Βλ. Ανωύμου του Έλληνο, *Ελληνική Νομαρχία*, εκδόσεις Κάλβος, 1980, σελ. 96, Ο κύριος δίδει στο γεωργό το σπόρο. Λαμβάνει τα 2/3 της παραγωγής και από το υπόλοιπο 1/3 που απομένει στο γεωργό, ο επιστάτης λαμβάνει το 1/3 του 1/3 και ο κύριος του κτήματος λαμβάνει επί πλέον το 1/7 περίπου για το χορηγηθέντα σπόρο. Συνολικά στα χέρια του γεωργού απομένει το 1/5 της παραγωγής ζώντας έτσι στην εξαθλίωση, στη μιζέρια και στη φτώχεια. Το γεώμορο είναι το ποσό του καρπού που δίδει ο καλλιεργητής στον ιδιοκτήτη του κτήματος και αντιστοιχούσε συνήθως στην ποσότητα του σπόρου. Υπενθυμίζουμε ότι με το Ν.1072/18.11.1917 περί επεκτάσεως καθ' άπαν το Κράτος των υπ' αριθμ. 2466, 2467, 2468, 2469 και 2570 διαταγμάτων της Προσωρινής Κυβέρνησεως Θεσσαλονίκης περί αγροτικών ζητημάτων, ρυθμίσθηκαν οι έννομοι σχέσεις επί των κατά τους οθωμανικούς νόμους δημοσιών γαιών. Για τη δεκάτη βλ. Δημ. Θ. Σιάτρας, *Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, εκδ. Γνώση, Αθήνα, 1992, σελ. 40-41, 48, 69, 70, 105, 244.

363. Προέρχεται από την τουρκική λέξη *Tahta* που μεταφράζεται σανίδι και *Tahtalasman* σανιδοχώρα. Βλ. Μεν. Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 129.

Μανούσου, Στεφάνοβιτς Σκυλίτση, Γεώργιου Νικολαΐδη ή Περδίχη, Νάκου Γιαννώτα, αδελφών Γ. Μαλαμάκη, Ατρείδη η Αριστεΐδη Αποστολίδη, Χρήστου Μαργαρίτη Αποστολίδη, Καρτάλη, Ιωάννου Βασιλάκη, Δημητρίου Πάππου, Αδελφών Μανροκορδάτου, Γιαννοπούλου, Κωστοπούλου ή Μπλέτσα, από τα Κανάλια, Ζαχαρία Δημητρίου Γιαννώτα κ.λπ. Όλοι αναφέρονται ως μεγαλοκτηματίες και διαμένουν κατά κανόνα στην Αθήνα, το Λονδίνο, τη Κωνσταντινούπολη και λοιπές πόλεις του Εξωτερικού κ.λπ.<sup>364</sup>

3. Συντάσσονταν πολλά συμβόλαια που αφορούσαν στη λήψη δανείων, ενυπόθηκα δάνεια, με επίσημο τόκο 15%, ο ανεπίσημος τόκος –προφανώς– θα ήταν μεγαλύτερος, ίσως και διπλάσιος και ο επί πλέον τόκος θα ενσωματώνονταν στο κεφάλαιο<sup>365</sup> αυτό εξηγείται λόγω της οικονομικής ευρωστίας των ολίγων, της ανέχειας των πολλών, της έλλειψης τραπεζών στις μικρές πόλεις και χωριά και της έλλειψης συγκοινωνιακών μέσων. Μετά την απελευθέρωση (1881) τα περισσότερα αγροτεμάχια είναι μεγάλης έκτασης, πάνω από δέκα πέντε (15) στρέμματα το καθένα και με την πάροδο των

364. Η συνολική επιφάνεια της Θεσσαλικής γης ήταν μετά την απελευθέρωση 12 εκατομμύρια στρέμματα περίπου. Τα τσιφλίκια καταλαμβάνουν τα 6 εκατομμύρια στρέμματα περίπου. Η καλλιεργήσιμη γη ανέρχεται σε 4 εκατ. στρέμματα και η ορεινή σε 6 εκατ. στρέμματα. Βλ. *Ευάγγελος Πρόντζας, ό.π., σελ. 221 και επ.*

365. Βλ. *Μ. Τριανταφυλλίδης, Οι κολλήγοι της Θεσσαλίας, σελ. 27* όπου αναφέρεται ότι οι κτηνοτρόφοι δανείζονταν με 24% το εξάμηνο δηλαδή 48% το χρόνο. Βλ. *Joseph Melot, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1913», Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 35<sup>ος</sup>, σελ. 250.* Οι κολλήγοι στους οποίους ανατίθεται η καλλιέργεια των τσιφλικιών, παίρνουν από τους γαιοκτήμονες το μισό σπόρο υπό τον όρο να τον εξοφλήσουν με τη σοδειά τους. Επειδή αναγκάζονται να δώσουν επί πλέον μεγάλο μέρος της σοδειάς τους στο γαιοκτήμονα ως γεώμορο (είναι η ποσότητα των καρπών που έδινε ο ενοικιαστής στον ιδιοκτήτη των γαιών, δηλαδή είναι το τμήμα της παραγωγής που καρπώνονταν ο κύριος της γης χωρίς να συμμετάσχει στην πραγματοποίησή της), το μερίδιο που τους περισεύει είναι πολύ μικρό. Βλ. *Απόστολος Ε. Βακαλόπουλος, Σύγχρονα Βαλακανικά Εθνολογικά Προβλήματα, 1992, σελ. 113.* Βλ. και *Γ. Β. Καβαδιάς, Καραγκούνηδες, Αθήνα 1980, σελ. 20., Βασίλης Κ. Σπανός, Ιστορία-Προσωπογραφία της ΒΔ Θεσσαλίας το Β' Μισό του ΙΔ' Αιώνα, 1995, σελ. 61.* Το ενοίκιο ενός αγρού σε σιτηρά ονομάζονταν παρασπόρι. Μέχρι σήμερα σώζεται στο Μικρό Περιβολάκι τοπωνύμιο με την ονομασία Παρασπόρια. Στις 18.12.1856 εκδίδεται σουλτανικό διάταγμα, το Χάτι Χουμαγιούμ, με το οποίο καταργείται η δουλοπαροικία και καθιερώνεται η ελευθερία του ατόμου και η ισονομία για όλους τους υπηκόους της οθωμανικής αυτοκρατορίας χωρίς τη διάκριση εθνότητας ή θρησκείας. Βλ. *Δ.Κ. Τσοποτός, Γεωργικά σελίδες της Θεσσαλικής ιστορίας, εν Αθήναις, 1914, σελ. 5.* Έφη Αλαμάνη, «Το Τανζιμάτ (μεταρρυθμιστική κίνηση με την οποία καταργήθηκε η δουλοπαροικία) και οι επιπτώσεις του στη ζωή των κατοίκων της Θεσσαλίας», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 13, Αθήνα 1980, 409-410. Βλ. *Δ.Κ. Τσοποτός, ό.π., σελ. 31, Ν. Γ. Σβορώνος, ό.π., σελ. 190-194.*

ετών και μετά από αλληπάλληλες κληρονομίες και μεταβιβάσεις, αυτά διασπώνται, κατατέμνονται και κατακερματίζονται σε μικρότερης έκτασης τέλος, πολλά από τα συμβόλαια που συντάσσονταν την εποχή εκείνη αφορούν σε εξοφλητήρια τόκων, σε δανειστικά συμβόλαια και σε υποθηκοδάνεια<sup>366</sup>.

4. Από τη μελέτη, συλλήβδην, των συμβολαίων προκύπτει ότι, στις αρχές του εικοστού αιώνα και μετέπειτα και γενικά προπολεμικά, συντάσσονταν συμβόλαια με συμβαλλομένους και από την ευρύτερη περιοχή του τέως Δήμου Φερών, όπως από τα χωριά Κανάλια, Σκοτούσα, Αϊβαλή Κεραμίδι και γενικά απ' όλα τα Καμποχώρια και τα χωριά της περιοχής Φαρσάλων, που κείνται πλησιέστερα στο Δήμο Φερών· αυτό εξηγείται από την παντελή έλλειψη συγκοινωνιακών μέσων για τη μετάβαση των συμβαλλομένων στα Συμβολαιογραφεία των μεγάλων Αστικών Κέντρων.

5. Τα τοπωνύμια είναι Αρχαία, Βυζαντινά, Μεσαιωνικά αλλά και της περιόδου της τουρκοκρατίας, πολλά μετεπαναστατικά, όπως και άλλα είναι νεότερα. Πολλά έχουν ξενική προέλευση κυρίως τουρκική η από επήλυδες φυλές που εγκαταστάθηκαν για πολλά χρόνια<sup>367</sup> σ' ένα μέρος π.χ. Ντεμπισί<sup>368</sup>, Κουτσούκι, Κιουπ Ντερέ, Σπαηλίκι<sup>369</sup> Μπιλάλ, Καρατσαίρια,<sup>370</sup> Μπαίρα, Μιζαρλίγια, Πιλάφ Τεπέ,<sup>371</sup> Σαλή αυλαγά κ.λπ. Άλλα είναι Περιγραφικά (Κρονέρι), άλλα Ηθογραφικά ή Λαογραφικά (Μολυμένο Ρέμα-Σκοτωμένος), Ιστορικά ή Θρησκευτικά, Ταμπούρι Άγιος Αθανάσιος, Προσκύνημα, Παλαιοκκλήσι) ή Αρχαία (Σταυρός, βλέπε και Επιτεδογραφία του Ρήγα). Από την ανάλυση των τοπωνυμίων διαπιστώνουμε ότι ο Ελληνικός Λαός προσπαθεί να

366. Η απόδοση ενός αγρού ξηρικού που καλλιεργούνταν με σιτάρι, αρχές του αιώνα, κατά στρέμμα ανέρχοντα, σε 50 οκάδες η 64,1 κιλά και 60 οκάδες καλαμπόκι η 76,92 κιλά. Η τιμή του σιταριού το 1929 ήταν 0,35 δραχμ. την οκά η 1,282 κιλά και του καλαμποκιού 0,25 δραχμ. την οκά. Σήμερα με τα σύγχρονα μηχανήματα και λιπάσματα που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος, ο ίδιος αγρός παράγει 300 κιλά έως 800 κιλά σιτάρι το στρέμμα. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* τόμ. 51, σελ. 301.

367. Βλ. Α πό σ τ ο λ ο ς Πα πα θ α ν α σ ί ο υ, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον ύστερο Μεσαίωνα*, έκδ. 1998 σελ. 206.

368. Στην τουρκική γλώσσα σημαίνει την κορυφή ενός λόφου που μοιάζει σαν τύμπανο. Την εξήγηση αυτή μας έδωσε ο Βασίλειος Παντελή Ιωαννίδης, ο οποίος γνωρίζει την τουρκική γλώσσα.

369. Για τις ολαβικές εποικίσεις στο νομό Μαγνησίας βλ. Α πό σ τ ο λ ο ς Πα πα θ α ν α σ ί ο υ, *Η Βυζαντινή Δημητριάδα*, σελ. 19, 24, 68-78, 97-99 και επ. Του ίδιου: *Ο κόσμος των Σλάβων στη Βυζαντινή Μαγνησία*, 1995, 131-171. Του ίδιου: *Έτους από Χριστού 896, Η Καταστροφή της Δημητριάδος από τους Αγαρηνούς πειρατές*, 1991, σελ. 81-95.

370. Βλ. Μ ε ν. Δ η μ η τ ρ ι ά δ η ς, *ό.π.*, σελ. 86 και σελ. 283. Στην τουρκική γλώσσα Karacayır σημαίνει μαύρο λιβάδι, λεμιών, γλόη Kara και cayır.

371. Από αυτό το σημείο της περιοχής με την άνω ονομασία ο δρόμος λαμβάνει αρκετή κλίση προς τη Θεσσαλική ενδοχώρα με αρκετή κατωφέρεια.

συγκεκριάσει την αρχαία ελληνική, δημοτική και λόγια γλώσσα στον τρόπο δημιουργίας και έκφρασης των τοπωνυμίων.

6. Το συμβόλαιο 13.109 έχει συνταχθεί το 1929. Από τα τοπωνύμια που μνημονεύει παρατηρούμε ότι το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί ο λαός έχει αλλάξει άρδην· σποραδικά μόνο λίγα τούρκικα τοπωνύμια εξακολουθούν να παραμένουν, ενώ ο χαρακτηρισμός των τοπωνυμίων από τον αυτόχθονα και γηγενή πληθυσμό στην ελληνική μητρική γλώσσα εναρμονίζεται με την ιδιοσυγκρασία του και με τις πολιτιστικές του καταβολές. Τα τούρκικα τοπωνύμια αποδυναμώθηκαν και εξελληνίσθηκαν και ο λαός απαγκιστρώθηκε από μια πληγή φλαιγμαίνουσα και πυορροούσα. Υπάρχουν ακόμη και σήμερα ορισμένα τούρκικα τοπωνύμια τα οποία έχουν εμπεδωθεί στη συνείδηση του λαού και χρησιμοποιούνται από αυτόν, όπως συμβαίνει εξ άλλου και στο Βελεστίνο και σε όλα τα χωριά<sup>372</sup>. Αποδεικνύεται ακόμη ότι ο λαός ενστερνίζεται τάχιστα,

372. Βλ. Σταύρος Π. Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σελ. 500. «Από πολλά χρόνια καταβάλαμε προσπάθειες κατά το μέτρο των δυνάμεων μας να εξαλείψουμε από τα συμβόλαια τις τουρκικές ονομασίες και να καθιερώσουμε νέα ελληνικά τοπωνύμια. Συναντήσαμε τεράστιες δυσκολίες γιατί τα παλαιά τοπωνύμια έχουν γίνει κτήμα, έχουν γίνει συνείδηση, είναι βαθιά ριζωμένα και έχουν αφομειωθεί από το λαό και τα καινούργια δύσκολα υιοθετούνται από αυτόν». Βλ. *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, 1999, σελ. 239, «Οι λόγιοι του 19<sup>ου</sup> αιώνα φιλοτιμήθηκαν να εξαλείψουν τις πολυπληθείς λέξεις τουρκικής προέλευσης που χρησιμοποιούνταν στην κοινή γλώσσα και θεωρούνταν κηλίδες που αμαύρωναν τη γλώσσα του ελεύθερου ελληνικού έθνους. Έτσι πολλές τουρκικές λέξεις, που χρησιμοποιεί ο Μακρυγιάννης, έχουν αντικατασταθεί από λέξεις που είτε προέρχονται από τα αρχαία ελληνικά είτε κατασκευάστηκαν από αρχαιοελληνικές ρίζες π.χ. ασκίρι = στρατός, ζαϊρέδες = προμήθειες, κιοτής = δειλός, ορδί = στρατόπεδο, οντάς = δωμάτιο, χαζίρι = έτοιμο, χάψη = φυλακή, χαϊνης = προδότης, τσασίτης = κατάσκοπος. Είναι ενδεικτικό ότι οι παραπάνω λέξεις ήσαν άγνωστες στη συντριπτική τους πλειονότητα και καθιερώθηκαν προ πολλού. Οι λόγιοι κατόρθωσαν επίσης να αντικαταστήσουν λέξεις που προέρχονταν από τις δυτικοευρωπαϊκές γλώσσες με αναστημένες η εντελώς καινούριες ελληνικές λέξεις. Έτσι το κουμέρι ξαναβαπτίσθηκε τελωνείο ο μινίστρος έγινε υπουργός, το κοντραμπάντο εξευγενίσθηκε σε λαθρεμπόριο και η φαμίλια η φαμελιά εξελληνίσθηκε σε οικογένεια. Σε άλλες περιπτώσεις οι λόγιοι απέτυχαν να επιβάλουν τους νεολογισμούς τους όπως το περισκελός και το λαμοδέτης και δεν κατόρθωσαν να εκτοπίσουν το παντελόνι και το γραβάτα». Ομοίως σελ. 176 «Τα πρώτα τουρκικά δάνεια στην ελληνική εντοπίζονται στα έργα των Ελλήνων ιστορικών της Άλωσης και κυρίως αφορούν στα κύρια ονόματα (ανθρωπωνύμια και τοπωνύμια) και ελάχιστα το κοινό λεξιλόγιο. Με την κάθαρση του νεοελληνικού λεξιλογίου από τις τουρκικές και τις ιταλικές λέξεις που επιχειρήθηκε με επιτυχία από την ίδρυση του ελληνικού βασιλείου και εφεξής (1830), το άλλοτε έντονο τουρκικό λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής έχει περιοριστεί σήμερα στην ορολογία της μαγειρικής π.χ. κερτέδες, ντολμαδάκια, ιμάμ Μπαϊλντί, κα(ν)ταΐφι και στην ορολογία του ανατολικού γενικά πολιτισμού π.χ. τζαμί, δερβίσης, ναργκιλές, μιντέρι και στο ποιητικό λεξιλόγιο όπως ρουμάνι, ντορής, κρεμεζί, κιοτής». Ομοίως στη σελίδα 233 η Ιωάννα

μέσα στο γλωσσικό γίγνεσθαι, την καθιέρωση νέου τοπωνυμίου στην ελληνική γλώσσα και την αστραπιαία αφομοίωση του. Παρατηρήσαμε επί πλέον ότι σε ολόκληρη την περιοχή του τέως Δήμου Φερών δεν υπάρχει ιδιαίτερο γλωσσικό ιδίωμα στην εκφώνηση των τοπωνυμίων, όπως συμβαίνει στη δυτική Θεσσαλία. Η ντοπιολαλιά παρέμεινε ακραιφνής και αμιγής πλην όμως τα τελευταία εβδομήντα πέντε χρόνια πολλά από τα τοπωνύμια συρρικνώθηκαν και άλλα περιθωριοποιήθηκαν. Έχουμε δηλαδή μία σταθερή φθίνουσα πορεία και μία χειραγώγηση στη γλωσσική έκφραση, με αποτέλεσμα τα τοπωνύμια να μην αντέχουν στο χρόνο και συνεχώς βαθμιαία να αποδυναμώνονται. Τα αίτια πολλά. Άλλη φορά θα αναφέρουμε τους λόγους που συνέβαλαν στον εξοβελισμό της παράδοσης στη σμίκρυνση της έκφρασης και στην αποψίλωση της ικμάδας της ζωντανής γλώσσας του ελληνικού λαού.<sup>373</sup>

7. Η καλλιεργήσιμη έκταση της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου ανέρχεται περίπου στο ήμισυ της καλλιεργήσιμης έκτασης της κτηματικής περιφέρειας του Αγίου Γεωργίου Φερών, η οποία συνορεύει σχεδόν με τον οικισμό Ρήγα Φεραίου, ανατολικά της πόλης αυτό κατά πάσα πιθανότητα εξηγείται από το γεγονός ότι, μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας (1881), οι κάτοικοι του Βελεστίνου είχαν πλείστα όσα επαγγέλματα και τα κτήματά τους ήσαν ποτιστικά (για την εποχή εκείνη πολύ προσοδοφόρα σε σύγκριση με τους ξηρικούς αγρούς) αφ' ενός και αφ' ετέρου οι μεγάλοι Τσιφλικιάδες, κυρίως, (Γιαννώτας, Μαλαμάκης, Περδίκης, Νικολαΐδης κ.λπ.) είχαν σαν κύρια κατοικία τον Άγιο Γεώργιο Φερών και ας διέμεναν σε μεγάλες πόλεις στην Ελλάδα και κυρίως στο Εξωτερικό.<sup>374</sup> Η συνολική έκταση της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου μετά των λειβαδοτόπων και χέρσων εκτάσεων ανέρχεται σε 30.000 στρέμματα, του δε Αγίου Γεωργίου Φερών σε 40.248 στρέμματα. Ο συνολικός

---

Πετροπούλου γράφει «η ανάδυση της αρχαιότητας στο γεωγραφικό χώρο του τουρκρατούμενου ελληνισμού εκδηλώνεται πριν την εξέγερση του 1821... οι πρεσβύτεροι δορυφορούν στους νεότερους αρχαιοπρεπή ονόματα, εξελληνίζουν τοπωνύμια, διασκεύαζον τραγωδίες, κοσμούν τα οικοδομήματα με ιωνικά κιονόκρανα». Τέλος στη σελίδα 187 «Μια έντονη αρχαιολατρεία παρουσιάζεται την παραμονή της επανάστασης. Οι Έλληνες εξελληνίζουν τα τοπωνύμια και δίνουν στα παιδιά τους αρχαιοελληνικά ονόματα».

373. Βλ. Κων. Σπανός, «Η ανέκδοτη πρόθεση 291 της Μ. Βαρλαάμ (18<sup>ος</sup> αιώνας). Συμβολή στη μελέτη των θεσσαλικών τοπωνυμίων και ονομάτων», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 17 (1990), σελ. 49-76.

374. Αυτό είχε αναμφίλεκτως σαν συνέπεια τη μεταφορά των εισοδημάτων τους στο εξωτερικό με αποτέλεσμα η αφαίμαξη αυτή να βυθίσει τη Θεσσαλία σε μεγάλη κρίση. Το εμπόριο νεκρώθηκε. Η βιοτεχνία και η οικοτεχνία έχασαν την εσωτερική αγορά και ταυτόχρονα με την ένωση με την ελεύθερη Ελλάδα έχασαν και τις αγορές της Σμύρνης, της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης και άλλων βαλκανικών πόλεων που έγιναν τώρα εξωτερικές αγορές. Βλ. Λάζ. Αρσενίου, *ό.π.*, σελ. 390.



αριθμός των τσιφλικιών στη Θεσσαλία ανέρχονταν το 1885 σε 387, ο πληθυσμός των τσιφλικιών σε 103.202 ψυχές, το σύνολο αροτριώντων κτηνών ανέρχεται σε 29.843<sup>375</sup> και η συνολική παραγωγή ανέρχεται σε 5 εκατομμ. κοιλιά δημητριακών καρπών. Το τοπωνυμικό και ονοματολογικό υλικό είναι μεγάλο. Οι ανακοινώσεις και των προηγούμενων συνεδρίων θα συμπληρώνονται κάθε φορά με τα νέα στοιχεία που θα έρχονται στο φως.

8. Από τα συμβόλαια προκύπτει α) ότι τα επαγγέλματα δεν έχουν την μεγάλη ποικιλία που έχουν τα επαγγέλματα των κατοίκων του Βελεστίνου προφανώς λόγω της διαφοράς του πληθυσμού και β) το είδος καλλιέργειας των αγρών.<sup>376</sup> Στον Άγιο Γεώργιο καλλιεργούνταν, σανός, κουνιά, βρώμη, σιτάρι, κριθάρι, καλαμπόκι, καπνός, βαμβάκι, ρύζι, σίκαλη, φασόλια, ρεβύθια, φακές, ρόβι, πατάτες, σουσάμι, λινάρι, νωπά λαχανικά, αμπέλια, λίγα κηπευτικά. Οι κάτοικοι φύτευαν πολλές μουριές τα φύλλα των οποίων έτρωγαν οι μεταξοσκώληκες. Από τους μεταξοσκώληκες παρήγαν το μετάξι.<sup>377</sup> Με την ανάπτυξη της καλλιέργειας του βαμβακιού και του καλαμποκιού, τεράστιες ποσότητες εξάγονταν στη Δύση. Αυτά τα νέα αγροτικά προϊόντα έφεραν αλλαγές στο σύστημα καλλιέργειας της πεδιάδας. Πριν από την εισαγωγή των νέων καλλιεργειών, με την παραδοσιακή καλλιέργεια δημητριακών (σιτάρι και κριθάρι) μισή από την καλλιεργήσιμη γη ήταν σε αγρανάπαυση κάθε χρόνο. Ακόμη και όταν αυτά τα νέα προϊόντα (από το τέλος του 18<sup>ου</sup> αι.) οδήγησαν στην εντατικοποίηση της αγροτικής εκμετάλλευσης με την εξάπλωση της αρδεύσιμης γης και τη χρησιμοποίηση νέων εκτάσεων σε χαμηλά πλατώματα της πεδιάδας, το σιτάρι και το κριθάρι παρέμειναν σημαντικά προϊόντα. Παράλληλα τα κοπάδια από βόδια, γίδες και πρόβατα έβρισκαν τροφή στα κτήματα που ήταν σε αγρανάπαυση. Αυτές οι εκτάσεις χρησιμοποιούνταν και από τους νομάδες κτηνοτρόφους που κατέβαιναν από τα βουνά της Πίνδου. Το σύστημα των τσιφλικιών παρέμεινε το ίδιο και μετά την απελευθέρωση και την προσάρτηση της Θεσσαλίας με την υπόλοιπη Ελλάδα (1881). Οι μεγάλοι τούρκοι αντικαταστάθηκαν από Έλληνες γαιοκτήμονες-τσιφλικάδες, όπως είπαμε

375. Βλ. Ευάγγελος Πρόντζας, *ό.π.*, σελ. 426. Βλ. *Υπουργείον των Εσωτερικών, Πίνακες των επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881*, εν Αθήναις 1884.

376. Για το αρχείο του Συμβολαιογραφείου Φερών που κατέχει σήμερα ο συμβολαιογράφος Βόλου Σταύρος Παν. Παπαγεωργίου το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τράπεζας στο Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου το έτος 1988 μεταξύ άλλων αναφέρει: «...Πρόκειται για αρχείο μοναδικό που διασώθηκε μέσα από πολλές πολεμικές περιπέτειες και το οποίο αποτελεί σημαντικότερη πηγή για τη μελέτη της αγροτικής ιδιοκτησίας και οικονομίας στον θεσσαλικό κάμπο».

377. Βλ. Κ. Ν. Καλλιανός, «Ασχολίες και επαγγέλματα των Σκοπελιτών κατά το α΄ μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 29 (1996) 209-210, σημ.26 (και ανάτυπο). *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 33, σελ. 320.

και πιο πάνω. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε ότι με τη συνθήκη της Κωνσταντινούπολης το 1881 απαγορεύθηκε στο ελληνικό κράτος να εθνικοποιήσει την οθωμανική ακίνητη περιουσία, αλλά με το φόβο της παραβίασης της οι τούρκοι τσιφλικάδες σπεύδουν να πωλήσουν βιαστικά τα κτήματα τους. Οι τουρκοί τίτλοι μπαίνουν στη χρηματιστηριακή αγορά της Κωνσταντινούπολης και αναζητούν αγοραστές. Μέσα σε λίγα χρόνια, οι τίτλοι αυτοί περνούν στα χέρια των Ελλήνων χρηματιστών των παροικιών, οι οποίοι αποκτούν την ιδιότητα του γαιοκτήμονα. Αυτή η σύζευξη του ελληνικού χρηματιστηριακού κεφαλαίου με τη γαιοκτησία είναι ένας από τους κυριότερους λόγους, ο οποίος εμπόδισε το ελληνικό κράτος να ασκήσει τα κυριαρχικά του δικαιώματα και να μεταβάλλει το καθεστώς της γαιοκτησίας, το οποίο κληρονόμησε από τους Τούρκους. Επειδή οι Έλληνες χρηματιστές του εξωτερικού τοποθετούσαν τα κεφάλαια τους στην Ελλάδα, το ελληνικό κράτος ήταν αναγκασμένο να τους κολακεύει για να πετύχει το σκοπό του. Αυτή είναι η βασική αιτία η οποία έκανε τις ελληνικές Αρχές να μη θέλουν να λύσουν το θεσσαλικό αγροτικό ζήτημα.

9. Στο μέλλον σκοπεύουμε σε συνεργασία με τοπογράφο μηχανικό να χαρτογραφήσουμε όλη την περιοχή με αεροφωτογραφίες, να προσδιορίσουμε τις περιοχές με ακριβή τοπογραφικά στοιχεία, με τα επι μέρους τοπωνύμια, με συνοπτική περιγραφή και με γεωγραφικές συντεταγμένες ώστε να καθίσταται εύκολος ο εντοπισμός του τοπωνυμίου από τον ενδιαφερόμενο ερευνητή.

Καθιστούμε γνωστό στους αναγνώστες ότι χρησιμοποιήσαμε την ορθογραφία των τοπωνυμίων όπως αναφέρονται στα συμβόλαια. Εάν κάποιος διαβάσει με προσοχή θα το διαπιστώσει.

Τα παρακάτω ονόματα μνημονεύθηκαν και στην προηγούμενη ανακοίνωση για τα τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου. Αισθάνομαι την υποχρέωση να μνημονεύσω και πάλι τα ονόματα, γιατί υπάρχουν πολλοί κάτοικοι διαφόρων περιοχών που μας έδιναν σημαντικές πληροφορίες για τοπωνύμια που αφορούσαν δύο τρία η και τέσσερα χωριά ταυτόχρονα. Ευχαριστώ θερμά για τις σημαντικές και αυθεντικές πληροφορίες που αντλήσαμε και μερικούς από τους κατωτέρω, για τις αναμνήσεις που αποθησαυρίσαμε και για τις πληροφορίες που αφορούν στα τοπωνύμια ολόκληρης της περιοχής του Δήμου Φερών, Ριζομύλου, Στεφανοβικείου Αγροκηπίου, Μεγάλου Μοναστηρίου και Σέσκλου και συγκεκριμένα τους Κωνσταντίνο Γεωργίου Αύφαντή, πρώην Πρόεδρο της Κοινότητας Αγίου Γεωργίου Φερών, Βάϊα, σύζυγο Κωνσταντίνου Αύφαντή, το γένος Μπαλατσού, κατοίκους Αγίου Γεωργίου Φερών, π. Γεώργιο Αλεξίου, Κωνσταντίνο Λίταινα, συνταξιούχο αγροφύλακα, Βασίλειο Παν. Κουντούρη, Μιχάλη Τσούρικα, Κωνσταντίνο Γεωργίου Χατζηθεοδώρου, Χρήστο Αχ. Καρασάμανογλου, π. Δημήτριο Καρακώστα, Κουβάτα, πρώην αντιδήμαρχο, Γεώργιο Στεργίου Παπατόλια, Αριστέα, σύζυγο Κωνστ. Χατζηθεοδώρου, Βάϊο Νικολάου Κολοκοτρώνη, Ευθυμία, σύζ. Μιχάλη Λαίτσου, Γεώργιο Δημητρίου Τρίγκα, Νικόλαο Βασιλ. Παπανικολάου,

Απόστολο Αθανασίου Γκαλίδη, Ζήση Παντελή Γκαλίδη και Αθανάσιο Μπαντέκα, όλοι κάτοικοι Βελεστίνου, Στέργιο Στεργίου Τζατζάφη, πρώην Πρόεδρο της Κοινότητας Μικρού Περιβολακίου, Νικόλαο Μέριμηκα και Κωνσταντίνο Αχιλλέως Κολιαμήτρα, κατοίκους Σέσκλου, Φώτιο Χρήστου Ρήγα, Κάτοικο Αγίου Γεωργίου Φερών, Αναστάσιο Παπαθεοδώρου, κάτοικο Χλόης, Χρήστο Σιδέρη Δραγοΐδη, Ακριβο Σιδέρη Δραγοΐδη και Γεώργιο Σιδέρη Δραγοΐδη, κάτοικοι και οι τρεις Ριζομύλου, Πασχάλη Κακαζιάννη, κάτοικο Ριζομύλου, Ελευθέριο Παναγιώτου Κόκκαλη, κάτοικο Βόλου, Ευστάθιο Αθανασίου Κολοβό, Παρίση Αθανασίου Πρασά και Νικόλαο Ευαγγέλου, κατοίκους Στεφανοβικείου, Αθανάσιο Χρήστου Μαμαλούδη, κάτοικο Μεγάλου Μοναστηρίου, Δημήτριο Γεωργίου Τράϊκο, κάτοικο Χλόης, Χρήστο Ιωάννου Μπατζιάκα και Αθανάσιο Ιωάννου Μπατζιάκα, Γεώργιο Αγγελόπουλο, Κωνσταντίνο Γεωργίου Αγγελόπουλο, κατοίκους Αγίου Δημητρίου Περιβλέπτου, Ηλία Πρίντζο του Δημητρίου, Ανέστη Δημητρίου Πρίντζο, Αχιλλέα Κωνσταντίνου Λογοδότη, Γεώργιο Σταμάτογλου, κατοίκους Αερινού, Κωνσταντίνο Φωτίου Ρήγα, κάτοικο Αγίου Γεωργίου, Δημήτριο Χρήστου Ρομφαία, Χρήστο Στάμου Ρομφαία και Στάμο Κωνσταντίνου Ρομφαία, κατοίκους Ριζομύλου, Δημήτριο Βολάγκα, Στέργιο Βολάγκα κατοίκους Μικρού Περιβολακίου, Ακριβο Διπλάρη, κάτοικο Στεφανοβικείου, Χρήστο Νικάλου Μπλούχο, κάτοικο Αγίου Γεωργίου Φερών, Χρήστο Γεωργακόπουλο, κάτοικο Αγίου Δημητρίου Περιβλέπτου, Δημήτριο Νικολάου Μπατζιάκα, κάτοικο Αγίου Δημητρίου Περιβλέπτου, Ζήση Τσουμπέκο, καί Αθανάσιο Χατζή, κατοίκους Μικρού Περιβολακίου, Χρήστο Ιωάννου Μπλούχο, Κωνσταντίνου Τριανταφύλλου Ακριβούση, Γεώργιο Αθανασίου Νικολόπουλο, Χρήστο Βασιλείου Παναγιώτου, κατοίκους Αγίου Γεωργίου Φερών, Στυλιανό Ανδρέα Λάππα, κάτοικο Ριζομύλου, Μιχαήλ Ζήντρα, κάτοικο Σέσκλου, Γεώργιο Θεοδώρου Τσουρτσούλη κάτοικο Βόλου (οι πληροφορίες αφορούσαν στο Σέσκλο), Νικόλαο Σπ. Πάσχο, Γεώργιο Ζήση Γεροβασίλη, Κωνσταντίνο Νικολάου Τσούρικα, Αντώνιο Χαρ. Αραμπατζή, Κωνσταντίνο Γεωργίου Τσαπαράξη, Στέργιο Μιχαήλ Καλόγηρο, δάσκαλο, Γεώργιο Μιχολίση, Κωνσταντίνο Αγρακώστα, Σάββα Κοσμά Σταμπούλογλου, όλοι κάτοικοι Βελεστίνου, Σταύρο Μόσιο, Σπυρίδωνα Πατσέλη, Βασίλειο Αναστασίου Φώτου όλοι κάτοικοι Σέσκλου, Γεώργιο Δημητρίου Σούκια, Ευάγγελο Παναγιώτου Καλφούντζο και Κωνσταντίνο Σωτηρίου Σούκια, όλοι κάτοικοι Αγρακηπίου, Φώτιο Γεωργίου Βαϊόπουλο, κάτοικο Βελεστίνου, καταγόμενο από τη Χλόη Βελεστίνου, Χρήστο Νικολάου Μπατζιάκα, κάτοικο Αγίου Δημητρίου Περιβλέπτου, Αχιλλέα Κωνσταντίνου Λογοδότη, κάτοικο Αερινού, Συμεών Βασιλείου Καραγκιόζογλου, Κωνσταντίνο Μπούρα, Ιωάννη Αντωνίου Χαρ. Αραμπατζή όλοι κάτοικοι Βελεστίνου, Ηλία Χαλβατζή, κάτοικο Αερινού, Απόστολο Γιάννα, Ιωάννη Αντωνίου Αραμπατζή, κατοίκους Βελεστίνου, Γεώργιο Κωνσταντίνου Αΰφαντή, Αθανάσιο Δημητρίου Νασιάκο, κατοίκους Αγίου Γεωργίου Φερών, Γεώργιο Αραμπατζή του Κωνσταντίνου, Απόστολο Αθανασίου Γκαλίδη, Γεώργιο Στεργίου Σιουμουρέκη,

Δημήτριο Γεωργίου Νάστο, μελισσοκόμο, κατοίκους Βελεστίνου, Γεώργιο Χρήστου Αύφαντη κάτοικο Βόλου (οι πληροφορίες αφορούσαν στον Άγιο Γεώργιο Φερών) Βασίλειο Κωνσταντίνου Οικονομίδη, Κωνσταντίνο Τριανταφύλλου Ακριβούση Στυλιανό Τσουμάκα του Χρήστου και Χρήστο Ιωάννου Μπλούχο, Αθανάσιο Γεωργίου Αγγελή, όλοι κάτοικοι του χωριού Αγίου Γεωργίου Φερών, Νικόλαο Χρήστου Γίτση, δασολόγο, κάτοικο Βελεστίνου, Βασίλειο Παναγιώτου Γκόμα, κάτοικο Περιβολακίου, Γεώργιο Δήμου Παυλίδη, κάτοικο Μεγάλου Μοναστηρίου, Αριστείδη Μπουντούρη κάτοικο Σέσκλου, το Γεώργιο Δελημήτρο, πρώην Πρόεδρο της Κοινότητας Αγίου Γεωργίου κάτοικο Αγίου Γεωργίου, Αλέξανδρο Ιωάννου Σούρλα, κάτοικο Χλόης, Σταύρο Μόσιο, κάτοικο Σέσκλου, το θείο μου Δημήτριο Παναγιώτου Παπαγεωργίου, κάτοικο Βελεστίνου και τέλος τον πατέρα μου Σταύρο Παναγιώτου Παπαγεωργίου, συμβολαιογράφο, χωρίς τη βοήθεια του οποίου θα ήταν αδύνατη η ανακοίνωση αυτή.

Τα τοπωνύμια του Αγίου Γεωργίου κατά αλφαβητική σειρά όπως τα αναγνώσαμε στα συμβόλαια ανέρχονται σε τριακόσια σαράντα τρία (343) και μαζί με τα τοπωνύμια της κτηματικής περιφέρειας Βελεστίνου ανέρχονται σε επτακόσια δύο (702) ήτοι Βελεστίνου 356 και Αγίου Γεωργίου 346)

Άσπρες Πέτρες, Αγιοργείτικα Αμπέλια, Αμπέλια, Αμυγδαλιές, Αγά, Αμπελάκια, Αμπελόστρατα η Αμπελιόστρατα, Αγιοργείτικα, Ασπρόγια, Αμμουδιές η Αμμουδιαίς, Ανασκαφή, Αμπελάκια Βρύση Καρμπόνε, Αγροκήπιο, Ασβεσταριά, Αμπελοτόπι, Αγριοβρώμη, Άγιος Αθανάσιος, Αμμούδες, Αχλαδιά, Αχυρώνες, Ανάθεμα, Ανήλιο, Αλεπότρουπα Λάγκες, Ανεμοπωρείο, Αλώνι Κυριαζή, Αυλαγός Ξηρό Κυπαρίσσι, Αυλαγός Κοπριά, Αναλαγάδες Πετριάς Αυλαγάδες Άνωθεν οικίας, Αυλάκι η Αυλάκια, Αγιοργιώστρατα η Αγιοργεϊστρατα, Αμπελοτόπι και Αλεπότρουπες.

Βατιώνα, Βλάχα, Βρύση η Βρύσες, Βαθύρεμα, Βάτος η Βάτα, Βισβίκη Μαγούλα, Βάτος Μαγούλα, Βοϊδολεϊβαδο, Βελιούρια, Βαμβακιά, Βολιώστρατα, Βάτος Λωρίδα, Βελεστινώστρατα, Βρυσούλα Μονοπάτι και Βιστάνη Μαγούλα..

Γκέκας, Γελαδομάνδρι, Γκορτζιάς Μονοπάτι, Γκορτζιά Αμπελόστρατα, Γκορτζιά, Γκαβό Ιωσήφ Ισούνη, Γκαβό Γισούφ Γκορτζιά, Γκιούμπρια, Γκιούλμπερη, Γεφύρι, Γέφυρα, Γεφυράκι, Γεφύρια, Γκορτζιά Τρανή, Γούρνα, Γαλανό και Γιδομάνδρι και Γραμμές.

Δένδρα, Δένδρος, Δαούλ Κιπισέ, Δρόμος Ριζομούλου, Δενδροφυτείες, Δέκα Πέντε Καζέλο, Δέλτα Βελεστίνου, Δεληχάνη Αύλακα, Δραγασιά, Δρόμος Βόλου, Δρόμοι και Δεληχαλιόρεμα.

Επάνω Αμπελάκια

Ζαφειράκι και Ζερβό Ανήλιο.

Ημιλίκια και Ημιλίκια Αγιοργείτικα.

Θυμάρια.

### Ιμιλίγια και Ιωσήφ Γκαβό

Κουτσούκ, Κουμαρίτσα, Κισλάς, Κονάκι, Κοπριά, Κράτσια Κοτρωνάκια, Κουμαρίτσα, Κοκκίνα, Καζέλο, Κοκκίνες-Καραγάτς, Κιπισέ Δαούλι, Κοπιανή, Κεντρικός Δρόμος, Κραββάτια, Κιολά Μαλαμάκη, Καναλιώστρατα, Κοτρώνι, Καλάμια, Κιούπ Τεπέ, Κονάκι Μαλαμάκη, Καρατσαϊρία, Κονάκια-Νίρλα, Κοντοπούρανα, Κεραμιδαριό, Κασιδομαγούλα, Καναλάκι η Καναλάκος, Κολχόζια, Καρμπόνε, Κιούπ Ντερέ, Καλντερίμι, Καρανάσιος, Κορωνείκα Μαγούλες Καπουρνιώτικα, Καπουρνιώστρατα, Κουτσουκιές, Κασιάνη, Κασιάνη Λωρίδα, Καπνοτόπι, Κατράντερι, Καστάνι η Νερό, Κυριαζού, Καζέλο Σιδηροδρόμων, Καλντερίμι Ουβριά, Κουτσούνη Αμπέλια Καλύβα, Καλάμια Βούρα, 17 Καζέλο, 15 Καζέλο, Κάτω Βλάχα, Καστράκι και Κουκουλένδρος Καραούλια, Κάστρο και Κισλάδες Μαλαμάκη..

Λιανόπετρες, Λάκκα, Λάκκα Αμπέλι, Λάκκα Σημείο, Λαρσινόστρατα, Λωτός Λυγαρόρεμα και Λιβάδι, Λυκοβασίλη, Λιβαδότοπος, Λωρίδα Κασιάνη και Λυγαριά.

Μανδριά του Χαράλαμπου, Μανδριά Ρηγείκα, Μπιλάλ, Μανδρί Κουτσούκ, Μικρό Μανδρί, Μεραλίκι, Μεξαρλίκι, Μνήματα, Μεριάς, Μαγούλα, Μπροστά Μαγούλα, Μελίσσι, Μπουτζόχωμα, Μαλένσκου, Μαυρόγια, Μποστανοτόπι, η Μποστανοτόπος η Μποστανοχώραφα, Μαυροίτσα, Μπειλίκι, Μαγούλα Μαντά, Μαγούλα Βισβίκη, Μπαϊρα, Μασιά Μαγούλα, Μανδριά Παπαντώνη, Μαγούλα Σταθμός, Μουμτζή Μαγούλα, Μεριάς Κολχόζια, Μαυρόγια Οδός Κανάλια, Μεγάλο Τζαφέρ, Μπαντιγέρι, Μονοπάτι, Μυλωνόστρατα, Μεριάς Σεσκλιώστρατα, Μαγούλες Κοκκαλέικα, Μεγάλος Αυλαγός, Μυδαλιά, Μουσταφά Αγά, Μαγούλα Καναλιώστρατα, Μαυροβούνι, Μεγάλη Μαυροία, Μυλωνόστρατα Μονοπάτι, Μανούσιου Αμπέλια, Μολυμένο Ρέμα, Μουντά η Μουσιά Καλαμιές, Μπουγάζι, Μιχαλόρεμα η Μαχαλόρεμα, Μικρά Σπίτια, Μεταλλείο, Μαγούλα Σιδηροδρόμου, Μαυρόγια Ταμπούρι, Μαυρόγια Αμπέλια, Μεριάς Οδός Βόλου, Μαυρόγια Γέφυρα, Μαυρόγια Γκορτζιά, Μαγούλα Βιστάνη, Μεριάς Σουγλέ, Μικρός Μεριάς, Μαγούλα Γκορτζιά και Μπλετσείκα.

Ντελήχανη, Νίρτα, Νίρλα, Νεκροταφείο, Νταμπούρ Μαγούλα, Ντάμπια, Ντελιχαναύλακο, Νταούλ Τεπέ, Νταούλια, Ντιμπέ, Νίρλα Σεσκλιώστρατα και Νέα Οικόπεδα.

### Ξηρόβουση

Ουβριά, Ουβριάς Γάλα, Ουρβόπια, Ουραβοτόπια και Οδός Βόλου.

Παλαιοκκλήσι ή Παλιοκκλησιά, Παλαιοκκλήσι Γκορτζιά Πυθάρια, Παλιούρια, Πίσσα Μαγούλα, Παντιγέρι, Παλιοχώρι, Περσουφλιώστρατα, Πουρναλίκι, Πλακαριές, Πετριάδες, Πόρτα, Πάλα, Πεθαμένος, Παλιοαχυρώνα, Παλιουριά, Πετριάς Λιβάδι, Παλιό Γεφύρι, Ποταμιές, Πυροβολείο, Παλιάμπελα, Παλιουράκι, Παλιουριά Φουκαλιά, Παλαιό, Πετριάς Λιβάδι, Πέτρινα Μανδριά, Προσκύνημα, Παλιόμυλος, Πιλάφ Τεπέ, Προσήλια, Προσκυνητάρι, Παλιαρωτή, Μικρή Παλιαρωτή και Μεγάλη Παλιαρωτή.

Ροδιές, Ράχη, Ράμια η Ράμνια, Ρεύμα Χαβούζι, Ροβοτόπια, Ρέμα Καναλάκι και Ρίζου Καλύβα.

Σπαρτιά, Σουβάλα, Σπηλιά Ουβριά Γάλα, Σπηλιά, Σπηλίτσα, Σκαφίδες, Σκαφιδάκι, Σκαμινές, Σπαηλίκι, Σταυροδόμι, Στα Φούρνα, Σαλή Αυλαγά, Στου Λοχία, Σαλιάγα, Σουγλέ Άνω Γραμμής, Σουγλέ Κάτω Γραμμής, Σαΐτα, Σαΐτούλα Σεσκλιώστρατα, Σπηλίτσα Μαγούλα, Σουβαλίτσα, Σαΐτα Μαγούλα, Σαΐτα Αμπελάκι, Σουγλέ Καζέλο, Σαΐτα Σεσκλιώστρατα, Σκοτωμένος, Σκαμινές, Σαΐτα Μονοπάτι, Σκάλα Σαΐτα, Στάσις, Σιδηροδρομικός Σταθμός, Σαλή Αυλαγας, Σχισμένη Μαγούλα, Σδόμπολο, Σουβλερό, Σκαρί, Σγορόγραμμα, Σκαμινές Μαγούλα, Σαΐτα Φουκαλιά, Σταθμός και Σκορδάδες, Σουβλή, και Στράτες.

Τούρκικα Μνήματα, Τζαφέρια, Τζαφειράκι Μαγούλα, Τσουκαλάδες, Τσουκαλάτικα η Τσουκαλάκια, Ταμπούρι Μαγούλα, Ταμπούρι, Τηλέγραφος, Τσικαλαίς, Τσατάλια, Τρία Ορνια, Τσαϊρια, Τοιχογυρισμένη, Τρανό, Τζατζά, Τσαρπάλα και Τζιατζιάνη.

Φατές η Φατή, Φουκαλιές, Φανάρι και Φαρσαλιώστρατα η Φαρσαλινόστρατα και Φούρνια.

Χατζηλάζαρον, Χατζηλάκκα, Χουνίτσα, Χουνίτσα Κισλάς, Χανού, Χατζηϊσιου, Χάνι, Χαβούζι, Χαντάκια, Χατζή Αβδή η Χατζημπτή, Χοτζάμπη, Χαρχάλα, Χατγκινού, Χατζήμπη και Χατζηρίζου.



Η περιοχή με την ονομασία Προσκυνητάρι από το αφιερωμένο στο Άγιο Γεώργιο. Το προσκυνητάρι ανακαινίστηκε πρόσφατα. Είναι ιδιοκτησίας Βασιλείου Στ. Καλογήρου και βρίσκεται στο μέσον της διαδρομής Βελεστίνου-Αγίου Γεωργίου, παλιός δρόμος Αγιοργιόστρατα.





ΣΤΑΥΡΟΣ Π. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

## *Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στον Άγιο Γεώργιο Φερών*

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου, ενοριακός και κοιμητηριακός, του Δημοτικού Διαμερίσματος Αγίου Γεωργίου Φερών, βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά του χωριού και στην άκρη αυτού. Είναι ο αρχαιότερος ναός του Δήμου Φερών, κτισμένος σε εμφανή υψομετρική διαφορά σε σχέση και σε σύγκριση με τα υπόλοιπα κτίσματα του χωριού. Είναι το τελευταίο κτίσμα στο εγκεκριμένο ρυμοτομικό σχέδιο του χωριού και νότια από εκεί αρχίζει η περιοχή Ασπρόγια. Η περιοχή του λόφου νότια του Ιερού Ναού, καλείται Ασπρόγια. Είναι ο λόφος με τα πεύκα. Από τη θέση αυτή αγναντεύεις, βόρεια, τον απέραντο κάμπο. Στο χάρτη της απαλλοτρίωσης του 1923 φαίνεται αποτυπωμένο όλο το τετράγωνο της εκκλησίας με αριθμό 34 και το οικόπεδο της Εκκλησίας με κτηματολογικό αριθμό 231. Έχει εμβαδό με τον αύλειο χώρο 4.524 τ.μ. μετά του υπάρχοντος Πνευματικού Κέντρου εμβαδού 120 τ.μ., του παρακειμένου παρεκκλησίου, αφιερωμένο στον Άγιο Βησσαρίωνα, του κοιμητηρίου, του οστεοφυλακείου, της αποθήκης και του προ ετών κατασκευασθέντος μαγειρείου και συνορεύει βόρεια και δυτικά με δημοτικό δρόμο, νότια με ιδιοκτησία Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου εμβαδού 704 τ.μ. που πρόσφατα δωρήθηκε από το Δήμο Φερών στον Ιερό Ναό με το υπ' αριθμ. 37331/2005 δωρητήριο συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Φερών Σταύρου Π. Παπαγεωργίου και ανατολικά με δημοτική έκταση για την επέκταση του νεκροταφείου και την κατασκευή νέου σύγχρονου οστεοφυλακείου,

χωνευτηρίου και ανέγερσης μικρού παρεκκλησίου<sup>1</sup>. Τη μελέτη κατασκευής ανέλαβε δωρεάν ο τοπογράφος μηχανικός Γεώργιος Βασιλείου ο οποίος κατάγεται από τον Άγιο Γεώργιο Φερών. Σήμερα το οικοπέδο αυτό δενδροφυτεύτηκε και η περιφράξη γίνεται με κτιστή πέτρα.

Η Εκκλησία κείται στο υψηλότερο σημείο του χωριού και είναι το μοναδικό κτίσμα που φαίνεται από την τοποθεσία Προσκυνητάρι. Η περιοχή Προσκυνητάρι βρίσκεται επάνω στην Αγιοργιώστρατα, δηλαδή στο δρόμο που οδηγεί στο Βελεστίνο και απέχει 200 περίπου μέτρα δυτικά από το μεγάλο ρέμα της περιοχής που ονομάζεται Βαθύρεμα<sup>2</sup>. Το Βαθύρεμα διασχίζει υπογειώς την Εθνική οδό Αθηνών-Θεσσαλονίκης και εκβάλλει στην περιοχή με την ονομασία Ποταμιές.

Ο ναός είναι ρυθμού τρίκλιτης θολοσκεπούς Βασιλικής με τρούλο. Η εξέλιξη του τύπου αυτού έχει ίσως ως αφητηρία την τρουλλαία βασιλική<sup>3</sup>. Το κάθε κλίτος έχει επτά κιονοστοιχίες και οκτώ ημικυκλικές αφίδες. Το μεσαίο κλίτος είναι λίγο μεγαλύτερο από τα άλλα δύο. Όλοι οι κίονες του ναού είναι κυκλικοί με διάμετρο 50 εκ. εκτός από δύο που είναι τετράγωνοι. Η κάλυψη του ναού γίνεται με δεκατέσσερις θόλους και ημικυλινδρικές καμάρες. Καθένα από τα κλίτη καλύπτεται με έξι τυφλούς θόλους που το σχήμα τους εξαρτάται από το τμήμα του χώρου που επιστεγάζουν. Όλοι οι τυφλοί θόλοι στηρίζονται σε ημικυκλικά τόξα, στις γενέσεις των οποίων υπάρχουν ξύλινοι ελκυστήρες για το δέσιμο της ανωδομής. Τα ζεύγη κίωνων χωρίζουν το ναό σε τρία κλίτη. Το μεσαίο είναι σχεδόν διπλάσιο από τα πλάγια. Οι κίονες, οι περιμετρικές

1. Για το σκοπό αυτό ο Δήμος Φερών προσέφερε πρόσφατα στον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου το ποσό των ευρώ 50.000,00 για την κατασκευή νέου σύγχρονου Κοιμητηρίου.

2. Ο Δημήτριος Β. Στεργιόπουλος, «Θεσσαλικό Οδοιπορικό», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 3, 1982, σελ. 30, το ονομάζει Αγιοργίτικο Ρέμα ή Ξηριάς.

3. Βλ. Γ. Σωτηρίου, *Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία*, Αθήνα, 1942, σελ. 499. Η αρχιτεκτονική του τύπου αυτού επικράτησε στον ελλαδικό χώρο κατά το 18<sup>ο</sup> και 19<sup>ο</sup> αι. Τα κλίτη καλύπτονταν με ενιαία δίρριχτη κεραμοσκεπή στέγη, γι' αυτό ο ναός φαίνονταν εξωτερικά ως μονόκλιτος. Στα ανατολικά κατέληγε σε ημικυκλική εσωτερικά και εξωτερικά, κεραμοσκεπή κόγχη, που διακοσμούσαν με λιθανάγλυφα. Βλ. Ελληνική Εταιρεία Σλαβικών Μελετών, *Αφιέρωμα στη μνήμη του Σωτήρη Κίσσα*, Θεσσαλονίκη 2001, Ξανθή Σαββοπούλου-Κατσίκη, «Η Εκκλησία της Παναγίας στο Δίλοφο Βοΐου Κοζάνης», που σημειώνει χαρακτηριστικά: «Η προτίμηση για τους χαμηλωμένους τυφλούς σφαιρικούς ή ελλειψοειδείς θόλους είναι χαρακτηριστική στα χρόνια της όψιμης Τουρκοκρατίας και, πιθανότατα, οφείλεται στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της εποχής. Σε περίπτωση που υπήρχε η δυνατότητα κατασκευής πλουσιότερου κτίσματος, προσέκρουε όμως στις οθωμανικές απαγορεύσεις, παρατηρείται το φαινόμενο απλών εξωτερικών εκκλησιών με πλούσια τυπολογικά χαρακτηριστικά στο εσωτερικό. Εκκλησίες αυτού του τύπου συναντάμε στη Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία και ιδιαίτερα σε ορεινούς οικισμούς, όπου υπάρχει αφθονία των απαραίτητων υλικών».

λιθοδομές και το πλέγμα των ελκυστήρων, όπως έχουν κατασκευασθεί, εγγυώνται τη στατική επάρκεια και την ανθεκτικότητα της κατασκευής.

Παλαιά το δάπεδο ήταν στρωμένο με ακανόνιστες πέτρινες πλάκες (πλακόστρωτο) που είχαν σκούρο γκριζό χρώμα, δηλαδή είχαν το χρώμα της πέτρας<sup>4</sup>. Η βόρεια πλευρά της εκκλησίας δεν έχει καθόλου παράθυρα<sup>5</sup>. Παράθυρα έχει μόνο η νότια πλευρά. Η πλευρά αυτή έχει έξι παράθυρα. Οι διαστάσεις των παραθύρων είναι 1,30 ύψος και πλάτος 60 εκ.<sup>6</sup> Το Ιερό έχει ένα μεγάλο παράθυρο στις ίδιες διαστάσεις στη νότια

---

4. Τις ωραιότητες, καλλιτεχνικές, χειροποίητες, λαξευμένες και πελεκημένες, με ειδικά σφυριά, πέτρες και αγκωνάρια τα ξήλωσαν στη δεκαετία του 1970. Μαζί με αυτές ξήλωσαν και τη σφραγίδα της προσωπικής έμπνευσης και δεξιοτεχνίας. Έτσι στο όνομα της προόδου, τα προϊόντα της μηχανής εισήλθαν και στα ιερότερα μέρη. Ενώ πρώτα το ναό τον κατασκεύαζε το δημιουργήμα του Θεού, ο άνθρωπος τώρα το ναό τον κατασκεύαζε το δημιουργήμα του ανθρώπου, η μηχανή. Βλ. Χρήστος Γιαννάρας, *Η Νεοελληνική ταυτότητα*, Αθήνα 1978, σελ. 112, «Σήμερα χρειάζομαστε ξεχωριστή καλλιέργεια ίσως και ειδικές σπουδές για να αποτιμήσουμε το εκπληκτικό πολιτιστικό επίπεδο εκείνου του ταπεινωμένου στην τουρκοκρατία ελληνομού: Τη λαϊκή αρχιτεκτονική, την εικονογραφία, τους κοινοτικούς θεσμούς, το ήθος της αγοράς, την οργάνωση των συντεχνιών, το τραγούδι, τη μουσική». Πάνος Καραβιάς, *Πάθος γραφής και τα τοπία*, 1970, Βιβλιοπ. Εστία, σελ. 112, «Η Τέχνη χτυπήθηκε θανάσιμα από τον βιομηχανικό πολιτισμό με όλα τα προϊόντα για βιομηχανική κατανάλωση, προϊόντα που ο βιομηχανικός πολιτισμός είναι ικανός να προμηθεύσει, κατά τρόπο καλύτερο και ταχύτερα από τις τέχνες».

5. Ο αρχαιολόγος και ακαδημαϊκός Αντ. Κεραμόπουλος γράφει ότι στη Θράκη τα παραθύρια των ελληνικών σπιτιών ήταν ανοιγμένα στη στέγη και όχι στους τοίχους για να είναι αθέατοι οι ένοικοι και να προστατεύονται από τις εισβολές των Τούρκων (*Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τ. ΙΓ', σελ. 236). Τα παράθυρα των χριστιανικών σπιτιών είναι πολύ μικρά. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Αθήνα 1984, Ε' έκδ., σελ. 586.

6. Σε περίπτωση που τα παράθυρα (καθώς επίσης το μήκος, το πλάτος και το ύψος της εκκλησίας που τότε τα μετρούσαν σε πήχεις) κτίζονταν μεγαλύτερα από τις διαστάσεις που είχε δεχθεί ο Μουφτής και είχε εγκρίνει ο Αρχιμουφτής οι οποίοι έδιναν τη σχετική άδεια ανέγερσης του ναού, οι Τούρκοι υπάλληλοι (έκαμαν το σχετικό έλεγχο) και σε περίπτωση μη τήρησης των όρων της αδείας), έβαζαν τσουχτερά πρόστιμα έστω κι αν ακόμη το άνοιγμα του παραθύρου υπερέβαινε και ένα εκατοστό ακόμη τις διαστάσεις που γράφονταν στο φιρμάνι της αδείας ανέγερσης. Κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας ήταν σε ισχύ το νομικό έργο «Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλος» του Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου το οποίο περιείχε διατάξεις που αφορούσαν σε οικοδομικούς περιορισμούς. Μεταγενέστερο διάταγμα του 1725 όριζε για τους μουσουλμάνους επιτρεπόμενο ύψος οικοδομών τα εννέα μέτρα, ενώ για τους μη μουσουλμάνους τα επτά μέτρα. Βλ. *Περίγραμμα Βυζαντινών Οικοδομικών Περιορισμών*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1998 σελ. 28. Ο Ιερός Νόμος των μουσουλμάνων όριζε ότι οι υπόδουλοι δεν μπορούν να κτίσουν μεγαλοπρεπείς ναούς ανώτερους από τους ναούς των μουσουλμάνων. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 17, σελ. 185. Βλ. Θεόδωρος

πλευρά και τρία άλλα παράθυρα σε σχήμα σταυρού το ένα στο κέντρο τετράγωνο ύψους 1 μ. και πλάτους 60 εκ. και άλλα δύο τρία μικρά παράθυρα εκατέρωθεν του κεντρικού μεγαλύτερου παραθύρου σε κατώτερο ύψος και μικροτέρων διαστάσεων 80 X 50 εκ. Η δυτική πλευρά έχει και αυτή τρία παράθυρα. Το ένα στο κέντρο, τετράγωνο, ύψους περίπου ενός μέτρου και τα άλλα δύο σε σχήμα μισοφέγγαρου «ένθεν και ένθεν» του κεντρικού παραθύρου. Γενικά τα παράθυρα είναι λιγοστά και με μικρές διαστάσεις με μικρούς ορθογωνικούς φεγγίτες. Ο φωτισμός συνεπώς του εσωτερικού χώρου είναι λιγοστός αν και τα ανοίγματα διευρύνονται προς τα μέσα για να διαχέεται το εισερχόμενο φυσικό φως. Οι εσωτερικοί κίονες είναι κατασκευασμένοι με πέτρα χωρίς σίδηρο και τσιμέντο και μεταξύ τους είναι δεμένες με ξύλινους κυλινδρικούς δοκούς. Οι κίονες είναι επτά και σε δύο σειρές ήτοι συνολικά δέκα τέσσερις. Από την κάθε σειρά η πρώτη του Ιερού και η πέμπτη που εφάπτεται του Γυναικωνίτη είναι τετράγωνη οι δε λοιπές είναι κυκλικές, κυλινδρικές<sup>7</sup>. Οι έξι βρίσκονται στον κυριώως ναό και στο γυναικωνίτη και η εβδόμη στο Ιερό, η οποία εφάπτεται με το τέμπλο. Κάθε κολώνα έχει και ένα κιονόκρανο. Οι ξύλινοι κυλινδρικοί δοκοί που συνδέουν τις κολώνες, σήμερα έχουν επενδυθεί και δεν φαίνονται. Φαίνεται ότι αυτό είναι το

---

Παλιόγκας, *Η Λάρισα κατά την Τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμ. Α', Κατερίνη, 2002, σελ. 220, «ο μουσουλμανικός ιερός νόμος όριζε να μην οικοδομούνται από τους υπόδουλους οικίες και ναοί μεγαλοπρεπείς, ανώτεροι της υποδεέστερης θέσης τους στις μουσουλμανικές χώρες. Ένα φερμάνι του 1559, καθόριζε με αυστηρότητα το ανώτερο επιτρεπόμενο ύψος οικιών των μη μουσουλμάνων υπηκόων που ήταν 5,56 μ. ενώ των μουσουλμάνων 7,68 μ.». Κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας οι έκτακτες εισφορές που ήταν χωριστές από τους συνήθεις φόρους, το μουκατεσί, ονομάζονταν αβαγιέτ στα ελληνικά οικοδομία επειδή συγκεντρώνονταν ως φόροι οικοδομών, βλ. Ε. Μ π ό ρ γ κ α ς, «Τουρκικές λέξεις σε παλιότερα ελληνικά κείμενα», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 7-8, Αθήνα 1959, σελ. 156.

7. Κυκλικές είναι και στην εκκλησία της Παναγίας (Κοίμηση της Θεοτόκου) του Δίλοφου Βοΐου Κοζάνης που την έκτισαν ο Καραγιάννης που εργάζονταν ως κάλφας δηλαδή σαν αρχιμάστορας και ο Αναγνώστης Τζιούφας έχοντας μαζί τους ένα Σελετσιώτη (Σέλιτσα είναι η σημερινή Εράτρουα). Βλ. Α ρ γ ύ ρ η ς Π ε τ ρ ο ν ώ τ η ς, *ό.π.*, σελ. 532, «Έχουν ιδιαίτερον γλωσσάριον διά την συνεννόησιν μεταξύ των. Αναφέρομεν ως δείγμα ωρισμένας λέξεις αι οποίαι είναι κράμα γλωσσών κάλφας = αρχιμάστορας». Οι συντεχνίες διαιρούνταν σε τρεις βαθμίδες. Στην πρώτη ήταν οι τεχνίτες, με προϊστάμενο τον πρωτομáιστορα, στη δεύτερη οι καλφάδες (τεχνίτες) και στην τρίτη οι μαθητευόμενοι ή τσιράκια, βλ. Γ. Ν τ ρ ο γ κ ο ύ λ η ς, «Οι συντεχνίες της Λάρισας στον κώδικα της εκκλησίας του Αγίου Αχιλλείου», στον τόμ. *Πρακτικών Η Λάρισα της περιόδου 1810-1881*, εκδ. Θετταλός, Λάρισα 1994, σελ. 83. Οι κίονες που αντιστοιχούν στο πρώτο και στο πέμπτο ζευγάρι δηλαδή στο Ιερό και στο γυναικωνίτη, είναι τετράγωνοι με πλευρά 55 εκ. Το ίδιο βλέπουμε και στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Η μικρή ανεπαίσθητη διαφορά είναι ότι στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στον Άγιο Γεώργιο Φερών, οι διαστάσεις της τετράγωνης κολώνας είναι 65 X 65 εκ. Βλ. Ξ α ν θ ή Σ α β β ο π ο ύ λ ο υ - Κ α τ σ ί κ η, *ό.π.*, σελ. 467.

μυστικό της στατικής επάρκειας και ανθεκτικότητας του όλου κτιρίου. Το κτίριο δέχθηκε αλληπάλληλους κραδασμούς και μάλιστα ισχυρούς με τους σεισμούς του 1957 (6,8 Ρίχτερ και του 1980 6,5 Ρίχτερ) και παρέμεινε ανέπαφο και στερεό. Η τοιχοποιία και ολόκληρη η εκκλησία είναι κατασκευασμένη με πέτρα-αργολιθοδομή με ξύλινα ζωνάρια. Η λιθοδομή δεν είναι ορατή διότι ο ναός είναι σοβατισμένος, καλυπτόμενος από κονίαμα. Το πάχος του τοίχου είναι 90 εκ.

Η σκεπή είναι δίρριχτη και είναι κατασκευασμένη με χώμα και μάλιστα πεπαισμένο με επικάλυψη από κεραμίδια βυζαντινού τύπου<sup>8</sup>. Προφανώς θα έχει κατασκευασθεί από λάσπη με ψιλοκομμένο άχυρο και λινάρι ή ασβέστη<sup>9</sup>. Η απόχρωση των υλικών που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή της, δίνει το ναό με τα χρώματα της γης και τον παρουσιάζει ως οργανικό της δημιουργία. Μας κάνει όμως εντύπωση πως η τάση καλλωπισμού που εκδηλώθηκε από τους κατοίκους και τα εκάστοτε Εκκλησιαστικά Συμβούλια διατήρησαν με δέος την αρχική φυσιογνωμία και την αισθητική του ναού χωρίς έξαλλες επεμβάσεις και προσεγγίσεις, χωρίς τη χρησιμοποίηση σύγχρονων υλικών που θα αλλοίωναν το αρχικό κάλλος του ναού. Και αυτό είναι προς τιμή των ιερέων και των εκάστοτε Εκκλησιαστικών Συμβουλίων. Τα μόνα λάθη που έγιναν στα 175 χρόνια είναι η επέμβαση που έγινε στο δάπεδο του ναού, το οποίο από πληροφορίες που αντλήσαμε, δεν άρεσε στο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο της δεκαετίας του 1940 και στις εξωτερικές πόρτες οι οποίες ενώ βρισκόνταν σε αριστή κατάσταση με πάχος δέκα εκατοστών, ξηλώθηκαν για να τοποθετηθούν οι σημερινές<sup>10</sup>.

Η εκκλησία έχει δύο εισόδους. Μία από τη βόρεια πλευρά και μία από τη δυτική πλευρά. Η Πύλη της δυτικής πλευράς κατά πάσα πιθανότητα θα κατασκευάσθηκε για την είσοδο και έξοδο των γυναικών στο γυναικωνίτη. Το ύψος και των δύο εισόδων

8. Μαρτυρία Κωνσταντίνου Γεωργίου Αὔφαντή, κατοίκου Αγίου Γεωργίου.

9. Μαρτυρία Ευσταθίου Χρ. Παλιά, αρχιτέκτονος, κατοίκου Βόλου. Ο ασβέστης ή άσβεστος ή το ασβέστιον ή το χωρύγιον των βυζαντινών πηγών αποτελεί δομικό υλικό με ευρύτατη χρήση, τόσο κατά την αρχαιότητα όσο και κατά βυζαντινά χρόνια. Ο ασβέστης χρησιμοποιούνταν ως συνδετική ύλη οικοδομικών υλικών μαζί με το χώμα η την άμμο. Βλ. Rene Treuil, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, 1996, εκδ. Καρδαμίτσα, σελ. 139.

10. Εδώ εφαρμόζεται αυτό που είπε ο Άγιος Εφραίμ ο Σύρος, «Η υπερηφάνεια αναγκάζει επινοείν καινοτομίας μη ανεχομένη το αρχαίον», και κατά το λόγο του Αγίου Ισαάκ του Σύρου ο οποίος λέγει, «Ο την στιλπνότητα αγαπών ου δύναται κτήσασθαι ταπεινάς ενθυμήσεις». Τα ίδια έλεγε και ένας σύγχρονος άγιος, που μας αξίωσε ο Θεός να γνωρίσουμε και να ιδούν τα μάτια μας εκπληκτικά και απίστευτα πράγματα, ο γέροντας Παΐσιος. Το θέμα έλεγε είναι πνευματικό. Πολλές φορές τις αλλαγές τις κάνουν περισσότερο οι αλλοτριωμένοι από το μοντερνισμό και την τρελλή λογική τους (έχουν θεοποιήσει τη λογική και έχουν χαλασμένο λογισμό) μορφωμένοι, παρά οι μη έχοντες κουλτούρα και παιδεία διότι αυτοί τουλάχιστον έχουν και μία δικαιολογία.

σήμερα είναι 1,90 μ. Το ύψος παλαιότερα πριν από την κατασκευή των νέων θυρών ήταν πολύ χαμηλό περίπου 1,50 μ.<sup>11</sup> Η πόρτα ήταν χαμηλή γιατί οι Τούρκοι είχαν μια κακή συνήθεια να μαγαρίζουν τους λατρευτικούς χώρους των Χριστιανών μπαίνοντας έφιπποι μέσα στην εκκλησία. Η κυρία είσοδος ήταν από τη βόρεια πλευρά. Αυτό προκύπτει από τη χρονολογία που είναι γραμμένη ακριβώς επάνω από την πύλη. Η κυρία είσοδος έκλεινε με πόρτα που ήταν ένα κομποτέχνημα. Είχε πάχος δέκα εκατοστών με σταυρωτά χοντρά σίδερα, κεντημένη με μεγάλα ωραιότατα καρφιά κατασκευασμένα ειδικά στο αμόνι, τέτοια καρφιά που τότε δεν κυκλοφορούσαν στο εμπόριο και με δύο τεράστια κλειδιά. Η πόρτα ξηλώθηκε το 1974 για την... καλύτερη διακόσμηση του ναού<sup>12</sup>. Εσωτερικά η μία πόρτα είχε αμπάρα για την ασφάλεια της εκκλησίας<sup>13</sup>. Η έξοδος

11. Βλ. Περιοδικό *Προμηθεύς*. Το 1890 δημοσίευσε το Ιστορικό του Δήμου Φερών. Γράφει για τον Άγιο Γεώργιο, «Χωρίον ιδιόκτητον προς ΑΜ του Βελεστίνου απέχον ημίσειαν ώραν. Ναόν έχει του Αγίου Γεωργίου εξ ου και το όνομα του χωρίου, όστις οικοδομήθη το 1832, είναι δε ευρύχωρος, αλλά πολύ χαμηλός. Η πύλη του προαυλίου έχει ύψος ενός και ημίσεος μέτρου, πλάτος μέχρι της καμάρας 87 % άνωθεν 70 %. Ερωτήσας διατί τόσον μικρά η πύλη έμαθον ότι οι Τούρκοι είχαν μανιάν να εισάγωσι τα ζώα των εις τους ναούς η τουλάχιστον εις το προαύλιον και δια τούτο επενοήθη η σμικρότης της πύλης». Βλ. Κ υ ρ ι ά κ ο ς Σ ι μ ό π ο υ λ ο ς, ό.π., σελ. 586, «Οι Τούρκοι συνήθιζαν να μπαίνουν έφιπποι στα σπίτια των Ρωμιών. Πολλοί μάλιστα Τούρκοι ανέβαιναν στα ρωμείκα σπίτια με τ' άλογά τους από τις σκάλες. Ο περιηγητής Thevenot γράφει στο χρονικό του ότι οι πόρτες των ελληνικών σπιτιών (1655) στην Καλλίπολη των Δαρδανελίων ήταν χτισμένες σε ύψος ενός μέτρου περίπου από την επιφάνεια του εδάφους για να μη μπαίνουν οι Τούρκοι καθαλλάρηδες όπως γινόταν άλλοτε». Ο Ιερός Νόμος των μουσουλμάνων όριζε ότι οι υποδουλοι δεν είχαν το δικαίωμα να κτίζουν μεγαλοπρεπείς ναούς στις μουσουλμανικές χώρες. Έτσι η ανέγερση ναών και οποιαδήποτε άλλη εργασία σ' αυτούς, γινόταν με άδεια των τουρκικών αρχών, βλ. Ν. Π. Ε υ θ υ μ ι ά δ η ς, *Ανατολικαί Μελέται*, τόμος Α', σελ. 218, *Έφ η Α λ α μ α ν ή*, «Το Τανζιμάτ και οι επιπτώσεις του στη ζωή των κατοίκων της Θεσσαλίας», *Θεσσαλικά Χρονικά*, ΙΓ, 1980, σελ. 409 και επ., Κ υ ρ ι ά κ ο ς Σ ι μ ό π ο υ λ ο ς, ό.π., Β', 1984, σελ. 62, «Οι πόρτες των σπιτιών έχουν ύψος το πολύ ένα μέτρο και είκοσι εκατοστά. Κι αυτό για να μη μπορούν οι Τούρκοι, που έρχονται στο νησί και αρπάζουν ή αγοράζουν γαιδάρους, να μεταβάλουν τα σπίτια των κατοίκων σε στάβλους.

12. Η έλλειψη παιδείας αλλά κυρίως η έπαρση, η αλαζονεία και η υπερηφάνεια που δεν ανέχεται το αρχαίο, συνετέλεσε στον εκβαρβαρισμό της καλαισθησίας των Ελλήνων. Βλ. Χ ρ ή σ τ ο ς Γ ι α ν ν α ρ ά ς, ό.π., σελ. 107. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο ναός του Αγίου Νικολάου στον Αλυμρό. Ο ναός ήταν παλαιός όπως του Αγίου Γεωργίου και είχε κτισθεί από τους ίδιους μαστόρους κατά τον καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Αργύρη Πετρονώτη. Εκεί το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο έλαβε την εκπληκτική απόφαση να κόψει τα συνδετήρια ξύλινα δοκάρια που συνδέαν τους κίονες και τα κλίτη μεταξύ τους για να φαίνεται η εκκλησία πιο όμορφη και αυτή με το σεισμό του 1980 έπεσε. Μαρτυρία π. Γεωργίου Αλεξίου κατοίκου Βελεστίνου.

13. Μαρτυρία Κωνσταντίνου Τριαντ. Ακριβούση κατοίκου Αγίου Γεωργίου και Χρήστου Αχιλλ. Καρασιμόγλου, κατοίκου Βελεστίνου, ο οποίος έλκει την καταγωγή από τον Άγιο Γεώργιο.

βρίσκονταν στη δυτική πλευρά όπου υπήρχε μία μικρή πόρτα όμοια με την πόρτα της κυρίας εισόδου<sup>14</sup>. Επάνω από την κυρίως Πύλη δηλαδή πάνω από το υπέρθυρο υπάρχει μικρή κόγχη με τιμώμενη παράσταση, τον Ένδοξο Μεγαλομάρτυρα Τροπαιοφόρο Άγιο Γεώργιο. Ο Άγιος κρατά στο δεξί του χέρι το ακόντιο και στο αριστερό του χέρι το ξίφος. Ακριβώς κάτω από τον Άγιο διακρίνουμε δύο δικέφαλους αετούς, το ΙΣ.ΧΡ.ΝΙ-ΚΑ, δύο μαργαρίτες, τρία μικρά κυπαρίσσια (το τέταρτο δεν υπάρχει –προφανώς έχει φθαρεί–), ένα σταυρό και στα πλάγια δύο αγγέλους εκατέρωθεν της κυρίας εικόνας του Αγίου.

Στο τέμπλο απεικονίζονται οκτώ εικόνες με το Χριστό, τον Ιωάννη Πρόδρομο ο οποίος κρατά στο χέρι σε πιάτο την κεφαλή του,<sup>15</sup> τον Άγιο Αθανάσιο, τον Άρχοντα Γαβριήλ (έτσι επιγράφεται), τον Άγιο Δημήτριο, οι εικόνες με την Παναγία, τον Άγιο Γεώργιο, τον Αρχάγγελο Μιχαήλ και τη Σύναξη των Αγίων Αποστόλων. Όλες οι εικόνες έχουν αγιογραφηθεί και ιστορηθεί από μοναχούς της Νέας Σκήτης του Αγίου Όρους, που συνεχίζουν την αθωνική παράδοση, αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, ήτοι λίγα χρόνια μετά τον πόλεμο του 1897<sup>16</sup>. Το Άγιο Όρος αποτελεί το καλλιτεχνικό Κέντρο για τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή. Το τέμπλο είναι ευθύγραμμο και αποτελείται από τρεις βασικές ζώνες<sup>17</sup>. Απέναντι από τον άμβωνα, στα νότια αυτού, ατενίζουμε την ασημένια εικόνα του ενδόξου μεγαλομάρτυρα Αγίου Γεωργίου μέσα σε ένα μεγάλο προσκυνητάρι ύψους 2,30 μ. περίπου. Αυτή η εικόνα φιλοτεχνήθηκε στη Θεσσαλονίκη πριν από πέντε χρόνια και είναι ολόκληρη δωρεά των Φωτίου και Βαρθάρας Ρήγα «εις μνήμην» της αδικοχαμένης θυγατρός των Βασιλικής. Το προσκυνητάρι είναι δωρεά της Μαρίας Γκουρίτσα. Το ίδιο προσκυνητάρι φιλοξενεί και μία άλλη εικόνα του Αγίου Γεωργίου. Και αυτή παριστάνει τον Άγιο Γεώργιο έφιππο, επενδεδυμένη με ασημί δωρεά του Ιωάννου Δ. Κατσιάνη.

Στο Ιερό από αριστερά προς τα δεξιά έχουν αγιογραφηθεί στο κάτω μέρος ο Άγιος Κύριλλος, ο Άγιος Αθανάσιος, ο Άγιος Βασίλειος, ο Άγιος Σπυρίδων και ο Άγιος Γρηγόριος. Στη δεύτερη ζώνη, στη μεσαία, έχουν αγιογραφηθεί ο Άγιος Θωμάς, ο Άγιος Σίμων, ο Άγιος Ιάκωβος, ο Άγιος Βαρθολομαίος, ο Άγιος Ανδρέας, ο Άγιος Πέτρος, ο Άγιος Ιωάννης, ο Άγιος Ιάκωβος, ο Άγιος Ματθίας, ο Άγιος Φίλιππος και ο Ιούδας ο Ισκαριώτης. Όλοι οι άγιοι κοιτάζουν προς τα δεξιά. Μόνο ο Ιούδας κοιτάζει προς τα

14. Μαρτυρία Βαΐας σύζ. Κων. Αϊφαντή, κατοίκου Αγίου Γεωργίου.

15. Αγγελική Κατσιώτη, *Οι σκηνές της ζωής και ο εικονογραφικός κύκλος του αγίου Ιωάννη Προδρόμου στη βυζαντινή τέχνη*, Αθήνα 1998, ειχ. 154 και 155.

16. Μαρτυρία π. Δημητρίου Ιωάννου Πρασά, κατοίκου Αγίου Γεωργίου.

17. Για τα τέμπλα βλ. Γ. Στογιόγλου, *Η εν Θεσσαλονίκη Μονή των Βλατάδων*, Θεσσαλονίκη, 1971, σελ. 95.

αριστερά ενώ ένας δαίμονας στέκεται επάνω από το κεφάλι του<sup>18</sup>. Στην τρίτη σειρά απεικονίζονται οι προφήτες που προφήτευσαν τα ουράνια, τα ακατάληπτα Μυστήρια του Θεού, το Θρόνο και την Κρίση του, ο Ησαΐας, ο Σολομών, ο προφητάναξ Δαυίδ, ο Μωυσής, ο Ααρών, ο Σαμουήλ, και ο Ιερεμίας. Τέλος ψηλά απεικονίζεται η Παντάνασσα με απλωμένα τα χέρια. Στους δύο τετράγωνους κίονες, που είναι στο ιερό και σε ύψος τεσσάρων μέτρων φαίνονται εκ δεξιών ο Άγιος Ιωακείμ και στην αριστερή κολώνα η Αγία Άννα, οι γονείς της Παναγίας. Οι κίονες αυτοί έχουν πλάτος 65 εκ., είναι δηλαδή κτισμένοι 65 x 65 εκ. σε όλο το ύψος. Στην αριστερή κόχη βλέπουμε την αποκαθήλωση. Στο μεσαίο κλίτος έχουν ιστορηθεί ολόσωμοι ο προφήτης Σαμουήλ, ο Ευαγγελιστής Ιωάννης, ο Ευαγγελιστής Λουκάς, ο προφήτης Ησαΐας, ο προφήτης Γεδεών. Κάτω από τις ολόσωμες αγιογραφίες υπάρχουν και άλλες πιο μικρές των Ευαγγελιστών Λουκά και Ματθαίου και των Αποστόλων Φιλίππου, Πέτρου και Ιακώβου. Μας κάνει όμως εντύπωση πως ο Ευαγγελιστής Λουκάς αγιογραφείται δύο φορές. Με την έρευνα διαπιστώσαμε ότι η επανάληψη της απεικόνισης του Λουκά είναι ενδεικτική της σπουδαιότητας που του απέδιδαν ως προστάτη των ζωγράφων<sup>19</sup>. Στο τέμπλο<sup>20</sup> του Ιερού Ναού και στη μεσαία ζώνη εικονίζονται από αριστερά προς τα δεξιά η Αγία Παρασκευή, Οι Άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες, ο Άγιος Γρηγόριος, ο Άγιος Παντελεήμων, η Κοίμηση της Θεοτόκου και η Υπαπαντή. Οι διαστάσεις όλων των εικόνων είναι 30 x 45 εκ. Στη συνέχεια μία μεγάλη εικόνα 140 x 50 εκ. με τον Χριστό να συνομιλεί στο πηγάδι με τη Σαμαρείτιδα (η μετέπειτα Αγία Φωτεινή) που ήλθε να αντλήσει νερό με το κανάτι. Δεύτερη συνεχόμενη με διαστάσεις 100 x 50 εκ. παριστάνει το Χριστό (μόνο η κεφαλή) με την επιγραφή στο άνω μέρος ΘΕΟΥ ΘΕΑ - ΘΕΙΟΝ ΘΑΥΜΑ και στη επόμενη εικόνα διαστάσεων 140 x 50 εκ., που επιγράφεται «Η παραβολή του πεσόντος εις ληστάς» βλέπουμε τον καλό Σαμαρείτη να κατεβαίνει από το άλογο, να περιποιείται τις πληγές του τραυματισμένου. Στη ίδια εικόνα ζωγραφίζονται δύο άλλοι άνθρωποι, ο μεν ένας έφιππος αντιπαρέρχεται ο δε άλλος πεζός δείχνει, με την πλάτη του, την αδιαφορία για τον συνάνθρωπο του. Στη συνέχεια του επιστυλίου απεικονίζονται, η βάπτισμα του Χριστού, η Μεταμόρφωση του Σωτήρος, ο Προφήτης Ηλίας ο Θεσβίτης, η Ψηλάφηση του Θωμά, η Ανάληψη του

18. Η παράσταση αυτή είναι εμπνευσμένη από το κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο (13,2,10,11,30).

19. Βλ. Α. Παπαδόπουλος - Κεραμύς (εκδ.) του *Διονυσίου του εκ Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, Πετρούπολη 1909, 1, 5, 8.

20. Για τη βυζαντινή ζωγραφική ο Φώτης Κόντογλου στο βιβλίο *Η Πονεμένη Ρωμοσύνη* Δ' εκδ. Εκδ. Οικ. ΑΣΤΗΡ, Αθήναι 1976, σελ. 99 γράφει: «Αυτά τα πράγματα δεν είναι γνώση, για να τα μάθει κανένας. Δεν μπαίνει κανείς αμήτοχος στη θάλασσα των μυστηρίων. Χρειάζεται να είναι γυμνασμένες οι πνευματικές σου αισθήσεις, για να μπορούν να πιάσουνε τους πνευματικούς ήχους και τα πνευματικά σχήματα και χρώματα. Η «εν Χριστώ ζωή» λέγει ένας άγιος «διυλίζει τα εισερχόμενα δια των πυλών της όψεως και της ακοής».



Χριστού και ο Μυστικός Δείπνος. Οκτώ από τις παραπάνω εικόνες, που προφανώς φιλοτεχνήθηκαν αρχές του προηγούμενου αιώνα, (1905) έχουν δωρηθεί από το Φώτιο Ρήγα όπως σε κάθε εικόνα αναγράφεται.

Στο ψηλότερο σημείο του τέμπλου, δηλαδή στο επιστύλιο και στο κέντρο του, ατενίζουμε τη Σταύρωση, την Παναγία από αριστερά και τον Άγιο Ιωάννη από δεξιά και στο μέσον τον Εσταυρωμένο. Ακριβώς κάτω από τη Σταύρωση την επιγραφή «Οφθαλμός ος τα πάνθ' ορά».

Στο δεξιό κλίτος έχουν αναρτηθεί στον τοίχο με τη σειρά οι εικόνες διαστάσεων 40 x 30 εκ. του Αγίου Σάββα, δωρεά Ιωάννου Χρ. Θεοδωροπούλου, του Αγίου Κυπριανού με αφιερωτή τη Θωμαή Κ. Παππά, του Αγίου Αντωνίου,<sup>21</sup> του Αγίου Μοδέστου δωρεά του Γεωργίου Σαμαρά, των Αγίων Πάντων δωρεά του Χρ. Γ. Αύφαντή, του Αγίου Αποστόλου του Νέου δωρεά Σωτηρίου Ιωαννίδη, του Αγίου Διονυσίου δωρεά του Νικολάου Χρ. Αύφαντή, του Αγίου Τριανταφύλλου δωρεά Χρήστου Τρ.Ακριβούση, των Τριών Ιεραρχών διαστάσεων 40 x 50 εκ. δωρεά Νικολάου Γ. Μπαναταβάνου, ιεροψάλτου, μιας μεγαλύτερης εικόνας που απεικονίζει καβαλλάρη τον Άγιο Γεώργιο διαστάσεων 60 x 90 εκ. χωρίς αφιέρωση, του Αγίου Στυλιανού δωρεά του Στεργίου Θεοδωροπούλου, του Αγίου Σπυριδώνος δωρεά του Κων/νου Ευαγγελιοπούλου, του Αγίου Παντελεήμονος δωρεά του Σωτηρίου Ιωαννίδη, του Αγίου Ευθυμίου δωρεά του Αποστόλου Δ. Κωνσταντέλλου, του Αγίου Τρύφωνος, δωρεά του Βασιλείου Χαρίση και του Αγίου Βλασίου δωρεά του Δημητρίου Ιω. Αύφαντή. Όλες οι εικόνες έχουν αγιογραφηθεί το 1974. Στο αριστερό κλίτος, δηλαδή στη βόρεια πλευρά έχουν αναρτηθεί οι εικόνες της Σύναξης των Ταξιαρχών δωρεά του Νικολάου Χρ. Υφαντή, της Αγίας Αικατερίνης δωρεά Αικατερίνης πρεσβυτέρας π. Ιωάννου Πρασά, Αγίου Πολυκάρπου Σμύρνης δωρεά Χρήστου Απ.Αύφαντή, Αγίου Γερασίμου δωρεά Κων. Ν. Αγγελί, Αγίας Μαρίνας δωρεά Φωτίου Ι.Δελημήτρου, Αγίου Αλεξίου και Αγίας Παρασκευής, δωρεά Ευαγγέλου Γ. Κωνσταντέλλου, Αγίου Κοσμά του Αιτωλού δωρεά Αθανασίου Θεοδωροπούλου. Στα Βημόθυρα έχει αγιογραφηθεί ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου που είναι δωρεά της Ασπασίας Ρήγα Τριανταφύλλου. Στο Ιερό ο Αρχιερέας είναι δωρεά της Κερασίας πρεσβυτέρας π. Χρήστου Γαλογαύρου. Η εικόνα του Αρχιερέως έχει ιστορηθεί από τους ξακουστούς αγιογράφους της Νέας Σκήτης του Αγίου Όρους το 1936<sup>22</sup>. Ο Παντοκράτωρ, που αγιογραφήθηκε το 1936, είναι δωρεά των Θωμά

21. Μερικές εικόνες δεν αναγράφουν του όνομα δωρητού. Αυτό έγινε για λόγους ταπεινοφροσύνης. Κατά την ταπεινή μας γνώμη πρέπει ο δωρητής να αναγράφει το όνομα του γιατί έτσι γράφεται η ιστορία ενός τόπου.

22. Κατά πάσα πιθανότητα οι εικόνες στον άμβωνα δηλαδή του Χριστού των τεσσάρων Ευαγγελιστών και του Πρωτομάρτυρος Στεφάνου αγιογραφήθηκαν από Ζουπανιώτη ζωγράφο και δη από τους ζωγράφους Αδάμ Αναγνώστου και Αναγνώστη Λότσιο οι οποίοι κατάγονταν

Παναγιωτοπούλου, Γεωργίου Αϋφαντή, Ζήση Περσουφλιώτη, Θ.Θεοδωροπούλου, Νικολάου Μπλούχου, αδελφών Γκουρίτσα, Κων. Παπαθανασίου, Τριανταφύλλου Ακριβούση, Νικολάου Μαργαριτοπούλου και Τριανταφύλλου Πρασσά.

Ο επιτάφιος, χρυσοκέντητος, αναρτημένος στο αριστερό κλίτος και στη βόρεια εσωτερική πλευρά του ναού, είναι παλαιός. Θα πρέπει κατά πάσα πιθανότητα να κεντήθηκε αρχές του περασμένου αιώνα, όπως μας είπε ο εφημέριος του ναού π. Δημήτριος Ιω. Πρασσάς. Έχει μήκος 2,00 μ. και πλάτος 1,30 μ. και την κεντημένη φράση «Ο ευσχήμων Ιωσήφ από του ξύλου καθελών». Στο καθολικό του ναού βλέπουμε το Δεσποτικό θρόνο και το Προσκυνητάρι της Αγίας Βαρβάρας. Στο αριστερό κλίτος υπάρχει ένα και μοναδικό λάβαρο αμφιπρόσωπο με τον Άγιο Γεώργιο καβαλλάρη στη μία όψη και στην άλλη την Ανάσταση του Κυρίου.

Ο ναός κάηκε στον πόλεμο του 1897 αλλά σώθηκε ολόκληρο το κτίριο. Εάν αφαιρέσεις το επίχρυσμα φαίνεται πεντακάθαρα η μαυρίλα που έχουν οι τοίχοι από τη φωτιά. Αυτό φάνηκε προ δύο ετών όταν το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο ανέθεσε σε αγιογράφο,<sup>23</sup> να προβεί στην ανακαίνιση του εσωτερικού χώρου της εκκλησίας και στη συντήρηση της εσωτερικής αγιογραφίας και του διάκοσμου του ναού. Στις 25.7.1898 ήτοι 15 μήνες μετά τον πόλεμο οι Ιωάννης και Αντώνιος Καρτάλης δωρίζουν στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου 1000 δραχμ. Τότε μία οκά<sup>24</sup> λάδι στοίχιζε 1,11 δραχμ. Μετά από 20 ημέρες ο Ι.Καρτάλης μετέβη στο Βελεστίνο και προσέφερε το ποσό των 10.000 χιλιάδων δραχ.<sup>25</sup>

Ο άμβωνας είναι όλος ξύλινος και η σκάλα επίσης ξύλινη, ψάξαμε αλλά δεν βρήκαμε χρονολογία κατασκευής του. Προφανώς θα έγινε και αυτός αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα μετά τον πόλεμο του 1897. Στον άμβωνα που τον στηρίζει η τρίτη κυλινδρική κολώνα του κυρίως ναού, του καθολικού δηλαδή, απεικονίζονται σε εικόνες διαστάσεων 20 x 40 εκ., στο κέντρο, ο Χριστός ευλογών, και στη συνέχεια οι Ευαγγελιστές οι οποίοι εξήγγειλαν στον κόσμο το θέλημα του Θεού και εφάνερωσαν με τα Ευαγγέλια τους εκείνα που αινιγματικά και αλληγορικά προείπαν οι Προφήτες και τα οποία εξεπληρώθησαν όταν «ήλθε το πλήρωμα του χρόνου» με τον ερχομό του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού πάνω στη γη ήτοι ο Ευαγγελιστής Ιωάννης με τον αετό (άδοντα), ο Ευαγγελιστής Λουκάς με τον μόσχο (βωώντα), ο Ευαγγελιστής Ματθαίος με τον άνθρωπο ή κατ'

---

από το Δίλοφο Κοζάνης, οικισμό του Βοΐου. Το συμπέρασμα εξάγεται από το γεγονός ότι ο ίδιος ως άνω ζωγράφος-αγιογράφος φιλοτέχνησε και το ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Δίλοφο το 1903 και αγιογράφησε στον άμβωνα του Αγίου Γεωργίου τις ίδιες εικόνες που φιλοτέχνησε και στον άμβωνα της Παναγίας (Κοίμησης της Θεοτόκου) του Διλόφου Κοζάνης.

23. Πρόκειται για τον καλλιτέχνη Νικόλαο Κ. Καρπίδα που είναι αγιογράφος, ζωγράφος και συντηρητής έργων τέχνης. Για το σκοπό αυτό δαπανήθηκε το ποσό των 10.000,00 ευρώ.

24. Μία οκά ισοδυναμεί με 1280 γραμμάρια.

25. «Θεσσαλία» της 25.7.1898.

άλλους άγγελο (λέγοντα), ο Ευαγγελιστής Μάρκος με το λιοντάρι (κεκραγότα) και ο αρχιδιάκονος Στέφανος. Ο άνθρωπος πλάι στον Ευαγγελιστή Ματθαίο παρουσιάζει την κατ' άνθρωπο Γέννηση του Σωτήρος Χριστού. Το λιοντάρι που εικονίζεται κοντά στον Ευαγγελιστή Μάρκο συμβολίζει τη Μεγαλωσύνη του Κυρίου. Ο μόσχος παρουσιάζεται πλησίον του Ευαγγελιστή Λουκά για να φανεί η θυσία του Λυτρωτού και ο αετός κοντά στον Ευαγγελιστή Ιωάννη γιατί είναι υψιπέτης της Θεολογίας. Τα τέσσερα ζώα περιγράφονται από τους Προφήτες Μιχαία, Ησαΐα, Δανιήλ και Ιεζεκιήλ και από την Αποκάλυψη του Ευαγγελιστή Ιωάννου,<sup>26</sup> είναι δε πολυόμματα και εξαπτέρυγα. Το πολυόμματό τους φανερώνει την παγγνωσία του Θεού και το εξαπτέρυγο την ευκινήσια και τη γρηγοράδα που έχουν για να εκτελούν αστραπιαία, άγρυπνα και προσεκτικά τις βουλές του Θεού επειδή συμβολίζουν τους Αγγέλους. Τα τέσσερα ζώα δεν είναι άλογα ζώα. Μοιάζουν με ζώα αλλά είναι πνευματικές υπάρξεις. Το πρώτο μοιάζει με λιοντάρι για να συμβολίζει τη βασιλική μεγαλοπρέπεια. Το δεύτερο με μόσχο για να συμβολίζει τη δύναμη, το τρίτο έχει πρόσωπο ανθρώπου για να συμβολίζει τη νόηση και τη σοφία και το τέταρτο μοιάζει με αετό που πετάει και συμβολίζει την ταχύτητα και την πνευματική ανάταση<sup>27</sup>.

Σε προηγούμενο συνέδριο (1997) προέβη σε ανακοίνωση ο καθηγητής της Αρχιτεκτονικής της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Αργύρης Πετρονάκης ο οποίος υποστήριξε ότι οι μαστόροι που κατασκεύασαν το ναό του Αγίου Γεωργίου Φερών ήσαν Ζουπανιώτες δηλαδή από τον Πεντάλοφο Κοζάνης, φημισμένοι κτίστες και τεχνίτες με φαντασία την εποχή εκείνη<sup>28</sup>. Εμείς ασχοληθήκαμε έχοντας υπ όψει τα παραπάνω στοιχεία και ανακαλύψαμε ότι ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου στο Δίλοφο Κοζάνης που κείται κοντά στον Πεντάλοφο Κοζάνης ανεγέρθη το 1844. Με την έρευνα διαπιστώσαμε ότι ο άμβωνας της εκκλησίας της Παναγίας του Διλόφου είχε τις ίδιες εικόνες που έχει και ο άμβωνας του Αγίου Γεωργίου δηλαδή το Χριστό, τους τέσσερις Ευαγγελιστές, Ιωάννη, Ματθαίο, Μάρκο και Λουκά και τον πρωτομάρτυρα Στέφανο όπως είπαμε και πιο πάνω. Ο Ευαγγελιστής Λουκάς απεικονίζεται με το μόσχο όπως και στον άμβωνα της Παναγίας του Διλόφου. Όσο

26. Βλ. Αποκάλυψη Ιωάννου κεφ. Δ' 6-7 «και εν μέσω τω θρόνω και κύκλω του θρόνου τέσσερα ζώα γέμοντα οφθαλμών έμπροσθεν και όπισθεν. Και το ζώνον το πρώτον όμοιον λέοντι και το δεύτερον ζώνον όμοιον μόσχω και το τρίτον ζώνον έχον το πρόσωπον ως ανθρώπου και το τέταρτον ζώνον όμοιον αετώ πετομένω».

27. Βλ. Πρωτοπρεσβύτερος Στέφανος Κ. Αναγνωστόπουλος, *Εμπειρίες κατά τη Θεία Λειτουργία*, Πειραιάς 2003, σελ. 304-305.

28. Τα εργαλεία του κτίστου την εποχή εκείνη ήσαν το σφυρί, η χτένα η κλιούγκι, το σφυρί με δόντια, το ζύγι (νήμα στάθμης) η σαούλ και οι ξύλινες κοπάνες. Αυτοί οι Ζουπανιώτες έκτιζαν τότε τις πέτρινες βρύσες, τις εκκλησίες, τα πέτρινα γεφύρια, τα αρχοντικά, τους πύργους και τα υδραγωγεία.

για την κατασκευή του Ιερού Ναού είναι ίδια και απαράλλακτη. Με χαγιάτι ο ναός του Αγίου Γεωργίου, με χαγιάτι και ο ναός της Παναγίας. Η πρώτη κολώνα (κίονες) στο Ιερό και η πέμπτη (εκεί που αρχίζει ο γυναικωνίτης) είναι τετράγωνες στον Άγιο Γεώργιο. Το ίδιο και στον Ιερό Ναό της Παναγίας του Διλόφου Κοζάνης. Δίρριχτη η στέγη στον Άγιο Γεώργιο, δίρριχτη και στο ναό της Παναγίας<sup>29</sup>. Η μικρή διαφορά είναι μόνο στα παράθυρα<sup>30</sup>. Αφού ο ναός κήηκε το 1897 σημαίνει ή ότι ο άμβωνας δεν κήηκε επειδή ήταν στο κέντρο του ναού ή ότι κατασκευάσθηκε πάλι εκ νέου με τις ίδιες εικόνες που είχε και πριν τον πόλεμο του 1897. Αυτή είναι και η επικρατέστερη εκδοχή. Στη δυτική πλευρά και στο κέντρο αυτής, ψηλά, υπάρχει ένα παραλληλόγραμμο παράθυρο και δύο μικρότερα παράθυρα σε σχήμα μισοφέγγαρου εκατέρωθεν του μεγάλου παραθύρου όπως είπαμε και πιο πάνω.

29. Επί Τουρκοκρατίας απαγορεύονταν η επέκταση της στέγης πέρα από το χώρο που καταλάμβανε το κτίριο. Αυτό κατά τους κατακτητές δήλωνε την υποταγή και την υπακοή.

30. Αρ γ ύ ρ η ς Π ε τ ρ ο ν ώ τ η ς, *Υπέρεια*, τόμ. τρίτος, 2002, σελ. 526 «σε ορισμένες εκκλησίες...εμφανίζεται ένας νεωτερικός ιδιόμορφος τύπος φεγγιτών, που ας ονομάσουμε -αγλαδόσχημους... Του ίδιου τύπου αγλαδόσχημους φεγγίτες είδα στις 26. Ιανουαρίου 1993 στην εκκλησία του γειτονικού μας οικισμού Αγίου Γεωργίου Βελεσίνου. Σε πρώτη οικοδομική φάση η εκκλησία είναι κτίσμα του 1832 αλλά προφανώς το δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα την επεξεύειναν προς τα δυτικά ανοίγοντας στη δυτική όψη της τους σχολιαζομένους -αγλαδόσχημους- φεγγίτες. Αυτοί μπορεί να θεωρηθούν ότι κατασκευάστηκαν από Ζουπανιώτες μαστόρους, κρινοντας από τους οικοδόμους που κατασκεύασαν τις προαναφερθείσες εκκλησίες». Με την ευκαιρία θα ήθελα να σημειώσω την πληροφορία που έδωσα στον ως άνω καθηγητή ότι το Ξωκκλήσι του Αγίου Μηνά, ιδιοκτησίας αδελφών Πάντου, κτίσθηκε από την οικογένεια Ιωαννίδη, που ήταν πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία, με τούβλα το 1928 που χρησιμοποιήθηκαν από τζαμί που πρόσφατα είχε κατεδαφισθεί (προφανώς από το τζαμί του Κεφαλοβρύσου που κατεδαφίστηκε το 1927). Ο κ. καθηγητής δεν κατάλαβε και έγραψε στην ανακοίνωση του ότι το Ξωκκλήσι κτίσθηκε με τούβλα από τζαμί που ήταν στο Μύλο του Πάντου. Την πληροφορία την πήρα από τον Λάζαρο Ιωαννίδη (κάτοικο Αθηνών) ο πατέρας του οποίου έκτισε, μαζί με το θείο του και τον ίδιο που ήταν τότε μικρός, το Ξωκκλήσι του Αγίου Μηνά. Τέλος Ζουπανιώτες (από τον Πεντάλοφο Κοζάνης) έκτισαν τις εκκλησίες της Αγίας Κυριακής της Ζαγοράς, του Αγίου Αθανασίου στον Άγιο Γεώργιο Νηλείας, τα Καθολικά της Μονής Αγίου Αθανασίου στα «Κωτίκια» Λαύκου και της Μονής Αγίου Ιωάννου Προδρομίου στο χωριό Συκή, του Αγίου Νικολάου στον Αλμυρό και στην Αγία τις εκκλησίες του Αγίου Αντωνίου (1856), του Αγίου Τιμίου Προδρομίου (1860), του Αγίου Νικολάου της Ανατολής (1877) και του Αγίου Γεωργίου (1882). Βλ. Αρ γ ύ ρ η ς Π ε τ ρ ο ν ώ τ η ς *ό.π.*, σελ. 526. Βλ. Κί τ σ ο ς Μ α κ ρ ή ς, *Η λαϊκή τέχνη του Πηλίου*, Αθήνα 1976, σελ. 44. Από το Ζουπάνι, σημερινό Πεντάλοφο της επαρχίας Βοΐου της Δυτικής Μακεδονίας προέρχονταν οι περίφημοι ζουπανιώτες μαστόροι, αρχιτέκτονες και λιθογλύπτες, οι οποίοι εργάστηκαν τον 18<sup>ο</sup> και 19<sup>ο</sup> αιώνα σε διάφορα μέρη της Θεσσαλίας και με την απαράμιλλη τέχνη τους κατασκεύασαν κομψοτεχνήματα και πανέμορφα παραδοσιακά κτίσματα και πέτρινα γεφύρια που σήμερα θαυμάζουμε και καμαρώνουμε.

Στην είσοδο του όλου οικοπέδου μέχρι το σεισμό του 1957 (8 Μαρτίου) υπήρχε το παλαιό καμπαναριό. Το όλο οικοδόμημα του καμπαναριού ήταν κατασκευασμένο σε σχήμα τόξου – σε σχήμα καμάρας και η προσπέλαση προς την εκκλησία γίνονταν κάτω από τη καμάρα και φυσικά κάτω από το καμπαναριό. Η καμπάνα ήταν τοποθετημένη στον πρώτο, ας τον πούμε, όροφο. Το όλο οικοδόμημα ήταν κατασκευασμένο από πέτρα σε παραλληλόγραμμο σχήμα και σε ύψος πέντε μέτρων. Για να σημάνει κάποιος την καμπάνα, που κρέμονταν από ένα οριζόντιο σίδερο πάχους 5 εκατοστών, ανέβαινε από εσωτερική ξύλινη σκάλα επάνω στο καμπαναριό, δηλαδή στον πρώτο όροφο. Το δάπεδο-πάτωμα του πρώτου ορόφου ήταν ξύλινο. Για να εισέλθει κάποιος στον περίβολο διέσχισε το τοξοειδές σχήμα του καμπαναριού, την τοξοειδή πύλη δηλαδή, διέρχονταν κάτω από την καμάρα του καμπαναριού και έφθανε κατόπιν στην εξωτερική πύλη της εκκλησίας. Το καμπαναριό είχε κτισθεί σε ευθεία γραμμή με την εξωτερική πόρτα της εκκλησίας η οποία έχει ύψος 1,90 μ.<sup>31</sup>.

Η εκκλησία, στη βόρεια πλευρά, είχε ένα μεγάλο ανοικτό κιόσκι η χαγιάτι<sup>32</sup> όπως το γνωρίζουν οι πολλοί το οποίο σώζεται και σήμερα συντηρημένο. Πιστεύουμε ότι αυτός θα ήταν ο νάρθηκας της εκκλησίας. Οι μεγάλες ξύλινες κολώνες που το στήριζαν είχαν μαυρίσει από την πολυκαιρία. Το 1960 περίπου<sup>33</sup> οι κολώνες έγιναν τσιμεντένιες, επειδή το βάρος ήταν τεράστιο για τις γέρινες ξύλινες κολώνες. Τότε ανακατασκευάσθηκε και η σκεπή του χαγιατιού και οι σχεδόν σαπισμένοι μεγάλοι δοκοί αντικαταστάθηκαν με καινούργια ξύλα, ψεκασμένα με φάρμακα για τη συντήρησή τους. Το πλάτος του χαγιατιού είναι περίπου τρία μέτρα που καλύπτεται με ανεξάρτητη μονόριχτη στέγη. Το χαγιάτι καλύπτει σχεδόν ολόκληρη τη βόρεια πλευρά του ναού<sup>34</sup>. Το χαγιάτι έχει πέτρινη πεζούλα κατά μήκος της βόρεια πλευράς του.

Η τοιχοποιία του περιβόλου είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος λιθοκτιστος και άντεξε στο χρόνο. Η βόρεια πλευρά, η πρόσοψη δηλαδή, είναι κατασκευασμένη με

---

31. Την εποχή της Τουρκοκρατίας οι όψεις των σπιτιών έχουν μία αυστηρή εξωτερική οργάνωση, η οποία εξασφάλιζε τον υπόδουλο Έλληνα από την αυθαίρετη επέμβαση του δυνάστη, ενώ αντίστοιχα η ανοικτή εσωτερικά του σπιτιού αυλή του έδινε τη ψευδαίσθηση κάποιας ελευθερίας.» Βλ. *Μακεδονικά*, της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, τόμος 35<sup>ος</sup>, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 145. Έτσι εξηγείται γιατί στην πρόσοψη, στη βόρεια πλευρά δηλαδή, η εκκλησία δεν έχει παράθυρα.

32. Η κατασκευή του, ίσως οφείλεται και στις επιδράσεις που είχε την εποχή εκείνη η κοσμική αρχιτεκτονική στην εκκλησιαστική. Ξα ν θ ή Σ α β β ο π ο ύ λ ο υ - Κ α τ σ ί κ η, Ελληνική Εταιρεία Σλαβικών Μελετών, *Αφιέρωμα στη μνήμη του Σωτήρη Κίτσα*, University Stydio Press, Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 466.

33. Με πρωτοβουλία του τότε δασκάλου Γεωργίου Ματζώρου, του τότε Εκκλησιαστικού Συμβουλίου και τη συνδρομή των κατοίκων.

34. Ν. Μουτσόπουλος, *Εκκλησίες του νομού Πέλλης*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 78.

καλουπωμένο μπετόν περίπου 14 μέτρα προς την ανατολική πλευρά και καλύπτει την πλευρά όπου το μαγειρείο και η υπόλοιπη με τσιμεντόλιθους. Επειδή οι τσιμεντόλιθοι χρησιμοποιήθηκαν στην περιοχή μας μετά το 1955, συνεπώς η πλευρά αυτή πρέπει να ανακαινίσθηκε μετά το 1955 και κατά πληροφορίες το 1959. Κι αυτό γιατί, τέλος της δεκαετίας του 1950, το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο,<sup>35</sup> με απόφασή του, γκρέμισε με μπουλντόζα τα κελλιά των μοναχών για τα οποία θα μιλήσουμε πιο κάτω και με τον τρόπο αυτό γκρέμισε και το πέτρινο τοίχο στην πρόσοψη του Ιερού Ναού. Από το τοπογραφικό του οικοπέδου που συνετάγη κατά την απαλλοτριώση του 1923 προκύπτει ότι ο τοίχος του περιβόλου έχει κτισθεί πιο παλιά. Τα κελλιά των μοναχών ήταν ένα κτίσμα 3 μ. X 3 μ., αριστερά στην είσοδο του περιβόλου και τρία κτίσματα δεξιά, στην είσοδο του περιβόλου, το καθένα 4 μ. X 4 μ.<sup>36</sup>

Οι τάφοι των τσιφλικάδων βρίσκονται στην ανατολική πλευρά της εκκλησίας μπροστά από το Ιερό. Έχουν να συντηρηθούν από το 1924. Από τα μάρμαρα της εποχής εκείνης φαίνεται ότι τα πρόσωπα που έχουν ταφεί εκεί ήταν πολύ πλούσια αφού όλοι οι υπόλοιποι τάφοι ήταν σε όλα τα χωριά ξύλινοι. Στο προαύλιο υπάρχουν δύο βρύσες. Η μία είναι δωρεά του Θ.Κ.Ε Ευθυμιοπούλου και η άλλη γράφει «εις μνήμην Γονέων, παιδιών και αδελφών Οικ. Β. Βασιλείου, 1994».

Ρωτώντας τους κατοίκους του Αγίου Γεωργίου, για να αντλήσουμε πληροφορίες για το ναό, έφθασαν στα αυτιά μας πολλά απίστευτα θαύματα του Αγίου Γεωργίου, που δεν χρειάζεται να αναφέρουμε. Σημειώνουμε μόνο ότι το πιλάλημα, το ποδοβολητό και τον καλπασμό του αλόγου του Αγίου μέσα και έξω από την εκκλησία επάνω στο μάρμαρο και στις πλάκες, το έχουν ακούσει τη νύχτα πάρα πολλοί κάτοικοι του

35. Με την ευκαιρία μνημονεύουμε τα μέλη του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του Ιερού Ναού που με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Τριανταφύλλου Ακριβούση, τον Βασίλειο Βαΐου Παϊπάη και τον Ιερέα π. Ιωάννη Πρασά αγωνίσθηκαν για την αντικατάσταση απαλλοτριωθέντων κτημάτων ιδιοκτησίας του Ιερού Ναού και αντιστάθηκαν σθεναρά στην απόφαση της Μητρόπολης η οποία ήθελε να επενδύσουν τα χρήματα στην... Αγριά! Τα μέλη αυτά ήταν Κωνσταντίνος Τριανταφύλλου Ακριβούσης, Χρήστος Σταύρου Τσουμάκας, Παναγιώτης Κυρίτση Μπαναταβάνος και Βασίλειος Βαΐου Παϊπάης.

36. Όπως μας είπε ο Κωνσταντίνος Τριανταφύλλου Ακριβούσης τα τελευταία χρόνια όλα τα κελλιά τα νοίκιαζε από την εκκλησία για την εναποθήκευση αχύρου. Τα κελλιά αυτά καταφίστηκαν μετά το σεισμό (8 Μαρτίου 1957) το έτος 1959. Μας κάνει όμως εντύπωση πως κανένας δεν γνώριζε ότι κάποτε υπήρχε Μοναστήρι στο χώρο αυτό. Από πληροφορίες που λάβαμε (Κωνσταντίνος Γεωργίου Αϊφαντής) το 1940 σ' ένα από αυτά κελλιά και συγκεκριμένως στο αριστερό-ανατολικό κελλί διέμενε ένα ζευγάρι, ο μαστρο-Θανάσης και η γυναίκα του. Ο μαστρο-Θανάσης έσπαζε πέτρα σ' ένα κοντινό νταμάρι και με την πέτρα αυτή κτίζονταν την εποχή εκείνη τα σπίτια δεδομένου ότι ο μαστρο-Θανάσης ήταν κτίστης-μάστορας. Η γυναίκα του μαστρο-Θανάση διηγείτο πως τη νύχτα άκουγε και αυτή τον καλπασμό του αλόγου του Αγίου Γεωργίου επάνω στον πλακόστρωτο περιβόλο της εκκλησίας.

χωριού, όπως μας διηγήθηκαν. Επειδή στο τροπάριο του Αγίου αναφέρεται ότι ο άγιος είναι και ελευθερωτής αιχμαλώτων, ας μου επιτρέψει ο Φώτιος Δελμηήτρος που βρέθηκε αιχμάλωτος των Γερμανών στο στρατόπεδο Νταχάου της Γερμανίας στην Κατοχή, να αναφέρω ότι ο Άγιος παρουσιάστηκε στη μητέρα του νύχτα στον ύπνο της και της είπε να ανάβει το καντήλι του με δικό της λάδι κάθε μέρα και ότι αυτός θα απελευθερώσει τον γιο της μέσα στις επόμενες ημέρες. Πράγματι μετά από λίγες ημέρες ο γιος της παρουσιάστηκε στο σπίτι του στον Άγιο Γεώργιο Φερών εντελώς ξαφνικά και η μάνα του έκλαιγε από τη χαρά της.

Βαδίζοντας την Αγιοργιώστρατα λίγο πριν εισέλθουμε στο Βαθύρεμα, πηγαίνοντας για τον Άγιο Γεώργιο από Βελεστίνο, στο ύψωμα, η τοποθεσία καλείται Προσκύνημα. Στο ύψωμα αυτό υπάρχει ένα Προσκυνητάρι. Κατά την παράδοση επί τουρκοκρατίας οι Τούρκοι απεφάσισαν να κάψουν το χωριό Άγιος Γεώργιος, άγνωστο για ποιο λόγο. Στο σημείο αυτό, τους σταμάτησε ένας καβαλλάρης με άσπρο άλογο και οι Τούρκοι έπεσαν καταγής και προσκύνησαν<sup>37</sup>. Οι Έλληνες προς τιμή του Αγίου Γεωργίου ανήγειραν ένα μικρό προσκυνητάρι που δεν σώζεται αλλά σήμερα κατασκευάζεται ένα νέο προσκυνητάρι<sup>38</sup>. Ο Μπέης του Βελεστίνου την άλλη ημέρα είτε στους κατοίκους του Αγίου Γεωργίου ότι προστατεύονται από ένα καβαλλάρη με άσπρο άλογο και από τους Μοναχούς του Μοναστηριού<sup>39</sup> που έχουν στο χωριό τους. Πράγματι μετά από έρευνα διαπιστώθηκε ότι μπροστά από την Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου υπήρχε Μοναστήρι. Παλαιά, υπήρχαν στην είσοδο της Εκκλησίας τρία κελλιά προς τη δυτική πλευρά (όπως μπαίνουμε δεξιά) και ένα κελλί αριστερά όπως μπαίνουμε στο προαύλιο. Το προς ανατολάς κελλί ήταν διαστάσεων 3 x 3 μ. Το κελλιά όμως που ήταν, δεξιά στην είσοδο, ήταν μεγαλύτερα περίπου 4 x 4 μ. Τα κελλιά είχαν πλάκες στην σκεπή και χρησιμοποιούν ως τόπος διαμονής των μοναχών. Καταστράφηκαν περίπου το 1959, μετά από απόφαση του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου γιατί δε είχαν συντηρηθεί και ήταν έτοιμα να καταρρεύσουν<sup>40</sup>. Ο περίφημος Άγγλος ταγματάρχης, περιηγητής,

---

37. Μαρτυρία Βασιλείου Οικονομίδα και Κωνσταντίνου Γ. Αϊφαντή, αμφοτέρων κατοίκων Αγίου Γεωργίου.

38. Το σημερινό προσκυνητάρι κατασκευάστηκε στην ίδια θέση όπου το παλαιό με δαπάνες και μέριμνα του Βασιλείου Στεργίου Καλογήρου από το Βελεστίνο και του γιου του Στεργίου Βασ. Καλογήρου καθόσον αυτό κείται στην άκρη και εντός του κτήματος των. Πράγματι είναι ένα κόσμημα από καλλιτεχνικής πλευράς.

39. Η παράδοση προϋποθέτει ερείπια έγραψε ο Albin Lesky και τα ερείπια αυτά, του Μοναστηριού, σώζονταν μέχρι το 1959 περίπου. Την άποψη αυτή προβάλλει και ο Ι. Κ α κ ρ ι - δ ή ς, *Οι Αρχαίοι Έλληνες στη Νεοελληνική Λαϊκή Παράδοση*, Β΄ έκδοση Αθήνα, 1979, σελ. 11.

40. Την ύπαρξη του Μοναστηριού στον Άγιο Γεώργιο επιβεβαίωσε και ο Βάϊος Νικολάου Κολοκοτρώνης, κάτοικος Βελεστίνου, ετών 92, η καταγωγή του οποίου προέρχεται από τον

Ουίλλιαμ Λήκ αναφέρεται και αυτός στην ύπαρξη του Μοναστηριού<sup>41</sup>. Ένας

Άγιο Γεώργιο. Αυτός είχε ακούσει από το θείο του Κωνσταντίνο Καναλιώτη την ύπαρξη των μοναχών στο ως άνω Μοναστήρι.

41. William Leake, *Travels in Northern Greece*, Αμστερνταμ 1967, σελ. 152. Στον πόλεμο του 1897 και στο τοπογραφικό σχεδιάγραμμα (βλέπε στο τέλος της ανακοίνωσης) που συντάξε ο ακόλουθος ενός ξένου ανταποκριτού εφημερίδας, απεικονίζονται οι θέσεις και οι εφεδρείες των φιλιών και εχθρικών δυνάμεων καθώς και η θέση του Μοναστηριού όπου αναγράφεται επί λέξει «Μονή Αγίου Γεωργίου στον πόλεμο του 1897». Βιογραφικά του Leake βλέπε στη Μονογραφία *Marsden A memoir of Leake* (1864), ο πλήρης τίτλος στη ξενόγλωσση βιβλιογραφία.

Βλ. Αποστολος Παπαθανασίου, «Το Βελεστίνο κατά τη Φραγκοκρατία», Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου, *Υπέρεια*, τόμ. 2, 1994, σελ. 417, 448-453, «Από μία επιστολή του Πάπα Ιννοκέντιου του Γ' (1208) έχουμε την πληροφορία ότι στην περιοχή των δύο Αλμυρών υπήρχε, στην εποχή της Φραγκοκρατίας, ένα μοναστήρι, που έφερε το όνομα «Μονή του Βελεστίνου» (*Abbatia in Armiro quae Valestinum Dikitur.*) Το πιο πάνω Μοναστήρι, σύμφωνα με την επιστολή του Πάπα Ιννοκέντιου του Γ', παραχωρήθηκε στο Λατίνο Επίσκοπο της Ετέρας Γαρδικίας που έφερε το όνομα «Βαρθολομαίος». Τον ίδιο Λατίνο επίσκοπο τον συναντούμε και σε άλλο παπικό έγγραφο ως Επίσκοπο «Γαρδικίας και Βελεστίνου». Ο Ιννοκέντιος στις 5-10-1208 γράφει στον επίσκοπο Γαρδικίου Βαρθολομαίο «ne quis syper beneficio Gardincensi et Valestino, quod Larissensis archiepiskopus ei concessit temere ipsum molestet» δηλαδή κανείς αλόγιστα να μη τον ενοχλήσει περί του προνομίου του (επισκόπου) Γαρδικίου και Βελεστίνου το οποίο του το έπαυσε ο αρχιεπίσκοπος της Λάρισας. Τέλος θα πρέπει να μνημονευθεί ότι σώζεται μία βούλα μα την επιγραφή «*Sigillum Bartholomei dei gratia cirticecensis episkopus et Valestimen pax vobis*» δηλαδή σφραγίς Βαρθολομαίου ελέω Θεού επισκόπου Γαρδικίου και Βελεστίνου ειρήνη υμίν η οποία αποδεικνύει ότι ο Βαρθολομαίος υπήρξε επίσκοπος Βελεστίνου. Γεννιέται το ερώτημα ποιο είναι το Μοναστήρι το οποίο αναφέρεται στα παπικά έγγραφα του 1208 περίπου ως Μονή του Βελεστίνου». Ο συγγραφέας εντοπίζει την ύπαρξη του Μοναστηριού στον Αλμυρό αφού στην περιοχή Βελεστίνου δεν υπήρχε άλλο. Τώρα μετά ανακάλυψη Μοναστηριού στον Άγιο Γεώργιο Φερών, είναι ερευνητέο εάν η αναφορά στα παπικά έγγραφα γίνεται για το Μοναστήρι του Αλμυρού ή για το Μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου Φερών δεδομένου ότι ο οικισμός ή το χωριό του Αγίου Γεωργίου εθεωρείτο τότε συνοικία του Βελεστίνου. «*Monachi Monasterii S.Georgii Canalliorum vendunt Nikolao Maliasseno vineam in Belestino* (1271) Το πρατήριο (προφανώς το συμβόλαιο της αγοράς ή πώλησης) του Αγίου Γεωργίου των Καναλιών - εννοεί κατά το συγγραφέα Δ. Κ. Τσοποτό την Εκκλησία (όπου στο προαύλιο της εκκλησίας υπήρχε κάποτε το Μοναστήρι) του Αγίου Γεωργίου Φερών όπως και σε άλλο σημείο αναφέρουμε - όπερ εποίησαν οι μοναχοί Μεθόδιος οικονόμος και ο εκκλησιάρχης Βαρλαάμ - (1271) *Michael Martinus et familia eius vendunt Nikolao Comneno Maliasseno u vineam in Belestino* (Πρατήριο -συμβόλαιο αγοράς η πώλησης- του Μιχαήλ του Μαυρίνου), (1272) *Fratres Constadinuset Ioannes Catzidones vendunt Nikolao Maliasseno vineam in Belestino* - Το πρατήριο (συμβόλαιο αγοράς ή πώλησης) του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη, (1271) *Nikolaus Bardas vendit Monasterio Novae Petrae vineam in Belestino*. Βλ. και Χρ ή σ τ ο ς Γ. Ν τ ά μ π λ ι α ς, «Η Θεσσαλία τον 13ο αιώνα. Ιστορικά γεγονότα - Πρόσωπα - Έγγεια Ιδιοκτησία από το 1204 έως



τόμος του *Θεσσαλικού Ημερολογίου* είναι αφιερωμένος στη Βυζαντινή Θεσσαλία. Στον τόμο αυτό ανακαλύπτουμε στο λήμμα Κανάλια ότι στο χωριό αυτό υπήρχε την εποχή εκείνη Μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου το οποίο το 1259 παραχωρήθηκε ως μετόχι στη Νέα Μονή της Χίου. Στα 1271 το Μοναστήρι αυτό επώλησε ένα αμπέλι στην περιοχή του Βελεστίνου στο Μοναστήρι της Νέας Πέτρας και επικυρώθηκε η πώληση αυτή το 1272 από τον πατριάρχη Ιωσήφ Α΄ Καλησιώτη<sup>42</sup>. Τα παραπάνω μνημονευθέντα έγγραφα ίσως να αφορούν στο Μοναστήρι αυτό. Η μελλοντική έρευνα θα το δείξει. Όταν έγινε η απαλλοτρίωση του τσιφλικιού του Αγίου Γεωργίου ολόκληρος η περιοχή καθώς και ο οικισμός αποτυπώθηκε σε χάρτη από την Τοπογραφική Υπηρεσία της τότε Νομαρχίας Μαγνησίας. Στο χάρτη (1920) φαίνεται αποτυπωμένη η Εκκλησία του χωριού καθώς και τα κελιά των Μοναχών στην είσοδο του προαυλίου –βόρεια πλευρά– και στη βορειοδυτική γωνία του αυλείου χώρου<sup>43</sup>.

Άλλη παράδοση αναφέρει ότι όταν οι Τούρκοι απεφάσισαν να κάψουν το χωριό Άγιος Γεώργιος στη ανωτέρω θέση (Προσκύνημα), εκτός του ότι είδαν τον καβαλλάρη με το άσπρο άλογο, άκουσαν και την καμπάνα του χωριού να κτυπάει. Η καμπάνα κτυπούσε μόνη της για να ειδοποιήσει τους κατοίκους να προφυλαχθούν. Οι Τούρκοι κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας άλλαξαν όλες τις ονομασίες των χωριών της περιοχής εκτός από τον Άγιο Γεώργιο και το Σέσκλο<sup>44</sup>. Για το χωριό «Άγιος Γεώργιος»

---

το 1303», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 39, σελ. 49. Το χωριό Άγιος Γεώργιος θεωρείται συνοικία του Βελεστίνου. (Βλ. Ιωάννης Οικονόμου, Λαρισραίος Λογιώτατος και γεωγράφος, ο οποίος είχε δάσκαλο τον Κωνσταντίνο Κούμα και πέθανε το 1842 στο έργο του *Ιστορική Τοπογραφία ενός μέρους της Θεσσαλίας*, αναφερόμενος στο Βελεστίνo λέγει μεταξύ άλλων ότι έχει συνοικία την του Αγίου Γεωργίου).

42. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 12, σελ. 56.

43. Στα κελιά που αναφέραμε μέχρι το 1950 ζούσε μαζί με τον άνδρα της η νεωκόρος της εκκλησίας Φρόσω σύζ. Ιορδάνη Κωνσταντινίδη. Αυτά μας διηγήθηκε ο γιός της που σήμερα είναι αντιπρόσωπος του αυτοκινητού Μερσεντές στο Βόλο. Βλ. στο παράρτημα το χάρτη με τα κελιά των μοναχών.

44. Για όσους δεν γνωρίζουν υπενθυμίζουμε ότι το Ριζόμυλο οι Τούρκοι το ονόμασαν Ντινγκί, το Βελεστίνo Γενίτζαρι, το Μικρό Περιβολάκι Ταχταλασιάν, το Αερινό Περσουφλή, το Στεφανοβίκειο Χατζή Μούς, τη Χλόη Κόνιαρι, τον Άγιο Γεδεών Νταμπεγλή, την Κοκκίνα Μουσαφακλή, το Περιβλεπτο Σαρατζή, τον Άγιο Δημήτριο Ουζλάρ και το Ελευθεροχώρι Αρντουάν). Βλ. Λάζαρος Αρσ. Αρσενίου *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, 1984, σελ. 31, «Τα χωριά που δημιούργησαν Κονιάρηδες και Τούρκοι Τσιφλικιάδες με αποίκηση πήραν τούρκικες ονομασίες. Τα άλλα διατήρησαν τις παλιές. Από αυτές άλλες είναι ελληνικές, κυρίως στα πεδινά, όπως Φλαμούλι Καρούς... άλλες σλαβικές, κυρίως στα ορεινά και ημιορεινά... λίγες αρβανίτικες σε ορεινά και ακόμα λιγότερες λατινικές. Τα τοπωνύμια σε λόφους, σταυροδρόμια, δάση, κάμπους, βρύσες κ.λπ. διατηρήθηκαν ελληνικά, σλαβικά ή λατινικά στις περιοχές που κατοικούσαν Έλληνες αλλά με τον καιρό πολλά πήραν τούρκικη ονομασία. Στα Κονια-

οι Τούρκοι το έκαναν γιατί σέβονται και ευλαβούνται<sup>45</sup> πολύ τον καβαλλάρη στρατηλάτη και ένδοξο μεγαλομάρτυρα Άγιο Γεώργιο. Το χωριό Άγιος Γεώργιος υφίσταται ως τσιφλίκι από τη βυζαντινή ακόμη εποχή.<sup>46</sup>

Οι Γερμανοί στην κατοχή έκαψαν όλα τα χωριά της περιοχής εκτός από τον Άγιο Γεώργιο. Φερών. Οι περισσότεροι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου πιστεύουν ότι ο Άγιος Γεώργιος προστατεύει το χωριό και τους κατοίκους του έστω κι αν βρίσκονται στην εσχατιά της γης και τονίζουν με καμάρι ότι σε όλα τα χωριά του κάμπου δεν υπάρχουν βρύσες που το νερό τρέχει νυχθημερόν, όπως συμβαίνει με μία βρύση στον Άγιο Γεώργιο, δεδομένου ότι η άντληση νερού στον κάμπο για τις καλλιέργειες είναι αδιάλειπτος και συνεχής και ο υδροφόρος ορίζοντας ευρίσκεται πλέον στο Ναδίρ. Πιστεύουν δε ακόμη ότι απολαμβάνουν κάθε δωρεά που η χάρις του Αγίου επιδαψι-

---

ροχώρια και στα τσιφλίκια πήραν τούρκικες ονομασίες. Κρίνοντας από αυτά μπορούμε να συμπεράνουμε ότι στη Θεσσαλία οι ντόπιοι κατοικούν πριν από την τουρκοκρατία όλα τα ορεινά και ημιορεινά. Οι κάμποι αποικίσθηκαν από Τούρκους η κατοικήθηκαν από Έλληνες μετά την τουρκοκρατία. Κονιάρηδες εγκαταστάθηκαν σε ρεβένια και σε πεδινά από τον Τύρναβο, Συκούριο, Βελεστίνο, Αλμυρό, Φάρσαλα, Σοφάδες και τέλος τσιφλίκια δημιούργησαν οι Τούρκοι στις ίδιες περιοχές».

45. Βλ. Ευστράτιος Ζεγκίνης, *Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του Μουσαλμανισμού στον Ελλαδικό χώρο*, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 235. Βλ. Κυριάκος Σιμόπουλος, *ό.π.*, τόμ. Α', έκδ. Δ', σελ. 661, «Η γιορτή του Αγίου Γεωργίου την άνοιξη και του Αγίου Δημητρίου το φθινόπωρο είχαν καθιερωθεί και για τους Τούρκους από τον ΙΖ' αιώνα ως αρχή και τέλος των θαλασσιών ταξιδιών της χρονιάς». Στην ίδια σελίδα αναφέρεται ότι η εκλογή των δημογερόντων γινόταν πάντα στις 23 Απριλίου και όταν προβλέπονταν δύο φορές το χρόνο, στις 23 Απριλίου και στις 26 Οκτωβρίου. Στα Πριγκιπόννησα της Τουρκίας υπάρχει ναός του Αγίου Γεωργίου. Στο ναό αυτό άναψαν κερί και προσκύνησαν τη θαυματουργή εικόνα του την περασμένη χρονιά 40.000 άτομα εκ των οποίων 35.000 Τούρκοι. Βλ. Παναγιώτης Γ. Τσιακούμης, *Ο τεκές των Μπεκτασήδων στο Ιρενί Φαρσάλων*, Λάρισα 2000, σελ. 42, «Πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι ο τεκές των Μπεκτασήδων κτίστηκε στα ερείπια βυζαντινής εκκλησίας που τιμούσε τον Άγιο Γεώργιο, γιατί οι Μπεκτασήδες προτιμούσαν να κτίσουν τους τεκέδες σε εκκλησίες που είχαν προστάτη τους τον Άγιο Γεώργιο. Βλ. Βλαδίμηρος Μιρμίρογλου, *Οι Δερβίσαι*, Αθήνα, 1940, σελ. 89. Τον Άγιο Γεώργιο οι Μπεκτασήδες τον ονόμαζαν Χιδερελέζ. Στη γιορτή του Αγίου (με το παλαιό ημερολόγιο 6 Μαΐου) κάνουν θυσίες ζώων και το φαγητό το μοιράζουν στους παρευρισκομένους.

46. Βλ. Δ. Κ. Τσοποτός, *Γη και Γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία*, 1983, σελ. 213, όπου αναφέρεται ότι το τσιφλίκι του Αγίου Γεωργίου (Βελεστίνο) με το ίδιο όνομα υπήρχε από τη Βυζαντινή εποχή μαζί με το χωριό Κάπουρνα (οι σημερινές Γλαφρές). Σημειώνουμε ότι ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων είχε πληροφορηθεί για το τσιφλίκι του Αγίου Γεωργίου και προσπάθησε να το πάρει αλλά προσέκρουσε στη σθεναρή αντίσταση του βελεστινιώτη παπα-Γιώργη Σακελλάριου ο οποίος ήταν προεστός (πρόκριτος - Κοινοτικός άρχοντας) του χωριού την εποχή εκείνη. Περισσότερα βλ. Γιώργος Θωμάς, *Υπέρεια*, τόμ. Α' σελ. 136.

λεύει σ' αυτούς που τον αγαπούν. Με υπερηφάνεια λένε ακόμη ότι δεν είναι τυχαίο που η Β' Βιομηχανική περιοχή ανήκει στην κτηματική περιφέρεια του Αγίου Γεωργίου και ότι το εργοστάσιο του 304 ΠΕΒ κατασκευής Αρμάτων Μάχης έγινε κι αυτό στην ίδια περιφέρεια του Αγίου Γεωργίου με αποτέλεσμα για τα απαλλοτριωθέντα κτήματα τους να λάβουν διπλάσια τιμή από την αγοραία αξία αφ' ενός και αφ' ετέρου να αποκατασταθούν επαγγελματικά πολλοί κάτοικοι του χωριού εργαζόμενοι στο 304 ΠΕΒ Εργοστάσιο Αρμάτων. Τέλος μετά την απαίτηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης να εξέλθουν όλες οι βιοτεχνίες που ευρίσκονται εντός της πόλεως Βόλου, το 2007 άρχισαν οι αγοραπωλησίες αγροτεμαχίων με αποτέλεσμα και πάλι οι κάτοικοι του Αγίου Γεωργίου να πωλούν τα κτήματα τους σε τετραπλάσιες και σε πενταπλάσιες πολλές φορές τιμές.

Ο Δωρόθεος Σχολάριος στο έργο του *Έργα και Ημέραι*, Αθήνα 1877, σελ. 232-234, γράφει για τον Άγιο Γεώργιο «Άγιος Γεώργιος Βελεστίνου, χωρίον τζιφλίκι, απέχον του Βόλου ώρας 3 και του Βελεστίνου ημίσειαν, έχει οικογενείας 55 και κατοίκους 275 και εκκλησίαν την του Αγίου Γεωργίου. Το δε ήδη συσταθέν σχολείον έχει ανάγκη προστασίας και βοήθειας»<sup>47</sup>.

Το περιοδικό *Προμηθεύς* γράφει ότι η Εκκλησία κτίσθηκε το 1832<sup>48</sup>. Ο Αθανάσιος Γεωργίου Αγγελής το επαλήθευσε υποδεικνύοντας ότι στην εξωτερική ανατολική πλευρά του Ναού –επάνω στο Ιερό– υπάρχει επιγραφή χαραγμένη επάνω σε πέτρα με έτος ανέγερσης τα 1832. Η επιγραφή σήμερα είναι σοβατισμένη και δεν φαίνεται. Μόνο ειδικοί επιστήμονες μπορούν να δώσουν τη ακριβή χρονολογία επέκτασης του Ναού επειδή ο γυναικωνίτης κτίστηκε το δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Από γενομένη αυτοψία διαπιστώσαμε ότι στην πύλη του Ιερού Ναού και ακριβώς επάνω από αυτή φαίνεται επιγραφή με έτος ανέγερσης 1832. Ελπίζουμε το θέμα να αποσαφηνισθεί σύντομα.

Πριν από πολλά χρόνια υπήρχε έθιμο στο χωριό να προσφέρουν φαγητό την ημέρα της ανακομιδής των λειψάνων του Αγίου Γεωργίου επειδή η 23<sup>η</sup> Απριλίου, ημέρα της γιορτής του, συνέπιπτε να είναι κατά κανόνα μέσα στη σαρακοστή του Πάσχα. Το έθιμο ανεβίωσε πάλι. Εδώ και εννέα χρόνια το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο με επικεφαλής τον Ιερέα π. Δημήτριο Πρασσά καθιέρωσε και πάλι το θεσμό και την ημέρα της ανακομιδής των λειψάνων του Αγίου, στις τρεις Νοεμβρίου (3.11), μοιράζει σε όλο το εκκλησίασμα 400 μερίδες φαγητό. Οι κτηνοτρόφοι του χωριού προσφέρουν όλοι κάθε χρόνο από ένα κατσίκι ή πρόβατο και το ειδικό συνεργείο του μαγειρείου αναλαμβάνει να ετοιμάσει το φαγητό που προσφέρεται μετά την Θεία Λειτουργία.

---

47. Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινώτικα*, Βόλος 1993, Β' έκδ. από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, σελ. 23.

48. Νίτσα Κολιού, *ό.π.*, σελ. 54.

Το έθιμο αυτό καλείται από το λαό Κουρμπάνι<sup>49</sup>. Στην ομάδα του μαγειρείου συμμετέχουν κάθε χρόνο για τη δόξα του Αγίου οι γυναίκες Παναγιώτα Στ. Φωτίου, Ελένη Χρ. Παναγιωτοπούλου, Ταξ. Κίτσιου, Κωνσταντινιά Ευαγγέλου Ρήγα, Δήμητρα Ιω. Κορώνα, Βικτώρια Φ. Φωτίου, Καλλιόπη Απ. Τσίντζου, Κωνσταντινιά Παν. Παναγή, Βάια Κωνστ. Αύφαντή, Βάια Νικ. Κωνταντέλλου και στο σερβίρισμα του φαγητού οι γυναίκες Καλλιόπη Β. Κίτσιου, Αλεξάνδρα Λ. Κίτσιου, Ευαγγελία Δ. Κίτσιου, Βασιλική Δ. Παγώνη, Ελένη Δημ. Πρασά (Πρεσβυτέρα) και Στυλιανή Τριαντ. Πρασά. Τα πρόβατα και τα κατσίκια (τα καλύτερα) τα παίρνουν τέλος Οκτωβρίου, κάθε χρόνο που προσφέρεται κρέας (γιατί αν η ημέρα συμπέσει να είναι Τετάρτη ή Παρασκευή προσφέρονται φασόλια στο φούρνο), από την αποθήκη του Ευριπίδη Κίτσου, οι Σταύρος Π. Παπαγεωργίου και Κωνσταντίνος Γ. Αύφαντης, τα μεταφέρουν στα σφαγεία του Βόλου ή του Αλμυρού με φορητό και κατόπιν σε κρεοπωλείο για την κοπή των μερίδων και τα παραδίδουν έτοιμα στο Μαγειρείο του Ιερού Ναού. Μαζί με τον Ευριπίδη Κίτσιο βοήθεια σημαντική προσφέρουν ακόμη οι Ηλίας Νικολάου Κίτσιο, Νικόλαος Στεφάνου Κασίδογλου και Κωνσταντίνος Βασιλείου Χριστοδούλου. Πρόβατα προσφέρουν οι Ευάγγελος Γκουρίτσας, Φώτιος Χρ. Ρήγας, Απόστολος Χρ. Μπουρίτσας, Γεώργιος Βασ. Παγώνης, Γεώργιος Βασ. Κόκκαλης, Ευάγγελος Κόκκαλης του Βασιλείου, Κωνσταντίνος Χρ. Κίτσιος, Ιωάννης Χρ. Κίτσιος και γίδια προσφέρουν οι Χρήστος Ιω. Μπλούχος, Απόστολος Κων. Τσίντζος, Χρήστος Γ. Κίτσιος και Κωνσταντίνος Γ. Κίτσιος. Το βράδυ ανήμερα της γιορτής το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο παραθέτει δείπνο στο Δημοτικό Συμβούλιο με επί κεφαλής τον Δήμαρχο και στους επίσημους προσκεκλημένους στο πνευματικό κέντρο του Δημοτικού Διαμερίσματος Αγίου Γεωργίου του Δήμου Φερών που είναι δίπλα από την εκκλησία<sup>50</sup>.

Η Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου είναι το μοναδικό στολίδι και κόσμημα σε ολόκληρη τη Μητρόπολη Δημητριάδος<sup>51</sup>. Στην εκκλησία αυτή έρχονται από το Βόλο και

49. Η λέξη είναι τουρκικής προέλευσης και προέρχεται από τη λέξη Kurban που σημαίνει θυσία. Στον Ισλαμισμό το Κουρμπάνι Μπαϊράμ είναι μία από τις μεγαλύτερες γιορτές και είναι γνωστή σαν γιορτή των θυσιών. Βλ. Μενέλαος Δημητριάδης, *ό.π.*, σελ. 301. Βλ. Μιχάλης Γ. Μερακλής, *Ελληνική Λαογραφία*, 1986, σελ. 126. «...Μέσα στο κοίλωμα τούτο έχναν αίμα από το ζώο που θυσιάζαν. Όποιος ήθελε να θυσιάσει έπρεπε να στείλει πρωί-πρωί μ' ένα παιδί του γουρμπάνι (θύμα) στον Άγιο. Το παιδί έφερνε και το έδενε μπροστά στην πόρτα της εκκλησίας. Ύστερα από λίγη ώρα ερχόταν ο παπάς, διάβαζε το γουρμπάνι και έμπαινε μέσα στην εκκλησία».

50. Μερικοί υποστηρίζουν ότι οι κάτοικοι του χωριού, επί τουρκοκρατίας, για να μπορούν να συζητούν και να λύνουν διάφορα θέματα που τους απασχολούσαν, καθιέρωσαν αυτό το έθιμο.

51. Για την ωραιότητα της εκκλησίας κάνει λόγο ένας στρατιώτης κατά τον πόλεμο του 1897, τα απομνημονεύματα του οποίου αναγράφονται στο *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 31,

κάνουν βαπτίσεις εκστασιασμένοι και γοητευμένοι από την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, τη διακόσμηση και την αγιογραφία (πλην της εξωτερικής που είναι πρόσφατη και πρέπει κατά την ταπεινή γνώμη μας να διορθωθεί)<sup>52</sup> με τις περίτεχνες και με άριστη έμπνευση φιλοτεχνημένες στο εσωτερικό του χαριτόβρυτου Ναού από αγιορείτες μοναχούς, εικόνες. Η εκκλησία αυτή ακτινοβολεί γαλήνη και λαμποκοπά ήρεμη μεγαλοπρέπεια. Ακτινοβολεί κομψότητα, σφρίγος και απαράμιλλη γοητεία. Είναι ένα αριστούργημα. Είναι το ωραίο αγκάισμα, το τερπνό αγαλλίαμα και η άφατος δόξα του Δήμου Φερών. Μαζί με τον Ρήγα είναι και αποτελούν το κλέος του Δήμου Φερών. Το κάλλος και το ασύγκριτο αντιφέγγισμα της εκκλησίας εκπέμπει και αποπνέει άρρητη πνευματικότητα. Αντανακλά και καταυγάζει «πνευματικόν οφθαλμόν και πνευματικά ότα». Το οικοδόμημα είναι συμπύλημα του πνευματικού και τεχνικού πολιτισμού. Είναι το χρυσαυγίζον, σεμνόν, χαριτόπλοκον, ευφρόσυνον και κράτιστον τέμενος». Φανταζόμαστε ότι λίγοι έχουν συνειδητοποιήσει την πατροπαράδοτο ελληνική αισθητική συνείδηση της συμμετρίας, του ρυθμού, της αρμονίας, του καλού και του ωραίου. Μιλάμε με μεγάλη συγκίνηση για την επιβλητική, περικλεή, πανυπέριμο και περιλάμπρο αυτή εκκλησία όπου οι καντήλες με το μυστικό φως τους, μπρός στην εικόνα της Παναγίας, του Αγίου και στις άλλες εικόνες, ρίχνουν βυσσινιές και γκριζές σκιές στο μισόφωτο.

Στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου υπάρχει σήμερα επιγραφή<sup>53</sup> (στην αραβική-μουσουλμανική γραφή) στην ανατολική εξωτερική πλευρά του ιερού ναού και συγκεκριμένως επάνω στο Ιερό του ναού με έτος ανέγερσης 1420 και κατά τη δική μας γραφή 1620<sup>54</sup>. Από πληροφορίες που λάβαμε μερικά συνδετήρια δοκάρια είναι

---

Λάρισα 1997, σελ. 92, «Διηροχόμην έμπροσθεν της ωραίας εκκλησίας του ειρημένου χωρίου ονομαζομένη Άγιος Γεώργιος, ενώ αι βόμβαι έπιπτον βροχηδόν επί του χωρίου, κρημνίζουσαι οικίας, καίουσαι, καταστρέφουσαι τα πάντα». Σημειώνουμε ότι στον Άγιο Γεώργιο ήταν ο καταυλισμός των εφεδρειών του ελληνικού στρατού στον πόλεμο του 1897.

52. Στην εξωτερική αγιογραφία απεικονίζεται α) ο άγιος βαλλόμενος εις φυλακίν β) ο άγιος βαλλόμενος εν τω τροχώ γ) ο άγιος με τα πυρωμένα υποδήματα δ) ο άγιος βαλλόμενος εν τω λάκκω της ασβέστου ε) ο άγιος ανιστών τον βούν του γεωργού στ) ο άγιος πίνων τα δηλητήρια φάρμακα και ζ) η αποτομή του Αγίου Γεωργίου.

53. Γ. Γ κ ο μ π ί α , «Ανέκδοτες επιγραφές και συσχετισμοί τοιχογραφικών συνόλων», *Ιστοριογεωγραφικά*, τόμ. 2, Γιάννενα-Θεσσαλονίκη, 1988, σελ. 56 και επ. και Ε. Δ ρ α κ ο - π ο ύ λ ο υ , *Η πόλη της Καστοριάς τη Βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή, Ιστορία - Τέχνη - Επιγραφές*, Αθήνα 1997, σελ. 122 και επ.

54. Κατά τη μαρτυρία του βολιώτη συντηρητού έργων τέχνης, αγιογράφου και ζωγράφου Νικολάου Καρπίδα που πρόσφατα συντήρησε την αγιογραφία του ιερού ναού. Ο ανωτέρω είχε την καλοσύνη να μας δώσει την αριθμητική γραφή από τον αριθμό 0 έως τον αριθμό 10 στην αραβική-μουσουλμανική γραφή που παραθέτουμε στο τέλος στο παράρτημα. Βλ. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 26, 1994, σελ. 97. Τα χρονογράμματα (taḡix) αποτελούν ένα είδος

σαρακοφαγωμένα και ο κίνδυνος να καταπέσει το κτίριο σ ένα πιθανό σεισμό, είναι ορατός. Κατά την ταπεινή μας γνώμη α) πρέπει κατεπειγόντως να ληφθούν άμεσα μέτρα τόσο για τα ως άνω συνδετήρια δοκάρια όσο και για τη σκεπή του κτιρίου και να ζητηθεί η γνώμη ειδικών επιστημόνων για τη συντήρηση της εκκλησίας και β) έπρεπε να δοθεί το βάρος στη συντήρηση πρώτα και όχι στον εξωραϊσμό. Οι κάτοικοι του χωριού καλούνται να συνδράμουν οικονομικά για μια ακόμη φορά, να ενισχύσουν την προσπάθεια του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου που τόσο μοχθεί για τον Ιερό Ναό και να δείξουν την αγάπη τους προς τον Άγιο που τόσο τους αγαπά. Συγχαρητήρια στον Ιερέα, στο εκκλησιαστικό συμβούλιο, στους παλαιούς Ιερείς, στα παλαιά εκκλησιαστικά συμβούλια και στους απανταχού κατοίκους του Δημοτικού Διαμερίσματος Αγίου Γεωργίου που μερίμνησαν και μεριμνούν με προσωπική εργασία και με συνδρομές για τη συντήρηση και τον εξωραϊσμό του Ιερού Ναού και του αυλείου χώρου.

Οι Χριστιανοί στις πεδιάδες κατά την τουρκοκρατία είχαν εκκλησίες κυρίως στο όνομα καλοκαιρινών αγίων δηλαδή από τον Άγιο Γεώργιο έως τον Άγιο Κωνσταντίνο κι αυτό γιατί μόνο κατά την εποχή αυτή ήταν εύκαιροι, μια και δεν είχαν γεωργικές ασχολίες κι έτσι αλληλοεπισκέπτονταν τα χωριά που πανηγύριζαν και γλεντούσαν. Από τις 22 Μαΐου με το παλαιό ημερολόγιο (4 Ιουνίου με το νέο ημερολόγιο) και μετά ασχολούνταν με το θερισμό, τον αλωνισμό και μετά με τον τρύγο. Ο χειμώνας δεν τους επέτρεπε να πηγαίνουν στα πανηγύρια.

Στην είσοδο και αριστερά του Ναού, στη συνέχεια του Νάρθηκα, υπάρχει ένα παρεκκλήσι που είναι αφιερωμένο στον Άγιο Βησσαρίωνα. Οι προηγούμενοι ιερείς π.Ιωάννης Πρασσάς και π.Χρήστος Γαλογαύρος συντήρησαν το ναΐδριο με δαπάνες των ευλαβών χριστιανών. Το παρεκκλήσι υπήρχε ανέκαθεν και εορτάζει κάθε χρόνο στις 15 Σεπτεμβρίου. Στο παρεκκλήσι αυτό, που είναι πάντα ανοικτό, αφήνουν τα πρόσφορα και όλα τα απαραίτητα για τα μνημόσυνα από το απόγευμα οι ευλαβείς χριστιανοί.

---

γρίφου: Η χρονολογία δεν αναφέρεται ρητά αλλά προκύπτει από τον υπολογισμό της αριθμητικής αξίας των γραμμάτων του αραβικού αλφαβήτου σύμφωνα με το σύστημα, το λεγόμενο εμπτζέντ χεσαμπί – ebcdd hesabi. Για τη μουσουλμανική γραφή φρόνιμο είναι να αναφέρουμε ότι η Μέκκα ήταν τόπος προσκυνήματος όλων των Αράβων. Εκεί φυλάσσονταν μία πέτρα που κατά την παράδοση έπεσε από τον ουρανό. Όταν έφθασε εκεί ο Μωάμεθ και άρχισε το κήρυγμα κατά της λιθολατρείας, οι κάτοικοι και οι έμποροι τον έδιωξαν και αυτός κατέφυγε στη γειτονική πόλη Αιθρίβη. Οι κάτοικοι της Αιθρίβης ασπάσθηκαν τη διδασκαλία του και άλλαξαν το όνομα της πόλης σε Μεδίνα. Αυτή η μετανάστευση του Μωάμεθ, ή Εγίρα όπως λέγεται, έγινε το 622 μ.Χ και στάθηκε η αφετηρία ενός κινήματος που θα επιδράσει σημαντικά κατόπιν την ιστορία. Ο οθωμανικός νόμος του έτους εγίρας 7 Ραμαζάν 1274 (του δικού μας έτους 1858) ίσχυε και στην Ελλάδα και μετά την απελευθέρωση της επαρχίας Ελασσόνας και της Μακεδονίας με το άρθρο 2 παράγραφος 7, του Ν.147/1914.

Σε όλο το θεσσαλικό χώρο υπάρχουν 720 ενοριακοί ναοί. Από αυτούς οι 76 είναι αφιερωμένοι στον Άγιο Γεώργιο εκ των οποίων οι 16 στην Μητρόπολη Δημητριάδος και συγκεκριμένα στον Άγιο Γεώργιο Νηλείας (Πήλιο), Άγιο Γεώργιο Φερών, Αγριά, Αμυγδαλή Αγιάς, Ανατολή Αγιάς, Γλαφυρές (Κάπουρνα), Ζαγορά, Κάτω Λεχώνια, Κεραμίδι, Κοκκίνα, Μηλιές, Μικροθήβες, Νέα Αγχίαλος, Συκή, Κανάλια και Σωτηρότσα Αγιάς.<sup>55</sup>



Η Ωραία Πύλη και μέρος του τέμπλου του Ιερού Ναού του Αγίου Γεωργίου

---

55. Βλ. Δημήτρης Στεργιόπουλος, «Ενοριακοί ναοί των Αγίων Γεωργίου και Νικολάου στο θεσσαλικό χώρο», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 4, 1983, σελ. 119. Παρέλειψε στην απαρίθμηση τον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου Καναλιών.



Ο π. Δημήτριος Πρασάς με ευσεβείς γυναίκες  
μπροστά από τον Ιερό Ναό του Αγίου Γεωργίου.



Ο π. Δημήτριος Πρασάς και ευσεβείς γυναίκες συμμετέχουν στο «Κουρμπάνι»  
στον Άγιο Γεώργιο Φερών κατά την γιορτή της ανακομιδής  
των λειψάνων του Αγίου Γεωργίου στις 3 Νοεμβρίου.



ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Δ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

## *Οι Κοινότητες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο (1423-1881)*

*(Επισκόπηση ιστορική του δικαιοκράτους -διοικητικού, φορολογικού, ιδιοκτησιακού- των Κοινοτήτων του Πηλίου κατά την Τουρκοκρατία)*

### **I. Πρόλογος**

Με την εισήγηση αυτή επιχειρείται μια ιστορική προσέγγιση και επισκόπηση του δικαιοκράτους (διοικητικού-φορολογικού-ιδιοκτησιακού) των Κοινοτήτων του Πηλίου κατά την Τουρκοκρατία. Το κείμενο ακολουθεί την ανάπτυξη κατά σειρά εννέα κεφαλαίων σχετικών με την εξελικτική πορεία του κοινοτικού βίου στη Θεσσαλία και το Πήλιο στη διάρκεια της τουρκοκρατίας και μέχρι την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και του Πηλίου στον εθνικό κορμό του Βασιλείου της Ελλάδος (περίοδος 1423-1881).

Τα επιμέρους πιο πάνω κεφάλαια αφορούν το καθ' όλο ιστορικό πλαίσιο της κοινοτικής ζωής όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στο Πήλιο κατά την περίοδο της τουρκικής κατοχής (κεφ. II), το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας της κοινοτικής ζωής στο Πήλιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (κεφ. III), τη διάκριση των χωριών του Πηλίου σε Βακούφια και Χάσια (κεφ. IV), το κοινοτικό σύστημα της αυτοδιοίκησης στον ευρύτερο θεσσαλικό χώρο (κεφ. V), το κοινοτικό σύστημα αυτοδιοίκησης όπως ειδικότερα διαμορφώθηκε και ίσχυε στο Πήλιο (κεφ. VI), το ιδιοκτησιακό καθεστώς των ακινήτων (γαιών και κτισμάτων) των Κοινοτήτων, Μονών και ιδιωτών στο Πήλιο μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το έτος 1881 (κεφ. VII).

Η μελέτη συμπληρώνεται και με χρονολόγιο ιστορικών γεγονότων που σηματοδότησαν την εξελικτική πορεία του κοινοτικού βίου στη Θεσσαλία και το Πήλιο από τον 12<sup>ο</sup> μέχρι τον 19<sup>ο</sup> αιώνα (κεφ. VIII). Στο τέλος του κεμένου της εισηγήσεως δημοσιεύεται ανέκδοτο μέχρι σήμερα έγγραφο εκλογής κοινοτικών αρχόντων (προεστών-κοτζαμπάσηδων) της περιοχής και χώρας του Αγίου Λαυρέντιου Πηλίου εποχής τουρκοκρατίας. Το κείμενο (περιεχόμενο) του εγγράφου αυτού, αποτελεί ζώσα μαρτυρία για τον τρόπο της εκλογής κοινοτικών αρχόντων κατά την ιστορούμενη περίοδο (παράρτημα ΙΧ).

Στον επίλογο της μελέτης γίνεται μνεία και επισημαίνεται ιδιαίτερα το γεγονός του μοναδικού διαχρονικού φαινομένου της διαμόρφωσης μιας αυτόνομης κοινοτικής ζωής στον ελλαδικό χώρο από την περίοδο των αρχαίων χρόνων (6<sup>ος</sup> π.Χ. αιώνας), η οποία συνεχίζει την εξελικτική της πορεία και στους κατοπινούς αιώνες, υπό καθεστώσ ρωμαιοκρατίας (146 π.Χ.-330 μ.Χ.), υπό καθεστώσ βυζαντινής κυριαρχίας (330-1423) και υπό καθεστώσ τουρκοκρατίας μέχρι την απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τους τούρκους (1423-1881), (κεφ. Χ).

Στην εισήγηση, εκτός από τα ιστορικά στοιχεία και τις αρχαιακές παραπομπές κ.λπ. βιβλιογραφικές αναφορές, γίνεται εκτενής και λεπτομερής ανάπτυξη του κοινοτικού θεσμού ως αυτοδιοικητικού συστήματος, όπως αυτός διαμορφώθηκε και λειτούργησε ως θεσμός κοινοτικού δικαίου υπό ξενική (τουρκική) κατοχή στον ελλαδικό χώρο, στη Θεσσαλία και το Πήλιο κατά τη περίοδο των ετών 1423-1881. Στο κείμενο επισημαίνονται και οι ιδιαίτερες συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά τη περίοδο αυτή, κάτω από τις οποίες λειτούργησε ο αυτοδιοικητικός θεσμός στον ελλαδικό χώρο και ειδικότερα από την εποχή που πρωτοεμφανίζονται οι πρώτες συσσωματώσεις κατοίκων στις ορεινές περιοχές της Θεσσαλικής ενδοχώρας και ιδιαίτερα στο Πήλιο (13<sup>ος</sup> -15<sup>ος</sup> αιώνες), που στη συνέχεια εξελίσσονται σε οργανωμένες Κοινότητες (16<sup>ος</sup> - 17<sup>ος</sup> αιώνες), οι οποίες διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο ως «οργανωμένο παρακράτος»<sup>1</sup> στον υπό τουρκική κατοχή θεσσαλικό χώρο και ιδιαίτερα στο μαγνησιακό Πήλιο και

1. Η διατύπωση της περιεκτικής έννοιας έκφρασης «οργανωμένο παρακράτος» ανήκει στον αείμνηστο διαπρεπή καθηγητή της Ιστορίας του Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Νικόλαο Ι. Πανταζόπουλο, ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει για τον Κοινοτισμό κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας τα εξής:

«Κατά την προεπαναστατική περίοδο ο Κοινοτισμός ως φορέας της πολυκρατικής ιδέας του παρακράτους του έθνους ακμάζει με τις επιμέρους συσσωματώσεις (θρησκευτικές, πολιτικές, οικονομικές, στρατιωτικές) ομοσπονδιακά οργανωμένες να αμιλλώνται στην προετοιμασία του εδάφους για την ανάκτηση της ελευθερίας η οποία πραγματώνεται με την έκρηξη και τον θρίαμβο της Επανάστασεως του 1821...», (βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Ο Κοινοτισμός σήμερα. Καταβολές και προοπτικές», περιοδ. *Νέα Κοινωνιολογία*, Αθήνα, 1994, τεύχος 19, σελ. 21, εκδ. Παπαζήση Α.Ε.

συμβάλλουν τα μέγιστα στην απελευθέρωση της Θεσσαλίας από τους τούρκους το έτος 1881, αμέσως μετά την επανάσταση του 1878 στη Θεσσαλία και τη γιγαντομαχία της Μακρινίτσας της 17<sup>ης</sup> Μαρτίου 1878.

## II. Το ιστορικό πλαίσιο της κοινοτικής ζωής στο Πήλιο επί Τουρκοκρατίας

### *Εισαγωγή*

Το Πήλιο, για πρώτη φορά, μαζί με τη θεσσαλική ενδοχώρα, κατακτήθηκε από τους τούρκους επί Σουλτάνου Βαγιαζήτ, το έτος 1397. Η κατάκτηση όμως αυτή δεν ήταν οριστική, γιατί μετά από λίγα χρόνια το Πήλιο, με μέρος της Θεσσαλίας, περιήλθε και πάλι στα χέρια των Βυζαντινών.

Η δεύτερη κατάκτηση του Πηλίου, που ήταν και η οριστική, πραγματοποιήθηκε το έτος 1423, επί Σουλτάνου Μουράτ Β'. Τον ίδιο χρόνο κατακτήθηκε και ολόκληρη η Θεσσαλία οριστικά πια από τους Τούρκους.

Η τουρκική κατάκτηση, στα χρόνια που ακολούθησαν, διαμόρφωσε ένα καινούργιο τρόπο ζωής για τους κατοίκους των κατεχομένων από τους τούρκους περιοχών, όχι μόνο της Θεσσαλίας, αλλά και όλων των άλλων εδαφών της τέως βυζαντινής αυτοκρατορίας και νέες συνθήκες διαβίωσης δημιουργήθηκαν στα κατακτημένα εδάφη. Ένα πρωτόγνωρο δυνατό ρεύμα φυγής προς ορεινές περιοχές των γηγενών πληθυσμών<sup>2</sup>, από τους τόπους της αρχικής τους εγκατάστασης στις πεδινές<sup>3</sup> περιοχές, άρχισε

---

2. Η τάση φυγής και εγκατάλειψης των πεδινών περιοχών και των πόλεων, που παρατηρείται κατά την περίοδο αυτή σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, είναι φαινόμενο γενικότερο, που οι απαρχές του ανάγονται σε προγενέστερους αιώνες, βλ. Α. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423*, Βόλος, 1998, σελ. 249 υποσ. 3.

3. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στην βυζαντινή Δημητριάδα, η οποία άρχισε σταδιακά να εγκαταλείπεται σιγά-σιγά από τους κατοίκους της από τα μέσα-τέλη του ΙΓ' ακόμα αιώνα. Η σταδιακή πιο πάνω εγκατάλειψη της Δημητριάδας, που ήταν ακόμα τότε τειχιωμένη, αφορούσε και την συνοικία της, του λόφου των Αγίων Θεοδώρων. Η πλήρης εγκατάλειψη της Δημητριάδας και των Αγίων Θεοδώρων πρέπει να έλαβε χώρα μετά το έτος 1423, περίοδο που σηματοδοτεί το τέλος της ύστερης βυζαντινής εποχής και την αρχή της πρώιμης τουρκοκρατίας στην ευρύτερη περιοχή της Δημητριάδας και του Πηλίου. Οι κάτοικοι της Δημητριάδας εγκαταλείποντας τη πόλη τρέπονται στον ορεινό όγκο του γειτονικού Πηλίου, όπου εγκαθίστανται αυξάνοντας τον πληθυσμό των κατοίκων των πρώτων οικισμών (βλ. Α. Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία...*, ό.π., σελ. 244 επ.

να παρουσιάζεται από τους πρώτους ακόμα χρόνους της οθωμανικής κατάκτησης<sup>4</sup>, ακολουθώντας σε έντονο ρυθμό την τάση προγενέστερων χρόνων.

Ισχυρή πιο πάνω τάση φυγής από τις πόλεις και τις πεδινές περιοχές που παρατηρείται σ' ολόκληρο σχεδόν το φάσμα του κατακτημένου από τους τούρκους ελλαδικού χώρου την περίοδο αυτή, άρχισε να αναφαίνεται με τη μορφή της σταδιακής εγκατάλειψης από τους κατοίκους των περιοχών αυτών και καταφυγής τους προς τις δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές οι οποίες βρίσκονταν στο χώρο που πλαισίωνε τις πεδινές περιοχές όπου ζούσαν ή και σε άλλες πλησιέστερες ορεινές περιοχές.

Μεταξύ αυτών των ορεινών περιοχών ήταν τότε και το Πήλιο, που ήταν γνωστό την περίοδο εκείνη ως μοναστικό βουνό και τόπος εγκαταβίωσης μοναχών<sup>5</sup>. Ιδιαίτερα όμως για τον ορεινό όγκο του Πηλίου η τάση αυτή μετακίνησης των πληθυσμών, την ίδια περίοδο, εστιάστηκε γύρω από τα υπάρχοντα τότε μοναστήρια στο Πήλιο, τα οποία πρωτοεμφανίζονται στον ορεινό του χώρο από τα μέσα ακόμα του Ι΄ αιώνα και πολλαπλασιάζονται με γοργούς ρυθμούς στους αιώνες που ακολουθούν προσδίδοντας χαρακτηρισμό στο Πήλιο ως δεύτερο Άγιο Όρος της Ελλάδας. Τα μοναστήρια αυτά –οργανωμένα σε αυτόνομους κάτω από τη διοίκηση των ηγουμένων τους μοναστικούς πυρήνες από τα ύστερα ακόμα βυζαντινά χρόνια (ΙΓ΄ και ΙΔ΄ αιώνες)– αποτέλεσαν και τους πρώτους στη συνέχεια συσσωματώσεων κατοίκων και δημιούργησαν τις πρώτες ορεινές οικιστικές εστίες που αναφέρονται και οργανώνονται στο Πήλιο ως υποτυπώδεις στην αρχή και ως οργανωμένες στη συνέχεια Κοινότητες στη διάρκεια ακόμα των χρόνων της πρώιμης τουρκοκρατίας<sup>6</sup>, δίνοντας το όνομα του προστάτου τους Αγίου στις Κοινότητες αυτές που εξελίσσονται σε χωριά (Άγιος Λαυρέντιος,

4. Από τις περιοχές της Θεσσαλικής ενδοχώρας, η Λάρισα την ίδια περίοδο φαίνεται να έχει εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους της κατά το μεγαλύτερο μέρος της και ανασυνοικίζεται με την εγκατάσταση τουρκικών πληθυσμών και μετονομάζεται απ' αυτούς Γενί Σεχίρ (Νέα Πόλη) (βλ. Α. Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία...*, ό.π., σελ. 251, υποσ. 1 και 2).

5. Το Πήλιο, κατά τους ύστερους βυζαντινούς χρόνους, ήταν γνωστό με τα ονόματα «Βουνό των Δρόγγων» ή «Βουνό της Δρυανούβαινας» (από τον γνωστό τότε οικισμό του ΙΓ΄- ΙΔ΄ αιώνων της Δρυανούβαινας στην περιοχή της σημερινής Πορταριάς), ή «Βουνό της Πέτρας» ή ως «Βουνό της Ζαγοράς», όπως επίσης και ως «Βουνό των Κελίων» (εξαιτίας των πολλών εκκλησιαστικών κτισμάτων-μονών, μοναστηριών, σκητών κ.τ.λ. – που υπήρχαν στο Πήλιο από τα τέλη του ΙΑ΄ ακόμα αιώνα).

6. Το χωριό Άγιος Λαυρέντιος του Πηλίου, συνώνυμο με την υπάρχουσα και σήμερα μονή του Αγίου Λαυρεντίου (στην οποία οφείλει και το όνομά του), εξελίσσεται σε οργανωμένη κοινότητα από τα τέλη ακόμα του ΙΕ΄ αιώνα, όπως αποδεικνύεται από σφραγίδα που χαράχθηκε το έτος 1559 και πιστοποιεί την ύπαρξη οργανωμένου οικισμού (βλ. Ν. Παπαθανασίου, *Ο Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησιάν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, 1967, σελ. 5 υποσ. 9 και σελ. 9, όπου και η απεικόνιση της σφραγίδας της κοινότητας με την επισήμανση του συγγραφέως ότι «... η σφραγίς απαρτίζεται εκ τεσσάρων τμημάτων, γεγονός μαρτυρούν

Άγιος Ονούφριος, Άγιος Ιωάννης, Άγιος Γεώργιος, κ.λπ.). Για τους ορεισίβιους αυτούς πληθυσμούς του ελλαδικού χώρου και του Πηλίου, που άρχισαν να δημιουργούνται από την περίοδο της πρώιμης τουρκοκρατίας, ήταν συνακόλουθο να ανακύψουν νέες καταστάσεις αλλά και νέοι τρόποι διαβίωσης, οι οποίοι διαμόρφωσαν με την πάροδο του χρόνου ένα πλαίσιο ζωής διαφορετικό από τους κατοίκους των πεδινών περιοχών και των πόλεων της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας.

Οι νέες καταστάσεις, που μοιραία δημιουργούνται τα πρώτα χρόνια της φυγής στους τόπους εγκατάστασης των πρώιμων ορεινών συσσωματώσεων, είναι πρωτόγνωρες και τραγικές για την επιβίωσή των κατοίκων. Αποτελούν στην ουσία μια πλήρη απομόνωση από τις πεδινές περιοχές και τις πόλεις, με δραματικό το πρόβλημα της διατροφής. Οι ορεινές περιοχές είναι δασώδεις και δύσβατες, με ελάχιστα τα εδάφη τα οποία θα μπορούσαν, λόγω των απότομων κλίσεων, να εκχερσωθούν, να καλλιεργηθούν και να δημιουργήσουν δυνατότητες σποράς σιτηρών κ.λπ. δημητριακών και δενδροδών καλλιεργειών προς διατροφή των κατοίκων. Η εθελούσια αυτή απομόνωση, δημιούργησε και τεράστια προβλήματα κυκλοφορίας και επικοινωνίας με τους λοιπούς αστικούς πεδινούς εποικισμούς και τα παραθαλάσσια κέντρα, από τα οποία απέχουν τουλάχιστον 2-3 ώρες πορείας μέσα από δύσβατα εδάφη και ατραπούς για να επικοινωνήσουν. Αυτές οι μορφές διαβίωσης, παρουσίαζαν όμως και μερικά πλεονεκτήματα στους πρώτους εκείνους κατοίκους των ορεινών περιοχών. Και τούτο, γιατί τους εξασφάλιζαν από τον άμεσο κίνδυνο μιας πειρατικής επιδρομής από τους πειρατές, που την περίοδο εκείνη λυμαίνονταν τις παράκτιες περιοχές του ελλαδικού χώρου, μεταξύ των οποίων και τις ακτές του Παγασητικού Κόλπου και τα νησιά του ελληνικού αρχιπελάγους, ακόμα και από τη μάλιστα των ληστοσυμμοριών, οι οποίες τρομοκρατούσαν τότε την υπαίθρια πεδινή χώρα.

Οι δραματικές πιο πάνω καταστάσεις διαβίωσης, συνέθεταν την τραγικότερη σελίδα της ιστορίας του βίου των πρωτοπόρων εκείνων φυγάδων κατοίκων των ορεινών περιοχών, που πάλευαν για την εξασφάλιση μιας ελεύθερης μορφής ζωής στους ορεινούς όγκους των βουνών που πλαισιώναν τα πεδινά εδάφη. Οι εναγώνιες προσπάθειες των πρώτων αυτών οικιστών, για την εξασφάλιση πρόσβασης σε πηγές νερού, τις δυνατότητες στοιχειώδους διατροφής και διαβίωσης στο χώρο και οι μορφές οργάνωσης και λειτουργίας των πρώιμων εποικίσεων, δεν μπορούν να ιστορηθούν με ακρίβεια εξαιτίας της έλλειψης ιστορικών πληροφοριών. Η έλλειψη γραπτών πληροφοριών σε μια περίοδο σκοτεινή, όπως η περίοδος της πρώιμης τουρκοκρατίας (τέλη του ΙΕ'-αρχές ΙΣΤ' αιώνων), δεν παρέχει την δυνατότητα συναγωγής ασφαλών συμπερασμάτων για την εξιστόρηση των πρώτων εγκαταστάσεων των εποίκων στις

---

προηγμένη, ήτοι δημοκρατική διοίκησιν το έτος 1559, η ίδρυσις όμως της εν λόγω Κοινότητος ανάγεται εις προγενέστερον χρόνον ...»).

ορεινές περιοχές του ελλαδικού μας χώρου και κατ' επέκταση και στο Πήλιο. Ούτε ακόμα και για την ασφαλή εξακρίβωση των πρώτων διαρθρώσεων των βάσεων της κοινοτικής ζωής και των δομών του πρώιμου κοινοτικού βίου στον Πηλιορείτικο χώρο, όπου πρωτοεμφανίζονται οι πρώτοι οικιστικοί πυρήνες στο περίγραμμα του ορεινού του όγκου.

Ο νέος τρόπος ζωής, που μοιραία συνεπάγονταν αυτές οι μετακινήσεις προς τις ορεινές περιοχές, διαμόρφωσε, όπως ήταν άλλωστε φυσικό και αναμενόμενο και τις απαραίτητες ανάλογες συνθήκες για τη συντήρηση των ορεισιβίων αυτών πληθυσμών, την ένταξή τους στο περιβάλλον και τη συμβίωση με τις νέες καταστάσεις, πράγμα που απαιτούσε σκληρή προσπάθεια και συνεχείς αγώνες<sup>7</sup>. Ταυτόχρονα όμως, οι ορεινοί αυτοί πληθυσμοί συνέθεσαν, με τη πάροδο του χρόνου και μια διαφορετική ψυχосύνθεση σε σχέση με τους πεδινούς πληθυσμούς του τουρκοκρατούμενου τότε ελλαδικού χώρου, όπως επίσης και μια διαφορετική νοοτροπία. Στην περίοδο της μέσης τουρκοκρατίας (τέλη ΙΣΤ'-αρχές ΙΖ' αιώνων) οι ορεινές πιο πάνω Κοινότητες αρχίζουν να οργανώνονται δημοκρατικά και να διακρίνονται, όχι μόνο για τη σωματική αλκή των κατοίκων τους, αλλά και για τις ψυχικές και πνευματικές τους δυνάμεις. Και αυτές οι πνευματικές δυνάμεις ήταν εκείνες που διαμόρφωσαν την ίδια περίοδο και ένα ασυμβίβαστο φρόνημα για την ελευθερία των υποδούλων στους τούρκους τότε περιοχών.

Το φρόνημα όμως αυτό, όπως τότε διαμορφώθηκε, δεν ήταν άλλο παρά μόνο μια έκφραση της ελληνιστικής<sup>8</sup> πολιτιστικής παράδοσης<sup>9</sup>. Μιας παράδοσης που δεν έπαυσε ποτέ να καλλιεργεί, με μία συνεχή επιμελή και αθόρυβη αλλά και επίμονη

7. Βλ. Α. Βρανούσης, «Ιδεολογικές ζυμώσεις και Συγκρούσεις», Ι. Ε. Ε, τόμ. ΙΑ', σελ. 434, Α. Βακαλόπουλος *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Α' (Αρχές και Διαμόρφωσή του), τόμ. Α', έκδ. Β', Θεσσαλονίκη, 1973, σελ. 490-548.

8. Βλ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Το Εικοσιένα και η Ιστορική συνέχεια του γένους των Ελλήνων*, Πανηγυρικός λόγος στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, στις 25.3.1997, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ. 17 επόμενα (ανάτυπο).

9. Παρόμοια θέση εκφράζεται και από τον καθηγητή της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ν. Ι. Πανταζόπουλο, τον κατ' εξοχήν ερευνητή του δικαίου καθεστώτος των Κοινοτήτων κατά την τουρκοκρατία, ο οποίος στη σελ. 4 τις περισπούδαστης μελέτης του *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, 1967, χαρακτηριστικά αναφέρει: «... θα ηδύνατο να υποστηριχθεί ότι, ενώ εις τας πεδινάς περιοχάς διεπλάσθησαν ανασταλτικά προϋποθέσεις πολιτιστικής εξελίξεως, ανακόψασαι την ομαλήν συνέχισιν του εθνικού βίου, εις τας ορεινάς, διαμορφώθησαν μορφαί ομαδικής ζωής, γνησίως εκφράζουσαι την νεοελληνικήν πολιτιστικήν παράδοσιν ...».

διαδικασία και προσπάθεια, η «Κιβωτός του Έθνους», το Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως<sup>10</sup>.

Το Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως<sup>11</sup>, τη περίοδο εκείνη, όπως και σ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, υπήρξε το μοναδικό πολιτικό, θρησκευτικό και πολιτιστικό κέντρο των υποδούλων στους τούρκους πληθυσμών όχι μόνο του κυρίως ελλαδικού χώρου, αλλά εν πολλοίς και της ελληνόφωνης τότε Ανατολής. Και αποτελεί αναμφισβήτητο ιστορικό γεγονός, ότι το Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως υπήρξε το «στήριγμα», όχι μόνο της Ορθοδοξίας, αλλά και του Ελληνισμού σ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας των τεσσάρων αιώνων στον ελλαδικό χώρο. Και τούτο, γιατί κατάφερε να διατηρήσει υπό καθεστώς δουλείας την ενότητα των ελληνικών πληθυσμών, συνειδητοποιώντας στους υποδούλους ορθόδοξους Έλληνες την έννοια των άρρηκτων δεσμών του «Γένους» και της «Ορθοδοξίας», πρωτοστατώντας στη διατήρηση των εθνικών παραδόσεων, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί και γίνει αποδεκτές στο χριστιανικό Βυζάντιο<sup>12</sup>. Ταυτόχρονα όμως το Πατριαρχείο, για να κατορθώσει να διατηρήσει άσβεστη την ελληνιστική αυτή παράδοση, ακολουθεί τακτική συμβίβασης με το τούρκο κατακτητή, αλλά και συμβίωσης μ' αυτόν, αφού ο Πατριάρχης, με σουλτανικούς ορισμούς, ήταν αναγνωρισμένος ως θρησκευτικός Αρχηγός και Εθνάρχης<sup>13</sup> του υπόδουλου τότε γένους.

Το Πήλιο, άρχισε να εμφανίζει δημοσιονομικό για τον τούρκο κατακτητή ενδιαφέρον από τα τέλη του ΙΣΤ΄-αρχές του ΙΖ΄ αιώνα, αμέσως μετά την επανάσταση του επισκόπου Τρίκκης Διονυσίου και την αιματηρή καταστολή της το έτος 1616, περίοδο κατά την οποία πολλοί από τους κατοίκους της πεδινής Θεσσαλίας κατέφυγαν στο Πήλιο, πυκνώνοντας τους εκεί ορεινούς συνοικισμούς. Το ίδιο συνέβη μερικά χρόνια αργότερα και με την καταδρομή του Λυμπεράκη Γερακάρη στην περιοχή των Αγράφων, το έτος 1696 και στη διάρκεια ακόμα των «Ορλωφικών» (1770). Αφευδής απόδειξη του γεγονότος αυτού, δηλαδή του δημοσιονομικού για το τουρκόκο δημοσίον ενδιαφέροντος του Πηλίου ως φορολογικής περιφέρειας, είναι τα διασωθέντα

10. Βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τόμ. Δ', σελ. 741.

11. Δ. Ζακυθηνός, «Η Αλωση της Κωνσταντινουπόλεως και αι τύχαι του Νεότερου Ελληνισμού», περιοδ. *Νέα Εστία*, τόμ. 53, τεύχος 622/1953/, σελ. 813 επ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, ό.π., σελ. 16 επ.

12. Βλ. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π., τόμ. Α', σελ. 117.

13. Από τους πρώτους ακόμα αιώνες ο τούρκος κατακτητής περιέβαλλε τον Πατριάρχη με ειδικές «δικαιοδοσίες», τόσο στο θρησκευτικό, όσο και στο πολιτικό και δικαστικό τομέα, έκφραση του οποίου ήταν η περιορισμένη δικαστική εξουσία σε θέματα οικογενειακού και αστικού δικαίου, ένα δικαίωμα που η Εκκλησία είχε και κατά την περίοδο της βυζαντινής αυτοκρατορίας. (Βλ. Κ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήναι 1985, κεφ. 4).

σουλτανικά διατάγματα<sup>14</sup>, με τα οποία παραχωρούνται σε τούρκους αξιωματούχους οι πρόσοδοι ορισμένων χωριών του Πηλίου ή επικυρούνται αφιερώσεις προσόδων σε ευαγή τουρκικά καθιδρύματα, για τα οποία γίνεται εκτενής λόγος στις σελίδες που ακολουθούν<sup>15</sup>.

Η πύκνωση όμως των ορεινών συνοικισμών που δημιουργούνται στον ορεινό όγκο του Πηλίου και συνακόλουθη εμφάνιση δημοσιονομικού ενδιαφέροντος για τον τούρκο κατακτητή, υπήρξαν οι πρωταρχικές αιτίες να υπαχθούν τα τμήματα του ορεινού Πηλίου υπό καθεστώς ιδιαίτερα ευνοϊκών συνθηκών για ορισμένες οικιστικές περιοχές του χώρου του. Οι ευνοϊκές αυτές συνθήκες στις περιοχές αυτές διευκόλυναν την ανάπτυξη, εδραίωση και διαμόρφωση του θεσμού της αυτοδιοικήσεως στα χρόνια που ακολούθησαν, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική άνθηση και τη δημιουργία μιας ιδιότυπης μορφής πολιτικής εκπροσώπησης σε ορισμένους οικισμούς του Πηλίου. Οι οικισμοί αυτοί με την πάροδο του χρόνου διαμόρφωσαν μόνιμες οικιστικές εστίες συσσωματωμένων ομάδσεων ορεινών πληθυσμών<sup>16</sup>, που δρουν ημιανεξάρτητα από πλευράς διοικήσεως (αυτοδιοικούμενες κοινότητες), αλλά και ημιαυτόνομα από πλευράς οικονομικών μονάδων (οικονομικά μορφώματα), σε σχέση με τους πεδινούς πληθυσμούς της υπαίθριας χώρας και των πόλεων, στους οποίους διατηρούνται ανέξαιες οι επιπτώσεις της τουρκικής κατοχής. Την ιστορική εξέλιξη των ορεινών αυτών περιοχών του Πηλίου, υπό καθεστώς δουλείας, σε αυτόνομες και αυτοδιοικούμενες συσσωματώσεις κατοίκων, που απολαμβάνουν ειδικών προνομίων από τον τούρκο κατακτητή, παρακολουθούμε στο κείμενο που ακολουθεί το εισαγωγικό αυτό κεφάλαιο.

### III. Το θεσμικό πλαίσιο της κοινοτικής ζωής στο Πήλιο επί Τουρκοκρατίας

Μετά την οριστική κατάκτηση της Θεσσαλίας και του ευρύτερου Μαγνησιακού χώρου από τους τούρκους το έτος 1423<sup>17</sup>, ολόκληρη η περιοχή του Πηλίου, όπως και

14. Βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν κατά την Τουρκοκρατία*, ανάπτυπο, Θεσσαλονίκη, 1967, σελ. 6, υποσ. 10.

15. Σειρά από 18 ανέκδοτα έγγραφα της περιοχής και χώρας Πηλίου, που αναφέρονται στην κοινοτική παράδοση του Πηλίου, δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά από τον καθηγητή της Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ν. Ι. Πανταζόπουλο στο έργο του *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί τουρκοκρατίας* (ανάπτυπο), Θεσσαλονίκη, 1967, σελ. 66-92.

16. Βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, *Ελλήνων Συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1958, σελ. 12 επ., Ν. Σπυροπούλου, «Τα Άγγραφα της Θεσσαλίας», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. 2, 1931, σελ. 172.

17. Η Θεσσαλία καταλήφθηκε οριστικά από τον Τουρχάν Βέη, στρατηγό του τούρκου Σουλτάνου, Μουράτ Β', το έτος 1423, έτος κατά το οποίο άρχεται και η περίοδος της τουρκοκρατίας στο Πήλιο και το Μαγνησιακό χώρο.



οι λοιπές περιοχές, περιήλθαν –από άποψη γαιοκτησιακού καθεστώτος– στην κυριότητα του Σουλτάνου και κατέστησαν γαίες του Στέμματος.

Το Πήλιο, την περίοδο αυτή (των αρχών του ΙΕ΄ αιώνα), δεν παρουσίαζε ιδιαίτερο δημοσιονομικό ενδιαφέρον για τον τούρκο κατακτητή, γιατί δεν είχε ακόμα συγκροτημένους οικισμούς<sup>18</sup> στον ορεινό του όγκο<sup>19</sup> που θα μπορούσαν να αποδώσουν φόρους ως οργανωμένες οικονομικές συσσωματώσεις κατοίκων υπόφορων σε δασμούς και δασίματα.

Το Πήλιο, με την πάροδο του χρόνου αρχίζει να αποκτά ιδιαίτερο δημοσιονομικό ενδιαφέρον για τους τούρκους, όταν οι ορεινές υποτυπώδης πληθυσμιακές ομαδώσεις κατοίκων διευρύνονται και εμφανίζουν μορφή οργανωμένων οικισμών.

---

18. Την περίοδο εκείνη, στον ορεινό όγκο του Πηλίου υπήρχαν οικιστικοί πυρήνες, μικρότεροι ή και μεγαλύτεροι, γύρω από τα υπάρχοντα τότε Μοναστήρια, που χρονολογούνταν από τα παλαιότερα ακόμη χρόνια. Υπήρχαν επίσης μεγαλύτερες ή μικρότερες γαιοκτησίες κ.λπ. εκτάσεις γης, κατάλοιπα της βυζαντινής περιόδου, (στάσεις, υποστάσεις, ζευγολατεία, κ.λπ.) που ανήκαν σε μεγάλες βυζαντινές επιχώριες οικογένειες, όπως οι οικογένειες των Ζωριάννων, Κατακαλών, Φιλανθρωπινών, Κεκαυμένων, Ζερβών, Αρχοντίτζη, κ.λπ. Κατά κύριο όμως λόγο οι περισσότερες και μεγαλύτερες γαιοκτησίες ανήκαν στη μεγάλη βυζαντινή οικογένεια των Μελισσηνών (τοπαρχών της Δημητριάδος μέχρι το 1320) και στη συνέχεια στην διάδοχο ελληνοκαταλανική οικογένεια των Μελισσηνών-Νοβέλ (μέχρι και την οριστική κατάκτηση του 1423).

19. Εκτός από τις επιχώριες πιο πάνω γαιοκτησίες και τους γύρω από το μοναστήρια οικισμούς, υπήρχαν την περίοδο αυτή στο Πήλιο και μερικές ακόμα ευρύτερες συσσωματώσεις κατοίκων (ελεύθερων παροίκων-καλλιεργητών), που θα μπορούσαν να θεωρηθούν «χωριά», όπως η Μεγάλη ή Μεγίστη (της οποίας η θέση μας είναι ακόμα άγνωστη), η Άνω Δρυανούβαινα (στη θέση της σημερινής Πορταριάς), η κάτω Δρυανούβαινα (στη θέση του σημερινού Κατηχωρίου), η Χριπού ή Κριπού (τοποθεσία άγνωστη ακόμα), η Lada (πιθανώς Λάυκος), η Κάπραινα (σημερινή Κάπουρα), το Καστρί (σημερινό Παλαιόκαστρο τον Λεωνίων), το αγρίδιο της Κυράς Καλής του Ζερβού (στην περιοχή της σημερινής Ζαγοράς) κ.λπ.. Υπήρχαν επίσης ασήμαντοι και υποτυπώδεις οικισμοί δουλοπαροίκων, που καλλιεργούσαν κτήματα ανήκοντα στις μονές και επιχώριους βυζαντινούς τιτλούχους, όπως προκύπτει από τις πηγές της περιόδου εκείνης και ιδιαίτερα από την Συλλογή εγγράφων (χρυσόβουλα, αργυρόβουλα, σιγίλια, εκδοτήρια, πρατήρια έγγραφα κ.λπ.) που δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά από τους Fr. Miklosich και Jos. Müller στον Δ΄ τόμο του μνημειώδους έργου της μεσαιωνικής Γραμματείας με τίτλο *Acta et Diplomata Monasteriorum Orientis, Vindobonae*, 1860-1890, Αθήνα, 1996. (Βλ. Α. Δ. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδας, κτήτορες Ι. Μονών*, Αθήνα 1989, σελ. 17-66, 69 επ., 107-109, του αυτού, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423*, Βόλος, 1998, σελ. 115 επ., του αυτού «Η έγγεια αγροτική ιδιοκτησία στη βυζαντινή Θεσσαλία και το Πήλιο (Δ΄-ΙΔ΄ αιώνες)», (*Α. Θ. Μ.* 10, 1992, σελ. 254-294), Β. Ferjancic, “La Famille de Maliassenes en Thessalie”, *Recueil de Travaux de la Faculté de Philosophie*, T. VII – 1, Beograd, 1963, σελ. 241-249 (στα σέρβικα-γαλλική περίληψη), και Ν. Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος ...*, ό.π. σελ. 5 επ.).

Η πληθυσμιακή αυτή διεύρυνση των πρώτων πιο πάνω οικιστικών πυρήνων στο Πήλιο, γίνεται ιδιαίτερα εμφανής, όπως προαναφέρθηκε, από τις αρχές του ΙΖ' αιώνα, περίοδο κατά την οποία οι πρώτοι οικισμοί παρουσιάζουν τις πρώτες μορφές κοινοτικών οργανώσεων που σταδιακά εξελίσσονται σε χωριά του Πηλίου. Την περίοδο αυτή, παρουσιάζεται και για πρώτη φορά το φαινόμενο να παραχωρούνται οι πρόσοδοι χωριών του Πηλίου σε ορισμένους τούρκους τιτλούχους και μεγιστάνες με τη μορφή σουλτανικών διαταγμάτων, όπως επίσης και αφιερώματα προσόδων σε ευαγή τουρκικά τότε καθιδρύματα της Ανατολής (Τεμένη, ιερές πόλεις των μωαμεθανών κ.λπ.) ή πρόσωπα του άμεσου σουλτανικού περιβάλλοντος<sup>20</sup>.

Από τις αρχές ακόμη του ΙΖ' αιώνα που το Πήλιο, όπως προαναφέρθηκε, άρχισε να παρουσιάζει δημοσιονομικό ενδιαφέρον για τον κατακτητή, ολόκληρη η περιοχή του Πηλίου χωρίστηκε σύμφωνα με ανεπιβεβαίωτη πληροφορία, σε πέντε μεγάλες διοικητικές περιφέρειες οι οποίες περιελάμβαναν ανάλογες γαιοκτησίες. Οι διοικητικές αυτές περιφέρειες, με τις ανήκουσες σ' αυτές γαιοκτησίες τους, ονομάζονταν «ζιαμέτια»<sup>21-22</sup>. Δύο από τα πιο πάνω ζιαμέτια, που περιλάμβαναν εκτεταμένη στο Πήλιο γαιοκτησία, παραχωρήθηκαν από το Σουλτάνο στον τότε στρατιωτικό διοικητή της Κωνσταντινουπόλεως, τον Χατζή Μουσταφά Αγά, ως προσωπική του ιδιοκτησία (MULK) πριν το έτος 1614<sup>23</sup>.

20. Το Πήλιο, ως γαιοπολιτικός ορεινός χώρος, που δεν διέθετε γαίες εκτεταμένες για καλλιέργεια όπως αντίθετα συνέβαινε με τις πεδινές περιοχές, δεν διανεμήθηκε αρχικά στους τούρκους σπαχήδες (εξαιτίας της έλλειψης απ' αυτούς σχετικού ενδιαφέροντος), σε αντίθεση με τις άλλες κατακτημένες περιοχές που ανήκαν στις γαίες του Στέμματος και διανεμήθηκαν σε στρατιωτικούς αξιωματούχους.

21. Ο αγιολαυρεντίτης κοσμοκαλόγερος και λόγιος, Ζωσιμάς Εσφιγιμενίτης, αναφέρει (χωρίς να παραπέμπει σε πηγές) ότι τα χωριά του Πηλίου πριν το έτος 1655 είχαν διαιρεθεί σε πέντε ζιαμέτια και 24 τιμάρια. Ο χωρισμός του Πηλίου σε ζιαμέτια θα πρέπει να έγινε μέσα στα πλαίσια της κατάρτισης δημοσιονομικού κτηματολογίου στη Θεσσαλία τα έτη 1530-1531, που διέταξε ο Σουλτάνος Σουλεϊμάν για λόγους φορολογικούς.

22. Πρώτο ζιαμέτι ήταν η Μακρινίτσα με τα προάστια της, Δεύτερο ζιαμέτι ήταν τα χωριά Άνω Βόλος, η Πορταριά και η Ζαγορά με τα προάστια της, Τρίτο ζιαμέτι ήταν τα χωριά, Δράκεια, Άγιος Λαυρέντιος, Άγιος Γεώργιος, Πινακάτες, Βυζίτσα, Μούρσει, Κισσός, Ανήλιο και Μακρορράχη, Τέταρτο ζιαμέτι ήταν τα χωριά, Μηλιές, Νεοχώρι, Τσαγγαράδα με τα προάστια της και Πέμπτο ζιαμέτι ήταν τα χωριά, Αργαλαστή, Λαύκος και Προμμύρι. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι η οριοθέτηση του κάθε ζιαμετιού, άρχιζε από παραλία και κατέληγε σε παραλία (βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Ο Κοινοτικός βίος ...*, ό.π., σελ. 23, υποσ. 6).

23. Αυτό προκύπτει από ένα απόσπασμα υποσημειώσεως που υπάρχει στο περιθώριο του αυτοκρατορικού κτηματολογίου του έτους 1802 (δεκενάρι) και το οποίο φυλάσσεται στο Αρχείο Κτηματολογίου της πρώην Κοινότητας «Μούρσει» Πηλίου (νυν Δήμου Μουρσειού). Αυτό το ανακάλυψε ο κατ' εξοχήν ερευνητής των θεσμών του Κοινοτικού Βίου στη Μαγνησία

Η πιο πάνω προς τον Χατζή Μουσταφά Αγά παραχώρηση, έγινε με παραχωρητήριο έγγραφο (Χάττι) ως απόλυτη ιδιοκτησία και περιλάμβανε επιλεκτικά τα χωριά, Μακρινίτσα, Δράκεια, Άγιος Λαυρέντιος, Αργαλαστή, Μακρουρράχη και Μούρσει. Τα προαναφερόμενα χωριά<sup>24</sup> ρητά μνημονεύονται σε διασωθέντα επίσημα έγγραφα, τα οποία αφορούν ρυθμίσεις φορολογικών υποθέσεων-δοσμάτων και διακανονισμούς ορίων μεταξύ κατοίκων των άνω χωριών<sup>25</sup>. Είναι χαρακτηριστικό επίσης το γεγονός, ότι στα προαναφερθέντα επίσημα έγγραφα δεν μνημονεύονται και τα άλλα χωριά που την περίοδο εκείνη ανήκαν στα δύο πιο πάνω ζιαμέτια, ούτε ακόμα διασώθηκαν πηγές των χρόνων εκείνων από τις οποίες να προκύπτει ότι τα υπόλοιπα -μη μνημονεύόμενα χωριά- παραχωρήθηκαν σε άλλους τιμαριούχους<sup>26</sup>.

Ο Χατζή Μουσταφά Αγάς, το έτος 1614, προκάλεσε την έκδοση παραχωρητηρίου έγγραφου από το Σουλτάνο, με το οποίο αφιέρωσε τις περιοχές των πιο πάνω δύο ζιαμετιών (μέσα στις οποίες περιλαμβάνονται και τα προαναφερθέντα χωριά του Πηλίου) προς την Σουλτάνα «Ασμά-Χανούμ», ως προσωπικό της τελευταίας φέουδο, κατά πλήρους κυριότητας δικαίωμα. Με το ίδιο όμως αφιερωτήριο -παραχωρητήριο έγγραφο του Σουλτάνου- ορίστηκε ότι τόσο η δέκατη<sup>27</sup>, όσο και οι λοιποί φόροι<sup>28</sup>

---

και Θεσσαλία, διαπρεπής καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ο Βολιώτης τη καταγωγή, Νικόλαος Ι. Πανταζόπουλος (βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Ο Κοινοτικός βίος ...*, ό.π., σελ. 24 επ.).

24. Ο καθηγητής, Ν. Πανταζόπουλος, αναφέρει «... ότι ενδέχεται και άλλα χωριά, κείμενα επί του δυτικού Πηλίου, όπως ο Άγιος Γεώργιος μετά της Βυζίτσας και Πινακατών, το Προμύριον, ο Λαύκος και η Συκή, εκ δε του ανατολικού Πηλίου ο Κισσός, χαρακτηριζόμενα άπαντα ως βακούφικα να αποτελούν τμήματα των εν λόγω ζιαμετιών ...», (βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Ο Κοινοτικός βίος ...*, ό.π., σελ. 25).

25. Ν. Πανταζόπουλος, *Ο Κοινοτικός βίος ...*, ό.π., σελ. 24 επ.

26. Ειδικότερα, γίνεται ενταύθα μνεία ότι τα χωριά, Αργαλαστή και Μακρουρράχη, αναφέρονται ρητά στο Χάττι Χομαγιούν (φιρμάνι) των Σουλτάνων, Μουσταφά Γ' (έτους 1762) και Σελίμ Γ' (έτους 1803 και 1804), τα δε χωριά, Δράκεια, Άγιος Λαυρέντιος, Μούρσει, αναφέρονται στο μέχρι σήμερα ανέκδοτο «δερεκνάρ» (αποσπάσματα αυτοκρατορικού κτηματολογίου) έτους 1802, που βρίσκεται όπως προαναφέρθηκε, στο Αρχείο Κτηματολογίου της πρώην Κοινότητας Μουρσείου (νυν Δήμου). Βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Ο Κοινοτικός βίος ...*, ό.π., σελ. 25. Τα φιρμάνια των Σουλτάνων Μουσταφά Γ' (1762), Σελίμ Γ' (1762) δημοσιεύτηκαν στα *Θεσσαλικά Χρονικά* 2 (1931), σελ. 229, 226 και 228).

27. Το θέμα της φορολογίας κατά τη περίοδο της τουρκοκρατίας, πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρξε ανέκαθεν αντικείμενο διχογνωμίας και παρερμηνειών μεταξύ των ερευνητών εξαιτίας της ασυμφωνίας, ασάφειας και ανακολουθίας των τουρκικών πηγών της περιόδου αυτής.

28. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο μουσουλμανικός ιερός νόμος δεν αναγνώριζε τον θεσμό της δουλοπαροικίας, παρά μόνο για τις καθαρά δορυάλωτες πόλεις και περιοχές και τους αντίστοιχους πληθυσμούς τους και όχι για τους εκούσια υποτασόμενους πληθυσμούς, οι οποίοι

του Δημοσίου<sup>29, 30</sup> θα ανήκουν στις δύο ιερές πόλεις, της Μέκκας και της Μεδίνας. Με

υποχρεώνονταν στην πληρωμή δύο κατά βάση φόρων: τον κεφαλικό φόρο (δζιδζιέ) εξαγορά ζωής και των περιουσιακών φόρων (χαράτζ). Επειδή όμως το Κοράνι δεν προέβλεπε, ούτε για τα ποσά των φόρων, ούτε ακόμα για το τρόπο καταβολής τους, σουλτανικά διατάγματα (φιρμάνια) ρύθμισαν τις ελλείψεις αυτές στους μεταγενέστερους χρόνους που ακολούθησαν την τουρκική κατάκτηση.

29. Πρέπει να σημειωθεί ότι η είσπραξη των φόρων καθορίστηκε από την αρχή με αυτοκρατορικές διατάξεις. Η έκδοση αυτών στηριζόταν στην απογραφή των γαιών της αυτοκρατορίας, η οποία πραγματοποιήθηκε, για πρώτη φορά το έτος 1530 επί Σουλτάνου Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς. Η πιο πάνω απογραφή έλαβε το όνομα «Ντεφτέρ Ατίκ» (αρχαίος κατάλογος). Ο κατάλογος αυτός (απογραφής γαιών) συμπληρώθηκε στη συνέχεια από τους Σουλτάνους, Σελίμ Β΄ (1566-1574) με το όνομα «Ντεφτέρ Ντζεντίτ» (Νέος φορολογικός κατάλογος) και Αχμέτ Α΄ (1614).

30. Οι γαίες του Στέμματος διακρίνονταν σε τέσσερες κατηγορίες:

α) Στις δημόσιες γαίες, που παραχωρούσε ο Σουλτάνος σε μέλη της οικογένειάς του κατά πλήρη κυριότητα και σε τούρκους αξιωματούχους κατ' επικαρπία έναντι αντισηκώματος των τελευταίων. Στην κατηγορία αυτή ανήκαν τα «Χάσια», οι κάτοικοι των οποίων ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν χρηματικά ποσά ή δΟΣΊΜΑΤΑ προς τον κύριο του Χας σύμφωνα με τους ορισμούς (διατάξεις) του παραχωρητήριου αυτοκρατορικού εγγράφου.

β) Στις υποδημόσιες γαίες, τις οποίες παραχωρούσε ο Σουλτάνος σε διακριθέντες πολεμιστές ως προσωπικά Φέουδα. Τα προσωπικά αυτά Φέουδα ήταν, κατά περίπτωση, μεγαλύτερα (Ζιαμέτ) ή μικρότερα (Τιμάρ). Στις πιο πάνω παραχωρήσεις (των υποδημόσιων γαιών) ο Σουλτάνος παραχωρούσε στον τιμαριούχο πολεμιστή (Σπαχής-Αγάς) μόνο την επικαρπία πάνω στο τιμάριο, διακρατώντας την κυριότητα αυτός του τιμαριού. Οι πολεμιστές (Σπαχήδες), ως οφειλόμενο αντισήκωμα ήταν υποχρεωμένοι να στρατεύονται με τους άντρες τους σε καιρό πολέμου. Οι Σπαχήδες, ως τιμαριούχοι, παραχωρούσαν τις γαίες στη συνέχεια στους έλληνες για καλλιέργεια με τη μορφή και το σύστημα της επίμορτης αγροληψίας και την υποχρέωση (πρόσθετη) καταβολής εκτός από τον κεφαλικό φόρο και άλλων πολλαπλών φόρων απ' αυτούς. Οι έλληνες (υποτελείς) επίμορτοι αγρολήπτες, είχαν το δικαίωμα να μεταβιβάζουν στα παιδιά τους, αιτία θανάτου (εξ αδιαθέτου ή εκ διαθήκης διαδοχή), το δικαίωμα της επίμορτης αγροληψίας (κληρονομικό δικαίωμα) ανεξάρτητα από την θέληση του τιμαριούχου, εν ζωή δε κατόπιν εγκρίσεώς του. Κάθε δε μεταβίβαση (εν ζωή ή αιτία θανάτου) υποχρεωτικά καταγράφονταν στα κατάστιχα του αυτοκρατορικού κτηματολογίου των υποδημόσιων γαιών του Στέμματος.

γ) Στις ιδιοκτήτες γαίες. Οι γαίες αυτές υποδιαιρούνταν σε δύο υποκατηγορίες γαιών α) στις «δεκατιζόμενες γαίες», που ανήκαν σε οθωμανούς κατά πλήρη κυριότητα, αντί καταβολής απ' αυτούς της δέκατης και β) στις «φορολογούμενες γαίες», που ανήκαν στους υποτελείς (εφόσον ήταν εκούσια υποταχθέντες και όχι δορυάλωτοι), οι οποίοι διατηρούσαν το δικαίωμα της περαιτέρω μεταβίβασής τους με συμβόλαιο το οποίο θα επικύρωνε τούρκος ιεροδίκης (Χοτζέτια). Η κατηγορία αυτή (των φορολογουμένων γαιών) ήταν υπόφορη και σε πολλούς άλλους φόρους, όπως, σε φόρο δέκατης, έγγειο και κεφαλικό φόρο.

μια νέα σειρά, στη συνέχεια, αυτοκρατορικών παραχωρητηρίων που ακολούθησαν (των Σουλτάνων, Μεχμέτ Δ΄ του έτους 1653, Μουσταφά Γ΄ του έτους 1762 και Σελίμ Γ΄ των ετών 1803 και 1804) επικυρώθηκαν<sup>31</sup> οι πιο πάνω παραχωρήσεις<sup>32</sup> στα ιερά καθιδρύματα των πιο πάνω ιερών πόλεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας<sup>33</sup>.

δ) Στις βακουφικές γαίες. Το καθεστώς των γαιών αυτών ήταν ιδιότυπο. Σύμφωνα με τις τότε υπάρχουσες ρυθμίσεις, ο ιδιοκτήτης παραχωρούσε προς το ευαγές ίδρυμα (τέμενος-ιερή πόλη-κ.λπ.) με εικονικό ελάχιστο τίμημα (που δεν υπερέβαινε το 10-15% της αξίας) την ιδιοκτησία του, διατηρώντας όμως κληρονομική πάνω σ' αυτή η επικαρπία, συνάμα δε και το δικαίωμα απολήψεως του τόκου 12-15% επί του εικονικού άνω τιμήματος από το ευαγές ίδρυμα, ή ακόμα (επιλεκτικά) το δικαίωμα απολήψεως κληρονομικής συντάξεως (γ' αυτόν και για τους απογόνους του) σε περίπτωση μεταβιβάσεως κατά πλήρη κυριότητα της ιδιοκτησίας του στο ευαγές ίδρυμα. (Βλ. για όλα τα παραπάνω ειδικές λεπτομέρειες στον Ν. Πανταζόπουλο, *Ο Κοινοτικός βίος ...*, ό.π., σελ. 13-20 και τις εκεί παραπομπές στις πηγές).

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι την περίοδο εκείνη, οι ρυθμίσεις για τις βακουφικές γαίες (όπως πιο πάνω αναφέρθηκαν), θεωρούνταν σε σχέση με τις δημόσιες γαίες (Χαζ) ως άκρως πλεονεκτικές για την αποφυγή φορολογικών καταπιέσεων. Απόδειξη του γεγονότος αυτού είναι και η ύπαρξη αυτοκρατορικού διατάγματος του Σουλτάνου, Αχμέτ Α΄ ο οποίος το έτος 1609 επικυρώνει την υπαγωγή, υπό την προστασία του ιερού καθιδρύματος του «Νέου Τζαμιού» της Κωνσταντινουπόλεως, της μόνης της «Μεταμορφώσεως του Σωτήρος», που βρισκόταν στην Κερασιά του Πηλίου.

31. Βλ. *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. Β΄ (1931), σελ. 221, 226, 228.

32. Για τις παραχωρήσεις ιδιοκτησιών και την ύπαρξη παραχωρητηρίων κ.λπ. ιδιοκτησιακών τίτλων κ.λπ., βλέπε σχετικά και τη συναφή γνωμοδότηση (η οποία αναφέρεται και αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς των κτημάτων κ.λπ. γαιοκτησιών των Κοινοτήτων και Μονών και Εκκλησιών κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας) του καθηγητού της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Ι. Κονιδάρη, με τίτλο «Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των Κοινοτήτων Ναών και Μονών περιοχής Πηλίου», *Νομικό Βήμα*, τόμ. 36 (1988), σελ. 318-323.

33. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι η έκδοση του πρώτου παραχωρητηρίου αυτοκρατορικού διατάγματος, με το οποίο γίνονταν (κατ' αποδοχή της πρότασης αφιέρωσης) δεκτή η παραχώρηση προς την Σουλτάνα Ασμά Χανούμ από τον Χατζή Μουσταφά Α΄ Αγά των 2 ζιαμετιών του Πηλίου το έτος 1614, αναφέρονταν σε δύο σκέλη: Το ένα, περιείχε εκχώρηση των περιοχών των δύο ζιαμετιών προς την «Ερίτιμο και Πολύσεμνη» Σουλτάνα Ασμά Χανούμ, το άλλο προέβλεπε την καταβολή φόρων (κεφαλικού φόρου και δημόσιων φόρων) προς το «Βακούφιον» των δύο ιερών μουσουλμανικών πόλεων, της Μέκκας και Μεδίνας (Βλ. Γ. Μπαλατσέφ-Ιντζήφ, «Προνόμια ραγιαδών εις τας χάριν των πόλεων Μέκκας και Μεδίνας κληρονομηθείσας γαίας και σχετικά έγγραφα», *Milano*, τόμ. 1, 1909, σελ. 141 επ. (στα βουλγαρικά), Ν. Πανταζόπουλος, *Ο Κοινοτικός βίος ...*, ό.π., σελ. 26, υποσ. 24.

#### IV. Η διακριση των χωριών του Πηλίου σε βακούφια και Χάσια

Με τα αυτοκρατορικά παραχωρητήρια έγγραφα των Σουλτάνων που προαναφέρθηκαν, ορισμένα από τα χωριά του Πηλίου και οι περιοχές τους (με τις υπάρχουσες γαιοκτησίες τους) χαρακτηρίστηκαν «Βακούφια»<sup>34</sup>, δηλαδή γαίες του αυτοκρατορικού Στέμματος αφιερωμένες για κοινωφελείς και ευαγείς σκοπούς.

Με τη πιο πάνω ιδιότητα τα χωριά αυτά του Πηλίου, ως «βακούφια χωριά»<sup>35</sup>, τελούσαν κάτω από ένα ειδικό φορολογικό και δημοσιονομικό καθεστώς το οποίο ίσχυσε για πολλά χρόνια στο Πήλιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Αντίθετα προς αυτό, το δημοσιονομικό και φορολογικό καθεστώς των χωριών που ανήκαν στην κατηγορία των «Χασίων» ήταν τελείως διαφορετικό, γιατί τα Χάσια αποτελούσαν ατομική ιδιοκτησία και υπάγονταν δημοσιονομικά στον εκάστοτε τούρκο τιμαριούχο.

Τα χαρακτηρισμένα «βακούφια χωριά», ως αφιερωμένες ιδιοκτησίες σε σχέση με τα Χάσια, υπόκεινταν σε φόρους και δασύματα που προσδιορίζονταν «κατ' αποκοπή» βάσει του εκάστοτε ισχύοντος θεσμικού αυτοκρατορικού πλαισίου. Δηλαδή, τους καταβαλλόμενους φόρους των βακουφικών χωριών όριζε το αυτοκρατορικό συστατικό (αφιερωτικό) διάταγμα, το οποίο ήταν υποχρεωτικής για όλους εφαρμογής.

Με την πάροδο όμως του χρόνου, οι διατάξεις των παραχωρητήριων σουλτανικών διαταγμάτων (φιρμανιών) καταστρατηγούνταν από τους τούρκους αξιωματούχους-εκπροσώπους κατά τόπους για δικό τους προσωπικό όφελος, όπως προκύπτει και

34. Η τούρκικη λέξη «Βακφ» σημαίνει αφιερωμένο κτήμα.

35. Για τον χαρακτηρισμό των χωριών ως «Βακουφικών χωριών» πρέπει να σημειωθεί ότι το «βακούφι» είναι θεσμός καθαρά ισλαμικός. Για πρώτη φορά ο όρος αυτός αναφέρεται στην αραβική νομική ορολογία και ίσχυσε γενικά στις κατακτημένες από τους οθωμανούς χώρες. Η έννοια του όρου «βακούφιο» είναι η κατοχή του πράγματος απόλυτη του κατόχου του και ανήκει στην αδιαφιλονίκητη κυριότητά του (Temlik), την οποία μπορεί οποτεδήποτε να διαθέσει προς τρίτους. Οι κατηγορίες των βακουφιών, σύμφωνα με τον ιερό μουσουλμανικό νόμο ήταν δύο, η κατηγορία του φιλανθρωπικού βακουφίου (Hayri) και η κατηγορία του προσωπικού βακουφίου (Ahli). Το πρώτο ήταν η αφιέρωση περιουσίας για φιλανθρωπικό σκοπό. Το δεύτερο αφορούσε δωρεά περιουσίας προς ορισμένο πρόσωπο. Το τελευταίο ήταν γνωστό και ως κληρονομικό βακούφι (Evlatlik), το οποίο θα αποδίδονταν σε φτωχούς μουσουλμάνους, εφόσον δεν θα κατέλειπε κληρονόμους εκείνος προς το οποίο είχε γίνει η αρχική παραχώρηση (βλ. Vacf, *Enzyklopadie*, IV, Λειψία, 1934, σελ. 1187).

από τουρκικά επίσημα<sup>36</sup> έγγραφα της περιόδου εκείνης<sup>37</sup>. Η ίδια φορολογική και διοικητική αυθαιρεσία ίσχυε και για τα υπόλοιπα χωριά του Πηλίου που υπάγονταν στην κατηγορία των χασίων.

Τα βακουφικά χωριά του Πηλίου είχαν την δημοσιονομική υποχρέωση να καταβάλλουν ανελλιπώς κάθε χρόνο το κεφαλικό φόρο και τους λοιπούς δημόσιους φόρους. Με τις καταβολές αυτές εξαντλούσαν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, ενώ προνομιακοί ορισμοί της αυτοκρατορικής αρχής είχαν απαλλάξει τα βακουφικά χωριά από την καταβολή «αυθαιρέτων ή εκτάκτων» άλλων βασιλικών δοσιμάτων. Τα βακουφικά χωριά είχαν μόνο την επιπρόσθετη υποχρέωση να καταβάλλουν κάθε χρόνο τη μισθοδοσία των εκπροσώπων των βακουφικών χωριών, καθώς και την πληρωμή

---

36. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι το Χάττι Χομαγιούν (αυτοκρατορικό φερμάνι) του σουλτάνου, Αμπντούλ Χαμίτ Α΄, του Απριλίου 1781, (το οποίο αναφέρεται στην Τσαγκαράδα και επικυρώνει προγενέστερα φερμάνια των Σουλτάνων, Οσμάν Γ΄ (1756) και Μουσταφά Γ΄ (1762), με τα οποία ρυθμίζονται φορολογικές υποχρεώσεις των ραγιάδων του Πηλίου), αποδεικνύει έμπρακτα το γεγονός της διοικητικής και φορολογικής ασυδοσίας των τούρκων αξιωματούχων στην περιοχή του Πηλίου και της Θεσσαλικής ενδοχώρας, αφού σε διάστημα 25 ετών (1756-1781) η αυτοκρατορική διοίκηση της Κων/λεως αναγκάστηκε να προβεί στην έκδοση τριών φερμανιών για την ίδια αιτία, καταδικάζοντας τις πράξεις των εκπροσώπων της.

37. Το φερμάνι του έτους 1781 του Αμπντούλ Χαμίτ Α΄ με αποδέκτες τους Κριτές και Ναΐπηδες της Λάρισας με τον ορισμό «προσταγή», αποτελεί επίσημη ομολογία της αυτοκρατορικής αρχής για το μέγεθος της ασυδοσίας (διοικητικής και φορολογικής) των τούρκων αξιωματούχων κατά την περίοδο της ύστερης τουρκοκρατίας στο Πήλιο και στο λοιπό Θεσσαλικό χώρο, αφού άμεσα αποδέχεται και καταγγέλλει την υπάρχουσα ανώμαλη κατάσταση. Το φερμάνι αυτό του Αμπντούλ Χαμίτ Α΄, διατάσσει, εκτός από τα άλλα και τα εξής, όπως φαίνεται από απόσπασμα του κειμένου του που ακολουθεί: «...Οι ραγιάδες της χώρας Τσαγκαράδας, τις ούσης πρότερον υποκειμένης τω Βόλω και τώρα υποκειμένοι εις το Ζιτούνι, έδωσαν αρζονχάλιον εις το υψηλόν μου Ντιβάνιον και διηγούνται ταύτα ...Οτι η χώρα αυτή εκ παλαιόθεν ούσα με βασιλικά έγγραφα ελεύθερα από κάθε λογής βασιλικά δοσίματα ...κατά τους βασιλικούς μου κώδικας και να δίδωσι ένα ολίγον τι μόνον εις τους κατά καιρούς βοϊβοδάδες ...Διά τούτο, μήτε οι υψηλότατοι βεζίρηδες μου, μήτε οι δύο πασάδες μου, μήτε οι μουσελήμηδες, μήτε οι σουμπασήδες, μήτε οι βοϊβοδάδες, μήτε οι αλαϊμπελήδες μήτε οι βιλαέτ-αγιάννηδες, μήτε οι της τάξεως των ισπαχίδων (ακολουθούν και άλλοι κατονομαζόμενοι αξιωματούχοι) και οι λοιποί παντάπασι τελείως να μην ανακατεύονται ...και όταν κανέννας επί προφάσει ότι είναι άνθρωπος από μέρους κατή ή πασά διορισμένος έλθη και ζητήση παράδες ή να φάη ...ή άλλο τι δόσιμον, οπού να παρομοιάζει ωσάν αυτά που είπαμε ...είναι ενώπιον και έξω της αγίας μου προσταγής και με κανένα τρόπο να μην τους δίδωσι, αλλά να παιδεύονται και τιμωρούνται βαρέως οι τοιοῦτοι καθώς έχουσι οι αυτοί ραγιάδες μου την περι τούτου άδειαν και ελευθερίαν...», (βλ. ολόκληρο το κείμενο, με παραπομπές και διευκρινίσεις στον Ν. Πανταζόπουλο, *Κοινοτικός βίος ...*, ό.π., σελ. 66 επ.).

«ασταρίου» (μαύρου ασταρίου<sup>38</sup>), δηλαδή ενός συμβολικού ποσού επί πλέον της πιο πάνω μισθοδοσίας.

Είναι χαρακτηριστικό για τα βακουφικά χωριά του Πηλίου, ότι το Χάττι Χουμαγιούν του 1781, το οποίο εκδόθηκε ύστερα από αναφορά των κατοίκων της Τσαγκαράδας, αναφέρεται και παραπέμπει στις διατάξεις των προγενέστερων φερμανίων, του Οσμάν Γ' (1756) και Μουσταφά Γ' (1762) τα οποία προαναφέρθηκαν. Στο φερμάνι όμως του Μουσταφά Γ' (1762) περιλαμβάνονται διατάξεις που αφορούν 28 χωριά του Πηλίου, που υπάγονται (σύμφωνα με την άποψη και του καθηγητού Ν. Πανταζόπουλου) στη χορεία των βακουφικών χωριών του Πηλίου<sup>39</sup>, παρ' όλο που αυτά δεν κατονομάζονται σε αυτό. Δεν παύουν όμως δημοσιονομικά τα χωριά αυτά να ανήκουν στο φορολογικό καθεστώς των βακουφικών χωριών του Πηλίου.

Το Χάττι Χουμαγιούν του έτους 1781 του Αμπντούλ Χαμίτ Α', προσδιορίζει επίσης τα όρια και τις δικαιοδοσίες των τοπικών εκπροσώπων της δημόσιας τουρκικής διοίκησης στο διοικητικό, φορολογικό και δικαστικό τομέα, ενισχύοντας το ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης των κοινοτήτων των βακουφικών χωριών του Πηλίου, ώστε να υπάρχει κατά το δυνατόν, πολιτική, οικονομική και κοινωνική ανεξαρτησία των κατοίκων τους. Και για την αιτία αυτή αποκλείει κάθε επέμβαση τούρκου αξιωματούχου πέραν και εκτός των ορισμών του φερμανίου, παρέχοντας μάλιστα και το δικαίωμα αντιστάσεως στους κατοίκους (ραγιαδες) σε κάθε περίπτωση παράνομης οικονομικής αξιώσεως «ή αυθαίρετης ενέργειας τούρκου τιτλούχου», συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία πνεύματος κοινωνικής δικαιοσύνης.

Είναι χαρακτηριστικό επίσης το γεγονός ότι, ενώ η ρύθμιση των οικονομικών υποχρεώσεων κ.λπ. παροχών δημοσιονομικού ενδιαφέροντος ήταν ενιαία για τα βακουφικά χωριά του Πηλίου, η δικαστική τους εξάρτηση, προς επίλυση διαφορών<sup>40</sup>,

38. Το λεγόμενον «μαύρο αστάριο» ήταν ένα συμβολικό ποσό που πλήρωναν την περίοδο της τουρκοκρατίας τα βακουφικά χωριά του Πηλίου προς το Οτζάκιον του Γεντισέρ-Αγασί, την εστία του αρχηγού των γενιτσάρων, που έδρευε στη στην Κων/λη με την ονομασία «Οτζαλίκ».

39. Βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος...*, ό.π., σελ. 37.

40. Η δωσιδικία και αρμοδιότητα των τουρκικών δικαστικών αρχών αφορούσε και ήταν υποχρεωτική για ορισμένες μόνο διαφορές εμπραγμάτου κατά βάση δικαίου για τους υπόδουλους τότε πληθυσμούς.



που υπάγονταν στη δωσιδικία των τουρκικών δικαστικών αρχών, ήταν τελείως διαφορετική<sup>41, 42</sup>.

Για τα χωριά που ανήκαν στη κατηγορία των Χασίων ίσχυε τελείως διαφορετικό φορολογικό καθεστώς. Τα χωριά αυτά λογίζονταν φέουδα τιμαριούχων τούρκων αξιωματούχων, όπως προαναφέρθηκε και οι κάτοικοί τους υπόκεινταν σε φόρους που κατέβαλαν προς τους τιμαριούχους «κατ' αποκοπή», υπό τη μορφή χρημάτων κ.λπ. δοσιμάτων βάσει απογραφικών στοιχείων. Η απογραφή των κτημάτων (έγγειας ιδιοκτησίας) έλαβε χώρα για πρώτη φορά επί Χατζή Μουσταφά Αγά, το έτος 1615 και καταχωρήθηκε στο αυτοκρατορικό κτηματολόγιο των γαιών του Στέμματος. Απόσπασμα του πιο πάνω αυτοκρατορικού κτηματολογίου (δερκενάρ<sup>43</sup>) δόθηκαν και σε ορισμένες κοινότητες του Πηλίου<sup>44</sup>.

## V. Το κοινοτικό σύστημα Αυτοδιοικήσεως στον θεσσαλικό χώρο

Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός για τα δεδομένα της περιόδου εκείνης, ότι οι περισσότεροι συγγραφείς και ερευνητές του κοινοτικού βίου στην περίοδο της τουρκοκρατίας στον ελλαδικό χώρο, τη Θεσσαλία και το Πήλιο, δέχονται τη διαμόρφωση του θεσμού του κοινοτικού συστήματος των Κοινοτήτων ως ένα ιδιαίτερο κοινωνικο-

41. Η Τσαγκαράδα και 18 χωριά, σύμφωνα με τα φερμάνια των ετών 1762 και 1881, υπάγονταν δικαστικώς στη κατά τόπο αρμοδιότητα του δικαστή της Λαμίας (Ιζντίν), ενώ με το προγενέστερο φερμάνι του 1781 υπάγονταν στο Καδή του Βόλου. Το Ανήλιο υπάγονταν διοικητικά, δικαστικά και φορολογικά στο Βόλο. Η Μακρυρράχη υπάγονταν διοικητικά μεν στο Βόλο, δικαστικά δε στην Αργαλαστή (βλ. Ν. Παναζόπουλος, *ό.π.*, σελ. 39 επ.).

42. Διαφορετική ήταν επίσης την ίδια περίοδο η άσκηση της δικαστικής λειτουργίας στην τουρκοκρατούμενη νησιωτική Ελλάδα, όπου η λειτουργία του κοινοτικού θεσμού περιελάμβανε και την συστηματική άσκηση της δικαστικής λειτουργίας από τις κοινότητες των νήσων (βλ. Δ. Σιάτρας, *Ο Κοινοτικός Πολιτισμός της τουρκοκρατούμενης νησιωτικής Ελλάδας*, Αθήνα, 2007, σελ. 116 επόμενα, του αυτού *Ελληνικά Κοινοτικά Δικαστήρια κατά την τουρκοκρατία*, Βόλος, 1997).

43. Από δερκενάρ (απόσπασμα του αυτοκρατορικού κτηματολογίου του έτους 1615), πληροφορούμαστε για τις φορολογικές υποχρεώσεις των κατοίκων της Μακρινίτσας, Πορταριάς και Κατηχωρίου (βλ. Π. Μαργαρίτης, σε σχετικό δημοσίευμα της εφημερίδας «Θεσσαλία» Βόλου, κατά παραπομπή του Δ. Σισιλιάνου, «*Η Μακρινίτσα*», σελ. 62 επ.).

44. Σημειώνεται ότι ο διαχωρισμός των χωριών του Πηλίου σε βακούφια και Χάσια είχε οριστικοποιηθεί στα τέλη του 17<sup>ου</sup> αιώνα, με διαμορφωμένο οριστικά το διοικητικό και φορολογικό τους πλαίσιο. Στα τέλη του 17<sup>ου</sup> αιώνα, ως Χάσια αναφέρονται τα χωριά, Άνω Βόλος, Ανήλιο, Ζαγορά, Κατηχώρι, Λαμπινού, Νεοχώρι, Μηλιές, Νιάου, Πορταριά, Πρόπαν, Πουρί και Τσαγκαράδα. Τα χωριά αυτά, ανήκαν, όπως προαναφέρθηκε, στη δικαιοδοσία των Σπαχίδων-τούρκων τιμαριούχων πολεμιστών- που τους ονόμαζαν «Σαίπτηδες».

πολιτικό φαινόμενο της περιόδου εκείνης με πολλές τις οικονομικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες<sup>45</sup>.

Ο ιστορικός του Έθνους, Κ. Παπαρρηγόπουλος, εξετάζοντας το πρόβλημα από ειδικότερη σκοπιά, δέχεται ότι το κοινοτικό σύστημα δεν είναι άλλο παρά η κοινοτική παράδοση όπως αυτή διαμορφώθηκε στον ελλαδικό χώρο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας βασισμένη σε βυζαντινά πρότυπα και ότι η παράδοση αυτή αποτελούσε μια αδιάσπαστη συνέχεια της βυζαντινής περιόδου<sup>46</sup>.

Η έρευνα του κοινοτικού θεσμού κατά την περίοδο της βυζαντινής εποχής, σύμφωνα με τον καθηγητή Ν. Πανταζόπουλο, εξαιτίας του συγκεντρωτικού συστήματος της βυζαντινής αυτοκρατορίας, (ιδιαίτερα κατά την πρώιμη βυζαντινή εποχή) δεν επιτρέπει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για τη δομή και το ακριβές περιεχόμενο της κοινοτικής τότε ζωής<sup>47</sup>.

Από Νεαρές των Θ' και Ι' αιώνων<sup>48</sup>, έχουμε τη πληροφορία ότι και κατά τη βυζαντινή περίοδο υπήρχαν ξεχωριστές ομαδώσεις κατοίκων με το προσωνύμιο «Μητροκωμίες», «Κωμητουρίες», «Ελευθερικά Χωρία», κ.λπ.

45. Και σήμερα ακόμα είναι εξαιρετικά δύσκολο, όπως διαφαίνεται και από την επιστήμη του δικαίου, να αποχωρισθεί ή να συσχετιστεί η έννοια του όρου «Κοινότητα» με την έννοια των όρων «Κράτος-Κοινωνία-Οργανισμός κ.λπ.» (Βλ. ειδικότερα, Γ. Κασιμάτης, *Εισαγωγή εις την κοινωνιολογίαν*, Αθήναι, 1966, σελ. 32 επ., Γ. Καβαβιάδης, *Γενική κοινωνιολογία*, Αθήναι, 1983, σελ. 109 επ., Α. Ελευθερόπουλος, *Ο κοινωνικός βίος των ανθρώπων*, Θεσσαλονίκη, 1930, σελ. 216 επ. και Π. Κανελλόπουλος, άρθρο «Κοινωνία», *Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη*, τόμ. 7, σελ. 78-84, Ν. Πανταζόπουλος, «Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η Νεοελληνική Κοινοτική Παράδοση», *Επιστημονική Επετηρίδα Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών*, αντιχάρισμα στον Ν. Πανταζόπουλο, Θεσσαλονίκη, 1986, τόμ. ΙΘ', τεύχος Δ', σελ. 580).

46. Βλ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Τα διδακτικότερα πορίσματα της ιστορίας του Ελληνικού Έθνους*, Ν. Υόρκη, 1915, σελ. 400 επ. Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, γράφει χαρακτηριστικά: «...Οι κοινότητες υπήρχον από των μεσαιωνικών χρόνων ...Υπέστησαν κατά καιρούς και τόπους αλλοιώσεις, περί τε την προσηγορίαν των αρχόντων και την έκτασιν της δικαιοδοσίας αυτών, ίσως και περί τον τρόπον της εκλογής των. Κατ' ουσίαν όμως δεν έπαυσαν υφιστάμεναι. Η οσμανική κυριαρχία εύρε αυτάς προϋπάρχουσας και ενεργούσας και αφήκε αυτάς να λειτουργούσι ως επικούρους περί την κατώτεραν διοίκησιν της χώρας ...».

47. Βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Ο Ελληνικός Κοινοτισμός...*, ό.π., σελ. 584 επ.

48. Βλ. Νεαρές των αυτοκρατόρων, Ρωμανού Α' Λεκαπηνού, Κωνσταντίνου Ζ' και Χριστόφορου Λεκαπηνού, έτους 922, στο Ι. και Π. Ζέπου, *Jus Graecoromanum*, τ. 1, σελ. 201, Κων/νου Πορφυρογέννητου, έτους 947, ό.π., σελ. 215. Βλ. επίσης Δ. Σιάτρας, *Η φιλοσοφία του Θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης και η ιστορική διαδρομή του στον ελλαδικό χώρο*, εκδ. εφημ. «Θεσσαλία», Βόλος, 2006, σελ. 27 επ., Π. Αργυρόπουλος, *Η Δημοτική διοίκησης εν Ελλάδι*, Β' έκδ., Αθήναι, 1959, τόμ. Α', σελ. 84 επ., Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήναι, 1955, τόμ. Δ', σελ. 37.

Στη διάρκεια των αρχών του ΙΓ΄ αιώνα συναντούμε στην ελληνική αυτοκρατορία της Νίκαιας ένα υποτυπώδες κοινωνικό σύστημα συμβίωσης ομαδικής που το συγκροτούν κοινότητες «χωριτών», τις οποίες συγκροτούν επίμορτοι καλλιεργητές με το προσωνύμιο των «παροίκων». Οι πάροικοι αυτοί, καλλιεργούν γαιοκτησίες, μεγαλύτερες ή μικρότερες, (πρόνοιες), που ανήκουν ως φέουδα σε αξιωματούχους της αυτοκρατορίας της Νίκαιας (προνοιαίοι καλλιεργητές).

Οι κοινωνίες αυτές των παροίκων καλλιεργητών είχαν και τους εκπροσώπους τους, πιθανότατα αιρετούς, που έφεραν τότε το προσωνύμιο του «οικοδεσπότη». Σε χρυσόβουλο μάλιστα του αυτοκράτορα της Νίκαιας, Ι. Βατάτζη, του έτους 1235, αναφέρονται «χωρίτες του χωρίου Κούκουλη», οι οποίοι μάλιστα αποκαλούνται «έγκριτοι έποικοι του χωρίου», πράγμα που υποδηλώνει την συγκρότηση μιας ομάδας με συνεκτικό κοινωνικό δεσμό συμβίωσης, δηλαδή Κοινότητα<sup>49</sup>. Στις πιο πάνω κοινότητες της Νίκαιας η δικαιοδοσία του «οικοδεσπότη» ασκούνταν συλλογικά, δηλαδή με βάση εξουσιοδότηση συμβουλίου και η απόφαση είχε εκτελεστό χαρακτήρα για τα μέλη της κοινότητας.

Για τη Θεσσαλία, την ίδια περίοδο (βυζαντινή περίοδο), δεν υπάρχουν πηγές πλήρεις και ικανοποιητικές για τη συναγωγή συμπερασμάτων ασφαλών ως προς τη πορεία που ακολούθησε η εξέλιξη του κοινοτικού θεσμού στο χώρο. Όπως όμως, τουλάχιστο, προκύπτει από ένα έγγραφο επίσημο του άρχοντα της περιοχής του Θεσσαλικού Φαναρίου, του Στέφανου Μελισσηνού Γαβριηλόπουλου<sup>50</sup>, που ανάγεται στην περίοδο των αρχών του ΙΔ΄ αιώνα, υφίσταται στο χώρο και κατά τη περίοδο αυτή ιδιότυπη μορφή πολιτικής συσσωμάτωσης κατοίκων.

Το ορκωμοτικό Γράμμα του Στέφανου Μελισσηνού Γαβριηλόπουλου<sup>51</sup>, έγινε αιτία ερευνητικής αναφοράς πολλών εξεχόντων βυζαντινολόγων και ερευνητών λόγω του

49. Βλ. σχετικά, Miklosich-Müller, *Acta et Diplomata...*, ό.π., τόμ. 4, σελ. 9, Ν. Πανταζόπουλος, *Το Ρωμαϊκόν Δίκαιον εν διαλεκτική συναρτήσει προς το Ελληνικόν*, τεύχος Β΄, Θεσσαλονίκη, 1974, σελ. 125-128 και 142-146.

50. Για τη μεγάλη βυζαντινή οικογένεια των τοπαρχών της Δημητριάδας Μελισσηνών, βλέπε στον Α. Παπαθανασίου, *Οι Μελισσηνοί Δημητριάδας Κτήτορες Ι. Ναών*, Αθήνα, 1989, για το γενεαλογικό δέντρο των Μελισσηνών, στο οποίο ανήκει και ο Στέφανος Μελισσηνός Γαβριηλόπουλος, βλέπε στον Α. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα*, Βόλος, 1998, σελ. 426.

51. Κατά την επικρατέστερη εκδοχή, το ορκωμοτικό γράμμα εκδόθηκε μεταξύ των ετών 1320-1332 (βλ. Α. Παπαθανασίου, «Ο Σεβαστοκράτορας Στέφανος Μελισσηνός Γαβριηλόπουλος, μία κυρίαρχη μορφή της Μαγνησίας στο Θεσσαλικό Μεσαίωνα του ΙΔ΄ αιώνα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο (Θ. Η)*, τόμ. 25, 1994, Λάρισα, σελ. 54 επ.). Πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των ιστορικών ως προς την ακριβή ημερομηνία εκδόσεως του ορκωμοτικού γράμματος. Κατά τον Ν. Πανταζόπουλο, εκδόθηκε γύρω στο 1295.

περιεχομένου του, το οποίο χρησιμοποιήθηκε και ως πρωτογενής πηγή για την άντληση πληροφοριών για τον θεσσαλικό χώρο κατά τη περίοδο του ΙΔ΄ αιώνα.

Από τη διατύπωση του κεμένου του Ορκωμοτικού Γράμματος προκύπτει ότι στην περιοχή του Φαναρίου υφίσταται στη περίοδο του ΙΔ΄ αιώνα μια ιδιαίτερη μορφή πολιτικής συσσωματώσεως κατοίκων, με τη μορφή πολιτικής συγκροτημένης ομαδώσεως, στην οποία συμπράττουν και κληρικοί (κατώτερος κλήρος) μετά των κοσμηκών, για τη προβολή προς τον άρχοντα (Στέφανο Μελισσηνό Γαβριηλόπουλο) συγκεκριμένων κοινωνικών αιτημάτων<sup>52</sup>. Η ομάδα αυτή (και αυτό είναι χαρακτηριστικό για την περίοδο εκείνη) διατηρεί πλήρη ανωνυμία στην υποβολή των αιτημάτων της, την αποδοχή των οποίων τελικά επιτυγχάνει λαμβάνοντας μάλιστα και έγγραφη υπόσχεση τήρησης των αιτουμένων από τον άρχοντα<sup>53</sup>.

Απ' όσα πιο πάνω εκτέθηκαν, διαφαίνεται καθαρά ότι στη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου (ακόμα και στους μεταβυζαντινούς χρόνους) η προσπάθεια διαμόρφωσης πλαισίων-μορφών αυτοδιοικήσεως προσέκρουε πάντοτε στην αντίδραση, τόσο του κράτους, όσο και των παντοειδών εκπροσώπων της μεγάλης έγχειας ιδιοκτησίας, χωρίς όμως η πιο πάνω αντίδραση να μπορεί να καταστείλει και τις ποικίλες εκφράσεις

---

Τη χρονολογία αυτή τη δέχονται οι L. Huzey - H. Daument, *Mission Archeologique de Macedoine*, Παρίσι, 1876, σελ. 454-455, ο W. Miller μετάφραση Σ. Λάμπρου *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι, 1204-1256*, Αθήνα, τόμ. 1, σελ. 150 και ο Λάμπρου (*Νέος Ελληνισμός* 1909, σελ. 242). Διαφορετική γνώμη έχει ο Ν. Βέης (*Byzantinische Zeitschrift* 21, 1912, σελ. 170), που εστιάζει την έκδοση στον Ιούνιο έτους 1342 του ορκωμοτικού Γράμματος, όπως οι βυζαντινολόγοι A. Carille - G. Cavallo (βλ. A. Carille - G. Cavallo, μετάφραση από τα ιταλικά, *Κατ. Ντεσλή-Αποστολάκη*) «Το ανέκδοτο χρυσόβουλο Ανδρόνικου Γ. Παλαιολόγου για τη Μονή της Λυκουσάδας (1332);», Θ. Η., τόμ. 15, Λάρισα, σελ. 34 και 59). Την ίδια άποψη έχει και η βυζαντινολόγος Σταυρούλα Σδρόλια (βλ. «*Συμβολή στην Ιστορία του Φαναρίου της Καρδίτσας, 1289-1253*», Θ. Η., τόμ. 12, Λάρισα, 1987, σελ. 133).

52. Βλ. Α. Παπαθανασίου, «Στέφανος Μελισσηνός-Γαβριηλόπουλος ...», *ό.π.*, σελ. 55 επ.

53. Μεταξύ των αιτημάτων των κατοίκων της περιοχής και χώρας Φαναρίου, πλην των άλλων, ήταν η απόσπαση υποσχετικού εγγράφου του άρχοντα με το οποίο ο τελευταίος θα συνομολογούσε την υποχρέωση να προστατεύει τη ζωή των κατοίκων, να μη επιτρέπει την εγκατάσταση Αλβανών, τη κατάργηση της αλληλέγγυας ποινικής ευθύνης που ίσχυε στη περίπτωση ανθρωποκτονίας, το περιορισμό της φορολογίας των επίμορτων καλλιεργητών, τη περιστολή των αυθαιρεσιών των εκπροσώπων του άρχοντα, τη ρύθμιση της υποχρεώσεως στρατεύσεως, τη καταβολή τέλους -αντισηκώματος αντί του ισχύοντος φεουδαλικού δικαιώματος της «πρώτης νύχτας- παρθενοφθορίας» {που ίσχυε τότε ως παραμείναν κατάλοιπο της λατινοκρατίας στη περιοχή, σύμφωνα με τον οποίο ο τιμαριούχος είχε το δικαίωμα της παρθενοφθορίας της συνερχόμενης σε γάμο γυναίκας του τιμαρίου του (*Privilegium Primae Noctis*)}, κ.λπ. (βλ. λεπτομέρειες στον Α. Παπαθανασίου, «Ο Σεβαστοκράτορας Στέφανος Μελισσηνός Γαβριηλόπουλος ...», *ό.π.*, σελ. 52 επ.

προβολής μορφών κοινοτικής ζωής. Οι εκφράσεις αυτές μορφών κοινοτικής συσσωματώσεως υπό οιαδήποτε μορφή εκδηλούμενες, κάνουν αισθητή την παρουσία τους και εμφανή την ύπαρξή τους στο βυζαντινό και μεταβυζαντινό τότε κόσμο μέχρι την κατάλυση του βυζαντινού κράτους, το έτος 1453, χρονολογία κατά την οποία αρχίζει σ' ολόκληρο σχεδόν τον ελλαδικό χώρο, με ελάχιστες εξαιρέσεις, η περίοδος της τουρκοκρατίας.

Για τη περίοδο της τουρκοκρατίας, πριν ακόμα εισέλθουμε στις ειδικές λεπτομέρειες διαμόρφωσης και λειτουργίας του κοινοτισμού στο Πήλιο, θα πρέπει επιγραμματικά, για ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, να επισημάνουμε τα εξής:

1. Ότι ιστορικοί –ειδικοί ιστορικοί– υπήρξαν οι λόγοι που επέτρεψαν στη διάρκεια της τουρκοκρατίας να επιζήσει, να αναπτυχθεί και να ακμάσει ο κοινοτισμός.
2. Ότι το δημοσιονομικό σύστημα που εφαρμόστηκε από τους τούρκους, από την αρχή ακόμα της κατακτήσεως, στηρίζονταν στην αρχή της ευθύνης των ραγιάδων για τη καταβολή των φόρων.
3. Ότι η διαφορά γλώσσας και θρησκείας περιόριζε κάθε δυνατότητα ανάπτυξης σχέσεων με το κατακτητή και διαιώνιζε το χάσμα μεταξύ του χριστιανισμού και μωαμεθανικού κόσμου.
4. Ότι, τέλος, μεγάλη υπήρξε η εθνική προσφορά του Πατριαρχείου<sup>54</sup> Κωνσταντινουπόλεως να διατηρήσει αλώβητη την εθνική συνείδηση, το ορθόδοξο πνεύμα<sup>55</sup>, τη πολιτιστική παράδοση του έθνους και προπαντός να συντηρήσει τον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό, στηρίζοντας ποικιλοτρόπως τις διάφορες μορφές του κοινοτικού βίου και αναδεικνύοντας τον κοινοτισμό (με τη συμμετοχή του κλήρου και του λαού κάτω από καθεστώς δουλείας) σε «κιβωτό» διαφύλαξης και διασφάλισης της πολιτιστικής ορθόδοξης παράδοσης του χριστιανικού Βυζαντίου. Και τούτο, παρ' όλον ότι, το Πατριαρχείο, ως επίσημος εκφραστής της λόγιας παραδόσεως του έθνους διά του κλήρου, βρίσκονταν πολλές φορές σε αντίθεση με την κοινοτική

54. Βλ. σχετικά, Κ. Άμαντος, «Η αναγνώριση υπό των Μωαμεθανών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των χριστιανών και ο ορισμός του Σινάν Πασά», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. 5, (1930), σελ. 208 επ., Ν. Βλάχος, «Η σχέση των υποδούλων προς το κυρίαρχον Οθωμανικόν Κράτος», στο *L' Hellénisme Contemporain*, τόμος (Από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως, Αθήναι, 1953, σελ. 137 επ.).

55. Πρέπει να σημειωθεί ότι η Εθνική Συνείδηση στον ελλαδικό κόσμο άρχισε να διαμορφώνεται από την εποχή ακόμα της Φραγκοκρατίας, μετά τη κατάλυση, του Βυζαντινού κράτους από τους σταυροφόρους της Δ' Σταυροφορίας, το έτος 1204, και παρέμεινε έκδηλη και σταθερή στους χρόνους που ακολούθησαν την ανασύσταση του βυζαντινού κράτους το έτος 1261 και την οριστική-τελική πτώση του 1453 (βλ. ειδικότερα στον Α. Παπαθανασίου, «Οι Μελισσηνοί ...», *οπ.*, σελ. 15). Ο καθηγητής, Α. Βακαλόπουλος, στο έτος 1204 τοποθετεί τις «ρίζες» του «Νέου Ελληνισμού», θέση που δέχονται και όλοι οι νεότεροι στο σύνολό τους ιστορικοί.

αντίληψη της εφαρμογής κανόνων του εθιμικού δικαίου, το οποίο, στη διαδρομή των αιώνων, είχε διαμορφώσει συνείδηση δικαίου από την περίοδο των βυζαντινών ακόμα χρόνων στο χώρο που ίσχυε το κοινοτικό σύστημα αυτοδιοικήσεως.

Οι πιο πάνω επισημάνσεις είναι έκδηλες και από πλευράς δικαίου, όπως άλλωστε, επιγραμματικά αναφέρει και ο Ν. Πανταζόπουλος «...Κατά την τουρκοκρατίαν το κοινοτικό σύστημα στη τελευταία μορφή λειτουργεί σε τρεις βαθμούς (Κοινότητα-Επαρχία-Νομός), εμφανίζεται σαν ένα οργανωμένον παρακράτος, που κάτω από ξενική κατοχή διαμορφώνει ένα ζωντανό γραφτό ή άγραφο δίκαιο πλουραλιστικού χαρακτήρα και βρίσκεται κάτω από ενιαία θρησκευτική ηγεσία, αυτή του Πατριαρχείου<sup>56, 57</sup> ..., συνεχίζοντας από ελληνικής πλευράς την «πολυκρατική» παράδοση των ελεύθερων ελληνίδων πόλεων της κλασικής περιόδου<sup>58</sup>, οι οποίες, αυτοδιοικούμενες, συγκροτούν φορολογικές μονάδες των οποίων τα μέλη έχουν αλληλέγγυα την ευθύνη για την καταβολή των φόρων στο τουρκικό Δημόσιο...».

Για την περίοδο της τουρκοκρατίας θα πρέπει ακόμα να σημειώσουμε και τα εξής:

Κατά την περίοδο αυτή ίσχυσαν ιδιότυπα συστήματα φορολογίας της γης δημοσιονομικού (εισπρακτικού) χαρακτήρα, που είχαν άμεση σχέση με το χαρακτηρισμό των γαιών του Στέμματος σε «Βακούφια» και «Χάσια».

Κατά τους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας, τα «Βακούφια» ήταν ελάχιστα. Από τον ΙΖ' αιώνα και μετά τα βακούφια πληθαίνουν και αναγνωρίζεται θεσμικά η αυτονομία τους, χωρίς να έχουν το δικαίωμα οι αξιωματούχοι και τα κρατικά όργανα

56. Βλ. Ν. Πανταζόπουλος, «Ο Ελληνικός Κοινοτισμός...», *ό.π.*, σελ. 588 (κεφάλαιο Κοινοτική Αλληλεγγύη), Δ. Ζακυθηνός, *Η Τουρκοκρατία. Εισαγωγή εις την νεότεραν ιστορίαν του Ελληνισμού*, Αθήναι, 1958. (Το Δίκαιον των Ελλήνων, τεύχος Γ', σελ. 93-119), Δ. Βρανούσης, «Ιδεολογικές ζυμώσεις και συγκρούσεις», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΑ', σελ. 431-451.

57. Πολλές κοινότητες από τις αρχές του 18<sup>ου</sup> αιώνα συντάσσουν καταστατικά και κώδικες. Για τα καταστατικά Κοινοτήτων του 18<sup>ου</sup> και 19<sup>ου</sup> αιώνων, βλέπε ειδικότερα, για την Κοινότητα Μοσχόπολεως, στο Φ. Μιχαλόπουλο, *Μοσχόπολις*, Αθήνα, 1941, σελ. 15, 23, 37, 44. Για το εννοιολογικό περιεχόμενο των κωδίκων Μοσχόπολεως και Μελένικου, βλ. στον Ν. Πανταζόπουλο, «C. L. Von Mauer. Η προς Ευρωπαϊκά πρότυπα ολοκληρωτική στροφή της Νεοελληνικής Νομοθεσίας», *Τιμητικός Τόμος Ηλία Κυριακοπούλου*, Θεσσαλονίκη, 1968, σελ. 32 επόμενα.

58. Βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Ο Κοινοτισμός εις την Θεταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας» (ανάτυπο), Θεσσαλονίκη, 1967, σελ. 8, του αυτού *Ελληνικά Κοινωνία*, Αθήναι, 1946, σελ. 6 επ.

του Οθωμανικού Κράτους να επεμβαίνουν στις εσωτερικές τους υποθέσεις<sup>59</sup>, αρκεί να καταβάλλονται από αυτά οι οφειλόμενοι φόροι.

Από την εποχή και επιβολής από τον Μωάμεθ τον Πορθητή (1451-1481) στους κατακτημένους λαούς του λεγόμενου «κεφαλικού φόρου», με την εισαγωγή ενός νέου μέχρι τότε φορολογικού συστήματος που προέβλεπε την κατ' αποκοπή καταβολή των φόρων, δημιουργούνται και οι πρώτες ευοίωνες συνθήκες για την ανάπτυξη του Κοινοτισμού στον ελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα στις ορεινές περιοχές της Ελλάδας.

Σύμφωνα με το νέο πιο πάνω φορολογικό σύστημα, το Οθωμανικό Κράτος εισέπραττε κάθε χρόνο από κάθε περιφέρεια το καθορισμένο από πριν ποσό κεφαλικού φόρου (Mactu). Ο φόρος αυτός –μόνος φόρος που κατέβαλαν τα βακούφια– εισπράττονταν από τους υπολόγους κοινοτικούς άρχοντες, οι οποίοι τον κατένειμαν στους κατοίκους ανάλογα με την περιουσιακή τους κατάσταση. Το πιο πάνω σύστημα της κατ' αποκοπή φορολογίας, καταργήθηκε με σουλτανικό φερμάνι το έτος 1691, αλλά επαναφέρθηκε και πάλι γιατί το βρίσκουμε να ισχύει μέχρι την φορολογική μεταρύθμιση του έτους 1840.

Η ανάπτυξη του Κοινοτισμού, όπως επισημαίνεται και από πολλούς ερευνητές, συνδέεται επίσης και με το γεγονός –το οποίο υπήρξε και μια από τις αιτίες επέκτασης του Οθωμανικού Κράτους στους πρώτους αιώνες– ότι οι τούρκοι στρατιωτικοί αξιωματούχοι έδιναν υποσχέσεις προνομιακής μεταχείρισης των κατοίκων των πόλεων ή περιοχών που θα υποτάσσονταν σ' αυτούς χωρίς να προβάλλουν αντίσταση. Αυτό συνέβη και στις περισσότερες περιοχές του Θεσσαλικού χώρου, οι οποίες, σύμφωνα και με τα ιστορούμενα από τον Λαόνικο Χαλκοκονδύλη, υποτάχθηκαν με συνθήκες στους τούρκους «...Ουκ ολίγα των πολισμάτων καθομολογή<sup>60</sup>...».

Μία άλλη από τις αιτίες ανάπτυξης του Κοινοτισμού υπήρξε και η εφαρμοζόμενη από το Οθωμανικό Κράτος πολιτική να μην αλλάζει τις βασικές αρχές των θεσμικών καθεστώτων (θρησκευτικού, πολιτικού, δικαστικού<sup>61</sup>) των λαών που κατακτούσε, ακολουθώντας την πάλαι ποτέ εφαρμοζόμενη τακτική μεταχείρισης οικουμενικών

59. Για τη μετά τον 17<sup>ο</sup> αιώνα περίοδο, σε σχέση με τα βακούφια, ο Σκαρλάτος Βυζάντιος γράφει χαρακτηριστικά ότι «...οι περιφέρειες των βακουφικών χωριών ήσαν ανέκαθεν αι καλλιώτερον διοικούμεναι, οι δε εν αυταίς ραγιαδες ανετώτερον διήγον και παντού εύρισκον υπεράσπισιν ...».

60. Βλ. σχετικά στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήναι, 1975, τόμ. ΙΑ', σελ. 132.

61. Πρέπει να σημειωθεί ως γενική παρατήρηση ότι οι τούρκοι, από την αρχή ακόμα της κατάκτησης των αραβικών χωρών, παραχώρησαν στο Πατριαρχείο Κων/λεως και αργότερα και στις Κοινότητες το δικαίωμα εκδικάσεως διαφορών οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου. Οι υπόλοιπες διαφορές αστικού δικαίου, κατά κύριο λόγο οι εμπράγματα διαφορές και ορισμένες υποθέσεις ποινικές υπάγονταν στη δικαιοδοσία του τούρκου δικαστή (Καδή). Ο

αυτοκρατοριών οι οποίες κυβερνούσαν πανσπερμίες λαών, αλλοεθνών, αλλόγλωσσων και αλλοθρήσκων. Με το τρόπο αυτό, κατάφερε να διατηρήσει την ειρηνική συμβίωση των λαών αυτών πάνω στους οποίους ασκούσε κυριαρχικά δικαιώματα και από τους οποίους εξαρτούσε ακόμα και την οικονομική του επιβίωση. Και για την αιτία αυτή διατηρήθηκαν και επεβίωσαν, κάτω από καθεστώς δουλείας, προνόμια και θεσμικοί υποταγμένων στους τούρκους λαών, των οποίων (προνομίων) η ύπαρξη ανάγονταν σε προηγούμενα καθεστάτα. Τούτο ακριβώς συνέβη και με τους ελληνικούς πληθυσμούς του κατακτημένου ελλαδικού χώρου κατά τη διάρκεια της τουρκικής κυριαρχίας.

## **VI. Το κοινοτικό σύστημα Αυτοδιοικήσεως στο Πήλιο**

Κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας οι Κοινότητες, θεωρούμενες από τους τούρκους ως καθαρά φορολογικές μονάδες, όπως προαναφέρθηκε (βλ. κεφάλαια I-IV της μελέτης αυτής για το ιστορικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινοτικού βίου), με τη πάροδο του χρόνου είχαν αναπτυχθεί σημαντικά, διευρύνοντας, ως κοινωνικοπολιτικές πλέον ομαδώσεις πληθυσμών, τις δικαιοδοσίες και δραστηριότητες τους στις υπόδουλες περιοχές. Με τον τρόπο αυτό έθεταν και ασφαλείς τις βάσεις για το μετασχηματισμό τους σε αυτόνομες και κατά το δυνατόν κοινωνικοπολιτικές πραγματικότητες, που ήταν ικανές να ασκούν έλεγχο τόσο στην ατομική όσο και στην ομαδική συμπεριφορά των μελών τους.

Την ίδια εικόνα ακριβώς παρουσιάζει και το Πήλιο από το τέλος του ΙΣΤ΄ και τις αρχές-μέσα του ΙΖ΄ αιώνα ακόμα. Τη περίοδο αυτή αρχίζουν να λαμβάνουν οριστική μορφή οι πρώιμες οικιστικές εγκαταστάσεις γύρω από τις υπάρχουσες τότε Μονές, με τη μορφή των πρώτων ομαδώσεων καλλιεργητών “παροίκων” και “ελευθέρων χωριτών”. Οι πρώτες αυτές ομαδώσεις εξελίσσονται με τη πάροδο του χρόνου σε οργανωμένα χωριά-Κοινότητες του Πηλίου.

Οι Κοινότητες αυτές του Πηλίου, που εμφανίζουν σταδιακά τη μορφή οργανωμένων χωριών, έχουν ως πρωταρχικό σκοπό την κάλυψη των οργανικών αναγκών των κατοίκων, όπως οι ανάγκες αυτές ανακύπτουν κατά τη φυσιολογική ανάπτυξη της ομαδικής ζωής στις ορεινές περιοχές του χώρου τους, τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και τη δημιουργία, υποτυπωδών στην αρχή και συγκροτημένων στη συνέχεια αυτοδύναμων πολιτιστικών και οικονομικών αυτόνομων μονάδων εντός του Θεσσαλικού χώρου της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Και ενώ σε θέματα δημοσιονομικής, διοικητικής, φορολογικής και δικαστικής εξαρτήσεως υπήρχε ετερομορφία και ετερονομία στις σχέσεις των Κοινοτήτων προς

---

τούρκος δικαστής σπάνια δίκαιε υποθέσεις ελλήνων ραγιάδων, γιατί οι τελευταίοι προτιμούσαν τη κρίση και διαιτησία των ομοθρήσκων ομοεθνών τους.



τον κατακτητή, αντίθετα, η εσωτερική διοίκηση των Κοινοτήτων παρουσίαζε μια ομοιομορφία. Τα χωριά του Πηλίου, παρουσιάζουν μια αυτοτέλεια και αυτονομία, που συντελεί στην πολιτιστική ενότητα των Κοινοτήτων, ενδυναμώνει τους μεταξύ τους δεσμούς, ταυτόχρονα δε αποδυναμώνει τις πιέσεις του κατακτητή, περιστέλλοντας κατά το δυνατόν, τις αυθαίρετες επεμβάσεις των πάσης φύσεως εκπροσώπων των τούρκων αξιωματούχων της περιφέρειας στην οποία διοικητικώς και δημοσιονομικώς υπάγονται.

Με τη πάροδο του χρόνου, το σύστημα αυτοδιοικήσεως του Πηλίου διαμορφώθηκε σταδιακά σε ένα αυτοτελές και αυτόνομο σύστημα εσωτερικής διοίκησης ομαδικού βίου ανθρώπων (κατοίκων της κάθε Κοινότητας) που λειτούργησε ως εξής:

Η διοίκηση των κοινών κάθε Κοινότητας απέβλεπε βασικά σε δύο σκοπούς: α) Τη σωστή διαχείριση των οικονομικών της Κοινότητας β) Την εκπροσώπηση της κοινότητας προς τις τουρκικές αρμόδιες αρχές. Η διοίκηση και διαχείριση των οικονομικών της Κοινότητας ανατίθονταν για χρονικό διάστημα ενός έτους σε εκλεγμένους κοινοτικούς άρχοντες. Οι άρχοντες αυτοί, που ονομάζονταν «προεστοί» ή «κοτζαμπάσηδες» ή «γέροντες», εκλέγονταν μετά από ψηφοφορία στην οποία συμμετείχαν υποχρεωτικά όλα τα μέλη (κάτοικοι) της Κοινότητας, ανεξάρτητα από την περιουσιακή τους κατάσταση. Η ψηφοφορία λάμβανε χώρα την πρώτη Κυριακή του Μαρτίου<sup>62</sup> κάθε χρόνου<sup>63</sup>. Οι συμμετέχοντες σ' αυτή την ψηφοφορία έπρεπε να είναι οι άρρενες και ενήλικοι.

Οι κατά το πιο πάνω τρόπο εκλεγόμενοι άρχοντες<sup>64</sup> της Κοινότητας (συνήθως δύο τον αριθμό) ήταν συνήθως άμισθοι και σπάνια έμισθοι, γιατί η εκλογή τους λογίζο-

62. Η εκλογή των κοινοτικών αρχόντων κάθε κοινότητας λάμβανε χώρα τη 1<sup>η</sup> Μαρτίου κάθε έτους. Η ψηφοφορία γίνονταν στο νάρθηκα ή το προαύλιο της εκκλησίας όπου συγκεντρώνονταν οι κάτοικοι (η λεγόμενη «κοινή μάζωξη»). Η εκλογή χωρούσε με προφορική ψηφοφορία (αντιφώνηση) των μελών-εκλογέων της κοινότητας. Κριτήρια για την ανάδειξη στα κοινοτικά αξιώματα ήταν η τιμότητα, η ικανότητα, η κοινωνική προέλευση (καταγωγή γένους), η οικονομική επιφάνεια και ιδιαίτερα η ηλικία (ώριμη ή μεγάλη ηλικία), ώστε οι εκλεγόμενοι άρχοντες να είναι «φρόνιμοι» στο νου και τη σκέψη στη διαχείριση των κοινών.

63. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, ενώ η τουρκική κατάκτηση επέφερε τον εξαφανισμό των μεγάλων βυζαντινών οίκων και των επιχώριων βυζαντινών αρχοντικών οικογενειών και μια ισοπέδωση του διαχωρισμού των τάξεων, βλέπουμε και πάλι στον ηπειρωτικό χώρο να διαμορφώνεται και να επικρατεί ένα ιδεολογικό ρεύμα επιλογής αρχόντων από τη τάξη των οικονομικά ισχυρών και μάλιστα σε αγροτικές κοινωνίες που ανήκουν στα φτωχικά λαϊκά στρώματα. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στο νησιωτικό χώρο, όπου εκλέγονται «προεστοί και κοτζαμπάσηδες» πρόσωπα γενικής αναγνωρίσεως που τυγχάνουν πλοιοκτήτες με οικονομική άνεση.

64. Ο κατά τόπο τούρκος εκπρόσωπος της αρχής, μετά την εκλογή και την προς αυτόν γνωστοποίησή της, εξέδιδε επικυρωτικό της εκλογής έγγραφο που ονομάζονταν «Χοτζέτι». Σε ειδικές περιπτώσεις η εκλογή επικυρώνονταν από την Κων/λη με ειδικό έγγραφο που ονομα-

νταν τιμητική. Οι κοινοτικοί άρχοντες<sup>65</sup> είχαν στην υπηρεσία τους «γραμματικούς», που ήταν εγγράμματα μέλη της κοινότητας και αμείβονταν κανονικά από τη Κοινότητα. Οι γραμματικοί της κοινότητας εκτελούσαν χρέη εισπρακτόρων των αναλογούντων φόρων από τα μέλη της κοινότητας.

Η κάθε Κοινότητα του Πηλίου, όπως προαναφέρθηκε, αποτελούσε ξεχωριστή φοροδοτική μονάδα για τον τούρκο κατακτητή και οι οφειλόμενοι στο τουρκικό δημόσιο φόροι από κάθε Κοινότητα<sup>66</sup>, καταβάλλονταν σύμφωνα με τις αντίστοιχες εγγραφές (συνολικό ποσό εγγραφής) που αναγράφονταν στο ειδικό κατάστιχο (Τεφτέρ) και καθόριζαν εξ υπαρχής τη φορολογική υποχρέωση κάθε κοινότητας.

Για τη καταβολή του συνολικού ποσού προς τις τουρκικές αρμόδιες αρχές ήταν υπόχρεοι αλληλέγγυα όλοι οι κάτοικοι της Κοινότητας<sup>67</sup> (συλλογική ευθύνη των μελών της Κοινότητας).

Η αναλογία του ποσού, επί του συνολικά οφειλόμενου φόρου της κοινότητας, το οποίο βάρυνε κάθε ένα από τα μέλη της Κοινότητας με βάση το κτηματολόγιο, καθοριζόνταν αποκλειστικά μόνο από τους πιο πάνω εκλεγμένους κοινοτικούς άρχοντες,

---

ζόταν «Μπουγιουρδί». Οι κοινοτικοί άρχοντες φορούσαν ειδική ενδυμασία που ξεχώριζε από τους άλλους κατοίκους της κοινότητας.

65. Οι κοινοτικοί άρχοντες πολλές φορές πήγαιναν οι ίδιοι στη Κων/λη για τη ρύθμιση υποθέσεων της Κοινότητας ή έστελναν εκπροσώπους τους, που ονομαζόταν «βεκίληδες», ονομασία που επικράτησε και στα μεταγενέστερα χρόνια για τον κάθε εκπρόσωπο κοινότητας ή και ιδιώτη ακόμα που θα στέλνονταν στη τουρκική αρχή με μήνυμα ή θα ζητούσε απ' αυτή επικύρωση εγγράφου.

66. Στους νεοεκλεγμένους κοινοτικούς άρχοντες οι παλαιότεροι υποχρεούνταν σε λογοδοσία, η οποία λάμβανε χώρα σε ανοιχτή συγκέντρωση όλων των κατοίκων ύστερα από ειδική πρόσκληση που υπέγραφαν από κοινού οι νεοεκλεγέντες και οι παλιοί κοινοτικοί άρχοντες.

67. Οι κοινοτικοί άρχοντες, είχαν την υποχρέωση να φροντίζουν για την καλή διαχείριση των οικονομικών της κοινότητας και να περιορίζουν την απληστία των κρατικών οργάνων και πολλές φορές ήρθαν σε σύγκρουση μ' αυτά. Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση συγκρούσεως υπήρξε και η διαμαρτυρία της κοινότητας Αγίου Λαυρεντίου για αλόγιστη επιβολή μη προβλεπόμενων φόρων, το έτος 1686 από τον τότε Βοεβόδα του Πηλίου, με ειδική αποστολή εκπροσώπων της στην Κων/λη. Η διαμαρτυρία αυτή είχε ως αποτέλεσμα το μαρτύριο (με αποκεφαλισμό) του τοπικού Αγίου, Αποστόλου του Νέου, κατά κόσμον Αποστόλου Σταματίου (γιου του Κων/νου και της Μέλως Σταματίου) καταγόμενου από τον Άγιο Λαυρέντιο, ο οποίος νεαρότατος την ηλικία, εργαζόνταν και διέμενε στην Κων/λη και θέλησε, ως γνώστης της τουρκικής γλώσσας να βοηθήσει τους συμπατριώτες του, εκπροσωπώντας τους στις εκεί αρμόδιες αρχές. Ο μαρτυρικός θάνατος του Αγίου έλαβε χώρα το ίδιο έτος, 1686, επί Σουλτάνου Μεχμέτ Δ' (βλ. ειδικότερα στον Α. Δ. Παπαθανασίου, *Το Χρονικό του Αγίου Λαυρεντίου, 14<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αιώνες*, Αθήνα, 2006, σελ. 79, έκδ. Εθνικού Τυπογραφείου).

οι οποίοι για το σκοπό αυτό συνέτασσαν κατάλογο κοινοτικό κατανομής βαρών<sup>68</sup>. Ο πιο πάνω κατάλογος κατανομής των φορολογικών υποχρεώσεων κάθε μέλους<sup>69</sup> της κοινότητας εγγράφονταν σε ειδικά Κατάστιχα κτηματολογίου, τα οποία παρέμειναν στην Κοινότητα. Τα Κατάστιχα αυτά ανανεώνονταν υποχρεωτικά κάθε επτά χρόνια<sup>70</sup>, για να μην υπάρχουν διαμαρτυρίες και παράπονα<sup>71</sup>.

Το συνολικό ποσό του οφειλόμενου από την Κοινότητα δημοσίου φόρου, το οποίο είχε εισπραχθεί από τα μέλη<sup>72</sup> της κοινότητας από το γραμματικό, παραδίδονταν στους «βεκίληδες», εκπροσώπους των προεστών της Κοινότητας, για να παραδοθεί απ' αυτούς τον τελικό αποδέκτη, Βοεβόδα της περιοχής, που ήταν και ο επιτετραμμένος για την είσπραξη εκπρόσωπος της τουρκικής αρχής για την περιοχή του Πηλίου, ο οποίος έδρευε στη Μακρινίτσα<sup>73</sup>.

Το συγκεντρωμένο πιο πάνω ποσό που παρέδιδαν οι βεκίληδες<sup>74</sup> στον Βοεβόδα καταγράφονταν προηγουμένως σε πρακτικό, το οποίο έφερε τις υπογραφές όλων

68. Το Κτηματολόγιο κατανομής των φόρων ανάλογα με την περιουσιακή κατάσταση κάθε μέλους της κοινότητας, ονομάζονταν «Μάνα».

69. Βλ. σχετικά Ν. Μάγνητος, *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλικής Μαγνησίας*, Αθήναι, 1860, σελ. 45.

70. Βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος...*, ό.π., σελ. 41.

71. Εκτός από τα χωριά του Πηλίου που ανήκαν στις περιφέρειες των δύο ζιαμετιών (βακουφικά χωριά), την ίδια περίοδο συναντούμε και άλλες μεγαλύτερες από το Πήλιο περιφέρειες του ελλαδικού τότε χώρου οι οποίες αφορούν το χαρακτηρισμό «Καζάδες» και «Σαντζάκια». Και σ' αυτές τις μεγαλύτερες περιφέρειες ίσχυε το σύστημα της κατ' αποκοπή φορολογίας. Τέτοιες μεγάλες φορολογικές διοικητικές περιφέρειες ήταν, το Σαντζάκιο της Ρόδου (στο οποίο υπάγονταν πολλά νησιά), οι Καζάδες της Λιβαδειάς, του Μετσόβου, του Ζαγορίου, του Μαλακασίου (στην Ήπειρο), των νησιών Χίου και Νάξου (στην οποία υπάγονταν 33 στο σύνολο νησιά), του Μοριά, των Ιωαννίνων κ.λπ.

72. Διά το «αλληλέγγυον» της ευθύνης των μελών της Κοινότητας για την καταβολή των φόρων, βλ. στον Ν. Ι. Πανταζόπουλο, *Ο Κοινοτικός Βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσ/κη, 1967, σελ. 52 επ. Στο παράρτημα της ίδιας εργασίας (σελίδες 62 επ.) δημοσιεύεται και απόφαση της Κοινότητας Τρικέρων, περί αναγκαστικού πλειστηριασμού της περιουσίας δυστροπούντων στην εκπλήρωση των αλληλεγγύως οφειλόμενων φορολογικών υποχρεώσεων της Κοινότητας (23 Αυγούστου 1811).

73. Πρέπει να σημειωθεί ότι και η Αργαλαστή επίσης για ένα ανεξακρίβωτο χρονικό διάστημα του ΙΖ' αιώνα και μέχρι τις αρχές ακόμη του ΙΗ' αιώνα, υπήρξε έδρα των βακουφικών χωριών του Πηλίου. Στη συνέχεια η έδρα αυτή, πιθανόν μεταξύ των ετών 1717-1720, μετατοπίσθηκε στη Μακρινίτσα, όπου και παρέμεινε έκτοτε μόνιμα.

74. Όπως αναφέρει ο καθηγητής Ν. Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος...*, ό.π., σελ. 45, έκτακτος βεκίλης της Κοινότητας Αγίου Λαυρεντίου το έτος 1686 υπήρξε και ο αγιολαυρεντίτης και τοπικός Άγιος του χωριού, Άγιος Απόστολος ο Νέος, ο οποίος υπέστη το μαρτύριο του αποκεφαλισμού το ίδιο έτος στην Κων/λη, στην προσπάθειά του να συνδράμει τους συμπα-

των μελών της Κοινότητας και συντάσσονταν ύστερα από λεπτομερή απολογισμό των εισπράξεων.

Ειδικές ρυθμίσεις της τουρκικής διοίκησης ίσχυαν για τις περιπτώσεις μη εμπρόθεσμης καταβολής των οφειλόμενων ετήσιων φόρων από τις Κοινότητες. Στις περιπτώσεις αυτές οι κοινότητες επιβαρύνονταν με πρόστιμα<sup>75</sup>, τα οποία εισέπρατταν υπάλληλοι της τουρκικής αρχής, ειδικά επιφορτισμένοι για την είσπραξη καθυστερούμενων από τους ραγιάδες φόρων, που μετά το έτος 1840 ονομάζονταν «ζαμπίτες».

Πολλές φορές οι ίδιες οι κοινότητες για να εξασφαλίσουν την είσπραξη των φόρων εγκαιρα από τους κατοίκους και για να μην δημιουργούνται αντιθέσεις μεταξύ εκλεγμένων αρχόντων και εις φόρον υπόχρεων μελών της Κοινότητας, ανέθεταν την είσπραξη των φόρων σε τρίτους. Η ανάθεση αυτή γίνονταν με σύμβαση εκμίσθωσης της είσπραξης των φόρων. Με βάση την εκμίσθωση αυτή ο τρίτος (μισθωτής) είχε το δικαίωμα να εισπράττει αυτός τους φόρους από τα μέλη της Κοινότητας αντί των προεστών<sup>76, 77</sup>.

Ο τρόπος αυτός της είσπραξης των φόρων με εκμίσθωση άρχισε να γενικεύεται το έτος 1840 στην περιοχή του Πηλίου. Την ίδια περίοδο παρατηρούνται στο Πήλιο και συνάψεις δανείων από τους προεστούς για τη καταβολή των φόρων που βαρύνουν τις Κοινότητες, όταν δεν καθίστατο δυνατή η έγκαιρη (εμπρόθεσμη) είσπραξη των αναλογούντων φόρων από τους κατοίκους<sup>78, 79</sup>.

---

τριώτες του αγιολαυρεντίτες, ως γνώστης της τουρκικής γλώσσας, στη μείωση των υπέρογκων φόρων που τους είχαν επιβληθεί από το βοεβόδα του Πηλίου, ο οποίος ήταν εκπρόσωπος της τουρκικής αρχής (της Βασιλομήτορος Σουλτάνας στην οποία ανήκει ο Άγιος Λαυρέντιος ως βακουφικό χωριό). Η ιδιότητα του Αγίου Αποστόλου του Νέου, ως έκτακτου βεκίλη της κοινότητας Αγίου Λαυρέντιου, του έτους 1686, προκύπτει και από την ακολουθία του (Βλ. Σ. Σχοινιά, «Ακολουθία του Αγίου Αποστόλου του Νέου», ανάτυπο από την Αγιορείτικη Βιβλιοθήκη, έτος Δ', αριθ. 47-48, Βόλος, 1949, σελ. 15 επ., Α. Δ. Παπαθανασίου, *Το Χρονικό του Αγίου Λαυρέντιου ...*, ό.π., σελ. 79).

75. Το πρόστιμο για καθυστερημένη καταβολή του φόρου ονομάζονταν «ποδοκόπι».

76. Η εκμίσθωση του δικαιώματος της είσπραξης των φόρων από τρίτους ονομάζονταν «μικονκατά». Το σύστημα αυτό ήταν παλαιότατο, η χρήση του δε ανάγεται ιστορικά στους χρόνους του Μωάμεθ του Πορθητή.

77. Ως μισθωτές δικαιωμάτων είσπραξης κοινοτικών φόρων αναφέρονται την περίοδο εκείνη κατά συνήθεια, Τούρκοι, Εβραίοι και Αρμένιοι. Ήταν συνηθέστατο επίσης το φαινόμενο να υπεκμισθώνεται η είσπραξη αυτών των φόρων από τους δικαιούχους μισθωτές σε τρίτους, συνήθως Έλληνες, υπομισθωτές που ενεργούσαν την είσπραξη για λογαριασμό των πρώτων (αρχικών) μισθωτών.

78. Βλ. Β. Σκουβαράς, *Το Χρονικό της Συκής*, Βόλος, 1959, σελ. 37 επ.

79. Το σύστημα του δανεισμού από τους προεστούς για την πληρωμή των φόρων καταργήθηκε το 1854 ως καταπιεστικό και ανελεύθερο, ενείχε δε και την υποψία για ύποπτο χρε-

Τα βακουφικά χωριά του Πηλίου, όπως ήταν αυτοδιοίκητα και αυτόνομα, είχαν δημόσια (διοικητική) εξάρτηση από τον Βοεβόδα της Μακρινίτσας, ο οποίος έχει το προσωνύμιο του «πολιτάρχη» με έδρα την «πολιταρχία» της Μακρινίτσας. Ο καθηγητής του Πανεπιστήμιου Αθηνών, Ι. Κονιδάρης, αναφέρει ως έδρα μέχρι το 1711 την Αργαλαστή, απ' όπου μεταφέρθηκε στην Μακρινίτσα<sup>80</sup>. Ο Βοεβόδας της Μακρινίτσας, ο επονομαζόμενος «Μποστατζήμπασης» εκπροσωπούσε την δημοσιονομική διοίκηση των βακουφικών χωριών, τα οποία είχαν εξάρτηση από τη Γραμματεία της «Βασιλομήτορος Σουλτάνας», που έδρευε στην Κων/λη και λογοδοτούσε σ' αυτή. Μεταξύ των ειδικών καθηκόντων του Μποστατζήμπαση της Μακρινίτσας, ήταν να επιστατεί στην είσπραξη των φόρων και να ασκεί γενική δημοσιονομική εποπτεία πάνω στα χωριά που υπάγονταν στη δικαιοδοσία του, χωρίς όμως να έχει το δικαίωμα να επεμβαίνει στις εσωτερικές διοικητικές τους υποθέσεις και την εσωτερική διοίκησή τους, η οποία ήταν ανεξάρτητη και αυτόνομη<sup>81</sup>. Ο Βοεβόδας (Μποστατζήμπασης) της Μακρινίτσας αποτελούσε και το σύνδεσμο των χωριών (βακουφικών χωριών) του Πηλίου με τη Γραμματεία της εκάστοτε βασιλομήτορος Σουλτάνας στην άσκηση της δημόσιας διοίκησης των δικαιοδοσιών της, που πήγαιζαν απ' αυτή πάνω στα χωριά τα οποία ανήκαν σ' αυτή ως αφιερωμένες γαίες και επέλυε τα προβλήματα που είχαν σχέση με την άσκηση της διοίκησης αυτής.

Η διοίκηση των βακουφικών χωριών είχε επιβάλλει την υποχρέωση, σε όλες τις Κοινότητες που ανήκαν σ' αυτή, να γνωστοποιούν προς αυτή την εκλογή (ονόματα) των κοινοτικών αρχόντων οι οποίοι εκλέγονταν κάθε χρόνο ύστερα από ψηφοφορία των μελών της κοινότητας. Για την αιτία αυτή κάθε Κοινότητα των βακουφικών χωριών συνέτασσε έγγραφο, που απευθύνονταν στην τουρκική διοίκηση, με το οποίο γνωστοποιούσε την εκλογή των αιρετών αρχόντων της κοινότητας. Το έγγραφο αυτό η κοινότητα, υπογεγραμμένο απ' όλους τους ψηφοφόρους, το έδινε στον εκλεγόμενο ή εκλεγόμενους αιρετούς κοινοτικούς άρχοντες (συνήθως δύο ήταν οι εκλεγόμενοι), ως ένα είδος διοριστήριου εγγράφου και αποδεικτικού της εντολής εκπροσωπήσεως της Κοινότητας, με την υποχρέωση των εκλεγμένων κοινοτικών αρχόντων να το ανακοινώσουν και το προσκομίσουν προς θεώρηση στην τουρκική αρχή.

Είναι πραγματικά χαρακτηριστική η διατύπωση του περιεχομένου των διοριστήριων αυτών εγγράφων που έδιναν οι κοινότητες προς τους εκλεγόμενους κοινοτικούς άρχοντες για να τα προσκομίσουν στον αρμόδια τουρκική αρχή. Από το περιεχόμενο

---

ματισμό, συνιστάμενο στη παρουσίαση (οικονομική) δήθεν παλαιών κοινοτικών χρεών προς δικαιολόγηση του δανεισμού για την εξόφλησή τους.

80. Βλ. Ι. Κονιδάρη, «Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των Κοινοτήτων, Ναών και Μονών της περιοχής Πηλίου», *Νομικό Βήμα*, τόμ. 36 (1988), σελ. 318 επ.

81. Στα βακουφικά χωριά του Πηλίου δεν επιτρεπόταν η κατοίκηση τούρκων.

των εγγράφων αυτών και απ' όσα αναφέρονται σ' αυτά, καταδεικνύεται το δημοκρατικό πνεύμα που τη περίοδο εκείνη πρυτάνευε στις εκλογές για την ανάδειξη των εκπροσώπων της Κοινότητας, ακόμα δε και η ύπαρξη αντιπολίτευσης, με την εμφάνιση πολιτών (μελών-ψηφοφόρων της Κοινότητας) οι οποίοι αντιμάχονταν αυτούς τους οποίους επέλεξε η πλειοψηφία ως κοινοτικούς άρχοντες για να εκπροσωπούν την Κοινότητα. Είναι επίσης χαρακτηριστικό και άξιο ιδιαίτερης μνείας το γεγονός, ότι, οι ετήσιες αυτές εκλογές για την ανάδειξη αιρετών αρχόντων της τοπικής αυτοδιοίκησης των Κοινοτήτων διακρίνονταν για την συμμετοχή σ' αυτές ακόμα και των πενήτων μελών της Κοινότητας (...οι δούλοι σας οικοκυρέοι και φακήρ φουκαράδες ...), όπως αποδεικνύεται από διοριστήριο έγγραφο της κοινότητας Αγίου Λαυρέντιου του Πηλίου της ιστορούμενης περιόδου το οποίο παραθέτουμε στο τέλος της πραγματείας αυτής<sup>82</sup>.

Η πιο πάνω διάκριση των χωριών του Πηλίου σε Βακούφια και Χάσια κράτησε πάρα πολλά χρόνια (πάνω από διάστημα δύο αιώνων) μέχρι το έτος 1840, χρονολογία κατά την οποία επήλθε μεταβολή του συστήματος διοίκησης για όλα τα χωριά του Πηλίου.

Από του έτους 1840, όλα τα χωριά του Πηλίου υπάγονται διοικητικά και δημοσιονομικά στον «Καϊμακάμη» του Βόλου, τον τούρκο διοικητή (έπαρχο) της περιοχής του Πηλίου, που εδρεύει στο φρούριο του Βόλου (στο λόφο της σημερινής συνοικίας των Αγίων Θεοδώρων). Με τη διοικητική αυτή μεταρρύθμιση τα χωριά του Πηλίου χάνουν την μέχρι τότε αυτονομία τους (βακουφικά χωριά) και διοικούνται από το 1840 και μετά από τον Καϊμακάμη<sup>83</sup> και τους οριζόμενους απ' αυτόν εκπροσώπους, τους ονομαζόμενους «ζαμπίτες», οι οποίοι όμως συνεργάζονται με τους προεστούς<sup>84</sup> των χωριών για την είσπραξη των οφειλομένων φόρων<sup>85</sup>.

82. Το έγγραφο της κοινότητας Αγίου Λαυρέντιου, με το οποίο ανακοινώνεται η εκλογή κατόπιν ψηφοφορίας δύο εκπροσώπων (προεστών-κοινοτικών αρχόντων), με την ονομασία «κοτζαμπάσηδων» και το οποίο απευθύνεται προς τις τουρκικές αρχές, έχει αδιευκρίνιστη πριν το έτος 1840 χρονολογία. Το έγγραφο δημοσιεύεται στο τέλος του κειμένου της εργασίας αυτής (ανήκει στο οικογενειακό αρχείο του συγγραφέα).

83. Βλ. Α. Δ. Παπαθανασίου, «Οι Κοινότητες στο τουρκοκρατούμενο Πήλιο», *περιοδική έκδοση Κοινότητας Αγίου Γεωργίου Νηλείας*, τεύχος 2 (Δεκ. 1996), σελ. 23-26.

84. Ο Ν. Πανταζόπουλος αναφέρει ότι από το έτος 1841 και μετά, τα κοινοτικά αξιώματα έγιναν μισθωτά και κάθε κοινοτικός άρχοντας (προεστός) εισέπραττε αμοιβή 2000 γροσιών και άνω ετησίως και ότι ο Καϊμακάμης του Βόλου ασκούσε από κοινού με τους προεστούς των χωριών δικαστικές δικαιοδοσίες (βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος ...*, ό.π., σελ. 43).

85. Με το νόμο που δημοσιεύτηκε το έτος 1854 ο Καϊμακάμης του Βόλου αναλαμβάνει δικαστικές εξουσίες από κοινού με τον τούρκο δικαστή (Καδή ή Κατή) του Βόλου, αντί των προεστών (βλ. Ζ. Εσφιγιμενίτη «*Ημερολόγιον η Φήμη*», έτος δεύτερον, Βόλος, 1987, σελ. 91 επ.).

Το σύστημα διοικήσεως και εξαρτήσεως του Πηλίου από τον Καϊμακάμη του Βόλου κράτησε μόνο για μια περίοδο 25 ετών, μέχρι το έτος 1865. Τα 25 πιο πάνω όμως χρόνια υπήρξαν αρκετά για να καταπιεσθούν ιδιαίτερα τα χωριά του Πηλίου από τις αυθαιρεσίες και την απληστία των τούρκων διοικητών και των φοροεισπρακτόρων τους.

Το έτος 1865 δημοσιεύεται ο γενικής εφαρμογής για όλη την τουρκική τότε επικράτεια και τις υπόδουλες περιοχές της Θεσσαλίας και του Πηλίου νόμος «Περί Βιλαετιών».

Ο νόμος «Περί Βιλαετιών», αποτελεί την περίοδο εκείνη ένα πραγματικό σταθμό για την τοπική αυτοδιοίκηση, γιατί αναγνωρίζει την Κοινότητα ως «βάση» και «κύτταρο» της δημοσιονομικής διοίκησης του Οθωμανικού Κράτους. Ο νόμος «Περί Βιλαετιών», αναγνωρίζει νομοθετικά την πλήρη αυτονομία, ανεξαρτησία και αυτοδιοίκηση όλων των Κοινοτήτων, τις οποίες διοικούν και εκπροσωπούν, όπως και πριν το έτος 1840, οι «δημογέροντες». Είναι ένας νέος θεσμός εκπροσωπήσεως των κοινοτήτων που εισάγεται με το νόμο αυτό<sup>86</sup>.

Οι δημογέροντες<sup>87</sup>, είναι υπόλογοι απέναντι της τουρκικής διοικήσεως για την είσπραξη των φόρων και συνεπικουρούνται σ' αυτό από ειδικούς άρχοντες-σφραγιδοφύλακες τους «Μουχτάρηδες». Οι Μουχτάρηδες εκλέγονται (σύμφωνα με τους ορισμούς του νόμου «Περί Βιλαετιών») μαζί με τους δημογέροντες σε κάθε Κοινότητα, με καθολική ψηφοφορία των μελών της Κοινότητας<sup>88</sup>, στην οποία συμμετέχουν υποχρεωτικά ως ψηφοφόροι όλοι οι άρρενες κάτοικοι της Κοινότητας που έχουν συμπληρώσει το 18<sup>ο</sup> έτος της ηλικίας τους και έχουν φορολογική υποχρέωση, κατ' ελάχιστο όριο, τα 50 γρόσια το χρόνο.

---

86. Οι «δημογέροντες», όπως και οι «μουχτάρηδες», με τον Ν. του 1865 «Περί Βιλαετιών», θεωρούνται διοικητικοί υπάλληλοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ταυτόχρονα με την ιδιότητά τους ως όργανα της τοπικής αυτοδιοικήσεως των Κοινοτήτων του Πηλίου, καθιερώνεται δε συνάμα και η απεριόριστη αλληλέγγυα ευθύνη των δημογερόντων με τους μουχτάρηδες για την είσπραξη και διαχείριση των φόρων.

87. Οι δημογεροντίες των Κοινοτήτων, σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου «Περί Βιλαετιών», του 1865, ασκούν διοικητικές, φορολογικές και δικαστικές δικαιοδοσίες, οι δε κοινότητες απολαμβάνουν πλήρους πολιτικής και θρησκευτικής αυτοτέλειας.

88. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι ο Ν. 1865 «Περί Βιλαετιών», που εκδόθηκε 45 χρόνια μετά την έκρηξη της ελληνικής επανάστασης του 1821, θεσμοθέτησε ένα φιλελεύθερο πλαίσιο των ρυθμίσεων, το οποίο απηχεί, σύμφωνα και με τις ορθότερες παρατηρήσεις του καθηγητού Ν. Πανταζόπουλου, αντιλήψεις ελληνικών προτύπων στην αναδιοργάνωση της τοπικής αυτοδιοικήσεως (βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Κοινοτικός βίος ...*, ό.π., σελ. 58).

Ο εθνικός βίος των Κοινοτήτων του Πηλίου διέδραμε διαχρονικά, όπως προαναφέρθηκε, υπό καθεστώς «αυτοδιοικούμενης<sup>89</sup> συσσωμάτωσης κατοίκων» σ' όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας<sup>90</sup> και μέχρι την προσάρτηση της Θεσσαλίας<sup>91</sup> στον εθνικό κορμό της ελεύθερης Ελλάδας το έτος 1881.

Το έτος 1881, άλλαξε και πάλι το καθεστώς των Κοινοτήτων του Πηλίου λόγω της εφαρμογής της περί Δήμων κείμενης νομοθεσίας του Ελληνικού Βασιλείου. Οι Κοινότητες<sup>92</sup> του Πηλίου, αυτόνομοι και ζωντανοί μέχρι τότε οργανισμοί, χάνουν

---

89. Βλ. Ν. Πανταζόπουλος, *Ο Ελληνικός Κοινοτισμός ...*, ό.π., σελ. 588 (Κεφάλαιο «Κοινοτική Αλληλεγγύη»), Δ. Ζακυθηνός, *Η Τουρκοκρατία. Εισαγωγή εις την νεωτέραν ιστορίαν του Ελληνισμού*, Αθήναι, 1958 (Το Δίκαιον των Ελλήνων, τεύχος Γ', σελ. 93-119), Δ. Βρανούση, «Ιδεολογικοί ζυμώσεις και συγκρούσεις», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Εκδοτική Αθηνών), τ. ΙΑ', σελ. 439-451.

90. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι και ο Βάρδος της Ελευθερίας, ο εθνομάρτυς Ρήγας ο Βελεστινλής, προβάλλοντας την πολιτική ιδεολογία και τα πολιτιστικά δικαιώματα των υποδούλων τότε στους τούρκους βαλκανικών λαών ως υπαρκτών επιμέρους πολυπληθών Κοινοτήτων-Εθνοτήτων, ομόλογωσαν, ομοθρήσκων και όμοιων, πρότεινε με το Σύνταγμά του την ένωση αυτών προκειμένου να συγκροτηθεί μια υπερεθνική ομοσπονδιακή συσσωμάτωση λαών και την αναγνώριση μιας μορφής πολιτειακού συστήματος, στο οποίο θα εντάσσονταν οι εθνότητες των Βαλκανίων με τη δημιουργία ενός κρατικού μορφώματος υπερεθνικής βάσεως και ενότητας συνόλου βαλκανικών λαών. Ο καθηγητής Ν. Πανταζόπουλος, επισημαίνοντας το όραμα και τη πρόταση του Ρήγα, όπως διατυπώνεται στο Σύνταγμά του, γράφει χαρακτηριστικά ότι «...στην πρότασή του αυτή είχε προχωρήσει ο Ρήγας, έχοντας υπ' όψιν του, όπως προκύπτει από τα κείμενά του, την ομοσπονδιακή συγκρότηση των ελληνικών Κοινοτήτων και μάλιστα εκείνων της Θετταλομαγνησίας ...», (βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Ρήγας Βελεστινλής. Η πολιτική ιδεολογία του Ελληνισμού προάγγελος της Επαναστάσεως», *Επιστ. Επετηρίς ΝΟΕ ΙΘ'γ'*, σελ. 727-767), και στο *Μελετήματα για τον Ρήγα*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, 1998<sup>2</sup>.

91. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί επίσης και το γεγονός, ότι και το Πατριαρχείο της Κων/λεως, στη διάρκεια των διαβουλεύσεων της δυναστείας των Παλαιολόγων (1261-1453) και των συζητήσεων των όρων με τους διάφορους εκπροσώπους των λαών (κρατών) της Καθολικής Δύσεως, για την αποστολή στρατιωτικής βοήθειας στο Βυζάντιο, πρόβαλε έντονα τότε, την ανάγκη σύμπραξης, των βαλκανικών αποκλειστικά και μόνον λαών, με τη μορφή μιας γενικής ενωτικής συστράτευσης και σύμπραξης των βαλκανικών εθνοτήτων με τους βυζαντινούς, προς αποτροπή του τουρκικού κινδύνου. Την προβολή της αναγκαιότητας αυτής, όπως την πρόβαλε τότε το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κων/λεως, για τη συστράτευση των βαλκανικών λαών ως μιάς ενωμένης υπερεθνικής Βαλκανικής Ομοσπονδίας, πρόβαλε ως επιτακτική ανάγκη και ο Ρήγας πολλούς αιώνες αργότερα στο Σύνταγμά του, στις παραμονές της ελληνικής επαναστάσεως του 1821.

92. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι τα πανάρχαια και πανανθρώπινα ιδανικά της ελευθερίας και των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών, όπως διαμορφώ-



την αυτοδυναμία τους και την αυτοδιοίκησή τους γιατί επεκτείνονται σ' αυτές οι διατάξεις του Δ/τος «Περί Δήμων»<sup>93</sup> του έτους 1833, που ίσχυε τότε σ' όλη την ελεύθερη ελληνική επικράτεια.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει ιδιαίτερα να επισημανθεί και το γεγονός ότι και σήμερα, σ' ολόκληρο τον ελλαδικό μας χώρο, επέζησε και υπάρχει μια μοναδική περίπτωση λειτουργίας αυτόνομου κοινοτικού βίου: Η Κοινότητα των Μονών του Αγίου Όρους. Η Κοινότητα του Αγίου Όρους, αν και δεν αποτελεί πολιτικοκοινωνική συσσωμάτωση, αλλά καθαρά θρησκευτική, εντάσσεται στη χορεία μιας υπαρκτής Κοινότητας στον ελλαδικό μας χώρο, στην οποία επεβίωσε σε αδιάπτωτη συνέχεια αιώνων η γνήσια παράδοση της τοπικής αυτοδιοικήσεως. Μια παράδοση, η οποία διαμορφώθηκε σε πάγιους εθιμικούς κανόνες, που ανάγουν την ύπαρξή τους στη Χριστιανική βυζαντινή Ανατολή και η οποία όχι μόνο επέζησε πάνω από χίλια χρόνια στο χώρο, αλλά και θεσμικά κατοχυρώθηκε από το Ελληνικό Κράτος. Η Ελλάδα, όχι μόνο κύρωσε το έτος 1926 Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους<sup>94</sup>, αλλά και Συνταγματικά<sup>95</sup> εξασφάλισε

---

θηκαν και ίσχυσαν διαμέσου του θεσμού των ελληνικών Κοινοτήτων κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας και τα οποία θαρραλέα διεκήρυξε στο «πολίτευμά» του ο Ρήγας, διατυπώθηκαν, με το ίδιο σχεδόν περιεχόμενο τον Δεκέμβριο του 1948, στην «Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» που ψηφίστηκε τον ίδιο μήνα από την Γενική Συνέλευση του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών. Στα σπουδαία αυτά πολιτιστικά επιτεύγματα του υπερεθνικού πεδίου ρύθμισης ενός ομαδικού βίου πανανθρώπινης σημασίας τα μέγιστα συνέβαλε και η κοινοτική του Πηλίου παράδοση.

93. Διάταγμα της 27<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1833 (10<sup>ης</sup> Ιανουαρίου 1834 «Περί Σχηματισμού και Διαιρέσεως των Δήμων»). Το διάταγμα αυτό συμπληρώθηκε αμέσως στη συνέχεια α) από το Διάταγμα της 31<sup>ης</sup> Μαρτίου / 9<sup>ης</sup> Μαΐου 1835 «Περί αναπληρωματικών» άρθρων του περί Δήμων νόμου και β) από το Διάταγμα της 25<sup>ης</sup> Φεβρουαρίου 1836 «Περί εφαρμογής της εν Επτανήσω δημοτικής νομοθεσίας».

94. Ο καταστατικός χάρτης του Αγίου Όρους, ο οποίος θεσπίζει το καθεστώς αυτονομίας της Κοινότητας των Μονών, καθορίζει το αυτοδιοίκητο του Αγίου Όρους και διασφαλίζει την οικονομική, νομοθετική, διοικητική και δικαστική ανεξαρτησία αυτών. Η σύνταξη, το περιεχόμενο και η νομοθετική καταχώριση του Καταστατικού Χάρτη του Αγίου Όρους, υπήρξε προϊόν επίπονων και σκληρών διαπραγματεύσεων σειράς ετών (1912-1923) και συνεχούς συνεργασίας εκπροσώπων της Ιεράς Κοινότητας και της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Το αυτοδιοίκητο του Καθεστώτος του Αγίου Όρους, όπως καθορίζεται από τον πιο πάνω Χάρτη, έλαβε νομοθετική κατοχύρωση από το ελληνικό Κράτος με τον Ν. Δ. της 10.9.1926, με το οποίο κύρωσε τον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους.

95. Το Σύνταγμα του 1975 θεσπίζει το αυτόνομο και αυτοδιοίκητο της Κοινότητας του Αγίου Όρους «...κατά το αρχαίον τούτου προνομιακόν καθεστώς...» και αναγνωρίζει τη περιοχή ως «αυτοδιοίκητο Τμήμα του Ελληνικού κράτους» (βλ. άρθ. 105 εδαφ. 1 του Συν/τος του 1975, Α. Μάνεση-Γ. Παπαδημητρίου, *Το Σύνταγμα του 1975*, Θεσ/κη-Αθήνα, 1976, σελ. 126, Ν. Πανταζόπουλος, «Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η Νεοελληνική Παράδοση», *Επιστ.*

τον αδιατάρακτο και αυτόνομο βίο αυτοδιοικήσεως των 20 Μονών<sup>96, 97</sup> και των 12 Σχητών σύμφωνα με τον εσωτερικό τους Κανονισμό λειτουργίας.

**VII. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των ακινήτων (γαιών και κτισμάτων) των κοινοτήτων – μονών και ιδιωτών μετα την προσαρτηση της Θεσσαλίας στον εθνικό κορμό το έτος 1881 (Δικαιικό καθεστώς ακινήτων Πηλίου διά την μετά το έτος 1881 περίοδο)**

Μετά την προσαρτηση της Θεσσαλίας στον Εθνικό Κορμό το έτος 1881 και την επέκταση και εφαρμογή στο Θεσσαλικό χώρο του διατάγματος «Περί Δήμων» του έτους 1834<sup>98</sup>, οι Κοινότητες του Πηλίου χάνουν την αυτοδιοίκησή τους και μετασηματίζονται σε μεγαλύτερες ή μικρότερες ομαδώσεις Δήμων. Το ιδιοκτησιακό όμως θέμα των γαιών και ακινήτων, των Κοινοτήτων, Μονών και ιδιωτών, παραμένει αμφίβολο για πολύ ακόμα χρόνο, τόσο ως προς τα κτήματα (γαίες) που αποκτήθηκαν κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, όσο και ως προς τα ακίνητα (κτίσματα).

Στη συνέχεια η Ελλάδα, με τον Ν. ΠΛΖ' του έτους 1882 (άρθ. 4 παρ. 1 και 2), κύρωσε τη σύμβαση που συνομολογήθηκε στις 2.7.1881 στην Κωνσταντινούπολη, σύμφωνα με την οποία η ελληνική κυβέρνηση αναγνώριζε δικαιώματα ιδιοκτησίας (πάνω στη γη που αποτελούσε περιουσία της τέως Οθωμανικής αυτοκρατορίας), τόσο στους ιδιώτες (ιδιοκτήτες), όσο και στις Κοινότητες, που κατείχαν γαίες, αρκεί άπαντες να κατείχαν τις γαίες και τα πάσης φύσεως ακίνητα κτίσματα ως «τιτλούχοι», δηλαδή η κατοχή τους να προέκυπτε και να αποδεικνύονταν από οθωμανικό ιδιοκτησιακό τίτλο.

---

*Επετ. Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Παν/μίου Θεσ/κης) αντιχάρισμα στον Ν. Πανταζόπουλο, τεύχος Δ', Θεσ/κη, 1986, σελ. 611 επόμενα).*

96. Κάθε μια από τις 20 Μονές το Αγίου Όρους είναι αυτοδιοίκητη με βάση δικό της Κανονισμό λειτουργίας. Ο Κανονισμός αυτός ψηφίζεται από τους μοναχούς της κάθε Μονής και εγκρίνεται από την Ιερά Κοινότητα (άρθ. 142 και 149 του Καταστατικού Χάρτη Αγίου Όρους).

97. Η μορφή αυτονομίας του Αγίου Όρους είναι σύστημα πολυδιάστατο: Την εκτελεστική εξουσία ασκεί Ιερά Κοινότητα, η οποία αποτελείται από τους αντιπροσώπους των 20 Μονών και προεδρεύεται από τον Πρωτοεπιστάτη (άρθ. 28 Καταστ. Χάρτη). Τη Νομοθετική Εξουσία (με έκδοση Κανονιστικών Διαταγμάτων) ασκεί η εικοσαμελής σύναξη των ηγουμένων των 20 Μονών που συνέρχεται 2 φορές το χρόνο (άρθ. 42 Καταστατικού Χάρτη). Η οικονομική αυτονομία του Αγίου Όρους διασφαλίζεται με μια σειρά άρθρων του Καταστατικού Χάρτη του Αγίου Όρους (βλ. ειδικότερες λεπτομέρειες στον Ν. Πανταζόπουλο, «Ο Ελληνικός Κοινοτισμός ...», ό.π., σελ. 612 επ.).

98. Διάταγμα τις 27.12.1833 / 10.1.1834 «Περί σχηματισμού και διαιρέσεως των Δήμων».

Το ελληνικό κράτος επικύρωσε και πάλι, για δεύτερη φορά, το πιο πάνω ιδιοκτησιακό καθεστώς με τους νόμους ΑΡΠ΄ του έτους 1884 και ΔΝΖ΄ του έτους 1912, σε τρόπο ώστε να αναγνωρίζονται ιδιοκτησιακά δικαιώματα ιδιωτών και Κοινοτήτων<sup>99</sup> επί των τ έως οθωμανικών γαιών υπό την προϋπόθεση οι δικαιούχοι να διακατέχουν τίτλους οθωμανικής ιδιοκτησίας (ταπία) και να βρίσκονται στην κατοχή των γαιών και ακινήτων τα οποία διεκδικούν.

Το πιο πάνω ιδιοκτησιακό καθεστώς, όπως ίσχυε για τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα ιδιωτών και Κοινοτήτων επί των τ έως οθωμανικών γαιών, εφαρμόστηκε και για τις Μονές και τη κτηματική τους περιουσία (γαιοκτησίες κ.λπ. βοηθητικά κτίσματα των Μονών του Πηλίου), εφόσον οι Μονές κατείχαν οθωμανικό τίτλο ιδιοκτησίας (ταπία) για τα ακίνητα –γαίες και κτίσματα– που διεκδικούσαν.

Θέμα δημιουργήθηκε για τις «διαλελυμένες» Μονές και ειδικότερα για τα «Καθολικά» (δηλ. τους ναούς των διαλελυμένων Μονών) όπως και για την λοιπή περιουσία τους (κτίσματα και γαίες). Από τη νομοθεσία και τη νομολογία, τόσο του Σ.τ.Ε<sup>100</sup>, όσο και παλιότερα του Α.Π<sup>101</sup>, κρίθηκε, (όπως άλλωστε προκύπτει και από την συστατική ερμηνεία του άρθρου 966 του Α.Κ, ως προς την έννοια των πραγμάτων «που είναι προορισμένα στην εξυπηρέτηση θρησκευτικών-λατρευτικών σκοπών» και ως εκ τούτου θεωρούνται πράγματα εκτός συναλλαγής), ότι οι ναοί (καθολικά) των διαλελυμένων Μονών ανήκουν στη κατηγορία των εκτός συναλλαγής πραγμάτων και ως εκ τούτου

99. Ο Ν. ΑΡΠ΄ του 1884 «Περί των Κοινοτήτων των Νομών Λάρισας και Άρτας και των Επαρχιών Καλαμπάκας και Ξηροχωρίου» και ο μεταγενέστερος Ν. ΔΝΖ΄ του 1912 «Περί συστάσεως Δήμων και Κοινοτήτων» (άρθ. 12) επικύρωσαν το πιο πάνω ιδιοκτησιακό καθεστώς των Κοινοτήτων (βλ. ειδικότερα στον Ι. Μ. Κοινιδάρη, «Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των Κοινοτήτων, Ναών και Μονών περιοχής Πηλίου», *Νομικό Βήμα*, τόμ. 36, (1988), σελ. 318 επ.). Επίσης, Γ. Π. Νάκος, *Το νομικό καθεστώς των τ έως δημοσίων οθωμανικών γαιών, 1821-1912*, Θεσ/κη, 1984, σελ. 68 επ.).

100. Το Σ.τ.Ε, με την υπ' αριθ. 1900/79 απόφασή του έκρινε «...ότι προϋπόθεση διά τη περιέλευση σε Ι. Μητρόπολη ναού διαλελυμένης κατά το παρελθόν Μονής, είναι 1) Ο ναός να ανήκε σε διαλελυμένη Μονή και 2) Να μην έχει μέχρι τη δημοσίευση του Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ν. 590/1977) ρυθμιστεί οριστικά καθ' οιονδήποτε νόμιμο τρόπο η τύχη αυτού».

101. Ο Α.Π παλιότερα, με την υπ' αριθ. 93/1938/Θ. 49.461/ απόφασή του έκρινε, ότι η έννοια του όρου της «διαλελυμένης Μονής» ενυπάρχει μόνο εφόσον έχει εκδοθεί πράξις νομοθετικού περιεχομένου περί διαλύσεως ή αναγνωρίσεως της Μονής ως διαλελυμένης. Επιπρόσθετα δε έκρινε, ότι για να θεωρηθεί «διαλελυμένη» η Μονή, πρέπει να μην συμπεριλαμβάνεται και μεταξύ εκείνων των διαλελυμένων Μονών που αναφέρονται στο Διάταγμα της αντιβασιλείας του Όθωνα, της 25.9.1883.

ανήκουν ιδιοκτησιακά στην Ι. Μητρόπολη της περιοχής του χώρου όπου βρίσκεται ο Ι. Ναός της διαλελυμένης Μονής<sup>102</sup>.

Τα λοιπά όμως κτίσματα διαλελυμένων Μονών –εκτός από τους ναούς τους (καθολικά)– όπως κι η λοιπή τους έγγεια ιδιοκτησία (γαίες) είναι δυνατό να ανήκουν και σε τρίτους (Κοινοότητες και ιδιώτες) υπό την προϋπόθεση ότι οι τρίτοι αυτοί απέκτησαν την κυριότητα με έκτακτη χρησικτησία μέχρι και της 12.9.1915 πάνω σ' αυτά, ασκώντας, καλή τη πίστει και διανοία κυρίου, νομή επί 40 τουλάχιστον χρόνια. Δηλαδή, ο χρόνος νομής της έκτακτης χρησικτησίας θα πρέπει να έχει αρχίσει τουλάχιστον από τις 12.9.1875<sup>103</sup>.

Σημειώνουμε επίσης, ότι σύμφωνα με το άρθρ. 21 του Ν.Δ. 22.4/16.5.1926, που διατηρήθηκε σε ισχύ και μετά την εισαγωγή του Α. Κ (με το άρθρ. 53 Εισ. Ν. Α. Κ), καθιερώθηκε το «απαράγραπτο» των δικαιωμάτων σε ακίνητα του Δημοσίου, της Αεροπορικής Αμύνης και των Μονών. Κατά συνέπεια, εφόσον δεν έχουν αποκτηθεί δικαιώματα (κυριότητας) επί κτισμάτων και γαιών Ι. Μονών (διαλελυμένων Ι. Μονών) διά 40ετούς νομής μέχρις 12.9.1915, δεν καθίσταται στο εξής δυνατή η απόκτηση δικαιωμάτων κυριότητας διά χρησικτησίας<sup>104</sup> επί ακινήτων των Μονών.

Στους χρόνους που ακολουθούν, δημοσιεύεται ο νόμος 1700/1987 με τον οποίο έγινε ρύθμιση θεμάτων εκκλησιαστικής περιουσίας. Με τη διάταξη του άρθρ. 1 παρ. 1

102. Όλοι οι ναοί (καθολικά) των διαλελυμένων ή διαλυομένων Μονών στην περιοχή Πηλίου, όπως και σ' ολόκληρο το Μαγνησιακό χώρο εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας Ι. Μ. Δημητριάδος, ανήκουν ιδιοκτησιακά σ' αυτή εφόσον οι Μονές αυτές καταγράφονται ως «διαλελυμένες» στο Διάταγμα της αντιβασιλείας του Όθωνα, της 29.9.1833 (βλ. και άρθρ. 39 παρ. 3, εδ. Β', Ν. 590/1977 «Περί Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος»). Το άρθρο αλλωστε 39 παρ. 3 εδάφ. Β' Ν. 590/1977 ρητώς ορίζει ότι «Οι ναοί διαλελυμένων ή διαλυομένων Μονών παραμένουν στην κυριότητα του νομικού προσώπου της οικείας Ι. Μητροπόλεως». Σύμφωνα δε με το εδάφιο α' της αυτής άνω παραγράφου 3 αρθ. 39 Ν. 590/1977, «...η διάλυση και ίδρυση μιας Μονής της Εκκλησίας της Ελλάδος συντελείται με προεδρικό διάταγμα».

103. Βλ. ειδικότερα τον Ι. Κο νιδ ά ρ η, «Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των Κοινοτήτων, Ναών και Μονών περιοχής Πηλίου» (γνωμοδότηση), *Νομικό Βήμα*, (ΝΟΒ), τόμ. 36, (1988), σελ. 319.

104. Για να αποκτηθεί κυριότητα με έκτακτη χρησικτησία επί ακινήτου που ανήκε στην Ι. Μονή και να παραγράφει η εμπράγματη αξίωση της Μονής επί του ακινήτου της, απαιτείται σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις 40ετής νομής, που ο χρόνος της πρέπει να έχει συμπληρωθεί μέχρι της 12.9.1915. Δηλ. ο χρόνος έναρξης της νομής πρέπει να είχε αρχίσει να τρέχει πριν από της 12.9.1875 (Α. Π 1041/77, ΝΟΒ 26.925, Α. Π 108/76 ΝΟΒ 24.617, Μ. Πρωτ. Θεσ/κης 4482/98 Αρμεν 1988.934., Π. Πρωτ. Βόλου 463/1966 Αρμ 1997. 1012, ΝΟΒ 1997.819). Βλ. σχετικά και το άρθρ. 51 του Εισαγωγικού Νόμου του ισχύοντος (από της 23.2.1946), Αστικού Κώδικος, το οποίο ρητά προβλέπει «ότι η επελθούσα κτήσις κυριότητος ή άλλου εμπράγματος δικαιώματος κρίνεται κατά το δίκαιον όπερ ίσχυεν εν ω χρόνω έλαβον χώραν τα προς κτήσιν αυτού πραγματικά γεγονότα».

του πιο πάνω νόμου (1700/1987) ορίζεται ότι από την έναρξη ισχύος αυτού του νόμου (6.5.1987) περιέρχεται αυτοδικαίως στον Οργανισμό Διοίκησης Εκκλησιαστικής Περιουσίας (ΟΔΕΠ) η αποκλειστική διοίκηση, διαχείριση και εκπροσώπηση ολόκληρης της ακίνητης περιουσίας των Ι. Μονών, ως προς την οποία νομιμοποιείται ενεργητικώς και παθητικώς, ο ΟΔΕΠ, είτε η περιουσία των Ι. Μονών ανήκει σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία στην «διατηρητέα», είτε στην «εκπονητέα» περιουσία αυτών.

Μετά το Ν. 1700/87, εκδόθηκε στη συνέχεια ο Ν. 1811/88 οποίος κύρωσε την από 11.5.1988 σύμβαση «παραχώρησης στο Δημόσιο της δασικής και αγροτολιβαδικής περιουσίας ορισμένων Μονών της Εκκλησίας της Ελλάδος». Με τη σύμβαση αυτή<sup>105</sup>, οι αναφερόμενες (στον προσαρτημένο πίνακα) Ι. Μονές παραχώρησαν συμβατικά στο Ελλ. Δημόσιο τη δασική και αγροτολιβαδική τους περιουσία υπό ορισμένους όρους που αναγράφονται στη σύμβαση αυτή<sup>106</sup>.

Τέλος, με το άρθρο 55 του Ν. 2413/1996, ορίστηκε ότι «Οι Ι. Μονές που δεν συνεβλήθησαν στη σύμβαση που υπογράφηκε στις 11.5.1988 και κυρώθηκε με το Ν. 1811/88 και ούτε προσχώρησαν μεταγενέστερα σ' αυτόν, νομιμοποιούνται ατομικά οι ίδιες ως διάδικοι, ενεργητικά και παθητικά, στις δίκες που αφορούν δικαιώματα και συμφέροντά τους σχετικά με τη περιουσία τους που καταλαμβάνεται από τους νόμους 1700/87 και 1811/88<sup>107</sup>.

Ειδικότερα, για τις Μονές του Πηλίου, συνοψίζοντας τα όσα πιο πάνω αναφέρθηκαν για το εν γένει δικαιοκώ καθεστώς των ακινήτων (γαιών και κτισμάτων) των Κοινοτήτων, Μονών και ιδιωτών, μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας στον εθνικό κορμό της Ελλάδος το έτος 1881 και με βάση το μέχρι τότε θεσμικό καθεστώς, ισχύουν τα ακόλουθα:

Οι υφιστάμενες και μη ερημωθείσες κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (1423-1881) Μονές του Πηλίου, εφόσον δεν θεωρούνται «διαλελυμένες» κατά την έννοια του όρου, όπως αυτή προσδιορίζεται από τη νομοθεσία και νομολογία (δεν περιλαμβάνονται δηλαδή στις διαλελυμένες Μονές που αναφέρονται στο Διάταγμα της Αντιβασιλείας του Όθωνα της 25.9.1834, ούτε κηρύχθηκαν μεταγενέστερα διά νομοθετικής πράξεως «διαλελυμένες»), εξακολουθούν να υφίστανται ως νομικά πρόσωπα.

Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των πιο πάνω Μονών έχει ως εξής:

1. Τα πάσης φύσεως κτίσματα, εκτός των Ναών (καθολικών) των Μονών, όπως και η λοιπή έγγεια ιδιοκτησία τους (γαιές πάσης φύσεως), εφόσον μέχρι της 12.9.1915 δεν αποκτήθηκαν επ' αυτών (δηλ. κτισμάτων και γαιών, εξαιρουμένων των Ναών)

105. Η σύμβαση αυτή καταρτίστηκε μεταξύ της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος και του Ελληνικού Δημοσίου.

106. Βλ. Α. Π 411/1997, ΝΟΒ 1988. 1436.

107. Βλ. επ' αυτού και την Α. Π 411/1997, τόμ. Δ', ΝΟΒ 1988. 1436.

- δικαιώματα τρίτων (Κοινοτήτων και ιδιωτών) με έκτακτη χρησιμότητα, δηλ. με 40ετή διανοία κυρίου νομή μέχρι της 12.9.1915, εξακολουθούν να ανήκουν κατά κυριότητα σ' αυτές και κατά συνέπεια στην Ι. Μ. Δημητριάδος.
2. Εφόσον όμως, αποδεδειγμένα, μέχρι τις 12.9.1915, αποκτήθηκαν δικαιώματα τρίτων με έκτακτη χρησιμότητα, σύμφωνα με τα όσα πιο πάνω αναφέρθηκαν, δηλ. τόσο επί των πάσης φύσεως κτισμάτων που περιβάλλουν τις Μονές (Κελιά, αποθήκες, κτίσματα, κ.λπ. οικοδομήματα, εξαιρουμένων πάντοτε των Ναών των Μονών, που δεν χρησιδεσπόζονται), όσο και επί της λοιπής έγγειας ιδιοκτησίας τους (γαιές πάσης φύσεως), τα τυχόν αποκτηθέντα δικαιώματα διατηρούνται και μόνο τα «Καθολικά» των Μονών αυτών ανήκουν στις κατά τόπους Μητροπόλεις και εν προκειμένω εις την Ι. Μ. Δημητριάδος. Το ίδιο ισχύει και για τα Καθολικά των ήδη διαλελυμένων Μονών. Διά την μετά το έτος 1977 περίοδο και μετά την δημοσίευση του Καταστατικού χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ν. 590/1977), με την ειδική διάταξη του άρθ. 39 παρ. 3 εδάφ. β', ορίστηκε ότι «Οι Ναοί των διαλελυμένων ή διαλυομένων Μονών παραμένουν εις την κυριότητα του Νομικού Προσώπου της οικείας Ι. Μητροπόλεως».
  3. Οι μονές, που δεν παραχώρησαν συμβατικά τις δασικές και αγροτολιβαδικές τους εκτάσεις στο Ελληνικό Δημόσιο με τη σύμβαση της 11.5.1988 που κυρώθηκε με το Ν. 1811/88, νομιμοποιούνται ενεργητικά και παθητικά, σύμφωνα προς το άρθρο 55 του Ν. 2413/96 να παρίστανται και να ενεργούν ως διάδικοι στις δίκες που αφορούν τα συμφέροντά τους σχετικά με την περιουσία τους που καταλαμβάνεται από τους νόμους 1700/87 και 1811/88. Δηλαδή, της περιουσίας που περιήλθε αυτοδικαίως από της 6.5.1987 στη διαχείριση του ΟΔΕΠ με το Ν. 1700/1987 και της περιουσίας, επίσης, η οποία περιήλθε συμβατικά (δασικές και αγροτολιβαδικές εκτάσεις) υπό όρους στο Ελληνικό Δημόσιο, στις 11.5.1988 (Ν. 1811/88)<sup>108, 109</sup>.

---

108. Με τον Ν. 1811/88 κυρώθηκε η σύμβαση παραχώρησης στο Ελληνικό Δημόσιο, της δασικής και αγροτολιβαδικής περιουσίας των Ι. Μονών που συμβάλλονται σ' αυτή τη σύμβαση η οποία καταρτίστηκε στην Αθήνα την 11.5.1988 μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος.

109. Με τον Ν. 1811/88 επίσης καταργήθηκε ο ΟΔΕΠ και οι Μονές, που δεν περιλαμβάνονται μεταξύ εκείνων οι οποίες καταλαμβάνονται με την κυρωμένη με τον πιο πάνω νόμο σύμβαση μεταβίβασης χοροτολιβαδικής και δασικής περιουσίας προς το Ελληνικό Δημόσιο, έχουν (μετά την κατάργηση του ΟΔΕΠ με τον νόμο αυτό) την ικανότητα να είναι διάδικοι (κατ' εφαρμογή του άρθ. 55 Ν. 2413/96) σε κάθε δίκη η οποία αφορά την περιουσία τους (βλ. ad hoc Α. Π 411/1997, τόμ. Δ', ΝΟΒ 1998, σελ. 1435).

### VIII. Χρονολογική αναφορά της εξελικτικής πορείας του κοινοτικού βίου στη Θεσσαλία και το Πήλιο από τον 12ο μέχρι και τον 19ο αιώνα

BYZANTINΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ - ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΒΥΖ. ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ	
ΠΡΩΙΜΗ ΒΥΖ. ΕΠΟΧΗ	Το Πήλιο είναι γνωστό ως «Δρόγγος» και παραμένει άοικο στον ορεινό του όγκο.
9 <sup>ος</sup> και 10 <sup>ος</sup> αιώνας (στη διάρκεια των αιώνων αυτών)	Για τον υπόλοιπο βυζαντινό χώρο υπάρχουν πληροφορίες ιστορικών πηγών, από Νεαρές του 9 <sup>ου</sup> αιώνα (των αυτοκρατόρων, Ρωμανού του Λεκαπηνού, Κων/νου Ζ΄ και Χριστόφορου Λεκαπηνού του έτους 922) και του 1 <sup>ου</sup> αιώνα, για την ύπαρξη κοινοτικής μορφής οργανώσεων στο Βυζάντιο με το όνομα «Μητροκομμία», «Κωμητουρία», «Ελευθερικά Χωριά», κ.λπ. Εμφανίζονται σποραδικά στο Πήλιο τα πρώτα κτίσματα υποτυπωδών μοναστικών ομαδώσεων με τη μορφή, Σκητών, Μονυδριών, Κελίων και Μοναστηρόπουλων.
ΜΕΣΗ ΒΥΖ. ΕΠΟΧΗ	
Τέλη 10 <sup>ου</sup> -Αρχές-Μέσα 12 <sup>ου</sup> αιώνα (στη διάρκεια των αιώνων αυτών)	Υπάρχουν ιστορικές μαρτυρίες για την ίδρυση μεγάλων μοναστηριών και δημιουργίας πρώτων μοναστικών πυρήνων στο Πήλιο <sup>1</sup> και την γειτονική Όσσα <sup>2</sup> . Στη διάρκεια του 11 <sup>ου</sup> αιώνα συναντούμε στην ελληνική αυτοκρατορία της Νίκαιας σε ισχύ υποτυπώδες κοινοτικό σύστημα συνάψεως συμβάσεων επίμορτης αγροληψίας καλλιεργητών γης -παροίκων γεωργών- που αναλαμβάνουν τη καλλιέργεια γαιών (προνοιών) αντί αμοιβής που συνίσταται σε ποσοστά επί της παραγωγής.

1. Η Άννα Κομνηνή, στην *Αλεξιάδα*, ιστορώντας τη πορεία του πατέρα της αυτοκράτορα του Βυζαντίου, Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, το έτος 1083, για την αντιμετώπιση των Λομβαρδών που πολιορκούσαν την Λάρισα, αναφέρει ότι ο βυζαντινός στρατός στη κάθοδό του προς τη Λάρισα, ακολουθώντας την παραλιακή οδό, διήλθε «διά του βουνού των Κελίων», υπονοώντας το Πήλιο. Άλλοι δέχονται ότι ακολούθησε τον άλλο παραλιακό δρόμο, διαμέσου Ομιλίου - Στομίου - Σκήτης - βορείων πτωρειών του Μαυροβουνίου - Βοιβηίδας λίμνης (βλ. Α. Αβραμιά, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι το 1204*, Αθήναι, 1974, σελ. 59, 81, Δ. Αγραφιώτης «Σχόλια σ' ένα χωριό της Άννας Κομνηνής, *Αλεξιάς Ε*, 53», *ΘΗΜ*, τόμ. 19 (1991), σελ. 65-80.

2. Την ίδια περίοδο για τις πιο πάνω περιοχές επικρατούν και αγιώνυμες ονομασίες (Κελία, Αγιά, Αγιόκαμπος, Σκήτη) μέχρι και σήμερα ακόμα.

ΥΣΤΕΡΗ ΒΥΖ. ΕΠΟΧΗ	
Τέλη 12 <sup>ου</sup> -Μέσα 13 <sup>ου</sup> αιώνα (στη διάρκεια του αιώνα αυτού)	Συνεχίζεται η προσέλευση μοναχών στο Πήλιο και δημιουργούνται οργανωμένοι μοναστικοί πυρήνες, με την εμφάνιση και πρώιμων συσσωματώσεων κατοίκων (αραιών οικισμών) γεωργών και γεωργοκτηνοτρόφων γύρω από τις μονές του Πηλίου, οι οποίες πληθαίνουν στους χρόνους που ακολουθούν. Τη περίοδο εκείνη μαρτυρείται στο Πήλιο η ύπαρξη γαιοκτησιών μεγάλων επιχώριων βυζαντινών γαιοκτημόνων <sup>3</sup> , όπως και μεγάλων μοναστικών κέντρων.
Μέσα 13 <sup>ου</sup> -Αρχές 15 <sup>ου</sup> αιώνα (στη διάρκεια των αιώνων αυτών)	Στο Πήλιο εμφανίζεται πλέον αθρόα η εγκατάσταση μοναχών και η εγκαταβίωσή τους στις παλιότερες και νεοϊδρυόμενες μονές. Τη περίοδο αυτή το Πήλιο χαρακτηρίζεται ως ένα δεύτερο Άγιον Όρος <sup>4</sup> της Ελλάδος. Την ίδια περίοδο το Πήλιο είναι γνωστό και ως «Βουνό της Δρυανούβαινας», «Βουνό της Πέτρας», «Βουνό των Δρόγων», «Κελία» και ως «Βουνό της Ζαγοράς».
Περίοδος 1320-1332	Ιστορείται η ύπαρξη ατελούς μορφής οργάνωσης κοινωνικών συσσωματώσεων κατοίκων στο πεδινό θεσσαλικό χώρο. Μαρτυρία από το «Ορκωμοτικό Γράμμα» του άρχοντα (Βυζαντινού ηγεμόνα) Στέφανου Μελισσηνού Γαβριηλόπουλου <sup>5</sup> .

3. Αναφέρονται από πηγές της περιόδου εκείνης, τα ονόματα των Κατακαλών, Κεκαυμένων, Αρχοντίτζη, Φιλανθρωπινών, Ζωριάνων, Ζεβών, κ.λπ. άλλων μεγάλων γαιοκτημόνων (βλ. ειδικότερα στον Α. Δ. Παπαθανασίου, «Η Έγγεια Αγροτική Ιδιοκτησία στη Βυζαντινή Θεσσαλία και το Πήλιο, Δ΄ - ΙΔ΄ αιώνας», *Α. Θ. Μ.*, τόμ. 14 (1992), Βόλος, σελ. 254-294. Του αυτού, *Το Χρονικό του Αγίου Λαυρέντιου*, έκδ. Εθν. Τυπογραφείου, Αθήνα, 2006, σελ. 58, υποσ. 1.

4. Βλ. Α. Δ. Παπαθανασίου, *Η Μελισσηνοί της Δημητριάδος Κτήτορες Ι. Μονών*, Αθήνα, 1989, σελ. 49, 50, 57, 58, 94, 101. Του αυτού *Η Βυζαντινή Δημητριάδα, 431-1204*, Βόλος, 1995, κεφάλαιο «Οι Μονές του Πηλίου ως πυρήνες διαμορφώσεως πρώιμων οικισμών κατά το τέλος της ύστερης βυζαντινής περιόδου και στην πρώτη τουρκοκρατία» (ΙΔ΄ - ΙΕ΄ - ΙΣΤ΄ αιώνας), σελ. 219-225, όπου και σχετικοί χάρτες. Του αυτού, *Το Πήλιο δεύτερο Άγιον Όρος της Ελλάδος στα Βυζαντινά Χρόνια*, Βόλος, 2002.

5. Για τον Στέφανο-Μελισσηνό-Γαβριηλόπουλο και για το ορκωμοτικό γράμμα βλέπε ειδικές λεπτομέρειες στον Α. Δ. Παπαθανασίου, «Στέφανος Μελισσηνός Γαβριηλόπουλος, μία κυρίαρχη μορφή της Μαγνησίας στο Θεσσαλικό Μεσαίωνα του ΙΔ΄ αιώνα», *Θ. Η.*, τόμ. 25 (1994) Λάρισα, σελ. 49-63.



ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ	
<p><u>15<sup>ος</sup> αιώνας</u> (στη διάρκεια του αιώνα αυτού) Έτος 1423</p>	<p>Η περιοχή της Θεσσαλίας και του Πηλίου καταλαμβάνεται από τους τούρκους (επί Σουλτάνου Μουράτ Β΄) και άρχεται η περίοδος της τουρκοκρατίας στη Θεσσαλία (1423). Από τις αρχές ακόμη του 14<sup>ου</sup> αιώνα αρχίζει να εμφανίζεται σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο φαινόμενο εγκαταλείψης των πεδινών περιοχών και φυγής των πληθυσμών προς ορεινές περιοχές, μεταξύ των οποίων και το Πήλιο και εγκατάστασή τους γύρω από μονές και εκκλησιαστικά κτίσματα. Η φυγή αυτή γίνεται μεγαλύτερη στη διάρκεια του 15<sup>ου</sup> αιώνα, περίοδο κατά την οποία παρατηρείται και πύκνωση των πρώτων ορεινών οικιστικών πυρήνων και η δημιουργία των πρώτων οικιστικών εστιών πέριξ μοναστηριών, οι ηγούμενοι των οποίων καθίστανται και οι πρώτοι εκπρόσωποι των πρώιμων αυτών οικισμών. Το Πήλιο τη περίοδο αυτή δέχεται πληθώρα εποίκων από το εσωτερικό της Θεσσαλίας και από άλλες ελλαδικές περιοχές.</p>
<p><u>16<sup>ος</sup> αιώνας</u></p>	<p>Παρατηρείται οργάνωση κοινωνικής συμβίωσης ευρύτερης μορφής οικιστικών μορφωμάτων στο Πήλιο, με τη μορφή των πρώτων ατελών χωριών με πυρήνες τις Μονές (οι οποίες καθίσταται ενοριακοί ναοί των πέριξ αυτών οικιστικών συσσωματώσεων κατοίκων). Επίσης και σε άλλα δυσπρόσιτα ορεινά σημεία εμφανίζονται ομάδες κατοίκων με τη μορφή οικιστικών συνενώσεων.</p>
<p>Έτος 1530</p>	<p>Ο Σουλτάνος Σουλεϊμάν<sup>6</sup>, διατάσσει την πρώτη απογραφή γαιών του αυτοκρατορικού στέμματος στις κατεχόμενες χώρες.</p>
<p>Έτος 1559</p>	<p>Επίσημη μαρτυρία από εκκλησιαστική μοναστική σφραγίδα της Μονής του Αγίου Λαυρέντιου για την ύπαρξη οργανωμένης μορφής κοινοτικού βίου στον οικιστικό πυρήνα που υπάρχει γύρω από τη Μονή στα μέσα του ΙΣΤ΄ αιώνα.</p>

6. Η πρώτη απογραφή των γαιών του αυτοκρατορικού στέμματος έλαβε χώρα το έτος 1530 επί βασιλείας του Σουλτάνου Σουλεϊμάν του μεγαλοπρεπούς. Τη περίοδο αυτή καταγράφηκαν και τα κτήματα (γαίες) των περιοχών του Πηλίου και καταχωρήθηκαν στον κατάλογο αυτοκρατορικών γαιών, που είναι γνωστός με το όνομα «Ντεφτέρ - Ατίκ» (αρχικός κατάλογος).

Έτος 1566-1567	<p>Ο Σουλτάνος Σελίμ Α΄ συμπληρώνει τον κατάλογο των αυτοκρατορικών γαιών του Σουλτάνου Σουλεϊμάν του μεγαλοπρεπούς, καταγράφοντας και πάλι τις γαίες που υπάρχουν στο Πήλιο.</p> <p>Προς το τέλος του 17<sup>ου</sup> αιώνα γίνεται επίσημος διαχωρισμός του Πηλίου σε πέντε διοικητικές περιφέρειες που φέρουν την ονομασία «ζιαμέτια», μέσα στα οποία εντάσσονται και τα υπάρχοντα τότε χωριά.</p>
<p>17<sup>ος</sup> αιώνας Έτος 1601 και 1614</p> <p>(Σε αδιευκρίνιστη πριν το έτος 1614 χρονολογία)</p>	<p>Σημειώνονται μετακινήσεις πληθυσμών προς το Πήλιο από Θεσσαλία (1601) και Ήπειρο (1611) λόγω αποτυχημένων εξεγέρσεων του επισκόπου Τρίκκης Διονύσιου.</p> <p>Υπάρχει ιστορική μαρτυρία για την παραχώρηση από το Σουλτάνο δύο από τα πιο πάνω πέντε ζιαμέτια ως προσωπική ιδιοκτησία στον στρατιωτικό διοικητή της Κων/λεως, Χατζή Μουσταφά Αγά με παραχωρητήριο έγγραφο, το οποίο περιλαμβάνει τα χωριά, Μακρινίτσα, Δράκεια, Άγιο Λαυρέντιο, Αργαλαστή, Μακρυνράχη και Μούρτσι (πιθανώς και άλλα χωριά). Διάκριση των χωριών του Πηλίου σε Βακούφια και Χάσια.</p>
Έτος 1614	<p>Ο Σουλτάνος Αχμέτ Α΄ συμπληρώνει την απογραφή των γαιών του αυτοκρατορικού Στέμματος στη διάρκεια των ετών 1530 και 1566 στο Πήλιο.</p>
Έτος 1614	<p>Γίνεται και νέα παραχώρηση των δύο ζιαμετιών από τον Χατζή Μουσταφά Αγά προς τη βασιλομήτορα Σουλτάνα, Ασμά Χανούμ ως προσωπικό της φέουδο (Βακούφ) και ορισμένα δοσίματα φόρων προς τις ιερές μωαμεθανικές πόλεις, της Μέκκας και Μεδίνας.</p>
Έτος 1615	<p>Ο Χατζή Μουσταφά Αγάς ενεργεί νέα απογραφή των κτημάτων του Πηλίου, τα οποία καταγράφονται στο αυτοκρατορικό κτηματολόγιο των γαιών του Στέμματος, αποσπάσματα (δεγκενάρ) του οποίου διασώζονται και σήμερα σε χωριά του Πηλίου (Μακρινίτσα, Μούρτσι κ.ά.).</p>
Έτος 1653	<p>Αυτοκρατορικό παραχωρητήριο έγγραφο του Σουλτάνου Μεχμέτ Α΄ επικυρώνει την πιο πάνω δωρεά του Χατζή Μουσταφά Αγά προς την βασιλομήτορα.</p>
Έτος 1686	<p>Ο τοπικός άγιος, Άγιος Απόστολος ο Νέος, καταγόμενος από τον Άγιο Λαυρέντιο, εκπροσωπεί την κοινότητα (χωριό) του Αγίου Λαυρέντιου στην Κων/λη, επικεφαλής συγχωριανών του με αίτημα τον περιορισμό των φόρων, ενώπιον των αξιωματούχων του οίκου της Σουλτάννας-βασιλομήτορας και υποβάλλεται στο μαρτύριο του αποκεφαλισμού.</p>

Έτος 1696	Σημειούνται μετακινήσεις πληθυσμών προς το Πήλιο μετά την καταδρομή του Λυμπεράκη Γερακάρη στην περιοχή των Αγράφων το έτος 1696 <sup>7</sup> .
18 <sup>ος</sup> αιώνας Έτος 1717-1721	Πιθανή χρονολογία μεταφοράς της έδρας των βακουφικών χωριών του Πηλίου από την Αργαλαστή στη Μακρινίτσα. Στην Αργαλαστή παρέμεινε η έδρα για ένα ανεξακριβωτο χρονικό διάστημα του ΙΖ' αιώνα μέχρι και τις αρχές του ΙΗ' αιώνα.
Έτος 1756	Αυτοκρατορικό φερμάνι (Χάτι Χουμαγιούν) του Σουλτάνου Οσμάν Γ' ρυθμίζει τις φορολογικές υποχρεώσεις κατοίκων των χωριών του Πηλίου.
Έτος 1762	Αυτοκρατορικό φερμάνι (Χάτι Χουμαγιούν) του Σουλτάνου Μουσταφά Γ' ρυθμίζει και πάλι τις φορολογικές υποχρεώσεις των κατοίκων των χωριών του Πηλίου, επικυρώνοντας προηγούμενες διατάξεις δημοσιονομικού περιεχομένου.
Έτος 1770	Μαρτυρούνται μετακινήσεις πληθυσμών από την Πελοπόννησο προς το Πήλιο στη περίοδο των Ορλωφικών και της αποτυχούσας εξέγερσης των Μανιατών.
Έτος 1781	Αυτοκρατορικό φερμάνι (Χάτι Χουμαγιούν) του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Α', το οποίο αναφέρεται στην Τσαγκαράδα Πηλίου και επικυρώνει για πολλοστή φορά τις διατάξεις προγενεστέρων φερμανιών με τα οποία ρυθμίζονται οι υποχρεώσεις των κατοίκων του Πηλίου και θεσπίζει ποινές για την περιστολή της φορολογικής ασυδοσίας των εκπροσώπων της τουρκικής διοικήσεως του Πηλίου, ενισχύοντας τον ρόλο της τοπικής αυτοδιοικήσεως του Πηλίου (αυτονομία των κοινοτήτων του Πηλίου).
Έτος 1786-88	Μετακινήσεις πληθυσμών προς το Πήλιο από την Ήπειρο εξαιτίας των διωγμών του Αλή Πασά Τεπελενλή.

7. Μετά την καταστολή του κινήματος του επισκόπου Τρίκης Διονυσίου (1616) και την καταστολή του κινήματος του Λυμπεράκη Γερακάρη στα Άγραφα (1696) πολλοί κάτοικοι της πεδινής Θεσσαλίας κατέφυγαν στο Πήλιο (βλ. Ν. Γεωργιάδης, *Θεσσαλία*, Αθήναι, 1880, σελ. 161, Δ. Σισιλιάνος, *Η Μακρινίτσα και το Πήλιο*, Αθήναι, 1939, σελ. 59 επ., Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήναι, 1960, σελ. 151 επ.).

19 <sup>ος</sup> αιώνας Έτος 1840	Το έτος 1840 παύει να υφίσταται η διάκριση των χωριών του Πηλίου σε Βακούφια και Χάσια (η οποία κράτησε πάνω από δύο αιώνες 1614-1840) και όλα τα χωριά του Πηλίου υπάγονται διοικητικά και δημοσιονομικά στον τούρκο έπαρχο (Καΐμακάμη) του Βόλου, που εδρεύει στο φρούριο του Βόλου (λόφο Αγίων Θεοδώρων). Η είσπραξη των φόρων γίνεται από ειδική υπηρεσία αστυνομικών και φοροεισπρακτόρων που ονομάζονται «Ζαμπίτες».
Έτος 1865	Δημοσιεύεται ο νόμος «Περί Βιλαετιών». Με τις διατάξεις του νόμου αυτού θεσμοθετείται η πλήρης αυτονομία, ανεξαρτησία και αυτοδιοίκηση των Κοινοτήτων του Πηλίου, τις οποίες εκπροσωπούν οι «Δημογέροντες», συνεπικουρούμενοι από τους «Μουχτάρηδες» (σφραγιδοφύλακες), εκλεγόμενοι άπαντες διά καθολικής ψηφοφορίας των μελών της Κοινότητας για περίοδο ενός έτους.
<b>ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ</b>	
Έτος 1881	Η Θεσσαλία και το Πήλιο προσαρτώνται στον Εθνικό Κορμό της Ελεύθερης Ελλάδας και επεκτείνεται στις περιοχές που απελευθερώνονται η εσωτερική νομοθεσία του ελληνικού Βασιλείου. Καταργείται το καθεστώς αυτοδιοικήσεως των Κοινοτήτων και εφαρμόζονται οι διατάξεις του ισχύοντος εις την ελεύθερη ελληνική επικράτεια Δ/τος «Περί Δήμων» της 27 <sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1833/10 <sup>ης</sup> Ιανουαρίου 1834.
2 Ιουλίου 1881	Η ελληνική Κυβέρνηση αναγνωρίζει στην Κων/λη και αποδέχεται, με την υπογραφή συμβάσεως την 2.7.1881, δικαιώματα ιδιοκτησιακά κατόχων γαιοκτησιών, οι οποίες αποτελούσαν άλλοτε περιουσία του τουρκικού αυτοκρατορικού Στέμματος, αρκεί οι κάτοχοι αυτών (Κοινοίτητες και ιδιώτες) να διατηρούν (κατέχουν) τίτλους οθωμανικούς που να πιστοποιούν το ιδιοκτησιακό καθεστώς αυτών στις κατεχόμενες απ' αυτούς γαίες.
Ν. ΠΛΖ' έτους 1882	Η ελληνική Κυβέρνηση κυρώνει νομοθετικά την πιο πάνω σύμβαση της Κων/λεως της 2 <sup>ας</sup> Ιουλίου 1881, για την απόδειξη του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των κατεχομένων υπό Κοινοτήτων και τρίτον γαιών της τέως οθωμανικής αυτοκρατορίας <sup>8</sup> .

8. Βλ. λεπτομέρειες στο κεφάλαιο VII του παρόντος διά το δικαιοκό καθεστώς των ακινήτων (γαιών και κτισμάτων) του Πηλίου διά τη μετά το έτος 1881 περίοδο. Επίσης Ι. Κο ν ι δ ά ρ η, «Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των Κοινοτήτων, Ναών και Μονών της περιοχής Πηλίου», Γνωμοδότηση, *Νομικό Βήμα*, τόμ. 36, (1988), σελ. 318 επ.

N. ΑΠΙ΄ έτους 1864 και ΔΝΖ΄ έτους 1912	Οι νόμοι αυτοί επικυρώνουν και πάλι το ιδιοκτησιακό καθεστώς των Κοινοτήτων, ιδιωτών, ιερών καθιδρυμάτων, (Μονών και Εκκλησιών) με βάση την απόδειξη της κυριότητας η οποία να προκύπτει από οθωμανικό ιδιοκτησιακό τίτλο.
20 <sup>ος</sup> αιώνας 1912-1923	Περίοδος συνεχών διαβουλεύσεων και συνεργασίας εκπροσώπων της Ελληνικής Κυβερνήσεως και εκπροσώπων των Μονών του Αγίου Όρους για την σύνταξη του Καταστατικού Χάρτη αυτοδιοικήσεως των Μονών.
Έτος 1926	Το Ελληνικό Κράτος κυρώνει με τον Ν. Δ. της 10.9.1926 τον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους αναγνωρίζοντας την περιοχή ως αυτοδιοικούμενο Τμήμα του Ελλαδικού χώρου.
Έτος 1975	Το Σύνταγμα της Ελλάδος αναγνωρίζει και θεσπίζει το αυτόνομο και αυτοδιοίκητο της Κοινότητας των Μονών του Αγίου Όρους (άρθ. 105 εδαφ. 1 του Συν/τος 1975).
Έτος 1977	Δημοσιεύεται ο νόμος 590/1977, περί του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος.

## ΙΧ. Παράρτημα

(ανέκδοτο κοινοτικό έγγραφο εκλογής κοινοτικών αρχόντων περιοχής και χώρας Πηλίου εποχής Τουρκοκρατίας / κοινότητας Αγίου Λαυρέντιου Πηλίου)



(Καθαρογραφή του έγγραφου με την ορθογραφία του κειμένου του)

(Καθαρογραφή - αλδόση κειμένου)

Μουχασήλ, εφένδη μας

Ενδοξότατε.....(δυσανάγνωστες λέξεις) Δουλικώς σε προσκυνούμε και φυλούμεν το ντεξί σου. Τον Θεόν παρακαλούμεν δια την πολύχρονην ζωήν σας, αύξησιν και στερέωσιν της τιμής σας. Αμήν. Αμήν. Δια του δουλικού μας κάνομεν ιφαντέ τον εφένδη μας ότι οι δούλοι σας οικοκυραίοι και φακίηρ φουκαράδες άπαντες κοινώς συνελθόντες εις εν μέρος και συσκεφθέντες κοινή γνώμη διωρίσαμε δύο κοτζεμπάσιδες τους δούλους σας Γεώργιον Θεοδοσιάδη και Κωνσταντή παπά Θανάση δια να επιστατώσιν εις την χώραν μας εις διάστημα ολοκλήρου χρόνου δια κάθε αυθεντικόν Μασλαάτι και εις κάθε κοινόν νεζάμι της χώρας μας, όθεν περὶ τούτο παρακαλούμεν και τον εφένδη μας να τους γνωρίση και να τους έχη εις το ναζάρι του προστάζοντάς τους εις τας αυθεντικάς διαταγάς και Μασλαχάτι. παρακαλούμεν όμως μερικὰ άτομα όντα ασύμφωνα πάντοτες / δια τα....(δυσανάγνωστη λέξη) των / εις την θέλησιν της κοινότητος αν σας προβάλλουν και τίποτες προφάσεις παρακαλούμεν να μην δώσετε ακρόασιν ωσάν οπού η κοινότης εις τους άνωθεν έδωσεν υμνιζέτι και αυτούς θέλει. Ταύτα και οι χρόνοι σας από τον Θεόν πολλοί και πανευδαίμων

Της ενδοξότητός της

οι δούλοι σας....(κεχάϊραντζίδες ; )  
οικοκυραίοι και φουκαράδες.

**Κοινοτικό ανέκδοτο έγγραφο περιοχής και χώρας  
κοινότητας Αγίου Λαυρέντιου Πηλίου περιόδου Τουρκοκρατίας<sup>110</sup>**

Το δημοσιευόμενο Κοινοτικό επίσημο έγγραφο της Κοινότητας Αγίου Λαυρέντιου, με το οποίο γνωστοποιείται στις τουρκικές αρχές η εκλογή κοινοτικών αρχόντων, είναι αδιευκρίνιστης ακριβούς χρονολογίας. Η αδιευκρίνιστη ακριβής χρονολογία του εγγράφου ανάγεται σε χρόνους πριν το έτος 1840.

Το έγγραφο αυτό είναι χαρακτηριστικό για το περιεχόμενο και τη διατύπωση του κειμένου του, γιατί αποδεικνύει μέσα στα πλαίσια του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης που ίσχυε στα βακουφικά χωριά του Πηλίου κατά την τουρκοκρατία, όχι μόνο την αυτονομία της κοινοτικής ζωής κατά την περίοδο εκείνη, αλλά και τις δημοκρατικές αντιλήψεις και τις διαδικασίες που ακολουθούσαν οι Κοινότητες στην εκλογή αρχόντων –προεστών– των Κοινοτήτων. Αυτό προκύπτει άμεσα από τη διατύπωση του κειμένου του εγγράφου, το οποίο, ανακοινώνοντας την εκλογή των κοινοτικών αρχόντων, αναφέρει «...άπαντες κ ο ι ν ώς συνελθόντες και συσκεφθέντες κ ο ι ν ή γνώμη διορίσαμε...». Με τη διατύπωση αυτή, η Κοινότητα Αγίου Λαυρέντιου, πιστοποιεί επίσημα τον τρόπο δημοκρατικής εκλογής των κοινοτικών εκπροσώπων της με τη συμμετοχή όλων των κατοίκων της –μελών της Κοινότητας– οι οποίοι, ως εκλογείς, εκλέγουν «κοινή γνώμη» τους κοινοτικούς τους άρχοντες «...ίνα επιστατώσι εις την χώραν εις διάστημα ολόκληρου χρόνου...».

Το πιο πάνω έγγραφο, είναι επίσης δηλωτικό του τρόπου διεξαγωγής της ψηφοφορίας, η οποία είναι καθολική. Το γεγονός αυτό αναφέρεται στο κείμενο του εγγράφου, το οποίο ρητά αναγράφει ότι στην εκλογή συμμετέχουν όλα τα μέλη της Κοινότητας ανεξάρτητα από τα περιουσιακά τους στοιχεία, ακόμα και οι πένητες. Οι τελευταίοι, αναφέρονται στο έγγραφο με το χαρακτηρισμό «φακήρ φουκαράδες», που σημαίνει την συμμετοχή και των πάμπτωχων μελών. Στο πιο πάνω έγγραφο υπάρχουν οι υπογραφές όλων των μελών τα οποία βεβαιώνουν την αλήθεια των όσων αναγράφονται σ' αυτό με σχετική δηλοποίηση στο τέλος του κειμένου «...οι δούλοι σας κεχαίραντζίδες, οικοκυραίοι και φακήρ φουκαράδες...». Το έγγραφο απευθύνεται προς τον τούρκο εκπρόσωπο της τουρκικής αρχής στον Βόλο για να ανακοινώσει σ' αυτόν την εκλογή των δύο προεστών της κοινότητας (Γεώργιον Θεοδοσιάδη και Κωνσταντή παπά Θανάση) και να τον παρακαλέσει να τους έχει κάτω από την προστασία του.

Το πιο πάνω έγγραφο προφανώς έχει συνταχθεί από τον γραμματικό (εγγράμματο μέλος) της Κοινότητας, αμέσως μετά την εκλογή των δύο αρχόντων (εκπροσώπων) της Κοινότητας, στις εκλογές που λάμβαναν χώρα κάθε χρόνο την πρώτη Κυριακή του

---

110. Το δημοσιευόμενο έγγραφο ανήκει στο οικογενειακό αρχείο του συγγραφέα ο οποίος έλκει και την προγονική του καταγωγή από τον Άγιο Λαυρέντιο.



μηνός Μαρτίου. Το πιο πάνω έγγραφο, ήταν ένα είδος αντιγράφου του πρακτικού εκλογής κοινοτικών αρχόντων, που συντάσσονταν αμέσως μετά τις εκλογές και καταχωρούνταν στο Αρχείο (κατάστιχο πρακτικών εκλογής αρχόντων) που διατηρούσε τότε η κάθε Κοινότητα του Πηλίου.

Το απευθυνόμενο προς τον τούρκο εκπρόσωπο του Βόλου έγγραφο παραδίδονταν σ' αυτόν με «Βεκίλη», δηλαδή αντιπρόσωπο των κοινοτικών αρχόντων.

Εκείνο όμως που αποδεικνύει, κατά τρόπο εναργή και ανεπίδεκτο οποιασδήποτε παρερμηνείας, τη δημοκρατική δομή των εκλογών για την ανάδειξη εκπροσώπων της Κοινότητας και τις δημοκρατικές διαδικασίες που ίσχυαν στις εκλογές, είναι το γεγονός της αναφοράς και της μνείας στο έγγραφο για την ύπαρξη προσώπων –μελών της Κοινότητας– που ήταν αντίθετοι προς το αποτέλεσμα της εκλογής των συγκεκριμένων ατόμων ως προεστών, δηλ. η αναφορά της ύπαρξης και αντιπολιτεύσεως (όπως θα λέγαμε σήμερα) στον κοινοτικό χώρο. Τα αντιπολιτευόμενα αυτά μέλη καταγγέλλονται στις τουρκικές αρχές για «ασυμφωνία» (κατά τη διατύπωση του κειμένου του εγγράφου) προς την θέληση της Κοινότητας, η οποία, όπως διαλαμβάνεται ρητά στο κείμενο, επέλεξε με καθολική πλειοψηφία των μελών της τους κοινοτικούς της άρχοντες («...Η Κοινότης εις τους άνωθεν έδωσε υμνιζέτι και αυτούς θέλει...»).

Από το ίδιο πιο πάνω κείμενο προκύπτει ότι οι αντιστρατευόμενοι προς τα εκλεγέντα πρόσωπα κάτοικοι της Κοινότητας, πολλές φορές προσέφευγαν στις τουρκικές αρχές προβάλλοντας λόγους αντιπολιτευτικούς για τους εκλεγέντες<sup>111</sup>. Για την πρόληψη ενός τέτοιου πιθανού ενδεχόμενου, το απευθυνόμενο προς τις τουρκικές αρχές του Βόλου πιο πάνω έγγραφο γνωστοποίησης της εκλογής, διαλαμβάνει ειδική παράγραφο και ανέφερει την ύπαρξη μικρής μερίδας αντιφρονούντων μελών της Κοινότητας και παρακαλεί την τουρκική αρχή «...να μη δώση ακροάσιν...» και μη λάβει υπ' όψιν της διαφορετικές αντιλήψεις, γιατί υπάρχει εκπεφρασμένη η άποψη της πλειοψηφίας των μελών της Κοινότητας για τους εκλεγέντες προεστούς της («...Παρακαλούμεν όμως μερικά άτομα όντας ασύμφωνα πάντοτες εις την θέλησιν της Κοινότητος αν σας προβάλλουν τίποτες προφάσεις παρακαλούμεν να μη δώσετε ακροάσιν ωσάν οπού η Κοινότης εις τους άνωθεν έδωσεν υμνιζέτι και αυτούς θέλει...»).

Στο άνω, δημοσιευόμενο έγγραφο εκλογής προεστών, όπως προκύπτει από το κείμενο, αναφέρονται δύο ονόματα εκλεγμένων ως προεστών της Κοινότητας Αγίου Λαυρεντίου, μεταξύ των οποίων και του «Κωνσταντή παπά Θανάση». Από την διατύπωση του ονόματος «Κωνσταντή παπά Θανάση», δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν πρόκειται περί κληρικού (ιερέως-παπά), εκλεγμένου ως προεστού της Κοινότητας η περί του εγγονού του (ιδιώτου), του Κωνσταντίνου Αθ. Παπαθανασίου, κατοίκου της

111. Βλ. λεπτομέρειες στον Α. Δ. Παπαθανασίου, *Το Χρονικό του Αγίου Λαυρεντίου, 14<sup>ος</sup>-19<sup>ος</sup> αιώνας*, Αθήνα, 2006, σελ. 76 επ.

αυτής Κοινότητας. Και τούτο, γιατί στο Πήλιο δεν έχουμε κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας επίσημα (από έγγραφα) πληροφοριακά στοιχεία για την εκλογή κληρικών ως κοινοτικών αρχόντων (προεστών), όπως, αντίθετα, συνέβαινε στο λοιπό ελλαδικό τουρκοκρατούμενο χώρο<sup>112</sup>. Κατά συνέπεια, αν πρόκειται περί κληρικού, εκλεγέντος ως προεστού του Αγίου Λαυρεντίου, τότε το έγγραφο θα είναι προγενέστερο του 19<sup>ου</sup> αιώνα και θα πρέπει να χρονολογηθεί στην περίοδο των ετών 1700-1765±, την περίοδο κατά την οποία έζησε στον Άγιο Λαυρέντιο ο ιερέας Κωνσταντίνος Α. Παπαθανασίου, πατέρα του επίσης ιερέα Αθανασίου Κ. Παπαθανασίου (1750-1800±).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο καθηγητής, Απ. Βακαλόπουλος, αναφερόμενος στη συμμετοχή κληρικών εις τις Κοινότητες, επισημαίνει ότι «...αναπόσπαστα μέλη της Κοινότητας και της Κοινοτικής αρχής πρέπει να θεωρηθούν και οι κατά τόπους κληρικοί». Οι κληρικοί αυτοί κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας ασκούν και δικαστική εξουσία σε θέματα αστικού δικαίου<sup>113</sup>.

## Χ. Επίλογος

Το έγγραφο της Κοινότητας του Αγίου Λαυρεντίου, το οποίο δημοσιεύεται στην παρούσα μελέτη (στο αμέσως προηγούμενο κεφάλαιο ΙΧ) και αφορά τον τρόπο και τη διαδικασία εκλογής αντιπροσώπων-προεστών (κοινοτικών αρχόντων) στο Πήλιο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, είναι ένα στοιχείο ακόμα δηλωτικό της αυτόνομης, ανεξάρτητης και αυτοδύναμης κοινοτικής ζωής, που, όπως προεκτέθηκε, είχε δημιουργηθεί και λειτουργήσει στο Πήλιο κατά τη διάρκεια των χρόνων της τουρκικής κατάκτησης.

Ταυτόχρονα, όμως, είναι και δηλωτικό της διαχρονικής συνέχειας της εθνικής μας ιστορικής παράδοσης στον κοινοτικό θεσμό. Μιας παράδοσης, που, μέσα στους χιλιετείς αιώνες της ελληνικής ιστορίας σηματοδοτεί, αλλά και αποδεικνύει, την κοινωνιολογική εξέλιξη του κοινοτικού θεσμού στον ελλαδικό χώρο. Ενός θεσμού, του οποίου οι απαρχές χάνονται στα βάθη της ελληνικής αρχαιότητας, την περίοδο του 6<sup>ου</sup> π.Χ. αιώνα, την περίοδο κατά την οποία ο «περί Σωματείων» θεμελιακός νόμος

112. Ως προς την εκλογή κληρικών ως προεστών των Κοινοτήτων και τη συμμετοχή τους στη σύνθεση των Κοινοτικών Δικαστηρίων κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, βλ. ειδικότερα στον Δ. Σιάτρα, *Τα Κοινοτικά Δικαστήρια κατά την Τουρκοκρατία*, Βόλος, 1997 (έκδ. Δήμου Βόλου), σελ. 41.

113. Βλ. λεπτομέρειες, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη, 1976, σελ. 337.

του Σόλωνος στην Αθήνα εγκαινίαζε για πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού έθνους τον κοινοτισμό ως πολιτειακό σύστημα<sup>114</sup>.

Στη νομοθεσία αυτή του Σόλωνος<sup>115</sup> είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι, από τη μακρινή εκείνη εποχή του 6<sup>ου</sup> π.Χ. αιώνα μέχρι και την τουρκοκρατία, ταυτίζεται απόλυτα το «ενιαύσιο», ως χρόνος λειτουργίας του κοινοτικού αντιπροσωπευτικού πολιτεύματος, με την εκλογή αιρετών αρχόντων οι οποίοι είναι και οι υπεύθυνοι εκπρόσωποι-φορείς για την άσκηση της κοινοτικής εξουσίας και τη διαχείριση των κοινών.

Το κοινοτικό φαινόμενο στην ιστορική του πορεία στον ελλαδικό χώρο συνεχίζεται και υπό καθεστώς ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κυριαρχίας (από τα μέσα του 2<sup>ου</sup> π.Χ. αιώνα μέχρι και τις αρχές του 4<sup>ου</sup> μ.Χ. αιώνα) με την συνύπαρξή του και την ταυτόχρονη συμπίρρευσή του με αντίστοιχους ρωμαϊκούς θεσμούς. Επιζει και συνυπάρχει στη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων που ακολουθούν, με τη μορφή αυτοδιοικούμενων φορολογικών μονάδων, παρά το συγκεντρωτικό τότε σύστημα της βυζαντινής πολιτείας. Τις φορολογικές συσσωματώσεις, με την μορφή των φορολογικών μονάδων, το Βυζάντιο τις αποδέχεται για καθαρά δημοσιονομικούς λόγους, όπως προκύπτει από μεταγενέστερους του 10<sup>ου</sup> αιώνα Νεαρές. Η επιβίωση αυτή του κοινοτικού θεσμού στην περίοδο που ακολουθεί πριν τον 10<sup>ο</sup> αιώνα και συνεχίζεται και στους επόμενους αιώνες στον ελλαδικό χώρο<sup>116</sup>, εμφανίζεται και από τις σύγχρονες τότε πηγές με διάφορα ονόματα, όπως «Κωμητουρίες», «Μικροκωμίες», «Κοιότητες χωριών», «Κοιότητες αγριδιών», «Κοιότητες ελευθερικών χωριών». Μια παρόμοια χαρακτηριστική περίπτωση «Κοιότητος Χωρίου», που ανήκει στην ευρύτερη κατηγορία των «Ελευθερικών χωριών (οικισμών εποίκων ελευθέρων καλλιεργητών γης) είναι και η υπαρξή των μνημονευόμενων στο Πήλιο χωριών, της «Άνω Δρυανούβαινας» (στην περιοχή της σημερινής Πορταριάς) και της «Κάτω Δρυανούβαινας» (στην περιοχή του σημερινού Κατωχωρίου). Οι πιο πάνω αναφερόμενες Κοιότητες κατοίκων (συνοικισμοί εποίκων με μορφή υποτυπωδών χωριών) μνημονεύονται στις πιο πάνω περιοχές του Πηλίου<sup>117</sup> σ' όλη τη περίοδο του ΙΓ' και μετέπειτα αιώνων.

114. Βλ. Ν. Ι. Πανατζόπουλος, «Ο Κοινοτισμός Σήμερα: Καταβολές και Προοπτικές», *Νέα Κοινωνιολογία*, περιοδ., έκδοση (εκδ. Παπαζήση), Αθήνα, 1994, σελ. 13 (Εισήγηση σε εκδήλωση της Εταιρείας Κοινοτικών Μελετών της 7.4.94).

115. Ο Θεμελιακός «Περί Σωματείων» νόμος του Σόωνα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ν. Πανατζόπουλος, διασώθηκε στον Πανδέκτη του Ιουστινιανού (D. 47, 22, 4) βλ. Ν. Πανατζόπουλος, «Αι Ελληνικαί Κοινωνίαι», *προλεγόμενα εις το αττικόν και σωματειακόν δίκαιον*, Αθήναι, 1946, σελ. 26 επ.

116. Βλ. Ν. Ι. Πανατζόπουλος, «Ο Κοινοτισμός σήμερα ...», *ό.π.*, σελ. 14.

117. Βλ. σχετικές λεπτομέρειες στον Α. Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423*, Βόλος, 1998, έκδ. Δικηγ. Συλ. Βόλου, σελ. 105, υποσημ. 1,2,3 και σελ. 106.

Αναγράφονται επίσης και στα γνωστά έγγραφα της «Μακρινίτσας» που ανάγονται στον ΙΓ΄ αιώνα. Είναι δε χαρακτηριστική στην προκειμένη περίπτωση και η σωζόμενη μέχρι σήμερα έγγραφη «Καταθετική ενυπόγραφη Γραφή των Δρουνουβαινιτών» του έτους 1271, που απευθύνεται στον τότε Τοπάρχη Δημητριάδος, Νικόλαο Μελισσηνό και τη σύζυγό του, Άννα Παλαιολογίνα-Μελισσηνή. Το έγγραφο αυτό και ιδιαίτερα το περιεχόμενό του, αποδεικνύει την ύπαρξη οργανωμένου κοινοτικού βίου (ώστε να λαμβάνονται και ομόθυμες αποφάσεις ενεργειών) σε ορισμένες περιοχές του Πηλίου την περίοδο του ΙΓ΄ αιώνα. Με την «Καταθετική Γραφή» οι Δρουνουβαινίτες έποικοι, ενυπογράφως δηλώνουν, δημόσια και επίσημα, «... ότι τιμούν και συμπαρίστανται «ολόψυχα» στην προσπάθεια των «ομόζυγων» (συζύγων), του Μαλιασσηνού Κυρ Νικολάου και της Περιποθήτου συζύγου αυτού, ανεψιάς του Κραταιού και Αγίου Αυθέντου των και Βασιλέως (εννοούν τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγον), Κυράς Άνας-Δούκαινας-Κομνηνής-Παλαιολογίνας της Μαλιασσηνής, να ανεγείρουν στη «Στάση» (τοποθεσία) Αρχοντίτξη (περιοχή Άνω του χωριού Πορταριά Πηλίου) Πατριαρχική γυναικεία Μονή, τιμώμενη εις το όνομα του Πανενδόξου Προφήτου Προδρόμου»<sup>118</sup>.

Ο Κοινοτισμός (ως κοινοτική μορφή αυτοδιοίκησης) επιζει ακόμα και υπό καθεστώς φεουδαλικής κυριαρχίας στο θεσσαλικό χώρο στη διάρκεια του 14<sup>ου</sup> αιώνα, όπως προκύπτει και από το «Ορκωμοτικό Γράμμα»<sup>119</sup> του αυθέντη τότε του κάστρου του Φαναρίου, Σεβαστοκράτορα<sup>120</sup> Στεφάνου Μελισσηνού Γαβριηλόπουλου. Με το γράμμα αυτό, όπως εκτενώς πιο πάνω αναφέρθηκε, ο σεβαστοκράτορας Στέφανος Μελισσηνός-Γαβριηλόπουλος παραχώρησε για πρώτη φορά στους κατοίκους του κάστρου του Φαναρίου, οιονεί κοινοτικά (με την ευρεία έννοια του όρου) τότε οργανωμένους λαϊκούς και κληρικούς, ικανοποιώντας πάνδημη απαίτηση των ομαδώσεών τους, καθεστώς «διοικητικής, δικαστικής και οικονομικής αυτονομίας», περιορίζοντας ταυτόχρονα την άσκηση των φεουδαλικών δικαιωμάτων του στον χώρο που διαφέντευε.

118. Βλ. το κείμενο (ολόκληρο) της πιο πάνω «Καταθετικής ενυπόγραφης Γραφής» των Δρουνουβαινιτών έτους 1271, στον Α. Δ. Παπαθανασίου, *Η Μαγνησία και το Πήλιο...*, ό.π., σελ. 106-107 και τις εκεί παραπομπές και υποσημειώσεις.

119. Για το «Ορκωμοτικό Γράμμα» του Σεβαστοκράτορα Στεφάνου-Μελισσηνού Γαβριηλόπουλου βλέπε στο κεφάλαιο IV της παρούσας μελέτης και ειδικότερα στον Α. Δ. Παπαθανασίου, «Ο Σεβαστοκράτορας Στέφανος Μελισσηνός Γαβριηλόπουλος. Μία κυρίαρχη μορφή της Μαγνησίας στον Θεσσαλικό Μεσαίωνα του ΙΔ΄ αιώνα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 25 (1994), σελ. 53-56. Επίσης τον ίδιο, *Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδος Κτήτορες Ι. Μονών*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1994, σελ. 53 επ.

120. Τον τίτλο του Σεβαστοκράτορα Θεσσαλίας έλαβε ο Στέφανος Μελισσηνός Γαβριηλόπουλος από τον Ανδρόνικο Γ΄ Παλαιολόγο. Ο Στέφανος Μελισσηνός ήταν γιος του Γαβριήλ Μελισσηνού, τοπάρχη της Μαγνησίας, από τον οποίο έλαβε και το προσωνύμιο «Γαβριηλόπουλος».

Ο Κοινοτισμός επιζεί και ως θεσμός διατηρείται ακόμα και υπό καθεστώσ δουλείας κατά τη μακρά περίοδο της τουρκοκρατίας στον ελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα στο Πήλιο, όπως ειδικότερα προαναφέρθηκε. Την περίοδο αυτή εξελίσσεται, με τη μορφή αυτοδιάθεσης και αποκεντρωτικής αυτοδιοίκησης, σε παραγωγικό τύπο ενέργειας πράγμα που επιτρέπει και την ευχερή άσκηση της δημοσιονομικής πολιτικής του οθωμανικού κράτους<sup>121</sup>. Και για την αιτία αυτή οι τούρκοι σουλτάνοι προχωρούν, μέσα στα πλαίσια πάντοτε της ελεγχόμενης απ' αυτούς διαχείρισης και είσπραξης των απαραίτητων για το κράτος τους δημοσιονομικών εσόδων, την δυνατότητα στους υπόδουλους έλληνες να έχουν, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, διοικητική ακόμα και δικαστική αυτονομία (κοινοτικά δικαστήρια) και να διατηρούν, ταυτόχρονα και την πολιτική και διοικητική οργάνωση της Εκκλησίας τους.

Η Εκκλησία, την περίοδο αυτή, χάρις στο καθεστώσ των «προνομίων» που της χορηγήθηκαν, αποτελεί στην μετά την κατάκτηση περίοδο την αποκλειστική συγκεντρωτική για τους έλληνες εστία αναφοράς και την μόνη δύναμη εκπροσωπήσεώς τους. Μία δύναμη που διατηρεί την διοικητική της οργάνωση και να είναι σε θέση όχι μόνο να επηρεάζει αποφασιστικά τους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς αλλά και να διαθέτει τα μέσα μαζικής ενημέρωσης των ελλήνων υπό καθεστώσ δουλείας στη γλώσσα των προγόνων τους.

Κατά την προεπαναστατική περίοδο, τέλος, ο κοινοτισμός ως φαινόμενο και όπως είχε διαμορφωθεί στην πράξη, με τις επιμέρους συσσωματώσεις και ομαδώσεις (θηρησκευτικές και οικονομικές), ενεργεί πλέον ως «οργανωμένο παρακράτος ελεύθερων πολιορκημένων» μέσα στον ιστό του τουρκικού κράτους σ' ολόκληρο τον ελλαδικό υπό τουρκική κατοχή χώρο, της Στερεάς Ελλάδος και των νήσων<sup>122</sup>. Και με τη μορφή αυτή καλλιεργεί την ιδεολογία του Ελληνισμού και προετοιμάζει αθόρυβα, αλλά και μεθοδικά το έδαφος για την έκρηξη της επαναστάσεως τον ελλαδικό χώρο.

Τούτο ακριβώς συνέβη και στο θεσσαλικό Πήλιο την περίοδο αυτή. Και η διαμόρφωση αυτή της αυτόνομης κοινοτικής ζωής στο χώρο συνέβαλε αποφασιστικά στην πνευματική και οικονομική άνθηση και πρόοδο του Πηλίου, με συνακόλουθα την καλλιέργεια των γραμμάτων, την προαγωγή του εμπορίου, την πρόοδο της βιοτεχνίας και προπαντός τη λειτουργία στα κυριότερα κοινοτικά κέντρα του Πηλίου σχολείων και βιβλιοθηκών. Όλα τα πιο πάνω επιτεύγματα συνέβαλαν τα μέγιστα και

121. Βλ. Κ. Άμαντος, «Η αναγνώριση υπό των Μωαμεθανών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των χριστιανών ...», ό.π., σελ. 206 επ., Ν. J. Pantazopoulos, *Cherch and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Amsterdam: Hakkert, 1984.

122. Η έκφραση «οργανωμένο παρακράτος ελεύθερων πολιορκημένων», τόσο αληθινή και περιεκτική εννοιολογικά στην απεικόνιση της τότε πραγματικότητας, ανήκε στον καθηγητή Ν. Ι. Πανταζόπουλο.

στη δημιουργία, καλλιέργεια και διατήρηση πνεύματος ανεξαρτησίας και ανατροπής της τυραννίας και προετοίμασαν ψυχικά τους κατοίκους της ευρύτερης πηλιορείτικης περιφέρειας για την έκρηξη της επαναστάσεως του 1821 και τη συμμετοχή τους στην συνέχεια στα επαναστατικά κινήματα της Θεσσαλίας του 1854 και στην γιγαντομαχία της Μακρινίτσας του 1878<sup>123</sup>.

Η επική μάχη της Μακρινίτσας που 1878 ήταν εκείνη που ξεσήκωσε την κοινή γνώμη των ευρωπαϊκών τότε κρατών και υπήρξε μια από τις αιτίες –ίσως η κυριότερη– για τη σύγκληση το ίδιο έτος του Βερολίνιου Συνεδρίου, αποτέλεσμα του οποίου υπήρξε η απόφαση για την ένωση της μέχρι τότε υπόδουλης Θεσσαλίας και με τον εθνικό κορμό της ελεύθερης Ελλάδας και η απελευθέρωση του Πηλίου από τον τουρκικό ζυγό που συντελέστηκε τρία χρόνια αργότερα, το έτος 1881<sup>124</sup>.

Το έτος 1881, οι Κοινοτίτες του Πηλίου, ζωντανοί και αυτόνομοι μέχρι τότε οργανισμοί, χάνουν την ανεξαρτησία του κοινοτικού τους βίου και του αντιπροσωπευτικού τους συστήματος και εντάσσονται στο «Περί Δήμων» διάταγμα το 1834 του Βασιλείου της Ελλάδος.

123. Για τον κοινοτισμό και την εξελικτική του πορεία στην περίοδο της τουρκοκρατίας στον ελλαδικό χώρο, βλ. ειδικότερα, πλην των άλλων και στους: Ν. Πανταζόπουλος, *Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η Νεοελληνική Παράδοση*, εκδόσεις «Παρουσία», Αθήνα, 1993, σελ. 28 επ., του αυτού «Ελλήνων Συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατία», ανάτυπο από το περιοδικό *Γνώσις*, Αθήνα, 1958, σελ. 14 επ., Δ. Ζακυθηνός, *Η Τουρκοκρατία. Εισαγωγή εις την νεωτέραν ιστορίαν του Ελληνισμού*, Αθήνα, 1957, σελ. 31 επ., Λ. Βρανούσης, «Η Αναγέννηση του Ελληνισμού. Ιδεολογικά ζυμώσεις. Συγκρούσεις», *Ιστορία του Ελλ. Έθνους, Εκδοτική Αθηνών*, τόμ. ΙΑ', σελ. 433-451, Κ. Α. Καραβία, «Περί της φύσεως και σημασίας των εν Ελλάδι επιχώριων Κοινοτικών θεσμών», ανάτυπο από την *Επιστημονική Επετ. Διοικ. Μελετών*, 4<sup>ος</sup> τόμος (1939), του αυτού «Η Αρχαία και Νεωτέρα Κοινοτική Παράδοση των Ελλήνων», ανάτυπο από το περιοδικό *Γνώσις*, 1958, Α. Δ. Παπαθανασίου, «Το Ιστορικό και Νομικό πλαίσιο της εξέλιξης και εφαρμογής του Δικαίου (επίσημου και εθιμικού) στη Θεσσαλία και Μαγνησία κατά τη Βυζαντινή εποχή, τον ύστερο Μεσαίωνα και την Τουρκοκρατία», Δ'–ΙΘ' αιώνες – Μνήμης αντιχάρισμα στον καθηγητή Νικόλαο Ι. Πανταζόπουλο, *Υπέρεια*, τόμ. 4, πρακτικά Δ' Διεθνούς Επιστ. Συνεδρίου «Φεράι-Βελεστίνο-Ρήγας», Βελεστίνο 2-5.10.2003, σελ. 148, 149, 150 επ. και ανάτυπο. Για τον κοινοτισμό στην νησιωτική Ελλάδα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, βλ. την ειδική μελέτη του Δ. Σιάτρα, *Ο Κοινοτικός πολιτισμός της Τουρκοκρατούμενης νησιωτικής Ελλάδας*, Αθήνα, 2007, (εκδ. Παρισιάνου Α.Ε.).

124. Για την επανάσταση του Πηλίου το έτος 1878 βλ. σχετικές λεπτομέρειες στον Α. Δ. Παπαθανασίου, «Η μάχη της Μακρινίτσας και ο ιστορικός ρόλος των οπλαρχηγών Βελεντζαίων», Εισήγηση στο Συνέδριο Μακρινίτσας της 21.6.1998, *Πρακτικά Συνεδρίου με τίτλο «Η Θεσσαλική Επανάσταση του 1878 και η μάχη της Μακρινίτσας»*, (αφιέρωμα στον Κάρολο Όγλ), εκδ. Κοινότητας Μακρινίτσας, 2002, σελ. 64-104.

## XI. Βιβλιογραφικές σημειώσεις

- Κ. Αμαντος «Η αναγνώριση υπό των Μωαμεθανών θρησκευτικών και πολιτικών δικαιωμάτων των χριστιανών και ο ορισμός του Σινάν Πασά», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5 (1930), σελ. 208 επ.
- Π. Αργυρόπουλος *Η Δημοτική Διοίκησης εν Ελλάδι*, τόμ. Α', Αθήνα, 1959.
- Α. Βακαλόπουλος «Φορολογικές υποχρεώσεις των υποδούλων», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Αθηνών, τόμ. 1 (1974).
- « - *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού - Αρχές και διαμόρφωσή του*, τόμ. Α', έκδ. Β', Θεσσαλονίκη, 1973.
- Σ. Βαμβάκος *Ιστορία του χωριού Άγιος Λαυρέντιος*, Αθήναι, 1927.
- Ν. Βλάχος «Η Σχέσεις των υποδούλων ελλήνων προς το κυρίαρχον Οθωμανικόν Κράτος» στον *l' Hellenisme Contemporain*, αναμνηστικός τόμος από της αλώσεως της Κων/λεως, Αθήναι, 1953, σελ. 137 επ.
- Λ. Βρανούσης «Ιδεολογικές Ζυμώσεις και Συγκρούσεις», *Ι.Ε.Ε.*, τόμ. ΙΑ'.
- Α. Βρεκούσης «Αι ελληνικάί κοινότητες των ελεύθερων χωρικών», *Τοπική Αυτοδιοίκησης*, Αθήναι, 9/1930.
- Ν. Γεωργιάδης *Θεσσαλία*, Αθήναι, 1939.
- Ν. Γιαννόπουλος «Η επί του Πηλίου Μονή του Αγίου Λαυρέντιου», *Επετ. Εταιρείας Βυζ. Σπουδών*, τόμ. 11, 1935, σελ. 285 επ.
- Δημητριάδης (Δανιήλ ιερομόναχος και Γρηγόριος ιεροδιάκονος) *Γεωγραφία Νεωτερική*, Βιέννη, 1791. Το περί Μαγνησίας κεφάλαιο αναδημοσίευσε με προσθήκες ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης στο Ημερολόγιο «*Η Φήμη*», Βόλος, 1887, έτος δεύτερον, σελ. 25-166.
- Α. Ελευθερόπουλος *Ο κοινωνικός βίος των ανθρώπων*, Θεσσαλονίκη, 1930.
- Ζ. Εσφιγμενίτης *Ημερολόγιον η Φήμη*, περιοδ. εκδ., Βόλος.
- Δ. Ζακυθηνός «Η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως και αι τύχαι του νεότερου Ελληνισμού», περιοδ. *Νέα Εστία*, τόμ. 53 (τεύχος 622), 1953.
- « - *Η Τουρκοκρατία, Εισαγωγική εις την νεωτέραν ιστορίαν του Ελληνισμού*, Αθήναι, 1958.

- Θεσσαλικά Χρονικά* Τόμος 2/1931. Στις σελίδες 221, 226 και 228 δημοσιεύονται τα φερμάνια των Σουλτάνων, Μουσταφά Γ' (1762) και Σελίμ Γ'.
- Ιστ. Ελλ. έθνους* Εκδοτική Αθηνών, τόμος ΙΑ'/1975, σελ. 431-451.
- Γ. Καββαδίας *Γενική Κοινωνιολογία*, Αθήναι, 1983.
- Μ. Καλινδέρης *Αι Συντεχνίαι και η Εκκλησία επί Τουρκοκρατίας*, Αθήναι, 1973.
- Π. Κανελλόπουλος «Κοινωνία», άρθρο, εγκυκλοπαίδεια «*Ελευθερουδάκη*», τόμος 7.
- Κ. Καραβίας «Περί της φύσεως και σημασίας των εν Ελλάδι επιχώριων κοινωνικών θεσμών», ανάτυπο από την *Επιστ. Επετ. Διοικ. Μελετών*, τόμος 4<sup>ος</sup> (1939).
- « - «Η αρχαία και νεωτέρα κοινοτική παράδοση των Ελλήνων», ανάτυπο από το περιοδ. «*Γνώσις*» (1958).
- Γ. Κασμάτης *Εισαγωγή εις την Κοινωνιολογίαν*, Αθήναι, 1966.
- Χ. Κλειώσης *Ιστορία της τοπικής Αυτοδιοικήσεως*, Αθήνα, 1977.
- Ι. Κονιδάρης «Το ιδιοκτησιακό καθεστώς των Κοινοτήτων, Ναών και Μονών του Πηλίου», *Νομικό Βήμα*, τόμ. 36, σελ. 318 επ.
- Γ. Κοντογιώργης *Οι Ελληνικές Κοιότητες της Τουρκοκρατίας*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1982.
- Γ. Κορδάτος *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς*, Αθήναι, 1960.
- Ε. Κούκος *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1989.
- Α. Κωνσταντινίδης *Τα εν τω Πηλίου όρει σύγχρονα και παλαιά χριστιανικά Μνημεία*, Αλεξάνδρεια, 1969.
- Κ. Λιάπη «Η Ίδρυση και Ανάπτυξη των χωριών του Πηλίου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», Πορταριά, 2007, Πρακτικά Ημερίδας *Μέσοι χρόνοι και τουρκοκρατία στο Πήλιο*, εκδ. Δήμου Πορταριάς.
- Ν. Μάγνης *Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και Θετταλικής Μαγνησίας*, Αθήναι, 1860.
- Α. Meziers *Memoires sur le Pelion et Ossa*, Paris, 1858.
- Fr. Miklosich – Jos. Müller *Acta et Diplomata Monasteriorum Orientis*, Vinda Bonae, 1860-1890, Αθήνα, 1996.



- Γ. Μπαλάτσεφ – *«Προνόμια ραγιαδών εις τας χάριν των πόλεων Μέκκας και Μεδίνας κληρονομηθείσας γαίας και σχετικά έγγραφα»*, Μιλάνο, τόμος 1<sup>ος</sup>/1909, σελ. 141, (στα βουλγαρικά).
- Ν. Ι. Πανταζόπουλος *Αι Ελληνικαί Κοινωνίαι*, Αθήναι, 1946.
- « - *Προλεγόμενα εις το Αττικόν σωματειακόν Δίκαιον*, Αθήναι, 1946.
  - « - *Ελλήνων Συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν*, Αθήναι, 1958.
  - « - *Ο Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, 1967.
  - « - «Τα προνόμια ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις χριστιανών-μουσουλμάνων», *Επιστημονική Επετηρίδα Σχολής Νομικών Οικονομικών Επιστημών, (Ν.Ο.Ε.)*, ΙΘ'/γ/1986, σελ. 25-90.
  - « - «Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η Νεοελληνική Κοινοτική παράδοση», *Επιστ. Επετ. Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών, Αντιχάρισμα στον Ν. Ι. Πανταζόπουλο*, Θεσσαλονίκη, 1986, τόμος ΙΘ', τεύχος Δ', σελ. 580.
  - « - «Οι ανθρώπινες ελευθερίες στο προεπαναστατικό κοινοτικό καθεστώς και ο Γαλλικός διαφωτισμός», *Ευθύνη*, 204 (1988), σελ. 643 επ.
  - « - *Η διαχρονική πορεία του Κοινοτισμού στη Μακεδονία*, Κέντρον Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης, 1991, σελ. 438 επ.
  - « - *Η Κοινοτική Δικαιοταξία στη Μακεδονία*, Δημοτικών Κέντρον Ιστορίας Θεσσαλονίκης, 5, 1991, σελ. 460-463.
  - « - «Ο Κοινοτισμός σήμερα. Καταβολές και Προοπτικές», *Περιοδικό Νέα Κοινωνιολογία*, Αθήνα, 1994/τεύχος 19, σελ. 13-32.
- Α. Δ. Παπαθανασίου *Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδος Κτήτορες Ι. Μονών*, Αθήνα, 1989.
- « - «Η έγγεια αγροτική ιδιοκτησία στη βυζαντινή Θεσσαλία και το Πήλιο (Δ'-ΙΔ' αιώνας)», *Αρχεῖον Θεσσαλικών Μελετών*. (Α.Θ.Μ.), τόμ. 10 (1992), σελ. 254-294.

- « - «Ο Σεβαστοκράτορας Στέφανος Μελισσηνός-Γαβριηλόπουλος, μια κυρίαρχη μορφή της Μαγνησίας στο Θεσσαλικό μεσαίωνα του ΙΔ΄ αιώνα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* (Θ.Η., τόμ. 25, 1994), Λάρισα, σελ. 9 επ.
- « - *Η Μαγνησία και το Πήλιο στον Ύστερο Μεσαίωνα, 1204-1423*, Βόλος, 1998. Το Πήλιο, Δεύτερο Άγιον Όρος της Ελλάδας στα Βυζαντινά χρόνια, έκδ. Κοινότητας Μακρινίτσας, Βόλος, 2002.
- « - «Η μάχη της Μακρινίτσας του 1878 και ο ιστορικός ρόλος των οπλαρχηγών Βελεντζαίων», Εισήγηση στο Επιστ. Συνέδριο Μακρινίτσας της 21.6.1998 (πρακτικά Συνεδρίου), Βόλος, 2003, σελ. 65-119.
- « - «Το Ιστορικό και Νομικό πλαίσιο της εξέλιξης και εφαρμογής του δικαίου (επισήμου και εθιμικού) στη Θεσσαλία και Μαγνησία κατά την βυζαντινή εποχή, τον ύστερο μεσαίωνα και την τουρκοκρατία, Δ΄-ΙΘ΄ αιώνες» (Μνήμης αντιχάρισμα στον καθηγητή Νικόλαο Ι. Πανταζόπουλο), *Υπέρεια*, τόμ. 4, Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» της 2-5 Οκτωβρίου 2003, σελ. 150 επ. και ανάπτυπο.
- « - *Το Χρονικό του Αγίου Λαυρεντίου, 14<sup>ο</sup> 19<sup>ο</sup>ς αιώνες*, έκδοση Εθν. Τυπογραφείου, Αθήνα, 2006.
- Αλκιβιάδης Δ. Παπαθανασίου *Το Οθωμανικό Μονατζέλ των εν Θεσσαλία βακουφικών κτημάτων*, Βόλος, 1913.
- Κ. Παπαρρηγόπουλος *Τα διδακτικότερα πορίσματα της ιστορίας του Ελληνικού Έθνους*, Νέα Υόρκη, 1915.
- Χ. Παπαστάθης *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους*, τόμος Α΄ (Νομοθετικά Πηγαί, Κανονισμοί), Θεσσαλονίκη, 1984.
- Κ. Σάθα *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, 1770-1821*, εκδ. «Νέα Σύνορα», Αθήνα, 1995, τόμ. 4.
- Κ. Σακελλαρίδης *Μαρτύριον Αγίου και Ενδόξου Μεγαλομάρτυρος Αποστόλου του Νέου, του εξ Αγίου Λαυρέντιου του Βόλου αθλήσαντος εν Κωνσταντινουπόλει το έτος 1685*, Βόλος, 1909.
- Δ. Σιάτρας *Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, Αθήνα, 1992.

- « - *Ελληνικά Κοινοτικά Δικαστήρια κατά την Τουρκοκρατία*, Βόλος, 1997.
- « - *Η φιλοσοφία του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης και η ιστορική διαδρομή του στον ελλαδικό χώρο*, έκδ. εφημερίδας «Θεσσαλία» Βόλου, Βόλος, 2006.
- « - *Ο Κοινοτικός πολιτισμός της τουρκοκρατούμενης νησιωτικής Ελλάδας*, Αθήνα, 2007.
- Δ. Σισιλιάνος *Η Μακρινίτσα και το Πήλιον*, Αθήναι, 1939.
- Β. Σκουβαράς *Το Χρονικό της Σνκής*, Βόλος, 1959, σελ. 37 επ.
- Π. Σταματιάδης *Θεωρία της Κοινωνικής Ομάδος*, Αθήναι, 1932.
- Αλκμήνη Σταυρίδου  
- Ζαφράκα *Το Εικοσιένα και η ιστορική συνέχεια του γένους των Ελλήνων (πανηγυρικός λόγος στο Α.Π.Θ. στις 25.3.1997)*, Θεσσαλονίκη, ανάτυπο, 1997.
- Β. Σφυρόερας *Οι Έλληνες επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, 1975.
- Β. Ferjancic «*La Famille de Maliassenes en Thessalie*», ανάτυπο από το *Recueil de Travaux de la Faculté de Philosophie*. τ. VIII-1, Beograd, 1963, σελ. 241-249, στα σερβικά-γαλλική περίληψη.
- Vacf *Encyklopedie des Islams*, τόμ. IV, Λειψία, 1934, σελ. 1187.
- Γ. Φιλάρετος *Συνεργατικοί Συνεταιρισμοί: Αμπελακίων, Ύδρας, Σπετσών, Ψαρών*, Αθήνα, 1927.
- « - *Πολιτεία και Κοινότητες*, Αθήνα, 1902.



ΑΡΓΥΡΗΣ Π.Π. ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ

*Αχλαδόσχημοι Φεγγίτες Θεσσαλικών Εκκλησιών  
19ου αιώνα, από αφορμή παράδειγμά τους  
στον Άγιο Γεώργιο Φερών*

Στη μνήμη του Κίτσου Μακρή<sup>1</sup> (1917-1989)

ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§1 Οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες προσφέρουν ένα αρχιτεκτονικό θέμα που με έχει απασχολήσει και εξακολουθεί να με απασχολεί<sup>2</sup>. Ένας λόγος είναι το ότι η παρουσία τους και η μορφή τους μπορεί να συμβάλλει εν μέρει στην χρονολόγηση κτισμάτων

---

1. Στον Κίτσο Μακρή είχε αφιερωθεί η όλη έρευνα για τους *Αχλαδόσχημους Φεγγίτες* από τότε που ζούσε και συνεργαζόμαστε (και όχι μόνο γι' αυτό το θέμα). Πολλά του οφείλουμε για τις υποδείξεις του και για την παραχώρηση φωτογραφιών του (συχνά σπάνιων).

2. Το θέμα ανέκλυψε απρόβλεπτα από τυχαίο εύρημα στη διάρκεια μελετών αρχαικής αυτογνωσίας το 1979. Συγκεκριμένα από ένα έστω μη πλήρες παράδειγμα στο ασκητήριο Ελεούσα του χωριού Βλαχέρνα, χαρακτηριστικής μορφής έργο Δυτικομακεδόνων μαστόρων, επιγραφικά μαρτυρούμενων. Έκτοτε η έρευνα απλώθηκε σε ολόκληρη ουσιαστικά την Ελλάδα, ηπειρωτική και νησιωτική, στην Κωνσταντινούπολη και Μικρασία. Δημοσιεύσεις:

α). «Αχλαδόσχημα παράθυρα 19ου αι. σε μακεδονίτικες εκκλησίες» της 18<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1992 στο δεύτερο διεθνές Συνέδριο της σειράς με θέμα *Ο Βόρειος Ελληνισμός* του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός, Αθήναι 17-20 Δεκεμβρίου 1992.

β). Ανακοίνωση της 25<sup>ης</sup> Σεπτεμβρίου 1993 με τίτλο «Αχλαδόσχημοι Φεγγίτες Εκκλησιών περιοχής Κοζάνης (: ένα ιδιόμορφο είδος φωτιστικών ανοιγμάτων, οι δημιουργοί, η καταγωγή τους)». Ανακοίνωση στο Α' Επιστημονικό Συνέδριο: *Η Κοζάνη και η περιοχή της*, Κοζάνη 24,

στα οποία εμφανίζονται και τα οποία δεν φέρουν έτος κατασκευής. Σημειώνεται από ότι γνωρίζουμε το παλαιότερο παράδειγμα χρονολογείται στο 1800 (§12), το οψιμότερο περί το 1935 (§43).

Οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες είναι το κύριο και χαρακτηριστικό μέρος ενός τριπλού φωτιστικού ανοίγματος συντιθεμένου εξ ενός κεντρικού (αρχικά τετράφυλλου, είτε κυκλικού, τελικά όρθιου ωσειδούς) δορυφορούμενου από τους δύο συμμετρικούς απιδοειδείς ή ανεστραμμένους καρδιόσχημους φεγγίτες (εικ. 1Α). Η μορφή του όρθιου ωσειδούς, ας ειπωθεί από τα τώρα, ήταν η πλέον ταιριαχτή και δημιουργήσε καλή παράδοση. Ήταν η πιο ταιριαχτή, καθώς οι κυρτές πλευρές του ταίριαζαν/αντιστοιχούσαν με τις κοίλες των πλάγιων φεγγιτών. (Πρόσεξε ιδιαίτερα εικ. 2). – Σε ύστερα παραδείγματα, πριν το τριμερές σύστημα αποδιαρθρωθεί, οι πλάγιοι φεγγίτες μπορεί εκτός των άλλων να περιπέσουν σε μηνίσκους ή ένα είδος κεφαλαίου λάμδα (βλ. §42 και §42α, εικ. 97 και 101Α) και το κεντρικό άνοιγμα να σταυροποιηθεί ή απλοποιούμενο να στρογγυλευτεί και πάλι, όπως στον Άγιο Αθανάσιο του 1882, στο χωριό Ανταρτικό (τότε Ζέλοβο) Φλώρινας (εικ. 1Β). Οι ύστεροι φεγγίτες, εξάλλου, «απλοποιούνται» μέχρι αποστέωσης και δυσκαμψίας.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στην απόδοση της ιδιάζουσας αυτής μορφής των φεγγιτών, ρόλο έπαιξε το χρησιμοποιούμενο υλικό: η καμπυλότητα της κάτω άκρης των τριών ανοιγμάτων και η αιχμηρή πάνω απόληξη των δύο πλαγίων μόνο με την επεξεργασία πέτρας μπορούσε να αποδοθεί, όπως και γινόταν εξ αρχής (βλ. §§23α εικ. 56). (Αφήνω που υπάρχουν πρώιμα παραδείγματα φεγγιτών που σκαλίστηκαν σε μια μόνο μαρμαρόπλακα με εσωτερικό λαξευτό διάκοσμο, (εικ. 2, εικ. 107Α και Β). Όταν όμως πριν και μετά το 1900 η εισαγωγή των τούβλων, που δεν λαξεύονται,

---

25 και 26 Σεπτεμβρίου 1993. [Δεν προσκλήθηκα να στείλω την ανακοίνωσή μου για δημοσίευση σε Πρακτικά. Αυτά μάλλον δεν φαίνεται να εξεδόθησαν].

γ). «Αχλαδόσχημοι Φεγγίτες Εκκλησιών 19<sup>ου</sup> αιώνα» την 13<sup>ην</sup> Μαΐου 2005 στο 25<sup>ο</sup> Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (Χ.Α.Ε.) Αθήνα 13, 14 και 15 Μαΐου 2005. Βλ. *Πρόγραμμα και Περιλήψεις Εισηγήσεων και Ανακοινώσεων* σελ. 5 και 111-112 (Περίληψη).

δ). «Αχλαδόσχημοι Φεγγίτες Εκκλησιών 19<sup>ου</sup> αιώνα»: Παράδοση μαθήματος της 8<sup>ης</sup> Μαΐου 2006 στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο του Δήμου Θεσσαλονίκης/Διεύθυνση Εκπαίδευσης. Ιστορία, Αρχαιολογία, Τέχνη. Συντονιστής Μαθημάτων: Καθηγητής Ν. Κ. Μουτσόπουλος.

ε). «Αχλαδόσχημοι Φεγγίτες Εκκλησιών 19<sup>ου</sup> αιώνα»: Σε νέα μορφή κειμένου για την ανακοίνωση της 3ης Νοεμβρίου 2006 στο «Συνέδριο προς τιμήν της Πόπης Ζώρα: *Λαϊκή Τέχνη. Νέα Ευρήματα - Νέες Ερμηνείες*». Μουσείο Μπενάκη οδού Πειραιώς 138, 2-5.11.2006). Ελπίζεται τα πρακτικά του να κυκλοφορηθούν εφέτος (γράφω στις 14.2.2011).

στ). «Οι «Αχλαδόσχημοι Φεγγίτες» ενός Τηνιακού πρωτομάστορα στην Πέργαμο 1836». Ανάτυπο από *Τηνιακά*, τόμ. 4 (2010), σελ. 257-266.

αλλά χτίζονται, είχε ως αποτέλεσμα να καταλήξουμε σε δύσκαμπτα σχήματα και να φτωχύνει η μορφή (§§42 και 42α). Στην ίδια άτεχνη μορφή καταλήγει λίγο - πολύ και το αφρόντιστο χτίσιμό τους με πολλές και μικρές πέτρες (εικ. 1B). Εκτός άλλων, όπως η αέναη εξέλιξη κοινωνίας, αντιλήψεων, τεχνικής και τεχνολογίας, ρόλο έπαιξε και η προϊούσα μείωση ευτεχνίας των τεχνιτών, παρατηρούμενη από την δεκαετία του 1930.

§2 Ως προς την ονομασία των φεγγιτών έχουν προταθεί ποικίλοι χαρακτηρισμοί. Όπως: (i) «Καρδιόσχημοι» (είναι ο παλαιότερος όρος του 1909). [Ορθότερα θα ήταν «ανεστραμμένοι καρδιόσχημοι»], (ii) «Αμυγδαλόσχημοι» (όπως προτιμούσε ο Κίτσος Μακρής), (iii) «Φυλλοειδείς» ή και «Φυλλόσχημοι», (iv) «Λαχούρια», είτε «Λαχουρόσχημοι» (ο Γ.Κ. Γουργιώτης), (v) «Βαλαντιόσχημοι» και (vi) «Σχηματοποιημένα δέντρα» ή «γερμένα κυπαρίσσια», θέλοντας να πουν *δέντρα της ζωής*. Πράγματι, ιδίως ως προς τον τελευταίο χαρακτηρισμό, μερικές από τις ονομασίες αυτές χρησιμοποιούνται με την πρόθεση ερμηνείας του σχήματος, ή του συμβολισμού, ή του νοήματός τους, είτε ως υπόδειξη της καταγωγής τους. Προσωπικά οι φεγγίτες του Αγίου Μηνά Θεσσαλονίκης (εικ. 3) με την ώριμη μορφή τους, όπου την πρωτογνώρισα, είναι που μου ενέπνευσαν την ονομασία «αχλαδόσχημοι». Και παραμένω στην πρώτη μου επίνοια για τον όρο «αχλαδόσχημοι»: α) επειδή ο όρος είναι ουδέτερος συμβολικού νοήματος, πέραν του σχήματος και β) γιατί οι εξεταζόμενοι φεγγίτες στα μαστοροχώρια της Κοζάνης, όπως στον Αυγερινό (πριν Κωνσταντζικό) και Γαλατινή (τέως Κοντισκό) ονομάζονται συνώνυμα «τα αρμούτια», ετυμολογούμενα από το *armut*, τουρκιστί *αχλάδι*.

§3 Οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες είναι εμβληματικό και ιεροπρεπές παρακολούθημα των εκκλησιών<sup>3</sup> και ως εκ τούτου απάδει η εφαρμογή τους σε κατοικίες. Και επειδή το «ποτέ» ποτέ δεν λέγεται, σε μια εκατοντάδα παραδειγμάτων που ανίχνευσα (στάθμη Απριλίου 2011), μόνο ένα συνάντησα σε σπίτι. Απαντάει σε μια κατοικία στη νήσο Σύμη των Δωδεκανήσων (εικ. 5A). Όμως κι εκεί δεν είναι συνειδητή εφαρμογή, αλλά μια επιλογή διακοσμητική απλώς για να παραλλάσσει και διαφέρει από τους άλλους φεγγίτες που κοσμούσαν τα αετώματα στα οποία καταλήγουν (με συνέπεια) οι κατά κανόνα στενές (διώροφες) προσόψεις των καπετανόσπιτων και άλλων σπιτιών, παράλληλα τονιζόμενων και διαφοροποιούμενων μέσω και μιας συνετής πολυχρωμίας (εικ. 5B).

3. Έχω παρατηρήσει την σπάνια παρουσία ζεύγους αντωπών αχλαδόσχημων φεγγιτών, εννοώ χωρίς τον κεντρικό, σε μουσουλμανικό τέμενος της Σμύρνης. Ερμηνευτέον και εδώ ως μία συμβολική μορφή ιερότητας. Πολύ δε πιθανόν να συνυπάρχει και η ανατολίτικη επίδραση του κινέζικου γιν και γιανγκ (εικ. 4), συμβόλου κατά βάση κάθε φυσικής εναλλαγής, θθεν και σύμβολον αιωνιότητας, όπου το «γιανγκ» είναι το θετικό και δραστήριο.

Περισσότερα για μια προσπάθεια ερμηνείας του συμβολικού νοήματος (που συνυπάρχει με τον διακοσμητικό ρόλο του) του συμπλέγματος των αχλαδόσχημων φεγγιτών στο τέλος του κεμένου. Αραγε ποια η σημασία τους στα γοτθικά vitraux; (αρχιτέκτων Κατερίνα Κορρέ).

§4 Εμφανίζονται δε οι φεγγίτες αυτοί σε εκκλησίες μεν, όμως κατά τον μέγιστον κανόνα, και όπως φαίνεται αρχικά όχι σε κάθε τύπο εκκλησιών, αλλά στις δρομικές βασιλικές χωρίς τρούλλο. Μάλιστα τους συναντάμε στις μεγάλες ενοριακές βασιλικές, όπως στους Αγίους Τεσσαράκοντα στη Λάρισα (εικ. 6). Πάντως δίπλα στα τόσα παραπάνω ενοριακά παραδείγματα που γνωρίζω, συνάντησα και ένα μοναστηριακό: στο άτρουλλο καθολικό της Μονής του Χαλεβή Ρεθύμνου Κρήτης, κτίσμα 1864<sup>4</sup> (εικ. 7), ήτοι της μέσης περιόδου εφαρμογής των αχλαδόσχημων φεγγιτών.

§5 Παράδειγμα τρουλλωτής εκκλησίας με αχλαδόσχημους φεγγίτες συναντάμε σήμερα στη Θεσσαλία, στο Βαρόσι Ελασσόνας (εικ. 8). Ωστόσο ο τρούλλος αυτός είναι μεταγενέστερη προσθήκη του 20<sup>ου</sup> αιώνα σε προγενέστερη υπάρχουσα άτρουλλη βασιλική (εικ. 9Α και Β). Πρόκειται για την βασιλική των Εισοδίων της Θεοτόκου, κτίσμα του 1859<sup>5</sup>. Έτερο παράδειγμα ο Πρόδρομος Αγιάς (§20). – Μάλλον εξ αρχής με τρούλλο η Φανερωμένη Τυρνάβου (σημ. 5).

§6 Το έτος αυτό (1859) δεν είναι τυχαίο. Σχετίζεται με τις Μεταρρυθμίσεις (Tanzimat) που εξίσωσαν θεωρητικά τους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ασχέτως θρησκευάτος. Οι Μεταρρυθμίσεις εγκαινιάστηκαν με το Αυτοκρατορικό Χάτι-Σεριφ (Hatt-ı Şerif) ή Νόμος του Τανζιματίου αναγνωσθείς εν Γκιουλ Χανέ (Güllhane) την 26<sup>ην</sup> Σαπάν (Şaban) 1255 Εγείρας, ήτοι την 3<sup>ην</sup> Νοεμβρίου (Kasım) 1839 μ.Χ. ημέρα Κυριακή (Pazar). Και ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση των Μεταρρυθμίσεων με το Χάτι-Χουμαγιούν (Hatt-ı Hümayun) του μηνός Τζεμαζούλ Αχήρ (Cemaziyelâhir) του έτους Εγείρας 1272, δηλαδή την 18<sup>ην</sup> Φεβρουαρίου (Şubat) 1856 μ.Χ. Ακριβώς δε

4. Στέργιος Μιχ. Μανουράς, *Η σταυροπηγιακή Μονή Χαλεβή στο Ρέθυμνο*. Ανάτυπο από το περιοδικό «Προμηθεύς ο Πυρφόρος» τχ. 22 (Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1980): 355-366. Στη σελ. 356 η κτιτορική επιγραφή 1864, Ιουνίου 21. Στη σελ. 357 εικόνα ΝΑ άποψης της εκκλησίας, όπου στην ανατολική πλευρά διακρίνονται οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες. Γι' αυτούς καμία μνεία.

5. Δαλαμπύρας, *Επιγραφαί πόλεως Ελασσόνας...* 1965, σελ. 25. Ο ναός χτίστηκε το 1859 πάνω σε παλαιότερον. Βλ. παρακάτω στον ίδιο, αναφερόμενον στην προσθήκη του κωδωνοστασίου.

Στις εργασίες ανακαίνισης (του 2008;) βρέθηκε η επιγραφή του 1859 σύμφωνα με τον Κωνστ. Μπίσιπα, Ελασσόνα (τηλεφ. 24930-22661, Σάββατο 06.04.2006 και Τετάρτη 23.02.2011), κατά μαρτυρία ιερέα.

Ο Heinrich Barth, *Reise durch das Innere der europäischen Türkei von Rustchuk über Philippopol, Rilo (Monastir), Bitolia und den thessalischen Olymp nach Saloniki, im Herbst 1862*. Berlin 1864: 177 που βρέθηκε το φθινόπωρο 1862 στην Ελασσόνα, περιγράφοντας το Βαρόσι μιλάει για «πρόσφατο χτίσιμο εκκλησίας».

Προσθήκη μεταγενέστερη τρούλλου σε βασιλική με αχλαδόσχημους φεγγίτες συναντάμε και σε άλλο θεσσαλικό μνημείο χωρίς να γνωρίζουμε περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. §20. Ενώ η Φανερωμένη Τυρνάβου (1871, 1872) μάλλον χτίστηκε εξ αρχής με τρούλλο (§20, εικ. 30Α).



τρία χρόνια αργότερα, το 1859, ανοικοδομήθηκε πάνω σε παλαιότερη εκκλησία η βασιλική στο Βαρόσι Ελασσόνας.

§7 Επιμείναμε στα των Μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτων) γιατί όπως θα δούμε, είχαν μεγάλη και θετική επίπτωση στη ναοδομία. Επίπτωση μάλλον μεγαλύτερη και από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881, εννοώ από την άποψη του αριθμού κτισμάτων εκκλησιών.

§8 Πράγματι ο τρούλλος στη βασιλική των Εισοδίων Ελασσόνας (εικ. 10Α,Β,Γ) δεν υπήρχε αρχικά. Προστέθηκε – όπως λέγεται – το 1965 επί Μητροπολίτου Ελασσώνος Ιακώβου. Αξίζει να σημειωθεί και το επόμενο, χάρη και μιας συναναφερόμενης ενδιαφέρουσας επιγραφής. Αρχικά προηγούμενα, το έτος 1924, χτίστηκε αξονικά στη δυτική όψη κωδωνοστάσιο (εικ. 11) που δεν είχε εντελώς την όψη του σημερινού (βλ. εικ. 10Β και 10Γ). Στη δυτική όψη του καμπαναριού διατηρείται η κτητορική του επιγραφή του 1924, αρχίζοντας όμως με την μνεία του έτους ανοικοδόμησης 1859 της βασιλικής του 19<sup>ου</sup> αιώνα (εικ. 12).

- |   |   |
|---|---|
| 1 | 1859<br>ΕΚΤΗΣΘΗ<br>ΕΝ ΕΤΗ 1924 ΜΑΪΟΥ 20<br>ΔΙΑ ΧΕΙΡΩΝ ΤΩΝ ΤΕΧΝΕΙΤΩΝ |
| 5 | ΕΚ ΧΩΡΙΟΥ ΚΟΝΤΕΚΟΥ ΧΙΛΙΑ<br>(ΕΝΕΑΚΟΣΙΑ ΕΙΚΟΣΙ ΤΕΣΣΕΡΑ)              |

Ο Δαλαμπύρας σχολιάζει ότι το χωρίον «Κοντέκο» πρέπει να ταυτιστεί με το «Κονσταντζο» επαρχίας Βοΐου Κοζάνης<sup>7</sup>. Προφανώς, εννοεί το εκεί Κωνσταντζικο, σήμερα Αυγερινός.

§8 Επανερχόμενοι στο θέμα της ύπαρξης ή μη τρουλλαίων εκκλησιών εξαρχής με αχλαδόσχημους φεγγίτες, πρέπει να συμπληρώσουμε ότι γνωρίζουμε την ύπαρξη τριών ακόμα περιπτώσεων μάλιστα εξ' αρχής τρουλλωτών. Ουσιαστική εξαίρεση αποτελεί ο ναός του Αγίου Γεωργίου του Εξωκαστρίτη στη Σμύρνη, γιατί και σχετικά χωρίς χτίστηκε (1857-1859) και κτίστηκε από τον αρχιτέκτονα, – του οποίου το έργο,

6. Ο 5ος και 6ος στίχος παραλαμβάνεται από τον Δαλαμπύρα, *ό.π.* (1965), σελ 26, ο οποίος αποκαθιστά την ορθογραφία των 4 πρώτων στίχων, που εμείς μεταγράψαμε όπως σκαλιστήκαν.

7. Δαλαμπύρας, *ό.π.* (1965), σελ. 25.

η Μεγαλόχαρη Τήνου -, έδωσε το έναυσμα διάδοσης των συγκεκριμένων φεγγιτών (δηλ. τον Ευστράτιο Εμμ. Καλονάρη)<sup>8</sup>.

§9 Ένα άλλο χαρακτηριστικό αυτών των φεγγιτών είναι ότι ανοίγονται στις στενές μόνο πλευρές των βασιλικών, ψηλά κάτω από το «καλκάνι» (την αετωματική απόληξη) ή το συνηθέστερα «μισοκάλκανο» (την απότμηση) της στέγης των μακεδονίτικων εκκλησιών, που είναι οι περισσότερες. Απαντούν και στις δύο στενές πλευρές, πλην όμως ιδιαίτερα η παρουσία τους στο ανατολικό μέτωπο πάνω από το ιερό βήμα διαπιστώνεται πυκνότερη, οπότε τότε πρέπει να προσλαμβάνει και έχει συμβολικό, ιεροφιλή χαρακτήρα.

§10 Μόνο μια εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα, που ήδη ακροθιγώς έθιξα (σημ. 8), εμφανίζεται στην εκατοντάδα παραδειγμάτων που γνωρίζω: πρόκειται για ένα όψιμο παράδειγμα (1896) δυσάρμοστης συνολικά εφαρμογής στον εξορχής τρουλλωτό, νεωτερικό σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό (όχι λοιπόν βασιλική) του Αγίου Κωνσταντίνου στο χωριό Δρακαίοι, το μόνο παράδειγμα στη Σάμο, με τους φεγγίτες στις μακρές πλευρές κάτω από το νότιο και βόρειο βραχίονα του τρούλλου.

§11 Η μορφή των αχλαδόσχημων φεγγιτών διαδόθηκε σε ολόκληρη την Ελλάδα, την ηπειρωτική και τη νησιωτική, ακόμα και πέρα από το Αιγαίο στη Μικρά Ασία (προβλ. εικ. 2 και §8). Η κατανομή τους όμως διαπιστώνεται ως εξαιρετικά ανισομερής, σε μερικές δε εκτεταμένες περιοχές ανύπαρκτη. Ανύπαρκτη στα Επτάνησα, σε ολόκληρη την Στερεά Ελλάδα, στην Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη. Στην Ήπειρο ένα και μόνο παράδειγμα κι αυτό ανορθόδοξο, με ένα παρόμοιό του να ανιχνεύεται στην ανατολική Σλαβομακεδονία προς τα βουλγαρικά σύνορα. Είναι το μόνο που ανίχνευσα στον όλο βαλκανικό χώρο. Ίσως να υπάρχει και κάποιο άλλο. Στην Πελοπόννησο υπάρχει ένα παράδειγμα όχι πλήρες, από μαστόρους που σίγουρα γνώριζαν καλά την πλήρη τριμερή σύνθεση των αχλαδόσχημων φεγγιτών (βλ. σημ. 2). Στο Αιγαίο πέλαγος γνωρίζουμε πολλά παραδείγματα από τη Λήμνο έως την Κρήτη, με περισσότερα στην Τήνο. Η πυκνότερη παρουσία τους διαπιστώνεται στη Δυτική Μακεδονία και ίσως ακόμα συχνότερη στη Θεσσαλία.

§12 Οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες γεννήθηκαν στην αρχή - αρχή του 19<sup>ου</sup> αιώνα, ήμασαν στο δεύτερο μισό του και έσβησαν πριν τελειώσει το πρώτο μισό του 20<sup>ου</sup> αιώνα.

8. Αλέκος Ε. Φλωράκης, «Οι εμπειρικοί αρχιτέκτονες της Σμύρνης Ευστράτιος και Εμμανουήλ Καλονάρης» στα *Μικρασιατικά Χρονικά* 21 (2002), σελ. 204 §γ, εικ. 5.

Προστίθενται στα συμραναίικο παράδειγμα: α) Οι Ταξιάρχες Βολισσού Χίου 1887 με μάλλον εξορχής τρούλλο και δυσανάλογης ογκυρότητας φεγγίτες (υπόδειξη Μαρίας Ξύδα - Κακούρου), β) Αγ. Κωνσταντίνου Δρακαίων Σάμου, 1896, παράδειγμα με φεγγίτες ανορθόδοξους στις πλάγιες πλευρές (βλ. §9) και άτυχης μορφολόγησης. Και τα δύο λοιπόν παραδείγματα α-κλασσικά μεταγενέστερα.

Το παλαιότερο δείγμα τους που έως τώρα ανιχνεύτηκε, χρονολογείται στο έτος 1800 στην εκκλησία του Αγίου Ελευθερίου στη Χώρα της Τήνου. Το δεύτερο παράδειγμα του 1818 στην Παναγία της Καρυάς επίσης στην Τήνο. Η επαναχρησιμοποίησή του πιστοποιείται λίγα χρόνια αργότερα, 1823-1825, στο ναό της Παναγίας της Ευαγγελιστριάς, της *Μεγαλόχαρης* στην Τήνο. Όχι στον σημερινό (εικ. 13), αλλά στην αρχική πρόσοψή του (εικ. 14)<sup>9</sup> γνωστή από φωτογραφία, τραβηγμένη προ του 1890. Οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες εμφανίζονται και σε χρονικά προηγούμενες χαλκογραφικές απεικονίσεις, όπως αυτή του 1868 (εικ. 15)<sup>10</sup>. Επειδή ωστόσο το σχήμα των αχλαδόσχημων φεγγιτών δεν διακρίνεται καθαρά, το ανασχεδιάσα μεγαλύτερο και απλουστευμένο (εικ. 16). Η χρήση τους στο πανελλήνιο αυτό ιερό έκανε γνωστούς τους αχλαδόσχημους φεγγίτες στους ορθόδοξους Έλληνες, που ενεκολπώθησαν αθρόα την μορφή τους.

§13 Η διάδοσή τους στη Μακεδονία, της οποίας πρωτομαστόροι (οι Δυτικομακεδόνες) θα τους εφαρμόσουν και στη Θεσσαλία, νομίζω ότι ξεκίνησε από μνημείο της Θεσσαλονίκης. Μάλιστα από την έως τώρα έρευνα προκύπτει, ότι εκεί εφαρμόστηκαν αρκετά νωρίς. Συγκεκριμένα μπορεί να υποστηριχτεί ότι ως εισαγωγικό υπόδειγμα λειτούργησαν οι φεγγίτες της ανατολικής όψης του Αγ. Νικολάου του Τρανού Θεσσαλονίκης όπως διαμορφώθηκε κατά την ανοικοδόμησή του στα 1833-1834<sup>11</sup> (εικ. 17). Αυτοί μιμήθηκαν το αρχέτυπο της Μεγαλόχαρης με το τετράφυλλο μεσαίο άνοιγμα. Υποστηρίζω ότι έκτοτε οι αχλαδόσχημοι αυτοί φεγγίτες παρέμειναν ανέπαφοι μαζί

9. Αλέκος Ε. Φλωράκης, *Μαρμάρινα λαϊκά Τέμπλα της Τήνου*, Αθήνα, εκδ. Τήνος, [1996-98] εικ. 322 και εικ. 323.

10. Φλωράκης, όπως πριν, εικ. 323.

11. Ευτέρπη Μαρκή-Αγγέλου. *Ανασκαφή Αγίου Νικολάου Τρανού* (: Ανάτυπον εκ του ΙΘ' τόμου των «Μακεδονικών»). Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 271-297, πιν. 1-16, σελ. 287 κ.π. Ιστορικά.

Θάλεια Σ. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, *Θρησκευτική αρχιτεκτονική στη Θεσσαλονίκη κατά την τελευταία φάση της Τουρκοκρατίας (1839-1912). Εκκλησίες, συναγωγές, τζαμιά* (: Α.Π.Θ. Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής. Παράρτημα ΙΑ' τόμου αριθμ. 31). Δρ. Διατριβή Α.Π.Θ. Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 144-156. Για τις εργασίες 1833-34 βλ. σελ. 148.

Θάλεια Σ. Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, *Νεότερα στοιχεία για το ναό του Αγίου Νικολάου Τρανού στη Θεσσαλονίκη (1863). Προσέγγιση σ' ένα θέμα μεταβυζαντινής τυπολογίας*. (Ανάτυπον εκ του ΚΘ' τόμου των *Μακεδονικών*). Θεσσαλονίκη 1994 [1996].

Αναστάσιος Βαβούσκος, Γεώργιος Χότζογλου, Αικατερίνη Π. Λόντου. *Ιερός Ναός Αγίου Νικολάου του Τρανού. Ιστορικό υπόμνημα - Τεχνική έκθεση*. Θεσσαλονίκη: Ι.Μ. Αγίας Θεοδώρας. Νοέμβριος 2002.

Πρέπει να σημειωθεί ως προς την χρονολόγηση του εγγράφου αδείας ανοικοδόμησης του Αγ. Νικολάου Τρανού είχε προταθεί παλαιότερα το έτος 1829, που αργότερα διορθώθηκε σε 1833/4. βλ. Θ. Μαντοπούλου - Παναγιωτοπούλου, *ό.π.* (1994) [1996], σελ. 139 σημ. 26.

με ολόκληρη την ανατολική πλευρά με τα ανόμοια εκεί παραβήματα και το λοξά τοποθετημένο τέμπλο και κατά την ανοικοδόμηση του Αγ. Νικολάου του Τρανού το 1863-1865<sup>12</sup> (εικ. 18Α). Τότε δε τους μιμήθηκαν κατασκευάζοντας και στη δυτική όψη ακριβώς ομοίους του τύπου της Μεγαλόχαρης (εικ. 19Α και Β). Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι η εκκλησία του Αγίου Νικολάου του Τρανού δεν διατήρησε τον τύπο της άτρουλλης βασιλικής αλλά εμπλουτίστηκε με τρούλλο προφανώς κατά την ανοικοδόμηση στα 1863-1865<sup>13</sup>. Εν πάση περιπτώσει σε φωτογραφίες προ της πυρκαγιάς του 1917 ο Άγιος Νικόλαος ο Τρανός εικονίζεται τρούλλωτός (εικ. 20Α, 20Β, 21Α<sup>14</sup>, 21Β, 22).

§14 Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου Τρανού βέβαια έπαθε μεγάλη ζημία από την πυρκαγιά. Ωστόσο ήταν σε θέση να αποκατασταθεί και να λειτουργήσει<sup>15</sup>. Και έπρεπε. Έπρεπε γιατί ήταν σημαντικό μνημείο, όχι μόνο αρχιτεκτονικό, της Θεσσαλονίκης, αλλά και ευρύτερης χωρικής και ιστορικής σημασίας. Αφού η παλαιότερη τεκμηριωμένη μνεία του με το όνομα Άγιος Νικόλαος Μεγάλος ανάγεται στο έτος 1406<sup>16</sup>. Ενδείξεις υπάρχουν, βάσει εγγράφου του 1110, ότι και τότε ίσως υπήρχε<sup>17</sup>. Ο χώρος φαίνεται να είχε συνεχή ζωή από την ελληνιστική εποχή και δια μέσω της ρωμαϊκής και υστερο-ρωμαϊκής περιόδου και με την πιθανότητα ύπαρξης παλαιοχριστιανικής βασιλικής<sup>18</sup>.

12. Θάλεια Σ. Μαντοπούλου - Παναγιωτοπούλου, *ό.π.* (1989), σελ 148 έτος 1864, σελ. 149 έτος 1865 σημ. 1.

Η ίδια, *ό.π.*, (1994) [1996], σελ. 140 έτος 1863, σελ. 141 σημ. 31 έτος 1864 και σημ. 32 έτος 1865.

Στην νεώτερη δε αυτή μελέτη της (σελ. 148) αναγνώρισε ότι: «Τα αετώματα της δυτικής και της ανατολικής όψης κοσμούνταν με έναν ωραίο συνδυασμό τριών φεγγιτών, ενός τετράφυλλου στη μέση, που είχε μεγαλύτερη την κατακόρυφη διάστασή του και δύο αχλαδόσχημων εκατέρωθεν». Δηλαδή μιμούνταν τους φεγγίτες της Μεγαλόχαρης.

13. Η ίδια, *ό.π.* (1994) [1996], σελ. 143 «Τρούλαία τρίκλιτη βασιλική» βάσει εικ. 4 στη σελ. 136.

14. Για την πλήρη απεικόνιση ο Jean-Pierre Grèlois μου έγραψε (XI. 1992): «Le cliché SEB (?) AH se trouve à la Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, Photothèque. Musée d'Histoire contemporaine. Hôtel National des Invalides». F-75007-Paris. France. Références: Album no 28 «Turquie d' Europe, no 7 1309».

15. Θάλεια Σ. Μαντοπούλου - Παναγιωτοπούλου, *ό.π.* (1994) [1996], σελ. 113 σημ. 8.

16. Η ίδια, όπως πριν σελ. 137 σημ. 23.

17. Η ίδια, *ό.π.*, σελ. 137 σημ. 22.

18. Η ίδια, *ό.π.*, σελ. 137 σημ. 21.

Παρ' όλα αυτά «το καινούργιο πολεοδομικό σχέδιο τον θεώρησε [τον ναό] ανάξιο λόγου για να επιζήσει και τον έκοψε στη μέση»<sup>19</sup>. Τελικά κατεδαφίστηκε το 1928<sup>20</sup>.

## ΘΕΣΣΑΛΙΚΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΕ ΑΧΛΑΔΟΣΧΗΜΟΥΣ ΦΕΓΓΙΤΕΣ

§15 Όπως είπαμε η Θεσσαλία έγινε ο αμεσότερος και πλέον καρποφόρος μέτοχος της μακεδονικής παράδοσης οικοδομής εκκλησιών με αχλαδόσχημους φεγγίτες. Άλλωστε μη διαθέτοντας ο τόπος δικά του οικοδομικά συνεργεία απευθυνόταν από πολύ παλαιότερα στους Δυτικομακεδόνες μαστόρους. Αυτοί δε στη διάρκεια των χρόνων αυτών ήταν και οι φορείς της παραπάνω παράδοσης.

\* \* \*

§16 Πιστεύω ότι θεσσαλικό αρχέτυπο υπήρξε η βασιλική του Αγίου Αχιλλίου στη Λάρισα εφαρμόζοντας τους νεοφανείς φεγγίτες κατά την ανακαίνισή της το έτος 1856<sup>21</sup> (εικ. 23). Πρόκειται για μία λίαν πετυχημένη εφαρμογή από ταλαντούχους μαστόρους: Πρωτοφανώς μεγαλοδιάστατοι και μνημειώδεις (ταιριαχτοί στο δεσποτικό ναό). Επιβλητικοί με τον ωσειδή ορθόψηλα στημένο μεσαίο φεγγίτη και με τους δορυφορούντες κυρίως αχλαδόσχημους να δημιουργούν μια αρμονική σύνθεση / συζυγική σύζευξη. Αυτό καθώς οι πλάγιοι φεγγίτες με τα κοίλα προς το κέντρο μέρη τους προσελκύονται να εφαρμόσουν ιδεατά με τα ίδιας καμπυλότητας κυρτά πλάγια του μεσαίου ανοίγματος. Την παρουσία αυτών των αχλαδόσχημων φεγγιτών αναγνωρίζουμε σε φωτογραφία της δυτικής όψης του Αγίου Αχιλλίου (εικ. 23). Πρέπει να είμαστε βέβαιοι και για την ποτέ ύπαρξή τους και στην ανατολική πλευρά του. Έτσι όπως εμφανίζονται στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου Λάρισας χτισμένη μόλις ένα χρόνο αργότερα, το 1857 (εικ. 24Α και Β, βλ. και εικ. 25).

Το έτος αυτό 1856 της εφαρμογής των φεγγιτών στον μητροπολιτικό ναό της Λάρισας δεν είναι καθόλου τυχαίο, καθώς τη χρονιά αυτή εξεδόθη το σουλτανικό διάταγμα Χάτι - Χουμαγιούν: Είναι το διάταγμα που ολοκλήρωνε την εξίσωση έστω θεωρητικά των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ασχέτως θρησκειύματος -

19. Η ίδια, *ό.π.*, σελ. 133-134 σημ. 9 και 10. Στη σελ. 135 συμπληρωματικές πληροφορίες και η αναφορά στο κτίσιμο ανατολικότερα του εκεί σημερινού ταπεινού ομώνυμου εκκλησιδίου (εικ. 3).

20. Η ίδια, *ό.π.*, (1989), σελ. 149.

21. Βασίλ. Κ. Σπανός στο *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 22 (1992), σελ. 17 σημ. 3 βάσει του Κώδικα της Εκκλησίας του Αγίου Αχιλλίου φ. 152.

Για τις πρώτες εκκλησίες της Λάρισας (εκτός της του Αγίου Αχιλλίου) και τις ανθηρές κοινωνικές συνθήκες μετά το Χάτι-Χουμαγιούν έγραψε ο Γ. Κ. Γουργιώτης, (1994). Σύσταση Κώστα Σπανού.

όπως ήδη αναφέραμε (βλ. §6). Είναι να θαυμάζει κανείς τους Λαρισινούς που έσπευσαν και πέτυχαν να αξιοποιήσουν το δοσμένο προνόμιο. Και δεν θα ήταν εύκολο γιατί οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της πόλης τους Yenisehir λέγεται ότι είχαν την φήμη των πλέον επιχαιρέκων Οθωμανών. Μάλιστα τον επόμενο χρόνο, το 1857, οι Λαρισινοί θα χτίσουν και δεύτερη εκκλησία, σε λίγα δε χρόνια και τρίτη, – όπως θα δούμε.

\* \* \*

§17 Πριν προχωρήσουμε στην αναφορά τους και αντί άλλης βιβλιογραφίας, ας μου επιτραπεί να παραθέσω ανέκδοτη ενδιαφέρουσα επιστολογραφία του Γεωργίου Κ. Γουργιώτη για το θέμα των εκκλησιών της Λάρισας με τους σχολιαζόμενους φεγγίτες, που πολύ τον ενδιέφερε.

Α΄ Επιστολή (βλ. και εικ. 23Α)  
Λάρισα 3 Απριλίου 1991

Κύριε Πετρονώτη

για την ύπαρξη και χρονολόγηση των λαχουρόσχημων παραθύρων σε βασιλικές των μέσων του 19ου αιώνα. ως το 1900: Σ' ΟΛΑ ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (ή έρευνα μας κυρίως στη Δυτική Θεσσαλία τότε που φωτογραφίζαμε τα λίθινα θυρώματα των εκκλησιών, αλλά και στην Ανατολική «σποραδικά») σε βασιλικές που χτίστηκαν ανάμεσα 1850-1900. Ήταν μία διαπίστωσή που μας έκανε έντύπωση, ένα είδος μόδας, ή, καταλήγω, τα συνεργεία των μαστόρων που αναλάμβαναν το χτίσιμο των εκκλησιών αυτών (την περίοδο αυτή έχομε τρομακτικό οικοδομικό όργανισμό εκκλησιών - Τανζιμάτ - Χαττί Χουμαγιούμ) τα τοποθετούσαν ως νεωτερικά στοιχεία. Βέβαια, από το 1981 και μετά σταματούν οι δικές μας εξορμήσεις και δεν ξέρω πόσες απ' τις ωραίες αυτές εκκλησίες σώζονται σήμερα.

- Ό άγιος Άχίλλιος που εγκαινιάστηκε το 1907 κατέληξε στη βαριά μορφή που είχε ύστερα από σειρά συνεχών σταδιακών βελτιώσεων (κατέχομε φωτογραφίες) ώσπου κάποτε πήρε τη γνωστή μορφή του: το βαρύν οικοδόμημα χωρίς ανάταση και [χωρίς] αρχιτεκτονικά στοιχεία που να ευφραίνουν την ψυχή. Αίσθητικά, τον έσωξε ο έξωτερικός προνάρθηκας (προστώο) και τα συμπαγή μαρμάρινα σκαλοπάτια που τον «σήκωναν» από το έδαφος. Δύο ωραίοι φανοστάτες ωραίζαν την προσόψη. Σ' αντιπαράθεση, ο άγιος Νικόλαος Βόλου (Άριστοτέλης Ζάχος) ήταν και είναι ευφρόσυνος. Έσωτερικά ο άγιος Άχίλλιος [σελ. 2<sup>α</sup>:] όπως είχε διαμορφωθεί ως το 1940 (με μάτι διακοσμητού) ήταν ευπρεπής μ' ένα θαυμάσιο ξύλινο δεσποτικό έργο του πιό καλού μας έπιπλοποιού Κων/νου Λαγοῦ.

- Για την όνομασία που χρησιμοποίησε ο Δ. Θεοχάρης για το τζαμί στο τέλος της [οδού] Κούμα μία έξηγήση ύπάρχει: ο ίδιος όπως τον γνώρισα ήταν πολύ βυθισμένος σε

πολύ παλιές εποχές (Σέσκλο - σωστικές άνασκαφές σε έκτεταμένες περιοχές - μενχίρ...); Τα βυζαντινά και τουρκοκρατίας έργα τὰ ἔβλεπε μὲ εἰρωνική διάθεση. Πιστέψτε ὅτι «φοβόμουν» να τὸν ἀντικρούσω ὅτι καὶ τὰ μεταγενέστερα ἦταν ΤΕΧΝΗ, ἔστω καὶ ἀλλιώτικη ἀπ' τὴν πιδὸ παλιά. Ὅταν λοιπὸν χρειάστηκε γιὰ τὴ μελέτη του τὸ ὄνομα τοῦ τζαμιὸ ἀυτοῦ, κάποιος που ῥώτησε τοῦ εἶπε ἓνα ὄνομα καὶ ἀρκέστηκε σ' αὐτό. Ὅταν ἓνας Γιάννης Σακελλίων (σύγχρονος, φυσικά) μοῦ εἶπε ὅτι ὁ Φαρμακίδης δεν λέει «καὶ τίποτα σπουδαῖο», πιστεῦτε ὅτι ὁ Θεοχάρης θὰ τὸν διάβασέ ποτέ;

ΚΑΛΟ ΠΑΣΧΑ  
Καί στούς δυό σας  
Γιὰ σας

Σχόλιο στην 1η επιστολή Γουργιώτη Θεόδωρου Παλιούγκα (20.03.2011): το τζαμί στο τέλος της οδού Κούμα αναφέρεται ως Μπουρμαλί (Burmali). Το ὄνομα που αναφέρει ο Θεοχάρης (Τεσλί) δεν απαντά σε καμία πηγή αλλά και στην παράδοση της πόλης.

Β' Επιστολή (βλ. και εικ. 23B)  
12/11/1992

Κύριε Πετρονώτη,

θερμά συγχαρητήρια γιὰ τὴ θαυμάσια «μυθιστορηματική» ἔρευνα τῆς ἀναγνώ-σεως τῆς κεραμικῆς ἐπιγραφῆς στη βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Γεωργίου Δομενίκου. Τὸ προσπέ-ρασμα ὄλων τῶν σχετικῶν δυσκολιῶν μὲ τη βοήθεια ἱκανῶν βυζαντινολόγων καὶ τὴ δική σου ἐπιμονή καὶ συντονισμό, πολὺ μὲ χαροποίησε.

Ἄρρησα νὰ σ' ἀπαντήσω γιὰ τὸ Σάββατο 14/11/92 ὁ Ὑπουργὸς Παιδείας βάζει τὸν θεμέλιο λίθο στὸ ὑπὸ ἀνέγερση Λαογραφικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο Λαρίσης καὶ οἱ φροντίδες πολλές. Μεγαλειῶδες κτίσμα!!

Ἀπαντῶ στα ἐρωτήματά σου. Ἀπὸ τὴ ΛΑΡΙΣΑ τοῦ Ἑπαμ. Φαρμακίδη, Βόλος 1927 σ. 17 καὶ 18.

ἅγιος Νικόλαος	ἔτος ἀνεγέρσεως	1857
ἅγιοι Τεσσαράκοντα	»	1862-1866
Οἱ κατεδαφίσεις:	ἁγίου Νικολάου	1966
	ἅγιοι Τεσσαράκοντα	1977

Στη γυναῖκα σου χαιρετίσματα  
Γιὰ χαρά

Σχόλια στην 2η επιστολή Γουργιώτη Θεόδωρου Παλιούγκα (20.03.2011): α. ο Άγ. Νικόλαος της Λάρισας ανεγέρθηκε το 1857, και κατεδαφίστηκε, σύμφωνα με νεότερες πληροφορίες, μεταξύ 1965-1968. – β. οι Άγ. Τεσσαράκοντα της Λάρισας ανεγέρθηκαν το 1865 (29 Ιουλίου, η ολοκλήρωση των εργασιών [πρβλ. εδώ εικ. 26]), και κατεδαφίστηκαν τον Αύγουστο του 1977.

Γ' Επιστολή (βλ. και εικ. 23Γ)  
Λάρισα 23/3/1993

Κύριε Πετρονώτη,

ἀργοπορημένη ἀπάντηση στό γράμμα σας τῆς 1.1.93. Πολλά γεγονότα καί κουραστικές ἐργασίες. Για τὰ λαχουρόσχημα παράθυρα τοῦ παλιῶν ἁγίου Ἀχιλλίου σωστές οἱ πληροφορίες σας ἀπό τὸν κώδικα μητροπόλεως Λαρίσης (ὁ κώδικας σήμερα βρίσκεται στο Μπενάκειο [Μουσείο Αθήνας]). Τὰ ἴδια λέει καί ὁ Φαρμακίδης στη ΛΑΡΙΣΑ σ. 192 «Ἐν ἔτει 1856 Μαΐου 25 ἡμέρα Παρασκευὴ δι' ὑπομνήματος διωρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιτροπῶν τῆς ἐκκλησίας καί ἐπὶ παρουσία τοῦ Ἁγίου Λαρίσης Στεφάνου ὡς ἐπιστάται διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῆς Ἐκκλησίας οἱ .....». Καί συμπληρώνει ὁ Φαρμακίδης ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ ἐπισκευὴ «ἦτο ἀνακαινίσις». Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ ζωὴ τῶν χριστιανῶν τῆς τουρκοκρατούμενης Θεσσαλίας ὕστερα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῶν σουλτανικῶν μεταρρυθμιστικῶν διαταγμάτων, τὰ γνωστὰ ὡς Τανζιμάτ, προοιωνίζεται εὐνοϊκὴ σὲ σχέση μετὰ τὸ παρελθόν». Εἶναι ἡ ἀρχὴ μιᾶς μελέτης που ἀνακοίνωσα στο 2ο Συνέδριο Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν στὴ Λάρισα 20-21/3/93. Ὅταν κυκλοφορήσουν τὰ Πρακτικὰ θὰ σὰς στείλω ἀνάτυπο.

Γιὰ τὸν Χαΐμ Δαυίδ. Ἀπὸ προσωπικὴ δηλώσή του «1913-1919 διευθυντὴς Ἐταιρίας ἠλεκτροφωτισμοῦ καί ὑδρεύσεως Λαρίσης». Ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Ἐταιρίας αὐτῆς Λαρίσης βλ. βιβλ. Μ. Σάπκα. Τὸ 1925 οἱ Ἡλίας Κολέσκας καί Φώτης Παππὰς ἐκπροσωποῦντες τὴν Ἀνώνυμον ἠλεκτρ. Ἐταιρίαν Λαρίσης καί ὁ Ἰωσήφ Μπλινὸν ἐκπρόσωπος καί διευθυντὴς τῆς Ὅμιουμι ὑπογράφουν προσυμφωνον βάσει τοῦ ὁποίου ἡ γαλλικὴ Ἐταιρία ἐκχωρεῖ στον Δῆμο Λαρίσης τὰ δικαιώματα τῆς παλαιᾶς συμβάσεως (ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν δεν προχωροῦσαν τὰ ἔργα). Οἱ Κολέσκας - Παππὰς εἶναι οἱ πλουσιώτεροι λαρισινοὶ τὰ χρόνια αὐτὰ οἱ ὁποῖοι προκαταβάλλουν 500.000 Δρ. – ποσόν που δεν διέθετε ὁ Δῆμος Λαρίσης τότε καί πληρώθηκαν ἐν καιρῶ.

Στις 14/9/1927 τίθεται ὁ θεμέλιος λίθος στο χῶρο ἐργοστασίου Ὑδρεύσεως. Στις 6/12/1930 [σελ. 2α:] γίνονται ἡ ἐπίσημος τέλεισις τῶν ἐγκαινίων τοῦ ἐργοστασίου Ὑδρεύσεως παρουσία τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τότε πρωθυπουργοῦ ὁ ὁποῖος ἐκφράζεται ἐνθουσιωδῶς διὰ τὸ δημοτικὸ αὐτὸ ἔργο· δήμαρχος Λαρίσης ὁ Μ. Σάπκας.



Τὸ ἀνωτέρω εἶναι τὰ ἀκριβῆ γεγονότα γύρω ἀπὸ τὸν ἠλεκτροφωτισμὸ καὶ Ὑδροεὺση Λαρίσης. Ἐπὶ πλέον σ. 101 «Ἡ ἐπέκτασις τῆς Ὑδροεὺσεως καὶ τοῦ ἠλεκτροφωτισμοῦ εἶχε συμπληρωθῆ καθ' ὅλην τὴν πόλιν κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 1930».

Βρίσκετε ὅτι ὁ ἔβραϊὸς Χαΐμ χωρᾶ πουθενά; Ἀπλούστατα χρειάστηκε ἓνα βιογραφικὸ τὸ ὁποῖο ἔγραψε μόνος τον καὶ «παρενέβαλε» μεταξὺ ἄλλων ἐργασιῶν του καὶ τὴν Ἐταιρίαν Λαρίσης. Διδόντας πίστη στα γραφόμενά του μὲ συμβουλευτε να συμπληρώσω στο βιβλίον τοῦ Σάπκα καὶ τὴν πληροφορία τοῦ Χαΐμ που εἶναι ἐκτὸς πραγματικότητος. Σ. 39 «Κατὰ τὴν ἀνάληψιν τῶν ἔργων ὑπὸ τῆς ἠλεκτρικῆς Ἐταιρίας τεχνικὸς διευθυντὴς ταύτης ἦτο ὁ ἠλεκτρολόγος μηχανικὸς Δαβὶδ Μορδοχάη ἐκ τῶν καλῶν μηχανικῶν ἠλεκτρολόγων...». Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μορδοχάη εἰς Ἀθήνας, προσλαμβάνεται ὁ Τσιγκιρίδης, μετ' αὐτόν ὁ Μπαρμπαθιώτης καὶ τελικὰ ὁ Ἀντώνιος Φασούλας, ὁ λαμπρὸς λαρισαῖος ἠλεκτρολόγος μηχανικὸς διπλωματοῦχος Γερμανικὸν Πολυτεχνεῖον.

Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι «Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἀνασυγκρότησιν καὶ ἀναμόρφωσιν τῆς Λαρίσης μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὴν Τουρκοκρατίαν».

Ἐν Λαρίσῃ Ἰούνιος 1955  
Δεν ἀναφέρεται ἐκδ. οἶκος

Πιστεύω νὰ σᾶς εἶναι ἀρκετὲς οἱ πληροφορίες γιὰ τὸν Χαΐμ.  
Χαιρετισμοὺς στὴν κα Πετρονώτη

Γειά χαρὰ

\* \* \*

§18 Το 1857 λοιπόν χτίστηκε στη Λάρισα η δεύτερη εκκλησία της περιόδου, η ἀτρούλλη βασιλική του Αγίου Νικολάου (εικ. 24A και 24B<sup>22</sup>). Στις εικόνες δείχνονται στην ανατολική όψη της ομορφοφκιαγμένοι αχλαδόσχημοι φεγγίτες. Ἴσως κατασκευάστηκαν ἀπὸ τοὺς ἰδίους μαστόρους που δούλεψαν καὶ στον Ἅγιο Ἀχίλλιο. Πάντως δείχνουν δουλειὰ συνεργεῖον ἰδίων μορφοπλαστικῶν ἀρχῶν. Ὁ Ἀγὴνωρ Ἀστεριάδης μου εἶχε πει ὅτι ἡ εκκλησία του Αγίου Νικολάου κατέρρευσε με τον σεισμό του 1940. Φαίνεται ὁμως ὅτι τελικὰ κατεδαφίστηκε το 1966<sup>23</sup>.

Παρ' ὅτι ἡ σύνθεση τῆς ἀνά χεῖρας ἐργασίας πορεύεται κατὰ τὴν χρονολογικὴ ἐμφάνιση τῶν εκκλησιῶν τῶν ἐφοδιασμένων με αχλαδόσχημους φεγγίτες, ἐν τούτοις μια καὶ εἴμαστε στὴν Λάρισα θα ἀναφέρουμε καὶ τὴν τρίτη καὶ τελευταία, ἔστω μετα-

22. Α.[γὴνωρ] Ἀστεριάδης, *Λάρισα. Τέσσερες ἀκουαρέλλες καὶ τριάντα τρία σχέδια*. Εἰσαγωγή Κίτσου Α. Μαζοῦ. (Αθήνα), Ἐκδόσεις Κέδρος. «Τυπώθηκε... το Νοέμβριο του 1978 με ... ἐπιμέλεια του Α. Τάσσου».

23. Γεώργιος Κ. Γουργιώτης, βλ. πρὶν Β' Ἐπιστολή του.

γενέστερη, σχετική της εποχής εκκλησία: Πρόκειται για την άτρουλλη βασιλική των Αγίων Τεσσαράκοντα (εικ. 6). Εφοδιασμένη κι αυτή με τους εξεταζόμενους φεγγίτες ίδιας μορφολογίας, όπως βλέπουμε στην ανατολική όψη της (εικ. 25)<sup>24</sup>. Ο χρόνος οικοδομής της εκκλησίας τεκμηριώνεται επιγραφικά (εικ. 26): 1865 | ΙΟΥΛΙ | ΟΥ 29. Η φωτογράφιση της ανατολικής όψης έγινε στις 8 Αυγούστου 1977. Τον ίδιο χρόνο πραγματοποιήθηκε και η κατεδάφιση του πανίερου αυτού ναού, που παράλληλα σήμαινε και κατάλυση ενός αντιπροσωπευτικού μνημείου αρχιτεκτονικής της παλιάς Λάρισας.

\* \* \*

§19 Την ίδια πρώτη χρονιά 1856 της εφαρμογής του αυτοκρατορικού διατάγματος ισονομίας των Οθωμανών υπηκόων Χάττι-Χουμαγιούν, δράττεται της ευκαιρίας και ο χριστιανικός πληθυσμός της Αγιάς να ξεκινήσει πρόγραμμα ναοδομίας. Εν πρώτοις στα 1856 αρχίζει το κτίσιμο του Αγίου Αντωνίου (εικ. 27 και 27Α) για να ολοκληρωθεί το 1857. Την πρώτη χρονολογία τεκμηριώνει καθαρά χάραγμα «1856» πάνω από τον εντοιχισμένο πυλώνα της βόρειας όψης (εικ. 28Α), το δε έτος «1857» στο υπέρθυρο θυρίδας ανατολικής αφίδας (με λιθογλυπτα) (εικ. 28Β). (Σε κογχάριο επίσης της ανατολικής όψης υπάρχει εικόνα Αγίου Αντωνίου του Μεγάλου, έτους 1858: εικ. 28Γ)<sup>25</sup>. Την αφιέρωση του ναού εξ αρχής τόσο στον Άγιον Αντώνιο τον Μεγάλο (251-350), τον θεωρούμενον ιδρυτή του ασκητισμού, όσο και στον Άγιον Αντώνιον τον Νέον, τον εκ Βεροίας (εικ. 28Δ), τεκμηριώνει κτητορική επιγραφή του 1857, έχουσα επί κεφαλής απλοποιημένον τύπον «Μεγάλου Σχήματος» (εικ. 28Ε). Η επιγραφή μεταγράφεται ως εξής:

24. Θεόδωρος Γ. Παλιούγκας, *Συναγωγή επιγραφών και ενθυμύσεων των παλιών ναών της Λάρισας*. Βιβλίο Α. Ανάτυπο από τους 23ο και 25ο τόμο του περιοδικού *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, Λάρισα, 1994, σελ. 170.

25. Αυτοψία μου Σαββάτου 5<sup>ης</sup> Δεκεμβρίου 1992. Δεύτερη επίσκεψη έγινε την Κυριακή 3<sup>η</sup> Απριλίου 2011.

Ο Τάκης Γιαν[νακού] Καρδάρας, *Αγιώτικα: Ιστορία – Λαογραφία*, Αθήνα, [αυτοέκδοση], 1988, σελ. 303 σημειώνει ότι η βασιλική του Αγ. Αντωνίου υψώθηκε επί μικρότερου ναού του 1800. Επισημαίνει δε ότι η συνοικία του Αγίου Αντωνίου αποτελέστηκε από πρόσφυγες εκ Βεροίας. – Γύ' αυτό και ο νυν ναός είναι αφιερωμένος τόσο στον Άγιον Αντώνιον, όσο και στον Όσιον Αντώνιον τον Νέον [εκ Βεροίας]: υπενθυμίζει ο Γεωργ. Χ. Χιονίδης, *Όσιος Αντώνιος ο Νέος*. Βέροια. 1965. Σημειώνεται ότι στον ομώνυμο ναό της Βεροίας, κτίσμα του 1860 (βλ. §21β και εικ. 37Α και Β) το προβάδισμα δίνεται στον πατριώτη τους άγιο, αφού η εικόνα του τοιχογραφείται πάνω από την κύρια δυτική είσοδο του εκεί ναού, επιγεγραμμένη «Ο ΑΓΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ο Νέος» (εικ. 28Δ).



ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ  
 ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑ  
 ΛΟΥ ΚΕ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕ  
 ΥΝΤΟΣ ΤΟΥ Π[Α]Ν[ΙΕ]Ρ[Ω]Τ[Α]Τ[ΟΥ] ΑΓΙΟΥ  
 Δ[Η]Μ[Η]ΤΡ[ΙΑ]ΔΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ  
 ιεΡατεύονΤος Του ΑιΔεσιΜ[οτάτου] π[α]π[α] ΑΓΓΕΛΗ. ΣυνΔ[ροΜ]  
 ΗΤΩΝ Κ[αι] ΑφυεΡοΤΩν ΔΑΠΑΝΗ Π[α]  
 ντων ΧρισΤ[ι]ΑΝΩΝ.  
 ΚΟΨΜΑΨ (;) 1857 Απριλ. 25

#### Σχόλια

α) Συμπληρώνω ΚΟΨΜΑΨ ως το όνομα του πρωτομάστορα που απαντάμε ως αρχιτέκτονα το 1860 στον ναό Προδρομού Αγιάς (βλ. §20).

β) Ερμηνεία αρκτικολέξεων των εδώ λεγομένων κρυπτογραμμάτων:

- 1 ΑΠΜςτ = Αρχή Πίστewς Μυστηρίου Σταυρού
- 2 ΧΧΧΧ = Χριστός Χάριν Χριστιανοίς Χαρίζει
- 3 ΘΘΘΘ = Θέα Θεού Θεϊόν Θαύμα
- 4 ΦΧΦΠ = Φως Χριστού Φαίνει Πάσι
- 5 ΕΕΕΕ = Ελένη Εύρε Ελέους Έρεισμα
- 6 ΤΤΔΦ = Τούτον τον Τύπον Δαίμονες Φρίττουσι

Την ανάγνωση των κρυπτογραμμάτων μου έστειλε η εξειδικευμένη ερευνήτρια καθηγήτρια κ. Μαρία Καζαμία, Α.Π.Θ. (μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου της maria\_kazamia@yahoo.gr την Τρίτη 24 Μαΐου 2011), κοινοποιώντας μου παράλληλα «και την σχετική περί του θέματος βιβλιογραφία»:

Chr. Walter, «The Apotropaic junction of the victorius cross», *Revue des Études Byzantines* 55 (1979), σελ. 193-220.

G. Babic, «Les croix a cryptogrammes peintes dans les églises serbes des XIIIe et XIV siècles», *Melanges Ivan Dujcev, Études de civilization*, ed. S. Dufrenne, Paris 1979, σελ. 1-13.

Ο επίσης μελετητής του θέματος διδάσκων επί 25ετία στη Θεολογική Σχολή Α.Π.Θ. πανοσιολογιώτατος αρχιμανδρίτης Ειρηναίος-Ευάγγελος Δεληδήμος επισημαίνει την ύπαρξη και άλλων ερμηνειών των κρυπτογραμμάτων αυτών και άλλων συνοδών του «Μεγάλου Σχήματος». Περί αυτών λεπτομερέστερα στο ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

Αχλαδόσχημοι φεγγίτες δεν υπάρχουν μόνο στη δυτική όψη αυτής της εκκλησίας (εικ. 27Α), αλλά και στην ανατολική (εικ. 29Α και Β). Σημειώνεται ότι και στις δύο περιπτώσεις ο κεντρικός φεγγίτης μορφολογήθηκε κυκλικός, ή σχεδόν κυκλικός ανατολικά, διάφορος από τον ωοειδή των λαρισινών βασιλικών. Επί πλέον στη δυτική όψη ο κυκλικός φεγγίτης πλαισιώθηκε κατά ασυνήθιστο και αδόκιμο τρόπο, ήτοι διασπαστικό της τριμερούς σύνθεσής τους, με ένα τετράγωνο, έστω κι αν αυτή η τοποθέτηση καθίσταται ελαφρότερη πλησιάζοντας προς το ορθόν ωοειδές, καθώς διατάσσονται οι ακμές του τετραγώνου στον κατακόρυφο άξονα της σύνθεσης.

Σημειώνεται ότι τα διακοσμητικά στοιχεία των λιθόγλυπτων της ασίδας παραπέμπουν σε Ζουπανιώτες μαστόρους<sup>26</sup>, καθώς θυμίζουν έργα τους σε βασιλικές των θεσσαλικών Τριτάλων.

§20 Τρία χρόνια αργότερα, στα 1860, χτίστηκε στην Αγιά δεύτερη εκκλησία, η εκκλησία του Τιμίου Προδρόμου (εικ. 30Α και 30Β). Επιγραφές τεκμηριώνουν το έτος οικοδόμησης (εικ. 31Α και Β). Αχλαδόσχημοι φεγγίτες ανοίγονται και στη δυτική στενή όψη και στην ανατολική (εικ. 32Α και Β). Σημειώνεται ότι διαμορφώθηκαν καλοφκιαγμένοι, παραμένοντας στην καλή παράδοση. Υπογραμμίζεται βέβαια εδώ και τεκμηριώνεται η παρουσία οικοδομικού συνεργείου («μπουλουκιού») από το περίφημο Ζουπάνι του πρωτομάστορα Κοσμά που επιλέγει τον τίτλο του αρχιτέκτονα (- εάν βέβαια δεν του τον προσέδωσε κάποιος άλλος γραμματικός). Αυτά ακριβώς ανιχνεύτηκαν σε κτητορική / οικοδομική επιγραφή μικρών διαστάσεων (37 x 44 εκ.) του δυτικού τοίχου εντός του προστώου του νάρθηκα δεξιά της θύρας εισόδου στην κυρίως εκκλησία (εικ. 32Γ). Τονίζω τη 10<sup>η</sup> αράδα της: Ανηγέρθη εκ θεμελίων εν έτ[ει] 1860 καθώς και την προτελευταία και την τελευταία: Δια αρχιτέκτονος Κοσμά Π: Ζιούπιαϊνιώτου.

Η όλη επιγραφή μεταγράφεται ως εξής:

26. Το χωριό τους Ζουπάνι, σήμερα Πεντάλοφος, βρίσκεται στις ανατολικές πλαγιές της οροσειράς της Πίνδου, υπαγόμενο στην επαρχία Βοΐου του νομού Κοζάνης. Μεγάλο μαστοροχώρι το Ζουπάνι, και αρχαίο αναγόμενο στις αρχές της οθωμανικής κυριαρχίας, ως οικισμός δε στα υστεροβυζαντινά χρόνια. Αναφέρεται στην α΄ Γραφή του κώδικα της Ζάμπορδας (1532-1692).

- 1 † ΑΝΑΞ ΑΝΑΡΧΕ ΥΙΕ ΠΑΤΡΟΣ  
ΑΝΑΡΧΟΥ ΙΗΣΟΥ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΕ ΦΡΟΥΡΕΙ  
ΚΑΙ ΣΚΕΠΕ ΤΟΥΣ ΕΠΙΣ ΑΤΗΣΑΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΕΠΙ-  
ΤΡΟΠΟΥΣ ΤΟΥΣ ΣΥΝΔΡΑΔΡΑΜΟΝΤΑΣ ΕΝ ΤΩ ΣΕΙΠΤΩ ΤΕ
- 5 ΜΕΝΕΙ ΦΥΛΑΤΤΕ ΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ Ω ΤΡΙΑΣ ΠΑΝΑΞΙΑ  
ΖΩΗΣ ΔΕ ΓΡΑΨΟΝ ΕΝ ΒΙΒΛΩ Ω ΧΡΙΣΤΕ ΜΟΥ  
ΑΠΑΝΤΑΣ ΚΑΜΕ ΤΟΝ ΣΟΝ ΟΙΚΕΤΗΝ Χρ. Ευθ. (;)

- 
- † ΟΥΤΟΣ Ο ΘΕΙΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΕΣΠΙΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ  
ΤΙΜΙΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΚΑΙ ΒΑΠΤΙΣΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ
- 10 ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΘΕΜΕΛΙΩΝ. ΕΝ ΕΤΕΙ: 1860  
ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΑΓΙΟΥ  
ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΥΡΙΟΥ ΔΩΡΟΘΕΟΥ. ΕΠΙΤΡΟ  
ΠΟΥ ΔΕ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΗΣΑΝΤΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΕΓΕΡΣΙΝ  
ΤΑΥΤΗΝ ΤΟΥ ΑΞΙΟΤΙΜΟΥ ΚΑΙ ΑΕΙΜΝΗΣΟΥ ΚΥΡΙΟΥ
- 15 ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΕΥΘΥΜΙΑΔΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ. ΔΙΑ  
ΠΛΟΥΣΙΟΠΑΡΟΧΟΥ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΩΝ ΕΝ  
ΣΜΥΡΝΗ ΦΙΛΟΧΡΗΣΩΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ  
ΔΑΝΙΗΛ ΚΑΙ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΧΑΤΖΗΑΠΟΣΟΛΟΥ  
ΑΞΙΟΣ Ο ΜΙΣΘΟΣ ΑΥΤΩΝ!
- 20 ΔΙΑ ΑΡΧΗΤΕΚΤΟΝΟΣ ΚΟΣΜΑ Π. ΖΙΟΥΠΑ  
ΝΙΩΤΟΥ.

Κατά την εκεί πρώτη επιτόπια μελέτη μου (Σάββατο, 5 Δεκεμβρίου 1992) μου είπαν ότι ο τρούλλος, που υπάρχει (εικ. 30Α) είναι μεταγενέστερος, μάλλον του 1968.

\* \* \*

§21 Ενώ μόλις αναφερθείσες πέντε εκκλησίες (τρεις στη Λάρισα και δύο στην Αγιά) χρονολογούνται επακριβώς χάρη στις υπάρχουσες καλοσκαλισμένες επιγραφές τους, δεν συμβαίνει το ίδιο σε κάθε περίπτωση. Βρίσκουμε περιπτώσεις που οι χρονολογικές ενδείξεις δεν είναι σαφείς, είτε υπάρχουν περισσότερες της μίας που χρονικά απέχουν.

§21α Ερχόμαστε στη γειτονιά μας για να συναντήσουμε ένα τέτοιο παράδειγμα, στον οικισμό του Αγίου Γεωργίου Φερών με την ομώνυμη εκκλησία και τις πολλές σ' αυτήν επεμβάσεις, με λιγότερες στην νότιο-ανατολική πλευρά (εικ. 33Α). Είναι το παράδειγμα εδώ κοντά στο Βελεστίνο που αποτελεί το έναυσμα της ανά χείρας δημοσίευσης. Πρόκειται για βασιλική με «μισοκάλκानο» και στις δύο στενές πλευρές, ανατολική και δυτική. Αχλαδόσχημους φεγγίτες φέρει σήμερα μόνο η δυτική (εικ. 34).

Οι μαστόροι της γνώριζαν τον τρόπο κατασκευής τους, όμως οι αναλογίες των φεγγιτών δεν είναι οι καλλίτερες (εικ. 35): ο μεσαίος φεγγίτης είναι δυσανάλογα ευρύς ως προς τους πλαγίους δορυφόρους του και βυθίζεται στον τοίχο κάτω από την ισοϋψή οριζόντια γραμμή των κάτω απολήξεων των πλάγιων φεγγιτών<sup>27</sup>.

§21β Η ανατολική πλευρά (εικ. 36) σοβατισμένη τώρα έχει μόνο έναν ωσειδή ορθόψηλο φεγγίτη. Δεν μπορεί να είναι κανείς βέβαιος εάν υπήρχαν, το πιθανότερο, (ή δεν υπήρχαν) κάποτε και πλευρικοί αχλαδόσχημοι σήμερα σκεπασμένοι. Στην πλευρά αυτή προς την βορειο-ανατολική γωνία το αδόκιμο επίχρισμα άφησε ίχνη μιας κεραμοπλαστικής χρονολογίας (εικ. 37). Από τα τέσσερα ψηφία: το πρώτο είναι «1», το δεύτερο δεν μπορεί παρά να είναι «8», το τρίτο δυσκολοδιάγνωστο μπορεί να ερμηνευτεί ως υπόλειμμα «3» ή «5» ή «8», τα οποία θα σχολιάσουμε σε λίγο. Το τελευταίο και τέταρτο κεραμιδάκι επιδέχεται δύο ερμηνείες: α) ή εξ' αρχής είχε αυτή την μορφή, οπότε πρόκειται για το σύμβολο 0 του οθωμανικού αριθμολογίου, σήμανση που όντως απαντάει και σε εκκλησίες της εποχής. Παράδειγμα ο Άγιος Αντώνιος Βεροίας: εκεί στην ανατολική όψη του (εικ. 37Α), πάνω από το κεντρικό παράθυρο της αφίδας του ιερού (εικ. 37Β) σχηματίζεται επίσης κεραμοπλαστικά η διπλή χρονολόγηση «ΑωΞ»/«186̄ ήτοι 1860, ή β) είναι υπόλειμμα 1. Οπότε συνδυάζοντας τις περιπτώσεις των δύο τελευταίων κεραμιδέων υπολειμμάτων προκύπτει είτε 1830 (ή 1831), είτε 1850 (ή 1851), είτε 1880 (ή 1881).

Εξ άλλου στο υπέρθυρο της βόρειας και κύριας εισόδου στην εκκλησία (εικ. 38Α) έχει σκαλιστεί μια όχι τόσο σαφής χρονολογία (εικ. 38Β). Αυτή πρέπει να σημαίνει μάλλον 1852 (παρά 1832). Ίσως μπορεί να τεθεί το ερώτημα μήπως η εκκλησία υπήρχε το 1852 και αργότερα το 1881 ανακατασκευάστηκαν οι δυο στενές πλευρές της, η ανατολική και δυτική, και τότε ανοίχτηκαν οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες; Δεν μπορεί να αποκλειστεί αυτή η ιδέα. Το ερώτημα πάντως μένει μετέωρο. Ωστόσο και έστω επί του παρόντος προσκλίνω στη χρονολόγηση του 1852. Βέβαια στην περίπτωση αυτή θα επρόκειτο για έργο που προηγήθηκε του Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης. Ίσως ναι, ίσως όχι.

§21γ Ας περάσουμε τώρα μέσα και στην εκκλησία, μια και είχαμε την τύχη να βρούμε την πόρτα ανοιχτή. Άλλωστε επιδιώκαμε να μελετήσουμε λεπτομερέστερα την εκκλησία αυτή του γειτονικού μας χωριού. Αυτήν την εκκλησία που στάθηκε η αφορμή της ανά χειρας εργασίας.

Πλησιάζουμε εν πρώτοις στο τέμπλο. Εκεί στις δεσποτικές εικόνες αντικρίζουμε τον φερόνυμο άγιο (εικ. 39): Δεν εικονίζεται έφιππος κατά την νεοελληνική αγιογραφική παράδοση. Στέκει ορθός κατά τα βυζαντινά πρότυπα.

27. Δυσάρεστη εντύπωση δημιουργείται, καθώς μέσα από τον κεντρικό φεγγίτη προβάλλει το κλιματιστικό μηχανήμα.

§21δ Η εκκλησία του είναι άτρουλλη τρίκλιτη βασιλική με δίροχιτη κεραμοσκεπή στέγη «μακεδονίτικου τύπου» με «μισοκάλκανα» (απότμηση των αετωματικών απολήξεων) της στέγης (όπως είδαμε στις εικ. 34 και 36). Πρόκειται για θολωτή εκκλησία. Το μεσαίο κλίτος καλύπτεται με ημικυλινδρική καμάρα, ισχυροποιημένη επί πλέον με σφενδόνια (= ενισχυτικά τόξα) (εικ. 40). Τα μέτρα αυτά ενδυνάμωσης του καμαρωτού θόλου είναι οικοδομική συνήθης στις εκκλησίες τις θολωτές των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Ερευνητέον λοιπόν μήπως κάποια φάση της εκκλησίας μας ανάγεται σε κείνη την εποχή.

§21ε Τα πλάγια κλίτη καλύπτονται με σειρά από ιδιόμορφα αποστρογγυλευμένα κατά τις ακμές και την κορυφή τους σταυροθόλια (εικ. 41). Αυτά όπως και ο κεντρικός θόλος εδράζονται στις δύο κιονοστοιχίες που χωρίζουν το μεσαίο κλίτος από τα πλάγια (εικ. 42). Οι κίονες (οι στρογγυλές κολώνες) φέρουν στο μεν κύριο μέρος της βασιλικής ακανθωτά *κορινθιακά κιονόκρανα* (εικ. 43Α), στον δε ξεχωριστό οπισθήποτε χώρο της εισόδου της, ελικωτά *ιωνικά κιονόκρανα* (εικ. 43Β). Τα κιονόκρανα αυτά είναι προσθήκη κάποιων νεώτερων χρόνων που ο αστικός κλασικισμός άρχισε να διαδίδεται στην επαρχιακή Ελλάδα.

Τελειώνοντας την περιγραφή της σεμνής βασιλικής του Αγίου Γεωργίου, μνημείο παραδοσιακής λιτής ναοδομίας, ομολογώ ότι φτάνοντας στην αυλή του μπερδεύτηκα εξαιτίας των ποικίλων φανταχτερών, κατά πολύ υψηλότερων του ναού κτισμάτων που τον περιβάλλουν και του επιβάλλονται, ως μη όφειλαν (εικ. 44).

§22 Μια πρώιμη, πρωιμότητα παρουσία αχλαδόσχημων φεγγιτών, σύγχρονη με την πρωτοπόρα εμφάνισή τους του ανακαινισμένου Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης, το 1856, ανιχνεύσαμε εντελώς πρόσφατα (01.04.2011) στον Πυργετό (εικ. 45Α). Ανοίγονται στη δυτική και μόνο πρόσοψη της εκεί ιδιόμορφης βασιλικής του Αγίου Γεωργίου<sup>28</sup> (εικ. 45Β): Έχουν αξιόλογο σχηματισμό. Θα προτιμούσα βέβαια να ήταν ισοϋψείς. Ωστόσο οι πλάγιοι, κυρίως αχλαδόσχημοι φεγγίτες, με την έντονη κλίση τους προς το κέντρο και την αιχμηρή κορυφή τους προς αυτό, τους χαρίζουν ζωηρή κίνηση. Δεν εμφανίζονται ανατολικά, ίσως γιατί εκεί το κτίσμα δεν τελειώνει σε κανονικό επίπεδο τοίχο, αλλά σε μια τεράστια κόγχη (ημικυκλική) (εικ. 46Α). Δηλαδή σ' ένα ημικύκλιο, που έχει διάμετρο ενός ισοδιάστατου τρίκογχου (υπό μορφή ισομερούς τρίφυλλου), που καταλαμβάνει ολόκληρη την ανατολική άκρη της κάτοψης της εκκλησίας (εικ. 46Β). Βλέπε και εικ. 45Α: όπου ο νότιος τοίχος περατούται σε ημικυκλική κόγχη). Λένε οι ντόπιοι ότι είναι ρουμανικού σχεδίου του χορηγού. Η εκκλησία είναι τρίκλιτη

28. Μονογραφία για την εκκλησία: Πρωτοπρεσβύτερος Αλέξανδρος Ρούσσας, *Άγιος Γεώργιος Πυργετού*, 2007, σελ. 3 και 9. (Πρόκειται για τον ελλογμώτατο εφημέριο του ναού από το 1964, που μας ξενάγησε τον Άγγελο Σινάνη και Αργύρη Πετρονάτη, Παρασκευή 1 Απριλίου 2011 παραχωρώντας μας και την ως άνω μονογραφία του).

ξυλόστεγη βασιλική, φυσικά χωρίς τρούλλο, κεραμοσκεπάστη (εικ. 46Γ). Ό,τι θολωτό και τοξωτό εμφανίζεται στο εσωτερικό, έχει σχηματοποιηθεί με ξύλα, καλάμια και εν συνεχεία επιχριστεί (εικ. 46Δ).

§22α Η χρονολόγηση της εκκλησίας και το όνομα του χορηγού της δαπάνης κατασκευής της προήλθαν από σύνθεση απρόσμενου αρχαιικού ευρήματος και μιας κάπως περιπετειώδους επιγραφικής μαρτυρίας: Κατ' αρχήν βρέθηκε «μια χρονολογία από ασβεστοκονίαμα [!] στην εξωτερική πλευρά του δυτικού τοίχου του Ναού, που έγραφε 1856»<sup>29</sup>. Εξ άλλου μια πλάκα αρχικά με επιγραφή υπήρχε στον ίδιο δυτικό τοίχο, αλλά με απολαξευμένα σκόπια<sup>30</sup> τα γράμματα και υπάρχει ακόμα σήμερα κάτω από την μεταγενέστερα τοποθετημένη (σχετική) επιγραφή<sup>31</sup> (εικ. 47Α). Ωστόσο παρά την απολάξευση, γράφει ο πατήρ Αλέξανδρος<sup>32</sup>, διέκρινε με σιγουριά στην τελευταία σειρά τις λέξεις «ΤΩ ΕΤΕΙ 1857 ΚΑΤΑ ΜΑΡΤΙΟΝ».

§22β Η λύση δόθηκε και η σύνθεση πραγματοποιήθηκε το 1969 όταν έφτασε στην Κοινότητα Πυργετού επιστολή του καθηγητή του πανεπιστημίου Βουκουρεστίου Αμίλκαρ Βασιλείου: η επιστολή ανέφερε ότι ο ναός του Αγίου Γεωργίου Πυργετού χτίστηκε με δαπάνη του Ρουμάνου Ιον (Ιωάννη) Ιονέσκου (1818-1891)<sup>33</sup> και παράλληλα παρουσίαζε το κείμενο της επιγραφής, που εντοιχίστηκε μετά την αποπεράτωση του ναού πάνω από την δυτική είσοδο: Το κείμενο είχε ως εξής<sup>34</sup>: «Ο επιφανής ούτος ναός του Αγίου | Πρωτομάρτυρος και τροπαιοφόρου Γεωργίου | ανεκαινίσθη εκ θεμελίων δαπάνη του άρχοντος | καμινάρη της Μολδαβίας Ιωάννου Ιονέσκου | γενικού επιστάτου των εν Θεσσαλία τσιφλικιών | του Μεγάλου Βεζύρη Ρεσήδ Πασά».

Εν συνεχεία γράφει ο παπά-Αλέξανδρος: «Αμέσως μόλις λάβαμε γνώση του κειμένου της επιγραφής, το παρεμβάλαμε με τα ίχνη των γραμμμάτων της πλάκας με τα σβησιμένα γράμματα και με ικανοποίηση διαπιστώσαμε, ότι το κείμενο αντιστοιχούσε στα σβησιμένα γράμματα της πλάκας. Άρα η πλάκα με τα σβησιμένα γράμματα ήταν αυτή που είχε εντοιχίσει ο Ιονέσκου από την αρχή». Ακριβώς δε τότε κατά την παραβολή αυτή προέκυψε ότι στην τελευταία αράδα είχε σκαλιστεί «ΤΩ ΕΤΕΙ 1857 ΚΑΤΑ ΜΑΡΤΙΟΝ», (που ήδη αναφέραμε, §2α). Ωστε ορθά συμπεραίνει, στηριζόμενος στα παραπάνω εκτεθέντα, που φαίνεται να είναι αξιόπιστα, ότι το κτίσιμο του ναού του Αγίου Γεωργίου ξεκίνησε το 1856 και τελείωσε το 1857. Ας σημειωθεί δε ότι η ιδιόμορφη κάτοψη του ναού, που καταλήγει σε τριφυλλοειδές τρίκογχο, σύμφωνα με

29. Ο ίδιος, *ό.π.* (2007), σελ. 3. Τώρα (06.05.2011) όπως μου τηλεφώνησε έχει σβηστεί.

30. Ο ίδιος, *ό.π.*, σελ.12 δίνει μια ερμηνεία για την απολάξευση.

31. Ο ίδιος, *ό.π.*, σελ. 4 και εικόνα στη σελ. 11.

32. Ο ίδιος, *ό.π.*, σελ. 9.

33. Ο ίδιος, *ό.π.*, σελ. 19-23, στη σελ. 19 φωτογραφία του.

34. Ο ίδιος, *ό.π.*, σελ. 9.



τους ντόπιους, θεωρείται ακριβώς επιλογή του ως άνω Ρουμάνου χορηγού, ως ιδέα προερχόμενη από την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της πατρίδας του.

§22γ Κατόπιν αυτών τοποθετήθηκε η νέα ενεπίγραφη πλάκα (εικ. 47Α) στη δυτική όψη γραμμένη βάσει της προηγούμενης επιγραφής: α) με μια διόρθωση και β) μια συμπλήρωση. Δηλαδή αντικαταστάθηκε στη δεύτερη σειρά η πρώτη λέξη «ΠΡΩΤΟ-ΜΑΡΤΥΡΟΣ» (που χαρακτηρίζει μόνο τον Άγιον Στέφανον: Πράξεις Αποστόλων, Ζ', 59-60) με την λέξη «ΜΕΓΑΛΟΜΑΡΤΥΡΟΣ» και β) συμπληρώθηκε εν τέλει η επιγραφή με την έκφραση «ΤΩ ΕΤΕΙ 1857 ΚΑΤΑ ΜΑΡΤΙΟΝ».

Σημειώνεται ότι στο νότιο τοίχο υπάρχει εντοιχισμένη, άσχετη με τον ναό ως σπόλιο αρχαία επιτάφια επιγραφή (εικ. 47Β). Αυτή μεταγράφεται ως εξής: ΕΚΘΥΜΩΣ ΦΙΛΕΩΝ ΔΙΔΥΜΟΝ ΚΟΡΥΦΗΝ ΑΡΕΤΑΩΝ | ΕΥΘΥΤΑΤΗΝ ΠΙΣΤΗΝ Η ΔΕ ΦΙΛΟΞΕΝΙΗΝ | ΤΩΝ ΜΕΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΠΗΡΕ ΑΠΟ ΧΘΟΝΟΣ ΕΣ ΒΙΟΝ ΑΛΛΟΝ | ΞΕΙΝΟΙΣΙ ΠΡΟΛΙΠΩΝ ΚΑΙ ΓΕ ΠΕΝΗΣΙ ΠΟΘΟΝ.

§22δ Ο ναός του Ιον Ιονέσκου είχε κατά καιρούς συντηρηθεί. Γενική επισκευή έλαβε χώραν το 1953. Η στέγη ανανεώθηκε εξ ολοκλήρου. Στερεώθηκαν οι τοίχοι με μπετονένιες ζώνες («σενάζια»). Οι εσωτερικές ξύλινες κιονοστοιχίες αντικαταστάθηκαν από υποστυλώματα σπλισμένου σκυροδέματος, τα οποία συνδέθηκαν με δοκάρια από ίδιο υλικό με τους τοίχους. Αποσύρθηκε το αποσαθρωμένο ξύλινο τέμπλο και στη θέση του χτίστηκε νέο από τούβλα. Πρωτομάστορας των εργασιών ήταν ο Ιωάννης Νικολάου. Στην τριετία 1967-1970 έγιναν αρκετές εργασίες συντήρησης. Μια σημαντική ήταν η εκ βάθρων ανακατασκευή του νάρθηκα, του δαπέδου του ναού κ.ά.<sup>35</sup> Τέλος στο διάστημα 1993-1997 αγιογραφήθηκε «ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ και ΥΙΩΝ και ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΩΤΗΡΙΟΥ» (εικ. 48Α και Β). Παρουσιάζεται δείγμα της αγιογράφησης: Οι Άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος κατά τον βυζαντινόν τρόπον, ήτοι πεζοί, μη έφιπποι (εικ. 48Γ).

\* \* \*

§23 Στον Τύρναβο συναντάμε δύο εκκλησίες με τους περιγραφόμενους φεγγίτες. Θα αναφερθούμε εδώ στην μία μετά την άλλη. Αυτό έστω και αν η μεταγενέστερη είναι χρονικά σχετικά απομακρυσμένη από τα πρώτα έτη εφαρμογής του Χάτι-Χουμαγιούν. Επί πλέον υπάρχει και μια δυσκολία για την πρώτη από τις δύο, την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Η Αγία Παρασκευή δεν γνωρίζουμε πότε χτίστηκε. Καμία πηγή γραπτή ή επιγραφική δεν μας διαφωτίζει. Η αρχαιολόγος Σταυρούλα Σδρολία (της 7<sup>ης</sup> Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στη Λάρισα) υποστήριξε το 1991 στο Α΄ Συνέδριο Τυρναβίτικων Σπουδών την εξής υπόθεση: επειδή ένα εξαπτερυγο αφιερώθηκε στο ναό της Αγίας Παρασκευής το 1850, θα πρέπει ήδη αυτός να είχε

35. Ο ίδιος, ό.π., σελ. 24-26.

επανακτισθεί. Γνωρίζουμε βέβαια ότι ένας ναός της είναι γνωστός τουλάχιστον πριν από τα χρόνια, που ο Βελή Πασάς [Αλη-πασαζαντές] (1773-1819) ήταν πασάς της Θεσσαλίας (1812-1819) και έχτιζε το περίφημο με νεοκλασσικούς νεωτερισμούς σαράι του, σύμμεικτους με την παραδοσιακή οθωμανική μορφολογία<sup>36</sup> (εικ. 49)<sup>37</sup>. Όστε τι αποκλείει το εξαπτέρυγο να ήταν αφιέρωμα στον προϋπάρχοντα ναό; Στην σημερινή εκκλησία (εικ. 50), εξάλλου η μορφή του τριμερούς ανοίγματος των αχλαδόσχημων φεγγιτών (εικ. 51Α και Β), ιδίως του κεντρικού ορθόψηλου ωοειδούς φεγγίτη παραπέμπει, υπόθεση κάνω, σε μεταγενέστερα χρόνια των σχετικών εκκλησιών της Λάρισας, αλλά ίσως και να πλησιάζει χρονικά την εποχή της έτερης εν συνεχεία αναφερόμενης τουρναβίτικης εκκλησίας (βλ. §23α).

Παραδοσιακό τόνο δίνει στη γειτονιά της Αγίας Παρασκευής, οικία βορειοδυτικά της κείμενη (εικ. 51Γ). Αυτής το «σαχνισί» (ο κλειστός εξώστης) και η προβεβλημένη κατάληξη της κεραμοσκεπής είναι κληρονομιά της οθωμανικής αρχιτεκτονικής παράδοσης.

§23α Στην άλλη εκκλησία του Τυρνάβου, τη Φανερωμένη (εικ. 52Αα και 52Αβ), είναι επιγραφικά τεκμηριωμένος ο χρόνος κατασκευής της στα 1871-1872. Χάραγμα «1871» υπάρχει στο υπέρθυρο της θυρίδας αψίδας του ιερού (εικ. 53Βα) και «1872» στο εκεί ύπερθεν γείσο της στέγης της ίδιας αψίδας με μαύρο χρώμα τονισμένο (εικ. 54Αα), παρόμοιο «1872» και στο γείσο της στέγης, στο «μισογάλκανο» της δυτικής όψης (εικ. 54Αβ).

Στην ανατολική όψη (εικ. 52Αα) εμφανίζεται το ώριμης μορφής και σύνθεσης τριμερές σχήμα του συστήματος των αχλαδόσχημων φεγγιτών (εικ. 54Αα). Καλοσχηματισμένοι φεγγίτες υπάρχουν και στη δυτική πλευρά (εικ. 54Αβ και εικ. 55). Η πετυχημένη απόδοση του σχήματος του ισόφαρδου πλαισίου των αχλαδόσχημων φεγγιτών πραγματοποιήθηκε με την λάξευση επί μέρους έξι λίθων (εικ. 56, βλ. και §26 εικ. 72Δ).

Η «Αγία Φωτεινή» (όπως μου την ονόμασε ντόπιος) είναι μία καλοσχεδιασμένη (με κάτοψη ενός ανεστραμμένου «Ταυ», πρβλ. εικ. 52Αα και Αβ) εξαιρετικά καλοχτισμένη, στο σύνολο αλλά και στις λεπτομέρειες, όπως στα καλολαξευμένα παράθυρα και την ελκυστική ιδιαίτερη είσοδο (από νότου) στο ιερό, - ανοίγματα ιδιαίτερης μορφολογίας (εικ. 57), Μεγαλοδιάστατη λοιπόν εκκλησία, τω όντι μνημειώδης, στην πρώτη

36. Ο Ιωάννης Α. Λεονάρδος, Αμπελακιώτης, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*. Εν Πέστη 1836, σελ. 56 έγραφε εξ αυτοψίας για τα «Παλάτια» του Βελή Πασά: «Αυτά συνίσταντο από πολλά μικρά και μεγάλα Δωμάτια... στολισμένα κατά τον κάλλιστον Ασιατικόν Στύλον [style= ρυθμόν]. Κατ' εξοχήν όμως εν τω μέσω αυτών υψώνετο εν ωραιότατον Οικοδόμημα τριόρφων... κατά τον ωραίον Ευρωπαϊκόν τρόπον της νέας Τεκτονικής»...

37. Το σχέδιο προέρχεται από την αδημοσίευτη εργασία Αργύρη Π.Π. Πετρονώτη. Το σαράι του Βελή πασά στον Θεσσαλικό Τύρναβο, 1814-1822. Παραχωρήθηκε και πρωτοδημοσιεύτηκε στο βιβλίο Πάνου Τσολάκη, *Οθωμανικά διοικητήρια στον ελλαδικό χώρο 1850-1912*. Θεσσαλονίκη: Univeristy Studio Press, 2008, σελ. 19.

σειρά των θεσσαλικών. Τα λιθανάγλυφά της θυμίζουν Ζουπανιώτες μαστόρους, που λέγεται ότι δούλεψαν στην εκκλησία της Επίσκεψης στα Τρίκαλα. Μια ιδιαιτερότητα της Φανερωμένης είναι ότι πάρα τον κανόνα είναι βασιλική με τρούλλο (εικ. 58).

\* \* \*

§24 Το εν συνεχεία παράδειγμα στη Ραψάνη ενέχει χρονολογικό πρόβλημα. Δύο χρόνια μετά την πρώτη εκκλησία στη Λάρισα, του Αγίου Αχιλλίου, με τους εξεταζόμενους φεγγίτες (όπου αξιοποίησαν για την ανακαίνισή της το μόλις το ίδιο έτος 1856 εκδοθέν διάταγμα Χάπτι-Χουμαγιούν), καθώς και έναν χρόνο μετά την αποπεράτωση (το 1857) του Αγίου Αντωνίου στην Αγιά, έρχεται η σειρά της πλούσιας Ραψάνης να χτίσει νέα εκκλησία, αυτήν της Κομήσεως της Θεοτόκου, της Παναγίας. Πρόκειται για την μεταγενέστερα ολοκληρωμένη τρικλιτη ξυλόστεγη (ψευδοθολωτή από *τσατμά*), φυσικά άτρουλλη, κεραμοσκέπαστη βασιλική (εικ. 59). Το 1858 προφανώς φαίνεται ξεκίνησε η κατασκευή της. Επιγραφή στη δυτική όψη της δεξιά του καμπαναριού (εικ. 60) τεκμηριώνει το παραπάνω έτος (εικ. 61). Αυτή μεταγράφεται ως εξής:



- 1 ΕΝ ΕΤΕΙ 1858  
ΜΗΝΙ ΝΟΕΜΒΡΙΩ 17  
ΟΥΤΟΣ Ο ΠΕΡΙΚΑΛΗΣ ΝΑΟΣ Ο ΤΗΣ ΠΑ  
ΝΑΓΙΑΣ ΕΚ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΝ ΗΓΕΡΘΗ
- 5 ΜΕΤΑ ΠΡΟΘΥΜΙΑΣ ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΙ  
ΑΣ ΚΥΡΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙ  
ΑΣ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ ΟΝΤΟΣ ΕΠΙΣΚΟ  
ΠΟΥ ΔΙΑ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ  
ΣΥΝΑΜΑ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ ΠΑΝ
- 10 ΤΩΝ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΚΩ  
ΜΟΠΟΛΕΩΣ ΡΑΨΑΝΗΣ.  
ΣΥΝΕΔΡΑΜΟΝ Κ[ΑΙ] ΑΛΛΟΙ ΤΙΝΕΣ ΕΙΣ  
ΤΟΝ ΑΠΑΡΤΙΣΜΟΝ ΤΟΥ ΚΑΙ ΕΙΣ  
ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ Κ[ΑΙ] ΕΞΩ ΚΑΛ
- 15 ΛΩΠΙΣΜΟΝ ΤΟΥ. Η ΘΕΟΤΟΚΟΣ ΜΑ  
ΡΙΑΜ ΕΙΘΕ ΝΑ ΜΑΣΙΤΕΥΣΗ ΕΙΣ ΤΟΝ  
ΑΠΑΝΤΩΝ ΚΥΡΙΟΝ ΕΚΑΣΤΩ ΝΑ ΒΡΑ  
ΒΕΦΣΗ.

### Σχόλια

Η επιγραφή πρωτοδημοσιεύτηκε από τον Στεφ. Δαλαμπύρα (1983): 77.

11 στ. γράφει ο ίδιος ΡΑΨΙΑΝΗΣ

14 στ. γράφει ΤΟΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

16-18 στχ. Παρέλαβα από Στεφ. Δαλαμπύρα

Η επιγραφή είναι εντοιχισμένη στον τοίχο. Διερωτάται όμως κανείς, εάν άραγε είναι αυτή η αρχική της θέση; Γιατί τόσο στο υπέρθυρο της εισόδου πάλι της δυτικής όψης (κάτω από το εκεί αξονικά υπερυψούμενο κωδωνοστάσιο, πρβλ. εικ. 60) υπάρχει σκαλισμένη χρονολογία «1884» (εικ. 62Α) όσο και στο υπέρθυρο της θύρας της νότιας πλευράς διαβάζεται η επιγραφή «1886 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 15» (εικ. 62Β).

Σήμερα η εκκλησία της Παναγίας εμφανίζεται με την μορφή τυπικής μακεδονικής βασιλικής με «μισοκάλκανα» στις στενές πλευρές της δίροχτης στέγης (- στη δυτική όπισθεν του νεότερου κωδωνοστασίου). Στην δε ανατολική όψη της (εικ. 63Α) ανοίγονται οι καλοσχηματισμένοι κανονικοί αχλαδόσχημοι φεγγίτες (εικ. 63Β). Δεν γνωρίζουμε το σχέδιο της εκκλησίας του 1858. Το πιθανότερο είναι να έμοιαζε με αυτό της υπάρχουσας, αφού σίγουρα ανυψώθηκε πάνω σε ό,τι είχε κατασκευαστεί το 1858. Όμως οι σημερινοί αχλαδόσχημοι φεγγίτες πρέπει να χρονολογούνται στα χρόνια αποπεράτωσης της κατασκευής περί το 1886. - η μορφολογία τους είναι παραδοσιακή. Η υπάρχουσα σήμερα νότια στοά είναι βέβαια νεωτερική (εικ. 64Α και Β). Πρέπει να θεωρηθεί απολύτως βέβαιο ότι αντικατέστησε μια παλαιότερη αρχική. Το κενό μεταξύ έναρξης (1858) και αποπεράτωσης (1886) πρέπει να οφείλεται στις συνέπειες των απελευθερωτικών κινημάτων εκείνης της εποχής, ιδίως αυτού του 1878. Η πλούσια Ραψάνη υπέστη τις συνέπειές τους. Ωστόσο σήμερα ακόμα σώζονται τεκμήρια της παλαιάς ακμής και δείγματα αρχοντικών της (εικ. 64Γ)<sup>38</sup>.

38. Η μετάβασή μου για μελέτη στην ελκυστική Ραψάνη δεν ήταν πάντοτε εύκολη. Όχι τόσο γιατί η πρόσβαση γίνεται μέσω ορεινής διαδρομής (10 χλμ. από Εθνική οδό), όσο γιατί η ομίχλη δυσκόλεψε την οδήγηση και εμπόδισε την αρχιτεκτονική έρευνά μου. Στη Ραψάνη πήγα πρώτη φορά το Σάββατο 05.09.1992. Δεύτερη, την Παρασκευή 18 Φεβρουαρίου 2011 με ομίχλη πυκνή και απαγορευτική για φωτογράφιση. Τρίτη φορά το Σάββατο 05.03.2011. (Εκείνη την μέρα υπολόγιζα να πάω εκεί κατ' ευθείαν από Άνω Αιγάνη (όπου έπρεπε να εργαστώ λίγο) μέσω Ι. Μονής Αγίου Ραφαήλ και Κραριάς. Όμως την προηγούμενη ημέρα κατολίθθησε του εδάφους λόγω καταρρακτώδους βροχόπτωσης διέκοψε την κυκλοφορία στην οδό Κραριάς). Αλλά κι όταν πήγα την κανονική διαδρομή, εκεί ψηλά στη Ραψάνη είχε πάλι πυκνή ομίχλη που κάποτε - κάποτε ξάνοιγε. Πάντως εκείνη την ημέρα απόκτησα μια σπουδαία εμπειρία: η Ραψάνη γιόρταζε τον τυπικό της Ραψανιώτη νεομάρτυρα Αγιον Γεώργιον [1798-1818]. Και κάτι άλλο καθώς, χοροστατούσε ο Μητροπολίτης Λαρίσης και Τυρνάβου Ιγνάτιος, άκουσα κάτι για πρώτη φορά, που ως τότε γνώριζα από την βιβλιογραφία: η εκφώνηση της φήμης

§25 Ένα χρόνο μετά την αρχή κατασκευής της αναφερθείσας εκκλησίας στη Ραψάνη, ήτοι το έτος 1859 στη Θεσσαλία οικοδομούνται δύο βασιλικές με αχλαδόσχημους φεγγίτες: η εκκλησία των Εισοδίων της Θεοτόκου στο Βαρόσι Ελασσόνας, που ήδη αναφέραμε (§5). Η δεύτερη στα Αμπελάκια.

Στα Αμπελάκια<sup>39</sup> οικοδομήθηκε η άτρουλλη βασιλική του Αγίου Αθανασίου. Δύσκολη μια συνολική φωτογραφική λήψη της (εικ. 65). Στην ευπρόσιτη ανατολική όψη βλέπουμε τους αχλαδόσχημους φεγγίτες (εικ. 66). Έχουν κανονική σύνθεση: στη μέση στήνεται ορθόψηλος ο κεντρικός φεγγίτης, εκατέρωθεν τον δορυφορούν (κάπως απομακρυσμένοι) οι δύο αχλαδόσχημοι, κομποί σαν κυπαρίσσια που ο άνεμος γέρνει την κορφή τους (εικ. 67). Πάνω αριστερά από τον κεντρικό φεγγίτη μια μαρμαρένια πλάκα με πολυσταύριο φέρει χαραγμένη την χρονολογία κτίσης «1959» (εικ. 68Α). Στην ίδια όψη χαμηλά σε γωνιαίο αγκωνάρι, στην σκαλισμένη σε μικρό βάθος υπό μορφή εραλδικής πινακίδας επιφάνεια είναι χαραγμένο επίσης το «1859» και τα αρχικά «ΠΑΙ» (εικ. 68Β). Οι δύο αυτές ταυτοσήμαντες χρονολογήσεις, η μία κάτω στο ξεκίνημα ουσιαστικά της οικοδομής, η άλλη ψηλά στα τελειώματα, δείχνουν ότι το χτίσιμο περαιώθηκε στον ίδιο αυτόν χρόνο 1859. Η συντομογραφία «ΠΑΙ» της χαμηλότερης επιγραφής υποθέτω βάσιμα ότι είναι τα αρχικά του ονόματος του πρωτομάστορα. Αυτό γιατί έχω υπ' όψη μου και άλλες παρόμοιες περιπτώσεις. Στη δυτική πλευρά (εικ. 68Γ) δεν φαίνεται να υπήρχαν αχλαδόσχημοι φεγγίτες. Και εάν τυχόν υπήρχαν, έχουν πλέον μεταγενέστερα καλυφτεί από την εκεί προσθήκη.

\* \* \*

---

του συμπληρώνεται με το υπέρτιμος και εξαρχος δευτέρας Θετταλίας [«πρώτης Θετταλίας» ακούγεται για τον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης]. Χρειάστηκε βέβαια και τέταρτη μετάβαση την Παρασκευή 01.04.2011.

Για τον Ραψανιώτη Άγιον Γεώργιον βλ. Ιγνατίου Θ. Μανδελίδη. *Ο νεομάρτυς Αγ. Γεώργιος ο εκ Ραψάνης*, Αθήνα 1976.

Επίσης: Διονύσιος Βαλαής, *Οι δάσκαλοι των σχολείων της Ραψάνης (1764-1836)*, Α.Π.Θ. Επιστ. Επετηρ. Θεολογικής Σχολής, Νεά Σειρά. Τμήμα Θεολογίας, τόμ. 9 (1999). Τιμητικό αφιέρωμα στον ομ. Καθ. Αλέξανδρο Γουσίδη. Ανάτυπο, ιδίως σελ. 36-41 με βιβλιογραφία. Χαράλαμπος Β. Στεργιούλης. *Οι Άγιοι της Θεσσαλίας. (Αγιολογικά και λειτουργικά χειρόγραφα και κείμενα)*. Ανάτυπο από τόμ. 38 και 39 του *Θεσσαλικού Ημερολογίου*, Λάρισα 2001, σελ. 363.

39. Ανεβαίνοντας στ' Αμπελάκια θυμάμαι τον Γερμανό αρχιτέκτονα Karl Haller von Hallerstein, ο οποίος μελετώντας γέφυρα στον Πηνειό κατ' εντολή του Βελή Πασά πέθανε εδώ το 1817. Θυμάμαι παράλληλα και τον Αμπελακιώτη αγωνιστή στις ιδέες και στη δημοσιογραφική πέννα Αντώνη Καρκαγιάννη (+ 2010).

§26 Ενώ στη δεκαετία του 1850-1860 συναντήσαμε ζωηρή ναοδομία εκκλησιών με τους ιδιόρρυθμους φεγγίτες, περνάει σχεδόν μια εικοσαετία για να επισημάνουμε σχετικά μνημεία. Αυτό παρ' ότι έγινε μια καλή σάρωση των εκκλησιαστικών αρχιτεκτονημάτων του χώρου, Σημαντική υπήρξε η συμβολή στις επισημάνσεις των μνημείων του θεσσαλικού χώρου του συνάδελφου Θεόδωρου Γ. Παλιούγκα. Πρέπει να μας διαφεύγουν μερικά – (οποσδήποτε και κάποια χάθηκαν και άλλα θα μείνουν άγνωστα πιθανόν για πάντα).

Η περίπτωση της Γυρτώνης μας δυσκόλεψε για μεγάλο χρονικό διάστημα να την εντάξουμε στη σύνθεση της ανά χείρας εργασίας καθώς χρονικά έμενε μετέωρη, αφού δεν έχει εξωτερική επιγραφή με χρονολογία ο ναός της, και καθώς αυτόν τον βρήκαμε πάντοτε κλειστόν. Μόνο στήριγμα είχαμε αρχικά το λίαν αξιόλογο παράδειγμα των αχλαδόσχημων φεγγιτών της. – Η Γυρτώνη (Μακροχωρίου Λάρισας) παλαιά πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ονομαζόταν Μπάκραινα. Η ίδρυσή της ως οικισμού και η εθνική καταγωγή της τοπωνυμίας της παραμένουν άδηλα. Ο καμπίσιος αυτός οικισμός δεν ήταν αμιγές τουρκοχώρι. Σύνοικοι ήταν και Χριστιανοί. Η παράδοση αναφέρει την ύπαρξη κάποτε μιας μικρής εκκλησιούλας του ίδιου αγίου μακρύτερα της σημερινής του Αγίου Αθανασίου (εικ. 69). Υποθέτω ότι και εκκλησία θα προϋπήρχε στη θέση της υφιστάμενης και σε κάποια προωμότερη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, (– το πιθανότερο τιμώμενη επ' ονόματι του ίδιου αγίου). Την υπόθεση ότι στη θέση του σημερινού ναού υφίστατο άλλη, στηρίζω στο ότι οι θύρες εισόδου στη δυτική και νότια πλευρά του με το ιδιαίτερο τοξωτό σχήμα και τις μικρές διαστάσεις τους μας παραπέμπουν σε παλαιότερα χρόνια του σημερινού: η μεν δυτική (εικ. 70Α) έχει πλάτος 1,08 μ. και ύψος 2,00 μ., η δε νότια (εικ. 70Β) αντίστοιχα 0,96 μ. και μόλις 1,78 μ. ύψος! Μάλιστα η νότια είναι ίδιου μεγέθους με τα ύπερθεν αυτής νεώτερα παράθυρα. Ενδεχομένως λοιπόν η σημερινή εκκλησία του Αγίου Αθανασίου να χτίστηκε επάνω σε παλαιά αξιοποιώντας τον δυτικό και νότιο τοίχο της, – εκτός εάν υπήρξε σημαντικό χρονικό κενό μεταξύ της έναρξης και αποπεράτωσης της υπάρχουσας εκκλησίας, και συνακόλουθα αλλαγή αρχιτεκτονικών αντιλήψεων.

§26α Πότε λοιπόν οικοδομήθηκε η υπάρχουσα; Τελευταία ανιχνεύτηκε από την εκεί κ. Μαρία Παπαγεωργίου σε σπάραγμα τοιχογραφίας η χρονολογία «1875». Βρίσκεται στο εσωτερικό του ναού πάνω από τη νότια είσοδο (εικ. 71Α). Εμείς τώρα, αφού η ίδια δέσποινα μας διευκόλυνε και άνοιξε η πόρτα, προχωρήσαμε πιο πέρα: Στο τέμπλο είδαμε σκαλισμένο το έτος «1873» (εικ. 71Β). Από την χρονολογία αυτή μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η εκκλησία θα χτίστηκε κάποτε πριν. Τότε βέβαια θα κατασκευάστηκαν στην ανατολική όψη του ναού (εικ. 72Α) οι εξεταζόμενοι φεγγίτες. Οι αχλαδόσχημοι αυτοί φεγγίτες (εικ. 72Β και Γ) με την σύνθεσή τους και την μορφολογία τους εμπίπτουν χρονικά στο τέλος της δεκαετίας 1860-1870, μιμούμενοι επί πλέον τα ωραία παραδείγματα των λαρισαϊκών εκκλησιών των χρόνων εκείνων.

Σημειώνεται ότι η επιτυχία στην απόδοση του πλαισίου ενός αχλαδόσχημου φεγγίτη πραγματοποιείται προφανώς με την σχεδίαση επί του εδάφους του σχήματός του και βάσει αυτού η ακριβής λάξευση των λίθων που συγκροτούν το πλαίσιο. Στο εδώ αξιόλογο παράδειγμά μας το πλαίσιο συγκροτούν τέσσερις λίθοι ισόφαρδοι (εικ. 72Δ)· (το ίσο πλάτος είναι κανόνας στην έντεχνη δουλειά). Στην εκκλησία της Φανερωμένης στον Τύρναβο είδαμε φεγγίτη με έξι λίθους (§23α, εικ. 56). Υπογραμμίζεται η μη παρουσία αχλαδόσχημων φεγγιτών στην δυτική όψη, κάτι που φαίνεται να ανταποκρίνεται σε κανόνα (εικ. 73). – Τέλος σημειώνω το ακόλουθο: Μια αξιοπρόσεκτη, καλών αναλογιών διώροφη οικία, πετρόχτιστη, εκεί κοντά στο ναό τραβάει την προσοχή του φιλότεχνου (εικ. 74).

\* \* \*

§27 Λίγο αργότερα, στα 1877 χρονολογούνται επιγραφικά δύο εκκλησίες πλησιόχωρες: μία στην Ανατολή (την παλιά Σελίτσιανη) ο Άγιος Νικόλαος και η άλλη στο Μεγαλόβρυσο (πριν Νεβόλιανη) ο Άγιος Αθανάσιος. Και οι δύο βρίσκονται στις νότιες πλαγιές του Κισσάβου, προς την πλευρά της Αγιάς.

Η εκκλησία του Αγίου Νικολάου είναι μια μακεδονίτικη άτρουλλη κεραμοσκεπαστη βασιλική με «μισοκάλκανα» (αποτιμήσεις στις άκρες) στις στενές πλευρές της δίρριχτης στέγης. Δυτικά δεν έχει αχλαδόσχημους φεγγίτες, ούτε και πόρτα (εικ. 75Α και Β). Είσοδο έχει μία και μόνη για όλο το εκκλησίασμα από την νότια πλευρά. (Δηλαδή ασυνήθιστη η μη ύπαρξη ιδιαίτερης στα δυτικά εισόδου γυναικών. Θα έλεγα σημάδι ότι στην κοινωνία αυτή υπολόγιζαν τις γυναίκες τους). Εκεί, νότια, υπάρχει χαγιάτι, προφανώς το αρχικό, τώρα κάποτε επιχρισμένο (εικ. 75Γ). Πάνω από την (φρεσκοσκεπασμένη με κεραμίδια) μονόρριχτη στέγη αυτής της στοάς υπάρχει μαρμαρόπλακα σταυροφόρα με λιθανάγλυφα κοσμήματα (μεταξύ τους δικέφαλος αετός;) και την δυσδιάκριτη χρονολογία 18... (εικ. 75Δ). Αχλαδόσχημοι φεγγίτες ανοίγονται χαρακτηριστικά μόνο στην ανατολική πλευρά στο ιερό (εικ. 75Ε). Από την έποψη αλληλεξάρτησής τους ως σχημάτων επάνω στον τοίχο διατηρούν αυτοί οπωσδήποτε την γνωστή σύνθεση, από άποψη ευτεχνίας ο πελεκάνος μάστορας αποδίδει σχεδόν τη δέουσα λυγρότητα στους δορυφορούντες φεγγίτες με τις οξυκόρυφες απολήξεις τους να λυγίζουν σαν κυπαρισσάκια, αλλά διαπιστώνεται ότι το κεντρικό άνοιγμα ατροφικό μειονεκτεί αρκετά σε μέγεθος και λιθοξοϊκή (εικ. 75ΣΤ). Η τελευταία φωτογραφία προέρχεται από το αρχείο Κίτσου Μακρή, ο οποίος και έγραψε ιδιοχειρώς στην πίσω πλευρά της ως χρονολογία του ναού «1877», χωρίς αναφορά τεκμηρίωσης<sup>40</sup>.

40. Την εκκλησία αυτή με αχλαδόσχημους φεγγίτες στην Ανατολή, (όπως και την επίσης εδώ του Αγίου Γεωργίου, 1882 που θα δούμε) επεσήμανε ο Κίτσος Α. Μακρής, στέλνοντάς μου και φωτογραφίες των φεγγιτών τους, που παρέλαβα την Τρίτη 19 Μαΐου 1987.

§27α Η άλλη εκκλησία του 1877 του Αγίου Αθανασίου στο γειτονικό Μεγαλόβρυσο (στη Νεβόλιανη) παρουσιάζει συνολικά σήμερα χαρακτηριστικά, μάλλον νεωτερικής επέμβασης. Στη βόρεια πλευρά (εικ. 76Α) εμφανίζεται στο μέσον της ασυνήθιστη στη λαϊκή ναοδομία μικρή προβολή του τοίχου της εφοδιασμένη με μεγάλη είσοδο και δίλοβο ορθόπηλο παράθυρο. Η όλη προβολή στέφεται με προφανώς νεωτερικό αέτωμα. Μεγάλα τοξωτά παράθυρα ανοίγονται στον υπόλοιπο τοίχο. Και η δυτική στενή όψη (εικ. 76Β) παρουσιάζει κεντρικό έξαρμα, είσοδο και δίλοβα παράθυρα, όχι όμως τώρα αχλαδόσχημους φεγγίτες. Οι τελευταίοι εμφανίζονται μόνο ανατολικά (εικ. 76Γ), τώρα, σκεπασμένοι με ένα ενιαίο πλέγμα. Η όψη αυτή λιτή, φαίνεται ότι ανήκει στην αρχική οικοδομική φάση του ναού. Η μοναδική αψίδα του ιερού κοσμεύεται με ζώνη οριοθετημένη μεταξύ ενός καμπύλου κυματίου και του γείσου της στέγης της αψίδας. Σειρά από μετόπες γλυπτές εμπλουτίζουν τη ζώνη. Μια από αυτές 44,5 X 44,5 εκ. είναι ενεπίγραφη (εικ. 76Δ). Μεταγράφεται κατά το δυνατόν ως εξής:

- 1 ΑΠΟ ΠΕΡΑΤΩΝ ΕΩΣ ΠΕΡΑΤΩΝ ΤΩΝ ΑΙ...  
ΔΙΝΤΟ (;) ΚΤΗΤΟΡΟΝ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΕΚΛΗΣΙΑΣ ΑΥΤ  
ΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΑΠΟ  
ΧΟΡΙΟΝ ΛΟΥΝΤΣΗ
- 5 ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΕ.. ΡΓΙ..  
ΙΩΑΝΗΣ ΘΕΟΔΟΣ... ΟΥ  
ΕΥΧΕΣ ΗΜΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ  
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΜΗΝ  
ΕΤΟΣ ΣΟΤΗΡΟΣ 1877
- 10 ΜΑΙΟΥ 15 ΔΙΑ .... Τ...

ΑΝΑΣ ΧΡΗΣΟΥ ΝΙ...

#### Σχόλια

Οι πρωτομαστόροι Νικόλαος Γε[ω]ργίου και Ιωάννης Θεοδο[ί]ου είναι από το χωριό (το) Λούντσι, σήμερα Καλλονή του νομού Γρεβενών, Δυτικομακεδόνες λοιπόν.

Οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται «αρχιτέκτονες», σημάδια κλασικισμού. Κάνει εντύπωση κάτι άλλο, λίαν ασυνήθιστο, το ότι αναφέρονται αυτοί ονομαστικά, χωρίς μνεία του δεσπότη, ιερέως, επιτροπών, κατοίκων.

Κάτω-κάτω φαντάζομαι σκαλίζεται το όνομα του πελεκάνου Αναστ[άση] Χρήστου και κάποιου άλλου ή κάτι άλλο; (Πρώτη μου αυτοψία 03.09.1993).



§28 Μετά την ώθηση που έδωσαν στη ναοδομία οι Μεταρρυθμίσεις του Ταντζιμάτ (1839-1856) (βλ. §6), μια δεύτερη δραστήρια οικοδομική φάση ξεκινάει με έναυσμα την απελευθέρωση και προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881 στην ελληνική επικράτεια.

Μια σειρά κονιαροχώρια του κάμπου ανασυνοικιζόμενα από χριστιανικό πληθυσμό αποκτούν εκκλησίες. Τέτοια περίπτωση είναι το αρχικά καθαρά τουρκοχώρι Ασαρλίκ (Χισαρλίκ): η σημερινή Όσσα του παλαιότερου δήμου Νέσσωνος (με έδρα το Σνκούριον, το επί οθωμανικής κυριαρχίας Μέγα Κεσερλί). Τότε, αμέσως μετά την απελευθέρωση το 1881, χτίστηκε στο Ασαρλίκ η σχετικά μικρών διαστάσεων εκκλησία του Αγίου Αντωνίου (εικ. 77Α)<sup>41</sup>. Το έτος κτίσης «1881» σκαλίστηκε σε μεταγενέστερη νεωτερική επιγραφή (εικ. 77Β). Αρχικά οικοδομήθηκε μακεδονίτικου τύπου με «μισοκάλκανα», αλλά σε κάποια μεταγενέστερη επέμβαση ξαναστεγάστηκε με τυπική δίρριχτη στέγη. Το σχήμα του «μισοκάλκανου» διατηρήθηκε πιο χαμηλά και φαίνεται σήμερα (βλ. εικ. 77Α), κάτω δε από αυτό στην ανατολική μόνο πλευρά του ναού ανοίγονται οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες, βέβαια της αρχικής φάσης. Στη δυτική όψη μάλλον δεν ανοίγονταν. Πάντως σήμερα η πλευρά αυτή έχει μετασκευαστεί (εικ. 77Γ). Αυτοί οι φεγγίτες κατά βάση ακολουθούν παλαιότερα μορφολογικά πρότυπα, μόνο που η σύνθεσή τους είναι χαλαρή. Είναι χαλαρή γιατί οι πλάγιοι φεγγίτες προσκλίνουν με κανονικά κατά τον παραδοσιακό τρόπο προς τον κεντρικόν - οπωσδήποτε ορθά ορθόψηλο φεγγίτη, όμως η σύνθεσή τους δεν είναι η πρόεπουσα, καθώς βρίσκονται αρκετά απομακρυσμένο προς τα άκρα.

§29 Η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στην Ανατολή (παλαιά Σελίτσιανη) Αγιάς στο νότο Κίσαβο (όρος Όσσα) συγκαταλέγεται στα αξιόλογα παραδείγματα της έρευνάς μας για αχλαδόσχημους φεγγίτες. Το παραπάνω χωριό ήδη το συναντήσαμε πριν, κάνοντας λόγο για τον εκεί ναό του Αγίου Νικολάου, 1877, προικισμένον κι αυτόν με τους εξεταζόμενους φεγγίτες (βλ. §27). Η εδώ εκκλησία του Αγίου Γεωργίου τεκμηριώνεται επιγραφικά πότε ακριβώς κτίστηκε, χρονολόγηση που παράλληλα μαρτυράει ότι είναι μία από τις πρώτες οικοδομημένες εκκλησίες στην Θεσσαλία μετά την ένωσή της το 1881 με την υπόλοιπη Ελλάδα. Η ίδια επιγραφική μαρτυρία στερεώνει περισσότερο την άποψη ότι οι φορείς και δημιουργοί των αχλαδόσχημων φεγγιτών στην Θεσσαλία ήταν οι Δυτικομακεδόνες οικοδόμοι, μάλιστα μεταξύ τους πρώτοι οι Ζουπανιώτες μαστόροι (βλ. και §20).

Ο Άγιος Γεώργιος Ανατολής είναι βασιλική μακεδονίτικου τύπου, ήτοι έχοντας δίρριχτη στέγη με «μισοκάλκανα» και στις δύο στενές πλευρές της. Εδώ η εκκλησία εμπλουτίζεται με αχλαδόσχημους φεγγίτες και στην δυτική στενή πλευρά της, όπου

---

41. Φωτογραφία Θεόδωρου Παλιούγκα, Λάρισα, της 21.01.2005 σταλμένη σε μένα μαζί με άλλες πληροφορίες σε επιστολή του της Τρίτης 14.03.2006, - πληροφορίες που συμπλήρωσε τηλεφωνικώς την Δευτέρα 08.05.2006.

και υψώνεται στη γωνία ταιριαστό πυργωτό καμπαναριό<sup>42</sup> (εικ. 78Α). Πρόκειται για αξιόλογου σχηματισμού αχλαδόσχημους φεγγίτες (εικ. 78Β). στην ανατολική όψη κατασκευάστηκαν επίσης οι περισσότεροι εκεί αναμενόμενοι αυτοί φεγγίτες (εικ. 78Γ). Αναμενόμενοι, γιατί φαίνεται ότι η παρουσία τους στην όψη αυτή, την όψη του ιερού, ενέχει μεγαλύτερη σημασία, συμβολική. Εδώ τους συναντάμε σε πυκνότερη, ίσως ορθότερη σύνθεση (εικ. 78Δ). Σ' αυτούς εδώ διακρίνεται και ο τρόπος κατασκευής τους με τους ιδιαίτερα λαξευμένους λίθους, κατά τρόπον που αποδίδεται εύστοχα η αχλαδοειδής μορφή τους. Θα έλεγα ότι λαξεύτηκε από τον καλλίτερο λιθοξόο του μπουλουκιού (της «συντροφιάς») και ίσως από τον επώνυμο επί κεφαλής πρωτομάστορα.

§29α Στην ίδια αυτή ανατολική όψη υπάρχει η πολύτιμη επιγραφή. Βρίσκεται εντοιχισμένη στο κεντρικό τυφλό αψίδωμα της κόγχης του ιερού βήματος 0,85 μ. υπέρ την φωτιστική θυρίδα του. Σκαλίστηκε πάνω σε γκριζωπό μάρμαρο, που δυσχεραίνει την ανάγνωση από μακριά και μόνο με τη βοήθεια ψηλής σκάλας κατορθώνεται τόσο αυτή και η μέτρησή της, όσο και η λήψη έκτυπου (εικ. 79Α). Διαστάσεις μαρμάρου 0,43X0,57 μ., εντός αυτού σε ελαφρά βάθυνση πεδίου επιγραφής 0,38X0,47 μ. Ύψος γραμμάτων 3 έως 3½ εκ., πάχος τους ½ εκ., διάστιχο 1 εκ. Το κείμενο της επιγραφής έχει ως εξής (βλ. και εικ. 79Β):

1882.  
ΓΕΩΡΓ  
ΑΡΧΗΤΕΚ  
ΣΥΝΤ  
ΖΕΠΑ



ΙΟΥΛΙΟΥ 1  
ΧΡΙΣΤΟΥ  
ΤΩΝ ΚΑΙ  
ΡΟΦΙΑ  
ΝΙΟΝ

ήτοι Ι[ησού]ς [Χριστός] Ν[ι]κ[α] / 1882, Ιουλίου 1 / Γεώργ. Χριστού / Αρχιτέκτων και / Συντροφία / Ζεπάνιον<sup>43</sup>.

Σημειώνεται ότι και πριν την ανάγνωση της επιγραφής είχα αντιληφθεί ότι στην Ανατολή είχε διατηρηθεί η ανάμνηση της καταγωγής των μαστόρων. «Όπως μου είπαν, ο γέρο-Ρίζος Μανίκας, 83 [ετών], στο ερώτημα ποιοί έχτισαν την εκκλησία: [απαντούσε] Ζουπανιώτες, οι καλύτεροι μαστόροι. Ίδιοι μαστόροι, δηλαδή Ζουπανιώτες, αλλά όχι

42. Για το καμπαναριό αυτό βλ.: Σουζάνα Χούλια, *Μεταβυζαντινά Κωδωνοστάσια της Θεσσαλίας*. Μεταπτυχιακή εργασία Α.Π.Θ., Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας. Θεσσαλονίκη: [αυτοέκδοση δακτυλόγραφη], 1987, σελ. 32 πιν. 54.

43. Βέβαια Ζουπάνι, (ο σημερινός Πεντάλοφος) επαρχίας Βοΐου Νομού Κοζάνης. Σημ. Η αναφορά αυτή σε έργο πρωτομάστορα και συνεργείου από το Ζουπάνι αφιερώνεται στον Σωτήρη Κάσσο, Ζουπανιώτη και συγγραφέοντα έργο για τους Ζουπανιώτες μαστόρους. Συναντηθήκαμε παραγωγικά την Καθαρά Δευτέρα 07.03.2011 στο Πανόραμα της Κοζάνης.

αυτοί που δουλέψανε στην εκκλησία, θυμάται ότι στα 1929 χτίσανε το [παρακείμενο] σχολείο. Ήταν φημισμένοι οι Ζουπανιώτες»<sup>44</sup>.

§29β Ένα χρόνο αργότερα, το 1883, χτίστηκε δεύτερη εκκλησία στο Μεγαλόβρυσο (στη Νεβόλιανη) με αχλαδόσχημους φεγγίτες, ο ναός του Αγίου Γεωργίου. Τώρα, δεν έχω ακόμα κατασταλάξει στα κίνητρα, γιατί ανοίγονται και στις δύο στενές πλευρές, και στην [κανονική] ανατολική πλευρά του ιερού (εικ. 80Α και Β), αλλά και στη δυτική (εικ. 80Γ). Μετρία η απόδοση. Μακεδονίτικη βασιλική. Το δυτικό μεσοκάλλο κάποτε στην εποχή του τρυπητού τούβλου καταργήθηκε για να γίνει ακριβώς εδώ δίρριχτη η στέγη. Δεν είναι ευχάριστο το ότι δεν σοβατίστηκε το συμπλήρωμα, όταν μπορούσε εδώ να γίνει ένα ευπρόσδεκτο αέτωμα. Επιγραφή «1883» στη βόρεια πλευρά χρονολογεί το κτίσμα (εικ. 80Δ).

\* \* \*

§30 Όση χρονολογική ακρίβεια για την οικοδόμηση στη δεκαετία του 1880 των δύο προηγούμενων εκκλησιών κατέχουμε, τόση ασάφεια χαρακτηρίζει τον χρόνο κατασκευής του νυν προσελκύνοντας το ενδιαφέρον μας ναού του Αγίου Κωνσταντίνου Δεσκάτης<sup>45</sup> (εικ. 81). Ο Κώστας Σπανός είχε αρχικά δημοσιεύσει ότι ο Άγιος Κωνσταντίνος είχε κτιστεί στις μέρες του μητροπολίτου Δεσκάτης Ιωαννικίου 1882-1893<sup>46</sup>. Μεταγενέστερα πλέον ενήμερος ο ίδιος σημείωσε τα ακόλουθα<sup>47</sup>: Ο υπάρχων ναός πρέπει να κατασκευάστηκε μετά την 30ην Αυγούστου 1877, ημέρα που αποτεφρώθηκε ο προϋπάρχων, και πριν το έτος 1885: έτος που αναφέρεται στη νότια είσοδο του Αγίου Κωνσταντίνου και είναι η χρονολογία που έγινε η τοιχογραφία<sup>48</sup>.

44. Αντιγράφο από σημείωμα της αυτοψίας μου εκεί το Σάββατο την 5η Δεκεμβρίου 1992.

45. Η Δεσκάτη βέβαια ανήκει τώρα - για ορισμένους λόγους - διοικητικά στα Γρεβενά. Όμως υδρολογικά, οικονομικά, πολιτιστικά, ιστορικά, (κάποτε και εκκλησιαστικά) συνάπτεται με τον ανατολικό της ευρύτερο χώρο. Έτσι κι εγώ την Δεσκάτη έχω συνδέσει με την Θεσσαλία. Άλλωστε σε κάθε περίπτωση μια και είναι πατρίδα του θεσσαλόλογου Κώστα Σπανού θέλω να μελετήσω τον ναό της μαζί με τις άλλες θεσσαλικές εκκλησίες και την περιγραφή του Αγίου Κωνσταντίνου να την αφιερώσω ως ελάχιστο αντίδωρον σ' αυτόν, στην κυρία Κυβέλη, και την όλη οικογένειά τους, (καθώς επί πλέον δεν ξεχνάω, που επιστρέφοντας από το Γ' συνέδριο στο Μέτσοβο το 1991, εγώ με ποδήλατο, το ζεύγος με αυτοκίνητο, με έφτασαν στο χωριό Τρυγώνα (Καλαμπάκας) και με φίλεψαν κάτι, - θυμάμαι ακόμα και με τι...).

46. Κώστας Β. Σπανός, «Η λιγόχρονη Μητρόπολη Δεσκάτης (1882-1890)», *Μακεδονικά*, τόμ. 13 (1973), σελ.: 403-415, ιδιαίτερα σ. 404. Το άρθρο μου είχε επισημάνει νωρίς ο αρχαιολόγος - βυζαντινολόγος Ιωακείμ Παπάγγελος.

47. Κ.Β. Σπανός σε σημείωμά του 6ης Απριλίου 1993.

48. Το έτος 1885 δέχεται ως έτος κτίσης ο Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος, *Γρεβενά. Αρχαιότητες, Κάστρα, Οικισμοί, Μοναστήρια και Εκκλησίες του νομού Γρεβενών*. Θεσσαλονίκη: University Studio press, 2006, σελ. 411 κπ.

§30α Εν πάση περιπτώσει πρόκειται για ασυνήθιστη, εντυπωσιακή, ευρύτερη εκκλησία. Ατυχής πάντως η διαμόρφωση της πλάγιας πλευράς, όπως την βλέπουμε από το βορρά (εικ. 81Α). Συγκεκριμένα η αναλογία του κυρίου σώματος της εκκλησίας ως προς την ογκώδη πεπλατυσμένη προεξοχή πλαγίως του νάρθηκα δεν είναι η πρόπουσα. Αυτή η λύση και τα μεγάλα ορθογώνια παράθυρα δεν συνάδουν για εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Θυμίζουν κοσμικό δημόσιο κτήριο. Η εκκλησία διαθέτει και στις δύο στενές πλευρές μεγαλοδιάστατους αχλαδόσχημους φεγγίτες. Όπως φαίνονται στην δυτική όψη (εικ. 81, λεπτομερέστερα εικ. 81Β) έχουν πετυχημένα το κλασικό/παραδοσιακό σχηματισμό: ορθόπηλα στημένος ο ωοειδής κεντρικός φεγγίτης, οι δορυφορούντες πλάγιοι με την κυρτή τους αιχμηρή άνω απόληξη. Αχλαδόσχημοι φεγγίτες υπάρχουν και στην ανατολική πλευρά (εικ. 81Γ)<sup>49</sup>. Αυτοί είναι περισσότερο ευμελείς (ως προς τους δυτικούς), δείγματα της μεγαλοδιάστατης ώριμης λαρισινής παράδοσης (βλ. εικ. 6 και 23). Άγνωστοι οι μαστόροι. Αν κρίνουμε από τα μισοκάλανα, μάλλον Δυτικομακεδόνες. Αναφέρεται ότι μετά την 21ην Σεπτεμβρίου 1893 ανέλαβε να επισκευάσει κτήριο για την Μητρόπολη Δεσκάτης ο Ηπειρώτης Γιώργης Δ. Μετσοβίτης<sup>50</sup>. Τελειώνοντας την αναφορά στο ως άνω εκκλησιαστικό μνημείο της Δεσκάτης κάνω λόγο για ένα ελκυστικό κτήριο της εποχής του. Στη γειτονιά του υψωνόταν κατά την εκεί αυτοψία μου (1990) αξιόλογο κοσμικό κτήριο του 1887 ποιός ξέρει τίνος ταλαντούχου πρωτομάστορα. Μάλλον Δυτικομακεδόνα (ή Ηπειρώτη) κρίνοντας από το «μισοκάλανο» της στέγης του (εικ. 81Δ).

§31 Στο Αργυροπούλι Τυρνάβου, το πριν κονιαροχώρι Καρατσόλι, λέγεται ότι χτίστηκε εκκλησία μετά το 1881/1882, ίσως το 1884, η άτρουλλη τρίκλιτη βασιλική της Ζωοδόχου Πηγής. Άκουσα όμως ότι πυρπολήθηκε στην Κατοχή (περί το 1942/1943) και ανοικοδομήθηκε μετά από τα «μαστόρια» του χωριού (εικ. 82). Από την εικόνα αυτή προκύπτει ότι στη δυτική όψη σήμερα δεν υπάρχουν αχλαδόσχημοι φεγγίτες. Άραγε ούτε και στην αρχική εκκλησία δεν υπήρχαν; Σήμερα<sup>51</sup> τέτοιοι φεγγίτες εμφανίζονται στην ανατολική όψη (εικ. 82Α). Υποθέτω ότι υπήρχαν και στην αρχική οικοδομή. Άραγε διατηρήθηκαν οι ίδιοι ή μήπως κατά την μετακατοχική ανοικοδόμηση μεταπλάστηκαν; (εικ. 82Β). Νομίζω όχι. Και οι μεν πλευρικοί κατ' εξοχήν αχλαδόσχημοι διατηρούν ή έχουν την παραδεδομένη μορφή, ο κεντρικός φαίνεται κάτω ασυνήθιστα, έστω λίγο πεπλατυσμένος.

49. Την ανατολική όψη δεν κατόρθωσα να φωτογραφήσω κατά την πρώτην αυτοψία μου: Κυριακή 27.09.1992. Αλλά και η εμφανιζόμενη εδώ φωτογραφία της 03.04.2011 δεν είναι, λόγω σταθερών οικοδομικών εμποδίων, δεν είναι η εικόνα που δείχνει πλήρως αυτή την όψη.

50. Σπανός, ό.π., (1973), σελ. 405.

51. Αυτοψία 05.03.2011. Φωτογραφία με μουντό καιρό.

§31α Πριν προχωρήσουμε επανερχόμαστε στην εκκλησία της Παναγίας στη Ραψάνη (βλ. §24). Υπενθυμίζουμε ότι εκεί γίνεται λόγος για μια πρώτη οικοδομική φάση, επιγραφικά χρονολογούμενη το 1858. Όμως δύο επιγραφές μαρτυρούν για τελική ανοικοδόμηση στα 1884-1886, δηλαδή οικοδόμηση εντασσόμενη χρονολογικά στη σειρά των εξεταζόμενων τώρα μνημείων. Υπογραμμίζεται πάντως η υπόθεση μήπως (λίγο πιθανό) οι εύτεχνοι υπάρχοντες αχλαδόσχημοι φεγγίτες ανήκουν στην αρχική φάση (1858), αφού αυτοί πάντως κρατούν την παράδοση.

\* \* \*

§32 Ενώ οι εκκλησίες στο Αργυροπούλι και στη Ραψάνη εγείρουν χρονολογικά προβλήματα, οι δύο επόμενες περιπτώσεις δεν μας προκαλούν δυσκολία. Πρόκειται για τις εκκλησίες στο Πουρνάρι Λάρισας και στο Λιβάδι Ολύμπου.

Το Πουρνάρι (τρίτο μετά τα χωριά Ευαγγελισμού και Ελάτεια στον επαρχιακό δρόμο από τα Τέμπη προς το Σνκούριο) θα μας δώσει ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της εποχής, καθώς ο 19ος αιώνας γέρνει προς το τέλος του, συνοδευόμενος από αναμενόμενα φαινόμενα μετασχηματισμών λόγω κορεσμού της μορφής και υποχώρησης των συμβολισμών. Το Πουρνάρι, από την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας, ήταν γνωστό με την ίδια τοπωνυμία, όντας ελληνοχώρι ανάμεσα στα άλλα «κονιαροχώρια» (τουρκοχώρια). Δεν πολυαναφερόταν τότε με το οθωμανικό του όνομα Ιλεντζελού<sup>52</sup>. Εκκλησία λοιπόν πρέπει να είχε από εκείνα τα χρόνια. Η υπάρχουσα του Αγίου Βασιλείου είναι μεταγενέστερη των πρότερων εκείνων χρόνων, οικοδομημένη μέσα στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, αλλά και πάλι ανακαινισμένη προφανώς κατά τον 20όν αιώνα (εικ. 83Α). Ωστόσο πρέπει να διατηρήθηκε η ανατολική της όψη (εικ. 83Β). Μαζί διατηρήθηκαν και οι εκεί αχλαδόσχημοι φεγγίτες (εικ. 83Γ). Αυτοί διατηρούν κατά βάση την παραδοσιακή μορφολογία. Πάσχουν βέβαια από συνθετική άποψη, όντας πολύ απομακρυσμένοι από τον κεντρικό φεγγίτη και

52. Βασίλης Παναγιωτόπουλος με τη συνεργασία του Δημήτρη Δημητρόπουλου, Παναγιώτη Μιχαηλάρη. *Αρχείο Αλή Πασά... Γενναδείου Βιβλιοθήκης...* (Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, 95) τόμ. Δ'. Αθήνα 2009, σελ. 512, «Εγλιτζανλού (Ιλεντσελού σήμ.[ερα] Πουρνάρι, επαρχίας Λαρίσης [έγγραφο] 824 [σελ.] 631» - τόμ. Β' 2007, σελ. 630 *Εγλιτζανλού*. Παραπομπή Κώστα Σπανού 17.03.2011.

Στην απογραφή πληθυσμού 1940 πάντως δίπλα στο επίσημο τοπωνύμιον καταγράφεται και και εκείνο το παλαιό: βλ. ...*Προσωρινόν αλφαβητικόν ευρετήριο των συνοικισμών και λοιπών τόπων της Ελλάδος κατά την γενικήν απογραφήν του πληθυσμού της 16 Οκτωβρίου 1940*. Αθήνα: Εθνικόν Τυπογραφείον. 1948, σελ. 294, «Πουρνάρι, τ.[έως] Ιλεντζού... Δήμος Νέσσωνας. Επαρχία Λαρίσης». Ωστόσο και σήμερα δεν έχει ξεχαστεί εκφερόμενο ως «Ιλεμτσερλού» (Γιάννης Πράπας» 12.03.2011).

μεταξύ τους. Όμως αρνητικότερο είναι κάτι άλλο: είναι εξαιρετικά μικροί, τελείως εκτός κλίμακος. Εμφανίζονται κυριολεκτικά καχεκτικοί, ώστε «χάνονται» πάνω στην πλατεία επιφάνεια του τοίχου. Σημάδια της εποχής...

Κατά την πρώτη μου επίσκεψη στο Πουρνάρι (πριν 19 χρόνια, γράφω τώρα το 2011) ανιχνεύτηκε ένα πρώτης τάξεως τεκμήριο για την χρονολόγηση και ανακαίνιση της εκκλησίας. Είδα στον δυτικό εκεί περίβολο να κατάκειται ερμυμμένο ένα παλαιό υπέρθυρο εισόδου με την διατηρούμενη ακόμα σήμερα σταυροφόρο επιγραφή 1885 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 20<sup>53</sup> (εικ. 83Γ). Αυτό ανήκε στην εκκλησία του 19ου αιώνα και βρισκόταν στη θέση του έως την ανακαίνιση του 20ού αιώνα. Οπότε τώρα ορθά αποκαταστάθηκε στη δυτική είσοδο του ναού (εικ. 83Δ).

§32α Ακριβώς χρονολογημένη είναι η παρώρεια εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Παναγίας, στο Λιβάδι (το «Βλαχολίβαδο») Ολύμπου (εικ. 77). Την προσοχή μου στη μεγαλοδιάστατη, μνημειώδη αυτή εκκλησία επέσυρε ο Κίτσος Μακρής γράφοντάς μου σχετικά<sup>54</sup> (εικ. 84Α) και παράλληλα θέτοντάς μου υπ' όψη και φωτογραφία των

53. Ήταν Παρασκευή, 20.11.1992. Δεν την ξαναβρήκα αργότερα όταν επέστρεψα την 24.06.2005. Την δε 05.03.2011 πληροφορήθηκα εκεί ότι σώζεται εντός της εκκλησίας, αλλά δεν διευκολύνθηκαν να την φωτογραφίσω. Η φωτογράφιση επετεύχθηκε τελικά την 1ην ή 3ην Απριλίου 2011.

54. «Αγαπητέ μου Αργύρη Πετρονώτη,

Στο Λιβάδι Ολύμπου, όπου βρισκόμουν για μιαν εβδομάδα βρήκα και φωτογράφησα τα αμυγδαλόσχημα παράθυρα που σας στέλνω. Έχω ακόμα ένα «τεφαρίκι»: αμυγδαλόσχημο λιθόγλυπτο παράθυρο σε περιστεριώνα της Τήνου. Δεν είναι έτοιμο το φιλμ. Υπολογίζω σε 5-10 μέρες να σου το στείλω. Ό,τι βρίσκω σχετικό το φωτογραφίζω.

Για το ντοκτορά επί τιμή πλήρης σιωπή. Ούτε, βέβαια, είμαι εγώ εκείνος που θα ρωτήσει την Άλκη Νέστορος, που είχε την πρωτοβουλία στη Φιλοσοφική. Άλλωστε, εκείνη δε μου έκανε ποτέ λόγο.

Με τιμή και αγάπη

Κίτσος Μακρής

25/11/[19]85

Σχόλια: α) Απεικόνιση της πρωτότυπης επιστολής του, βλ. εικ. 84Α. β) Η φωτογραφία του με τα αμυγδαλόσχημα παράθυρα, στην εικ. 84Β. γ) Αυτό που ονομάζει «τεφαρίκι» στην Τήνο, βλ. εικ. 85Α και Β. Λεπτομερέστερα: Αργύρης Π.Π. Πετρονώτης, «Οι αμυγδαλόσχημοι φεγγίτες» ενός Τηνιακού πρωτομάστορα στην Πέργαμο 1836. Ανάτυπο από Τηνιακά, τόμ. 4 (2010), σελ.257-266, ιδιαίτερα σελ. 250, εικ. 3 και 4. δ) «Για το ντοκτορά»: Από το φθινοπωρινό εξάμηνο του 1979 που πήρα εντολή διδασκαλίας στην Πολυτεχνική Σχολή Α.Π.Θ., Τμήμα Αρχιτεκτονικής, πήρα την πρωτοβουλία να κινηθεί διαδικασία απονομής διδακτορικού διπλώματος τιμής ένεκεν στον αρχαιολόγο Νίκο Παπαχατζή, στο λαογράφο Κίτσο Μακρή και στον ιστορικό της Τέχνης Ντίνο Κονόμο για το σημαντικό έργο τους. Αντιδράσεις υπήρξαν από άκρως θετικές έως άκρως αρνητικές. Τελικά μόνο ο Κίτσος Μακρής έτυχε αυτής της επιβράβευσης.

φεγγιτών της (εικ. 84B). Βλέποντας κανείς την εικόνα αυτή κερδίζει την εντύπωση ότι ο κεντρικός φεγγίτης είναι ολοστρόγγυλος. Και όμως αυτός είναι κανονικά ωσειδής, του οποίου το σχήμα αλλοιώθηκε από εξαιρετικά λοξή φωτογράφιση κάτω πολύ χαμηλά από τον στενό δρόμο. Βλέπε στην εικ. 86Γ την πληρέστερη απεικόνισή τους. Είναι αυτό ένα δίδαγμα, (και) για την αναγκαιότητα των αυτοπρόσωπων αυτοψιών μας. (Θυμάμαι ότι πριν πάω επί τόπου είχα πιστέψει ότι το κεντρικό αυτό άνοιγμα ήταν κύκλος και έτσι κάποτε το περιέγραψα, βγάζοντας και συμπεράσματα<sup>55</sup>!) Στην πρώτη αυτοψία μου<sup>56</sup> βρήκα την επιγραφική μαρτυρία «1886 ΜΑΪΟΥ 10». Η χρονολογία αυτή επανέρχεται και στο ανατολικό μέτωπο του ναού (εικ. 86Α) κεραμοπλαστικά διαμορφωμένη, καθώς και σε άλλη ενεπίγραφη μαρμαρένια πλάκα «1886 | Η ΚΟΙΜΙΣΙ | ΤΙΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ» (εικ. 86B). Ως προς τους αχλαδόσχημους φεγγίτες παρατηρώ: Βρίσκονται μόνο στην ανατολική όψη πάνω από την κόγχη του ιερού βήματος και κάτω από το «μισοκάλκανο» της στέγης (εικ. 86Γ). Η εκκλησία της Παναγίας (της Κοιμήσεως της Θεοτόκου) στο Λιβάδι Ολύμπου είναι πράγματι μια επιβλητική οικοδομή, όμως ενσωματωμένη στον πυκνό ιστό του οικισμού δεν αναδεικνύεται η μεγαλωσύνη της (εικ. 86Δ). Το μεγαλοδιάστατο αναφαίνεται οπωσδήποτε στο εσωτερικό της, ιδίως στο κεντρικό θολωτό κλίτος με κύρια πηγή φωτισμού τους αχλαδόσχημους φεγγίτες (εικ. 86E και ΣΤ). Είναι καλοδουλεμένοι από άξιο τεχνίτη.

§33 Ένα χρόνο αργότερα οικοδομείται στο Χατζή Όμπαση, σήμερα Ευαγγελισμός, της Λάρισας, πολύ κοντά στα Τέμπη ο φερώνυμος ναός<sup>57</sup> (εικ. 87Α). Την χρονολόγηση τεκμηριώνει επιγραφή στο υπέρθυρο νοτιάς εισόδου (εικ. 87Γ): 18 ... 87 ΜΤ 23, ήτοι 1887 Μαρτίου 23. Ναός πολύ μικρών διαστάσεων. Οι φεγγίτες εδώ ανοίγονται στην ανατολική όψη (εικ. 87B). Στην δυτική δεν φαίνεται να υπήρξαν. Βλέποντας δε και τους ανατολικούς φεγγίτες δημιουργούνται τώρα σκέψεις για τυχόν επερχόμενη κάμψη της εφαρμογής της ορθής παραδοσιακής μορφής τους. Αυτές στην περίπτωση του Ευαγγελισμού φαίνεται να επαληθεύονται. Ή μήπως πρόκειται για αδέξιο τεχνίτη; Μάλλον

55. Έγραφα λοιπόν κάποτε παρασυρμένος για τους φεγγίτες: «Διαφοροποιούνται από τους τυπικούς, γιατί εδώ ο κεντρικός φεγγίτης έγινε στρογγυλός, αντί του ορθού ωσειδούς. Οι ωσειδείς ταίριαζαν περισσότερο με τους πλαϊνούς. Οι τελευταίοι αυτοί χαμηλώνουν σε ύψος, χάνουν την όποια ραδιόνητα είχαν, συνολικά όλα τα μέλη «στρογγυλοποιούνται». Άραγε μήπως είναι σημάδια κάμψης της παράδοσης εν γένει των φεγγιτών αυτών; Είδομεν...».

56. Η πρώτη αυτοψία μου έγινε το Σάββατο 26.09.1992.

57. Πρώτες αυτοψίες: Παρασκευή 20.11.1992, 12.<sup>00</sup> και Παρασκευή 24.06.1995. Έσχατη Παρασκευή 01.04.2011. Το κωδωνοστάσιο είναι έργο του «1905» (βάσει επιγραφής).

Ας σημειωθεί ότι στην περίπτωση αυτού του παλαιού ναού έλαβαν μια σπάνια - σπανιότατη ορθή ενέργεια: Δίπλα του προς νότον κατασκευάστηκε μια νέα μεγαλύτερη εκκλησία με δικό της καμπαναριό σεβασθέντες και διατηρήσαντες την παλαιά (εικ. 87Α). Άραγε πόσα άλλα μνημεία θα είχαν σωθεί και σε κάποιες άλλες περιστάσεις;

και τα δύο; (- κάτι αλληλένδετο). Γιατί εδώ ο μεσαίος φεγγίτης γίνεται τετράφυλλος, κάπως σταυροειδής, λίγο καχεκτικός ως προς τους πλευρικούς φεγγίτες. Οι τελευταίοι αποκλίνουν από το κέντρο και μεταξύ τους, ώστε να αποσυντίθεται η ενότητα του τριμερούς σχήματος. - Μικρών μεν διαστάσεων ο ναός, ωστόσο εμπλουτισμένος με ένα λίγο συνηθισμένο αρχιτεκτονικό στοιχείο. Αρχιτεκτονικό σχήμα που εμφανίζεται σε λίγους μεγάλους ναούς. Ο νάρθηκάς του επεκτείνεται νότια και βόρεια (εικ. 87Α και Β), έτσι ώστε η κάτοψη της εκκλησίας του Ευαγγελισμού να παρουσιάζεται ως αναστραμμένο ταυ  $\perp$ . Τέτοια λύση εμφανίζουν έως τώρα μόνο εκκλησίες ευμέγεθων οικισμών: Άγιοι Τεσσαράκοντα Λάρισας, 1862/65 (εικ. 6), Φανερωμένη Τυρνάβου, 1871/72 (εικ. 52Αα και Αβ), Άγιος Κωνσταντίνος Δεσκάτης, περ. προ 1885 (εικ. 81Α), Παναγία Μετσόβου, 1886 (εικ. 86Δ), Προφήτης Ηλίας περ. 1911, Βερδικούσας (εικ. 93, 93Β και Γ).

§34 Τον ίδιο χρόνο, το φθινόπωρο, κατασκευάστηκε η εκκλησία του Ταξιάρχη Μιχαήλ στην Κρασιά κοντά στη Ραψάνη, πάνω από τον Πυργετό (εικ. 88Α). Είναι βασιλική μακεδονίτικου τύπου με αχλαδόσχημους φεγγίτες μόνο ανατολικά (εικ. 88Β). Θολωτή με τοξοστοιχίες να την χωρίζουν σε τρία κλίτη (εικ. 88Γ). Είναι εξαιρετικά γερά κατασκευασμένη και με ασυνήθιστα άφθονους αντισεισμικούς ξύλινους και μεταλλικούς συνδετήρες (εικ. 88Γ και 88Δ). Όμως θεωρώ ότι μέρος των τελευταίων είναι μεταγενέστερο μέτρο ασφαλείας. Αυτό, γιατί εμφανίζονται μεταλλικοί συνδετήρες ελεύθεροι μέσα στον χώρο του ναού από τοίχο σε τοίχο, άσχετοι με τα τόξα και συνδεδεμένοι μεταξύ τους με εντατήρες, ένα είδος μεταλλικών βέβαια κοχλιωτών σφιγκτήρων, νεώτερης, μάλλον μεταπολεμικής, τεχνολογίας (βλ. εικ. 88Γ).

§34α Στον δυτικό τοίχο εξωτερικά είναι ενσωματωμένες δύο καλολαξευμένες επιγραφές σε ωχρό πωρόλιθο με έξεργα κοσμήματα και γράμματα. Η μία (εικ. 88Ε) με σκαλισμένη τη χρονολογία «1887» και σταυρό με τα γνωστά συμβολικά Ι[ΗCου]C X[ΡΙCΤΟ]C ΝΙΚΑ, σταυρό που ανακαλεί στοιχειωδώς το «Μεγάλο Σχήμα», αφού ο σταυρός έχει βάση περικλείουσα την «κάραν του Αδάμ» (βλ. Παράρτημα, εικ. 108Β).

Η άλλη επιγραφή (εικ. 88ΣΤ) μεταγράφεται ως εξής:



- 1 ΝΑΟΣ. ΤΟΥ ΘΕΟΥ. ΑΓΙΟ  
Σ. ΤΑΞΙΑΡΧΗΣ ΜΙΧΑΗΛ  
ΧΩΡΙΟΝ ΚΡΑΝΙΑ. ΕΤΟΣ 1887  
ΜΗΝ. 15. ΟΚΤΟΜΒΡΙΟ. Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤ
- 5 ΟΣ ΕΚΤΙΣΘΗ. ΦΙΛΟΚΑΛΩΣ. ΣΠΟΥΔΗ. ΚΑΙ  
ΑΞΙΕΠΑΙΝΩ. ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ. ΑΠΑΣΗΣ ΤΗΣ  
ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ. ΚΡΑΝΙΑΣ. ΚΑΙ ΤΩΝ. ΕΠΙ  
ΤΡΟΠΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ. ΕΣΟΝΤΑΙ  
ΔΕ ΜΑΚΑΡΙΟΙ. ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗ
- 10 ΤΑΙ. ΚΑΙ. ΕΞΟΥΣΙ. ΤΟΝ. ΜΗΣΘΟΝ ΠΑΡΑ  
ΤΟΥ. ΑΓΙΟΥ. ΤΑΞΙΑΡΧΟΥ. ΜΙΧΑΗΛ.  
Γ.ΠΠΑ.ΑΘ.  
ΠΡΟ.ΜΑ. ΜΠΑΣΙΟ. Δ

### Σχόλια

Έχω την εντύπωση ότι στην τελευταία σειρά η πρώτη συντομογραφία (δες τα δύο ππ στην εικόνα) σημαίνει «παπά Αθ[ανάσιος]» και η δεύτερη ίσως «προ[το]μα[στορας] Μπάσιος Δ.[ημήτριος;]».

§34β Κατέχουμε αρκετές και αξιόλογες πληροφορίες για τους μαστόρους κατασκευαστές του ναού. (Σημειώνω από τα τώρα ότι το όνομα που πριν ανέφερα ως του τυχόν πρωτομάστορα δεν ανέφερα ρητά σ' αυτές): Από αδημοσίευτη έρευνα του Βασίλη Γ. Παπαγεωργίου προκύπτει ισχυρή παρουσία Αλβανών Κολωνιάρηδων μαστόρων στην Κρανιά. Συγκεκριμένα οι μαστόροι κατάγονταν από την Μπέζιανη της Κολωνίας. Ο γεννημένος εκεί το έτος 1870 Βαγγέλης Αθανασίου διηγείται ότι μαζί με τον πατέρα του Χρήστο ήρθαν κάποτε νωρίς στην Κρανιά. Στα 1887 κτίσανε τον «Αη-Ταξιάρχη». Για την κατασκευή της εκκλησίας αυτής υπάρχει στα Γ.Α.Κ. Λάρισας αδημοσίευτο λεπτομερές εργολαβικό της 19 Μαρτίου 1887 δαπάνης 260 χρυσών οθωμανικών λιρών ή δραχμών 5.244,80 υπογραφόμενο από τον εργολάβο Δημήτριο Κωνσταντίνου με εγγυητές από το Καζακλάρ (σήμερα Αμπελώνα) των οποίων τα ονόματα παραπέμπουν στο Πληκάτι [της Κόνιτσας] και Μπουρμπουτσιό (σημ. Επταχώρι) Καστοριάς.

Ο μαστρο-Βαγγέλης Αθανασίου εγκαταστάθηκε στην Κρανιά, παντρεύτηκε την κόρη του παπά και τα παιδιά τους έγιναν εκεί μαστόροι. Από την Πέζιανη ήρθαν και άλλες 3-4 οικογένειες στην Κρανιά. Όλοι αυτοί δίδαξαν την οικοδομική τέχνη στους ντόπιους. Ώστε η Κρανιά να γίνει ένα μικρό μαστοροχώρι. Από αυτούς κτίστηκε στα 1904 και η εκκλησία τους της Παναγίας [βλ. §39α]. (Κοινοποίησή του Δευτέρα

01.06.2011). Μαστόροι από την Κρασιά ακούγεται να χτίζουν μετά το 1910 στη Βερδικούσα Ελασσόνας (§40α).

§35 Τον ακόλουθο χρόνο το 1888 συναντάμε το επόμενο παράδειγμα. Αυτό το απαντάμε στην Αιγάνη. (Η Αιγάνη παρ' ότι βρίσκεται ένθεν (ανατολικά) του Κάτω Ολύμπου υπάγεται στην επαρχία Τυρνάβου). Ονομασία σχετικά παλαιά. Τη λένε μερικοί σήμερα Άνω Αιγάνη προς διαχωρισμό από την Κάτω επί της Εθνικής Οδού Λάρισας - Κατερίνης. Τότε, το 1888, λένε ότι χτίστηκε εκεί ο ναός της Γεννήσεως της Θεοτόκου (8 Σεπτεμβρίου) (εικ. 89Α). Επίσης άκουσα<sup>58</sup> ότι ο οικισμός δεν είναι παλαιός. Εκεί υπήρχε - λένε - μετόχι της Μονής Καναλιώτισσας στην Καρούα. Οι αγλαδόσχημοι φεγγίτες δείχνουν μάλλον εύχειρα μάστορα, αλλά η απομάκρυνση από την ορθή παράδοση είναι σαφής (εικ. 89Β). Αυτό το δείχνει ο μεσαίος φεγγίτης που μεταπλάστηκε στρογγυλός και η απομάκρυνση των πλαγιών αγλαδόσχημων, που αποκαλύπτουν χαλαρότητα, εν τέλει αδύνατη σύνθεση. Η εκκλησία φαίνεται ότι υπέστη μεγάλες επεμβάσεις και δραστική αλλαγή στέγασσης με χρήση των νέων υλικών. Αυτό φανερώνει ο υπερμεγέθης ημικυκλικός νεωτερικός φεγγίτης κάτω από την προφανώς νέα καμπύλη στέγη (εικ. 89Β). Στου ανακαινισμένου τοίχου μια κόγχη είναι τοποθετημένη μια πλάκα με σκαλισμένο «1888» (εικ. 89Γ). Προφανώς προέρχεται από το αρχικό κτίσμα και τεκμηριώνει τον λαϊκό λόγο.

\* \* \*

§36 Γύρω στα χρόνια 1890-1892 σημειώνεται η μεγάλη καμπή. Παρουσιάζεται κάμψη στην πρότερη προσήλωση να φιλοτεχνούνται και χρησιμοποιούνται αγλαδόσχημοι φεγγίτες. Αυτό νομίζω καταφαίνεται χαρακτηριστικά στην τότε ανανέωση της πρόσοψης της εκκλησίας της Μεγαλόχαρης στην Τήνο. Αυτή είχε δώσει το εναρκτήριο έναυσμα, αυτή κατά κάποιον τρόπο προχώρησε και στο απολάκτισμα. Γιατί προφανώς δεν είχε πια *πέραση/παραδοχή* η μορφή αυτή, ενώ παράλληλα θα άρχισε να ξεχνιέται βαθμιαία και ο συμβολισμός της. Εν πάση περιπτώσει δεν ετύγχανε πλέον αρχιτεκτονικής αποδοχής, βοηθώντας και του ότι ο αρχιτέκτων της ανακαίνισης στην περίπτωση της Μεγαλόχαρης ήταν δυτικών αντιλήψεων. Αντιλήψεων αποδεκτών βέβαια και από τους έχοντας τον κύριον λόγο επιτρόπων του ναού αυτού, εκφραζόντων προφανώς και κοινό πνεύμα της εποχής. Γράφει ο λόγιος και μελετημένος αρχιτέκτων Δημήτρης Βασιλειάδης: «Η πρόσοψη του απάνω ναού του ορόφου θεωρήθηκε ετοίμο ροπή και κατεδαφίστηκε για να κατασκευαστή νέα σχεδιασμένη από τον Γάλλο Αρχιτέκτονα Ε. Troump, που τελείωσε το 1892»<sup>59</sup>.

58. Αυτοψία Τρίτης 15.03.1995 και Παρασκευής 01.04.2011.

59. Δ.[ημήτρ.] Βασιλειάδης. *Το μοναστήρι και η εκκλησία της Παναγίας στην Τήνο* (Ανάτυπο από το περιοδικό «*Ηώς*», τεύχ. 71-72, 1963), Αθήνα 1963, σελ. 36. Σημ. Η υπογραμμισμένη

\* \* \*

§37 Η κάμψη βέβαια δεν επήλθε ακαριαία. Αυτή η τόσο διαδεδομένη μορφή δεν ήταν δυνατόν να εγκαταλειφθεί αμέσως, ιδίως από τους γέρο-μαστόρους. Η τελευταία φάση της εφαρμογής της αφέθηκε στα χέρια των νεωτέρων τεχνιτών και των νέων δομήσιμων υλικών. Εάν στη Θεσσαλία η παράδοση συντηρήθηκε περισσότερο, αυτό υποθέτει κανείς ότι οφείλεται στους Δυτικομακεδόνες μαστόρους φορείς του σχήματος. Εν τέλει πρέπει να γίνει σύγκριση και με τις περιπτώσεις άλλων περιοχών της Ελλάδας.

§38 Στον μικρό οικισμό Τέμπη (στη δυτική είσοδο ομώνυμης κοιλάδας), στο παλαιό χωριό Μπαμπά, υπάρχει η εκκλησία της Αγίας Τριάδας<sup>60</sup> (εικ. 90 και 90Α). Πρόκειται για τρικλιτη βασιλική με δίρριχτη στέγη απολήγουσα σε «μισοκάλκανα». Στην δυτική πρόσοψη εισόδου είχε τετράστυλο τοξωτό προστώο, σήμερα εντοιχισμένο. Εκεί στην βορειοδυτική γωνία υψώνεται πυργωτό τετράγωνης κάτοψης, λιτό, προσαρμοσμένο στην κλίμακα του ναού (βλ. εικ. 90Α). Και εδώ μόνο στην ανατολική όψη φέρει αχλαδόσχημους φεγγίτες (εικ. 90Α). Οι φεγγίτες της (εικ. 90Β και Γ) διατηρούν οπωσδήποτε την παραδοσιακή σύνθεση. Και η μορφή τους εν γένει δεν ενέχει σημαντικούς νεωτερισμούς. Λεπτολογώντας διακρίνουμε μια ελαφρά κοντόχοντρη απόδοση στους πλάγιους φεγγίτες. Αυτό ιδιαίτερα εάν τους συγκρίνουμε με τους γειτονικούς του Αγίου Αθανασίου στ' Αμπελάκια (εικ. 66). Οι τελευταίοι, παρά το όλον ατημέλητον της κατασκευής, παρουσιάζουν μια κομψότητα, χάρη και στην οξεία απόληξη των αντίστοιχων εκεί πλάγιων φεγγιτών. – Πάντως εάν επρόκειτο να χρονολογήσουμε τους φεγγίτες με μορφολογικά κριτήρια, όσο και εάν αυτά δεν είναι απόλυτα, ποτέ δεν θα προσεγγίζαμε τον χρόνο κατασκευής τους. Θα τους θεωρούσαμε πολύ-πολύ πιο πρώιμους απ' ότι στην πραγματικότητα είναι. Η επιγραφή, σκαλισμένη πάνω από την δυτική πόρτα του κυρίου ναού (εικ. 90Δ και Ε), επισημαίνει και χρονολογεί:

ΤΟΠΟΣ ΘΕΟΥ  
ΦΟΒΟΣ ΜΕΓΑΣ

18 | 96

§39 Και τα δύο επόμενα παραδείγματα στην αρχή-αρχή του 20ού αιώνα δείχνουν ότι η παράδοση δεν σβήνει απότομα. Στα ίδια παλιά τέως «κονιαροχώρια» ανάμεσα

---

από μένα του «θεωρήθηκε ετοιμόρροπη». Θεωρήθηκε λοιπόν ετοιμόρροπη. Μήπως δεν ήταν; - και απλώς βρέθηκε ως δικαιολογία της αλλαγής;

60. Την εκκλησία αυτή ως έχουσα αχλαδόσχημους φεγγίτες ανέχνησε ο Αλέκος Φλωράκης το Σάββατο 02.09.2000. Σύντομα μου ανακοίνωσε το εύρημα.

Τέμπη και Συκούριο θα επισκεφτούμε τον οικισμό Ελάτεια, το χωριό με την παλαιά οθωμανική ονομασία Κιουτσούκ Κεσερλί (ή Κιουτσούκι)<sup>61</sup>, σήμερα Ελάτεια. Στην εκεί βασιλική της Ζωοδόχου Πηγής έγιναν κατά καιρούς εργασίες συντήρησης, ανανέωσης, προσθήκης νέων στοιχείων, όπως στην ανατολική και βόρεια πλευρά η βάση των τοίχων ενισχύθηκε με μαντύα μπετόν, που καλύφθηκε (έστω αδόκιμα) με λίθινη επένδυση (εικ. 91). Κατά μήκος της νότιας πλευράς προστέθηκε χαμηλή στεγασμένη με οριζόντια πλάκα μπετόν πτέρυγα ως παρεκκλήσιο με κόγχη (εικ. 91Α). Δυτικά κατασκευάστηκε τετράστυλο τοξωτό μπετονένιο προστώο και πάνω του υψώθηκε αξονικά κατ'επαφήν με τον δυτικό τοίχο κωδωνοστάσιο τετράγωνης κάτοψης λογικών διαστάσεων λίγο ξεπερνώντας καθ' ύψος την στέγη (εικ. 91Β). Η δίρριχτη στέγη ανακατασκευάστηκε και υπερυψώθηκε λίγο, διατηρώντας την λύση του «μισοκάλκανου», όπως εμφανίζεται πάνω από τον ανατολικό τοίχο (εικ. 91Γ). Διατηρήθηκε και ο σχηματισμός του πρώτου «μισοκάλκανου». Στον ίδιο αυτό τοίχο διατηρήθηκαν πάντως και οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες (εικ. 91Δ). Έχω την εντύπωση ότι στον δυτικό τοίχο δεν ανοίγονταν αχλαδόσχημοι φεγγίτες, και ίσως στη θέση τους υπήρχε ένα κεντρικό παράθυρο σαν τα δύο πλαϊνά (εικ. 91Β). Οι μαστόροι επανέλαβαν σε κάθε αχλαδόσχημο φεγγίτη οπωσδήποτε την παλιά μορφή τους με ιδιαίτερη δε κομψότητα αποδόθηκαν οι πλάγιοι με την πετυχημένη οξεία απόληξή τους (εικ. 91Δ). Η σύνθεση είναι χαλαρή, καθώς οι πλάγιοι είναι απομακρυσμένοι και το χειρότερο (πρωτοφανές εδώ) σε άνιση απόσταση (!). Ο ναός και οι φεγγίτες του χρονολογούνται το έτος 1901. Αυτό σύμφωνα με νεωτερική επιγραφή σε μαρμαρένια πλάκα προσηλωμένη στον δυτικό τοίχο (υπό το προστώο) δεξιά της εισόδου (εικ. 91Ε). Η επιγραφή είναι πρόσφατη, αλλά προσλαμβάνω ως ακριβές το περιεχόμενό της. – Σημειώνω την ακόλουθη πληροφορία: Απασχολούμενος στην Ελάτεια άκουσα από άντρα προχωρημένης ηλικίας ότι οι οικοδόμοι που έχτιζαν εκεί ήταν κατά κύριο λόγο από το Λέχοβο, καθώς και από το Συκούριο [προφανώς νεώτερης σειράς]. Το Λέχοβο ως γνωστόν είναι σημαντικό μαστοροχώρι κοντά στη Φλώρινα. Για Λεχοβίτες μαστόρους που δούλευαν από πολύ παλιά στη Θεσσαλία, έχω γράψει επ' ευκαιρία της παρουσίας και οικοδομικής δραστηριότητάς του στο Βελεστίνο, πρόσφατα δε (Μάης 2011, πληροφορήθηκα την πολυάριθμη και κυρίαρχη δραστηριότητά τους στην Αγιά κατά τα νεώτερα χρόνια)<sup>62</sup>.

61. Σε αντιδιαστολή με το σχετικά γειτονικό Μέγα Κεσερλί, το σημερινό Συκούριο.

62. Αργύρης Πετρονώτης, *Παλαιοί οικοδόμοι στο Βελεστίνο*. Ανάτυπο από το περιοδικό *Υπέρεια*, τόμ. 3, Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί - Βελεστίνο - Ρήγας», Αθήνα 2002, σελ. 519-551, ιδίως 531-534 και 536-537 με βιβλιογραφία και εικόνες.

Για τους Λεχοβίτες, και μάλιστα επώνυμες μαστοροοικογένειες στην Αγιά, βλ. Τάκης Γιάν. Καρδάρας. *Αγιώτικα. Ιστορία - Λαογραφία*. Αθήνα, 1988, σελ. 252, 253, 256 κ.ά.

§39α Τρία χρόνια αργότερα χτίστηκε στην Κρασιά Ραψάνης η δεύτερη εκκλησία του χωριού με αχλαδόσχημους φεγγίτες, η Παναγιά (ο ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου, εικ. 92Α): Μακεδονίτικη άτρουλλη βασιλική με «μισοκάλκανα» εφοδιασμένη τώρα με αχλαδόσχημους φεγγίτες και στις δύο στενές πλευρές και στην πρόσοψη (τη δυτική όψη, εικ. 92Β) και στην ανατολική (πάνω από το ιερό, εικ. 92Γ). Ίσως μάλιστα δόθηκε μεγαλύτερη προσοχή στους δυτικούς. Στην περίπτωση αυτή, σκέπτεται κανείς, μήπως τώρα κριτήριο της κοινότητας και των κατασκευαστών ήταν το στοιχείο της προβολής παρά η τυχόν συμβολικότητα του θέματος. Ως προς τη μορφή των αχλαδόσχημων φεγγιτών έχει να παρατηρήσει κανείς ότι γενικά παρά το όψιμο της κατασκευής εδώ διατηρείται οπωσδήποτε η καλή παράδοση της σύνθεσης του τριπλού συμπλέγματος. Και ως προς τη δομή ότι είναι επιμελημένη παρά τα λιτά μέσα.

Στη δυτική όψη, ψηλά δίπλα στο δεξιό παράθυρο υπάρχει εντοιχισμένη σε ελαφριά κόγχη δίκην ταυτότητας της εκκλησίας η απλή επιγραφή (εικ. 92Δ).



ΝΑΟΣ ΤΩΝ ΕΙΣΟΔΙΩΝ  
ΘΕΟΤΟΚΟΥ  
ΑΝΥΓΕΡΘΗ ΕΝ ΕΤΕΙ  
1 9 0 4

Για τους κατασκευαστές ήδη προαναφέραμε (§34β) ότι ήταν απόγονοι μαστόρων Κολωνιάρηδων από τα μέρη της Ερσέκας στη νότια Αλβανία και οι ντόπιοι μαστόροι μαθητές τους.

§40 Στις αρχές της επόμενης δεκαετίας ξαφνιάζει ένα αξιόλογο παράδειγμα - ξαφνιάζει γιατί είναι πια όψιμο: Τότε χτίστηκε στη Βερδικούσα Ελασσόνας η βασιλική του Προφήτη Ηλία (εικ. 93 και 93Α). Δίρριχτη στέγη, απλή, δηλαδή χωρίς «μισοκάλκανα». Ως νεωτερική προσθήκη εμφανιζόταν επέκταση πλευρική του νότιου και του άνωθεν αυτού υπερώου στο βόρειο τοίχο (μ' αυτόν ισοϋψής) στην δυτική απόληξή του, στεγασμένη δε με οριζόντια πλάκα εξοπλισμένου σκυροδέματος (Εικ. 93). Σήμερα (2011) όμως αυτή όσο και η συμμετρική της προς νότον είναι σκεπασμένες με κεραμιδωτή τρίριχτη στέγη συνδεδεμένη κανονικά με την δίρριχτη της κυρίως εκκλησίας (εικ. 93Β). Προφανώς πρόκειται για αρχικές πλευρικές επεκτάσεις του δυτικού μέρους των εκκλησιών. Αυτές τις έχουμε απαντήσει και σε άλλες εκκλησίες, όπως στη Φανερωμένη Τυρνάβου (εικ. 52Αα και Αβ), στην Παναγία Λιβαδιού (εικ. 86Δ), καθ' υπερβολή στον Άγιο Κωνσταντίνο Δεσκάτης (εικ. 81Α), ακόμα και στον Ευαγγελισμό Ευαγγελισμού Λάρισας (εικ. 87Α και Β). Η νότια δε επέκταση στον

Προφήτη Ηλία Βερδικούσας φιλοξενούσε και την (κυρία;) είσοδο στο ναό (εικ. 93Γ). (Ίδιο προορισμό, με διαφορετική διεύθυνση έχει και η νότια επέκταση της εκκλησίας της Παναγίας στο Λιβάδι Ολύμπου, βλ. εικ. 86Δ αριστερά). Κωδωνοστάσιο υψώθηκε πυργωτό τετράγωνης κάτοψης, λογικών διαστάσεων (ψηλότερο από την κορυφή της στέγης, για να υπερέχει ορθά το «φανάρι» (= ο όροφος του καμπανοστάτη), αξονικά στην δυτική πρόσοψη (εικ. 93 και 93Δ). Κατά τα άλλα, είναι η ανατολική πλευρά (εικ. 93 και 93Β) που εντυπωσιάζει με την καλών αναλογιών κεντρική αψίδα του ιερού (χωρίς αψίδες παραβημάτων πρόθεσης και διακονικού).

§40α Την όψη αυτή προσέτι του ιερού κοσμούν λαμπροί αχλαδόσχημοι φεγγίτες (εικ. 93 και 93Ε). Πράγματι εντυπωσιάζουν με την άρτια σύνθεσή τους, την επιμέρους μορφολογία τους, το μέγεθός τους. Θυμίζουν παλαιά καλά πρότυπα. Συγκεκριμένα τους φεγγίτες του 1872 στη Φανερωμένη του Τυρνάβου (εικ. 54Αα και Αβ). Άραγε μήπως αυτοί ήταν και τα πρότυπά τους; Σύνθεση, μορφή, αναλογίες τα ίδια. Αυτοί κυριαρχούν και εσωτερικά, αξονικά στο μεσαίο κλίτος της τρίκλιτης βασιλικής της Βερδικούσας (εικ. 93ΣΤ και Ζ).

Χρονολογία της εκκλησίας του Προφήτη Ηλία θεωρούν οι ντόπιοι το «1911»<sup>63</sup>. Οι παππούδες το έλεγαν. Λένε ακόμα ότι οι μαστόροι ήταν - κάτι πολύ ασυνήθιστο τω όντι - «Κοπατσαραίοι», ήτοι παλαιοί Βλάχοι, συγκεκριμένα μάλιστα από το χωριό Λάβδα Γρεβενών. Άφησαν αλησιμόνητη ανάμνηση: «Ήταν καλοί μαστόροι». Μάλιστα θυμούνται ακόμα και μία λεπτομέρεια: «Ένας μαστρο-Γιώργης» αρχιμάστορας στα «μπ'λούκια» από Λάβδα δούλευε το 1930 εδώ το σπίτι Βασίλη Κουτσονίκου»<sup>64</sup> (εικ. 93Η και Θ). Τότε στο χτίσιμο της εκκλησίας συνεργάστηκαν και τεχνίτες από την Κρασιά Ελασσόνας. Τούτοι οι αξιόλογοι αχλαδόσχημοι φεγγίτες της Βερδικούσας ήταν και το κύκνειο άσμα της καλής παράδοσης εφαρμογής τους.

§41 Θα ακολουθήσουν τα τέσσερα τελευταία δείγματα της πτώσης και του τέλους. Από αυτά στα δύο τουλάχιστον εφαρμόστηκε για την διαμόρφωση των φεγγιτών το νεωτερικό υλικό: οι οπτόπλινθοι, ενίοτε οι διάτρητοι. Λοιπόν υλικό φτωχούτσικο και δυσπροσάρμοστο, κακής δε εμφάνισης, ιδίως όταν μένει ακάλυπτο από άλλο αποδεκτό υλικό.

Εν πρώτοις το άδηλο παράδειγμα από την Αγιά. Το συναντάμε στην ανατολική όψη του ναού της Παναγίας (εικ. 94Α). Διασώζεται ο ένας φεγγίτης ενός ζεύγους, που προφανώς προϋπήρχε. Δεν είναι πια ο τυπικός αχλαδόσχημος, όπως έως τώρα τον συναντούσαμε. Του έχει δοθεί η μεγίστη σχηματοποίηση: Έχει τη μορφή κεφαλαίου λάμβδα με το ένα σκέλος, το εσωτερικό, εντελώς κατακόρυφο, ενώ το έτερο καμπυλώνεται επάνω ώστε να συγκλίνει με το πρώτο. Είναι εξαιρετικά επιμελημένης δομής με

63. Σύμφωνα με τον Νίκο Ζδάνη, Λάρισα 10.03.1991 που μου υπέδειξε την περίπτωση της Βερδικούσας ο εκεί ναός του Προφήτη Ηλία χτίστηκε το 1917.

οπτοπλίνθους, το δε καμπύλο σκέλος, που προφανώς ήταν το εξωτερικό του ζεύγους φέρει έντεχνη διακόσμηση με οδοντωτή πλίνθινη ταινία. Σημειώνεται ακόμα ότι το σόκορο (η εσωτερική παρειά) του τοίχου εν συνεχεία του εσωράχιου του φεγγίτη φέρει προσεγμένη τοιχογραφημένη διακόσμηση. Ο υπάρχων ωοειδής φεγγίτης μεγάλων διαστάσεων και ασύμμετρος προς το ποτέ συμμετρικό ζεύγος των φεγγιτών είναι άσχετος προς αυτούς και μεταγενέστερης οικοδομικής φάσης. Υποκάτωθεν δε αυτού σώζονται ίχνη του κάτω μέρους του πάλαι ποτέ συμμετρικού φεγγίτη, διασωζόμενη μάλιστα εν μέρει και της διακοσμητικής οδοντωτής ταινίας. Το μεταξύ διάστημα του υπάρχοντος λαμδοειδούς φεγγίτη και του ποτέ συμμετρικού αντωπού του είναι μικρό.

Έχω τελικά την εντύπωση ότι το σύνολον δεν αποτελούσε το γνωστό μας τριπλο σύμπλεγμα με ωοειδές στη μέση άνοιγμα, αλλά τρίλοβο παράθυρο. Ο μεσαίος λοβός / φεγγίτης ήταν υψηλότερος, περιβαλλόμενος κι αυτός με οδοντωτή πλίνθινη ταινία, της οποίας η αρχή σώζεται στην κορυφή του λαμδοειδούς φεγγίτη. Σημειώνω ότι αυτό το τρίλοβο άνοιγμα ήταν ακριβώς συμμετρικά τοποθετημένο υπέρ την κεντρική κόγχη του ιερού.

Μακρολόγησα ίσως, μα κυρίως για να δείξω ότι ναι μεν εδώ δεν έχουμε να κάνουμε από πρόθεση με αχλαδόσχημο φεγγίτη, όμως αυτό το απλοποιημένο σχήμα του υπήρξε μάλλον το πρότυπο του μεταγενέστερου στοιχειώδους τύπου των αχλαδόσχημων φεγγιτών, αυτών που θα απαντήσουμε σε επόμενα παραδείγματα. Πρέπει οπωσδήποτε να προηγήθηκε αυτών. Αλλά συνιστά πρόβλημα ο χρόνος τόσο της κατασκευής του, όσο και κυρίως της καταστροφής των συμπαρακολουθημάτων του. Το τελευταίο είναι καίριο για την εδώ μελέτη μας. Ωστόσο από γενικότερη ιστορικοαρχιτεκτονική σκοπιά και την οικοδομική ιστορία του ναού ενδιαφέρει και ο χρόνος κατασκευής του αρχικού, όπως πιστεύω, εκεί τριλόβου παραθύρου. Σκέπτομαι λοιπόν κατ' αρχήν ότι μπορεί να ανάγεται στην περίοδο της ύστερης βυζαντινής αρχιτεκτονικής, και ίσως ιδιαίτερα ως θεσσαλικό παράδειγμα (γειτονικό της Παναγίας της Βελίκας) στον όψιμο 13<sup>ο</sup> αιώνα<sup>64</sup>.

§41α Συνολικά η τρίκλιτη άτρουλλη βασιλική της Αγιάς αποτελεί ένα χρονολογικό, παράλληλα αρχιτεκτονικό αίνιγμα. Θα αρκούσε να σημειώσω ότι ενώ η στέγη στη βόρεια πλευρά της παρουσιάζει τη συνηθισμένη οριζόντια απόληξη, εξαιρετικά διαφορετικά διαμορφώνεται στη νότια πλευρά (κατά πρωτοφανή δεδομένα για την περιοχή μας) κυματοειδής! (εικ. 94B). Προφανώς ανήκει σε παλαιότερη οικοδομική φάση, υποθέτω την αρχική. Ως έχουν τα πράγματα, υποθέτω ότι προκύπτει αυτή η

64. Γιώργος Μ. Βελένης, *Ερμηνεία του εξωτερικού διακόσμου στη βυζαντινή αρχιτεκτονική*. Δρ. Διατριβή Πολυτεχνικής Σχολής Α.Π.Θ. «Επιστημονική Επετηρίδα Πολυτεχνικής Σχολής». Παράρτημα αριθ. 10 του Θ' τόμου. Θεσσαλονίκη 1984 [τόμος] Α' (κείμενο), σελ. 65 κπ ιδίως σελ. 87, Β' (πίνακες-σχέδια) πιν. 77β και γ, Σχ. 34. – Για την Βελίκα, βλ. σελ. 87.

κυματοειδής μορφή από χρήση σταυροθολίων στο εκεί πλάγιο κλίτος. Διαδεδομένη η εφαρμογή τους στις δωδεκανησιακές σταυροθολιακές βασιλικές. Όμως το αντίστοιχο εκεί ταβανωμένο εσωτερικό της Παναγίας στην Αγιά (εικ. 94Γ) δεν επιτρέπει τελικά συμπεράσματα.

§41β Πολλαπλός είναι ο αριθμός των οικοδομικών φάσεων της. Αυτό καταφαίνεται αμέσως στην ανατολική όψη, όπου εκτός του ορφανού φεγγίτη, μια διαφορετική φάση δείχνει και η ευρύτερη αψίδα της προθέσεως (στη βόρεια άκρη της όψης). Ολόκληρη η βόρεια πλευρά του τοίχου είναι προϊόν ανακατασκευής, του οποίου τοίχου ο αριθμός της σύνδεσης με προϋπάρχοντα τοίχο εμφανίζεται στην δυτική πλευρά. Όμως και ολόκληρη αυτή η δυτική πλευρά πρέπει να είναι αποτέλεσμα προέκτασης της εκκλησίας: αυτό το δείχνει η διαφορετική λύση στήριξης της στέγης. Ενώ στο κυρίως και παλαιότερο ναό η στέγη εδράζεται σε τοξοστοιχίες κιώνων με κορινθιακά κιονόκρανα (εικ. 94Δ) (με τον υπεράνω των τόξων τοίχο να συνδέεται με την οροφή μέσω ευρέος κοιλόκυρτου, οθωμανικής έμπνευσης, κυματίου), άλλη είναι η λύση στην περιοχή της δυτικής προέκτασης: δύο απλά αστόλιστα ξεύγη υποστηλωμάτων στηρίζουν οριζόντια δοκάρια. Επί πλέον στη νότια πλευρά εμφανίζεται το *μάτισμα* (ο αριθμός) ανάμεσα στον παλαιότερο τοίχο και στο νεώτερο δίπλα, δυτικά μιας παλαιότερης εισόδου.

Ο ναός λοιπόν αυτός χρειάζεται λεπτομερή αποτύπωση και επισταμένη μελέτη. Στο μεταξύ στηριζόμαστε κατ' αρχήν και στο πολύτιμο σημείωμα της εντεταλμένης βυζαντινολόγου - αρχαιολόγου Σταυρούλας Σδρολία, που συνέταξε παίρνοντας υπ' όψη της και τη γνώμη του έμπειρου αρχιτεχνίτη της Υπηρεσίας Γιάννη Πλατσά (πολύ ορθά αναλογιζόμενος κι εγώ πόσα έμαθα από γερο-μαστόρους). Το σημείωμά της μελέτησα την 7<sup>η</sup> Μαΐου 2011 και έχει ως εξής:

§41γ «Η νότια πλευρά του ναού είναι αρχική, ενώ η βόρεια έχει ξαναχτισθεί. Τότε επισκευάσθηκε και μέρος της ανατολικής πλευράς, γι' αυτό και υπάρχει επέμβαση στο παράθυρο με τον αχλαδόσχημο φεγγίτη, που αρχικά θα ήταν συμμετρικό. Την εποχή της επισκευής δεν μπορούμε να την προσδιορίσουμε, ίσως το 1860, οπότε έγινε γενικότερη ανακαίνιση και επέκταση του ναού. Η χρονολογία προέρχεται από πληροφορία του πατρός Νεκταρίου Δρόσου, αρχιερατικού επιτρόπου Αγιάς, και ίσως υπήρχε παλιότερα σε επιγραφή. Της εποχής αυτής είναι λίγες εσωτερικές τοιχογραφίες και η διάρθρωση του εσωτερικού με κιονοστοιχίες από τσατμά, ξύλινες επίπεδες οροφές και καμπυλωτά επιστύλια. Οι οροφές του νότιου κλίτους έχουν υπερυψώσεις πάνω από τα παράθυρα, όπως φαίνεται από τις συνημμένες φωτογραφίες) και αυτό είναι το μόνο στοιχείο του εσωτερικού που ίσως αντιστοιχεί με τις κυματοειδείς απολήξεις της στέγης. Στην αρχική μορφή ίσως ήταν διαφορετικά.

Η αρχική μορφή του κτιρίου είναι προβληματική. Πάλι από πληροφορία του πατρός Νεκταρίου προέρχεται η χρονολογία 1569/70, που διέσωσε παλιός λόγιος της Αγιάς. Της εποχής αυτής πρέπει να είναι μεγάλο μέρος του νότιου τοίχου, διότι υπάρχουν



λείψανα τοιχογραφιών και ίσως ο ανατολικός. Αν το παράθυρο που σας ενδιαφέρει ανήκει σ' αυτή τη φάση δεν μπορώ να το βεβαιώσω ή ίσως υπάρχει και ενδιάμεση. Πάντως το κεντρικό ωοειδές παράθυρο πρέπει να ανήκει στην επισκευή του 1860».

§41δ Το παραπάνω συμπέρασμα της γενικότερης ανακαίνισης και επέκτασης του ναού της Παναγίας [περί] το έτος 1860 δείχνει να τεκμηριώνει μια παλαιότερα ανακαλυφθείσα λίθινη πλάκα με ανάγλυφα γράμματα:

«ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΟΙ ΑΓΑΠΩΝ.  
ΤΕΣ ΤΗΝ ΕΥΠΡΕΠΙ-  
ΑΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ  
ΤΑΥΤΑ ΤΑ ΛΑΜΠΡΑ  
ΚΑΙ ΩΡΑΙΑ ΠΡΟΠΥΛΑΙ.  
Α ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΝΣΕ-  
ΠΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟ-  
ΚΟΥ ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ-  
ΣΑΝ ΕΝ ΕΤΕΙ 1866  
ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΜΑΡ-  
ΤΙΟΝ 10.

«Η λίθινη αυτή πλάκα, που ήταν τοποθετημένη στο πρόστυλο της εκκλησίας της Θεοτόκου στην Αγιά, βρέθηκε – σαν λίθος της δόμησης – κάτω από το τσιμέντο της σημερινής εξωτερικής εισόδου της εκκλησίας. Η επιγραφή διατηρείται σ' όλο το περιεχόμενο. Οι κτίστες που τη χρησιμοποίησαν σαν κοινή πέτρα δόμησης, έσπασαν τα περιθώρια μόνο».

Αυτά μας πληροφορούν οι μελετητές της εκκλησίας μας Κουμουλίδης και Δεριζιώτης<sup>65</sup>. Οι ίδιοι καταθέτουν απόψεις που ενισχύουν και εμπλουτίζουν και δικές μας ως άνω παρατηρήσεις, δημοσιεύουν δε επί πλέον κάτοψη του ναού και δύο καίριες φωτογραφίες<sup>66</sup>. Τώρα όμως απαιτείται συμπλήρωση και στην κάτοψη (εικ. 94Ε) και στην περιγραφή, γιατί έκτοτε υπάρχουν τα νεότερα δεδομένα εξαιρετικά διαφωτιστικά.

\* \* \*

§42 Τα εν συνέχεια δύο παραδείγματα, με όμοιους φεγγίτες συγγενικής μορφής με τον ορφανό της Παναγίας της Αγιάς, είναι επίσης αχρονολόγητα, όμως γνωρίζουμε ένα χρονικό όριο, από το οποίο κατά τεκμήριο είναι μεταγενέστερα.

65. Τζων Κουμουλίδης και Λάζαρος Δεριζιώτης. *Εκκλησίες της Αγιάς Λαρίσης*. Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος, 1985, σελ. 48.

66. Οι ίδιοι, *ό.π.*, 1985, σελ. 50 η κάτοψη, σελ. 51 οι φωτογραφίες.

Πρώτα το Βοτανοχώρι Τυρνάβου. Στη θέση όπου ήταν το χωριό Γκριτζόβαλι, θέατρο μαχών στον πόλεμο του 1897. Έρημο το βρήκαν πρόσφυγες της Μικράς Ασίας όταν το ξανασυνοίκησαν. Αυτό άραγε πότε έγινε; Βέβαια κάποτε μετά την Μικρασιατική καταστροφή, μετά το 1922/1923 ή και λιγάκι αργότερα. Αλλά και σήμερα το χωριό δείχνει έρημο. Άλλωστε τώρα ακόμα δεν είναι καθόλου συγκροτημένο. Δεν έχει κέντρο, δεν υπάρχει πλατεία. Σπιτάκια σκόρπια σε μια λουρίδα πλαγιάς, κανένα διώροφο, ιδιωτικό ή κοινοτικό. Ούτε δημόσιο κτήριο. Η εκκλησία πέρα κατάνακρα στο χωριουδάκι, όπου στο μαντρότοιχό της τερατίζει η μοναδική ασφαλτος, χωρίς καν μια διαπλάτυνση να πάρει στροφή αναστροφής το αυτοκίνητο. Μικρή μικρούτσικη εκκλησία η εκκλησία του Αγίου Νικολάου<sup>67</sup> (εικ. 95). Μονόχωρη βασιλική, δίροικτη στέγη με «μισοκάλανα». Λιθόδομητη, ανεπίχριστη, στην ανατολική πλευρά μια και μόνη αφίδα, ευρεία η κόγχη του ιερού (εικ. 96). Από πάνω οι μόνοι δήθεν αγλαδόσχημοι λαμβδοειδείς φεγγίτες δείχνουν το κατάντημα του άλλοτε ελκυστικού και εύτεχνου σχηματισμού! (εικ. 97). Η δομική μορφή τους (εικ. 98), προφανώς για οικονομικούς λόγους, είναι εξαιρετικά πενιχρή και αδέξια, το αποτέλεσμα ακαλαίσθητο. Έχω την εντύπωση ότι το υλικό, το τούβλο, ήταν ο λόγος της δυσκολίας να αποδοθεί η ιδιόμορφη μορφή. Νομίζω ότι δεν ήταν θέμα μάλιστα, που κάνει μια προσπάθεια ν' αποδώσει την οξυκόρυφη απόληξη του φεγγίτη (εικ. 98, πάνω αριστερά). Άλλωστε ο ίδιος δουλεύει έντεχνα στην δυτική όψη (εικ. 99). Εκεί τα μικρά τοξωτά παράθυρα (εικ. 99Α) ο ίδιος τεχνίτης τα επεξεργάζεται με το ίδιο υλικό ικανοποιητικά γιατί το θέμα του ημικυκλικού τόξου είναι βατό και γνωστό. Βέβαια εάν οι φεγγίτες είχαν επιχριστεί το αποτέλεσμα χωρίς αμφιβολία θα ήταν περισσότερο αποδεκτό.

§42α Η τελευταία άποψη επιβεβαιώνεται από το επόμενο παράδειγμα. Θα το συναντήσουμε στο χωριό Ολυμπιάδα Ελασσόνας κοντά στο όρος Ολυμπος. Είναι κι αυτό προσφυγοχώρι. Συνοικίστηκε λοιπόν κι αυτό μετά το 1923. Ο δε ναός του, η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, λέγεται ότι χτίστηκε περίπου το 1930. Είναι τρίκλιτη βασιλική με υπερυψωμένο με μεσαίο κλίτος. Αυτής της εκκλησίας η σεμνή αρχική μορφή διατηρείται στην ανατολική - βορειοανατολική όψη (εικ. 100). Μεταγενέστερες όμως προσθήκες (ένα υπερφίαλο πενταώροφο κωδωνοστάσιο με μπαλκόνι στη νοτιοδυτική γωνία του ναού, ένα καμαράκι δίπλα του, έχοντας εξωτερική καμινάδα στη νότια πλευρά) αλλοιώνουν την αρχική ελκυστική διαμόρφωση των απλών επί μέρους όγκων του ναού. Την ανατολική καλοσχεδιασμένη πλευρά ζωογονεί το τριμερές σχήμα των φεγγιτών (εικ. 101 και 101Α), κάτι που έχει από την παλαιά σύνθεση, ιδιαίτερα το κεντρικό άνοιγμα, έστω διαμορφωμένο ολοστρόγγυλο, ενεργεί κεντρομόλα ως προς τους δύο πλάγιους φεγγίτες. Οι τελευταίοι όντας σε καλοζυγισμένη απόσταση δένονται

67. Το παράδειγμα στο Βοτανοχώρι και το όνομα της εκκλησίας μου αναφέρει ο Νίκος Ζδάνης, Λάρισα, Κυριακή 10 Μαρτίου 1991. Άγνωστος του είναι ο χρόνος ανέγερσης ναού.

μαζί του. Οι λαμβοδοειδείς φεγγίτες αυτοί έχουν μεν την ίδια δομή και παρόμοια μορφή με τους φεγγίτες στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στο Βοτανοχώρι (εικ. 96 και 97), υπερέχουν ωστόσο χάρη στις αναλογίες τους και στο ότι εδώ είναι επιχρισμένοι.

\* \* \*


§43 Και φτάσαμε στο χρονολογικά τελευταίο παράδειγμα που γνωρίζουμε. Τελευταίο μεν, όχι όμως παρ' όλα αυτά και έσχατο στην ορθή απόδοση του θέματός μας, μα ούτε και ολοϋστερο στην αισθητική κλίμακα. Το παράδειγμα βρίσκεται στο Ομόλιο (το παλιό Λασποχώρι) στην ανατολική εσχατιά της επαρχίας Λαρίσης, έξω από τα Τέμπη. Θα πρέπει να πάμε να το βρούμε στην εκεί εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου<sup>68</sup>. Ο χρόνος κατασκευής της εκκλησίας δεν είναι γνωστός: ο Θεόδωρος Παλιούγκας υποθέτει ως έτος ανέγερσής της το 1935.

Η εκκλησία ανήκει κι αυτή στην κατηγορία της βασιλικής «μακεδονίτικου τύπου» έχοντας δίροχτη στέγη με «μισοκάλκανα» (τριγωνικές αποτιμήσεις), και στην ανατολική και στη δυτική απόληξή της (εικ. 102). Στις μακριές πλευρές της ανοίγονται ασυνήθιστα μεγάλα παράθυρα «νέου τύπου», τοξωτά μεν αλλά με χαμηλωμένο υπέρθυρο τόξο, και πλινθοπεριβλητο πλαίσιο (εικ. 103 και 104). Είναι καλοχτισμένη εκκλησία με ιδιαίτερα προσεγμένες τις γωνίες της, στερεωμένες με μεγάλου μήκους διασταυρούμενες πέτρες, όπως ιδιαίτερα προκαλούν την προσοχή μας στην νοτιοανατολική γωνία (εικ. 104). Η εκκλησία αυτή φαίνεται ότι σε πρόσφατα χρόνια υπέστη ριζική ανανέωση και εντυπωσιακή υπερύψωση της στέγης της, όπως φαίνεται στη δυτική στενή πλευρά (εικ. 105) και στην ανατολική (εικ. 106Α). Στις τελευταίες το παλαιότερο, το αρχικά κτισμένο τμήμα υπάρχουν οι μόνοι υπάρχοντες εδώ αχλαδόσχημοι φεγγίτες (εικ. 106Β). Είναι αξιόλογης εμφάνισης τώρα στο τέλος της περιόδου εφαρμογής των ιδιόμορφων αυτών εκκλησιαστικών φεγγιτών. Εντυπωσιάζουν από πολλές απόψεις: παρά το ότι χτίστηκαν με τούβλα (έστω/βέβαια πλήρη), εντυπωσιάζει η έντεχνη δομή τους, η απόδοση του παραδοσιακού οξυκόρφου σχήματος, η όλη σύνθεση, και βέβαια η αρχική (πριν την υπερύψωση της στέγης) ορθά επιλεγμένη θέση ανάμεσα στο γείσο της στέγης και την κάλυψη της αψίδας του ιερού. Δεν υπάρχει αντίρρηση ότι πρόκειται για έργο μερακλή μάστορα, για εύχειρα τεχνίτη γνώστη του θέματος. *Κύνειον μεν, αλλά άσμα.*

#### ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

§44 Σημειώθηκε στην εισαγωγή (§12) ότι και τα τρία προωμότερα παραδείγματα εφαρμογής αχλαδόσχημων φεγγιτών εμφανίστηκαν όλα στην Τήνο και μόνο σε εκκλησίες, τις ακόλουθες: - 1800 Άγιος Ελευθέριος Χώρας Τήνου, - 1818 Παναγία

68. Υπόδειξη Θεόδωρου Παλιούγκα, 08.07.2005.

της Καρούας Τήνου, - 1823/1825 Μεγαλόχαρη Χώρας Τήνου. Υποθέτω βάσιμα ότι ο αρχιτέκτων της Μεγαλόχαρης Ευστράτιος Εμμ. Καλλωναρης παρέλαβε το θέμα των αχλαδόσχημων φεγγιτών από τους δύο προϋπάρχοντες εκεί ναούς. Όμως μήπως πρέπει άραγε να αναζητήσουμε κάποια προηγούμενη αφετηρία σύλληψης της ιδέας αυτού του σχήματος; Πράγματι το πιστεύω και θεωρώ ότι είτε ο Ευστράτιος, είτε οι άλλοι δύο πρωτομαστόροι ενεπνεύσθησαν από το θέμα της «ιεράς καρδιάς του Ιησού» των σύνοικων Καθολικών. Στην Τήνο στο χωριό Καρδιανή υπάρχει το κωδωνοστάσιο της καθολικής εκκλησίας της Κιουράς έστω μεταγενέστερο (1883) με το θέμα των τριών φεγγιτών , των δύο πλευρικών όντας κατασκευασμένων σαφώς κανονικών καρδιόσχημων. Δυτικές επιδράσεις στη Μεγαλόχαρη δέχονται και άλλοι μελετητές (Δ. Βασιλειάδης, Α. Φλωράκης, Γ. Πουλημένος, Α. Βουτυρά - Γουλάκη). Εδώ επέρχεται μια δραστική δομική αλλαγή που αντιπροσωπεύει την στατική αντίληψη σχεδόν όλων των Ελλήνων μαστόρων (και των ορθόδοξων Αλβανών και Σλαβομακεδόνων μαθητών τους). Αυτοί το από «αισθητική βαρύτητα» ασταθές σχήμα της καρδιάς με τη μύτη κάτω, το αντιστρέψανε ώστε να εδράζεται εδραία, έτσι ώστε, όπως οι μαστόροι της Πυρσόγιαννης θα λέγανε να πιάνει κώλο.

§44α Τελειώνοντας θέλω να προσθέσω και τις ακόλουθες σκέψεις. Σκέψεις στο εάν και κατά πόσον οι φεγγίτες αυτοί, με το φως το περιορισμένο, που τους διαπερνούσαν, λειτουργούσαν ως δημιουργοί ψυχικών καταστάσεων στους θρησκευόμενους<sup>69</sup>. Η διείσδυση του ηλιακού φωτός από τον φεγγίτη του ανατολικού τοίχου στο ιερό, ιδίως ως φωτεινής δέσμης στον τυχόν μισοσκότεινο χώρο του, δίνει την εντύπωση στους πιστούς, θεόσταλτης φεγγοβολιάς. Η διείσδυση δέσμης φωτός από παράθυρο της κόγχης του ιερού και η πρόσπτωσή του επί της Αγίας Τραπεζής πρωτοβυζαντινών και μεσοβυζαντινών εκκλησιών κατά την ώρα της θείας λειτουργίας έχει μελετηθεί ιδιαίτερα, ως έχουσα επίπτωση και σε αυτόν τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό της κόγχης<sup>70</sup>.

§44β Γενικότερα το φως θεωρήθηκε και ως σύμβολο της ικανότητας του ανθρώπου για την κατάκτηση της γνώσης. Στην εποχή του Διαφωτισμού (στον 18ο αιώνα και εξής) οι ακτίνες του ανατέλλοντος ηλίου προσλαμβάνονταν από τους λογίους ως

69. Δεν εννοούνται μόνο Χριστιανοί. Αφού είδαμε στην αρχή της ανά χείρας εργασίας (σημ. 3), ότι ιδιαίτερα στο σχήμα των καθ'εαυτό (πλάγιων) αχλαδόσχημων φεγγιτών να συνυπάρχει και μια φευγαλέα (άπω)-ανατολική επίδραση. Έχω υπ' όψη μου και δείγμα από τζαμί Σμύρνης, όπου μόνο το ζεύγος των καθ'εαυτό αχλαδόσχημων φεγγιτών εμφανίζεται. Τυχαία χρήση;

70. Ιάκωβος Ποταμιάνος, «Η γεωμετρία της κόγχης του ιερού και ο φωτισμός της Αγίας Τράπεζας». Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων στο Εικοστό Έκτο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της Χ.Α.Ε., Αθήνα 12, 13 και 14 Μαΐου 2006. Αθήνα 2006, σελ. 75.

προϊδεασμός των ερχόμενων χρόνων της Λογικής. Στον Χριστιανισμό ακόμα αντικατοπτρίζει τη θεία εξουσία<sup>71</sup>. Είναι τελικά ο ίδιος ο Θεός: Έγώ εἰμί τὸ φῶς τοῦ κόσμου.

Αναφερόμενοι στο εισαγωγικό μέρος (§3) σε ποιο κτηριολογικό είδος εφαρμόζονταν οι εξεταζόμενοι φεγγίτες είχαμε σημειώσει: «Οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες είναι εμβληματικό και ιεροπρεπές παρακολούθημα των εκκλησιών». Όστε εξ'αρχής τονίσαμε την θρησκευτική συμβολική ιδιαιτερότητά τους, αφού κατά κανόνα ανοίγονται στην ανατολική όψη, υπέρ την κόγχη του ιερού.

§44γ Ειδικότερα η διαμόρφωση του κεντρικού φεγγίτη ως ήλιου με ακτίνες και των πλάγιων φεγγιτών με φυτόμορφο διάκοσμο στο εσωτερικό του και του όλου σχήματός τους ως κυπαρισσιών με ανεμιζόμενη κορυφή αφήνουν περιθώριο σε σκέψεις ερμηνείας πέραν της διακοσμητικής τους σημασίας. Τα πρώτα παραδείγματα είναι τηνιακά, κι αυτό έχει τη σημασία του, αφού εκεί αναδύθηκε το όλο σχήμα του τριμερούς αυτού συστήματος φεγγιτών. Το πρώτο παράδειγμα φυτόμορφων πλάγιων φεγγιτών είναι αυτό της Μεγαλόχαρης (βλ. εδώ εικ. 85Α και Β). Ένα άλλο πληρέστερο δείγμα τους είναι οι φεγγίτες από την Πέργαμο της Μικράς Ασίας (εικ. 2). Μας διαφεύγει η συν-έχεια από έλλειψη παραδειγμάτων.

Όμως μετά από 35 χρόνια (όπως πιστοποιήθηκε κάποτε αργότερα) συναντάμε ένα παρόμοιο παράδειγμα, λες και πρόκειται για δείγμα αδιάκοπης παράδοσης, μάλιστα τώρα αρκετά μακριά κάπου στη Μακεδονία (εικ. 107Α). Τελικά τεκμηριώθηκε ότι φιλοτενήθηκε στη βορειοδυτική εσχαιά της Ελλάδας, στην ελληνοαλβανική μεθόριο στο χωριό Κρ(ο)σταλλοπηγή (τότε Σμίρονετς, ή Σμάρδεσι) της Φλώρινας. Διασώθηκε στην ανατολική όψη της εκεί εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου επιγραφικά χρονολογούμενο το 1871. Διασώθηκε υπό διττή έννοια, γιατί στα 1965 έπεσε μια οβίδα στο ναό, που κατέστρεψε μεν ιδίως την στέγη του, αφήνοντας σώους τους τρεις φεγγίτες<sup>72</sup> (εικ. 107Β). Ας υπογραμμίσουμε ότι και σε αυτήν την περίπτωση κάθε φεγγίτης είναι επεξεργασμένος σε απόφια πλάκα. Σαφώς βέβαια πρόκειται για λίαν λαϊκότροπη επεξεργασία, όμως θεωρώ βέβαιο ότι μιμείται τηνιακά αρχέτυπα. Οι Τηνιακοί μαστό-

71. Peter Schneider/Ulrike Wulf-Rheidt, *Licht-Konzepte in der vormodernen Architektur* [= Σχεδιάσματα φωτός στην προμοντέρνα αρχιτεκτονική] (: Diskussionen zur Archäologischen Bauforschung 10). Internationales Kolloquium in Berlin vom 26. Februar - 1 März 2009 veranstaltet vom Architekturreferat des DAI. Herausgegeben von Peter J. Schneider und Ulrike Wulf-Rheidt. Regensburg: Schnell + Steiner, 2010, σελ. IX, σύσταση της Aenne Ohnesorg.

72. Ν.(ικόλαος) Κ.(ωνστ.) Μουτσόπουλος, Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Μακεδονίας. *Εκκλησίες του Νομού Φλώρινας* (Θεσσαλονίκη) Μάλλιαρης Παιδεία (2003), σελ. 310 εικ. 1186 - 1192, όπου εικ. 1190, «λεπτομέρεια των φωτιστικών θυρίδων» εικ. 1189, Α' όψη. - σελ. 310α': πελεκημένη χρονολογία «1871» εξωτερικό υπέρθυρο Δ θύρας εισόδου. - σελ. 310α' «Μέχρι το 1965 η εκκλησία διατηρείται σε καλή κατάσταση, αλλά έπεσε μια οβίδα στη στέγη της και την κατέστρεψε».

ροι έχαιραν υπόληψης και στα μακρινά αυτά μέρη. Θυμάμαι τον πολύ έμπειρο και αναγνωρισμένο Ντουλιανάτη τεχνίτη μάστορο-Χριστόδουλο Καραγκούνη (γέρο τον είχα γνωρίσει στο χωριό Ντόλο/Βυθό Βοΐου Κοζάνης το 1979, 4 Δεκεμβρίου) που μου έλεγε ότι ο γέρο-μάστορας παππούς του είχε στείλει τον μάστορα γιο του (πατέρα του Χριστόδουλου) να δασκαλευτεί και να μάθει να πελεκάει γλυπτά κοντά σε Τηνιακό μαρμαρά. Και μου έδειχνε ένα τζάκι έργο του πατέρα του. (Σ' όλα τα μαστοροχώρια δείχνουν καλά τζάκια, στολισμένα, ως τεκμήριο της ευτεχνίας τους). Ας προσθέσω ότι για τους φεγγίτες στην Κρ(ο)υσταλλοπηγή, ο Ν. Κ. Μουτσόπουλος γράφει ότι το έργο αυτό (και ο ναός), πιστεύει ότι ήταν έργο φημισμένο ηπειρωτών μαστόρων.

Ωστόσο θέλω να υποστηρίξω ότι οι μαστόροι δεν μπορεί παρά να ήταν οι ντόπιοι Δυτικομακεδόνες. Ωστε η παράδοση κατασκευής (γιατί όχι και του νοήματός τους) των στολισμένων ιδιαίτερα αχλαδόσχημων φεγγιτών μεταλαμπαδεύτηκε και μεταγενέστερα από τους γνώστες τους ντόπιους τεχνίτες. – Τελικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ενίοτε δεν είναι άμοιρη συμβολισμού ή απόδοση του κεντρικού φεγγίτη ως ήλιου ζωοδότη και των πλαγίων ως δέντρων ζωής.

Σας ευχαριστώ για την υπομονή σας, πρόθυμος και ευγνώμων για κάθε κριτική παρατήρησή σας.

Άκτιστον φῶς

#### ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για τις «εκ των ων ουκ άνευ» συμβολές τους και υποδειξεις μνημείων πολλοί φίλοι και συνάδελφοι ανά το πανελλήνιον έχουν την παντοτινή ευγνωμοσύνη μας. Για την ευρύτερη έρευνα: Ανθιμος (Μητροπολίτης Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου), Αναστ. Κων. Βαβούσκος, Κώστας Γιαπιτζόγλου, Όλγα Γκράτσιου, Jean-Pierre Grélois, Νίκος Ζδάνης, Τάσος Καραναστάσης, Τάσος Κάρτας, Σωτήρης Κίσσας, Σταύρος Μαμαλούκος, Μανούσος Μαραγκάκης, Θάλεια Μαντοπούλου-Παναγιωτοπούλου, Ευτέρπη Μαρκή - Αγγέλκου, Θεόδωρος Μπελίτσος, Αναστάσιος Μπέλλος, Μαρία Ξύδα-Κακούρου, Ιωακείμ Παπαγγέλος, Ευάγγελος Παπαθανασίου, Αντώνης Πέτκος, Γιάνης (υπέγραφε τότε ο) Πίκουλας, Γρηγόρης Πουλημένος, Ξανθή Σαββοπούλου - Κατσιή, Κωνστ. Ευαγγ. Σιαμπανόπουλος, Μιχάλης Τηλιανάκης/Νίκος Σιφουνάκης, Γιώργος Τουσίμης, Γεώργιος Τσότσος, Αλέκος Φλωράκης, Δάφνη Χρονάκη, Δημήτρης Ψαρρός.

Για τα μνημεία συνολικά της Θεσσαλίας: Κώστας Σπανός, Νίκος Ζδάνης, ιδίως συνέβαλλε ο Θεόδωρος Γ. Παλιούγκας, ο δε Άγγελος Σινάνης φωτογράφησε αφειδώλευτα για το παρόν δημοσίευμα. – Κατά τόπους συνέδραμαν οι εξής: Αγιά: Δημ. Κ. Αγραφιώτης, Αλεξάνδρα Αμπελακιώτη, πατήρ Νεκτάριος Δρόσος, Αικατερίνη Παπαδοπούλου και Μαρία Μπερτζέμη των Γ.Α.Κ., Χαρούλα Ρήγα, Σταυρούλα Σδρολία.

Άγιος Γεώργιος Φερών: Νίκος Κασίδογλου, π΄ Δημήτρης Πρασσάς. Αιγάνη (Άνω). Αθανάσιος Ευαγγέλου. Ανατολή: ο γερο-Ρίζος Μανίκας. Αργυροπούλι: Ευάγγελος Αναστασίου. Βερδικούσα: Κωνσταντίνος Μπέφας ο πρεσβύτερος Χρήστος Κ. Μπέφας και Γιάννα Χ. Μπέφα. Βοτανοχώρι: Νίκος Ζδάνης. Γυρτώνη: Μαρία (και Αλέξανδρος) Παπαγεωργίου, Ηλίας Τσάκαλος και Θέτις Βοϊβόδα, Φωτεινή Πλιάτσου, Αγγελική Σίτρα. Δεσκάτη: Κ. Πιπίλας, ιδίως Κώστας Σπανός. Ελασσόνα: Γιάννης Αδάμου, Γρηγορ. Βέλκος, π΄ Θεόφιλος Καραγκούνης, ιδιαίτερα Κώστας Μπίσιμπα. Ελάτεια: Νίκος Γκίκας, (Ανώνυμος). Ευαγγελισμός: πάλι ο Νίκος Γκίκας. Κρασιά: Χρήστος Κόκκουβας. Λάρισα: Γεώργιος Κ. Γουργιώτης, Θεόδωρος Παλιούγκας. Λιβάδι: Γιάννης Κιτσούλης. Μεγαλόβρυσο: Δημήτρης Σιάφης. Ολυμπιάδα: Κώστας Σπανός. Ομόλιο: Θεόδωρος Παλιούγκας. Όσσα: Θεόδωρος Παλιούγκας. Πουρνάρι: Γιάννης Πράπας, Χρήστος Γεροκώστας και Ζωή Λουκά-Γεροκώστα, Νίκος Καραμάνος, Ασημένια Χ΄ Παναγιώτη. Πυργετός: π΄ Αλέξανδρος Ρούσσας. Ραψάνη: Θανάσης Δουμακής, Διονύσιος Βαλαής. Τέμπη: Αλέκος Ε. Φλωράκης.

Πολύ περισσότερες και διαρκείς ευχαριστίες οφείλονται στους παλαιούς συνεργάτες Κική (Κυριακή) Κετικίδου-Δούμπα και Σταύρο Δούμπα συναντιλήπτορες των εργασιών αυτών. Όχι δε λιγότερες και στην πάγια συνεπεξεργάστρια Αναστασία-Ουρανία Ρούσσου-Πετρονώτη, έτοιμη συμβάλλουσα ανά πάσαν ώραν.


Prof. Dr.-Ing. ARGYRES PETRONOTIS

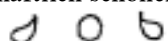
Αρχιτέκτων, Baumeister, Y. Mimar

Birnenförmige Lünetten\*) griechischer Kirchen d. 19. Jahrhunderts

*Anfänglich KÍTSOS MAKRÍS (1911 -) gewidmet, nunmehr IN MEMORIAM SUAM (-1989)*

Es handelt sich um ein System dreier Öffnungen, einer zentralen (in der Form zunächst von einer Rose, danach eines Kreises und zum Schluss oval), die beiderseits von zwei symmetrisch angebrachten birnenförmigen oder umgekehrten herzförmigen

Lichtöffnungen (Lünetten) begleitet wird: 


Sie werden an den Fronten (Ost! και Westen), niemals seitlich, von in der Regel kuppellosen Basiliken geöffnet. Dieses Bauelement erschien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts und setzte sich in der zweiten Hälfte durch. Sehr verbreitet findet man es in West-Makedonia von lokalen Meistern angewendet, insbesondere von Zoupaniótes (d.h. aus Dorf Zoupáni, heute Pentalofos stammend) und vielerorts in Thessalien. Und gerade der Bezug auf die thessalischen Kirchen ist das Hauptthema der vorliegenden Arbeit. Eine Zahl von Anwendungen findet man in der Nordägäis (wichtiger Beitrag auf Lemnos) und in der Ostägäis (besonders auf Lesbos, weniger auf Chios), außergewöhnlich viel auf Tenos, Smyrna und Umgebung. Überhaupt nicht (bis heute) auf Dodekanes und Zypern. Auf Kreta haben wir sechs Beispiele (eins davon in Chalewi 1864, ein weiteres, unkonventionell in Réthymnon). Auf Peloponnes (im Dorf Vlachérna, Eleoúsa 1890) findet sich eine unvollkommene, nicht vollständig ausgeführte Anwendung (von Makedónischen Meistern aus Dolos, heute Wythós stammend); auf Stereá Hellas und auf Heptanissos kein einziges Exemplar. Auf Ípeiros fällt das abrupte Fehlen dieses Bauelementes auf, welches doch so verbreitet im benachbarten und verbrüdernten Makedonía auftritt, bis auf ein auch noch verkanntes Beispiel im landschaftlich schönen Gebiet Kónitsa (Dorf Strátsani, heute Pýrgos, um 1870, (oder 1880?)): 

Dasselbe Beispiel tritt in Slavomakedonia auf (in Smoimírovo, in der Nachbarschaft zu Bulgarien, 2. Hälfte 19. Jh.). Und das ist das einzige Beispiel, welches mir im gesamten Gebiet unserer nördlichen Orthodoxen Nachbarn in Nordipeiros und Albanien, in Serbien, Bulgarien und Rumanien bekannt ist. Beispiele finden wir in Thessaloniki (in Ágios Minás 1852 aus der reifen Phase, ein alteres in Ágios Nikólaos Tranós, ein anderes in der Bulgarischen Kirche von Kýrillos und Methódios aus dem Jahre 1860 und in Gouménissa (Ágios Geórgios 1863). Es tritt wesentlich im sonstigen Makedonía nicht auf (außer in einigen dekorativen Nachbildungen in Chalkidikí), auch nicht auf dem Heiligen Berg (wo es den dort tätigen Meistern aus Tenos schon bekannt war, wie ein Schmuckstück am Tor



von Xiropótamos ΑΩΝΒ´= 1852 zeigt). Man findet es nicht in Thrakien, abgesehen von einem einzigen (reifen) Beispiel in Konstantinopel (Άγιος Στέφανος 1845). Die Wiege der Form habe ich anfänglich in Konstantinopel gesucht.

\*) Griech. Wort im Text: „Fegites“, eigentl. Luken, o. Lichtöffnungen

Wie sich die Sachlage darstellt, bin ich nun der Meinung, dass dieses Bauelement zuerst beim Bau der Kirche der Megalóchari von Tenos eingeführt wurde. Und zwar bei ihrem ersten Bau (1823-1825). Sehr wahrscheinlich übernahm der Architekt von Megalóchari Evstrátios Emm. Kallonáris das Element von der schon bestehenden Kirche Άγιος Elevthérios (gebaut wohl um 1800) in der Hauptstadt der Insel Tenos selbst. Ich glaube, dass entweder Evstrátios, oder der Architekt von Άγιος Elevthérios sich von der Darstellung des „Heiligen Herzens vom Jesu“ der Katholischen Mitbewohner der Insel inspirieren ließen. Auf Tenos, im Dorf Kardiani, steht der Glockenturm der katholischen Kirche von Kiourá, vielleicht später (1883) errichtet; da befindet sich das Element der drei Lichtöffnungen,  wovon die zwei seitlichen eindeutig ein Herzschema aufweisen. Westliche Einflüsse auf Megalóchari nehmen auch andere Forscher an (D. Vasileiádis, A. Florákis, G. Pouliménos, A. Voutirá-Gouláki). Von der im gesamten Griechenland hochverehrten Wallfahrtortskirche von Tenos übernahmen in der Folgezeit die Kirchenbauer die birnenförmigen Lünetten. Evstrátios wendete sie in Smýrna und Umgebung an; Meister aus Tenos in Pergamos und Lemnos. Nach dem gegenwärtig geitenden Wissensstand bin ich der Meinung, dass die Lünetten der östlichen Seite von Άγιος Nikólaos Tranós in Thessaloniki, wie sich der Bau nach der Reparatur von 1833/34 gestaltet hat, als empührendes Vorbild für das Gebiet von Makedonía standen. Sie imitierten das Modell von Megalóchari mit der vierblättrigen mittleren Öffnung. In der Zeit danach, auch bei dem Wiederaufbau 1863 von Άγιος Nikólaos Tranós, wurden diese birnenförmigen Lünetten zusammen mit der ganzen östlichen Seite und mit den ungleichen *Parabémata* sowie der schief angebrachten Ikonenwand weiterhin beibehalten.

Es entspricht dem Gefühl von fast allen griechischen Meistern, dass sie wegen des „Ästhetischen Gewichts“ das instabile Zeichen des Herzens mit der Nase nach unten anders herum drehten, damit es stabil stehend aussieht. (Die Wiedergabe schließlich der zentralen Lichtöffnung als lebenspendende Sonne und der seitlichen Öffnungen als Bäume des Lebens sind nicht bar eines gewissen Symbolismus).

*Übersetzung a. d. Griechischen:*

*Dr. Efthymios Gazis*

*Regensburg, Deutschland*

*im Mai 2011*



Εικ. 1Α. Οι τρεις βασικές φάσεις εξέλιξης των Αχλαδόσχημων Φεγγιτών (Α.Π.).



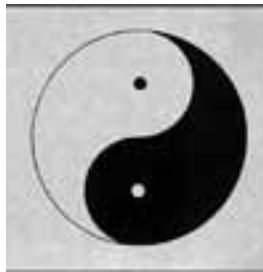
Εικ. 1Β. Ανταρτικό Φλώρινας, Άγιος Αθανάσιος, 1882 (Α.Π.).



Εικ. 2. Πέργαμος Μικράς Ασίας. Αυλή Αρχαιολογικού Μουσείου. Ατόφιοι μαρμαροπελεκημένοι αχλαδόσχημοι φεγγίτες προφανώς της εκεί κατεδαφισθείσας εκκλησίας Ζωοδόχου Πηγής, έργο 1836 του Τηνιακού πρωτομάστορα Γιαννούλη Βιδάλε (Α.Π., Σάββατο 10 Μαΐου 1986). Προσέξτε την ιδανική λύση - σύνθεση της εφαρμογής της κοίλης πλευράς του πλάγιου φεγγίτη με τον κυρτόν ώμο του κεντρικού.



Εικ. 3. Θεσσαλονίκη, Άγιος Μηνάς, 1852.  
Εξάιρετο δείγμα Αχλαδόσχημων Φεγγιτών (Α.Π.).



Εικ. 4. Το γιν (αριστερά) το αδρανές ή αρνητικό και το γιανγκ (δεξιά) το θετικό και δραστήριο (στο κυπριακής εκκλησιαστικής έκδοσης περιοδικό *Η δράσις μας*, τχ. Ιουνίου - Ιουλίου 1994, σ. 204).



Εικ. 5Α. Σύμη: μοναδικό παράδειγμα αχλαδόσχημων σε κατοικία. (Μ. Αρφαράς, *Επτά Ημέρες*, ένθετο εφ. *Καθημερινής*, 5 Ιουνίου 1994, σ. 8: απόσπασμα εκεί εικόνας).



Εικ. 5B. Σύμη (*Ενημερωτικό Δελτίο Τ.Ε.Ε.*, τχ. 2158 (9 Ιουλίου 2001): εξώφυλλο).



Εικ. 6. Λάρισα, Άγιοι Τεσσαράκοντα, 1862-1866. Κατεδαφίστηκε 1977  
(Φωτογραφία του 1966 κατά ιδιόχειρη παραχώρηση (29.09.1992)  
Δημ. Τλούπα, Νο Φωτο. C.706).



Εικ. 7. Κρήτη. Καθολικό Μονής Χαλεβή Ρεθύμνου, 1864 (Ευλογία του  
σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ρεθύμνης & Αυλοποτάμου κ. Ανθήμου, 2006).



Εικ. 8. Ελασσόνα, Βαρόσι. Ναός Εισόδων, Ανατολική όψη (Α.Π., 27.IX.1992).



Εικ. 9Α & Β. Ελασσόνα, Βαρόσι. Εισόδια. Αρχικά το 1859 χτίστηκε ως βασιλική.  
- Α. (πάνω): καρτ ποστάλ με συνολική άποψη του Βαροσίου αρχών 20ου αιώνα.  
Επισημαίνεται με δείκτη η τότε άτρουλλη βασιλική. - Β. Η βασιλική των Εισοδίων  
από βορρά (: απόσπασμα από εικ. 9Α).



Εικ. 10Α & Β. Ελασσόνα, Βαρόσι. Εισόδια. - Α. (επάνω): ΒΑ άποψη. Στην ανατολική πλευρά οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες του 1859. Στη βόρεια εμφανίζονται οι μπετονιένες κολόνες που συμμετέχουν στη στήριξη του τρούλλου του 1965. - Β. ΝΔ άποψη. στη νότια πλευρά οι αντίστοιχες κολόνες, που υπάρχουν στο βορρά, στη δε δυτική το κωδωνοστάσιο (Φωτογραφίες Κ. Μπίσιμα).





Εικ. 10Γ. Ελασσόνα, Βαρόσι. Εισόδια. ΝΔ άποψη. Πρόσφατη φωτογραφία απεικονίζουσα και την λιθεπένδυση υποστυλωμάτων συμμετεχόντων στη στήριξη τρούλλου (ευγενής φροντίδα για την παρούσα δημοσίευση Κώστα Μπίσιμπα, Ελασσόνα, αρχές 2011).



Εικ. 11. Ελασσόνα, Βαρόσι. Εισόδια. Κωδωνοστάσιο στη δυτική όψη, κτίσμα 1924 (φωτογραφία χ.χ.).



Εικ. 12. Ελασσόνα, Βαρόσι. Δυτική όψη καμπαναριού ναού Εισοδίων. Η κτητορική του επιγραφή του 1924 (φωτ. Κ. Μπίσιμπα).



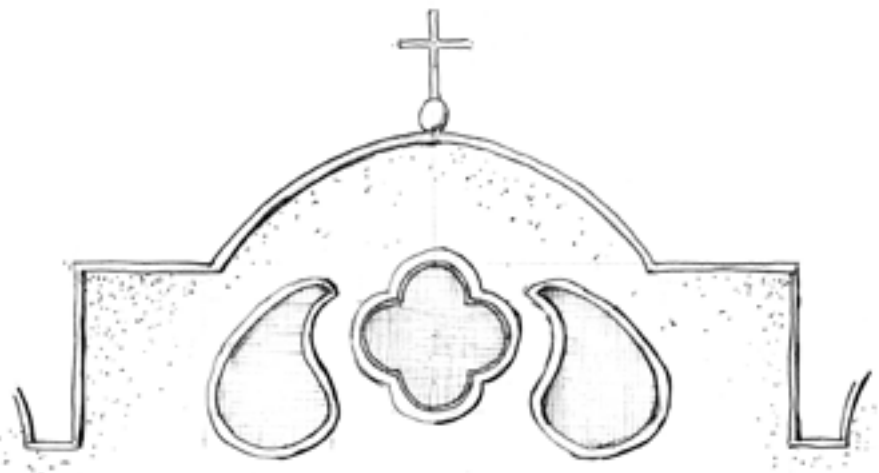
Εικ. 13. Ο Ιερός Ναός (προσκύνημα) της Ευαγγελιστρίας της Παναγίας της Μεγαλόχαρης στην Τήνο. Η σημερινή πρόσοψη ανακατασκευή του 1892.



Εικ. 14. Τήνος. Η Μεγαλόχαρη. Γενική άποψη του συγκροτήματος και του ναού, με τους αχλαδόσχημους φεγγίτες στο κεντρικό άνω τμήμα της πρόσοψης, από παλαιά φωτογραφία (προ του 1890). (Αλ. Φλωράκης, *Τέμπλα Τήνου*, 1996-98, εικ. 322).



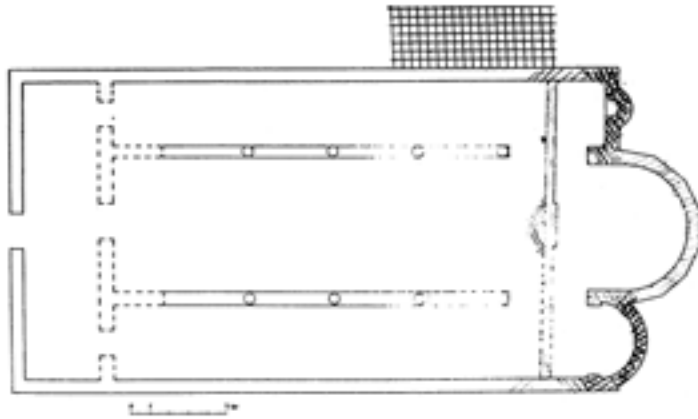
Εικ. 15. Μεγαλόχαρη. Από χαλκογραφία 1868. (Αρχείο Αλ. Φλωράκη).



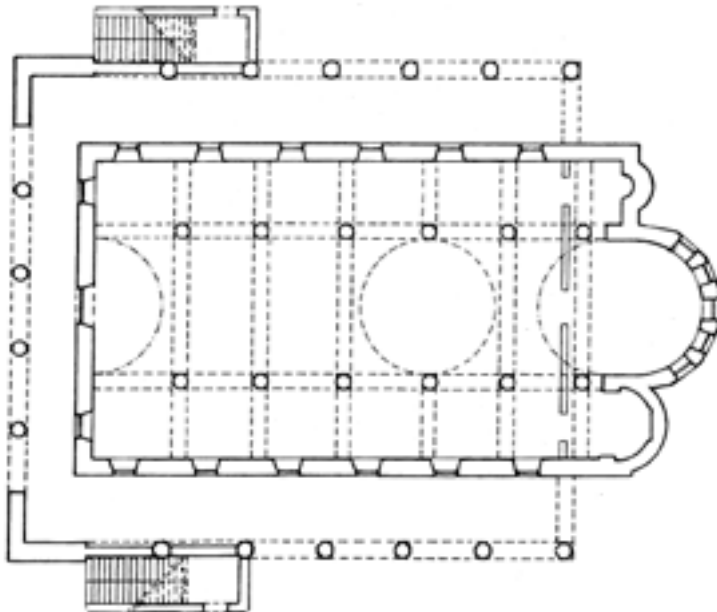
Εικ. 16. Τήνος. Μεγαλόχαρη. Εντελώς σχηματική ανασχεδίαση των αχλαδόσχημων φεγγιτών αρχικής πρόσοψης 1823-1825. (Α.Π. 15.12.1992).



Εικ. 17. Θεσσαλονίκη. Άγιος Νικόλαος Τρανός, Βόρειο-Ανατολική όψη της ανοικοδόμησής του στα 1833/1834, όπως διασωζόταν μετά την πυρκαγιά του 1917: φωτογραφία στο περιοδικό *Το Τραμ ένα όχημα* Θεσσαλονίκης 3ης διαδρομής 2ου τ.χ. (Ιουλίου 1987), χ.σ. Αρχείο Κλείτου Κύρου. (Υπόδειξη Θάλειας Μαντοπούλου - Παναγιωτοπούλου). Διακρίνονται οι αχλαδόσχημοι φεγγίτες στην ανατολική όψη πάνω από την κόγχη του ιερού βήματος.



Εικ. 18Α. Θεσσαλονίκη, Άγ. Νικόλαος Τρανός. Δεξιά το διαγραμμισμένο ανατολικό μέρος της κάτοψης του 1833/1834 διατηρηθέν και κατά την ανοικοδόμηση 1863-1865. (Ε. Μαρκή - Ι. Αγγέλικου - *Ανασκαφή* 1979). Βλ. και εικ. 18Β με πληρέστερη αποκατάσταση της όλης κάτοψης.



Εικ. 18Β. Άγιος Νικόλαος Τρανός. Κάτοψη ισογείου. Πληρέστερη με τον τρούλλο γραφική αποκατάσταση κάτοψης 1863-1865 (σκαρίφημα Θ. Μαντοπούλου - Παναγιωτοπούλου 1994 [1996]: 146 εικ. 12).



Εικ. 19Α. Θεσσαλονίκη μετά την πυρκαγιά 1917. Στο κέντρο διακρίνονται λείψανα Αγ. Νικολάου Τρανού. (Παραχώρηση Αθ. Κ. Βαβούσκου. Αρχείο Νικολ. Χόρμπα). Βλ. παρόμοια άποψη στην Θ. Μαντοπούλου - Παναγιωτοπούλου, (1994) [1996]: 144 εικ. 11.



Εικ. 19Β. Θεσσαλονίκη. Αγ. Νικόλας Τρανός, 1863-1865. Διασωθείσα Δυτική όψη από την πυρκαγιά 1917: λεπτομέρεια εικ. 19Α. Διακρίνονται αχλαδόσχημοι φεγγίτες τύπου Μεγαλόχαρης, ήτοι με το μεσαίο άνοιγμα τετράφυλλο. (Κατεδαφίστηκε 1928).



Εικ. 20Α. Θεσσαλονίκη. Προ πυρκαγιάς 1917: αριστερά στη μέση Αγ. Νικόλαος Τρανός, νοτιοανατολική άποψη. Διακρίνονται τρούλλος & αχλαδόσχημοι φεγγίτες ιερού. (Απόσπασμα από Carte postale A. Barzilaï 16 266: « Souvenir de Salonique. Η ενορία Αγίας Σοφίας. Le Quartier Ste. Sophie» Παραχώρηση J.-P. Grèlois 1992).



Εικ. 20Β. Ο Αγ. Νικόλαος Τρανός σε απόσπασμα εικ. 20Α.





Εικ. 21Α. Θεσσαλονίκη, Περιοχή Αγ. Νικολάου Τρανού προ πυρκαγιάς 1917. Διακρίνεται ΝΑ άποψη του ναού με τρούλλο & αχλαδόσχημους φεγγίτες. (Απόσπασμα φωτογραφίας στη Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, Photothèque, Παρίσι, Φροντίδα J.-P., Grèlois. Παραλαβή 12.11.1992).



Εικ. 21Β. Απόσπασμα από εικ. 21Α με τον Άγιο Νικόλαο Τρανό. ΝΑ άποψη.



Εικ. 22. Θεσσαλονίκη, προ πυρκαγιάς 1917. Άγιος Νικόλαος Τρανός, Νότια όψη. Απόσπασμα συνολικότερης άποψης περιοχής. (Παραχώρηση Αθ. Κ. Βαβούσκου. Αρχείο Νικολ. Χόρμπα).



Εικ. 23. Λάρισσα. Δεξιά η άτρουλλη τρίκλιτη βασιλική με υπερυψωμένο το μεσαίο κλίτος του Αγίου Αχιλλίου. Δυτική όψη με διαμορφωμένο αέτωμα κάτω από το οποίο διανοίγεται το μεγαλοδιάστατο τριμερές σύμπλεγμα των αχλαδόσχημων φεγγιτών. (Αρχείο Δημ. Τλούπα. Χρ. λήψεως 1905. Αρ. Φωτο. C. 366 με τίτλο «ο Αγ. Αχιλλεϊος ο Α΄»).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΓΟΥΡΓΙΩΤΗΣ  
 ΚΟΥΤΑ 23 - ΤΗΛΕΦ. 237116  
 ΛΑΡΙΣΑ

Λαρίου 3 Απριλίου 1991

Κύριε Πιερρονίση,

- για τους δώδεκα και <sup>χαρακτηριστικά</sup> εξακολουθητών ωκεανών σε βασίλειο των μέσων του 19ου αιώνα ως το 1900: Ε' ΟΛΑ ΤΑ ΧΩΡΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (εξ ημερών της κυρίας της Ανατολικής Θεσσαλίας τότε τον γνωστοποίησε τα διότι διατάχθηκε και τηλεγραφικά, αλλά και από Αγκυραίων κεντρικά) σε βασίλειο των χριστιανών ανάμεσα 1850-1900. Είχαν τις δικαιοσύνη των της θύλας τυπικά, ή να είδω μόλις, ή μεταπολεμικά, να συνεργάζει και μετρώων των αναγκών του χριστιανισμού εκκλησιαστικού (και ωστόσο αυτή γράφει προφανώς ο ίδιος ο ίδιος δικαιοσύνη - Τηλεγράμ - Κατά Χρηστού) να του αδειάσει ως νεώτερη και στοιχικά. Βιβλικά, από το 1981 και μετά ορισμένοι οίκοι της Εφορίας και διόξερων όπως από τις ώρες αυτές γκρεμίζονται οίκοι.

- Ο Άγιος Άχίλλιος ως δημοκράτης το 1907 μετέφερε με όρεξη πολλών είχε γίνει ο ίδιος ο ίδιος συνεχώς ορισμένων θεολόγων (μεταξύ των οποίων) όταν αλίωσε ωστόσο και φυσικά πολλών να να βρει ορισμένα χωρίς να είναι και αρχιεπισκοπική οριστικά που να υπάρχουν και φυσικά Αιδοίτικα, να γράφει ο ίδιος ο ίδιος ο ίδιος (ωστόσο) και <sup>από</sup> άλλους τηλεγράμματα ορισμένων των των «δύο» από το 1900. Από ωστόσο γίνονται ορισμένα και ορισμένα. Ε' ΟΛΑ ΤΑ ΧΩΡΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (Ανατολική) Άγιος Άχίλλιος

Εικ. 23Α. Πρώτη επιστολή Γ.Κ. Γουργιώτη 3ης Απριλίου 1991. Σελίδα πρώτη.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΓΟΥΡΓΙΩΤΗΣ  
 ΚΟΥΜΑ 23 - ΤΗΛ. 287196  
 412 23 ΛΑΡΙΣΑ

Λάρισα 18/11/1992

Κύριε Πετρονώτη,  
 δευτ. αναφοράς για τη δεύτερη επιδιορθωμένη γραμμή  
 της 2ης γυναικείας και μεταφορικής τσιμεντοειδούς βάσης  
 του ληξιαρχείου Δοξενίου. Το προσηλωτικό έργο  
 της σχετικής δουλειάς με τη βοήθεια ικανών τεχνι-  
 τών και τη δική σου βοήθεια και αντηντίδο, προ-  
 χή με χρονοποίηση.

Αρχικά να δ' αναφερθώ γιατί το Σάββατο 14/11/92  
 ο Υπουργός Παιδείας βρήκε και διέλυσε γύρω από τον πα-  
 γερή Ακαδημαϊκό Υπουργικό Μισθό Λαρίσας και οι φροντιστές  
 κοίτες. Μεγαλυνία ες αείψα!!

Αφού να αναφερθώ ότι από τη ΛΑΡΙΣΑ του 1964-65  
 κινή, Βόλος 1967 σ. 17 και 18

Άγιος Νικολάος 1857  
 Άγιος Τεσσαρήμερος >> 1862-1866

ΟΥ ΑΚΡΕΔΕΙΟΤΗΣ = Άγιος Νικολάου 1966  
 Άγιος Τεσσαρήμερος 1977

Σας ευχαριστώ θερμά

Γεώργιος Κ. Γουργιώτης

Εικ. 23B. Δεύτερη επιστολή Γ.Κ. Γουργιώτη 12ης Νοεμβρίου 1992.





Εικ. 24Α. Λάρισα. Άγιος Νικόλαος. 1857. ΝΑ άποψη το 1940. (Αρχείο Αγήνορα Αστεριάδη, που όταν μου την ενεχείρισε σημείωσα από πίσω «έπεσε με τον σεισμό του 1940», προφανώς καθ' υπαγόρευση του).



Εικ. 24Β. Λάρισα. Άγιος Νικόλαος. 1857. ΝΑ άποψη: κάτω δεξιά «1940»= χρόνος σχεδίασης. (Α. Αστεριάδη, *Λάρισα*, [1978] αρ. 5).